શ્રીમત્ ચંદ્રમહત્તરાચાર્ય વિરચિત

પંચસંગ્રહ

શ્રીમાન્ આચાર્ય મલયગિરિ રચિત ટીકાના
અનુવાદ સહિત

પ્રથમ ખંડ

અનુવાદક તથા પ્રકાશક,

હીરાલાલ દેવચંદ વઢવાણવાળા

આ પુસ્તક શારદામુદ્રણાલયમાં પંડિત ભગવાનદાસ હરખચંદે
છાપ્યું જૈન સોસાયટી નં ૧૫—અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૯૧ સને ૧૯૩૫
વીર સંવત ૨૪૬૧ પ્રત ૭૦૦

મૂલ્ય ૪-૮-૦

પ્રસ્તાવના

—× ×—

કર્મગ્રંથના જ્ઞાનનો વધારે પ્રમાણમા ફેલાવો થાય તે ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથનુ ભાષાંતર કરવાની શરૂઆત લગભગ બે વરસ પહેલા કરી હતિ આ ગ્રંથના કર્ત્તા શ્રીમાન્ ચંદ્રમહત્તરાચાર્ય છે અને ટીકાકાર શ્રીમાન્ આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ છે એ બંને આચાર્યો પ્રખર વિદ્વાન હતા તેઓ ક્યારે થયા કયા થયા અને તેઓએ ક્યા કયા ગ્રંથોની રચના કરી વિગેરે સબંધે મને વિશેષ માહિતિ નથી તેમજ તે વિષયનો મને અભ્યાસ પણ નથી તે બાબત તે વિષયના અભ્યાસી વિદ્વાનોને સોપી દઉંછુ આ ગ્રંથમા લગભગ એક હજાર ગાથા છે, જેની અંદર છએ કર્મગ્રંથનુ આઠ કરણનુ તથા તેને લગતિ બીજી ઘણી બાબતોનુ બહુ વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવમા આવેલુ છે તેમાનો પહેલો ભાગ આપની સમક્ષ રજુ થાય છે આ ભાગમા પાચ દ્વાર છે તેમાના પહેલા દ્વારમા યોગ ઉપયોગ અને ગુણસ્થાનકોનુ વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન છે, બીજા દ્વારમા સત્પદ પ્રરૂપણાદિ નવ દ્વારોનુ વર્ણન છે, ત્રીજા દ્વારમા બાધવા યોગ્ય આઠ કર્મનુ વર્ણન છે, ચોથા દ્વારમા સત્તાવન બંધહેતુનુ વર્ણન છે, અને પાચમા દ્વારમા પ્રકૃતિબંધાદિ ચાર તથા ઉદય અને સત્તાનુ સવિસ્તર વર્ણન કરેલુ છે

આ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ અને સરલ કરવા માટે જ્યા જ્યા ઉપયોગિતા જણાઈ ત્યા ત્યા ટીપ્પણો આપવામા આવ્યા છે મલયગિરિ મહારાજે ટીકામા આ વિષયને બહુજ સ્પષ્ટ કરેલો હોવાથી તેમનીજ ટીકાનું આ ભાષાંતર કર્મગ્રંથના અભ્યાસીઓને બહુ ઉપયોગી થશે એમ મારૂ નમ્ર માનવુ છે આ પુસ્તક લખવામા પ્રથમ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપનાર શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયનીતિ સૂરીજી છે તથા કર્મગ્રંથના અભ્યાસમા પ્રેરણા કરનાર મેસાણા યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાના સંસ્થાપક શ્રીમાન્ શેઠ વેણીચંદભાઈ તથા માસ્તર વલ્લભદાસ હાવાભાઈ છે કે જેમની નીચે રહી મેસાણા યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળામા તથા ભરૂચ નિવાસી શેઠ અનુપચંદભાઈ મલુકચંદ પાસે કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યો હતો જેને લીધે આ પુસ્તક હું તૈયાર કરી શક્યો છુ માટે તે બધાની કૃતજ્ઞતા પૂર્વક અહિં હું નોધ લઉં છુ તે સિવાય કર્મપ્રકૃતિનો અભ્યાસ

તે વિષયના ખાસ અભ્યાસી શ્રીમાન્ આચાર્યવિજયદાન સૂરિજીના શિષ્ય શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયપ્રેમસૂરિજી પાસે તેમજ પ્રસગે ઉપસ્થિતિ થયેલી શકાઓના ખુલાસા પણ તેમની પાસેથી મેળવ્યા હતા માટે તેમના ઉપકારની નોધ લીધા વિના રહી શકતો નથી તથા બીજાઓએ જેમણે મને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સહાય આપી હોય તેમનો પણ ઉપકાર માનુ છુ તથા તૈયાર ફરમાઓ વાચી આપવામા ભાવનગર નિવાસી શેઠ કુવરજી ભાઈનો તથા મારા વડીલ બધુ સમાન અને પ્રસગે પ્રસગે અનેક પ્રકારની કિંમતિ સલાહ આપનાર પડિત ભગવાનદાસભાઈનો પણ આભાર માનુ છુ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન્ વિજયનીતિસૂરિજી મહારાજનો આ સ્થળે ફરી આભાર માનુ છુ કે જેમની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન સિવાય આ ગ્રથ તૈયાર કરી શકયો ન હોત આ વિષય ઘણો ગહન હોઈ ભૂલો થવાનો સભવ છે વિદ્વાન પુરૂષો મારા પર કૃપા કરી સઘળી ભૂલો સુધારશે અને મને જણાવી અનુગૃહીત કરશે છેવટે મારાથી પરમાત્મા મહાવીરના સિદ્ધાત વિરૂદ્ધ જે કઈ લખાયુ હોય તે માટે મિથ્યાદુષ્કત દઈ વિરમુ છુ

લી. ધર્મસેવક,

હીરાલાલ દેવચદ

વિષયાનુક્રમ

शुद्धिपत्रकम् ।

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
	૧	रद्धव्य	वद्धव्य
	૮	मुद्धणि	मुद्धाणि
૧૮	૧	अचक्खु	अचक्खु
૧૮		પર્યાપ્ત	પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ
૧૯	૪	તથો	તથા
૨૧	૯	દિતા	દીતા
૨૧	૮	વેય	વાય
૨૫	૧૯	ક યો	કર્યો
૨૯	૯	ક્ષાયોપશમિ	ક્ષાયોપશમિક
૩૧		पर्वेदिय	पर्वेदिय
૩૧	૫	मणुय०	मनुष्य०
૩૭	૭	નિંદ્રા	નિદ્રા
૩૯		નિગોદ	નિગો
૪૧	૧૧	સમગદષ્ટિ	સમ્યગ્દૃષ્ટિ
૪	૧૧	સાયાયિક	સામાયિક
૪૬	૧૦	અસયતો	અસંયતને
૪૭	૧૧	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૪૭	૧૦	માન ૧	મહાનમ
૫૦	૮	એમ નમર	એમ નમયના
૫૯		થતા	થયા પછી
૬૧	૫	અંતમુત	અંતર્મુહૂર્ત
૬૦			કે તેથી
૮	૭	નુ	કિં ।
૮	૧૧	એ	જે
૭૪	૧૭	શકતા	શકાતા
૭૫	૧૪	અદિ	આદિ
૭૮	૧૮	પ્રાભૂત	પ્રાભૃત
૮૦	૧	राला	ओराला
૮૦	૧૯	આહાર	આહારક
૮૦	૨૦	સ્વરૂમા	સ્વરૂપમા
૮	૪	पुत्री	पुत्री०
૮૯	૭	દ્રવ્યમન	દ્રવ્યમન
૯૦	૨૦	कारक०	नारक०
૯૮	૧૯	દ્રવ્યમન	દ્રવ્યમન
૧૦૦	૨૦	કેવળજ્ઞાનાવરણીયત્વ	કેવળજ્ઞાનીત્વ
૧૦૦	૩૩	કેવળદર્શનાવરણીયત્વ	કેવળદર્શનીત્વ
૧૦	૬	શમિ	શમિક
૧૦	૪	પરિણમો	પરિણામો
૧૦	૨૯	લબ્ધિમા	લબ્ધિમા
૧૦	૮	વિરહમાળ	વિરહમાળ
૧૧૧	૧૦	બે	બેએ
૧૧૫	૧૦	આરા	આમાના
૧૧૬	૧૫	मखा	संखा
૧૨	૧	અરે	અને
૧૨૮	૫	જઘન્યથી	જઘન્યપદે
૧૨૮	૦	પડે	વડે
૧૩૩	૬	એટલુ	એ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૬	૨૬	પૂર્વમી	પૂર્વની
૧૩૮	૧૫	માત્ર	કે માત્ર
૧૩૯	૩૨	અમપ્યાના	મપ્યાના
૧૪૨	૪	થાય	થાય છે
૧૪૪	૨૭	પાનના	પોતાના
૧૫૧	૩	નક્ષ	નક્ષત્ર
૧૫૬	૨૦	બા૦	બાદર
૧૫૭	૧૫	જેટલો થાય	જેટલો કાળ
૧૬૦	૧૮	ત્રણ	ત્રણ કરણ
૧૬૩	૩	મનોલ્ય	મન્યોન્ય
૧૬૫	૧૪	અયોગિ	અયોગિ
૧૬૮	૬	મધગા	સધગો
૧૬૯	૨૦	સ્ત્રીદનો	સ્ત્રીવેદને
૧૬૯	૨૦	લાગ છે	લાગે છે
૧૭૨	૧૦	મહરાજ	મહારાજ
૧૭૩	૮	કે છે–	છે કે–
૧૭૩	૨૯	પર્યાપ્ત	પર્યાપ્ત
૧૭૮	૧૯	ઉત્પન્ન	ઉત્પન્ન થતા
૧૭	૨૮	એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં	એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં
૧૮૦	૯	કરે ન	કરે નહીં
૧૮૦	૨૦	અપૂર્વકણ	અપૂર્વકરણ
૧૮૧	૧૯	ચારિ	ચારિત્રે
૧૮૦	૨૮	નકરાગામ	નરકાગામ
૧૮૩	૮	સુરત્વ	સુરત્ત
૧૮૪	૨૮	એટલો	એટલે
૧૮૫	૧૭	ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્કૃષ્ટ
૧૮૮	૨૩	ત્રિદ્દકાલ	ત્રિદ્દકાલો
૧૮૯	૪	તેનો	તેના
૧૯૦	૮	મૂકે	મૂકેને
૧૯૨	૮	આયુવાળા	આયુવાળાને
૧૯૫	૧૨	શ્રેણિપર	ફરી શ્રેણિપર
૨૦૫	૨૨	બત્રીસી	બત્રીસ
૨૧૩	૧૬	ન્ધિકા	ન્ધિકા

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧૪	૨૦	જીવો પણ	જીવો
૨૧૬	૧૦	જીવેનો	જીવોનો
૨૧૭	૮	તેઓની	તેઓ
૨૧૭	૬	તેઓની	તેઓ
૨૧૮	૨૨	જીનેશ્વરો	જીનેશ્વરો
૨૧૮	૨	ચોદ્રસ	ચોરસ૦
૨૨૦	૬	કરીએ	કહીએ
૨૨૭	૨૦	જીતક્ય	જીતકલ્પ
૨૨૮	૭	સંક્રમણ	સંક્રમણ
૨૨૯	૫	તેના ૩	તેના
૨૩	૭	પ્રાપ્તિ	પ્રાપ્ત
૨૩૦	૧૨	વિરતિ	વિરતિ[1]
૨૩૮	૧૮	આદિ	આદિ
૨૩૮	૨૦	આદિ	આદિ
૨૪૨	૨૫	કરીકે	કરી તેને
૨૪૨	૨૦	કારણ શુ ?	કારણ શુ ? કારણ એજ કે
૨૪૯	૯	છે,	છે તે
૨૫૦	૯	વિશેષ	વિશેષ–
,,	૯	કર્મ	કર્મના
,,	૭	વિશેષની	વિશેષની–
૨૫૪	૩	માગે તેઓના	તેઓના મન
૨૫	૨	દશ	દેશ
,,		ભવવિપાકિની	ભવ વિપાકિની ક્ષેત્ર વિપાકિની
,,	૨૨	હાય	હોવાથી
૨૫૭	૯	ધ્રવ	ધ્રુવ
૨૫૮	૧૦	ઉચ્છાસ	ઉચ્છ્વાસ
૨૫૮	૨૯	ભાગે	ભાગ
૨૫૯	૧૮	મિચ્છત	મિચ્છત્ત
૨૬૧	૨	એક દેશ	એક દેશ ઉઘાડો રહે છે
૨૬૩	૧૦	રપ્રશસ્તા	રપ્રશસ્તા
૨૬૩	૧૩	પચક	પચક
૨૬૫	૯	પ્રકૃતિઓનો	પ્રકૃતિઓ

પૃષ્ટ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૬૭	૫	घ्नतुणा	घ्नतुर्णा
૨૭૦	૪	ઉદને	ઉદયે
૨૮૦	૧૮	तीत्र	तीर्थे
૨૮૦	૨૯	ભવ્યત્વિનો	ભવ્યત્વનો
૨૮૧	૨૧	સંધાનન	સંધાનન એ
૨૮૬	૨૭	ધ્રુવસ્તનો	વસ્તુ
૨૮૭	૧૯	चौस्ता	चौरता
૨૯૩	૨૧	नास्ति	नास्ति
૩૦૪	૨૧	दन्तसु०	दन्तर्सु०
૩૦૮	૨૩	निति	ज्ञाति
૩૧૦	૨૩	અનં વતી	અનુદયવતી
૩૧૮	૧૫	अनन्तानु०	अनन्तानु०
૩૧૮	૩૧	૭ મા	૭માથી
૩૨૧	૫	ધાયનો	કાયનો
૩૨૮	૧૩	तदुत्र्ग	तदुव्वल्ग
૩૨૯	૬	આરવદને	આસ્વાદને
૩૪૫	૧૦	હથે	હવે
૩૫૦	૯	વૈક્રિય	વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાચ યોગ હોય છે માટે યોગના સ્થાને પાચ
૩૫૧	૨૧	ગનના	યુગલના
૩૫૨	૪	ગુણસ્થાના	ગુણસ્થાનના
૩૫૪	૪	ગુણાકાર	ગુણાકાર કરતા
૩૫૮	૭	પ્રદેશ	પ્રદેશ
૩૬૨	૮	ક્ષુત્પરિન્ટ	ક્ષુત્પરિષહ
૩૬૪	૩૧	નીચ	નીચા
૩૬૫	૧૯	આગતિ	અરતિ
૩૬૭	૩૧	મૈથુત	મૈથુન
૩૭૬	૨	આભાવ	અભાવ
૩૮૬	૨૨	इह इ	इह
૩૯૭	૩૪	આ-૧	ગો-૧
૪૦૯	૧૫	ऽयोन्यम्	ऽन्योन्यम्
૪૧૫	૮	अडया	अडयाल
૪૧૬	૩૨	સંપરાય	અંતરાય
૪૧૭	૨૩	પગ્નો	પટ્કનો
૪૨૫	૧૫	બધ	બંધ
૪૨૬	૨૭	अबध०	अबंध

પૃષ્ટ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
,,	૨૯	व्युताना	च्युताना
૪૫૯	૨૮	આબાધામા	અબાધામા
૪૬૦	૨૧	મમમની	સમયની
,,	૩૦	ન્મૂન	ન્યૂન
,,	૩૨	બાગ	ભાગ
૪૬૩	૨	भागाभ्यदिका	भागाभ्यधिका
,,	,,	मात्वया	मुत्वया
૪૭૧	૧૦	આદિ	સાદિ
		તર્યગ્૦	તિર્યગ૦
૪૮૩	૨૯	રસમંધિ અંત મંક્લિષ્ટ પરિણામ	રસબંધ અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામી
૪૮૬	૨૯	મોક્ષમાર્ગ	મોક્ષમાર્ગ ન
૪૯૬	૧૭	પ્રપત્ન	પ્રયત્ન
૪૯૮	૨૭	કરાવ	કરવી
,,	૨૯	રસ હોઇમા	રસ
,,	૩૦	દનિક દલિક	દનિક
૫૦૫	૬	जघन्य	जघन्या
,,	૧૬	એકજ માત્ર	માત્ર એકજ
૫૧૩	૨૪	શોક	શોક અરતિ
૫૨૩	૩૦	પોનાની	પોતાની
,,	૩૦	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિઓ સાથે
,,	૩૨	તથા	તથા તેનો
૫૩૭	૨૦	તે સાદિ	સાદિ
૫૩૯	૭	खीणोइ	खीणाइ
,,	૨૭	ત્યારે	ત્યારે જે
૫૪૮	૨૭	ટયે	ટયે આવી રીતે
૫૫૩	૫	પ્રાય	પ્રાપ્ત
૫૫૯	૨૭	ભત્રીસ	બત્રીસ
૫૮૪	૫	શ્રુ	શ્રુત
૫૮૫	૪	બંધાથ છે	બંધાય છે
,,	૨૦	સ્વરૂપનો	સ્વરૂપનો
૫૯૨	૮	गात्कटद०	गोत्कटैर्द०
૫૯૪	૨૪	ચરમ	ચરમ
૫૯૮	૨૦	સ્થિતિ જ્યારે	સ્થિતિ
૬૦૨	૩૩	જે	છે
૬૧૧	૨૯	સમયે	સમયમા
૬૧૩	૨૩	આરંભથી	આરંભી
૬૧૫	૨૫	આવલિમ	આવલિકા
૬૧૬	૧૩	કહ્યુ જે	કહ્યુ છે

જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો ભંડાર

પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પ્રથમ ખંડ

આ સૂત્ર મૂળ, મૂળનો અનુવાદ તથા શ્રીમદ્ આચાર્ય મલયગિરિ વિરચિત ટીકાના અનુવાદ સહિત પ્રથમ ખંડ પ્રથમથી પાચ પદ સુધી પ્રકાશિત થયેલ છે જૈનાગમોમા તાત્ત્વિક વિષયોનુ સવિસ્તર નિરૂપણ કરનાર આ ગ્રન્થ છે તે પત્રાકારે સુંદર જાડા ગ્લેઝ પેપર ઉપર સુવાચ્ય અક્ષરોવડે છાપવામાં આવેલ છે

૬૨૨ પૃષ્ઠના પ્રથમ ખંડની કીંમત રૂ ૫-૦-૦

સંપૂર્ણ ત્રણ ખંડની કીંમત રૂ ૧૬-૦-૦

પંચસંગ્રહ-પ્રથમ ભાગ.

પંચસંગ્રહ મૂળ તથા શ્રીમદ્ આચાર્ય મલયગિરિ વિરચિત ટીકાના અનુવાદ સહિત છપાઈને બહાર પડ્યો છે જેમા બંધવિધિદ્વાર સુધી પાચ દ્વાર છે આ કર્મવિષયક સાહિત્યમાં મોટામાં મોટો ગ્રન્થ છે અને કર્મગ્રન્થના અભ્યાસીઓને ઘણોજ ઉપયોગી છે પ્રથમ ભાગ રોયલ આઠપેજી ફૉર્મ ૭૦ ફરમાનો છે અને છીંટનુ પાકુ બાઇન્ડીંગ છે કીંમત રૂ ૪-૮-૦

કર્મગ્રન્થ પ્રથમ ભાગ. પ્રથમના ત્રણ કર્મ ગ્રન્થ વિવેચન સહિત વિવેચન કરનાર—
પં. ભગવાનદાસ હરખચંદ રૂ ૧—૮-૦

નવતત્ત્વ વિવેચન સહિત. " રૂ ૦-૧૨-૦

નાભિનંદન જિનોદ્ધાર પ્રબન્ધ—અનુવાદસહિત આ ગ્રન્થ સિદ્ધસેનગણિના શિષ્ય કક્કસૂરિએ બનાવેલો છે અને તેમા સમરસિંહે કરેલા શત્રુંજયના ઉદ્ધારનુ વર્ણન છે આ ઉદ્ધાર ગ્રન્થકર્તાના સમયમા જ થયેલો હોવાથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ આ ગ્રંથ ઘણોજ ઉપયોગી છે રૂ ૧-૮-૦

છપાતા ગ્રન્થો

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર દ્વિતીય અને તૃતીય ખંડ. મૂળ, મૂળનો અનુવાદ અને શ્રીમદ્ આચાર્ય મલયગિરિવિરચિત ટીકાના અનુવાદ સહિત

પંચસંગ્રહ બીજો ભાગ શ્રીમદ્ આચાર્ય મલયગિરિવિરચિત ટીકાના અનુવાદ સહિત

છપાવાના ગ્રન્થો

ભવિષ્યદત્તકથા (શ્રીમદ્ મેઘવિજયોપાધ્યાય વિરચિત)

લઘુત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર (" ")

મળવાનુ સ્થાન—

પંડિત ભગવાનદાસ હરખચંદ.

જૈનસોસાઇટી, નં ૧૫ શારદામુદ્રણાલય—અમદાવાદ

नमोत्थु ण समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

श्रीमान् ચન્દ્રર્ષિ મહત્તરાચાર્ય વિરચિત

પંચસંગ્રહ

શ્રીમદાચાર્ય મલયગિરિ કૃત ટીકાના અનુવાદ સહિત

ટીકાકારકૃત મંગલ—

સઘળા કર્મરૂપ વૃક્ષોને બાળવામાં દાવાનળ સમાન, જેઓએ જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણ્યું છે અને જેઓએ સઘળા કુતીર્થિકોના અભિમાનનો નાશ કર્યો છે એવા પરમાત્મા વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને સંસાર રૂપી કુવામાં ડુબેલા પ્રાણીઓના સમૂહનો ઉદ્ધાર કરવામાં હાથના જેવા, જેણે બાકીના બધા શાસ્ત્રોને ગૌણ કર્યા છે, અને જેમાં સંપૂર્ણ યથાર્થવાદ—યથાવસ્થિત વસ્તુનું કથન છે એવા જૈનાગમનું અવલંબન કરીને અલ્પબુદ્ધિવાળો છતાં પણ અતિનિપુણ અને ગંભીર એવા પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથનું અન્ય શાસ્ત્રોની ટીકાઓને તથા ગુરૂમહારાજના ઉપદેશને અનુસરીને સુખપૂર્વક બોધ થાય તેમ વિવરણ કરૂં છું આ જગતમાં શિષ્ટપુરૂષો કોઈ પણ ઇષ્ટ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા ઇષ્ટ દેવને નમસ્કારપૂર્વક જ પ્રવૃત્તિ કરે છે આ ગ્રન્થકર્તા આચાર્ય શિષ્ટ નથી તેમ નથી, તેથી શિષ્ટના સિદ્ધાંતનું પરિપાલન કરવા માટે, તથા શ્રેય કાર્યો બહુ વિઘ્નવાળા હોય છે કહ્યું છે કે—મહાન્ પુરૂષોને પણ શ્રેય કાર્યો ઘણા વિઘ્નવાળા હોય છે, અશ્રેયમ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાઓના વિઘ્નો ક્યાંય ચાલ્યા જાય છે" આ પ્રકરણ સમ્યગ્ જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી કલ્યાણકારક છે, તેથી અહિં વિઘ્ન ન થાય એ હેતુથી વિઘ્નની શાંતિમાટે ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર, તથા બુદ્ધિમાન માણસ પ્રયોજનાદિના અભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ અર્થે પ્રયોજનાદિનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાવાળા આચાર્ય શરૂઆતમાં આ ગાથા કહે છે—

नमिऊण जिणं वीरं सम्मं दुट्ठट्ठकम्मनिट्ठवगं ।
वोच्छामि पंचसंगहमेयमहत्थं जहत्थं च ॥१॥

नत्वा जिनं वीरं सम्यग् दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापकम् ।
वक्ष्ये पञ्चसंग्रहमेतं महार्थं यथार्थं च ॥ १ ॥

અર્થ—દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર જિનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને સમ્યક્—ત્રિકરણયોગે નમસ્કાર કરીને મહાન્ અર્થવાળા પંચસંગ્રહ નામના આ ગ્રંથને યથાર્થ રૂપે કહીશ

ટીકાનુવાદ—શૂર્, અને वीर् ધાતુ પરાક્રમ કરવાના અર્થમા છે वीरयति स्म એટલે કષાય, ઉપસર્ગ, પરિષહ અને ઇન્દ્રિયાદિ અતરગ શત્રુસમૂહને જિતવામા જેણે પરાક્રમ કર્યું છે તે વીર કહેવાય, અથવા 'ईर् गतिप्रेरणयो' विशेषेण ईरयति गमयति स्फेटयति कर्म, प्रापयति वा शिव, प्रेरयति शिवाभिमुखमिति वा वीर, ઈર્ ધાતુ ગતિ કરવી અને પ્રેરણા કરવી એ અર્થમા છે—એટલે વિશેષ પ્રકારે જેઓ કર્મને દૂર કરે, અન્ય ભવ્ય આત્માઓને જેઓ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવી આપે અથવા જેઓ મોક્ષ સન્મુખ પ્રેરણા કરે તે વીર કહેવાય, અથવા 'ईरि' गतौ, विशेषेण अपुनर्भावेन ईर्तेरम-यातिस्म शिवमिति वीर ઈર્ ધાતુ જવુ એ અર્થમા છે ફરીવાર સસારમા ન આવવુ પડે તેવી રીતે જેઓ મોક્ષમા ગયા તે વીર કહેવાય તે વીરને પ્રણામ કરીને, તે વીર કોઈક નામથી પણ હોય એટલે કે કોઈનુ નામ પણ વીર હોય, તેવા વીરનો નિષેધ કરવા માટે વિશેષણ કહે છે— 'जिन रागादिशत्रुजेत्त्वाज्जिनस्त' રાગાદિ અતરગ શત્રુને જિતનાર હોવાથી જિન કહેવાય છે, જિન એવા વીરને નમસ્કાર કરીને, તે જિન શ્રુતકેવલી, અવધિજ્ઞાની આદિ પણ સભવે છે, કારણ કે તેઓએ પણ યથાસભવ રાગાદિ શત્રુઓને જિતેલા હોય છે, માટે તેઓનો નિષેધ કરવા માટે બીજુ વિશેષણ કહે છે—'दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापक' દુષ્ટ એવા આઠ કર્મનો નાશ કરનારા કેવલ-જ્ઞાની વીર જિનને નમસ્કાર કરીને એટલે દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર ગુણસપન્ન કેવલજ્ઞાની જીનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને અહિ શકા કરે છે કે— 'दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापक' દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર એટલુ જ વિશેષણ પુષ્ટ-સમર્થ હોવાથી હોવુ જોઇએ, 'જિન' એ વિશેષણ ગ્રહણ કરવાનું કઈ પ્રયોજન નથી, કારણ કે દુષ્ટ આઠ કર્મના જે વિનાશક હોય છે તે જિન હોય છે જ તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—સસારમોચક આદિ કેટલાક પરમતાવલબીઓ હિંસા અને મૈથુનાદિ રાગદ્વેષને વધારનારા પાપ કાર્યોથી દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ થાય એમ માને છે, કારણ કે 'સસારમોચકને પણ હિંસા એ મુક્તિનુ સાધન છે' —એવુ વચન છે માટે સસારમોચકાદિનો નિષેધ કરવા માટે જિન એ વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે એટલે જિન—રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ શત્રુને જિતનાર જ જે દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર છે તેવા પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને પ્રથમ આ—એટલે અતકરણમા તત્ત્વરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પચસગ્રહ નામના ગ્રથને કહીશ ૧ શતક, ૨ સપ્તતિકા, ૩ કષાયપ્રાભૃત, ૪ સત્કર્મ, અને ૫ કર્મપ્રકૃતિ એ પાચ ગ્રથોનો સગ્રહ, અથવા ૧ યોગોપયોગવિષયમાર્ગણા, ૨ બધક, ૩ બદ્ધવ્ય, ૪ બધહેતુ અને ૫ બધવિધિ એ પાચ દ્વારોનો સગ્રહ હોવાથી પચસગ્રહ કહેવાય છે, વળી 'महार्थम्' ગભીર અર્થવાળો, અને યથાર્થ-પ્રવચનથી અવિરોધી અર્થ જેમા છે એવો, અથવા પ્રવચનમા કહેલા અર્થને

અનુસરીને પચસગ્રહ કહીશ, પણ પોતાની બુદ્ધિથી નહિ કહું અહિ પચસગ્રહ એ વિષય છે તેનુ જ્ઞાન શ્રોતાનુ અનન્તર—નજીકનુ પ્રયોજન છે અને કર્ત્તાનુ પરોપકાર એ અનન્તર પ્રયોજન છે પરપરા પ્રયોજન તો કર્ત્તા અને શ્રોતા એ બન્નેને કર્મનુ સ્વરૂપ સમજી કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એ છે સબધ ઉપાયોપેયરૂપ છે વચનરૂપ પ્રકરણ એ ઉપાય છે અને તેનુ જ્ઞાન એ ઉપેય છે

હવે આ પ્રકરણનુ યથાર્થ નામ જણાવે છે—

सयगाइ पच गथा जहारिहं जेण एत्थ संखित्ता ।
दाराणि पंच अहवा तेण जहत्थाभिहाणमिण ॥२॥

शतकादयः पञ्च ग्रन्था यथार्हं येनात्र सक्षिप्ताः ।
द्वाराणि पञ्च अथवा तेन यथार्थाभिधानमिदम् ॥२॥

અર્થ—જે કારણ માટે પહેલી ગાથાની ટીકામા જણાવેલા શતકાદિ પાચ ગ્રથો અથવા જેનુ સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામા કહેવામા આવશે તે યોગોપયોગ-વિષયમાર્ગણાઆદિ પાચ દ્વારો યથાયોગ્ય રીતે આ પ્રકરણમા સક્ષિપ્ત સ્વરૂપે કહેવામા આવેલા છે, તેથી આ પ્રકરણનુ પચસગ્રહ એ નામ સાર્થક-અર્થવાળુ છે ૨

જેનો પૂર્વની ગાથામા નામ નિર્દેશ કર્યો છે તે પાચ દ્વારો બતાવે છે—

एत्थ य जोगुवयोगाणमग्गणा बधगा य वत्तव्वा ।
तह बधियव्व य बंधहेयवो बधविहिणो य ॥३॥

अत्र च योगोपयोगाना मार्गणा बन्धकाश्च वक्तव्याः ।
तथा बन्द्धव्य च बन्धहेतवो बन्धविधयश्च ॥ ३ ॥

અર્થ—આ પ્રકરણમા ૧ યોગોપયોગ માર્ગણા, ૨ બન્ધક, ૩ બન્ધવ્ય-બાધવા લાયક આઠ કર્મનુ સ્વરૂપ, ૪ બન્ધહેતુ ૫ અને બધવિધિ એ પાચ દ્વારનુ કથન છે

ટીકાનુ૦—આ પચસગ્રહ પ્રકરણમા યોગ અને ઉપયોગ સબધે વિચાર, બાધનાર કયા જીવો છે તેનો વિચાર, બાધવા લાયક શુ છે તેનો વિચાર, બાધવા યોગ્ય કર્મોના બધ હેતુઓનો વિચાર, તથા તે બધના પ્રકૃતિબધાદિ પ્રકારોનો વિચાર કરવામા આવનાર છે હવે તે દરેક દ્વારોના સ્વરૂપને પ્રકટ કરતા પ્રથમ યોગ શબ્દનો અર્થ કરે છે–યોગ એટલે વ્યાપાર, જીવનુ વીર્ય, પરિસ્પદ, અથવા જે વડે દોડવુ કુદવુ આદિ અનેક ક્રિયાઓમા જીવ જોડાય—પ્રવૃત્તિ કરે તે યોગ કહેવાય તે યોગ અનેક ભેદવાળા મન વચન અને કાયાના સહકારી

કારણના ભેદથી પંદર પ્રકારનો છે, જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે ઉપયોગ જાણવું, જીવની ચેતના શક્તિનો વ્યાપાર, અથવા જેનાથી આત્મા વસ્તુઓને જાણવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરે એવો બોધ-સ્વરૂપ જીવના સ્વરૂપભૂત ચેતના શક્તિનો જે વ્યાપાર તે ઉપયોગ કહેવાય છે તેના બાર ભેદ છે જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે તે યોગ અને ઉપયોગની માર્ગણા—વિચારણા, જીવસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન, અને ગુણસ્થાનકમાં કરવાની છે તે અર્થાત્ જાણવું ગાથામાં કહેલ 'ચ' શબ્દથી માર્ગણાસ્થાનોમાં જીવસ્થાનક અને ગુણસ્થાનકનો પણ વિચાર કરવાનો છે, આ પ્રમાણે પહેલું દ્વાર કહ્યું તથા જેઓ પોતાના આત્મ-પ્રદેશો સાથે આઠ પ્રકારના કર્મોને જોડે તે બંધક કહેવાય. કર્મ બાંધનારા જીવોનો વિચાર બીજા દ્વારમાં કરવામાં આવશે આ રીતે બંધક નામનું બીજું-દ્વાર કહ્યું તથા બાંધવા લાયક આઠ કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર ત્રીજા દ્વારમાં કરશે તે બદ્ધવ્ય નામનું ત્રીજું દ્વાર તથા કર્મ પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો અગ્નિ અને લોહાના પિંડના જેવો પરસ્પર એકાકાર સંબંધ તે બંધ કહેવાય, તે બંધના મિથ્યાત્વાદિ જે હેતુઓ તેઓનો સવિસ્તર વિચાર ચોથા દ્વારમાં કરશે, તે બંધહેતુ નામનું ચોથું દ્વાર તથા ઉક્ત સ્વરૂપવાળા બંધના પ્રકૃતિબંધાદિ પ્રકારોનો વિચાર પાંચમા દ્વારમાં કરશે, આ બંધવિધિ નામનું પાંચમું દ્વાર આ પ્રમાણે પાંચ દ્વારનું સ્વરૂપ કહ્યું ૩

હવે ઉદ્દેશના ક્રમને અનુસરી નિર્દેશ—પ્રતિપાદન થાય છે-એવો ન્યાય હોવાથી પહેલા યોગોપયોગમાર્ગણાનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા શરૂઆતમાં યોગોનું સ્વરૂપ કહે છે—

सच्चमसच्चं उभयं असच्चमोसं मणोवई अट्ठ ।
वेउव्वाहारोरालमिस्ससुद्धाणि कम्मयगं ॥४॥

सत्यमसत्यमुभयमसत्यामृषं मनो–वचास्यष्टौ ।
वैक्रियाहारौरालमिश्रशुद्धानि कार्म्मजकम् ॥ ४ ॥

અર્થ—સત્ય, અસત્ય, ઉભય—મિશ્ર અને અસત્યામૃષા એમ મન અને વચન ચાર ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ, તથા વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ મિશ્ર અને શુદ્ધ તથા કાર્મણ એ પ્રમાણે કાયયોગના સાત મળી કુલ યોગના પંદર ભેદ થાય છે

ટીકાનુ૦—જો કે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોના અવલંબનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વીર્ય વ્યાપાર તે યોગ કહેવાય છે, છતાં અહિં જે પુદ્ગલો વીર્ય વ્યાપારમાં કારણ છે તે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોમાં જ કાર્યનો આરોપ

કરીને તે પુદ્ગલોને યોગ શબ્દથી વિવક્ષ્યા છે તેમા સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય, અને અસત્યામૃષા એમ મન ચાર પ્રકારે છે

તેમા સત્ય શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે—'सन्तो मुनय पदार्था वा तेषु —सत्सु साधु सत्य' સત્ એટલે મુનિ અથવા પદાર્થ તે મુનિ અને પદાર્થને સાધુ—હિતકર તે સત્ય મન કહેવાય કારણ કે તે મુનિઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપનુ ચિન્તન કરનાર છે જેમકે—જીવ છે, તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે અને પોતપોતાના શરીરપ્રમાણ છે ઇત્યાદિરૂપે જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ છે તેજ પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામા તત્પર મન તે સત્યમન છે સત્યથી વિપરીત તે અસત્ય, જેમકે જીવ નથી, અથવા એકાત નિત્ય કે એકાત અનિત્યરૂપ છે ઇત્યાદિ જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ નથી તે પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામા તત્પર મન તે અસત્ય મન કહેવાય સત્યાસત્ય એટલે કઈક સત્ય કઈક અસત્ય, મિશ્રિત થયેલ હોય તે જેમકે ધવ ખેર અને પલાશાદિવડે મિશ્ર ઘણા અશોક વૃક્ષવાળા વનને 'આ અશોકવન જ છે' એવો વિકલ્પ કરવામા તત્પર તે સત્યાસત્ય–મિશ્ર મન કહેવાય અહિં ઘણા અશોક વૃક્ષો હોવાથી સત્ય છે અને ધવાદિ બીજા વૃક્ષો હોવાથી અસત્ય છે આ પ્રમાણે કઈક સત્ય અને કઇક અસત્ય હોવાથી મિશ્ર મનોયોગ કહેવાય છે વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે બોલાય છે, વાસ્તવિકરીતે તો અસત્યમા જ તેનો અત ર્ભાવ થાય છે, કારણ કે જે સ્વરૂપે વસ્તુનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રકારે તે વસ્તુ નથી તથા જે મન સત્ય રૂપ નથી તેમજ અસત્યરૂપ પણ નથી તે અસત્યામૃષા મન કહેવાય છે એટલે કે જ્યારે મન દ્વારા જે વિચાર થાય છે તે સત્યરૂપ ન હોય તેમજ અસત્યરૂપ પણ ન હોય ત્યારે તે અસત્ય–અમૃષા કહેવાય છે અહિં સત્ય અને અસત્યનુ સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે વિપ્રતિપત્તિ–વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પદાર્થને સ્થાપન કરવાની બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતને અનુસરીને જે વિકલ્પ કરવામા આવે જેમકે—જીવ છે અને તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે તે સત્ય કહેવાય કારણ કે આ પ્રમાણે નિર્ણય કરવામા આરાધક ભાવ છે અને જ્યારે વિવાદ થાય ત્યારે પોતાના મત પ્રમાણે વસ્તુનુ સ્થાપન કરવાની બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતથી વિપરીત વિકલ્પ કરવામા આવે, જેમકે—જીવ નથી, અથવા એકાત નિત્ય કે એકાત અનિત્ય છે, તે અસત્ય છે કારણ કે આવો વિકલ્પ કરવામા વિરાધક ભાવ છે આવા સ્વરૂપવાળુ સત્ય કે અસત્ય બન્ને જેની અદર ન હોય, પરતુ જે વિકલ્પ પદાર્થનુ સ્થાપન કે ઉત્થાપનની બુદ્ધિ વિનાજ માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર કરવામા પ્રવર્તે, જેમકે હે દેવદત્ત 'તુ ઘડો લાવ' મને 'ગાય આપ' ઇત્યાદિ તે અસત્ય–અમૃષા મન કહેવાય કારણ કે આવા વિકલ્પ દ્વારા માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર થતો હોવાથી યથોક્ત લક્ષણ સત્ય કે અસત્ય નથી

કારણના ભેદથી ૧૫ પ્રકારનો છે, જેનુ સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામા કહેવાશે ઉપયોગ જાણવુ, જીવની ચેતના શક્તિનો વ્યાપાર, અથવા જેનાથી આત્મા વસ્તુઓને જાણવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરે એવો બોધસ્વરૂપ જીવના સ્વરૂપભૂત ચેતના શક્તિનો જે વ્યાપાર તે ઉપયોગ કહેવાય છે તેના બાર ભેદ છે જેનુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે તે યોગ અને ઉપયોગની માર્ગણા—વિચારણા, જીવસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન, અને ગુણસ્થાનકમા કરવાની છે તે અર્થાત્ જાણવુ ગાથામા કહેલ 'ચ' શબ્દથી માર્ગણાસ્થાનોમા જીવસ્થાનક અને ગુણસ્થાનકનો પણ વિચાર કરવાનો છે, આ પ્રમાણે પહેલુ દ્વાર કહ્યુ તથા જેઓ પોતાના આત્મપ્રદેશો સાથે આઠ પ્રકારના કર્મોને જોડે તે બધક કહેવાય કર્મ બાધનારા જીવોનો વિચાર બીજા દ્વારમા કરવામા આવશે આ રીતે બધક નામનુ બીજુ-દ્વાર કહ્યુ તથા બાધવા લાયક આઠ કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર ત્રીજા દ્વારમા કરશે તે બધવ્ય નામનુ ત્રીજુ દ્વાર તથા કર્મ પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો અગ્નિ અને લોહાના પિંડના જેવો પરસ્પર એકાકાર સબધ તે બંધ કહેવાય, તે બધના મિથ્યાત્વાદિ જે હેતુઓ તેઓનો સવિસ્તર વિચાર ચોથા દ્વારમા કરશે, તે બધહેતુ નામનુ ચોથુ દ્વાર તથા ઉક્ત સ્વરૂપવાળા બધના પ્રકૃતિબધાદિ પ્રકારોનો વિચાર પાચમા દ્વારમા કરશે, આ બધવિધિ નામનુ પાચમુ દ્વાર આ પ્રમાણે પાંચ દ્વારનુ સ્વરૂપ કહ્યુ ૩

હવે ઉદ્દેશના ક્રમને અનુસરી નિર્દેશ—પ્રતિપાદન થાય છે—એવો ન્યાય હોવાથી પહેલા યોગોપયોગમાર્ગણાનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા શરૂઆતમાં યોગોનુ સ્વરૂપ કહે છે—

सच्चमसच्चं उभयं असच्चमोस मणोवई अट्ठ ।
वेउव्वाहारोरालमिस्ससुद्धाणि कम्मयग ॥४॥

सत्यमसत्यमुभयमसत्यामृष मनो-वचास्यष्टौ ।
वैक्रियाहारौरालमिश्रशुद्धानि कर्म्मजकम् ॥ ४ ॥

અર્થ—સત્ય, અસત્ય, ઉભય—મિશ્ર અને અસત્યામૃષા એમ મન અને વચન ચાર ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ, તથા વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ મિશ્ર અને શુદ્ધ તથા કાર્મણ એ પ્રમાણે કાયયોગના સાત ભંગી કુલ યોગના ૧૫ ભેદ થાય છે

ટીકાનુ૦—જો કે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોના અવલબનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વીર્ય વ્યાપાર તે યોગ કહેવાય છે, છતા અહિં જે પુદ્ગલો વીર્ય વ્યાપારમા કારણ છે તે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોમા જ કાર્યનો આરોપ

કરીને તે પુદ્ગલોને યોગ શબ્દથી વિવક્ષ્યા છે તેમા સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય, અને અસત્યામૃષા એમ મન ચાર પ્રકારે છે

તેમા સત્ય શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે—'सन्तो मुनय पदार्था वा तेपु —सत्सु साधु सत्य' સત્ એટલે મુનિ અથવા પદાર્થ તે મુનિ અને પદાર્થને સાધુ—હિતકર તે સત્ય મન કહેવાય કારણ કે તે મુનિઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપનુ ચિન્તન કરનાર છે જેમકે—જીવ છે, તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે અને પોતપોતાના શરીરપ્રમાણ છે ઇત્યાદિરૂપે જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ છે તેજ પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામા તત્પર મન તે સત્યમન છે સત્યથી વિપરીત તે અસત્ય, જેમકે જીવ નથી, અથવા એકાત નિત્ય કે એકાત અનિત્યરૂપ છે ઇત્યાદિ જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ નથી તે પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામા તત્પર મન તે અસત્ય મન કહેવાય સત્યાસત્ય એટલે કઈક સત્ય કઈક અસત્ય, મિશ્રિત થયેલ હોય તે જેમકે ધવ ખેર અને પલાશાદિવડે મિશ્ર ઘણા અશોક વૃક્ષવાળા વનને 'આ અશોકવન જ છે' એવો વિકલ્પ કરવામા તત્પર તે સત્યાસત્ય-મિશ્ર મન કહેવાય અહિં ઘણા અશોક વૃક્ષો હોવાથી સત્ય છે અને ધવાદિ બીજા વૃક્ષો હોવાથી અસત્ય છે આ પ્રમાણે કઈક સત્ય અને કઇક અસત્ય હોવાથી મિશ્ર મનોયોગ કહેવાય છે વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે બોલાય છે, વાસ્તવિકરીતે તો અસત્યમા જ તેનો અત ર્ભાવ થાય છે, કારણ કે જે સ્વરૂપે વસ્તુનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રકારે તે વસ્તુ નથી તથા જે મન સત્ય રૂપ નથી તેમજ અસત્યરૂપ પણ નથી તે અસત્યામૃષા મન કહેવાય છે એટલે કે જ્યારે મન દ્વારા જે વિચાર થાય છે તે સત્યરૂપ ન હોય તેમજ અસત્યરૂપ પણ ન હોય ત્યારે તે અસત્ય-અમૃષા કહેવાય છે અહિં સત્ય અને અસત્યનુ સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે વિપ્રતિપત્તિ-વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પદાર્થને સ્થાપન કરવાની બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતને અનુસરીને જે વિકલ્પ કરવામા આવે જેમકે—જીવ છે અને તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે તે સત્ય કહેવાય કારણ ક આ પ્રમાણે નિર્ણય કરવામા આરાધક ભાવ છે અને જ્યારે વિવાદ થાય ત્યારે પોતાના મત પ્રમાણે વસ્તુનુ સ્થાપન કરવાની બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતથી વિપરીત વિકલ્પ કરવામા આવે, જેમકે—જીવ નથી, અથવા એકાત નિત્ય કે એકાત અનિત્ય છે, તે અસત્ય છે કારણ કે આવો વિકલ્પ કરવામા વિરાધક ભાવ છે આવા સ્વરૂપવાળુ સત્ય કે અસત્ય બન્ને જેની અદર ન હોય, પરતુ જે વિકલ્પ પદાર્થનુ સ્થાપન કે ઉત્થાપનની બુદ્ધિ વિનાજ માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર કરવામા પ્રવર્તે, જેમકે હે દેવદત્ત 'તુ ઘડો લાવ' મને 'ગાય આપ' ઇત્યાદિ તે અસત્ય-અમૃષા મન કહેવાય. કારણ કે આવા વિકલ્પ કાર માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર થતો હોવાથી યથોક્ત લક્ષણ સત્ય કે અસત્ય નથી

આ પણ વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ જાણવું, નહિ તો વિપ્રતારણ—છેતરવું આદિ દુષ્ટ—મલિન આશયપૂર્વક જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો અસત્યમાં અંતર્ભાવ થાય અને શુદ્ધ આશયથી જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો સત્યમાં અંતર્ભાવ થાય છે. આ પ્રમાણે મનના—મનોયોગના ચાર ભેદ કહ્યા. જેમ મનના સત્યઆદિ ચાર ભેદ અને સ્વરૂપ કહ્યું તેમજ વચનના પણ સત્ય આદિ ચાર ભેદ અને તેનું સ્વરૂપ સમજવું. એ રીતે આઠ યોગ થયા. હવે કાયયોગના ભેદ કહે છે— 'वेउव्वाहारोरालमिस्ससुद्धाणि' મિશ્રશબ્દનો દરેકની સાથે સંબંધ હોવાથી ૧ વૈક્રિય મિશ્ર, ૨ આહારક મિશ્ર અને ૩ ઔદારિક મિશ્ર—એ ત્રણ મિશ્રના ભેદ અને મિશ્ર શબ્દ જોડ્યા વિનાના વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ શુદ્ધના ભેદ છે. તેમાં શુદ્ધની વ્યાખ્યા કર્યા સિવાય બીજાની વ્યાખ્યા કરવાનું બની શકે તેમ નહિ હોવાથી પહેલા શુદ્ધ ભેદોની વ્યાખ્યા કરે છે. કારણ કે શુદ્ધ વૈક્રિયાદિ યોગો સમજ્યા વિના મિશ્રયોગો સમજી શકાતા નથી. તેથી પહેલા શુદ્ધની અને પછીથી મિશ્રની વ્યાખ્યા કરે છે. ગાથામાં પ્રથમ મિશ્રનો નિર્દેશ કરવાનું કારણ જે ક્રમે તે યોગો થાય છે તે ક્રમ સૂચવવા માટે છે. તે આ પ્રકારે—જેમકે પહેલા વૈક્રિયમિશ્ર થાય છે અને પછી વૈક્રિય થાય છે. હવે તે દરેકનો અર્થ કહે છે—અનેક પ્રકારની અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયા કરનારું જે શરીર તે વૈક્રિય. તે આ પ્રમાણે—તે શરીર એક થઈને અનેક થાય છે, અનેક થઈને એક થાય છે, નાનું થઈને મોટું થાય છે, મોટું થઈને નાનું થાય છે, આકાશગામી થઈને જમીન પર ચાલે છે, જમીનપર ચાલનાર થઈને આકાશમાં ચાલનાર પણ થાય છે, દશ્ય થઈને અદશ્ય થાય છે તેમજ અદશ્ય થઈને દશ્ય થઈ શકે છે, આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની ક્રિયા આ શરીરદ્વારા થતી હોવાથી વૈક્રિય કહેવાય છે. તેના ઔપપાતિક અને લબ્ધિપ્રત્યય એમ બે પ્રકાર છે. તેમાં ઉપપાત—દેવ નારકોનો જન્મ, જેની અંદર કારણ છે તે ઔપપાતિક કહેવાય છે. તે દેવ નારકોને હોય છે. અને લબ્ધિ—શક્તિ, તદનુકૂળ વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ જેમાં પ્રત્યય—કારણ છે તે લબ્ધિપ્રત્યય કહેવાય છે. તે તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને હોય છે. વૈક્રિયમિશ્ર દેવ નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે અને મનુષ્ય—તિર્યંચોને જ્યારે વૈક્રિય શરીર વિકુર્વે ત્યારે તેના પ્રારંભકાળે તથા ત્યાગકાળે હોય છે. તે પણ ક્વચિત જ હોય છે કારણ કે બધા મનુષ્ય—તિર્યંચોને વૈક્રિયલબ્ધિ હોતી નથી.

હવે આહારક કાયયોગનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનની ઋદ્ધિનું દર્શન અથવા એવાજ પ્રકારનું કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયોજન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લબ્ધિના વશથી ચૌદ પૂર્વધરવડે આહારક વર્ગણામાંથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી જે બનાવાય તે આહારક શરીર કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—' કોઈ વિશિષ્ટ

કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લબ્ધિવાળા શ્રુતકેવલી વડે જે બનાવાય-કરાય તેને આહારક શરીર કહે છે ' નીચે જણાવેલ કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે શ્રુતકેવલી આહારક શરીર કરે છે, તે કાર્ય આ છે-'પ્રાણીની દયા, પરમાત્માની ઋદ્ધિનુ દર્શન, સૂક્ષ્મ પદાર્થનુ જ્ઞાન અને સશયનો નાશ કરવા માટે શ્રુતકેવલીઓનુ આહારક શરીરદ્વારા પરમાત્માના ચરણકમલમા ગમન થાય છે ' આ આહારક શરીર વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ અત્યન્ત પ્રશસ્ત છે અને સ્ફટિકની શીલાની જેમ અત્યન્ત નિર્મળ પુદ્ગલના સમૂહથી બનેલુ છે આહારકમિશ્ર આહારકના પ્રારભકાળે અથવા ત્યાગકાળે હોય છે, તે પણ ક્વચિત હોય છે, કારણ કે બધા શ્રુતકેવલીઓને આહારકલબ્ધિ હોતી નથી, કેટલાકને હોય છે, તે પણ ઉપરોક્ત કારણો છતા લબ્ધિનો ઉપયોગ કરે ત્યારે કરતા અને છોડતા આહારકમિશ્ર હોય છે હવે ઔદારિક કાયયોગ કહે છે—ઉદાર એટલે પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ જે શરીર તે ઔદારિક બીજા શરીરો કરતા આ શરીરનુ પ્રાધાન્ય-શ્રેષ્ઠત્વ તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ સમજવાનુ છે, કારણ કે તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ અનુત્તર દેવતાનુ શરીર પણ—જો કે દેવોનુ શરીર અત્યન્ત કાન્તિવાળુ અને પ્રશસ્ત છે તેમા પણ અનુત્તર સુરનુ શરીર તો અત્યન્ત વધારે કાન્તિવાળુ અને પ્રશસ્ત છે છતા—અનતગુણહીન છે અથવા ઉદાર-મોટુ જે શરીર તે ઔદારિક, કારણ કે તે કઈક અધિક એક હજાર યોજન પ્રમાણ મોટામા મોટુ હોઇ શકે છે તેથી તે શેષ શરીરની અપેક્ષાએ બૃહત્ પ્રમાણવાળુ છે વૈક્રિય શરીરથી આ શરીરની મોટાઇ ભવધારણીય સહજ શરીરની અપેક્ષાએ જાણવી નહિતો ઉત્તર વૈક્રિય એક લક્ષયોજન પ્રમાણ પણ હોય છે આ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનુ સ્વરૂપ કહ્યુ ઔદારિકમિશ્ર મનુષ્ય અને તિર્યંચોને અપર્યાપ્તાવસ્થામા હોય છે, અને કેવલિસમુદ્દ્ઘાતાવસ્થામા પણ ત્રીજે ચોથે અને પાચમે સમયે હોય છે તથા 'कम्मयगत्ति' હવે કાર્મણ શરીરનુ સ્વરૂપ કહે છે—કર્મરૂપ જે શરીર તે કાર્મણ શરીર એટલે કે આઠ કર્મની અનતાનત વર્ગણાઓ જે આત્માની સાથે પાણી અને દૂધની જેમ એકાકાર થયેલી છે તેનો જે પિંડ તે કાર્મણશરીર છે કાર્મણશરીર તે અવયવી છે અને આઠે કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ અવયવો છે, કાર્મણશરીર અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અવયવ અવયવીભાવ સબધ છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—' કર્મનો વિકાર, આઠ પ્રકારના વિચિત્ર કર્મનુ બનેલુ, અને સઘળા શરીરોનુ કારણભૂત જે શરીર તે

૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનુ શરીર કઈક અધિક એક હજાર યોજનનું છે ૨ જન્મથી મરણ પર્યંત જે રહે તે ભવધારણીય શરીર કહેવાય ૩ પોતાના મૂળશરીરથી અન્ય જે શરીર કરવામાં આવે તે ઉત્તર વૈક્રિય કહેવાય ઉત્તર એટલે બીજુ' આ શરીર એક સાથે એક અને તેથી વધારે પણ કરી શકાય છે

કાર્મણશરીર જાણવુ આ કાર્મણશરીર ઔદારિકાદિ સઘળા શરીરોનુ કારણભૂત-બીજભૂત છે કારણ કે ભવપ્રપચની વૃદ્ધિ થવામા બીજભૂત કાર્મણશરીરનો જ્યારે મૂળથી નાશ થાય ત્યારે બાકીના શરીરોની ઉત્પત્તિનો સભવજ નથી, કાર્મણશરીર છે ત્યા સુધીજ શેષ શરીર અને સસાર છે આ કાર્મણશરીર એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા જવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે કહ્યુ છે કે—કામણશરીર થીજ યુક્ત આત્મા મરણ દેશને છોડી ઉત્પતિ સ્થાન તરફ જાય છે

પ્ર૦—જ્યારે કામણશરીર યુક્ત આત્મા એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા જાય છે ત્યારે જતા આવતા કેમ દૃષ્ટિપથમા આવતો નથી—દેખાતો નથી?

ઉ૦—કર્મપુદ્ગલો અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોવાથી તે ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત થતા નથી બીજાઓએ પણ કહ્યુ છે કે—'એક ભવમાથી બીજા ભવમા જતા વચ્ચે ભવશરીર-ભવની સાથે સબધવાળુ શરીર છતા પણ નીકળતા અને પ્રવેશ કરતા સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતુ નથી પરતુ નહિ દેખાવાથી તેનો અભાવ ન સમજવો' આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારે મનોયોગ, ચાર પ્રકારે વચનયોગ અને સાત પ્રકારે કાયયોગ એમ પદર યોગો કહ્યા અહિં કોઈ શકા કરે કે તૈજસશરીર પણ છે કે, જે ખાધેલા આહારના પાકનુ કારણ છે, અને જે વડે વિશિષ્ટ તપ વિશેષથી ઉત્પન્ન થયેલ તેજોલેશ્યાલબ્ધિવાળા પુરૂષની તેજોલેશ્યાનુ નીકળવુ થાય છે તો શા માટે તે કહ્યુ નહિ? એટલે કે તૈજસયોગ જુદો કેમ ન કહ્યો? તેના જવાબમા કહે છે કે-તૈજસ શરીર હમેશા કાર્મણ સાથે અવ્યભિચારી—નિયત સબધવાળુ હોવાથી તે-કાર્મણના ગ્રહણ કરવા વડે તેનુ પણ ગ્રહણ કર્યુ છે એમ સમજવુ આ પ્રમાણે યોગોનુ સ્વરૂપ કહ્યુ

યોગોનુ સ્વરૂપ કહીને હવે ઉપયોગો કહે છે—

अन्नाणतिग नाणाणि पच इइ अट्ठहा उ सागारो ।
अचक्खुदसणाइ चउहुवओगो अणागारो ॥५॥

अज्ञानत्रिक ज्ञानानि पञ्च इत्यष्टधा तु साकार ।
अचक्षुर्दर्शनादिकः चतुर्द्धोपयोगोऽनाकार. ॥ ५ ॥

અર્થ—ત્રણ અજ્ઞાન અને પાચ જ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકાર ઉપયોગ છે, અને અચક્ષુર્દર્શનાદિ ચાર પ્રકારે, નિરાકાર ઉપયોગ છે

ટીકાનુ૦—જે જાણી શકાય તે જ્ઞાન સામાન્ય અને વિશેષ એમ બે પ્રકારે વસ્તુનુ સ્વરૂપ છે, તેમા જે વડે વિશેષ—નામ જાતિ ગુણ અને લિગાદિ યુક્ત વિશેષરૂપ બોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય અ-વિપરીત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન અજ્ઞાન શબ્દની અદરનો 'અ' મિથ્યા-વિપરીત અર્થનો વાચક હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત

જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાન એ અર્થ થાય છે તેના ત્રણ ભેદ છે-૧મતિઅજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન અને ૩ વિભંગજ્ઞાન તેઓનુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે વસ્તુના યથાર્થ બોધને જ્ઞાન કહે છે તેના ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મન પર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવળજ્ઞાન-એમ પાચ ભેદ છે તેમા પ્રથમ મતિજ્ઞાનનો અર્થ કહે છે-મન્ ધાતુ જાણવાના અર્થમા છે મનન કરવુ-જાણવુ તે મતિ અથવા પાચ ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા જે વડે નિયત વસ્તુનો બોધ થાય તે મતિ એટલે કે જે સ્થળે રહેલા વિષયને ઇન્દ્રિયો જાણી શકે તે સ્થળે રહેલા વિષયનો પાચ ઇન્દ્રિય અને મનરૂપ સાધનદ્વારા જે બોધ થાય તે મતિજ્ઞાન 'श्रवण श्रुत,' શ્રવણ કરવુ તે' શ્રુત, વાચ્યવાચકભાવના સબધપૂર્વક શબ્દ સબધી અર્થને જાણવામા હેતુભૂત જ્ઞાનવિશેષ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે જળધારણ આદિ અર્થક્રિયા કરવામા સમર્થ અમુક પ્રકારની આકૃતિવાળી વસ્તુ એ ઘટ શબ્દ વડે વાચ્ય છે-ઇત્યાદિ સ્વરૂપે જેમા સમાન પરિણામ પ્રધાનરૂપે છે એવો શબ્દ અને અર્થની વિચારણાને અનુસરીને થયેલો ઇન્દ્રિય અને મનનિમિત્તક બોધ તે શ્રુતજ્ઞાન[1] **'अधोऽधो विस्तृत वस्तु धीयते परिछिद्यते अनेन'** નીચે નીચે વિસ્તાર વાળી વસ્તુ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જે જ્ઞાનદ્વારા જાણી શકાય તે અવધિજ્ઞાન,[2] અથવા અવધિ એટલે મર્યાદા રૂપી દ્રવ્યોનેજ જાણવા રૂપ મર્યાદાવાળુ આત્માને પ્રત્યક્ષ જે જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન આજ ત્રણ જ્ઞાનો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી કલુષિત થાય છે ત્યારે વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થરૂપે જાણતા નહિ હોવાથી તેઓ અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનરૂપે કહેવાય છે કહ્યુ છે કે-' આદિના ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાત્વના સયોગથી અજ્ઞાનરૂપ થાય છે ' વિભંગ-અહિં ' વિ ' શબ્દ વિપરીત અર્થનો વાચક છે જે વડે રૂપિ દ્રવ્યોનો વિપરીત ભગ-બોધ થાય તે વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનથી ઉલટુ છે તથા 'પરિ' સર્વથા અર્થમા છે, **अयन अव** -જાણવુ, **मनसि मनसो वा पर्यव मनःपर्यव**-મનના ભાવોનુ સર્વથા પણે જે જ્ઞાન થાય તે મનપર્યવજ્ઞાન. એટલે કે જે દ્વારા અઢી-દ્વીપમા રહેલા સજ્ઞી પચેન્દ્રિયોના મનોગત ભાવો-વિચારો જાણી શકાય તે મન પર્યવજ્ઞાન અથવા મનપર્યયજ્ઞાન કહેવાય છે અથવા સપૂર્ણપણે મનને જે જાણે તે મનપર્યાયજ્ઞાન. અથવા મનના પર્યાયો-એટલે ધર્મો, બાહ્ય વસ્તુને

---

૧ પ્રથમ શ્રોતા ઘટ શબ્દ સાભળે છે, ત્યાર પછી ઘટ શબ્દ દ્વારા વાચ્ય ઘટ અર્થનુ સ્મરણ થાય છે, અહિં સુધીના જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે પછી વાચ્ય વાચક સબધ વડે આવા પ્રકારનો ઘટ તે ઘટ શબ્દનો વાચ્ય અર્થ છે એ પ્રમાણે વાચ્યવાચકભાવના સબધ પૂર્વક જે તાત્પર્ય બોધ થાય છે તેને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામા આવે છે

૨ આ અર્થ વૈમાનિક દેવની અપેક્ષાએ છે કારણ કે તેઓ નીચે નીચે વધારે જાણે છે ઉપર તો પોતાના વિમાનની ધજા સુધીજ જાણે છે

ચિન્તન કરવાના પ્રકારે-પદાર્થનો વિચાર કરતા મનોવર્ગણા વિશિષ્ટ આકારરૂપે પરિણમે છે તેનું જે જ્ઞાન તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન તથા કેવળ એટલે એક એક જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન, એક હોવાનું કારણ આ જ્ઞાન મત્યાદિજ્ઞાન નિરપેક્ષ છે શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે—'છાદ્મસ્થિક મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે' અથવા કેવલ એટલે શુદ્ધ પૂર્ણ જ્ઞાનને આવરનાર કર્મમલરૂપ કલંકનો સર્વથા નાશ થવાથી શુદ્ધ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન અથવા કેવલ એટલે સંપૂર્ણ પ્રથમથી જ સર્વથા કેવલજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણપણે જે ઉત્પન્ન થાય તે કેવળજ્ઞાન અથવા કેવલ એટલે અસાધારણ તેના જેવું બીજું જ્ઞાન ન હોવાથી અસાધારણ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન અથવા કેવળ એટલે અનંત, અનંત જ્ઞેય વસ્તુને જાણતું હોવાથી અનંત જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન આવી રીતે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકારોપયોગ છે પ્રતિ વસ્તુના નિર્ણયરૂપ જે વિશેષ જ્ઞાન તે આકાર, અને આકારયુક્ત જે જ્ઞાન તે સાકાર કહેવાય 'આકાર એટલે વિશેષ—એવું શાસ્ત્રવચન છે' અહિં પહેલા જે અજ્ઞાનનો નિર્દેશ કર્યો છે તે સઘળા જીવોને પહેલા અજ્ઞાન હોય છે અને પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ્ઞાન થાય છે એ જણાવવા માટે છે તથા ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન, અને કેવળદર્શન-એમ ચાર પ્રકારે અનાકાર ઉપયોગ છે પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળો આકાર-વિશેષ રહિત ઉપયોગ તે અનાકાર ઉપયોગ કહેવાય છે તેમા ચક્ષુદ્વારા રૂપ વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે ચક્ષુદર્શન ચક્ષુ સિવાય બાકીની ઇન્દ્રિયો અને મનથી પોતપોતાના વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અચક્ષુદર્શન પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના મર્યાદામા રહેલા રૂપી પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન જગતમા રહેલા રૂપી અરૂપી સઘળા પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન નામ જાતિ લિંગ આદિ વિના જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે તે દર્શન કહેવાય છે આ પ્રમાણે ઉપયોગોનું સ્વરૂપ કહ્યુ

હવે આ યોગ અને ઉપયોગોનો જીવસ્થાનકોમા વિચાર કરવો જોઈએ-ક્યા જીવોને કેટલા યોગ અને કેટલા ઉપયોગ હોય તે કહેવુ જોઇએ, તે કહેવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યા પ્રથમ જીવસ્થાનકની સંખ્યા કહે છે જીવો ચૌદ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિ-

---

સંજ્ઞી જીવ કોઈ પણ પદાર્થનો વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે કાયયોગ વડે મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરે છે અને જે જે પ્રકારે ચિંતન કરે છે તે તે રૂપ મનોવર્ગણાનો પરિણામ થાય છે તેને દ્રવ્ય મન કહે છે તે મનોવર્ગણાના પરિણામને મનઃપર્યવજ્ઞાની પ્રત્યક્ષ જાણે છે અને ચિંતનીય વસ્તુને અનુમાનથી જાણે છે મનોવર્ગણાનો અમુક જાતનો આકાર છે માટે આ ક્ષેત્રમા રહેલા આ જીવે આ પદાર્થનો આવો વિચાર કર્યો છે ' આ જ્ઞાન અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રમા રહેલા સંજ્ઞિના મનોગત ભાવ વિષયક હોય છે

ન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય—એ સાતે અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા એમ જીવોના ચૌદ ભેદ થાય છે જો કે આ જીવસ્થાનકોની સંખ્યા આચાર્ય પોતાની મેળે જ આગળ ઉપર કહેશે તો પણ અહીં જ તેનું કથન વધારે ઉપયોગી હોવાથી તેઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે તે આ પ્રમાણે—સ્પર્શનરૂપ એક ઇન્દ્રિય જેઓને હોય તે પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાયુ, અને વનસ્પતિ જીવો એકેન્દ્રિય કહેવાય છે તે દરેક સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે પ્રકારે છે તેમાં જેઓ સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી [1]સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા અને લોકના સંપૂર્ણ ભાગમાં વ્યાપીને રહેનારા છે તેઓ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે અને જેઓ બાદરનામકર્મના ઉદયથી [2]બાદર પરિણામવાળા અને લોકના અમુક—નિશ્ચિત સ્થાનકોમાં રહેનારા છે તેઓ બાદર કહેવાય છે તથા સ્પર્શન અને રસનરૂપ બે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે શંખ, છીપ, ચંદનક, કોડા, જળો, નાના મોટા કરમીયા, અને પૂરા આદિ બેઇન્દ્રિયો કહેવાય છે તથા સ્પર્શન રસન અને નાસિકારૂપ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે જૂ, માકડ, ગદ્ધઈયા, મમ્મોલા, કુંથુઆ, મકોડા, કીડીઓ, ઉધઈ, કર્પાસ, અસ્થિક, ત્રપુસ, બીજક અને તુબરૂક આદિ તેઇન્દ્રિયો કહેવાય છે સ્પર્શન રસન, નાસિકા અને ચક્ષુરૂપ ચાર ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે ભ્રમર, માખ, ડાંસ, મચ્છર, વીંછી, કીડા, અને પતંગીયા વગેરે ચૌરિન્દ્રિય કહેવાય છે સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, ચક્ષુ અને શ્રોત્રરૂપ પાંચે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે મત્સ્ય, મગર, મનુષ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે પંચેન્દ્રિય જીવો બે પ્રકારે છે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી તેમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી પદાર્થોના સ્વભાવનો જે વિચાર કરવો તે સંજ્ઞા, અને સંજ્ઞાવાળા હોય તે સંજ્ઞી કહેવાય છે એટલે કે વિશિષ્ટ સ્મરણ આદિરૂપ મનોવિજ્ઞાનવાળા સંજ્ઞી કહેવાય છે અને એવા પ્રકારના મનોવિજ્ઞાન વિનાના અસંજ્ઞી કહેવાય છે આ સઘળા જીવો અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા એમ બે પ્રકારે છે તેમાં આહારાદિ પુદ્‌ગલોના ગ્રહણ અને પરિણમનના કારણભૂત આત્માની જે શક્તિ વિશેષ તે [3]પર્યાપ્તિ અને તે પુદ્‌ગલોના ઉપચયથી થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે—ઉત્પત્તિસ્થાને આવેલા જીવે જે પુદ્‌ગલો ગ્રહણ કરેલા છે અને પ્રતિસમય બીજા પણ પુદ્‌ગલો ગ્રહણ કરાય

૧ જેઓના ગમે તેટલા શરીર એકત્ર થાય છતાં ચર્મચક્ષુથી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ કહેવાય ૨ જેઓના અનેક શરીરનો સમૂહ પણ દેખાઈ શકતો હોય તે બાદર કહેવાય

૩ પર્યાપ્તિ ક્રિયાપરિસમાપ્તિરાત્મન વિવક્ષિત આહારગ્રહણ, શરીરનિર્વર્તનાદિ ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની નિષ્પત્તિ તે પર્યાપ્તિ તે પુદ્‌ગલરૂપ છે અને તે તે ક્રિયાના કર્તા આત્માનું કરણવિશેષ છે જે કરણવિશેષથી આત્મામાં આહારાદિ ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય તે કરણ જે પુદ્‌ગલોથી નીપજે તેવા પ્રકારના પરિણામવાળા, આત્માએ ગ્રહણ કરેલા પુદ્‌ગલો પર્યાપ્તિ શબ્દથી વ્યવહારાય છે જેમ કે—આહારગ્રહણ કરવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ શરીરના કરણની નિષ્પત્તિ તે શરીરપર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયના

છે કે જે પુદ્ગલો પ્રથમ ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોના સબંધથી તે રૂપે પરિણત થતા જાય છે તેઓની આહારાદિ પુદ્ગલોને ખલ અને રસાદિરૂપે પરિણમનનું કારણભૂત જે શક્તિવિશેષ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે જેમ ઉદરની અંદર રહેલા પુદ્ગલ વિશેષની આહારના પુદ્ગલોને ખલ અને રસરૂપે પરિણમન કરવામાં કારણભૂત શક્તિ વિશેષ હોય છે તે પર્યાપ્તિઓ છ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—

કરણની ઉત્પત્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસને યોગ્ય કરણની ઉત્પત્તિ તે પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિ ભાષા યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવામાં અને છોડવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ કહ્યું છે કે— આહાર શરીર, ઇન્દ્રિય શ્વાસોચ્છ્વાસ ભાષા અને મનની ઉત્પત્તિ જે પુદ્ગલોથી થાય છે તેના પ્રતિ જે કરણ તે પર્યાપ્તિ [સિદ્ધાંતમાં છ પર્યાપ્તિઓ પ્રસિદ્ધ છે તો અહીં પાંચ પર્યાપ્તિઓ કેમ કહી? તેનો ઉત્તર એ છે કે અહીં ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના ગ્રહણથી મન પર્યાપ્તિનું ગ્રહણ કરેલું છે, માટે પાંચ પર્યાપ્તિઓ કહી છે (પ્ર૦—) શાસ્ત્રકારે મનને અનિન્દ્રિય કહ્યું છે તો ઇન્દ્રિયના ગ્રહણથી મનનું ગ્રહણ કેમ થાય? (ઉ૦—) જેમ શબ્દાદિ વિષયને ગ્રહણ કરનાર સાક્ષાત્ ચક્ષુ આદિ છે તેવું મન નથી અને સુખાદિને સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરનાર મન છે, માટે મન સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિય નથી, પણ ઇન્દ્ર—આત્માનું લિંગ હોવાથી ઇન્દ્રિય પણ છે અહીં પાંચ જ પર્યાપ્તિઓ કહી છે તે બાહ્ય કરણની અપેક્ષાએ જાણવી, પણ મન અન્તઃકરણ છે માટે મનપર્યાપ્તિ જુદી કહી છે તેમાં કંઈ પણ દોષ નથી બંને પ્રકારે મનપર્યાપ્તિનો સંભવ છે અહીં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સહિત જ આત્માની વિવક્ષિત ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ એટલે વિવક્ષિત ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે પર્યાપ્તિ ઔદારિકાદિ શરીરની પ્રથમ ઉત્પત્તિમાં જ આ પર્યાપ્તિઓનો વિચાર કર્યો છે] આ છએ પર્યાપ્તિઓનો આરંભ એક સાથે થાય છે અને અનુક્રમે પૂરી થાય છે પણ સાથે પૂરી થતી નથી કારણ કે ઉત્તરોત્તર પર્યાપ્તિઓ અધિક અધિક કાળે સમાપ્ત થાય છે તેમાં આહાર પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર કહે છે— 'શરીરેન્દ્રિય–વાઙ્–મનઃ–પ્રાણાપાનયોગ્યદલિકદ્રવ્યાહરણક્રિયાપરિસમાપ્તિરાહારપર્યાપ્તિ' શરીર ઇન્દ્રિય ભાષા, મન, અને પ્રાણાપાન–શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય દલિક–પુદ્ગલોની આહરણ–ગ્રહણ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ કરણવિશેષ છે અહીં મનના ગ્રહણ કરવાથી સ્પષ્ટ રીતે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના ગ્રહણથી મન પર્યાપ્તિનું ગ્રહણ કર્યું છે 'ગૃહીતસ્ય શરીરતયા સંસ્થાપનક્રિયાપરિસમાપ્તિ શરીરપર્યાપ્તિ' સામાન્યરૂપે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોને શરીર રૂપે સંસ્થાપન–રચના ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શરીરપર્યાપ્તિ

અહીં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ટીકાકારે પર્યાપ્તિની વ્યાખ્યામાં ઉત્પત્તિસ્થાને આવીને જીવ જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે અને પછી પ્રતિસમય જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાય છે—એમ સામાન્ય રૂપે કહ્યું છે પણ કયા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે—એમ સ્પષ્ટ કહ્યું નથી પરન્તુ તત્ત્વાર્થકારે આહારપર્યાપ્તિની વ્યાખ્યામાં વિશેષપણે શરીર ઇન્દ્રિય ભાષા મન અને શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાના કહ્યા છે પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરેલા તેમજ પ્રતિસમય ગ્રહણ કરાતા એવા તે પુદ્ગલોથીજ કરણની નિષ્પત્તિ થાય છે તે પર્યાપ્તિશબ્દવાચ્ય છે તેથી એમ પણ જણાય છે કે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શરીરપર્યાપ્તિ ઇન્દ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલોથી

૧ આહારપર્યાપ્તિ, ૨ શરીરપર્યાપ્તિ, ૩ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ૪ પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિ, ૫ ભાષાપર્યાપ્તિ, ૬ અને મન પર્યાપ્તિ તેમા જે શક્તિ વડે બાહ્ય આહાર ગ્રહણ કરીને ખલ–વિષ્ટા, મૂત્ર અને રસ–સાર પદાર્થરૂપે પરિણમાવે તે આહારપર્યાપ્તિ જે શક્તિવડે રસરૂપ આહારને રસ, લોહી, ચરબી, હાડકા, મજ્જા (હાડકાની અંદર રહેલ ચીકણો પદાર્થ) અને વીર્ય એ સાત ધાતુરૂપે પરિણમાવે તે શરીરપર્યાપ્તિ જે શક્તિ વડે ધાતુરૂપે પરિણામ પામેલા આહારને ઇન્દ્રિયોરૂપે પરિણમાવે તે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ જે શક્તિવડે ઉચ્છ્વાસયોગ્ય વર્ગણામાથી દલિકો ગ્રહણકરી ઉચ્છ્વાસ રૂપે પરિણમાવી તેનુ અવલબન લઇ છોડે–મૂકે તે ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ જે શક્તિવડે ભાષા યોગ્ય વર્ગણામાથી દલિકો ગ્રહણ કરી ભાષાપણે પરિણમાવી તેનુ અવલબન

ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોથી ભાષાપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને મનને યોગ્ય પુદ્ગલોથી મન પર્યાપ્તિની નિષ્પત્તિ સભવે છે ' ત્વગાદીન્દ્રિયનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિરિન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ' ત્વક્–સ્પર્શનેન્દ્રિય અને આદિ શબ્દથી, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર અને મન, તેઓના સ્વરુપને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ' પ્રાણાપાનક્રિયાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણ–નિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિ પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિ ' ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસની ક્રિયાને યોગ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવાની અને મૂકવાની શક્તિ–સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શ્વાસોચ્છ્વાસ-પર્યાપ્તિ ' ભાષાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણનિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિર્ભાષાપર્યાપ્તિ ', ભાષાને યોગ્ય ભાષાવર્ગણાના દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા અને મૂકવાની શક્તિ–સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ ' મનસ્ત્વયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણ–નિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિર્મન પર્યાપ્તિરિત્યેકે ', મનરુપે પરિણામને યોગ્ય મનોવર્ગણા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા અને મૂકવાના સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે મન પર્યાપ્તિ–એમ કોઈ આચાર્ય ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી જુદી મન પર્યાપ્તિ માને છે, અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના ગ્રહણવડે મન પર્યાપ્તિનુ ગ્રહણ કરતા નથી પણ મન પર્યાપ્તિને કોઈ માને છે અને કોઈ માનતા નથી–એમ સમજવાનુ નથી આમા યુગપદારબ્ધાનામપિ ક્રમેણ સમાપ્તિ , ઉત્તરોત્તરસૂક્ષ્મતરત્વાત્, સૂત્રદાર્વાદિકર્તનઘટનવત્, આ ૭ એ પર્યાપ્તિઓનો એક સાથે આરભ થાય છે, પણ અનુક્રમે સમાપ્તિ થાય છે અનુક્રમે સમાપ્તિ થવાનુ કારણ જણાવે છે–' ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી ' જેમકે આહારપર્યાપ્તિથી શરીરપર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે તે ઘણા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના સમૂહથી બનેલી છે તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ વધારે સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે તેથી ભાષાપર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે અને તેથી મન પર્યાપ્તિ વધારે સૂક્ષ્મ છે તેની ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતા દૃષ્ટાન્તથી બતાવે છે–સૂતર કાતવા અને કાઠ વગેરે ઘડવાની પેઠે, જાડુ સૂતર કાતનારી અને ઝીણુ સૂતર કાતનારી કાતવાનો એક સાથે આરભ કરે તેમા જાડુ સૂતર કાતનારી જલદી કોકડુ પૂરૂ કરે અને ઝીણુ સૂતર કાતનારી લાબા કાળે પૂરૂ કરે કાઠ ઘડવામા પણ આજ ક્રમ છે થાભલા વગેરેનુ ચોરસ વગેરે મોટી કારીગરોનુ કામ થોડા કાળમા થાય છે અને તેજ થાભનો પત્રરચના અને પુતળીઓ વગેરે સહિત કરવામા આવે તો લાબા કાળે તયાર થાય છે જુઓ–તત્ત્વાર્થટીકા (અ ૮ સૂ ૧૨) પ્રજ્ઞાપના અનુવાદ પ ૭૧

લઇ મૂકે તે ભાષાપર્યાપ્તિ તથા જે શક્તિવડે મનોયોગ્ય વર્ગણાના દલિકો ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણમાવી તેનુ અવલબન લઇ છોડે તે મન પર્યાપ્તિ આ પર્યાપ્તિઓ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિયાદિ–અસજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યન્ત અને સજ્ઞિ પચે ન્દ્રિયને અનુક્રમે ચાર, પાચ અને છ હોય છે ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે સઘળા જીવો પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સઘળી પર્યાપ્તિઓને એક સાથેજ ઉત્પન્ન કરવાની શરૂઆત કરે છે અને અનુક્રમે પૂર્ણ કરે છે તેમા પહેલી આહારપર્યાપ્તિ કરે છે, ત્યાર બાદ શરીરપર્યાપ્તિ, પછીથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ચોથી પાચમી અને છઠ્ઠી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે છે આહારપર્યાપ્તિ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયેજ પૂર્ણ થાય છે અને શેષ પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે અતર્મુહૂર્ત્ત કાલે પૂર્ણ થાય છે

પ્ર૦–આહારપર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયે પૂર્ણ થાય છે એ શી રીતે જાણી શકાય ?

ઉ૦—આ વિષયમા ભગવાન્ આર્ય શ્યામાચાર્યે પન્નવણાસૂત્રમા બીજા ઉદ્દેશકમા આ સૂત્ર કહ્યુ છે ' **आहारपज्जत्तिए अपजत्तेण भंते किमाहारए, अणाहारए ? गोयमा 'नो आहारए' अणाहारए इति** હે ભગવન્ ! આહાર પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા શુ આહારી હોય કે અણાહારી હોય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન્ મહાવીર ગૌતમસ્વામિને કહે છે કે–હે ગૌતમ ? આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત જીવો આહારી હોતા નથી, પરતુ અણાહારી હોય છે તેથી આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત વિગ્રહગતિમાજ સભવે છે, ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા આહાર પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત સભવતા નથી કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર પહેલેજ સમયે આહાર કરે છે, તેથી એમ જણાય છે કે આહારપર્યાપ્તિની પૂર્ણતા ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે થાય છે જો કદાચ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો પણ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત હોય તો ઉત્તર સૂત્રને આ પ્રમાણે કહેવુ જોઇએ– ' **सिय आहारए सिय अणाहारए** ' આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા કદાચ આહારી પણ હોય, કદાચ અણાહારી પણ હોય જેમ શરીરાદિપર્યાપ્તિના સબધમા કદાચ આહારી હોય કદાચ અણાહારી પણ હોય તેમ કહ્યુ છે આહાર પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા વિગ્રહ ગતિમા અણાહારી હોય અને ઉત્પત્તિસ્થાનમા આવી આહાર કરે ત્યારે આહારી હોય આ પ્રમાણે ત્યારેજ બને કે જે સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનમા આવી ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે જો આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય પરતુ તેજ

ઔદારિકશરીરિને પહેલી પર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયે પૂર્ણ થાય છે, અને ત્યાર પછી અતર્ અતર્મુહૂર્તે અન્ય અન્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે અને વૈક્રિય તથા આહારક શરીરિને પહેલી પર્યાપ્તિ પહેલા સમયે ત્યાર પછી અતર્મુહૂર્ત્ત બીજી અને ત્યાર પછી સમયે સમયે અનુક્રમે ત્રીજી ચોથા આદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે સઘળી પર્યાપ્તિઓનો પૂર્ણ થવાનો કાળ અતર્મુહૂર્ત્ત છે

સમયે આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે માટે આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા તો વિગ્રહ ગતિમાંજ હોય છે, અને તે વખતે અણાહારી હોય છે તેથીજ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાનુ અણાહારીપણુ વિગ્રહગતિમાંજ સંભવે છે અને શરીરાદિપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા વિગ્રહગતિમાં અણાહારી હોય છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાને ઉત્પન્ન થયા બાદ જ્યાસુધી શરીરાદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી તે તે પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા આહારી હોય છે એટલે શરીરાદિ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા અણાહારી અને આહારી એમ બંને પ્રકારે હોય છે તથા સઘળી પર્યાપ્તિઓનો પૂર્ણ કરવાનો કાળ અંત મુંહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે જેઓ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે તેઓ પર્યાપ્તા કહેવાય છે, અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નહિ કરનારા આત્માઓ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે તે અપર્યાપ્તા લબ્ધિ અને કરણથી એમ બે પ્રકારે છે તેમાં જેઓ અપર્યાપ્તા છતા જ મરે, પરંતુ સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નજ કરે તે લબ્ધિ અપ ર્યાપ્તા કહેવાય, અને જેઓએ શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી પરંતુ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે

ઉદ્દેશ ક્રમ પ્રમાણે નિર્દેશ થાય છે–એટલે જે ક્રમથી કહેવાની શરૂઆત કરી હોય તે ક્રમથી કહેવું જોઇએ એ ન્યાયે પ્રથમ ઉપરોક્ત જીવસ્થાનોમાં યોગોને કહેવા ઇચ્છતા આચાર્ય આ ગાથા કહે છે—

विगलासन्निपज्जत्तएसु लब्भंति कायवइजोगा ।
सव्वे वि सन्निपज्जत्तएसु सेसेसु काओगो ॥ ६ ॥

विकलासंज्ञिपर्याप्तेषु लभ्येते कायवाग्योगौ ।
सर्वेऽपि संज्ञिपर्याप्तेषु शेषेषु काययोगः ॥ ६ ॥

અર્થ—વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તામાં કાયયોગ અને વચન યોગ એ બે યોગ હોય છે સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં સઘળા યોગો હોય છે અને શેષ જીવસ્થાનોમાં કાયયોગ જ હોય છે

૧ ઉપર જેમ અપર્યાપ્તાના બે ભેદ કહ્યા તેમ પર્યાપ્તાના પણ લબ્ધિ અને કરણ એમ બે પ્રકાર છે લબ્ધિપર્યાપ્તા તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી પરંતુ અવશ્ય કરશે કરણપર્યાપ્તા તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂરી કરી લીધી છે અહિં કરણઅપર્યાપ્તા અને લબ્ધિપર્યાપ્તાનો અર્થ લગભગ સરખો જણાય છે તેથી ઘણા શંકામાં પડે છે તે સંબંધમાં એ સમજવાનુ કે–કર્મના બે પ્રકાર છે ૧ પર્યાપ્તનામકર્મ ૨ અપર્યાપ્તનામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય તે પર્યાપ્તનામ કર્મ જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નજ થાય તે અપર્યાપ્ત નામ કર્મ લબ્ધિ એટલે શક્તિ વડે કરીને પર્યાપ્તા તે લબ્ધિપર્યાપ્તા તે પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ અને શક્તિવડે અપર્યાપ્તા તે લબ્ધિઅપર્યાપ્તા, તે અપર્યાપ્ત નામ

ટીકાનુ૦—પદનો એક દેશ હોવાથી આખુ પદ લેવુ જોઇએ—એ ન્યાયે ગાથામા કહેલ વિકલ શબ્દથી વિકલેન્દ્રિય એ આખુ પદ લેવુ, અને આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ યથાયોગ્ય રીતે સમજવુ પર્યાપ્તા વિકલેન્દ્રિય—પર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને પર્યાપ્તા અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય જીવોમા કાયયોગ અને વચનયોગ એમ બે યોગ હોય છે તેમા કાયયોગ ઔદારિક શરીરરૂપ, અને 'વિકલેન્દ્રિયોમા અસત્યઅમૃષારૂપજ વચનયોગ હોય છે' એ શાસ્ત્ર વચનને અનુસરી અસત્યઅમૃષારૂપ વચનયોગ હોય છે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમા મન વચન અને કાયાના સઘળા યોગો હોય છે એટલે કે પદરે યોગો હોય છે તેમા કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ કેવલિસમુદ્ઘાતાવસ્થામા હોય છે કહ્યુ છે કે—'આઠ સમયનો કેવલિસમુદ્ઘાત કરતા ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે હોય છે' આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ લબ્ધિસંપન્ન શ્રુતકેવલી તે લબ્ધિનો ઉપયોગ કરે ત્યારે હોય છે તેમજ વૈક્રિયલબ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય તિર્યંચ લબ્ધિ ફોરવે ત્યારે વૈક્રિયકાયયોગ તથા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ હોય છે, દેવતા નારકોને પર્યાપ્તાવસ્થામા વૈક્રિયકાયયોગ હોય છે મનયોગના ચાર ભેદ અને વચનયોગના ચાર ભેદ ચારે ગતિના સંજ્ઞિપર્યાપ્તાને હોય છે, અને ઔદારિકકાયયોગ પર્યાપ્ત મનુષ્ય તિર્યંચોને હોય છે તથા શેષ સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ નવ જીવભેદોમા એકલો કાયયોગજ હોય છે તે પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગજ હોય છે અહિં લબ્ધિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે જો કરણઅપર્યાપ્તાની વિવક્ષા હોત તો અપર્યાપ્ત દેવ નારકનો વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ પણ લીધો હોત પરંતુ લીધો નથી તેથીજ અહિં લબ્ધિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે એમ સમજાય છે ૬

તેજ હકીકતને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે

लद्धीए करणेहि य ओरालियमीसगो अपज्जत्ते ।
पज्जत्ते ओरालो वेउव्विय मीसगो वावि ॥ ७ ॥

કર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ તાત્પર્ય એ કે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ જ ક્રમે લબ્ધિપર્યાપ્તા અને લબ્ધિઅપર્યાપ્તા કહેવાય છે અને કરણઅપર્યાપ્તા તથા કરણપર્યાપ્તા તો પર્યાપ્તનામકર્મનો ઉદય થયા બાદ આત્માની અમુક અવસ્થાને ઓળખવા માટે જ શાસ્ત્રકારે રાખેના નામ માત્ર છે જેમકે લબ્ધિપર્યાપ્તા—પર્યાપ્તનામ કર્મવાળા આત્માઓ જ્યા સુધિ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન કરે ત્યા સુધિની તેઓની અવસ્થાને કરણઅપર્યાપ્તાવસ્થા કહેવી અને સ્વયોગ્યપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા પછીની અવસ્થાને કરણપર્યાપ્તાવસ્થા કહેવી આ રીતે લબ્ધિપર્યાપ્ત અને લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જ્યારે કર્મરૂપ છે ત્યારે કરણઅપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્ત કર્મરૂપ નથી એ સ્પષ્ટ બો૦ છે

लब्ध्या करणैश्चौदारिकमिश्रकोऽपर्याप्ते ।
पर्याप्ते उरालो वैक्रियमिश्रको वाऽपि ॥ ७ ॥

અર્થ—લબ્ધિ અને કરણથી અપર્યાપ્તામા ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે અને પર્યાપ્તામા ઔદારિકકાયયોગ અથવા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે

ટીકાનુ૦—લબ્ધિ અને કરણ એ બને વિશેષણવાળા અપર્યાપ્તા જીવોમા ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ એકજ હોય છે આ હકીકત તિર્યંચ અને મનુષ્ય આશ્રયી કહી છે એમ સમજવુ કારણ કે તેઓમા જ લબ્ધિ અને કરણ એ બન્ને વિશેષણો સભવે છે પરતુ દેવ નારકોમા સભવતા નથી કારણ કે તેઓ કરણ અપર્યાપ્તાજ સભવે છે, લબ્ધિઅપર્યાપ્તા નહિ તેથી તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ જાણવો તથા સાતે અપર્યાપ્તા જીવસ્થાનોને વિગ્રહગતિમા અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કાર્મણકાયયોગ હોય છે અને પર્યાપ્ત જીવોને ઔદારિક, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે તેમા તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને ઔદારિક, દેવ–નારકોને વૈક્રિય અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળા પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય, પચેન્દ્રિય તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને વૈક્રિયકાયયોગ અને વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ હોય છે તથા ગાથાને અતે મૂકેલા અપિ શબ્દથી લબ્ધિસપન્ન ચૌદ પૂર્વધરને આહારકકાયયોગ અને આહારકમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે ૭

અહિ કેટલાક આચાર્યો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલા મનુષ્ય તિર્યંચોને ઔદારિકમિશ્ર અને દેવ–નારકોને વૈક્રિયમિશ્ર તથા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ શેષ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા મનુષ્ય તિર્યંચોને ઔદારિક અને દેવ–નારકોને વૈક્રિયકાયયોગ માને છે તેમના મતને જણાવનારી અન્યકર્તૃક ગાથા કહે છે—

कम्मुरलदुगमपज्जे वेउव्विदुगं च सन्निलद्धिल्ले ।
पज्जेसु उरलोच्चिय वाए वेउव्वियदुगं च ॥

कार्मणौदारिकद्विकमपर्याप्ते वैक्रियद्विकं च सज्ञिनि लब्धिमति ।
पर्याप्तेषु उरल एव वाते वैक्रियद्विकं च ॥

અર્થ—અપર્યાપ્તામા કાર્મણ અને ઔદારિકદ્વિક એ ત્રણ યોગો હોય છે, અને લબ્ધિવાળા સજ્ઞી દેવાદિમા વૈક્રિયદ્વિક હોય છે તથા પર્યાપ્તામા ઔદારિક કાયયોગ અને વાયુકાયમા વૈક્રિયદ્વિક હોય છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવભેદોમા કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગો હોય છે અપર્યાપ્તાવસ્થામા કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે, પરન્તુ ઔદારિકકાયયોગ ગાથાની ઉપર લખેલ અવતરણ પ્રમાણે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શેષપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાને અન્ય

આચાર્યને મતે છે એમસમજવું એજ પ્રમાણે દેવ નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામા કાર્મણ વૈક્રિયમિશ્ર અને વૈક્રિયકાયયોગ હોય છે સ્વમતે તો સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તાને ઔદારિક કે વૈક્રિય કાયયોગ હોય છે જ્યા સુધી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય ત્યા સુધી મનુષ્ય તિર્યંચને કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર, દેવ નારકોને કાર્મણ અને વૈક્રિયમિશ્રયોગ હોય છે તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તિર્યંચોમા અને પર્યાપ્ત મનુષ્યોમા ઔદારિક કાયયોગ હોય છે, અને દેવ નારકોમા વૈક્રિયયોગ હોય છે પર્યાપ્ત વાયુકાયમા વૈક્રિય, વૈક્રિયમિશ્ર, અને ગાથાને અતે મૂકેલ 'च' શબ્દ અનુક્તનો સમુચ્ચાયક હોવાથી ઔદારિક એમ ત્રણ યોગ હોય છે વૈક્રિયદ્વિક કેટલાક વાયુકાય જીવોને હોય છે, સઘળાને નહિ. પન્નવણા સૂત્રની ચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે— 'तिण्ह ताव रासीण वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि बायरपज्जत्ताण पि संखेज्जइभागस्सत्ति ' ત્રણ રાશિ—સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અને બાદરએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત—એ ત્રણ રાશિના જીવોને વૈક્રિયલબ્ધિ હોતીજ નથી અને બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયમાથી તેના સખ્યાતમા ભાગના જીવોનેજ વૈક્રિયલબ્ધિ હોય છે

હવે જીવસ્થાનોમા ઉપયોગો કહે છે—

मइसुयअन्नाण अचक्खु दसणेक्कारसेसु ठाणेसु ।
पज्जत्त चउपणिदिसु सचक्खु सन्नीसु वारसवि ॥८॥

मतिश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनान्येकादशसु स्थानेषु
पर्याप्तचतु पञ्चेन्द्रियेषु सचक्षूपि सञ्ज्ञिषु द्वादशापि ॥८॥

અર્થ—અગ્યાર જીવસ્થાનોમા મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિયમા ચક્ષુદર્શન સહિત ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સજ્ઞિમા બારે ઉપયોગ હોય છે

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિય અને સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય એ અગ્યાર જીવસ્થાનોમા મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે આહ અપર્યાપ્તા તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તા સમજવા અન્યથા કરણઅપર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિયાદિમા ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવા બાદ ચક્ષુદર્શન પણ હોય છે કારણ કે મૂળટીકામા—ગોપજ્ઞટીકામા આચાર્ય મહારાજે સ્વીકાર્યું છે કરણઅપર્યાપ્ત સજ્ઞિને તો મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન, અને વિભગજ્ઞાન પણ હોય છે

[1] करणापर्याप्तकेचतुरिन्द्रियपर्याप्ता सत्या तेषा चक्षुर्दर्शन भवति કરણ અપર્યાપ્તાઓને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ચક્ષુદર્શન હોય છે

તથા પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમા ચક્ષુર્દર્શન સાથે પૂર્વોક્ત ત્રણ મળી મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને ચક્ષુ અચક્ષુર્દર્શન એમ ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સંજ્ઞિ પર્યાપ્તામા બાર ઉપયોગો હોય છે તેમા દેવગતિઆદિ ત્રણ ગતિમા કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન અને મનપર્યવજ્ઞાનવિના નવ ઉપયોગ હોય છે માત્ર મનુષ્યગતિમાજ બારે ઉપયોગો હોય છે ૮

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનોમા યોગ અને ઉપયોગો વિચાર્યા હવે માર્ગણાસ્થાનોમા તેઓને વિચારવા જોઈએ, તે માર્ગણાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે, તે કહે છે—

गइइंदिए अ काए जोए वेए कसायनाणे य ।
संजमदंसणलेसा भवसम्मे सन्नि आहारे ॥

આ ગાથા આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ આગળ ઉપર કહેશે પરન્તુ અહિં જો તેનુ વ્યાખ્યાન કરવામા આવ્યુ હોય તો ઉપકારક થાય તેમ હોવાથી તેનુ અહિં વ્યાખ્યાન કરે છે–કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત કરાય તે એટલે કે નરક દેવ આદિ પર્યાયરૂપે આત્માનો જે પરિણામ તે ગતિ તે ચાર પ્રકારે છે નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ તથા 'इदु परमैश्वर्ये इन्दनादिन्द्र' ઇન્દ્ ધાતુ પરમ ઐશ્વર્યવાળા હોવુ એ અર્થમા છે પરમ ઐશ્વર્ય જેનામા હોય તે ઇન્દ્ર કહેવાય આત્મામા જ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યનો યોગ હોવાથી તેજ ઇન્દ્ર છે તેનુ જે ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય કહેવાય છે તે સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર એમ પાચ પ્રકારે છે ઇન્દ્રિયના ગ્રહણવડે ઇન્દ્રિયોવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો ગ્રહણ કરવાના છે, કારણ કે ઇન્દ્રિય કોઈ સ્વતન્ત્ર વસ્તુ નથી વળી આગળ ઇન્દ્રિયવાન્ આત્માઓમા જ યોગાદિનો વિચાર કરવામા આવશે 'चीयते इति काय' પુદ્ગલના મળવા વિખરવા વડે જે ચય અપચય ધર્મને પ્રાપ્ત કરે તે કાય તે છ પ્રકારે છે–પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, અને ત્રસકાય તથા જેનો અર્થ અને જેના પન્દર ભેદનુ સ્વરૂપ પહેલા સવિસ્તર કહેવાઇ ગયુ છે તે યોગના સામાન્યથી ત્રણ ભેદ છે મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ 'वेद्यते इति वेद' જે અનુભવાય તે વેદ વેદ એ અભિલાષારૂપ છે તે ત્રણ પ્રકારે છે સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદ સ્રીનો પુરૂષના વિષયમા જે અભિલાષ તે સ્રીવેદ, પુરૂષનો સ્રીના વિષયમા જે અભિલાષ તે પુરૂષવેદ, અને નપુંસકનો સ્રી પુરૂષ બન્નેના વિષયમા જે અભિલાષ તે નપુંસકવેદ 'कष्यन्ते हिंस्यन्ते परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कष संसार तमयन्ते गच्छन्ति एभिरिति कषाय' જેની અંદર પ્રાણિઓ પરસ્પર કષાય–દુખી થાય તે કષ એટલે સંસાર તે સંસારને જે વડે આત્માઓ પ્રાપ્ત કરે–જે વડે સંસારમા રખડે દુખી થાય તે કષાય તે ક્રોધ માન માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારે છે તથા પહેલા જેના શબ્દાર્થનુ નિરૂપણ કર્યું છે તે જ્ઞાન કહેવાય

છે જ્ઞાનના ગ્રહણ વડે તેના પ્રતિપક્ષભૂત અજ્ઞાનનુ પણ ગ્રહણ છે તે જ્ઞાનના પાચ ભેદ અને અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ એમ આઠે ભેદનુ સ્વરૂપ પહેલા વિસ્તાર પૂર્વક કહ્યુ છે તથા 'सयमन सयमः सम्यगुपरम चारित्रमित्यर्थ' સયમ એટલે ત્યાગ સમ્યગ્ પ્રકારે વિરમવુ-શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન પૂર્વક સર્વથા પાપ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે સયમ અથવા ચારિત્ર કહેવાય છે તે પાચ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ સામાયિકચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મસપરાય ચારિત્ર, ૫ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર સયમના ગ્રહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત દેશસયમ અને અસયમનુ પણ ગ્રહણ છે તેમા સમાય એટલે રાગ અને દ્વેષના રહિત પણાવડે આત્મસ્વરૂપમા પ્રવૃત્તિ કરવિ—વિભાવ દશામાથી સ્વભાવમા આવવુ-અતર્મુખ દૃષ્ટિ થવી તે આ સમાય અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓનુ પણ ઉપલક્ષણ છે એટલે કે આ સમાય દ્વારા અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓ પણ લેવાની છે કારણ કે સાધુઓની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ દ્વેષના અભાવરૂપ છે અહિં સાધુની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ દ્વેષના અભાવમા કારણ હોવાથી કારણમા કાર્યનો આરોપ કરીને સાધુઓની સઘળી ક્રિયાઓનેજ રાગ દ્વેષના અભાવરૂપ કહી છે સમાય વડે-રાગ દ્વેષના રહિતપણા વડે થયેલુ અથવા સમાય છતા થયેલુ જે ચારિત્ર તે સામાયિક કહેવાય છે અથવા સમ્ એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો આય એટલે જે લાભ તે સમાય, અને તેજ સામાયિક છે જેટલે જેટલે અશે આત્મામા સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો લાભ થતો જાય તેટલે તેટલે અશે સામાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતુ જાય છે તે સામાયિક ચારિત્ર સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે

પ્રશ્ન—સામાન્ય રીતે સઘળા ચારિત્રો સામાયિકરૂપ છે, કારણ કે તે સઘળા પાપ વ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે તો પછી છેદોપસ્થાપનીયાદિ ભેદ શા માટે ?

ઉત્તર—જો કે સઘળા ચારિત્રો સર્વથા પાપવાળા વ્યાપારના ત્યાગરૂપ હોવાથી સામાયિકરૂપજ છે, તો પણ પૂર્વ પર્યાયના છેદાદિરૂપ જે વિશેષ છે, તેને લઈનેજ છેદોપસ્થાપનીયાદિ ચારિત્રો પહેલા સામાયિક ચારિત્રથી શબ્દ અને અર્થથી જુદા પડે છે અને પહેલામા પૂર્વપર્યાયનો છેદ વિગેરે કોઈપણ પ્રકારનો વિશેષ નહિ હોવાથી તે 'સામાયિક' એવા સામાન્ય શબ્દમાજ રહે છે એટલે

૧ જ્ઞાન ચારિત્ર સમ્યક્ત્વ વિગેરે માર્ગણાઓમા તેના પ્રતિપક્ષ અજ્ઞાનાદિ પણ અહિં લેવાના છે કારણ કે ચૌદ માર્ગણા માહેની કોઈ પણ માર્ગણા દ્વારા સઘળા સસારી જીવોનો વિચાર કરવાનો હોય છે જો અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદ ન લેવામા આવે તો તે જ્ઞાનાદિમા અમુક જીવોનો જ વિચાર થાય અને ઘણો ભાગ રહી જાય તેથી જ અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદનુ પણ ગ્રહણ કર્યુ છે

કે પહેલા ચારિત્રનું સામાયિક એવું સામાન્ય નામજ રહે છે તે બે પ્રકારે છે– ૧ ઈત્વર, ૨ યાવત્કથિક તેમા ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમા પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમા જેઓને પાચ મહાવ્રતોનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો નથી તેવા નવ દીક્ષિત શિષ્યનુ અલ્પકાળ માટેનુ જે ચારિત્ર તે ઇત્વર અને દીક્ષાના સ્વીકાર કાળથી આરભી મરણ પર્યંતનુ જે ચારિત્ર તે યાવત્કથિક તે ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રના વચલા બાવીસ તીર્થંકરના તીર્થમા રહેલા સાધુઓનુ, અને મહા વિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરોના તીર્થમા રહેલા સાધુઓનુ સમજવુ કારણ, કે તેઓના ચારિત્રની ઉપસ્થાપના થતી નથી એટલે કે તેઓને વડી દિક્ષા આપવામા આવતી નથી, શરૂઆતથીજ તેઓને ચાર મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવવામા આવે છે, અને યાવ જ્જીવ પર્યંત નિરતિચાર પણે તેનુ પાલન કરે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે–'આમા સ્થથી સઘળા ચારિત્રો સામાયિકરૂપજ છે, પરતુ છેદ આદિ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ વડે અર્થ અને નામથી જુદા પડે છે અને કોઈ પણ જાતની વિશેષતા વિનાનુ પહેલુ ચારિત્ર સામાયિક એવી સામાન્ય સજ્ઞામાજ રહે છે ૧ સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ સામાયિક ચારિત્ર છે તે બે પ્રકારે છે–૧ ઇત્વર, ૨ યાવત્કથિક તેમા પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરોના તીર્થમા મહાવ્રતોનુ આરોપણ કર્યા વિનાના નવ દીક્ષિત શિષ્યને વડી દિક્ષા આપતા પહેલા અલ્પકાળ માટે જે આપવામા આવે તે પહેલુ ઇત્વર સામાયિક ચારિત્ર અને વચલા બાવીસ તીર્થંકર અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરોના તીર્થના સાધુઓને દીક્ષાની શરૂઆતથી તે મરણ પર્યંતનુ જે ચારિત્ર આપવામા આવે તે યાવત્કથિક સામાયિક ચારિત્ર છે' ૨–૩'

પ્રશ્ન—ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારાએ ઈત્વર સામાયિક પણ હે ભગવન્? હું યાવજ્જીવપર્યંતનામાયિક કરૂ છુ એ પ્રમાણે જેટલુ પોતાનુ આયુષ છે તેટલા કાળમાટે ગ્રહણ કર્યુ છે, તો વડીદિક્ષા લેતા પૂર્વનુ સામાયિકચારિત્ર છોડતા પોતે જે યાવજ્જીવપર્યંતની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેનો લોપ કેમ ન થાય?

ઉત્તર—પહેલાજ અમે કહ્યુ છે કે સઘળા ચારિત્રો સામાન્ય સ્વરૂપે તો સામાયિકરૂપજ છે, કારણ કે દરેક ચારિત્રમા સપૂર્ણ પાપવ્યાપારના ત્યાગનો સદ્ભાવ છે માત્ર છેદ આદિ વિશુદ્ધિ વિશેષવડેજ વિશેષતાને પ્રાપ્ત થતુ શબ્દ અને અર્થવડે ભિન્નતા ધારણ કરે છે તેવી જેમ યાવત્કથિક સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ વિશેષરૂપ સૂક્ષ્મ સપરાયાદિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતા ભાગતા નથી, તેમ ઇત્વર સામાયિક પણ વિશુદ્ધિ વિશેષરૂપ છેદોપસ્થાપની યચારિત્ર પ્રાપ્ત થતા ભાગતુ નથી જો દિક્ષા છોડી ગ્રહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ કરે તોજ ભગ થાય છે પરતુ સામાયિક ચારિત્રનીજ વિશેષ વિશુદ્ધિરૂપ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતા ભાગતુ નથી કહ્યુ છે કે—' વ્રતોને છોડી દેતા ચારિત્રનો ભગ થાય છે, પરતુ જે ચારિત્ર પહેલાના ચારિત્રને વિશેષ શુદ્ધ કરે છે,

નામમાત્રથીજ જુદુ છે, તેનાથી ભગ કેમ થાય ? અર્થાત્ સૂક્ષ્મ પગયાદિ પ્રાપ્ત થતા જેમ છેદોપસ્થાપનીયાદિનો ભગ થતો નથી તેમ છેદોપસ્થાપનીય પ્રાપ્ત થતા ઇત્વર સામાયિક ચારિત્રનો પણ ભગ ન થાય' તથા જે ચારિત્રમા પૂર્વ પર્યાયનો છેદ અને મહાવ્રતોમા સ્થાપન કરવાનુ હોય તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગુરુ જ્યારે નાની દિક્ષા આપે છે ત્યારે માત્ર કરેમિભતે ઉચ્ચરાવે છે, ત્યાર પછી યોગોદ્વહન કર્યા બાદ વડી દિક્ષા આપે છે, અને તે વખતે પાચ મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવે છે જે દિવસે વડી દિક્ષા લે છે, તે દિવસથી દિક્ષાના વરસની શરૂઆત થાય છે, અને પૂર્વનો દિક્ષાપર્યાય કપાઈ જાય છે આ વડી દીક્ષા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે તે બે પ્રકારે છે–૧ સાતિચાર, ૨ અને નિરતિચાર તેમા ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદિક્ષિત શિષ્યને જે પાચ મહાવ્રતોનુ આરોપણ થાય છે—જે વડી દિક્ષા અપાય છે તે, અથવા એક તીર્થંકરના તીર્થમાથી અન્ય તીર્થંકરના તીર્થમા જતા જેમકે–પાર્શ્વનાથ ભગવાનના તીર્થમાથી વર્દ્ધમાન સ્વામિના તીર્થમા જતા સાધુઓ ચાર મહાવ્રત છોડી પાચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મના સ્વીકાર કરે તે નિરતિચાર છેદો પસ્થાપનીય ચારિત્ર અને મૂળ ગુણનો ઘાત કરનાર સાધુને ફરી જે વ્રતો ઉચ્ચરાવવા તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—'નવ દિક્ષિત શિષ્યને, અથવા એક તીર્થમાથી બીજા તીર્થમા જતા સાધુઓને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે, અને મૂળ ગુણનો ઘાત કરનારને સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે બને સ્થિત કલ્પમા હોય છે' જે તીર્થંકરના તીર્થમા ચાતુર્માસ અને પ્રતિક્રમણાદિ આચારો નિશ્ચિતરૂપે હોય એવો જે પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થનો કલ્પ તે સ્થિતકલ્પ કહેવાય છે તથા પરિહાર એટલે તપવિશેષ, તપવિશેષવડે ચારિત્રને આવરનાર કર્મની શુદ્ધિ જે ચારિત્રમા થાય તે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર કહેવાય છે તે બે ભેદે છે– ૧ નિર્વિશમાનક, ૨ અને નિર્વિષ્ટકાયિક વિવક્ષિત ચારિત્રને તપસ્યાદિ કરવાવડે સેવનારા જેઓ હોય તે નિર્વિશમાનક કહેવાય છે, અને જે મુનિવર્ગ તે ચારિત્રનુ પાલન કરે છે તેઓના જેઓ પરિચારકો હોય તેઓ નિર્વિષ્ટકાયિક કહેવાય છે આ પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર પાલક અને પરિચારક વિના ગ્રહણ કરી શકાતુ નહિ હોવાથી ઉપરોક્ત નામે ઓળખાય છે આ ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારનો નવ નવનો સમુહ હોય છે તેમાના ચાર તપસ્યાદિ કરવાવડે ચારિત્રનુ પાલન કરનાર, ચાર પરિચારક–વૈયાવચ્ચ કરનારા, અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે જો કે આ ચારિત્રને ગ્રહણકરનારા સઘળા શ્રુતાતિશય સપન્ન હોય છે તો પણ તેઓનો આચાર હોવાથી એકને વાચનાચાર્ય તરીકે સ્થાપે છે હવે નિર્વિશમાનકની તપસ્યાનો ક્રમ અન્ય શાસ્ત્રની ગાથાઓ દ્વારા બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે 'જ્ઞાની મહારાજે શીયાળો ઉનાળો અને ચોમાસુ એ ત્રણે ઋતુમા જઘન્ય મધ્યમ

અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ભેદે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રનો તપ કહ્યો છે ૧ ઉનાળામા જઘન્ય એક, મધ્યમ બે, અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે ૨ શિયાળામા જઘન્ય બે, મધ્યમ ત્રણ, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ અને ચોમાસામા જઘન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર, અને ઉત્કૃષ્ટ પાચ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે પારણે આયબિલ કરવાનુ કહ્યુ છે અને ભિક્ષાના સાત પ્રકારમાથી પાચ પ્રકારે ભિક્ષાનુ ગ્રહણ હોય છે, અને તેમાના બે પ્રકારમા અભિગ્રહ ધારણ કરવાનો હોય છે તથા વાચનાચાર્ય અને પરિચારકો હમેશા આયબિલ કરે છે ' અહિ **पचसु गहो दोसु अभिग्गहो** એ પદથી સામાન્યત સાધુઓની આહારની એષણા એટલે આહાર ગ્રહણ કરવાના પ્રકાર સાત છે એમ જણાવ્યુ છે તે આ પ્રમાણે—સસૃષ્ટ અસસૃષ્ટ, ઉદ્ધૃત, અલ્પલેપિકા, અવગૃહીત, પ્રગૃહીત, અને સાતમી ઉજ્જિત ધર્મા એ સાત પ્રકારમાથી પહેલા બે પ્રકારે ગચ્છ નિર્ગત સાધુને આહારનુ ગ્રહણ થતુ નથી, પાચ પ્રકારે થાય છે તે પાચમાથી પણ એકવડે આહાર અને એકવડે પાણી એ પ્રમાણે બેમા અભિગ્રહ હોય છે 'આ પ્રમાણે છ માસ પર્યંત તપ કરીને નિર્વિશમાનક–તપ કરનાર અનુચર થાય છે, અને અનુચર તપ કરનાર થાય છે એટલે કે અત્યાર સુધિ જે મુનિ વૈયાવચ્ચ કરતા હતા તેઓ હવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તપશ્ચર્યા કરે છે, અને તપશ્ચર્યા કરનાર અનુચર થાય છે આ અનુચર તથા વાચનાચાર્ય આયબિલ કરે છે આ પ્રમાણે વળી છ માસ તપ કરીને

જુઓ પ્રવચન સારોદ્ધાર પૃ૦ ૨૧૫ ગા ૭૩૯

૧ છાશ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલા હોય તે ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી તે સસૃષ્ટ ભિક્ષા ૨ છાશ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે નહિ ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી તે અસસૃષ્ટ ભિક્ષા ૩ તપેલી વિગેરે મૂળ પાત્રમાના થાળી વિગેરે બીજા પાત્રમા કાઢેલુ ભોજન ગ્રહણ કરવુ તે ઉદ્ધૃત ભિક્ષા ૪ લેપ એટલે ચીકાશ જેની અંદર નથી એવા નિરસ વાલ ચણા વિગેરેને ગ્રહણ કરવા તે અથવા જે ગ્રહણ કરતા પશ્ચાત્કર્મ આદિથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મનો બધ અલ્પ થાય તે અલ્પલેપિકા ભિક્ષા ૫ ભોજનકાળે થાળી વિગેરે પાત્રમા કૂર આદિ જે ભોજન ભોજન કરનારને પીરસ્યુ હોય, તે પીરસેલા ભોજનમાથી જે ગ્રહણ કરવુ તે અવગૃહીતભિક્ષા ૬ ભોજનકાળે ભોજન કરવા ઇચ્છતા પુરુષને પીરસવા ઇચ્છતા કોઈ સ્ત્રીઓ વિગેરેએ ચમચા વિગેરેથી તપેલી વિગેરે પાત્રમાથી ભોજન કાઢ્યુ હોય પરતુ પીરસ્યુ ન હોય તેને જે ગ્રહણ કરવુ અથવા ખાનારાએ પોતેજ પોતાના હાથવડે પાત્રમાથી ચમચા વિગેરેથી કાઢેલા ભોજનને જે ગ્રહણ કરવુ તે પ્રગૃહીત ભિક્ષા ૭ જે ભોજન ખરાબ આદિ હોવાને કારણે નાખી દેવા યોગ્ય હોય અને જે ભોજનને બ્રાહ્મણાદિ પણ લેવા ન ઇચ્છતા હોય તે ભોજનને અથવા અર્ધા છોડેલા ભોજનને ગ્રહણ કરવુ તે ઉજ્જિત ધર્મા ભિક્ષા

ત્યાર પછી વાચનાચાર્ય તપશ્ચા કરે છે આઠમાથી, એક વાચનાચાર્ય થાય છે, અને સાત વૈયાવચ્ચ કરનારા થાય છે આ પ્રમાણે આ પરિહારવિશુદ્ધિક કલ્પ અઢાર માસ પ્રમાણ કહ્યો છે (આ અઢાર માસમાથી દરેકને એક વરસના આયબિલ અને છમાસ ઉપવાસને આતરે આયબિલ કરવાનુ આવે છે) આ પ્રમાણે અહિં સક્ષેપમા આ કલ્પનુ વર્ણન કર્યું છે, વિશેષ વર્ણન પ્રજ્ઞાપનાદિ મોટા સૂત્રથી જાણવુ આ અઢાર માસ પ્રમાણ કલ્પ પૂર્ણ કરીને ફરી પણ આજ પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા ગચ્છમા આવી શકે છે આ ચારિત્રને સ્વીકાર કરનારા તીર્થંકર પાસે સ્વીકારે અથવા તીર્થંકર પચ્માગા પાસે જેમણે આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે તેઓની પાસે સ્વીકારે છે, પરતુ અન્યની પાસે સ્વીકારે નહિ એઓનુ જે ચારિત્ર તે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહેવાય છે' તથા કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય જેની અદર હોય તે સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર આ ચારિત્ર દશમે ગુણસ્થાનકે હોય છે અહિં કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ લોભનો જે અવશેષ ભાગ રહેલો છે, તેનો ઉદય હોય છે તે વિશુદ્ધયમાનક અને સક્લિશ્યમાનક એમ બે ભેદે છે તેમા ક્ષપકશ્રેણિ અથવા ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચડતા વિશુદ્ધયમાનક હોય છે, કારણ કે ચડતા પરિણામવાળા હોય છે, અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતા સક્લિશ્યમાનક હોય છે, કારણ કે પડતા પરિણામવાળા થાય છે તથા અથાખ્યાત-અહિં અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમા અને આડ અભિવિધિ-મર્યાદા અર્થમા છે યથાર્થપણે મર્યાદાપૂર્વક જે ખ્યાત એટલે અકષાયરૂપ ચારિત્ર કહ્યુ છે, તે અથાખ્યાત કહેવાય છે કહ્યુ છે કે-'અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમા અને આડ અભિવિધિના અર્થમા કહ્યો છે આવા પ્રકારનુ અકષાયરૂપ જે ચારિત્ર તે અથાખ્યાત અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર કહ્યુ છે' અહિં યથાખ્યાત એ બીજુ નામ છે, તેનો અન્વર્થ આ પ્રમાણે છે-જેમ સર્વ જીવલોકમા અકષાય ચારિત્ર પ્રસિદ્ધ છે તે પ્રમાણે જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત કષાયના ઉદય વિનાનુ જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત કહેવાય છે તે ચારિત્ર બે ભેદે છે—૧ છાદ્મસ્થિક, અને ૨ કેવલિક છાદ્મસ્થિક પણ બે પ્રકારે છે-૧ ક્ષાયિક, ૨ ઔપશમિક તેમા ચારિત્ર મોહનીયના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલુ ક્ષાયિક યથાખ્યાત બારમે ગુણસ્થાને, અને ચારિત્ર મોહના સર્વથા ઉપશમથી થયેલુ ઔપશમિક યથાખ્યાત અગીઆરમા ગુણસ્થાને હોય છે તથા કેવલિક યથાખ્યાત પણ બે ભેદે છે-૧ સયોગીકેવલી સબધી, ૨ અયોગિકેવલી સબધી કહ્યુ છે કે-'છાદ્મસ્થિક અને કૈવલિક એમ બે ભેદે યથાખ્યાત કહ્યુ છે તે દરેકના બબ્બે ભેદ છે-તેમા ક્ષયથી થયેલ, અને ઉપશમથી થયેલ એમ બે ભેદ પહેલા છાદ્મસ્થિકના છે, તથા સયોગિકેવળીનુ અને અયોગિકેવળિનુ એમ બે ભેદ કૈવલિક યથાખ્યાતના છે' આ પ્રમાણે સક્ષેપે ચારિત્રનુ

સ્વરૂપ કહ્યુ તથા દેખવુ તે દર્શન અથવા સામાન્ય અને વિશેષ સ્વરૂપવાળી વસ્તુના વિષયમા જાતિ ગુણ લિંગ ક્રિયા સિવાય સામાન્ય માત્ર જે જ્ઞાન તે દર્શન તે ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન, અને ૪ કેવળદર્શન આ ચારેનુ સ્વરૂપ ઉપયોગના અધિકારમા પહેલા જણાવ્યુ છે ત્યાથી જાણી લેવુ તથા 'लिश्यते श्लिष्यते आत्मा कर्मणा सह अनयेति लेश्या' જે વડે આત્મા કર્મની સાથે લેપાય તે લેશ્યા કહેવાય યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની મુખ્યતાવડે-કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના યોગે થયેલ આત્માનો જે શુભાશુભ પરિણામ વિશેષ તે લેશ્યા કહેવાય છે કહ્યુ છે કે-'કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના પ્રધાનપણાવડે સ્ફટિક સરખા આત્માનો જે શુભાશુભ પરિણામ થાય તેમા આ લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્ત્તે છે એટલે કે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના યોગે થયેલા શુભાશુભ પરિણામને લેશ્યા કહે છે ' તે છ પ્રકારે છે—૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા, ૬ અને શુક્લલેશ્યા કૃષ્ણાદિક લેશ્યાઓની યોગાન્તર્ગત-મન વચન અને કાયાની વર્ગણાઓની અન્તર્ગત અનતી વર્ગણાઓ રહેલી છે, એમ જાણવુ કારણ કે યોગ સાથે તેઓનો અન્વય વ્યતિરેક સબધ જણાય છે તે આ પ્રમાણે-જ્યા સુધિ યોગ છે ત્યા સુધિજ લેશ્યા છે, અને યોગના અભાવે અયોગિ અવસ્થામા હોતિ નથી આ પ્રમાણે લેશ્યાઓનો અન્વય વ્યતિરેક સબધ યોગની સાથે હોવાથી લેશ્યાઓ યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યો છે એમ સમજવુ તથા તથા પ્રકારના અનાદિ પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષ ગમન યોગ્ય જે આત્મા તે ભવ્ય અને તથા પ્રકારના પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષ ગમનને જે અયોગ્ય તે અભવ્ય અહિં ભવ્યના ગ્રહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત અભવ્યનુ પણ ગ્રહણ કરવાનુ છે સમ્યક્ શબ્દ પ્રશસ્ત અથવા અવિરુદ્ધ અર્થમા છે સમ્યગ જીવનો ભાવ-પરિણામ તે સમ્યક્ત્વ એટલે પ્રશસ્ત અથવા મોક્ષને અવિરોધી જે આત્માનો પરિણામ વિશેષ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ કે જે આત્માનુ સ્વરૂપ છે તે કોઇ હેતુવડે પ્રાપ્ત થાય છે કે હેતુ સિવાય પ્રાપ્ત થાય છે? હેતુનો વિચાર કરતા કોઇ હેતુ ઘટી શકતો નથી તે આ પ્રમાણે-સમ્યક્ત્વનો કયો હેતુ છે ? ૧ શુ અરિહત ભગવાનના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે ૨ અથવા સિદ્ધાતના અર્થનુ શ્રવણ કરવુ એ હેતુ છે ૩ કે આ બે સિવાય કોઇ અન્ય હેતુ છે? અહિં આ પ્રમાણે ત્રણ પક્ષ થઇ શકે છે તેમા પ્રથમ ભગવાન અરિહતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુ નથી, કારણ કે અરિહતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતા પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી તે આ પ્રમાણે-ભગવાન અરિહતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતા પણ અભવ્યોને સમ્યક્ત્વની, ઉત્પત્તિ થતિ નથી, માટે તે સમ્યક્ત્વનુ કારણ નથી

જે છતા જે ન થાય તે તેનુ કારણ છે એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહી શકે નહિ કારણ કે કારણના અભાવમા કાર્યની ઉત્પત્તિરૂપ અતિપ્રસગ દોષની પ્રાપ્તિ થાય વળી કદાચ તમે એમ કહો કે ઉખર દેશમા-ખારવાળી જમીનમા નાખેલુ બીજ જેમ શુદ્ધ ભૂમિનો અભાવ હોવાથી અકુર ઉત્પન્ન કરતુ નથી એટલા માત્રથી કઇ બીજ અકુરોત્પત્તિનુ કારણ નથી એમ કહેવાતુ નથી, કારણ કે અન્યત્ર શુદ્ધભૂમિમા નાખેલુ એજ બીજ અકુરોત્પત્તિનુ કારણ થાય છે તેમ અભવ્યો પણ સમ્યકત્વરૂપ અકુરની ઉત્પત્તિ પ્રત્યે ઉખરદેશ જેવા હોવાથી તેઓને ભગવાન અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન કરતા નથી, છતા પણ ભગવાન્ અરિહતની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિમા હેતુ નથી એમ નથી, કારણ કે શુદ્ધભૂમિ જેવા બીજા ભવ્ય આત્માઓમા સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્પષ્ટપણે જણાય છે માટે અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યકત્વનો હેતુ છે, તેમા કાઇ દોષ નથી એ તમારૂ કથન અસત્ય છે કારણ કે કેટલાક દીર્ઘ સસારી ભવ્ય આત્માઓને અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતા પણ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી માટે અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યકત્વનુ કારણ નથી હવે બીજો પક્ષ પ્રવચનાર્થનુ શ્રવણ એ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિમા કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે અનતવાર પ્રવચનના અર્થનુ શ્રવણ કરવા છતા પણ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી તે આ પ્રમાણે-સર્વજીવો અનતીવાર ગ્રૈવેયકમા ઉત્પન્ન થયા છે એમ ભગવતે જણાવ્યુ છે આ પ્રમાણે ગ્રૈવેયકમા અનતીવાર ઉત્પત્તિ રજોહરણાદિ સાધુનુ લિંગ ધારણ કર્યા વિના સભવતી નથી શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે-' અત્યત ઉત્કૃષ્ટ જિન પ્રણીત દ્રવ્ય સજમવડે ગ્રૈવેયકમા ઉત્પત્તિ થાય છે ' રજોહરણ આદિ સાધુનુ લિગ જ્યારે ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સિદ્ધાતોના અર્થનુ શ્રવણ અને તેનુ જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે જે માટે કહ્યુ છે કે-'જ્યારે સાધુનુ લિગ ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સૂત્રપોરિસી અર્થપોરિસી આદિ શ્રુતધર્મ હોય છે એટલે કે અમુક સમયે મૂળ સૂત્રનોજ પાઠ કરવો અમુક સમયે અર્થનો વિચાર કરવો, એ રૂપ શાસ્ત્રાધ્યયન અવશ્ય હોય છે કારણ કે વીતરાગ દેવે તે તેઓનુ નિત્ય કર્મ કહ્યુ છે ' આ ગાથામા 'इमो' એ પદથી શ્રુતધર્મ લેવાનો છે, અને તે પણ જેમણે સઘળા દોષોનો નાશ કર્યો છે એવા વીતરાગના વચનરૂપ છે આ પ્રમાણે અનતવાર પ્રવચનના અર્થનુ શ્રવણ કરવા છતા પણ કેટલાક આત્માઓને સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી, કારણ કે જ્યારે સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત સસારજ બાકી રહે છે, હવે જો પ્રવચનાર્થના શ્રવણથીજ સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થાય તો સઘળા જીવોને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન સસાર બાકી રહે, પણ સઘળા જીવોનો એટલો સસાર ઘટી શકતો નથી કહ્યુ

છે કે–'સમ્યક્ત્વ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અવશ્ય કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન સંસાર શેષ રહે છે, સઘળા જીવોને કંઈ એટલો સંસાર શેષ હોતો નથી' શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–'સમ્યક્ત્વ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અવશ્ય કંઈક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન સંસાર શેષ રહે છે સઘળા જીવોને તેટલો સંસાર શેષ હોતો નથી માટે પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ છતાં પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી' માટે પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી હવે ત્રીજો પક્ષ કહે છે–આ બે હેતુથી કોઈ અન્ય હેતુ સમ્યક્ત્વમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે તે હેતુઓ સંસારમાં અનંતી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી કહ્યું છે કે—'અન્ય કોઈ એવો હેતુ નથી કે જે હેતુને પૂર્વે પ્રાપ્ત ન કર્યો હોય કારણ કે અનાદિ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા કયા હેતુ સાથે યોગ થયો નથી? અર્થાત્ દરેક હેતુ સાથે યોગ થયો છે છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી, માટે એવો કોઈ પણ અન્ય હેતુ નથી કે જે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ હોય' હવે અહેતુક–હેતુ સિવાયજ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે એ પક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તે પણ અયુક્ત છે કેમકે હેતુના અસ્વીકારમાં સર્વકાળે સર્વ સ્થળે અને સર્વ જીવોને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવે કારણ કે જેની ઉત્પત્તિમાં કોઈ કારણ નથી તે અમુક ક્ષેત્રમાં અમુક કાળમાં કે અમુક પુરૂષને થાય એ નિયમજ હોતો નથી, પરંતુ ગમે તે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં કે ગમે તેવા આત્માને થાય એમ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે જે દેશ કાલાદિ નિમિત્ત રૂપે નથી તે નિયત થવા માટે એટલે કે અમુક દેશમાં કે અમુક કાળમાં જ થાય તેમ નિશ્ચિતરૂપે થવા માટે યોગ્ય પણ નથી, કારણ કે જો તે દેશકાલાદિમાં નિયતરૂપે થાય તો તેજ દેશકાળાદિ હેતુરૂપે થવાનો પ્રસંગ આવે માટે અહેતુક પક્ષ પણ ઘટી શકતો નથી આ રીતે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુરૂપે એક પણ પક્ષ ટકી શકતો નથી

ઉ૦—તમે જે સહેતુક–સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઈ હેતુ છે કે અહેતુક–સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઈ હેતુ નથી? એવા મુખ્ય જે બે પક્ષો કહ્યા તેમાંથી અહેતુક પક્ષને તો અમે સ્વીકારતાજ નહિ હોવાથી અમને કાંઈ ક્ષતિ–દોષ કરતો નથી સહેતુક પક્ષનો તો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએજ સહેતુક પક્ષ સંબંધે પણ સમ્યક્ત્વનો કયો હેતુ છે? શું ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે, અથવા પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ હેતુ છે ઇત્યાદિ તમે જે કહ્યું તે પણ અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે કારણ કે જિનેશ્વરોના વચનોના રહસ્યને સમજનાર 'માત્ર ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિકજ સમ્યક્ત્વનું નિમિત્ત છે' એમ કહેતા નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનું પાર-

માર્થિક કારણ તથાભવ્યત્વરૂપ અનાદિ પારિણામિક ભાવ કે જે જીવનો સ્વભાવવિશેષ છે તે છે અને બાકીના ભગવાન અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ તે તો સહકારિકારણ છે માટે અહિ કઇ દોષ નથી તે આ પ્રમાણે–એવાજ પ્રકારનો તે તે આત્માનો તથાભવ્યત્વરૂપ[1] અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવવિશેષ છે કે જેવડે તે તે વિવક્ષિત ક્ષેત્રમા તે તે વિવક્ષિત કાળમા અને તે તે પ્રતિનિયત ભગવાન અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ સહકારીકારણદ્વારા[2] સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે કેટલાકને તથા પ્રકારના અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ નિમિત્ત વિના પણ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે તથાભવ્યત્વ એ સાધ્યવ્યાધિ સમાન છે જેમ કોઇ એક સાધ્યવ્યાધિ પોતાની મેળેજ શાત થાય છે, અને કોઇ એક જ્યા સુધી વૈદ્યના કહેવા પ્રમાણે ઉપચાર કરવામા ન આવે ત્યા સુધી શાત થતો નથી, ઉપચાર કર્યા બાદ શાત થાય છે, અથવા લાબા કાળે સ્વયમેવ દૂર થાય છે તેમ આ તથાભવ્યત્વ પણ કોઇક તો પોતાની મેળેજ પરિપક્વ થાય છે જેવડે અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિક બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા સિવાયજ આત્માને સમ્યગદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને કોઇક તો અરિહતના બિબની પૂજા, દર્શન, વિશિષ્ટ તપો લક્ષ્મીવાળા સાધુઓનુ દર્શન, અથવા પ્રભુના વચનના શ્રવણરૂપ નિમિતોની અપેક્ષાએ પરિપક્વ થાય છે, અથવા ઘણે કાળે નિમિત્તવિનાજ પરિપક્વ થાય છે આજ હેતુથી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ધર્મસાર પ્રકરણમા કહ્યુ છે કે—'આ તથાભવ્યત્વ સાધ્ય વ્યાધિ સમાન છે' તેથી તથા પ્રકારના અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિક તથાભવ્યત્વના પરિપાકમા હેતુરૂપે થઇને સમ્યક્ત્વનુ પણ કારણ થાય છે ભગવાન અરિહતના બિબની પૂજા દર્શન અને પ્રવચનાર્થનુ શ્રવણ તથાભવ્યત્વના પરિપાકમા પણ હેતુ થાય છે, અને તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયા બાદ તેજ પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનુ પણ કારણ થાય છે વળી પૂર્વપક્ષીએ 'પૂજા દર્શનાદિ સામગ્રી છતા પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતુ નથી માટે તે સમ્યક્ત્વનુ કારણ નથી' એ જે કહ્યુ છે તે પણ અયોગ્ય છે કારણ કે જેના ભવ્યત્વનો પરિપાક થયો છે તેનેજ અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે થાય છે, એમ શાસ્ત્રમા સ્વીકારેલ છે પરતુ જ્યા સુધી તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયો હોતો નથી ત્યા સુધી તે દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્વીકાર્યા નથી તથાભવ્યત્વનો એવાજ પ્રકારનો અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવ છે કે જેવડે વિવક્ષિત ક્ષેત્ર અને કાળનો સદ્ભાવ થાય ત્યારે ભગવાન અરિહતના બિબની પૂજા દર્શનાદિની અપેક્ષાએ તે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક

---

૧ ભવ્યત્વનો જે પરિપાક એટલે મોક્ષને લાયક થવુ તેને તથાભવ્યત્વ કહેવામા આવે છે ૨ સાથે રહી જે કાર્ય ઉત્પન્ન કરે તે સહકારિ કારણ કહેવાય છે

થાય છે અને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમા હેતુ થાય છે આ રીતે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમા મૂળ કારણ છે અને બીજા દર્શનાદિ સહકારિ કારણ છે તેથી અહિ કઇ દોષ નથી એટલુ જ કહેવુ બસ છે તે સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔપશમિક તેમા ત્રણે પ્રકારની દર્શનમોહનીયના સર્વથા ક્ષયથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ક્ષાયિક, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય અનતાનુબધીના ક્ષય થયા વિના થતો નથી માટે તે અનતાનુબધીનો ક્ષય પણ અહિ લેવાનો છે તથા ઉદયપ્રાપ્ત મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદય અપ્રાપ્તના ઉપશમથી થયેલુ જે સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયોપશમિક સમ્ય ક્ત્વીને અનતાનુબધી ચારનો-જો તે સત્તામા હોય તો, ન હોય તો નહિ, તથા તથા મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીય એ છનો પ્રદેશોદય હોય છે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો રસોદય હોય છે, તે વડે થયેલ જે તત્વરૂચિ તે ક્ષાયોપશમિક સમ્ય ક્ત્વ તથા ઉદયમા આવેલા મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદયમા નહિ આવેલા મિથ્યાત્વના રસોદય અને પ્રદેશોદય વડે રોકાવાથી થયેલ જે તત્વરૂચિ તે ઔપ શમિક સમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વના ગ્રહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિશ્રનુ પણ ગ્રહણ કર્યું છે, તેઓનુ સ્વરૂપ ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપના કથન પ્રસગે વર્ણવશે આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ માર્ગણાનુ સ્વરૂપ કહ્યુ તથા જે દ્વારા પૂર્વાપરનો વિચાર કરી શકાય તે સજ્ઞા-મનવાળા આત્માઓ સજ્ઞી, અને તેના પ્રતિપક્ષ મનવિનાના સઘળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અસજ્ઞી સજ્ઞીના ગ્રહણથી તત્પ્ર તિપક્ષ અસજ્ઞીનુ પણ ગ્રહણ કર્યું છે તથા ઓજાહાર, લોમાહાર, અને કવલા હાર આ ત્રણમાથી કોઇ પણ જાતનો આહાર કરે તે આહારી, અને આ ત્રણમાથી એક પણ જાતનો આહાર ન કરે તે અણાહારી કહેવાય છે આહારીના ગ્રહણથી તત્પ્રતિપક્ષ આણાહારી પણ ગ્રહણ કરાયા છે

આ પ્રમાણે ચૌદ માર્ગણાસ્થાનનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હવે તેઓમા કોઇ સ્થળે નિષેધદ્વારા, અને કોઈ સ્થળે વિધાનદ્વારા યોગો કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

इगिविगलथावरेसु न मणो दो भेय केवल दुगमि।
इगिथावरे न वाया विगलेसु असच्चमोसेव ॥९॥

एक (एकेन्द्रिय) विकलस्थावरेषु न मनः द्वौ भेदौ केवलद्विके।
एकस्थावरे न वच' विकलेष्वसत्यामृषैव ॥ ९ ॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને સ્થાવરમા મનોયોગ હોતો નથી,[૧]

૧ અહિ પ્રમાણના સમ્યક્ત્વનુ વિશેષ સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમા આવશે ત્યાથી જોઇલેવુ

ચૌદપૂર્વના અધ્યયનનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં તે યોગનો નિર્ણય કર્યો, બાકીના સ્થાનોમાં નહિ જેમકે-ઉપરની બે ઉપરાંત ત્રસકાય, ત્રણયોગ, પુરૂષ નપુંસક એ બે વેદ વિગેરે આ પ્રમાણે કેટલીક માર્ગણાઓમાં અમુક યોગો નથી હોતા એમ કહ્યું, અને કેટલીએક માર્ગણાઓમાં અમુક અમુક યોગોનું વિધાન કર્યું પરંતુ કઈ માર્ગણાએ બધા મળી કેટલા યોગો હોય એ મંદમતિવાળાઓથી સમજી શકાય તેમ નહિ હોવાથી તેઓના બોધ માટે કઇ માર્ગણામાં કેટલા યોગો હોય તે કહે છે– દેવગતિ અને નરકગતિમાં ઔદારિકદ્વિક અને આહારકદ્વિકવિના શેષ અગીઆર યોગો હોય છે તેમાં ચૌદપૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારક દ્વિક અને ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર હોવાથી ઔદારિકદ્વિક હોતા નથી આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ હેતુઓની સંકલના કરી લેવી તિર્યંચગતિ, સ્ત્રીવેદ, મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, અવિરતિ, સાસ્વાદન, અભવ્ય, મિથ્યાત્વ, [2]ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, એ દશ માર્ગણામાં આહારકદ્વિકહીન શેષ તેર યોગો હોય છે[3] અહિં પણ આહારકદ્વિકના અભાવનો વિચાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ સમજવો

પ્રશ્ન—તિર્યંચગતિથી મિથ્યાત્વસુધિની નવ માર્ગણામાં તો ચૌદપૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્વિક ન હોય તે બરાબર છે પરંતુ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કે જે ચોથાથી અગીઆરમા સુધિમાં હોય છે ત્યાં કેમ ન હોય ?

---

૧ અગીઆરમી ગાથામાં વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો છે ત્યારે બારમી ગાથાની ટીકામાં તેર યોગમાં ઔદારિકમિશ્ર યોગ ગ્રહણ કર્યો છે ચતુર્થ કર્મગ્રંથની ૨૬મી ગાથામાં પણ વિભંગે તેર યોગ લીધા છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય માટે ૧૧મી ગાથામાં વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રયોગનો નિષેધ કર્યો છે, અને દેવગતિમાંથી લઈને આવે તો મનુષ્યગતિમાં સંભવી શકે માટે ૧૨મી ગાથાની ટીકા વિગેરેમાં ઔદારિકમિશ્ર યોગ ગ્રહણ કર્યો છે

૨ ઉપશમસમ્યક્ત્વે ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગો કેમ હોય તેનો વિચાર આજ દ્વારની પચીસમી ગાથામાં અને તેનાજ ટીપ્પનમાં કર્યો છે ત્યાંથી જોઇ લેવું

૩ મનના યોગો છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધીમાં ઘટી શકે છે અને ઉપરોક્ત સઘળા ભાવો છઠ્ઠા અને તે કરતા પણ ઉપરના ગુણઠાણે હોય છે તેથી ઉપરોક્ત સઘળી માર્ગણાઓમાં પંદરે યોગો સંભવે છે કદાચ એમ શંકા થાય કે ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાર્ગણાએ ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ શી રીતે ઘટી શકે ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે નવું સમ્યક્ત્વ જો કે કોઈને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થાય નહિ પરંતુ પૂર્વ ભવનું કરણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોઈ શકે છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાથે નરક સિવાય ત્રણ ગતિમાં અને ક્ષાયિકસાથે અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય તિર્યંચ ત્રણ નરક અને વૈમાનિક દેવ એમ ચાર ગતિમાં જઈ શકે છે તેથી તે માર્ગણામાં અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ ઔદારિક મિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણયોગો ઘટી શકે છે તથા આહારિમાર્ગણામાં કાર્મણ કાયયોગ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે ઘટે છે કેમકે તે વખતે જીવ આહારિ હોય છે

ઉત્તર—અનાદિમિથ્યાત્વી જે જેઓ પહેલે ગુણઠાણે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને તો ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસજ હોતો નથી તેથી, અને ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમના કરવા માટે શ્રમણપણામા જેઓ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તરતજ ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમનાનો પ્રયત્ન કરે છે તેથી કોઈપણ લબ્ધિ કદાચ હોય તો પણ ફોરવતા નથી, માટે તેઓને આહારકદ્વિક હોતુ નથી તથા મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસકાય, કાયયોગ, પુરૂષવેદ, નપુંશકવેદ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એ કષાયચતુષ્ટય, મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન અચક્ષુદર્શન, છ લેશ્યા, ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ભવ્ય, સંજ્ઞિ અને આહારક એ છવ્વીસમાર્ગણામા પદરે યોગો હોય છે એકેન્દ્રિયમાર્ગણામા મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર ભેદ, તથા આહારક અને આહારકમિશ્ર સિવાયના ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, કાર્મણ, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ પાચ યોગો હોય છે તેમા પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, અને વનસ્પતિકાયમાર્ગણામા વૈક્રિયદ્વિકસિવાય ત્રણ યોગો હોય છે વિકલેન્દ્રિયમા ઉપરોક્ત ત્રણ યોગમા અસત્યઅમૃષાવચનયોગ જોડતા ચાર યોગ હોય છે વાયુકાય માર્ગણામા ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક અને કાર્મણ એ પાચ યોગો હોય છે કારણકે બાદરપર્યાપ્તવાયુકાયમાના કેટલાકને વૈક્રિય લબ્ધિ હોય છે મનોયોગ, વચનયોગ, મનઃપર્યવજ્ઞાન, સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, એ પાચમાર્ગણામા ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણવિના તેર યોગો હોય છે કારણ કે કાર્મણયોગ વિગ્રહ ગતિમા તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અને ઔદારિકમિશ્ર અપર્યાપ્તાવસ્થામા હોય છે, તે વખતે મનોયોગાદિનો અભાવ છે, માટે તે બે યોગો હોતા નથી [1]ચક્ષુદર્શનમાર્ગણાએ કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર સિવાયના અગીઆર યોગો હોય છે પરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસપરાયચારિત્ર એ બે માર્ગણામા મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર ભેદ તથા ઔદારિકકાયયોગ એ નવ યોગો હોય છે ચારિત્ર પર્યાપ્તાવસ્થામાજ હોય છે તેથી તથા કોઈ લબ્ધિ હોય તો પણ તેનો પ્રયોગ આ ચારિત્રવાળા કરતા નહિ હોવાથી અન્ય યોગો હોતા નથી ઉપરોક્ત નવમા વૈક્રિયકાયયોગ મેળવીએ એટલે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિમાર્ગણાએ દશ યોગ હોય છે મિશ્રસમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાજ હોય છે તેથી પર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ યોગોજ આ માર્ગણાએ હોય છે ઉપરોક્ત નવ યોગમા વૈક્રિયદ્વિક મેળવતા અગીઆર યોગ દેશવિરતિમાર્ગણાએ હોય છે અહિં વૈક્રિય

૧ આ માર્ગણામા ચોથા કર્મગ્રંથ ગા ૨૮મા કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રવિના તેર યોગો કહ્યા છે વૈક્રિય અને આહારકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો નથી કારણ કે લબ્ધિઓ ફોરવનાર મનુષ્ય પર્યાપ્તાજ હોય છે અહિં આહારકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્રનો પણ નિષેધ કર્યો છે કારણ કે એ મિશ્ર યોગ હોય ત્યા સુધિ તે શરીરમા ચક્ષુદર્શન હોતુ નથી વિવક્ષાભેદ છે

લબ્ધિનો પણ સભવ છે, તેથી તે યોગો લીધા છે યથાખ્યાત ચારિત્રમાર્ગણાએ ઉપરોક્ત નવમા ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણકાયયોગ મેળવતા અગીઆર યોગો હોય છે, કારણ કે કેવળિ સમુદ્ઘાતમા ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણકાયયોગ એ બે યોગો હોય છે ૧ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગણાએ સત્ય મનોયોગ અને અસત્યઅમૃષા મનોયોગ, સત્ય વચનયોગ અને અસત્યઅમૃષા વચનયોગ, ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ કાયયોગ એમ સાત યોગો હોય છે અસજ્ઞિ માર્ગણાએ ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, કાર્મણ અને અસત્યઅમૃષા વચનયોગ એ ૭ યોગો હોય છે અને અણાહારિ માર્ગણાએ એક કાર્મણ કાયયોગજ હોય છે આ પ્રમાણે બાસઠ માર્ગણામા યોગો કહ્યા ૧૨

આ પ્રમાણે માર્ગણામા યોગો કહીને હવે ઉપયોગો ઘટાવે છે—

मणुयगईए वारस मणकेवलवज्जिया नवन्नासु ।
इगिथावरेसु तिन्नि उ चउ विकले वार तससकले ॥१३॥

मनुजगतौ द्वादश मनोज्ञानकेवलवर्जिता नवान्यासु ।
एकेन्द्रियस्थावरेषु त्रीणि तु चत्वारो विकले द्वादश त्रससकले ॥१३॥

અર્થ—મનુષ્યગતિમા બાર, મન પર્યવજ્ઞાન અને કેવલદ્વિક વર્જી શેષ અન્યગતિમા, એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમા ત્રણ, વિકલેન્દ્રિયમા ચાર, તથા ત્રસ અને પચેન્દ્રિયમા બારે ઉપયોગો હોય છે

ટીકાનુ૦—મનુષ્યગતિમા બારે ઉપયોગો ઘટે છે નરકગતિ, તિર્યચગતિ, અને દેવગતિમા મન પર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વિના નવ ઉપયોગો હોય છે એકેન્દ્રિયમાર્ગણા, ઉપલક્ષણથી બેઇન્દ્રિય અને તેઇન્દ્રિયમાર્ગણા, તથા પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાચ સ્થાવરકાય માર્ગણા એ આઠ માર્ગણામા મતિઅજ્ઞાન શ્રુતિઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે ગાથામા મૂકેલુ 'તુ' શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી દેશવિરતિમાર્ગણામા મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિદર્શન, એ ૬ ઉપયોગો હોય છે તથા અજ્ઞાનવડે મિશ્ર ઉપરોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણાએ હોય છે અસયતમાર્ગણામા આદિના ત્રણ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ નવ ઉપયોગો હોય છે વિકલેન્દ્રિયમા ચઉરિન્દ્રિયમાર્ગણાએ મતિ શ્રુત

કેવળજ્ઞાન તેરમે ગુણઠાણે હોય છે ત્યા કેવળિભગવાનને મનોયોગ અન્ય ક્ષેત્રમા રહેલા અવધિ કે મન પર્યવજ્ઞાનીઓ મનદ્વારા પ્રશ્ન પૂછે તેનો ઉત્તર મનદ્વારા આપે ત્યારે હોય છે વચનયોગ ઉપદેશ આપે ત્યારે હોય છે ઔદારિકકાયયોગ વિહારાદિ કાળે હોય છે ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ કાયયોગ કેવળિસમુદ્ઘાતમા હોય છે

અજ્ઞાન અને ચક્ષુ અચક્ષુદર્શન એ ચાર ઉપયોગો હોય છે ઉપલક્ષણથી અસંજ્ઞિ માર્ગણામા પણ એજ ચાર ઉપયોગો હોય છે તથા ત્રસકાય અને પચેન્દ્રિય માર્ગણામા બારે ઉપયોગો મળવે છે ૧૩

जोए वेए सन्नी आहारगभव्वसुक्कलेसासु ।
वारस सजमसम्मे नव दश लेसाकसाएसु ॥१४॥

योगे वेदे संज्ञिनि आहारकभव्यशुक्ललेश्यासु ।
द्वादश सयमसम्यक्त्वे नव दश लेश्याकपायेपु ॥१४॥

અર્થ૦—યોગ, વેદ, સંજ્ઞિ, આહારક, ભવ્ય, અને શુક્લ લેશ્યામાર્ગણામા બારે ઉપયોગો હોય છે સયમ અને સમ્યક્ત્વમાર્ગણામા નવ અને લેશ્યા તથા કષાયમાર્ગણામા દશ ઉપયોગો હોય છે

ટીકાનુ૦—મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ યોગમાર્ગણા, પુરૂષ સ્ત્રી અને નપુંસકવેદ એ વેદમાર્ગણા, સંજ્ઞિમાર્ગણા, આહારક, ભવ્ય, અને શુક્લલેશ્યા-માર્ગણા, એ દશ માર્ગણામા બારે ઉપયોગો હોય છે અહિં વેદમા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગો કહ્યા છે તે દ્રવ્યવેદની અપેક્ષાએ સમજવા, કારણકે અભિલાષારૂપ ભાવવેદ તો નવમા ગુણઠાણા સુધિજ હોય છે તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામા અજ્ઞાનત્રિક વિના નવ ઉપયોગો હોય છે તથા કૃષ્ણ નીલ કાપોત તેજો અને પદ્મ એ પાચ લેશ્યામાર્ગણા, ક્રોધ માન માયા અને લોભ રૂપ ચાર કષાયમાર્ગણા એ નવ માર્ગણામા કેવળદ્વિક હીન દશ ઉપયોગો હોય છે કૃષ્ણાદિલેશ્યાઓ તથા ક્રોધાદિ છતા કેવળદ્વિક ઉત્પન્ન થતુ નથી માટે તે ઉપયોગો હોતા નથી ૧૪

હવે અહિં જે ઉપયોગો જે ઉપયોગો સાથે હોતા નથી અને જેઓ સાથે હોય છે તે બતાવતા આ ગાથા કહે છે—

सम्मत्तकारणेहिं मिच्छनिमित्ता न होंति उवओगा ।
केवलदुगेण सेसा संतेव अचक्खुचक्खुसु ॥१५॥

सम्यक्त्वकारणैर्मिथ्यात्वनिमित्ता न भवन्त्युपयोगा ।
केवलद्विकेन शेषा' सन्त्येवाचक्षुश्चक्षुर्भ्याम् ॥१५॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વનિમિત્તક ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક ઉપયોગો હોતા નથી કેવલદ્વિક સાથે અન્ય કોઇ ઉપયોગો હોતા નથી તથા અચક્ષુર્દર્શન અને ચક્ષુર્દર્શન સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક અને સમ્યક્ત્વનિમિત્તક એમ બને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે

ટીકાનુ૦—સમ્યક્ત્વ જેઓનુ કારણ છે એવા મતિજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વ જેનુ નિમિત્ત છે એવા મતિઅજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો હોતા નથી કારણ કે પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે તથા કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સાથે છાદ્મસ્થિક મતિજ્ઞાનાદિ કોઈ પણ ઉપયોગો હોતા નથી કારણ કે દેશજ્ઞાન તથા દેશદર્શનનો વિચ્છેદ થવા વીજ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે કહ્યુ છે કે-'છાદ્મસ્થિક જ્ઞાનો જ્યારે નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે'

પ્રશ્ન—મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો અને ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શનો પોતપોતાના આવરણોનો યથાયોગ્ય રીતે ક્ષયોપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો જ્યારે સપૂર્ણપણે પોત પોતાના આવરણોનો ક્ષય થાય ત્યારે ચારિત્ર પરિણામની જેમ તેઓ પૂર્ણરૂપે થવા જોઇએ તો પછી કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન થાય ત્યારે મતિજ્ઞાનાદિનો અભાવ કેમ થાય ? જેમ ચારિત્રાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સામાયિકાદિ ચારિત્રો ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્યારે ચારિત્રાવરણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય છે ત્યારે યથાખ્યાત ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, પરતુ તેની ઉત્પત્તિમા સામાયિકાદિ ચારિત્રનો નાશ થતો નથી, તેમ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા મતિજ્ઞાનાદિનો નાશ ન થવો જોઇએ કહ્યુ છે કે-આવરણોનો દેશથી નાશ થવાથી જે મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાનો હોય છે, તે આવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી જીવને કેમ હોતા નથી ?

ઉત્તર—જેમ સૂર્યની આડે ગાઢ વાદળાનો સમૂહ આવ્યો હોય છતા દિવસ રાત્રિનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેટલો પ્રકાશ ઉઘાડો રહે છે, વળી તે પ્રકાશની આડે સાદડીની ઝુપડી હોય તેના કાણામાથી કાણાને અનુસરીને આવેલો પ્રકાશ તે ઝુપડીમા રહેલી ઘટ પટાદિ વસ્તુને જણાવે છે, તે સાદડીની ઝુપડીમા આવેલો પ્રકાશ તે ઝુપડીનો સ્વતન્ત્ર નથી પરતુ બહારથી આવેલો સૂર્યનો છે, હવે તે ઝુપડીનો નાશ થાય, અને વાદળા દૂર ખસી જાય ત્યારે પૂર્ણ સૂર્યનો પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, તેમ ગાઢ કેવળજ્ઞાનાવરણીયથી કેવળજ્ઞાન દબાવા છતા પણ જડ અને ચૈતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ ખુલ્લો રહે છે તે પ્રકાશને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો દબાવે છે તેના ક્ષયોપશમરૂપ વિવર-કાણામાથી નીકળેલો પ્રકાશ જીવાદિ પદાર્થોને યથાયોગ્ય રીતે જણાવે છે, અને ક્ષયોપશમને અનુરૂપ મતિજ્ઞાન આદિ નામ ધારણ કરે છે અહિં સાદડીની ઝુપડીમાથી આવેલા પ્રકાશની જેમ મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમરૂપ વિવર માથી જે પ્રકાશ આવ્યો તે પ્રકાશ કેવળજ્ઞાનનોજ છે હવે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો અને કેવળજ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થાય ત્યારે પૂર્ણ સૂર્યના પ્રકાશની જેમ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, મતિજ્ઞાનાદિ સજ્ઞિત કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ હોતો નથી, પરતુ સપૂર્ણપણે દરેક વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનો

અત્યત સ્ફૂટ પૂર્ણ પ્રકાશ હોય છે કારણ કે ક્ષયોપશમને અનુરૂપ જે પ્રકાશનુ મતિજ્ઞાન આદિનામ આપતા હતા તે કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ હતો કેવળજ્ઞાનાવ રણીય કર્મનો ઉદય અને મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો ક્ષયોપશમ હતો ત્યારે જે અપૂર્ણ પ્રકાશ હતો તે આવરણોના સર્વથા દૂર થવાથી થયેલા પૂર્ણ પ્રકાશમાં મળી ગયો, એટલે મતિજ્ઞાનાદિ નામો પણ નષ્ટ થયા તેથીજ મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનો નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય એ કથન કર્યુ છે કહ્યુ છે કે—ઝુ પડીના છિદ્રદ્વારા આવેલા મેઘની આતરે રહેલા સૂર્યના કિરણો ઝુપડી અને મેઘના અભાવમા હોતા નથી, તેમ આ ચાર જ્ઞાનો પણ હોતા નથી,' અન્ય આચાર્યો આ વિષયમા આ પ્રમાણે કહે છે—સયોગિ કેવળિઆદિ ગુણસ્થાને પણ મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે, પરતુ નિષ્ફળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી જેમ સૂર્યોદય થાય ત્યારે ગ્રહ નક્ષત્રાદિ સઘળા હોય છે છતા નિષ્ફળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી કહ્યુ છે કે-'જેમ સૂર્યોદય કાળે નક્ષત્રાદિ હોય છે છતા નિષ્ફળ હોવાથી વિવક્ષા કરતા નથી તેમ જિનેશ્વરોને આભિનિબોધિક જ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે છતા નિષ્ફળ હોવાથી [1]વિવક્ષા કરતા નથી તથા અચક્ષુર્દર્શન ચક્ષુર્દર્શન અને બહુવચનના નિર્દેશ વડે અવધિ દર્શન સાથે સમ્યક્ત્વનિમિત્તક અને મિથ્યાત્વનિમિત્તક બને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે કારણ કે એ ત્રણે દર્શનો પહેલા ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક પર્યંત હોય છે, તેથી મતિ શ્રુત અવધિ અને મન પર્યવજ્ઞાન, સામાયિક છેદોપ સ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસપરાયચારિત્ર, ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ એ દશ માર્ગણામા કેવળદ્વિક અને અજ્ઞાનત્રિકહીન શેષ સાત ઉપયોગો હોય છે, તથા અજ્ઞાનત્રિક, અભવ્ય, સાસ્વાદન અને મિથ્યાત્વ એ છ માર્ગણામા કેવળદ્વિક અને મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનહીન ત્રણ અજ્ઞાન અને આદિના ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગો હોય છે, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનમાર્ગણામા એજ બે ઉપયોગ હોય છે, ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શન એ ત્રણ માર્ગણામા કેવળ દ્વિકહીન શેષ દશ ઉપયોગો હોય છે, અને અણાહારિમાર્ગણામા મન પર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુર્દર્શન સિવાયના દશ ઉપયોગો હોય છે અણાહારિપણુ વિગ્રહગતિમા

[1] અહિં વિવક્ષા નહિ કરવાનુ કારણ પૂર્ણ જ્ઞાન જ્યાર હોય ત્યારે અપૂર્ણજ્ઞાનો નકામા છે તે છે આ આચાર્ય મહારાજ દરેક જ્ઞાન અને તેના આવરણો જુદા જુદા માને તોજ જ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો છે એમ કહી શકે—જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ બતાવી શકે પૂર્વની જેમ મતિજ્ઞાનાદિનુ કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને અને કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ માને તો ન કહી શકે કારણ કે જો મતિજ્ઞાનાદિનુ કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને તો તે ઢાંકણના નષ્ટ થવાથી ખુલ્લા થયેલા પ્રકાશમા પેલો પ્રકાશ સમાઇ જાય એટલે મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો સભવિ શકેજ નહિ તેથી અન્ય આચાર્ય મહારાજના મતે પાચે જ્ઞાનો અને તેના આવરણો ભિન્ન ભિન્ન છે એમ સમજવુ

તથા કેવળિસમુદ્ઘાતમા ત્રીજે ચોથે અને પાચમે સમયે હોય છે તેમા વિગ્રહ ગતિમા ત્રણ અજ્ઞાન આદિના ત્રણ જ્ઞાન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ આઠ ઉપયોગો સભવે છે, કેવળિસમુદ્ઘાતમા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઘટે છે આ પ્રમાણે માર્ગણામા ઉપયોગો કહ્યા

આ પ્રમાણે માર્ગણામા યોગ અને ઉપયોગોનો વિચાર કર્યો, હવે ગુણસ્થાનોમા વિચાર કરવો જોઇએ તેમા પણ પહેલા ગુણસ્થાનકનુ સ્વરૂપ કહી તેની અદર યોગ ઉપયોગની ઘટના કરવી જોઇએ તેથી ગુણસ્થાનકનુ સવિસ્તર સ્વરૂપ કહે છે તેમા ગુણસ્થાનકો આ પ્રમાણે છે—૧ મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૨ સાસ્વાદનસમ્યગદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૩ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૪ અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૫ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક, ૬ પ્રમત્તસયત ગુણસ્થાનક, ૭ અપ્રમત્તસયત ગુણસ્થાનક, ૮ અપૂર્વ કરણ ગુણસ્થાનક, ૯ અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય ગુણસ્થાનક, ૧૦ સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનક ૧૧ ઉપશાતકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણકષાય વીત રાગછદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક, ૧૩ સયોગીકેવલિ ગુણસ્થાનક, ૧૪ અને અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક તેમા ગુણસ્થાનનો સામાન્ય અર્થ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાન દર્શનઅને ચારિત્ર એ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો છે તે ગુણો આવારકકર્મોથી દબાયેલા છે તે કર્મોના વત્તા કે ઓછા અશે દૂર થવાથી પ્રગટ થયેલા જ્ઞાનાદિગુણોના સ્થાન-ભેદ-સ્વ રૂપ વિશેષને ગુણસ્થાન કહે છે પહેલે ગુણઠાણે આવારકકર્મો વધારે પ્રમાણમા હોવાથી અશુદ્ધિ વિશેષ હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનાદિ ગુણો અલ્પપ્રમાણમા પ્રગટ થયેલા હોય છે, અને ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકે પૂર્વ પૂર્વ ગુણસ્થાનકની અપે ક્ષાએ શુદ્ધિ વધારે વધારે હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો વધારે પ્રમાણમા પ્રગટ થયેલા હોય છે આ પ્રમાણે પ્રગટ થયેલા ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતાને ગુણસ્થાન કહેવામા આવે છે જો કે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતા અસખ્ય પ્રકારની હોય છે તેથી ગુણસ્થાનો પણ અસખ્ય થાય છે, છતા તે વિશેષતાઓ સામાન્ય મનુષ્યના ખ્યાલમા ન આવે તેથી ખાસ વિશેષતા બતાવવા અસખ્ય અસખ્ય જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને એક એકમા સમાવી સ્થુલદષ્ટિથી ચૌદ ગુણસ્થાનકજ કહેવામા આવ્યા છે, આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકનો સામાન્ય અર્થ કહી હવે પ્રત્યેક ગુણસ્થાનકનુ સ્વરૂપ કહે છે

૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક—જીવ અને અજીવ આદિ તત્ત્વોની મિથ્યા-વિપ રીત છે દષ્ટિ-શ્રદ્ધા જેને તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે કોઇ પુરૂષે ધત્તુરો ખાધો હોય તેને જેમ ધોળામા પીળાની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વમોહ- નીયના ઉદયથી આત્માને જીવ અને અજીવના સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રતીતિ થતી

નથી તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે તેના જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક કહેવામા આવે છે અહિં ઉપરના ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ વધારે હોવાથી અને શુદ્ધિ અલ્પ હોવાથી ગુણો અલ્પ પ્રમાણમા ઉઘાડા થયેલા હોય છે

પ્રશ્ન—જો આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ છે, તો તેને ગુણસ્થાનકનો સભવ કેમ હોઇ શકે ? કારણ કે ગુણો તો જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ છે, તે ગુણો જ્યારે વિપરીત પ્રતિતી-શ્રદ્ધા હોય ત્યારે કેમ હોય ? તાત્પર્ય એકે જ્ઞાનાદિ ગુણો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી દૂષિત થયેલા હોય ત્યારે તે દૂષિત ગુણોને ગુણસ્થાન કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—જો કે તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ આત્માના ગુણને સર્વથા દબાવનાર પ્રબળ મિથ્યાત્વમોહનીયના વિપાકોદયવડે જીવ અને અજીવ આદિ વસ્તુની પ્રતિતિરૂપ તાત્વિક શ્રદ્ધા પ્રાણિઓને વીપરીત હોય છે, તો પણ દરેક પ્રાણિઓમા આ મનુષ્ય છે, આ પશુ છે, ઇત્યાદિ વિષયની પણ કાઈંક પ્રતીતિ હોય છે છેવટે નિગોદ અવસ્થામા પણ તથા પ્રકારની આ ઉષ્ણ છે, આ શીત છે, એ પ્રકારની સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયની પ્રતિપત્તિ—જ્ઞાન અવિપરીત હોય છે જેમ અતિ ગાઢ વાદળાઓથી ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રભા દબાયા છતા પણ સપૂર્ણપણે તેની પ્રભાનો નાશ થતો નથી પરતુ કઇંક અશ ઉઘાડો રહે છે, જો તે અશ ઉઘાડો ન રહે તો દરેક પ્રાણિઓમા પ્રસિદ્ધ દિવસ રાત્રિનો ભેદ દૂર થાય 'કહ્યુ છે કે-ગાઢ વાદળાઓ છતા પણ ચન્દ્ર અને સૂયની પ્રભા ઉઘાડી હોય છે ' તેમ આહ પણ પ્રબળ મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી સમ્યકત્વરૂપ આત્માનુ સ્વરૂપ દબાવા છતા પણ તેનો અશ ઉઘાડો રહે છે, કે જે વડે મનુષ્ય અને પશુ આદિ અતાત્વિક વિષયની અવિપરીત પ્રતીતિ દરેક આત્માઓને થાય છે માત્ર તાત્વિક વિષયની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોતિ નથી તે અશ ગુણની અપેક્ષાએ મિથ્યા દષ્ટિને પણ ગુણસ્થાનકનો સભવ છે

પ્રશ્ન—અશ ગુણની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને જ્યારે તમે ગુણસ્થાનક માનો છો, ત્યારે તેને મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહો છો ? કારણ કે મનુષ્ય પશુ આદિ વિષયની પ્રતિપત્તિ-શ્રદ્ધાની અપેક્ષાએ અને છેવટે નિગોદ અવસ્થામા પણ તથા પ્રકારની સ્પર્શની અવ્યક્ત પ્રતીતિની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓમા સમ્યગદષ્ટિ પણું ઘટી શકે છે તાત્પર્ય એકે અશ ગુણની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓને સમ્યકત્વી કહેવા જોઇએ, મિથ્યાદષ્ટિ નહિ, તો મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત તમારો દોષ ઘટી શકતો નથી કારણ કે ભગવાન અરિહતે કહેલ સપૂર્ણ પ્રવચનના અર્થને માનવા છતા પણ તેની અરુચિ

એક પણ અક્ષર ન માને તો તે સર્વજ્ઞ પ્રભુપર વિશ્વાસ ન હોવાને લીધે મિથ્યાદૃષ્ટિજ કહેવાય છે કહ્યુ છે કે—સૂત્રમા કહેલ એક પણ અક્ષરની અશ્રદ્ધાથી આત્મા મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે' હવે જો સૂત્રજ તેને પ્રમાણ નથી, તો ભગવાન અરિહંતે કહેલ જીવ અજીવાદિ વસ્તુ વિષયક યથાર્થ તત્ત્વ નિર્ણય કયાથી હોય ?

પ્રશ્ન—ઉપર કહ્યુ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સિદ્ધાતના સંપૂર્ણ અર્થને માનતા છતા પણ તેની અંદરના એક પણ અક્ષરને ન માને તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે પરંતુ ન્યાયની રીતે તો તે મિશ્રદૃષ્ટિ છે, કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલા સિદ્ધાતના સઘળા અર્થને માને છે, માત્ર કેટલાક અર્થોનેજ માનતો નથી આંહ કેટલાક અર્થોની શ્રદ્ધા, કેટલાક અર્થોની અશ્રદ્ધા એમ શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનુ મિશ્રપણુ હોવાથી મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાવો જોઇએ, મિથ્યાદૃષ્ટિ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનુ મિશ્રપણુ હોવાથી મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાવો જોઈએ, મિથ્યાદૃષ્ટિ નહિ એ જે કહ્યુ તે વસ્તુ સ્વરૂપનુ અજ્ઞાન હોવાથી અસાત્ છે અહિં વસ્તુસ્વરૂપ આ છે—જ્યારે વીતરાગે કહેલ જીવ અજીવ આદિ સઘળા પદાર્થોને તે જીન પ્રણીત છે, માટે યથાર્થ રૂપે સદ્દહે ત્યારે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, જ્યારે જીવ અજીવાદિ સઘળા પદાર્થોને અથવા તેના અમુક અંશને પણ અયથાર્થ રૂપે સદ્દહે ત્યારે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અને જ્યારે એક પણ દ્રવ્ય કે પર્યાયના વિષયમા બુદ્ધિની મંદતાવડે સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ન તો એકાતે યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય, કે નતો એકાતે અશ્રદ્ધા હોય, ત્યારે તે મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાય છે શતકની બૃહચ્ચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે—'નાળિયેર દ્વીપમા વસનાર ભુખથી પીડિત કોઈ એક પુરૂષની આગળ ઓદન આદિ અનેક જાતનો આહાર મૂકીએ, પરંતુ તેને તે આહાર ઉપર નથી તો રૂચિ હોતિ નથી તો અરૂચિ હોતિ, કારણ કે તે ઓદનાદિ આહાર પહેલા કોઇ દિવસ તેણે દેખ્યો નથી, તેમ તે કેવો હોય તે જાણ્યો નથી એજ પ્રમાણે મિશ્રદૃષ્ટિને પણ જીવાદિ પદાર્થ ઉપર રૂચિ કે અરૂચિ હોતિ નથી' આ રીતે જ્યારે શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધા બને ન હોય ત્યારે તે મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાય છે પરંતુ જ્યાર એક પણ વસ્તુ કે પર્યાયના વિષયમા એકાતે અશ્રદ્ધા હોય ત્યારે તે મિથ્યાદૃષ્ટિજ કહેવાય છે માટે અહિં કઇ દોષ નથી તે મિથ્યાત્વ પાચ પ્રકારે છે તેનુ સ્વરૂપ આગળ ચોથા દ્વારમા કહેવાશે

૨ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક —આય-ઉપશમસમ્યક્ત્વના લાભનો જે નાશ કરે તે આયસાદન કહેવાય અહિં 'પૃષોદરાદય એ સૂત્ર વડે ય અક્ષરનો લોપ થવાથી આસાદન શબ્દ બને છે અનતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય ઉપશમસમ્યક્ત્વનો નાશ

કરતો હોવાથી તે અનંતાનુબંધિકષાયના ઉદયનેજ આસાદન કહેવામા આવે છે કારણ કે જ્યારે અનંતાનુબંધિકષાયનો ઉદય થાય છે ત્યારે પરમ આનંદ સ્વરૂપ અનંતસુખરૂપ ફળને આપનાર મોક્ષવૃક્ષના બીજભૂત ઉપશમસમ્યકત્વનો લાભ અંતરકરણનો ઓછામા ઓછો એક સમય વધારેમા વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે દૂર થાય છે આ આસાદન—અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય સહિત જે વર્ત્તે—હોય તે સાસાદન કહેવાય તથા સમ્યક્—અવિપરીત દષ્ટિ—જીવ અજીવાદિ વસ્તુની શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગ્દષ્ટિ, સાસાદન એવો જે સમ્યગ્દષ્ટિ તે સાસાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, એટલે કે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વાળો સમગ્દષ્ટિ આત્મા તે સાસાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, તેનુ જે ગુણસ્થાન તે સાસાદન સમગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે અથવા સાસ્વાદન સમગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન એવો પણ પાઠ છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-સમ્યકત્વરૂપ રસનો આસ્વાદ કરે તે સાસ્વાદન કહેવાય. જેમ કોઇ માણસે ખીર ખાધી હોય તે વિશે સૂગ ચડવાથી વમન કરે તે વખતે તે ખીરના રસનો આસ્વાદ લે છે, તેમ આ ઉપશમસમ્યગ્દષ્ટિ પણ અંતરકરણનો ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય થવાથી સમ્યકત્વ ઉપર અરૂચિ વાળો થયો થકો સમ્યકત્વને વમતો આત્મા સમ્યકત્વ રસનો આસ્વાદ લે છે તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપ વિશેષને સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે તેની ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-ગંભીર અને અપાર સંસાર સમુદ્રની મધ્યમા રહેલો આત્મા મિથ્યા દર્શનમોહનીયાદિ હેતુથી અનન્તપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત પર્યંત અનેક પ્રકારના શારિરિક તથા માનસિક દુખોને અનુભવીને કથમપિ—મહામુશ્કેલીથી તથા ભવ્યત્વનો પરિપાક થવા વડે પર્વતની નદીના પત્થરના ગોળ થવાના ન્યાયે—પર્વતની નદીનો પત્થર જેમ અથડાતા પીટાતા એની મેળે ગોળ થાય તેમ—અનાભોગે-ઉપયોગ વિના શુભ પરિણામ રૂપ યથાપ્રવૃતિકરણ થાય છે અહિં કરણ એટલે આત્માનો શુભ પરિણામ એ અર્થ છે તે પરિણામ વડે આયુકર્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મની સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કરે છે અહિં સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવા જતા વચમા જીવને કર્મપરિણામ જન્ય તીવ્ર રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ કર્કશ ગાઢ લાબા કાળથી રૂઢ થયેલ ગુપ્ત ગાઠના જેવી જેને પૂર્વે ભેદી નથી એવી દુર્ભેદ્ય ગ્રન્થિ પ્રાપ્ત થાય છે કહ્યુ છે કે—'ત્યા વચમા જીવને પૂર્વે જેને ભેદી નથી એવી ગ્રન્થિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જીનેશ્વરો કહે છે' ગ્રન્થિ એટલે શુ ? તેનો અર્થ કરતા કહ્યુ છે કે—'કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ તીવ્ર રાગદ્વેષરૂપ જે આત્મપરિણામ તે ગ્રન્થિ છે, અને તે ગ્રન્થિ કર્કશ ગાઢ લાબા કાળથી રૂઢ થયેલ ગુપ્ત ગાઠના જેવી છે' આ

ગ્રન્થિપર્યંત અભવ્યો પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે કર્મ ખપાવીને અનંતિવાર આવે છે પરંતુ ગ્રન્થિભેદ એટલે કે જે રાગદ્વેષ આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતા અટકાવે છે તેનો ભેદ કરી શકતા નથી આવશ્યક ટીકામા કહ્યુ છે કે—'કેટલાક [1]અભવ્યો પણ યથાપ્રવૃત્તીકરણ દ્વારા કર્મ ખપાવીને ગ્રન્થિદેશ પર્યંત આવે છે અને અરિહંતાદિની વિભૂતિને જોવાથી એવાજ પ્રકારની વિભૂતિ પ્રાપ્ત થાય એ હેતુથી કે કોઇ અન્ય હેતુથી ધર્મક્રિયામા પ્રવૃત્તી કરતા તેને શ્રુત સામાયીકનો લાભ થાય છે, અને કંઈક અધિક નવપૂર્વ સુધિ અભ્યાસ કરે છે પરંતુ સર્વવિરતિ સામાયિક કે અન્ય કોઇ આત્મિક લાભ થતો નથી યથા પ્રવૃત્તિ કરણ થયા પછી જેને મોક્ષનુ સુખ નજીકમા છે, અને ઉત્પન્ન થયેલો જેના વાર્યનો તીવ્ર વેગ ન રોકી શકાય તેવો છે, એવો કોઇ મહાત્મા તીક્ષ્ણ કુહાડાની ધાર જેવા અપૂર્વ-કરણરૂપ પરમ વિશુદ્ધિવડે ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળી ગ્રન્થિનો ભેદ કરીને અનિવૃત્તિકરણમા પ્રવેશ કરે છે અનિવૃત્તિ કરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉદયસમયથી આરંભી તે સંખ્યાતમા ભાગ જેવડી અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ સ્થિતિને છોડીને ઉપર અન્તર્મુહૂર્તકાળ પ્રમાણ અન્તરકરણ કરે છે અન્તરકરણ એટલે અન્તર્મુહૂર્તકાળમા વેદવાયોગ્ય મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના પુદ્‌ગલોને અભાવ કરવા રૂપ ક્રિયા અંતરકરણ કરે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મનિ સ્થિતિના બે વિભાગ થાય છે અંતરકરણની નીચેની અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિ, અને અંતર-કરણની ઉપરની મોટી બીજી સ્થિતિ અંતરકરણમાના મિથ્યાત્વના પુદ્‌ગલોને પહેલી અને બીજી સ્થિતિમા નાખી દૂર કરે છે અને તેટલી ભૂમિ તદ્દન શુદ્ધ કરે છે, એટલે કે અંતર્મુહૂર્તમા ભોગવવા યોગ્ય મિથ્યાત્વમોહના દલિકોને દૂર કરે છે હવે જ્યા સુધિ આત્મા પહેલી નાની સ્થિતિને અનુભવે છે ત્યા સુધિ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે તે નાની સ્થિતી દૂર થઇ જાય ત્યારે અંતરકરણમા–શુદ્ધ ભૂમિમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યા મિથ્યાત્વનો રસ કે પ્રદેશ વડે ઉદય નહિ હોવાથી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે કહ્યુ છે કે–'જેમ દાવાનળ ઉખર ભૂમિ કે બળેલા લાકડાને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વના ઉદયરૂપ દાવાગ્નિ અન્તરકરણરૂપ ઉખરભૂમિને પ્રાપ્તકરી શાન્ત થાય છે, અને આત્મા ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે' ત્રણે કરણોનો ક્રમ શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહ્યો છે–'ગ્રન્થિ પર્યંત પહેલુ યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે, આ કરણે ગ્રન્થિનો ભેદ થતો નથી ગ્રન્થિ ભેદતા બીજુ અપૂર્વકરણ હોય છે, આ કરણે ગ્રન્થિનો ભેદ થાય છે અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જેને નજીક છે એવા આત્માને ત્રીજુ અનિવૃત્તિકરણ થાય છે અનિવૃત્તિ

---

[1] અભવ્યોને અરિહંતાદીની વિભૂતિ જોવાથી તેવી પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિની ઇચ્છા થાય પરંતુ અરિહંતની આત્મ સંપત્તિની જેવી આત્મ સંપત્તિની ઇચ્છા ન થાય કારણ તેઓ અભવ્ય છે

કરણમા અ તરકરણ કરી પહેલી સ્થિતિ ભોગવી લીધા બાદ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે' પરમ નિધિના લાભ સમાન તે ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્યથી એક સમય ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા કાળ શેષ રહે ત્યારે મહાન ભયના ઉત્પન્ન થવા રૂપ અન તાનુબ ધિકષાયનો ઉદય થાય છે તેના ઉદયથી ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે જાયછે અથવા ઉપશમશ્રેણીથી પડતા પણ કેટલાએક સાસ્વાદને આવે છે અ તરકરણનો જેટલો કાળ શેષ હોય અને સાસ્વાદને આવે તેટલો કાળ ત્યા રહી ત્યાર પછી મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થવાથી અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય છે—

૩ મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન—સમ્યગ—યથાર્થ મિથ્યા—અયથાર્થ દૃષ્ટિ—શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગમિથ્યાદૃષ્ટિ, તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને સમ્યગમિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે હમણાજ કહેલ ત્રણ કરણદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ ઉપશમસમ્યક્ત્વરૂપ વિશિષ્ટ ઔષધિ સમાન આત્મપરિણામ વડે મદનકોદ્રા સરખા મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરી તેને ત્રણ વિભાગમા વહેચી નાખે છે ૧ શુદ્ધપુજ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધપુજ, ૩ અશુદ્ધપુજ, મિથ્યાત્વમોહનીયના એક સ્થાનક અને મ દ બે સ્થાનક રસવાળા પુદ્ગલોને સમ્યક્ત્વમોહનીય કહે છે, તેના ઉદયથી જિનેશ્વરોના વચનપર શ્રદ્ધા થાય છે, તે વખતે આત્મા ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વી હોય છે મધ્યમ બે સ્થાનક રસવાળા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને મિશ્રમોહનીય કહેવામા આવે છે તેના ઉદયથી જિન પ્રણીત તત્ત્વપર શ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા હોતિ નથી અને તીવ્ર બે સ્થાનક ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળા પુદ્ગલો મિથ્યત્વમોહનીય કહેવાય છે, તેના ઉદયથી જિન પ્રણીત તત્ત્વ પ્રત્યે અરૂચિજ થાય છે ઉપરોક્ત ત્રણ પુજમાથી જ્યારે અર્ધવિશુદ્ધપુજનો ઉદય થાય ત્યારે તેના ઉદયથી જીવને અરિહતે કહેલ તત્ત્વની અર્ધવિશુદ્ધ શ્રધા થાય છે અર્થાત્ જિન પ્રણીત તત્ત્વપ્રત્યે-રૂચિ કે અરૂચિ[1] હોતિ નથી, ત્યારે સમ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે તેનો કાળ અ તર્મુહુર્ત્ત પ્રમાણ છે ત્યારપછી ત્યાથી પરિણામને અનુસરી પહેલે કે ચોથે ગુણસ્થાનકે જાય છે

૪ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાન સ પૂર્ણપણે પાપ વ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા હોય તે વિરત કે વિરતિ કહેવાય છે, અને જેઓ પાપવ્યાપારથી બિલકુલ વિરમ્યા નથી તે અવિરત કે અવિરતિ કહેવાય છે પાપ વ્યાપારથી સર્વથા નહિ વિરમેલા સમગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય

૧ મિશ્રગુણસ્થાને પહેલે અને ચોથે એ બને ગુણસ્થાનેથી આવે છે પહેલેથી આવનારને જે અરૂચિ હતિ તે હઠી જાય છે રૂચિ તો હતિજ નહિ ચોથેથી આવનારને જે રૂચિ હતિ તે દૂર થાય છે, અરૂચિ તો હતિજ નહિ એટલેજ ત્રીજે ગુણસ્થાને રૂચિ કે અરૂચિ નથી હોતી તેમ કહેવાય છે તેનુ નામજ અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા છે

છે આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ અવિરતિ નિમિત્તે થતા દુરત નરકાદિ દુખ જેનુ ફળ છે એવા કર્મબધને જાણવા છતા, અને પરમ મુનીશ્વરોએ પ્રરૂપેલ સિદ્ધિરૂપ મહેલમા ચડવાની નિસરણી સમાન વિરતિ છે એમ જાણવા છતા પણ તેનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી, તેમ તેના પાલન માટે પ્રયત્ન પણ કરી શકતા નથી[1] કારણ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયોદયથી દબાયલા છે તે કષાયો અલ્પ પણ પચ્ચક્ખાણને રોકે છે કહ્યુ છે કે–'જે કારણ માટે અલ્પ પણ પચ્ચક્ખાણ–વિરતિને રોકે તેથી તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કહેવાય છે અહિં 'અ' એ અલ્પ અર્થનો વાચક છે ૧ તથા–'અવિરતિ નિમિત્તક કર્મ બધને અને રાગદ્વેષજન્ય દુખને જાણવા છતા તેમજ વિરતિથી થતા સુખને ઇચ્છવા છતા પણ વિરતિ ધારણ કરવા માટે અસમર્થ થાય છે ૨ પોતાના પાપકર્મને નિંદતો જેણે જીવ અજીવનુ સ્વરૂપ જાણ્યુ છે, જેની શ્રદ્ધા અચલ છે, અને જેણે મોહને ચલિત કર્યો છે એવો આ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા હોય છે,' ૩ આ અવિરતિ આત્માનુ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણુ પૂર્વે જેનુ વર્ણન કર્યુ છે તે અતરકરણકાળમા જેનો સભવ છે તે ઉપશમસમ્યક્ત્વ, અથવા વિશુદ્ધ દર્શનમોહ–સમ્યક્ત્વમોહનો ઉદય છતા જેનો સભવ છે તે ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ, અથવા દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ આ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાથી કોઇપણ સમ્યક્ત્વ છતા હોય છે, એટલે કે આ ગુણઠાણે દરેક આત્માઓને આ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાથી કોઇપણ સમ્યક્ત્વ હોય છે આ ગુણના પ્રભાવથી આત્મા સ્વપરની વહેચણ કરી

---

૧ જેઓ ૧ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી ૨ સ્વીકાર કરતા નથી અને ૩ તેનુ પાલન કરતા નથી એ ત્રણ પદોના આઠ ભાગા થાય છે—

૧ જેઓ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજતા નથી, સ્વીકાર કરતા નથી અને પાલન કરતા નથી તે સામાન્યથી સઘળા જીવો

૨ જેઓ જાણતા નથી સ્વીકારતા નથી પણ પાલન કરે છે તે અજ્ઞાન તપસ્વી

૩ જેઓ જાણતા નથી સ્વીકારે છે પણ પાલન કરતા નથી તે પાર્શ્વસ્થ આદિ

૪ જે જાણતા નથી, પરતુ સ્વીકાર કરે છે અને પાલન પણ કરે છે તે અગીતાર્થમુનિ

૫ જેઓ જાણે છે, પરતુ સ્વીકાર અને પાલન કરતા નથી તે શ્રેણીકાદિ

૬ જેઓ જાણે છે સ્વીકારતા નથી પણ પાલન કરે છે તે અનુત્તર વાસી દેવ

૭ જેઓ જાણે છે સ્વીકારે છે પણ પાલન કરતા નથી તે સવિગ્ન પાક્ષિકમુનિ

૮ જે જાણે છે, સ્વીકારે છે, અને પાળે છે તે દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ યુક્ત આત્માઓ આ આઠ ભાગામાથી પ્રથમના ચાર ભાગે વર્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન રહિત છે પછીના ત્રણ ભાગે વર્તતા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત છે અને આઠમે ભાગે વર્તતા આત્માઓ દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ યુક્ત હોય છે કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત વિરતિનો સ્વીકાર કરે છે અને પાલન કરે છે

શકે છે અને સંસાર તરફનો તીવ્ર આસક્તિભાવ ઓછો થાય છે પૂર્વના અશુભ કર્મના ઉદયથી કદાચ પાપક્રિયામાં પ્રવર્તે તો પણ પશ્ચાતાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવર્તે છે અને આત્માને હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવર્તે છે તેના ગુણોના સ્વરૂપ ભેદને અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગુણસ્થાન કહે છે નીચેના ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અહિં અનંતગુણવિશુદ્ધિ હોય છે, અને પાંચમા ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ અનંતગુણહીન વિશુદ્ધિ હોય છે

૫ દેશવિરતિ ગુણસ્થાન—જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા સર્વવિરતિની ઇચ્છા છતા પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયથી હિંસાદિ પાપવાળી ક્રિયાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી, પરંતુ દેશથી—અંશત ત્યાગ કરી શકે છે તે દેશવિરતિ કહેવાય છે તેમા કોઇ એક વ્રતવિષયક સ્થુલથી સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરે છે, કોઇ બે વ્રત સંબંધી, યાવત્ કોઇ સર્વવ્રત વિષયક અનુમતિ વર્જીને સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરે છે અહિં અનુમતિ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ પ્રતિસેવનાનુમતિ, ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ, ૩ સંવાસાનુમતિ, તેમા જે કોઇ પોતે કરેલા કે બીજાએ કરેલા પાપ કાર્યને વખાણે તથા સાવદ્યારંભથી તૈયાર કરેલા ભોજનને ખાય ત્યારે તેને પ્રતિસેવનાનુમતિ દોષ લાગે છે તથા પુત્રાદિએ કરેલા હિંસાદિ સાવદ્ય કાર્યને સાંભળે તેને સંમત થાય પણ તેનો નિષેધ ન કરે ત્યારે પ્રતિશ્રવણાનુમતિ દોષ લાગે છે અને હિંસાદિ સાવદ્ય કાર્યમા પ્રવૃત્ત થયેલા પુત્રાદિકમા માત્ર મમત્વ રાખે પરંતુ તેના પાપ કાર્યને સાંભળે નહિ વખાણે પણ નહિ ત્યારે તેને સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે છે તેમા જે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરે તે ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવાય છે અને સંવાસાનુમતિનો પણ જ્યારે ત્યાગ કરે ત્યારે તે યતિ–સર્વથા પાપવ્યાપારથી વિરમેલો સાધુ કહેવાય છે કહ્યુ છે કે—"સમ્યગ્દર્શન સહિત પોતાની શક્તિના પ્રમાણમા વિરતિને ગ્રહણ કરતો એક વ્રતથી માંડી છેવટે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપવ્યાપારનો ત્યાગી દેશ વિરતિ કહેવાય છે ૧ તે દેશવિરતિ આત્મા પરિમિત વસ્તુનો ઉપયોગ કરતો, અપરિમિત અનંત વસ્તુનો ત્યાગ કરતો પરલોકને વિષે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે, ૨ આ દેશવિરતિપણુ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે આ ગુણસ્થાનકે અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ અનંતગુણી વિશુદ્ધિ હોય છે અને તેના જઘન્યથી માંડી ક્રમશ ચડતા પડતા અસંખ્યાતા સ્થાનકો છે કહ્યુ છે કે—"તે અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉત્તરોત્તર વધતિ વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો પૂર્વક્રમે વિશુદ્ધિના અનેક સ્થાનો પર આરૂઢ થાય છે—ચડે છે અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ કરે છે, તેથી તેને અલ્પ અલ્પ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ

થાય છે' ૨ અહિ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ઉદય હોવાથી સર્વથા પાપવ્યાપારનો ત્યાગ હોતો નથી કહ્યુ છે કે—'સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છા છતા પણ તેને દબાવે છે તેથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કહેવાય છે' દેશવિરતિના સ્વરૂપ વિશેષને દેશવિરતિ ગુણસ્થાન કહે છે

૬ પ્રમત્ત સયત ગુણસ્થાન—સર્વથા પાપવ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા, પૂર્વોક્ત સવાસાનુમતિથી પણ જેઓ વિરમ્યા, તે સયત અથવા સર્વવિરતિ સાધુ કહેવાય છે, તેનુ સયતપણુ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી-પ્રાય સામાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે હોય છે એમ સમજવુ જે માટે કહ્યુ છે-'તે સયત આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સામાયિક ચારિત્ર અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે' જો કે અપ્રમત્તસયતને ત્રીજુ પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર પણ અન્યત્ર કહ્યુ છે, પરતુ તે કોઈક વખતેજ હોય છે, વળી વિશિષ્ટ દેશકાળ સઘયણ અને શ્રુતાદિની અપેક્ષા રાખનારૂ છે માટે અહિ તેની વિવક્ષા કરી નથી તથા મન વચન અને કાયા વડે કોઈ પણ પ્રકારની પાપક્રિયા કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને કરતાને સારો માનવો નહિ, આ પ્રમાણે ત્રિકરણયોગે પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિ પણ મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયના સામર્થ્યથી તીવ્ર સજ્વલન કષાય અને નિદ્રા આદિ કોઈ પણ પ્રમાદના યોગે ચારિત્રમા સીદાય-ક્લિષ્ટપરિણામ વાળો થાય એનો પ્રમાદ યુક્ત જે મુનિ તે પ્રમત્ત કહેવાય છે આવા પ્રમાદયુક્ત સયતનુ જે ગુણસ્થાન એટલે કે વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિની તીવ્રતા અને મદતા વડે થયેલો જે સ્વરૂપનો ભેદ તે પ્રમત્ત સયતગુણસ્થાન કહેવાય છે અહિ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અનતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો અપકર્ષ છે, અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અનતગુણહીન વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ છે આ પ્રમાણે અન્ય ગુણસ્થાનોમા પણ પુર્વ ઉત્તર ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષ અપકર્ષની યોજના કરી લેવી

૭ અપ્રમત્ત સયત ગુણસ્થાન—મન્દ સજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી નિદ્રા વિકથા આદિ પ્રમાદવિનાનો મુનિ અપ્રમત્ત સયત કહેવાય છે પ્રમત્તસયતની અપેક્ષાએ અપ્રમત્તસયત અનન્તગુણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે આ અપ્રમત્તસયતના

---

૧ આ ચારિત્રનુ ગ્રહણ પ્રભુ પાસે અગર જેમણે આ ચારિત્રનુ ગ્રહણ પ્રભુ પાસે કર્યુ છે, તેઓની પાસેજ થાય છે વળી ચોથા આરાના ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ સઘયણી અને લગભગ સાડાનવ પૂર્વના જ્ઞાનીને આ ચારિત્ર હોય છે બીજાને હોતુ નથી તેથી અલ્પકાળ અને અલ્પ ગ્રહણ કરનારા હોવાથી છઠ્ઠે સાતમે ગુણઠાણે આ ચારિત્ર હોય છે છતા વિવક્ષા કરી નથી

ત્રણે કાળની અપેક્ષાએ ક્રમશ ચડતા ચડતા અસખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાને હોય છે કહ્યુ છે કે-'અપ્રમત્તયતિના તરતમભાવે-ક્રમશ ચડતા ચડતા અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાને જ્ઞાની મહારાજે જાણેલા છે કે જેના ઉપર રહેતે-તે અધ્યવસાયે વર્ત્તતો મુનિ અપ્રમત્ત કહેવાય છે' આ ભગવાન અપ્રમત્તસયતને વિશિષ્ઠ તપ અને ધર્મધ્યાનાદિના યોગે કર્મ્મો ખપાવતા, અને તેથી કરીને અપૂર્વ અપૂર્વ વિશુદ્ધિસ્થાને ઉપર ચડતા મન પર્યવ જ્ઞાન આદિ અનેક ઋદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે કહ્યુ છે કે—'તે અપ્રમત્તસયત મહાત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે કર્મ્મ ખપાવતા શ્રુતસમુદ્રને અવગાહે છે, અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા મન પર્યવજ્ઞાન અને કોષ્ઠાદિ બુદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત કરે છે, ૧ તથા તે ચરિત્રરૂપ ગુણના પ્રભાવથી જઘાચારણલબ્ધિ વિદ્યાચારણ લબ્ધિ, અને સર્વૌષધિ આદિ અનેક લબ્ધિઓ, તેમજ અક્ષીણમાનસ આદિ બળે ઉત્પન્ન થાય છે ૨' તેનુ જે ગુણસ્થાન તે અપ્રમત્તસયત ગુણસ્થાન કહેવાય છે આ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત બને ગુણસ્થાનક અતર્ અતર્મુહૂર્ત્તે પરિવર્ત્તન પામ્યા કરે છે

૮ અપૂર્વકરણ ગણસ્થાન—અપૂર્વ-પૂર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય ગુણસ્થાનકો સાથે ન સરખાવી શકીએ તેવા અને કરણ-સ્થિતિઘાતાદિ ક્રિયા અથવા પરિણામ તાત્પર્ય એ કે પુર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય ગુણસ્થાનકો સાથે જેને ન સરખાવી શકીએ એવા સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણસક્રમણ, અને અપુર્વસ્થિતિબધ, એ પાચે પદાર્થો જેની અદર થાય, અથવા પૂર્વે નહિ થયેલા અપૂર્વ પરિણામ જેની અદર હોય તે અપૂર્વ કરણ કહેવાય હવે સ્થિતિ-ઘાતાદિનુ સ્વરૂપ કહે છે-

'૧ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની દીર્ઘસ્થિતિને અપવર્ત્તના કરણવડે ઘટાડી અલ્પ કરવિ તે સ્થિતિઘાત

૨ રસઘાત-સત્તામા રહેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભપ્રકૃતિઓના તીવ્ર રસને અપવર્ત્તનાકરણવડે ઘટાડી અલ્પ કરવો તે રસઘાત આ બનેને પૂર્વગુણસ્થાનોમા રહેલા આત્માઓ વિશુદ્ધિ અલ્પ હોવાથી અલ્પ પ્રમાણમા કરતા હતા, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી મોટા પ્રમાણમા કરે છે પૂર્વગુણસ્થાનોમા વધારે કાળમા અલ્પ સ્થિતિ અને રસ દૂર થતો હતો, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી થોડા કાળમા ઘણી સ્થિતિ અને ઘણો રસ દૂર કરે છે

૩ ગુણશ્રેણિ—અત્યન્ત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે અપવર્ત્તના કરણથી ઉપરની સ્થિતિમાથી ઉતારેલા દલિકોને શીઘ્ર ખપાવવા માટે ઉદય સમયથી આરભી અન્તર્મુહૂર્ત્તના સમયપ્રમાણ સ્થાનકોની અદર પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનકથી ઉત્તર ઉત્તર

સ્થાનોમા અસખ્ય અસખ્યગુણાકારે દલિકોને જે ગોઠવવા તે ગુણશ્રેણિ ઉપરની સ્થિતિમાથી પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસખ્ય અસખ્યગુણ દલિકો ઉતારે છે અને તેને ઉદયસમયથી આરભી અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થાનકોમા અસખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે જેમકે પહેલે સમયે જે દલિકો ઉતાર્યા, તેમાથી ઉદયસમયમા થોડા, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમા અસખ્યાતગુણા, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમા અસખ્યાતગુણા, એમ પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનથી ઉત્તર ઉત્તરસ્થાનમા અસખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ અતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થાનોમા ગોઠવે છે બીજા સમયે પૂર્વ સમયથી અસખ્યગુણા વધારે ઉતારે છે, તેને પણ એજ ક્રમે અસખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે આ પ્રમાણે ત્રીજા આદિ સમયો માટે પણ સમજવુ પૂર્વ ગુણસ્થાનોમા મદ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્ત્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાથી અલ્પ પ્રમાણમા દલિક ઉતારતો હતો, અને તેની વધારે કાળમા થોડા દલિક ભોગવાય તે પ્રમાણે રચના કરતો હતો અહિં તીવ્ર વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્ત્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાથી વધારે પ્રમાણમા દલિકો ઉતારે છે, અને થોડા કાળમા ઘણા દૂર થાય એ પ્રમાણે તેની રચના કરે છે,

૪ ગુણસક્રમ—સત્તામા રહેલા અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકોને બધ્યમાન શુભ પ્રકૃતિમા પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતા ઉત્તરોત્તર સમયે અસખ્યગુણ વૃદ્ધિએ સક્રમાવવા—અઘાતી પ્રકૃતિરૂપે કરવા, તે ગુણસક્રમ તે પણ અહિં અપૂર્વ કરે છે

૫ અપૂર્વસ્થિતિબધ—પૂર્વે અશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી કર્મોનિ દીર્ઘસ્થિતિ બાધતો હતો, આ ગુણસ્થાનકે તીવ્ર વિશુદ્ધિ હોવાથી અલ્પ અલ્પ સ્થિતિબધ કરે છે અને તે પણ પૂર્વ પર્વથી ઉત્તરોત્તર—પછી પછીનો પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે હીન હીન કરે છે અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે જે સ્થિતિબધ કરે છે, તેનાથી અનુક્રમે ઘટતા ઘટતા ત્યારપછીનો સ્થિતિબધ પલ્યોમના અસખ્યાતમાભાગો હીન કરે છે એ પ્રમાણે દરેક સ્થિતિબધ માટે સમજવુ પ્રત્યેક સ્થિતિબધનો કાળ અતર્મુહૂર્ત છે તેટલે તેટલે કાળે સ્થિતિબધ બદલાય છે આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણમા પાચે પદાર્થો પ્રવર્તે છે આ અપૂર્વકરણ બે પ્રકારે છે—૧ ક્ષપક, ૨ ઉપશમક ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય અને ઉપશમ કરવાને યોગ્ય હોવાથી રાજ્ય યોગ્ય કુવરને રાજાની જેમ તે ક્ષપક અને ઉપશમક કહેવાય છે કેમકે અહિં ચારિત્રમોહનીયની એક પણ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી તેનુ જે ગુણસ્થાન તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન કહેવાય છે આ

---

૧ અપવર્ત્તના કરણવડે ઉપરના સ્થાનોમાથી ઉતારેલા દલિકોને અતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થાનોમા ગોઠવે છે ઉપરના ગુણસ્થાનોમા આ અતર્મુહૂર્ત મોટુ હતુ આ ગુણસ્થાનકે તે નાનુ છે એટલે થોડા કાળમા ઘણા દલિકોને દૂર કરે છે

ગુણસ્થાનકે ત્રિકાળવર્તી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમયે સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે, અને તે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે વધતા વધતા હોય છે તે આ પ્રમાણે—જેઓએ ભૂતકાળમા આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કર્યો હતો, વર્ત્તમાનમા પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવિષ્યમા પ્રાપ્ત કરશે તે સઘળા જીવોની અપેક્ષાએ જઘન્યથી આરભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત અનુક્રમે ચડતા ચડતા અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયના સ્થાનકો હોય છે કારણ કે એકી સાથે આ ગુણસ્થાને ચડેલા પ્રથમ સમયવર્ત્તી કેટલાએક જીવોના અધ્યવસાયોમા તરતમતાનો પણ સભવ છે અને એ તરતમતાની સખ્યા કેવળજ્ઞાની મહારાજે એટલીજ દેખેલી છે આ કારણથી અહિ એમ પણ નજ કહી શકાય કે—આ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કરનાર ત્રિકાળવર્ત્તી જીવો અનત હોવાથી, તથા પરસ્પર અધ્યવસાયનુ તારતમ્ય હોવાથી, અધ્યવસાયો અનતા હોય છે કેમકે ઘણા જીવો પ્રાય સમાન અધ્યવસાયવાળા હોવાથી જીવોની સખ્યા અનત હોવા છતા પણ અધ્યવસાયની સખ્યા તો અસખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણજ છે તથા પ્રથમ સમયે જે સ્વરૂપવાળા અને જેટલા અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી દ્વિતીય સમયે અન્ય અને સખ્યામા વધારે અધ્યવસાયો હોય છે બીજે સમયે જે અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી અન્ય અને અધિક ત્રીજે સમયે હોય છે ત્રીજે સમયે જે અને જેટલા અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અન્ય અને વધારે ચોથે સમયે હોય છે આ પ્રમાણે અપૂર્વ કરણના ચરમસમય પર્યંત કહી જવુ ઉપરોક્ત અધ્યવસાયોની સ્થાપના કરવામા આવે એટલે કે અનુક્રમે નીચે નીચે તેની સખ્યા મૂકવામા આવે તો સમાન સખ્યા નહિ હોવાથી વિષમ ચતુરસ્ર ક્ષેત્ર રોકે છે

પ્રશ્ન—આ ગુણસ્થાનમા પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અધ્યવસાયો વધે છે, તેનુ શુ કારણ?

ઉત્તર—જીવ સ્વભાવજ કારણ છે આ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનાર આત્માઓ પ્રત્યેક સમયે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઇને વિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત કરતા જીવ સ્વભાવેજ ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયોમા વર્ત્તે છે અને તેથીજ પહેલે સમયે સાથે ચડેલા જીવોમા જે અધ્યવસાયની ભિન્નતા છે, તે કરતા બીજા સમયે વધારે ભિન્નતા જણાય છે આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયના જઘન્ય અધ્યવસાયથી પ્રથમ સમયનુ ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનતગુણ વિશુદ્ધ છે અહિ જઘન્ય અધ્યવસાય આ ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ સમજવુ કારણ કે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી આ ગુણસ્થાનુ જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનતગુણ વિશુદ્ધ હોય છે પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનુ જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનતગુણવિશુદ્ધ છે ઉપર પહેલા સમયના અધ્યવસાયોથી બીજા સમયના

અધ્યવસાયો જુદા છે એમ જે કહ્યુ, તેનુ કારણ આજ છે કારણકે પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનુ જઘન્ય અધ્યવસાય ત્યારેજ અનતગુણ હોઇ શકે કે જ્યારે પહેલા સમયના અધ્યવસાયોથી બીજા સમયના અધ્યવસાયો જુદાજ હોય તેનાથી તેજ સમયનુ ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનતગુણ વિશુદ્ધ છે, એ પ્રમાણે કહેતા કહેતા ત્યા સુધિ જવુ કે દ્વિચરમ સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી ચરમ સમયનુ જઘન્ય અનતગુણ વિશુદ્ધ છે, તેનાથી તેજ ચરમ સમયનુ ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનતગુણ વિશુદ્ધ છે. આ રીતે એકજના સમય અધ્યવસાયો પણ પરસ્પર અનતભાગ વૃદ્ધ, અસખ્યાતભાગવૃદ્ધ, સખ્યાતભાગવૃદ્ધ, સખ્યાતગુણ વૃદ્ધ, અસખ્યાતગુણવૃદ્ધ, અને અનતગુણવૃદ્ધ એમ છ સ્થાન યુક્ત હોય છે એટલે કે વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ જઘન્ય અધ્યવસાયથી કેટલાક અધ્યવસાયો અનતભાગ અધિક વિશુદ્ધ, કેટલાક અસખ્યાત ભાગ અધિક, વિશુદ્ધ, કેટલાક સખ્યાત ભાગ અધિક, વિશુદ્ધ એમ કેટલાક સખ્યાતગુણ અસખ્યાતગુણ અને અનતગુણ અધિક વિશુદ્ધ હોય છે આ પ્રમાણે આ ગુણસ્થાનના કોઇપણ સમયમા રહેલા અધ્યવસાયો ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે આ રીતે આ ગુણસ્થાનકે એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમા પરસ્પર વિશુદ્ધિનુ તારતમ્ય હોવાથી આ ગુણસ્થાનનુ બીજુ નામ નિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે

૯ અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય ગુણસ્થાનક-જેની અદર એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમા પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય તે અનિવૃત્તિ જે ગુણસ્થાનકમા એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમા પરસ્પર તારતમ્ય હોય તે નિવૃત્તિ કહેવાય છે, અને જે ગુણસ્થાનમા સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમા પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય, પરતુ એકનુ જે અધ્યવસાય તેજ બીજાનુ, તેજ ત્રીજાનુ, એમ અનતજીવોનુ પણ એક સરખુ હોય, તે અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે આજ આઠમા અને નવમા ગુણસ્થાન વચ્ચે તફાવત છે તથા જે વડે સસારમા રખડે તે સપરાય એટલે કષાયોદય જેની અદર કિટ્ટિ રૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભની અપેક્ષાએ સ્થુલ કષાયોદય હોય તે બાદર સપરાય કહેવાય છે તાત્પર્ય એ કે જેની અદર સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમા પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય અને બાદર કષાયનો ઉદય હોય તે અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય ગુણસ્થાનક કહેવાય છે આ ગુણસ્થાનકનો કાળ અતર્મુહૂર્ત્તનો છે અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આ ગુણસ્થાનકના કાળમા પ્રથમ સમયથી આરભી ઉત્તરોત્તર અનતગુણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય હોય છે એટલે કે પહેલે સમયે જે અધ્યવસાય હોય તેનાથી બીજે સમયે અનતગુણ વિશુદ્ધ હોય છે, તેનાથી અનતગુણ વિશુદ્ધ ત્રીજે સમયે હોય છે, આ પ્રમાણે ચરમ સમય પર્યંત જાણવુ[1] તેથી અન્તમુ

૧ અહિં વિશુદ્ધિનો વિચાર બે રીતે થાય છે ૧ તિર્યગમુખી વિશુદ્ધિ, અને ૨ ઉર્ધ્વ

હૂર્ત્તના જેટલા સમયો તેટલાજ અધ્યવસાયો આ ગુણસ્થાનકમા પ્રવેશ કરનાર-
ઓના હોય છે, અધિક હોતા નથી અહિં પણ આઠમા ગુણસ્થાનકની જેમ
સ્થિતિઘાતાદિ પાચે પદાર્થો પ્રવર્ત્તે છે આ અનિવૃત્તિ બાદર સજ્વલન લોભ સિવાય
ચારિત્ર મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય અને ઉપશમ કરતો હોવાથી
ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે ભેદે છે

૧૦ સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાન—કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય
જેની અદર હોય તે સૂક્ષ્મ સપરાય કહેવાય છે તેના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક
એવા બે ભેદ છે કારણ કે અહિં શેષ રહેલ એક સજ્વલન લોભનો સર્વથા
ક્ષય કે ઉપશમ કરે છે ઉપશમ શ્રેણીવાળો ઉપશમાવે છે, અને ક્ષપક શ્રેણિવાળો
ક્ષય કરે છે તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપ વિશેષને સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાન કહે છે

૧૧ ઉપશાત કષાયવીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક—આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુ-
ણોને જે દબાવે તે છદ્મ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિકર્મનો ઉદય, અને તે
ઘાતિકર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ છદ્મસ્થ કહેવાય છે દશમા ગુણસ્થાન સુધિના
છદ્મસ્થો રાગી પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ પદનુ ગ્રહણ
કર્યું છે માયા અને લોભ કષાયના ઉદયરૂપ રાગ, અને ઉપલક્ષણથી ક્રોધ અને
માનના ઉદયરૂપ દ્વેષ પણ જેઓના દૂર થયેલ છે તે વીતરાગ કહેવાય છે અહિં
વીતરાગ છદ્મસ્થ લેવાના છે, પરતુ દશમા ગુણસ્થાનકે સુધિના રાગિ છદ્મસ્થ નહિ
આ વીતરાગ છદ્મસ્થ બારમા ગુણસ્થાનવાળા આત્માઓ પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્
કરવા માટે ઉપશાતકષાય વિશેષણ મૂકયુ છે ઉપશાતકષાય—જેઓએ કષાયોને
સર્વથા ઉપશમાવ્યા છે, એટલે કે કષાયો સત્તામા હોવા છતા તેઓને એવી
સ્થિતિમા મૂકી દીધા છે કે જેની અદર સક્રમણ અને ઉદ્વર્ત્તનઆદિ કરણો, તેમજ
વિપાકોદય કે પ્રદેશોદય કઇપણ પ્રવર્ત્તતુ નથી મોહનીયકર્મનો જેઓએ સર્વથા
ઉપશમ કર્યો છે એવા વીતરાગનુ અહિં ગ્રહણ હોવાથી, બારમા ગુણસ્થાનવાળા
જુદા પડે છે કારણ કે તેઓએ તો મોહનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે ઉપશાતકષાય
વીતરાગ છદ્મસ્થ આત્માનુ જે ગુણસ્થાન તે ઉપશાતકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણ-
સ્થાન કહેવાય છે આ ગુણસ્થાનકનુ સ્વરૂપ ઉપશમશ્રેણિના સ્વરૂપને સમજ્યા
વિના બરાબર સમજી શકાય તેમ નથી ઉપશમશ્રેણિનુ સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ
પોતેજ વિસ્તારથી ઉપશમના કરણના અધિકારમા કહેશે છતા અહિં આ ગુણસ્થાનનુ

મુખી વિશુદ્ધિ એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમા પરસ્પર તારતમ્યનો જે વિચાર
તે તિર્યગમુખી વિશુદ્ધિ, અને પૂર્વપૂર્વ સમય કરતા ઉત્તરોત્તર સમયની વિશુદ્ધિનો જે વિચાર
તે ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિ કહેવાય છે અપૂર્વકરણ નામના કરણે અગર તે નામના ગુણસ્થાને
બને પ્રકાર વિચાર થઇ શકે છે અને અનિવૃત્તિનામના કરણે અગર તે નામના ગુણસ્થાને
ફક્ત ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિજ હોય છે

સ્વરૂપ કંઈક સમજાય માટે સંક્ષેપમાં કહે છે—જે દ્વારા આત્મા મોહનીયકર્મને સર્વથા શાંત કરે એવી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી પરિણામની ધારાને ઉપશમશ્રેણિ કહેવાય છે આ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત્ત સંયતજ હોય છે અને ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા અપ્રમત્ત પ્રમત્ત, દેશવિરતિ, કે અવિરતિમાંનો કોઈપણ હોય છે, એટલે કે પડતા અનુક્રમે ચોથા સુધિ આવે છે અને ત્યાંથી પડે તો બીજે અને ત્યાંથી પહેલે ગુણઠાણે પણ જાય છે ભાષ્યકારભગવાન્ કહે છે કે—'ઉપશમશ્રેણિનો પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયત હોય છે, અને અન્તે અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, અથવા અવિરતિ પણ થાય છે' શ્રેણિના બે અંશ છે—૧ ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨ ઉપશમભાવનું ચારિત્ર તેમાં ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરતા પહેલા ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ સાતમે ગુણઠાણેજ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે દર્શનમોહનીયની સાતે પ્રકૃતિઓ સાતમેજ ઉપશમાવે છે, માટે ઉપશમશ્રેણિનો પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયતજ છે એમ કહે છે કેટલાક અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત, ગુણસ્થાનમાંનો કોઈપણ અનંતાનુબંધિ કષાયને ઉપશમાવે છે, અને દર્શનત્રિકાદિને તો સંયમમાં વર્તતોજ ઉપશમાવે છે આ અભિપ્રાયે ચોથા ગુણસ્થાનકથી ઉપશમશ્રેણિના પ્રારંભક કહી શકાય છે તેમાં પહેલા અનંતાનુબંધિ [1]ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત રહી દર્શનત્રિક ઉપશમાવે છે દર્શનત્રિકની ઉપશમના થયા બાદ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણઠાણે સેંકડો વાર પરાવર્ત્તન કરીને—ગમનાગમન કરીને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે જાય છે ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને ઘણો રસ ઓછો કરી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાકે જાય છે અહિં પણ સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને રસ ઓછો કરે છે આ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચારિત્ર મોહનીયની એકવીશ પ્રકૃતિનું [2]અંતરકરણ કરે છે ત્યાર પછી પહેલા નપુંસકવેદ ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી સ્ત્રીવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે હાસ્ય રતિ અરતિ ભય શોક અને જુગુપ્સારૂપ હાસ્યષટ્ક, ત્યાર પછી પુરૂષવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, ત્યારપછી સંજ્વલનક્રોધ, ત્યારપછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણમાન, ત્યારપછી સંજ્વલનમાન, ત્યારપછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા, ત્યારપછી સંજ્વલનમાયા ઉપશમાવે છે, જે સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા ઉપશમે છે, તેજ

---

૧ અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કર્યા વિના ઉપશમશ્રેણિ શરૂ કરે નહિ એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે તેની વિસંયોજના ચોથાથી સાતમા સુધિ થાય છે ત્યાર પછી દર્શનત્રિકની ઉપશમના સંયમમાં વર્તતા થાય છે ૨ અંતરકરણનું સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાંથી જોઈ લેવું

સમયે સંજ્વલનમાયાના બંધ ઉદય અને ઉદીરણાનો વિચ્છેદ થાય છે ત્યાર પછીના સમયથી લોભનો વેદક થાય છે [1] અહિંથી લોભના ઉદયનો જેટલો કાળ છે, તેના ત્રણ વિભાગ થાય છે, તે આ પ્રમાણે–૧ અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા, ૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા, ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્ધા તેમાં જે કાળમાં સત્તામાં રહેલા સ્પર્દ્ધકો ક્રમશ ચડતા ચડતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડયા સિવાય અનંત ઓછા રસવાળા થાય તે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા આ અશ્વકર્ણકરણકાળમાં વર્ત્તમાન આત્મા અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે સ્પર્દ્ધક એટલે શું? તે કહે છે—આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા આત્માઓ અનંતાનંત પરમાણુઓથી બનેલા અનંતા સ્કંધોને પ્રતિસમય કર્મરૂપે ગ્રહણ કરે છે તેની અંદર એક એક સ્કંધમાં ઓછામાં ઓછા રસવાળો જે પરમાણુ છે, તે પરમાણુમાંના રસના કેવળીમહારાજના જ્ઞાનરૂપ શસ્ત્ર વડે એકના બે ભાગ ન થાય તેના સર્વ જીવોથી અનંતગુણા રસાવિભાગ–રસાણુઓ થાય છે આવા સમાન રસાણુઓવાળા પરમાણુઓનો જે સમુહ તે પહેલી વર્ગણા, એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે બીજી વર્ગણા, બે અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે ત્રીજી વર્ગણા, એમ અનુક્રમે એક એક અધિક રસાણુવાળા પરસ્પર સરખા પરમાણુના સમુદાયવાળી અભવ્યથી અનન્તગુણ અથવા સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ અનંત વર્ગણા થાય છે એ અનંતવર્ગણાના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે પહેલા સ્પર્દ્ધકની છેલ્લી વર્ગણામાંહેના કોઈપણ પરમાણુમાં જે રસ છે તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળો કોઈ પરમાણુ નથી, બે અધિક રસાણુવાળો કોઈ પરમાણુ નથી, તેમ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કે અનંતા અધિક રસાણુવાળા પણ કોઈ પરમાણુ નથી પરંતુ સર્વ જીવોથી અનંતગુણ અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓ હોય છે તેના સમાન રસાણુવાળા પરમાણુના સમુહને બીજા સ્પર્દ્ધકની પહેલી વર્ગણા કહેવામાં આવે છે તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુના સમુદાયની બીજી વર્ગણા, એ પ્રમાણે એક એક અધિક રસાણુવાળા સમાન સમાન પરમાણુઓની અભવ્યથી અનંતગુણ વર્ગણાઓ થાય છે, તેના સમુહનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય છે એ રીતે અનંતા સ્પર્દ્ધકો થાય છે આ સઘળા પૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કહેવાય છે, કારણ કે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા આત્માઓ આવા સ્પર્દ્ધકો તો બાંધે છે આ સ્પર્દ્ધકોમાંથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરી તેને તીવ્ર વિશુદ્ધિ વડે ચડતા ચડતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડયા સિવાય અનંતગુણહીન

[1] જે સમયથી લોભનો ઉદય થાય છે તે સમયથી હવે નવમા ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે તેના બે ભાગ થાય છે એક ભાગમાં અપૂર્વસ્પર્દ્ધક થાય છે, એક ભાગમાં કિટ્ટિઓ થાય છે એ બે ભાગ પૂરા કરી દશમે ગુણઠાણે જાય છે તે ભાગમાં કિટ્ટિઓ વેદે છે એ પ્રમાણે લોભના વેદનના ત્રણ ભાગ થાય છે, એમ કહ્યું છે

રસવાળી કરીને પૂર્વની જેમ સ્પર્દ્ધકો કરે છે આવા પ્રકારના અલ્પરસવાળા સ્પર્દ્ધકો પહેલા કોઈ વખત કર્યા નહતા, માટે તે અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કહેવાય છે આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધાકાળના અતર્મુહૂર્ત્તમા સમયે સમયે પૂર્વ સ્પર્દ્ધકમાની વર્ગણાઓને અનતગુણહીન રસવાળો કરીને તેના અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો કરે છે અહિં એટલુ સમજવાનુ કે સત્તામા જે પૂર્વસ્પર્દ્ધકો રહેલા છે તે સઘળા અપૂર્વસ્પર્દ્ધક રૂપે થતા નથી, પરતુ કેટલાક પૂર્વસ્પર્દ્ધકરૂપે પણ રહે છે સજ્વલનમાયાના બધાદિના વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે સજ્વલનમાયાને ઉપશમાવે છે આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા પૂર્ણ થયા બાદ કિટ્ટિકરણાદ્ધામા પ્રવેશ કરે છે તે કાળમા લોભની કિટ્ટિઓ કરે છે હવે કિટ્ટિ એટલે શુ ? તે કહે છે,–પૂર્વસ્પર્દ્ધકોમાથી અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકોમાથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરીને તેઓને તીવ્ર વિશુદ્ધિના બળથી અનતગુણ હીન રસવાળો કરીને, તે વર્ગણાઓમાના એક અધિક બે આધિક ઈત્યાદિ ચડતા ચડતા રસાણુના ક્રમને તોડીને વર્ગણા વર્ગણાઓની વચ્ચે મોટુ અતર પાડી દેવુ, જેમક–જે વર્ગણામા અસત્કલ્પનાએ સો, એકસો એક, એકસો બે, ઈત્યાદિ રસાણુઓ હતા, તેમાથી વિશુદ્ધિના બળથી રસ ઘટાડીને દશ પદર, કે પચીસ રસાણુઓ રાખવા તે કિટ્ટિ કહેવાય છે અપૂર્વસ્પર્દ્ધકકાળે જે રસ હતો, તેનાથી પણ અહિં અનતગુણહીન રસ કરે છે, અને ચડતા ચડતા રસાણુનો ક્રમ તોડે છે એ બને વસ્તુ અહિં થાય છે આ કિટ્ટિ કરણકાળમા પૂર્વ તેમજ અપૂર્વસ્પર્દ્ધકની અનતી કિટ્ટિઓ થાય છે, છતા સત્તામા પૂર્વસ્પર્દ્ધકો તેમ અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો પણ રહે છે, સઘળા પૂર્વ અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકની કિટ્ટિઓ થતી નથી કિટ્ટિકરણ કાળના ચરમ સમયે એટલે કે નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે યુગપત્ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણલોભ ઉપશમાવે છે, સજ્વલનલોભનો બધવિચ્છેદ અને બાદર લોભનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે ત્યાર પછી આત્મા દશમા સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકમા પ્રવેશ કરે છે અહિં પ્રતિસમય કેટલીક કિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણાથી ભોગવે છે, અને દ્વિતીય સ્થિતિમાની કેટલીક કિટ્ટિઓને ઉપશમાવે છે,તથા સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બધાયેલા લોભના દલિકોને તેટલાજ કાળે શાત કરે છે આ પ્રમાણે પ્રતિસમય ઉદય ઉદીરણાથી ભોગવતો તેમજ ઉપશમાવતો ત્યા સુધિ જાય કે સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકનો ચરમસમય આવે, તે ચરમસમયે સજ્વલન લોભ સર્વથા શાત થાય છે ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનમા પ્રવેશ કરે છે

પ્રશ્ન—અપ્રમત્ત સયતજ ઉપશમશ્રેણિનો આરભ કરે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—'ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારભક અપ્રમત્તવિરત સાધુ હોય છે અને અપ્રમત્ત સયતપણુ તો અનતાનુબધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને

મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉપશમથવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યથા થતુ નથી કારણ કે જો તેઓનો ઉદય હોય તો સમ્યકત્વાદિગુણોનો લાભજ થતો નથી કહ્યુ છે કે,—"પહેલા અનતાનુબધિ કષાયનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય, ત્યા સુધિ ભવ્યસિદ્ધિક આત્માઓ પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ૧ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનામના બીજા કષાયનો ઉદય છતા સમ્યકત્વનો લાભ થાય છે, પરતુ દેશવિરતિપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી ૨ ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયકષાયનો જ્યા સુધિ ઉદય હોય ત્યા સુધિ સર્વવિરતિચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી જો કે સમ્યકત્વ અને દેશવિરતિ પણું તો પ્રાપ્ત કરે છે" ૩ આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ અને બાર કષાયોનો ઉપશમ થવાથી જ્યારે સર્વવિરતિપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે શ્રેણિમા તેઓનો ઉપશમ કરે છે, એમ શી રીતે કહો છો ? કેમકે ઉપશમ તો થયેલો જ છે, ઉપશમનો વળી ઉપશમ શુ ?

ઉત્તર—તમે જે કહ્યુ, તે સિદ્ધાતનુ સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ હોવાથી અસત્ છે કારણ કે શ્રેણિપર ચડતા પહેલા તે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ ન હતો પરતુ ક્ષયોપશમજ હતો ઉપશમ તો શ્રેણિમાજ થાય છે કદાચ તમે એમ કહો કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય, ત્યારે ઉદયમા આવેલા કર્મનો ક્ષય થાય છે, અને ઉદયમા નહિ આવેલા કર્મનો ઉપશમ થાય છે અને જ્યારે ઉપશમ થાય છે, ત્યારે પણ ઉદયમા આવેલાનો ક્ષય, અને ઉદયમા નહિ આવેલાનો ઉપશમ થાય છે આ રીતે તો બને સરખાજ છે તો પછી આ બને વચ્ચે શુ વિશેષ છે ? કે જેથી કરીને પહેલા ક્ષયોપશમ હતો, ઉપશમ ન હોતો એમ કહો છો ? તેના ઉત્તરમા સમજવુ કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે જેનો જેનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેનો તેનો પ્રદેશોદય હોય છે ઉપશમમા તે હોતો નથી એજ એ બનેમા વિશેષ છે શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતા પહેલા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હતો તે પ્રદેશોદયને પણ ઉપશમશ્રેણિમા શાત કરે છે ભાષ્યકાર જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ મહારાજ આ સબધમા આ પ્રમાણે કહે છે—"મિથ્યાત્વમોહનીય અને પ્રથમના બાર કષાયનો જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે રસોદયને અનુભવતા નથી, પ્રદેશોદયને અનુભવે છે પરતુ જેણે તેનો સવથા ઉપશમ કર્યો છે તે પ્રદેશોદયને પણ અનુભવતો નથી " વળી અહિ એમ શકા થાય કે ક્ષયોપશમ થવા છતા પણ જો મિથ્યાત્વ અને અનતાનુબધિ આદિ બાર કષાયોનો પ્રદેશોદય હોય છે, તો તે પ્રદેશોદયવડે સમ્યકત્વાદિ ગુણનો વિઘાત કેમ ન થાય ? જેમ અનતાનુબધિનો ઉદય થવાથી સાસ્વાદન સમ્યગ્ દષ્ટિને ઉપશમ સમ્યકત્વ દૂર થાય તેમ મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય થવાથી સમ્યકત્વાદિ પ્રાપ્ત થયા હોય તો પણ તે અવશ્ય દૂર થાય છે તેના સમાધાનમા સમજવુ કે પ્રદેશોદય અત્યન્ત મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી કારણ કે મન્દ શક્તિ-

વાળો ઉદય સ્વાવાર્ય ગુણનો ઘાત કરવા માટે સમર્થ થતો નથી જેમ ચાર જ્ઞાન ધારણ કરનારાઓને મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય પણ તેઓના જ્ઞાનને દબાવવા સમર્થ થતો નથી એજ હકીકતને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે–મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે, અને ધ્રુવોદયી હોવાથી તેઓનો અવશ્ય રસોદય હોય છે કેમકે કર્મપ્રકૃતિઓના ધ્રુવોદય અધ્રુવોદયપણાની વિવક્ષા રસોદયની અપેક્ષાએજ છે પરંતુ તે રસોદય મંદ શક્તિવાળો હોવાથી મતિજ્ઞાનાદિને ઘાત કરનાર થતો નથી હવે જો રસોદય દ્વારા અનુભવાતા તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો તેઓનો ઉદય મંદ શક્તિવાળો હોવાથી સ્વાવાર્ય–પોતાને દબાવવા યોગ્ય ગુણને દબાવવા સમર્થ થતા નથી, તો પછી પ્રદેશોદયવડે અનુભવાતા અનંતાનુબંધિ આદિ તો સ્વાવાર્ય ગુણને દબાવવા અત્યંત સમર્થ નહિ થાય, કારણ કે રસોદયથી પ્રદેશોદય તો અત્યંત મંદ સામર્થ્યવાળો છે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—'અનંતાનુબંધિ આદિને વેદતા દર્શનાદિનો ઘાત કેમ ન થાય ? ઉત્તરમાં કહે છે–કે મન્દ પ્રભાવવાળો છે માટે જેમ કોઇ સ્થળે રસોદય છતા પણ ગુણનો ઘાત થતો નથી તેમ ૧ જેમ સંપૂર્ણ ચાર જ્ઞાનીને મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો નિત્ય ઉદય–ધ્રુવોદય પણ તે ઉદય મન્દ હોવાથી વિઘાત કરનાર થતો નથી, તેમ પ્રદેશોદય પણ વિઘાત કરનાર થતો નથી, એમ જાણવું ૨' ઉપશાંત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થગુણસ્થાનકે આત્મા જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત માત્ર રહે છે ત્યાર પછી ત્યાંથી અવશ્ય પડે છે તે પ્રતિપાત બે રીતે થાય છે–૧ ભવક્ષયવડે, ૨ અદ્ધાક્ષયવડે ભવક્ષયવડે એટલે આયુ પૂર્ણ થવાથી પ્રતિપાત થાય છે જેમ કોઇ ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકને સમય માત્ર સ્પર્શી આયુ પૂર્ણ થવાથી કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે મનુષ્યાયુના ચરમસમયપર્યંત અગીઆરમું ગુણસ્થાનક હોય છે, અને દેવાયુના પ્રથમ સમયથી ચોથું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે મરણ પ્રાપ્ત કરનાર આશ્રયિનેજ જઘન્ય સમય પ્રમાણ કાળ ઘટે છે અદ્ધાક્ષયવડે એટલે ગુ-ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થવાથી પડે તે જો કાળધર્મ ન પામે તો આ ગુણઠાણે અંતર્મુહૂર્તકાળ રહીને જે ક્રમે ચડયો હતો તેજ ક્રમે પડે છે, પડતા અનુક્રમે સાતમા અને છઠ્ઠા સુધી તો આવેજ છે ત્યાં જો સ્થિર ન થાય, તો કોઈ પાંચમે અને કોઇ ચોથે આવે છે કોઇ ત્રીજેથી પડી પહેલે અને કોઇ બીજે થઈ પહેલે ગુણઠાણે જાય છે અગીઆરમાથી ક્રમશ પડતા આ રીતે પહેલા ગુણસ્થાનક સુધિ પણ પહોંચી જાય છે વધારેમાં વધારે એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે જે આત્મા એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે તે તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, અને જે એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે તેને તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થઇ પણ શકે છે આ પ્રમાણે એક ભવમાં

ઉપશમ અને ક્ષપક બને શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો કાર્મગ્રથિકોનો અભિપ્રાય છે એક ભવમા બેમાથી એકજ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઇ શકે એવો સિદ્ધાતકારનો અભિપ્રાય છે કલ્પાધ્યયનમા કહ્યુ છે કે—'સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પલ્યોપમ પૃથકત્વ સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વવિરતિ ચારિત્ર, ઉપશમશ્રેણિ, અને ક્ષપકશ્રેણિ અનુક્રમે સખ્યાતા સખ્યાતા સાગરોપમ સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ૧ આ પ્રમાણે દેવ કે મનુષ્ય જન્મમા સમ્ય કત્વથી ન પડે તો બેમાથી એક શ્રેણિ વિના એક ભવમા યથાયોગ્ય રીતે સઘળુ પ્રાપ્ત કરી શકે છે' ૨ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે—'મોહનો સર્વોપશમ એક ભવમા બે વાર થાય છે પરતુ જે ભવમા મોહનો સર્વોપશમ થાય તે ભવમા મોહનો સર્વથા ક્ષય થતો નથી' આ પ્રમાણે સક્ષેપમા ઉપશમશ્રેણિનુ સ્વરૂપ કહ્યુ, વિસ્તારથી ઉપશમના કરણમાથી જોઇ લેવુ.

૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક—સર્વથા પ્રકારે નષ્ટ થયેલા છે કષાયો જેઓના તે ક્ષીણકષાય કહેવાય અન્ય ગુણસ્થાનોમા પણ આગળ ઉપર કહેવાશે તે યુક્તિથી કેટલાક કષાયોના ક્ષયનો સભવ હોવાથી અન્ય ગુણસ્થાનકોનો પણ ક્ષીણકષાય એવો વ્યપદેશ સભવે છે, તે હેતુથી તે ગુણસ્થાનકોથી પૃથક્ કરવા માટે 'વીતરાગ' વિશેષણ ગ્રહણ કર્યુ છે ક્ષીણકષાય વીતરાગ તો કેવળી મહારાજ પણ છે, તેઓથી પૃથક્ કરવા માટે 'છદ્મસ્થ' વિશેષણ ગ્રહણ કર્યુ છે હવે ક્ષીણકષાય છદ્મસ્થ એટલુજ ગ્રહણ કરવામા આવે તો નવમા દશમા ગુણસ્થાન વાળાઓએ પણ કેટલાક કષાયોનો ક્ષય કરેલો હોવાથી તેઓને પણ એ નામ લાગુ પડે તેથી તેઓથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ વિશેષણ મૂકેલુ છે વીતરાગ છદ્મસ્થ એટલુજ ગ્રહણ કરવામા આવે તો અગીઆરમા ગુણસ્થાનનો પણ તેમા સમાવેશ થાય, તેથી ક્ષીણકષાય વિશેષણ મૂકયુ છે ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ આત્માનુ જે ગુણસ્થાનક તે ક્ષીણ કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાન કહેવાય છે આ ગુણસ્થાનક જે ક્રમથી આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે, તે ક્રમ શરૂઆતથી જણાવે છે—ક્રમશ ચડતા ચડતા જે અધ્યવસાય દ્વારા આત્મા દર્શનમોહનીયનો અને ત્યાર પછી ચારિત્ર મોહનીયનો સર્વથા ક્ષય કરે તે ક્ષપકશ્રેણિ કહેવાય છે તેના બે અશ છે ૧ ક્ષાયિકભાવનુ સમ્યકત્વ, ૨ ક્ષાયિકભાવનુ ચારિત્ર, તેમાનો પ્રથમ અશ કયા? અને કોણ પ્રાપ્ત કરે? તે કહે છે—ક્ષપકશ્રેણિનો આરભ કરનાર મનુષ્યજ હોય છે અને તે આઠ વરસથી અધિક આયુવાળો, પ્રથમ સઘયણી, શુદ્ધ ધ્યાન યુક્ત મનવાળો, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત કે અપ્રમત્તમાથી કોઇપણ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન અને ક્ષાયોપશમસમ્યકત્વી હોય છે કહ્યુ છે કે—'અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત સયત

ગુણસ્થાનકમાના કોઇપણ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન નિર્મળ ધ્યાન યુક્ત ચિત્તવાળો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે' ૧ (ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભક જો અપ્રમત્ત હોય અને તે પૂર્વધર હોય તો શુક્લધ્યાન યુક્ત હોય છે, અને પૂર્વધર ન હોય તો ધર્મધ્યાન યુક્ત હોય છે) ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડતો ઉપરોક્ત ચારમાથી કોઇપણ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્મા યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ વડે પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયનો નાશ કરે છે ત્યાર પછી અનુક્રમે મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના, અને દર્શનત્રિકની ક્ષપણાનુ વિસ્તૃત સ્વરૂપ ઉપશમનાકરણમા આચાર્ય પોતાની મેળેજ કહેશે, માટે અહિં તેનો વિસ્તાર કરવામા આવ્યો નથી ત્યાથી જોઇ લેવુ ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભ કરનારા બદ્ધાયુ અને અબદ્ધાયુ એમ બે પ્રકારે છે તેમા જો બદ્ધાયુ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, અને અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી વિરામ પામે તો, તે આત્મા કદાચિત્ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થવાથી ફરી પણ અનંતાનુબંધિ બાંધે છે કારણ કે તેના બીજરૂપ મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ કર્યો નથી પરંતુ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી ચડતા પરિણામે જેણે મિથ્યાત્વમોહનીયનો પણ ક્ષય કર્યો છે, તે તેના બીજભૂત મિથ્યાત્વનો નાશ થયેલો હોવાથી ફરીવાર અનંતાનુબંધિ બાંધતો નથી દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ જો મરણ પામે તો અપતિત પરિણામે અવશ્ય વૈમાનિક દેવમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને પતિત પરિણામે પરિણામને અનુસરી ચારે ગતિમા જાય છે કહ્યુ છે કે-'બદ્ધાયુષ્ક ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને પહેલા કષાયનો ક્ષય કરી જો મરણ પામે, તો કદાચિત્ મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી ફરી તેને બાંધે છે, પરંતુ મિથ્યાત્વનો પણ જેણે ક્ષય કર્યો હોય તે ફરી અનંતાનુબંધિ બાંધતા નથી ૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ અથવા દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ અપતિત પરિણામે મૃત્યુ પામે તો અવશ્ય દેવલોકમા જાય છે અને પતિત પરિણામે મરણ પામે તો પરિણામને અનુસરી ચારમાથી ગમે તે ગતિમા જાય છે ૨' બદ્ધાયુષ્ક હોવા છતા પણ દર્શન સપ્તકક્ષય કર્યા પછી મરણ ન પામે તો અવશ્ય વિરામ પામે છે, પરંતુ ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા માટે ઉદ્યમ કરતો નથી કહ્યુ છે કે-બદ્ધાયુષ્ક ક્ષપકશ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયે

---

૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી બધા મરણ પામે છે એમ નથી મરજ બધા મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે એમ પણ નથી આયુ પૂર્ણ થયુ હોય તો મરણ પામે છે મરણ પ્રાપ્ત ન કરે અને ચડતા પરિણામવાળા હોય તો મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરે છે અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ આયુ પૂર્ણ થાય અને મરણ પામે તો અવશ્ય વૈમાનિક દેવમા જાય છે પતિત પરિણામે ગમે તે ગતિમા જાય છે આયુ પૂર્ણ ન થયુ હોય અને ચડતા પરિણામવાળો ન હોય તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી

અવશ્ય સ્થિર થાય છે-વિગમ પામે છે પરંતુ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા ઉદ્યમ કરતો નથી અહિં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે કે-દર્શનત્રિકનો પણ જો ક્ષય થયો તો આત્મા શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય? કે અસમ્યગ્દૃષ્ટિ? આ શંકા થવાનું કારણ સમ્યક્ત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણેનો ક્ષય કર્યો છે સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થયેલો હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ન કહેવાય, તેમ મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનો ક્ષય થયેલો હોવાથી અસમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ ન કહેવાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયો એટલે આત્મા વિશુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય વળી અહિં શંકા થાય કે સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ થવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું કેમ ઘટી શકે? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે-મીણા-કેફ ન ઉત્પન્ન કરે એવા કરેલા કોદરા જેવા કે જેની અદરથી મિથ્યાત્વભાવ નષ્ટ થયો છે એવા જે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો કે જે પુદ્ગલો તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ જીવસ્વભાવને આવરતા નહિ હોવાથી ઉપચારથી સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, તેનોજ ક્ષય થાય છે પરંતુ તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ જે આત્મ પરિણામ તે રૂપ જે સમ્યગ્દર્શન તેનો ક્ષય થતો નથી તે તો મનુષ્યની આંખ આડે આવેલ શુદ્ધ અબરખ દૂર થવાથી જેમ તે આંખ શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, તેમ સ્વચ્છ અબરખ સમાન સમ્યક્ત્વમોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે વિશેષાવશ્યકભાષ્ય ગા ૧૩૧ મા કહ્યું છે કે-મિથ્યાત્વાદિ દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયે છતે ત્રણે દર્શનથી રહિત થયેલો આત્મા સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય કે અસમ્યગ્દૃષ્ટિ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય વળી પ્રશ્ન કરે છે કે-દર્શન-સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થયે છતે સમ્યક્ત્વ ક્યાંથી હોય? કે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય? તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે-મીણા-કેફ રહિત થયેલા મદન કોદરારૂપ હીન રસવાળું જે મિથ્યાત્વ છે તેજ અહિં દર્શન રૂપે કહેવામા આવ્યું છે તે દર્શન મોહનીયનોજ ક્ષય કર્યો છે, પરંતુ દર્શન-શ્રદ્ધારૂપ આત્માના ગુણનો ક્ષય કર્યો નથી તે શ્રદ્ધારૂપ ભાવતો નિર્મળ અબરખ જવાથી મનુષ્યની દૃષ્ટિની જેમ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી અત્યંત શુદ્ધ થાય છે' ૩ માટેજ દર્શન-દર્શનમોહનીયનો ક્ષય થવાથી આત્મા સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય છે તથા જેણે આવતા ભવનું આયુ નથી બાધ્યું એવો કોઈ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માડે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયા પછી પરિણામથી પતિત થયા વિનાજ ચારિત્રમોહનીય ખપાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે કહ્યું છે કે-'અબદ્ધાયુ આત્મા દર્શન સપ્તકનો ક્ષય થયા પછી અનુપરત-ચડતા પરિણામે ક્ષપકશ્રેણિ પૂર્ણ કરે છે' ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો આત્મા યથાપ્રવૃત્તિકરણાદિ ત્રણ કરણ કરે છે તે આ પ્રમાણે-૧યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ૨ અપૂર્વકરણ, ૩ અને અનિવૃત્તિકરણ આ ત્રણે કરણનું સ્વરૂપ આચાર્ય આગળ ઉપર કહેશે માટે અહિં તેનો વિચાર કરવામા આવ્યો નથી માત્ર અહિં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ

ગુણસ્થાનકને અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકને અનિવૃત્તિકરણ સમજવુ [1] તેમા અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિવડે ક્ષય કરતા કરતા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયનો એવા રીતે ક્ષય કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલે સમયે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે અનિવૃત્તિકરણના સખ્યાના ભાગ જાય ત્યારે સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, નરકદ્વિક, તિર્યંગ્દ્વિક, એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ ચતુષ્ક, સ્થાવરનામ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, સૂક્ષ્મનામ, અને સાધારણનામ, એ સોળે પ્રકૃતિઓને પણ ઉદ્વલના સક્રમવડે ખપાવતા ખપાવતા પલ્યોપમના અસખ્યતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ થાય. ત્યાર પછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસક્રમવડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમા સક્રમાવતા સક્રમાવતા સપૂર્ણપણે ક્ષય થાય જો કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયાષ્ટકને ક્ષય કરવાની શરૂઆત પહેલાજ કરી હતિ, પરતુ તેનો હજી સુધિ ક્ષય થયો નથી. વચમાજ પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓને ખપાવી નાખે છે ત્યારપછી અતર્મુહૂર્ત્તકાળે કષાયાષ્ટકને પણ ખપાવે છે આ સૂત્રાદેશ એટલે ગ્રથકારનો અભિપ્રાય છે અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે–પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓનેજ અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘાત કરતા કરતા, એવી રીતે ઘાત કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલા સમયે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે આઠ કષાયોને ઉદ્વલના સક્રમવડે ખપાવતા ખપાવતા, અનિવૃત્તિકરણના સખ્યાતા ભાગ જાય ત્યારે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ થાય ત્યારપછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસક્રમ વડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમા સક્રમાવતા સક્રમાવતા સપૂર્ણપણે ક્ષય થાય, ત્યારપછી અતર્મુહૂર્ત્તકાળે સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે આઠ કષાય અને સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યા પછી અતર્મુહૂર્ત્તકાળે નવ નોકષાય અને સજ્વલન ચતુષ્ક એ તેર પ્રકૃતિઓનુ અતરકરણ કરે છે અતરકરણનો વિધિ આગળ કહેશે. અતરકરણ કરી દ્વિતીય સ્થિતિમા રહેલા નપુસકવેદના દલિકને ઉદ્વલના સક્રમવડે એવી રીતે ઉવેલે કે અતર્મુહૂર્ત્તકાળે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે, ત્યારપછી તેને ગુણસક્રમવડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમા સક્રમાવતા [2]સક્રમાવતા અતર્મુહૂર્ત્તકાળે સપૂર્ણપણે ક્ષય થાય પ્રથમ સ્થિતિમા રહેલા

૧ ક્ષપક શ્રેણિનુ વિસ્તૃત સ્વરૂપ ઉપશમના કરણને અતે કહેવાશે ત્યાથી જોઈ લેવુ

૨ અહિં નપુસકવેદના દલિકને ઉદ્વલના સક્રમવડે એવી રીતે ઉવેલે કે અતર્મુહૂર્ત્તકાળે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારપછી તેને ગુણસક્રમવડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમા સક્રમાવતા અતર્મુહૂર્ત્તકાળે ક્ષય થાય એમ ઉપર લખ્યુ છે તેમા ઉદ્વલનાકાળે ગુણસક્રમ પ્રવર્ત્તતો નથી છેલ્લા પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગમા જ પ્રવર્ત્તે છે એમ સમજવાનુ નથી કારણ કે અબધ્યમાન દરેક અશુભ પ્રકૃતિઓનો ગુણસક્રમ તો અપૂર્વ કરણના પ્રથમ સમયથીજ શરૂ થાય છે એટલે

પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધી વેદે પ્રથમ કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી છે, તેને બીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકો સાથે સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમાવી અનુભવે ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમા રહેલ ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકોને ખેચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તે કિટ્ટિઓનો અનુભવ કરે તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધિ વેદે પહેલી અને બીજી કિટ્ટિની જે એક એક આવલિકા શેષ રહે છે તે અનુક્રમે બીજી અને ત્રીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકોમા સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમી ભોગવાઇ જાય છે, અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે માનની પ્રથમ કિટ્ટિ સાથે સ્તિબુક સક્રમવડે અનુભવાય છે આ ત્રણે કિટ્ટિઓને જેટલો કાળ વેદે છે, તેટલા કાળમા બીજી સ્થિતિમા રહેલ દલિકને ગુણસક્રમવડે સમયે સમયે અસખ્ય ગુણવૃદ્ધિએ સજ્વલન માનમા સક્રમાવે છે ત્રીજી કિટ્ટિ વેદવાનો જેટલો કાળ છે તેના ચરમ સમયે સજ્વલન ક્રોધના બધ ઉદય અને ઉદીરણા એ ત્રણેનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય છે સત્તામા પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમા બધાયેલુજ શેષ રહે છે બીજુ રહેતુ નથી, કારણ કે સઘળુ માનમા સક્રમાવી ખલાસ કર્યું છે જે સમયે ક્રોધના બધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમા રહેલા પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત વેદે તે વેદતા સમય ન્યૂન બે આવલિકા કાળમા બધાયેલુ ક્રોધનુ જે દલિક સત્તામા શેષ રહેલુ છે, તેને તેટલાજ કાળે ગુણસક્રમવડે સક્રમાવતા સક્રમાવતા ચરમ સમયે સપૂર્ણ પણે સક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય, અને માનનુ પણ પ્રથમસ્થિતિ રૂપે [illegible] પ્રથમ કિટ્ટિનુ દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા કાળમા [illegible] તેટલુ શેષ રહે ત્યાર પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમા રહેલા [illegible]િના દલિકને ખેચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અનુભવે તેને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધિ અનુભવે. ત્યારપછીના [illegible] સ્થિતિમા રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરે અને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધિ અનુભવે અને [illegible] બધ ઉદય અને ઉદીરણાનો યુગપત્ વિચ્છેદ થાય સત્તામા બે આવલિકાકાળમા બધાયેલા દલિકજ શેષ રહે. કારણકે શેષ ગુણસક્રમવડે માયામા સક્રમાવી દીધુ છે માનની પ્રથમ કિટ્ટિની [illegible] રહે છે તે બીજી કિટ્ટિમા, બીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે [illegible] અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે માયામા સ્તિબુક ભોગવાઇ જાય છે આ પ્રમાણે દરેક કિટ્ટિઓની શેષ રહેલી [illegible] જે સમયે માનના બધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો, ત્યાર

પ્રસગાગત હકીકત કહે છે-ક્રોધને વેદતા જે સમયે પુરૂષવેદનો ઉદયવિચ્છેદ થાય ત્યાથી જેટલો કાળ ક્રોધનો ઉદય રહેવાનો છે, તેટલા કાળના ત્રણ વિભાગ કરે છે તે આ પ્રમાણે-૧અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા જેની અદર અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક થવાની ક્રિયા થાય છે ૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા જેની અદર કિટ્ટિઓ થાય છે ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્ધા જે કાળમા કરેલી કિટ્ટિઓ વેદાય છે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધામા વર્તમાન આત્મા સજ્વલન ક્રોધાદિ ચારેની અતકરણ ઉપરની મોટી સ્થિતિમા અનતા અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે આ કાળમા વર્તમાન પુરૂષવેદને પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે ગુણસક્રમવડે ક્રોધમા સક્રમવતા સક્રમાવતા ચરમસમયે સર્વસક્રમવડે સક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય છે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા પૂર્ણ થયા પછી કિટ્ટિકરણાદ્ધામા પ્રવેશ કરે છે તે કાળમા વર્તતો આત્મા સજ્વલન ચારે કષાયોની દ્વિતીય સ્થિતિમા રહેલા દલિકોની કિટ્ટિઓ કરે છે અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક અને કિટ્ટિનુ સ્વરૂપ પહેલા આપ્યુ છે તે પ્રમાણે સમજવુ જે કિટ્ટિઓ થાય છે, તે પરમાર્થથીતો અનત છે, તો પણ દરેક કષાયની ત્રણ ત્રણ કલ્પીને સ્થુલ જાતિભેદની અપેક્ષાએ બાર કિટ્ટિઓ કલ્પી છે[1] ક્રોધના ઉદયે શ્રેણિના આરભનાર આશ્રયિ આ પ્રમાણે સમજવુ જ્યારે માનના ઉદયે શ્રેણિનો આરભ કરે ત્યારે સ્ત્રીવેદ કે નપુસકવેદને ઉદયે શ્રેણિ આરભનાર જે રીતે પુરૂષવેદનો ક્ષય કરે, તે રીતે ઉદ્વલન વિધિથી ક્રોધનો ક્ષય કરે છે ક્રોધનો ક્ષય થયો એટલે શેષ માનાદિ ત્રણની પૂર્વક્રમે નવ કિટ્ટિઓ કરે છે માયાના ઉદયે શ્રેણિ સ્વીકારે તો ક્રોધ અને માનનો ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે શેષ માયા અને લોભની પૂર્વક્રમે છ કિટ્ટિઓ કરે, અને જો લોભના ઉદયે શ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો ક્રોધાદિ ત્રણેને ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે માત્ર લોભનીજ ત્રણ કિટ્ટિ કરે છે આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરવાનો વિધિ છે કિટ્ટિ કરવાનો કાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે ક્રોધના ઉદયે જો શ્રેણિનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો ક્રોધની દ્વિતીય સ્થિતિમા રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે, અને તેને ત્યા સુધિ વેદે કે તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમા રહેલ બીજી કિટ્ટિના દલિકોને ખેચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને વેદે તે

૧ ક્રોધાદિ દરેકની અનતિ કિટ્ટિઓ છતા એક એકની ત્રણ ત્રણ કલ્પી અહિં બાર કિટ્ટિઓ કલ્પી છે તે એવી રીતે કે જઘન્ય રસવાળી કિટ્ટિથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક કિટ્ટિઓનો પહેલીમા ત્યાથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક બીજીમા ત્યાથી છેલ્લી કિટ્ટિ સુધિની કિટ્ટિઓ ત્રીજીમા આ પ્રમાણે બધી કિટ્ટિઓને ત્રણ વિભાગમા વહેચી નાખી છે વધારે રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પહેલો ઉદયમા આવે અલ્પ અલ્પ રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પછી પછી ઉદયમા આવે કારણ કે ઉત્તરોત્તર આત્મા વિશુદ્ધ પરિણામી હોય છે એમ લાગે છે

પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધી વેદે પ્રથમ કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી છે, તેને બીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકો સાથે સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમાવી અનુભવે ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમા રહેલ ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકોને ખેચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તે કિટ્ટિઓનો અનુભવ કરે તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધિ વેદે પહેલી અને બીજી કિટ્ટિની જે એક એક આવલિકા શેષ રહે છે તે અનુક્રમે બીજી અને ત્રીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકોમા સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમી ભોગવાઇ જાય છે, અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે માનની પ્રથમ કિટ્ટિ સાથે સ્તિબુક સક્રમવડે અનુભવાય છે આ ત્રણે કિટ્ટિઓને જેટલો કાળ વેદે છે, તેટલા કાળમા બીજી સ્થિતિમા રહેલ દલિકને ગુણસક્રમવડે સમયે સમયે અસખ્ય ગુણવૃદ્ધિએ સજ્વલન માનમા સક્રમાવે છે ત્રીજી કિટ્ટિ વેદવાનો જેટલો કાળ છે તેના ચરમ સમયે સજ્વલન ક્રોધના બધ ઉદય અને ઉદીરણા એ ત્રણેનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય છે સત્તામા પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમા બધાયેલુજ શેષ રહે છે બીજુ રહેતુ નથી, કારણ કે સઘળુ માનમા સક્રમાવી ખલાસ કર્યુ છે જે સમયે ક્રોધના બધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમા રહેલા પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત વેદે તે વેદતા સમય-ન્યૂન બે આવલિકા કાળમા બધાયેલુ ક્રોધનુ જે દલિક સત્તામા શેષ રહેલુ છે, તેને તેટલાજ કાળે ગુણસક્રમવડે સક્રમાવતા સક્રમાવતા ચરમ સમયે સપૂર્ણ પણે સક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય, અને માનનુ પણ પ્રથમસ્થિતિ રૂપે કરાયેલુ પ્રથમ કિટ્ટિનુ દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા કાળમા ભોગવાય તેટલુ શેષ રહે ત્યાર પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમા રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અનુભવે તેને પણ પ્રથમસ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધિ અનુભવે ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમા રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરે અને અનુભવે તેને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યા સુધિ અનુભવે અને તેજ સમયે માનના બધ ઉદય અને ઉદીરણાનો યુગપત્ વિચ્છેદ થાય સત્તામા પણ સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બધાયેલા દલિકજ શેષ રહે કારણકે શેષ સઘળા દલિકને ગુણસક્રમવડે માયામા સક્રમાવી દીધુ છે માનની પ્રથમ કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે છે તે બીજી કિટ્ટિમા, બીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે ત્રીજી કિટ્ટિમા અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે માયામા સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમી ભોગવાઇ જાય છે આ પ્રમાણે દરેક કિટ્ટિઓની શેષ રહેલી આવલિકા માટે સમજવુ જે સમયે માનના બધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો, ત્યાર

પછીના સમયે માયાની બીજી સ્થિતિમાં રહેલ પહેલી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત અનુભવે સંજ્વલનમાનના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલા બીજી સ્થિતિમાં રહેલા દલિકને ગુણસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ચરમસમયે સઘળું સંક્રમાવિ સત્તા રહિત થાય, અને માયાનું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકામાં ભોગવાય તેટલું શેષ રહે ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે જે સમયે માયાની પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ ત્રીજી કિટ્ટિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તેજ સમયે માયાના બંધ ઉદય અને ઉદીરણાનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય તેની સત્તાપણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં જે બંધાયેલ છે તેજ છે કારણકે શેષ સઘળા દલિકને ભોગવી અને ગુણસંક્રમવડે લોભમાં સંક્રમાવી દૂર કરેલ છે દરેક કિટ્ટિની પહેલી સ્થિતિની એક એક આવલિકા જે શેષ રહે છે તેની વ્યવસ્થા પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવિ જે સમયે માયાના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય ત્યાર પછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પહેલી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે છે, અને તેને અંતર્મુહૂર્ત સુધિ અનુભવે છે સંજ્વલન માયાના બંધાદિનો વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલું તેનું જે દળ સત્તામાં હતું, તેને તેટલાજ કાળે ગુણસંક્રમવડે લોભમાં સંક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય છે, અને લોભનું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકામાં ભોગવાય તેટલું શેષ રહે છે ત્યાર પછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અનુભવે તેને અનુભવતો લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને અત્યાર સુધિ જે કિટ્ટિઓના દલિકો અનુભવ્યા તેની અપેક્ષાએ અનન્ત હીન રસવાળા કરી સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ કરે તે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ પણ ત્યાં સુધિ કરે કે પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ દ્વિતીય કિટ્ટિના દલિકને ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા પ્રમાણ શેષ રહે તેજ સમયે સંજ્વલન લોભના બંધનો બાદરકષાયની ઉદય ઉદીરણાનો, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના કાળનો એક સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે જે સમયે લોભનો બંધ વિચ્છેદ થયો ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ સૂક્ષ્મ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરી તેને અનુભવે છે તે સમયે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવતો હોવાથી આત્મા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન

વર્ત્તી કહેવાય છે બીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે સ્તિબુક સંક્રમવડે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિમા સંક્રમી સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓ સાથેજ ભોગવાઈ જાય છે સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણઠાણે લોભની સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણા વડે વેદનો, બીજી સ્થિતિમા રહેલા સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓના દલિકને, અને સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયેલા દલિકને સ્થિતિઘાતાદિ વડે ક્ષય કરતો કરતો ત્યા સુધિ જાય, કે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે. તે સંખ્યાતમા ભાગમા સંજ્વલન લોભને [1]સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્ત્તીને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની સમાન કરે. સર્વાપવર્ત્તનાવડે સ્થિતિની અપવર્ત્તના થયા પછી પણ સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્તકાળ બાકી છે અહિંથી આગળી મોહનીયકર્મમા સ્થિતિઘાતાદિ[2] થતા નથી બીજા કર્મ્મમા તો થાય છે લોભની અપવર્ત્તિત સ્થિતિને ઉદય ઉદીરણાવડે ભોગવતો ત્યા સુધિ જાય કે દશમા ગુણસ્થાનકનો સમયાધિક આવલિકાકાળ બાકી રહે, ત્યાર પછીના સમયથી ઉદીરણા પણ ન થાય માત્ર ઉદય વડેજ તેને ચરમસમય પર્યંત અનુભવે ચરમ સમયે જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, યશકીર્ત્તિ, ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને અંતરાય પંચકરૂપ સોળ કર્મ્મ પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થાય, અને મોહનીયની ઉદય અને સત્તાનો વિચ્છેદ થાય ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ક્ષીણકષાય થાય છે એટલે કે-ક્ષીણ મોહગુણસ્થાનકે જાય છે તે ગુણસ્થાનકે બાકીના કર્મ્મમા પૂર્વની જેમ સ્થિતિઘાતાદિ ત્યા સુધિ પ્રવર્ત્તે કે તે ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે. તે એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને નિદ્રાદિકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાગત સ્થિતિને સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્ત્તીને, હવે જેટલો ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકનો કાળ શેષ છે, તેટલી રાખે છે માત્ર નિદ્રાદ્વિકની સ્થિતિ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયન્યૂન રાખે છે, સામાન્યથી કર્મસ્વરૂપે તો તુલ્ય છે કારણકે દ્વિચરમ સમયે તેની સ્વરૂપસત્તાનો નાશ થાય છે, પરંતુ જેની અંદર સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમે છે તે રૂપે છેલ્લે સમયે તેની સત્તા હોય છે ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકનો કાળ હજી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત બાકી છે અહિંથી આગળી પૂર્વોક્ત ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમા સ્થિતિઘાતાદિ થતા નથી, શેષ કર્મ્મોમા થાય છે નિદ્રાદ્વિક હીન તે સોળ કર્મ પ્રકૃતિઓને ઉદય ઉદીરણાવડે ભોગવતો ભોગવતો ત્યા સુધિ જાય કે તેઓની માત્ર સમયાધિક આવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યાર પછીના સમયે ઉદીરણા પણ

---

૧ જે વીર્ય પ્રવૃત્તિદ્વારા એક મ સ્થિતિ ઘટી હવે જેટલો ગુણસ્થાનકનો કાળ શેષ હોય તેટલીજ બાકી રહે તે સર્વાપવર્ત્તના કહેવાય

૨ આદિ શબ્દથી રસઘાત અને ગુણશ્રેણિ ગ્રહણ કરવા એમ લાગે છે

બંધ થાય, માત્ર ઉદયાવલિકાજ શેષ રહે તેને ઉદય વડેજ અનુભવનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્યંત જાય દ્વિચરમ સમયે નિદ્રાદિકનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ ક્ષય થાય, અને ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ચરમ સમયે ક્ષય થાય ત્યાર પછીના સમયે ચારે ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો હોવાથી કેવલી થાય

સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનક—યોગ, વીર્યપરિ પદ એ પર્યાયવાચક શબ્દો છે મન વચન અને કાયા વડે જેઓના વીર્યની પ્રવૃત્તિ થતિ હોય તેઓ સયોગી કહેવાય છે આ ગુણસ્થાનકે ઘાતિકર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે, પરંતુ તેઓને મન વચન અને કાયાવડે વીર્ય પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેઓ સયોગી કેવળી કહેવાય છે તેમા તે ભગવાનને કાયયોગ વિહાર અને નિમેષ ઉન્મેષાદિમા પ્રવર્તે છે, વચનયોગ દેશનાદિ કાળે પ્રવર્તે છે, અને મનોયોગ મન પર્યવજ્ઞાની અથવા અનુત્તરસુરાદિવડે મનદ્વારાજ પૂછાયેલા પ્રશ્નોનો જ્યારે મનવડેજ ઉત્તર આપે ત્યારે પ્રવર્તે છે અન્યક્ષેત્રમા રહેલા મન પર્યવજ્ઞાની અથવા અનુત્તર સુરાદિ જ્યારે મનદ્વારા પ્રશ્ન કરે ત્યારે પ્રભુ તે પ્રશ્નને કેવળજ્ઞાનદ્વારા જાણી તેનો જે જવાબ આપવાનો હોય, તેને અનુરૂપ મનો વર્ગણા પરિણમાવે છે પરિણામ પામેલી તે મનોવર્ગણાઓને મન પર્યવજ્ઞાની અથવા અવધિજ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનવડે જુએ છે જોઈને તે મનોવર્ગણાના આકારદ્વારા અનુમાનવડે અલોક સ્વરૂપ અથવા લોકસ્વરૂપ આદિ પૂછેલ બાહ્ય અર્થને જાણે છે કહ્યુ છે કે—'બાહ્ય અર્થને અનુમાનદ્વારા જાણે છે,' આ પ્રમાણે યોગ વાળા કેવળજ્ઞાનિ મહારાજનુ જે ગુણસ્થાન, તે સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી રહે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી મોક્ષમા જાય, તેઓ આશ્રયી સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત્ત જઘન્યકાળ છે, અને પૂર્વકોઠી વર્ષના આયુવાળા ગર્ભમા સાત માસ રહી ઉત્પન્ન થયા પછી આઠ વરસની ઉમર થયા બાદ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ઉત્પન્ન કરે તેઓ આશ્રયિ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાળ છે તથા સઘળા સયોગિ કેવળિઓ સમુદ્દઘાત કરતા પહેલા આયોજિકાકરણનો આરંભ કરે છે તેથી કેવળિસમુદ્દઘાતની પ્રક્રિયા કહેવા ઇચ્છતા સમુદ્દઘાત શબ્દની વ્યાખ્યા કહેવા પૂર્વક આયોજિકાકરણનો અર્થ કહે છે તેમા પોતાનુ જેટલુ આયુ અવશેષ છે, તેનાથી અધિક સ્થિતિવાળા

૧ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થોનો વિચાર કરતી વખતે મનોવર્ગણાના ભિન્ન ભિન્ન આકારો રચાય છે મન પર્યવજ્ઞાનીઓને તે આકારોનુ નિશ્ચિત જ્ઞાન હોય છે એટલે કેવળી મહારાજની પરિણામ પામેલી મનોવર્ગણાદ્વારા એવુ અનુમાન કરે કે મનોવર્ગણાનો અમુક જાતનો આકાર થયો છે માટે પ્રભુએ મને અમુક ઉત્તર આપ્યો છે આ પ્રમાણે અનુમાનદ્વારા બાહ્ય અર્થને જાણે છે અનુમાન કરવાનુ કારણ મન પર્યવજ્ઞાની માત્ર મનોવર્ગણાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે ચિંતનીય વિષયનો સાક્ષાત્કાર કરતો નથી

વેદનીયાદિ કર્મોને સમ કરવાનો આત્માનો જે પ્રયત્ન તે સમુદ્દ્ઘાત કહેવાય છે તે કરવાની ઈચ્છાવાળા સઘળા કેવળિઓ પહેલા આયોજિકાકરણ કરે છે' હવે આયોજિકાકરણનો શબ્દાર્થ શુ છે ? તે કહે છે–આ–મર્યાદા યોજિકા–વ્યાપાર કરણ–ક્રિયા એટલે કે કેવળિની દૃષ્ટિરૂપ મર્યાદાવડે અત્યત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાનો જે વ્યાપાર તે આયોજિકાકરણ કહેવાય છે જો કે કેવળિમહારાજના યોગનો વ્યાપાર પ્રશસ્તજ હોય છે, છતા અહિં એવી વિશિષ્ટ યોગપ્રવૃત્તિ થાય છે, કે જેની પછી સમુદ્દ્ઘાત અથવા યોગના નિરોધ રૂપ ક્રિયાઓ થાય છે કેટલાએક આચાર્યો આવર્જિતકરણ' એવુ નામ કહે છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–તથાભવ્યત્વરૂપ પરિણામવડે મોક્ષગમન પ્રત્યે સન્મુખ કરાયેલ આત્માનો અત્યન્ત પ્રશન્ત જે યોગવ્યાપાર તે આવર્જિતકરણ કહેવાય છે બીજા કેટલાએક આચાર્યો આવશ્યકકરણ એવુ નામ કહે છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–જે ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તે આવશ્યકકરણ કહેવાય છે અત્યત પ્રશન્ત મન વચન અને કાયાના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, માટે તે આવશ્યકકરણ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે–સમુદ્દ્ઘાત કઇ સઘળા કેવળીઓ કરતા નથી, કેટલાએક કરે છે, અને કેટલા એક નથી પણ કરતા પરતુ આ આવશ્યકકરણ તો સઘળા કેવળિઓ કરે જ છે આ પ્રમાણે આયો-જિકાકરણ કર્યા પછી જે કેવળિમહારાજને પોતાનુ આયુ જેટલુ બાકી છે, તેનાથી વેદનીયાદિ કર્મો દીર્ઘ સ્થિતિવાળા હોય તે કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્દ્ઘાત કરે છે પરતુ જે કેવળિમહારાજને આયુ સાથેજ પૂર્ણ થઇ જાય એવા અન્ય કર્મો હોય તો તેઓ સમુદ્દ્ઘાત કરતા નથી કહ્યુ છે કે–'સ્થિતિના વત્તા ઓછાપણાને લઇને આયુ પૂર્ણ થતા જો શેષ કર્મોની સપૂર્ણતા ન થાય તો સમુદ્દ્ઘાત કરે છે ૧ અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યારે સ્થિતિ અને કર્માણુવડે અધિક વેદનીયાદિ કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્દ્ઘાત કરે છે' ૨ સમુદ્ઘાતમા વેદનીયાદિ કર્મોની વધારાની સ્થિતિ અને પરમાણુઓનો નાશ કરી અવશિષ્ટ આયુ સાથેજ તેઓ ભોગવાઇ જાય એમ કરે છે આ સમુદ્દ્ઘાત અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યારેજ થાય છે

પ્ર૦—દીર્ઘ સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મોને આયુ સાથે સમ કરવા માટે સમુદ્ઘાતનો આરભ યુક્તિ યુક્ત નથી કારણ કે 'કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસગ આવે છે કઇ રીતે કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસગ આવે તે કહે છે–ઘણા કાળ સુધિ ભોગવાઈ શકે એવા વેદનીયાદિ કર્મોને એકદમ નાશ કરવાથી કૃતનાશ દોષ આવે છે કારણ કે કર્મબધ કરતી વખતે અમુક વખત સુધિ ફળ આપે એ

૧ કરેલા કર્મો ફળ આપ્યા સિવાય નાશ થવો તે કૃતનાશદોષ કહેવાય છે

રીતે જે નિયત કરેલ છે, તે ફળને કર્મનો એકદમ નાશ કરવાથી અનુભવતો નથી અને તેથી કરેલા કર્મના ફળનો પોતેજ નાશ કરે છે, માટે કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે અને જો એમ થાય તો પોતે જે કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે તેના નાશનો પણ સંભવ થાય-ફરી કર્મબંધ થાય, અને તેથી મોક્ષમા પણ અવિશ્વાસનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય

ઉત્તર—તમે જે કહ્યુ તે ખોટુ છે, કારણ કે કૃતનાશ આદિ દોષનો પ્રસંગજ પ્રાપ્ત થતો નથી તે આ પ્રમાણે-જેમ કોઇએ હંમેશા એક મેતિકા-(માપ વિશેષ) પ્રમાણ આહારને ખાવાના હિસાબે સો વરસમા ખાવા માટે નિશ્ચિત કરેલા આહારને ભસ્મકવ્યાધિના સામર્થ્યથી થોડાજ દિવસોમા સંપૂર્ણપણે ખાઇ જવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી કારણ કે ખાવા માટે એ આહારને નિશ્ચિત કરેલો છે, તે ખાઇ જાય છે જો કે વધારે વખતમા ખાઇ શકાય એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા આહારને થોડા વખતમા ખાય છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ ખાય છે તો ખરોજ, ખાધા વિના ફેંકી દેતો નથી એટલે કૃતનાશ દોષ ન આવે ખાધા વિનાજ ફેંકી દેતો હોય તો કૃતનાશ દોષ આવે તેમ ઘણા કાળ સુધિ ફળ આપે એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા વેદનીયાદિ કર્મને પણ તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ ઉપક્રમવડે-કર્મક્ષયના હેતુવડે સંપૂર્ણપણે જલદીથી ભોગવી લેવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી કર્મને ભોગવ્યા વિનાજ નાશ કરે તો કૃતનાશ દોષ આવે, પરંતુ અહિં તો જલદીથી ભોગવીનેજ દૂર કરે છે માટેજ કૃતનાશ દોષ આવતો નથી કર્મનો અનુભવ બે રીતે થાય છે [2]પ્રદેશોદયવડે, [3]રસોદયવડે તેમા પ્રદેશોદયવડે સંપૂર્ણ કર્મ-સઘળા કર્મો અનુભવાય છે એવુ કોઇ કર્મ નથી, કે જે પ્રદેશોદયવડે અનુભવાયા છતા ક્ષય ન થાય જો પ્રદેશોદયવડે ભોગવાઇને પણ કર્મનો ક્ષય થાય છે તો કૃતનાશ દોષ કઇ રીતે પ્રાપ્ત થાય? વિપાકોદયવડે તો કોઇ કર્મ અનુભવાય છે અને કોઇ નથી પણ અનુભવાતું વિપાકોદયવડે અનુભવવાથીજ જો કર્મનો ક્ષય થતો હોય તો મોક્ષના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય-કોઇ મોક્ષમાજ ન જાય કારણ કે જો રસોદયવડે અનુભવવાથીજ સઘળા કર્મોનો ક્ષય થાય, એવો નિયમ હોય તો અસંખ્યાતા ભવોમા તથા પ્રકારના વિચિત્ર અધ્યવસાયોવડે નરકગતિ

---

૧ ઘણુ ખાવા છતા તૃપ્તિ ન થાય એ જાતના એક વ્યાધિનુ નામ ભસ્મક વ્યાધિ છે જેમ ભસ્મક વ્યાધિથી જલદી અન્ન ખાઇ જાય છે તેમ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ ભસ્મક વ્યાધિથી કર્મોને એકદમ ભોગવી ખાલી કરે છે ભોગવ્યા વિના ખાલી કરતો નથી

૨ પરરૂપે જે અનુભવ કરવો તે પ્રદેશોદય કહેવાય છે [illegible]

એ બન્ને એકજ અર્થ વાળા છે

૩ સ્વસ્વરૂપે જે અનુભવ કરવો તે રસોદય કહેવાય છે

આદિ અનેક ગતિઓના જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યા છે, તે સઘળાનો કોઈ એક મનુષ્ય આદિ ભવમાજ અનુભવ થઈ શકે નહિ કારણ કે બાધેલી તે તે ગતિ ઓનો વિપાકોદય પોતપોતાના ભવને અધીન છે, એટલે કે જે જે ગતિ લાયક કર્મો બાધ્યા હોય તે તે ગતિમા આત્મા જાય ત્યારેજ તેનો વિપાકોદય થાય છે, અન્યથા થતો નથી હવે જે જે ભવ યોગ્ય કર્મો ઉપાર્જન કર્યા છે, તે તે ભવમા અનુક્રમે જવાવડે તે તે ભવ યોગ્ય કર્મનો અનુભવ થાય તો કોઈ નરકાદિ યોગ્ય કર્મ બાધી નરકમા જાય, ત્યા ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી ઘણા કર્મો બાધે, તેઓને વળી જે ભવયોગ્ય બાધ્યા હોય ત્યા જઈ અનુભવે, વળી ત્યા કોઈને કોઈ ગતિ યોગ્ય બાધે, તેને તે તે ગતિમા જઈ અનુભવે, આ પ્રમાણે તે તે ગતિમા અનુભવ થવાથી કોઈ પણ આત્માનો મોક્ષ ક્યાથી થાય? કોઈ પણ ભવમા કોઈ પણ ભવ યોગ્ય કર્મ ન બાધે એમ તો બનતુ જ નથી, કેમકે આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમા દરેક આત્માઓ પ્રતિ સમય કોઈને કોઈ ગતિ યોગ્ય કર્મ બાધેજ છે માટે રસોદય દ્વારાજ સઘળા કર્મો અનુભવવા જોઈએ એવો નિયમ ન સમજવો અને પ્રદેશોદય દ્વારા અવશ્ય અનુ ભવ યોગ્ય છે એમ સ્વીકારવુ જોઈએ આ પ્રમાણે સ્વીકાર કરતા કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી

પ્ર૦—દીર્ઘકાળ સુધી ફળ આપે એવી રીતે બાધેલા કર્મને વિશિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ ઉપક્રમ વડે શીઘ્ર અનુભવતા કૃતનાશ દોષ આવતો નથી—એમ જે ઉપર કહ્યુ, તે બરાબર નથી કારણ કે જે વેદનીયાદિ કર્મ બાંધ્યુ છે, તે તો દીર્ઘકાળ પર્યંત ફળ આપે એ રીતે બાધ્યુ છે, તેને વિશિષ્ટ પરિ-ણામ રૂપ [1]ઉપક્રમવડે શીઘ્ર અનુભવે છે, તો તે રીતે અનુભવતા કૃતનાશ દોષ કેમ ન આવે? જેટલી સ્થિતિવાળુ બાધ્યુ છે ત્યા સુધી તો અનુ ભવતો નથી

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે પણ અસત્ છે કારણ કે તથા પ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયના વશથી ઉપક્રમ લાગી શકે એજ પ્રકારે બધ સમયે કર્મ બાધ્યુ છે, એટલેજ શીઘ્ર અનુભવતા કૃતનાશ દોષ આવતો નથી વળી જિન વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને પણ વેદનીયાદિ કર્મોનો ઉપક્રમ માનવો જોઈએ ભાષ્યકાર ભગવાન્ કહે છે કે—'જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવરૂપ હેતુઓને આશ્રયિને કર્મનો ઉદય ક્ષય ક્ષયોપશમ ઉપશમ વિગેરે થાય છે એમ માનીએ છીએ, તેમ તેજ હેતુઓને આશ્રયિ કર્મમા ઉપક્રમ પણ સ્વીકારવો જોઈએ, એ યુક્ત છે' આ પ્રમાણે કર્મના નાશના જેમ

[1] ઉપક્રમ—નાશ નાશનો હેતુ

હેતુઓ છે, તેમ મોક્ષના નાશના કોઇ હેતુઓ નથી, જેથી મોક્ષમા અનાશ્વાસ-અવિશ્વાસનો પ્રસગ આવે. કારણ કે મોક્ષમા જનારા આત્માઓએ મોક્ષનો અભાવ થવાના રાગ દ્વેષાદિ હેતુઓનોજ સર્વથા નાશ કર્યો છે તેથી તમે વેદનીયાદિ કર્મ્મની જેમ કરેલા કર્મક્ષયનો પણ નાશ થાય ઇત્યાદિ જે કહ્યુ, તે અયોગ્ય છે એમ નિશ્ચિત થયુ

પ્ર૦—એવો શુ નિયમ છે કે આયુકર્મ્મથી વેદનીય નામ અને ગોત્ર કર્મ્મજ વધારે સ્થિતિવાળા હોય છે? પરતુ કોઇ પણ કાળે વેદનીયાદિથી આયુ વધારે સ્થિતિવાળુ ન હોય?

ઉત્તર—જીવસ્વભાવ એજ અહિં કારણ છે આવા પ્રકારનોજ આત્માનો પરિણામ છે, કે જે વડે વેદનીયાદિ કર્મ્મના સમાન અથવા ન્યૂનજ આયુ હોય છે, પરતુ કોઇ કાળે વેદનીયાદિ કર્મ્મથી વધારે હોતુ નથી. જેમ આયુકર્મ્મના અધ્રુવ બધમા જીવસ્વભાવ કારણ છે આયુકર્મ્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતે કર્મ્મો સમયે સમયે બધાયા કરે છે, આયુષ તો પોતાના ભવના આયુના ત્રીજે ભાગે નવમે ભાગે આદિ નિશ્ચિત કાલેજ બધાય છે, પરતુ સમયે સમયે બધાતુ નથી. આ પ્રમાણે બધની વિચિત્રતાના નિયમમા જેમ સ્વભાવ સિવાય કોઇ હેતુ નથી, તેમ વેદનીયાદિ કર્મ્મની ન્યૂન કે સમાન આયુ હોવામા જીવસ્વભાવ વિશેષજ કારણ છે સિવાય કોઇ હેતુ નથી ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે-'અસમાન સ્થિતિવાળા કર્મ્મોમા એવો શુ નિયમ છે કે આયુજ થોડુ હોય? પરતુ આયુકર્મ્મથી બીજા કર્મ્મ અલ્પ સ્થિતિવાળા ન હોય? ઉત્તરમા કહે છે કે-જેમ તે કર્મ્મનો અધ્રુવબધ થવામા જીવ સ્વભાવ કારણ છે, તેમ આયુની સ્થિતિ અલ્પ હોવામા જીવ સ્વભાવજ કારણ છે'

આયોજિકાકરણ કર્યા પછી જે કેવળિ મહારાજને આઉખાથી વધારે સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મ્મો હોય, તેને સમ કરવા તેઓ સમુદ્ઘાત કરે છે ત્યારે સમુદ્ઘાત એટલે શુ? તેના ઉત્તરમા કહે કે-'सम-अपुनर्भावेन' ફરીવાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે 'उत्-उत्प्राबल्येन' અધિકતાયે घात वेदनीयादि कर्म्मणा विनाश यस्मिन् क्रिया विशेषे स समुद्घात' વેદનીયાદિ કર્મ્મોનો વિનાશ જે ક્રિયાવિશેષમા થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ઘાત કહેવાય એટલે કે ફરીવાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે ઘણા કાળ પર્યંત ભોગવવા યોગ્ય વેદનીયાદિ કર્મ્મોનો શીઘ્ર વિનાશ જે ક્રિયામા થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ઘાત કહેવાય છે તે સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા પહેલે સમયે જાડાઇવડે પોતાના શરીર પ્રમાણ અને ઊંચ અધો લોકાંત પ્રમાણ પોતાના આત્મપ્રદેશનો દંડ કરે

છે-બનાવે છે, બીજે સમયે પોતાના પ્રદેશોને પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ ઉત્તરમા કપાટરૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે મથાન-રવઈયારૂપે કરે છે, ચોથે સમયે જે આતરાઓ રહ્યા હોય, તે પૂર્ણ કરી, સપૂર્ણ ચૌદરાજલોક વ્યાપી આત્મા થાય છે, પાચમે સમયે આંતરાનો સંહાર કરે છે, છઠે સમયે મથાનનો સહાર કરે છે, સાતમે સમયે કપાટનો સંહાર કરે છે, અને આઠમે સમયે દડનો સહાર કરી આત્મા શરીરસ્થ થાય છે આ પ્રમાણે આઠ સમય પ્રમાણ [1]કેવળી સમુદ્દઘાત કરે છે તેમા દડ સમય પહેલા વેદનીય, નામ અને ગોત્રકર્મની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જે સ્થિતિ હતિ, તેના બુદ્ધિવડે અસખ્યાતા ભાગ કરી, તેમાનો એક અસખ્યાતમો ભાગ બાકી રાખી બાકીના અસખ્યાતા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો દડ સમયે આત્મપ્રદેશને દડરૂપે કરતો આત્મા એક સાથે હણે છે અને પહેલા ત્રણે કર્મનો જે રસ હતો, તેના અનતા ભાગ કરવા તેમાથી દડસમયે અસાતવેદનીય, પ્રથમ વર્જ સસ્થાન પચક, પ્રથમ વર્જ સઘયણ પચક, અપ્રશસ્ત વર્ણાદિ ચતુષ્ક, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, અપર્યાપ્ત, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુસ્વર, અનાદેય, અયશ કીર્તિ, અને નીચૈર્ગોત્રરૂપ પચીસ અશુભ પ્રકૃતિઓના અનતા ભાગ પ્રમાણ રસને હણે છે, અને એક અનતમો ભાગ શેષ રાખે છે તેજ સમયે સાતાવેદનીય, દેવદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, પચેન્દ્રિયજાતિ. શરીર પચક, અગોપાગત્રય, પ્રથમ સઘયણ, પ્રથમ સસ્થાન, પ્રશસ્ત વર્ણાદિચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, આતપ,[2] ઉદ્યોત, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશ

---

[1] કેવળી સમુદ્દઘાત કરતો આત્મા પહેલા સમયે જાડો પહોળો શરીર પ્રમાણ અને ઉચો ઉર્ધ્વ લોકથી અધોલોક પર્યંત આત્મપ્રદેશનો દડ કરે છે બીજા સમયે આખા દડમાથી પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર દક્ષિણ લોકના છેડા સુધિ આત્મ પ્રદેશને ફેલાવિ કપાટ રૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે બીજે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાવ્યા હોય તો ઉત્તર દક્ષિણ અને બીજે સમયે ઉત્તર દક્ષિણ ફેલાયા હોય તો પૂર્વ પશ્ચિમ લોક પર્યંત આખા કપાટમાથી આત્મપ્રદેશ ફેલાવિ મથાન રૂપે કરે છે ચોથે સમયે જે લોકનો માત્ર અસખ્યાતમો ભાગ આત્મપ્રદેશ વિનાનો રહ્યો છે, તેમા આત્મ પ્રદેશ ફેલાવિ આતરાનો ભાગ પૂર્ણ કરી, ચૌદ રાજલોક વ્યાપી થાય છે

[2] નવમા ગુણઠાણાના બીજે ભાગે સત્તામા ક્ષય થતિ સોળ પ્રકૃતિઓ સાથે આતપ ઉદ્યોત નામ કર્મ પણ સત્તામાથી નષ્ટ થાય છે છતા અહિં તેની ગણના આવશ્યક ચૂર્ણિકારના અભિપ્રાયે કરી છે આવશ્યક ચૂર્ણિકાર નવમા ગુણઠાણાના બીજે ભાગે જતિ સોળ પ્રકૃતિઓ સાથે આતપ ઉદ્યોતના બદલે અપર્યાપ્ત નામ અને અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ નામ કર્મનો ક્ષય માને છે, અને આતપ ઉદ્યોતનો ક્ષય ચૌદમા ગુણઠાણાના દ્વિચરમ સમયે માને છે અહિં કેવળિ સમુદ્દઘાતનુ સ્વરૂપ આવશ્યક ચૂર્ણિના અભિપ્રાયે લખ્યુ છે, માટે તેમનોજ મત અહિં ગ્રહણ કર્યો છે

કીર્તિ, નિર્માણ, તીર્થંકર, અને ઉચ્ચૈર્ગોત્રરૂપ ઓગણચાળીસ પ્રકૃતિઓના રસને પાપ પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે-સંક્રમાવવાવડે નાશ[1] કરે છે. આ પ્રમાણે પુન્યના રસનો પાપરૂપે પરિણામ સમુદ્ઘાતના માહાત્મ્ય-સામર્થ્યથી થાય છે. તથા પહેલા સમયે જે અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ સ્થિતિ અને અનંતમા ભાગ પ્રમાણ રસ શેષ હતો, તેના બુદ્ધિ વડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી, બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને, અને રસના અનંતા ભાગોને બીજા કપાટ સમયે એક સાથે હણે છે. અહિં પણ પ્રથમ સમયની જેમ અપ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે-સંક્રમાવવાવડે પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય કરે છે. તથા બીજે સમયે ક્ષય થતાં બાકી રહેલી સ્થિતિના અને અવશિષ્ટ રસના વળી બુદ્ધિવડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા, તેમાંથી એક એક ભાગ રાખી બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને, અને રસના અનંતા ભાગોને, ત્રીજા મંથાન સમયે એક સાથે હણે છે. અહિં પણ પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંક્રમાવી ક્ષય કરે છે. તથા ત્રીજે સમયે અવશિષ્ટ સ્થિતિના અસંખ્યાતમા ભાગના અને રસના અનંતમા ભાગના બુદ્ધિવડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી ચોથે સમયે સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગ હણે છે, એક ભાગ બાકી રાખે છે. રસના અનંતા ભાગ હણે છે, એક બાકી રાખે છે. પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય પણ પૂર્વની જેમજ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય સ્થિતિઘાતાદિ કરતા ચોથે સમયે પોતાના પ્રદેશવડે જેમણે સંપૂર્ણ લોક પૂર્ણ કર્યો છે, એવા કેવળિ ભગવાનને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પોતાના આયુથી સંખ્યાતગુણી થઇ, અને રસતો હજી પણ અનંતગુણજ છે. હવે ચોથે સમયે ક્ષય થતાં અવશિષ્ટ સ્થિતિ, અને અવશિષ્ટ રસના બુદ્ધિવડે અનુક્રમે સંખ્યાતા, અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી બાકીના સ્થિતિના સંખ્યાતા ભાગોને અને રસના અનંતા ભાગોને પાંચમા આંતરાના સંહાર સમયે હણે છે. આ પ્રમાણે સમુદ્ઘાતના પહેલા ચાર સમય પર્યંત પ્રતિસમય જેટલી સ્થિતિ અને જેટલો રસ હોય, તેના અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક એક ભાગ રાખી, બાકીના અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હણે છે, અને ચોથા સમયે જે સ્થિતિ

[1] અહિં પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંક્રમાવી ક્ષય કરે છે, એ વાત કહી છે અને તેની અંદર કારણ સમુદ્ઘાતનું માહાત્મ્ય-સમુદ્ઘાતનું સામર્થ્ય બતાવ્યું છે એટલે સમુદ્ઘાતના સામર્થ્યથી પુન્યનો રસ પાપરૂપે પરિણામ પામે છે અને કોઇપણ પતદ્ગ્રહ વિના પુન્ય પ્રકૃતિઓના દલિકો પાપ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમે છે કારણ કે એકનો રસ તો ગુણરૂપ હોવાથી સંક્રમી શકે નહિ એટલે રસ યુક્ત દલિકાજ સંક્રમે છે

અને જે રસ સત્તામા હોય, તેના સખ્યાતા અને અનતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, શેષ સખ્યાતા અને અનતા ભાગોનો પાચમા સમયે ઘાત કરે છે અહિંથી આગળ છઠા સમયથી આરભી સ્થિતિકડક અને રસકડકનો અતર્મુહૂર્ત્તકાળે નાશ કરે છે, એટલે કે પાચમા સમયે ક્ષય થયા બાદ જે સ્થિતિ અને જે રસની સત્તા શેષ હોય તેના અનુક્રમે સખ્યાતા અને અનતા ભાગ કરી, પ્રત્યેકનો એક એક ભાગ રાખી, બાકીના સ્થિતિના સખ્યાતા અને રસના અનતા ભાગોને ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે, કેટલોક ભાગ છઠ્ઠા સમયે, કેટલોક ભાગ સાતમા સમયે, એમ સમયે સમયે ક્ષય કરતા, અતર્મુહૂર્ત્તકાળે સઘળા સખ્યાતા અને અનતા ભાગોને હણે છે વળી જે સ્થિતિ અને રસ રહે, તેના સખ્યાતા અને અનતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, બાકીના સખ્યાતા અને અનતા ભાગોને અતર્મુહૂર્ત્ત કાળે ક્ષય કરે છે આ પ્રમાણે અતર્મુહૂર્ત્ત અતર્મુહૂર્ત્ત કાળે સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરતો કરતો ત્યા સુધિ જાય કે સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનનો ચરમ સમય આવે સમુદ્ઘાતના છઠ્ઠા સમયથી સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનના ચરમ સમય સુધિના કાળમા [1]અતર્મુહૂર્ત્તકાળવાળા અસખ્યાતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાત થાય છે અને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પણ આયુની સમાન થાય છે, એમ સમજવુ આ સમુદ્ઘાતનો વિધિ આવશ્યક ચૂર્ણિને અનુસરીને કહ્યો છે જે કેવળિ મહારાજને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મ આયુની સમાન સ્થિતિવાળા હોય, તે સમુદ્ઘાત કરતા નથી ભગવાન આર્યશ્યામ મહારાજે પન્નવણા સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—'જે કેવળિ મહારાજને પ્રદેશ અને સ્થિતિવડે આયુની તુલ્ય ભવોપગ્રાહિ વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મો હોય, તે કેવળીઓ સમુદ્ઘાત કરતા નથી સમુદ્ઘાત કર્યા વિના અનતા કેવળિ જિનેશ્વરો જરા અને મરણથી રહિત થઈને, શ્રેષ્ઠ મોક્ષગતિમા ગયા છે' સમુદ્ઘાત કરીને, અથવા કર્યા વિના, લેશ્યાના નિરોધ માટે, અને યોગ નિમિત્તે થતા બધનો નાશ કરવા માટે યોગનો રોધ અવશ્ય કરે છે કહ્યુ છે કે—'લેશ્યાના નિરોધને અને યોગ નિમિત્તે થતા સમય સ્થિતિ પ્રમાણ બધના નિરોધને ઇચ્છતા કેવળિ મહારાજા યોગનો રોધ કરે છે ૧ જો સમયે સમયે કર્મનું ગ્રહણ કરે તો બધની પરપરા ચાલુ રહેવાથી કોઈનો મોક્ષ ન થાય જો કે પૂર્વે બાધેલા કર્મોની સ્થિતિનો નાશ થવાથી તેનાથી તો છુટો થાય છે ૨ નો કર્મરૂપ યોગ દ્રવ્ય વડે-મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોવડે જીવનો વીર્ય વ્યાપાર થાય છે જ્યા સુધિ તે યોગ દ્રવ્યની હયાતિ

[1] અત્યાર પહેલા એક એક સ્થિતિઘાત અને એક એક રસઘાત કરતા અતર્મુહૂર્ત્ત ટાઇમ થતો હતો, અહિં સમુદ્ઘાતના માહાત્મ્યથી પહેલા પાચ સમય પર્યંત જેટલી સ્થિતિ અને જેટલા રસનો ઘાત થાય છે તે એક એક સમયજ થાય છે છઠ્ઠા સમયથી થતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાતને અતર્મુહૂર્ત્ત ટાઇમ થાય છે

છે, ત્યાં સુધિ સમય સ્થિતિ પ્રમાણ કર્મનો બંધ પણ સિદ્ધ છે' ૩ આ શ્લોકમા બંધની જે સમય માત્ર સ્થિતિ કહી છે, તે બંધ સમય છોડીને' કહી છે એમ સમજવું યોગનિરોધ કરતો-વીર્ય વ્યાપારને બંધ કરતો આત્મા પહેલા બાદર કાય યોગના બળથી અંતર્મુહૂર્ત્તમાત્ર કાળે બાદર વચનયોગનો રોધ કરે છે તેનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત તેજ અવસ્થામા રહીને બાદર કાય યોગના અવલંબનથી બાદર મનોયોગનો અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે રોધ કરે છે કહ્યુ છે કે—'પહેલા બાદર કાયયોગ વડે બાદર વચનયોગ અને બાદર મનોયોગને અનુક્રમે રોકે છે અહિં વચનયોગ અને મનોયોગને રોકતા બાદર કાયયોગ એ અવલંબન માટે વીર્યવાન આત્માનું કરણ-ઉત્કૃષ્ટ સાધન મનાયુ છે એટલે કે વચન મન અને કાયા દ્વારા વીર્યવ્યાપારનો રોધ કરવા માટે અવલંબનની જરૂર છે અહિં કાયયોગ એ અવલંબન છે કાય દ્વારા થતા વીર્યવ્યાપાર વડે પહેલા બાદર વચનયોગ, ત્યાર પછી બાદર મનોયોગનો રોધ કરે છે બાદર મનોયોગનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત એજ સ્થિતિમા રહીને ઉચ્છ્વાસ નિ ચ્છ્વાસને અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે રોકે છે ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત એજ સ્થિતિમા રહીને સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી બાદર કાયયોગનો રોધ કરે છે કારણ કે જ્યા સુધિ બાદર યોગ હોય ત્યા સુધિ સૂક્ષ્મ યોગો રોકી શકતા નથી, સઘળા બાદર યોગોનો રોધ કર્યા પછીજ સૂક્ષ્મ યોગોનો રોધ થાય છે કહ્યુ છે કે—'સૂક્ષ્મ કાયયોગ વડે બાદર કાયયોગનો પણ રોધ કરે છે કારણ કે બાદર યોગો છતા સૂક્ષ્મ યોગો રોકાતા નથી' અહિં કેટલાએક આચાર્યો એમ કહે છે કે-બાદર કાયયોગના બળથીજ બાદર કાયયોગ રોકે છે તેઓ અહિં આ પ્રમાણે યુક્તિ બતાવે છે-જેમ કારપત્રિક-કરવતથી કાપનાર કરવતીયો સ્તંભ ઉપર બેસીનેજ સ્તંભને કાપે છે, તેમ બાદર કાયયોગના અવલંબનથી બાદર કાયયોગને રોકે છે અહિં તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે બાદર કાયયોગને રોકતો પૂર્વસ્પર્ધકોની નીચે અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે, એટલે કે પહેલા વધારે વધારે વીર્યવ્યાપારવાળા સ્પર્દ્ધકો કરતો હતો, અહિં અત્યન્ત અલ્પ વીર્યવ્યાપારવાળા અપૂર્વ[2] સ્પર્દ્ધકો કરે છે યોગસ્થાનકનુ સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે સ્પર્દ્ધકનુ સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ

---

૧ અગીઆરમા બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનકે માત્ર યોગ નિમિત્ત જે સ્થિતિનો બંધ થાય છે તે પૂર્વના સમયે બંધાય અને પછીના સમયે ભોગવાય અને ત્યાર પછીના સમયે સત્તા રહિત થાય છે એટલે કે જે સમયે બંધાય છે, ત્યારથી ત્રીજા સમયે સત્તા રહિત થાય છે એટલે અકષાયિક સ્થિતિનો બંધ બે સમય પ્રમાણ ગણાય છે છતા અહિં એક સમય કહ્યો તે બંધ સમય છોડીને કહ્યો છે માત્ર ભોગ સમયજ લીધો છે

૨ ચડતા ચડતા વીર્યાણુવાળી વર્ગણા અને સ્પર્દ્ધકોનો જે ક્રમ છે, તે કાયમ રાખી વીર્યવ્યાપાર અત્યંત અલ્પ કરવો તે અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કહેવાય છે

પોતાની મેળેજ બધનકરણમા કહેશે અત્યાર પહેલા પર્યાપ્તિ પર્યાય વડે પરિણત આત્માએ કાયાદિવ્યાપારને કરવા માટે જે સ્પર્દ્ધકો કર્યા હતા, તે પૂર્વસ્પર્દ્ધકો કહેવાય છે, અને તે સ્થુલ છે જે સ્પર્દ્ધકોને હમણા કરવાનો આરભ કરે છે, તે સૂક્ષ્મ છે કારણ કે આવા પ્રકારના અત્યન્ત હીન વીર્યાણુવાળા સ્પર્દ્ધકો પૂર્વે અનાદિ સસારમા કોઇ કાળે કર્યા ન હતા, માટે અપૂર્વ કહેવાય છે તેમા પૂર્વસ્પર્દ્ધકોમાની નીચલી જે પહેલી બીજી આદિ વર્ગણાઓ છે, તેઓમા જે વીર્યઅવિભાગ પલિચ્છેદ–વીર્યાણુઓ હોય છે, તેઓના અસખ્યાતા ભાગો ખેચે છે, અને એક અસખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે અને જે જીવપ્રદેશો છે, તેનો એક અસખ્યાતમો ભાગ ખેચે છે, શેષ સઘળા ભાગો રાખે છે એટલે કે આટલી સખ્યાવાળા જીવપ્રદેશમાથી પૂર્વોક્ત વીર્યવ્યાપાર રોકે છે આ પ્રમાણે બાદર કાયયોગનો રોધ કરતા પહેલા સમયે ક્રિયા થાય છે કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૃતમા કહ્યુ છે કે—'પહેલે સમયે અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે પૂર્વસ્પર્દ્ધકમાની નીચેની પહેલી આદિ વર્ગણાઓમા જે વીર્યાણુઓ હોય છે, તેના અસખ્યાતા ભાગને ખેચે છે, એટલે કે અસખ્યાતા ભાગોમા રહેલ વીર્યાણુ પ્રમાણ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે અને જીવ પ્રદેશોનો અસખ્યાતમો ભાગ ખેચે છે, એટલે કે પહેલા સમયે એટલા પ્રદેશમાથી વીર્યવ્યાપાર ઓછો કરે છે' ત્યાર પછી બીજા સમયે પહેલે સમયે ખેચેલા અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવપ્રદેશોથી અસખ્યાત ગુણા જીવપ્રદેશો ખેચે છે એટલે કે પહેલે સમયે એક ભાગ ખેચ્યો હતો બીજા સમયે અસખ્યાતા ભાગો ખેચે છે એટલા બધા પ્રદેશોમાથી વીર્યવ્યાપાર રોકે છે તથા પહેલા સમયે જે વીર્યાણુઓ ખેચ્યા હતા તેનાથી અસખ્યેયગુણહીન એટલે કે અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ વીર્યાણુઓને ખેચે છે તાત્પર્ય એ કે પહેલા સમયની અપેક્ષાએ અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે આ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસખ્યાતગુણ અસખ્યાત ગુણ આત્મપ્રદેશોમાથી પહેલા સમયે જે વીર્ય વ્યાપાર રોકાય છે, તેનાથી પછી પછીના સમયે અસખ્યાતગુણહીન અસખ્યાતગુણહીન વીર્યવ્યાપાર રોકતો, ત્યા સુધિ જાય કે અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કરવાના અતર્મુહૂર્ત્તનો ચરમ સમય આવે આ અતર્મુહૂર્ત્તકાળમા અત્યન્ત અલ્પ વીર્ય વ્યાપારવાળા સૂચિશ્રેણિના વર્ગમૂળના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો થાય છે અને તે અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો પૂર્વસ્પર્દ્ધકોનો તો અસખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે બાકીના પૂર્વસ્પર્દ્ધકરૂપેજ રહે છે સઘળા પૂર્વસ્પર્દ્ધકો અપૂર્વસ્પર્દ્ધકરૂપે થતા નથી અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કરવાના અન્તર્મુહૂર્ત્તના પછીના સમયે કિટ્ટિ કરવાની શરૂઆત કરે છે, અને તે અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત કરે છે કહ્યુ છે કે–'તે કેવળી ભગવાન્ અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કરીને સ્થુલ કાયયોગનો નાશ કરે છે, અને શેષ કાયયોગની કિટ્ટિ કરે છે' હવે કિટ્ટિ એટલે

શુ ? તે કહે છે-એક એક વીર્યાણુની વૃદ્ધિનો નાશ કરીને એટલે કે એક એક ચડતા ચડતા વીર્યાણુવાળી વર્ગણાઓના ક્રમનો નાશ કરીને અનતગુણહીન વીર્યાણુવાળી એક એક વર્ગણાને રાખવાવડે યોગને અલ્પ કરવો, તે કિટ્ટિ કહેવાય છે તેમા કિટ્ટિ કરવાના પ્રથમ સમયે પૂર્વસ્પર્દ્ધકોની અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકોની જે પહેલી આદિ વર્ગણાઓ છે, તેઓના જે અવિભાગ પરિચ્છેદો એટલે વીર્યાણુઓ છે, તેઓના અસખ્યાતમા ભાગોને ખેચે છે, એક અસખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે જીવ પ્રદેશોનો પણ એક અસખ્યાતમો ભાગ ખેચે છે, શેષ સઘળા ભાગોને રાખે છે અહિ તાત્પર્ય એ કે જેટલા જીવ પ્રદેશોને ખેચે છે, તેટલા જીવપ્રદેશોમાથી જેટલા વીર્યાણુ ખેચે છે, તેટલા વીર્યાણુપ્રમાણ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે આ કિટ્ટિ કરણના પહેલા સમયની ક્રિયા છે બીજે સમયે પહેલા ખેચેલા વીર્યાવિભાગ પરિચ્છેદ-વીર્યાણુના ભાગથી અસખ્યેયગુણહીન વીર્યાણુઓના ભાગને ખેચે છે અને જીવપ્રદેશોના પહેલે સમયે ખેચેલા જીવપ્રદેશના અસખ્યાતમા ભાગથી અસખ્યાતગુણ ભાગોને એટલે કે અસખ્યાતા ભાગોને ખેચે છે આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરતો ત્યા સુધિ જાય કે અતર્મુહૂર્ત્તનો ચરમ સમય આવે પહેલા સમયે કરાયેલ કિટ્ટિઓથી બીજે સમયે કરાયેલ કિટ્ટિઓ અસખ્યેય [2]ગુણહીન છે એ પ્રમાણે શેષ સઘળા સમયોમા જાણવુ અહિ ગુણકાર પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ છે કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૃતમા કહ્યુ છે કે-'આ પ્રમાણે અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસખ્યેયગુણહીન શ્રેણિએ કિટ્ટિઓ કરે, અને

---

૧ યોગસ્થાનમા અનતાભાગહીન કે અનતગુણહીન કે એ બે હાનિ અથવા અનતભાગ અધિક કે અનતગુણઅધિક એ બે વૃદ્ધિ કહી નથી પરતુ વચલી ચાર હાનિ કે વૃદ્ધિ થાય છે એમ કહ્યુ છે આત્માનુ વીર્ય અનત છે પરતુ યોગ-વીર્યવ્યાપાર અનત નથી, અસખ્યાત પ્રમાણજ છે કેમકે ઉત્કૃષ્ટ જેટલો વીર્યવ્યાપાર છે તેના સૂક્ષ્મ અશો કરવામા આવે તો પણ અસખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણજ થાય છે અનત પ્રમાણ થતા નથી અહિ યોગનો રોધ કરતા કિટ્ટિ કરવાના અવસરે જે 'अनन्तगुणहीनैरेकैकवर्गणस्थापनेन योगस्याल्पीकरणम्' 'અનતગુણહીન એક એક વર્ગણાને રાખવાવડે યોગને અલ્પ કરવો તે કિટ્ટિ કહેવાય છે' એમ જે લખે છે તેમા અનતગુણહીન કરવાનુ જે કહે છે, તે સમજાતુ નથી અસખ્યેય ગુણહીન જોઈએ એમ લાગે છે તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે

૨ પહેલા સમયે અસખ્યાતિ કિટ્ટિઓ કરે, બીજે સમયે અસખ્યાતગુણહીન કરે, એટલે કે પહેલે સમયે એક એક અધિક વીર્યાણુવાળી જેટલી વર્ગણાનો ક્રમ તોડે તેટલી તે સમયે કિટ્ટિઓ થાય છે પહેલા સમયે અસખ્યાતિ વર્ગણાઓમાથી ઉપરોક્ત ક્રમ તોડે છે માટે અસખ્યાતિ કિટ્ટિઓ થાય છે તેનાથી અસખ્યાત ગુણહીન વર્ગણામા બીજે સમયે ક્રમ તોડે છે એમ ચરમ સમયપર્યન્ત થાય છે તેથી પહેલા સમયની કિટ્ટિઓથી પછી પછીના સમયની કિટ્ટિઓ અસખ્યાતમો અસખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે એમ કહ્યું છે

અસખ્યાતગુણ શ્રેણિએ જીવપ્રદેશો ખેચે કિટ્ટિઓનો ગુણકાર પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ છે' પહેલા સમયે કરેલ કુલ કિટ્ટિઓ સૂચિશ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે બીજા આદિ દરેક સમયોમા પણ સમજવુ માત્ર સૂચિશ્રેણિનો અસખ્યાતમો ભાગ નાનો નાનો લેવો સઘળી કિટ્ટિઓનો સરવાળો પણ સૂચિશ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ થાય છે આ સઘળી કિટ્ટિઓ પૂર્વસ્પર્દ્ધક અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકનો અસખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે કિટ્ટિઓ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થવા છતા પણ પૂર્વસ્પર્દ્ધકો અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો રહે છે, સઘળાની કિટ્ટિઓ થતિ નથી કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી પૂર્વસ્પર્દ્ધક અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકનો નાશ કરે છે જે સમયે તેઓનો નાશ થયો, તે સમયથી આરભી અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત આત્મા કિટ્ટિગતયોગ-કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૃતમા કહ્યુ છે કે-'કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ પૂર્વસ્પર્દ્ધક અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકનો નાશ કરે, ત્યાર પછી અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે' તે અતર્મુહૂર્ત્તમા કઈપણ ક્રિયા કરે નહિ, પરતુ એજ સ્થિતિમા રહે ત્યાર પછીના સમયે સૂક્ષ્મ કાયયોગના અવલબનથી અતર્મુહૂર્ત્તકાળે સૂક્ષ્મ વચન યોગનો રોધ કરે છે સૂક્ષ્મવચન યોગનો રોધ કર્યા પછી અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત તેજ અવસ્થામા રહે છે કોઈપણ અન્ય સૂક્ષ્મયોગને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી ત્યારપછીના સમયે સૂક્ષ્મકાયયોગના અવલબનથી સૂક્ષ્મમનોયોગને અતર્મુહૂર્ત્તકાળે રોકે છે ત્યારપછી પણ અતર્મુહૂર્ત્ત તદવસ્થ રહે છે ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગને અતર્મુહૂર્ત્તકાળે રોકે છે તે સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકવાની ક્રિયા કરતો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુક્લધ્યાનના ત્રીજા ભેદ ઉપર આરૂઢ થાય છે આ ધ્યાનના બળથી વદન અને ઉદરઆદિના પોલાણ ભાગ પૂરાઈ જાય છે, અને શરીરના એક ભાગમાથી આત્મપ્રદેશો સકોચાઈ શરીરના બે ભાગમા જેના પ્રદેશો રહ્યા છે એવો આત્મા થાય છે કહ્યુ છે કે-'સૂક્ષ્મકાયયોગવડે અનુક્રમે સૂક્ષ્મવચનયોગ અને સૂક્ષ્મમનોયોગને રોકે છે ત્યારપછી કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો આ આત્મા સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાળો હોય છે ૧ તે સૂક્ષ્મ કાયયોગનો રોધ કરતા સર્વપર્યાયાનુગત સૂક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતિ નામના નિર્મળ ધ્યાનપર આરૂઢ થાય છે' ૨ સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકતો પહેલે સમયે કિટ્ટિઓના અસખ્યાતા ભાગોનો નાશ કરે છે, એક ભાગ રાખે છે શેષ રહેલા એક ભાગના અસખ્યાતા ભાગ કરી, એક

૧ આપણા શરીરના ત્રણ ભાગમાના એક ભાગમા પોલાણ છે તે પોલાણમા આત્મ પ્રદેશો હોતા નથી બાકીના શરીરના સઘળા ભાગમા હોય છે જ્યારે શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયાપર આરૂઢ થાય છે ત્યારે આત્મપ્રદેશો ખેચાઈ પોલાણના ભાગ પૂરાઈ જાય છે અને શરીરના ત્રણ ભાગમાના બે ભાગમા આત્મા આવી જાય છે એટલેજ મોક્ષમા બે ભાગ જેટલી અવગાહના હોય છે અને આકૃતિ અનિર્વચનીય હોય છે

ભાગ રાખી, બાકી સઘળા ભાગોનો બીજે સમયે નાશ કરે છે આ પ્રમાણે સમયે સમયે કિટ્ટિઓનો નાશ કરતો, સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત જાય છે ચરમ સમયે જેટલી કિટ્ટિઓ રહી હોય તેનો નાશ કરી આત્મા અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે જાય છે સયોગિકેવળિના ચરમ સમયે સઘળા કર્મો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે તેટલી જ સ્થિતિવાળા રહે છે માત્ર જે કર્મપ્રકૃતિઓનો અયોગિ ગુણઠાણે ઉદય નથી, તેઓની સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તા આશ્રયિ સમયન્યૂન રાખે છે સત્તાકાળ આશ્રયિ સામાન્ય રીતે દરેક પ્રકૃતિઓનો સત્તાકાળ અયોગિ ગુણસ્થાનકની સમાન હોય છે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન, સઘળી કિટ્ટિઓ, સાતવેદનીયનો બંધ, નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉદીરણા, યોગ, શુક્લલેશ્યા, સ્થિતિ અને રસનોઘાત, એ સાત પદાર્થોનો એક સાથે નાશ થાય છે ત્યાર પછીના સમયે આત્મા અયોગિકેવળિ થાય છે

૧૪ અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનક–પૂર્વે જેનુ વર્ણન કર્યું છે તેવા સૂક્ષ્મ કે બાદર કોઇપણ પ્રકારના યોગ વિનાના કેવળિ મહારાજનુ જે ગુણસ્થાનક તે અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે તે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્મા કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે વ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના શુકલધ્યાનના ચોથા પાયાપર આરૂઢ થાય છે કહ્યુ છે કે–' તે કેવળિ ભગવાન ત્રણ શરીરથી છુટા થવા માટે સર્વવસ્તુગત સમુચ્છિન્નક્રિય અનિવૃત્તિ નામના નિર્મળ ધ્યાન પર આરૂઢ થાય છે ' આ પ્રમાણે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ઉદીરણા આદિ કોઇપણ પ્રયત્ન વિનાના અયોગિ કેવળિ ભગવાન જે કર્મોનો અહિં ઉદય છે તેઓને ભોગવવાવડે ક્ષય કરે છે, અને જે કર્મોનો અહિં ઉદય નથી તેઓને વેદ્યમાન પ્રકૃતિમા સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમાવતો, અથવા સ્તિબુકસક્રમવડે વેદ્યમાન પ્રકૃતિરૂપે અનુભવતો ત્યા સુધિ જાય કે અયોગિ અવસ્થાનો દ્વિચરમસમય આવે તે દ્વિચરમ સમયે દેવદ્વિક, શરીરપચક, બધનપચક, સઘાતનપચક, છ સસ્થાન, ત્રણ અગોપાગ, છ સઘયણ, વર્ણાદિ વીશ, પરાઘાત, ઉપઘાત, અગુરૂલઘુ, ઉચ્છ્વાસ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય, અયશકીર્તિ, પ્રત્યેક, નિર્માણ, અપર્યાપ્ત, નીચૈર્ગોત્ર, સાતા અસાતા એ બેમાથી જેનો ઉદય ન હોય તે એક વેદનીય એ પ્રમાણે બોતેર પ્રકૃતિઓનો સ્વરૂપસત્તા આશ્રયિ નાશ થાય છે કારણ કે ચરમ સમયે અનુભવાતિ પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુકસક્રમ વડે સક્રમી જાય છે અહિં સ્તિબુક સક્રમ મુળ કર્મથી અભિન્ન પર પ્રકૃતિઓમા થાય છે, એમ સમજવુ કહ્યુ છે કે—'મૂળ પ્રકૃતિથી અભિન્ન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પરસ્પર સક્રમે છે' તથા જેનો ઉદય હોય

તે એક વેદનીય મનુષ્ય ગતિ, મનુષ્યાનુ પૂર્વી, મનુષ્યાયુ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, સુભગ, આદેય, યશ કીર્ત્તિ, પર્યાપ્ત, બાદર, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, એ તેર પ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ ચરમ સમયે થાય છે બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—ચરમ સમયે ઉદય નહિ હોવાથી મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયે નાશ થાય છે કારણ કે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તેઓનો સ્તિબુક સક્રમ થતો નથી, તેથી તેઓના દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામા દેખાય છે તેથી ચરમ સમયે તેઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થાય તે યુક્ત છે પરતુ જે પ્રકૃતિનો ચરમ સમયે ઉદય ન હોય, તેના દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામા કઈ રીતે હોઇ શકે? ચાર આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકી હોવાથી વિગ્રહગતિમાજ તેઓનો ઉદય હોય છે, ભવસ્થને તેના ઉદયનો સભવ નથી અને ભવસ્થને તેનો ઉદય નહિ હોવાથી અયોગિના દ્વિચરમ સમયેજ મનુષ્યાનુપૂર્વીની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ થાય છે તેમના મતે દ્વિચરમ સમયે તહોતેર પ્રકૃતિઓની, અને ચરમ સમયે બાર પ્રકૃતિઓની ઉદય અને સત્તાનો નાશ થાય[1] છે ત્યાર પછીના સમયે શિગના બધમાથી છુટા થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી જેમ એરડી ઉચે જાય છે, તેમ ભગવાન પણ કર્મના સબધથી છૂટા થવારૂપ સહકારિકારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી ઉચે લોકના અતે જાય છે અને તે ઋજુશ્રેણિવડે ઉંચે જતો આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે તેટલાજ આકાશપ્રદેશને ઉંચે જતા પણ અવગાહતો, અને વિવક્ષિત સમયથી અન્ય સમયને નહિ સ્પર્શતો ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પછીનાજ સમયે લોકના અતે જાય છે આવશ્યકચુર્ણિમા કહ્યુ છે કે-'આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે, તેટલાજ આકાશપ્રદેશને અવગાહતો, ઋજુશ્રેણિવડે સિદ્ધાવસ્થાના પહેલેજ સમયે લોકના અતે જાય છે વાકો જતો નથી, તેમ બીજા સમયને પણ સ્પર્શતો નથી' ત્યા ગયેલા ભગવાન્ શાશ્વતકાળ પર્યંત એજ સ્થિતિમા રહે છે ફરી કોઈપણ કાળે સસા-

---

૧ મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયેજ સત્તામાથી નાશ થાય, એજ મત વધારે સગત જણાય છે કારણ કે જેનો સ્વોદય હોય છે તેઓને તો ચરમ સમય પર્યંત ભોગવિને ખપાવે છે પરતુ જેઓને પ્રદેશોદય એટલે સ્તિબુકસક્રમવડે સક્રમાવિ દૂર કરવાની હોય છે તેની સ્વરૂપ સત્તાનો એક સમય પહેલાજ નાશ થાય છે જેમ સત્તામાથી નિદ્રાદ્વિકનો બારમાના દ્વિચરમસમયે નાશ થાય છે સ્તિબુકસક્રમવડે સમાન સમયનુ દલિક સમાન સમયમા સક્રમી શકતુ નથી તેથી સ્તિબુકસક્રમવડે સક્રમતિ પ્રકૃતિ સ્વોદયવતી પ્રકૃતિની એક સમય પહેલાજ સત્તામાથી જાય છે જો સમાન સમયનુ સમાન સમયમા સ્તિબુક સક્રમવડે સક્રમી શકતુ હોત તો બોતેરે પ્રકૃતિઓનુ દલિક પણ ચરમ સમયેજ સત્તામાંથી કેમ ન જાય?

રમાં આવતા નથી, કે જન્મ ધારણ કરતા નથી ત્યાં ગયેલા ભગવાન અનંત કાળપર્યંત તેજ સ્થિતિમાં રહે છે એ કેવી રીતે જાણી શકાય ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે સંસારના બીજભૂત રાગ અને દ્વેષાદિ મુક્તિ–સિદ્ધપર્યાયનો નાશ કરવા સમર્થ છે તેઓનો તો સર્વથા નાશ કર્યો છે સર્વથા નષ્ટ થયેલા તે રાગ દ્વેષ ફરીવાર ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણકે રાગ દ્વેષનું કારણ જે મોહનીય કર્મના પુદ્ગલો છે, તેજ સત્તામાં નથી, દશમા ગુણસ્થાનકના અંતે સર્વથા વિચ્છિન્ન થયેલા છે ફરીવાર તે બંધાતા પણ નથી, કારણ કે સંક્લેશવિના તેનો બંધ થતો નથી સિદ્ધના જીવોમાં ફરી સંક્લેશની ઉત્પત્તિજ થતી નથી, કારણકે તેઓ રાગાદિ ક્લેશથી સર્વથા મૂકાં છે તેથીજ મોક્ષમાં ગયેલા તે પરમાત્મા અનંતકાળ પર્યંત તેજ સ્થિતિમાં રહે છે આ પ્રમાણે ચોદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહ્યું કયા ગુણસ્થાનકનો કેટલો કાળ છે તે બીજા દ્વારમાં આવશે ૧૫

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોનું સ્વરૂપ કહ્યું હવે ગુણસ્થાનકમાં યોગો કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

जोगाहारदुगूणा मिच्छे सासायणे अविरए य ।
अपुव्वाइसु पंचसु नव ओरालो मणवई य ॥ १६ ॥

योगा आहारकद्विकोना मिथ्यात्वे सासादने अविरते च ।
अपूर्वादिषु पञ्चसु नव औदारिकं मनो वाक् च ॥१६॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ, સાસાદન, અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણે આહારકદ્વિક ન્યૂન તેર યોગો હોય છે અપૂર્વકરણાદિક પાંચ ગુણઠાણે મનના ચાર વચનના ચાર અને ઔદારિક એમ નવ યોગો હોય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ સાસ્વાદન અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ એ ત્રણ ગુણઠાણે આહારક અને આહારકમિશ્રવિના શેષ તેર યોગો હોય છે ચૌદપૂર્વના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્વિક એ ત્રણ ગુણસ્થાનકે હોતું નથી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાતમોહ અને ક્ષીણમોહ એ પાંચ ગુણઠાણે મનોયોગના ચાર ભેદ, વચનયોગના ચાર ભેદ, અને ઔદારિક કાયયોગ એ નવ યોગોજ હોય છે અન્ય કોઈ પણ યોગોનો સંભવ નથી કારણ કે કદાચ કોઈ લબ્ધિ સંપન્ન આ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છતાં અહિં તેનો ઉપયોગજ કરતા નથી ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ તો અનુક્રમે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અને વિગ્રહ ગતિમાં હોય છે, તેથી તે પણ હોતા નથી ૧૬

वेउव्विणा जुया ते मीसे साहारगेण अपमत्ते ।
देसे दुविउव्विजुया आहारदुगेण य पमत्ते ॥१७॥

वैक्रियेण युक्तास्ते मीश्रे साहारकेणाप्रमत्ते ।
देशे द्विवैक्रिययुक्ता आहारकद्विकेन च प्रमत्ते ॥१७॥

અર્થ—વૈક્રિયયોગ સહિત દશ મીશ્રે, આહારક સહિત અગીઆર અપ્રમત્તે, વૈક્રિયદ્વિક સહિત અગીઆર દેશવિરતે, અને આહારકદ્વિક સહિત તેર યોગ પ્રમત્તે હોય છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વોક્ત ઔદારિક કાયયોગ આદિ નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાય યોગ મેળવતા દશ યોગ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે હોય છે ત્રીજુ ગુણસ્થાનક હમેશા પર્યાપ્તાવસ્થામાજ હોય છે, તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણયોગ હોતા નથી આહારકદ્વિક તો લબ્ધિસપન્ન ચૌદપૂર્વીનેજ હોય છે, તેથી તે પણ અહિ હોતુ નથી માટે શેષ દશ યોગજ અહિ સભવે છે અહિ એમ શકા થાય, કે અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ દેવ નારકી સબધી વૈક્રિયમિશ્ર તો ભલે અહિ ન હોય, પરતુ વૈક્રિય લબ્ધિ વાળા પર્યાપ્તા મનુષ્ય તિર્યંચોને મિશ્રદષ્ટિ છતા વૈક્રિયશરીર કરવાનો સભવ છે, તેથી તેનો જ્યારે આરભ કરે ત્યારે વૈક્રિયમિશ્ર ઘટે છે, તો તે અહિ શા માટે ન કહ્યુ ? તેના ઉત્તરમા સમજવાનુ કે—આ ગુણઠાણુવાળા વૈક્રિયલબ્ધિ નહિ ફોરવતા હોય તે કારણે, અથવા ગમે તે અન્ય કારણે ગ્રન્થકર્તા આચાર્ય મહારાજે અને અન્ય આચાર્ય મહારાજોએ અહિ વૈક્રિયમિશ્ર માન્યુ નથી તેનુ વાસ્તવિક કારણ તથા પ્રકારના સપ્રદાયનો અભાવ હોવાથી અમે જાણી શકતા નથી તથા ઉપર કહેલા નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ અને આહારકકાયયોગ સહિત કરતા અગીઆર યોગ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે હોય છે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે કોઈપણ લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતા નથી, પરતુ છઠે ગુણઠાણે વૈક્રિય કે આહારક લબ્ધિ ફોરવિ અપ્રમત્તે જાય, તો બનેના શુદ્ધયોગનો સભવ છે, મિશ્રનો નહિ લબ્ધિ કરતિ અને છોડતિ વખતે પ્રમત્ત હોય છે, કે જે વખતે મિશ્રયોગનો સભવ છે તથા તે પૂર્વોક્ત નવ યોગ સાથે વૈક્રિય વૈક્રિયમિશ્ર સહિત કરતા અગીઆર યોગ દેશવિરતિ ગુણઠાણે હોય છે વૈક્રિયલબ્ધિ સપન્ન મનુષ્ય તિર્યંચને તે બને યોગો ઘટે છે તે પાચમે ગુણઠાણે કહેલા અગીઆર યોગ સાથે આહારક આહારકમિશ્ર યોગ જોડતા તેર યોગ પ્રમત્ત ગુણઠાણે હોય છે અહિ વૈક્રિય અને આહારક લબ્ધિ સપન્ન મુનિઓને વૈક્રિયદ્વિક અને આહારકદ્વિક સભવે છે ૧૭

अज्जोगो अज्जोगी सत्त सजोगम्मि होंति जोगा उ ।
दो दो मणवइजोगा उरालदुगं सकम्मइगं ॥१८॥

अयोगो अयोगी सप्त सयोगिनि भवन्ति योगास्तु ।
द्वौ द्वौ मनोवाग्योगावौदारिकद्विकं सकार्मणम् ॥१८॥

चउ चउ पुमित्थिवेए सव्वाणि नपुंससपराएसु ।
किण्हाइतिगाहारगभव्वाभव्वे य मिच्छे य ॥२४॥

चत्वारि चत्वारि पुस्त्रीवेदे सर्वाणि नपुंसकसपरायेषु ।
कृष्णादित्रिकाहारकभव्याभव्ये च मिथ्यादृष्टौ च ॥२४॥

અર્થ—પુરુષ અને સ્ત્રીવેદમા ચાર ચાર, નપુંસકવેદ, કષાય, કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, અને મિથ્યાત્વમા સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે

ટીકાનુ૦—પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદમા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવભેદો હોય છે જો કે અસંજ્ઞિપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બંને જીવોમા માત્ર નપુંસક વેદજ કહ્યો છે ભગવતિજીમાં કહ્યુ છે કે—હે પ્રભો ? અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચો શું સ્ત્રીવેદી છે ? પુરૂષવેદી છે ? કે નપુંસકવેદી છે ? હે ગૌતમ ? સ્ત્રીવેદી નથી, પુરૂષવેદી નથી પરંતુ અવશ્ય નપુંસકવેદી છે છતા અહિં પુરૂષવેદ અને સ્ત્રીવેદ જે કહ્યા છે, તે તેઓમા માત્ર સ્ત્રી અને પુરૂષનો આકાર હોય છે, તે આશ્રયિ કહ્યા છે ભાવથી તો નપુંસકવેદ એકજ હોય છે મૂળટીકામા કહ્યુ છે કે 'જો કે અસંજ્ઞિ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નપુંસકવેદી છે, છતા માત્ર સ્ત્રી પુરૂષલિંગના આકાર આશ્રયિને સ્ત્રીવેદી પુરૂષવેદી કહ્યા છે' તથા નપુંસકવેદ, ક્રોધ માન માયા અને લોભરૂપ કષાય, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, ચ શબ્દથી અસંયમ અને મિથ્યાદષ્ટિ એ તેર માર્ગણામા સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે કારણ કે સઘળા જીવોમા આ સઘળા ભાવોનો સંભવ છે ૨૪

तेउ लेसाइसु दोन्नि संजमे एक्कमट्ठमणहारे ।
सन्नी सम्मंमि य दोन्नि सेसयाइ असंनिम्मि ॥२५॥

तेजोलेश्यादिषु द्वे संयमे एकमष्टावनाहारे ।
संज्ञिनि सम्यग्दृष्टौ च द्वे शेषकाण्यसंज्ञिनि ॥२५॥

અર્થ—તેજો આદિ ત્રણ લેશ્યામા બે, સંયમમા એક, અણાહારિમા આઠ સંજ્ઞિ અને સમ્યક્ત્વમા એક, અને અસંજ્ઞિમા બાકીના જીવસ્થાનકો હોય છે

ટીકાનુ૦—તેજો પદ્મ અને શુક્લલેશ્યામા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિ-

કોઇ જીવોને વચનયોગ અને મનોયોગ હોતોજ નથી કારણકે લબ્ધિઅપર્યાપ્તા સઘળા ચોથી પર્યાપ્તિ કરતા કરતાજ મરી જાય છે, અને આ ગાથામા કરણ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે કરણ અપર્યાપ્તામા પર્યાપ્તાની જેમ ઘટાવિ શકાય છે, એટલે કંઇ વિરોધ નથી જુઓ મૂળ ટીકા ગા ૨૩

ચરૂપ બે જીવસ્થાનકો હોય છે અહિં અપર્યાપ્તા કરણથી લેવાના છે કારણ કે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાને તો કૃષ્ણ આદિ ત્રણ લેશ્યાજ હોય છે તથા ગાથાના ઉત્તરાર્ધમા મૂકેલ 'ચ' શબ્દ એ નહિ કહેલ અર્થનો સમુચ્ચાયક હોવાથી તેજોલેશ્યા માર્ગણામા કરણ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો પણ ગ્રહણ કરવા કારણ કે ભવનપતિ વ્યતર જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકના દેવો બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વી અપ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમા ઉત્પન્ન થાય છે, તે સઘળા દેવોને તેજોલેશ્યા હોય છે દેવો જે લેશ્યાના પરિણામે મરણ પામે છે તે લેશ્યાના પરિણામે આગલિ ગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે ભવાતરમા પોતાના ભવની લેશ્યા સાથે લઈ જાય છે કહ્યુ છે કે—'જે લેશ્યાએ મરણપામે છે તે લેશ્યાએજ ભવાતરમા ઉત્પન્ન થાય છે.' તેથી બાદર એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિના જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામા કેટલોક કાળ તેજોલેશ્યા હોય છે તથા સામાયિકાદિ પાચ ચારિત્રમાર્ગણા અને દેશવિરતિમાર્ગણામા પર્યાપ્તસન્નિપચેન્દ્રિયરૂપ એકજ જીવભેદ ઘટે છે તથા અણાહારિમાર્ગણામા સાતે અપર્યાપ્તા અને આઠમો સન્નિપર્યાપ્તો એમ આઠ જીવભેદો ઘટે છે સાતે અપર્યાપ્તાને વિગ્રહગતિમા અણાહારિપણુ સભવે છે, અને સન્નિ પર્યાપ્તાને કેવળિસમુદ્ઘાતાવસ્થામા ત્રીજે ચોથે અને પાચમે સમયે અણાહારિપણુ હોય છે તથા સન્નિમાર્ગણા ,અને ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક એ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાર્ગણામા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સન્નિપચેન્દ્રિયરૂપ બે જીવભેદો હોય છે

પ્રશ્ન—ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ લઈ ભવાતરમા જતો હોવાથી એ બે સમ્યક્ત્વમા તો સન્નિ અપર્યાપ્તો એ જીવભેદ ઘટે છે પરતુ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમા સન્નિ અપર્યાપ્ત જીવભેદ શીરીતે ઘટે ! કારણ કે અપર્યાપ્તાવસ્થામા તદ્યોગ્ય અધ્યવસાયનો અભાવ હોવાથી કોઈપણ નવુ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતુ નથી. કદાચ એમ કહેવામા આવે કે અપર્યાપ્તાવસ્થામા નવુ ભલે ઉત્પન્ન ન થાય, પરતુ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિકની જેમ પરભવનુ લાવેલુ અપર્યાપ્તાવસ્થામા હોય, તેનો કોણ નિષેધ કરી શકે છે ? આ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણકે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ મિથ્યાત્વગુણઠાણે ત્રણ કરણ કરી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તે જ્યા સુધિ હોય ત્યા સુધિ કોઈ જીવ કાળ કરતો નથી શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—'ઔપશમિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ અનતાનુબધિનો બધ, તેનો ઉદય, આયુનો બધ, અને મરણ એ ચારમાથી એક વાનુ પણ કરતો નથી કદાચ એમ કહેવામા આવે કે ઉપશમશ્રેણિનુ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અપર્યાપ્તાવસ્થામા હોય છે, તે પણ અયોગ્ય છે કારણ કે ઉપશમ શ્રેણિપર ચડેલો જે આત્મા ત્યા મરણ પામી અનુત્તરવિમાનમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેને દેવાયુના પહેલેજ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયના પુદ્ગલોનો ઉદય થવાથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ

गतीन्द्रिये च काये योगे वेदे कषायज्ञानेषु च ।
संयमदर्शनलेश्याया भव्यसज्ञिसम्यगाहारे ॥२१॥

અર્થ—ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કષાય, જ્ઞાન, સંયમ, દર્શન, લેશ્યા, ભવ્ય, સંજ્ઞિ, સમ્યક્ત્વ, અને આહારમાર્ગણા એમ ચૌદ મૂળ માર્ગણા છે. અને તેના બાસઠ ઉત્તર ભેદ છે તે દરેકનું સવિસ્તૃત વર્ણન પહેલા અપાયું છે, ત્યાંથી જોઈ લેવું. ૨૧

હવે એ માર્ગણાસ્થાનોમાં જીવસ્થાનકોનો વિચાર કરે છે—

**तिरियगइए चोद्दस नारयसुरनरगईसु दोठाणा ।
एगिदिएसु चउरो विगल पणिंदिसु छचउरो ॥२२॥**

तिर्यग्गतौ चतुर्दश नारकसुरनरगतिषु द्वे स्थाने ।
एकेन्द्रियेषु चत्वारि विकलपञ्चेन्द्रियेषु षट् चत्वारि ॥२२॥

અર્થ—તિર્યંચગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો હોય છે, નરક દેવ અને મનુષ્યગતિમાં બે જીવસ્થાનકો હોય છે, એકેન્દ્રિયમાં ચાર, વિકલેન્દ્રિયમાં છ, અને પંચેન્દ્રિયમાં ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે

ટીકાનુ૦—તિર્યંચગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો ઘટે છે, કેમકે એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા ભેદવાળા જીવોનો તેમાં સંભવ છે તથા નારક, દેવ, અને મનુષ્યગતિમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બબ્બે જીવસ્થાનક હોય છે અહિં નારક અને દેવના સાહચર્યથી મનુષ્યો કરણ અપર્યાપ્તાજ અને સમનસ્ક-મનવાળા વિવક્ષ્યા છે, તેથીજ તેમાં પૂર્વોક્ત બે જીવસ્થાનક ઘટે છે જો સામાન્યપણેજ મનુષ્યોની વિવક્ષા કરીએ તો અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયરૂપ ત્રીજું જીવસ્થાનક પણ સંભવે છે કેમકે ઉલટી પિત્ત આદિ ચૌદસ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થતા સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અસંજ્ઞિ અને લબ્ધિ અપર્યાપ્તા હોય છે ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'હે પ્રભો? સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો કયાં ઉત્પન્ન થાય છે? હે ગૌતમ? પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં અઢીદ્વિપ અને બે સમુદ્રમાં રહેલા પંદર કર્મભૂમિ ત્રીસ અકર્મભૂમિ અને છપ્પન્ન અંતરદ્વિપરૂપ એકસો એક ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ મનુષ્યોની વિષ્ટામાં, મૂત્રમાં, કફમાં નાકના મેલમાં, ઉલટીમાં પિત્તમાં વીર્યમાં, પરુમાં, રૂધિરમાં વીર્ય પુદ્‌ગલોના પરિત્યાગમાં, જીવ વિનાના કલેવરમાં, નગરની ખાળમાં, સઘળા અશુચિના સ્થાનકોમાં, અને સ્રીપુરૂષના સંયોગમાં આ ચૌદે સ્થાનકોમાં સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેઓ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહનાવાળા, અસંજ્ઞિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાનિ, અને સઘળી પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા હોય છે, તથા અંતર્મુહૂર્તના આઉખે

કાળ કરે છે તથા એકેન્દ્રિયમાર્ગણામા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય રૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે વિકલેન્દ્રિયમાર્ગણામા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિયરૂપ છ જીવ ભેદો હોય છે અને પચેન્દ્રિયમાર્ગણામા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ અસંજ્ઞિરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે ૨૨

दस तसकाए चउ चउ थावरकाएसु जीवठाणाई ।
चत्तारि अट्ठ दोन्निय कायवई माणसेसु कमा ॥२३॥

दश त्रसकाये चत्वारि चत्वारि स्थावरकायेषु जीवस्थानानि ।
चत्वार्यष्ट द्वे च कायवाग्मानसेषु क्रमात् ॥ २३ ॥

અર્થ—ત્રસકાયમા દશ, સ્થાવરકાયમા ચાર ચાર, તથા કાયયોગ વચનયોગ અને મનોયોગમા અનુક્રમે ચાર આઠ અને બે જીવસ્થાનકો હોય છે

ટીકાનુ૦—ત્રસકાયમા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપચેન્દ્રિયરૂપ દશ જીવસ્થાનકો હોય છે તથા સ્થાવરકાય—પૃથ્વી અપ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિકાય એ દરેકમા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે આજ ચાર જીવસ્થાનકો વચનયોગ અને મનોયોગ વિનાના કેવળ કાયયોગિમા હોય છે કેવળ કાયયોગિ એકલા એકેન્દ્રિયોજ છે, અને તેના ચાર ભેદ પૂર્વે કહ્યા છે મનોયોગ વિનાના વચનયોગિમા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય એ આઠ જીવભેદો હોય છે તથા મનોયોગિમા સંજ્ઞિપચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બે જીવસ્થાનકો હોય છે અહિં કેવળ કાયયોગ અને મનોયોગની વિવક્ષા હોવાથી ઉપર પ્રમાણે જીવભેદો ઘટે છે એ યોગો સામાન્યરૂપેજ વિવક્ષીએ તો કાયયોગ સઘળાને હોવાથી તેમા ચૌદે ભેદો ઘટે વચનયોગ એકેન્દ્રિયના ચાર ભેદ વિના દશ જીવભેદોમા ઘટે અને મનોયોગ તો સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બેજ જીવભેદોમા ઘટે અપર્યાપ્તામા વચનયોગ અને મનોયોગની વિવક્ષા એ યોગ તેઓને થવાના છે એ અપેક્ષાએ કરી છે [1]કારણ કે ક્રિયાત્મક એ બે યોગ તો સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા થયા પછીજ હોય છે ૨૩

---

૧ ગાથા છઠ્ઠીમા જીવભેદોમા યોગો ઘટાવતા પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિયમા કાયયોગ અને વચનયોગ સંજ્ઞિપર્યાપ્તામા સઘળા યોગ, અને શેષ જીવોમા એકલો કાય યોગ કહ્યો છે આ પ્રમાણે હોવાથી પર્યાપ્ત ચાર જીવભેદોમા વચનયોગ, એક ભેદમા મનોયોગ, અને શેષ નવભેદોમા કાયયોગ ઘટે છે અને આ ગાથામા તો કાયયોગે ચાર વચનયોગે આઠ અને મનોયોગે બે જીવભેદો કહ્યા, તેથી પરસ્પર વિરોધ આવે છે તેનો પરિહાર આ પ્રમાણે છે—છઠ્ઠી ગાથામા લબ્ધિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા કરી છે લબ્ધિઅપર્યાપ્ત

अर्थ—अयोगि भगवान योग रहित छे सयोगि गुणठाणे बे मनना, बे वचनना, औदारिकद्विक, अने कार्मण एम सात योग होय छे

विवेचन—अयोगिकेवळि गुणस्थानके सूक्ष्म के बादर कोईपण योग होता नथी, केमके अयोगि अवस्थानु कारण योगनो अभावज छे तथा सयोगि केवळि गुणस्थानके सत्यमनोयोग, असत्यअमृषामनोयोग, सत्यवचनयोग, असत्यअमृषावचनयोग, औदारिककाययोग, औदारिकमिश्र काययोग, अने कार्मणकाय योग ए सात योगो होय छे तेमा औदारिकमिश्र समुद्घातमा बीजे छट्ठे अने सातमे समये, अने कार्मण त्रीजे चोथे अने पाचमे समये होय छे बाकीना योगो माटे गुणस्थानकना स्वरूपमा कह्यु छे, ते प्रमाणे समजी लेवु १८

आ प्रमाणे गुणस्थानकोमा योगो घटावि हवे उपयोगो घटावे छे—

अचक्खुचक्खुदंसणमन्नाणतिग च मिच्छसासाणे ।
विरयाविरए सम्मे नाणतिग दंसणतिग च ॥१९॥

अचक्षुश्चक्षुर्दर्शने अज्ञानत्रिक च मिथ्यादृष्टिसास्वादने ।
विरताविरतौ सम्यग्दृष्टौ ज्ञानत्रिक दर्शनत्रिक च ॥१९॥

अर्थ—मिथ्यादृष्टि अने सास्वादने अज्ञानत्रिक, चक्षुदर्शन अने अचक्षुदर्शन ए पाच उपयोगो होय छे सम्यग्दृष्टि अने देशविरतिगुणठाणे त्रणज्ञान अने त्रणदर्शन ए छ उपयोगो होय छे

टीकानु०—मिथ्यादृष्टि अने सास्वादन ए बे गुणठाणे मतिअज्ञान, श्रुत अज्ञान, अने विभगज्ञान ए त्रण अज्ञा , चक्षुर्दर्शन अने अचक्षुर्दर्शन ए बे दर्शन, एम पाच उपयोगो होय छे जेम अवधिज्ञाननो उपयोग मूकता अवधिज्ञानिने प्रथम सामान्यज्ञान रूप अवधिदर्शन थाय छे, तेम विभगज्ञाननो उपयोग मूकता विभगज्ञानिने पण प्रथम अवधिदर्शन थाय छे, एम सिद्धातमा कह्यु छे परतु अमे ते कोई अभिप्रायथी अहि अवधिदर्शन मान्यु नथी केमके पहेला बे गुणठाणे मात्र बेज दर्शन कह्या छे, अवधिदर्शन कह्यु नथी टीकाकार महाराज कहे छे के तेनो यथार्थ अभिप्राय अमे समजी शकता नथी भगवतीसूत्रमा कह्यु छे के—"हे प्रभो ? अवधिदर्शनी अनाकार उपयोगी ज्ञानि होय छे, के अज्ञानी ? आ प्रमाणे गौतम महाराजना प्रश्नना उत्तरमा परमात्मा महावीर कहे छे के—ज्ञानि पण होय छे, अज्ञानि पण होय छे जो ज्ञानि होय तो केटलाक त्रण ज्ञानि, अने केटलाक चार ज्ञानी होय छे जे त्रण ज्ञानी होय छे, ते मतिज्ञानि, श्रुतज्ञानि, अने अवधिज्ञानि होय छे जे चार ज्ञानि होय छे, ते मति, श्रुत, अवधि, अने मनपर्यवज्ञानि होय छे जे अज्ञानि होय छे, ते

મતિઅજ્ઞાનિ, શ્રુતઅજ્ઞાનિ, અને વિભંગજ્ઞાનિ હોય છે' આ સૂત્રમાં મિથ્યાદષ્ટિ વિભંગજ્ઞાનિઓને પણ અવધિદર્શન સ્પષ્ટપણે જણાવ્યુ છે, કારણકે જે અજ્ઞાનિ હોય છે, તે મિથ્યાદષ્ટિજ હોય છે જ્યારે અવધિજ્ઞાનિ સાસ્વાદન ભાવને કે મિશ્રભાવને પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે ત્યા પણ અવધિદર્શન હોય છે આ રીતે પહેલા ત્રણ ગુણઠાણે અવધિદર્શન પણ હોય છે, એમ સિદ્ધાતમા કહ્યુ છે તથા અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે મતિ શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન એમ છ ઉપયોગો હોય છે ૧૯

मिस्समि वामिस्सं मणनाणजुय पमत्तपुव्वाणं।
केवलियनाणदसण उवओग अजोगिजोगीसु ॥२०॥

मिश्रे व्यामिश्रं मनःप र्यज्ञानयुक्त प्रमत्तपुर्व्वाणाम् ।
कैवलिकज्ञानदर्शनोपयोगावयोगियोगिनोः ॥२०॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રણ ઉપયોગ મિશ્રે મિશ્ર હોય છે પ્રમત્તાદિને મન પર્યવજ્ઞાન યુક્ત સાત ઉપયોગ હોય છે અયોગિ તથા સયોગિ ગુણઠાણે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે

ટીકાનુ૦—સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે પૂર્વે કહેલા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન અજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે મતિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાનવડે, શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન વડે, અને અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે આ ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ બનેનો અશ હોય છે તેમા કોઇ વખત સમ્યક્ત્વાશનુ બાહુલ્ય હોય છે, તો કોઇ વખત મિથ્યાત્વાશનુ બાહુલ્ય હોય છે કોઇ વખત બને અશ સમાન હોય છે જ્યારે સમ્યક્ત્વાશનુ બાહુલ્ય હોય, ત્યારે જ્ઞાનનો અશ વધારે, અજ્ઞાનનો અશ ઓછો હોય છે જ્યારે મિથ્યાત્વાશનુ બાહુલ્ય હોય, ત્યારે અજ્ઞાનનો અશ વધારે, જ્ઞાનનો અશ અલ્પ હોય છે બને અશો સરખા હોય ત્યારે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બને સમપ્રમાણમા હોય છે તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરભી બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત પૂર્વોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગ સાથે મન પર્યવજ્ઞાન જોડતા સાત ઉપયોગો હોય છે તથા સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ બે ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એમ બે ઉપયોગો હોય છે અન્ય કોઇ ઉપયોગો હોતા નથી ૨૦

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમા ઉપયોગો કહીને, હવે માર્ગણાસ્થાનોમા જીવસ્થાનાદિને કહેવા ઇચ્છતા પ્રથમ માર્ગણાસ્થાનો કહે છે—

गइ इदिए य काए जोए वेए कसायनाणे य ।
सजमदसणलेसा भवसन्निसम्मआहारे ॥२१॥

હોતુ નથી શતકની બૃહચ્ચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે—જે ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપશમ શ્રેણિમા મરણ પામે છે, તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયના દલિકોને ઉદયાવલિકામા નાખીને વેદે છે, તેથી ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અપર્યાપ્તો હોતો નથી, આ પ્રમાણે ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામા સંજ્ઞિપર્યાપ્તો એકજ જીવભેદ ઘટે, પરતુ અપર્યાપ્તો ઘટી શકે નહિ

ઉત્તર—ઉપરોક્ત કોઈ દોષ ઘટતો નથી કારણ કે સપ્તતિકાની ચૂર્ણિમા ગુણસ્થાનકમા જ્યા નામકર્મના બંધ અને ઉદયસ્થાનકનો વિચાર કર્યો છે, ત્યા ચોથાગુણસ્થાનકના ઉદયસ્થાનોના વિચાર પ્રસગે પચીસ અને સત્તાવીસ પ્રકૃતિનો ઉદય દેવ અને નારકી આશ્રયિ કહ્યો છે તેમા નારકીઓ ક્ષાયિક અને વેદક સમ્યક્ત્વી કહ્યા છે, અને દેવો ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વી કહ્યા છે તે ગ્રંથના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે—'પચીસ અને સત્તાવીસનો ઉદય દેવતા અને નારકી આશ્રયિ હોય છે તેમા નારકી ક્ષાયિક અને વેદક સમ્યક્ત્વી હોય છે, અને દેવો ત્રણે સમ્યક્ત્વી હોય છે' તેમા પચીસનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ કરતા હોય છે, અને સત્તાવીસનો ઉદય શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અને શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તાને હોય છે આ પ્રમાણે આ બંને ઉદયસ્થાનકો અપર્યાપ્તાવસ્થામા હોવાથી આ ગ્રંથમા અપર્યાપ્તાવસ્થામા પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કર્યુ છે આ રીતે શતકચૂર્ણિમા ઉપશમ સમ્યક્ત્વે સંજ્ઞિપર્યાપ્ત એકજ જીવભેદ કહ્યો, અને સપ્તતિકાની ચૂર્ણિમા ઉપશમશ્રેણિનુ ઉપશમસમ્યક્ત્વ લઈ અનુત્તર વિમાનમા જાય એ અપેક્ષાએ સંજ્ઞિપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બે જીવભેદ કહ્યા આ પ્રમાણે બે મત છે તત્ત્વ કેવળિમહારાજ જાણે તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવસ્થાનો અસંજ્ઞિમાર્ગણામા હોય છે ૨૫

હવે સામાન્યપણે જ્ઞાનાદિમાર્ગણામા જેટલા જીવસ્થાનકો ઘટે છે તેનુ પ્રતિપાદન કરે છે—

दुसु नाण दसणाइ सव्वे अन्नाणिणो य विन्नेया ।
सन्निम्मि अयोगि अवेइ एवमाइ मुणेयव्व ॥२६॥

द्वयोर्ज्ञानदर्शनानिसर्वेऽप्यज्ञानिनश्च विज्ञेया ।
सज्ञिन्ययोग्यवेद्येवमादि मन्तव्यम् ॥ २६ ॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શન બે જીવભેદમા હોય છે અજ્ઞાનિ સઘળા જીવભેદો જાણવા અયોગિ અવેદિ આદિભાવો સંજ્ઞિમાજ જાણવા

ટીકાનુ૦—સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે જીવભેદોમા સામાન્ય રીતે જ્ઞાન દર્શન સંભવે છે, બીજા ભેદોમા સંભવતા નથી અને આ

માન્ય રીતે સઘળા જીવભેદો અસંજ્ઞિ સંભવે છે, એટલે કે ચૌદે જીવસ્થાનો અસંજ્ઞિ હોઈ શકે છે અયોગિપણું, અવેદિપણું, આદિ શબ્દથી અલેશ્યાપણું, અકષાયિપણું, અનિન્દ્રિયપણું માત્ર સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં જ તેમાં પણ મનુષ્યગતિમાંજ ઘટે છે, અન્યત્ર સંભવતું નથી અહિં અયોગિપણું સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં કહ્યું છે, તેથી એમ શંકા થાય કે સૂક્ષ્મ બાદર યોગવિનાના અયોગિપણામાં સંજ્ઞિપણું કેમ ઘટે? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે દ્રવ્યમનનો સંબંધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે દ્રવ્યમનના સંબંધથી સંજ્ઞિપણાનો વ્યપદેશ થાય છે, જેમ સયોગિ કેવળિમાં વ્યપદેશ થાય છે. કહ્યું છે કે 'મન કરણ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે ' ૨૯

પૂર્વની ગાથાના વિષયનેજ વિશેષત વિચારે છે—

दो मइसुयओहिदुगे एक मणनाणकेवलविभंगे ।
छ तिग व चक्खुदंसण चउदस ठाणाणि सेसतिगे ॥

द्वे मतिश्रुतावधिद्विके एकं मनोज्ञानकेवलविभङ्गे ।
षट् त्रिकं वा चक्षुर्दर्शने चतुर्दश स्थानानि शेषत्रिके ॥

અર્થ—મતિ શ્રુત અને અવધિજ્ઞાને બે, મન પર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાને એક, છ અથવા ત્રણ ચક્ષુદર્શને, અને શેષ ત્રણ અજ્ઞાને ચૌદે જીવસ્થાનો હોય છે

ટીકાનુ૦—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને અવધિદર્શનમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બે જીવ સ્થાનક હોય છે તથા મન પર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અને વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એકજ જીવસ્થાન હોય છે અહિં વિભંગજ્ઞાનમાં જે પર્યાપ્તસંજ્ઞિરૂપ એકજ જીવસ્થાનક કહ્યુ, તે તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને અસંજ્ઞિ નારકની અપેક્ષાએ સમજવુ કારણ કે સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી, તથા અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચમાંથી જેઓ રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓનો અસંજ્ઞિનારક એવે નામે વ્યવહાર થાય છે, તેઓને

---

૧ અયોગીપણામાં દ્રવ્ય મનનો સંબંધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે એમ ઉપર કહ્યુ પરંતુ કોઈ પણ જાતના યોગ વિનાના તે આત્માને કયા મનપ્રાયોગ્યવર્ગણાનુ ગ્રહણ કે પરિણમન કરવાનુ છે કે દ્રવ્ય મનનો સંબંધ છે એમ કહી શકાય ' આવી શંકા કરનારએ સમજવુ કે નષ્ટકના ભૂતમાત્રમાં હોય તો આરોપ થઈ શકે છે અયોગિપણાની નષ્ટકના સયોગિપણામાં મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાનુ ગ્રહણ પરિણમન હતુ તેથી અયોગિપણામાં તે વખતે ભલે મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાનુ ગ્રહણ ન હોય તો પણ સંજ્ઞિપણાનો આરોપ થઈ શકે છે

પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પરંતુ સઘળી પર્યાપ્તિઓ સંપૂર્ણ થયા બાદ ઉત્પન્ન થાય છે તે અપેક્ષાએ વિભંગજ્ઞાનમાં સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ એકજ જીવસ્થાન કહ્યું છે સામાન્ય રીતે વિચારતાં વિભંગજ્ઞાન માર્ગણાએ સંજ્ઞિપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બંને જીવસ્થાનક હોય છે કારણ કે સંજ્ઞિ તિર્યંચ મનુષ્યમાંથી ઉત્પન્ન થતા નારક દેવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તથા ચક્ષુદર્શનમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એમ છ જીવસ્થાનકો ઘટે છે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તાને કેટલાએક ચક્ષુર્દર્શનોપયોગ માને છે કેટલાક નથી પણ માનતા તેમના મતની અપેક્ષાએ પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એમ ત્રણ જીવભેદો ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગણાએ હોય છે શેષ મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અચક્ષુદર્શન એમ ત્રણ ઉપયોગે ચૌદે જીવસ્થાનકો ઘટે છે તથા સાસ્વાદને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા વિના કરણ અપર્યાપ્તા છ જીવભેદ અને સાતમો સંજ્ઞિપર્યાપ્તો એ સાત જીવભેદ હોય છે મિશ્રે એક સંજ્ઞિપર્યાપ્તજ હોય છે ૧

આ પ્રમાણે માર્ગણાસ્થાનકોમાં જીવસ્થાનકો કહ્યા હવે ગુણસ્થાનકો ઘટાવે છે—

सुर नारएसु चत्तारि पंच तिरिएसु चोद्दस मणूसे
इगि विगलेसु जुयल सव्वाणि पणिंदिसु हवंति ॥२७॥

सुरनारकयोश्चत्वारि पञ्च तिर्यक्षु चतुर्दश मनुष्ये ।
एकविकलेन्द्रियेषु युगलं सर्वाणि पञ्चेन्द्रियेषु भवन्ति ॥२७॥

અર્થ—દેવતા અને નારકીમાં ચાર, તિર્યંચમાં પાંચ, મનુષ્યમાં ચૌદ, એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં બે, અને પંચેન્દ્રિયમાં સઘળાં ગુણસ્થાનકો હોય છે

ટીકાનુ૦—દેવગતિ અને નરકગતિ માર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે તીવ્ર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીકષાયનો ઉદય હોવાથી એ બે ગતિમાં વિરતિ પરિણામ થતાજ નથી દેશવિરતિ સુધિના પાંચ ગુણસ્થાનકો તિર્યંચગતિમાં હોય છે ગર્ભજતિર્યંચોને સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ યોગ્ય પરિણામ થઇ શકે છે તેમાં યુગલિયા તિર્યંચોને ચારજ ગુણસ્થાનક હોય છે, અને સમ્યક્ત્વ ત્રણમાંથી કોઇપણ પ્રકારનું સંભવે છે અને સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા સંજ્ઞિ તિર્યંચમાં ક્ષાયિક સિવાય બે સમ્યક્ત્વ, અને દેશવિરતિ સુધિનાં પાંચ ગુણસ્થાનકો સંભવે છે મનુષ્યગતિમાં ચૌદે ગુણસ્થાનક ઘટે છે તેમાં મિથ્યાત્વથી આરંભી અયોગિ સુધિના સર્વ ભાવોનો સંભવ છે

તથા એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમા મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે તેમા સાસ્વાદનપણુ પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા કરણઅપર્યાપ્તાઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા જાણવુ તથા પચેન્દ્રિય માર્ગણામા સઘળા ચૌદે ગુણસ્થાનકો સભવે છે કારણ કે મનુષ્યગતિમા સઘળા ભાવો ઘટે છે ૨૭

सव्वसुवि मिच्छा वाउतेउसुहुमतिगं पमोत्तुण ।
सासायणो उ सम्मो सन्निदुगे सेस सन्निम्मि ॥२८॥

सर्वेष्वपि मिथ्यादृष्टिर्वायुतेजःसूक्ष्मत्रिकं प्रमुच्य ।
सास्वादनस्तु सम्यग्दृष्टिः संज्ञिद्विके शेषाणि संज्ञिनि ॥२८॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક સર્વજીવોમા, સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક વાયુ તેઉ અને સૂક્ષ્મત્રિક વર્જીને શેષ સઘળા જીવોમા, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક સંજ્ઞિદ્વિકમા, અને શેષ ગુણસ્થાનકો સંજ્ઞિમા હોય છે

ટીકાનુ૦—સામાન્ય રીતે ત્રસ અને સ્થાવર સઘળા જીવોમા મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે તથા અગ્નિકાય, વાઉકાય, અને સૂક્ષ્માદિ ત્રણ—સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળા, અપર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયવાળા, અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને છોડી શેષ લબ્ધિપર્યાપ્તા અને કરણ અપર્યાપ્તા સઘળા જીવસ્થાનોમા અને સંજ્ઞિપર્યાપ્તામા સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે તથા સંજ્ઞિપર્યાપ્તા અને સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તા જીવોમા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે શેષ મિશ્રદૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ આદિ અગીઆર ગુણસ્થાનકો પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયમાજ હોય છે ૨૮

जा बायरो ता वेएसु तिसु वि तह तिसु य सपराएसु ।
लोभमि जाव सुहुमो छ ल्लेसा जाव सम्मोत्ति ॥२९॥

यावद्बादरस्तावद् वेदेषु त्रिष्वपि तथा त्रिषु च संपरायेषु ।
लोभे यावत्सूक्ष्मः षड्लेश्यासु यावत्सम्यग्दृष्टिरिति ॥२९॥

અર્થ—ત્રણ વેદ[1] તથા ત્રણ કષાયમા બાદર સપરાય સુધિના ગુણસ્થાનકો હોય છે લોભમા સૂક્ષ્મસપરાય સુધિના, અને છ લેશ્યામા ચતુર્થગુણસ્થાનક સુધિના ગુણસ્થાનકો હોય છે

૧ અહિં વેદમા જે નવ ગુણસ્થાનકો કહ્યા તે દ્રવ્યવેદ આશ્રયિ કહ્યા છે ? કે ભાવવેદ આશ્રયિ ? દ્રવ્યવેદ આશ્રયિ તો કહ્યા જણાતા નથી કારણ કે તેનો ઉપરના ગુણસ્થાને પણ હોય છે ભાવવેદે કહ્યા હોય તો ભાવવેદના ચારિત્ર કેમ હોઇ શકે ? નવમા ગુણસ્થાનક સુધિ વેદો કહ્યા તે ઉપરથી ઉપશાન્ત નામ કહી શકે છે તેના ઉત્તરમા સમજવાનુ

ટીકાનુ૦—ત્રણ વેદમાર્ગણામાં અને ક્રોધ માન અને માયા એ ત્રણ કષાયમાર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય સુધિના નવ ગુણસ્થાનકો હોય છે.

તથા લોભમાર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધિના દશ ગુણસ્થાનકો હોય છે અને છ લેશ્યા માર્ગણામાં પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે ૨૯

अपुव्वाइसु सुक्का नत्थि अजोगिम्मि तिन्नि सेसाण ।
मीसो एगो चउरो असजया सजया सेसा ॥ ३० ॥

अपूर्वादिषु शुक्ला नास्त्ययोगिनि तिस्रः शेषाणाम् ।
मीश्र एकश्चत्वारोऽसंयताः संयताः शेषा ॥३०॥

અર્થ—અપૂર્વકરણાદિમાં શુક્લલેશ્યા હોય છે, અયોગિમાં એક પણ લેશ્યા હોતિ નથી, અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ લેશ્યા હોય છે તથા મિશ્રે એક, અને અસંયતે ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે તથા શેષ ગુણસ્થાનકો સંયતને હોય છે

ટીકાનુ૦—અપૂર્વકરણથી આરંભી સયોગિ ગુણસ્થાનક સુધિના સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં એક શુક્લલેશ્યાજ હોય છે, અન્ય કોઈ લેશ્યા હોતિ નથી અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે કોઈ પણ લેશ્યા હોતિ નથી, કારણ કે ત્યાં યોગનો અભાવ છે જ્યાં સુધિ યોગ હોય છે, ત્યાં સુધિજ લેશ્યા હોય છે તથા બાકીના દેશવિરતિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સંયતને તેજો પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ શુભલેશ્યા હોય છે દેશવિરતાદિને આ ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત કરતા હોય છે એમ સમજવું અન્યથા છએ લેશ્યાઓ હોય છે કહ્યું છે કે 'સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ અને [1]સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિકાળે ત્રણ શુભલેશ્યાજ હોય

---

* અહિં નવ ગુણસ્થાનકો ભાવવેદ આશ્રિ કહ્યા છે વેદ એ દેશઘાતિ છે અને તે સર્વઘાતિ કષાયોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા ગુણને હણતા નથી પરંતુ સર્વઘાતિ કષાયોના ઉદય યુક્ત તેનો ઉદય ચારિત્રને હણે છે વેદના તીવ્ર મંદાદિ અસંખ્ય ભેદ થાય છે તેમાંના કેટલાક મંદ ભેદો ઉપરના ગુણસ્થાનકે પણ પ્રતીયમાન થાય છે અને તે અત્યંત મંદતાવાળી ગુણને બાધક થતા નથી જેમ પિત્તાદિ રોગો સઘળા જીવોને હોય છે પરંતુ જો તે ઉત્કટ ન હોય તો જેમ બાધક થતા નથી તેમ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાને અત્યંત મંદતાને પ્રાપ્ત થયેલા તે વેદો બાધક થતા નથી જુઓ મૂળટીકા ગા ૨૯

૧ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થયા પછી સઘળી લેશ્યાઓ હોય છે, એમ ઉપર કહ્યું તેમાં સર્વવિરતિ પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક ગ્રહણ કરવું અપ્રમત્તે તો હમેશાં શુભ લેશ્યાજ હોય છે આ રીતે છ લેશ્યા માર્ગણાએ ૭ ગુણસ્થાનક સંભવે છે

છે, અને પ્રાપ્ત થયા પછી સઘળી લેશ્યાઓ પરાવર્ત્તન પામે છે ’ તથા મનો યોગ વચનયોગ અને કાયયોગ માર્ગણાએ અયોગિકેવળિ વર્જીને શેષ તેર ગુણસ્થાનકો હોય છે તથા મતિ શ્રુત અવધિજ્ઞાન માર્ગણામા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના નવ ગુણસ્થાનકો હોય છે મનપર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામા પ્રમત્તસયતથી આરભી ક્ષીણમોહ સુધિના સાત ગુણ થાનકો હોય છે કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનમાર્ગણામા સયોગિ અને અયોગિ કેવળિ એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભગજ્ઞાનમાર્ગણામા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનકો હોય છે ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શનમાર્ગણામા પહેલા ગુણસ્થાનકથી આરભી ક્ષીણમોહ સુધિના બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણામા એક મિશ્રગુણ થાનક હોય છે દેશવિરતિ ચારિત્રમાર્ગણામા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક હોય છે અવિરતિમાર્ગણામા પહેલા ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાર્ગણામા પ્રમત્ત સયતથી આરભી નવમા સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમાર્ગણામા છઠ્ઠુ અને સાતમુ એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાર્ગણામા એક સૂક્ષ્મસપરાયજ હોય છે અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાર્ગણામા છેલ્લા ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે

अभव्विएसु पढम सव्वाणियरेसु दो असन्निसु ।
सन्निसु बार केवलि नो सन्नी नो असन्नीत्ति ॥३१॥

अभव्येषु प्रथम सर्वाणीतरेषु द्वे असंज्ञिषु ।
संज्ञिषु द्वादश केवलीनौ न संज्ञिनौ नासंज्ञिनावपि ॥३१॥

અર્થ—અભવ્યમા પહેલુ એક, ભવ્યમા સઘળા, અસંજ્ઞિમા બે, અને સંજ્ઞિમા બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે કેવળિ ભગવાન્ સંજ્ઞિ કે અસંજ્ઞિ કંઇ પણ હોતા નથી

ટીકાનુ૦—અભવ્ય જીવોમા પહેલુ મિથ્યાદષ્ટિ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે ભવ્યોમા મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિ સુધિના સઘળા ગુણસ્થાનકો સભવે છે અસંજ્ઞિમાર્ગણામા મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે તેમા સાસ્વાદન ગુણસ્થાન લબ્ધિ પર્યાપ્તા તેઓને કરણ અપર્યાપ્તાવસ્થામા જાણવુ સંજ્ઞિમા છે ના બે સિવાય બાર ગુણસ્થાનક હોય છે સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ એ બે ગુણસ્થાનક તેની અંદર સભવતા નથી કારણ કે મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સયોગિ અને અયોગિકેવળિ સંજ્ઞિ કહેવાતા નથી તેમ દ્રવ્યમનનો સબધ છે માટે અસંજ્ઞિપણ કહેવાતા નથી તેથીજ ગાથામા કહ્યુ છે કે કેવળિભગવાન્ મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સંજ્ઞિ કહેવાતા નથી

તેમ દ્રવ્ય મનનો સંબંધ હોવાથી અસંજ્ઞિ [1]પણ કહેવાતા નથી સપ્તતિકાચૂર્ણિ-માં કહ્યુ છે કે–'મનકરણ–દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે તેથી સંજ્ઞિ કહેવાય છે, મનોવિજ્ઞાન આશ્રયિ તેઓ સંજ્ઞિ નથી' •

अपमत्तुवसन्तअजोगि जाव सव्वेवि अविरयाईया ।
वेयगउवसमखाइयदिट्ठी कमसो मुणेयव्वा ॥३२॥

अप्रमत्तोपशान्तायोगिन यावत्सर्वेऽप्यविरताद्या ।
वेदकोपशमक्षायिकसम्यग्दृष्टय क्रमश मन्तव्याः ॥३२॥

અર્થ—અવિરતિથી આરંભી અપ્રમત્ત ઉપશાન્તમોહ અને અયોગિકેવળિ સુધિના ગુણસ્થાનકો અનુક્રમે વેદક ઉપશમ અને ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ માર્ગણા-માં જાણવા

ટીકાનુ૦—અહિં પદનો સંબંધ અનુક્રમે કરવો તે આ પ્રમાણે–અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો વેદકસમ્યક્ત્વમાર્ગણા-માં હોય છે, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી ઉપશાન્તમોહ સુધિના આઠ ગુણ-સ્થાનકો ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં હોય છે અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિસુધિના અગીઆર ગુણસ્થાનકો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં હોય છે મિથ્યાદષ્ટિ, સાસ્વાદન, અને મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં પોતપોતાના નામવાળુ એક એક ગુણસ્થાનક ગાથામાં નથી કહ્યુ છતાં જાણી લેવુ ૩૨

आहारगेसु तेरस पच अणाहारगेसु वि भवति ।
भणिया जोगुवयोगाण मग्गणा वधगे भणिमो ॥३३॥

आहारकेषु त्रयोदश पञ्चानाहारकेष्वपि भवन्ति ।
भणिता योगोपयोगाना मार्गणा बन्धकान् भणामः ॥३३॥

અર્થ—આહારકમાં તેર અને અણાહારકમાં પાંચ ગુણસ્થાનક હોય છે આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગણા કહી હવે બન્ધકનુ વર્ણન કરીશ

---

1 મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તે દ્વારા વિચાર કરનારા આત્માઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે તેરમે ચૌદમે ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાન હોવાથી મનોવર્ગણાદ્વારા વિચાર કરવા પણુ નથી પરંતુ કેવળજ્ઞાનદ્વારા પદાર્થો જાણીને અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેનારા મનપર્યવજ્ઞાનિ કે અનુત્તર વિમાનના દેવોને ઉત્તર આપવા મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરે છે એટલે કેવળિમહારાજને માત્ર વર્ગણાનુ ગ્રહણ છે તે દ્વારા મનન કરવાપણુ નથી એટલે કે દ્રવ્ય મન છે ભાવમન નથી ભાવમન નહિ હોવાથી સંજ્ઞિ ન કહેવાય દ્રવ્યમન હોવાથી અસંજ્ઞિ પણ કહેવાય અને બારમા ગુણસ્થાનક સુધિ વર્ગણાનુ ગ્રહણ તેમ તે દ્વારા મનન પરિણામ પણ થાય છે, તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે

ટીકાનુ૦—પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અયોગિ કેવળિસુધિના તેર ગુણસ્થાનકો આહારકમાર્ગણામા હોય છે અનાહારકમાર્ગણામા પહેલા બે ગુણસ્થાનક, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક, અને છેલ્લા બે સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ પાચ ગુણસ્થાનક હોય છે તેમા પહેલા બીજા અને ચોથામા ગુણસ્થાનકમા વિગ્રહગતિમા અણાહારિપણુ છે તેમજ સમુદ્‌ઘાતાવસ્થામા ત્રીજે ચોથે અને પાચમે સમયે અણાહારિપણુ છે અને ચૌદમા ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ શરીરનો અભાવ હોવાથી અણાહારિજ હોય છે આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગણા નામનુ પહેલુ દ્વાર પૂર્ણ થયુ હવે બન્ધકનામના બીજા દ્વારનુ પ્રતિપાદન કરીશુ ૩૩

પહેલુ દ્વાર સમાપ્ત

૨ જુ બધક દ્વાર

चोद्दसविहावि जीवा विवधगा तेसिमंतिमो भेओ ।
चोद्दसहा सव्वे हु किमाइसताइपयनेया ॥१॥

चतुर्दशविधा अपि जीवा विबन्धकास्तेषामन्तिमो भेदः
चतुर्दशधा सर्वेऽपि हु किमादिसदादिपदज्ञेया ॥१॥

અર્થ—ચૌદે પ્રકારના જીવો કર્મના બંધક છે તેમાનો છેલ્લો ભેદ ચૌદ પ્રકારે છે સઘળા જીવ ભેદો કિમ આદિ, અને સત્ આદિ પદોથી જાણવા યોગ્ય છે

ટીકાનુ૦—જેનુ સ્વરૂપ પહેલા દ્વારની પાચમી ગાથાની ટીકામા કહ્યુ છે, તેવા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિયાદિ ચૌદે પ્રકારના જીવો જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે પ્રકારના કર્મના બંધક-બાંધનારા છે તે ચૌદ પ્રકારના જીવોમાનો અંતિમ ભેદ જે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય છે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકારે છે તથા પૂર્વોક્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ચૌદે પ્રકારના જીવો, તેમજ ગુણસ્થાનકના ભેદે મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ જીવો 'કિમ્' આદિ અને 'સત્પદપ્રરૂપણા' આદિ દ્વારો વડે યથાર્થ સ્વરૂપે સમજવા યોગ્ય છે, તે હવે પછી સમજાવે છે [1]

જે ક્રમથી વર્ણન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે ક્રમથી વર્ણન કરવુ જોઇએ એ ન્યાયે પહેલા 'કિમ' આદિ પદોવડે જીવની પ્રરૂપણા કરે છે—

कि जीवा ? उवसममाइएहिं भावेहिं संजुयं दव्वं ।
कस्स ? सरुवस्स पहू केणन्ति ? न केणइ कयाउ ॥२॥

किं जीवा ? उपशमादिभिर्भावैः संयुतं द्रव्यम् ।
कस्य ? स्वरूपस्य प्रभुः केनेति ? न केनापि कृतास्तु ॥२॥

અર્થ—જીવ એ શુ છે ? ઉપશમાદિ ભાવો વડે સંયુક્ત દ્રવ્ય તે જીવ છે કોનો પ્રભુ છે ? સ્વરૂપનો પ્રભુ છે કોણે બનાવ્યો છે ? કોઇએ બનાવ્યો નથી

ટીકાનુ૦—કિમ્ આદિ પ્રશ્નો દ્વારા જીવના સ્વરૂપને જણાવે છે તમા પહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

---

1 દ્વાર એટલે જીવરૂપ વસ્તુને સમજવાના પ્રકાર જીવનુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવા માટે આવા આવા અનેક પ્રકારોની પૂર્વાચાર્યોએ ગોઠવણ કરી છે, તેમાંથી અહિં કિમ્ આદિ અને સત્પદપ્રરૂપણા આદિ પ્રકારો વડે જીવનુ સ્વરૂપ સમજાવે છે

પ્રશ્ન—જીવ એ શુ છે—તેનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ઔપશમિક, ઔદયિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, અને પારિણામિક ભાવો વડે યુક્ત જે દ્રવ્ય તે જીવ કહેવાય છે એટલે કે આ ભાવોમાંથી બે ત્રણ ચાર કે પાચ ભાવો જેની અંદર હોય છે, તે જીવ કે આત્મા કહેવાય છે અહિ વચમા શકા કરે છે કે—ઔદયિકભાવ નિગોદથી માંડી સઘળા સસારી જીવોને હોય છે, અને ઔપશમિક તો કેટલાકનેજ હોય છે, તો પછી ગાથાની શરૂઆતમા ઔદયિક ભાવને છોડી શા માટે ઔપશમિકભાવનુ ગ્રહણ કર્યું છે? ઉત્તરમા જણાવે છે કે—જીવનુ સ્વરૂપ જણાવતા તેનુ એવુ સ્વરૂપ જણાવવુ જોઇએ, કે જે અસાધારણ હોય કારણકે એ પ્રમાણે અસાધારણ સ્વરૂપ જણાવે તોજ અન્ય પદાર્થોથી જીવ ભિન્ન છે એવુ સમજાય, અન્યથા ન સમજાય આ હેતુથી ઔદયિકાદિ ગ્રહણ ન કરતા ઔપશમિકાદિ ભાવોનુ ગ્રહણ કર્યું છે એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે—ઔદયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ તો અજીવદ્રવ્યમા પણ ઘટે છે, માટે તે ભાવો શરૂઆતમા ગ્રહણ કર્યા નથી ક્ષાયિકભાવ ઔપશમિક ભાવપૂર્વકજ થાય છે, કારણકે કોઈ પણ જીવ ઉપશમભાવ પામ્યા વિના ક્ષાયિકભાવ પ્રાપ્ત કરતોજ નથી કેમકે અનાદિ મિથ્યાત્વી પહેલીવાર ઉપશમ સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે તેને પણ શરૂઆતમા ન મૂક્યો ક્ષાયોપશમિકભાવ ઔપશમિક ભાવથી અત્યત ભિન્ન નથી, તેથી શરૂઆતમા ઔપશમિક ભાવનુ ગ્રહણ કર્યું છે

પ્રશ્ન ૨—જીવો કોના પ્રભુ—સ્વામિ છે?

ઉત્તર—જીવો પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે આ નિશ્ચય નયનો અભિપ્રાય છે કારણ કે કર્મોથી છુટા થયેલા આત્માઓ કોઈ કોઈના સ્વામિ નથી, પરતુ તથાસ્વભાવે પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે સસારમા જે સ્વામિ સેવકભાવ જણાય છે તે કર્મરૂપ ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી ઔપાધિક છે, વાસ્તવિક નથી

પ્રશ્ન ૩—જીવોને કોણે બનાવ્યા છે?

ઉત્તર—જીવોને કોઇએ બનાવ્યાજ નથી, પરતુ આકાશની જેમ અકૃત્રિમ છે હમેશા એક નિયમ છે કે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો જરૂર નાશ થાય જો જીવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો તેનો પણ નાશ થાય પરતુ તેનો કોઇકાળે નાશ થતો નહિ હોવાથી અકૃત્રિમ છે ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે—જીવો અકૃત્રિમ છે તેનુ યુક્તિપૂર્વક અવિસ્તૃત સ્વરૂપ ધર્મસગ્રહણિની ટીકામા કહ્યુ છે, ત્યાથી જોઇ લેવુ અહિ ગ્રથ ગૌરવના ભયથી કહેવામા આવ્યુ નથી ૨

कत्थ सरीरे लोए व हुंति केवचिर सव्वकाल तु ।
कइ भावजुया जीवा दुगतिगचउपचमीसेहि ॥३

कुत्र ? शरीरे लोके वा भवन्ति कियच्चिर ? सर्वकाल तु ।
कतिभावयुता जीवा.? द्विकत्रिकचतुष्पञ्चमिश्रै. ॥३॥

અર્થ—જીવ કયા રહે છે ? શરીર અથવા લોકમા રહે છે કેટલો કાળ જીવ રહેવાનો છે ? સર્વકાળ રહેવાનો છે કેટલા ભાવ યુક્ત જીવો હોય છે ? બે ત્રણ ચાર કે પાચ ભાવ યુકત જીવો હોય છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામા જીવનુ સ્વરૂપ સમજવા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપ્યા છે આ ગાથામા બીજા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપે છે

પ્રશ્ન ૪—જીવો કયા રહે છે ?

ઉત્તર—જીવો પોત પોતાના શરીરમા રહે છે, અથવા લોકમા રહે છે તેમા સામાન્ય વિચાર કરતા જીવો લોકમા રહે છે, અલોકમા નહિ. કારણ કે તથાસ્વભાવે ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય, જીવ, અને પુદ્ગલોનો અલોકમા અભાવ છે વિશેષ વિચાર કરતા પોત પોતાનો જીવ પોત પોતાના શરીરમા રહે છે, પોતાના શરીરથી બહાર રહેતો નથી કારણકે શરીરના પરમાણુઓ સાથે આત્મ પ્રદેશોનો પાણી અને દૂધની જેમ પરસ્પર એકાકાર સબધ છે કહ્યુ છે કે-'જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર એકાકારરૂપે રહેલા છે, તેમા આ જીવ છે અને આ શરીર છે એવો વિભાગ થઇ શકતો નથી જેમ પાણી અને દૂધ એકાકારરૂપે રહેલા છે તેમા આ પાણી અને આ દૂધ એવો વિભાગ થઈ શકતો નથી

પ્રશ્ન ૫—જીવો કેટલાકાળ પર્યંત જીવરૂપે રહેશે ? તેનો નાશ ક્યારે થશે ?

ઉત્તર—સર્વદા જીવો જીવરૂપે રહેશે, કોઇ કાળે તેઓનો નાશ થશે નહિ અહિં ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરવડે જીવો અનાદિકાળથી છે એમ કહ્યુ અને આ પ્રશ્નના ઉત્તરવડે અનતકાળપર્યંત જીવો જીવરૂપે રહેવાના છે એ કહ્યુ તાત્પર્ય એ કે જીવોને કોઇએ બનાવ્યા નથી તેથી અનાદિ કાળથી છે, અને અનતકાળ પર્યંત રહેવાના છે એટલે કે અનાદિ અનત છે, એમ સમજવુ જ્યારે એમ છે ત્યારે મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓ પણ પોતાની એ સ્થિતિમાથી કોઇ કાળે નષ્ટ થશે નહિ, પરતુ હમેશ માટે જ્ઞાન દર્શન આદિ પોતાના સ્વરૂપમાજ રહેશે, એમ માનવુ જોઇએ આ કહેવાવડે કેટલાક અન્ય દર્શનીઓ આ પ્રમાણે જે કહે છે તેનુ ખડન કર્યું છે, એમ સમજવુ 'તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે-ઓલવાઈ ગયેલો દીવો પૃથ્વીમા નીચે જતો નથી, આકાશમા ઉચે જતો નથી, તેમ કોઇ દિશા કે વિદિશામા પણ જતો નથી, પરતુ ત્યાજ રહ્યો છતો સ્નેહ-તેલના ક્ષય થવાથી ઓલવાઈ જાય છે તેમ સ્નેહ-રાગ દ્વેષના ક્ષય થવાથી નિવૃત્તિ-મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા પણ પૃથ્વીમા નીચે જતો નથી, આકાશમા ઉચો જતો નથી, તેમ કોઈ દિશા કે વિદિશામા પણ જતો નથી, પરતુ ત્યાજ

રહ્યો છતો દીવાની જેમ ઓલવાઇ જાય છે, અર્થાત્ તેનો નાશ થાય છે ' તથા 'અરિહંતના મરણોન્મુખ ચિત્તનું પ્રતિસંધિ-અનુસંધાન હોતું નથી, પરંતુ દીવાનો જેમ નિર્વાણ-નાશ થાય છે, તેમ ચિત્ત-આત્માનો મોક્ષ થાય છે ' આ મતવાળાઓ તેલ વઈ રહેવાથી ઓલવાઇ ગયેલા દીવાની જેમ આત્માનો મોક્ષ માને છે આ મત પ્રમાણે આત્માનો મોક્ષ થયા પછી આત્મા જેવી વસ્તુ રહેતિ નથી આ કથનનું આત્મા અનાદિ અનંત છે એમ કહેવાવડે ખંડન કર્યું છે કારણ કે જે વસ્તુ સત્ છે તેનો કોઈ કાળે નાશ થતો નથી પર્યાય-અવસ્થાઓ ભલે બદલાયા કરે પરંતુ મૂળ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે

પ્રશ્ન—જીવો ઉપશમાદિ કેટલા ભાવોવડે યુક્ત હોય છે?

ઉત્તર—કેટલાક જીવો બે ભાવ યુક્ત, તેમ કેટલાક ત્રણ અને ચાર ભાવ યુક્ત હોય છે, અને કેટલાક પાંચે ભાવ યુક્ત પણ હોય છે

પ્રશ્ન—ઉપશમાદિ કેટલા ભાવો છે? તેનું શું સ્વરૂપ છે? અને તેનો દ્વિકસંયોગાદિ યોગ શી રીતે થાય છે?

ઉત્તર—ઉપશમાદિ છ ભાવો છે તે આ પ્રમાણે—ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાન્નિપાતિક હવે તેનું સ્વરૂપ કહે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિકભાવ-કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલો જે જીવસ્વભાવ જેમ ક્રોધના ઉદયથી આત્મા ક્રોધી, રાગના ઉદયથી રાગી વિગેરે તે બે ભેદે છે ૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિષ્પન્ન તેમાં ઉદય એટલે પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે ફળ આપવા માટે સન્મુખ થયેલા કર્મોના ફળનો તે તે રૂપે અનુભવ કરવો તે અહિં ઉદય શબ્દથી સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવેલ છે અને કર્મોના ઉદયવડે ઉત્પન્ન થયેલો જે જીવસ્વભાવ તે ઉદયનિષ્પન્ન અહિં તેનનિર્વૃત્ત અર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવ્યો છે, એમ સર્વત્ર સમજવું ઉદયનિષ્પન્ન બે ભેદે છે—૧જીવવિષયક, ૨ અજીવવિષયક તેમાં નરકગતિ આદિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ નારકત્વઆદિ પર્યાયના પરિણામરૂપ જીવવિષયક ઔદયિક ભાવ છે કારણ કે નારકત્વાદિ જીવના ભાવો-પર્યાયો નરકગતિ આદિ કર્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી વૈભાવિક છે, સ્વાભાવિક નથી આર્ષ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે—'ઔદયિક ભાવનું શું સ્વરૂપ છે? ઔદયિકભાવ બે ભેદે કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે-૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિષ્પન્ન ઉદય એટલે શું? આઠ પ્રકારની કર્મ પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે ઉદયરૂપ ઔદયિક ભાવ છે ઉદયનિષ્પન્ન એટલે શું? ઉદયનિષ્પન્ન બે ભેદો કહ્યા છે ૧ જીવવિષયક ઉદયનિષ્પન્ન, ૨ અજીવવિષયક ઉદયનિષ્પન્ન જીવોદયનિષ્પન્ન ઔદયિક એટલે શું? જીવોદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવ અનેક ભેદે જણાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે

—नारकपणु, तिर्यंचपणु, मनुष्यपणु, देवपणु, पृथ्वीकायपणु, अपकायपणु, तेउकायपणु, वायुकायपणु, वनस्पतिकायपणु, त्रसकायपणु, क्रोधकषायि, मानकषायि, मायाकषायि, लोभकषायि, स्त्रीवेदी, पुरुषवेदी, नपुंसकवेदि, कृष्णलेश्या, नीललेश्या, कापोतलेश्या, तेजोलेश्या, पद्मलेश्या, शुक्ललेश्या, मिथ्यादृष्टिपणु, अविरतिपणु, अज्ञानिपणु, आहारकपणु छद्मस्थपणु, सयोगिपणु, संसारावस्था अने असिद्धावस्था आ बधा भावो जीवने कर्मोना उदयथी उत्पन्न थयेला छे, तेथी ते जीवोदय निष्पन्न कहेवाय छे अजीवोदयनिष्पन्न एटले जीवे ग्रहण करेला औदारिकादि शरीरमा कर्मना उदयथी उत्पन्न थयेल जे वर्णादि परिणाम ते आ प्रमाणे–औदारिकादि शरीर योग्य पुद्गलोनु ग्रहण, ते पुद्गलोनो ते ते शरीररूपे परिणाम, तथा शरीरमा वर्ण गंध रस अने स्पर्शरूप परिणाम आ सघळु कर्मना उदय सिवाय थतु नथी, तेथी ते अजीवोदयनिष्पन्न औदयिकभाव कहेवाय छे तथा औपशमिकभाव बे भेदे छे १ उपशम, २ उपशम निष्पन्न तेमा राखथी ढकायेला अग्निनी जेम कर्मनी सर्वथा अनुदयावस्था, प्रदेशथी पण उदयनो जे अभाव ते उपशम, एटले के कर्मने एवी स्थितिमा मूकी देवा के रसथी के प्रदेशथी फळ न आपे ते उपशम आवा प्रकारना उपशमने सर्वोपशम कहेवामा आवे छे, अने ते मोहनीयकर्मनोज थाय छे बीजा कोई कर्मनो थतो नथी कह्यु छे के–'सर्वोपशम मोहनीयनोज थाय छे' अहि उपशम शब्दने स्वार्थमा इकण् प्रत्यय करवाथी औपशमिक शब्द बने छे कर्मना सर्वथा उपशम थवा वडे उत्पन्न थयेल जे जीवस्वभाव ते उपशमनिष्पन्न अने ते क्रोधादि कषायोना उदयनो सर्वथा अभाव थवाथी तेना फळरूपे उत्पन्न थयेल परम शांत अवस्थारूप जीवनो परिणाम विशेष छे अहि उपशम शब्दथी तेननिर्वृत्त अर्थमा इकण् प्रत्यय थई औपशमिक शब्द बन्यो छे ते औपशमिकभाव अनेक प्रकारे छे ते आ प्रमाणे–उपशांत वेद, उपशांत क्रोध, उपशांत मान, उपशांतमाया, उपशांतलोभ, उपशांतदर्शन मोहनीय, उपशांत चारित्र मोहनीय अहि वेद अने क्रोधादि चारित्रमोहनीयनो सर्वथा उपशम थवाथी उपशमभावनु यथाख्यात चारित्र, अने दर्शनमोहनीयनो सर्वथा उपशम थवाथी उपशमभावनु सम्यक्त्व उत्पन्न थाय छे तथा क्षायिक भाव पण बे भेदे छे १ क्षय, २ अने क्षय निष्पन्न तेमा क्षय एटले कर्मोनो सर्वथा अभाव क्षय एज क्षायिकभाव अने कर्मोनो सर्वथा अभाव थवाथी तेना फळरूपे उत्पन्न थयेल जीवनो जे विचित्र परिणाम विशेष ते क्षयनिष्पन्न ते आ प्रमाणे–केवळज्ञानावरणीय कर्मना सर्वथा क्षयथी उत्पन्न थयेल केवळ ज्ञानाव रणियत्व, ए प्रमाणे केवळदर्शनावरणीयत्व, क्षीणमतिज्ञानावरणत्व, क्षीण श्रुतज्ञानावरणत्व, क्षीणअवधिज्ञानावरणत्व, क्षीणमनःपर्यवज्ञानावरणत्व, यावत

ક્ષીણવીર્યાંતરાયત્વ, અને મુક્તત્વ, આ સઘળા ભાવો કર્મનો સર્વથા નાશ થવાથી તેના ફળરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેથી તે ક્ષયનિષ્પન્ન કહેવાય છે અહિં ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલો જે જીવ સ્વભાવ તે ક્ષાયિકભાવ એવો વ્યુત્પત્ત્યર્થ થાય છે તથા ક્ષાયોપશમિકભાવ પણ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે ૧ ક્ષયોપશમ, ૨ અને ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન તેમા ઉદયમા આવેલા કર્મ્માંશનો ક્ષય અને ઉદયમા નહિ આવેલા કર્મ્માંશનો વિપાક આશ્રયિ જે ઉપશમ તે [1]ક્ષયોપશમ અને તે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મ્મનોજ થાય છે, અન્ય કર્મ્મનો થતો નથી ક્ષયોપશમ એજ ક્ષાયોપશમિક, સ્વાર્થમા ઇકણ્ પ્રત્યય કરવાથી થાય છે તથા ઘાતિકર્મ્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મતિજ્ઞાનાદિ લબ્ધિરૂપ આત્માનો જે પરિણામ વિશેષ તે ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન કહેવાય છે સિદ્ધાંતમા કહ્યુ છે કે–"ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન એ શું છે? ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન અનેક પ્રકારે કહેલ છે તે આ પ્રમાણે–ક્ષાયોપશમિક આભિનિબોધિકજ્ઞાનલબ્ધિ, એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનલબ્ધિ, અવધિજ્ઞાનલબ્ધિ, મનઃપર્યવજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક મતિઅજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક શ્રુતઅજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક વિભંગજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન[2]લબ્ધિ,

---

[1] ઉદયમા આવેલા કર્મ્મનો ક્ષય અને ઉદયમા નહિ આવેલાનો ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ કહેવાય અહિં ઉપશમ શબ્દના બે અર્થ કરવા જોઇએ ૧ ઉપશમ એટલે ઉદય પ્રાપ્ત કર્મ્મનો ક્ષય અને સત્તામા રહેલા કર્મ્મને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમા મૂકવા કે સ્વરૂપે ફળ ન આપે આ અર્થ મોહનીય કર્મ્મમા લાગુ પડે છે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાયોનો ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય કરે છે, અને સત્તાગત અંશને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમા મૂકે છે કે સ્વરૂપતઃ ફળ ન આપે ત્યારેજ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્રરૂપ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે ઉપશમનો બીજો અર્થ–ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામને અનુસરી માત્ર હીન શક્તિવાળા કરવા આ અર્થ શેષ ત્રણ ઘાતિ કર્મ્મને લાગુ પડે છે તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય કરે છે અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામાનુસાર હીન શક્તિવાળા કરે છે, તેઓને સ્વરૂપતઃ ફળ ન આપી શકે તેવી સ્થિતિમા મૂકેલા નહિ હોવાથી તેઓનો ઉદય પણ હોય છે, છતા શક્તિ ઓછી કરી હોવાથી ગુણના વિઘાતક થતા નથી જેટલા પ્રમાણમા તેઓની શક્તિ ઓછી કરી છે તેટના પ્રમાણમા મતિજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે એટલા માટે આ ત્રણ કર્મ્મનો ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે ક્ષયોપશમ ઘાતિકર્મ્મનોજ થાય અઘાતિનો નહિ કારણ કે ઘાતિ કર્મ્મનો ક્ષયોપશમ થાય તો ગુણો ઉઘાડા થાય છે અઘાતિ કર્મ્મ કોઇ ગુણને દબાવતા નથી જેથી તેના ક્ષયોપશમની જરૂર હોય તેઓ તો ઓછી સ્થિતિ કે વધારે રસ વાળા હોય તોજ પોતાનો કરવા યોગ્ય કાર્ય કરી શકે છે, માટે અઘાતિ કર્મ્મનો ક્ષયોપશમ હોઇ શકતો નથી

[2] મિથ્યાત્વનો ઉદય નહિ હોવાથી સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન લબ્ધિને અહિં ગણેલ છે

ક્ષાયોપશમિક સામાયિકલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક છેદોપસ્થાપનીયલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક પરિહારવિશુદ્ધિકલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સૂક્ષ્મસંપરાયલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક દેશવિરતિલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક દાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક લાભલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક ભોગલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક ઉપભોગલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક વીર્યલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક પંડિતવીર્યલબ્ધિ,[1] એ પ્રમાણે બાલ વીર્યલબ્ધિ, બાલપંડિતવીર્યલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિ,[2] એ પ્રમાણે ચક્ષુઇન્દ્રિયલબ્ધિ, ઘ્રાણેન્દ્રિયલબ્ધિ, જિવ્હાઇન્દ્રિયલબ્ધિ, સ્પર્શનેન્દ્રિયલબ્ધિ ઇત્યાદિ આ બધા ભાવો ઘાતિકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન કહેવાય છે તથા પરિણમવું–અવસ્થિત વસ્તુનું પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ કરવાવડે ઉત્તરાવસ્થાને કથંચિત પ્રાપ્ત થવું તે, એટલે કે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા વિના પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ પૂર્વક ઉત્તર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી તે પરિણામ કહેવાય છે કહ્યું છે કે–'પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા વિના અર્થાંતર–અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ કહેવાય સર્વથા એકજ અવસ્થામાં રહેવું, અથવા સર્વથા અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું, તે રૂપ પરિણામ અહિં જ્ઞાનિઓને ઇષ્ટ નથી' પરિણામ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરવાથી પરિણામ એજ પારિણામિક ભાવ કહેવાય છે તેના સાદિ અને અનાદિ એવા બે ભેદ છે તેમાં ઘી ગોળ ચોખા આસવો અને ઘટાદિ પદાર્થોની નવા જુનાપણા આદિ અવસ્થાઓ, તથા વર્ષધર પર્વત, ભવન, વિમાન, કૂટ, અને રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓની પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે થયેલી અવસ્થાઓ, તથા ગંધર્વનગર–આકાશમાં થતી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓ, સંધ્યારાગ, ઉલ્કાપાત, ગર્જના, મહિકા–ધુમસ, દિગ્દાહ–દિશામાં દેખાતો અગ્નિ, વિજળી, ચંદ્રપરિવેષ–ચંદ્ર ફરતું જે ગોળ કુંડાળું થાય છે તે, સૂર્ય પરિવેષ, ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહણ, ઇન્દ્રધનુષ્ય ઇત્યાદિ અનેક અવસ્થાઓ સાદિ પારિણામિક ભાવે છે કેમકે તે તે જાતના પરિણામો અમુક અમુક વખતે થાય છે વળી તેનો નાશ થાય છે અથવા તેમાં પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે ઓછાવત્તાપણું–ફેરફારો થયા કરે છે તથા લોકસ્થિતિ, અલોકસ્થિતિ, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ, જીવત્વ, ધર્માસ્તિકાયત્વ

---

૧ મિથ્યાત્વી જીવના વીર્યવ્યાપારને બાલવીર્ય કહેવામાં આવે છે સમ્યક્ત્વી અને દેશવિરતિના વીર્યવ્યાપારને બાલપંડિત અને સર્વવિરતિ મુનિના વીર્યવ્યાપારને પંડિતવીર્ય લબ્ધિ કહેવામાં આવે છે આ સઘળી લબ્ધિનો સામાન્ય વીર્યલબ્ધિમાં સમાવેશ થાય છે પરંતુ સ્પષ્ટતા ખાતર ભિન્ન ગણાવેલ છે

૨ આ લબ્ધિનો મતિજ્ઞાન લબ્ધિમાં સમાવેશ થઈ જાય છે કારણ કે આ સઘળી લબ્ધિઓ મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે પરંતુ વિશેષ સ્પષ્ટતા ખાતર જુદી ગણાવેલ છે

ઇત્યાદિરૂપ જે ભાવો છે તે અનાદિ પરિણામિકભાવે છે કારણ કે તેના સ્વરૂપમા કોઈ જાતનો ફેરફાર થતો નથી હમેશા પોતપોતાના સ્વરૂપમાજ રહે છે સન્નિપાત એટલે અનેક ભાવોનુ મળવુ, તે વડે થયેલ તે સાન્નિપાતિક છઠ્ઠો ભાવ છે તાત્પર્ય એ કે ઔદયિકાદિ ભાવોના બે આદિના સયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અવસ્થા વિશેષ તે સાન્નિપાતિક કહેવાય છે કોઈપણ જીવમા એક ભાવ હોતોજ નથી, પરતુ બે ત્રણ ચાર કે પાચ ભાવો હોય છે આ પાચે ભાવોના સામાન્યથી દ્વિકાદિ સયોગે છવ્વીસ ભાગા થાય છે તે આ પ્રમાણે-બેના સયોગે દશ, ત્રણના સયોગે દશ, ચારના સયોગે પાચ, અને પાચના સયોગે એક બેના સયોગે થતા દશ ભાગા આ પ્રમાણે-૧ ઔદયિક ઔપશમિક, ૨ ઔદયિક ક્ષાયિક, ૩ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ૪ ઔદયિક પારિણામિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક, ૬ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક, ૭ ઔપશમિક પારિણામિક, ૮ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૯ ક્ષાયિક પારિણામિક, ૧૦ ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક ત્રણના સયોગવાળા દશ ભાગા આ પ્રમાણે-૧ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક, ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૫ ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૬ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૭ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૮ ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૯ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૧૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક ચારના સયોગથી થતા પાચ ભાગા તે આ—૧ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક સરવાળે પચ્ચીસ, તથા પાચે ભાવોના સયોગથી થતો એક ભગ કુલ છવ્વીસ ભાગા થાય છે આ ભાગામાથી દ્વિક સયોગિ એક, ત્રિક સયોગિ બે, ચતુ સયોગિ બે, અને પચ સયોગિ એક એમ છ ભાગાજ ઘટે છે, બીજા ઘટતા નથી માત્ર ભગ રચના આશ્રયિને જ બતાવ્યા છે ઘટતા ભાગાના જ્ઞાન માટે પણ તે રચના ઉપયોગિ છે હવે કયો ભગ કોને ઘટે છે તે બતાવે છે—દ્વિક સયોગિ ભાગામાથી ક્ષાયિક પારિણામિક એ નવમો ભાગો સિદ્ધો આશ્રયિ ઘટે છે સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન દર્શન, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, દાનાદિ લબ્ધિ ક્ષાયિક ભાવે છે, અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે છે ત્રિકસયોગિ ભાગામાનો ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક એ પાચમો ભગ તથા ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક એ છઠ્ઠો ભગ એમ બે ભાગા સભવે છે તેમા પાચમો ભગ કેવળિ આશ્રયિ જાણવો તેઓને મનુષ્યગતિ આદિ ઔદયિક ભાવે, જ્ઞાન દર્શન આદિ ક્ષાયિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ એ પારિણામિક ભાવે છે તથા છઠ્ઠો ભગ ચારે ગતિના સસારિ

જીવ આશ્રયિ જાણવો તેઓને નારકત્વાદિ પર્યાય ઔદયિકભાવે, ઇન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ કે અભવ્યત્વ પારિણામિકભાવે હોય છે આ કારણથી આ ભંગ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે તે આ પ્રમાણે—નરકગતિમા આદયિકભાવે નારકીપણુ ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ ભવ્યત્વ અથવા જીવત્વ અભવ્યત્વ હોય છે તિર્યંચગતિમા ઔદયિકભાવે તિર્યંગ્યોનિત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ ઘટે છે આ પ્રમાણે દેવ અને મનુષ્ય ગતિ આશ્રયી પણ વિચાર કરી લેવો આ જ ત્રણ ભાગામા ચોથો ક્ષાયિકભાવ જોડીએ ત્યારે ચતુસયોગિ ભંગ થાય છે તે આ—ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક આ ચતુસયોગે થતા છ ભાગામાનો ચોથો ભંગ છે આ ભાગો પણ પૂર્વોક્ત ત્રિક સયોગિ ભાગાની જેમ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે તેમા ઔદયિકભાવે મનુષ્યત્વાદિ ક્ષાયિકભાવે સમ્યકત્વ ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિ જ્ઞાનાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે અથવા પૂર્વોક્ત ત્રિક સયોગિ ભાગા સાથે ઔપશમિકભાવ જોડીયે ત્યારે પણ ચતુસયોગિ ભંગ થાય છે, અને તે આ—ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક પારિણામિક આ ચતુસયોગિ ભાગામાનો ત્રીજો ભંગ છે આ ભંગ પણ પૂર્વોક્ત ભાગાની જેમ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે માત્ર એટલુ વિશેષ છે કે—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના સ્થાને ઉપશમસમ્યકત્વ જાણવુ પંચસયોગિ ભાગો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વે ઉપશમશ્રેણિ માડનારનેજ ઘટે છે અન્યત્ર ઘટતો નથી તે ભાગો આ પ્રમાણે—ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક તેમા ઔદયિક ભાવે મનુષ્યગતિ આદિ, ઔપશમિકભાવે ચારિત્ર ક્ષાયિકભાવે સમ્યકત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ, અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે આ પ્રમાણે અવાતર ભાગાના ભેદોની અપેક્ષાએ કુલ ૫દર ભંગ ઘટે છે કહ્યુ છે કે—'ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ એક ભંગ ચાર ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે છે એ ત્રણની સાથે ક્ષાયિક જોડતા ચતુસયોગિ ભંગના પણ ચાર ભેદ થાય છે અથવા ક્ષાયિકને સ્થાને ઉપશમ જોડતા પણ ચાર ગતિના ભેદે ચાર ભેદ થાય છે ૧ આ પ્રમાણે બાર તથા ઉપશમશ્રેણિનો પંચસયોગિ એક ભંગ, કેવળિ મહારાજનો ત્રિક સયોગિ એક ભંગ, અને સિદ્ધનો દ્વિક સયોગિ એક ભંગ, આ પ્રમાણે સાન્નિપાતિકભાવના ૫દર ભેદ ઘટે છે' ૭ આ પ્રમાણે ૫દર ભંગની અપેક્ષાએ દ્વિક ત્રિક ચતુષ્ક અને પંચકરૂપ સાન્નિપાતિક ભાવયુક્ત જીવો હોય છે ગાથામા એજ હકીકત કહી છે 'दुगतिगचउपचमी सेहिं' બે ત્રણ ચાર અને પાચ ભાવવડે યુક્ત જીવો હોય છે

આ પ્રમાણે ભાવોનુ સ્વરૂપ, તેના દ્વિક સયોગે થતા ભાગા, તથા કયા

કયા ભાગાઓ કેવી રીતે ઘટે છે તે કહ્યુ હવે ત્રીજી ગાથામા જીવો ક્યા રહે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જીવો શરીરમા રહે છે એમ કહ્યુ છે. એ પ્રસંગથી જે જીવો જેટલા શરીરમા મળવે છે તેનુ પ્રતિપાદન કરે છે–

सुरनेरइया तिसु तिसु वाउपणिंदितिरिक्ख चउ चउसु।
मणुया पंचसु सेसा तिसु तणुसु अविग्गहा सिद्धा ॥४॥

सुरनारकास्त्रिषु त्रिषु वायुपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः चतुश्चतुर्षु।
मनुजाः पञ्चसु शेषास्त्रिषु तनुष्वविग्रहाः सिद्धाः ॥४॥

અર્થ—દેવો અને નારકો ત્રણ ત્રણ શરીરમા હોય છે. વાયુ અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો ચાર ચાર શરીરમા હોય છે મનુષ્યો પાચ શરીરમા અને શેષ જીવો ત્રણ શરીરમા હોય છે. સિદ્ધ ભગવાન અશરીરિ છે.

ટીકાનુ૦—દેવો અને નારકીઓ ત્રણ ત્રણ શરીરમા હોય છે, અર્થાત્ તેઓને ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે તે ત્રણ શરીરો આ—તૈજસ કાર્મણ અને વૈક્રિય તથા વાયુકાયના જીવોને અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને ચાર ચાર શરીર હોય છે તેમા ત્રણ શરીર પૂર્વે કહ્યા તે અને ચોથુ ઔદારિક શરીર હોય છે. અહિ વૈક્રિય શરીર વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન વાયુકાય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને હોય છે, બધાને હોતુ નથી તથા મનુષ્યોને પાચે શરીર હોય છે તેમા વૈક્રિયશરીર વૈક્રિયલબ્ધિવાળાને, અને આહારકશરીર આહારકલબ્ધિ સંપન્ન ચૌદપૂર્વધર ને હોય છે ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ એ ત્રણ શરીર તો સામાન્યત સઘળા તિર્યંચ અને મનુષ્યોને હોય છે શેષ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને અસંજ્ઞિ મનુષ્યોને ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એમ ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે તથા નષ્ટ થયા છે સઘળા કર્મમલરૂપ કલંક જેઓને એવા સિદ્ધોને એક પણ શરીર હોતુ નથી ૪

આ પ્રમાણે કિમ્ આદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરી હવે સત્પદાદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરે છે સત્પદાદિ નવ પદો આ પ્રમાણે છે ૧ સત્પદપ્રરૂપણા, ૨ દ્રવ્યપ્રમાણ, ૩ ક્ષેત્ર, ૪ સ્પર્શના, ૫ કાળ, ૬ અંતર, ૭ ભાગ, ૮ ભાવ, અને ૯ અલ્પબહુત્વ તેમા પહેલા સત્પદપ્રરૂપણા કરે છે—

पुढवाइ चउ चउहा साहारणवणपि संततं सययं।
पत्तेयपज्जपज्जा दुविहा सेसाउ उववन्ना ॥ ५ ॥

पृथिव्यादयश्चत्वारश्चतुर्द्धा साधारणवनमपि सन्तः सततम्।
प्रत्येकपर्याप्तकापर्याप्तका द्विविधाः शेषास्तूपपन्नाः ॥५॥

અર્થ—પૃથ્વીકાયાદિ ચાર ચાર પ્રકારે, સાધારણ વનસ્પતિ કાયપણ ચા પ્રકારે, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારે નિરંતર વિદ્યમા હોય છે અને શેષ જીવો પહેલાના ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, ઉપજતાન ભજના સમજવિ

ટીકાનુ૦—જીવસ્થાનકોમા જીવોની સત્તાનો જે વિચાર તે સત્પદપ્રરૂપણ કહેવાય છે તેમા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય તેઉકાય, અને વાયુકાય એ દરેક સૂક્ષ્મ અને બાદર તથા પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે, કુલ સોળ ભેદ થાય છે તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય પણ સૂક્ષ્મ અને બાદર તથા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તાના ભેદે ચાર પ્રકારે છે તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પર્યાપ્તા અપર્યાપ્ત એમ બે ભેદે છે કુલ એકેન્દ્રિયના બાવીસ ભેદ થાય છે તે દરેક ભેદ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા, અને ઉત્પન્ન થતા એમ બબ્બે પ્રકારે છે અહિં આ બાવીસે ભેદવાળા જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને વર્તમાનકાળે ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે, તેનો વિરહકાળ નથી અહિં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા એમ જે કહે છે, તે જે વખતે શિષ્ય ગુરૂ મહારાજને પ્રશ્ન પૂછે અને તેનો ગુરૂ મહારાજ ઉત્તર આપે તે અપેક્ષાએ સમજવુ તથા શેષ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ દરેક પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તથા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત એ સર્વ પ્રકારના જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા તથા ગાથામાનો 'તુ' શબ્દ અનેકાર્થક હો વાથી સંજ્ઞિ લબ્ધિ અપર્યાપ્તા પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા તથા ઉત્પન્ન થતા એમ બંને પ્રકારે ભજનીય છે એટલે કે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા ઉત્પન્ન થતા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા, એમ શી રીતે જાણી શકાય? ઉત્તરમા કહે છે—લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિનો સ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે, કારણકે તેઓનુ આયુ તેટલુજ હોય છે અને તેઓનો ઉત્પત્તિ આશ્રયિ વિરહ કાળ બાર મુહૂર્ત્તનો છે હવે ઉત્પન્ન થયા પછી વિરહકાળ પડે, અને ઉત્પન્ન થયેલા પોતાનુ આયુ પૂર્ણ કરી મરણ પામે તો કંઇક અધિક અગીઆર મૂહૂર્ત્ત પર્યંત એક પણ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલો કે ઉત્પન્ન થતો હોઈ શકે નહિ તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાની પણ ભજના જણાવી છે વળી શંકા કરે છે કે—બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય લબ્ધિ અપર્યાપ્ત પણ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળા છે, અને વિરહ પણ અંતર્મુહૂર્ત્તનો અન્યત્ર કહેવાય છે તો તેઓ પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા ભજનાએ કેમ ન હોય? એટલે કે લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિની જેમ તેઓ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોય કે ન પણ હોય એમ કેમ ન બને? ઉત્તરમા જણાવે છે કે—અહિં કંઇ દોષ નથી કારણકે વિરહકાળથી તેઓના આયુનુ અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટુ છે એટલે વિરહ

કાળ પૂર્ણ થવા છતા પણ પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા જીવો વિદ્યમાન હોય છે, તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો આશ્રયી ભજના કહી નથી વળી અહિં એ પ્રશ્ન થાય કે વિગ્રહકાળથી આયુનુ અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટુ છે એ શી રીતે જાણી શકાય? ઉત્તરમા જણાવે છે કે-અન્ય ગ્રન્થોમા કઈ કઈ રાશિઓ નિત્ય છે, એનો જ્યા વિચાર કર્યો છે, ત્યા જે નિત્યરાશિઓ ગણાવિ છે, તેની સાથે લબ્ધિ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિની પણ ગણના કરી છે અને એ ગણના ત્યારેજ થઇ શકે કે વિગ્રહકાળથી આયુનુ અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટુ હોય. ૫

આ પ્રમાણે જીવના ચૌદે ભેદોનો સત્પદપ્રરૂપણા વડે વિચાર કરીને હવે તે ચૌદ ભેદમાના છેલ્લા ભેદનો ચૌદ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકારે સત્પદપ્રરૂપણા દ્વારા વિચાર કરવો જોઇએ તેથી ગુણસ્થાનકોનેજ સત્પદપ્રરૂપણાવડે વિચારે છે–

मिच्छा अविरय देसा पमत्तअपमत्तया सजोगि य
सव्वद्ध इयरगुणा नाणाजीवेसु वि न होंति ॥ ६ ॥

मिथ्यादृष्टयोऽविरतदेशविरता¹ प्रमत्ताप्रमत्तकाः सयोगी च ।
सर्वाद्धामितरगुणा नाना जीवेष्वपि न भवन्ति ॥६॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અવિરતિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકો સર્વકાળ હોય છે ઇતર ગુણસ્થાનકો નાના જીવોમા પણ સર્વદા હોતા નથી

ટીકાનુ૦—¹મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિ કેવળિ આ છ ગુણસ્થાન સર્વકાળ હોય છે આ છ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવો નિરંતર હોય છે બાકીના સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્ર, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને અયોગિ કેવળિ એ આઠ ગુણસ્થાનકો એક જીવમા તો દૂર રહો પરંતુ અનેક જીવોમા પણ સર્વકાળ હોતા નથી આ આઠ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો સર્વકાળ વિદ્યમાન હોતા નથી જો કોઇ વખતે હોય છે તો આઠમાથી કોઇપણ એક ગુણસ્થાનકે હોય છે, કોઇ વખત કોઇપણ બે, કોઈ વખતે કોઈપણ ત્રણ ગુણસ્થાનકે હોય છે, એમ યાવત્ આઠે ગુણસ્થાનક પર પણ કોઇ વખતે જીવો હોય છે વળી તેઓમા કોઈ વખત એક જીવ હોય છે, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય છે અનેક એટલે કેટલા તેની નિશ્ચિત સંખ્યા આગળ ઉપર કહેશે કોઈ વખત ન હોય તો આઠમાના

---

૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે શેષ પાચ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર હોય છે, પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા કારણકે તેનો વિરહકાળ હોય છે વિરહકાળ આગળ ઉપર કહેશે

કોઈપણ ગુણસ્થાનકે કોઈપણ જીવ હોતો નથી કોઈપણ ગુણસ્થાનકપર જીવો ન હોય તો કેટલો કાળ ન હોય તે આગળ ઉપર વિરહકાળમા કહેશે ૬

હવે એ આઠ ગુણસ્થાનકના એક દ્વિકાદિના સંયોગે સંખ્યાએ કેટલા ભેદો થાય છે, તે ભેદ બતાવવા કરણ ગાથા કહે છે—

इगदुग जोगाइण ठवियमहो एगणेग इइ जुयल ।
इगि जोगाउ दुदु गुणा गुणियविमिस्सा भवे भगा ॥७॥

एक द्विकयोगादीना स्थापयित्वाऽध एकबहुत्वमिति युगलम् ।
एकयोगात् द्विद्विगुर्ण गुणितविमिश्रा भवेयुर्भङ्गा ॥७॥

અર્થ—એક દ્વિક આદિ સંયોગિ ભાગાની નીચે એક અનેકનુ યુગલ થાપવુ પછી એક સંયોગથી આરંભી બમણાકરી બે મેળવવા ત્યાર પછી તેમા જેની સાથે ગુણાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી. એટલે કુલ ભાગા થાય

ટીકાનુ૦—એક બે ત્રણ આદિ દરેક સંયોગની નીચે એક અને અનેકરૂપ યુગલ મૂકવુ ત્યાર પછી જે પદના સંયોગની ભંગસંખ્યા કાઢવિ હોય તે પદના સંયોગની નીચે રહેલ યુગલ-બગડાનો તેની પૂર્વના પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા-સાથે ગુણકાર કરવો, તેમા બે મેળવવા, અને જેની સાથે ગુણકાર કર્યો છે, તે ભંગ સંખ્યા મેળવવી એટલે જે પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છયુ હોય તે ભંગ સંખ્યા આવે તેનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—જેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, કે જેના એક અનેકના ભેદની સંખ્યા જાણવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલા અસત્ કલ્પનાએ બિંદુઓ મૂકવા અહિં બીજુ, ત્રીજુ, આઠમાથી બારસુધિના પાચ, અને ચૌદમુ કુલ આઠ ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપવા, અને તે દરેક બિંદુની નીચે બેનો આંક મૂકવો તે આ પ્રમાણે—

૨ ૮ ૨૬ ૮૦ ૨૪૨ ૭૨૮ ૨૧૮૬ ૬૫૬૦ તેમા એક એક પદના બે ભાગા
૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ થાય છે તે આ પ્રમાણે—એક, અને
૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ અનેક તે બે ભાગા પેલા બિંદુ

ઉપર મૂકવા બે પદના આઠ ભાગા થાય છે તે આ પ્રમાણે—ઉપર કહ્યુ છે કે—જે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છયુ હોય, તેના પહેલાના પદની જે ભંગ સંખ્યા હોય તેની સાથે ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને જેની સાથે ગુણાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવિ, એટલે કુલ ભાગા થાય અહિં બે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવિ છે, માટે તેની પૂર્વના એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી તે બે સાથે બેનો ગુણાકાર કરવો એટલે ચાર થાય, તેમા બે મેળવવા, અને બેની સાથે ગુણા

કાર કર્યો છે માટે તે સંખ્યા મેળવવી એટલે બે પદના આઠ ભાગા થાય એ આઠ ભંગ બીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા અહિં એ પ્રશ્ન થાય કે-બે પદના તો ચાર જ ભાગા થાય, તે આ પ્રમાણે-જ્યારે બીજે અને ત્રીજે ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે કોઇ વખતે બને ઉપર એક એક જીવ હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર એક અને ત્રીજા ઉપર અનેક હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર અનેક અને ત્રીજા ઉપર એક હોય, કોઇ વખતે બીજા અને ત્રીજા બને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે વિચારતા બે પદના ચાર જ વિકલ્પ થાય છે, અધિક એક પણ થતો નથી, તો પછી કેમ કહો છો કે બે પદના આઠ ભાગા થાય છે? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે-તમારી શંકા અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે અમારો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે-સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બને હમેશા અવસ્થિત હોય, અને ભજના માત્ર એક અનેક પણાને આશ્રયિનેજ હોય તો તમારા કહેવા પ્રમાણે બે પદના ચાર ભાગા થાય પરંતુ જ્યારે સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ સ્વરૂપેજ વિકલ્પે હોય, જેમકે-કોઈ વખતે સાસ્વાદન હોય, કોઇ વખતે મિશ્ર હોય, કોઇ વખતે બને હોય તેમા કેવળ સાસ્વાદન હોય તેના એક અનેક આશ્રયી બે, એમ મિશ્રના પણ બે, અને બને યુગપત્ હોય ત્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે ચાર આ પ્રમાણે બે પદના આઠ ભાગા થાય છે એ પ્રમાણે ત્રણ પદના ભાગાનો વિચાર કરીએ ત્યારે ત્રણના સંયોગના તો આઠ ભાગા લેવા જોઇએ, પરંતુ તેની અંતર્ગત એક એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવા જોઇએ, તેથી ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાગા થાય છે આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ ભાગાનો વિચાર કરી લેવો [1]અહિં પદના ભાગા લીધા છે, તેથી બે પદના ભાગા

૧ એક અનેકના વિકલ્પો સમજવા માટે જેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે તેના ભાગાઓ સમજવા જોઇએ જ્યારે આઠમાનુ કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના આઠ વિકલ્પ થાય જ્યારે આઠમાના કોઈ પણ બે હોય જેમકે-કોઈ વખત બીજુ ત્રીજુ હોય, કોઈ વખત બીજુ આઠમુ હોય, એમ જુદા જુદા બે ગુણસ્થાનકના સંયોગે અઠાવીસ ભંગ થાય, એમ ત્રિક સંયોગે છપ્પન ચતુઃસંયોગે સીત્તેર, પંચસંયોગે છપ્પન, ષટ્સંયોગે અઠ્ઠાવીસ સપ્તસંયોગે આઠ અને જ્યારે આઠે ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે અષ્ટસંયોગે એક ભંગ થાય આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકના ભાગા થાય હવે તે તે ભાગાઓમા કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય તે એક અનેકના પણ ઘણા વિકલ્પો થાય જેમકે આઠમાનુ કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેમા કોઈ વખત એક જીવ હોય કોઈ વખત અનેક જીવ હોય એટલે એક એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે એક અનેકના બે બે વિકલ્પ થાય એટલે આઠ ગુણસ્થાનકના સોળ વિકલ્પ થાય જ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય જેમકે બીજુ અને ત્રીજુ ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે કોઈ વખત એ બને ગુણસ્થાનકપર એક એક જીવ હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર એક ત્રીજા ઉપર અનેક જીવો હોય કોઇ વખત ત્રીજા ઉપર એક બીજા ઉપર અનેક જીવો હોય,

લઈએ ત્યારે એક એક પદના પણ ભાગા લેવાના હોય છે, માટે બે પદના આઠ, અને ત્રણ પદના ભાગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના, અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે, માટે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાગા થાય છે હવે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભંગ થાય તે આ પ્રમાણે—ત્રણ પદની પહેલાના બે પદના આઠ ભંગ હોવાથી આઠને બે એ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને આઠની સાથે ગુણાકાર કરેલો હોવાથી તે આઠ મેળવવા એટલે ત્રણ પદના કુલ છવ્વીસ ભાગા થાય આ છવ્વીસ ભાગા ત્રીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા અહિં ટીકામા બિંદુ ઉપર બે અને ત્રણ આદિના સંયોગે થતા ચાર અને આઠ આદિ ભાગાઓ મૂકવાનુ કહ્યુ છે અહિં બે બે ત્રણ આદિ પદના આઠ અને છવ્વીસ આદિ ભાગા મૂક્યા છે કારણ કે પાછલી

કોઇ વખત બીજા વર્જન એમ બંને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે જ્યારે કોઇ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે તેના એક અનેક જીવો આશ્રયિ ચાર વિકલ્પ થાય દ્વિક સંયોગિ અઠ્ઠાવીસ ભાગા છે તેને ચારે ગુણતા કુલ એકસો બાર ભંગ એક અનેકના થાય એ રીતે ત્રિકસંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભંગ થાય તેના એક એક ત્રિકસંયોગે એક અનેકના આઠ આઠ ભંગ થાય એટલે કુલ ચારસો અડતાલીસ ભંગ થાય ચતુઃસંયોગે ગુણસ્થાનકના સિત્તેર ભંગ થાય તેમાના એક એક ચતુઃસંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ સોળ સોળ વિકલ્પ થાય, તેથી સિત્તેરને સોળે ગુણતા એક અનેકના કુલ અગીઆરસો વીસ વિકલ્પ થાય પંચસંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભાગા થાય અને એક એક ભંગમા એક અનેક જીવો આશ્રયિ બત્રીસ બત્રીસ વિકલ્પ થાય તેથી બત્રીસે ગુણતા એક અનેકના કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય ષટ્સંયોગે ગુણસ્થાનકના અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય એક અનેકના ચાસઠ વિકલ્પ થાય તેથી ચોસઠે ગુણતા ષટ્સંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય સપ્તસંયોગે ગુણસ્થાનકના આઠ ભંગ થાય, તેમાના દરેક ભંગમા એક અનેક જીવો આશ્રયિ વિકલ્પ કરીએ તો એકસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય તેનો આઠ સાથે ગુણાકાર કરતા કુલ એક હજાર ચોવીસ ભંગ થાય અષ્ટસંયોગે ગુણસ્થાનકનો એકજ ભંગ છે, તેમા એક અનેકના વિકલ્પ બસો છપ્પન થાય તેને એકે ગુણતા કુલ ભંગ પણ તેટલાજ થાય કુલ પાંસઠસો અને આઠ ભાગા થાય છે ચતુર્થ કર્મગ્રંથમા દ્વિકાદિ સંયોગના એક અનેકના આ પ્રમાણે ભાગા કહ્યા છે આ ગ્રંથમા એક બે ત્રણ આદિ પદના ભાગા લીધા છે જ્યા પદના ભાગા લેવાના હોય ત્યા જે પદના લેવાના હોય તેની અંતર્ગતના દરેકના ભાગા લેવાના હોય છે જેમક—ત્રણ પદના એક અનેકના ભાગા લેવાના હોય, તેમા એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે દાખલા તરીકે ત્રણ પદના લેવાના હોય, ત્યારે ત્રણ પદમા એક એક પદ ત્રણ હોવાથી અને તે એક એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી છ બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ થતા હોવાથી અને બબ્બે પદમાના એક એક વિકલ્પના એક અનેકના ચાર ચાર વિકલ્પ થતા હોવાથી બાર અને ત્રણે પદના એક અનેકના આઠ કુલ છવ્વીસ ભંગ થાય છે બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ આ પ્રમાણે થાય છે—૨—૩—૮ આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગ હોય તો તેમા ૨—૩, ૨—૮ ૩—૮ એ પ્રમાણે ત્રણ થાય છે એ રીતે ચાર આદિ પદના પણ વિકલ્પો સમજવા

સખ્યા સાથે ગુણવાનુ સુગમ પડે હવે ચાર પદની ભગ સખ્યા કહે છે—પૂર્વની ત્રણ પદની ભગ સખ્યા છત્રીસ સાથે બેનો ગુણાકાર કરવો એટલે બાવન થાય, તેમા બે મેળવવા, અને તેમા પાછળના છત્રીસ ભગ મેળવવા એટલે એશી થાય તે ચાર પદના ભાગાઓ સમજવા, તે ચોથા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે પાચ પદના ભાગા કહે છે–પૂર્વના ચાર પદના એશી ભાગાને બેએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને એશી સહિત કરવા, એટલે કુલ પાચ પદના બસો બેતાલીસ ભાગા થાય છે તે પાચમા બિંદુ ઉપર મૂકવા છ પદના ભાગા કહે છે–પાચ પદની બસો બેતાલીસ ભગ સખ્યાને નીચેના બગડાએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા અને જેની સાથે બેએ ગુણ્યા છે તે બસો બેતાલીસ મેળવવા એટલે છ પદની કુલ ભગ સખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ થાય તે છઠ્ઠા બિંદુ ઉપર મૂકવા, હવે સાત પદની ભગ સખ્યા કહે છે–પૂર્વોક્ત સાતસો અઠ્ઠાવીશને બે ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, પૂર્વોક્ત ભગસખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ મેળવવિ એટલે સાત પદની કુલ ભગ સખ્યા એકવીસસો છયાસી થાય તેને સાતમા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે આઠ પદની ભગ સખ્યા કહે છે–પૂર્વોક્ત એકવીસસો છયાસીને બેએ ગુણવા, તેમા બે મળવવા, અને તેમા સાત પદની ભગ સખ્યા એકવીસસો છયાસી ઉમેરવા એટલે આઠ પદની કુલ સખ્યા પાસઠસો અને સાઠ થાય છે ૭

હવે આજ ભાગાઓને ગણવાની બીજી રીત કહે છે—

अहवा एक्कपईया दो भगा इगि बहुत्तसन्ना जे ।
एए च्चिय पयवुड्ढीए तिगुणा दुगसंजुया भगा ॥ ८ ॥

अथनैकपदिकौ द्वौ भङ्गौ एक बहुत्वसंज्ञौ यौ ।
तावेव पदवृद्धौ त्रिगुणौ द्विकसयुतौ भङ्गाः ॥८॥

અર્થ—અથવા એકત્વ અને બહુત્વ સજ્ઞાવાળા એક એક પદના જે બબ્બે ભાગા થાય છે તેનેજ પદની વૃદ્ધિમા ત્રણ ગુણા કરતા અને તેમા બે ઉમેરતા કુલ ભાગા થાય છે

ટીકાનુ૦—ગાથામા મૂકેલ 'અથવા' એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે છે પૂર્વની ગાથામા બતાવેલ પ્રકારથી બીજો પ્રકાર અહિં બતાવે છે–જ્યારે આઠમાનુ કોઇપણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અને અનેકના ભેદે બબ્બે ભગ થાય છે જેમકે જ્યારે એક સાસ્વાદનેજ જીવ હોય અન્યત્ર સાત ગુણસ્થાનકે ન હોય, અને તેમા પણ કોઈ વખત એક હોય, કોઇ વખત અનેક હોય એમ એક અનેકના ભેદે બે ભગ થાય, એ પ્રમાણે એક એક પદના બબ્બે

લઈએ ત્યારે એક એક પદના પણ ભાગા લેવાના હોય છે, માટે બે પદના આઠ, અને ત્રણ પદના ભાગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના, અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે, માટે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાગા થાય છે હવે ત્રણ પદના છવીસ ભંગ થાય તે આ પ્રમાણે-ત્રણ પદની પહેલાના બે પદના આઠ ભંગ હોવાથી આઠને બએ ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, અને આઠની સાથે ગુણાકાર કરેલો હોવાથી તે આઠ મેળવવા એટલે ત્રણ પદના કુલ છવ્વીસ ભાગા થાય આ છવ્વીસ ભાગા ત્રીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા અહિં ટીકામાં બિંદુ ઉપર બે અને ત્રણ આદિના સંયોગે થતા ચાર અને આઠ આદિ ભાગાઓ મૂકવાનું કહ્યું છે અહિં બે બે ત્રણ આદિ પદના આઠ અને છવ્વીસ આદિ ભાગા મૂકયા છે કારણ કે પાછલી

કાળ નપુંત બીજા ત્રીજા એમ બને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અનેક જીવો આશ્રયિ ચાર વિકલ્પ થાય દ્વિકસંયોગિ અઠ્ઠાવીસ ભાગા છે તેને ચારે ગુણતા કુલ એકસો બાર ભંગ એક અનેકના થાય એ રીતે ત્રિકસંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભંગ થાય તેના એક એક ત્રિકસંયોગે એક અનેકના આઠ આઠ ભંગ થાય એટલે કુલ ચારસો અડતાલીસ ભંગ થાય ચતુઃસંયોગે ગુણસ્થાનકના સિત્તેર ભંગ થાય તેમાંના એક એક ચતુઃસંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ સોળ સોળ વિકલ્પ થાય તેથી સિત્તેરને સોળે ગુણતા એક અનેકના કુલ અગીઆરસો વીસ વિકલ્પ થાય પંચસંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભાગા થાય અને એક એક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ બત્રીસ બત્રીસ વિકલ્પ થાય તેથી બત્રીસે ગુણતા એક અનેકના કુલ સત્તરસો બાણું ભંગ થાય ષટ્સંયોગે ગુણસ્થાનકના અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય એક અનેકના ચોસઠ વિકલ્પ થાય તેથી ચોસઠે ગુણતા ષટ્સંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ કુલ સત્તરસો બાણું ભંગ થાય સપ્તસંયોગે ગુણસ્થાનકના આઠ ભંગ થાય તેમાંના દરેક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ વિકલ્પ કરીએ તો એકસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય તેનો આઠ સાથે ગુણાકાર કરતા કુલ એક હજાર ચોવીસ ભંગ થાય અષ્ટસંયોગે ગુણસ્થાનકનો એકજ ભંગ છે તેમાં એક અનેકના વિકલ્પ બસો છપ્પન થાય તેને એકે ગુણતા કુલ ભંગ પણ તેટલાજ થાય કુલ પાંસઠસો અને આઠ ભાગા થાય છે ચતુર્થ કર્મગ્રંથમાં દ્વિકાદિ સંયોગના એક અનેકના આ પ્રમાણે ભાગા કહ્યા છે આ ગ્રંથમાં એક બે ત્રણ આદિ પદના ભાગા લીધા છે જેના પદના ભાગા લેવાના હોય ત્યાં જે પદના લેવાના હોય તેની અંતર્ગત દરેકના ભાગા લેવાના હોય છે જેમકે-ત્રણ પદના એક અનેકના ભાગા લેવાના હોય, તેમાં એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે દાખલા તરીકે ત્રણ પદના લેવાના હોય ત્યારે ત્રણ પદમાં એક એક પદ ત્રણ હોવાથી અને તે એક એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી છ બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ થતા હોવાથી અને બબ્બે પદમાંના એક એક વિકલ્પના એક અનેકના ચાર ચાર વિકલ્પ થતા હોવાથી બાર અને ત્રણે પદના એક અનેકના આઠ કુલ છવ્વીસ ભંગ થાય છે બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ આ પ્રમાણે થાય ૬—૭—૩—૮ આ પ્રમાણે ત્રિકસંયોગી ભંગ હોય તો તેમાં ૨—૩, ૨—૮ ૩—૮ એ પ્રમાણે ત્રણ થાય છે એ રીતે ચાર આદિ પદના પણ વિકલ્પો સમજવા

સખ્યા સાથે ગુણવાનુ સુગમ પડે હવે ચાર પદની ભગ સખ્યા કહે છે—પૂર્વની ત્રણ પદની ભગ સખ્યા છત્રીસ સાથે બેનો ગુણાકાર કરવો એટલે બાવન થાય, તેમા બે મેળવવા, અને તેમા પાછળના છત્રીસ ભગ મેળવવા એટલે એસી થાય તે ચાર પદના ભાગાઓ સમજવા, તે ચોથા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે પાચ પદના ભાગા કહે છે-પૂર્વના ચાર પદના એસી ભાગાને બેએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને એસી સહિત કરવા, એટલે કુલ પાચ પદના બસો બેતાલીસ ભાગા થાય છે તે પાચમા બિંદુ ઉપર મૂકવા છ પદના ભાગા કહે છે-પાચ પદની બસો બેતાલીસ ભગ સખ્યાને નીચેના બગડાએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા અને જેની સાથે બેએ ગુણ્યા છે તે બસો બેતાલીસ મેળવવા એટલે છ પદની કુલ ભગ સખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ થાય તે છઠ્ઠા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે સાત પદની ભગ સખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત સાતસો અઠ્ઠાવીશને બે ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, પૂર્વોક્ત ભગસખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ મેળવવી એટલે સાત પદની કુલ ભગ સખ્યા એકવીસસો છયાસી થાય તેને સાતમા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે આઠ પદની ભગ સખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત એકવીસસો છયાસીને બેએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને તેમા સાત પદની ભગ સખ્યા એકવીસસો છયાસી ઉમેરવા એટલે આઠ પદની કુલ સખ્યા પાસઠસો અને સાઠ થાય છે ૭

હવે આજ ભાગાઓને ગણવાની બીજી રીત કહે છે—

अहवा एक्कपईया दो भगा इगि बहुत्तसन्ना जे ।
एए चिय पयवुड्ढीए तिगुणा दुगसजुया भगा ॥ ८ ॥

अथवैकपदिकौ द्वौ भङ्गौ एक बहुत्वसंज्ञौ यौ ।
तावेव पदवृद्धौ त्रिगुणौ द्विकसयुतौ भङ्गाः ॥८॥

અર્થ—અથવા એકત્વ અને બહુત્વ સજ્ઞાવાળા એક એક પદના જે બબ્બે ભાગા થાય છે તેનેજ પદની વૃદ્ધિમા ત્રણ ગુણા કરતા અને તેમા બે ઉમેરતા કુલ ભાગા થાય છે

ટીકાનુ૦—ગાથામા મૂકેલ 'અથવા' એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે છે પૂર્વની ગાથામા બતાવેલ પ્રકારથી બીજો પ્રકાર અહિ બતાવે છે—જ્યારે આઠમાનુ કોઈપણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અને અનેકના ભેદે બબ્બે ભગ થાય છે જેમકે જ્યારે એક સાસ્વાદનેજ જીવ હોય અન્યત્ર સાત ગુણસ્થાનકે ન હોય, અને તેમા પણ કોઈ વખત એક હોય, કોઈ વખત અનેક હોય એમ એક અનેકના ભેદે બે ભગ થાય, એ પ્રમાણે એક એક પદના બબ્બે ભગ થાય હવે જે ત્રણ આદિ પદના એક અનેકના કેટલા ભગ થાય તે માટે

લઈએ ત્યારે એક એક પદના પણ ભાંગા લેવાના હોય છે, માટે બે પદના આઠ, અને ત્રણ પદના ભાગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના, અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે, માટે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાગા થાય છે હવે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભગ થાય તે આ પ્રમાણે–ત્રણ પદની પહેલાના બે પદના આઠ ભગ હોવાથી આઠને બે એ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને આઠની સાથે ગુણાકાર કરેલો હોવાથી તે આઠ મેળવવા એટલે ત્રણ પદના કુલ છવ્વીસ ભાગા થાય આ છવ્વીસ ભાગા ત્રીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા અહિં ટીકામા બિંદુ ઉપર બે અને ત્રણ આદિના સયોગે થતા ચાર અને આઠ આદિ ભાગાઓ મૂકવાનુ કહ્યુ છે અહિં એ બે ત્રણ આદિ પદના આઠ અને છવ્વીસ આદિ ભાગા મૂકયા છે કારણ કે પાછલી

કોઈ વખત બીજા ત્રીજા એમ બને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે તેના એક અનેક જીવો આશ્રયિ ચાર વિકલ્પ થાય દ્વિક સયોગિ અઠ્ઠાવીસ ભાગા છે તેને ચારે ગુણતા કુલ એકસો બાર ભગ એક અનેકના થાય એ રીતે ત્રિકસયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભગ થાય તેના એક એક ત્રિકસયોગે એક અનેકના આઠ આઠ ભગ થાય એટલે કુલ ચારસો અડતાલીસ ભગ થાય ચતુસયોગે ગુણસ્થાનકના સિત્તેર ભગ થાય તેમાના એક એક ચતુસયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ સોળ સોળ વિકલ્પ થાય, તેથી સિત્તેરને સોળે ગુણતા એક અનેકના કુલ અગીઆરસો વીસ વિકલ્પ થાય પચ સયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન ભાગા થાય અને એક એક ભગમા એક અનેક જીવો આશ્રયિ બત્રીસ બત્રીસ વિકલ્પ થાય તેથી બત્રીસે ગુણતા એક અનેકના કુલ સત્તરસો બાણુ ભગ થાય ષટ્સયોગે ગુણસ્થાનકના અઠ્ઠાવીસ ભગ થાય એક અનેકના ચોસઠ વિકલ્પ થાય તેથી ચોસઠે ગુણતા ષટ્સયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ કુલ સત્તરસો બાણુ ભગ થાય સપ્તસયોગે ગુણસ્થાનકના આઠ ભગ થાય તેમાના દરેક ભગમા એક અનેક જીવો આશ્રયિ વિકલ્પ કરીએ તો એકસો અઠ્ઠાવીસ ભગ થાય તેનો આઠ સાથે ગુણાકાર કરતા કુલ એક હજાર ચોવીસ ભગ થાય અષ્ટસયોગે ગુણસ્થાનકનો એકજ ભગ છે તેમા એક અનેકના વિકલ્પ બસો છપ્પન થાય તેને એકે ગુણતા કુલ ભગ પણ તેટલાજ થાય કુલ પાસઠસો અને સાઠ ભાગા થાય છે ચતુર્થ કર્મગ્રથમા દ્વિકાદિ સયોગના એક અનેકના આ પ્રમાણે ભાગા કહ્યા છે આ ગ્રથમા એક બે ત્રણ આદિ પદના ભાગા લીધા છે જ્યા પદના ભાગા લેવાના હોય ત્યા જે પદના લેવાના હોય તેની અતર્ગતના દરેકના ભાગા લેવાના હોય છે જેમકે–ત્રણ પદના એક અનેકના ભાગા લેવાના હોય તેમા એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે દાખલા તરીકે ત્રણ પદના લેવાના હોય, ત્યારે ત્રણ પદમા એક એક પદ ત્રણ હોવાથી અને તે એક એક પદના બબ્બે ભગ થતા હોવાથી ૬ બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ થતા હોવાથી અને બબ્બે પદમાના એક એક વિકલ્પના એક અનેકના ચાર ચાર વિકલ્પ થતા હોવાથી બાર અને ત્રણે પદના એક અનેકના આઠ, કુલ છવ્વીસ ભગ થાય છે બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ આ પ્રમાણે થાય છે—૭—૮, —૮ આ પ્રમાણે દ્વિક સયોગી ભગ હોય તો તેમા ૨—૩, ૨—૮, ૩—૮ એ પ્રમાણે ત્રણ થાય છે એ રીતે ચાર આદિ પદના પણ વિકલ્પો સમજવા

સખ્યા સાથે ગુણવાનુ સુગમ પડે હવે ચાર પદની ભગ સખ્યા કહે છે—પૂર્વની ત્રણ પદની ભગ સખ્યા છવ્વીસ સાથે બેનો ગુણાકાર કરવો એટલે બાવન થાય, તેમા બે મેળવવા, અને તેમા પાછળના છવ્વીસ ભગ મેળવવા એટલે એશી થાય તે ચાર પદના ભાગાઓ સમજવા, તે ચોથા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે પાચ પદના ભાગા કહે છે—પૂર્વના ચાર પદના એશી ભાગાને બેએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, અને એશી સહિત કરવા, એટલે કુલ પાચ પદના બસો બેતાલીસ ભાગા થાય છે તે પાચમા બિંદુ ઉપર મૂકવા છ પદના ભાગા કહે છે—પાચ પદની બસો બેતાલીસ ભગ સખ્યાને નીચેના બગડાએ ગુણવા, તેમા બે મેળવવા અને જેની સાથે બેએ ગુણ્યા છે તે બસો બેતાલીસ મેળવવા એટલે છ પદની કુલ ભગ સખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ થાય તે છઠ્ઠા બિંદુ ઉપર મૂકવા, હવે સાત પદની ભગ સખ્યા કહે છે—પૂર્વોક્ત સાતસો અઠ્ઠાવીશને બે ગુણવા, તેમા બે મેળવવા, પૂર્વોક્ત ભગસખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ મેળવવિ એટલે સાત પદની કુલ ભગ સખ્યા એકવીસસો છયાસી થાય તેને સાતમા બિંદુ ઉપર મૂકવા હવે આઠ પદની ભગ સખ્યા કહે છે—પૂર્વોક્ત એકવીસસો છયાસીને બેએ ગુણવા, તેમા બે મળવવા, અને તેમા સાત પદની ભગ સખ્યા એકવીસસો છયાસી ઉમેરવા એટલે આઠ પદની કુલ સખ્યા પાસઠસો અને સાઠ થાય છે ૭

હવે આજ ભાગાઓને ગણવાની બીજી રીત કહે છે—

अहवा एक्कपईया दो भगा इगि बहुत्तसन्ना जे ।
एए च्चिय पयवुड्ढीए तिगुणा दुगसजुया भगा ॥ ८ ॥

अथवैकपदिकौ द्वौ भङ्गौ एक बहुत्वसज्ञौ यौ ।
तावेव पदवृद्धौ त्रिगुणौ द्विकसयुतौ भङ्गाः ॥८॥

અર્થ—અથવા એકત્વ અને બહુત્વ સજ્ઞાવાળા એક એક પદના જે બબ્બે ભાગા થાય છે તેનેજ પદની વૃદ્ધિમા ત્રણ ગુણા કરતા અને તેમા બે ઉમેરતા કુલ ભાગા થાય છે

ટીકાનુ૦—ગાથામા મૂકેલ 'અથવા' એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે છે પૂર્વની ગાથામા બતાવેલ પ્રકારથી બીજો પ્રકાર અહિં બતાવે છે—જ્યારે આઠમાનુ કોઈપણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અને અનેકના ભેદે બબ્બે ભગ થાય છે જેમકે જ્યારે એક સાસ્વાદનેજ જીવ હોય અન્યત્ર સાત ગુણસ્થાનકે ન હોય, અને તેમા પણ કોઈ વખત એક હોય, કોઈ વખત અનેક હોય એમ એક અનેકના ભેદે બે ભગ થાય, એ પ્રમાણે એક એક પદના બબ્બે ભગ થાય હવે બે ત્રણ આદિ પદના એક અનેકના કેટલા ભગ થાય તે કહે

છે-જેટલા પદના એક અનેકના ભગ જાણવા ઇચ્છા હોય, તેની પહેલાના પદની ભગ સખ્યાને ત્રણ ગુણા કરવા, તેમા બે ઉમેરવા, એટલે જેટલા પદની ભગ સખ્યા જાણના ઇચ્છયુ છે તે સખ્યા આવે જેમકે બે પદની ભગ સખ્યા કાઢવિ હોય, ત્યારે તેની પૂર્વની ભગ સખ્યા જે બે છે, તેને ત્રણ ગુણા કરી બે ઉમેરીએ એટલે બે પદના ભગની આઠ સખ્યા આવે એ પ્રમાણે ત્રણ પદની ભગ સખ્યા જાણવી હોય, ત્યારે તેની પૂર્વના આઠ ભાગાને ત્રણ ગુણા કરી તેમા બે ઉમેરીએ એટલે ત્રણ પદના એક અનેકની ભગ સખ્યા છવીસ આવે છવીસને ત્રણ ગુણા કરી તેમા બે ઉમેરીએ એટલે ચાર પદના એંશી ભાગા થાય એ પ્રમાણે પાચ પદના બસો બેતાલીસ, છ પદના સાતસો અઠ્ઠાવીસ, સાત પદના એકવીસસો છવીસ, અને આઠ પદના પાસઠસો સાઠ ભાગા થાય છે ८

આ પ્રમાણે સત્પદપ્રરૂપણા કરી હવે દ્રવ્ય પ્રમાણ-દ્વાર સ્થાનકમાના દરેક જીવ થાનકની તથા ગુણસ્થાનકની જીવોની સખ્યા કેટલી છે, તે કહે છે-

साहारणाण भेया चउरो अणता असखया सेसा ।
मिच्छा णता चउरो पलियासखस सेस सखेज्जा ॥९॥

साधारणाना चत्वारो भेदा अनन्ता असख्यका शेषा ।
मिथ्यादृष्टयोऽनन्ताश्चत्वार, पल्यासख्याश, शेषा सख्येया ॥९॥

અર્થ—સાધારણના ચારે ભેદો અનત છે શેષ ભેદો અસખ્ય છે મિથ્યા દૃષ્ટિ અનત છે, પછીના ચાર ગુણસ્થાનકવાળા પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, અને શેષ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો સખ્યાતા છે

ટીકાનુ૦-સાધારણ વનસ્પતિકાયના સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ ચાર ભેદો અનત સખ્યા પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક ભેદના જીવો અનત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે તથા શેષ પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તે દરેક ભેદ સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ ચાર ચાર પ્રકાર, પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બે પ્રકારે, તથા બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસજ્ઞિપચેન્દ્રિય અને સજ્ઞિપચેન્દ્રિય તે દરેક પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ બબ્બે પ્રકાર કુલ અઠ્ઠાવીસે પ્રકારના જીવોના સખ્યા અસખ્યાત પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક ભેદવાળા જીવો અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે અહિ શકા કરે છે કે-અપર્યાપ્ત સજ્ઞિ જીવો અસખ્યાતા કઇ રીતે કહેવાય ? કારણકે તેઓ હમેશા હોતા નથી કેમકે તેઓનુ આયુ અતર્મુહૂર્ત્ત છે, અને વિરહમાન બાર મુહૂર્ત્ત છે, એટલે કઇક અધિક અગીઆર મુહૂર્ત્ત સુધિ તો એક પણ અપર્યાપ્ત સજ્ઞિ જીવ હોનોજ નથી, તો પછી અસખ્યાતા કઇ રીતે ઘટી શકે ? ઉત્તરમા જણાવે છે કે ઉપરોક્ત

દોષ ઘટતો નથી કારણ કે જો કે તેઓ હમેશા હોતા નથી તોપણ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાતા હોય છે. જ્યારે હોય ત્યારે ઉપરોક્ત સખ્યાનો સદ્‌ભાવ છે, માટે અસખ્યાતા કહેવામા કોઈપણ વિરોધ નથી કહ્યુ છે કે-'એક સમયમા એક બે ત્રણ સખ્યાતા અથવા અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે' આ પ્રમાણે જીવભેદ આશ્રયી સખ્યા કહી હવે ગુણસ્થાનક આશ્રયી જીવોની સખ્યા કહે છે-મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓ અનત છે, કારણકે તેઓ અનત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે નિગોદીયા સઘળા જીવો મિથ્યાત્વી છે અનત સખ્યાને પૂરનાર તેજ જીવો છે તથા સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અહિં પલ્યોપમ એ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ સમજવુ, તેથી તે ચાર ગુણઠાણાવાળા જીવો ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અહિં સાસ્વાદન અને મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો હમેશા હોતા નથી, કેમકે તે બને ગુણસ્થાનકો અધ્રુવ છે પરતુ જ્યારે હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે તથા અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિરત આત્માઓ હમેશા હોય છે, કેમકે તે બને ગુણસ્થાનકો ધ્રુવ છે માત્ર કોઈ વખતે ઓછા હોય છે, તો કોઈ વખતે વધારે હોય છે તે બને ગુણસ્થાનકવાળા જીવો જઘન્યથી પણ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ છે, ઉત્કૃષ્ટથી પણ એટલાજ છે પરતુ અસખ્યાતાના અસખ્યાતા ભેદ હોવાથી જઘન્યથી પલ્યોપમના અસ-ખ્યાત ભાગથી ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ અસખ્યાત ગુણ મોટો સમજવો અને દેશવિરતિથી અવરિતિસમ્યગ્દષ્ટિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ઘણા વધારે સમજવા કારણકે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ચારે ગતિમા હોય છે, અને દેશ વિરતિ માત્ર મનુષ્ય, તિર્યચગતિમાજ હોય છે તથા બાકીના પ્રમત્તાદિ દરેક ગુણસ્થાનકના જીવો અમુક નિશ્ચિત સખ્યા વાળાજ છે તે દરેકની નિશ્ચિત સખ્યા કેટલી છે તે ગ્રન્થકાર પોતેજ આગળ ઉપર કહેશે ૯

આ પ્રમાણે સામાન્યથી દ્રવ્ય પ્રમાણ કહ્યુ હવે વિશેષથી કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

पत्तेयपज्जवणकाइयाउ पयरं हरंति लोगस्स ।
अगुलअसखभागेण भाइय भूदगतणू य ॥१०॥

प्रत्येकपर्याप्तवनस्पतिकायिकास्तु प्रतर हरन्ति लोकस्य ।
अङ्गुलासख्येयभागेन भाजित भूदकतनवश्च ॥१०॥

અર્થ—પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય, અને પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયના જીવો અગુલના અસખ્યાતમા ભાગવડે ભગાયેલ લોક સબધી પ્રતરનો અપહાર કરે છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અને પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય એ દરેક ભેદવાળા જીવો સાત રાજપ્રમાણ ઘની કૃત લોકના ઉપલા નીચલા પ્રદેશરહિત એક એક પ્રદેશની જાડાઇરૂપ માંડાના આકાર વાળા પ્રતરને [1]અગુલમાત્ર ક્ષેત્રના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભાગતા અપહાર કરે છે એનો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સઘળા પર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાયના જીવો એકી વખતે સપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરવા ઉદ્યમ વત થાય અને જો એક સાથે એક એક જીવ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ એક એક ખડનો અપહાર કરે-ગ્રહણ કરે તો એકજ સમયમા તે સઘ ળા જીવો તે સપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે- ગ્રહણ કરે છે તેથી આ અર્થ ફલિત થાય છે કે-ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરમા અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છે આ પ્રમાણેજ પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અને પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયના સબધમા પણ સમજી લેવુ આ રીતે જોતા જો કે આ ત્રણેનુ સરખાપણુ જણાય છે, તોપણ અગુલ ના અસખ્યાતમા ભાગના અસખ્યાતા ભેદ થતા હોવાથી ત્રણેનુ પરસ્પર આ પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ સમજવુ—પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો થોડા [2]છે,

---

૧ ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકને બુદ્ધિવડે સાતરાજ લાંબો પહોળો અને સાતરાજ જાડો કરવો તે ઘની કૃત લોક કહેવાય છે તેની એક એક પ્રદેશ જાડી પહોળી અને સાતરાજ ઉચી આકાશપ્રદેશની જે પક્તિ તે સૂચિશ્રેણિ કહેવાય સૂચિશ્રેણિના વર્ગને પ્રતર કહેવાય એટલે કે સાત રાજ લાંબો પહોળો અને એક પ્રદેશ જાડો આકાશપ્રદેશના વિસ્તારરૂપ માંડાના આકારવાળો જે ભાગ તે પ્રતર કહેવાય છે

૨ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો અલ્પ છે અને પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે તેનુ કારણ વનસ્પતિકાયથી પૃથ્વીકાયનુ શરીર સૂક્ષ્મ છે અને ઉત્પત્તિસ્થાનનુ ક્ષેત્ર વિશાળ છે વનસ્પતિકાય માત્ર રત્નપ્રભાના ઉપરના તલમા રહેલ પૃથ્વી નદી સમુદ્ર અને ઉપવન આદિમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પૃથ્વીકાય તો નારકીઓના અસખ્ય યોજન પ્રમાણ લાંબા પહોળા પૃથ્વીપિંડો દેવોના મોટા મોટા વિમાન વિગેરે સ્થળે ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી અપ્કાયનુ શરીર સૂક્ષ્મ અને તેનુ ઉત્પત્તિસ્થાન વિશાળ હોવાથી તે પૃથ્વીથી પણ અસખ્યાત ગુણા છે તેઓ અસખ્યાતા સમુદ્રો દ્રહો અને ઘનોદધિના પિંડોમા ઉત્પન્ન થાય છે સૌથી બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાય અલ્પ હોવાનુ કારણ તેનો સદ્ભાવ માત્ર અઢીદ્વિપમાજ છે અને સૌથી વાઉકાય વધારે હોવાનુ કારણ ક્ષેત્રની વિપુલતા છે લોકના મધ્યના પોલાણના ભાગમા વાયુકાયના જીવો છે

તેનાથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય અસખ્યાતગુણા છે ૧૦

आवलिवग्गो ऊणावलीए गुणिउ हु बायरा तेऊ ।
वाऊ य लोगसख सेसतिगमसंखिया लोगा ॥११॥

आवलिकावर्गऊनावलिकया गुणितो हु बादरस्तेजः ।
वायवश्च लोकसंख्याः शेषत्रिकमसंख्या लोकाः ॥११॥

અર્થ—આવલિકાના વર્ગને કઇક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે ગુણતા જે આવે તેટલા બાદર તેઉકાયના જીવો છે લોકના સખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા બાદર વાયુકાયના જીવો છે અને શેષ ત્રણ અસખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે

ટીકાનુ૦—આવલિકાના વર્ગને કઇક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે ગુણતા જે સખ્યા આવે તેટલા બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયના જીવો છે આવલિકાના અસખ્યાતા સમયો છે, છતા અસત્કલ્પનાએ તેના દશ સમય કલ્પી તેનો વર્ગ કરવો તેટલાને તેટલાએ ગુણતા જે આવે તે વર્ગ કહેવાય છે એટલે દશને દશે ગુણતા સો થાય તેને કેટલાક ઓછા આવલિકાના સમયવડે ગુણવા અહિ કેટલાક ઓછામા બે સમય લઇ આવલિકાના કુલ દશ સમયમાથી તે બે ઓછા કરી આઠ સમયવડે ગુણતા આઠસો થાય તેટલા બાદર તેઉકાયના જીવો છે વાસ્તવિકરીતે આવલિકાના સમયો ચોથા અસખ્યાતા જેટલા હોવાથી ચોથા અસખ્યાતાની સખ્યાને તેજ સખ્યાએ ગુણતા જે આવે તેને કઇક ઓછી ચોથા અસખ્યાતાની સખ્યાએ ગુણાકાર કરવો, ગુણતા જે સખ્યા આવે તેટલા બાદર તેઉકાયના જીવો છે તથા પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય લોકના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે એટલે કે ઘનીકૃતલોકના અસખ્યાતા પ્રતરના સખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રતરના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયના જીવો છે બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિનુ પરસ્પર અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—સર્વથી અલ્પ બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાય છે, તેઓથી પર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસખ્યાત ગુણા છે, અને તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય અસખ્યાત ગુણા છે તથા શેષ ત્રિક અસખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે અહિ શેષ ત્રિકમા અપર્યાપ્ત બાદર અને અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એ ત્રણ લેવાના છે એટલે કે અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તે દરેક પ્રકારના જીવો અસખ્યાતા લોકાકાશમા

જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા છે આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ત્રણે રાશિનું સામાન્ય સ્વરૂપે અલ્પબહુત્વ કહ્યું વિશેષત વિચારકરતા ત્રણે રાશિનું સ્વસ્થાને અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—અપર્યાપ્ત બાદર સૌથી અલ્પ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અસખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સખ્યાતગુણા છે શેષ ત્રિકનું ગ્રહણ એ ઉપલક્ષણ—સૂચક છે, તેવડે અપર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પણ અસખ્યાતાલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે એમ સમજવુ તથા સાધારણ વનસ્પતિ કાય સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ ચારે ભેદના જીવો સામાન્યત અનત-લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે એ પહેલા કહ્યુ છે વિશેષત વિચાર કરતા તેઓનુ અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—બાદર પર્યાપ્ત સાધારણ જીવો થોડા, તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત સાધારણ અસખ્યાત ગુણા, તેઓથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત સાધારણ અસ-ખ્યાત ગુણા, અને તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સાધારણ સખ્યાત ગુણા છે ૧૧

હવે વિકલેન્દ્રિય અને અસજ્ઞિની સખ્યા કહે છે—

पज्जत्तापज्जत्ता वितिचउअसन्निणो अवहरंति ।
अंगुलसंखासंखप्पएसभइयं पुढो पयरं ॥१२॥

पर्याप्तापर्याप्ता द्वित्रिचतुरिन्द्रियासञ्ज्ञिनोऽपहरन्ति ।
अङ्गुलसंख्येयासंख्येयप्रदेशभक्तं पृथक् प्रतरम् ॥१२॥

અર્થ—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસજ્ઞિપ-ચેન્દ્રિય એ પ્રત્યેક જીવો અનુક્રમે અગુલના અસખ્યાતમા અને સખ્યાતમા ભાગવડે ભગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કરે છે

ટીકાનુ૦—બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસજ્ઞિપચેન્દ્રિય એ દરેક પ્રકારના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા જીવો અનુક્રમે અગુલના અસખ્યાતમા અને સખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતા સપૂર્ણ પ્રતરનો અપ હાર કરે છે તેની ભાવના—વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—સઘળા પર્યાપ્તા બેઇ ન્દ્રિય જીવો એક સાથે જો અગુલમાત્ર ક્ષેત્રના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પ્રત રના ખડનો અપહાર કરે તો તે સઘળા બેઇન્દ્રિય જીવો એકજ સમયે સપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે તાત્પર્ય એ કે—સાત રાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરના અગુલના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય જીવો છે એજ પ્રમાણે પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસજ્ઞિપચેન્દ્રિય માટે પણ સમજવુ તથા એક પ્રતરના અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસજ્ઞિપચેન્દ્રિયો સમજવા એટલે કે એક પ્રતરના આકાશ પ્રદેશને

અંગુલની અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ વડે ભાગતા જે આવે તેટલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ દરેક પ્રકારના જીવો છે એમ સમજવુ જો કે તે સઘળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિયાદિ સામાન્ય સ્વરૂપે સમાન પ્રમાણવાળા કહ્યા છે તોપણ અંગુલનો સંખ્યાતમો અને અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો લેવાનો હોવાથી વિશેષ સ્વરૂપે તેઓનુ અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે સમજવુ—પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સૌથી અલ્પ, તેનાથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિ વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે ૧૨

આ પ્રમાણે અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સુધિના સઘળા જીવોની સંખ્યા કહી હવે સંજ્ઞિની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

सन्निचउसु गइसु पढमाए असंख सेढि नेरइया ।
सेढिअसंखेज्जंसो सेसासु जहोत्तरं तहय ॥१३॥

संज्ञिनश्चतसृषु गतिषु प्रथमायामसंख्येयाः श्रेणयो नारकाः ।
श्रेण्यसंख्येयांशः शेषासु यथोत्तरं तथा च ॥१३॥

અર્થ—સંજ્ઞિ ચારે ગતિમા હોય છે પહેલી નરકપૃથ્વીમા અસંખ્યાતિ સૂચિ શ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે અને શેષ પૃથ્વીમા શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકો છે અને તે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે

ટીકાનુ૦—સંજ્ઞિજીવો ચારે ગતિમા હોય છે, તેથી ચારે ગતિ આશ્રયિ સંખ્યાનો વિચાર કરવો જોઇએ તેમા પહેલા નરકગતિ આશ્રયી વિચાર કરે છે—પહેલી રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમા સાતરાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે એટલે કે અસંખ્યાતિ સૂચિ શ્રેણિના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય, તેટલા પહેલી નારકીમા નારક જીવો છે ગાથાના અંતમા રહેલ 'ચ' એ ગાથામા નહિ કહેલ વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનુ સૂચવતો હોવાથી ભુવનપતિ દેવતાઓ પણ તેટલીજ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ છે આ હકીકત ગાથામા સાક્ષાત્ કહી નથી છતા 'ચ' શબ્દથી ગ્રહણ કરવાની છે એમ સમજવુ તથા શેષ બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમા સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા નારકો છે દરેકમા સરખા નથી પરંતુ ઉત્તરોત્તર પૂર્વ પૂર્વ પૃથ્વીમા રહેલ નારકોના અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાણવા તે આ પ્રમાણે—બીજી નરકપૃથ્વીમા રહેલ

નારકજીવોની અપેક્ષાએ ત્રીજી પૃથ્વીમા અસખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ નારકો છે ત્રીજી નરક પૃથ્વીના નારકીઓની અપેક્ષાએ ચોથી પૃથ્વીમા અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે આ પ્રમાણે સાતે નરકપૃથ્વીમા સમજવુ શ્રેણિનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉત્તરોત્તર ન્હાનો ન્હાનો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ ઘટે છે બીજી નારકીથી આરભી ઉત્તરોત્તર અસખ્યાતમા અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે એ શા રીતે સમજી શકાય? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે-યુક્તિના વશથી સમજી શકાય છે તે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-સાતમી નરક પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામા રહેલા નારકીઓ અલ્પ છે, તેઓથી તેજ સાતમી નારકીમા દક્ષિણ દિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાત ગુણા છે દક્ષિણ દિશિમા અસખ્યાત ગુણા શા માટે છે? એનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે-જગતમા બે પ્રકારના આત્માઓ છે ૧ શુક્લપાક્ષિક, ૨ કૃષ્ણપાક્ષિક તેઓનુ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે-જે જીવોને કઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન માત્ર સસારજ શેષ હોય છે, તે શુકલપાક્ષિક કહેવાય છે અને તેથી વધારે કાળ જેઓનો બાકી છે તે આત્માઓ કૃષ્ણપાક્ષિક કહેવાય છે કહ્યુ છે કે-જેઓનો કઇક ન્યૂન અર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન સસાર શેષ હોય તે અવશ્ય શુકલ પાક્ષિક કહેવાય છે, અને અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનથી વધારે સસાર જેઓનો શેષ હોય તે કૃષ્ણપાક્ષિક કહેવાય છે' આટલા ન્યૂન સસારવાળા જીવો અલ્પ હોવાથી શુકલપાક્ષિક જીવો થોડા છે, અને કૃષ્ણપાક્ષિક વધારે છે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો તથાસ્વભાવે દક્ષિણદિશામા વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, પરતુ શેષ ત્રણ દિશામા વધારે ઉત્પન્ન થતા નથી દક્ષિણ દિશામા કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોનુ વધારે સખ્યામા ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ તથાસ્વભાવ છે તે તથાસ્વભાવને પૂર્વાચાર્યોએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણે ઘટાવ્યો છે-કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ દીર્ઘકાળ પર્યંત સસારમા રખડનારા કહેવાય છે દીર્ઘકાળ પર્યંત સસારમા રખડનારાઓ ઘણા પાપના ઉદયવાળા હોય છે, પાપના ઉદયવિના સસારમા રખડે નહિ માટે બહુ પાપના ઉદયવાળા ક્રૂર કર્મી હોય છે, ક્રૂરકર્મવિના બહુ પાપ બાધે નહિ માટે અને તે ક્રૂરકર્મીઓ પ્રાય ભવ્યો હોવા છતા પણ તથા સ્વભાવે-જીવસ્વભાવે દક્ષિણ દિશામા વધારે પ્રમાણમા ઉત્પન્ન થાય છે પરતુ શેષ ત્રણ દિશિમા વધારે પ્રમાણમા ઉત્પન્ન થતા નથી કહ્યુ છે કે-'કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ ક્રૂરકર્મી હોય છે અને તેથી નારકી મનુષ્ય તિર્યચ અને દેવગતિ આદિ સ્થાનોમા ભવ્યો હોવા છતા પણ પ્રાય દક્ષિણદિશિમા ઉત્પન્ન થાય છે' આ પ્રમાણે દક્ષિણદિશિમા ઘણા કૃષ્ણપાક્ષિકજીવોની ઉત્પત્તિનો સભવ હોવાથી પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમથી દક્ષિણદિશાના અસખ્યાત ગુણા સભવે છે સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમ પ્રભા નરકપૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમા ઉત્પન્ન

થયેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે અસખ્યાતગુણા કેમ હોઈ શકે? એમ પૂછતા હો તો સાભળો—સર્વોત્કૃષ્ટ પાપકરનારા સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યો સાતમી નરક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થાય છે અને કઇક ન્યૂન ન્યૂન પાપ કરનારા છઠ્ઠી આદિ નરક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થાય છે સર્વોત્કૃષ્ટ પાપકરનારા સૌથી અલ્પ હોય છે, અને અનુક્રમે કઇક ઓછુ ઓછુ પાપ કરનારા વધારે વધારે હોય છે તે હેતુથી સાતમી નરક પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારક જીવોની અપેક્ષાએ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિના નારકીઓનુ અસખ્યાતગુણ પણુ ઘટે છે આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર નરકપૃથ્વી આશ્રયી પણ જાણી લેવુ તે ઓથી તેજ છઠ્ઠી પૃથ્વીમા દક્ષિણદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે અસખ્યાતગુણ હોવાનુ કારણ પૂર્વે કહ્યુ છે તેજ સમજવુ તેઓથી પાચમી ધુમપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિના નારકી અસખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી તેજ પાચમી નરકપૃથ્વીમા દક્ષિણદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાત ગુણા છે, તેઓથી ચોથી પકપ્રભા પૃથ્વીમા પૂવ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમા દક્ષિણદિશિના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભાપૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી તેજ નરક પૃથ્વીમા દક્ષિણદિશિના નારકીઓ અસખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા, છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમા દક્ષિણદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી તેજ રત્નપ્રભા નારકીમા દક્ષિણદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—"દિશાને અનુસરીને નીચે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશામા સૌથી અલ્પ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમા અસખ્યાતગુણા છે સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમા અસખ્યાતગુણા છે તમપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકોથી પાચમી ધુમપ્રભા નરકપૃથ્વીમા પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમા અસખ્યાતગુણા નારકીઓ છે, તેનાથી દક્ષિણ દિશિમા અસખ્યાતગુણા છે ધુમપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી ચોથી પક પ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિમા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમા અસખ્યાતગુણા છે પકપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકોથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમા અસખ્યાતગુણા છે, વાલુકાપ્રભા પૃ

થ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમા અસખ્યાતગુણા છે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકોથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશમા રહેલા નારકજીવો અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમા દક્ષિણદિશિમા રહેલા નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે' જે નારકીના જીવો જેનાથી અસખ્યાતગુણ હોય છે, તેઓના અસખ્યાતમે ભાગે તેઓ હોય છે જેમકે ત્રીજી નારકીના જીવોથી બીજી નારકીના જીવો અસખ્યાતગુણ છે, તેથી ત્રીજી નારકીના જીવો બીજી નારકીના જીવોના અસખ્યાતમે ભાગે વર્તે છે તેથીજ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશિમા રહેલા નારકોના અસખ્યાતમા ભાગે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકો છે જ્યારે એમ છે ત્યારે પહેલી નારકીના સઘળા નારકોના અસખ્યાતમા ભાગે બીજી નારકીના નારકો તો હોય જ આ પ્રમાણે નીચલી નરકપૃથ્વીમાટે પણ વિચારી લેવુ

હવે વ્યતરોનુ પ્રમાણ કહે છે—

सखेज्ज जोयणाण सूइपएसेहि भाइओ पयरो ।
वतरसुरहि हीरइ एव एक्केक्कभेएणं ॥ १४ ॥

सख्येययोजनाना सूचिप्रदेशैर्भाजित प्रतर ।
व्यन्तरसुरैर्ह्रियते एवमेकैकभेदेन ॥ १४ ॥

અર્થ—સખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિના આકાશ પ્રદેશવડે ભગાયેલ પ્રતર વ્યન્તર દેવોવડે અપહરાય છે આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યન્તર નિકાય માટે સમજવુ

ટીકાનુ૦—સખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિમા રહેલા આકાશપ્રદેશવડે એક પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગતા જે આવે તેટલા વ્યતરદેવો છે એટલે કે સખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા વ્યન્તરદેવો છે અથવા આ પ્રમાણે પણ કલ્પના થઇ શકે—સખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના એક એક ખડને દરેક વ્યન્તરો એક સાથે ગ્રહણ કરે તો તે સઘળા વ્યન્તરદેવો એકજ સમયે તે સપૂર્ણ પ્રતરને ગ્રહણ કરી શકે છે ભાવાર્થ એકજ છે આ પ્રમાણે દરેક વ્યન્તર નિકાયના પ્રમાણ માટે પણ સમજવુ તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સઘળા વ્યન્તર દેવોનુ પ્રમાણ કહ્યુ તે પ્રમાણે એક એક વ્યન્તરનિકાયનુ પ્રમાણ પણ સમજવુ આ પ્રમાણે લેતા સઘળા વ્યન્તરદેવોના સમૂહની પ્રમાણભૂત સખ્યા સાથે વિરોધ નહિ આવે

જાણવું કે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગનાર જે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ લેવાનું કહ્યું છે, તે સંખ્યાતું નાનું મોટું લેવાનું છે જ્યાં એક એક વ્યન્તરની સંખ્યા કાઢવિ હોય ત્યાં મોટા સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે ભાગવા, જેથી જવાબની સંખ્યા નાની આવે અને સર્વ સમુહની સંખ્યા કાઢવિ હોય ત્યાં નાના સંખ્યાતા યોજન પમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગવા, જેથી બધા વ્યંતરોના સરવાળા જેટલીજ સંખ્યા આવે તેથી અહિં કઇ વિરોધ નથી ૧૪

હવે જ્યોતિષ દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

छप्पन्न दोसयंगुल सूइपएसेहि भाइओ पयरो ।
जोइसिएहि हीरइ सट्ठाणे त्थीय संखगुणा ॥१५॥

पट्पञ्चाशत्शतद्वयाङ्गुलाना सूचिपदेशैर्भाजितः प्रतरः ।
ज्योतिष्कै र्ह्रियते स्वस्थाने स्त्रिय' संख्येयगुणाः ॥१५॥

અર્થ—બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિ પ્રદેશવડે ભગાયેલ પ્રતર જ્યાતિષ દેવોવડે અપહરાય છે સ્વસ્થાને દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે

ટીકાનુ૦—બસો છપ્પન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ વડે પ્રતરના આકાશ પ્રદેશને ભાગતાં જે આવે તેટલા જ્યોતિષ્ દેવો છે અથવા બસો છપ્પન અંગુલપ્રમાણ સચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા જ્યોતિષ્ દેવો છે અથવા બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક એક ખંડને એક સાથે સઘળા જ્યોતિષ્ દેવો અપહાર કરે તો એકજ સમયમાં તે સઘળા દેવો સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે ત્રણેમાં તાત્પર્ય એકજ છે તથા ચારે દેવનિકાયમાં પોતપોતાની નિકાયમાં રહેલા દેવોની અપેક્ષાએ દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે પન્નવણાના મહાદંડકમાં તેવો પાઠ છે માટે. મહાદંડક આગળ બતાવશે

વૈમાનિક દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

असंखसेढिखपएसतुल्लया पढमदुइयकप्पेसु ।
सेढि असंखसंसमा उवरि तु जहोत्तर तहय ॥१६॥

असंख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशतुल्याः प्रथमद्वितीयकल्पयोः ।
श्रेण्यसंख्येयांशसमा उपरि तु यथोत्तर तथा च ॥१६॥

અર્થ—અસંખ્યાતિ શ્રેણિના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય પહેલા અને બીજા દેવ લોકના દેવો છે ઉપરના દેવલોકના દેવો શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ

છે જેમ જેમ ઉપરના દેવો તેમ તેમ પૂર્વ પૂર્વથી અસખ્યાતમા ભાગે છે

ટીકાનુ૦—ઘનીકૃતલોકની સાતરાજ પ્રમાણ લાબી અને એક પ્રદેશપ્રમાણ જાડી પહોળી અસખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિમા જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય છે, તેટલા પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમા અને બીજા ઇશાન દેવલોકમા એક એકમા દેવો છે માત્ર સૌધર્મ દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ ઇશાન દેવલોકના દેવો સખ્યાતમા ભાગે છે કારણકે પન્નવણાસૂત્રના મહાદડકમા ઇશાન દેવલોકના દેવોથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવો સખ્યાત ગુણા કહ્યા છે તથા ઉપરના સનત્કુમાર માહેન્દ્ર બ્રહ્મ લાતક મહાશુક્ર અને સહસ્રાર એ દરેક દેવલોકમા સૂચિશ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો રહેલા છે અહિં એટલુ સમજવાનુ કે સૂચિશ્રેણિનો અસખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે નાનો લેવાનો હોવાથી અનુક્રમે ઉપર ઉપરના દેવલોકના દેવતાઓ પૂર્વ પૂર્વના દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ અસખ્યાતમા ભાગે છે તાત્પર્ય એ કેજેટલા સનત્કુમારકલ્પના દેવો છે, તેની અપેક્ષાએ માહેન્દ્ર દેવલોકમા દેવો અસખ્યાતમા ભાગે છે, અને માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોથી સનત્કુમારના દેવો અસખ્યાતગુણા છે એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ બ્રહ્મ દેવલોકના દેવો અસખ્યાતમા ભાગે છે આ રીતે લાતક મહાશુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકમા પણ જાણી લેવુ ગાથાના અતમા રહેલ 'च' શબ્દ એ ગાથામા નહિ કહેલ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી આનત પ્રાણત આરણ અને અચ્યુત દેવલોકમા, નીચલી, મધ્યમ અને ઉપરની ત્રણ ત્રણ ગ્રૈવેયકમા, અને અનુત્તરવિમાનમા, એ દરેકમા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો જાણવા અહિં એટલુ વિશેષ સમજવાનુ કે પૂર્વ પૂર્વ દેવોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર દેવો સખ્યાતગુણહીન જાણવા, પ્રજ્ઞાપનાના મહાદડકમા તેવો પાઠ છે માટે પ્રજ્ઞાપનામા કહેલુ મહાદડક—મોટુ અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—હે પ્રભો? હવે સર્વ જીવોના અલ્પબહુત્વનુ સૂચક મહાદડક વર્ણવીશ—૧ ગર્ભમા ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો સૌથી અલ્પ છે, ૨ તેથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સખ્યાતગુણી છે, ૩ તેથી પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૪ તેથી અનુત્તર વિમાનના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૫ તેથી ઉપરના ત્રણ ગ્રૈવેયકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૬ તેથી મધ્યમ ત્રણ ગ્રૈવેકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૭ તેથી નીચલી ત્રણ ગ્રૈવેયકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૮ તેથી અચ્યુત દેવલોકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૯ તેથી આરણ દેવલોકમા દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૧૦ તેથી પ્રાણત દેવલોકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૧૧ તેથી આનત દેવલોકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૧૨ તેથી સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, ૧૩ તેથી છઠ્ઠી તમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, ૧૪ તેથી સહસ્રાર દેવલોકના દેવો અસખ્યાતગણા છે, ૧૫ તેથી મહાશુક્ર દેવલોકમા દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૧૬ તેથી

પાંચમી ધમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, ૧૭ તેથી લાંતક દેવ લોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૧૮ તેથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, ૧૯ તેથી બ્રહ્મદેવલોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૨૦ તેથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, ૨૧ તેથી માહેન્દ્ર દેવ લોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૨૨ તેથી સનત્કુમાર દેવલોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૨૩ તેથી બીજી શર્કરાપ્રભા નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે, ૨૪ તેથી સમુચ્છિંમ મનુષ્યો અસખ્યાતગુણા છે, ૨૫ તેથી ઈશાનદેવલોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૨૬ તેથી ઇશાન કલ્પની દેવીઓ સખ્યાતગુણી છે, ૨૭ તેથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૨૮ તેથી સૌધર્મકલ્પની દેવીઓ સખ્યાતગુણી છે, ૨૯ તેથી ભવનવાસી દેવો અસખ્યાતગુણા છે, ૩૦ તેથી ભવનવાસી દેવી સખ્યાતગુણી છે, ૩૧ તેથી રત્નપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાગુણા છે, ૩૨ તેથી ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરૂષો અસખ્યાતગુણા છે, ૩૩ તેથી ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રિયો સખ્યાતગુણી છે ૩૪ તેથી સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચપુરૂષો સખ્યાતગુણા છે, ૩૫ તેથી સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રીઓ સખ્યાતગુણી છે, ૩૬ તેથી જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરૂષો સખ્યાતગુણા છે ૩૭ તેથી જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રિઓ સખ્યાતગુણી છે, ૩૮ તેથી વાણવ્યતર દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૩૯ તેથી વાણવ્યતની દેવી સખ્યાતગુણી છે, ૪૦ તેથી જ્યોતિષિ દેવો સખ્યાતગુણા છે, ૪૧ તેથી જ્યોતિષી દેવી સખ્યાતગુણી છે, ૪૨ તેથી ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુસકો સખ્યાતગુણા છે, ૪૩ તેથી સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુસકો સખ્યાતગુણા છે, ૪૪ તેથી જળચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુસક સખ્યાતગુણા છે, ૪૫ તેથી ચૌરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત સખ્યાતગુણા છે, ૪૬ તેથી પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૭ તેથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૮ તેથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૯ તેથી અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય અસખ્યાતગુણા છે, ૫૦ તેથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૧ તેથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૨ તેથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૩ તેથી પર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૫૪ તેથી પર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસખ્યાતગુણા છે ૫૫ તેથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૫૬ તેથી પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસખ્યાતગુણા છે, ૫૭ તેથી પર્યાપ્તબાદર વાયુકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૫૮ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૫૯ તેથી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૬૦ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસખ્યાતગુણી છે, ૬૧ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૬૨ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર અપકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૬૩ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર વાઉકાય અસખ્યાતગુણા છે, ૬૪ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય અસ-

ખ્યાતગુણા છે, ૬૫ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૬૬ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે, ૬૭ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાઉકાય વિશેષાધિક છે, ૬૮ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય સંખ્યાતગુણા છે, ૬૯ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૭૦ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે, ૭૧ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે, ૭૨ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અસંખ્યાતગુણી છે, ૭૩ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ સંખ્યાતગુણી છે, ૭૪ તેથી અભવ્યસિદ્ધિઆ અનંતગુણા છે, ૭૫ તેથી સમ્યકત્વથી પડેલા અનંતગુણા છે, ૭૬ તેથી સિદ્ધો અનંતગુણા છે, ૭૭ તેથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય જીવો અનંતગુણા છે ૭૮ તેથી પર્યાપ્ત બાદર જીવો વિશેષાધિક છે, ૭૯ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૮૦ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૧ તેથી બાદર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૨ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય અસંખ્યાત ગુણા છે, ૮૩ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૪ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય સંખ્યાત ગુણા છે, ૮૫ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૬ તેથી સામાન્યથી સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૭ તેથી ભવ્ય સિદ્ધિઆ જીવો વિશેષાધિક છે, તેથી નિગોદ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૯ તેથી વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૦ તેથી એકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૧ તેથી સામાન્યથી તિર્યંચ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૨ તેથી મિથ્યાદષ્ટિ વિશેષાધિક છે, ૯૩ તેથી અવિરતિ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૪ તેથી સકષાયી જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૫ તેથી છદ્મસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૬ તેથી સયોગિ આત્માઓ વિશેષાધિક છે, ૯૭ તેથી સંસારસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૮ અને તેથી સઘળા જીવો વિશેષાધિક છે આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલું મોટું અલ્પબહુત્વ સમજવું ૧૬

અહિં પહેલા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓની તથા ભવનપતિ અને સૌધર્મ દેવલોકના દેવોની સંખ્યા અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ સામાન્યથી કહી છે તેમાં અસંખ્યાતનું પ્રમાણ કંઈ કહ્યું નથી, તેથી આ ત્રણમાં કોણ ઓછા અને કોણ વધારે તે સમજી શકાતું નથી, એટલે અહિં ત્રણેની અસંખ્યાતરૂપ સંખ્યાના પ્રમાણના નિર્ણય માટે કહે છે—

सेढी एक्केक्कपएसरइयसूईणमंगुलप्पमियं ।
घम्माए भवणसोहम्मयाण माण इम होइ ॥१७॥

श्रेण्येकैकप्रदेशरचितसूचीनामङ्गुलप्रमितम् ।
घर्माया भवनसौधर्माना मानमिदम् भवति ॥१७॥

અર્થ—શ્રેણિના એકેક આકાશ પ્રદેશવડે રચાયેલી સૂચિના અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાથી પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મ્મા ભવનપતિ અને સૌધર્મદેવલોકનુ નીચલી ગાથામા કહેવાશે તે પ્રમાણ થાય છે

ટીકાનુ૦—ધર્મ્મા નામની પહેલી નરકપૃથ્વીના નારકોના તથા ભવનપતિ અને સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે પહેલા જેટલી શ્રેણિઓ કહી છે, તેટલા શ્રેણિ વ્યતિરિક્ત–સિવાયના આકાશપ્રદેશ ગ્રહણ કરીને તેની સૂચિ શ્રેણિ કરવી, તેમાથી સૂચિશ્રેણિનો અંગુલ પ્રમાણ ભાગ ગ્રહણ કરવો ત્યાર પછી શુ કરવુ તે હવે પછીની ગાથામા કહે છે ૧૭

તેજ દેખાડે છે—

छप्पन्नदोसयंगुल भूओ भूओ विगब्भ मूलतिग ।
गुणिया जहुत्तरत्था रासीओ कमेण मूईओ ॥१८॥

षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलस्य भूयो भूयो निगृह्य मूलत्रिकम् ।
गुणिता यथोत्तरस्था राशय' क्रमेण सूचयः ॥ १८ ॥

અર્થ—અસત્ કલ્પનાયે અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રમા રહેલ બસો છપ્પન આકાશ-પ્રદેશનુ વારવાર વર્ગમૂળ કાઢીને ત્રણ મૂળ લેવા, અને ઉપર ઉપરની રાશિનો નીચે નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેટલી તેટલી સૂચિ-શ્રેણિ પ્રમાણ ધર્મ્મામા નારકીઓ, અને ભુવનપતિ તથા સૌધર્મ દેવલોકમા દેવો છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વે કહેલ અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમા રહેલા આકાશપ્રદેશનુ વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિએ મૂળ કાઢીને તેમ થી ત્રણ મૂળ લેવા, અને તેને તથા અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશની સંખ્યાને અનુક્રમે સ્થાપવી ત્યાર પછી અંગુલ માત્ર સૂચિશ્રેણિની પ્રદેશ સંખ્યાને પેલા મૂળ સાથે ગુણવા, ગુણતા આકાશપ્રદેશની જેટલી સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ આખી સૂચિશ્રેણિના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવોની સંખ્યા છે પેલા અને બીજા મૂળનો ગુણાકાર કરતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી સૂચિશ્રેણિમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ભુવનપતિના દેવો છે અને બીજા અને ત્રીજા મૂળનો ગુણાકાર કરતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી સૂચિશ્રેણિપ્રમાણ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમા જો કે અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશ છે, છતા અસતકલ્પનાયે બસો છપ્પન કલ્પવા તેને વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિએ ત્રણવાર મૂળ કાઢવુ બસો છપ્પનનુ પહેલુ મૂળ સોળ, બીજુ મૂળ ચાર અને ત્રીજુ મૂળ બે. હવે આ ત્રણે મૂળ અને બસો છપ્પન એ ચારે

રાશિઓને મોટી નાની સખ્યાના ક્રમ પ્રમાણે ઉપર નીચે સ્થાપવી જેમકે ૨૫૬ -૧૬-૪-૨ ત્યારપછી ઉપર ઉપરની રાશિને નીચે નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો જેમકે બનો છપ્પનને પહેલુ મૂળ સોળ સાથે ગુણાકાર કરવો ગુણતા ચાર હજાર છન્નુ થાય રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રમાણરૂપે આટલી શ્રેણિઓ સમજવિ એટલે કે ચાર હજાર છન્નુ સૂચિશ્રેણિમા જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ છે તથા બીજા વર્ગમૂળ ચાર સાથે પહેલા મૂળ સોળનો ગુણાકાર કરવો, ગુણતા ચોસઠ આવે, તેટલી સૂચિશ્રેણિમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ભુવનપતિ દેવતાઓ છે તથા ત્રીજા મૂળ બે સાથે બીજા મૂળ ચારનો ગુણાકાર કરવો, ગુણતા આઠ આવે, તેટલી સપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિમા રહેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવતાઓ છે આ ઉપરથી કોણ કોનાથી વધારે છે તે સહજમા જણાઈ આવશે ૧૮

રત્નપ્રભા નારકાદિનાજ વિષયમા પ્રકારાતરે શ્રેણિનુ પ્રમાણ કહે છે—

अहवगुलप्पएसा समूलगुणिया उ नेरइयसूई ।
पढमदुइयापयाइ समूलगुणियाइ इयराण ॥१९॥

अथवाङ्गुलप्रदेशा स्वमूलगुणितास्तु नैरयिकसूचि. ।
प्रथमद्वितीयपदौ स्वमूलगुणितावितरयो. ॥ १९ ॥

અર્થ—અથવા અગુલક્ષેત્રમા રહેલા પ્રદેશોને પોતાના મૂળ સાથે ગુણતા જે આવે તેટલી શ્રેણિઓ રત્નપ્રભા નારકીના પ્રમાણરૂપે સમજવિ એજ પ્રમાણે પહેલા અને બીજા મૂળને પોતપોતાના મૂળ સાથે ગુણતા જે આવે તેટલી શ્રેણિઓ અનુક્રમે ભવનપતિ અને સૌધર્મ્મના પ્રમાણરૂપે સમજવિ

વિવેચન—'અથવા' એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે મૂકેલુ છે તે અન્ય પ્રકાર તે આ-પૂર્વની ગાથામા અગુલમાત્ર ક્ષેત્રમા રહેલા પ્રદેશરાશિની બસો છપ્પનની કલ્પના કરી હતિ, અહિ તે પ્રમાણે કરવાની નથી પરતુ વાસ્તવિક જેટલી સખ્યા છે તેનીજ વિવક્ષા છે એક અગુલ પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિમા રહેલા આકાશપ્રદેશને પોતાના મૂળ સાથે ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરતા જે સખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમા રહેલા આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના નારકો છે, તથા અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે ગુણતા જે સખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિઓ ભવનપતિદેવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે સમજવિ એટલે એટલી સૂચિશ્રેણિમા જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા ભવનપતિ દેવો જાણવા તથા અગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલા આકાશપ્રદેશના બીજા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે ગુણતા જે

પ્રદેશરાશિ આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમા રહેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મદેવ લોકના દેવતાઓ છે ૧૯

હવે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરવાળા તિર્યંચપચેન્દ્રિય જીવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે કહે છે—

अगुलमूलासखियभागप्पमिया उ होति सेढीओ ।
उत्तरवेउव्वियाणं तिरियाण य सन्निपज्जाणं ॥ २० ॥

अङ्गुलमूलासख्येयभागप्रमितास्तु भवन्ति श्रेण्यः ।
उत्तरवैक्रियाणा तिरश्वा च संज्ञिपर्याप्तानाम् ॥ २० ॥

અર્થ—ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સજ્ઞિપર્યાપ્ત તિર્યંચના પ્રમાણરૂપે એક અગુલ પ્રમાણક્ષેત્રમા રહેલ આકાશપ્રદેશના મૂળના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રદેશ-રાશિ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ છે

વિવેચન—એક અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલ આકાશપ્રદેશનુ જે પહેલુ વર્ગમૂળ તેના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સચિશ્રેણિઓ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સજ્ઞિપચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પ્રમાણના નિશ્ચય માટે જાણવી તાત્પર્ય એ કે સૂચિશ્રેણિના એક અગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમા જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેનુ જે પહેલુ વર્ગમૂળ તેના અસખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશપ્રદેશો આવે, તેટલી સૂચિશ્રેણિમા જે પ્રદેશરાશિ છે તેટલા ઉત્તર વૈક્રિયલબ્ધિસપન્ન પર્યાપ્ત સજ્ઞિપચેન્દ્રિય તિર્યંચોની સખ્યા જાણવિ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે-'પચે ન્દ્રિય તિર્યંચોમા કેટલા વૈક્રિયશરિરી કહ્યા છે? હે ગૌતમ? અસખ્યાતા કહ્યા છે કાલઆશ્રયી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમયપ્રમાણ કહ્યા છે ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતા પ્રતરના અસખ્યાતમા ભાગમા અસખ્યાતિ સૂચિશ્રે ણિઓ છે તેવી અગલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ કહ્યા છે' ઉત્તરવૈક્રિયશરીર લબ્ધિસપન્ન પર્યાપ્ત સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય તિર્યંચો અસખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમા રહેલા હાથી મત્સ્ય અને હસાદિ જીવો જાણવા ૨૦

હવે મનુષ્યના પ્રમાણ માટે કહે છે—

उक्कोसपए मणुया सेढिं रुवाहिया अवहरंति ।
तइयमूलाहएहिं अगुलमूलप्पएसेहिं ॥२१॥

उत्कृष्टपदे मनुजाः श्रेणीं रूपाधिका अपहरन्ति ।
तृतीयमूलाहतैरङ्गुलमूलप्रदेशैः ॥२१॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણાયેલા અ ગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલ પ્રદેશના પહેલા મૂળના પ્રદેશોથી એક રૂપ વધારે હોય તો સપૂર્ણ સૂચિ શ્રેણિનો અપહાર થઈ શકે

ટીકાનુ૦—આ જગતમા બે પ્રકારના મનુષ્યો છે ૧ ગર્ભજ, ૨ સમૂર્ચ્છિમ તેમા ગર્ભજો પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ બે ભેદે છે અને અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ વાળા સમૂર્ચ્છિમો તો અપર્યાપ્તાવસ્થામાજ મરણ પામે છે આ હકીકત પહેલા દ્વારમા કહી છે, તેથી તે પર્યાપ્તા હોતા નથી તેમા જે ગર્ભજ પર્યાપ્તા મનુષ્યો છે, તે ધ્રુવ હોવાથી હમેશા હોય છે, અને તે સખ્યાતાજ છે તેઓની જઘન્ય સખ્યા પણ પાચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર કરતા જે આવે તે છે અહિ શકા થાય કે વર્ગ એટલે શુ? પાચમા વર્ગનુ સ્વરૂપ શુ? છઠ્ઠા વર્ગનુ સ્વરૂપ શુ? પાચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર કેટલો થાય? તે સઘળી શકાઓનુ સમાધાન કરે છે-કોઈએક વિવક્ષિત રાશિને તેજ રાશિસાથે ગુણતા જે આવે તે વર્ગ કહે વાય છે એકનો વર્ગ એકજ થાય માટે વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી તે વર્ગમાજ ગણાતો નથી બેને બેએ ગુણતા બેનો વર્ગ ચાર (૪) થાય, આ પહેલો વર્ગ ચારનો વર્ગ સોળ (૧૬) થાય, એ બીજો વર્ગ સોળનો વર્ગ બસો છપ્પન (૨૫૬) થાય એ ત્રીજો વર્ગ બસો છપ્પનનો વર્ગ પાસઠ હજાર પાચસો છત્રીસ (૬૫૫૩૬) થાય, એ ચોથો વર્ગ પાસઠ હજાર પાચસો છત્રીસનો વર્ગ ચારસો ઓગણત્રીસ ક્રોડ ઓગણપચાસ લાખ સડસઠ હજાર બસો છન્નુ (૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬) થાય, એ પાચમો વર્ગ હવે તેના વર્ગને ત્રણ ગાથા વડે પ્રતિપાદન કરે છે-એક લાખ ચોરાશી હજાર ચારસો સડસઠ કોડાકોડ ચુમાલીસ લાખ સાત હજાર ત્રણસો સિત્તેર ક્રોડ પચાણુલાખ એકાવન હજાર છસો અને સોળ (૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦ ૯૫૫૧૬૧૬) થાય, એ છઠ્ઠો વર્ગ આ પ્રમાણે છ વર્ગ થાય છે તેમાના છઠ્ઠા વર્ગનો પાચમા વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરતા જેટલો પ્રદેશરાશિ થાય, તેટલા જઘન્યથી પણ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્યો હોય છે છઠ્ઠા અને પાચમા વર્ગના ગુણાકારના ઓગણત્રીસ આકડા થાય છે તે આકડા કોડા કોડી આદિ શબ્દદ્વારા બોલી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, તે સખ્યાના આકડાજ આપ્યા છે અને તે આ-૭૯૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૯૩૫૪૩૯૫૦૩૩૬ આ સખ્યાને પૂર્વાચાર્યો ત્રીજા યમલપદ ઉપરની અને ચોથા યમલપદ નીચેની કહે છે યમલ એટલે બબ્બે વર્ગનો સમૂહ એક એક યમલમા બબ્બે વર્ગ આવે છે અનુયોગ દ્વારની ચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે-'બબ્બે વર્ગના સમૂહને યમલ કહે છે' તેથી પૂર્વોક્ત છ વર્ગના સમૂહના ત્રણ યમલ થાય મનુષ્ય પ્રમાણના હેતુભૂત રાશિને ત્રીજા યમલપદથી ઉપરની કહેવાનુ કારણ પાચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર છે પાચમો અને છઠ્ઠો વર્ગ ત્રીજે યમલમા આવે છે, સાતમો અને આ આઠમો વર્ગ ચોથા યમ

ક્ષમા આવે છે મનુષ્યપ્રમાણની હેતુભૂત સખ્યા છઠ્ઠા વર્ગથી વધારે છે, કારણ કે છઠ્ઠા અને પાચમા વર્ગના ગુણાકાર જેટલી છે અને તેથીજ સાતમા વર્ગથી પણ ઓછી છે માટે મનુષ્ય સખ્યાના પ્રમાણભૂત રાશિને ત્રીજા યમલપદથી વધારે, અને ચોથા યમલપદથી ઓછો કહ્યો છે અથવા આ પૂર્વોક્ત રાશિના છન્નુ છેદનક થાય છે છેદનક એટલે અર્ધા અર્ધા કરવા તે. એટલે કે ઓગણત્રીસ અક પ્રમાણ રાશિનુ પહેલીવાર અર્ધ કરીએ, બીજી વાર તેનુ અર્ધ કરીએ, વળી ત્રીજી વાર તેનુ અર્ધ કરીએ, એમ અર્ધ અર્ધ છન્નુવાર કરીએ ત્યારે છન્નુમિ વારે એકડો આવે એને ઉધી રીતે કહીએ તો છન્નુ વાર ઠાણુ બમણા કરવા જેમકે —એકને એક બે, બેને બે ચાર, ચારને ચાર આઠ, એમ છન્નુ વાર બમણા બમણા કરતા છન્નુમિ વારે પૂર્વોક્ત રાશિ આવે છન્નુ છેદનક કેમ થાય તે કહે છે—પહેલા વર્ગના બે છેદનક થાય, પહેલુ છેદનક બે, બીજુ છેદનક એક બીજા વર્ગના ચાર છેદનક થાય. એટલે કે બીજા વર્ગની સખ્યાના અર્ધ અર્ધ ભાગ ચાર વાર થાય જેમકે—પહેલુ છેદનક આઠ, બીજુ છેદનક ચાર, ત્રીજુ છેદનક બે, ચોથુ છેદનક એક આજ રીતે ત્રીજા વર્ગના આઠ છેદનક, ચોથા વર્ગના સોળ છેદનક, પાચમા વર્ગના બત્રીસ છેદનક, અને છઠાવર્ગના ચોસઠ છેદનક થાય ગર્ભજ મનુષ્યની સખ્યા પાચમા અને છઠ્ઠા વર્ગના ગુણાકાર જેટલી હોવાથી તે સખ્યામા પાચમા અને છઠ્ઠા એ બને વર્ગના છેદનકો આવે પાચમા વર્ગના બત્રીસ અને છઠ્ઠા વર્ગના ચોસઠ હોવાથી બનેનો સરવાળો કરતા છન્નુ છેદનકો પૂર્વોક્ત રાશિમા થાય આ કઇ રીતે જાણી શકાય ? એમ પૂછતા હોતો કહીએ છીએ—જેજે વર્ગનો જે જે વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરીએ અને ગુણાકાર કરતા જે સખ્યા આવે તેમા તે બને વર્ગના છેદનકો ઘટે છે જેમ પેલા વર્ગને બીજા વર્ગ સાથે ગુણતા જે સખ્યા આવે તેમા પેલા વર્ગના બે અને બીજાના ચાર કુલ છ છેદનકો સભવે છે તે આ પ્રમાણે—પેલા અને બીજા વર્ગનો ગુણાકાર ચોસઠ થાય છે તેનુ પેલુ છેદનક બત્રીસ, બીજુ સોળ, ત્રીજુ આઠ, ચોથુ ચાર, પાચમુ બે, અને છઠ્ઠુ એક, એમ છ છેદનકો થાય છે એમ અન્યત્ર પણ જાણવુ એજ પ્રમાણે પાચમા અને છઠ્ઠા વર્ગના ગુણાકારમા પાચમા વર્ગના બત્રીસ અને છઠ્ઠા વર્ગના ચોસઠ બને મળી છન્નુ છેદનકો આવે છે આ પ્રમાણે એકજ રાશિને શિષ્યની બુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય માટે ત્રણ રીતે પરમ ગુરૂમહારાજે ઉપદેશ્યો છે અનુયોગ દ્વારસૂત્રમા કહ્યુ છે કે—'જઘન્યપદે મનુષ્યો સખ્યાતા ક્રોડ છે ત્રીજા યમલપદથી ઉપર અને ચોથા યમલપદની નીચે છે અથવા છઠ્ઠા વર્ગને પાચમા વર્ગવડે ગુણતા જે આવે તેટલા છે અથવા છન્નુ છેદનક આપનાર એ રાશિ છે' હવે જે ગર્ભજ અને સમૂર્છિમ અપર્યાપ્ત જીવો છે તે બને કોઇ વખત હોય છે, કોઇ વખત નથી પણ હોતા કારણકે સમૂર્છિમ અપર્યાપ્તાનુ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુ-

હુર્ત્ત અતર છે, અને સમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્તાનુ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચાવીસ મુહૂર્ત્ત અતર છે અપર્યાપ્તા અતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળાજ હોય છે, તેથી અતર્મુહૂર્ત્ત પછી સઘળા નિર્લેપ થાય છે—નાશ પામે છે એટલે કઇક અધિક અગીઆર મુહૂર્ત્ત ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને કઇક અધિક ત્રેવીસ મુહૂર્ત્ત સમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્તા હોતા નથી તેથીજ ઉપર કહ્યુ છે કે ગર્ભજ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય અને સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય કોઇ વખત હોય છે, અને કોઇ વખત હોતા નથી જ્યારે ગર્ભજ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા અને સમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્તા એ સઘળા મળી વધારેમા વધારે હોય ત્યારે તેઓનુ પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે-ઉત્કૃષ્ટપદે ગર્ભજ અને સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સખ્યા હોય ત્યારે જેટલી સખ્યા થાય તેનાથી જો કે વાસ્તવિક રીતે નથી, છતા અસત્કલ્પનાયે એક મનુષ્ય વધારે હોત તો સૂચિશ્રેણિના એક અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલા આકાશપ્રદેશના પેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ સાથે ગુણતા જેટલા આકાશ પ્રદેશ આવે તેટલા આકાશપ્રદેશવડે ભાગતા—અસત્કલ્પનાયે સૂચિશ્રેણિના એક અગુલક્ષેત્રના બસો છપ્પન આકાશપ્રદેશ કલ્પીએ તેનુ પહેલુ મૂળ સોળ, બીજુ મૂળ ચાર, ત્રીજુ મૂળ બે, પહેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ વડે ગુણતા બત્રીસ આવે તેટલા આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતા—સપૂર્ણ એક સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાત તાત્પર્ય એ છે કે-સૂચિશ્રેણિના અગુલ માત્ર ક્ષેત્રમા જેટલા આકાશપ્રદેશો છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગ મૂળવડે ગુણતા જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક એક ખડને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગર્ભજ અને સમૂર્ચ્છિમ એક એક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે, અને કુલ મનુષ્યની સખ્યા છે તેનાથી એક વધારે હોય તો સપૂર્ણ શ્રેણિને એકજ સમયે અપહાર કરી શકાય પરતુ એક મનુષ્ય ઓછો છે એટલે એક ખડ વધે છે બીજી આ રીતે પણ કહી શકાય-સૂચિશ્રેણિના અગુલમાત્ર ક્ષેત્રમા રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે ગુણતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે, તેટલા આકાશપ્રદેશવડે આખી સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશને ભાગતા જે જવાબ આવે તેમાથી એક રૂપ ઓછુ કરવુ, તેટલી સમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સખ્યા છે કેવળજ્ઞાનિ મહારાજે તેઓની તેટલીજ સખ્યા જોઇ છે અનુયોગદ્વાર ચુર્ણિમા કહ્યુ છે કે-'ઉત્કૃષ્ટપદે જે મનુષ્યો છે, તેમા એક મનુષ્ય નાખ્યે છતે તે મનુષ્યો વડે સપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાય તે શ્રેણિનો કાલ અને ક્ષેત્ર વડે અપહારનો વિચાર કરે છે કાલથી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમય પ્રમાણ છે અને ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલ આકાશપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણવા આ પક્તિમા શુ કહ્યુ ? તો કહે છે—તે શ્રેણિના અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા જે પ્રદેશ રાશિ છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળમા જે પ્રદેશરાશિ આવે, તેને ત્રીજા વર્ગમૂળમા આવેલા પ્રદેશરાશિવડે

ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કર્યે છતે જે પ્રદેશરાશિ થાય, એવડા એવડા એક એક ખંડને અપહાર કરે, બીજી બીજુ એક એક મનુષ્યનો અપહાર કરે એટલે કે એવડા એવડા સૂચિશ્રેણિના એક એક ખંડને એક એક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે, જો એક મનુષ્ય વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિને ગ્રહણ કરી શકે એક બાજુ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા સમય થાય તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો કહ્યા બીજી બાજુ અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રના પેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ સાથે ગુણતા આવેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય, તેમાથી એક ન્યૂન કરીએ તેટલા કહ્યા તેથી અહિં શંકા કરે છે કે આવડા આવડા ખંડોવડે એક શ્રેણિનો અપહાર કરીએ તો તેનો અપહાર કરતા અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ કેમ જાય ? આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે–ક્ષેત્ર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે–'કાલ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ આકાશપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર છે એક અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમા એટલા બધા આકાશ પ્રદેશો રહ્યા છે, કે તેમાથી પ્રતિસમય એક એક આકાશપ્રદેશ લેવામા આવે, તો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ જાય' માટે કાલથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમયપ્રમાણ મનુષ્યો છે, અને ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણતા જેટલા પ્રદેશો થાય તેટલા પ્રમાણવાળા સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય તેમાથી એક ઓછો કરીએ તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો છે ૨૧

આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદ જીવભેદોનુ પ્રમાણ કહ્યુ હવે ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ ભેદનુ પ્રમાણ કહે છે—

सासायणाइ चउरो असंखा अणंतया मिच्छा ।
कोडिसहस्सपुहुत्तं पमत्त इयरे उ थोवयरा ॥२२॥

सास्वादनादिश्चत्वारोऽसंख्या अनन्ता मिथ्यादृष्टयः ।
कोटिसहस्रपृथक्त्वं प्रमत्ता इतरे तु स्तोकतराः ॥२२॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ ચાર અસંખ્યાતા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત છે, હજારક્રોડ પૃથક્ત્વ પ્રમત્ત સંયત છે, અને અપ્રમત્ત સંયત તેનાથી અલ્પ છે

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને દેશ-વિરતિ એ ચારે ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવો અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા છે કારણ કે એ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનવર્તિ જીવો વધારેમા વધારે ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રદેશ રાશિપ્રમાણ છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અનંત છે, કેમકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે તથા પ્રમત્ત સંયત જઘન્યથી પણ

ક્રોડ સહસ્ર પૃથકત્વ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ક્રોડ સહસ્ર પૃથકત્વ પ્રમાણ છે બેથી નવ સુધિની સખ્યાને પૃથકત્વ કહે છે એ જૈન સિદ્ધાંતનો પારિભાષિક શબ્દ છે તેથી પદર કર્મભૂમિમા પ્રમત્તસયત મુનિઓ જઘન્યથી પણ બે હજાર ક્રોડથી અધિક હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી નવહજાર ક્રોડ હોય છે તથા અપ્રમત્ત સયત મુનિઓ પ્રમત્ત સયતથી અત્યત અલ્પ છે ૨૨

एगाइ चउप्पण्णा समग उवसामगा य उवसंता ।
अद्ध पडुच्च सेढीए होंति सव्वेवि संखेज्जा ॥२३॥

एकात् चतु'पञ्चाशत् समकमुपशमकाश्चोपशान्ता ।
अद्धा प्रतीत्य श्रेण्या भवन्ति सर्वेऽपि सख्येया ॥२३॥

અર્થ—એકથી આરભી ચોપન પર્યંત એક સાથે ઉપશમક અને ઉપશાતમોહી જીવો હોય છે, અને શ્રેણિના કાલ આશ્રયી સઘળા મળીને પણ સખ્યાતાજ હોય છે

ટીકાનુ૦—ઉપશમક એટલે ઉપશમ ક્રિયા કરનારા આઠમા નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો, અને ઉપશાત એટલે જેઓએ મોહને સર્વથા શાત કર્યો છે, તે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો આ બને પ્રકારના જીવો કોઇ વખતે હોય છે, કોઇ વખતે નથી પણ હોતા કારણ કે ઉપશમ શ્રેણિનુ અતર પડે છે કેટલુ અતર પડે છે તે આગળ ઉપર અતરદ્વારમા કહેશે તેથી ઉપશમક-અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદરસપરાય અને સૂક્ષ્મ સપરાય વર્ત્તિ જીવો તથા ઉપશાત-ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક બે કે ત્રણ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન જીવો હોય છે આ પ્રમાણ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યુ છે એટલે કે આટલા જીવો એક સમયે એક સાથે ઉપશમ શ્રેણિમા અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોની અદર પ્રવેશ કરતા હોય છે ઉપશમ શ્રેણિના સપૂર્ણ કાળ આશ્રયિ વિચારીએ તો સઘળા મળીને પણ સખ્યાતા જીવોજ હોય છે તાત્પર્ય એ કે-ઉપશમશ્રેણિનોકાળ અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે તે અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ઉપશમશ્રેણિના સઘળા કાળમા ઉત્તરોત્તર સમયે અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો પણ સખ્યાતા જીવોજ હોય છે

પ્રશ્ન—ઉપશમશ્રેણિના અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કાળના અસખ્યાતા સમય થાય છે તે કાળમા એક એક સમયે એક એક જીવ પ્રવેશ કરે તો પણ શ્રેણિના સપૂર્ણ કાળના અસખ્યાતા જીવો સભવે છે, તો પછી બે ત્રણથી આરભી ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન સુધિની સખ્યા પ્રવેશ કરે તો અસખ્યાતા કેમ ન થાય? થાય જ પછી એમ કેમ કહો છો કે ઉપશમ શ્રેણિના સઘળા કાળ આશ્રયી

પણ સંખ્યાતાજ જીવો હોય છે?

ઉત્તર—તમારી આ કલ્પના ત્યારેજ થાય કે જ્યારે શ્રેણિના અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળમાં દરેક સમયે જીવો પ્રવેશ કરતા હોય પરંતુ પ્રત્યેક સમયે જીવો પ્રવેશ જ કરતા નથી પરંતુ કેટલાક સમયોમાં જ કરે છે, તેથી જ ઉપરોક્ત સંખ્યા ઘટી શકે છે

પ્રશ્ન—અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ શ્રેણિના કાળના કેટલાક સમયોમાંજ જીવો પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ સઘળા સમયોમાં પ્રવેશ કરતા નથી એ શી રીતે જણાય?

ઉત્તર—ઉપશમ શ્રેણિમાં પર્યાપ્તા ગર્ભજ મનુષ્યોજ પ્રવેશ કરી શકે છે, અન્ય જીવો નહિ તે પણ ચારિત્ર સંપન્ન આત્માઓજ, જેવા તેવા નહિ ચારિત્ર સંપન્ન મહાત્માઓ વધારેમાં વધારે બે હજાર ક્રોડથી નવ હજાર ક્રોડજ હોય છે તે પણ કંઇ સઘળા શ્રેણિ સ્વીકારી શકતા નથી, પણ કેટલાકજ સ્વીકારી શકે છે તેથી જાણી શકાય છે કે ઉપશમશ્રેણિના સઘળા સમયોમાં જીવોનો પ્રવેશ થતો નથી, પરંતુ કેટલા એક સમયોમાંજ થાય છે તેમાં પણ કોઇ કાળે પંદરે કર્મભૂમિ આશ્રયી વધારેમાં વધારે ચોપન જીવોજ એક સાથે પ્રવેશ કરતા હોય છે, વધારે નહિ અને સઘળા શ્રેણિના કાળમાં સંખ્યાતાજ જીવો હોય છે, અસંખ્યાતા નહિ. તે સંખ્યાતા પણ સેંકડો પ્રમાણ [1]જાણવા, હજારોની સંખ્યામાં નહિ પૂર્વાચાર્ય મહારાજેએ એમજ જણાવેલું છે

खवगा खीणा जोगी एगाइ जाव होंति अट्ठसयं ।
अद्धाए सयपुहुत्त कोडिपुहुत्तं सजोगीओ ॥२४॥

क्षपका क्षीणा अयोगिन एकात् यावत् भवन्त्यष्टशतम् ।
अद्धाया शतपृथक्त्व कोटिपृथक्त्व सयोगिन ॥२४॥

અર્થ—ક્ષપક, ક્ષીણમોહી અને અયોગિ એકથી આરંભી યાવત્ એકસો આઠ પર્યંત હોય છે, અને સંપૂર્ણ શ્રેણિના કાળમાં શતપૃથક્ત્વ હોય છે તથા સયોગિ કેવળિ ક્રોડ પૃથક્ત્વ હોય છે

ટીકાનુ૦—ક્ષપક એટલે ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા કરનાર આઠમા નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ, ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો અને અયોગિ કેવળિ આત્માઓ આ સઘળા કોઇ વખતે હોય છે, અને કોઇ વખત હોતા નથી કેમકે ક્ષપક શ્રેણિ અને અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકનું અંતર પડે છે તેથી જ્યારે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા ક્ષીણમોહ અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે જઘન્યથી

૧ અહિં સેંકડો પ્રમાણ સંખ્યા નવસો સુધિની લેવી તેમ જણાય છે પછી જ્ઞાની જાણે

એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ હોય છે આ પ્રમાણ પણ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યુ છે આટલા જીવો વધારેમા વધારે એક સમયે એક સાથે ક્ષપકશ્રેણિમા, ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે, અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરે છે ક્ષપક શ્રેણિ તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે, અને અયોગિકેવળિનો કાળ પાચ હ્રસ્વાક્ષર જેટલો છે આ ક્ષપકશ્રેણિના સપૂર્ણ કાળમા અને અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળમા અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો પણ તે સઘળા મળી શતપૃથકત્વ જ હોય છે તાત્પર્ય એ કે—અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ક્ષપક શ્રેણિના સઘળા કાળમા પદરે કર્મભૂમિની અદર અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો [1]શતપૃથકત્વ જીવોજ પ્રવેશ કરે છે, અધિક પ્રવેશ કરતા નથી અયોગિ કેવળિ આશ્રયી પણ આજ પ્રમાણે સમજવુ ક્ષીણમોહને ક્ષપક સાથેજ લેવા શતપૃથકત્વ સખ્યાજ કેમ, વધારે કેમ નહિ એ શકાનુ સમાધાન ઉપશમશ્રેણિ પ્રમાણે જાણવુ તથા સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો ક્રોડ પૃથકત્વ હોય છે સયોગિ કેવળિ હમેશા હોય છે, કારણ કે તે નિત્ય ગુણસ્થાનક છે આ ગુણસ્થાનકે જઘન્યથી પણ કોટિ પૃથકત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોટિ પૃથકત્વ જીવો [2]હોય છે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે ૨૪

આ પ્રમાણે દ્રવ્ય પ્રમાણ દ્વાર કહ્યુ હવે ક્ષેત્ર પ્રમાણ દ્વાર કહે છે—

अप्पज्जत्ता दोन्निवि सुहुमा एगिंदिया जए सव्वे ।
सेसा य असखेज्जा बायर पवणा असखेसु ॥२५॥

अपर्याप्तौ द्वावपि सूक्ष्मा एकेन्द्रिया जगति सर्व्वस्मिन् ।
शेषाश्च असख्येयतमे बादरपवना असख्येयेषु ॥२५॥

અર્થ—બન્ને પ્રકારના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સઘળા લોકમા છે શેષ જીવો લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા છે, અને બાદર વાયુકાય લોકના અસખ્યાતા ભાગમા રહેલા છે

ટીકાનુ૦—બન્ને પ્રકારના અપર્યાપ્તા—લબ્ધિ અપર્યાપ્તા અને કરણ અપર્યાપ્તા તથા ગાથામા કહેલ અપિ શબ્દ અનુક્તનો સમુચ્ચાયક હોવાથી પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિ એ દરેક પ્રકારના જીવો સપૂર્ણ લોકમા રહેલા છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—'સૂક્ષ્મ જીવો લોકના સઘળા ભાગમા રહ્યા છે '

---

૧ અહિં શતપૃથકત્વ પણ વધારેમા વધારે નવસોજ સભવે છે

૨ જગચ્ચિંતામણિના ચૈત્યવદનમા કેવળજ્ઞાનીની જઘન્ય સખ્યા બે ક્રોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યા નવ ક્રોડ કહી છે એટલે જઘન્ય સખ્યામા બે ક્રોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યામા નવ ક્રોડ સમજવા

પ્રશ્ન—પર્યાપ્તાદિ સઘળા ભેદવાળા પૃથ્વીકાયાદિ સર્વે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે, એટલું કહેવાથી સઘળા ભેદવાળા સૂક્ષ્મ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં છે એ ઇષ્ટ અર્થ સિદ્ધ થાય છે, તો શા માટે મુખ્ય પણે અપર્યાપ્તાનું ગ્રહણ કર્યું, અને અપિ શબ્દથી પર્યાપ્તાનું ગ્રહણ કર્યું ?

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ જીવોમાં પર્યાપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તા અલ્પ છે, છતાં અપર્યાપ્તા જીવો ઘણા છે એ જણાવવા માટે મુખ્ય વૃત્ત્યા અપર્યાપ્તાનું ગ્રહણ કર્યું છે તે આ પ્રમાણે—જો કે પર્યાપ્તાથી અપર્યાપ્તા સંખ્યેય ગુણહીન છે તો પણ તે જગતના સંપૂર્ણ ભાગમાં રહ્યા છે, એમ કહી અવશ્ય તેઓ ઘણા છે એમ સ્પષ્ટ પણે જણાવ્યું છે અહિં એમ શંકા થાય કે પર્યાપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તા સંખ્યાત ગુણહીન કેમ હોઇ શકે? અપર્યાપ્તા તો વધારે હોવા જોઇએ તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-પ્રજ્ઞાપનામાં અપર્યાપ્તાની અપેક્ષાએ પર્યાપ્તા સંખ્યાતગુણા કહ્યા છે તેનો પાઠ આ પ્રમાણે—'સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અલ્પ છે, પર્યાપ્તા સંખ્યાતગુણા છે' અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—બાદર જીવોમાં અપર્યાપ્તા વધારે અને સૂક્ષ્મમાં પર્યાપ્તા વધારે જાણવા એમ સામાન્યથી કેવળી ભગવંતોએ કહ્યું છે' સૂક્ષ્મ સિવાયના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય—પૃથ્વી અપ્ તેઉ વનસ્પતિ અને બેઇન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે તથા બાદર વાયુકાય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલા છે લોકનો જે કંઇપણ પોલાણનો ભાગ છે, તે સઘળા ભાગમાં વાયુ વાય છે મેરૂ પર્વતના મધ્યભાગાદિ કે તેના જેવા બીજા ભાગો કે જે અતિનિબિડ અને નિચિત-ઠાસેલા અવયવોવાળા છે, ત્યાં બાદર વાયુના જીવ હોતા નથી કેમકે તેમાં પોલાણ હોતું નથી એવો ઠાંસેલો ભાગ સંપૂર્ણ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગજ છે, તેથી એક અસંખ્યામો ભાગ છોડીને શેષ સઘળા અસંખ્યાતા ભાગોમાં બાદર વાયુકાયના જીવો રહ્યા છે ૨૫

હવે ગુણસ્થાનક આશ્રયી ક્ષેત્રપ્રમાણ કહે છે—

सासायणाइ सव्वे लोयस्स असंखयमि भागंमि।
मिच्छा उ सव्वलोए होइ सजोगीवि समुग्घाए ॥२६॥

सास्वादनादयः सर्वे लोकस्यासख्येयतमे भागे ।
मिथ्यादृष्टयस्तु सर्वलोके भवन्ति सयोग्यपि समुद्घाते ॥२६॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ સઘળા ગુણસ્થાનકવાળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે, મિથ્યાદષ્ટિ સંપૂર્ણ લોકમાં છે, અને સમુદ્ઘાતમાં સયોગિ કેવળિ પણ સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકેવળિ વિના સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ સઘળા ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહ્યા છે કારણ કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકો સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય માજ હોય છે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક અતિ અલ્પ કેટલાક કરણ અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ વનસ્પતિ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયમા પણ હોય છે, પરંતુ તેઓ તેમજ ત્રીજા આદિ ગુણસ્થાનકવાળા સંજ્ઞિપચેન્દ્રિયો અતિ અલ્પ હોવાથી લોકના અસખ્યાતમા ભાગમાજ હોય છે, એ હેતુથી તેઓનુ ક્ષેત્ર લોકનો અસખ્યાતમો ભાગ કહ્યુ છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સપૂર્ણ લોકમા હોય છે કેમકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સકળ લોકવ્યાપિ છે, અને તે સઘળા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે તથા સમુદ્ઘાતમા સયોગિ કેવળિ પણ સકળ લોકવ્યાપિ હોય છે સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા પહેલા દંડ સમયે અને બીજા કપાટ સમયે લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા વર્ત્તે છે, ત્રીજા મંથાન સમયે લોકના અસખ્યાતા ભાગોમા વર્ત્તે છે, અને ચોથા સમયે સપૂર્ણ લોકવ્યાપિ થાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે-'ચોથે સમયે પોતાના આત્મપ્રદેશવડે સપૂર્ણ લોક પૂરે છે, આઠમે સમયે શરીરસ્થ થાય છે' ૨૬

સમુદ્ઘાતમા સયોગિકેવળિ પણ સપૂર્ણ લોકવ્યાપિ હોય છે એમ કહ્યુ તેથી સમુદ્ઘાતના પ્રસંગે સમુદ્ઘાતોની પ્રરૂપણા કરે છે—

वेयणकसायमारणवेउव्वियतेउहारकेवलिया ।
सग पण चउ तिन्नि कमा मणुसुरनेरइयतिरियाण ॥२७॥

वेदनाकषायमारणवैक्रियतेजआहारकैवलिकाः ।
सप्त पञ्च चत्वारस्त्रय. क्रमेण मनुजसुरनैरयिकतिरश्चाम् ॥२७॥

અર્થ—વેદના, કષાય, મારણ વૈક્રિય, તેજોલેશ્યા, આહારક, અને કેવલિ એ સાત સમુદ્ઘાતો છે તે મનુષ્ય દેવ નારકી અને તિર્યંચોમા અનુક્રમે સાત પાંચ ચાર અને ત્રણ હોય છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામા અથવા હવે પછીની ગાથામા મૂકેલ સમુદ્ઘાત શબ્દને વેદના આદિ શબ્દ સાથે જોડી તેનો આ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરવો જેમકે-વેદના સમુદ્ઘાત, કષાયસમુદ્ઘાત વિગેરે તેમા વેદના વડે જે સમુદ્ઘાત થાય તે વેદના સમુદ્ઘાત, અને તે અશાતાવેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો છે કષાયના ઉદયવડે થયેલો સમુદ્ઘાત તે કષાયસમુદ્ઘાત, અને તે ચારિત્રમોહનીયકર્મજન્ય છે મરણ કાળે થનારો જે સમુદ્ઘાત તે મારણ કે મારણાતિક સમુદ્ઘાત, અને તે આયુ કર્મ વિષયક છે આ સમુદ્ઘાત અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ હોય ત્યારેજ થાય છે

વૈક્રિયશરીરનો આરભ કરતા થનારો સમુદ્દ્ઘાત તે વૈક્રિય સમુદ્દ્ઘાત, તે વૈક્રિય શરીર નામકર્મ વિષયક છે તૈજસ શરીર જેનો વિષય છે એવો જે સમુદ્દ્ઘાત તે તૈજસ સમુદ્દ્ઘાત, તે તેજોલેશ્યા જ્યારે મૂકવિ હોય ત્યારે થાય છે, અને તે તૈજસ શરીરનામકર્મજન્ય છે આહારક શરીરનો આરભ કરતા થનારો જે સમુદ્દ્ઘાત તે આહારક સમુધ્ઘાત, તે આહારક શરીરનામકર્મ વિષયક છે અતમુહૂર્ત્ત માત્ર જેઓ મોક્ષમા જવાના છે એવા કેવળિ મહારાજને થનારો જે સમુદ્દ્ઘાત તે કૈવલિક સમુદ્દ્ઘાત કહેવાય છે હવે સમુદઘાત શબ્દનો શુ અર્થ છે? તે કહે છે-સમ્-તન્મય થવુ, उत्-અધિકતાયે- ઘણા, ઘાત-ક્ષય, તન્મય થવા વડે કાલાતરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણા કર્માશનો જેની અદર ક્ષય થાય તે સમુદ્દ્ઘાત અહિ એમ પ્રશ્ન થાય કે-તન્મયતા કોની સાથે? તો કહે છે કે-વેદનાદિમાથે તે આ પ્રમાણે-જ્યારે આત્મા વેદનાદિ સમુદ્દ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે, ત્યારે વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાજ પરિણત થાય છે, એટલે કે તેનાજ ઉપયોગવાળો હોય છે, અન્ય જ્ઞાનમા પરિણત હોતો નથી પ્રબળતાએ-અધિકતાયે કર્માશનો ક્ષય શી રીતે થાય? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે- વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમા પરિણત આત્મા કાલાતરે અનુભવવા યોગ્ય ઘણા વેદનીયાદિના કર્મપ્રદેશોને ઉદીરણા કરણવડે ખેચી ઉદયાવલિકામા નાખી ભોગવી ક્ષય કરે છે, આત્મપ્રદેશો સાથે એકાકાર થયેલા કર્માણુનો નાશ કરે છે સામાન્યત સમુદ્દ્ઘાતનુ સ્વરૂપ કહી હવે પ્રત્યેક સમુધ્ઘાત માટે કહે છે-જ્યારે આત્મા વેદના સમુધ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે ત્યારે અશાતા વેદનીયકર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે-વેદનાવડે વિહ્વળ થયેલો આત્મા અનતાનત કર્મસ્કધોથી વિટાયેલા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર પણ કાઢે છે શરીરના ત્રણ ભાગ કરીએ તેમા એક ભાગ પોલાણનો છે, જેમા આત્મપ્રદેશ હોતા નથી, બે ભાગમા હોય છે જ્યારે સમુધ્ઘાત થાય છે, ત્યારે આત્મપ્રદેશ એકદમ ચળ થાય છે, અને તે સ્વસ્થાનથી બહાર નીકળે છે. અને નીકળેલા તે પ્રદેશોવડે મુખ જઠર વિગેરેની પોલાણોને અને કાન તથા ખભા આદિની વચેના ભાગને પૂરીને લબાઈ પહોળાઈ વડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અતર્મુહૂર્તકાળપર્યંત રહે છે, અને તેટલા કાળમા ઘણા અશાત વેદનીયકર્મનો ક્ષય કરે છે તથા કષાય સમુધ્ઘાતને કરતો આત્મા કષાય ચારિત્રમોહનીયના કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે તે આ પ્રમાણે-કષાયોના ઉદય વડે સમાકુળ-વિહ્વળ આત્મા પોતાના પ્રદેશોને બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોવડે મુખ અને હોજરી આદિની પોલાણને પૂરીને અને કાન તથા ખભા આદિના અતર ભાગને પણ પૂરીને લબાઈ પહોળાઈવડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત રહે છે, અને તેટલા કાળમા ઘણા કષાયમોહનીયના કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે એ પ્રમાણે મારણ સમુધ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા આયુકર્મના પુ-

લોનો ક્ષય કરે છે વૈક્રિય મમુધ્ઘાત કરતો આત્મા પોતાના પ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોનો જાડાઈ પહોળાઈવડે પોતાના શરીર પ્રમાણ અને લંબાઈ વડે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ દડ કરે છે દડ કરીને વૈક્રિય શરીરનામકર્મના પુદ્ગલોનો પહેલાની જેમ ક્ષય કરે છે કહ્યુ છે કે-'વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે, કરીને સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ આત્મપ્રદેશનો દડ રચે છે, રચીને સ્થૂલ પુદ્ગલોને નાશ કરે છે' તૈજસ અને આહારક સમુદ્ઘાત વૈક્રિય સમુદ્ઘાતની જેમ સમજવા એટલુ વિશેષ કે તૈજસ સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા તૈજસનામકર્મના પુદ્ગલનો ક્ષય કરે છે, અને આહારક સમુદ્ઘાતમા આહારક શરીર નામકર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે વૈક્રિય અને આહારક એ બને સમુદ્ઘાત તે તે શરીર વિકુર્વે ત્યારે હોય છે, અને તેજોલેશ્યા સમુદ્ઘાત કોઇ જીવ પર તેજોલેશ્યા મૂકે ત્યારે હોય છે કેવળિસમુદ્ઘાત કરતા કેવળિ ભગવાન્ શાતા અશાતાવેદનીય, શુભ અશુભ નામકર્મ અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે કેવળિ સમુદ્ઘાત સિવાય શેષ સઘળા સમુદ્ઘાતોનો અતર્મુહૂર્ત્તકાળ

માત્ર કેવળિસમુદ્ઘાતનો આઠ સમય કાળ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો? વેદના સમુદ્ઘાત કેટલા સમય પ્રમાણ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? અસખ્યાતા સમયપ્રમાણ અતર્મુહૂર્ત્તનો કહ્યો છે એ પ્રમાણે આહારક સમુદ્ઘાત પર્યંત સમજવુ હે પ્રભો? કેવળિસમુદ્ઘાત[1] કેટલા સમયપ્રમાણ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? આઠ સમય પ્રમાણ કહ્યો છે' હવે આ સમુદ્ઘાતોનો ચારે ગતિમા વિચાર કરે છે-મનુષ્યગતિમા સાતે સમુદ્ઘાતો હોય છે કેમ કે મનુષ્યમા સઘળા ભાવોનો સભવ છે દેવગતિમા શરૂઆતના પાચ સમુદ્ઘાતો હોય છે આહારક અને કેવળિ સમુદ્ઘાત હોતા નથી કેમકે દેવગતિમા ચૌદ પૂર્વનુ અધ્યયન અને ક્ષાયિકભાવનુ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર હોતા નથી નરકગતિમા આદિના ચાર હોય છે તેજોલેશ્યા લબ્ધિ ન હોવાને કારણે તૈજસ સમુદ્ઘાત પણ તે ગતિમા હોતો નથી તિર્યંચગતિમા વૈક્રિયલબ્ધિવાળા સજ્ઞિપચેન્દ્રિય અને વાયુકાયને છોડીને શેષ જીવોને આદિના ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે, તેઓને વૈક્રિય લબ્ધિ પણ હોતિ નથી તેથી ૨૭

વૈક્રિયલબ્ધિવાળા સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય અને વાયુકાયના સબધમા વિશેષ કહે છે-

पंचिदियतिरियाण देवाण व होंति पच सन्नीण ।
वेउव्वियवाऊण पढमा चउरो समुग्घाया ॥२८॥

---

[1] સમુદ્ઘાતનુ વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સમુદ્ઘાત ૫ માથી અને લોકપ્રકાશના ત્રીજા સર્ગમાથી જોઈ લેવુ

पञ्चेन्द्रियतिरश्चा देवानामिव भवन्ति पञ्च सञ्ज्ञिनाम् ।
वैक्रियवायूना प्रथमाश्चत्वारः समुद्घाता. ॥२८॥

અર્થ—સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમા દેવોની જેમ પાચ સમુદ્ઘાતો હોય છે કારણ કે કેટલા એક સંજ્ઞિ તિર્યંચોમા વૈક્રિયલબ્ધિ અને તેજોલેશ્યાલબ્ધિ પણ હોય છે વૈક્રિયલબ્ધિવાળા વાયુકાય જીવોને પહેલા વેદના કષાય મારણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે ૨૮

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રદ્વાર કહ્યુ હવે સ્પર્શનાદ્વાર કહે છે—

चउदसविहावि जीवा समुग्घाएण फुसंति सव्वजगं ।
रिउसेढीए व केई एवं मिच्छा सजोगीय ॥२९॥

चतुर्दशविधा अपि जीवाः समुद्घातेन स्पृशन्ति सर्वं जगत् ।
ऋजुश्रेण्या वा केऽपि एव मिथ्यादृष्टयः सयोगिनश्च ॥२९॥

અર્થ—ચૌદે પ્રકારના જીવો સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે. અથવા કેટલાક જીવો ઋજુશ્રેણિવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે એ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકેવળિ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદે પ્રકારના જીવો મારણ સમુદ્ઘાતવડે સંપૂર્ણ જગતનો સ્પર્શ કરે છે એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ બંને પ્રકારના સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમા રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિને પણ સંપૂર્ણ લોકને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે સ્વસ્થાન આશ્રયિને એટલે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયપણામા ઉત્પન્ન થાય તો તેઓ સંપૂર્ણ લોકવર્ત્તિ હોવાથી સમુદ્ઘાત વિના પણ સંપૂર્ણ જગતને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે હવે જો સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય તો પછી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શ કરતા કેમ ઉત્પન્ન ન થાય? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાયજ કેમકે કેટલાએક જીવો અધોલોકમાથી ઉર્દ્ધ્વલોકમા ઉત્પન્ન થાય તેઓને ચૌદે રાજની સ્પર્શના સંભવે છે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વિના બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવો સ્વસ્થાન આશ્રયિ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાજ રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરતા નથી, પરંતુ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે તે આ પ્રમાણે–અહિં જે સમુદ્ઘાત લેવા સૂચવ્યુ છે, તે મારણ સમુદ્ઘાત લેવાનો છે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા જાડાઈ અને પહોળાઇ વડે પોતાના શરીરપ્રમાણ અને લંબાઈવડે જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ પોતાના પ્રદેશનો દંડ કરે છે, અને કરીને જે સ્થાને આગળના ભવમા ઉત્પન્ન થશે, તે સ્થાનમા

પોતાના પ્રદેશના દંડનો પ્રક્ષેપ કરે છે તે ઉત્પત્તિસ્થાનને જો તે સમ શ્રેણિમાં હોય તો મારણાંતિક સમુદ્ઘાતવડે એક સમયમાં જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને વિષમ શ્રેણિમાં હોય તો ઉત્કૃષ્ટથી ચોથે સમયે પ્રાપ્ત કરે છે આ રીતે અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયાદિ બારે પ્રકારના જીવો મારણાંતિક સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરી શકે છે તે પણ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઘટે છે એજ સ્પષ્ટ કરે છે–સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજલોકમાં વ્યાપ્ત હોવાથી તેની અંદરનો એક જીવ પણ મારણ સમુદ્ઘાતવડે અથવા ઋજુશ્રેણિવડે ચૌદરાજનો સ્પર્શ કરી શકે છે પરંતુ બાદર એકેન્દ્રિયાદિ બારે પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ નહિ હોવાથી તેમાંનો કોઈ એક જીવ [1]ઉપરના કોઈ સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, અન્ય જીવ નીચે સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, એમ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મારણ સમુદ્ઘાતવડે તેઓમાં ચૌદે રાજ લોકની સ્પર્શના ઘટી શકે છે તથા કેટલાએક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયરૂપ જીવો [2]ઋજુશ્રેણિવડે પણ સર્વ જગતને સ્પર્શે છે અહિં 'વ' એ શબ્દ પક્ષાંતરનો સૂચક છે એટલે કેવળ સમુદ્ઘાતવડેજ સ્પર્શ કરે છે એમ નથી પરંતુ ઋજુશ્રેણિવડે પણ સ્પર્શ કરે છે, એમ સૂચવે છે ઋજુશ્રેણિવડે કઈ રીતે સ્પર્શ કરે છે તે કહે છે–અધો લોકમાથી ઊર્ધ્વલોકને અંતે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજનો સ્પર્શ કરે છે એ પ્રમાણે સઘળી દિશામાં જાણી લેવું તેથી એક અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઋજુશ્રેણિવડે પણ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે હવે ગુણસ્થાન આશ્રયી સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે–મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે અહિં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે તથા સયોગિ કેવળિ કેવળિ સમુદ્ઘાતમાં ચોથે સમયે સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે એ પહેલાજ કહ્યું છે ૨૯

હવે શેષ ગુણસ્થાનકોમાં સ્પર્શના કહે છે—

मीसा अजया अड अड बारस सासायणा छ देसजई।
सग सेसा उ फुसंति रज्जू खीणा असंखंसं॥३०॥

मिश्रा अयता अष्टावष्टौ द्वादश सास्वादनाः षड् देशयतयः।
सप्त शेषास्तु स्पृशन्ति रज्जूः क्षीणा असंख्येयांशम्॥३०॥

[1] અહિં ઉપર અનુત્તર વિમાનના પૃથ્વીપિંડમાં કે સિદ્ધશિલામાં એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પત્તિનો સંભવ છે, અને નીચે સાતમી નારકીના પાથડાના પૃથ્વીપિંડામાં ઉત્પત્તિનો સંભવ છે

[2] ઋજુગતિવડે પણ સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે એમ અહિં કહેવાનું કારણ એ છે કે સઘળા જીવો મારણ સમુદ્ઘાત કરે જ છે એમ નથી કેટલાક કરે છે, કેટલાક નથી પણ કરતા જે નથી કરતા તે ઋજુગતિવડે પણ ચૌદરાજની સ્પર્શના કરી શકે છે

અર્થ—મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો આઠ આઠ રાજને સ્પર્શે છે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ બાર રાજને, દેશવિરતિ છ રાજને, ક્ષીણમોહને છોડીને શેષ ગુણસ્થાનકવાળા સાત સાત રાજને, અને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકવાળા રાજના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે ૩૦

ઉપરની ગાથામા કહેલ સ્પર્શનાનો આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ હવે પછીની ગાથાઓમા વિચાર કરે છે તેમા આ ગાથામા ત્રીજા અને ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના કહે છે—

सहसारंतिय देवा नारयनेहेण जंति तइयभुवं ।
निज्जंति अच्चुय जा अच्चुयदेवेण इयरसुरा ॥३१॥

सहस्रारान्तिकदेवा नारकस्नेहेन यान्ति तृतीयभुवम् ।
नीयन्तेऽच्युत यावदच्युतदेवेनेतरसुराः ॥३१॥

અર્થ—સહસ્રાર સુધિના દેવો નારકી ઉપરના સ્નેહવડે ત્રીજી નરકપૃથ્વી સુધિ જાય છે, તથા ઈતર દેવોને અચ્યુત દેવલોકનો દેવતા અચ્યુત દેવલોક પર્યંત લઇ જાય છે, તેથી તેઓને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે

ટીકાનુ૦—મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનકવાળા મરણ પામતા નહિ હોવાથી અહિં ભવસ્થ મિશ્રદષ્ટિનુજ ગ્રહણ છે સહસ્રાર દેવલોક સુધિના દેવો પૂર્વ જન્મના મિત્ર નારકી ઉપરના સ્નેહવડે તેની વેદના શાત કરવા માટે અથવા ઉપલક્ષણથી પૂર્વ જન્મના વૈરિ નારકીની વેદના વધારવા માટે ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત જાય છે સહસ્રાર દેવલોક સુધિના દેવો પોતાના જ્ઞાનવડે જોઇને મિત્ર નારકીની વેદના શાન કરવા અને શત્રુ નારકીની વેદના ઉદીરવા ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત જઇ શકે છે આનતાદિ દેવોની જવાની શક્તિ છે, છતા અલ્પ સ્નેહાદિવાળા હોવાથી સ્નેહાદિ પ્રયોજનવડે પણ નરકમા જતા નથી, તેથી સહસ્રાર સુધિના દેવોનુ ગ્રહણ કર્યું છે તથા અચ્યુતદેવલોકનો દેવતા જન્માતરના સ્નેહથી અથવા એજ ભવના સ્નેહથી અન્ય દેવોને અચ્યુતદેવલોક પર્યંત લઈ જાય છે તેથી મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ એ દરેકને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે તેની ભાવના આ પ્રમાણે—જ્યારે મિશ્રદષ્ટિ ભવનપતિ આદિ દેવને પૂર્વ જન્મનો અથવા આ જન્મનો મિત્ર અચ્યુત દેવલોકનો દેવતા સ્નેહથી અચ્યુતદેવલોકમા લઇ જાય ત્યારે તેને છ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે કારણ કે તિર્છાલોકથી અચ્યુતદેવલોક પર્યંત છ રાજ થાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—'અચ્યુત દેવલોક પર્યંત છ રાજ થાય છે' તથા કોઈક સહસ્રાર કલ્પવાસિ મિશ્રદષ્ટિ દેવતા પૂર્વ જન્મના

૧ સાતે નારકીઓ પ્રત્યેક એક એક રાજ ઉચી હોવાથી અધોલોકના સાત રાજમા મતભેદ નથી ઉર્ધ્વલોકના સાતરાજમા મતભેદ છે સંઘયણિ આદિના અભિપ્રાયે—

મિત્ર નારકીની વેદના શાતકરવા તેમજ પૂર્વના વૈરિ નારકીની વેદના ઉદીરવા વાલુકાપ્રભા નામની ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત જાય ત્યારે ભવનપતિના નિવાસની નીચેના બે રાજ વધે છે તેથી પૂર્વોક્ત છ રાજ બે રાજ સહિત આઠ રાજ થાય

આ પ્રમાણે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મિશ્રદષ્ટિ આત્માઓને તિર્ચ્છા લોકથી અચ્યુત સુધિના છ રાજ અને પેલી અને બીજી નરકીનો એક એક રાજ કુલ આઠ રાજની સ્પર્શના થાય છે અથવા કોઇક મિશ્રદષ્ટિ સહસ્રાર કલ્પવાસિ દેવ પૂર્વોક્ત કારણે ત્રીજી નરકપૃથ્વીમા જતો સાત રાજ સ્પર્શે છે, અને તેજ સહસ્રાર દેવને કોઇક અચ્યુતનો દેવતા સ્નેહવડે અચ્યુતદેવલોકમા લઈ જાય ત્યારે સહસ્રારથી અચ્યુત સુધિના એક રાજને વધારે સ્પર્શે છે, આ પ્રમાણે એકજ દેવ આશ્રયિ પણ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને પણ[1] મિશ્રદષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના સમજવિ

પહેલી નારકીના ઉપરના તળથી સૌધર્મ દેવલોક પર્યંત એક રાજ, ત્યાથી માહેન્દ્રપર્યંત બીજો રાજ, ત્યાથી લાતક પર્યંત ત્રજો રાજ ત્યાથી સહસ્રાર સુધિ ચોથો રાજ, ત્યાથી અચ્યુત સુધિ પાચમો રાજ ત્યાથી ગ્રવેયક પર્યંત છઠ્ઠો અને ત્યાથી લોકાત પર્યંત સાતમો રાજ થાય છે અહિ તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગમાથી અચ્યુત પર્યંત પાચ રાજ થાય એમ કહ્યુ જીવસમાસાદિના મતે તો ૭ રાજ થાય છે તે આ પ્રમાણે—

ईसाणमि दिवड्ढा अड्ढाइज्जाय रज्जुमाहिंदे ।
पचेव सहसारे छ अच्चुए सत्त लोगते ॥ १९१ ॥

અર્થ—તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગથી ઇશાન પર્યંત દોઢરાજ, માહેદ્ર પર્યંત અઢી રાજ, સહસ્રાર પર્યંત પાચ રાજ, અચ્યુત પર્યંત ૭ રાજ, અને લોકાત પર્યંત સાત રાજ થાય છે પચસગ્રહમા 'छ अच्चुए' એ જે પાઠ મૂકયો છે તે આ ગાથાનુ ચોથુ પાદ છે તિર્ચ્છા લોકના મધ્યભાગથી અચ્યુત પર્યંત ૭ રાજ થાય છે, એમ જે કહ્યુ છે તે આ પાઠને અનુસરીને કહ્યુ છે અને તેને અનુસરીને જ અચ્યુત પર્યંત ૭ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે આ પચસગ્રહમા જીવસમાસના અભિપ્રાયે સ્પર્શના કહી છે

૧ અહિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના મિશ્ર દષ્ટિની જેમ આઠ રાજની કહી છે મિશ્રદષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી જેમ ભવસ્થ ગ્રહણ કર્યો છે, તેમ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મરણ પામે છે, છતા ભવસ્થ વિવક્ષ્યો હોય એમ લાગે છે તેથીજ મિશ્રદષ્ટિની જેમ અવિરતિની આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે જો એમ વિવક્ષા ન હોય તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને નવ રાજની સ્પર્શના થાય છે તે આ પ્રમાણે—અનુત્તર વિમાનમાથી ચ્યવી મનુષ્ય ગતિમા આવતા સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે તથા સહસ્રારાદિ કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ નારકીની વેદના વધારવા કે શાત કરવા ત્રીજી નરક પર્યંત જાય તેથી પહેલી અને બીજી નારકીનો એક એક રાજ સ્પર્શે એમ બે રાજ થાય તે ઉપરોક્ત સાત રાજમા મેળવતા નવરાજની સ્પર્શના થાય પરતુ તે કહી નથી અહિ તો આઠ રાજની જ સ્પર્શના કહી
... મિશ્રદષ્ટિની જેમ અવિરતિ પણ ભવસ્થ જ વિવક્ષ્યો હોય તેમ લાગે છે જીવ

પ્રશ્ન—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ તેજ ભાવમા—સમ્યક્ત્વમા વર્ત્તતા છતા કાળપણ કરે છે, અને સમ્યક્ત્વ લઇને અન્ય ગતિમા પણ જાય છે, તેથી તેઓનો બીજી રીતે પણ વિચારણા કેમ કરતા નથી? મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ ભવસ્થ સમ્યક્ત્વી આશ્રયીજ કેમ વિચાર કરો છો?

ઉત્તર—બીજી રીતે તેઓને આઠ રાજની સ્પર્શનાનો અસભવ છે તે અસભવજ બતાવે છે–સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય કાળ ધર્મ પામી બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમા જતો નથી, તેમજ બીજી આદિ નારકીમાથી સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્યંચ કે મનુષ્યમા આવતો નથી, એટલે કાળધર્મ આશ્રયી અધો લોકની સ્પર્શના વધતિ નથી તેથીજ કાળધર્મ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તર વિમાન વાસી દેવમા જતા અથવા ત્યાથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમા આવતા સર્વોત્કૃષ્ટ સાત-રાજની સ્પર્શના સભવે છે, કોઇ રીતે વધારે સભવતિ નથી આ પ્રમાણે કાળ ધર્મ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત અન્ય ગતિમા જતા તેમજ આવતા સાતરાજની સ્પર્શના સભવે છે માટે આઠ રાજની સ્પર્શના સામાન્ય રીતે અવિરતિ સમ્ય-ગ્દૃષ્ટિને પણ મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ સમજવી, અન્ય પ્રકારે નહિ. અન્ય કેટલા એક આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને ઉત્કૃષ્ટથી નવરાજની સ્પર્શના ઘટે છે કઇ રીતે નવ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે–આ

---

૧ મામની ટીકા પૃષ્ઠ ૧૯૨મા પાઠ કર્યુ છે કે—'अविरति सम्यग्दृष्टयोऽप्यष्ट रज्जू स्पृशन्ति भावना त्विह सम्यग्मिथ्यादृष्टिवदेवेति प्रस्तुतगाथाभिप्रायो लक्ष्यते चिरन्तनटीकाकृतापीत्थमतिदेश एव दत्त, भावनिका तु तथाविधा न क्वचित कृता'

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો પણ આઠ રાજ સ્પર્શે છે તેની ભાવના મિશ્ર-દૃષ્ટિની જેમજ કરવાની છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાનો અભિપ્રાય જણાય છે પ્રાચીન ટીકાકા-રોએ પણ અવિરતિને મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે તથા પ્રકારનો બીજો કોઈ વિચાર કર્યો નથી

આ ઉપરથી પણ અવિરતિ ભવસ્થ વિવક્ષ્યો હોય એમ જણાય છે અહિ ત્રીજી નારકીમા જાય છે, છતા પહેલી બે નારકીની સ્પર્શના લીધી છે ત્રીજીની લીધી નથી કારણ પહેલી બે નારકી પછી તરત જ ત્રીજી નારકીનો એક લાખ અસામીના હજારનો પિડ આવે છે તેમા નવ પાથડા છે તે પાથડામા નારકીના જીવો છે તે પિડપર્યંત જ ઉપરોક્ત જીવો નારકીની વેદના ઉદીરવા કે શાન્ત કરવા જાય છે પિડ પૂર્ણ થયા પછી અસખ્યાત યોજન પ્રમાણ ત્રીજી નારકીનો ભાગ રહી જાય છે તે અસખ્યાતાની આગળ પૂર્વોક્ત પિડ અત્યત અલ્પ હોવાથી તેની સ્પર્શના થાય છે છતા વિવક્ષી નથી

જો કે મતાન્તરે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિની નવ તેમજ બાર રાજની સ્પર્શના પણ કહી છે તેમા નવરાજની સ્પર્શના કર્મગ્રન્થના મતે દરેક રીતે ઠીક સગત થાય છે મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ વિચાર કરવામા આવે કે મરણનો સભવ હોવાથી તેમ વિચાર કરવામા આવે એને રીતે સગત થાય છે પછી બાની કહે તે પ્રમાણ

આચાર્ય મહારાજાઓના મતે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ ક્ષાયિક સમ્યકત્વ લઈને ત્રીજી નરકપૃથ્વીમા પણ જાય છે તેથી અનુત્તર વિમાન વાસિ દેવભવમા જતા અથવા ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્યભવમા આવતા સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે, અને ત્રીજી નરકપૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થતા અથવા ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્યભવમા આવતા બે રાજની સ્પર્શના થાય છે, આ પ્રમાણે સામાન્યરીતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને નવ રાજની સ્પર્શના સભવે છે ભગવતિજી આદિ સૂત્રોના અભિપ્રાયે તો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શના પણ સભવે છે તે આ પ્રમાણે–અનુત્તર દેવભવમા જતા અથવા ત્યાથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમા આવતા સાતરાજની સ્પર્શના થાય છે તથા ભગવતીજી આદિના અભિપ્રાયે પૂર્વબદ્ધાયુ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ લઈ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમા પણ નરકપણે ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વયુક્ત નારકી ત્યાથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમા ઉત્પન્ન થાય છે તે હેતુથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમા જતા અથવા ત્યાથી આવતા પાચ રાજને સ્પર્શે છે માટે સર્વમળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને સામાન્યત બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે સમ્યકત્વ સહિત સાતમી નરકપૃથ્વીમા ગમનાગમન ભગવતીજીમા પણ નિષેધેલુ છે, માટે અહિં છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનુ ગ્રહણ કર્યું છે ૩૧

હવે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે–

छट्ठाए नेरइओ सासणभावेण एइ तिरिमणुए ।
लोगतनिरकुडेसु जतिऽन्ने सासणगुणत्था ॥३२॥

षष्ठया नारकः सासादनभावेनैति तिर्यग्मनुजयोः ।
लोकान्तनिष्कुटेषु यान्त्यन्ये सासादनगुणस्थाः ॥३२॥

અર્થ—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમા વર્ત્તમાન નારકી સાસ્વાદનભાવ સાથે તિર્યંચ અથવા મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે પાચરાજની સ્પર્શના થાય છે તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે રહેલા અન્ય કેટલાક જીવો લોકાત નિષ્કુટોમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સાત રાજની સ્પર્શના ઘટે છે આ રીતે કુલ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે

ટીકાનુ૦—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમા વર્ત્તમાન કોઈ એક નારકી પોતના ભવના અતે ઔપશમિક સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાથી પડી સાસ્વાદન ભાવને પ્રાપ્ત થયો છતો કાલ કરે, અને કાલ કરીને તિર્યંચ અથવા મનુષ્યભવમા ઉત્પન્ન થાય, એટલે તેને પાચરાજની સ્પર્શના થાય સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકને છોડીનેજ તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય છે, માટે છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનુ ગ્રહણ કર્યું છે તથા સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા કેટલાએક તિર્યંચો અથવા મનુષ્યો તિ

ચ્ર્ધ્વલોકમાંથી ઉપર લોકાંત નિષ્કુટોમાં-ત્રસનાડીના છેડે રહેલા લોકાંત પ્રદેશોમા ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેઓને સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે આ પ્રમાણે સરવાળે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓને સામાન્યથી બાર રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. અહિં એક જીવ આશ્રયિ સ્પર્શનાનો વિચાર કરતા નથી, પરંતુ એક ગુણસ્થાનક આશ્રયિ વિચારે છે તેથી અનેક જીવ આશ્રયિ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે, માટે અહિં કોઇ દોષ નથી. અહિં પ્રાયઃ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓની અધોગતિ થતિ નથી, એટલે કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઇને પ્રાયઃ કોઇ જીવો અધોગતિમા જતા નથી, માટે બાર રાજની સ્પર્શનાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે કદાચ જો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવાળાઓની અધોગતિ પણ થાય તો અધોલોકના નિષ્કુટાદિમા પણ તેઓની ઉત્પત્તિનો સંભવ હોવાથી ચૌદરાજની સ્પર્શના સંભવે. પણ તેમ થતું નહિ હોવાથી બારરાજનીજ સ્પર્શના કહી છે ૩૨

હવે અપૂર્વકરણાદિની સ્પર્શનાને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

उवसामग उवसंता सव्वट्ठे अप्पमत्तविरया य ।
गच्छन्ति रिउगईए पुदेसजया उ बारसमे ॥३३॥

उपशमका उपशान्ताः सर्वार्थे अप्रमत्तविरताश्च ।
गच्छन्ति ऋजुगत्या पुंदेशयतास्तु द्वादशमे ॥३३॥

અર્થ—ઉપશમક, ઉપશાંત, અને અપ્રમત્ત તથા પ્રમત્ત વિરત આત્માઓ ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયી સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. તથા મનુષ્યરૂપ દેશવિરતિ જીવો બારમા દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયી છ રાજની સ્પર્શના થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઉપશમક એટલે ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થયેલા અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય, અને સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્માઓ, ઉપશાંત એટલે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ, અપ્રમત્ત સંયત સાધુઓ, અને બીજા પાદના અંતે ગ્રહણ કરેલ 'ચ' શબ્દથી અપ્રમત્ત ભાવાભિમુખ પ્રમત્ત સંયત સાધુઓ આ સઘળાઓને ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થતા સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થયેલા અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ મરણ પામતા નથી, તેમજ મારણ સમુદ્ઘાતનો પણ આરંભ કરતા નથી, તેથી તેઓને લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર સ્પર્શના ઘટે છે, અધિક ઘટતી નથી આ જ કારણથી ક્ષીણમોહની માત્ર લોકના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શના પહેલા કહી છે

પ્રશ્ન—જ્યારે મનુષ્યભવના આયુનો ક્ષય થાય અને પરભવાયુનો ઉદય

થાય ત્યારે પરલોકગમન સંભવે છે તે વખતે તો અવિરતિપણુ હોય છે, ઉપશમ પણુ આદિ ભાવો હોતા નથી કારણ કે પ્રમત્તાદિ ભાવો મનુષ્યભવના અંત સમય સુધિજ હોય છે પરભવાયુના પ્રથમ સમયે તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક હોય છે માટે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાને જતા ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકની સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, અપૂર્વ કરણાદિની સંભવતિ નથી તો પછી અહિં અપૂર્વ કરણાદિની સાત રાજની સ્પર્શના શી રીતે કહેવામા આવે છે?

ઉત્તર—અહિં કંઇ દોષ નથી પરભવમા ગતિ બે પ્રકારે થાય છે ૧ કંદુકગતિ, ૨ ઇલિકાગતિ તેમા કંદુકની જેમ જે ગતિ થાય તે કંદુકગતિ એટલે કે જેમ કંદુક–દડો પોતાના સઘળા પ્રદેશનો પિંડ કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉંચે જાય છે, તેમ કોઇક જીવપણ પરભવાયુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે પરલોકમા જતા પોતાના પ્રદેશોને એકત્ર કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉત્પત્તિ સ્થાનકે ચાલ્યો જાય છે કંદુકગતિ કરનાર આત્માને પોતાના આયુના ચરમ સમય પર્યંત મનુષ્ય ભવનો સંબંધ હોય છે, અને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે દેવભવનો સંબંધ થાય છે, તેથી કંદુકગતિ કરનાર આશ્રયી પ્રમત્તાદિ ગુણુસ્થાનકવાળાઓને સાત રાજની સ્પર્શના ઘટતિ નથી તથા બીજી ઇયળની જેમ જે ગતિ થાય તે ઇલિકાગતિ જેમ ઇયળ પૂચ્છ એટલે પાછળનો ભાગ જે સ્થળે હોય છે, તે સ્થળને નહિ છોડતિ મુખ એટલે આગળના ભાગવડે આગળના સ્થાનને પોતાનુ શરીર પસારી સ્પર્શ કરે છે, અને ત્યાર પછી પૂચ્છને સંકોચી લે છે એટલે કે જેમ ઇયળ પાછલા ભાગ વડે પૂર્વસ્થાનનો સંબંધ છોડયા વિના આગલા સ્થાનનો સંબંધ કરે છે, અને આગલા ભાગસાથે સંબંધ કરી પછીથી પાછલા સ્થાનનો સંબંધ છોડે છે, તેમ કોઇક જીવ પણ પોતાના ભવના અંતકાળે પોતાના પ્રદેશોથી ઋજુગતિવડે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરીને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે પૂર્વના શરીરનો ત્યાગ કરે છે આ રીતે પોતાના ભવના અંત સમયે–કે જે સમયે પ્રમત્તાદિ ભાવો હોય છે–પોતાના આત્મપ્રદેશોવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનરૂપ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને સ્પર્શ કરતો હોવાથી ઇલિકાગતિ આશ્રયી પ્રમત્ત તેમજ ઉપશમકાદિને સાત રાજની સ્પર્શના કોઇ પણ રીતે વિરોધિ નથી આ પ્રમાણે ઋજુગતિવડે જતા પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, વક્રગતિવડે જતા નહિ કારણ કે ઋજુગતિથી જતા પોતાના આયુના છેલ્લા સમયે પોતાના પ્રદેશોવડે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, એટલે તે છેલ્લા સમયે પ્રમત્તાદિ ગુણુસ્થાનક અને સાત રાજની સ્પર્શના એ બંને સંભવે છે વક્રગતિવડે જતા બીજા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, કે જે સમયે પરભવાયુનો ઉદય થાય છે પહેલે સમયે વચમા રહે છે, કે જે સમય પૂર્વભવાયુનો છેલ્લો સમય છે આ પ્રમાણે પૂર્વભવના

છેલ્લા સમયે વચમા અને પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાને જાય છે પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને જતો હોવાથી અને તે સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોવાથી વક્રગતિવડે જતા પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવતિ નથી [1]તથા 'પુદેસજયા એ પદમા 'પુ પદવડે સામાન્યથી મનુષ્યનુ ગ્રહણ છે એટલે સામાન્યથી મનુષ્યરૂપ દેશવિરત આત્માઓ ઋજુ ગતિવડે જ્યારે બારમા અચ્યુત દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેઓને છ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે તિર્યંચો સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધિજ જાય છે, માટે મનુષ્યનુ ગ્રહણ કર્યું છે દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકો પોતાના ભવના અંત સમય પર્યંત જ હોય છે માટે પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી ઋજુગતિથીજ જતા છ રાજની સ્પર્શના દેશવિરત આત્માને સંભવે છે તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગથી અચ્યુત દેવલોક પર્યંત છ રાજ થાય છે, માટે છ રાજની સ્પર્શના કહી છે ૩૩

એ પ્રમાણે સ્પર્શના દ્વાર કહ્યુ હવે કાળદ્વાર કહે છે કાળ ત્રણ પ્રકારે છે–૧ ભવસ્થિતિકાળ, ૨ કાયસ્થિતિકાળ, અને ૩ દરેક ગુણસ્થાનક આશ્રયિ કાળ તેમા ભવસ્થિતિ કાળ એટલે એક ભવનુ આયુ કાયસ્થિતિ એટલે પૃથ્વીકાયા દિમાથી કોઇ પણ મરણ પામીને તેનુ વારવાર ત્યાજ ઉત્પન્ન થવુ તે, તેનો જે કાળ તે કાયસ્થિતિકાળ જેમકે પૃથ્વીકાયનો જીવ મરણ પામી પૃથ્વીકાય થાય, વળી મરણ પામી પૃથ્વીકાય, એમ ઉપરાઉપરી જેટલો કાળ પૃથ્વીકાય થાય તે કાળ કાયસ્થિતિ કાળ કહેવાય એમ અન્યત્ર પણ સમજવુ તથા દરેક ગુણસ્થાન એક એક આત્મામા કેટલો કેટલો કાળ રહે તેનો જે નિશ્ચિત સમય તે ગુણસ્થાનક વિભાગકાળ કહેવાય તેમા પહેલા ભવસ્થિતિ કહે છે—

सत्तण्हमपज्जाण अंतमुहुत्तं दुहावि सुहुमाणं
सेसाणपि जहन्ना भवठिई होइ एमेव ॥३४॥

---

૧ દેશવિરતિની સ્પર્શના માટે જીવસમાસ પાના ૧૯૨મા નીચે પ્રમાણે કહ્યુ છે દેશવિરતિ મનુષ્ય અહિંથી મરીને અચ્યુત દેવલોકમા ઉત્પન્ન થતા છ રાજને સ્પર્શે છે અહિં એમ ન કહેવુ કે–દેવલોકમા ઉત્પન્ન થતો તે આત્મા દેવ હોવાથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છે, પરંતુ દેશવિરતિ નથી કારણ કે જે દેશવિરતિ આત્મા ઋજુગતિવડે એક સમયે દેવમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પૂર્વભવનુ આયુ ક્ષય થયુ નથી, તેમજ પૂર્વભવના શરીરનો સંબંધ પણ છુટયો નથી માટે ઋજુગતિમા પૂર્વભવના આયુનો અને પૂર્વ જન્મના શરીરનો સંબંધ હોવાથી તે આત્મા દેશવિરતજ છે, તેથીજ ઋજુગતિવડે જતા છ રાજની સ્પર્શના કહી છે માટે અહિં કંઈ દોષ નથી' ઇલિકાગતિવડે જતા આ સ્પર્શના સંભવે છે

सप्तानामपर्याप्तानामन्तर्मुहूर्त्तं द्विधापि सूक्ष्माणाम् ।
शेषाणामपि जघन्या भवस्थितिर्भवति एवमेव ॥३४॥

અર્થ—સાતે અપર્યાપ્તા અને સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તાનુ બન્ને પ્રકારે અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ છે શેષ જીવોનુ પણ જઘન્ય આયુ એ પ્રમાણે જ છે

ટીકાનુ૦—સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ સાતે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાના અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તાના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બન્ને પ્રકારે એક ભવના આયુનુ પ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે તેઓ અંતર્મુહૂર્ત્તમાત્ર જીવે છે એટલુ વિશેષ છે કે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટુ છે તથા શેષ બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય, અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાનુ જઘન્ય આયુ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ હોય છે, અને તે બસો છપ્પન આવલિથી વધારેજ[1] હોય છે ૩૪

હવે એકેન્દ્રિયાદિના ઉત્કૃષ્ટ આયુનુ પ્રમાણ કહે છે—

वावीससहस्साइ वारस वासाइ अउणपन्नदिणा ।
छम्मास पुव्वकोडी तेत्तीसयराइ उक्कोसा ॥३५॥

द्वाविंशति(वर्ष)सहस्राणि द्वादश वर्षाणि एकोनपञ्चाशत् दिनानि
षड्मासाः पूर्वकोटिः त्रयस्त्रिंशत् अतराणि उत्कृष्टा ॥३५॥

અર્થ—પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનુ આયુ બાવીસ હજાર વર્ષ, બેઇન્દ્રિયાદિનુ ક્રમે બાર વર્ષ, ઓગણપચાસ દિવસ, અને છમાસ, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચનુ પૂર્વક્રોડ વર્ષ, અને સંજ્ઞિનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે

ટીકાનુ૦—અહિં પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયાદિનો બાવીસ હજાર આદિ પદો સાથે અનુક્રમે સંબંધ કરવાનો છે તે આ પ્રમાણે—પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસહજાર વરસનુ છે અને તે આયુ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જાણવુ શેષ એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ નહિ કારણકે શેષ એકેન્દ્રિયનુ એટલુ મોટુ આયુ હોતુ નથી તે આ પ્રમાણે—બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસ હજાર વરસ, બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાયનુ સાત હજાર વરસ, બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયનુ ત્રણ અહોરાત્ર, પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયનુ ત્રણ હજાર વર્ષ, પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશ હજાર વર્ષ

૧ ઓછામા ઓછુ બસો છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ આયુ હોય છે, અને તે ઓછામા ઓછુ જીવનારા લબ્ધિ અપર્યાપ્તાનુ હોય છે પર્યાપ્તાનુ આયુ બસો છપ્પન આવલિકાથી વધારેજ હોય છે

પ્રમાણુ છે કહ્યુ છે કે–"બાવીસ હજાર, સાત હજાર, ત્રણ હજાર, અને દશ-હજાર-વરસનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ અનુક્રમે પૃથ્વી અપ્ વાયુ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનુ છે અને તેઉકાયનુ ત્રણ રાત્રિ દિવસ એટલે કે બોહોતેર કલાકનુ છે" તે હેતુથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયાનુ બાવીસ હજાર વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયની અપેક્ષાએજ ઘટે છે, બીજા એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ નહિ તથા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાર વર્ષનુ છે પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયનુ ઓગણપચાસ દિવસનુ, અને પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છ માસનુ છે તથા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણુ છે આ પૂર્વકોટિ વર્ષનુ આયુ પર્યાપ્ત સમૂર્છિમ જલચરની અપેક્ષાએ જાણુવુ પરંતુ સમૂર્છિમ સ્થલચરાદિની અપેક્ષાએ નહિ કારણ કે તેઓનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ એટલુ હોતુ નથી તે આ પ્રમાણે–પર્યાપ્ત સમૂર્છિમ જળચરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ક્રોડ પૂર્વ વરસનુ, પર્યાપ્ત સમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચરનુ ચોરાશિ હજાર વર્ષનુ, પર્યાપ્ત સમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પનુ ત્રેપનહજાર વર્ષનુ, પર્યાપ્ત સમૂર્છિમ ભૂજપરિસર્પનુ બેતાલીસહજાર વર્ષનુ, અને પર્યાપ્ત સમૂર્છિમ ખેચરનુ બહોતેર હજાર વર્ષનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે કહ્યુ છે કે–"પૂર્વકોટિ, ચોરાશિહજાર, ત્રેપનહજાર બેતાલીસ હજાર, અને બોહોતેર હજાર વર્ષનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ અનુક્રમે સમૂર્છિમ પર્યાપ્ત જળચરાદિનુ હોય છે" તે હેતુથી સમૂર્છિમ પર્યાપ્ત જળચરની અપેક્ષાએજ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયનુ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ઘટે છે અન્ય સંમૂર્છિમ સ્થળચરાદિની અપેક્ષાએ નહિ તથા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે, અને તે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ અથવા સાતમી નારકીના નારકજીવોની અપેક્ષાએ જાણવી, અન્ય સંજ્ઞિ જીવોની અપેક્ષાએ નહિ કારણ કે અન્ય સંજ્ઞિજીવોની એટલી ભવસ્થિતિ ઘટતિ નથી તે આ પ્રમાણે–સંજ્ઞિ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે–નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવ નારકી સાત નરક પૃથ્વીના ભેદે સાત પ્રકારે છે તેમા રત્નપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ દશહજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ શર્કરાપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ એક સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણુ સાગરોપમ વાલુકાપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ ત્રણુ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ પંકપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગરોપમ ધૂમપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સત્તર સાગરોપમ તમપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસ સાગરોપમ અને મહાતમપ્રભા નારકીનુ જઘન્ય આયુ બાવીસ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પાચ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે–જળચર, ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ ભૂજપરિસર્પ, અને ખેચર તેમા જળચરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ક્રોડ પૂર્વ વર્ષ, ચતુષ્પદ

સ્થળચરનુ ત્રણ પલ્યોપમ, ઉર પરિસર્પ સ્થળચરનુ પૂર્વક્રોડ વર્ષ, ભુજપરિસર્પ સ્થળચરનુ પૂર્વક્રોડ વર્ષ, અને ખેચરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ છે. કહ્યુ છે કે-'ગર્ભજ જળચરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વકોટિ, ચતુષ્પદનુ ત્રણ પલ્યોપમ, ઉર પરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પનુ પૂર્વક્રોડ, અને ખેચરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.' સજ્ઞિપચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે તથા દેવો ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-ભવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષ્, અને વૈમાનિક તેમા ભવનપતિ દશ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, અને દિક્કુમાર એ દશે ભવનપતિ બબ્બે પ્રકારે છે ૧ મેરૂપર્વતના દક્ષિણ અર્ધ ભાગમા રહેનાર, ૨ મેરૂ પર્વતના ઉત્તર અર્ધ ભાગમા રહેનારા તેમા દક્ષિણાર્ધ ભાગમા રહેનારા અસુરકુમારનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક સાગરોપમ, અને ઉત્તરાર્ધ ભાગમા રહેનારનુ કઈક અધિક એક સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે તથા દક્ષિણાર્ધમા રહેનાર નાગકુમારાદિ નવેનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પલ્યોપમ, અને ઉત્તરાર્ધમા રહેનારા નવેનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પલ્યોપમ છે તથા દક્ષિણાર્ધવર્ત્તિ અસુરકુમારનો સ્વામિ ચમરેન્દ્રની દેવીનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ત્રણ પલ્યોપમ, અને ઉત્તરાર્ધવર્ત્તિ અસુરકુમારનો સ્વામિ બલેન્દ્રની દેવીનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ચાર પલ્યોપમ છે તથા દક્ષિણ દિગ્વર્ત્તિ નાગકુમારાદિ નવે નિકાયની દેવીનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પલ્યોપમ, અને ઉત્તરદિગ્વર્ત્તિ નવે નિકાયની દેવીનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પલ્યોપમ છે ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણિનુ જે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યુ હોય તે સઘળા દેવ દેવી માટે પણ ઘટે છે તથા સઘળા ભવનપતિ દેવ દેવીનુ જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે વ્યતર આઠ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરૂષ, મહોરગ, અને ગન્ધર્વ એ આઠે પ્રકારના વ્યતરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પલ્યોપમ અને જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે તથા વ્યતરીનુ જઘન્ય આયુ દશહજાર વર્ષ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે તથા જ્યોતિષ્ પાચ ભેદે છે તે આ પ્રમાણે-ચદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા તેમા ચન્દ્ર વિમાનવાસિ દેવનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ ચદ્રવિમાનવાસિ દેવીનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસહજાર વર્ષ અધિક અર્ધપલ્યોપમ સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવીનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પાચસો વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્યોપમ ગ્રહ વિમાનવાસિ દેવનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક

પલ્યોપમ ગ્રહવિમાનવાસિ દેવીનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્દ્ધ પલ્યોપમ. નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્દ્ધપલ્યોપમ નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવીનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ કઇક અધિક પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ તારાના વિમાનવાસિ દેવનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ તારાના વિમાનવાસિ દેવીનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ છે કહ્યુ છે કે–ચદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, અને નક્ષત્ર વિમાનવાસિ દેવ તથા દેવી એ આઠેનુ જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ છે ૧ તારાની દેવ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યો-પમનો આઠમો ભાગ છે હવે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહીશુ. ૨ ચદ્રનુ લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ, સૂર્યનુ એક હજાર વરસ અધિક એક પલ્યોપમ, ગ્રહનુ એક પલ્યોપમ, ૩ નક્ષત્રનુ અર્દ્ધપલ્યોપમ અને તારાના દેવનુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. ચદ્રની દેવીનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસ હજાર વર્ષ અધિક અર્ધપલ્યોપમ, સૂર્યની દેવીનુ પાચસો વરસ અધિક અર્ધપલ્યોપમ પ્રમાણુ આયુ છે ૪–૫ ગ્રહની દેવીનુ અર્ધપલ્યોપમ, નક્ષત્રની દેવીનુ કઇક અધિક પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, અને તારાની દેવીનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક પલ્યોપમના આઠમા ભાગપ્રમાણુ કહ્યુ છે ૬–૭ તથા વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે–૧ કલ્પોપપન્ન, ૨ અને કલ્પાતીત તેમા બાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થયેલા સ્વામિ સેવકની મર્યાદાવાળા જે દેવો તે કલ્પોપપન્ન. અને સ્વામિ સેવકની મર્યાદાવિનાના ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરવિમાનના જે દેવો તે કલ્પાતીત તેમા સૌધર્મ દેવલોકમા દેવોનું જઘન્ય આયુ એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ પરિગૃહીત–કોઇ પણ એક દેવવડે ગ્રહણ કરાયેલી દેવીનુ જઘન્ય પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્યોપમ અપરિગૃહ –કોઇ પણ દેવે નહિ ગ્રહણ કરેલી દેવીનુ જઘન્ય પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચાસ પલ્યોપમ ઇશાન દેવલોકમા દેવોનુ જઘન્ય આયુ સાધિક એક પલ્યોપમ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક બે સાગરોપમ પરિગૃહિત દેવીનુ જઘન્ય આયુ સાધિક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ નવ પલ્યોપમ અપરિગૃહિત દેવીનુ જઘન્ય આયુ સાધિક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાવન પલ્યોપમ, સનત્કુમાર દેવ લોકમા જઘન્ય આયુ બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાત સાગરોપમ, માહેન્દ્ર દેવલોકમા જઘન્ય આયુ સાધિક બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક સાત સા ગરોપમ, બ્રહ્મ દેવલોકમા જઘન્ય આયુ સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશ સાગરોપમ, લાતક દેવલોકમા જઘન્ય આયુ દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચૌદ સાગરોપમ, મહાશુક્ર દેવલોકમા જઘન્ય આયુ ચૌદ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સત્તર સાગરોપમ, મહસ્રાર દેવલોકમા જઘન્ય આયુ સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ

આયુ આઠાર સાગરોપમ, આનત દેવલોકમા જઘન્ય આયુ અઢાર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ઓગણીશ સાગરોપમ, પ્રાણુત દેવલોકમા જઘન્ય આયુ ઓગણીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ વીશ સાગરોપમ આરણ દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ વીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકવીશ સાગરોપમ અચ્યુત દેવલોકમા જઘન્ય આયુ એકવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ સાગરોપમ કલ્પાતીત દેવોમા અધસ્તન અધસ્તન ગ્રૈવેયકના વિમાનોના દેવોનુ જઘન્ય આયુ બાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રેવીસ સાગરોપમ અધસ્તન મધ્યમ ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય ત્રેવીસ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સાગરોપમ અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવોનુ જઘન્ય આયુ ચોવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચીસ સાગરોપમ મધ્યમ અધસ્તન ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય પચીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ છવ્વીસ સાગરોપમ મધ્યમ મધ્યમ ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય છવ્વીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીસ સાગરોપમ મધ્યમ ઉપરિતન ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય આયુ સત્તાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમ ઉપરિતન અધસ્તન ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ઓગણત્રીસ સાગરોપમ ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય ઓગણત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ સાગરોપમ ઉપરિતન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકમા જઘન્ય ત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ સાગરોપમ વિજય વિજયત જયત અને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોનુ જઘન્ય આયુ એકત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવોનુ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એટલે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ભેદ વિનાનુ સર્વાર્થસિદ્ધિ મહાવિમાનના સઘળા દેવોનુ એક સરખુ તેત્રીસ સાગરોપમ આયુ હોય છે આ પ્રમાણે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અને અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોને છોડીને અન્યત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ હોતુ નથી તેથી તેઓને આશ્રયીનેજ સંજ્ઞિઓની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે એમ સમજવુ ૩૫

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ કાળ કહ્યો હવે એક એક જીવ દરેક ગુણસ્થાનકમા કેટલો કાળ રહી શકે તે કહે છે—

होइ अणाइ अणंतो अणाइ सतो य साइ सतोय ।
देसूण पोग्गलद्ध अतमुहुत्त चरिममिच्छो ॥३६॥

भवति अनाद्यनन्तोऽनाद्यमान्तश्च सादिसान्तश्च ।
देशोनपुद्गलार्द्धं अन्तर्मुहूर्त्तं चरिमो मिथ्यादृष्टि. ॥३६॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો અનાદિ અનત, અનાદિસાત, અને સાદિ

સાંત એમ ત્રણ પ્રકારનો સ્થિતિકાળ છે તેમાં છેલ્લો સાદિ સાંત કાળવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન, અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત હોય છે

ટીકાનુ૦—કાળ આશ્રયિ વિચારતા મિથ્યાદૃષ્ટિ ત્રણ પ્રકારે હોય છે તે આ પ્રમાણે–અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાંત તેમા અભવ્ય આશ્રયી અને જેઓ કોઈ દિવસ મોક્ષમા જવાના નથી એવા ભવ્ય આશ્રયિ અનાદિ અનંત સ્થિતિકાળ છે કારણ કે તેઓ અનાદિ કાળથી આરંભી આગામિ સંપૂર્ણકાળ પર્યંત મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકેજ રહેશે, આગળ વધશે નહિ તથા જે ભવ્ય અનાદિકાળથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, પરંતુ ભવિષ્યમાં અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે તથા જે જીવ તથા ભવ્યત્વના પરિપાકના વશથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને કોઈ કારણ વડે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વને અનુભવે છે, તે કાળાંતરે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે, તેથી તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિ આશ્રયી સાદિસાંત કાળ ઘટે છે કેમકે ઉપરોક્ત આત્માએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું માટે સાદિ, વળી કાળાંતરે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો અંત થશે માટે સાંત સાદિસાંત કાળવાળો આ મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે કારણ કે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે આવી ફરી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળેજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કિંચત્ ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ પર્યંત હોય છે કારણ કે સમ્યક્ત્વથી પડેલો આત્મા વધારેમા વધારે દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનના અંતે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે આ કારણથીજ મિથ્યાદૃષ્ટિનો સાદિ અનંતકાળ હોતો નથી કારણકે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકનુ જ્યારે સાદિપણું થાય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિદ્ ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનના અંતે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વનો અંત કરે છે, અનંતકાળ પર્યંત મિથ્યાત્વમા રહેતો નથી ૩૬

ઉપરોક્ત ગાથામા દેશોનપુદ્ગલપરાવર્ત્તાર્ધ કહ્યુ છે તેથી અહિં શંકા થાય કે પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એટલે શું? એ શંકા દૂર કરવા પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

पोग्गलपरियट्टो इह दव्वाइ चउव्विहो मुणेयव्वो ।
एक्केक्को पुण दुविहो बायरसुहुमत्तभेएणं ॥३७॥

पुद्गलपरावर्त्त इह द्रव्यादेश्चतुर्विधो ज्ञातव्यः ।
एकैकः पुनः द्विविधः बादरसूक्ष्मत्वभेदेन ॥३७॥

અર્થ—અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન દ્રવ્યાદિ ભેદે ચાર પ્રકારે જાણવો તથા એક એક બાદર અને સૂક્ષ્મના ભેદે બબે પ્રકારે જાણવો

ટીકાનુ૦—નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવના ભેદે ચાર પ્રકારે કહેલ છે તે આ પ્રમાણે-૧દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન, ૨ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન, ૩ કાળ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન, ૪ અને ભાવ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન વળી દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એવા બબ્બે પ્રકાર છે જેમકે-સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલ-પરાવર્ત્તન, અને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન એ પ્રમાણે દરેકના ભેદો સમજવા ૩૭

હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

संसारंमि अडंतो जाव य कालेण फुसिय सव्वाणू ।
इगु जीवु मुयइ बायर अन्नयरतणुट्ठिओ सुहुमो ॥३८॥

संसारे अटन् यावता च कालेन स्पृष्ट्वा सर्वाणून् ।
एको जीवो मुञ्चति बादरोऽन्यतरतनुस्थित सूक्ष्म ॥३८॥

અર્થ—સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કોઇએક આત્મા સઘળા અણુઓને જેટલા કાળે ઔદારિકાદિરૂપે સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અને કોઇપણ એક શરીરમાં રહ્યો છતો સઘળા અણુને જેટલા કાળે સ્પર્શે તે કાળને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે

ટીકાનુ૦—કર્મવશ આત્માઓ જેની અંદર રખડે તે ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ ક્ષેત્ર સંસાર કહેવાય છે તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કોઇ એક આત્મા સંપૂર્ણ ચૌદ રાજલોકમાં જે કોઇ પરમાણુઓ હોય તેને જેટલા કાળે સ્પર્શ કરીને મૂકે એટલે કે ઔદારિકાદિરૂપે પરિણમાવિ પરિણમાવિ છોડે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે તાત્પર્યાર્થ એ કે-જેટલા કાળે એક જીવ જગતમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને યથાયોગ્ય રીતે ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, મન, અને કાર્મણ એ સાતે રૂપે આડી અવળી રીતે પરિણમાવિ પરિણમાવિ છોડે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે હવે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે-ઔદારિકાદિ શરીરમાંના કોઇપણ એક શરીરમાં રહેલો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો આત્મા જેટલા કાળે જગદ્વર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળવિશેષને સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે તાત્પર્ય એ કે-જેટલા કાળે લોકાકાશમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને ઔદારિકાદિમાંથી વિવક્ષિત કોઇપણ એક શરીરરૂપે પરિણમાવિને મૂકતા જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મદ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અહિં બાદર અને

સૂક્ષ્મમા એટલો વિશેષ છે કે બાદરમા ઔદારિક વૈક્રિયાદિ જે જે રૂપે જગદ્વર્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણમાવે તે સઘળાનો પરિણામ ગણાય છે, અને સૂક્ષ્મમા ઔદારિકરૂપે પરિણમાવતા વચમા વૈક્રિયપણે પરિણમાવે તો તેઓનો તે રૂપે પરિણામ ગણાતો નથી, કાળ તો ગણાયજ છે બાદરમા આડા અવળા પણ સાતે પણે જગતવર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણમાવવાના હોય છે, સૂક્ષ્મમા કોઇપણ એક રૂપે પરિણમાવવાના હોય છે અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એ સાર્થક નામ છે આત્મા ઔદારિકાદિરૂપે અથવા વિવક્ષિત કોઇપણ એક શરીરરૂપે જગતવર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને જેટલા કાળે પરિણમાવીને મૂકે તેટલા કાળને પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે આ શબ્દનુ [1]વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત છે, આ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત વડે પોતાના એક અર્થમા સમવાયસબધે રહેનાર પ્રવૃત્તિનિમિત્તરૂપ અનતઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ સમજવો તેથી ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તનાદિમા પુદ્ગલોના પરાવર્ત્તનનો અભાવ હોવા છતા પણ તેનુ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જે અનત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ વિદ્યમાન હોવાથી પુદ્ગલપરાવર્ત્તન શબ્દ ક્ષેત્રાદિમા પણ પ્રવર્ત્તે તો કોઇ પણ જાતનો વિરોધ નથી જેમ ગો શબ્દ જે જાય તે ગાય એ અર્થમા ગમ્ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે આ તેનુ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે પણ એ અર્થમા તે શબ્દ પ્રવર્ત્તતો નથી કારણ કે ગતિ કરનાર સઘળા ગાય કહેવાતા નથી, પરન્તુ ગમનરૂપ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત સાથે એકજ અર્થમા સમવાય સબધે રહેનાર એટલે કે જેની અદર વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત રહે છે તેનીજ અદર સમવાય સબધે રહેનાર ખરી ખુધ પુછડુ અને ગળાની ગોદડીરૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જણાય તે એટલે કે ખરી ગળકબલ આદિ જેની અદર હોય તે ગાય કહેવાય છે તેથી જવાની ક્રિયા ન કરતિ હોય છતા ગાયના પિંડમા પ્રવૃત્તિનિમિત્તનો સદ્ભાવ હોવાથી ગાય એ શબ્દ પ્રવર્ત્તે છે આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન માટે પણ સમજવુ આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તનમા વિવક્ષિત એક

---

૧ વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત એટલે શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ જેમ પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનો પુદ્ગલ—પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી ઔદારિકાદિપણે પરાવર્ત્તન—પરિણમાવિ પરિણમાવી જેની અદર મૂકે તે પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એ શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ છે આ અર્થ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તનમા ઘટે છે, પરતુ ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલપરાવર્ત્તનોમા ઘટતો નથી કારણ તેમા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાના નથી ત્યારે ત્યા તેનુ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જે કાળ તે ઘટે છે શબ્દ ઉપરથી ગમે તે અર્થ નીકળે છતા જે અર્થમા તે પ્રવર્ત્તે તે તેનુ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહેવાય છે જેમકે પકમાથી જે ઉત્પન્ન થાય તે પકજ આવો શબ્દનો અર્થ છતા તેની કમળ અર્થમાજ પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તનો શબ્દાર્થ ગમે તે થાય પરન્તુ તે અનત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જે કાળ તે અર્થમા એ ઘટે છે એટલે ક્ષેત્રાદિમા પુદ્ગલનુ ગ્રહણ નહિ હોવા છતા પણ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન શબ્દની પ્રવૃત્તિમા કોઇ વિરોધ આવતો નથી

શરીર સિવાય અન્ય શરીરરૂપે પરિણમાવિ પરિણમાવિ જે [1]પુદ્ગલોને છોડે તે ગણાય નહિ પરંતુ ઘણા કાળે પણ વિવક્ષિત એક શરીરરૂપે જ્યારે જગદ્વર્તિ પરમાણુઓને પરિણમાવે ત્યારે તેનો પરિણામ ગણાય છે. કાળ તો શરૂઆતથી છેવટ સુધિનો ગણાય જ છે. ૩૮

આ પ્રમાણે બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

लोगस्स पएसेसु अणतरपरंपराविभत्तीहिं ।
खेत्तंमि वायरो सो सुहुमो उ अणतरमयस्स ॥३९॥

लोकस्य प्रदेशेषु अनन्तरपरम्परा विभक्तिभ्याम् ।
क्षेत्रे बादर स सूक्ष्मस्तु अनन्तरमृतस्य ॥ ३९॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે લોકાકાશના પ્રદેશોમાં મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય, અને અનન્તર પ્રકારે મરતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય.

ટીકાનુ૦—ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકાકાશના પ્રદેશોમાં અનંતર પ્રકારે એટલે કે ક્રમપૂર્વક—એક પછી એક આકાશપ્રદેશમાં મરણ પામતા અથવા પરંપર પ્રકારે—ક્રમ સિવાય આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા એક આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે તાત્પર્ય એ કે—જેટલા કાળે એક આત્મા લોકાકાશના સઘળા આકાશપ્રદેશોને ક્રમવડે કે ક્રમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે હવે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે—ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકના સઘળા પ્રદેશોમાં ક્રમપૂર્વક—એક પછી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અહિં ભાવના આ પ્રમાણે છે— જો કે જીવની જઘન્ય અવગાહના પણ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશપ્રમાણ હોય છે, તેથી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શીને મરણ સંભવતું નથી તો પણ જે સમયે વિવક્ષિત કોઈ ક્ષેત્રમાં મરણ પામે તે સમયે તે ક્ષેત્રના કોઈ પણ એક આકાશપ્રદેશની સ્પર્શનાની વિવક્ષા કરી તેને અવધિરૂપે ગણવો

[1] જે પુદ્ગલોને એક વાર ગ્રહણ કરી મૂકેલા હોય તેને ફરી ગ્રહણ કરે અગર મિશ્ર ગ્રહણ કરે તો તેની સ્પર્શના ગણાતિ નથી પરંતુ જેને નથી ગ્રહણ કર્યા તેને ગ્રહણ કરી પરિણમાવિ મૂકે તો તેની સ્પર્શના ગણાય છે

ત્યાર પછી તે આકાશપ્રદેશથી અન્ય ભાગમા રહેલા આકાશપ્રદેશોને મરણવડે સ્પર્શ કરે તો તે ગણાય નહિ પરંતુ અનંતકાળે તે મર્યાદારૂપ એક આકાશપ્રદેશની નજીકના બીજા આકાશ પ્રદેશને મરણ વડે કરીને જ્યારે સ્પર્શે ત્યારે તે સ્પર્શના ગણાય વળી તેની નજીકના ત્રીજા આકાશપ્રદેશને સ્પર્શીને જેટલે કાળે મરણ પામે તે ગણાય એમ ક્રમપૂર્વક લોકાકાશના સઘળા આકાશ પ્રદેશોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય, તેને ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે ૩૯

બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્રપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહ્યો હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે—

उस्सप्पिणि समएसु अणंतरपरंपराविभत्तिहिं ।
कालम्मि बायरो सो सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥४०॥

उत्सर्पिणिसमयेषु अनन्तरपरम्पराविभक्तिभ्याम् ।
काले बादर' स सूक्ष्मस्तु अनन्तरमृतस्य ॥४०॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો થાય થાય તેને બાદર કાળ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અને અનંતર પ્રકારે-એક પછી એક સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે

ટીકાનુ૦—અહિં ઉત્સર્પિણીના ગ્રહણથી અવસર્પિણીનું ગ્રહણ પણ ઉપલક્ષણથી કરવાનુ છે તેથી તેનો અર્થ આ થાય છે-ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોમા અનંતર પ્રકારે અને પરંપર પ્રકારે મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને બાદર કાળ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય છે તાત્પર્ય એ કે-જેટલા કાળે એક જીવ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને ક્રમવડે કે ક્રમવિના મરણવડે સ્પર્શ કરે એટલે આડા અવળા પણ સઘળા સમયોમા મરણ પામે તેટલા કાળને બાદર કાળ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે હવે સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે-ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોમા ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયથી આરંભી ત્યાર પછી ક્રમપૂર્વક મરણ પામતા જેટલો કાળ જાય તેને સૂક્ષ્મ કાળપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અહિં પણ એનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે-કોઈ જીવ ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયે મરણ પામ્યો, ત્યારપછી તે જીવ સમયન્યૂન વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ ગયા પછી તેજ આત્મા જો ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે, તો તે બીજો સમય મરણથી સ્પર્શાયેલો ગણાય જો કે ઉત્સર્પિણીના અન્ય અન્ય સમયોને મરણ કરવા વડે સ્પર્શ્યો છે છતા ક્રમપૂર્વક તેઓને સ્પર્શ

કરવાના હોવાથી તેઓની સ્પર્શના ગણાય નહિ હવે જો કદાચ તે આત્મા તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે પરંતુ અન્ય સમયે મરણ પામે તો તે પણ ન ગણાય પરંતુ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ગયે છતે જ્યારે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે ત્યારેજ તે સમય ગણાય આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સઘળા સમયોને અને ત્યારપછી અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય તેને કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવામા આવે છે ઉત્સર્પિણીના પહેલા સમયે મરણ પામનાર ત્યાર પછીની અવસર્પિણી ગયા પછી આવતી ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો તે ગણાય જો તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે તો તે ઉત્સર્પિણી અને ત્યાર પછીની અવસર્પિણી ગયા પછીની ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો ગણાય આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સમયોમા મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય છે ૪૦

સૂક્ષ્મ બાદર એમ બે ભેદે કાળપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહ્યો હવે સૂક્ષ્મ બાદર એમ બે ભેદે ભાવ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે—

अणुभागठाणेसु अणतरपरपराविभत्तीहि ।
भावमि बायरो सो सुहुमो सव्वेसुणुक्कमसो ॥४१॥

अनुभागस्थानेषु अनन्तरपरम्पराविभक्तिभ्याम् ।
भावे बादर' स सूक्ष्म सर्वेष्वनुक्रमश ॥४१॥

અર્થ—અનંતર અને પરંપરાવડે અનુભાગસ્થાનોમા મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેને ભાવથી બાદર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અને અનુક્રમે સઘળા અધ્યવસાયોમા મરણ પામતા જેટલો કાળ જાય તેને સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે

ટીકાનુ—અનુભાગસ્થાનકોનુ સવિસ્તૃત સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહમા બંધન કરણની અંદર રસબંધનુ સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે 'एक्कज्झवसायसमज्जियस्स दलियस्स किं रसो तुल्लो' આ અર્થવડે કરીને કહેશે તે અનુભાગ સ્થાનકો અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે રસસ્થાનકોના બંધમા હેતુભૂત કષાયોદયજન્ય જે અધ્યવસાયો તે પણ કારણમા કાર્યનો આરોપ કરવાથી અનુભાગસ્થાનકોજ કહેવાય છે રસબંધમા હેતુભૂત તે અધ્યવસાયો પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે હવે ગાથાનો અર્થ કહે છે—રસબંધમા હેતુભૂત અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયોમા જેટલા કાળે એક આત્મા અનંતર પરંપરાવડે મરણ પામે તેટલા કાળને બાદર ભાવપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે તાત્પર્યાર્થ

એ કે—જેટલા કાળે એક આત્મા ક્રમવડે કે ક્રમસિવાય રસબંધના સઘળા અધ્યવસાયોમાં મરણ પામે એટલે કે દરેક અધ્યવસાયને ક્રમથી કે ક્રમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને બાદર ભાવપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે હવે સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે—રસબંધના હેતુભૂત સઘળા અધ્યવસાયોમાં ક્રમ પૂર્વક મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે એની ભાવના—વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે—કોઈક આત્મા જઘન્ય કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અધ્યવસાયે મરણ પામ્યો, ત્યાર પછી તે આત્મા અનંત કાળે પણ પહેલાની નજીકના બીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે તે મરણ ગણાય, પરંતુ અન્ય અન્ય અધ્યવસાયે થયેલા મરણો ન ગણાય ત્યાર પછી વળી કાળાંતરે બીજાની નજીકના ત્રીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે—આયુ પૂર્ણ કરે તે મરણ ગણાય, વચમાં વચમાં અન્ય અન્ય અધ્યવસાયોને સ્પર્શીને થયેલા અનંતા મરણો પણ ગણાય નહિ, એટલે કે ઉત્ક્રમવડે મરણો દ્વારા થયેલી અધ્યવસાયની સ્પર્શના ગણાય નહિ, ક્રમ તો ગણાયજ આ રીતે અનુક્રમે રસબંધના સઘળા અધ્યવસાયસ્થાનોને જેટલા કાળે મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને સૂક્ષ્મભાવપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે અહિં બાદર પુદ્ગલપરાવર્ત્તનની સઘળી પ્રરૂપણા શિષ્યોને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય એટલા માટે કરેલી છે સિદ્ધાંતમાં કોઈપણ સ્થળે કોઈપણ પ્રકારનું બાદર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન ઉપયોગી જણાયું નથી માત્ર તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ બતાવે તો તેને શિષ્યો સુખ પૂર્વક સમજી શકે તે માટે જ તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તથા અહિં જો કે ચારે સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્ત્તનોમાં પરમાર્થથી—વાસ્તવિક રીતે કોઈ વિશેષ નથી તોપણ જીવાભિગમાદિ સૂત્રોમાં ક્ષેત્ર આશ્રયી જ્યાં જ્યાં વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ત્યાં ઘણા ભાગે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું ગ્રહણ કર્યું છે સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'જે મિથ્યાદૃષ્ટિ કાળ આશ્રયી સાદિ સપર્યવસિત છે, તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંત કાળ હોય છે અને ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતા દેશોન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કાળ હોય છે' અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન સમજવું આ પ્રમાણે પ્રસંગને અનુસરી ચારે પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું ૪૧

આ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો જઘન્યોત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો હવે સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો કાળ કહે છે—

आवलियाण छक्क समयादारब्भ सासणो होइ ।
मीसुवसम अतमुहु खाइयदिट्ठि अणतद्धा ॥४२॥

आवलिकाना षट्कं समयादारभ्य सास्वादनो भवति ।
मीश्रोपशमान्तर्मुहूर्तं क्षायिकदृष्टिरनन्ताद्धा ॥४१॥

અર્થ—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્યંત હોય છે, મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અંતર્મુહૂર્તપર્યંત હોય છે, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અનંતકાળપર્યંત હોય છે

ટીકાનુ૦—એક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્યંત સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક હોય છે આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે–પહેલા દ્વારમાં ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપમાં બતાવેલા ક્રમે જેણે સાસ્વાદનપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવો કોઈ આત્મા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે એક સમય રહે છે, અન્ય કોઈ બે સમય રહે છે, અન્ય કોઈ ત્રણ સમય રહે છે, એમ યાવત્ કોઈક છ આવલિકાપર્યંત રહે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય છે તેથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી એક સમય હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા હોય છે તથા મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક અને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્તપર્યંત રહે છે તે આ પ્રમાણે મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે કહ્યું છે કે–'સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે' માત્ર જઘન્યપદે અંતર્મુહૂર્ત નાનું હોય છે, ઉત્કૃષ્ટપદે મોટું હોય છે તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કે જે–મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે ત્રણ કરીને પ્રાપ્ત કરે છે તે અથવા ઉપશમશ્રેણિનું જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્તજ હોય છે એટલે કે એ બંને પ્રકારના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે તેમાં પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વનો અંતર્મુહૂર્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે તે આ પ્રમાણે–મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે ત્રણકરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકે પણ જાય તોપણ તેનો અંતર્મુહૂર્તજ સ્થિતિકાળ છે કારણકે ત્યારપછી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે અહિં સમ્યક્ત્વનો કાળ બતાવવો છે, ગુણસ્થાનકનો નહિ ઉપશમસમ્યક્ત્વ અંતર્મુહૂર્તથી વધારે કાળ ન રહે, એટલે દેશવિરતિ આદિ ગુણઠાણે વધારે કાળ રહેવાનો હોય તો ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લે છે તથા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે માત્ર સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્મુહૂર્ત પછી પડી કોઈ સાસ્વાદને જાય છે, અને કોઈક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તથા ઉપશમશ્રેણિનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોવાથી શ્રેણિના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણજ છે આ રીતે બંને ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તનોજ કાળ ઘટે છે માત્ર જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે તથા ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ અનંતકાળ પર્યંત હોય છે કારણ કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એ દર્શનમોહનીયના સંપૂર્ણ નાશથી ઉત્પન્ન થયેલું જીવનું શુદ્ધ સ્વ

૩૫ હોવાથી પ્રાપ્ત થયા પછી કોઇ દિવસ નાશ પામતુ નથી તેથીજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો સાદિ અનતકાળ છે ૪૨

હવે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનો કાળ કહે છે—

वेयग अविरयसम्मो तेत्तीसयराइ साइरेगाइ ।
अतमुहुत्ताओ पुव्वकोडीं देसो उ देसूणा ॥४३॥

वेदकाविरतसम्यग्दृष्टिः त्रयस्त्रिंशदतराणि सातिरेकाणि ।
अन्तर्मुहूर्तात् पूर्वकोटिः देशस्तु देशोना ॥४३॥

અર્થ—વેદક અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અતર્મુહૂર્તથી આરભી કઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત હોય છે અને દેશવિરતિ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત હોય છે

ટીકાનુ૦—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત પર્યંત હોય છે અને ત્યા પછી અતર્મુહૂર્તથી આરભી ત્યા સુધિ હોય છે કે ઉત્કૃષ્ટથી કઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ કાળ થાય એટલે કે ઉત્કૃષ્ટથી કઇક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત હોય છે, તેથી ચોથા ગુણસ્થાનકનો તેટલો કાળ ઘટે છે કઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ કેવી રીતે હોય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે—કોઇએક પ્રથમ સઘયણી આત્મા અતિ સુદર ચારિત્રનુ પાલન કરી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અનુત્તરવિમાનમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યા તેનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિપણામા તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ જાય, ત્યારપછી ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્યભવમા આવી જ્યા સુધિ સર્વવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે ત્યા સુધિ અવિરતિ પણામાજ રહે, તેથી આવા સ્વરૂપવાળા કોઈક વેદક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને મનુષ્યભવના કેટલાક વર્ષ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનો કાળ ઘટે છે તથા દેશવિરતિ આત્મા જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત હોય છે, તેથી પાચમા ગુણસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે તેમા અતર્મુહૂર્તની ભાવના આ પ્રમાણે—કોઇ એક અવિરતાદિ આત્મા અતર્મુહૂર્ત પર્યંત દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે રહી અવિરતિ આદિને પ્રાપ્ત કરે અગર પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે જાય તેને આશ્રયી અતર્મુહૂર્તકાળ ઘટે છે, જઘન્યથી પણ તેટલો કાળ રહી અવિરતિપણાને કે સર્વ વિરતિ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પહેલા નહિ દેશોન પૂર્વકોટિની ભાવના આ પ્રમાણે છે—કોઇક પૂર્વકોટિ વરસનો આયુવાળો આત્મા ગર્ભમા કઇક અધિક નવ માસ રહે ત્યાર બાદ પ્રસવ થયા પછી પણ આઠ વરસ પર્યંત દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કારણ

કે જીવસ્વભાવે આઠ વરસથી નીચેના આયુવાળાને દેશવિરતિ અગર સર્વ વિરતિને યોગ્ય પરિણામ થતા નથી તેથી તેટલા કાળપર્યંત કોઈપણ જાતનું ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતુ નથી, એટલે તેટલું આયુ વીત્યા બાદ જેઓ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તેઓ આશ્રયી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ ઘટે છે, અધિક ઘટતો નથી કારણ કે પૂર્વકોટિથી અધિક આયુવાળા યુગલિયા હોય છે, તેઓને તો વિરતિ પરિણામજ થતા નથી, તેઓને માત્ર ચાર જ ગુણસ્થાનક હોય છે ઉપર કહ્યું કે પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ પર્યંત જીવસ્વભાવે દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પરિણામ થતા નથી, ત્યાર પછીજ થાય છે, તેથી ભગવાન વજ્રસ્વામિના વિષયમાં દોષનો પ્રસગ આવશે કારણ કે ભગવાન વજ્રસ્વામિએ છ માસની ઉંમર માજ ભાવથી સર્વસાવદ્યવિરતિ પ્રાપ્ત કરી છે, એમ શાસ્ત્રમાં સભળાય છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-"છ માસની ઉમરવાળા ભગવાન વજ્રસ્વમિએ છ મતોમા વિજય મેળવ્યો તેમને હુ વાદુ છુ ' આ પ્રમાણે હોવાથી પૂર્વોક્ત નિયમમા આવેલા વિરોધના જવાબમા કહે છે કે-તમે જે કહ્યું તે સત્ય છે પરંતુ ભગવાન વજ્રસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામા પણ ભાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યરૂપ છે, અને આવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કાદાચિત્કી-કોઇ વખતેજ થનારી હોય છે માટે અહિં કોઇ દોષ નથી વળી શકા કરે છે કે-ભગવાન્ વજ્રસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામા પણ ભાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ તેવી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કોઈક વખતજ થનારી હોય છે એમ તમે શી રીતે જાણો છો? તેના ઉત્તરમા કહે છે-પૂર્વાચાર્ય મહારાજના વ્યાખ્યાનથી અમે જાણીએ છીએ કે ભગવાન્ વજ્રસ્વામિને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યભૂત છે પચવસ્તુ ગ્રથમા જ્યા પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિના કાળના નિયમનો વિચાર કર્યો છે ત્યા કહ્યું છે કે-"तयहो परिहवखेत्त, न चरणमावोवि पायमे यंति । आइच्च भावम्हण सुत्त पुण होइ नायव्व ॥१॥ એ ગાથાની વ્યાખ્યા-આઠ વરસની નીચેની ઉમરવાળા મનુષ્યો પરિભવનુ ક્ષેત્ર હોય છે બાલ્યાવસ્થા હોવાથી જે તે વડે પરિભવને પ્રાપ્ત થાય છે-જે તે વડે દબાઇ જાય છે તથા ચારિત્રનો પરિણામ પણ આઠ વરસથી નીચેની ઉમરવાળાને પ્રાય થતો નથી વળી જે 'छम्मासिय छसु जय माउय समन्निय वंदे' એ પ્રકારનુ શાસ્ત્રમા જે સૂત્ર કહ્યું છે તે તો કોઇ કાળેજ થનારા ભાવોને કથન કરનારૂ છે તે હેતુથી આઠ વરસની નીચેની ઉમરવાળાને તેઓ પરિભવનુ સ્થાન હોવાથી તથા તેઓને ચારિત્ર પરિણામ થતો નહિ હોવાથી દીક્ષા અપાતિ નથી " ૪૩

હવે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકનો એક જીવ આશ્રયી કાળ કહે છે—

समयाओ अतमुहू पमत्त अपमत्तय भयाति मुणी ।
देसूण पुव्वकोडि अन्नोन्न चिट्ठहि भयता ॥ ४४ ॥

समयादन्तर्मुहूर्तं प्रमत्तताम‌प्रमत्तता भजन्ते मुनयः ।
देशोना पूर्वकोटिमन्योन्य तिष्ठन्ति भजन्तः ॥ ४४ ॥

અર્થ—સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત પ્રમત્તપણાને અથવા અપ્રમત્તપણાને મુનિઓ સેવે છે અને પરસ્પર એ બંને ગુણસ્થાનકને દેશોનપૂર્વ કોટિ પર્યંત સેવે છે

ટીકાનુ૦—મુનિઓ પ્રમત્તપણામા અથવા અપ્રમત્તપણામા સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત રહે છે, ત્યાર પછી પ્રમત્ત હોય તે અવશ્ય અપ્રમત્તે જાય અને અપ્રમત્ત હોય તે પ્રમત્તે જાય છે તેથી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ એક એકનો જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે એનેજ વિચારે છે-પ્રમત્તમુનિઓ અથવા અપ્રમત્તમુનિઓ જઘન્યથી તે તે અવસ્થામા એક સમય રહે છે ત્યાર પછી મરણનો સંભવ હોવાથી અવિરતિપણામા જાય છે અહિં જઘન્યથી સમયનો કાળ મરનાર આશ્રયીનેજ ઘટે છે મરણ ન પામે તો અંતર્મુહૂર્ત્તનોજ કાળ હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે ત્યાર પછી અવશ્ય પ્રમત્તને અપ્રમત્તપણુ દેશવિરતિપણુ અથવા મરણ થાય છે અને અપ્રમત્તને પ્રમત્તપણુ કોઇ પણ શ્રેણિ અથવા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે હવે અહિં શંકા થાય કે અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકેથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય એ કેમ જાણી શકાય? આ માટે દેશવિરતિ આદિની જેમ દીર્ઘકાળ પર્યંત એ બે ગુણ ગુણસ્થાનક ન હોય? એ શંકાનો ઉત્તર આપતા જણાવે છે કે—જે સંક્લેશ સ્થાનકોમા વર્ત્તતો મુનિ પ્રમત્ત હોય છે, અને જે વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમા વર્ત્તતો મુનિ અપ્રમત્ત હોય છે, તે સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિના સ્થાનકો પ્રત્યેક અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે યથાર્થ મુનિપણામા વર્ત્તતો મુનિ જ્યા સુધિ ઉપશમ શ્રેણિ અથવા ક્ષપક શ્રેણિ પર ન ચડે ત્યા સુધિ જીવ સ્વભાવે સંક્લેશ સ્થાનોમા અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમા જાય, અને વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમા અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી સંક્લેશ સ્થાનકોમા જાય છે તથાસ્વભાવે દીર્ઘકાળ પર્યંત સંક્લેશ સ્થાનકોમા રહેતો નથી, તેમ દીર્ઘકાળ પર્યંત વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમા પણ રહી શકતો નથી તેથી પ્રમત્તપણામા અને અપ્રમત્તપણામા દેશોનપૂર્વ કોટિ પર્યંત પરાવર્ત્તન કર્યા કરે છે તે હેતુથી પ્રમત્ત ભાવ અથવા અપ્રમત્ત ભાવ એ પ્રત્યેક અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ પર્યંતજ હોય છે, વધારે કાળ હોતા નથી શતકની બૃહચ્ચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે-'આ પ્રમાણે સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો કે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મુનિ અંત-

૧ અહિં જે સંક્લેશ સ્થાનકો કહ્યા તે અપ્રમત્તની અપેક્ષાએ સમજવા દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો તે સઘળા વિશુદ્ધિસ્થાનકોજ છે

મુહૂર્ત્તકાળ સુધિજ હોય છે, વધારે કાળ હોતો નથી તેથી સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો પ્રમત્ત મુનિ સંક્લેશ સ્થાનકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત હોય છે, અને વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત મુનિ વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે. હવે પ્રશ્ન કરે છે કે આ પ્રમાણે પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણામાં કેટલો કાળ પરાવર્તન કરે? ત્યારે જણાવે છે કે પ્રમત્ત તેમ અપ્રમત્તપણામાં દેશોન પૂર્વ-કોટિ પર્યંત પરાવર્ત્તન કરે છે પ્રમત્તે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી અપ્રમત્તે, અપ્રમત્તે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી પ્રમત્તે એમ ક્રમશઃ દેશોન પૂર્વ કોટિ પર્યન્ત કર્યા કરે છે અહિં ગર્ભના કંઇક અધિક નવમાસ અને પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ જીવસ્વભાવે વિરતિ પરિણામ થતા નહિ હોવાથી અને તેટલો કાળ પૂર્વકોટિ આયુમાંથી ઓછો કરવાનો હોવાથી દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ કહ્યો છે

હવે બાકીના ગુણસ્થાનકોનો એક જીવ આશ્રયીકાળ કહે છે—

समयाओ अंतमुहू अपुव्वकरणा उ जाव उवसंतो ।
खीणाजोगीणंतो देसस्सव जोगिणो कालो ॥ ४५ ॥

समयादन्तर्मुहूर्तं अपूर्वकरणात्तु यावदुपशान्तः ।
क्षीणायोगिनोरन्तर्मुहूर्तं देशस्येव योगिनः कालः ॥ ४५ ॥

અર્થ—અપૂર્વકરણથી ઉપશાંતમોહ સુધિના ગુણસ્થાનકો સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ પર્યંત હોય છે ક્ષીણમોહ અને અયોગિ કેવળી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે, અને દેશવિરતિની જેમ સયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ છે

ટીકાનુ૦—અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને ઉપશાંત મોહ એ દરેક ગુણસ્થાનક સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે, તેથી તે દરેક ગુણસ્થાનકનો જઘન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે તેમાં પ્રથમ સમય પ્રમાણ કાળ કઈ રીતે હોય તેનો વિચાર કરે છે—કોઈ એક આત્મા ઉપશમ શ્રેણિમાં એક સમય માત્ર અપૂર્વકરણપણાને અનુભવી, અન્ય કોઈ અનિવૃત્તિકરણે આવી તેને સમય માત્ર અનુભવી, અન્ય કોઈ સૂક્ષ્મ સંપરાયે આવી તેને સમયમાત્ર સ્પર્શી, અન્ય કોઈ ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી તેને સમયમાત્ર અનુભવી કાળ ધર્મ પામી બીજે સમયે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને મનુષ્યાયુના ચરમ સમય પર્યંત અપૂર્વ કરણાદિ ગુણસ્થાનકો હોય છે, અને દેવ પણામાં ઉત્પન્ન થયેલા તેઓને પહેલે સમયેજ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ચાર ગુણસ્થાનકમાંથી કોઇ પણ ગુણસ્થાનકમાં સમયમાત્ર રહી કાળ ધર્મ પામે તો તે અપેક્ષાએ તે તે ગુણસ્થાનકનો સમય માત્ર કાળ સંભવે છે અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ કઈ રીતે હોય તેનો

વિચાર તો સુગમ છે કારણ કે અપૂર્વ કરણાદિ બધા ગુણસ્થાનકોનો અંતર્મુહૂર્ત્તનો કાળ હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી અન્ય ગુણસ્થાનકે જાય તેથી અથવા મરણ પ્રાપ્ત કરે તેથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત ઘટે છે ક્ષપક શ્રેણિમા અપૂર્વકરણાદિ દરેક ગુણસ્થાનકોનો એક સરખો અંતર્મુહૂર્ત્તનોજ કાળ છે કારણકે ક્ષપક શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલા આત્માઓ બધા કર્મનો ક્ષય કર્યા વિના મરણ પામતા નથી તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળિનો અજઘન્યોત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે તેમા ક્ષીણમોહિનુ મરણ થતુ નથી તેથી તે ગુણસ્થાનકે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે જાય છે તેથી તેનો કાળ એક સરખો અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ છે અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળી પાચ હ્રસ્વાક્ષર ઉચ્ચારના જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ત્યા રહી સઘળા અઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમા જાય છે તેથી તેનો કાળ પાચ હ્રસ્વાક્ષર ઉચ્ચારના જેટલો કાળ થાય તેટલો છે અયોગિ કેવળિનો દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના જેટલો કાળ છે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ તેમા અંતગડ કેવળિ આશ્રયી અંતર્મુહૂર્ત્તનો કાળ છે મરૂદેવા માતાની જેમ છેલ્લા અંતર્મુહૂર્ત્તમાજ ક્ષપકશ્રેણિ માડી ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમા જનાર અંતગડ કેવળિ કહેવાય છે હવે દેશોન પૂર્વકોટિ શીરીતે હોય? તે કહે છે—પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુ વાળો કોઇ આત્મા સાત માસ ગર્ભમા રહી પ્રસવ થાય બાદ આઠ વર્ષ પછી ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે, એવા પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુ વાળાની અપેક્ષાએ તેરમા ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ ઘટે છે ૪૫

આ પ્રમાણે દરેક ગુણસ્થાનકોનો એક જીવ આશ્રયિ કાળ કહ્યો હવે કાય સ્થિતિનુ પ્રમાણ કહે છે—

एगिंदियाणणंता दोण्णि सहस्सा तसाण कायठिई ।
अयराण इग पणिंदिसु नरतिरियाण सगट्ठ भवा ॥४६॥

एकेन्द्रियाणामनन्ता द्वौ सहस्रौ त्रसाना कायस्थिति
अतरगणामेकः पञ्चेन्द्रियेषु नरतिरश्चा सप्ताष्टभवा[1] ॥४६॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ અનન્તા હજાર સાગરોપમ, ત્રસની બે

[1] જે સમયે પૂર્વ જન્મનુ આયુ પૂર્ણ થાય તે પછીના સમયથીજ પછીના જન્મનુ આયુ શરૂ થાય છે વિગ્રહગતિમા કે ગર્ભમા જે કાળ ગુમાવે છે તે પછીના જન્મનોજ ગણાય છે એટલે અહિં સાત માસ કે નવમાસ ગર્ભના અને પ્રસવ થયા પછીના જે આઠ વર્ષ કહ્યા તે પૂર્વકોટી અંતગતજ સમજવા

હજાર સાગરોપમ, પંચેન્દ્રિયની એક હજાર સાગરોપમ અને મનુષ્ય તિર્યંચની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ છે

ટીકાનુ૦—વારવાર તેજ એકેન્દ્રિયાદિ ભવોમા ઉત્પન્ન થવુ જેમકે એકેન્દ્રિયમા મરી ફરી ફરી એકેન્દ્રિય થવુ, બે ઇન્દ્રિયમા મરી ફરી ફરી બેઇન્દ્રિય થવુ, તે કાયસ્થિતિ કહેવાય છે એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ અનતા હજાર સાગરોપમ એટલે કે અનતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—'હે પ્રભો! એકેન્દ્રિયો એકેન્દ્રિયરૂપે કાળથી કેટલો કાળ હોય? હે ગૌતમ? જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત હોય, ઉત્કૃષ્ટથી અનત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનતકાળ હોય, ક્ષેત્રથી અનત લોક પ્રમાણ, આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલા અસખ્યાતા સમય પ્રમાણ અસખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન જેટલી હોય છે' અનતા હજાર સાગરોપમ પ્રમાણ એકેન્દ્રિયોની આ કાયસ્થિતિ વનસ્પતિની અપેક્ષાએ જાણવી, શેષ પૃથ્વીકાયાદિની અપેક્ષાએ નહિ કારણ કે વનસ્પતિ સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ સઘળાની કાયસ્થિતિ અસખ્ય કાળ પ્રમાણ જ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—'હે પ્રભો પૃથ્વીકાય જીવનો પૃથ્વીકાય પણામા કેટલો કાળ જાય? હે ગૌતમ? કાળ આશ્રયિ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અસખ્યાતો કાળ જાય ક્ષેત્રથી અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કાળ જાય એ પ્રમાણે અપ્કાય, તેઉકાય અને વાઉકાય માટે પણ સમજવુ હે પ્રભો! વનસ્પતિ કાયનો વનસ્પતિકાયપણમા કાળ આશ્રયિ કેટલો કાળ જાય? હે ગૌતમ? જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અનત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અનતો કાળ જાય ક્ષેત્રથી અનત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ, અથવા અસખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાળ જાય અહિં અસખ્યાતુ આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ લેવાનુ છે' અહિં સૂત્રના પાઠમા જે ક્ષેત્રથી અસખ્યાતા લોક કહેલા છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અસખ્યાતા લોકાકાશમા રહેલા પ્રદેશોમાથી એક એક સમયે એક એક આકાશ પ્રદેશનો અપહાર કરતા જેટલી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી થાય, તેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ પૃથ્વીકાયરૂપે રહે છે, આજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિનો વિચાર કરતા ક્ષેત્રથી જે અનતલોક કહ્યા છે, તે સબધમા પણ સમજવુ એટલે કે અનતલોકાકાશમા રહેલા આકાશ પ્રદેશોમાથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતા જેટલી અનત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાળ જાય, તેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાયરૂપે રહેવાનો સમજવો તથા વારવાર ત્રસકાય—બેઇન્દ્રિયાદિરૂપે ઉત્પન્ન થતા ત્રસોની કાયસ્થિતિ બે હજાર સાગરોપમ પ્રમાણ છે માત્ર કેટલાક વર્ષ વધારે સમજવા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ

છે કે–હે પ્રભો! ત્રસ કાય જીવો ત્રસકાય પણે કેટલો કાળ હોય? હે ગૌતમ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ હોય' તથા પંચેન્દ્રિયજીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હજાર સાગરોપમ પ્રમાણ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેટલીજ કહી છે તે પ્રથના પાઠનો અર્થ આ–'હે પ્રભો! પંચેન્દ્રિયજીવો પંચેન્દ્રિયપણામાં કેટલો કાળ હોય–રહે? હે ગૌતમ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હજાર સાગરોપમ હોય છે' તથા પર્યાપ્તનામ કર્મના ઉદયવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યંચની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાત અથવા આઠ ભવની છે તેમાં ઉપરા ઉપરી મનુષ્યના અથવા તિર્યંચના ભવ થાય તો સાત ભવ સંખ્યાત [1]વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમો ભવ અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિયાનોજ થાય તે આ પ્રમાણે–પર્યાપ્ત મનુષ્યો અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો નિરંતર અનુક્રમે પર્યાપ્ત મનુષ્યના અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્યંચના સાત ભવ અનુભવી, આઠમા ભવમાં જો તે પર્યાપ્ત મનુષ્ય કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્યંચ થાય તો અનુક્રમે અવશ્ય અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિક મનુષ્ય અથવા યુગલિક તિર્યંચ થાય પરંતુ સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા ન થાય અસંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા યુગલિકો મરણપામી દેવલોકમાંજ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી નવમો ભવ પર્યાપ્ત મનુષ્યનો કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો નજ થાય આ હેતુથી પાછળના સાત ભવો નિરંતર થાય તો સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળાજ થાય, વચમાં અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળો એક પણ ભવ ન થાય કારણ કે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ભવની પછી તરત જ મનુષ્ય ભવનો કે તિર્યંચભવનો અસંભવ છે, આ પ્રમાણે જેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ પૂર્ણ કરે તેઓ આશ્રયી સમજવું ૪૬

હવે ઉપર જે મનુષ્યના સાત આઠ ભવો કહ્યા, ઉત્કૃષ્ટથી કાળનું પ્રમાણ કહે છે—

पुव्वकोडिपुहुत्तं पल्लतियं तिरिनराण कालेण ।
नाणाइगपज्जत्त मणुणपल्लसखस अंतमुहू ॥४७॥

पूर्वकोटिपृथक्त्वं पल्यत्रिकं तिर्यग्नराणां कालेन ।
नानाएकापर्याप्तकमनुष्याणां पल्यासंख्यांशोऽन्तर्मुहूर्तम् ॥४७॥

[1] ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વક્રોડ વર્ષના આયુવાળા સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે અને તેનાથી સમય પણ અધિક આયુવાળા અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે આ અંગે માં પરિભાષા છે

અર્થ—તિર્યંચ અને મનુષ્યની સ્વકાયસ્થિતિનો કાળ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ છે અનેક અને એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યનો કાળ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અંતર્મુહૂર્ત્ત છે

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના દરેકના આઠે ભવોનો સઘળા મળી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અને ત્રણ પલ્યોપમ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે પર્યાપ્ત મનુષ્યો અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો પૂર્વના સાતે ભવોમાં પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમા ભવમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળા થાય, ત્યારે તેઓનો સાત ક્રોડ પૂર્વ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ થાય છે હવે અપર્યાપ્ત મનુષ્યો અપર્યાપ્ત મનુષ્યપણે ઉપરા ઉપરી ઉત્પન્ન થાય તો કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય તે કહે છે—અપર્યાપ્ત અનેક મનુષ્યો અપર્યાપ્ત મનુષ્યપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો તેઓનો નિરંતર ઉત્પન્ન થવાનો કાળ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, એટલે કે એટલા કાળ પર્યંત તેઓ નિરંતર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, ત્યાર પછી અંતર પડે છે તથા વારંવાર ઉત્પન્ન થતા એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યનો કાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે એટલે કે કોઈપણ એક અપર્યાપ્ત મનુષ્ય ઉપરા ઉપરી અપર્યાપ્ત મનુષ્ય થયા કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે તેઓ નિરંતર જેટલા ભવ કરે તેનો સઘળો મળી અંતર્મુહૂર્ત્તજ કાળ થાય છે ૪૭

હવે પુરૂષવેદાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

पुरिसत्तं सन्नित्तं सयपुहुत्तं तु होइ अयराणं।
थी पलियसयपुहुत्तं नपुंसगत्तं अणंतद्धा ॥४८॥

पुंस्त्वं सञ्ज्ञित्वं शतपृथक्त्वं तु भवत्यतराणाम्।
स्त्रीत्वं पल्यशतपृथक्त्वं नपुंसकत्वमनन्ताद्धा ॥४८॥

અર્થ—પુરૂષપણાનો અને સંજ્ઞિપણાનો શતપૃથકત્વ સાગરોપમ કાળ છે સ્ત્રીપણાનો શતપૃથકત્વ પલ્યોપમ, અને નપુંસકપણાનો અનંત કાળ છે

ટીકાનુ૦—વચમાં અલ્પ પણ અંતર પડ્યા વિના નિરંતર પુરૂષપણું પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથકત્વ સાગરોપમ પર્યંત પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાંતર થાય છે ગાથામાં મૂકેલ 'તુ' શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી કેટલાક વર્ષ અધિક શતપૃથકત્વ સાગરોપમ સમજવા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! પુરૂષવેદનો પુરૂષવેદપણામાં કેટલો

કાળ જાય ? હે ગૌતમ જઘન્યથી 'અંતર્મુહૂર્ત', ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાળ જાય' તથા સંજ્ઞિપણાનો–અમનસ્કપણાનો નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ છે અસંજ્ઞિમાં ન જાય અને ઉપરાઉપરી મંજ્ઞિજ થાય તો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો કાળ થાય છે તેટલો કાળ ગયા પછી અવશ્ય અસંજ્ઞિપણું પ્રાપ્ત થાય છે અહિં પણ શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સાતિરેક સમજવું પ્રજ્ઞાપનામાં તે પ્રમાણેજ કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે–"હે પ્રભો ? સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનો સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિપણામાં કાળથી કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણુકાળ જાય' તથા સ્ત્રીવેદ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પલ્યોપમ પર્યંત પ્રાપ્ત થાય છે આત્મા ઉપરા ઉપરી [1]સ્ત્રીવેદીજ થાય તો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત કાળ સંભવે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાંતર થાય છે તેમાં જઘન્યથી સમય કાળ શી રીતે સંભવે તેનો વિચાર કરે છે–કોઇ એક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રણે વેદના ઉપશમવડે અવેદિપણું અનુભવિ શ્રેણિથી પડતા એક સમયમાત્ર સ્ત્રીવેદનો અનુભવ કરી બીજે સમયે કાળ કરી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય શ્રેણીમાં કાળ ધર્મ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને ત્યાં પુરૂષપણુંજ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે આશ્રયી સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ વિષયમાં ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજે પૂર્વ પૂર્વ આચાર્યોના મતભેદને બતાવતા પાંચ આદેશો જણાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે–"હે પ્રભો ? સ્ત્રીનો સ્ત્રીવેદપણામાં નિરંતર કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? એક આદેશે–મતે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દશ પલ્યોપમ, એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક અઢાર

---

૧ સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સમય કહ્યો તેમ પુરૂષવેદનો કાળ ઘટે નહિ કારણ કે અહિં પુરૂષ છે અને શ્રેણિમાં મરણ પામી અનુત્તર વિમાનમાં જાય ત્યાં પણ પુરૂષજ થવાનો છે અંતર્મુહૂર્ત એવી રીતે ઘટે કે કોઇ અન્ય વેદિ પુરૂષવેદમાં આવી અંતર્મુહૂર્ત રહી મરી અન્ય વેદે જાય અંતર્મુહૂર્તથી આયુ અલ્પ ન હોય તેથી તેનો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તજ કાળ હોય છે જો કે વેદની સ્વકાયસ્થિતિમાં દ્રવ્યની વિવક્ષા છે, ભાવની નથી કારણ કે ભાવવેદ અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે પરાવર્તન પામે છે છતા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્વકાય સ્થિતિ કાળ બતાવતા ભાવવેદ લીધો હોય તેમ લાગે છે કારણ કે તે સિવાય સમયકાળ ઘટતો નથી

૨ અહિં પુરૂષપણું સ્ત્રીપણું અને નપુંસકપણું દ્રવ્ય આશ્રયી લેવાનું છે એટલે કે પુરૂષાદિનો આકાર નિરંતર એટલો કાળ પ્રાપ્ત થાય છે પછી આકાર અવશ્ય ફરી જાય છે કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે એક ભવથી બીજા ભવમાં જતા તો કોઇ આકાર હોતો નથી તો પછી ઉપરોક્ત કાળ કેમ ઘટે ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે શરીર થયા પછી અવશ્ય થવાનો છે માટે ભાવિનીભૂતવદુપચાર એ ન્યાયે ત્યાં પણ લેવાનો છે જુઓ મૂળ ટીકા ગા ૮૨

પલ્યોપમ, એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ, એક આદેશે જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક સો પલ્યોપમ, અને એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ હોય છે આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદના વિષયમા પૂર્વાચાર્યોના પાચ મતો છે તે મતોનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે-કોઇ આત્મા પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી મનુષ્યની સ્ત્રી કે તિર્યચની સ્ત્રીમા પાચ છ ભવો સ્ત્રીપણે અનુભવી ઇશાનદેવલોકમા પચાવન પલ્યોપમપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી અપરિગૃહિતા દેવીમા દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાથી આયુ ક્ષયે મરી ફરી પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી નારી કે તિર્યચણીમા સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાથી બીજીવાર ઇશાન દેવલોકમા પચાવન પલ્યોપમના આયુવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમા દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાર પછી અવશ્ય અન્ય વેદને પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત કરનાર જીવ આશ્રયી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક એક સો દશ પલ્યોપમની કાયસ્થિતિ સભવે છે અહિં અન્ય શકા કરે છે કે-જો દેવકુરૂ કે ઉત્તરકુરૂમા ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમા ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વોક્ત કાળથી અધિક કાયસ્થિતિ પણ સભવે છે, તો શા માટે આટલીજ કહી ? ત્યારે કહે છે કે-તમે જે કહ્યુ તે અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે કારણ કે દેવીમાથી ચ્યવીને અસખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રીમા સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાયજ નહિ કેમકે દેવયોનિમાથી ચ્યવેલાનો અસખ્યવર્ષના આયુવાળામા ઉત્પત્તિનો નિષેધ છે કદાચ એમ કહેવામા આવે કે અસખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રી ઇશાન દેવલોકમા ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સ્ત્રીમા ઉત્પન્ન થાય, તો તે પણ અયુક્ત છે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી દેવીમા ઉત્પન્ન ન થાય કેમકે યુગલિયા અહિં જેટલુ આયુ હોય તેટલા અગર તેથી ન્યૂન આઉખેજ દેવગતિમા ઉત્પન્ન થાય પણ અધિક આઉખે ઉત્પન્ન થાય નહિ તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કોઇજીવ ભ્રમણ કરે તોજ સ્ત્રીવેદનો તેટલો કાળ સભવે છે પ્રજ્ઞાપના ટીકાકાર મહારાજે પણ કહ્યુ છે કે-'અસખ્યવર્ષના આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી દેવગતિમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે નહિ.' દ્વિતીય આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે-પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળી નારી કે તિર્યચણીમા પાચ છ ભવો સ્ત્રીવેદપણે અનુભવી પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઇશાન દેવલોકમા બે વાર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી દેવીમા ઉત્પન્ન થાય, તો અવશ્ય પરિગૃહિતા દેવીમાજ ઉત્પન્ન થાય, પરતુ અપરિગૃહીતા દેવીમા ઉત્પન્ન ન થાય તેમના મતે સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક અઢાર પલ્યોપમ હોય છે પરિગૃહીતાનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ નવ પલ્યોપમ હોવાથી બે ભવના અઢાર પલ્યોપમ થાય છે ત્રીજા આદેશવાદિના મતે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી દેવીમા ઉત્પન્ન

થાય તો સૌધર્મ દેવલોકમા સાત પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી પરિગૃહી તા દેવીમાજ ઉત્પન્ન થાય તેથી તેમના મતે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાય સ્થિતિ છે ચોથા આદેશવાદિના મતે પચાસ પલ્યો-પમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સૌધર્મ દેવલોકની અપરિગૃહીતા દેવીમા પૂર્વોક્ત પ્રકારે બે વાર દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય તેથી તેમના અભિપ્રાયે પૂર્વ કોટિ પૃથ કત્વ અધિક સો પલ્યોપમ સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ ઘટે છે આ ચોથો આદેશજ ગ્રથકાર મહારાજે ગ્રહણ કર્યો છે કારણ કે પ્રાય ઘણા આચાર્યોએ આજ આદેશને માન્ય રાખ્યો છે હવે પાચમા આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે–અનેક ભવમા ભ્રમણ કરવાવડે જો સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વજ સભવે છે, અધિક નહિ તે આ પ્રમાણે–પૂર્વ કોટિ વરસના આયુવાળી નારી કે તિર્યંચણીમા સાત ભવપર્યંત સ્ત્રીપણુ અનુભવી આઠમા ભવમા દેવકુરૂ કે ઉત્તરકુરૂમા ત્રણ પલ્યો પમના આયુવાળી સ્ત્રીમા ઉત્પન્ન થાય ત્યાથી મરી સૌધર્મ કે ઇશાન દેવલોકમા જઘન્ય આયુવાળી દેવીમા દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાર પછી અવશ્ય અન્ય વેદે ઉત્પન્ન થાય. આ રીતે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વ પ્રમાણ સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિ સભવે છે આ પ્રમાણે પાચે આદેશોના અભિપ્રાયો કહ્યા આ પાચ આદેશોમાના કોઈ પણ આદેશના સત્યાનત્યનો નિર્ણય તો અતિશય જ્ઞાની અગર તો સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતલબ્ધિ સપન્નજ કરી શકે આ આદેશો ભગવાન આર્યશ્યામ મહારાજના જ્ઞાનમા ન હતા, માત્ર તે તે કાળની અપેક્ષાએ પૂર્વ પૂર્વના આચાર્ય મહારાજાઓએ તે તે કાળમા થયેલા ગ્રથોના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની બુદ્ધિને અનુસરી સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરી, તેથી તે ઓના કોઈપણ મતને અસત્ય માનવો એ શક્ય નથી તે હેતુથી તે સઘળા સૈદ્ધાતિક આચાર્ય મહારાજાઓના મતોને ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજે ઉપ દેશ્યા–સગ્રહ્યા અહિં શકા થાય કે સૂત્રમા ગૌતમ મહારાજ પરમાત્મા મહા વીરને પૂછે છે કે હે પ્રભો ? સ્ત્રીવેદનો સ્ત્રીવેદપણામા નિરતર કેટલો કાળ જાય? ત્યારે પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ? એક આદેશે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક એકનો દશ પલ્યોપમ કાળ જાય એમ કહી પાચ આદેશો જણાવે છે પરતુ પરમાત્મા મહાવીર જ્યારે ઉત્તર આપતા હોય ત્યારે તેવા અનેક આદેશો ઘટીજ કેમ શકે ? કારણ કે તેઓ સર્વજ્ઞ છે તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે–પ્રવચનને જાણનારા તે આચાર્યોએ પોતાના મતવડે સૂત્રને કહેતા છતા એટલે કે સૂત્રમા પોતાનો મત કહેતા હોય છતા પણ ગૌતમ ભગવાન પ્રશ્ન પૂછે છે, અને તેનો પરમાત્મા મહાવીર ઉત્તર આપે છે એ રૂપે કહ્યા છે તેઓએ સૂત્રની એ શૈલી રાખી છે આર્યશ્યામ મહારાજે પૂર્વની જે પ્રકારે સૂત્રરચના હતિ તે કાયમ રાખીને તેજ પ્રકારે અહિં સૂત્રો લખ્યા

છે જો એમ ન હોય તો સાક્ષાત્ ભગવાન જ્યારે ગૌતમ મહારાજને ઉત્તર આપે ત્યારે કોઈપણ પ્રશ્નના સ શયપૂર્વક કથન ઘટી શકેજ નહિ, કારણ કે ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાથી સઘળા સ શયથી રહિત છે માટે 'वग्गेण आण्सेण' એ વચન ભગવાન આર્યશ્યામ મહારાજનુ સમજવુ, પર તુ ભગવાન મહાવીરનુ નહિ તથા નપુ સક પણાનો નિર તર કાળ જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અન તકાળ છે જઘન્ય એક સમયનો કાળ સ્ત્રીવેદની જેમ સમજવો અને ઉત્કૃષ્ટ અસ ખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ અન તોકાળ સાવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી સમજવો પ્રજ્ઞાપનામા કહ્યુ છે કે-હે પ્રભો ? નપુ સકવેદમા નપુ સકવેદપણે કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અન તકાળ. તેમા કાળ આશ્રયી અન ત ઉત્સ ર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ અને ક્ષેત્ર આશ્રયી અન તલોક, અથવા આવ લિકાના અસ ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અસ ખ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાળ જાય' નપુ સકવેદનો આ કાયસ્થિતિકાળ [1]સાવ્યવહારિકજીવો આશ્રયી ક્હ્યો છે કારણ કે અનાદિ નિગોદમાથી સાવ્યવહારિક જીવોમા આવી વળી અસા વ્યવહારિક જીવોમા જાય તો તેઓ તેની અ દર અસ ખ્યપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનજ રહે છે અસાવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી અન તકાળ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-જેઓ અસા વ્યવહારિક રાશિમાથી નીકળી કોઈ કાળે સાવ્યવહારિકરાશિમા આવવાનાજ નથી તેવા કેટ લાક જીવો આશ્રયી અનાદિ અન ત કાળ છે એવા પણ અન તા સૂક્ષ્મનિગોદ જીવો છે, કે જેઓ ત્યાથી નીકળ્યા નથી, તેમ નીકળશે પણ નહિ. તથા જેઓ અસાવ્યવહારિક રાશિમાથી નીકળી સાવ્યવહારિક રાશિમા આવશે તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ સાત કાળ છે અહિં આવશે એમ જે કહ્યુ તે પ્રજ્ઞાપક કાળભાવિ સાવ્યવહારિકરાશિમા વર્ત્તમાન જીવો આશ્રયી કહ્યુ છે અન્યથા જેઓ અસાવ્યવહારિકરાશિમાથી નીકળી સાવ્યવહારિકરાશિમા આવ્યા આવે છે અને આવશે તે સઘળાના નપુ સકવેદનો કાળ અનાદિસાત હોય છે હવે અહિં શ કા કરે છે કે-જીવો અસાવ્યવહારિકરાશિમાથી નીકળી સાવ્યવહારિકરાશિમા આવે છે શુ ? જેથી આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરો છો ? ઉત્તરમા જણાવે છે કે અસાવ્ય વહારિક રાશિમાથી નીકળી જીવો સાવ્યવહારિકરાશિમા આવે છે આ ના આધારે જાણવુ ? એના ઉત્તરમા જણાવે છે કે-પૂર્વાચાર્યોના વચનથી દુષમકાળ રૂપ અ ધકારમા નિમગ્ન જિનપ્રવચનનો પ્રકાશ કરવામા દીવા સમાન ભગવાન્ શ્રીજિ નભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ મહારાજ વિશેષણવતી ગ્ર થમા કહે છે કે-'સાવ્યવહારિક

---

૧ જેઓ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગો મા રહેલા છે કદિપણ તેમાથી બહાર નીકળ્યા નથી, તેઓ અવ્યવહારરાશિના જીવો કહેવાય છે તે સિવાયના બીજા જીવો તથા જેઓ સૂક્ષ્મ નિગોદમાથી બહાર નીકળી ફરી સૂક્ષ્મ નિગોદમા ગયા હોય તેઓ પણ વ્યવહાર રાશિના કહેવાય છે જુઓ સમ્યક્ત્વ પ્રકરણ પૃ ૨૭

શરિમાથી જેટલા જીવો મોક્ષમા જાય છે તેટલા જીવો અનાદિ વનસ્પતિ ગશિ માથી–સૂક્ષ્મનિગોદમાથી સાવ્યવહારિકગશિમા આવે છે' ટીકાકાર મલયગીરીજી મહારાજ કહે છે છે–આ સબધમા વિશેષ વિચાર પન્નવણાની ટીકામા કર્યો છે માટે અહિં તેનો વિસ્તાર કર્યો નથી ૪૮

હવે બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

वायरपज्जेगिंदिय विगलाण य वाससहस्स सखेज्जा।
अपज्जतसुहुमसाहारणाण पत्तेगमतमुहु ॥४९॥

बादरपर्याप्तैकेन्द्रियविकलाना च वर्षसहस्राणि सख्येयानि।
अपर्याप्तसूक्ष्मसाधारणाना प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तम् ॥४९॥

અર્થ—બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ સખ્યાતા હજાર વર્ષની છે અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણ એ દરેકની કાયસ્થિતિ અ-તર્મુહૂર્ત્તની છે

ટીકાનુ૦—વારવાર પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સખ્યાતા હજાર વર્ષની છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે–હે પ્રભો? વારવાર બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય? હે ગૌતમ? જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સખ્યાતા હજાર વર્ષનો હોય' આ બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિનો વિચાર સામાન્ય બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો આશ્રયી કર્યા છે જો બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય, બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય એકેન્દ્રિય એમ એક એક આશ્રયી વિચાર કરીએ તો તેઓની કાયસ્થિતિ આ પ્રમાણે જાણવી–કોઇ જીવ વારવાર પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય થાય તો તે રૂપે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સખ્યાતા હજારવર્ષની છે આ પ્રમાણે બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય, બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય, અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની પણ સ્વકાય સ્થિતિ જાણવી તથા બાદર પર્યાપ્તા તેઉકાયની જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સખ્યાતા રાત્રિ દિવસની જાણવી પન્નવણા સૂત્રમા કહ્યુ છે કે–હે પ્રભો? બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય? હે ગૌતમ? જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સખ્યાતા હજાર વર્ષનો હોય છે એ પ્રમાણે અપ્કાયના વિષયમા પણ સમજવુ હે પ્રભો? બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયનો કાળ કેટલો હોય? હે ગૌતમ? જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો

હોય છે બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય, અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષ પ્રમાણ હોય છે' તથા વિકલેન્દ્રિય-બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષનો છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ? વારંવાર બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતો કાળ છે એ પ્રમાણે તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયનો પણ કાળ સમજવો' આ સામાન્ય વિકલેન્દ્રિયનો સ્વકાયસ્થિતિકાળ સમજવો જો પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિનો વિચાર કરીએ તો તેઓનો કાયસ્થિતિ કાળ આ પ્રમાણે સમજવો-વારંવાર પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો છે પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે, અને પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે કહ્યું છે કે-હે પ્રભો પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો હોય છે હે પ્રભો ? તેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા તેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે હે પ્રભો ? પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન ચૌરિન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે' તથા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયથી આરંભી સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સુધિના સઘળા અપર્યાપ્તાનો દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ? અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા અપર્યાપ્તાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે' તથા સામાન્યથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ, સાધારણ -પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ એ દરેક ભેદનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તાનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાયનો પણ કાયસ્થિતિકાળ સમજવો દરેક પર્યાપ્તાનો પણ એટલોજ સમજવો હે પ્રભો ? બાદર પર્યાપ્ત નિગોદપણે અને બાદર અપર્યાપ્ત નિગોદપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત નિગોદનો અને બાદર અપર્યાપ્ત નિગોદનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુ,

હૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે' જો પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તરૂપ વિશેષણની અપેક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથી સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિ કાળ વિચારીએ તો આ પ્રમાણે જાણવો-વારવાર સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જાણવો એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપ્કાય, સૂક્ષ્મ તેઉકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયનો પણ સમજવો, કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો? સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો? હે ગૌતમ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી અસખ્યાતા લોક પ્રમાણ કાળ જાણવો એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપ્કાય, સૂક્ષ્મ તેઉકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનો પણ જાણવો' ૪૮

હવે પ્રત્યેક અને બાદરાદિની સ્વકાયસ્થિતિ કહે છે—

पत्तेय वादरस्स उ परमा हरियस्स होइ कायट्ठिई ।
ओसप्पिणी असखा साहारत्त रिउगइयत्त ॥५०॥

प्रत्येक वादरस्य तु परमा हरितस्य भवति कायस्थिति ।
उत्सर्पिण्योऽसख्येया साहारत्व ऋजुगतित्वम् ॥५०॥

અર્થ—બાદરની અને બાદર વનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસખ્યાતા ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે આહારીપણુ અને ઋજુગતિપણુ પણ એટલોજ કાળ હોય છે,

ટીકાનુ૦—આ ગાથામા પ્રત્યેક[1] એ જુદુ પદ છે, સમસ્તપદ નથી સમ

---

૧ મળ ટીકામા પ્રત્યેક અને બાદર એ બને વનસ્પતિકાયના વિશેષણ લીધા છે તેમા એમ જણાયુ છે કે-પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણ રહિત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે આટલોજ કાળ આહારિપણાનો અને ઋજુગતિપણાનો પણ છે આહારિપણાનો અને ઋજુગતિપણાનો આટલો કાળ છે એવુ કઈ રીતે અનુમાન કરે છે? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે-ગાથામા અક્ષરો અધિક હોવાથી અર્થ પણ અધિક થાય છે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ નહિ હોવાથી તેનુ બાદરપણુ તો સિદ્ધજ છે સિદ્ધ છતા પણ જે બાદરનુ ગ્રહણ કર્યુ છે તે ઉપરોક્ત અર્થને જણાવવા માટેજ ગ્રહણ કર્યુ છે મલયગિરિજી મહારાજે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રને અનુસરી બાદર અને વનસ્પતિકાય ભિન્ન ભિન્ન લીધા છે અને બાદર વનસ્પતિકાયમા સાધારણ અને પ્રત્યેક એ બનેનુ ગ્રહણ કર્યુ છે તથા 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति' એ ન્યાયે આહારિપણાનો અને ઋજુગતિપણાનો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો છે

સ્ત-સમાસાન્ત પદ હોય તો વનસ્પતિકાયનુ વિશેષણ થાય અને તેથી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિનો પ્રસંગ આવે આ ગાથામા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી નથી, પરંતુ સામાન્યથી બાદર અને બાદર વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી છે આગમમા પણ એજ પ્રમાણે કહી છે તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—સામાન્યથી બાદરકાયની તથા બાદરનો સંબંધ વનસ્પતિ સાથે પણ હોવાથી બાદર વનસ્પતિકાયની-સામાન્યથી વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ પહેલા ૪૬ મી ગાથામા કહી છે-ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે જઘન્ય એ બંનેની અંતર્મુહૂર્ત્ત છે એટલે કે કોઇ જીવ ઉપરાઉપરી બાદરના ભવો કરે સૂક્ષ્મ ન થાય તો તેની અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાયસ્થિતિ સમજવિ એ પ્રમાણે કોઇ જીવ બાદર વનસ્પતિકાય થયા કરે તો તેની પણ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જાણવી, અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત સમજવિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે-' હે પ્રભો ! વારવાર બાદરપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ! હે ગૌતમ ! કાલથી-કાળ આશ્રયી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અસંખ્યાતો કાળ છે ક્ષેત્રથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે હે પ્રભો ! બાદર વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર વનસ્પતિકાય જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ છે ક્ષેત્રથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ છે' આ પાઠમા જે અંગુલનો અસંખ્યાતનો ભાગ કહ્યો છે, એનો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે-અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે, તેમાથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતા જેટલી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ થાય તેટલો કાળ અહિં લેવો, તથા આહારિપણુ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી બે [1]સમયન્યૂન એક ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ, અને ઉત્કૃષ્ટથી

---

૧ અહિં આહારિપણાનો જઘન્ય કાળ બે સમયન્યૂન બસોછપ્પન આવલિકા કહ્યો છે ઓછામા ઓછુ બસો છપ્પન આવલિકા આયુ હોય છે એટલે તેટલો કાળ લીધો છે તેમા પણ બે સમયન્યૂન લેવાનો છે એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા જતા આત્મા વિગ્રહગતિમાજ અણાહારિ હોય છે વિગ્રહગતિએ પર ભવમા જતા બે સમય કે ત્રણ સમય થાય છે તેમા શરૂઆતના એક કે બે સમય અણાહારિપણુ હોય છે અહિં જઘન્ય આહારિપણાનો કાળ કહેવાનો છે, માટે તે બે સમયન્યૂન બસો છપ્પન આવલિકાકાળ કહ્યો છે જો કે વિગ્રહગતિમા ચાર કે પાચ સમય પણ થાય છે અને તેથી અણાહારિના સમય વધારે હોય છે પરંતુ તે ક્વચિતજ, બહુલતાએ નહિ માટે તેની વિવક્ષા કરી નથી જુઓ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પાનુ ૩૮૩

અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ પ્રાપ્ત થાય છે તાત્પર્ય એ કે–ઉપગ ઉપરી ઋજુગતિ થાય વક્રગતિ ન થાય–ઋજુગતિમા આત્મા આહારિજ હોય છે–તો આહારિપણાનો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે કહ્યુ છે કે–'પ્રભો ? કાળથી આહારિપણુ કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? આહારિપણુ બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે–૧ છદ્મસ્થ આહારિપણુ, અને ૨ કેવળિઆહારિપણુ હે પ્રભો ? છદ્મસ્થ આહારિપણાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી બે સમયન્યૂન ક્ષુલ્લકભવ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અસંખ્યાતો કાળ છે, અને ક્ષેત્રથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળ છે' આટલો કાળ નિરંતર આહારિપણુ ઋજુગતિએ પરભવમા જતા હોય છે, વિગ્રહગતિએ જતા હોતો નથી. કારણ કે વિગ્રહગતિમા અણાહારિપણુ હોય છે. એટલાજ માટે ઋજુગતિપણાનો પણ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ ઘટે છે વક્રગતિ ન થાય અને ઉપરાઉપરી ઋજુગતિજ થાય તો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પર્યંત થાય છે ૫૦

હવે બાદર એકેન્દ્રિયયાદીની કાયસ્થિતિ કહે છે—

मोहट्ठिई बायराणं सुहुमाण असंखया भवे लोका।
साहारणेसु दोसड्ढपुग्गला निव्विसेसाण ॥५१॥

मोहस्थितिर्बादराणां सूक्ष्माणामसङ्ख्येया भवेल्लोकाः।
साधारणानां द्वौ सार्धपुद्गलौ निर्विशेषाणाम् ॥५१॥

અર્થ—સામાન્યથી બાદર પૃથ્વીકાયાદિની મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ, સૂક્ષ્મની અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ, અને સાધારણની અઢી પુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે

ટીકાનુ૦—ગાથામા મૂકેલ મોહ શબ્દથી દર્શનમોહનીય કર્મની વિવક્ષા છે તથા ગાથામા જો કે બાદર એ પદ સામાન્યત કહ્યુ છે તો પણ બાદર પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિ આશ્રયી કહ્યુ છે એમ સમજવુ સામાન્યથી બાદર આશ્રયી કે બાદર વનસ્પતિકાય આશ્રયિ સમજવુ નહિ કારણકે તે બંનેની કાયસ્થિતિ પહેલા ઓગણપચાસમી ગાથામા કહી છે તેથી ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે કે–પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણરહિત બાદર પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિ કાયની જઘન્ય કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલી સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે–હે પ્રભો ? બાદર પૃથ્વીકાયપણામા બાદર પૃથ્વીકાયનો સ્વકાયસ્થિતિ કાળ કેટલો

હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સિત્તેર કોડાકોડી સાગ રોપમપ્રમાણ હોય છે એ પ્રમાણે બાદર અપ્કાય, બાદર તેઉકાય, અને બાદર વાયુકાય આશ્રયી પણ જાણવો. હે પ્રભો ? પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયનો પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયપણામાં કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. હે પ્રભો ! બાદર નિગોદપણામાં બાદર નિગોદનો કાળ કેટલો હોય! હે ગૌતમ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે તથા વારંવાર સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણ વિનાના સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એકનો અપહાર કરતા જેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી થાય તેટલો છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો! સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય હે ગૌતમ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ કાળ હોય છે પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણ યુક્ત પૃથ્વીકાયાદિની સ્વકાયસ્થિતિ પહેલા ૪૯મી ગાથામાં કહી છે, એટલે અહિં સામાન્યથીજ લેવાની છે તથા સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત એ કોઇ પણ વિશેષણ વિનાના સાધારણની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અઢી પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ છે. કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો! કોઇ પણ જીવ વારવાર નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની કાયસ્થિતિ કેટલી ! હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયિ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંતકાળ, અને ક્ષેત્રથી અઢી પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ છે' આ નિગોદની જે કાયસ્થિતિ કહી તે સાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી કહી છે કારણ કે વારવાર નિગોદપણે ઉત્પન્ન થતા અસાંવ્યવહારિક જીવોની કાયસ્થિતિ તો અનાદિની છે વિશેષણવતી ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—'એવા અનંત જીવો છે કે જેઓએ ત્રસાદિ પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, અનંતાનંત તે જીવો નિગોદાવસ્થામાંજ રહે છે' જ્યારે સામાન્યથી સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ ત્યારે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ કાળ છે જ્યારે સામાન્યપણે બાદર નિગોદ આશ્રયી વિચારીએ ત્યારે સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ કાયસ્થિતિ છે જ્યારે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયિ અથવા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી એમ ભિન્નભિન્ન વિચારીએ ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાયસ્થિતિ છે એ પ્રમાણે બાદર નિગોદ માટે પણ સમજવું. તથા વનસ્પતિ આશ્રયી સામાન્યથી વિચાર કરીએ તો તેની અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે એ

પહેલા કહ્યુ છે. અહિં ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે–મૂળટીકામા અને અન્ય ગ્રંથોમા આગમ વિરોધ બીજી બીજી રીતે કાયસ્થિતિ જણાય છે, પરંતુ તેની ઉપેક્ષા કરીને પન્નવણા સૂત્રને અનુસરી ગાથાની વ્યાખ્યા કરી છે અને એજ હેતુથી ગ્રંથ ગૌરવનો અનાદર કરીને દરેક સ્થલે તે સૂત્રનો પાઠ બતાવ્યો છે,૫૧

આ પ્રમાણે કાયસ્થિતિ કાળ કહ્યો પહેલા ગુણસ્થાનક આશ્રયી જે કાલ કહ્યો છે, તે એક જીવ આશ્રયી કહ્યો છે, હવે અનેક જીવો આશ્રયી કહે છે.–

सासण मीसाओ हवंति सन्तया पलियसखइगकाला ।
उवसामग उवसंता समयाओ अंतरमुहुत्त ॥५२॥

सास्वादनमीश्रा भवन्ति सन्वताः पल्यसंख्यैककालाः
उपशमका उपशान्ताः समयादन्तर्मुहूर्त्तम् ॥५२॥

અર્થ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મીશ્રદષ્ટિ નીરંતર ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી અનુક્રમે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, અને એક જીવના કાળ પ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે ઉપશમક અને ઉપશાતમોહ સમયથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ પર્યંત હોય છે.

ટીકાનુ૰—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ એ દરેક ગુણસ્થાનક નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. અને જઘન્યથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદનનો એક સમય અને મિશ્રગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત્ત જે જઘન્ય કાળ કહ્યો છે તેટલો કાળ અનેક જીવ આશ્રયી પણ હોય છે તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે–અનેક જીવો સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ એક સમય છે ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો જઘન્ય એક સમય કાળ શેષ રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી ત્યાથી પડી તે એક સમય સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે રહી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય અને બીજા સમયે કોઈ પણ જીવો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ન આવે તો તે આશ્રયી જઘન્ય એક સમયકાળ ઘટે છે અને નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગમા જે આકાશપ્રદેશો છે, તેના સમયે સમયે અપહાર કરતા જેટલો કાળ થાય, તેટલો કાળ એટલે કે અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ ઘટે છે ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે એ પ્રમાણે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો અનેક જીવો આશ્રયિ નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત છે એટલે કે અનેક જીવો નિરંતર તૃતીય ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે કારણ કે તે ગુણસ્થાનકનો જઘન્યથી પણ તેટલોજ કાળ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રદેશોને સમયે સમયે અપહાર કરતા જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ઘટે છે અન્ય અન્ય જીવો તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેટલો કાળ ઘટે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે તથા ઉપશમક-ઉપશમ શ્રેણિની અંતર્ગત અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, અને સૂક્ષ્મ સંપરાય એ ત્રણ ગુણસ્થાનકો તથા ઉપશાંત-ઉપશાંતમોહ એ દરેકનો નિરંતર કાળ જઘન્ય એક સમય હોય છે એક કે અનેક જીવો અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકે આવી તે તે ગુણસ્થાનકને સમયમાત્ર સ્પર્શી, મરણ પામે અને અન્ય જીવો તેમા પ્રવેશ કરે ન તો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે તથા નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો તે તે ગુણસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ પર્યંતજ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે ૫૨

હવે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો નિરંતર કાળ કહે છે—

खवगा खीणाजोगी होंति अणिच्चावि अंतरमुहुत्तं ।
नाणाजीवे तं चिय सत्तहिं समयेहिं अब्भहियं ॥५३॥

क्षपकाः क्षीणायोगिनोभवन्त्यनित्या अपि अंतर्मुहूर्त्तम् ।
नानाजीवान् तदेव सप्तभिः समयैरभ्यधिकम् ॥५३॥

અર્થ—ક્ષપક ક્ષીણમોહી અને અયોગિ કેવળિઓ સઘળા અનિત્ય હોય છે છતા પણ હોય ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ હોય છે અને અનેક જીવ આશ્રયી સાત સમય અધિક અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ હોય છે

ટીકાનુ૦—ક્ષપક-ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, તથા ક્ષીણમોહી અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળિ આત્માઓ અનિત્ય છે હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા પરંતુ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ તો હોય છેજ, કેમકે તે તે ગુણસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમા તેમજ ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે કોઈપણ જીવો મરણ પામતા નથી અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી અઘાતિકર્મ ખપાવિ મોક્ષમા જાય છે એટલે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની જેમ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો જઘન્ય સમય કાળ નથી અનેક જીવો આશ્રયિપણ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકો નિરંતર હોય તો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ પર્યંતજ હોય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે કારણ કે સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિનો નિરંતરકાળ અંતર્મુહૂર્ત્તજ છે અહિં એટલુ વિશેષ છે કે એક જીવાશ્રિત અંતર્મુહૂર્ત્તથી અનેક જીવાશ્રિત અંતર્મુહૂર્ત્ત સાત સમય અધિક જાણવુ ગાથામા 'नाणाजीवे' એ પદથી એક જીવાશ્રિત અંતર્મુહૂર્ત્તથી અનેક જીવાશ્રિત અંત

મુહૂર્ત્ત માત્ર સમય અધિક કહ્યુ છે અહિં ક્ષપકશ્રેણિના અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોનો એક જીવાશ્રિત કાળથી અનેક જીવાશ્રિત કાળ માત્ર સાત સમય વધારે કહ્યો છે, તેનુ શુ કારણ? એ શંકા થાય છે તેના ઉત્તરમા ટીકાકાર મહારાજ જણાવે છે કે—એ વચન સૂત્રકારના વચન ઉપરની શ્રદ્ધાથીજ માનવુ જોઇએ આ વિષયમા અમે અવ્યાહત કોઇ પણ યુક્તિ જોતા નથી, તેમ કોઇ અન્ય ગ્રંથમા આ વિષયમા કઇ પણ શંકા સમાધાન નથી તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ એ છ ગુણસ્થાનકો અનેક જીવો આશ્રયી હમેશા હોય છેજ, તેનો કોઇપણ કાળે વિરહ નથી કહ્યુ છે કે-"મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત અને સયોગિકેવળિ એ છ ગુણસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી સર્વકાળ હોય છે તેથી અનેક જીવો આશ્રયી તે છ ગુણસ્થાનકનુ કાળમાન ગ્રંથકારે કહ્યુ નથી કારણ કે તે સુપ્રતીત છે એક જીવ આશ્રયી તો પહેલા કહ્યુ છેજ ૫૩

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, તથા ગુણસ્થાનકોમા એક જીવનો અને અનેક જીવનો અવસ્થાન કાળ કહીને હવે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર ઉત્પત્તિનુ કાળમાન કહે છે—

एगिंदित्तं सययं तसत्तण सम्मदेसचारित्तं ।
आवलियासंखंसं अडसमय चरित्त सिद्धीयं ॥५४॥

एकेन्द्रियत्वं सततं त्रसत्वं सम्यग्देशचारित्रं ।
आवलिकासंख्येयांश अष्टौ समयाः चारित्र सिद्धत्वं च ॥५४॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયપણુ નિરંતર હોય છે ત્રસપણુ, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત હોય છે તથા સર્વવિરતિ ચારિત્ર અને સિદ્ધપણુ નિરંતર આઠ સમયપર્યંત હોય છે

ટીકાનુ૦—અનેક જીવો આશ્રયી એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પત્તિ નિરંતર હોય છે એટલે કે એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા આત્માઓ હમેશા હોય છે, તેનો વિરહ નથી આ હકીકતનેજ વધારે સ્ફુટ કરે છે, તે આ પ્રમાણે—એકેન્દ્રિયો પાચ પ્રકારે છે તે આ—પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાય આ પૃથ્વીકાય આદિ એક એક ભેદમા જીવો સર્વદા ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તો પછી સામાન્યત એકેન્દ્રિય જીવોમા નિરંતર ઉત્પન્ન થાય એ હકીકત ઘટીજ શકે છે પૃથ્વીકાયાદિ દરેક હમેશા ઉત્પન્ન થતા હોય છે એ શી રીતે જાણવુ? એના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—સૂત્રના વચનથી જાણવુ તે સૂત્ર આ પ્રમાણે—હે પ્રભો? પૃથ્વીકાયના જીવો વિરહ વિના કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય? હે ગૌતમ?

વિરહ વિના દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે અપ્કાય તેઉકાય વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય પણ દરેક સમયે વિરહ વિના ઉત્પન્ન થાય છે' વળી શકા કરે છે કે–પૃથ્વીકાયાદિ પ્રત્યેક સમયે ઉત્પન્ન થાય તો પ્રતિસમય કેટલા ઉત્પન્ન થાય ? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે–પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ એ દરેક સમયે સમયે અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વનસ્પતિકાય અનત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે તેમા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય અનત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવુ કહ્યુ છે કે –'એકેન્દ્રિયોમા વિરહ વિનાજ પ્રતિસમય મરણ અને જન્મ થાય છે તેમા વનસ્પતિકાય અનત લોકપ્રમાણ અને શેષ ચાર કાયો અસખ્ય લોકપ્રમાણ જન્મે છે અને મરે છે' પન્નવણા સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે–'હે પ્રભો ? પૃથ્વીકાયના જીવો એક સમયમા કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ? વિરહ સિવાય સમયે સમયે અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે વાયુકાય પર્યંત સમજવુ હે પ્રભો ? વનસ્પતિકાયના જીવો વિરહ સિવાય સમયે સમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ? સ્વસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અનતા અને પરસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે' અહિ સ્વસ્થાન પરસ્થાનનો તાત્પર્ય એ છે કે–સાધારણ વનસ્પતિના જીવો સાધારણ વનસ્પતિમા ઉત્પન્ન થાય તો સમયે સમયે અનતા ઉત્પન્ન થાય છે અને નિગોદ સિવાય શેષ જીવોમાથી સાધારણ વનસ્પતિમા ઉત્પન્ન થાય તો અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે કારણકે નિગોદ સિવાય અન્ય કોઈપણ ભેદવાળા જીવોની સખ્યા અનત પ્રમાણ નથી, માત્ર સાધારણ વનસ્પતિ જીવોની સખ્યાજ અનતપ્રમાણ છે તથા ત્રસપણે નિરતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારપછી અવશ્ય અતર પડે છે એટલે કે તેટલો કાળ ગયા પછી કોઈપણ જીવ અમુક કાળ પર્યંત ત્રસપણે ઉત્પન્ન થતો નથી સામાન્યત ત્રસપણાનો તો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે પરતુ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, તિર્યંચપચેન્દ્રિય, સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય, અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસના નારકીઓને છોડી શેષ દરેક નારકીઓ, અનુત્તર દેવ વર્જીને શેષ સઘળા દેવો, એ દરેક નિરતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અતર પડે છે તથા સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ ચારિત્રને અનેક જીવો નિરતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળ પર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અમુક સમયનુ અવશ્ય અતર પડે છે તથા સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ જે

આત્મપરિણામ તે રૂપ જે ચારિત્ર કે જે મૂળ ગુણ અને ઉત્તરગુણના આસેવન રૂપ લિંગવડે ગમ્ય છે તેને, તથા સઘળા કર્મનો નાશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલ યથાસ્થિત આત્મ સ્વરૂપ રૂપ જે સિદ્ધત્વ તેને અનેક જીવો પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ સમયપર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે ૫૪

હવે ઉપશમશ્રેણિ આદિ નિરંતર કેટલા સમયપર્યંત પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે—

उपसमसेढी उवसंतया य मणुयत्तणुत्तरसुरत्त ।
पडिवज्जंते समया संखेया खवगसेढी य ॥५५॥

उपशमश्रेणिमुपशान्तता च मनुष्यत्वमनुत्तरसुरत्वम् ।
प्रतिपद्यन्ते समयान् संख्येयान् क्षपकश्रेणिं च ॥५५॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાંતપણુ મનુષ્યપણુ, અનુત્તરસુરપણુ, અને ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા ભાવોને સંખ્યાતા સમયપર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે

ટીકાનુ૦—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાંતતા–ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક, પંચેન્દ્રિગર્ભજ મનુષ્યત્વ, અનુત્તરસુરત્વ, ઉપલક્ષણથી અપ્રતિષ્ઠાન–સાતમી નારકીના ઇંદ્રક નરકાવાસમાં નારકીપણુ, તથા ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા ભાવોને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્યથી સમયમાત્ર પ્રાપ્ત કરે છે એક કે અનેક જીવો તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત કરી બીજે સમયે કોઇપણ જીવ તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત ન કરે તે આશ્રયી જઘન્ય સમયકાળ ઘટે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમય પર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે કારણ કે આ સઘળા ભાવોને પ્રાપ્ત કરનારા ગર્ભજ મનુષ્યોજ છે, અને તે સંખ્યાતાજ છે જો કે અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં તિર્યંચો પણ જાય છે પરંતુ તે નરકાવાસો માત્ર લાખ યોજનનોજ હોવાથી તેમાં સંખ્યાતાજ નારકીઓ હોય છે, એટલે તિર્યંચ મનુષ્યોમાંથી જનારા પણ સંખ્યાતાજ હોય છે તેમજ ત્યાં જવાનો નિરંતર કાળ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમયનોજ કહ્યો છે તથા ગર્ભજ મનુષ્યમાં પણ જો કે ગમે તે ગતિમાંથી આવી શકે છે, પરંતુ ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા સંખ્યાત પ્રમાણ હોવાથી આવનાર જીવો પણ સંખ્યાતાજ સમજવા ચોપનમી ગાથામાં અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ અને અનુત્તર સુરમાટે કહ્યુ ન હતુ તે આ ગાથામાં કહ્યુ છે ૫૫

પહેલા નિરંતર આઠ સમયપર્યંત સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, એ કહ્યુ છે તેમાં આઠ સમયપર્યંત કેટલા મોક્ષમાં જાય ? તેમ સાત છ વિગેરે સમયપર્યંત કેટલા મોક્ષમાં જાય ? એ શિષ્યની શંકા દૂર કરવા અને વિશેષ નિર્ણય કરવા કહે છે—

बत्तीसा अडयाला सट्ठी बावत्तरी य चुलसीई ।
छन्नउइ दुअट्ठसय एगाए जहुत्तरे समए ॥५६॥

द्वात्रिंशत् अष्टचत्वारिंशत् षष्टिः द्वासप्ततिश्च चतुरशीतिः।
षण्णवतिः द्विअष्टोत्तरशत एकादीन् यथोत्तरान् समयान् ॥५६॥

અર્થ—બત્રીસ, અડતાલીસ, સાઠ, બહોતેર, ચોરાશી, છન્નુ, એકસો બે, અને એકસો આઠ સુધિની સંખ્યા પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે એકથી આઠ સમય પર્યંત મોક્ષમાં જાય છે

ટીકાનુ૦—એકથી બત્રીસ સુધિની સંખ્યા નિરંતર આઠ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે એટલે કે પહેલે સમયે જઘન્ય એક બે મોક્ષમાં જાય ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ મોક્ષમાં જાય બીજે સમયે જઘન્યથી એક બે મોક્ષમાં જાય ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં જાય, એ પ્રમાણે ત્રીજે ચોથે યાવત્ આઠમે સમયે પણ જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે નવમે સમયે કોઈપણ મોક્ષમાં જતો નથી એ પ્રમાણે તેત્રીસથી અડતાળીસ સુધિની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમયસુધિ મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે ઓગણપચાસથી સાઠ સુધિની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી છ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યારપછી અંતર પડે છે એકસઠથી બહોતેર સુધિની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ સમયપર્યંત, મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે તહોતેરથી ચોરાશી સુધિની સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે પંચાશીથી છન્નુ સુધિની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર ત્રણ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે સત્તાણુથી એકસો બે સુધિની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે અને એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધિની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર એક સમયપર્યંતજ મોક્ષમાં જાય છે, પછી અવશ્ય અંતર પડે છે ગાથામાં એમથી અનુક્રમે આઠ સમય પર્યંત જે સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પશ્ચાનુપૂર્વિએ સમયની સંખ્યા લેવા સૂચવ્યું છે એટલે એનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધિની કોઈપણ સંખ્યા એક સમયપર્યંતજ મોક્ષમાં જાય છે સત્તાણુથી એકસો બે સુધિની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમય પર્યંતજ મોક્ષમાં જાય છે એમ યાવત્ એકથી બત્રીસ સુધિની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર આઠ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય

અતર પડે છે જઘન્યથી દરેક મખ્યા એક સમયપર્યંત મોક્ષમા જાય છે ૫૬
આ પ્રમાણે સવિસ્તર કાળદ્વાર કહ્યુ, હવે અતરદ્વાર કહે છે—

गब्भयतिरिमणुसुरनारयाण विरहो मुहुत्त बारसगं ।
मुच्छिमनराण चउवीस विगल अमणाण अतमुहु ॥५७॥

गर्भजतिर्यग्मनुष्यसुरनारकाना विरहो मुहूर्त्ताणि द्वादश ।
सम्मूर्च्छिमनराणा चतुर्विंशति विकलामनस्कानामन्तर्मुहूर्त्तम् ॥५७॥

અર્થ—ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્ય દેવ અને નારકીનો વિરહ કાળ બારમુહૂર્ત્ત સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યનો ચોવીસ મુહૂર્ત્ત,અને વિકલેન્દ્રિય અને અસજ્ઞિપચેન્દ્રિયનો વિરહ અતર્મુહૂર્ત્તનો છે

ટીકાનુ—નિરતર ઉત્પન્ન થતા ગભજ તિર્યંચ, ગર્ભજ મનુષ્ય, દેવતા, અને નારકીનો ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ કાળ બાર મુહૂર્ત્તનો છે એટલે કે ગર્ભજ તિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યમા ગર્ભજતિર્યંચ અને મનુષ્યરૂપે કોઈપણ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેનો વિરહકાળ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત છે ત્યારપછી તેઓમા કોઈને કોઈ જીવ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાયજ છે કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો? ગર્ભજતિર્યંચ પચેન્દ્રિયનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે એ પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યના સબધમા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે' તથા ભુવનપતિ આદિની વિવક્ષા કર્યા વિના સામાન્યત દેવગતિમા ઉત્પન્ન થતા દેવોના ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો? દેવગતિમા ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે' દેવગતિમા કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત પર્યંત ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાર પછી ભુવનપતિ આદિ કોઇ ભેદમા કોઈને કોઇ જીવ આવી ઉત્પન્ન થાયજ હવે જો દેવગતિમા અસુર કુમારરાદિ જુદા જુદા ભેદ આશ્રયી વિચાર કરીએ તો ઉત્પત્તિ આશ્રયી અતર આ પ્રમાણે જાણવુ—અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, વાયુકુમાર, અગ્નિકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વિપકુમાર દિક્કુમાર, એમ પ્રત્યેક ભવનપતિ, દરેક ભેદવાળા વ્યતરો દરેક ભેદવાળા જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઇશાન એ સઘળા ભેદવાળા દેવોમા ઉત્પન્ન થતા દેવો આશ્રયી જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે સનત્કુમાર દેવોમા જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિ દિવસ

અને વીસમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકમા જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ મુહૂર્ત્ત, બ્રહ્મ દેવલોકમા સાડી બાવીસ દિવસ, લાતક દેવલોકમા પીસ્તાલીસ રાત્રિદિવસ, મહાશુક્ર દેવલોકમા એશી રાત્રિદિવસ, સહસ્રાર દેવલોકમા સો રાત્રિ દિવસ, આનત દેવલોકમા સખ્યાતા માસ, પ્રાણત દેવલોકમા સખ્યાતા માસ, માત્ર આનત દેવલોકની અપેક્ષાએ વધારે જાણવા આરણ દેવલોકમા સખ્યાતા વર્ષ, અચ્યુત દેવલોકમા પણ સખ્યાતા વર્ષ, માત્ર આરણ કલ્પના દેવની અપેક્ષાએ વધારે જાણવા અધસ્તન ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવોમા સખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવોમા સખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરના ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવોમા સખ્યાતા લાખ વર્ષ, વિજય વિજયત જયત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવોમા અસખ્યાતો કાળ, અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનવાસિ દેવોમા પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગરૂપ ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે જઘન્ય વિરહ દરેક સ્થળે એક સમયનો છે કહ્યુ છે કે– હે પ્રભો અસુરકુમાર દેવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે હે પ્રભો? નાગકુમાર દેવોમા ઉત્પત્તિ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે એ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર અગ્નિકુમાર વાયુકુમાર દ્વિપકુમાર ઉદધિકુમાર દિક્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવોમા જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે વ્યતર દેવોના વિષયમા પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે જ્યોતિષ્ક દેવો સબધે પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે હે પ્રભો? સૌધર્મ કલ્પના દેવોમા ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે ઇશાન દેવલોકના દેવોના વિષયમા પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે સનત્કુમાર દેવોના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિદિવસ અને વીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે માહેન્દ્રદેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે બ્રહ્મ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાડી બાવીસ દિવસ, લાતક દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ પીસ્તાલીસ રાત્રિદિવસ મહાશુક્ર દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એશી રાત્રિદિવસ, સહસ્રાર દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ સો રાત્રિદિવસ, આણત દેવલોકના

પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા માસ, પ્રાણુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા માસ આરણ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા વર્ષ, અચ્યુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા વર્ષ, નીચલી ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરની ત્રણ ગ્રૈવેયકના દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમા હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા સો હજાર વર્ષ, વિજય વૈજયત જયત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમા જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાતો ઉત્પાદ આશ્રયી વિરહકાળ કહ્યો છે હે પ્રભો ? સર્વાર્થસિદ્ધ દેવો આશ્રયી કેટલો ઉત્પાદ વિરહ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ વિરહકાળ કહ્યો છે' તથા સામાન્યત નરકગતિમા નિરતર ઉત્પન્ન થતા નારકી જીવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે કહ્યુ છે કે—હે પ્રભો ! નરકગતિમા ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે' નરકગતિમા

ઉત્પત્તિ આશ્રયી આ વિરહકાળ કોઇપણ નારકીની વિવક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથીજ કહ્યો છે જો રત્નપ્રભા આદિ નારકીની અપેક્ષાએ વિશેષ વિચાર કરીએ તો વિરહકાળ આ પ્રમાણે છે—રત્નપ્રભા નારકીમા ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત, શર્કરાપ્રભા નારકીમા સાત રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભા નારકીમા પદર દિવસ, પકપ્રભા નારકીમા એક માસ, ધુમપ્રભા નારકીમા બે માસ, તમપ્રભા નારકીમા ચાર માસ, અને તમસ્તમપ્રભા નારકીમા ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છ માસ છે જઘન્ય દરેક નારકીમા એક સમય છે કહ્યુ છે કે—હે પ્રભો ? રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે હે પ્રભો ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાત રાત્રિદિવસ કહ્યો છે હે પ્રભો વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધમાસ કહ્યો છે હે પ્રભો ? પકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એક માસ કહ્યો છે હે પ્રભો ? ધુમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો

છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બે માસ કહ્યા છે હેપ્રભો ? તમ પ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર માસ કહ્યા છે હે પ્રભો નીચે સાતમી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ વિરહકાળ કહ્યો છે' તથા સંપૂર્ણ મનુષ્ય ક્ષેત્રમા નિરંતર ઉત્પન્ન થતા સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોના ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યપણે કોઈપણ જીવ આવી ઉત્પન્ન ન થાય તો ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત ઉત્પન્ન થતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો ! સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોનો કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે' તથા નિરંતર ઉત્પન્ન થતા વિકલેન્દ્રિય-બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય તથા સમૂર્ચ્છિમ તિર્યંક્ પંચેન્દ્રિય એ દરેકનો ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજ પન્નવણા સૂત્રમા કહે છે કે-'હે પ્રભો ! બેઇન્દ્રિયનો કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે એ પ્રમાણે તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને સમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એ દરેકનો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે' ૫૭

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનકોમા અનેક જીવાશ્રિત ઉત્પત્તિ આશ્રયિ અંતર કહ્યુ હવે તેજ જીવસ્થાનકોમા એક જીવાશ્રયી અંતરનુ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

तसवायर साहारणअसन्नि अपुमाण जो ठिईकाले ।
सो इयराण विरहो एव हरियेयराण च ॥५८॥

त्रसवादर साधारणामसंज्ञ्यपुसा (नपुसकाना)य स्थितिकाल ।
स इतरेषा विरह एव हरितेतरेषा च ॥५८॥

અર્થ-ત્રસ, બાદર, સાધારણ, અસંજ્ઞિ અને નપુંસકનો જે સ્થિતિકાળ તે ઇતર-સ્થાવરાદિનો વિરહકાળ સમજવો. એ રીતે હરિત અને અહરિતના સંબંધમા સમજવુ

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથાઓમા અનેક જીવાશ્રયી અંતર કહ્યુ છે જેમકે દેવ અગર નરકગતિમા ભવાંતરમાથી કોઇ પણ જીવ આવી દેવ કે નરકરૂપે ઉત્પન્ન ન થાય તો કેટલો કાળ ઉત્પન્ન ન થાય ? હવે પછી એક જીવાશ્રયી

અતર કહે છે જેમકે કોઇ એક જીવ ત્રસ, કે બાદર છે તે વધારેમા વધારે કેટલા કાળે સ્થાવરપણુ કે સૂક્ષ્મપણુ પ્રાપ્ત કરે? અહિં એનુ સામાન્ય સ્વરૂપ એ છે કે એક ભેદનો જેટલો સ્થિતિકાળ હોય, તેટલો તેનો વિરૂદ્ધ ભેદનો વિરહકાળ હોય છે જેમકે સ્થાવર કે સૂક્ષ્મ પણાનો વિરહકાળ કેટલો? એટલે કે કોઇ એક જીવ કેટલાકાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણુ પ્રાપ્ત કરે એનો નિર્ણય કરવો હોય ત્યારે તેના વિરૂદ્ધ ભેદ ત્રસ અને બાદરપણે ઉત્કૃષ્ટથી તે જીવ કેટલો કાળ રહે એ વિચારી નિર્ણય કરવો જોઇએ એક જીવ વધારેમા વધારે ત્રસપણામા જેટલો કાળ રહે, તેટલો સ્થાવર અને સૂક્ષ્મપણાનો અતર કાળ ગણાય આજ હકીકત વિસ્તારથી કહે છે–ત્રસ બાદર સાધારણ અસજ્ઞિ અને નપુસક એ દરેકનો જેટલો સ્થિતિકાળ છે તેટલો અનુક્રમે તેઓના પ્રતિપક્ષ સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીર સજ્ઞિ અને સ્રીપુરૂષવેદનો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહકાળ સમજવો જેમકે–સ્થાવરપણુ છોડીને ફરી સ્થાવરપણુ પ્રાપ્ત કરતા કેટલો કાળ જાય? તો કહે છે કે જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રસકાયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલાક વર્ષ અધિક બેહજાર સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ જાય જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્તની ભાવના આ પ્રમાણે–કોઈ એક જીવ સ્થાવરપણુ છોડી અતર્મુહૂર્ત્ત આયુવાળા ત્રસમા આવી સ્થાવરમા જાય તે આશ્રયી જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્તકાળ ઘટે છે અને કોઇ જીવ ઉપરોક્ત કઇક અધિક બે હજાર સાગરોપમ ત્રસમા રહી મોક્ષમા ન જાય તો પછી અવશ્ય સ્થાવરમા જાય એ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અતરકાળ ઘટે છે એ રીતે સૂક્ષ્મપણુ પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બાદરનો સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અતર છે તથા પ્રત્યેક શરીરપણાને છોડી સાધારણ શરીરમા ઉત્પન્ન થઇ ફરી કાળાતરે પ્રત્યેક શરીરપણુ પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાધારણનો અઢી પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અતર છે તથા સજ્ઞિપણુ છોડી અસજ્ઞિમા ઉત્પન્ન થઈ ફરી સજ્ઞિપણુ પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસજ્ઞિનો અસખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાયસ્થિતિ પ્રમાણ અતરકાળ છે અહિં અસખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ અસજ્ઞિનો જે કાયસ્થિતિકાળ લીધો છે, તે વનસ્પતિ આશ્રયી લીધો છે કારણ કે સજ્ઞિ સિવાયના એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા અસજ્ઞિજ કહેવાય છે, તેથી તેનો ઉપરોક્ત વિરહકાળ ઘટી શકે છે તથા પુરૂષવેદ અથવા સ્રીવેદને પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તે બન્નેનુ નપુસક વેદનો અસખ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અતર છે અહિં એટલુ વિશેષ સમજવુ કે પુરૂષવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતા સ્રીવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક લેવો, અને સ્રીવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતા પુરૂષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક ગ્રહણ કરવો અલ્પ હોવાથી ગાથામા કહ્યો નથી કારણ કે નપુસકવેદના કાય-

સ્થિતિકાળની અપેક્ષાએ સ્ત્રીવેદનો પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પલ્યોપમ પ્રમાણ, અથવા પુરૂષવેદનો કેટલોક વર્ષ અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અલ્પજ છે અથવા ગાથાના અંતે મૂકેલ ચ શબ્દ અનુક્તનો સમુચ્ચાયક હોવાથીજ ઉપરોક્ત અધિક કાળ ગ્રહણ કર્યો છે એમ સમજવું આ પ્રમાણે સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીર સંજ્ઞિ અને સ્ત્રીપુરૂષવેદનું અંતર કહ્યું (હવે ત્રસ બાદર સાધારણ અસંજ્ઞિ અને નપુંસકવેદનું અંતર આજ ગાથાના ત્રણ પદથી કહે છે—સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીરિ સંજ્ઞિ અને સ્ત્રીપુરૂષવેદ એ દરેકનો જે કાયસ્થિતિ કાળ છે તે અનુક્રમે ત્રસ બાદર સાધારણ અસંજ્ઞિ અને નપુંસકનો વિરહકાળ સમજવો જેમકે ત્રસપણું છોડી સ્થાવરમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાવરનો આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયરાશિ પ્રમાણ અસંખ્યપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનરૂપ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ જાણવો તથા બાદરભાવને છોડી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી બાદરભાવને પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સૂક્ષ્મનો અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશોને પ્રતિસમય અપહાર કરવા વડે ઉત્પન્ન થયેલ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ સમજવો તથા નિગોદપણાને છોડી પ્રત્યેક શરીરિમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી કાળાંતરે નિગોદમાં ઉત્પન્ન થતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક શરીરિનો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ સમજવો તથા અસંજ્ઞિપણાને છોડી સંજ્ઞિમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી અસંજ્ઞિપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંજ્ઞિપણાનો કેટલાક વર્ષ અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાયસ્થિતિ પ્રમાણ અંતરકાળ છે તથા નપુંસકપણાનો ત્યાગ કરી પુરૂષ કે સ્રીવેદમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી નપુંસકવેદને પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્રીવેદ અને પુરૂષવેદનો કાયસ્થિતિ પ્રમાણ અંતરકાળ છે તેમાં સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પલ્યોપમ પ્રમાણ, અને પુરૂષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ કંઇક અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણ સમજવો આ પ્રમાણે વનસ્પતિ અને અવનસ્પતિપણાનો પણ અંતરકાળ સમજવો જેમકે—વનસ્પતિપણું છોડી અન્ય અવનસ્પતિ—પૃથિવી આદિમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી વનસ્પતિપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અવનસ્પતિપણાનો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાયસ્થિતિરૂપ અંતરકાળ સમજવો તથા અવનસ્પતિપણાનો ત્યાગકરી વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી અવનસ્પતિપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાયનો અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તનરૂપ કાયસ્થિતિ અંતરકાળ સમજવો ગાથામાંનો ચ શબ્દ નહિ કહેલ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી જઘન્ય અંતર

અતર્મુહૂર્ત્ત સમજવુ આ પ્રમાણે પચેન્દ્રિયનો અતરકાળ અપચેન્દ્રિયના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ અને અપચેન્દ્રિયનો અતરકાળ પચેન્દ્રિયના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ સમજવો તથા મનુષ્યનો અમનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ અને અમનુષ્યનો મનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અતર કાળ સમજવો આ પ્રમાણે ગ્રથના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની મેળેજ અતરકાળ કહેવો જઘન્ય સર્વત્ર અતર્મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ સમજવો ૫૮

આ રીતે મનુષ્ય સબધે એક જીવાશ્રિત અતર કહીને હવે દેવગતિમા અતરકાળ કહે છે—

आईसाण अमरस्स अंतरं हीणय मुहुत्तंतो।
आसहसारे अच्चुयणुत्तर दिण मास वास नव ॥५९॥

आईशानात् अमरस्यान्तर हीन मुहूर्त्तान्तः ।
आसहस्रारात् आच्युतात् आनुत्तरात् दिनानि मासान् वर्षाणि नव॥

અર્થ—ઇશાન દેવલોક સુધિના દેવોનુ જઘન્ય અતર અતર્મુહૂર્ત્ત છે સહસ્રારસુધિના, અચ્યુતસુધિના અને અનુત્તરસુધિના દેવોનુ અનુક્રમે નવ દિવસ, નવ માસ અને નવવર્ષનુ અતર છે

ટીકાનુ૦—આ ગાથામા ભુવનપતિ આદિ દેવોમાથી ચ્યવી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળે ફરી ભુવનપતિ આદિ દેવમા ઉત્પન્ન થાય, તે કહે છે—ભુવનપતિથી આરભી ઇશાન દેવલોક સુધિનો કોઇ પણ દેવ પોતાની દેવનિકાયમાથી ચ્યવી ફરી તે ભુવનપતિ આદિમા ઉત્પન્ન થાય તો તેનુ જઘન્ય અતર અતર્મુહૂર્ત્ત છે આટલુ જઘન્ય અતર શી રીતે ઘટે? તે સબધમા કહે છે—ભુવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ, અથવા ઇશાન કલ્પમાથી કોઇ પણ દેવતા મરણપામી ગર્ભજ મત્સ્યાદિમા ઉત્પન્ન થઇને સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થયા પછી ત્યા તીવ્ર ક્ષયોપશમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલા જાતિસ્મરણાદિવડે પૂર્વભવને અનુભવતો અથવા એવાજ પ્રકારના અન્ય કોઇ કારણવડે—કારણ કે જીવની શક્તિ અચિત્ય છે—ધર્મના સબધવાળી શુભ ભાવના ભાવતો ઉત્પન્ન થયા પછી અતર્મુહૂર્ત્ત કાળે મરણપામી ફરી તેજ પોતાની દેવનિકાયમા ઉત્પન્ન થાય છે આવા કોઇ જીવ આશ્રયી જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અતરકાળ ઘટે છે કોઇ આત્મા અપર્યાપ્તાવસ્થામા દેવગતિ યોગ્ય કર્મબધ કરતો નથી, માટે પર્યાપ્તો ગ્રહણ કર્યો છે પર્યાપ્તો થયા પછી એવાજ પ્રકારના ઉત્તમ નિમિત્તો મળ્યે શુભ ભાવના વશથી અતર્મુહૂર્ત્તમાજ દેવગતિ યોગ્ય કર્મ બાધી મરણ પામી ઇશાન દેવલોક પર્યંત ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તથા ઉત્કૃષ્ટ અતર ભુવનપતિઆદિમાથી ચ્યવી વનસ્પતિઆદિમા ભ્રમણ કરતા આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ અસખ્ય પુદ્ગલ

પરાવર્ત્તનકાળ છે ગ્રૈવેયકસુધિના ઉત્કૃષ્ટ અતરનો વિચાર હવે પછીની ગાથામા આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ કહેશે, અહિં તો પ્રસગથીજ કહ્યો છે હવે સનત્કુમારાદિનુ જઘન્ય અતર કહે છે—સનત્કુમાર દેવલોકથી આરભી સહસ્રાર દેવલોક સુધિના કોઇપણ દેવલોકમાથી ચ્યાવી ફરી પોતાના તેજ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થતા દેવોનુ જઘન્ય અતર નવ દિવસનુ છે ઇશાન દેવલોકસુધિમા જવા યોગ્ય પરિણામ અતર્મુહૂર્ત્ત આયુવાળાને પણ થઇ શકે છે પરતુ સનત્કુમારથી સહસ્રારસુધિમા જવા યોગ્ય પરિણામ ઓછામા ઓછા નવ દિવસના આયુવાળા જ થઇ શકે છે કેમકે ઉપર ઉપરના દેવલોકમા જવાનો આધાર અનુક્રમે વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ ઉપર છે ચડતા ચડતા પરિણામનો આધાર વધારે વધારે મનની મજબુતાઇ ઉપર છે, અને મનની મજબુતાઇનો આધાર અનુક્રમે ઉમરના વધવા ઉપર છે એટલે અમુક ઉમરવાળાનેજ અમુક હદ સુધિના વિશુદ્ધ પરિણામ થઇ શકે છે, અને તે દ્વારા તે તે યોગ્ય કર્મ બાધી અમુક દેવલોક પર્યંત જઇ શકે છે સનત્કુમારથી સહસ્રાર દેવલોક સુધિમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ નવ દિવસના આયુવાળાને થઇ શકે છે, કેમકે એટલા દિવસે તેનુ મન એટલુ મજબૂત થાય છે તેથીજ નવ દિવસના આયુવાળા અતિ વિશુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિનુ સહસ્રાર દેવલોકપર્યંત ગમન સભવે છે તથા આનત કલ્પથી આરભી અચ્યુત દેવલોક સુધિના દેવોમાથી ચ્યવી મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થઇ ફરી આનતાદિ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાનો જઘન્ય અતરકાળ નવ માસ છે આનત દેવલોકથી અચ્યુત દેવલોક સુધિમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર પરિણામનો નવ માસના આયુવાળાને સભવે છે તેથીજ ઓછામા ઓછો તેટલા આયુવાળો વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર પરિણામને યોગે આનતથી અચ્યુત દેવલોક સુધિમા જવા યોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરી ત્યા જાય છે તથા પ્રથમ ગ્રૈવેયકથી આરભી સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વર્જી શેષ ચાર અનુત્તર દેવ સુધિના દેવોમાથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ ફરી પોતાના તેજ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાનુ જઘન્ય અતર નવ વર્ષ છે પ્રકૃષ્ટ ચારિત્રવાન આત્મા ગ્રૈવેયકાદિમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને પ્રકૃષ્ટ દ્રવ્ય અને ભાવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિનો નવ વર્ષના આયુવાળાને સભવ છે, તેથીજ તેવા આત્માનુ અનુત્તરસુર પર્યત ગમન સભવે છે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ ફરી સર્વાર્થસિદ્ધમા કોઇ જતાજ નથી પરતુ મોક્ષમાજ જાય છે, તેથી તેનુ વર્જન કર્યુ છે ૫૯

હવે પૂર્વોક્ત સ્થાનોનુ ઉત્કૃષ્ટ અતર કહે છે—

थावरकालुक्कोसो सव्वट्ठे वीयओ न उववाओ ।
दो अयरा विजयाइसु नरएसु वियाणुमाणेण ॥६०॥

स्थावरकाल उत्कृष्ट सर्वार्थे द्वितीयो नोपपात ।
द्वे अतरे विजयादिषु नरकेषु विजानीहि अनुमानेन ॥६०॥

અર્થ—નવમ ગ્રૈવેયક સુધિના સઘળા દેવોનુ ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો કાળ સમજવો સાર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમા બીજીવાર ઉપપાત થતો નથી વિજયાદિ ચારમા બે સાગરોપમ અંતરકાળ છે. અને નરકોમા આજ અનુમાનવડે અંતર કાળ સમજવો

ટીકાનુ—ભવનપતિથી આરભી નવમ ગ્રૈવેયક સુધિના સઘળા દેવોમાથી ચ્યવી ફરી પોતાની તેજ દેવનિકાયમા ઉત્પત્તિનુ ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરની સ્વ કાયસ્થિતિ આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ સમયરાશિપ્રમાણ અસખ્યેય પુદ્ગલપરાવર્ત્તનરૂપ કાળ સમજવો તથા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવો ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ તેજ ભવમા મોક્ષમા જાય છે. કારણકે તેઓ સઘળા એકાવતારિ છે તેથી તેઓ ફરી તેમા ઉત્પન્ન થતા નથી, એટલે તેઓમા જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કઇપણ અંતર નથી માટે કહ્યુ નથી તથા વિજય વૈજયંત જયંત અને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર દેવોમાથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ વિજયાદિ દેવોમા ઉત્પત્તિનુ ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે સાગરોપમ છે વિજયાદિમાથી ચ્યવી ફરી વિજયાદિમા ઉત્પન્ન થાય તો મનુષ્ય અને સૌધર્માદિ દેવલોકમા ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ કાળ નિર્ગમન કરી ઉત્પન્ન[1] થાય છે જીવાભિગમ સૂત્રમા તો ભવનપતિથી આરભી સહસ્રાર દેવલોક સુધિના દેવોમા જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત કહ્યુ છે અને આનતકલ્પથી આરભી સાર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વર્જી શેષ વિજયાદિ ચાર વિમાન સુધિના દેવોમા વર્ષપૃથકત્વ કહ્યુ છે તથા ઉત્કૃષ્ટ અંતર ગ્રૈવેયક સુધિના દેવોમા વનસ્પતિનો અસખ્યપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનરૂપ કાળ અને વિજયાદિ ચારમા સખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કહ્યો છે તે ગ્રંથના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે —ભવનપતિથી આરભી સહસ્રાર સુધિના દેવપુરૂષોનુ જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે હે પ્રભો ? આનત દેવપુરૂષોમા કેટલુ અંતર છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય વર્ષપૃથકત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે એ પ્રમાણે ગ્રૈવેયક દેવોમા પણ છે અનુત્તરોપપાતિક દેવોમા જઘન્ય અંતર વર્ષ પૃથકત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતા સાગરોપમ છે' તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે તથા નરકોમા પણ આજ અનુમાન વડે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ

૧ વિજયાદિમાથી ચ્યવેલો આત્મા નરક કે તિર્યચમા ઉત્પન્ન થતો નથી વધારેમા વધારે બે સાગરોપમ કાળ મનુષ્ય કે સૌધર્માદિ દેવ ભવોમા ગુમાવિ વિજયાદિમા ઉત્પન્ન થઇ મોક્ષમા જાય છે વિજયાદિમા ગયેલો ફરી વિજયાદિમા જાયજ એવો કઇ નિયમ નથી મોક્ષમા ન જાય અને વિજયાદિમા જાય તો ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતર સભવે છે

અંતર સમજવું એટલે કે કોઇપણ નરકમાંથી ચ્યવી ફરી તે તે નરકમાં ઉત્પત્તિનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો કોઇ સંક્લિષ્ટ પરિણામને યોગે નરકયોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરી નરકમાં જાય છે જેમ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો તંદુલીયોમચ્છ સાતમી નરકમાં જાય છે ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો અસંખ્યાતા પુદ્ગલપરાવર્ત્તનરૂપ કાયસ્થિતિકાળ છે ઉત્કૃષ્ટથી એટલો કાળ વનસ્પતિ આદિમાં રખડી તે તે નરકમાં જઇ શકે છે ૬૦

હવે ગુણસ્થાનકોમાં એક જીવાશ્રિત અંતરનો વિચાર કરે છે—

पलियासंखो सासयणंतर सेसयाण अंतमुहू ।
मिच्छस्स बे छसट्ठी इयराण पोग्गलद्धंतो ॥६१॥

पल्यासंख्य सासादनस्यान्तरं शेषकानामन्तर्मुहूर्त्तम् ।
मिथ्यात्वस्य द्वे षट्षष्टी इतरेषां पुद्गलार्द्धान्तः ॥६१॥

અર્થ—સાસ્વાદનનું જઘન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને શેષ ગુણસ્થાનકોનું અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે તથા મિથ્યાત્વનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે છાસઠ સાગરોપમ, અને શેષ ગુણસ્થાનકોનું કંઇક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ છે

ટીકાનુ૦—કોઇપણ ગુણસ્થાનકેથી પડી ફરી તે તે ગુણસ્થાનક ઓછામાં ઓછા કે વધારેમાં વધારે કેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે—સાસ્વાદનભાવનું જઘન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે એટલે કે કોઇ આત્મા સાસ્વાદનભાવને અનુભવી ત્યાંથી પડી ફરી સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે તો અવશ્ય જઘન્યથી પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ ગયે છતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, પહેલાં નહિ આ પ્રમાણે કેમ જાણી શકાય? એમ પૂછતા હો તો કહે છે—ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી પડીનેજ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ જીવ સાસ્વાદને જઈ શકતો નથી સાસ્વાદનેથી પડી મિથ્યાત્વે જઇ ફરીવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તો મોહનીયની છવ્વીસ પ્રકૃતિની સત્તા થયા પછી યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક પ્રાપ્ત થાય છે મોહનીયની છવ્વીસની સત્તા મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વપુંજ ઉવેલે ત્યારે થાય છે અને તે બંનેની ઉદ્વલના પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે થાય છે તેથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળે સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલી છવ્વીસની સત્તાવાળો થઈ તરતજ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને

પમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઘટે છે તથા શેષ મિથ્યાદૃષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત અપ્રમત્ત, ઉપશમશ્રેણિ સંબંધી અપૂર્વ કરણ, અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને ઉપશાંતમોહ એ ગુણ સ્થાનકોનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત[1] છે તે આ પ્રમાણે–મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ પોતપોતાના તે તે ગુણસ્થાનકને છોડી અન્ય ગુણસ્થાનકે જઈ ફરી પોતપોતાના તે તે ગુણસ્થાનકને[2] જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત કાળ ગયા પછી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અહિં પ્રશ્ન થાય કે–ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો માત્ર અંતર્મુહૂર્ત અંતરકાળ શી રીતે? કારણ કે દરેક ગુણસ્થાનકનો અંતરઅંતર્મુહૂર્તનો કાળ છે આઠમેથી દરેક ગુણસ્થાનકે અંતર અંતર્મુહૂર્ત રહી અગીયારમે જાય ત્યાં પણ અંતર્મુહૂર્ત રહે, ત્યાંથી પડી અનુક્રમે સાતમે છઠે આવી અંતર્મુહૂર્ત પછી શ્રેણિપર આરૂઢ થાય ત્યારે અપૂર્વકરણાદિને સ્પર્શે છે, એટલે કાળ વધારે થાય, અંતર્મુહૂર્ત કેમ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–ઉપશમશ્રેણિનો સંપૂર્ણ કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત છે ઉપશમશ્રેણિથી પડયા બાદ કોઇક આત્મા ફરી પણ અંતર્મુહૂર્ત પછી ઉપશમશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શે છે તેથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અંતર ઘટે છે અથવા અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્યાતા ભેદ છે તેથી અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકાદિની પછી અનિવૃત્તિબાદર અને સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ દરેક ગુણસ્થાનકોમાં અંતર અંતર્મુહૂર્ત રહેવા છતાં, અને શ્રેણિપરથી પડયા પછી અંતર્મુહૂર્ત જવા બાદ અંતર અંતરમુહૂર્તકાળ પ્રમાણ ત્રણ કરણ કરીને વિવક્ષિત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શ કરવા છતાં અંતર વિચારીએ તો અંતર્મુહૂર્તજ થાય છે, અધિક નહિ કેમકે ગુણસ્થાનકનું અંતર્મુહૂર્ત નાનું છે, અને અંતર કાળનું મોટું છે એટલે કંઈ વિરોધ નથી વળી અહિં શંકા કરે છે કે–અંતરકાળ કહેવાના પ્રસંગે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની વિવક્ષા કેમ કરી? ક્ષપકશ્રેણિના પણ કેમ ન લીધા?

૧ કોઈ આત્માએ મિથ્યાત્વે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, પછી સાસ્વાદનને સ્પર્શી, પહેલે આવે, ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત રહી ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઈ અંતર્મુહૂર્તમાંજ શ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થાય ત્યારપછી શ્રેણિથી પડી અંતર્મુહૂર્તમાંજ સાસ્વાદનને સ્પર્શી શકે છે અને આ રીતે સાસ્વાદનની સ્પર્શનાનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત પણ સંભવે છે, તો પછી તે અહિં કેમ ન કહ્યું? એ શંકા થઈ શકે તેમ છે તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે બહુજ અલ્પ સંખ્યાને તેમ થતું હોવાથી તેટલું અંતર સંભવે છે છતાં વિવક્ષ્યું નથી

૨ પહેલે ગુણસ્થાનકથી ચોથે પાંચમે જઈ પડી પહેલે આવી વળી અંતર્મુહૂર્ત કાળે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ચોથે પાંચમે જઈ શકે છે, અને છઠું સાતમું તો પ્રત્યેક અંતર્મુહૂર્ત બદલાયાજ કરે છે એટલે તેઓનું પણ અંતર્મુહૂર્ત અંતર સંભવે છે

તેના ઉત્તરમા કહે છે કે–ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકેથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તે ગુણસ્થાનકો પ્રાપ્ત થતા નથી, માટે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોના અંતરનો અભાવ છે અને આજ હેતુથી ક્ષીણમોહ સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનના અંતરનો પણ વિચાર કર્યો નથી. કેમકે તે દરેક ગુણસ્થાનક એકવારજ પ્રાપ્ત થાય છે વળી અહિં એમ પણ પ્રશ્ન થાય કે–અંતરકાળમા બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કેમ લીધી? ત્યારે કહે છે કે–એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી તેજ ભવમા બીજી વાર ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતો નથી કારણકે એક ભવમા સૂત્રના અભિપ્રાયે બને શ્રેણિની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે કલ્પભાષ્યમા કહ્યુ છે કે–"બે શ્રેણિમાથી એક વિના એક ભવમા દેશવિરતિ સર્વવિરતિ આદિ સઘળા ભાવો પ્રાપ્ત થાય છે શ્રેણિ બેમાથી એકજ કાતો ઉપશમશ્રેણિ કાતો ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે"[1] માટે બને વાર અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકો ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત વિવક્ષ્યા છે હવે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ કહે છે–મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકેથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકે જઇ ત્યાથી પડી ફરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ છે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ અંતર શીરીતે થાય? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે–કોઇ એક મિથ્યાદષ્ટિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસઠ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વ યુક્ત રહી શકે છે ત્યાર પછી વચમા અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શી ફરી ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસઠ સાગરોપમ પર્યંત તેનો અનુભવ કરે છે આ પ્રમાણે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પછી કોઇક મહાત્મા મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા અધન્ય કોઇ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેમા જે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તેને મિથ્યાત્વથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઇ ફરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરતા ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ ઘટે છે અહિં સઘળો મળી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક એકસો બત્રીસ સાગરોપમ વિરહકાળ થાય છે, તો ગાથામા પરિપૂર્ણ એકસો બત્રીસ સાગરોપમ કેમ લીધા[2]? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે અંતર્મુહૂર્ત્ત એ

૧ ઉપરોક્ત અભિપ્રાય સૂત્રમતનો છે કર્મગ્રંથકારનો નહિ કર્મગ્રંથકારના મતે તો એક ભવમાં ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બે શ્રેણિ પણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે એટલે ઉપશમ શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી ત્યાથી પડી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે અને અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોને સ્પર્શે તો પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ વિરહકાળને વાંધો આવતો નથી

૨ અહિ ત્રીજા ગુણસ્થાનકના અંતર્મુહૂર્ત્ત માટે શંકા કરી પરંતુ પહેલી વારનો છાસઠ સાગરોપમકાળ પૂરવા બાવીસ બાવીસ સાગરોપમના આઉખે ત્રણવાર અચ્યુત દેવલોકમા જાય, અને બીજી વારનો છાસઠ સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરવા તેત્રીસ તેત્રીસ સાગરોપમને આઉખે બે વાર વિજયાદિમા જાય, તેમાં અચ્યુત અને વિજયાદિમા જતા આવતા વચના

અલ્પ કાળ હોવાથી વિવક્ષા કરી નથી, માટે કંઇ દોષ નથી તથા ઈતર સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાંતમોહ સુધિના દરેક ગુણસ્થાનકને ફરી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ કંઇક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન છે કારણ કે સાસ્વાદનાદિ કોઈપણ ગુણસ્થાનકેથી પછી પહેલે ગુણસ્થાનકે આવનાર આત્મા ત્યાં વધારેમાં વધારે કંઈક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પર્યંત રહે છે ત્યાર પછી અવશ્ય ઉપરના ગુણસ્થાનકે જાય છે, તેથી તેટલુંજ ઉત્કૃષ્ટ અંતર છે ૬૧

આ પ્રમાણે એક જીવાશ્રિત ગુણસ્થાનકોમાં અંતર કાળ કહ્યો હવે અનેક જીવાશ્રિત કહે છે—

वासपुहुत्त उवसामगाण विरहो छमास खवगाण ।
नाणाजीएसु सासाणमीसाण पल्लसखसो ॥६२॥

वर्षपृथक्त्व उपशमकाना विरहः षड् मासा. क्षपकानाम् ।
नानाजीवेषु सासादनमीश्रयोः पल्यासख्याशः ॥६२॥

અર્થ—ઉપશમક-અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોનું અનેક જીવને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ, ક્ષપક અપૂર્વકરણાદિનું છમાસ, અને સાસ્વાદન તથા મીશ્રનું પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે

ટીકાનુ૦—ઉપરની ગાથામાં એક જીવાશ્રિત ગુણસ્થાનકનો અંતરકાળ કહ્યો છે, આ ગાથામાં અનેક જીવાશ્રિત કહે છે એટલે કે અયોગિ આદિ ગુણસ્થાનકને કોઇ પણ જીવ પ્રાપ્ત ન કરે તો કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે- ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ઉપશાંતમોહ સુધિના કોઇ પણ ગુણસ્થાનકનું અનેક જીવો આશ્રયિ ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ છે તાત્પર્ય એ છે કે-આ જગતમાં ઉપરોક્ત ચાર ગુણસ્થાનકમાં કોઇ પણ જીવો સર્વથા ન હોય તો વર્ષ પૃથક્ત્વ પર્યંત હોતા નથી, ત્યાર પછી કોઇને કોઈ જીવ તે ગુણસ્થાનકને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે તથા ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના કોઇ પણ ગુણસ્થાનકને અને ઉપલક્ષણથી અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકને કોઇ પણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો છમાસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી કોઇને કોઇ જીવ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે વધારેમાં વધારે છમાસ પર્યંતજ સંપૂર્ણ જીવલોકની અંદર ઉપરોક્ત ગુણસ્થાનકોમાં કોઇ પણ

મનુષ્ય ભવના આઉખાના કાળમાટે કેમ શંકા ન કરો એવો પ્રશ્ન થાય, તેના જવાબમાં પણ એમજ લાગે છે કે તે તે ભવના આયુના કાળની પણ વિવક્ષા કરી નથી એકસો બત્રીસ સાગરોપમ ઉપર એ બધો કાળ લેવાનોજ છે, કારણ કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનો એકસો બત્રીસ સાગરોપમ કાળ બતાવતાં વચમાં થતા મનુષ્ય ભવનો કાળ લીધોજ છે તેથી અહિં અંતર કાળમાં પણ તે કાળ લેવો જોઇએ એમ લાગે છે

જીવ હોતો નથી તથા સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ દરેક ગુણસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે કોઈ કાળે સંપૂર્ણ લોકમાં પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ ગુણસ્થાનકે કોઈ પણ જીવો હોતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય તે ગુણસ્થાનકે આવે છે મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ એ છ ગુણસ્થાનકે હમેશા જીવો હોય છે તેથી તેનું અંતર નથી, માટે કહ્યું નથી ૬૨

હવે ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકોને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલે અંતરે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે—

सम्माई तिन्नि गुणा कमसो सगचोद्दपन्नरदिणाणि।
छम्मास अजोगित्त न कोवि पडिवज्जए सयय ॥६३॥

सम्यक्त्वादीनि त्रीणि गुणानि क्रमश सप्तचतुर्दशपंचदशदिनानि।
षड्मासमयोगित्व न कोऽपि प्रतिपद्यते सततम् ॥६३॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્યંત, અને અયોગિપણાને છમાસ પર્યંત ઉત્કૃષ્ટથી કોઈ પ્રાપ્ત કરતા નથી

ટીકાનુ૰—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે જીવો નિરંતર હોય છે, એટલે તેનો અંતર કાળ કહ્યો નથી પરંતુ અન્ય અન્ય જીવો તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત ન કરે તો વધારમાં વધારે કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે–કોઈ કાળે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્યંત નિરંતર કોઈ પણ જીવો પ્રાપ્ત કરતા નથી એટલે કે–કોઈ કાળે એવું બને કે સંપૂર્ણ જીવલોકમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકને કોઈ પણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત

૧ અહિં ગાથામાં તિન્નિ પદથી ત્રણ ગુણસ્થાનક લીધા છે, પરંતુ સર્વવિરતિમાં છઠ્ઠા સાતમા એ બંનેનો સમાવેશ થઈ જાય છે એટલે ચાર લેવામાં પણ હરકત નથી સયોગિકેવળિ માટે કેમ ન કહ્યું ? એમ શંકા થાય પણ ક્ષપકશ્રેણિનો વિરહકાળ છ માસનો કહ્યો છે છ માસ પછી તો અવશ્ય ક્ષપક શ્રેણિમાં ચઢનારે કોઈ જીવ હોય જ ક્ષપકશ્રેણિનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોવાથી ત્યાર પછી તેઓ તેરમે જવાનાજ એટલે તેરમા ગુણસ્થાનકને કોઈ પ્રાપ્ત ન કરે તો છમાસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી ત્યાર પછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે તે અર્થાત શૂન્ય થાય છે તથા પહેલા ગુણસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અંતર છે કારણ કે સાસ્વાદનેથી પડી અવશ્ય મિથ્યાત્વે જાય છે અને સાસ્વાદનનું ઉત્કૃષ્ટ તેટલુંજ અંતર છે દરેક ગુણસ્થાનકનું જઘન્ય અંતર એક સમય છે એક સમય બાદ કોઈને કોઈ જીવ તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

દિવસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય કોઈને કોઇ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે એ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકને ચૌદ દિવસ પર્યંત, અને સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકને પંદર દિવસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી તથા અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને છમાસ પર્યંત કોઇ પણ જીવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ૬૩

આ રીતે અંતરદ્વાર કહ્યુ હવે ભાગદ્વાર કહેવાનો અવસર છે તે દ્વાર અલ્પ બહુત્વદ્વારની અંદર સમાઇ જાય છે કારણ કે અમુક જીવો અમુક કરતા સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંતગુણા કહે ત્યારે પૂર્વના જીવો સંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા કે અનંતમા ભાગે ઘટે છે, એટલે જુદુ કહ્યુ નથી હવે ભાવદ્વાર કહે છે—

सम्माइ चउसु तिय चउ उवसमगुवसंतयाण चउ पंच।
चउ खीणअपुव्वाण तिन्नि उ भावावसेसाण ॥६४॥

सम्यक्त्वादिषु चतुर्षु त्रयश्चत्वारः उपशमकोपशान्तानां चत्वारः पञ्च।
चत्वारः क्षीणापूर्वयोः त्रयस्तु भावा अवशेषाणाम् ॥६४॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનકોમા ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે, ઉપશમક અને ઉપશાંત મોહમા ચાર અથવા પાંચ ભાવો, ક્ષીણમોહ અને અપૂર્વકરણે ચાર, અને શેષ ગુણસ્થાનકોમા ત્રણ ભાવો હોય છે

ટીકાનુ૦—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્તમુનિના ચાર ગુણસ્થાનકોમા ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે તેમા ત્રણ હોય તો ઔદયિક ક્ષાયોપશમિ અને પારિણામિક એ ત્રણ હોય છે અને ચાર હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ સાથે ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક જોડતા ચાર ભાવો થાય છે તેમા મનુષ્ય ગતિ આદિ ગતિ વેદ કષાય આહારકત્વ અવિરતિત્વ લેશ્યા ઇત્યાદિ ઔદયિક ભાવે હોય છે, ભવ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, મતિજ્ઞાનાદિજ્ઞાન ચક્ષુર્દર્શનાદિ દર્શન ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અને દાનાદિ લબ્ધિ પંચક ઇત્યાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે હોય છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકભાવે, અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉપશમભાવે હોય છે અહિં એટલુ સમજવુ કે જ્યારે ત્રણ ભાવો વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક લેવુ, અને ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક લેવુ તથા ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાય તથા ઉપશાંતમોહ એ ચાર ગુણસ્થાનકે ચાર અથવા પાંચ ભાવો હોય છે તેમા ચાર હોય ત્યારે ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ચાર હોય છે તેમા મનુષ્ય ગતિ વેદ કષાય લેશ્યા આદિ ઔદયિકભાવે, જીવત્વ ભ

વ્યત્વ પારિણામિકભાવે, ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ઉપશમભાવે, અને જ્ઞાન દર્શન અને દાનાદિ લબ્ધિ આદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે, માત્ર દશમા અને અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે ઔદયિકભાવે વેદ અને કષાયો ન કહેવા કારણ કે નવમા ગુણસ્થાનકે ઉપશમી ગયેલા હોવાથી ઉદયમા હોતા નથી ક્ષાયોપશમિક ભાવે વેદક સમ્યક્ત્વ ન કહેવુ, કારણ કે તે ચોથાથી સાતમા સુધિજ હોય છે અને ઉપશમભાવે ઉપશમ ચારિત્ર [1]વધારે કહેવુ । જ્યારે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યારે ક્ષાયિક ભાવે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવે ઉપશમ ભાવનુ ચારિત્ર હોય છે, અને શેષ ત્રણ ભાવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હોય છે તથા ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ક્ષીણમોહ એ ગુણસ્થાનકે ચારજ ભાવો હોય છે, કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમા ઔપશમિકભાવનો અભાવ છે તથા શેષ મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, સયોગિ કેવળિ, અને અયોગિ કેવળિ, એ ગુણસ્થાનકોમા ત્રણ ભાવોજ હોય છે તેમા મિથ્યાદષ્ટિ સાસાદન અને મિશ્રદષ્ટિને આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે—ઔદયિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક તેમા ગતિ જાતિ લેશ્યા વેદ કષાય વિગેરે ઔદયિક ભાવે હોય છે, જીવત્વ અને ભવ્યત્વ એ પારિણામિક ભાવે હોય છે, અને કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને જીવત્વ અને અભવ્યત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે અને મતિ અજ્ઞાન આદિ ત્રણ અજ્ઞાન ચક્ષુર્દર્શનાદિ ત્રણ દર્શન અને દાનાદિ પાચ લબ્ધિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે સયોગિ કેવળિ અને અયોગિકેવળિમા આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે—ઔદયિક પારિણામિક અને ક્ષાયિક તેમા મનુષ્ય ગતિ આદિ ઔદયિક ભાવે, ભવ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે, કેવળ જ્ઞાન કેવળદર્શન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર અને પૂર્ણ દાનાદિ પાચ લબ્ધિ એ સર્વ ક્ષાયિકભાવે હોય છે સિદ્ધ ભગવાનને ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બેજ જીવના સ્વરૂપરૂપ ભાવો હોય છે તેમા કેવળજ્ઞાનાદિ ક્ષાયિકભાવે અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, એ પણ સમજી લેવુ આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમા ભાવો વિચાર્યા તેને અનુસરી જીવસ્થાનકોમા પણ પોતાની મેળેજ વિચારી લેવા તેમા શરૂઆતના બાર જીવસ્થાનકોમા ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પરિણામિક એ ત્રણ ભાવો

---

૧ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે ચારિત્રમોહનીયની દરેક પ્રકૃતિઓ પૂર્ણ પણે ઉપશમી ગયેલ હોવાથી ઉપશમ ભાવનુ ચારિત્ર હોય છે પરંતુ દશમા ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મલોભનો ઉદય હોવાથી ઉપશમ ભાવનુ ચારિત્ર હોતુ નથી પરંતુ ક્ષયોપશમ ભાવનુ હોય છે છતા અહિં ઉપશમભાવનુ લીધુ છે તે અપૂર્ણને પૂર્ણમાની લીધુ છે કારણ કે ચારિત્ર મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓ ઉપશમી ગયેલી છે લોભનો પણ ઘણો ભાગ ઉપશમી ગયેલો છે માત્ર અલ્પ અંશજ બાકી છે એટલે તેને પૂર્ણ માની લેવામા કઈ હરકત નથી

હોય છે આ સઘળા જીવસ્થાનકોમાં પહેલુંજ ગુણસ્થાનક હોય છે માત્ર કરણ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાંથી કેટલાકને સાસ્વાદન હોય છે, તેથી તેમાં પહેલા અને બીજા ગુણસ્થાનકમાં જે રીતે ભાવો કહ્યા હોય તે રીતે સમજવા. તથા લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પણ પૂર્વોક્તજ ત્રણ ભાવો સમજવા કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં ચોથા ગુણસ્થાનકનો પણ સંભવ હોવાથી જેઓએ દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યો હોય તેઓને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, અને જેઓ ઉપશમશ્રેણિમાંથી કાળધર્મ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ગયેલા હોય તે દેવોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પણ હોઈ શકે છે માટે ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક અથવા ઔપશમિક ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એમ ચાર ચાર ભાવો પણ હોય છે ઉપરોક્ત બે સમ્યક્ત્વમાંથી કોઈ પણ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાવો હોય છે માત્ર સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક હોય છે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવોમાં તો ગુણસ્થાનકના ક્રમે જે પ્રમાણે ભાવો કહ્યા છે તે પ્રમાણે તે સઘળા હોય છે, કારણ કે સંજ્ઞિમાં ચૌદે ગુણસ્થાનકનો સંભવ છે ૬૪

આ પ્રમાણે ભાવદ્વાર કહ્યુ હવે અલ્પબહુત્વદ્વાર કહે છે—

थोवा गब्भयमणुया तत्तो इत्थीओ तिघणगुणियाओ।
बायर तेउक्काया तासिमसंखेज्ज पज्जत्ता ॥६५॥

स्तोका गर्भजमनुजाः ततः स्त्रियः त्रिघनगुणिताः ।
बादरतेजःकायाः तास्योऽसंख्येयगुणाः पर्याप्ताः ॥६५॥

અર્થ—ગર્ભજ મનુષ્યો થોડા છે, તેનાથી સ્ત્રીઓ ત્રણનો જેટલો ઘન થાય તેટલા ગુણી છે, અને તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયના જીવો અસંખ્યાત ગુણા છે

ટીકાનુ૦—પુરૂષરૂપ ગર્ભજ મનુષ્યો થોડા છે, કારણકે તેઓ માત્ર સંખ્યાના કોડાકોડ પ્રમાણ છે અહિં સ્ત્રી સંબંધે નીચે કહેવાનું હોવાથી પુરૂષોજ ગ્રહણ કર્યા છે પુરૂષરૂપ ગર્ભજ મનુષ્યોથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણનો ઘન જેટલો થાય તેટલા ગુણી એટલે કે સત્તાવીશ ગુણી છે માત્ર સત્તાવીસ વધારે છે એમ સમજવુ વૃદ્ધ આચાર્યોએ કહ્યુ છે-કે 'તિર્યંચ પુરૂષોથી તિર્યંચ સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ ગુણી અને સત્તાવીસ વધારે હોય છે, અને દેવ પુરૂષોથી દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે હોય છે એમ જેઓએ રાગદ્વેષનો જય કર્યો છે એવા વીતરાગોએ કહ્યુ છે' તથા મનુષ્યરૂપ સ્ત્રીઓથી પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયના જીવો અસંખ્યાતગુણા છે કારણકે તેઓ કેટલાક વર્ગ ન્યૂન આવલિકાના ઘનના જેટલા સમયો થાય તેટલા

છે, તેનુ પ્રમાણ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારમા કહ્યુ છે.

હવે અનુત્તર દેવાદિ સંબંધે કહે છે—

तत्तोणुत्तरदेवा तत्तोसखेज्ज जाणजो कप्पो ।
तत्तो अस्सखगुणिया सत्तम छट्ठी सहस्सारो ॥६६॥

ततोऽनुत्तरदेवाः ततः सख्येयगुणः आऽऽनतः कल्प. ।
ततोऽसख्येयगुणाः सप्तम्या षष्ठ्या सहस्रार' ॥६६॥

અર્થ—તેનાથી અનુત્તરદેવો અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી આનત કલ્પ સુધિના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અનુક્રમે સાતમી અને છઠ્ઠી નારકીઓના નારકીઓ, તથા સહસ્રાર દેવો અસંખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયથી અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવો અસંખ્યાત ગુણા છે, કારણકે તેઓ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે તથા તે અનુત્તરવિમાનવાસિ દેવોથી આનત કલ્પ સુધિના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતગુણા છે તે આ પ્રમાણે—અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી ઉપરની ગ્રૈવેયકના પ્રતરના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, કારણકે તેઓ ક્ષેત્રપલ્યોપમના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે આ કઈ રીતે જાણવુ ? એના ઉત્તરમા કહે છે કે-વિમાનો ઘણા છે માટે. તે આ પ્રમાણે—અનુત્તર દેવોના પાંચજ વિમાનો છે, અને ગ્રૈવેયકના ઉપરના પ્રસ્તટ-પ્રતરમા સો વિમાનો છે અને પ્રત્યેક વિમાનમા અસંખ્યાતા દેવો રહેલા છે. જેમ જેમ નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવોનો વિચાર કરીએ તેમ તેમ તેની અંદર વધારે દેવો હોય છે, તેથી જણાય છે કે અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રપલ્યોપમના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ગ્રૈવેયકના ઉપરના પ્રતરના દેવો છે પન્નવણાના મહાદંડમા પણ તેમજ કહ્યુ છે આગળ પણ મહાદંડકને અનુસરીનેજ વિચાર કરી લેવો ગ્રૈવેયકના ઉપરના પ્રતરના દેવોથી ગ્રૈવેયકના મધ્યમ પ્રતરના દેવો સંખ્યાતગુણા છે તેનાથી ગ્રૈવેયકના નીચેના પ્રતરના દેવો સંખ્યાતગુણા છે તેનાથી પણ અચ્યુત દેવો સંખ્યાતગુણા છે જો કે આરણ અને અચ્યુત સમશ્રેણિમા છે, તેમજ સરખી વિમાનની સંખ્યાવાળા છે, તોપણ અચ્યુતદેવોથી આરણકલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે કારણ કે આરણકલ્પ દક્ષિણ દિશામા છે, અચ્યુતકલ્પ ઉત્તરદિશિમા છે. દક્ષિણદિશિમા તથાસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો ઘણા ઉત્પન્ન થાય છે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો ઘણા છે અને શુક્લપાક્ષિક થોડા હોય છે તેથીજ અચ્યુત કલ્પની અપેક્ષાએ આરણ કલ્પમા દેવોનુ સંખ્યાતગુણાપણું સંભવે છે આ વિચાર આનત અને પ્રાણતના સંબંધમા પણ જાણી લેવો

આનતકલ્પવાસિ દેવોથી પ્રાણતકલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે તેનાથી આનત કલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે અહિં પણ આનતકલ્પ દક્ષિણમા અને પ્રાણત કલ્પ ઉત્તરમા છે. અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી આરંભી આનતકલ્પવાસિ દેવો સુધિના સઘળા દેવો દરેક ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસખ્યાતમાં ભાગમા રહેલ આકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે કહ્યું છે કે–"આનત પ્રાણતાદિ ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગે છે" માત્ર ક્ષેત્રપલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો છે. આનતકલ્પવાસિ દેવોથી સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. કેમકે તેઓ ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિક–સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે. તેઓથી છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. મહાદંડકમાં સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના અસખ્યાતમા ભાગે કહ્યા છે, એટલે અહિં સાતમીથી છઠ્ઠીના અસંખ્યાતગુણા કહ્યા તે બરાબર છે તેઓથી પણ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવો અસખ્યાતગુણા છે છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના પ્રમાણના હેતુભૂત જે શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે, તેની અપેક્ષાએ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવોના પ્રમાણમા હેતુભૂત શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસખ્યાતગુણ મોટો હોવાથી સહસ્રાર કલ્પવાસિ દેવો અસખ્યાતગુણા છે ૯૬

હવે શુક્ર આદિના સબધમા કહે છે—

सुक्कंमि पंचमाए लंतय चोत्थीए बंभ तच्चाए ।
माहिंद सणकुमारे दोच्चाए मुच्छिमा मणुया ॥९७॥

शुक्रे पञ्चम्या लान्तके चतुर्थ्यां ब्रह्मे तृतीयस्याम् ।
माहेन्द्रे सनत्कुमारे द्वितीयस्याः सम्मूर्च्छिमा मनुजाः ॥९७॥

અર્થ—શુક્રમા, પાચમી નારકીમા, લાતકમા, ચોથી નારકીમાં, બ્રહ્મદેવલોકમા ત્રીજી નારકીમા, માહેન્દ્ર દેવલોકમા, સનત્કુમાર દેવલોકમા, અને બીજી નારકીમા ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસખ્યાત અસખ્યાતગુણ જીવો છે તેનાથી સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અસખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—સહસ્રાર દેવોથી મહાશુક્રકલ્પના દેવો અસખ્યાતગુણા છે, કારણ કે વિમાનો ઘણા છે તે આ પ્રમાણે–સહસ્રાર દેવલોકમા છ હજાર વિમાનો છે, અને મહાશુક્રકલ્પમા ચાળીસ હજાર વિમાનો છે તથા નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવો વધારે વધારે હોય છે, અને ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે એ કઈ રીતે સમજી શકાય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે–ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દે

વોની સપત્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણપ્રકર્ષના યોગે અધિક અધિક પુન્યવાન આત્માઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને નીચે નીચેના વિમાનની સપત્તિ અનુક્રમે હીન હીન ગુણના યોગે અલ્પ અલ્પ પુન્યવાન આત્માઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક ગુણપ્રકર્ષવાળા પુન્યવાન આત્માઓ સ્વભાવથીજ અલ્પ અલ્પ હોય છે, અને હીન હીન ગુણયુક્ત અલ્પ અલ્પ પુન્યવાન આત્માઓ વધારે હોય છે તેથીજ ઉપર ઉપરના વિમાનોમા દેવોની સખ્યા અલ્પ અલ્પ હોય છે, અને નીચે નીચેના વિમાનોમા વધારે વધારે હોય છે માટે જ સહસ્રાર કલ્પના દેવોથી મહાશુક્ર કલ્પના દેવો અસખ્યાત ગુણા ઘટે છે તેઓથી પાચમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાત ગુણા છે કારણ કે તેઓ શ્રેણિના મોટા અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ છે તેઓથી પણ લાતક કલ્પમા દેવો અસખ્યાત ગુણા છે શ્રેણિના અતિ મોટા અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે માટે તેઓથી પણ ચોથી પકપ્રભા પૃથ્વીમા નારકો અસખ્યાતગુણા છે લાતક દેવોના પ્રમાણમા હેતુભૂત શ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ ચોથી નારકીના નારકીઓના પ્રમાણમા હેતુ શ્રેણિનો અસખ્યાતમો ભાગ અસખ્યાત ગુણ મોટો છે માટે તેઓથી પણ બ્રહ્મ દેવલોકમા દેવો અસખ્યાતગુણા છે અસખ્યાતગુણા શીરીતે હોય? તેનો વિચાર મહાશુક દેવલોકની સખ્યા કહેવાના પ્રસગે કહ્યો છે તે પ્રમાણે સમજી લેવો તેઓથી પણ ત્રીજી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે અહિં પણ યુક્તિ પહેલાની જેમજ સમજવિ તેઓથી પણ માહેન્દ્ર કલ્પમા દેવો અસખ્યાતગુણા છે તેઓથી પણ સનત્કુમાર કલ્પમા દેવો વિમાનો ઘણા હોવાથી અસખ્યાતગુણા છે તે આ પ્રમાણે—સનત્કુમાર કલ્પમા ૧૨ લાખ વિમાનો છે, અને માહેન્દ્રકલ્પમા આઠ લાખ વિમાનો છે વળી સનત્કુમાર કલ્પ દક્ષિણ દિશિમા છે અને માહેન્દ્ર કલ્પ ઉત્તરદિશિમા છે તથા—સ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો દક્ષિણ દિશામા વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, અને શુકલ પાક્ષિક જીવો ઉત્તરદિશામા વધારે ઉપન્ન થાય છે સ્વભાવથીજ કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો ઘણા છે, અને શુકલપાક્ષિક જીવો થોડા હોય છે તેથી માહેન્દ્રકલ્પના દેવોની અપેક્ષાએ સનત્કુમાર કલ્પના દેવો અસખ્યાતગુણા ઘટે છે તેઓથી પણ બીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે અતિ મોટા શ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે માટે સાતમી નરકપૃથ્વીથી આરભી બીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત દરેકની સ્વસ્વાને સખ્યા સૂચિશ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે માત્ર પૂર્વ પૂર્વ સૂચિશ્રેણિના અસખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર સૂચિશ્રેણિનો અસખ્યાતમો ભાગ મોટો મોટો લેવાનો છે એટલે ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ ઘટી શકે છે તથા બીજી નરકપૃથ્વીના નારકોથી સમૂર્છિમ મનુષ્યો

અસખ્યાત ગુણા છે કારણ કે તેઓ અગુલમાત્ર ક્ષેત્રમા રહેલ આકાશ પ્રદેશ ના ત્રીજા મૂળ સાથે પહેલા મૂળનો ગુણાકાર કરતા જેટલો પ્રદેશ રાશિ આવે તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક પ્રાદેશિકી એક સૂચિશ્રેણિમા જેટલા ખડો થાય તેમાથી કેટલાક કોડાકોડી પ્રમાણ ગર્ભજ મનુષ્યો ઓછા કરીએ તેટલા છે તેથી અસખ્યાતગુણા ઘટે છે ૬૭

હવે ઇશાનાદિના સબધમા અલ્પબહુત્વ કહે છે—

ईसाणे सव्वत्थवि वत्तीसगुणाओ होंति देवीओ ।
संखेज्जा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी ॥६८॥

ईशाने सर्वत्रापि द्वात्रिंशद्गुणा भवन्ति देव्यः ।
संख्येयगुणाः सौधर्मे ततोऽसंख्येयगुणा भवनवासिनः ॥६८॥

અર્થ—તેઓથી ઇશાન દેવલોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે સર્વત્ર દેવીઓ બત્રીસગુણી હોય છે તેઓથી સખ્યાતગુણા સૌધર્મ કલ્પવાસિ દેવો છે તેઓથી ભવનપતિ અસખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—સમૂર્છિમ મનુષ્યોથી ઇશાન દેવલોકના દેવો અસખ્યાતગુણા છે કારણ કે એક અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલ આકાશ પ્રદેશ રાશિના બીજા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે ગુણતા જે સખ્યા આવે તેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી સૂચિ શ્રેણિમા જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલા ઇશાનકલ્પમા દેવ દેવીઓનો સમુહ છે કુલ દેવ દેવીની જે સખ્યા કહી તેને બત્રીસે ભાગતા જે આવે તેમાથી એક રૂપ ન્યૂન કરતા જે આવે તેટલા ઇશાન કલ્પના દેવો છે માટેજ સમૂર્છિમ મનુષ્યોથી ઇશાન કલ્પના દેવો અસખ્યાતગુણા કહ્યા છે ઇશાન કલ્પના દેવોથી તેની દેવીઓ સખ્યાતગુણી છે, કેમકે બત્રીસ ગુણી અને બત્રીસ અધિક છે માટે તેજ કહે છે–સૌધર્મ કલ્પ અને જ્યોતિષ્ક આદિ દેવોના દરેક ભેદમા દેવોથી દેવીઓ બત્રીસગુણી હોય છે ગાથામા મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી બત્રીસ વધારે લેવાની છે જીવાભિગમ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે–'તિર્યંચ પુરૂષોથી તિર્યંચ સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ ગુણી અને સત્તાવીસ વધારે છે, અને દેવ પુરૂષોથી દેવ સ્ત્રીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે' તથા ઇશાન કલ્પની દેવીઓથી સૌધર્મકલ્પના દેવો વિમાન ઘણા હોવાથી સખ્યાતગુણા છે તે આ પ્રમાણે–ઇશાન દેવલોકમા અઠ્ઠાવીસ લાખ વિમાનો છે, અને સૌધર્મ દેવલોકમા બત્રીસ લાખ વિમાનો છે વળી સૌધર્મકલ્પ દક્ષિણદિશામા છે, અને ઇશાન કલ્પ ઉત્તર દિશામા છે દક્ષિણદિશામા કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી

અને જીવસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સખ્યા વધારે હોવાથી ઇશાનકલ્પના દેવીથી સૌધર્મકલ્પના દેવો સખ્યાતગુણા છે અહિં શકા થાય છે કે-દક્ષિણ દિશિમા કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થાય છે માટે સૌધર્મકલ્પના દેવો સખ્યાતગુણા છે એમ કહ્યુ, આ યુક્તિ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકની અપેક્ષાએ સનત્કુમાર કલ્પના દેવો પણ સખ્યાતગુણા કહેવા જોઈએ, કેમકે બનેમા યુક્તિનુ સામ્ય છે તો માહેન્દ્રકલ્પના દેવોથી સનત્કુમારના દેવો અસખ્યાતગુણા કેમ કહ્યા ? અને અહિં સૌધર્મના સખ્યાતગુણા કેમ કહ્યા ? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે-પન્નવણા સૂત્રના મહાદડકમા તેમજ કહ્યુ છે માટે અહિં પણ તેમજ કહેવામા આવ્યુ છે તે મહાદડક-મોટુ અ૫બહુત્વ પહેલા કહ્યુ છે તથા સૌધર્મકલ્પના દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે સૌધર્મકલ્પની દેવીઓથી ભવનવાસિ દેવો અસખ્યાતગુણા છે તે આ પ્રમાણે-અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા રહેલ આકાશ પ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને બીજા વર્ગમૂળસાથે ગુણતા આકાશ પ્રદેશની જે સખ્યા થાય તેટલી ઘનીકૃત લોકના એક પ્રાદેશિકી સૂચિશ્રેણિમા જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલા ભવનપતિ દેવ દેવીઓની સખ્યા છે અને તેના બત્રીસમા ભાગમાથી એક રૂપ ન્યૂન ભવનપતિ દેવો છે તેથી સૌધમ દેવીથી ભવનપતિ દેવો અસખ્યાતગુણા છે ભવનવાસિ દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે ૬૮

હવે રત્નપ્રભાદિના સબધમા કહે છે—

रयणप्पभिया खहयरयणिदि सखेज्ज तत्तिरिक्खीओ ।
सव्वत्थ तओ थलयर जलयर वण जोइसा चेव ॥६९॥

रत्नप्रभिका' खचरपञ्चेन्द्रिया. सख्येयगुणास्तत्तिरश्च्य. ।
सर्वत्र तत. स्थलचरा जलचरा व्यन्तरा ज्योतिष्काश्चैवम् ॥६९॥

અર્થ—તેઓથી રત્નપ્રભાના નારકી અને ખેચર પચેન્દ્રિય પુરૂષો ઉત્તરોત્તર અસખ્યાતગુણા છે તેની સ્ત્રી સખ્યાતગુણી છે તેનાથી જળચર સ્થળચર વ્યતર અને જ્યોતિષ્ક ઉત્તરોત્તર સખ્યાત સખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—ભવનવાસિ દેવીથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસખ્યાતગુણા છે કારણ કે અગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશ રાશિ સાથે તેના પેલા વર્ગ મૂળને ગુણતા જે પ્રદેશ સખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ તેઓ છે તેઓથી પણ ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરૂષો અસખ્યાતગુણા છે કારણ કે તેઓ પ્રતરના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ અસખ્ય સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે પહેલી નારકીના પ્રમાણમા હેતુભૂત સૂચિશ્રેણિથી ખેચર પચેન્દ્રિય

પુરૂષોના પ્રમાણભૂત સૂચિશ્રેણિ અસખ્યાતગુણી હોવાથી અસખ્યાતગુણા છે તેનાથી ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યુવતિઓ સખ્યાતગુણી છે કારણ કે તેઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે આ પ્રમાણે તિર્યંચોમા સર્વત્ર પોત પોતાની જાતિમા પુરૂષની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ સખ્યાતગુણી એટલે ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે કહેવી દરેક સ્થળે એમજ કહેવાશે ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રીઓથી સ્થલર પુરૂષો સખ્યાત ગુણા છે, કારણ કે પ્રતરના મોટા અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ અસખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ તેઓ છે તેઓથી પણ તેની સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે તેઓથી પણ મત્સ્ય મગર આદિ જળચર પુરૂષો સખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ પ્રતરના અતિમોટા અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ અસખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે તેઓથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે તેઓથી પણ વ્યન્તર પુરૂષો સખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ સખ્યાતા કોડાકોડી યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા સામાન્યત-પુરૂષ અને સ્ત્રી બને મળીને વ્યતરો છે અહિ તો કેવળ પુરૂષનીજ વિવક્ષા હોવાથી તેઓ સપૂર્ણ સમુહની અપેક્ષાએ બત્રીસમા ભાગથી એકરૂપ હીન છે તેથી જળચર સ્ત્રીઓથી વ્યતર પુરૂષો સખ્યાતગુણા ઘટે છે તેઓથી પણ વ્યન્તરીઓ બત્રીસ ગુણી અને બત્રીસ વધારે છે તેઓથી પણ જ્યોતિષ્ક પુરૂષ દેવો સખ્યાતગુણા છે સામાન્યત જ્યોતિષ્ક દેવો બસો છપ્પન અગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા છે માત્ર અહિ પુરૂષ દેવની વિવક્ષા હોવાથી તેઓ પોતાના સપૂર્ણ સમુહની સખ્યાની અપેક્ષાએ બત્રીસમા ભાગથી એકરૂપ ન્યૂન છે તેથી વ્યતરીઓથી જ્યોતિષ્ક પુરૂષ દેવો સખ્યાતગુણા ઘટે છે જ્યોતિષ્ક પુરૂષદેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે કહ્યુ છે કે 'દેવોમા સર્વત્ર બત્રીસગુણી અને બત્રીસ દેવીઓ હોય છે' ૬૯

હવે નપુસક ખેચર આદિના સબધમા કહે છે—

तत्तो नपुंसखहयर संखेज्जा थलयर जलयर नपुंसा ।
चउरिंदि तओ पणबिति इंदिय पज्जत्त किंचिहिया ॥७०॥

ततो नपुंसकखेचरा संख्येयगुणाः स्थलचरा जलचरा नपुंसकाः
चतुरिन्द्रियाः ततः पञ्चद्वित्रीन्द्रियाः पर्याप्ताः किञ्चिदधिकाः ॥७०॥

અર્થ—તેઓથી નપુસક ખેચર સખ્યાતગુણા છે તેઓથી અનુક્રમે નપુસક સ્થળચર અને જળચર ઉત્તરોત્તર સખ્યાતગુણા છે, તેઓથી ચૌરિન્દ્રિય સખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય અને તેઇન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર અ

ધિક અધિક છે,

ટીકાનુ૦—જ્યોતિષ્ક દેવીઓથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતગુણા છે કોઈ સ્થળે 'तत्तो य सत्त' એવો પાઠ છે તેમાં 'य' શબ્દ સમુચ્ચયાર્થે સમજવો તથા જેઓ 'तत्तो असत्त' એવો પાઠ લઈ જ્યોતિષ્ક દેવીઓથી ખેચર નપુંસકો અસંખ્યાતગુણા છે એવું વ્યાખ્યાન કરે છે, તેઓ એ પ્રમાણે કેમ વ્યાખ્યાન કરે છે તે અમે સમજી શકતા નથી કારણ કે અહિંથી આગળ પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયો આશ્રયી જે કહેવાશે, તે પણ જ્યોતિષ્ક દેવની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગુણા જ ઘટે છે સંખ્યાત ગુણા શી રીતે ઘટે ? તો કહે છે–બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા જ્યોતિષ્ક દેવો છે, આ હકીકત પહેલા દ્રવ્ય પ્રમાણ દ્વારની પંદરમી ગાથામાં કહી છે, તે આ પ્રમાણે–'બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશવડે ભગાયેલો પ્રતર જ્યોતિષ્ક દેવોવડે અપહરાય છે' તથા અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય છે પહેલા દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારની બારમી ગાથામાં કહ્યું છે કે–'પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો અનુક્રમે અંગુલના સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કહે છે' અહિં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ બસો છપ્પન્ન અંગુલ સંખ્યાતગુણ જ થાય છે આ પ્રમાણે વિચારતા જ્યોતિષ્ક દેવોની અપેક્ષાએ જ્યારે પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયો પણ સંખ્યાત ગુણા જ ઘટે છે, તો પછી પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકો માટે તો શું કહેવું ? અર્થાત્ તે પણ સંખ્યાતગુણા જ ઘટે અસંખ્યાતગુણા નહિ કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે–દેવ દેવીની વિવક્ષા વિનાજ સામાન્યતઃ જ્યોતિષ્કની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે, પરંતુ જ્યોતિષ્ક દેવીની અપેક્ષાએ તો અસંખ્યાતગુણાજ ઘટે છે એ પ્રમાણે કહેલું તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે તે તો શૂન્ય પ્રલાપ માત્રજ છે તે આ પ્રમાણે–જો દેવ પુરૂષોની અપેક્ષાએ દેવીઓ અસંખ્યાતગુણી હોય તો કુલ દેવની સંખ્યામાંથી દેવ પુરૂષની સંખ્યા બાદ કરતા કેવળ દેવીની અપેક્ષાએ ખેચરપંચેન્દ્રિય નપુંસકો અસંખ્યાતગુણા ઘટી શકે પરંતુ તેમ નથી કારણ કે દેવીની અપેક્ષાએ દેવો બત્રીસમા ભાગે જ છે એટલે દેવની કુલ સંખ્યામાંથી દેવપુરૂષની સંખ્યા બાદ કરવા છતા પણ જ્યોતિષ્ક દેવીથી ખેચર નપુંસકો સંખ્યાતગુણા જ થાય, અસંખ્યાતગુણા નહિ તથા ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકોથી સ્થળચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકો

૧ મૂળ ટીકામાં આ પાઠ છે તેમાં तत्तो समत्त सहयर એમ પાઠ છે

સખ્યાતગુણા છે તેઓથી જઘન્ય પચેન્દ્રિય નપુસકો સખ્યાતગુણા છે તેઓથી પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સખ્યાતગુણા છે તેઓથી પર્યાપ્ત સજ્ઞિ અસજ્ઞિરૂપ બને ભેદવાળા પચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે જો કે પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયથી આરભી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય સુધિના દરેક ભેદો અગુલના સખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે તો પણ અંગુલનો સખ્યાતમો ભાગ સખ્યાતા ભેદવાળો હોવાથી અને તે અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો હોવાથી ઉપર જે અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે તે વિરૂદ્ધ નથી ૭૦

હવે અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિયાદિના સબધમા અલ્પબહુત્વ કહે છે—

असखा पण किंचिहिय सेस कमओ अपज्ज ओभयओ ।
पचेंदिय विसेसहिया चउतिय बेइंदिया तत्तो ॥ ७१ ॥

असंख्येयाः पञ्चेन्द्रियाः किञ्चिदधिकाः शेषाः क्रमशोऽपर्याप्ता उभये
पंचेन्द्रिया विशेषाधिकाश्चतुरिन्द्रिया त्रेइन्द्रियास्तेइन्द्रियास्ततः

અર્થ—તેઓથી અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય અસખ્યાતગુણા છે, તેઓથી અનુક્રમે અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયાદિ વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયથી અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય અસખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે જો કે અપર્યાપ્ત પ. ચેન્દ્રિયથી આરભી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય સુધિના દરેક ભેદો અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તો પણ અગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો લેવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે જે અલ્પબહુત્વ કહ્યુ છે, તે કોઇ પણ રીતે વિરોધને પ્રાપ્ત થતુ નથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો ? સામાન્યત ઇન્દ્રિયવાળા તેમજ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તામાથી કોણ કોની તુલ્ય અલ્પ બહુ કે વિશેષાધિક છે ? હે ગૌતમ ? સૌથી અલ્પ પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય છે, પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય અસખ્યાતગુણા છે, અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે' ૭૧

ત્યાદિ અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત રૂપ પંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી પણ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયાદિના અલ્પબહુત્વ કહેવાના પ્રસંગે કહ્યુ છે કે-'પંચેન્દ્રિયો થોડા છે અને વિપરીતપણે ચૌરિન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય પર્યંત વિકલેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે' ૭૧

હવે પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ કાયાદિના સંબંધમાં અલ્પબહુત્વ કહે છે—

पज्जत्त बायर पत्तेयतरू असखेज्ज इति निगोयाओ ।
पुढवी आउ वाउ बायरअपज्जत्ततेउतओ ॥ ७२ ॥

पर्याप्तबादरप्रत्येकतरवोऽसंख्येयगुणा इति निगोदा ।
पृथिव्य आपो वायवो बादरापर्याप्ततेजांसि तत' ॥७२॥

અર્થ—તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી બાદર પર્યાપ્ત નિગોદો અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ્ અને વાઉ ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત તેઉ અસંખ્યાત ગુણા છે

ટીકાનુ૰—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયોથી પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો અસંખ્યાતગુણા છે જો કે પહેલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિની જેમ બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા કહ્યા છે, તોપણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા ભેદ થતા હોવાથી બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના પરિમાણના પ્રસંગે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ બેઇન્દ્રિયના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યેય ગુણહીન લેવો કેમકે ભાગનાર અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઘણો નાનો લેવામાં આવે તોજ જવાબ મોટો આવે માટે અહિં કોઈ વિરોધ નથી વળી આ હકીકત આ પ્રમાણે જ સ્વીકારવી જોઈએ, કારણ કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના મહાદંડકમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાદરપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણ કહેલી છે અહિં એમ શંકા થાય કે-મહાદંડકમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિના સંબંધમાં કહેલુ હોવાથી અસંખ્યાત ગુણપણુ ઘટી શકે, એ બરાબર છે પરંતુ અહિં તો અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયો કહ્યા, ત્યાર પછી અનુક્રમે ચૌરિન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિયના સંબંધમાં કહ્યુ છે, અને તેની પછી પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ માટે કહ્યુ છે

તેથી તેઓ અસખ્યાતગુણા કઈ રીતે ઘટી શકે ? વચમા ઘણાના સબધમા કહ્યા પછી વનસ્પતિના સબધમા કહ્યુ હોવાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયથી વિશેષાધિક પણ જ ઘટે તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—અહિં કઇ દોષ નથી કારણ કે જો કે વચમા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિના સબધમા કહ્યુ છે છતા તેઓ સઘળા પૂર્વ પૂર્વથી વિશેષાધિક વિશેષાધિક જ કહ્યા છે વિશેષાધિક એટલે પૂર્વની સખ્યાથી થોડા વધારે, પરતુ સખ્યાતગુણ અધિક નહિ તેથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસખ્યાતગુણ કહ્યા છે છતા પણ મહાદડકમા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ અસખ્યાતગુણાજ કહ્યા છે એમ સમજવુ તેઓથી પણ બાદર પર્યાપ્ત નિગોદો—અનતકાયના શરીરો અસખ્યાતગુણા છે તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસખ્યાતગુણ છે અહિં જો કે પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ પૃથ્વીકાય અને અપ્કાયના જીવો અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિરૂપ ખડો એક પ્રતરમા જેટલા થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તો પણ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગના અસખ્ય ભેદ છે તેથી અગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે અસખ્યેયગુણ હીન હીન ગ્રહણ કરવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે અસખ્યેયગુણ અસખ્યેયગુણ કહેતા કોઈ દોષ આવતો નથી આ રીતે પણ દોષ નથી કેમકે મહાદડકમા પણ અસખ્યેયગુણા કહ્યા છે મહાદડક પહેલા કહી ગયા છે તથા બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાયથી બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય અસખ્યાતગુણા છે ઘનીકૃતલોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ અસખ્ય પ્રતરના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ તેઓ છે તેઓથી પણ અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાય અસખ્યાતગુણા છે તેઓ અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે ૭૨

હવે અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ આદિના સબધમા કહે છે—

बादर तरु निगोया पुढवीजलवाउतेउ तो सुहुमा।
तत्तो विसेसअहिया पुढवी जल पवण काया उ ॥ ७३॥

बादरतरुनिगोदा पृथ्वीजलवायुतेजांसि ततः सूक्ष्माः।
ततः विशेषाधिकाः पृथ्वीजलपवनकायास्तु ॥७३॥

અર્થ—તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાય અસખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્તબાદર નિગોદો અસખ્યાતગુણા, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ અને વાઉ ઉત્તરોત્તર અસખ્યાતગુણા, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય અસખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી જળ અને વાયુકાય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત પદની પૂર્વની ગાથામાંથી અનુવૃત્તિ લેવાની છે તેથી અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયના જીવોથી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે ૭૩

હવે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાયાદિના સંબંધે અલ્પબહુત્વ કહે છે—

संखेज्ज सुहुम पज्जत्त तेउ किंचिहिय भुजलसमीरा ।
तत्तो असंखगुणिया सुहुमनिगोया अपज्जत्ता ॥ ७४ ॥

संख्येयाः सूक्ष्माः पर्याप्ताः तेजांसि किञ्चिदधिका भूजलसमीरा ।
ततोऽसंख्येयगुणाः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः ॥७४॥

અર્થ—તેઓથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત તેઉકાય સંખ્યાતગુણા, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી જળ અને વાયુ અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો અસંખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય સંખ્યાતગુણા છે કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો હમેશા ઘણા હોય છે તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અસંખ્યાતગુણા છે ૭૪

હવે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદાદિના સંબંધમાં કહે છે—

संखेज्जगुणा तत्तो पज्जत्ताणतया तओ भव्वा ।
पडिवडियसम्मसिद्धा वण वायर जीव पज्जत्ता ॥७५॥

संख्येयगुणाः ततः पर्याप्ताः अनन्ताः ततोऽभव्याः ।
प्रतिपतितसम्यक्त्वाः सिद्धाः वनस्पतयः बादराः जीवाः पर्याप्ताः ।

અર્થ—તેઓથી પર્યાપ્ત અનંતકાય સંખ્યાતગુણા, તેઓથી અભવ્ય અનંતગુણા, તેઓથી પ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વી અનંતગુણા, તેઓથી સિદ્ધો અનંતગુણા અને તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવો અનંતગુણા છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો સંખ્યાત-ગુણા છે જો કે અહિં અપર્યાપ્ત તેઉકાયથી આરંભી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપર્યંત સામાન્ય રીતે અન્યત્ર અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ કહેવાય છે તોપણ અસંખ્યાતાના અનંખ્ય ભેદ હોવાથી અને ઉત્તરોત્તર મોટું મોટું અસંખ્યાતું લેવાનું હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ કોઇપણ રીતે વિરૂદ્ધ નથી તેમજ મહાદંડકમાં પણ તેવો જ પાઠ છે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી અભવ્યો અનંતગુણા છે કેમકે તેઓ જઘન્યયુક્ત અનંત પ્રમાણ છે અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંતામાં એક રૂપ નાખીએ એટલે જઘન્ય યુક્ત અનંતુ થાય અભવ્ય જીવો તેટલાજ છે' તેઓથી પણ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે ગયેલા અનંતગુણા છે તેઓથી સિદ્ધના જીવો અનંતગુણા છે અને તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયના જીવો અનંતગુણા છે ૭૫

હવે સામાન્ય પર્યાપ્ત બાદરાદિના સંબંધમાં કહે છે—

किंचिहिया सामन्ना एए उ असंख वण अपज्जत्ता।
एए सामन्नेण विसेसअहिया अपज्जत्ता ॥ ७६ ॥

किञ्चिदधिकाः सामान्या एते तु असंख्येयगुणा वना अपर्याप्ताः।
एते सामान्येन विशेषाधिका अपर्याप्ताः ॥७६॥

અર્થ—તેઓથી સામાન્યપણે પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા, અને તેઓથી સામાન્ય અપર્યાપ્ત બાદર વિશેષાધિક છે

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવોથી સામાન્યપણે પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયજીવો વિશેષાધિક છે કારણ કે પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી વનસ્પતિ આદિ વિશેષણ વિનાના બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો સામાન્યપણે વિશેષાધિક છે ૭૬

હવે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વનસ્પતિ આદિ સંબંધે કહે છે—

सुहुमा वणा असंखा विसेसहिया इमे उ सामन्ना।
सुहुमवणा संखेज्जा पज्जत्ता सव्व किंचिहिया ॥७७॥

सूक्ष्मा वनाः असंख्येयगुणाः विशेषाधिका इमे तु सामान्याः।
सूक्ष्मा वना संख्येयाः पर्याप्ताः सर्वे किञ्चिदधिकाः ॥७७॥

અર્થ—તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી સામાન્ય અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વિશેષાધિક, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ સંખ્યેયગુણા, તેઓથી સઘળા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત વિશેષાધિક છે

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય જીવોથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી સામાન્ય-વનસ્પતિ આદિ વિશેષણ વિનાના અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમા સમાવેશ થાય છે તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો તથા સ્વભાવે હમેશા સંખ્યાતગુણાજ હોય છે કેવળજ્ઞાની મહારાજે તેમજ દેખેલુ છે માટે તથા તેઓથી સઘળા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિનો પણ તેમા સમાવેશ થાય છે માટે અહિ એમ શકા થાય કે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોથી સઘળા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા? અસંખ્યાતગુણા કેમ ન કહ્યા? કારણ કે ઘણી મોટી સંખ્યાવાળા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો તેમા સમાવેશ થાય છે તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે-પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી કોઇ રીતે અસંખ્યાતગુણા થતા નથી કારણ કે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોની અપેક્ષાએ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ જીવો પણ બહુ અલ્પ સંખ્યાવાળા છે કેમકે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે, અને પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત જીવો પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણજ છે ૭૭

હવે પર્યાપ્તાપર્યાપ્ત સૂક્ષ્માદિના સંબંધમા કહે છે—

पज्जत्तापज्जत्ता सुहुमा किंचिहिया भव्वसिद्धिया ।
तत्तो बायर सुहुमा निगोय वणस्सइजिया तत्तो ॥७८॥

पर्याप्तापर्याप्ता सूक्ष्मा' किञ्चिदधिका. भव्यसिद्धिका ।
ततो बादरसूक्ष्मा निगोदा वनस्पतिजीवा तत ॥७८॥

અર્થ—તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે તેઓથી ભવ્યસિદ્ધિક જીવો વિશેષાધિક, તેઓથી બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદો વિશેષાધિક, અને તેઓથી સઘળા વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે

ટીકાનુ૦—સઘળા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવોથી સઘળા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે તેઓથી ભવ્યસિદ્ધિઆ જીવો વિશેષાધિક છે કારણ કે સર્વ જીવોની સંખ્યામાથી જઘન્યયુક્ત અનંત પ્રમાણ અભવ્યની સંખ્યા કાઢી નાખતા શેષ સઘળા જીવો ભવ્ય છે, માટે પૂર્વોક્ત

સખ્યાથી ભવ્ય જીવો વિશેષાધિક કહ્યા છે તેઓથી પણ બાદર અને સૂક્ષ્મ બને મળી નિગોદ જીવો વિશેષાધિક છે કેમકે તેમા કેટલાક અભવ્ય જીવોની સખ્યાનો પણ સમાવેશ થાય છે માટે

પ્રશ્ન—ભવ્ય જીવોથી બાદર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા ? સખ્યાત કે અસખ્યાતગુણા કેમ નહિ ? કેમકે નિગોદમા ભવ્ય અભવ્ય બને પ્રકારના જીવો છે, અને ભવ્ય જીવો નિગોદ સિવાયના જીવભેદોમા પણ છે એટલે નિગોદ અને તે સિવાયના જીવભેદોમા રહેલા ભવ્ય જીવોથી માત્ર નિગોદના જીવો કે જેમા અનત અભવ્યો પણ રહેલા છે તે વિશેષાધિક કેમ ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવોથી બાદર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો સખ્યાત કે અસખ્યાતગુણા કોઈ પણ રીતે ઘટી શકતા નથી, કેમકે અહિં અભવ્ય સિવાયના ભવ્યોનો વિચાર કર્યો છે અભવ્યો યુક્ત અનત સખ્યા પ્રમાણ છે, અને બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદ વિનાના શેષ સઘળા જીવોનો સરવાળો અસખ્ય લોકાકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ જ છે તેથી અભવ્યો અને ભવ્યોની મોટી સખ્યા તો બાદર નિગોદમા જ રહેલી છે અન્યત્ર નહિ તથા ભવ્યની અપેક્ષાએ અભવ્યો ઘણાજ અલ્પ છે–અનતમો ભાગ માત્ર છે–એટલે અભવ્ય અનત જીવો સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદમા રહેલા છે છતા પણ કુલ ભવ્ય જીવોથી બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોની કુલ સખ્યા વિશેષાધિકજ થાય છે સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદ જીવોથી સામાન્યથી વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે કારણ કે પ્રત્યેક શરીરી વનસ્પતિકાયના જીવોનો પણ તેમા સમાવેશ થાય છે માટે ૭૮

હવે સામાન્ય એકેન્દ્રિયાદિ માટે કહે છે—

एगिंदिया तिरिक्खा चउगइमिच्छा य अविरइजुया य।
सकसाया छउमत्था सजोग ससारि सव्वे वि ॥ ७९॥

एकेन्द्रिया तिर्यञ्च चातुर्गतिकमिथ्यादृष्टयश्चाविरतियुताश्च।
सकषायाश्छद्मस्था सयोगा ससारिण सर्वेऽपि ॥७९॥

અર્થ—તેઓથી એકેન્દ્રિયો, તિર્યંચો, ચારે ગતિના મિથ્યાત્વીઓ, અવિરતિ, સકષાયી, છદ્મસ્થો, યોગવાળા અને સઘળા સસારી જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે

ટીકાનુ૦—સઘળા વનસ્પતિજીવોથી સામાન્યત એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે કેમકે બાદર અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની સખ્યાનો તેમા સમાવેશ થાય છે માટે તેઓથી સામાન્યત તિર્યંચો વિશેષાધિક છે, કેમક પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બે-

ન્દ્રિયાદિ જીવોની સખ્યાનો તેમા સમાવેશ થાય છે માટે તેઓથી ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનક વાળા કેટલાક સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય વિનાના સઘળા તિર્યંચો મિથ્યાદષ્ટિ છે, તેઓનો તથા અસખ્યાતા મિથ્યાદષ્ટિ નારક દેવ અને મનુષ્ય જીવોનો તેમા સમાવેશ થાય છે, માટે તિર્યંચ જીવોની અપેક્ષાએ ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ વિશેષાધિક કહ્યા છે તેઓથી અવિરતિ યુક્ત-વિરતિવિનાના જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે કેટલાક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓનો તેમા સમાવેશ થાય છે માટે તેઓથી કષાય યુક્ત આત્માઓ વિશેષાધિક છે, કેમકે દેશવિરતિથી આરભી સૂક્ષ્મસપરાય સુધિના ગુણસ્થાનકોમા રહેલા કેટલાક જીવેનો તેમા સમાવેશ થાય છે માટે તે ઓથી છદ્મસ્થો વિશેષાધિક છે, કેમકે તેમા ઉપશાતમોહી તેમજ ક્ષીણમોહી જીવોનો સમાવેશ થાય છે માટે તેઓથી યોગવાળા આત્માઓ વિશેષાધિક છે, સયોગિ કેવળિ જીવોનો તેમા સમાવેશ થાય છે માટે તેઓથી સસારિ જીવો વિશેષાધિક છે, અયોગિ કેવળિનો સમાવેશ થાય છે માટે, અને તેઓથી સઘળા જીવો વિશેષાધિક છે, કારણ કે સિદ્ધના જીવોનો તેમા સમાવેશ થાય છે માટે ૭૯

આ પ્રમાણે સામાન્યત સર્વજીવો આશ્રયિ અલ્પબહુત્વ કહ્યુ હવે ગુણસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उवसत खवग जोगी अपमत्त पमत्त देससासाणा ।
मीसाविरया चउ चउ जहुत्तर सख सखगुणा ॥८०॥

उपशान्तात् क्षपका योगिन अप्रमत्ता प्रमत्ता दशा सासादना ।
मीश्रा अविरता चत्वार चत्वार यथोत्तर सख्येयासख्येयगुणा ॥८०॥

અર્થ—ઉપશામક અને ઉપશાતમોહિથી અનુક્રમે ક્ષપક સયોગિ અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત એ ચાર ઉત્તરોત્તર સખ્યાત સખ્યાત ગુણા છે અને તેઓથી દેશવિરતિ સાસ્વાદન મીશ્ર અને અવિરતિ એ ચારે ઉત્તરોત્તર અસખ્યાત અસખ્યાત ગુણા છે

ટીકાનુ૦—ગાથામા ગ્રહણ કરેલ 'उवसन्त' એ પદથી ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરનારા આઠમા નવમા અને દશમાગુણસ્થાનકવાળા તથા જેણે ચારિત્રમોહનીયની સર્વથા ઉપશમના કરી છે તે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકવાળા એમ બન્ને ગ્રહણ કરવાના છે એજ પ્રમાણે ગાથામા ગ્રહણ કરેલ 'खवग' પદથી ચારિત્ર મોહની ક્ષપણા કરનાર આઠમાથી દશમા ગુણસ્થાનક સુધિના અને ક્ષીણ મોહ બારમા ગુણસ્થાનકવાળા એમ બન્ને લેવાના છે ઉપશાતથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર સખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર અસખ્યાત

ગુણા છે તે આ પ્રમાણે-ઉપશામક આઠમાથી દશમા ગુણસ્થાનક સુધિના આત્માઓ અને ઉપશાંત મોહિ આત્માઓ સૌથી અલ્પ છે કેમકે શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયી વિચારતા પણ વધારેમા વધારે તેઓની એક બે કે ત્રણ આદિ નિયત સંખ્યા પ્રમાણ છે માટે તેઓથી ક્ષપક અને ક્ષીણમોહિ આત્માઓ સંખ્યાતગુણા છે કારણ કે તેઓની શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયિ પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા શત પૃથકત્વ પ્રમાણ છે માટે ઉપશમ અને ક્ષપક શ્રેણિમા કહેલુ ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ તે બંને શ્રેણિમા જ્યારે વધારેમા વધારે જીવો હોય ત્યારે ઘટે છે કારણ કે કેટલીક વખત આ બંને શ્રેણિમા કોઈ પણ જીવો હોતા જ નથી, કોઈ વખત બંનેમા હોય છે, અને સરખા જ હોય છે, કોઇ વખત ઉપશમક થોડા અને ક્ષપક જીવો વધારે હોય છે, કોઈ વખત ક્ષપક થોડા અને ઉપશમક વધારે હોય છે, એમ અનિયતપણે હોય છે ક્ષપક જીવોથી સયોગિ કેવળિઓ સંખ્યાતગુણા હોય છે, કેમકે તેઓ ઓછામા ઓછા પણ કોટિ પૃથક્ત્વ હોય છે માટે તેઓથી અપ્રમત્તયતિ સંખ્યાતગુણા હોય છે, કેમકે તેઓ બેહજાર ક્રોડ પ્રમાણ હોઇ શકે છે માટે તેઓથી પ્રમત્તયતિઓ સંખ્યાતગુણા છે, કેમકે તેઓ કોટિ સહસ્ર પૃથકત્વ હોય છે માટે તેઓથી પણ દેશવિરતો અસંખ્યાતગુણા છે, અસંખ્યાતા તિર્યંચોનો દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે સંભવ છે માટે અહિં અસંખ્યાતાનુ કેટલુ પ્રમાણ લેવુ તેના જવાબમા કહે છે કે-ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ લેવો તેઓથી પણ સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતગુણા છે, આ ગુણસ્થાનક અનિત્ય હોવાથી જ્યારે તેમા ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે આ અલ્પબહુત્વ ઘટે છે કારણ કે કોઈ વખત તેઓ સર્વથા હોતા નથી કોઇ વખત હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક બે પણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશવિરતિના પ્રમાણના હેતુભૂત ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે તેઓથી મિશ્રદૃષ્ટિજીવો અસંખ્યાતગુણા છે તેઓ સાસ્વાદનના પ્રમાણમા હેતુભૂત ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે આ ગુણસ્થાનક પણ અનિત્ય હોવાથી જ્યારે તેમા ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારેજ આ અલ્પબહુત્વ ઘટે છે નહિ તો કોઇ વખત હોય છે કોઇ વખત નથી પણ હોતા, હોય ત્યારે જઘન્યથી એક બે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત સંખ્યા હોય છે તેઓથી પણ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતગુણા છે કારણ કે તેઓ મિશ્રદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે ૮૦

હવે શેષ ગુણસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उक्कोसपए सता मिच्छा तिसु गईसु होंतसखगुणा ॥
तिरिए सणतगुणिया सन्निसु मणुएसु सखगुणा ॥ ८१ ॥

उत्कृष्टपदे सन्त मिथ्यादृष्टय. तिसृषु गतिषु भवन्त्यसंख्येयगुणा
तिर्यक्षु तेऽनन्तगुणाः संज्ञिषु मनुजेषु सख्येयगुणाः ॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોથી તિર્યંચ સિવાય ત્રણ ગતિમા ઉત્કૃષ્ટ પદે વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અસખ્યાત ગુણા છે, તેઓથી તિર્યંચ ગતિમા મિથ્યાદૃષ્ટિઓ અનતગુણા છે તથા સ્વજાતીય અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોથી મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યો સખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોથી નારક મનુષ્ય અને દેવ એ ત્રણ ગતિમા ઉત્કૃષ્ટ પદે વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અસખ્યાતગુણા છે તેઓથી પણ તિર્યંચગતિમા વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સઘળા નિગોદ જીવો મિથ્યાત્વી હોવાથી અનતગુણા છે તથા ગર્ભજ મનુષ્યોમા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકવાળા મનુષ્યોથી મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યો સખ્યાતગુણાજ છે કેમકે તેઓ સઘળા મળી સખ્યાતાજ છે તથા જે ભવસ્થ અયોગિ કેવળિ જીવો છે તે ક્ષપક તુલ્ય હોય છે કેમકે તેઓની સખ્યા પણ વધારેમા વધારે શતપૃથકત્વજ હોય છે અને અભવસ્થ અયોગિકેવળિ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોથી અનત ગુણા છે, સિદ્ધો અનતા છે અને તે સઘળા અયોગિ છે માટે. ૮૧

આ રીતે અલ્પબહુત્વ કહ્યુ અને તે કહેવાથી સત્પદાદિ પ્રરૂપણા સપૂર્ણ કરી આ સત્પદાદિ પ્રરૂપણા અતીવ ગહન છે છતા પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની કૃપાથી તેનુ મે અલ્પમાત્ર વર્ણન કર્યુ છે અલ્પબુદ્ધિવાળા મે જિનેશ્વરોના આગમથી જે કઇ વિરૂદ્ધ કહ્યુ હોય તેને તત્ત્વજ્ઞ વિદ્વાનોએ મારા પર કૃપા કરી શોધી લેવુ હવે પૂર્વે જીવોના ચૌદ ભેદો વર્ણવ્યા છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે—

एगिंदिय सुहुमियरा सन्नियर पणिंदिया सवितिचउ ॥
पजत्तापजत्ताभेएण चोद्दसग्गामा ॥ ८२ ॥

एकेन्द्रिया' सूक्ष्मेतरा. सञ्ज्ञीतरा' पञ्चेन्द्रिया. सद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ।
पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्दशग्रामा ॥ ८२ ॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ અને બાદર એકેન્દ્રિય સજ્ઞી અને અસજ્ઞી પચેન્દ્રિય બેઈ

ન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ સાતે પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોના ચૌદ પ્રકાર છે

ટીકાનુ૦—સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયવાળા સૂક્ષ્મ, અને બાદર નામ કર્મના ઉદયવાળા બાદર એમ એકેન્દ્રિયો બે પ્રકારે છે તથા સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એમ પચેન્દ્રિય જીવો બે ભેદે છે તે ચાર ભેદ તથા બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એમ જીવોના સાત ભેદો થાય છે તે દરેક પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોનો કુલ ચૌદ ભેદો થાય છે આ ચૌદે ભેદોનુ પૂર્વે સવિસ્તર વર્ણન કર્યુ છે એટલે અહિ તેનુ વર્ણન કરતા નથી ૮૨

હવે છેલ્લો સંજ્ઞિપર્યાપ્ત ભેદ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકારે થાય છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે

मिच्छा सासणमिस्सा अविरयदेसा पमत्त अपमत्ता॥
अपुव्व बायर सुहुमोवसतखीणा सजोगियरा॥८३॥

मिथ्यादृष्टिः सासादनमिश्रौ अविरतदेशौ प्रमत्ताप्रमत्तौ ॥
अपूर्वबादरसूक्ष्मोपशान्तक्षीणा॰ सयोगीतरौ ॥ ८३॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ, અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત સયત, અપ્રમત્ત સયત, અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, ઉપશાતમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગિ, અને અયોગિકેવળિ એ ચૌદ ગુણસ્થાનકો છે તેનુ સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમા વિસ્તારથી કહ્યુ છે તેથી અહિ ફરી તેનુ વ્યાખ્યાન કરતા નથી ૮૩

આ ગુણસ્થાનકોમા વર્તતા જે જીવો કર્મનો બધ કરે છે તે કહે છે—

तेरसवि बधगा ते अट्ठविहं बधियव्वय कम्म ॥
मूलुत्तरभेय ते साहिमो ते निसामेह ॥८४॥

त्रयोदशापि बन्धकास्ते अष्टविध बन्धव्य कर्म ॥
मूलोत्तरभेद तान् साधयाम' तान् निशमयत ॥८४॥

અર્થ—તેર ગુણસ્થાનકવર્તી તે જીવો મૂળ અને ઉત્તર ભેદવાળા બાધવા યોગ્ય આઠ પ્રકારના કર્મને બાધે છે તે અમે કહીએ છીએ, તેને તમે સાભળો

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરભી સયોગિકેવળિ સુધિના તેરે ગુણસ્થાનકમા વર્તતા જીવો યથાયોગ્ય રીતે પ્રતિસમય આઠ સાત ૭ કે એક કર્મને બાધે છે અયોગિકેવળિ ભગવાન હેતુનો અભાવ હોવાથી એક પણ કર્મનો બધ કરતા

નથી બાધવા યોગ્ય વસ્તુ વિના કોઈ પણ રીતે બધક હોતા નથી, માટે બાધવા યોગ્ય વસ્તુ કહે છે–બાધવા યોગ્ય જેનુ સ્વરૂપ ત્રીજા દ્વારમા કહેશે તે મૂળ અને ઉત્તર ભેદવાળા કર્મો છે તેમા મૂળ ભેદે કર્મ આઠ પ્રકારે છે, અને ઉત્તર ભેદે એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકારે છે, તે મૂળ અને ઉત્તર ભેદોને અમે વિસ્તાર પૂર્વક કહીએ છીએ સાવધાન થઈને સાભળો ૮૪

આ પ્રમાણે બધક નામનુ બીજુ દ્વાર પૂર્ણ થયુ,

બીજુ દ્વાર સમાપ્ત

ત્રીજુ બધવ્ય દ્વાર

આ પ્રમાણે બધક પ્રરૂપણા નામનુ બીજુ દ્વાર કહ્યુ, હવે બધવ્ય પ્રરૂપણા નામનુ ત્રીજુ દ્વાર કહે છે–બાધનાર ચૌદ ભેદવાળા જીવોને બાધવા યોગ્ય શુ છે ? કોનો બધ કરે છે ? તેનો વિચાર આ દ્વારમા કરશે તેમા બાધવા યોગ્ય–કર્મના મૂળ અને ઉત્તર ભેદો કહેવાનો આરભ કરતા પહેલા મૂળ ભેદો બતાવે છે કેમકે મૂળ ભેદોનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય તો ઉત્તર ભેદો સુખ પૂર્વક જાણી શકાય છે તે મૂળ ભેદો આ પ્રમાણે–

नाणस्स दसणस्स य आवरण वेयणीय मोहणीय ॥
आउ य नाम गोय तहतराय च पयडीओ ॥ १ ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चावरण वेदनीय मोहनीयम् ॥
आयुश्च नाम गोत्र तथान्तराय च प्रकृतय ॥ १ ॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શનનુ આવરણ–જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર, તથા અતરાય એ આઠ કર્મના મૂળ ભેદો છે,

ટીકાનુ૦—જે વડે વસ્તુનુ જ્ઞાન થાય એટલે કે નામ જાતિ ગુણ ક્રિયા આદિ સહિત વિશેષ બોધ જેવડે થાય તે જ્ઞાન તથા જેવડે દેખાય એટલે કે નામ જાતિ આદિ વિના સામાન્ય બોધ જે વડે થાય તે દર્શન કહ્યુ છે કે–'નામ જાતિ આદિરૂપ જે આકાર–વિશેષ બોધ તે વિના પદાર્થોનુ જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને સિદ્ધાતમા દર્શન કહ્યુ છે' જે વડે આચ્છાદન થાય–ઢકાય તે આવરણ

કહેવાય છે, એટલે કે-મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓનુ જેમા પ્રાધાન્ય છે એવા જીવવ્યાપાર દ્વારા ગ્રહણુ કરાયેલી કાર્મણુ વર્ગણાની અદરનો જે વિશિષ્ટ પુદ્ગલ સમુહ તે આવરણુ કહેવાય છે તેમા જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમુહ તે જ્ઞાન વરણુ, અને દર્શનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદગલ સમુહ તે દર્શનાવરણુ કહેવાય છે તથા સુખ અને દુખરૂપે જે અનુભવાય તે વેદનીય કહેવાય છે, જો કે સ ઘળા કર્મોનો અનુભવ થાય છે છતા પણુ વેદનીય શબ્દ પક જ આદિ શબ્દો ની જેમ રૂઢ અર્થવાળો હોવાથી સાતા અને અસાતારૂપે જે અનુભવાય તેજ વેદનીય કહેવાય છે, શેષ કર્મો કહેવાતા નથી તથા જે કર્મ આત્માને સદ્ અસદ્રૂપ વિવેકથી રહિત કરે, હુ કોણુ ? મારૂ શુ ? પર કોણુ ? અને પરાયુ શુ એવુ ભેદ જ્ઞાન ન થવા દે તે મોહનીય કહેવાય જે વડે અમુક અમુક ગ તિમા અમુક કાળ પર્યંત આત્મા ટકી શકે, પોતે કરેલા કર્મોવડે પ્રાપ્ત થયેલી નરકાદિ દુર્ગતિમાથી નીકળવાની ઇચ્છા છતા પણુ જે અટકાવે, પ્રતિ બધક પણાને પ્રાપ્ત થાય તે આયુ અથવા એક ભવમાથી બીજા ભવમા જતા આ ત્માઓને જેનો અવશ્ય ઉદય થાય તે આયુ તથા જે કર્મ ગતિ જાતિ આદિ અનેક પર્યાયોનો આત્માને અનુભવ કરાવે તે નામકર્મ તથા ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દોવડે જે બોલાવાય એવો જે ઉચ્ચ અને નીચ કુળમા ઉત્પન્ન થવારૂપ આ ત્માનો પર્યાય વિશેષ તે ગોત્ર, તે પર્યાય પ્રાપ્ત થવામા હેતુભૂત કર્મપણુ કારણુ મા કાર્યનો આરોપ થવાથી ગોત્ર કહેવાય છે અથવા જેનો ઉદય થવાથી આ ત્માનો ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દો વડે વ્યવહાર થાય તે ગોત્ર કહેવાય છે તથા જીવ અને દાનાદિકનુ વ્યવધાન અતર કરવા જે કર્મ પ્રાપ્ત થાય, એટલે કે જેના ઉદયથી જીવો દાનાદિ ન કરી શકે તે અતરાય કહેવાય છે આજ આઠ મૂળ પ્ર કૃતિઓ છે અહિ પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ ભેદ થાય છે ભાષ્યકાર ભગવાન્ કહે છે કે-' અથવા પ્રકૃતિ એટલે ભેદ ' એટલે કર્મના મૂળ આઠ ભેદ છે એ અર્થ થાય છે

પ્રશ્ન—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને આ ક્રમથી કહેવામા કઇ પ્રયોજન છે ? અથવા પ્રયોજન સિવાયજ આ ક્રમ પ્રવર્ત્તેલો છે ?

ઉત્તર—જે ક્રમ પૂર્વક જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મો પૂર્વે કહ્યા છે તે ક્રમ પૂર્વક કહેવામા પ્રયોજન છે, તે અમે કહીએ છીએ-તે આ પ્રમાણે-અહિં જ્ઞાન અને દર્શન એ જીવનુ સ્વરૂપ છે કારણુ કે જ્ઞાન અને દર્શનના અભાવે જીવત્વ હોઇ શકતુ જ નથી કેમકે ચેતના એ જીવનુ સ્વરૂપ છે જો જીવમા તે જ્ઞાન અને દર્શનનોજ અભાવ હોય તો તે જીવ કઇ રીતે હોઇ શકે ? માટે જીવમા તેના સ્વરૂપ રૂપ ચેતના-જ્ઞાન દર્શન હોવીજ જોઇએ જ્ઞાન અને દર્શનમા પણ જ્ઞાન

એ મુખ્ય છે કારણુ કે સઘળા શાસ્ત્રાદિ સંબંધી વિચાર જ્ઞાનદ્વારા જ થઇ શકે છે વળી જંઘાચારણાદિ સઘળી લબ્ધિઓ જ્ઞાનોપયોગમા વર્તમાન આત્માનેજ થાય છે, દર્શનોપયોગમા વર્તમાન આત્માને થતિ નથી કહ્યુ છે કે-'સાકારો પયોગિ આત્માને સઘળી લબ્ધિઓ થાય છે, અનાકારોપયોગિ આત્માને થતિ નથી' તથા જે સમયે આત્મા સઘળા કર્મ રહિત થાય¹ છે, તે સમયે જ્ઞાનો પયોગીજ હોય છે પરંતુ દર્શનોપયોગી હોતા નથી કેમકે દર્શનનોપયોગ બીજે સમયે હોય છે તે હેતુથી જ્ઞાન એ પ્રધાન છે તેને આવરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ હોવાથી તેને પહેલુ કહ્યુ છે, અને ત્યાર પછી દર્શનને આવરનાર દર્શનાવરણીય કર્મ કહ્યુ છે કારણુ કે જ્ઞાનોપયોગથી ચ્યુત આત્માની દર્શનોપયોગમા સ્થિરતા થાય છે આ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ પોતાના વિપાકને બતાવતા યથા યોગ્ય રીતે અવશ્ય સુખ અને દુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમા હેતુ થાય છે તે આ પ્રમાણે-અતિ ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસોદય વડે સૂક્ષ્મ અને અતિ સૂક્ષ્મ પદાર્થોનો વિચાર કરવામા અસમર્થ પોતાને જાણુતા ઘણા આત્માઓ અત્યંત ખેદ પામે છે-અત્યંત દુખનો અનુભવ કરે છે અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ પટુતા યુક્ત આત્મા સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર પદાર્થોને પોતાની બુદ્ધિવડે ભેદતો-જાણુતો અને ઘણાઓથી પોતાને ચડીઆતો જોતો અત્યંત આનંદનો-સુખનો અનુભવ કરે છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય અને ક્ષયોપશમ અનુક્રમે દુખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમા નિમિત્ત થાય છે તથા ગાઢ દર્શનાવરણીય કર્મના વિપાકોદય વડે જન્માંધ આદિ થવાથી ઘણા માણુનો અતિ અદ્દભૂત દુખનો અનુભવ કરે છે, અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવડે ઉત્પન્ન થયેલી કુશળતા દ્વારા સ્પષ્ટ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો યુક્ત થઈને યથાર્થ પણે વસ્તુને જોતો અત્યંત આનંદનો અનુભવ કરે છે આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મ દુખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમા નિમિત્તરૂપ થાય છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ વેદનીય કર્મના ઉદયમા હેતુ થાય છે એ અર્થ જણાવવા ત્રીજુ વેદનીય કર્મ કહ્યુ છે વેદનીય કર્મ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સુખ કે દુખ ઉત્પન્ન કરે છે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સંસારિ આત્માઓને અવશ્ય રાગ અને દ્વેષ થાય છે ઇષ્ટ વસ્તુનો સંયોગથવાથી સારૂ થયુ મને આ વસ્તુ મળી એવો ભાવ થાય છે, અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગથવાથી મને આ વસ્તુ ક્યાથી મળી ? ક્યારે એ દૂર થાય ? એવો ભાવ થાય છે એજ રાગ અને દ્વેષરૂપ છે રાગ અને દ્વેષ મોહનીય કર્મરૂપજ છે આ રીતે વેદનીયકર્મ મોહનીયના ઉદયમા કારણુ છે, એ અર્થ

---

૧ તેરમા ગુણસ્થાનના પહેલે સમયે, ચૌદમા ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે અને સિદ્ધ અવસ્થાના પ્રથમ સમયે આત્મા જ્ઞાનના ઉપયોગમાજ વર્તતા હોય છે

જણાવવા માટે વેદનીય પછી ચોથુ મોહનીય કર્મ કહ્યુ છે મોહમૂઢ આત્માઓ બહુ આરભ અને પરિગ્રહઆદિ કાર્યોમા આસક્ત થઇને નરકાદિ આઉખાઓ બાધે છે આ રીતે મોહનીય કર્મ આયુ કર્મના બધમા હેતુ છે એ જણાવવા મોહનીય પછી આયુ કર્મ કહ્યુ છે નરકાયુ આદિ કોઇપણ આયુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય નરકગતિ પચેન્દ્રિય જાતિ આદિ નામકર્મનો ઉદય થાય છે માટે આયુ પછી નામ કર્મ કહ્યુ છે નામકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય ઉચ્ચ કે નીચ ગોત્રમાથી કોઇ પણ ગોત્ર કર્મનો ઉદય થાય છે એ જણાવવા નામકર્મ પછી ગોત્રકર્મ કહ્યુ છે ગોત્રકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે ઉચ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાય દાનાતરાય લાભાતરાયાદિકર્મનો ક્ષાયોપશમ હોય છે, કેમકે રાજા વિગેરે ઘણુ દાન આપે છે ઘણો લાભ પણ મેળવે છે એમ દેખાય છે અને નીચકુળમા ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાય દાનાતરાય લાભાતરાયાદિ કર્મનો ઉદય હોય છે અત્યજાદિ હલકા વર્ણોમા દાન આદિ જણાતુ નથી આ પ્રમાણે ઉચ્ચ નીચ ગોત્રનો ઉદય અતરાયના ઉદયમા હેતુ છે એ અર્થના જ્ઞાન માટે ગોત્ર પછી અતરાય કર્મ કહ્યુ છે ૧

આ પ્રમાણે મૂળ પ્રકૃતિઓ કહી, હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓને સખ્યા બતાવવા દ્વારા કહે છે—

पच नव दोन्नि अट्ठावीसा चउरो तहेव बायाला ।
दोन्नि य पचय भणिया पयडीओ उत्तरा चेव ॥ २ ॥

पञ्च नव द्वे अष्टाविंशति' चतस्रः तथैव द्वाचत्वारिंशत् ॥
द्वे च पञ्च च भणिता' प्रकृतय उत्तराश्चैव ॥ २ ॥

અર્થ—પાચ, નવ, બે, અઠ્ઠાવીસ ચાર, તેમજ બેતાલીસ, બે, અને પાચ એ આઠકર્મની અનુક્રમે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—અહિ અનુક્રમે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સખ્યા કહી છે, તે આ પ્રમાણે–જ્ઞાનાવરણીયની પાચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીયની નવ, વેદનીયની બે, મોહનીયની અઠ્ઠાવીસ, આયુની ચાર, તેમજ નામકર્મની બેતાલીસ, ગોત્રની બે, અને અતરાયની પાચ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પૂર્વાચાર્ય મહારાજાઓએ કહી છે ૨

જે ક્રમપૂર્વક કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે ક્રમપૂર્વક કથન કરવુ, જોઇએ એવો ન્યાય હોવાથી પહેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનુ વ્યાખ્યાન કરે છે—

मइसुयओहिमणकेवलाण आवरण भवे पढम ॥

मतिश्रुतावधिमनःकेवलानामावरण भवेत् प्रथमम् ।

અર્થ—મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન પર્યવ, અને કેવળજ્ઞાનનુ જે આવરણ તે પહેલુ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે

ટીકાનુ૦—પહેલુ જ્ઞાનવરણીય કર્મ પાચ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મન પર્યાયજ્ઞાનાવરણ, અને કેવળ જ્ઞાનાવરણ મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમા વિસ્તાર પૂર્વક કહ્યુ છે એટલે ફરી અહિ કહેતા નથી મતિજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનારૂ જે કર્મ તે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનારૂ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, આ રીતે પાચે આવરણો સમજવા જ્ઞાનાવરણીયકર્મ આત્માના જ્ઞાન ગુણને દબાવે છે,

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી હવે તેના સરખાજ ભેદવાળી અને સમાન સ્થિતિવાળી અતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

दाणलाभभोगोवभोगविरियंतरायय चरिमं ॥ ३ ॥

दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायक चरिमम् ॥ ३ ॥

અર્થ—દાન, લાભ, ભોગ, ઉપયોગ, અને વીર્યને દબાવનારૂ છેલ્લુ અતરાય કર્મ છે,

ટીકાનુ૦—દાનાદિ ગુણોને દબાવનારૂ દાનાતરાય, લાભાતરાય, ભોગાતરાય, ઉપભોગાતરાય, અને વીર્યાતરાયના ભેદે છેલ્લુ અતરાયકર્મ પાચ પ્રકારે છે તેમા પોતાનુ સ્વત્વ ઉઠાવિ અન્યને અધીન કરવુ તે દાન કહેવાય જે કર્મના ઉદયથી તેવા પ્રકારના દાનની ઇચ્છા ન થાય, પોતાના ઘરમા વૈભવ છતા ગુણવાન પાત્ર મળવા છતા આ મહાત્માને દેવાથી મહાન્ ફળની પ્રાપ્તિ થાય તેમ જાણવા છતા દેવાનો ઉત્સાહ ન થાય તે દાનાતરાય કર્મ કહેવાય, છે તથા લાભ એટલે વસ્તુની પ્રાપ્તિ, જે કર્મના ઉદયથી વસ્તુને પ્રાપ્ત ન કરી શકે, દાન ગુણ વડે પ્રસિદ્ધ દાતારના ઘરમા દેવાયોગ્ય વસ્તુ હોવા છતા પણ તે વસ્તુને ભિક્ષા માગવામા કુશળ અને ગુણવાન યાચક હોવા છતા પણ પ્રાપ્ત ન કરી શકે તે લાભાતરાયકર્મ કહેવાય જે કર્મના ઉદયથી વિશિષ્ટ આહારાદિ વસ્તુની સામગ્રી મળવા છતા પણ અને પ્રત્યાખ્યાન-ત્યાગનો પરિણામ અથવા વૈરાગ્ય ન હોવા છતા પણ માત્ર કૃપણતાથી તે વસ્તુઓને ભોગવવા સમર્થ ન થાય તે ભોગાતરાયકર્મ કહેવાય છે એ પ્રમાણે ઉપભોગાતરાય કર્મ પણ સમજવુ ભોગ અને ઉપભોગ એટલે લાભાતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો તે પરતુ તે બનેમા આ વિશેષ છે—જે એક વાર ભોગવાય તે ભોગ, અને વા

રવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય છે એક વાર ભોગવવા યોગ્ય વસ્તુ જેના ઉદયથી ન ભોગવી શકે તે ભોગાંતરાય, અને વારવાર ભોગવવા યોગ્ય વસ્તુ જેના ઉદયથી ન ભોગવી શકે તે ઉપભોગાતરાય કહેવાય છે, કહ્યુ છે કે-'એક વાર જે ભોગવાય તે આહાર અને પુષ્પ આદિ ભોગ, અને વાર-વાર જે ભોગવાય તે વસ્ત્ર અને સ્ત્રી આદિ ઉપભોગ કહેવાય છે' તથા વીર્ય એટલે આત્માની અનતશક્તિ, તેને આવરનારૂ જે કર્મ તે વીર્યાતરાય જે કર્મના ઉદયથી શરીર રોગ રહિત હોવા છતા અને યુવાવસ્થામા વર્ત્તતા છતા પણ અલ્પબળવાળો થાય, અથવા શરીર બળવાન હોવા છતા કોઈ સિદ્ધ કરવાલાયક કાર્ય આવી પડવા વડે હીન સત્વપણાને લઈને કાર્ય સિદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહિ તે વીર્યાતરાય કર્મ કહેવાય છે ૩

આ પ્રમાણે અતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી હવે સમાન સ્થિતિવાળી હોવાથી અને ઘાતિ કર્મ હોવાથી જ્ઞાનાવરણીયની નજીકની બીજા દર્શનાવરણીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

नयणेयरोहिकेवल दंसणआवरणय भवे चउहा।
निद्दापयलाहि छहा निद्दाइदुरुत्तथीणद्धी ॥ ४ ॥

नयनेतरावधिकेवलेषु दर्शनावरण भवेच्चतुर्धा।
निद्राप्रचलाभ्या षोढा निद्रादिद्विरुक्तस्त्यानर्द्धिभिः ॥ ४ ॥

અર્થ—ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદે છે નિદ્રા અને પ્રચલા સાથે છ ભેદે છે, અને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા તથા થીણદ્ધિ સાથે નવ ભેદો થાય છે

ટીકાનુ૦—અહિ દર્શનાવરણીય કર્મ બધ ઉદય અને સત્તામા કોઇ વખતે ચાર પ્રકારે, કોઇ વખત છ પ્રકારે, અને કોઇ વખતે નવ પ્રકારે એમ ત્રણ રીતે સભવે છે તે ચાર છ અને નવ પ્રકાર કઇ રીતે સભવે તેને બતાવતા પહેલા ચાર પ્રકાર બતાવે છે-ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદે છે તાત્પર્ય એ કે-જ્યારે દર્શનાવરણીય કર્મના બધ ઉદય અને સત્તામા ચાર ભેદની વિવક્ષા કરવામા આવે ત્યારે તે ચાર ભેદ આ પ્રમાણે સમજવા-ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, અને કેવળ દર્શન તેમા ચક્ષુદ્વારા ચક્ષુના વિષયનુ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે ચક્ષુર્દર્શન, અને તેને આવરનારૂ જે કર્મ તે ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ તથા ચક્ષુ વિના શેષ સ્પર્શનાદિ ચાર ઇન્દ્રિય અને મનવડે તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયનુ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે

અચક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનાર્ જે કર્મ તે અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ અચક્ષુદર્શનાવરણીયમા સ્પર્શનાદિ ચાર ઇન્દ્રિયાવરણ અને મનનોઇન્દ્રિયાવરણ એમ પાચ આવરણોનો સમાવેશ થાય છે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયવિના મર્યાદામા રહેલા રૂપિ પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન, અને તેને આવરનાર્ જે કર્મ તે અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ અને રૂપિ અરૂપિ દરેક પદાર્થનુ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન, અને તેને આવનાર્ જે કર્મ તે કેવળદર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે તથા તેજ દર્શનાવરણીયનુ ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા સાથે ગણતા છ ભેદે થાય છે નિદ્રા એ સર્વઘાતિની પ્રકૃતિ છે આત્માની ચૈતન્ય શક્તિને દબાવિ શરીર ઉપર પણ અસર કરે છે કે જેને લઇ આખોનુ ઘેરાવુ ડોલા આવવા શરીર ભારે થવુ ઇત્યાદિ ચિન્હો થાય છે હવે નિદ્રાનો શબ્દાર્થ કહે છે—જે અવસ્થામા ચૈતન્ય અવશ્ય અસ્પષ્ટ થાય તે નિદ્રા કહેવાય. જ્યારે નિદ્રા આવે છે ત્યારે કોઇપણ ઇન્દ્રિયના વિષયનુ કે અન્ય કોઇપણ પ્રકારનુ જ્ઞાન થતું નથી તે નિદ્રાના તીવ્ર મદાદિ ભેદે પાચ પ્રકાર થાય છે તે આ પ્રમાણે-નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, અને થિણદ્ધિ તેમા એવા પ્રકારની મન્દ નિદ્રા આવે કે જેની અદર નખચ્છોટિકા—ચપટી વગાડવી, એકાદ શબ્દ કરવો એ આદિ દ્વારા સુખપૂર્વક જાગ્રત થાય તે નિદ્રા એવા પ્રકારની નિદ્રા-ઉંઘ આવવામા હેતુભૂત જે કર્મ તે પણ કારણમા કાર્યનો આરોપ કરી નિદ્રા કહેવાય છે નિદ્રા દર્શનાવરણીયકર્મ એ ઉંઘ આવવામા કારણ છે, અને ઉંઘ એ કાર્ય છે તથા જે નિદ્રાવસ્થામા બેઠેલો અથવા ઉભો રહેલો ડોલા ખાધા કરે, એટલે કે જેની અદર બેઠા બેઠા કે ઉભા ઉભા ઉંઘ આવે તે પ્રચલા. એવા પ્રકારના વિપાકને અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ પ્રચલા કહેવાય છે થીણદ્ધિ ત્રિકની અપેક્ષાએ આ બે નિદ્રાઓ મદ છે દર્શનાવરણીયનુ ષટ્ક જ્યા ગ્રહણ કરવામા આવે ત્યા દરેક સ્થળે ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરવી આ દર્શનાવરણ ષટ્કને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા એટલે નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા તથા થીણદ્ધિ સાથે ગણતા દર્શનાવરણીય નવ પ્રકારે થાય છે તેમા નિદ્રાથી ચડીયાતિ જે નિદ્રા તે નિદ્રાનિદ્રા તેની અદર ચૈતન્ય અત્યત અસ્ફુટ થયેલુ હોવાથી ઘણુ ઢઢોળવુ ઘણા સાદ પાડવા ઇત્યાદિ પ્રકારો વડે પ્રબોધ થાય છે આ હેતુથી સુખપૂર્વક પ્રબોધ થવામા હેતુભૂત નિદ્રા કર્મપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ

૧ અહિં ચક્ષુ અચક્ષુદર્શનાવરણ ન કહેતા સામાન્ય માત્ર ઇન્દ્રિયાવરણ કહેવામા આવે તો બધા આવરણોનો સમાવેશ થાય છે પરતુ લોકમા આ વસ્તુ મે જોઈ છુ આ દેખુ છું એવો વ્યવહાર ચક્ષુના સબધમાજ થાય છે તેથી તથા વિગ્રહગતિમા કોઈપણ દર્શન ન હોય ત્યારે અચક્ષુદર્શન તો હોય છેજ તે જણાવવા ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન અલગ અલગ કહ્યા છે

આ નિદ્રાનુ ચઢીયાતાપણુ છે તાત્પર્ય એ કે જેના ઉદયથી એવી ગાઢ ઉંઘ આવે કે ઘણા સાદ પાડવાથી કે ઘણુ ઢંઢોળવાથી દુખ પૂર્વક જાગ્રત થવાય તે નિદ્રાનિદ્રા કહેવાય છે એવા પ્રકારની નિદ્રામા હેતુભૂત કર્મપ્રકૃતિ પણ નિદ્રા નિદ્રા કહેવાય છે તથા પ્રચલાથી ચડયાતિ જે નિદ્રા તે પ્રચલા પ્રચલા આ નિદ્રા ચાલતા ચાલતા પણ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ચાલતા ચાલતા જે ઉંઘ આવે તે પ્રચલા પ્રચલા કહેવાય છે અને તેથી એક સ્થળે બેઠા કે ઉભા રહેલાને પ્રાપ્ત થતી પ્રચલાની અપેક્ષાએ આ નિદ્રાનું ચઢીયાતાપણુ છે તથા પિંડરૂપે થયેલી છે આત્મશક્તિ અથવા વાસના જે સ્વાપાવસ્થામા તે સ્ત્યાનર્દ્ધિ અથવા સ્ત્યાનગૃદ્ધિ કહેવાય છે કારણ કે જ્યારે આ નિદ્રા આવે છે ત્યારે પ્રથમ સઘયણી જે વાસુદેવ તેના અર્ધ બળ સમાન બળ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ કોઇ માણસને રોગના જોરથી બળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ અતૃપ્ત વાસનાને રાત્રિમા ઉંઘમાજ ઉઠી પૂર્ણ કરી આવે છે શાસ્ત્રમા આ સબધે એક ઉદાહરણ આપ્યુ છે તે આ પ્રમાણે—કોઇ એક સ્થળે થીણદ્ધિ નિદ્રાના ઉદયવાળો સાધુ રહેતો હતો તેને દિવસે કોઇ એક સ્થળે જતા રસ્તામા હાથીએ સ્ખલના કરી તે હાથી ઉપર તે સાધુને ઘણો ગુસ્સો થયો, અને વૈર લેવાની ઇચ્છા થઇ તે રાત્રે તેને થીણદ્ધિ નિદ્રા આવી, નિદ્રામાજ ઉઠીને જ્યા હાથી હતો ત્યા જઈ તેના બે દાંત ઉખાડી પોતાના ઉપાશ્રયના બારણામા

---

૧ થીણદ્ધિનિ માટે લોકપ્રકાશ સર્ગ દશમાના શ્લોક ૧૪૯મા નીચે પ્રમાણે લખ્યુ છે—

'स्त्यानर्द्धिर्वासुदेवार्धबलाहर्श्चिन्तितार्थकृत् ॥ स्त्याना संघातीभूता गृद्धिर्दिनचिन्तितार्थविषयाभिकाङ्क्षा यस्या सा स्त्यानगृद्धि' इति तु कर्मग्रन्थावचूर्णौ । आद्यसहननापेक्षमिदमन्यथा वरं मतम् । अन्यथा तु वर्तमानयुवभ्योऽष्टगुण भवेत् ॥

अथ कर्मग्रन्थवृत्त्याद्यभिप्राय । जीतकल्पवृत्तौ तु—यदुदये अतिसक्लिष्टपरिणामात् दिनदृष्टमर्थमुत्थाय प्रसाधयति केशवार्धबलश्च जायते तदनुदयेऽपि च स शेषपुरुषेभ्यस्त्रिचतुर्गुणो भवति, इय च प्रथमसहनिन एव भवति ।

પ્રથમ સઘયણી સ્ત્યાનર્દ્ધિ નિદ્રાવાળાને વાસુદેવનુ અર્ધબળ ઉત્પન્ન થાય છે અને શેષ સઘયણવાળાને વર્તમાન યુવાનોથી આઠગુણ બળ ઉત્પન્ન થાય છે એ કર્મગ્રથની ટીકા આદિમા કહ્યુ છે

અને જીતકલ્પવૃત્તિમા તો થીણદ્ધિનિ પ્રથમ સઘયણિનેજ હોય, અને તેને જ્યારે તે નિદ્રા આવે ત્યારે વાસુદેવનું અર્ધબળ અને તે નિદ્રા ન આવેલી હોય ત્યારે પણ શેષ પુરુષોથી ત્રણ ચારગણુ બળ હોય એમ કહ્યુ છે

થીણદ્ધિ નિદ્રાવાળો નિદ્રામાજ દિવસમા કે રાત્રિમા ચિંતવેલ કાર્યને—અતૃપ્ત વાસનાને નિદ્રામાજ ઉઠી ઉત્પન્ન થયેલા બળવડે કરી આવે છે અને પાછો સૂઈ જાય છે, પ્રાત કાળે જાગ્રત થાય ત્યારે તેને મને આવુ સ્વપ્ન આવ્યુ એમ થાય છે જો કે તે તો સાક્ષાત્ કાર્ય કરી આવ્યો છે

ફેંકી સૂઇ ગયો આ નિદ્રાના બળથી સાધુને હાથીના દંતુશળ ખેંચવા જેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ અને વૈર લીધું વિશેષાવશ્યક ભાષ્યાદિ શાસ્ત્રોમાં બીજા પણ અનેક દાખલાઓ આપ્યા છે નિદ્રાઓનો અર્થ કરતા પ્રાચીન કર્મગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—જેની અંદર સુખપૂર્વક પ્રબોધ-જાગ્રત થાય તે નિદ્રા દુખપૂર્વક જેની અંદર પ્રબોધ થાય તે નિદ્રાનિદ્રા બેઠેલા અને ઉભા રહેલાને નિદ્રા આવે તે પ્રચલા અને સંક્રમણ કરતા-ચાલતા ચાલતા જે ઉંઘ આવે તે પ્રચલા પ્રચલા કહેવાય છે અતિ સંકિલષ્ટ કર્મનો અનુભવ કરતા થીણદ્ધિ નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય છે તે મહા આકરી નિદ્રા છે અને તે પ્રાય દિવસમાં કે રાત્રિમાં ચિંતવેલ અર્થને સાધનારી છે' થીણદ્ધિના વિપાકને અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી થીણદ્ધિ કહેવાય છે ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર કર્મપ્રકૃતિઓ મૂળથી દર્શનલબ્ધિનો ઘાત કરે છે એટલે તેના ઉદયથી ચક્ષુદર્શનાદિ પ્રાપ્તજ થતા નથી, અથવા તેઓના ક્ષયોપશમને અનુસરીને થાય છે અને નિદ્રાઓ તો દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલી દર્શનલબ્ધિને દબાવે છે નિદ્રાઓને દર્શનાવરણીયમાં ગણવાનુ કારણ નિદ્રાઓ છદ્મસ્થનેજ હોય છે, છદ્મસ્થને પહેલા દર્શન અને પછીજ જ્ઞાન થાય છે, એટલે નિદ્રાના ઉદયથી જ્યારે દર્શનલબ્ધિ દબાય એટલે જ્ઞાન તો દબાયુજ તેથીજ તેને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતા દર્શનાવરણીમા ગણેલી છે ૪

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાયકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓનું વર્ણન કર્યું જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણે ઘાતિકર્મ છે, તેથી ઘાતિ કર્મના પ્રસંગથી હવે મોહનીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ વર્ણવે છે—

सोलस कसाय नव नोकसाय दंसणतिग च मोहणीय ।
सुरनरतिरिनिरयाऊ सायासाय च नीउच्च ॥५॥

षोडश कषाया नव नोकषाया दर्शनत्रिक च मोहनीयम् ।
सुरनरतिर्यग्निरयायूषि सातासात च नीचोच्चम् ॥५॥

અર્થ—સોળ કષાય, નવ નોકષાય, અને દર્શનત્રિક એમ અઠ્ઠાવીસ ભેદે મોહનીય કર્મ છે દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્યંચાયુ, અને નરકાયુ એમ ચાર પ્રકારે આયુ કર્મ છે સાતવેદનીય, અને અસાત વેદનીય એમ બે ભેદે વેદનીય કર્મ છે અને ઉચ્ચગોત્ર, અને નીચગોત્ર એમ બે પ્રકારે ગોત્ર કર્મ છે

વિવેચન—મોહનીય કર્મ બે પ્રકારે છે—૧ 'દર્શનમોહનીય, ૨ ચારિત્ર-

૧ દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધા રૂચિ, વસ્તુસ્વરૂપનું-આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન એ આત્માનો મહાન્ ગુણ છે જેને લઈ અઢારદોષ રહિત શુદ્ધ દેવ, પંચમહાવ્રતધારી શુદ્ધ

મોહનીય તેમા ચારિત્રમોહનીયની વધારે પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને તેના સબધમા ઘણુ કહેવાનુ હોવાથી પહેલા તેનુ સ્વરૂપ બતાવે છે—સોળ કષાય અને નવ નોકષાય એમ બે ભેદે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે તેમા જેને લઇ આત્માઓ સસારમા રખડે તે કષાય તેના ૩ [3] ક્રોધ માન માયા અને લોભ એમ ચાર ભેદ છે વળી તે દરેકના તીવ્ર મદાદિ ભેદે અનતાનુબધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સજ્વલન એમ ચાર ચાર ભેદ થાય છે અનતાનુબધિ કષાય એ અતિ તીવ્ર છે અને અન્ય કષાયો અનુક્રમે મદ મદ છે તેમા અનત સસારની પરપરા વધારનારા જે કષાયો તે અનતાનુબધિ કષાય કહેવાય છે તીવ્ર રાગ દ્વેષથી—ક્રોધાદિથી આત્મા અનત સસારમા રખડે છે કહ્યુ છે કે—'જે કારણ માટે આત્માઓની અનત જન્મની પરપરા વધારે છે, તેથી આદિના કષાયોની અનતાનુબધિ એવી સજ્ઞા યોજેલી છે' આજ કષાયનુ સયોજના એવુ બીજુ નામ છે તેનો અન્વર્થ આ પ્રમાણે—જે વડે આત્માઓ અનત ભવો—જન્મો સાથે જોડાય એટલે કે જેને લઈ જીવો અનત જન્મપર્યંત રખડે તે સયોજના કહેવાય છે કહ્યુ છે કે—'જે કષાયો જીવને અનત સખ્યાવાળા ભવો સાથે જોડે તે સયોજના, અનતાનુબધિ પણ તેજ કહેવાય છે' આ કષાયનો ઉદય હોય ત્યા સુધિ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતુ નથી તથા જે

સાધુ, અને દયામૂલ ધર્મપર રુચિ થાય છે, આત્માના સ્વરૂપનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, અને અનત જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર યુક્ત આત્મા તે હુ અને જ્ઞાનાદિ ગુણો તે મારા શરીર તે હુ નહિ અને દ્રવ્યાદિ વસ્તુઓ તે મારી નહિ એ પ્રમાણે ભેદ જ્ઞાન થાય છે તથા આત્માને હિતકારી કાર્યમા રૂચિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અહિતકારી કાર્યમા પૂર્વ કર્મના ઉદયથી કદાચ પ્રવૃત્તિ થાય તો પણ પશ્ચાતાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેને આવરનારૂ દર્શન મોહનીય કર્મ છે, તેના અનતાનુબધી અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એમ ભેદ છે તેમા અનતાનુબધિ સસાર તરફ તીવ્ર આસક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે અને મિથ્યાત્વ મોહનીય આત્માના સ્વરૂપના યથાર્થ ભાનથી વિકલ કરે છે

૨ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા મહાવીરના વચનપર યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખી તે વચનોને બરાબર સમજી તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, વિભાવ દશામાથી છુટી સ્વભાવ—સ્વરૂપમા આવવુ તે ચારિત્ર કહેવાય છે તેને આવરનારૂ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે તેનાથી આત્માની સ્વરૂપાનુયાયી દશા થતી નથી મોહનીયકર્મ આત્માના શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર એ બે મહાન્ ગુણને રોકે છે અહિં એટલુ સમજવાનુ કે જ્ઞાન ગુણદ્વારા જાણપણુ થાય છે પરતુ તેમા યથાર્થના—યથાર્થ જ્ઞાન તો સમ્યક્ત્વ હોય તોજ આવે છે

૩ ક્રોધ અરુચિ, દ્વેષ, અને ક્ષમાનો અભાવ એ ક્રોધના પર્યાયો છે માન, મદ અભિમાન, અને નમ્રતાનો અભાવ એ માનના પર્યાયો છે માયા, કપટ, બહાર અને અદરની ભિન્નતા, અને અસરળતા એ માયાના પર્યાયો છે તથા લોભ તૃષ્ણા, ગૃદ્ધિ, આસક્તિ અને અસતોષ એ લોભના પર્યાયો છે

કર્મના ઉદયથી અલ્પ પણ પ્રત્યાખ્યાન–ત્યાગ દશા પ્રાપ્ત ન થાય, પૌદ્ગલિક પદાર્થોપરનો મોહ ઓછો કરી શકે નહિ તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય છે કહ્યુ છે કે–'જે કર્મના ઉદયથી અલ્પ પણ પચ્ચખ્ખાણ કરવાના ઉત્સાહવાળો ન થાય, તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સજ્ઞા અનતાનુબધિથી ઉતરતા બીજા કષાયોમા યોજેલી છે' અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયથી અલ્પ પણ વિરતિના પરિણામ થતા નથી જો કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય છે તે સમ્યક્ત્વી આત્માઓને પાપ વ્યાપારોથી છુટવાની ઇચ્છા જરૂર હોય છે પરતુ છોડી શકતા નથી અને તેમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ પશ્ચાત્તાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા સર્વથા પ્રકારે પાપ વ્યાપારના ત્યાગરૂપ સર્વ વિરતિ ચારિત્ર જે વડે અવરાય—દબાય એટલે કે જેના ઉદયથી સપૂર્ણ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ ન કરી શકે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય કહેવાય છે કહ્યુ છે કે–'સર્વથા પાપવ્યાપારની જે વિરતિ, તેને અહિ પ્રત્યાખ્યાન કહ્યુ છે તેને આવરનાર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોથી મદ જે ત્રીજા કષાયો તેમા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંજ્ઞા યોજેલી છે' આ કષાયના ઉદયથી આત્મા સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, દેશથી

---

૧ વિરતિ એટલે વિરમવુ–પાછા હઠવુ બહિરાત્મભાવથી છૂટી આત્માના સ્વરૂપમા સ્થિર થવુ તે છે જ્યા સુધિ સર્વથા પાપવ્યાપારથી છૂટતો નથી જ્યા સુધિ પૌદ્ગલિકભાવ રહે છે ત્યા સુધિ આત્મા સ્વરૂપમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી સ્વરૂપમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઇપણ આત્મા સપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમા જઈ શકતા નથી તેથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિરતિ–સપૂર્ણ ત્યાગ અતિ આવશ્યક છે અહિં વિરતિ કોને કહેવી તે સમજવુ આવશ્યક છે–વિરતિ એટલે જે પદાર્થનો પોતે ત્યાગ કર્યો છે તેના રસનો પણ ત્યાગ થવો તે જેમકે–ઉપવાસ જ્યારે કરીએ ત્યારે જો કે બાહ્યથી આહારનો ત્યાગ કર્યો છે, પરતુ ઉડા ઉતરીને આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે જે આહારનો ત્યાગ કર્યો છે તેનો રસ તો કાયમ છે રસનો ત્યાગ થયો હોતો નથી જ્યારે એ રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ ઉપવાસ થાય છે સ જેની જેની જેટલા જેટના પ્રમાણમા વિરતિ પ્રાપ્ત થાય તેના તેના તેટલા તેટલા પ્રમાણમા રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે પૌદ્ગલિક પદાર્થો પરના રસનો ત્યાગ ન થવા દેવો તે કષાયોનુ કાર્ય છે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોનો જેમ જેમ ક્ષયોપશમ થતો જાય તેમ તેમ રસનો ત્યાગ થતો જાય છે રસ એટલે બહારથી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હોય છતા અતરગ તેની ઇચ્છા કાયમ રહેવી તે દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ મહાત્માઓને જેટના જેટલા પ્રમાણમાં વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા તેટલા પ્રમાણમા પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અતરગ ઇચ્છા નષ્ટ થઇ જાય છે જેટલે જેટને અશે અતરગ ઇચ્છા નષ્ટ થાય તેટલે તેટલે અશે આત્મા વિભાવમાથી સ્વભાવમાં આવતો જાય છે સર્વ વિરતિ સપન્ન મુનિરાજોને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અતરગ ઇચ્છા નષ્ટ થયેલી હોવાથી અનુત્તર વિમાનના પૌદ્ગલિક સુખો પણ તુચ્છ લાગે છે

ત્યાગ કરી શકે છે એટલે શ્રાવકપણુ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સાધુપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી તથા પરિષહ ઉપસર્ગ આદિ પ્રાપ્ત થયે છતે સર્વથા પ્રકારે પાપ વ્યાપારના ત્યાગી ચારિત્રવાન સાધુ મહારાજને પણ જે કષાયો કઇંક જાજ્વલ્ય માન કરે–કષાય યુક્ત કરે તે સંજ્વલન કષાય કહેવાય છે કહ્યુ છે કે–'જે કારણુ માટે સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી સંવિગ્ન યતિને પણ કઇક–અલ્પ કષાયાન્વિત કરે છે તેથી તે અલ્પ પ્રમાણુમા પ્રશમનો અભાવ કરનારા સંજ્વલન કહેવાય છે' અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે—'જે કારણથી શબ્દાદિ વિષયોને પ્રાપ્ત કરી વારંવાર જાજ્વલ્યમાન થાય છે તેથી ચોથા કષાયોને સંજ્વલન કહેવાય છે' સંજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો આત્મા સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારોને છોડી સર્વ વિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવરૂપ યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી કષાયોનુ કાર્ય આત્માને બહિરાત્મભાવમા રોકી અંતરાત્મદશામા સ્થિર ન થવા દેવો એ છે જેમ જેમ કષાયનુ બળ ઓછુ થતુ જાય તેમ તેમ આત્મા બહિરાત્મભાવ–પૌદ્‌ગલિક ભાવથી છૂટી અંતરાત્મભાવમા સ્થિર થતો જાય છે હવે નોકષાયોનુ સ્વરૂપ કહે છે–નો શબ્દ અહિં સાહચર્યવાચક અથવા દેશ નિષેધવાચક છે એટલે કે જેઓ કષાયના સહચારિ હોય, સાથે રહિ કષાયોને જેઓ ઉદ્દીપન કરે અથવા જેઓ કષાયોનુ સંપૂર્ણ કાર્ય કરવા અસમર્થ હોય તે નોકષાયો કહેવાય છે કયા કષાયોના સહચારિ છે તેના ઉત્તરમા કહે છે કે–આદિના બાર કષાયોના સહચારિ છે તે આ પ્રમાણે–આદિના બાર કષાયોનો ક્ષય થયા પછી નોકષાયો ટકી શકતા નથી કારણુ કે બાર કષાયોનો ક્ષય કર્યા બાદ તરતજ ક્ષપક આત્મા નોકષાયોનો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે અથવા ઉદય પ્રાપ્ત નોકષાયો અવશ્ય કષાયોને ઉદ્દીપન કરે છે જેમકે રતિ અરતિ ક્રમશ લોભ કે ક્રોધને ઉદ્દીપન કરે છે તેથીજ તેઓ કષાયના પ્રેરક કહેવાય છે કહ્યુ છે કે–'કષાયના સહવર્ત્તિ હોવાથી અને કષાયના પ્રેરક હોવાથી હાસ્યાદિ નવને નોકષાય કષાય કહ્યા છે' તે નોકષાયો નવ છે તે આ પ્રમાણે–ત્રણ વેદ અને હાસ્યષટ્ક સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદ' એમ વેદ ત્રણ પ્રકારે છે જેના ઉદયથી સ્ત્રીને પુરૂષોપભોગની ઇચ્છા થાય, જેમ પિત્તનો વધારો થવાથી મધુર–ગળ્યા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે સ્રીવેદ જેના ઉદયથી પુરૂષને સ્રીના ઉપભોગની ઇચ્છા થાય, જેમ કફનો વધારો થવાથી ખાટા

૧ વેદ મોહનીયના ઉદયથી આત્માને ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે તે ઇચ્છા મંદ મધ્યમ અને તીવ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે મંદ લાગમા પુરૂષવેદના ઉદયવાળાને અને મધ્યમ અને તીવ્ર અનુક્રમે સ્ત્રીવે અને નપુંસકવેદના ઉદયવાળાને હોય છે અને આ રીતે કોઈ પણ એક આત્માને લાગમાના ભેદે ત્રણે વેદનો ઉદય હોઈ શકે છે

પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે પુરૂષવેદ તથા જેના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરૂષ બનેના ઉપભોગની ઇચ્છા થાય જેમ પિત્ત અને કફ બનેનો વધારો થવાથી મજ્જિકા-જેની અંદર ખટાશ અને ગળપણ બને હોય તેવી રાબ ખાવાની ઇચ્છા થાય તે નપુસક વેદ કહેવાય છે તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, અને જુગુપ્સા એ હાસ્ય ષટ્કમોહનીય કર્મ છે તેમાં જેના ઉદયથી નિમિત્તમળવાવડે અથવા નિમિત્તવિનાજ[1] હસવુ આવે અથવા મ્હો મલકાવે તે હાસ્યમોહનીય કર્મ જે કર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યતર વસ્તુના વિષયમા હર્ષ ધારણ કરે, ઇષ્ટ સયોગ મળવાથી સારૂ થયુ આ ઇષ્ટ વસ્તુ મળી એવો આનદ થાય તે રતિમોહનીય જેકર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યતર વસ્તુના વિષયમા અપ્રીતિ ધારણ કરે, અનિષ્ટ સયોગ મળવાથી ક્યાથી આવી વસ્તુનો મને સયોગ થયો, તેનો વિયોગ થાય તો ઠીક એ પ્રમાણે ખેદ થાય તે અરતિમોહનીય જે કર્મના ઉદયથી પ્રિય વસ્તુના વિયોગાદિ કારણે છાતિ કૂટવિ આક્રદ કરવો જમીન પર આળોટવુ દીર્ઘ નિશ્વાસ લેવા વિગેરેરૂપ દિલગીરિ થાય તે શોક મોહનીય છાતિકૂટવિ વિગેરે દિલગીરિના સૂચક છે જે કર્મના ઉદયથી સનિમિત્ત કે નિમત્ત વિના સકલ્પમાત્રથી જ ભય પામે તે ભયમોહનીય. અને જે કર્મના ઉદયથી શુભ કે અશુભ વસ્તુના સબધમા જુગુપ્સા ધારણ કરે-ઘૃણા થાય તે જુગુપ્સામોહનીય આ પ્રમાણે ચારિત્રમોહનીયની પચીસ પ્રકૃતિઓ કહી હવે દર્શનમોહનીય કહે છે તે ત્રણ ભેદે છે તે આપ્રમાણે-૧ મિથ્યાત્વમોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય ૩ સમ્યકત્વમોહનીય જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્વો પર અશ્રદ્ધા થાય, આત્માના સ્વરૂપનુ યથાર્થ ભાન ન થાય, તે મિથ્યાત્વમોહનીય જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા ન થાય તેમ અશ્રદ્ધા પણ ન થાય, રૂચિ કે અરૂચિ બેમાથી એક પણ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય, જે કર્મના ઉદયથી જિન પ્રણીત તત્વનો સમ્યક્ શ્રદ્ધા થાય, યથાર્થ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તે સમ્યકત્વમોહનીય આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હવે મૂળ કર્મના ક્રમ પ્રમાણે આયુકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બતાવે છે—આયુકર્મની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે—દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્યગાયુ, અને નરકાયુ જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ અને નરકપર્યાય અમુક નિયત કાલપર્યંત ટકી શકે તે દેવાયુ મનુષ્યાયુ તિર્યગાયુ અને નરકાયુ

૧ સનિમિત્તમા બાહ્ય નિમિત્તો લેવાના છે અને અનિમિત્તમા સ્મરણરૂપ અભ્યતર નિમિત્ત લેવાના છે જેમકે કોઇ હસાવે અને હસીએ કે એનુ જ કઇક દેખવામા આવે અને હસીએ તે બાહ્ય નિમિત્ત અને પૂર્વાનુભૂત હસવાના કારણો યાદ આવે અને હસીએ તે અભ્યતર નિમિત્ત કહેવાય એમ સમજવુ

કર્મ કહેવાય છે આયુકર્મ અમુક ગતિમા અમુક કાલપર્યંત આત્માની સ્થિતિ થવામા તેમજ તે તે ગતિને અનુરૂપ કર્મોનો ઉપભોગ થવામા હેતુ છે આ પ્રમાણે આયુકર્મના ઉત્તર ભેદો કહ્યા હવે અલ્પ વક્તવ્ય હોવાથી વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહે છે—વેદનીયકર્મની બે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે-૧ સાત વેદનીય, અને ૨ અસાત વેદનીય તેમા જે કર્મના ઉદયથી આરોગ્ય અને વિષયોપભોગાદિ ઇષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ આહ્લાદરૂપ સુખનો અનુભવ કરે તે સાતવેદનીય, અને જે કર્મના ઉદયથી માદગી આદિ અનિષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ ખેદરૂપ દુ ખનો અનુભવ કરે તે અસાતવેદનીય ગોત્રકર્મની પણ બે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે તે આ-૧ ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને ૨ નીચૈર્ગોત્ર તેમા જે કર્મના ઉદયથી ઉત્તમ જાતિ કુળ બળ તપ ઐશ્વર્ય શ્રુત સત્કાર અભ્યુત્થાન-સામુ જવુ આસનપ્રદાન અ જલિ પ્રગ્રહ-હાથ જોડવા આદિનો સ ભવ હોય તે ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને જે કર્મના ઉદયથી જ્ઞાનાદિ યુક્ત હોવા છતા પણ નિંદા પ્રાપ્ત કરે, અને હીન જાતિ કુળ આદિનો સભવ હોય તે નીચ ગોત્ર કર્મ કહેવાય છે ઉચગોત્રના ઉદયથી ઉચ્ચ કુળ ઉચ જાતિમા જન્મ ધારણ કરે છે તેને લઈ તપ ઐશ્વર્ય આદિ પ્રાય સુલભ થાય છે અને નીચ ગોત્રના ઉદયથી નીચ કુળ નીચ જાતિમા જન્મ ધારણ કરે છે જેને લઇ તપ ઐશ્વર્ય આદિ લગભગ દુર્લભ થાય છે આ પ્રમાણે વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી ૫

હવે ગોત્રકર્મની સમાન સ્થિતિવાળુ હોવાથી તેની પછી નામકર્મની પ્રકૃતિઓનુ નિરૂપણ કરે છે તે બે ભેદે છે ૧ પિંડપ્રકૃતિ અને ૨ પ્રત્યેકપ્રકૃતિ તેમા પહેલા પિ ડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

गइजाइसरीरग बधण सघायण च सघायण ।
सठाणवन्नगधरसफासअणुपुव्विविहगगई ॥ ६ ॥

गतिजातिशरीराङ्गोपाङ्ग बन्धन सघातनं च सहननम्
सम्धानवर्णगधरसस्पर्शानुपूर्विविहायोगतयः ॥ ६ ॥

અર્થ—ગતિ, જાતિ, શરીર, અગોપાગ, બ ધન, સ ઘાતન, સ ઘયણ, સ સ્થાન, વર્ણ, ગ ધ, રસ, સ્પર્શ, આનુપૂર્વિ, અને વિહાયોગતિ, એ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે

વિવેચન—આ ગાથામા ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે જેના અનેક ભેદો થઇ શકતા હોય તે પિંડપ્રકૃતિ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે-તથા પ્રકારના કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત તથા પ્રકારના કર્મવડે જીવ જેને પ્રાપ્ત કરે તે ગતિ જોકે શરીર સ ઘયણાદિ સર્વ કર્મોવડે પ્રાપ્ત થાય છે, છતા ગતિ એ રૂઢ અર્થવાળી હોવાથી આત્માનો નારકત્વ આદિ જે પર્યાય થાય છે એજ અર્થમા ગતિશબ્દ વપરાય છે તે ચાર પ્રકારે છે—૧ નરકગતિ, ૨ તિર્યગ્ગતિ, ૩ મનુ-

ષ્યગતિ, અને ૪ દેવગતિ મનુષ્યત્વ, દેવાત્વદિ તે તે પર્યાય થવામા હેતુ ભૂત જે કર્મ તેને ગતિનામકમ કહે છે જેમકે—જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવ પર્યાય થાય તે દેવગતિનામકમ, એ પ્રમાણે મનુષ્યગતિ આદિ માટે પણ સમ જવુ હવે જાતિનામકર્મ કહે છે—અનેક ભેદ પ્રભેદવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયત્વાદિરૂપ જે સમાન-એકસરખો પરિણામ કે જેને લઇ અનેક પ્રકારના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયાદિરૂપે વ્યવહાર થાય એવુ જે સામાન્ય તે જાતિ, અને તેના કારણભુત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ અહિ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ બાહ્ય અને અભ્યતર નાસિકા અને કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયો અગોપાગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ નામકર્મના સામર્થ્યથી સિદ્ધ છે, અને ભાવેન્દ્રિયો સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ કમના ક્ષયોપશમથી સિદ્ધ છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—'ઇન્દ્રિયાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ભાવેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે' પરતુ આ એકેન્દ્રિય છે, આ બે ઇન્દ્રિય છે, એવા શબ્દ વ્યવહારમા કારણ તથાપ્રકારના સમાન પરિણામરૂપ જે સામાન્ય તે અન્યથી અસાધ્ય હોવાથી તેનુ કારણ જાતિ નામકર્મ છે કહ્યુ છે કે—'અવ્યભિચાર-નિર્દોષ સરખાપણાવડે એક કરાયેલ જે વસ્તુ સ્વરૂપ તે જાતિ' તેના નિમિત્તભૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ તે પાચ પ્રકારે છે—૧ એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, તેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૪ ચૌરિન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, અને ૫ પચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી અનેક ભેદ પ્રભેદવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમા એવો સમાન પરિણામ થાય કે જેને લઇ તે સઘળાનો આ એકેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી અનેક ભેદવાળા બેઇન્દ્રિય જીવોમા એવો કોઈ સમાન બાહ્ય આકાર થાય કે જેને લઈ તે સઘળાનો બેઇન્દ્રિય એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ એ પ્રમાણે તે ઇન્દ્રિયાદિ [1]જાતિનામકર્મનો પણ અર્થ સમજવો તથા જે જીર્ણ થાય

---

૧ જાતિ નામકર્મ એ દ્રવ્યેન્દ્રિય કે ભાવેન્દ્રિય થવામા હેતુ નથી કારણ કે દ્રવ્યેન્દ્રિયો અગોપાગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ વડે થાય છે અને ભાવેન્દ્રિયો મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે થાય છે પરતુ અનેક ભેદ પ્રભેદ વાળા પૃથ્વીકાય અપ્કાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવોમા સમાન આકાર—પરિણામ પ્રાપ્ત થવામા તેમજ એકેન્દ્રિયની ચેતના શક્તિ બેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય બેઇન્દ્રિયની ચેતના તેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય એ પ્રમાણે ચેતના શક્તિની વ્યવસ્થા થવામા જાતિ નામ કર્મ કારણ છે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્મ પ્રકૃતિમા જાતિ નામકર્મના સબધમા આ પ્રમાણે જણાવ્યુ છે—એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમા એકેન્દ્રિયાદિ શબ્દ વ્યવહારનુ કારણ તથા પ્રકારના સમાન પરિણામ રૂપ જે સામાન્ય તે જાતિ તેના કારણ ભૂત જે કર્મ તે જાતિ નામકર્મ આ વિષયમા પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય પણ આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ ઇન્દ્રિય અગોપાગ નામ કર્મ અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ નામકર્મથી ઉપજ

સુખદુ ખના ઉપભોગનુ જે સાધન હોય તે શરીર તેના પાચ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે— ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર, આહારક શરીર, તૈજસ શરીર અને કામણ શરીર, શરીરોનો વિસ્તૃત અર્થ પહેલા દ્વારમા કર્યો છે તે શરીર પ્રાપ્ત થવામા હેતુભૂત જે કર્મ તે શરીર નામકર્મ તે પણ પાચ ભેદ છે તેમા જે કર્મનાઉદયથી ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદગલો ગ્રહણ કરી ઔદારિક શરીર પણે પરિણમાવે, અને પરિણમાવિને જીવ પ્રદેશો સાથે પરસ્પર એકાકાર રૂપે જે જોડે તે ઔદારિક શરીર નામકર્મ આ રીતે શેષ શરીર નામકર્મની પણ વ્યાખ્યા કરી લેવી ઔદારિકાદિ શરીરો પ્રાપ્ત થવામા ઔદારિક નામકર્મ [1]કારણ છે તથા ગાથામા ગ્રહણ કરેલ અ ગ શબ્દથી અગોપાગ લેવાનુ છે તેમા મસ્તક આદિ આઠ

થાય છે અને ભાવરૂપ ઇંદ્રિયો સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ (મતિજ્ઞાનાવરણ) કર્મના ક્ષયોપસમથી ઉત્પન્ન થાય છે ઇંદ્રિયો ક્ષયોપશમ જન્ય છે એવુ આગમનુ વચન છે પરતુ આ એકેંદ્રિય છે, આ બેઇંદ્રિય છે ઇત્યાદી શબ્દવ્યવહારમા નિમિત્ત જે સામાન્ય તે અન્યવડે અસાધ્ય હોવાથી તે જાતિ નામ કર્મ જન્ય છે અહિં કોઈ શકા કરે કે શબ્દવ્યવહાર કારણ માત્રથી જાતિની સિદ્ધિ નહિ થાય જો એમ થાય તો હરિ-સિંહ આદિ શબ્દવ્યવહારમા કારણરૂપે હરિત્વાદિ જાતિની પણ સિદ્ધિ થાય અને એમ થાય તો જાતિનો કોઈ પાર ન રહે માટે એકેન્દ્રિયાદિ પદનો વ્યવહાર ઔપાધિક છે, જાતિ નામકર્મ માનવાનુ કોઈ કારણ નથી વળી જો એકેંદ્રિયત્વાદિ જાતિનો સ્વીકાર કરશો તો નારકત્વાદિકને પણ તે નારકત્વ નારકાદિ વ્યવહારનુ કારણ હોવાથી તેને પચેંદ્રિયની અવાતર જાતિ તરીકે માનવી પડશે અને પછી ગતિ નામકર્મ માનવાની જરૂર પડશે નહિ આ પ્રશ્નનો અમે અહિં આ પ્રમાણે ઉત્તર આપીએ છીએ—અપકૃષ્ટ ચૈતન્યાદિના નિયામક તરીકે એકેંદ્રિયત્વાદિ જાતિની સિદ્ધિ થાય છે એટલે કે પચેન્દ્રિયથી ચૌરિંદ્રિયનુ ચૈતન્ય અલ્પ, (અપચૈતન્ય એટલે અલ્પ ક્ષયોપશમ લેવાનો છે) ચૌરિંદ્રિયથી તેઇન્દ્રિયનુ અલ્પ, આ પ્રમાણે ચૈતન્યની વ્યવસ્થા થવામા એકેંદ્રિયત્વાદિ જાતિ હેતુ છે તેમજ શબ્દવ્યવહારનુ કારણ પણ તે જાતિ જ છે તેથી તેના કારણરૂપે જાતિ નામકર્મ સિદ્ધ છે નારકત્વાદિ જાતિ નથી, કેમકે તિર્યક્ત્વનુ પચેન્દ્રિયત્વ સાથેનુ સાકર્ય બાધક છે (ભિન્ન ભિન્ન અધિકરણમા રહેનાર ધર્મનો એકમા જે સમાવેશ થાય તે સકર કહેવાય છે) નારકત્વાદિ જે ગતિ છે તે અમુક પ્રકારના સુખદુખના ઉપભોગમા નિયામક છે, અને તેના કારણરૂપે ગતિ નામકર્મ પણ સિદ્ધ છે તાત્પર્ય એ કે ગતિ નામકર્મ સુખદુખના ઉપભોગમા નિયામક છે અને જાતિ નામકર્મ ચૈતન્ય વિકાસમા નિયામક છે

[1] જે જે શરીર નામકર્મનો ઉદય થાય તે તે શરીર યોગ્ય લોકમા રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને તે તે શરીર રૂપે પરિણમાવવા તે શરીર નામકર્મનુ કાર્ય છે જેમ કે ઔદારિક નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વર્ગણામાથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને ઔદારિક પણે પરિણમાવે છે કર્મ એ કારણ છે, અને શરીર એ કાર્ય છે કર્મ એ કાર્મણ વર્ગણાનો પરિણામ છે અને ઔદારિકાદી શરીર એ

અગ છે કહ્યુ છેકે—મસ્તક છાતિ, પેટ, પીઠ, બે બાહુ, અને બે જઘા એ એ આઠ અગ છે ' તેના અવયવરૂપ આગળી, નાક કાન આદિ ઉપાગ છે અને તેના અવયવરૂપ નખ, વાળ પાપણ, રેખા વિગેરે અગોપાગ કહેવા યછે અગ અને ઉપાગનો સધિ અગોપાગ થાય, તેનો અને અગોપાગ શબ્દનો સમાસ થવાથી વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે એક અગોપાગ શબ્દનો લોપ થઈ અગોપાગ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે તે ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ઔદારિક અગોપાગ, વૈક્રિય અગોપાગ, અને આહારક અગોપાગ તેમા જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો ઔદારિક શરીરને યોગ્ય અગ ઉપાગ અને અગોપાગના સ્પષ્ટ વિભાગ રૂપે પરિણામ થાય તે ઔદારિક અગોપાગ નામકર્મ અગોપાગ નામકર્મનુ કાર્ય શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો અગ ઉપાગ અને અગોપાગ રૂપે સ્પષ્ટ વિભાગ કરી આપવો તે છે એ પ્રમાણે વૈક્રિય અને આહારક અગોપાગ નામકર્મનુ સ્વરૂપ સમજવુ તૈજસ અને કાર્મણશરીર જીવની આકૃતિને અનુસરતા હોવાથી તેને અગોપાગનો સભવ નથી ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરની આકૃતિને આત્મા અનુસરતો હોવાથી તેને અગોપાગ ઘટી શકે છે તથા જે વડે બધાય–જોડાય તે બધન જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરાયેલ અને ગ્રહણ કરાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સબધ થાય તે બધન નામકર્મ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના મૂળ ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે—'એવુ એક કર્મ છે કે જેના

ઔદારિકાદિ વર્ગણાઓનો પરિણામ છે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ વર્ગણામાથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેનુ તે તે શરીર બનાવે છે એ પ્રમાણે કાર્મણ શરીર નામકર્મ વડે કાર્મણ વર્ગણામાથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે અને તેને કર્મ રૂપે પરિણમાવે છે કાર્મણ શરીર નામકર્મ એ પણ કર્મ વર્ગણાનો પરિણામ છે અને કાર્મણ શરીર પણ કાર્મણ વર્ગણાનુ જ બનેલુ છે આમ હોવાથી બન્ને એક જેવા જણાય છે પરંતુ તેમ નથી બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે કાર્મણ શરીર નામકર્મ નામકર્મની એક ઉત્તરપ્રકૃતિ છે, અને કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોના ગ્રહણમા હેતુ છે જ્યા સુધી કાર્મણ શરીર નામકર્મનો ઉદય છે ત્યાં સુધીજ કાર્મણવર્ગણામાથી કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલો આત્મા ગ્રહણ કરી શકે છે તથા આત્માની સાથે એકાકાર થયેલ આઠે કર્મની અનતવર્ગણાના પિંડનુ નામ કાર્મણ શરીર છે કાર્મણ શરીર એ અવયવી છે અને કર્મની દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓ તેના અવયવો છે કાર્મણ શરીર નામકર્મ બધમાથી આઠમાના ૭ । ભાગે ઉદયમાથી તેરમા ગુણઠાણે અને સત્તામાથી ચૌદમાના દ્વિચરમ સમયે જાય છે જ્યારે કાર્મણ શરીરનો સબધ ચૌદમાના ચરમ સમયપર્યન્ત છે કાર્મણ શરીર નામકર્મનો ઉદય તેરમા ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે માટે ત્યા સુધિજ કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલોનુ ગ્રહણ થાય છે, ચૌદમે થતુ નથી કાર્મણ નામકર્મનુ કાર્ય કાર્મણ શરીર ચૌદમાના ચરમ સમયપર્યન્ત હોય છે

નિમિત્તે બે આદિનો સંયોગ થાય છે જેમ બે કાષ્ઠને એકાકાર કરવામાં રાળ કારણ છે' તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેશે બંધન નામકર્મ આત્મા અને પુદ્ગલો અગર પરસ્પર પુદ્ગલોનો એકાકાર સંબંધ થવામાં કારણ છે તથા જે વડે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પિંડરૂપે કરાય તે સંઘાતન એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી પિંડરૂપે થાય તે સંઘાતન નામકર્મ તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે તથા અસ્થિની રચના વિશેષને સંઘયણ કહે છે, અને તે ઔદારિક શરીરમાં જ હોય છે, અન્ય શરીરોમાં હોતું નથી કારણ કે ઔદારિક સિવાય કોઈપણ શરીરમાં અસ્થિ-હાડકા હોતા નથી તે છ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે- વજ્રઋષભનારાચ, ઋષભનારાચ, નારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા, અને સેવાર્ત-છેવટું તેમાં વજ્ર શબ્દનો અર્થ ખીલી, ઋષભનો અર્થ હાડકાને વીંટાનાર પાટો અને નારાચનો અર્થ મર્કટબંધ થાય છે મર્કટબંધ એક પ્રકારના મજબૂત બંધનું નામ છે હવે દરેક સંઘયણનો અર્થ કહે છે—જેની અંદર બે હાડકા બંને બાજુ મર્કટબંધ વડે બંધાયલા હોય, અને તે પાટાની આકૃતિવાળા ત્રીજા હાડકા વડે વીંટળાયેલા હોય, અને તેના ઉપર તે ત્રણ હાડકાને ભેદનાર ખીલી રૂપ હાડકું હોય આવા પ્રકારના મજબૂત બંધને વજ્રઋષભનારાચ કહે છે તેવો મજબૂત બંધ થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તેને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ નામકર્મ કહેવાય છે તથા જે સંઘયણ ખીલીસરખા હાડકા રહિત છે, મર્કટબંધ અને પાટો જેની અંદર હોય છે તે ઋષભનારાચ, તેના હેતુભૂત કર્મને ઋષભનારાચ સંઘયણ નામકર્મ કહે છે તથા જેની અંદર બે હાડકા માત્ર મર્કટબંધથીજ બંધાયલા હોય તે નારાચ, તેના હેતુ ભૂત જે કર્મ તે નારાચ સંઘયણ નામકર્મ તથા જેની અંદર એક બાજુ મર્કટબંધ હોય અને બીજી બાજુ હાડકારૂપ ખીલીનો બંધ હોય તે અર્ધનારાચ સંઘયણ, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે અર્ધનારાચ સંઘયણ નામકર્મ તથા જેની અંદર હાડકાઓ માત્ર કીલિકા—ખીલીથી બંધાયેલા હોય તે કીલિકા, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે કીલિકા સંઘયણ નામકર્મ તથા જેની અંદર હાડકાના છેડાઓ પરસ્પર સ્પર્શીનેજ રહેલા હોય અને જે હમેશા તૈલાદિનું મર્દન, ચંપી આદિની અપેક્ષા રાખે તે સેવાર્ત્ત સંઘયણ, તેના હેતુભૂત કર્મને સેવાર્ત્ત સંઘયણ નામકર્મ કહે છે આ પ્રમાણે છ પ્રકારે સંઘયણ નામકર્મ કહ્યું હાડકાનો મજબૂત કે શિથિલ બંધ થવામાં સંઘયણ નામકર્મ કારણ છે તથા સંસ્થાન એટલે આકાર વિશેષ ગ્રહણ કરાયેલ શરીરની રચનાને અનુસરી ગોઠવાયેલા, અને પરસ્પર સંબંધ થયેલા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોમાં સંસ્થાન —આકારવિશેષ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે સંસ્થાન નામકર્મ શરીરમાં અમુક અમુક જાતનો આકાર થવામાં સંસ્થાન નામકર્મ કારણ છે તે છ પ્રકારે

છે. તે આ પ્રમાણે—સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, કુબ્જ, વામન, અને હુંડક તેમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ લક્ષણ અને પ્રમાણને અવિસંવાદિ—મળતા ચાર ખુણા—ચાર દિગ્વિભાગ વડે ઉપલક્ષિપ—ઓળખાતા શરીરના અવયવો જેની અંદર હોય તે સમચતુસ્ર એટલે કે જેની અંદર સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ થાય, તથા જેની અંદર જમણો ઢીંચણ અને ડાબો ખભો, ડાબો ઢીંચણ અને જમણો ખભો, બંને ઢીંચણ, તથા મસ્તક અને પલાઠી, એ ચારે ખુણાનું અંતર સરખું હોય તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામકર્મ તથા ન્યગ્રોધ—વડના જેવો પરિમંડલ—આકાર જેની અંદર હોય તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ. જેમ વડનો ઉપરનો ભાગ શાખા પ્રશાખા અને પાંદડાઓથી સંપૂર્ણ પ્રમાણવાળો સુશોભિત હોય છે અને નીચેનો ભાગ હીન—સુશોભિત હોતો નથી તેમ જેની અંદર નાભિની ઉપરના અવયવો સંપૂર્ણ લક્ષણ અને પ્રમાણ યુક્ત હોય અને નાભિની નીચેના લક્ષણ અને પ્રમાણયુક્ત ન હોય તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન નામકર્મ તથા અહિં આદિ શબ્દથી ઉત્સેધ જેની સંજ્ઞા છે એવો નાભિની નીચેનો શરીર ભાગ ગ્રહણ કરવાનો છે તેથી આદિ—નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત જે હોય તે આદિ કહેવાય, જો કે નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત તો સંપૂર્ણ શરીર છે, અને તેનો આકાર તો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનમાં આવી જાય છે, તેથી આ રીતે અહિં સાદિત્વ વિશેષણ નહિ ઘટતું હોવાથી આદિ શબ્દ વડે પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત વિશિષ્ટ—નાભિની નીચેનો શરીરભાગજ ગ્રહણ કરવો એટલે કે જેની અંદર નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો સંપૂર્ણ પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને નાભિની ઉપરના અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે સાદી સંસ્થાન અન્ય આચાર્યો સાદી શબ્દને બદલે સાચી એવું નામ બોલે છે સાચી એટલે શાલ્મલીવૃક્ષ એમ સિદ્ધાંતના રહસ્યને જાણનારાઓ કહે છે સાચિના જેવું જે સંસ્થાન તે સાચી સંસ્થાન જેમ શાલ્મલીવૃક્ષનો સ્કંધભાગ અતિપુષ્ટ અને સુંદર હોય છે, અને ઉપરના ભાગમાં તેને અનુરૂપ મહાન વિશાળતા હોતિ નથી, તેમ જે સંસ્થાનમાં શરીરનો અધો ભાગ પરિપૂર્ણ હોય ઉપરનો ભાગ તથા પ્રકારનો ન હોય તે સાદી સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સાદિસંસ્થાનનામકર્મ તથા જેની અંદર મસ્તક ગ્રીવા અને હસ્તપાદાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને છાતી ઉદર—પેટ આદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે કુબ્જસંસ્થાન,

તેનુ હેતુભૂત ને કર્મ તે [1]કુબ્જસસ્થાન નામ કર્મ તથા જેની અદર છાતિ અને ઉદરાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણયુક્ત હોય અને હસ્તપાદાદિ અવયવો હીન હોય તે વામનસસ્થાન, તે સસ્થાન થવામા હેતુભૂત જે કર્મ તે વામનસસ્થાન નામ કર્મ તથા જેની અદર શરીરના સઘળા અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ હીન હોય તે હુડસસ્થાન. તેનુ હેતુભૂત જે કર્મ તે હુડસસ્થાન નામ કર્મ કહેવાય છે જે કર્મના ઉદયથી શરીર શોભાયુક્ત થાય તે વર્ણ તે પાચ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—શ્વેત, પીળો, લાલ, લીલો, અને કાળો તે તે પ્રકારના શરીરનો વર્ણ થવામા હેતુભૂત કર્મ પણ પાચ પ્રકારે છે તેમા જેના ઉદયથી જીવોના શરીરોમા બગલા વિગેરે જેવો શ્વેતવર્ણ થાય તે શ્વેતવર્ણનામકર્મ એ રીતે અન્ય વર્ણનામકર્મનો પણ અર્થ સમજી લેવો શરીરમા અમુક અમુક જાતનો વર્ણ-રગ થવામા વર્ણ નામ કર્મ કારણ છે તથા જે નાસિકાનો વિષય હોય, જે સુઘી શકાય તે ગધ તેના બે ભેદ છે—૧ સુરભિગધ ૨ દુરભિગધ જે કર્મના ઉદયથી શતપત્ર અને માલતીઆદિના પુષ્પોની જેમ જીવોના શરીરનો સુદર ગધ થાય તે સુરભિગધનામકર્મ, અને જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરમા લસણ અને હિંગના જેવી ખરાબ ગધ ઉત્પન્ન થાય તે દુરભિગધનામકર્મ સારો કે ખરાબ ગધ થવામા ગધનામકર્મ કારણ છે તથા જેનો આસ્વાદ લઈ શકાય તે રસ. તે પાચ પ્રકારે છે તિક્ત-તીખો, કટુ-કડવો, કષાયેલ-કટાઈ ગયેલા જેવો, આમ્લ-ખાટો, અને મધુર શરીરનો તેવો તેવો રસ-સ્વાદ થવામા હેતુભૂત જે કર્મ તે પાચ પ્રકારે છે તેમા જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમા મરિચાદિની-મરિઆદિના જેવો તિક્ત રસ થાય તે તિક્તરસનામકર્મ એ પ્રમાણે અન્ય રસ નામકર્મનો અર્થ પણ સમજી લેવો શરીરમા તે તે પ્રકારનો રસ થવામા રસ નામ કર્મ કારણ છે તથા જે સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય હોય, જેનો સ્પર્શ થઈ શકે તે સ્પર્શ તે આઠ પ્રકારે છે—કર્કશ-કઠોર, મૃદુ-સુવાળો, લઘુ-હલકો, ગુરૂ-ભારે, સ્નિગ્ધ-ચિકણો, રૂક્ષ-લુખો, શીત, અને ઉષ્ણ તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્પર્શનામકર્મ તેમા જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમા પત્થર આદિના જેવો કઠોર સ્પર્શ, થાય તે કર્કશસ્પર્શનામ કર્મ એ પ્રમાણ શેષ સઘળાસ્પર્શનામકર્મનો અર્થ પણ સમજી લેવો શરીરમા તે તે પ્રકારનો સ્પર્શ થવામા [2]સ્પર્શનામકર્મ કારણછે તથા કૂર્પર, લાગલ, અને ગોમુત્રિકાના આકારે અનુક્રમે

---

૧ અહિં પહેલા કુબ્જ પછી વામન કહ્યુ છે બૃહત્સગ્રહિણમા પહેલા વામન પછી કુબ્જ કહ્યુ છે એઅને લક્ષણ સ્થિતિ વિગેરે અહિં જે કુબ્જનુ તે ત્યા વામનનુ અને અહિં જે વામનનુ તે ત્યા કુબ્જનુ એમ મતાતર સમજવો

વર્ણ ગધ રસ અને સ્પર્શ નામકર્મની સઘળા પ્રકૃતિઓ દરેક જીવને દરેક સમયે ઉદયમાં

બે ત્રણ અને ચાર સમયપ્રમાણ વિગ્રહ વડે એક ભવમાથી બીજા ભવમા જતા જીવની આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરી જે ગતિ થાય તે આનુપૂર્વિ તેવા વિપાકવડેવેદ્ય એટલે તે પ્રકારના ફળને અનુભવ કરાવનારી જે કર્મપ્રકૃતિ તે આનુપૂર્વિનામકર્મ તે ચાર પ્રકારેછે, તે આ પ્રમાણે—નરકગત્યાનુપૂર્વિ, તિર્યગ્ગત્યાનુપૂર્વિ, મનુષ્ય-ગત્યાનુપૂર્વિ, અને દેવગત્યાનુપૂર્વિ તેમા જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિવડે નરકમા જતા જીવની આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરી ગતિ થાય તે નરકાનુપૂર્વિનામકર્મ એમ શેષ ત્રણ આનુપૂર્વિનામકર્મનો અર્થ સમજવો વિગ્રહગતિ સિવાય જીવ ગમે તેમ જઇ શકે છે, પરંતુ વિગ્રહગતિમા આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીનેજ જીવની ગતિ થાય છે, અને તેમા આનુપૂર્વિનામકર્મ કારણ છે તથા વિહાયસ્—આકાશવડે જે ગતિ તે વિહાયોગતિ

પ્રશ્ન—આકાશ સર્વવ્યાપક હોવાથી આકાશ સિવાય ગતિનો સંભવજ નથી તો પછી વિહાયસ્ એ વિશેષણ શામાટે ગ્રહણ કર્યું ? કારણકે વ્યવચ્છેદ્ય—પૃથક કરવા લાયક વસ્તુનો અભાવ છે વિશેષણ લગભગ એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુને જુદિ પાડવિ હોય ત્યા મૂકાય છે આકાશ વિના ગતિનો સંભવજ નહિ હોવાથી અહિ કોઈ વ્યવચ્છેદ્ય નથી, તેથી વિહાયસ એ વિશેષણ નકામુ છે

ઉત્તર—અહિ વિહાયસ્ એ વિશેષણ નામકર્મની પ્રથમ પ્રકૃતિ જે ગતિનામકર્મ છે તેનાથી પૃથક કરવામાટે મૂક્યુ છે કારણકે અહિ માત્ર ગતિનામકર્મ એટલુ જ કહેવામા આવે તો પહેલુ ગતિનામકર્મ તો આવી ગયુ છે ફરી શામાટે મૂક્યુ એવી શંકા થાય, તે શંકા ન થાય માટે વિહાયસ એ વિશેષણ સાર્થક છે તેથી આપણે જે ચાલીએ છીએ તે ગતિમા વિહાયોગતિનામકર્મ હેતુ છે, પરંતુ નારકત્વાદિપર્યાય થવામા હેતુ નથી

તે બે પ્રકારે છે—૧શુભવિહાયોગતિ, ૨ અશુભવિહાયોગતિ તેમા જે કર્મના ઉદયથી હંસ હાથી અને બળદના જેવી સુંદર ગતી—ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે શુભવિહાયોગતિનામકર્મ, અને જે કર્મના ઉદયથી ગધેડુ ઉંટ પાડો અને કાગડાના જેવી અશુભગતિ પ્રાપ્ત થાય તે અશુભવિહાયો ગતિ નામકર્મ *
આ પ્રમાણે ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓનુ સ્વરૂપ કહ્યુ જેના અવાંતર ભેદો થઇ શકતા હોય તેનુ નામ પિંડપ્રકૃતિ આ ચૌદે પિંડપ્રકૃતિઓના અવાંતર પાસઠ ભેદો થાય છે હવે

હોય છે કેમકે પ્રત્યક્ષ છે તેથી એમ શંકા થાય કે શ્વેત અને કૃષ્ણ એવી પરસ્પર વિરોધિ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે ઉદય કેમ હોઇ શકે ? એના ઉત્તરમા સમજવાનુ કે આ સઘળી પ્રકૃતીઓ શરીરના અમુક અમુક ભાગમા પોતપોતાનુ કાર્ય કરી કૃતાર્થ થાય છે જેમ કે વાળનો વર્ણ કૃષ્ણ લોહીનો લાલ દાંત હાડકા વિગેરેમા શ્વેત પિત્તમા પીળો કે લીલો વર્ણ હોય છે એ પ્રમાણે ગંધ આદિ માટે પણ સમજવુ એટલે અહિં કાંઇ જાતનો વિરોધ નથી

પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે, તેના બે ભેદ છે, ૧ સપ્રતિપક્ષ, ૨ અપ્રતિપક્ષ જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ હોય પરંતુ અવાતર ભેદો થઈ શકતા ન હોય તે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ જેમકે—ત્રસ, સ્થાવર વિગેરે તથા જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ન હોય તેમ આવાતર ભેદો પણ ન થઇ શકતા હોય તે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ જેમ ૮ અગુરૂલઘુ આદિ તેમા અલ્પ વક્તવ્ય હોવાથી પહેલા અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓનુ સ્વરૂપ કહે છે—

अगुरुलघु उवघाय परघाउस्सासआयवुज्जोय ।
निम्माणतित्थनाम च चोद्दस अड पिंडपत्तेया ॥ ७ ॥

अगुरुलघूपघात पराघातोच्छ्वासातपोद्योतम्
निर्माण तीर्थनाम च चतुर्दशाष्टौ पिण्डाः प्रत्येकाः ॥ ७ ॥

અર્થ— અગુરૂલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, નિર્માણ, અને તીર્થકરનામ એ આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ છે, અને પૂર્વ ગાથામા કહેલ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—જે કર્મના ઉદયથી જીવોનુ શરીર ન ભારે ન લઘુ કે ન ગુરૂલઘુ થાય પરંતુ અગુરૂલઘુ પરિણામ પરિણત થાય તે [1]અગુરૂલઘુનામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી શરીરની અંદર વધેલા પ્રતિજીહ્વા—જીભ ઉપર થયેલી બીજી જીભ, ગલવૃંદક—રસોળી, અને ચોરદંત—દાતની પાસે ધારવાળા નીકળેલા બીજા દાત એ આદિ પોતાનાજ અવયવડે હણાય—દુ ખી થાય અથવા પોતે કરેલ ઉદ્બંધન—ઝાડ ઉપર ઉંધે માથે લટકવુ, ભૈરવપ્રપાત—પર્વત ઉપરથી ઝંપાપાત કરવો એ આદિવડે હણાય તે ઉપઘાત નામકર્મ જેકર્મના ઉદયથી ઓજસ્વી—પ્રતાપી આત્મા પોતાના દર્શન માત્રથી તેમજ વાણીની પટુતાવડે મહારાજાઓની સભામા જવા છતા પણ તે સભાના સભ્યોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે—ક્ષોભ પેદાકરે અને પ્રતિવાદિ—સામાપક્ષની પ્રતિભાને દબાવે તે પરાઘાતનામકર્મ તથા જે કર્મના ઉદયથી ઉચ્છ્વાસ નિચ્છ્વાસલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાયતે ઉચ્છ્વાસ નિચ્છ્વાસ નામકર્મ[2]

---

૧ અગુરૂલઘુ નામકર્મનો સપૂર્ણ શરીરાશ્રિત વિપાક છે તેના ઉદયથી સપૂર્ણ શરીર લોઢાના ગોળા જેવુ ભારે નહિ, રૂ જેવુ હલકુ નહિ, અગર શરીરનો અમુક ભાગ ગુરૂ અમુક ભાગ લઘુ એમ પણ નહિ પરંતુ નહિ ભારે નહિ હલકુ એવા અગુરૂલઘુ પરિણામવાળુ થાય છે સ્પર્શનામકર્મમા ગુરૂ અને લઘુ એ બે સ્પર્શ કહ્યા છે પરંતુ તેઓ શરીરના અમુક અમુક અવયવમાજ પોતાની શક્તિ બતાવે છે જેમકે હાડકા વિગેરેમા ગુરૂતા, વાળ વિગેરેમા લઘુતા થાય છે તે એનો વિપાક આખા શરીરાશ્રિત નથી એ તફાવત છે

૨ અહિં એમ શકા થાય કે સઘળી લબ્ધિઓ ક્ષાયોપશમિક ભાવે એટલે કે વીર્યાતર કર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી થતી છે તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લબ્ધિમા શ્વાસોચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉદય

તથા જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરો સ્વરૂપે ઉષ્ણ નહિ છતા ઉષ્ણ પ્રકાશરૂપ આતપકરે તે આતપ નામકર્મ તેનો ઉદય સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાદર પૃથ્વીકાયના જીવોનેજ હોય છે, અગ્નિકાય જીવોને હોતો નથી કારણકે સિદ્ધાન્તમા તેનો ઉદય નિષેધ્યો છે તે જીવોના શરીરમા જે ઉષ્ણતા છે તે ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, અને જે પ્રકાશકત્વ છે તે ઉત્કટ રક્તવર્ણનામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલુ છે તથા જેકર્મના ઉદયથી જ તુઓના શરીરો શીત પ્રકાશરૂપ ઉદ્યોત કરે તે ઉદ્યોતનામકર્મ તેનો ઉદય યતિ અને દેવતાના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરમા, ચદ્ર ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાના વિમાનની નીચે રહેલા પૃથ્વીકાયના શરીરમા, તેમજ કેટલીક વનસ્પતિ વિગેરેમા હોય છે તથા જે કર્મના ઉદયથી જ તુઓના શરીરોમા પોતપોતાની જાતિને અનુસારે અ ગ પ્રત્ય ગની નિયતસ્થાનવર્ત્તિતા—વ્યવસ્થા—જે સ્થળે જે અ ગ ઉપાગ કે અ ગોપાગ જોઇએ તેની ત્યા ગોઠવણ થાય તે નિર્માણનામકર્મ આ કર્મ સૂતાર જેવુ છે જેમ સુતાર પુતળી વિગેરેમા હાથ વિગેરે અવયવોની વ્યવસ્થા કરે છે જો આ કર્મ ન હોય તો તેના નોકર જેવા અ ગોપાગ નામકર્મ આદિ વડે થયેલા મસ્તક અને ઉદરાદિ અવયવોની નિયત સ્થળે રચના થવામા કોઇ નિયમ ન રહે, તેથી નિયત સ્થળે રચના થવામા નિર્માણનામકર્મ કારણ છે તથા જે કર્મના ઉદયથી અષ્ટ મહાપ્રતિહાર્ય આદિ ચોત્રીશ અતિશયો ઉત્પન્ન થાય તે તીર્થંકરનામકર્મ ગાથામા **ચોદ્દસ અટ્ઠ** એમ બે સ ખ્યા લખી છે તે ક્રમ પૂર્વક આ પ્રમાણે લેવાની છે પૂર્વોક્ત

માનવાનુ શુ પ્રયોજન ? તેના ઉત્તરમા સમજવુ કે—કેટલીક લબ્ધિઓમા કે જેની અ દર લોકમા રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાના હોય અને ગ્રહણ કરી શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ રૂપે પરિણમાવવાના હોય ત્યા કર્મનો ઉદય પણ માનવો પડે છે કારણ કે કર્મના ઉદય વિના લોકમા રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી પરિણમાવિ શકાતા નથી જેમ કે—આહારક લબ્ધિ જેને થઇ હોય તેને જ્યારે આહારક શરીર કરવુ હોય ત્યારે લોકમા રહેલી આહારકવર્ગણામાથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી કે આહારકપણે પરિણમાવે છે આ ગ્રહણ અને પરિણામ કર્મના ઉદય વિના થતો નથી જો કે તદનુકૂળ વીર્યાતર કર્મને ક્ષયોપશમ તો થવોજ જોઇએ જો તે ન હોય તો લબ્ધિ ફોરવિ શકે જ નહિ જેમ કે વૈક્રિય શરીર નામકર્મની લગભગ દરેક પ ચેન્દ્રિય તિર્યંચમનુષ્યોને સત્તા હોય છે, છતા સઘળા મનુષ્ય તિર્યંચો વૈક્રિય શરીર કરી શકતા નથી પર તુ જેને તદનુકૂળ ક્ષયોપશમ થયો હોય તેજ કરી શકે છે તેમ અહિં પણ શ્વાસોશ્વાસના પુદ્ગલોનુ ગ્રહણ તેમજ પરિણમન કરવાનુ હોવાથી શ્વાસોશ્વાસ નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા રહે છે

૧ આતપનુ લક્ષણ અગ્નિમા ઘટતુ નહિ હોવાથી પણ તેને આતપનો ઉદય હોતો નથી આતપનુ લક્ષણ—પોતે અનુષ્ણ હોઇ દૂર રહેલી વસ્તુ ઉપર ઉષ્ણ પ્રકાશ કરે એ છે જ્યારે અગ્નિ સ્વય ઉષ્ણ છે અને માત્ર થોડે દૂર રહેલ વસ્તુપરજ ઉષ્ણ પ્રકાશ કરી શકે છે

ગાથામા ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ કહી છે, અને આ ગાથામા આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી છે આ પ્રમાણે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી હવે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે

तसबायरपज्जत पत्तेय थिरं सुभ च नायव्व ।
सुस्सरसुभगाइज्ज जसकित्ती सेयरा वीस ॥ ८ ॥

त्रसबादरपर्याप्तक प्रत्येक स्थिर शुभ च ज्ञातव्यम् ।
सुस्वर सुभगादेय यशःकीर्ति सेतरा विंशति ॥ ८ ॥

અર્થ—ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્વર, સુભગ, આદેય, અને યશકીર્તિ એ ઇતર ભેદ-સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય, અને અયશ કીર્તિ સાથે સપ્રતિપક્ષ વીશ પ્રકૃતિઓ જાણવિ

ટીકાનુ૦—તાપ આદિથી પીડિત થયા છતા જે સ્થાને રહ્યા છે તે સ્થાનથી ઉદ્વેગ પામે અને છાયા આદિના સેવનમાટે અન્ય સ્થળે જાય તે બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય ત્રસ કહેવાય છે તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ત્રસ નામકર્મ તેનાથી વિપરીત સ્થાવરનામકર્મ ઉષ્ણતા આદિથી ત્રસ થવા છતા પણ તે સ્થાનનો ત્યાગ કરવા માટે જેઓ અસમર્થ છે તે પૃથ્વી અપ તેઉ વાઉ અને વનસ્પતિ સ્થાવર કહેવાય છે તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્થાવર નામકર્મ તથા જે કર્મના ઉદયથી જીવો બાદર થાય તે બાદર નામકર્મ બાદરપણુ તે એક પ્રકારનો પરિણામ વિશેષ છે કે જેના વશથી પૃથ્વીકાયાદિ એક એક જીવનુ શરીર ચક્ષુદ્વારા ગ્રહણ થતુ નથી છતા પણ ઘણા જીવોના શરીરનો જ્યારે સમુહ થાય ત્યારે તેનુ ચક્ષુ દ્વારા ગ્રહણ થાય છે તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે[1] બાદર નામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી

---

૧ બાદર નામકર્મ એ જીવવિપાકિ પ્રકૃતિ છે એટલે જીવનો કંઇક બાદર પરિણામ ઉત્પન્ન કરી પુદ્ગલ ઉપર અસર કરે છે જેને લઇ એક અથવા અસંખ્ય શરીરનો પિંડ ચક્ષુનો વિષય થાય છે જીવ વિપાકી પ્રકૃતિ પુદ્ગલ ઉપર પણ જરૂર અસર કરે છે જેમ ક્રોધ નિદ્રા વિગેરે જીવવિપાકી છતા તેની અસર પુદ્ગલપર થાય છે તેમ બાદર અને સૂક્ષ્મની જીવ વિપાકી છતા પુદ્ગલ પર અસર થાય છે એમ ન હોયતો બાદરનુ પણ ઔદારિક શરીર છે, સૂક્ષ્મનુ પણ ઔદારિક શરીર છે બંનેના શરીર અનંતાનંત વર્ગણાના બનેલા છે, છતા ગમે તેટલા સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરો એકઠા થવા છતા તે દેખાયજ નહિ અને બાદર જીવોનુ એક અથવા અસંખ્ય શરીરનો પિંડ દેખાય તેનુ કારણ શુ ? બાદર અને સૂક્ષ્મનામકર્મ જીવપર પોતાની અસર ઉત્પન્નકરી પુદ્ગલપર અસર કરે છે તેથીજ એવો અર્થ કરવામા આવ્યો છે કે-જે કર્મના ઉદયથી ચક્ષુથી દેખી શકાય એવા સ્થૂલ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે બાદર નામકર્મ અને તેનાથી વિપરીત સૂક્ષ્મનામકર્મ બાદર નામકર્મ જો જીવવિપાકી ન હોત તો ચૌદમે ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઈ શકેજ નહિ કેમકે ચૌદમે ગુણસ્થાનકે માત્ર જીવવિપાકી પ્રકૃતિઓનોજ ઉદય હોય છે

જીવને સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય કે જેને લઇ ગમે તેટલા શરીરોનો પિંડ એકઠો થાય છતા દેખાઇ શકે નહિ તે સૂક્ષ્મનામકર્મ

જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરવામા સમર્થ થાય તે પર્યાપ્તિ નામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરવામા સમર્થ ન થાય, અધુરી પર્યાપ્તિએજ મરણ પામે તે અપર્યાપ્તનામકર્મ પર્યાપ્તિનુ સ્વરૂપ પહેલા ભાગમાથી જોઇ લેવુ જે કર્મના ઉદયથી એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેક નામકર્મ તે કર્મનો ઉદય પ્રત્યેક શરીરિ જીવોને હોય છે નારક, દેવ, મનુષ્ય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસજ્ઞિ સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય પૃથ્વી, અપ્ તેઉ વાઉ અને કોઠ આમ્ર વિગેરે પ્રત્યેક વનસ્પતિ, એ પ્રત્યેક શરીરિ જીવો છે તે સઘળાને પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય હોય છે

પ્રશ્ન—જો કોઠ અને આમ્ર આદિ વૃક્ષોમા પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય માનીએ તો તેઓમા એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવુ જોઇએ, તે તો હોતુ નથી કારણ કે કોઠ પીપળો પીલુ અને સેલુ આદિ વૃક્ષોના મૂળ સ્કધ છાલ મોટી ડાળીઓ વિગેરે દરેક અવયવો અસખ્ય જીવવાળા માનવામા આવેલા છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા એકાસ્થિક–એક બીજવાળા અને બહુ બીજવાળા વૃક્ષની પ્રરૂપણાના પ્રસગે કહ્યુ છે કે–'તે વૃક્ષોના મૂળ અસખ્ય જીવોવાળા છે, એટલે કે મૂળમા અસખ્ય જીવો હોય છે એ પ્રમાણે કદ પણ, સ્કધ પણ, છાલ પણ, મોટી ડાળીઓ પણ, અને પ્રવાલ પણ અસખ્ય જીવવાળા છે પાદડા એક એક જીવવાળા છે ઇત્યાદિ' મૂળથી આરભી ફળ સુધિના સઘળા અવયવો દેવદત્તના શરીરની જેમ એક શરીરાકાર જણાય છે જેમ દેવદત્ત નામના કોઇ પુરૂષનુ શરીર અખડ એક સ્વરૂપવાળુ જણાય છે તેમ મૂળ–આદિ સઘળા પણ અખડ એક સ્વરૂપે જણાય છે માટે કોઠ વૃક્ષાદિ તે વૃક્ષો અખડ એક શરીરવાળા છે, અને અસખ્ય જીવોવાળા છે, એટલે કે તે કોઠ વિગેરેનુ શરીર એક છે, અને તેમા જીવો અસખ્ય છે તાત્પર્ય એ કે એક શરીરમા અસખ્ય જીવો હોય છે, એક નહિ આ પ્રમાણે હોવાથી તે પ્રત્યેક શરીરિ કેમ કહી શકાય ? કેમકે એક શરીરમા એક જીવ નથી પરતુ એક શરીરમા અસખ્યાતા જીવો છે

ઉત્તર—મૂળ કદ આદિ સઘળા પ્રત્યેક શરીરિજ છે, કારણ કે મૂળ આદિમા જે અસખ્ય જીવો શાસ્ત્રમા કહ્યા છે, તે સઘળાના શરીરો ભિન્ન ભિન્ન છે અહિં એમ પ્રશ્ન થાય કે જ્યારે મૂલાદિ સઘળા ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે ત્યારે તેઓ એકાકાર કેમ જણાય છે ! તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—શ્લેષદ્રવ્ય-જોડનાર દ્રવ્યથી મિશ્રિત

૧ મૂળીયા ઉપર જમીનમા રહેલા ભાગને કદ કહે છે, અને જમીન બહાર ની જેગ ભાગને સ્કધ કહે છે

—એકાકાર થયેલ સરસવની વાટની જેમ કોઈ એવાજ પ્રકારના પ્રબળ રાગ દ્વેષરૂપ હેતુ વડે બાંધેલા તથા પ્રકારના પ્રત્યેકનામકર્મના પુદ્‌ગલોના ઉદયથી તે બધા જીવોનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે છતા પરસ્પર વિમિશ્ર-એકાકાર શરીરવાળા થાય છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યું છે કે—શ્લેષ્મ દ્રવ્યથી મિશ્ર થયેલા ઘણા સરસવોની બનાવેલી વાટ જેમ એકાકાર જણાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરિ જીવોના શરીરનો સઘાત એકાકાર જણાય છે અથવા ઘણા તલમા તેને મિશ્ર કરનાર ગોળ વિગેરે નાખી તેની તલપાપડી કરવામા આવે તે જેમ એકાકાર—દરેક તલ તેમા ભિન્ન હોવા છતા એક પિંડરૂપ જણાય છે તેમ વિચિત્ર પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી મૂળ આદિ દરેકને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવા છતા એકાકાર જણાય છે તેમાની બન્ને ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જેમ કોઈ સયોજક દ્રવ્યવડે મિશ્ર કરાયેલ ઘણા સરસવોની વાળેલી વર્ત્તિ-વાટ, અથવા સયોજક દ્રવ્ય વડે ઘણા તલવડે વિમિશ્ર થયેલી જેમ તલપાપડી થાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરિ જીવોના શરીરસઘાત-શરીરના પિંડો થાય છે તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—જેમ તે વર્ત્તિ-વાટમા બધા સરસવો પરસ્પર ભિન્ન છે, એકાકાર નથી કેમકે તેઓ બધા આપણને ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, એકાકાર જણાતાજ નથી અહિં ઘણા સરસવો ગ્રહણ કરવાનું એજ કારણ છે કે તેઓ પરસ્પર એકાકાર નથી એમ સ્પષ્ટપણે જણાય એ પ્રમાણે વૃક્ષાદિમા પણ મૂળ આદિ દરેક અવયવોમા અસખ્યાતા જીવો હોય છે છતા તે બધા પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે અસખ્યાતા જીવ વચ્ચે એક શરીરવાળા છે એમ નથી અને જેમ તે સરસવો સયોજક દ્રવ્યના સબધના માહાત્મ્યથી પરસ્પર મિશ્ર થયેલા છે, તેમ મૂળ આદિમા રહેલા પ્રત્યેક શરીરિ જીવો પણ તથા પ્રકારના પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી પરસ્પર સહત-એકાકારરૂપે થયેલા છે તથા જે કર્મના ઉદયથી અનત જીવો વચ્ચે એક શરીર પ્રાપ્ત થાય તે સાધારણ નામકર્મ

પ્રશ્ન—અનત જીવો વચ્ચે એક શરીર કેમ ઉત્પન્ન થાય? ન થવુ જોઇએ કારણ કે—જે જીવ પહેલો ઉત્પન્ન થયો તેણે તે શરીર બનાવ્યુ, અને તેની સાથે પરસ્પર જોડાવા વડે સપૂર્ણપણે પોતાનુ કર્યું તેથી તે શરીરમા પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા જીવનોજ અવકાશ હોવો જોઇએ, અન્ય જીવોનો અવકાશ કેમ હોઈ શકે ? દેવદત્તના શરીરમા જેમ દેવદત્તનો જીવ પોતાના સપૂર્ણ શરીર સાથે સબધ ધરાવે છે તેમ બીજા જીવો તેના સપૂર્ણ શરીર સાથે કઇ સબધ ધરાવતા ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે તેમ દેખાતુ નથી વળી કદાચ અન્ય જીવોને ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ હોય છતા પણ જે જીવે તે શરીર ઉત્પન્ન કરીને પરસ્પર જોડાવા વડે પોતાનુ કર્યું તે જીવજ તે શરીરમા મુખ્ય છે, માટે તેના

સબંધેજ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વ્યવસ્થા, પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનુ ગ્રહણ વિગેરે હોવુ જોઇએ, પરંતુ અન્ય જીવોના સંબંધે તે કંઈ હોવુ જોઇએ નહિ સાધારણમા તો તેમ નથી કારણ કે તેમા પ્રાણાપાનાદિ વ્યવસ્થા જે એકની તે અનંતાની અને જે અનંતાની તે એકની હોય છે તો તે કઇ રીતે હોઇ શકે?

ઉત્તર—ઉપર જે કહ્યુ તે જિન વચનના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી યોગ્ય નથી કારણ કે સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા અનંતા જીવો તથા પ્રકારના કર્મોદયના સામર્થ્યથી એક સાથેજ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે, એક સાથેજ તે શરીરનો આશ્રય લઇ પર્યાપ્તિઓ કરવાનો આરંભ કરે છે, એક સાથેજ પર્યાપ્તા થાય છે, એક સાથેજ પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે એકનો જે આહાર તે બીજા અનંતાનો, અને અનંતાનો જે આહાર તે વિવક્ષિત એક જીવનો હોય છે શરીરને લગતિ સઘળી ક્રિયા જે એક જીવની તે અનંતાની અને અનંતાની જે ક્રિયા તે એક જીવની એ પ્રમાણે સમાનજ હોય છે તેથી અહિ કોઇ અસંગતિ નથી. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—એક સાથે અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, એક સાથે તેઓના શરીરની નિષ્પત્તિ થાય છે, એક સાથે શ્વાસોચ્છવાસાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનુ ગ્રહણ થાય છે, અને એક સાથેજ શ્વાસોચ્છવાસ લેવાની ક્રિયા પણ કરે છે એક જીવનુ જે ગ્રહણ તે અનંતાનુ સાધારણ હોય છે, અનંતા જીવોનુ જે ગ્રહણ તે એકનુ પણ હોય છે આહાર, શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલોનુ ગ્રહણ એ વિગેરે શરીરને લગતિ સઘળી ક્રિયા સાધારણ એટલે અનંતા જીવની તે એક જીવની અને એક જીવની તે અનંતા જીવની હોય છે સાધારણ જીવોનુ એ [1]લક્ષણ છે

તથા જે કર્મના ઉદયથી મસ્તક, હાડકા, અને દાંત આદિ શરીરના અવયવોમા સ્થિરતા—નક્કરપણુ થાય તે સ્થિર નામકર્મ તેનાથી વિપરીત અસ્થિર નામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી જિહ્વા આદિ શરીરના અવયવોમા અસ્થિરતા થાય તે તથા જે કર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ થાય તે શુભ નામકર્મ તેનાથી વિપરીત અશુભ નામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો અશુભ થાય તે તે આ પ્રમાણે—મસ્તક વડે કોઇને સ્પર્શ કરીએ તો તે સંતોષ પામે છે, કેમકે તે શુભ છે પગથી અડકીએ તો ગુસ્સે થાય છે, કેમકે તે અશુભ છે કદાચ અહિ એમ કહેવામા આવે કે—સ્ત્રીના પગવડે પણ સ્પર્શ કરાયેલો પુરૂષ સંતુષ્ટ થાય છે માટે ઉપરના લક્ષણમા દોષ આવે છે તેના

[1] જો કે શરીરને લગતિ સઘળી ક્રિયા સમાન હોય છે, પરંતુ કર્મનો બંધ, ઉદય, આયુનું પ્રમાણ એ કંઇ સઘળા સાથે ઉત્પન્ન થયેલાને સરખાજ હોય છે એમ નથી સરખાએ હોય તેમ ઓછાવત્તા પણ હોય છે

ઉત્તરમા કહે છે-તે સતોષમા તો મોહ કારણ છે અહિતો વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર થાય છે, માટે કોઈ દોષ નથી તથા જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણપ્રિય થાય, શ્રોતાને પ્રીતિના હેતુભૂત થાય તે સુસ્વર નામ કર્મ તેનાથી વિપરીત દુસ્વર નામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણકટુક થાય, શ્રોતાને અપ્રીતિનુ કારણ થાય તે તથા જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર નહિ કરવા છતા પણ સઘળાના મનને પ્રિય થાય તે સુભગ નામકર્મ તેનાથી વિપરીત જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર કરવા છતા પણ જીવોને અપ્રિય થાય તે દુર્ભગ નામ-કર્મ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે-"જે જીવ ઉપકાર નહિ કરવા છતા પણ ઘણાને પ્રિય થાય તેને સૌભાગ્યનો ઉદય હોય છે, અને ઉપકાર કરવા છતા પણ અપ્રિય થાય તેને દૌર્ભાગ્યનો ઉદય હોય છે સૌભાગ્ય નામકર્મના ઉદયવાળો પણ કોઈ જીવ જોકે કોઈને આશ્રયી અપ્રિય થાય તો તે તેના દોષે થાય છે જેમ અભવ્યને તીર્થંકર અપ્રિય થાય છે તેમા સૌભાગ્યના ઉદયવાળાનો કઇ દોષ નથી' તથા જે કર્મના ઉદયથી જે પ્રવૃત્તિ કરે જે બોલે તે સર્વને લોકો પ્રમાણ કરે, અને દેખવા પછી તરતજ અભ્યુત્થાન-સામે જવુ આદિ સત્કાર કરે તે આદેય નામકર્મ તેનાથી વિપરીત અનાદેય નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી યુક્તિ યુક્ત બોલવા છતા પણ લોકો તેનુ વચન માન્ય કરે નહિ, તેમજ ઉપકાર કરવા છતા પણ અભ્યુત્થાનાદિ આચરે નહિ તે તથા તપ શૌર્ય અને ત્યાગાદિથી ઉપાર્જિત યશવડે લોકોમા જે પ્રશસા થવી-વાહવાહ બોલાવી તે યશ કીર્ત્તિ અથવા યશ એટલે સામાન્યથી ખ્યાતિ, અને કીર્ત્તિ એટલે ગુણના વર્ણન રૂપ પ્રશસા અથવા સર્વ દિશામા પ્રસરનાર, પરાક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલી અને સર્વ મનુષ્યો વડે પ્રશસનીય જે કીર્ત્તિ તે યશ, અને એક દિશામા પ્રસરનારી, દાન પુન્યથી ઉત્પન્ન થયેલી જે પ્રશસા તે કીર્ત્તિ તે યશ અને કીર્ત્તિ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે યશ કીર્ત્તિ નામ કર્મ તેનાથી વિપરીત અયશ કીર્ત્તિ નામકર્મ જે કર્મના ઉદયથી મધ્યસ્થ મનુષ્યોને પણ અપ્રશસનીય થાય તે આ રીતે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી આ સપ્રતિપક્ષ ત્રસાદિ પ્રકૃતિઓનુ આ ક્રમથી જે કથન કર્યુ છે, તે આ પ્રકૃતિઓના સજ્ઞાદિ દ્વિક જણાવે છે તે આ પ્રમાણે-ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ ત્રસાદિ દશક કહેવાય, સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સ્થાવરાદિ દશક કહેવાય તેમ અન્યત્ર જ્યા ત્રસાદિનુ ગ્રહણ કર્યુ હોય ત્યા આજ ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવિ, અને સ્થાવરાદિ દશનુ જ્યા ગ્રહણ કર્યુ હોય ત્યા ત્રસાદિની પ્રતિપક્ષ સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવિ તથા ત્રસાદિ દશ અને સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ બને ક્રમ પૂર્વક પરસ્પર વિરોધિ છે જેમકે-ત્રસ વિરૂદ્ધ સ્થાવર, બાદર વિરૂદ્ધ સૂક્ષ્મ તથા ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર ચતુષ્ક, સ્થિર ષટ્ક, અસ્થિર ષટ્ક, આદિ સજ્ઞામા

રહેલા છે, તે અશુદ્ધ કહેવાય છે કહ્યુ છે કે-જેમ છાણાદિ વડે મદનકોદરા શુદ્ધ કરાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ ગુણવડે તે ભવ્ય આત્મા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરે છે જે સર્વથા શુદ્ધ કરાય છે તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મ, જે અલ્પ વિશુદ્ધ કરાય છે તે મિશ્ર મોહનીય કર્મ, અને જે શુદ્ધ કરાતાજ નથી જેવા હોય તેવાજ રહે છે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છે' આ રીતે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સમ્યક્ત્વ ગુણ વડે સત્તામાજ શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના પુદ્ગલો હોવાથી તેઓનો બંધ થતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીયનોજ બંધ થાય છે તેથી બંધના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય વિના મોહનીય કર્મની છવ્વીસ, અને બંધન પાંચ સંઘાતન પાંચ અને વર્ણાદિ સોળ વિના નામકર્મની સડસઠ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરાય છે શેષ કર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં વધઘટ નથી એટલે સર્વ પ્રકૃતિઓની સંખ્યાનો સરવાળો કરતાં બંધમાં એકસો વીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે ઉદયના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયનો પણ ઉદય થતો હોવાથી તેની વૃદ્ધિ કરતાં એકસો બાવીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે, અને સત્તામાં બંધ ઉદયમાં નહિ વિવક્ષેલ પાંચ બંધન પાંચ સંઘાતન અને વર્ણાદિ સોળનું પણ ગ્રહણ થતું હોવાથી સરવાળે એકસો અડતાલીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે-જે પરમાત્માએ સત્તામાંથી એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ખપાવિ તે પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરૂં છું જ્યારે શ્રીમાન્ ગર્ગર્ષિ અને શ્રી શિવશર્માચાર્યાદિ અન્ય આચાર્ય મહારાજાઓના મતે સત્તામાં એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ ગણવામાં આવે ત્યારે બંધનો પંદર વિવક્ષાય છે-ગણવામાં આવે છે તેથી એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિઓમાં પાંચ બંધન તો ગણાયાજ છે અને વધારાના દશ બંધન અધિક કરીએ એટલે એકસો અઠ્ઠાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે ૧૦

હવે પંદર બંધન શી રીતે થાય છે એવી શિષ્યની શંકા કરીને તેના ઉત્તરમાં પંદર બંધનની પ્રરૂપણા અર્થે કહે છે—

वेउव्वाहारोरालियाण सगतेयकम्मजुत्ताण ।
नव बधणाणि इयरदुजुत्ताण तिन्नि तेसिं च ॥ ११ ॥

वैक्रियाहारकौदारिकाणां स्वकतैजसकार्मणयुक्तानाम् ।
नव बन्धनानि इतरद्वियुक्तानां त्रीणि तयोश्च ॥ ११ ॥

અર્થ—પોતાનાજ નામ સાથે, તૈજસ સાથે, અને કાર્મણ સાથે જોડતા વૈક્રિય આહારક અને ઔદારિકના નવ બંધન થાય છે તૈજસ કાર્મણ બંને સાથે યુક્ત કરતા ત્રણ શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે, અને તૈજસ કાર્મણ એ બે શરી-

ના ત્રણ બધન થાય છે કુલ ૫૬ બધન થાય છે

ટીકાનુ૦—પોતાના નામ સાથે, તૈજસ સાથે, અને કાર્મણ સાથે વૈક્રિય આહારક અને ઔદારિકને જોડતા નવ બધન થાય છે તે આ પ્રમાણે-વૈક્રિય વૈક્રય બધન, વૈક્રિય તૈજસ બધન, વૈક્રિય કાર્મણ બધન, આહારક આહારક બધન, આહારક તૈજસ બધન, આહારક કાર્મણ બધન, ઔદારિક ઔદારિક બધન, ઔદારિક તૈજસ બધન, ઔદારિક કાર્મણ બધન તેમા પૂર્વે ગ્રહણ કરાયેલા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બધન, અને એવા પ્રકારનો સબધ થવામા હેતુભૂત જે કર્મ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બધન નામકર્મ એ પ્રમાણુ દરેક બધન નામકર્મ માટે સમજવુ પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાયલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલો સાથે જે બધન તે વૈક્રિયતૈજસબધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાયલા અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે વૈક્રિયકાર્મણબધન તથા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા આહારક પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે આહારક આહારક બધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલો સાથે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલોનો જે સબધ તે આહારક તૈજસ બધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે આહારકકાર્મણબધન તથા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા ઔદારિક પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે ઔદારિક ઔદારિક બધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તેજ ઔદારિક પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે ઔદારિક તૈજસ બધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સબધ તે ઔદારિક કાર્મણ બધન તથા ઇતર-તૈજસ અને કાર્મણ બનેના સમુહ સાથે જોડાયેલા તે ત્રણ શરીરના ત્રણ બધન થાય છે તે આ પ્રમાણે-વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ બધન, આહારક તૈજસ કાર્મણ બધન, અને ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બધન તેમા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિયતૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણેના પુદ્ગલોનો પરસ્પર જે સબધ તે વૈક્રિયતૈજસકાર્મણબધન એ પ્રમાણે આહારક તૈજસ કાર્મણ બધન અને ઔદારિકતૈજસકાર્મણબધન પણ સમજવા પૂર્વોક્ત નવ બધન સાથે આ ત્રણ બધન જોડતા કુલ બાર થાય છે તથા તૈજસ અને કાર્મણના પરસ્પર જોડવાથી ત્રણ બધન થાય છે તે આ

પ્રમાણે—તૈજસતૈજસબંધન, તૈજસકાર્મણબંધન, અને કાર્મણકાર્મણબંધન તેમાં પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા તૈજસ પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે તૈજસતૈજસબંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે તૈજસકાર્મણબંધન, અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ કાર્મણ પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે કાર્મણકાર્મણબંધન પૂર્વોક્ત બાર બંધનો સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતા કુલ પંદર બંધન થાય છે તે તે બંધનોના હેતુભૂત કર્મના પણ પંદર ભેદો થાય છે આ પ્રમાણે જેઓ પંદર બંધન માને છે તેમને મતે પંદર બંધનનું સ્વરૂપ કહ્યુ ૧૧

હવે જે આચાર્યો પંદર બંધનની વિવક્ષા કરતા નથી પરંતુ પાંચજ માને છે તેમના મતે પાંચ બંધન અને તેના સમાન વક્તવ્ય હોવાથી પાંચ સંઘાતનનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

ओरालियाइयाण संघाया बंधणाणि य संजोगे ।

औदारिकादीना संघाता बंधनानि च स्वयोगे ।

અર્થ—ઔદારિકાદિ શરીરના સંઘાતનો અને બંધનો પોતપોતાના યોગ્ય પુદ્ગલોના યોગે થાય છે

ટીકાનુ૰—ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ શરીરનો પોતપોતાના યોગ્ય પુદ્ગલો સાથે યોગ થાય ત્યારે તેનો સંઘાત અને બંધન થાય છે પર પુદ્ગલો સાથે યોગ છતા તેની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી સંઘાત કે બંધન થતા નથી તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—જો કે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો પર તૈજસાદિ પુદ્ગલો સાથે સંયોગ થાય છે, અને સંયોગ એજ અહિં બંધન કહેવાય છે, બંધન સંઘાત સિવાય થતુ નથી 'અસંહત પુદ્ગલોનો બંધ થતો નથી' એવો ન્યાય છે માટે તો પણ પર પુદ્ગલો સાથે થતા સંયોગની અહિં વિવક્ષા કરતા નથી, માટે પાંચજ બંધન અને પાંચજ સંઘાતન થાય છે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સ્વ પુદ્ગલો સાથે જેમ યોગ થાય છે તેમ બીજા તૈજસાદિ પુદ્ગલો સાથે પણ યોગ થાય છે, તે યોગની વિવક્ષા કરી શિવશર્મસૂરિઆદિ આચાર્યોએ પંદર બંધન માન્યા છે અને તે યોગની અવિવક્ષા કરી માત્ર સ્વ સ્વ યોગ્ય પુદ્ગલો સાથેના યોગનીજ વિવક્ષા કરી આ આચાર્ય મહારાજે પાંચ બંધન માન્યા છે

પ્રશ્ન—જેઓ પંદર બંધન માને છે તેમના મતે 'અસંહત પુદ્ગલોનો બંધ થતો નથી' એવો ન્યાય હોવાથી સંઘાતનો પણ પંદર હોવા જોઇએ, કેમકે જેવાજેવા પ્રકારનો પુદ્ગલોનો પિંડ થાય તે પ્રમાણે તેવુ બંધન થાય હવે

પદર માનવામા આવે તો પૂર્વાપર વિરોધ કેમ ન આવે ? કેમકે સઘાતનો તો કોઈ પદર માનતાજ નથી સઘળા આચાર્યો પાચજ માને છે

ઉત્તર—ઉપરોકત દોષ ઘટતો નથી કારણ કે તેઓએ સઘાતનનુ લક્ષણજ બીજુ કર્યું છે સઘાતન નામકર્મના લક્ષણનુ તેઓ આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે-માત્ર પુદ્ગલોની સહતિ-સમૂહ થવામા સઘાતન નામકર્મ હેતુ નથી, કારણ કે સમૂહ તો ગ્રહણ માત્રથીજ સિદ્ધ છે, તેથી માત્ર સહતિમા હેતુભૂત સઘાત નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા નથી પરતુ ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી સઘાત વિશેષ-પિડ વિશેષ તે તે પુદ્ગલોની રચના વિશેષ થવામા સઘાત નામકર્મ નિમિત્ત છે અને રચના તો ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અથવા કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોનીજ થાય છે કારણ કે જગતમા ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિકાદિ નામકર્મો છે ઔદારિક તૈજસ વર્ગણા, કે ઔદારિક કાર્મણ વર્ગણાદિ નથી તેમજ તેના હેતુભૂત ઔદારિક તૈજસ નામકર્મ આદિ કર્મ પણ નથી, જેથી તેવા પ્રકારની વર્ગણા ગ્રહણ કરી રચના થાય પરતુ ઔદારિક વર્ગણા છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિક નામકર્મ છે ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી શરીર યોગ્ય વર્ગણાનુ ગ્રહણ અને ઔદારિક સઘાતન નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરને યોગ્ય રચના થાય છે અને ઔદારિકાદિ બધન નામકર્મના ઉદયથી તેનો ઔદારિકાદિ શરીર સાથે સબધ થાય છે એટલે રચના જે શરીર નામકર્મ ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તે પુદ્ગલોની તે શરીરને અનુસરીનેજ થાય છે પછી સબધ ભલે ગમે તેની સાથે થાય, તેથી સઘાત નામકર્મ તો પાચ પ્રકારેજ છે

---

૧ આ સબધે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આ પ્રમાણે લખે છે-

પ્રશ્ન—સઘાતન નામકર્મ માનવાનુ શુ પ્રયોજન છે ? માત્ર પુદ્ગલોનો સમુહ કરવો તેની અહીં તે કેમ કારણ છે એવો ઉત્તર આપતા હો તો તે યોગ્ય નથી કેમકે પુદ્ગલોનો સમૂહ તો ઔદારિક નામ-કર્મના ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તે ગ્રહણ કરવા માત્રથીજ સિદ્ધ છે તેમા તો સઘાત નામકર્મનો કઈ ઉપયોગ નથી તથા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના પ્રમાણે સઘાત-સમહ વિશેષ કરવો તેમા સઘાતન નામકર્મ કારણ છે, આવો પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય પણ યુકત નથી કારણ કે જેમ તતુનો સમુહ પટ પ્રત્યે કારણ છે, તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સમુહ ઔદારિકાદિ શરીરોનુ કારણ છે, અને સમૂહ તે ગ્રહણ માત્રથી સિદ્ધ છે તેમા સઘાતનને વિશેષ કારણરૂપે માનવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—અમુક પ્રમાણમાજ લબાઈ જાડાઈ આદિ નિયત પ્રમાણવાળા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના માટે સમહ વિશેષની ઔદારિકાદિ શરીરને અનુસરતી રચનાની આવશ્યકતા છે અને તેથીજ શરીરનુ તારતમ્ય થાય છે માટે સમૂહ વિશેષના કારણરૂપે સઘાતન

સમયે દરેક જીવોને જેઓનો બંધ હોય તે ધ્રુવબંધિની બંધ વિચ્છેદ કાળ સુધિમાં પણ સર્વ કાલાવસ્થાયિ જેઓનો બંધ ન હોય તે અધ્રુવબંધિની તથા ઉદય વિચ્છેદ કાળ પર્યંત દરેક સમયે જીવોને જે જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય હોય તે ધ્રુવોદયી અને ઉદયવિચ્છેદ કાળ સુધિમાં પણ જેઓના ઉદયનો નિયમ ન હોય તે અધ્રુવોદયી. તથા પોતાના વડે હણી શકાય એવા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો જે સર્વથા ઘાત કરે તે સર્વઘાતિની અને જ્ઞાનાદિ ગુણોનો જે ઘાત ન કરે તે અઘાતિની અથવા સર્વઘાતિપ્રતિભાગા સર્વઘાતિ સરખી-અહિં સર્વ ઘાતિની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિમાં દેશે ઘાતિ અને અઘાતિ એ બંનેનું ગ્રહણ છે તેમાં પોતાના વડે હણી શકાય એવા જ્ઞાનાદિ ગુણોના એક દેશને જેઓ હણે તે દેશઘાતિની અને સર્વ ઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનું સાદૃશ્ય જે પ્રકૃતિઓમાં હોય તે સર્વઘાતિપ્રતિભાગા તાત્પર્ય એ કે-સ્વરૂપે અઘાતિ હોવા છતાં પોતાનામાં જ્ઞાનાદિ ગુણને દબાવવાની શક્તિ નહિ હોવા છતાં જેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી પોતાનો અતિદારૂણ વિપાક બતાવે છે, તેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ સાથે વેદાતા દારૂણવિપાક બતાવતિ હોવાથી તેઓના સાદૃશ્યને પ્રાપ્ત કરે છે માટે સર્વઘાતિ પ્રતિભાગા કહેવાય છે તથા જે પ્રકૃતિઓનો બંધ અથવા ઉદય બીજી કોઇ બંધાતિ અથવા વેદાતિ પ્રકૃતિવડે પ્રકાશ વડે જેમ અંધકાર રોકાય તેમ રૂંધાય-રોકાય તે પરાવર્ત્તમાન કહેવાય એટલે કે જે જે કાળે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના બંધ અને ઉદયનો સંભવ હોય તે તે કાળે બંધ અને ઉદય આશ્રયી જેઓ પરાવર્ત્તન ભાવ પામે, અને ફરી યથાયોગ્ય રીતે પોતાના બંધ અને ઉદયના હેતુઓ મળવાથી બંધ અને ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય, આ પ્રમાણે બંધ અને ઉદયથી પરાવર્ત્તન થતું હોવાથી તેઓ પરાવર્ત્તન કહેવાય છે તથા જેઓનો બંધ અથવા ઉદય અન્ય વેદાતિ કે બંધાતી પ્રકૃતિઓવડે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ નહિ હોવાથી રોકાતો નથી તે અપરાવર્ત્તમાન કહેવાય છે તથા જે પ્રકૃતિનો વિપાક-ફળ શુભ ન હોય તે અશુભ—પાપ અને જેઓનો વિપાક શુભ હોય તે શુભ-પુણ્ય કહેવાય છે તથા વિચ્છેદ કાળ પહેલા જે પ્રકૃતિઓની દરેક સમયે દરેક જીવને સત્તા હોય તે ધ્રુવસત્તાક, અને વિચ્છેદ કાળ પહેલા પણ જેઓની સત્તાનો નિયમ ન હોય તે અધ્રુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે ધ્રુવબંધિની આદિ કઇ કઇ પ્રકૃતિઓ છે તે હવે પછી કહેવામાં આવશે તથા વિપાક આશ્રયીને પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે-પુદ્ગલ વિપાકિની, ભવવિપાકિની, અને જીવવિપાકિની વિપાક એટલે કર્મ પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે પુદ્ગલ, ભવ, ક્ષેત્ર, અને જીવદ્વારા પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ થતો હોય તેઓ પુદ્ગલવિપાકાદિ કહેવાય છે ૧૪

હવે ધ્રુવબંધિની આદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नाणतरायदसण धुववधि कसायमिच्छभयकुच्छा ।
अगुरुलघु निमिण तेयं उवघाय वण्णचउकम्म ॥ १५ ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनानि ध्रुवबन्धिन्यः कषायमिथ्यात्वभयजुगुप्साः ।
अगुरुलघु निर्माणं तैजसमुपघात वर्णचतुःकार्मणम् ॥ १६ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અ તરાય, દર્શનાવરણીય, કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અગુરૂલઘુ, નિર્માણુ, તૈજસ ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક, અને કાર્મણુ એ ધ્રુવબ ધિની પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦— જેનો શબ્દાર્થ ઉપર કહી આવ્યા તે ધ્રુવબ ધિની પ્રકૃતિઓ સુડતાલીસ છે તે આ પ્રમાણે—ગાથામા જ્ઞાનાવરણીયનો સામાન્યથીજ નિર્દેશ કરેલો હોવાથી તેના પાચે ભેદો લેવાના છે એ પ્રમાણે અ તરાય અને દર્શનાવરણીય માટે પણ સમજવુ એટલે જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અ તરાય પાચ દર્શનાવરણીય નવ, કષાય સોળ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય અને જુગુપ્સા એ આડત્રીસ ઘાતિકર્મની ધ્રુવબ ધિની પ્રકૃતિઓ છે હવે નામકર્મની ધ્રુવબ ધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—અગુરૂલઘુ, નિર્માણુ તૈજસ ઉપઘાત, વર્ણ ગ ધ રસ અને સ્પર્શરૂપ વર્ણાદિચતુષ્ક, અને કાર્મણુ એમ નવ છે આ પ્રકૃતિઓનો પૃથક્ નિર્દેશ જ્યા નામકર્મની ધ્રુવબ ધિની પ્રકૃતિઓ લેવાનુ કહેવામા આવે ત્યા આ પ્રકૃતિઓ સુખપૂર્વક લઇ શકાય એ માટે છે સઘળી મળી સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબ ધિની છે હવે કઇ પ્રકૃતિઓ કયા ગુણુસ્થાન સુધી નિર તર બ ધાય છે, તે કહે છે—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક પર્ય ત મિથ્યાત્વમોહનીય નિર તર બ ધાય છે ત્યાર પછી મિથ્યાત્વના ઉદય રૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી બ ધાતી નથી મિથ્યાત્વ મોહનીય જ્યા સુધિ વેદાય છે ત્યા સુધી બ ધાય છે કહ્યુ છે કે—'જ્યા સુધી વેદાય છે ત્યા ત્યા સુધી બ ધાય છે' મિથ્યાદ્રષ્ટિ ગુણુસ્થાનકથી આગળના કોઇ પણ ગુણુઠાણે મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી માટે ઉપરના ગુણુઠાણે તેનો બ ધ પણ નથી અન તાનુબ ધિચતુષ્ક, અને સ્ત્યાનર્ધિત્રિક સાસ્વાદન સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગુણુસ્થાનક સુધી બધાય છે આગળ ઉપર અન તાનુબ ધીના ઉદયરૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી તે બધાતિ નથી એ પ્રકૃતિઓના બધમા અન તાનુબ ધિ કષાયના ઉદય જન્ય આત્મપરિણામ હેતુ છે અપ્રત્યા ખ્યાનાવરણીય કષાય અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિપર્ય ત બ ધાય છે આગળ ઉપર તેઓના ઉદયનો અભાવ હોવાથી બ ધાતા નથી આદીના બાર કષાયનો તેઓનો જ્યા સુધી ઉદય હોય ત્યા સુધીજ તજ્જન્ય આત્મપરિણામવડે બધ થાય છે એ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય દેશવિરતિ પર્ય ત બ ધાય છે નિદ્રા અને પ્રચલા

અપૂર્વકરણના પ્રથમ ભાગ સુધિ બંધાય છે આગળ ઉપર તેના બંધ યોગ્ય પરિણામનો અસંભવ હોવાથી બંધાતિ નથી એ પ્રમાણે અગુરુલઘુ આદિ નામ કર્મની ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણના [1]ચરમસમય પર્યંત બંધાય છે સંજ્વલન ક્રોધ માન માયા અને લોભ અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત બંધાય છે આગળ ઉપર બાદર કષાયના ઉદયનો અભાવ હોવાથી બંધાતી નથી કેમકે તેઓના બંધમાં બાદર કષાયનો ઉદય હેતુ છે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને અંતરાય પાંચ એ સુક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત બંધાય છે આગળ ઉપર તેના બંધમાં હેતુભૂત કષાયનો ઉદય નહિ હોવાથી બંધાતી નથી તથા શેષ ગતિચતુષ્ક, આનુપુર્વીચતુષ્ક જાતિપંચક, વિહાયોગતિદ્વિક, સંસ્થાનષટ્ક, સંઘયણષટ્ક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, ત્રસ દશક, સ્થાવર દશક, તીર્થંકરનામ, આતપ, ઉદ્યોત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, સાત અસાતવેદનીય, ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર, હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, એ હાસ્યચતુષ્ક, ત્રણ વેદ, અને ચાર આયુ એ તહોતેર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધીની છે કારણ કે તે તે પ્રકૃતિઓના સામાન્ય બંધહેતુઓ છતા પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી દરેક સમયે બંધાતી નથી પણ અમુક અમુક ભવાદિ યોગ્ય પ્રકૃતિઓ બંધાતા બંધાય છે ૧૫

આ પ્રમાણે સપ્રતિપક્ષ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓ કહી હવે ધ્રુવોદયી કહે છે—

निम्माणथिराथिरतेयकम्मवण्णाइअगुरुसुहमसुहं ।
नाणंतरायदसगं दंसणचउमिच्छ निच्चुदया ॥ १६ ॥

निर्माणस्थिरास्थिरतैजसकार्मणवर्णाद्यगुरुलघुशुभाशुभम् ।
ज्ञानान्तरायदशकं दर्शनचतुः मिथ्यात्वं नित्योदयाः ॥ १६ ॥

અર્થ—નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિચાર, અગુરૂલઘુ શુભ, અશુભ, જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની દશ, દર્શનાવર્ણીય ચાર અને મિથ્યાત્વ એ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—ઉદય વિચ્છેદ કાળ પહેલા જે પ્રકૃતિઓનો હમેશા ઉદય હોય છે તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે તે પ્રકૃતિઓ તે આ—નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, તૈજસ કાર્મણ, વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ એ વર્ણચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, શુભ અને અશુભ

[1] નામકર્મની ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે પર્યંત બંધાય છે જુઓ બીજો કર્મગ્રંથ ગાથા ૯—૧૦ અહિં ટીકામાં ચરમ સમય પર્યંત બંધાય છે એમ કહ્યુ છે, અને ભય જુગુપ્સા આઠમાના અંતસમય સુધિ બંધાય છે એ હકીકત [illegible] નથી કારણ બહુશ્રુત જાણે

એ બાર નામકર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ છે એનો પૃથક્ નિર્દેશ અભિપ્રાય પૂર્વક છે અને તે એ કે સામાન્યથી જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ લેવાનું કહે ત્યાં આ બાર પ્રકૃતિઓ લેવી હવે ઘાતિકર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ કહે છે— જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવલ-દર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણીય ચાર અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ પંદર ઘાતિ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે કુલ સત્તાવીશ થાય છે હવે કઈ પ્રકૃતિઓનો ક્યા ગુણસ્થાનક પર્યંત નિરંતર ઉદય હોય છે, તે કહે છે—અગુરુલઘુ આદી નામ-કર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ તેરમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, મિથ્યાત્વ મોહનીય પ્રથમ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, અને શેષ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ બારમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત નિરંતર ઉદયમાં હોય છે, તેથી તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે તથા શેષ પંચાણું પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી છે, અધ્રુવોદયિ હોવાનું કારણ ગતિનામાદિ ઘણી પ્રકૃતિઓ પરસ્પર વિરોધી છે અને તીર્થંકર આદી કેટલીક પ્રકૃતિઓનો સર્વ કાળે ઉદય હોતો નથી તે છે પંચાણું પ્રકૃતિઓના નામો સુગમ હોવાથી અહિં બતાવ્યા નથી ૧૯

હવે સર્વઘાતિ પ્રકૃતીઓ બતાવે છે—

केवलियनाणदंसणआवरणं बारसाइमकसाया ।
मिच्छत्तं निद्दाओ इय वीसं सव्वघाईओ ॥ १७ ॥

कैवलिकज्ञानदर्शनावरणं द्वादशाद्यकषायाः ।
मिथ्यात्वं निद्रा इति विंशतिः सर्वघातिन्यः ॥ १७ ॥

અર્થ— કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ આદિના બાર કષાય, મિથ્યાત્વ, અને નિદ્રા એ વીશ સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—જેનો શબ્દાર્થ પહેલા કહી આવ્યા તે સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓ વીશ છે તે આ પ્રમાણે—કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યા-ખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ બાર કષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને પાંચ નિદ્રા ઘાતિ પ્રકૃતિઓની અંદરની મતિજ્ઞાનાવરણાદિ શેષ પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે, અને વેદનીય નામ, ગોત્ર અને આયુની સઘળી પ્રકૃતિઓ અઘાતિ [1] છે

[1] અહિં દેશઘાતિ આદિનો બંધની અપેક્ષાએ વિચાર કર્યો છે, એટલે કુલ એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ થાય છે ઉદયની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો સમ્યક્ત્વ મિશ્રમોહનીય સાથે ઘાતિકર્મની સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ લેવી તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો દેશઘાતિમાં અને મિશ્ર-મોહનીયનો સર્વઘાતિમાં સમાવેશ થાય છે સર્વ રીતે ઉદયની અપેક્ષાએ એકસો બાવીસ પ્રકૃતિઓ થાય છે

હવે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓમા સર્વધાતિપણુ ગા હેતુથી છે? એ પ્રશ્નનો અ-વકાશ જાણીને તેની પ્રરૂપણામાટે કહે છે—

सम्मत्तनाणदसणचरित्तघाइत्तणाउ घाईओ ।
तस्सेस देमघाइत्तणाउ पुण देसघाइओ ॥ १८ ॥

सम्यक्त्वज्ञानदर्शनचारित्रघातित्वात् घातिन्य ।
तच्छेषाः देशघातित्वात् पुन' देशघातिन्य १८ ॥

અર્થ—સમ્યકત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરતિ હોવાથી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ સવઘાતિ છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિગુણ ના દેશનો ઘાત કરતિ હોવાથી દેશઘાતિ છે

ટીકાનું૦—ઉક્ત સ્વરૂપવાળી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ યથાયોગ્ય રીતે પોતાનાથી જે ગુણનો ઘાત થઇ શકે તે જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર ગુણનો સપૂર્ણપણે ઘાતકરે છે તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વ અને અનતા નુબવિ સમ્યકત્વનો સર્વથા ઘાત કરે છે કારણ કે તેનો જ્યા સુધિ ઉદય હોય ત્યા સુધિ કોઇ પણ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થતુ નથી કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદ ર્શનાવરણીય અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને સપુર્ણપણે દબાવે છે પાચે નિદ્રાઓ દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત દર્શનલબ્ધિને સર્વથા દબાવે છે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરે છે આ પ્રમાણે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યકત્વાદિ ગુણોનો સર્વથા ઘાત કરતિ હોવાથી સર્વઘાતિ કહેવાય છે તથા ઉક્ત સર્વઘાતિ વીશ પ્રકૃતિઓ સિવાયની ચાર ઘાતિકર્મની મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પચીસ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિગુણના એક દેશને ઘાત કરતિ હોવાથી દેશઘાતી કહેવાય છે ઉપર જે કહ્યું તેનો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે— અહિ જો કે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મગુણને સપૂર્ણપણે દબાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ જીવ સ્વભાવે સપૂર્ણ પણે દબાવવા તે સમર્થ થતુ નથી જો સપૂર્ણપણે દબાવે તો જીવ અજીવ થઇ જાય, અને તેથી જડ અને ચૈતન્ય વચેના ભેદનો અભાવ થાય જેમ અતિગાઢ વાદળાના સમુહવડે સૂર્ય ચદ્રના કીરણોનો સમૂહ દબાવા છતા પણ સર્વથા તેનો પ્રકાશ અવરાઇ શકતો નથી જો સર્વથા અવરાઈ જાય તો પ્રતિપ્રાણિ પ્રસિદ્ધ દિવસ રાત્રિના વિભાગના અભાવનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય કહ્યુ છે કે—ગાઢ મેઘનો ઉદય થવા છતા પણ ચદ્ર સૂર્યનો કઇક પ્રકાશ હોય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મવડે સપૂર્ણપણે કેવળજ્ઞાન અવરાવા છતા પણ જે કઈ તત્સબધિ મદ તીવ્ર

તેતીવ્ર પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનનો એક દેશ કે જેની મતિજ્ઞાનાદિ સજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય
તે એક દેશને યથાયોગ્ય રીતે મતિ -શ્રુત અવધિ અને મન પર્યાયજ્ઞાના
ણીયકર્મ દબાવતુ હોવાથી તે દેશઘાતિ કહેવાય છે એ પ્રમાણે કેવળ
ર્નાવરણીય કર્મવડે સપૂર્ણ પણે કેવળદર્શન અવરાવા છતા પણ તત્સબધિ
દ અતિમદ કે વિશિષ્ટાદિરૂપ જે પ્રભા કે જેની ચક્ષુદર્શનાદિ સજ્ઞા છે,
પ્રભાને યથાયોગ્ય રીતે ચક્ષુ અચક્ષુ અને અધિદર્શનાવરણીય કર્મ દબાવે
તેથી તે પણ દર્શનના એક દેશને દબાવતા હોવાથી દેશઘાતિ કહેવાય છે
ા જો કે નિદ્રા આદિ પાચ પ્રકૃતિઓ કેવળદર્શનાવરણવડે અનાવૃત કેવળદર્શન
બધી પ્રભારૂપ માત્ર દર્શનના એક દેશનેજ ઘાત કરે છે, તો પણ દર્શનાવરણીય
ર્નાના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્નથયેલ દર્શનલબ્ધિને સપૂર્ણ પણે દબાવતિ હોવાથી
ઓને સર્વઘાતિ કહી છે તથા સજ્વલન કષાય અને નોકષાયો આદિના બાર
ાયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રલબ્ધિને દેશથી દબાવે છે કારણ
તેઓ માત્ર અતિચાર ઉત્પન્ન કરે છે જે કષાયો અનાચાર ઉત્પન્ન કરે
ટલે કે જેઓનો ઉદય સમ્યકત્વાદિ ગુણોનો વિનાશ કરે તે સર્વઘાતિ કહેવાય,
ને જે કષાયો માત્ર અતિચારો ઉત્પન્ન કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે કહ્યુ છે
—સઘળા અતિચારો સજવલન કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને આદ્ય
ર કષાયના ઉદયથી મૂળથી નાશ થાય છે, એટલે કે તે તે વ્રતોથી પતિત
ાય છે ' તેથી તે પણ દેશઘાતિ છે તથા ગ્રહણ ધારણ યોગ્ય
' વસ્તુને જીવ આપી શકતો નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કે ભોગોપભોગ
રી શકતો નથી તે દાનાતરાયાદિ કર્મનો વિષય છે અને તે ગ્રહણ
ારણ યોગ્ય વસ્તુ જગતમા રહેલ સર્વ દ્રવ્યોનો અનતમો ભાગ માત્રજ
તેથી તથારૂપ સર્વદ્રવ્યોનો જે એક દેશ તદ્વિષયક દાનાદિનો વિઘાત
રતિ હોવાથી દાનાતરાયાદિ દેશઘાતી કર્મ છે જેમ જ્ઞાનના એક દેશને દબાવતિ
ાવાથી મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ દેશઘાતિ છે તેમ સર્વદ્રવ્યના એક દેશ વિષયક
ાનાદિનો વિઘાત કરતિ હોવાથી દાનાતરાયાદિ દેશઘાતિ છે ગાથામા ગ્રહણ
રેલ 'તુ' શબ્દ એ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી નામ, ગોત્ર, વેદનીય, અને
ાયુકર્મની અતર્ગત સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાને હણવા લાયક કોઇ ગુણ નહિ
ાવાથી કોઇ પણ ગુણને હણતિ નથી, તેથી તે અઘાતિ છે એમ સમજવુ ૧૮

હવે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

नाणावरणचउक्क दसणतिग नोकसाय विग्घपण।
संजलण देसघाई तइयविगप्पो इमो अन्नो ॥१९॥

ज्ञानावरणचतुष्कं दशनत्रिक नोकपाया. विघ्नपञ्चकम् ।

सञ्ज्वलनाः देशघातिन्य तृतीयविकल्पोऽयमन्य' ॥ १९ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક, દર્શનાવરણત્રિક, નોકષાય, વિઘ્નપચક, અને સજ્વલનચતુષ્ક એ દેશઘાતિ છે આ ઘાતિ પ્રકૃતિઓમા ત્રીજો વિકલ્પ છે

ટીકાનુ૦—મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણ અને મન પર્યવ જ્ઞાનાવરણ, એ જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અને અવ ધિદર્શનાવરણ એ દર્શનત્રિક, ત્રણવેદ અને હાસ્યાદિષટ્ક એ નવ નોકષાય દાનાતરાય, લાભાતરાય, ભોગાતરાય, ઉપભોગાતરાય, અને વીર્યાતરાય એ વિઘ્ન પચક તથા સજ્વલન, ક્રોધ, માન માયા અને લોભ એ સજ્વલન ચતુષ્ક સઘળી મળી પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે દેશઘાતિ હોવાનુ કારણ પૂર્વની ગાથામા વિચારી ગયા છે સર્વઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓમા આ દેશઘાતિરૂપ ત્રીજો પ્રકાર છે મૂળદ્વારમા તો માત્ર સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ એ બેજ ભેદ કહ્યા છે, તેથી આને ત્રીજો પ્રકાર કહે છે ૧૯

આ પ્રમાણે સર્વઘાતિ દ્વાર કહ્યુ હવે પરાવર્તમાનદ્વાર કહે છે—

नाणतरायदसणचउक्क परघायतित्थउस्सास ।
मिच्छभयकुच्छ धुववधिणीउ नामस्स अपरियत्ता ॥ २० ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्क परघाततीर्थोच्छ्वासम् ।
मिथ्यात्वभयजुगुप्सा ध्रुवबन्धिन्यस्तु नाम्नोऽपरावर्त्ता ॥ २० ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અતરાય દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક, પરાઘાત, તીર્થંકર, ઉચ્છ્વાસ, મિથ્યાત્વ, ભય, અને નામકર્મની ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓ એ અપરાવર્ત્તમાન છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અતરાય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર, પરાઘાતનામ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્છ્વાસનામ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા મોહનીય, અગુરુલઘુ નિર્માણ તૈજસ ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક અને કાર્મણ એ નામકર્મની નવ ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓ, સઘળી મળીને ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓ બધ અને ઉદય આશ્રયીને અપરાવર્ત્તમાન છે કારણ કે આ પ્રકૃતિઓના બધ ઉદય, અથવા તે બનેને બધાતિ કે ઉદયપ્રાપ્ત કોઇ પ્રકૃતિઓ રોકી શકતિ નથી તેથી કોઇપણ પ્રકૃતિઓ વડે બધ ઉદય રોકાયા વિના પોતનો બધ ઉદય બતાવે છે માટે તે અપરાવર્ત્તમાન છે શેષ બધ આશ્રયી ગણીએ તો એકાણુ અને ઉદય આશ્રયિ ગણીએ તો સમ્યક્ત્વ મિશ્રમોહનીય સહિત ત્રાણુ પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તમાન છે, કારણકે તેઓમાથી કેટલીકનો બધ કેટલીકનો ઉદય અને કેટલીકના બને બધાતિ કે અનુભવાતિ અન્ય પ્રકૃતિઓ વડે રોકાય છે ૨૦

પરાવર્ત્તમાન દ્વાર કહ્યુ હવે અશુભ દ્વાર આશ્રયી કહે છે—

मणुयतिग देवतिगं तिरियाऊसासअट्ठतणुयग ।
विहगइवण्णाइसुभं तसाइदसतित्थनिम्माण ॥२१॥
चउरसउसभआयव पराघाय पणिदि अगुरुसाउच्च ।
उज्जोय च पसत्था सेसा बासीइ अपसत्था ॥२२॥

मनुष्यत्रिक देवत्रिक तिर्यगायुरुच्छ्वासाष्टतन्वङ्गम् ।
विहायोगतिवर्णादिशुभ त्रसादिदशतीर्थनिर्माणम् ॥ २१ ॥
चतुरस्रर्षभातपपराघातपञ्चेन्द्रियागुरुलघुसातोच्चम्
उद्योतं च प्रशस्ताः शेषा द्व्यशीतिरप्रशस्ता ॥ २२ ॥

અર્થ—અને ટીકાનુ૦—મનુષ્યત્રિક–મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાયુરૂપ દેવત્રિક—દેવગતિ દેવાનુપૂર્વી અને દેવાયુરૂપ, તિર્યંચાયુ ઉચ્છ્વાસ નામ, શરીર અને અ ગોપાગનુ અષ્ટક- ઔદારિકાદિશરીર ૫ છક અને ઔદારિક અ ગોપાગાદિ ત્રણુ અ ગોપાગ શુભ વિહાયોગતિ, વર્ણુંગધરસ અને સ્પર્શરૂપ શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક ત્રસાદિ દશક–ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, અને યશ કીર્ત્તિરૂપ તીર્થંકર, નિર્માણુ, સમચતુસ્ર સ સ્થાન,વજ્રઋષભનારાચસ ઘયણુ આતપ,પરાઘાત પ ચેન્દ્રિયજાતિ અગુરૂ લઘુ, સાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ઉદ્યોતનામકર્મ એ બેતાલીસ પ્રકૃતિઓ પ્રશસ્ત–સ જ્ઞાવાળી છે વર્ણાદિચતુષ્ક શુભપ્રકૃતિઓની સ ખ્યામા અને અશુભપ્રકૃતિઓની સ ખ્યામા એમ બ નેમા ગણાય છે કારણુ કે તેનો બ ને પ્રકારે સ ભવ છે શેષ બાશી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે જે સમ્યકત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય કર્મ છે તે માત્ર ઉદય આશ્રયીને અશુભમા ગણાય છે, બ ધ આશ્રયી નહિ કેમકે તે બ નેના બ ધનો અસ ભવ છે તેથી તે બ ને પ્રકૃતિઓ આગળ કર્મપ્રકૃતિસ ગ્રહના અધિકારમા અનુભાગની ઉદીરણાને કહેવાના પ્રસ ગે જુદીજ કહેવાશે. ૨૧, ૨૨

આ પ્રમાણે અશુભદ્વાર કહ્યુ હવે વિપાક ચાર પ્રકારે છે, એમ પહેલા કહ્યુ છે, તેનુ વિવરણુ કરવા ઇચ્છતા પ્રથમ પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

आयावं सठाणं संघयणसरीरअंगउज्जोय ।
नामधुवोदयउवपरघाय पत्तेयसाहारं ॥२३॥

उदइयभावा पोग्गलविवागिणो ।

आतप सस्थानानी सहननशरीराङ्गोद्योतम् ॥
नामध्रुवोदयोपघातपराघात प्रत्येकमाधारणम् ॥ २३ ॥
औदायिकभावाः पुद्गलविपाकिन्यः ।

અર્થ—આતપ, સંસ્થાન, સંઘયણ, શરીર, અંગોપાંગ ઉદ્યોત, નામ-ધ્રુવોદયી, ઉપઘાત, પરાઘાત, પ્રત્યેક, અને સાધારણ એ ઔદયિકભાવવાળી અને પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-પુદ્ગલવિપાકિ ભવવિપાકિ, ક્ષેત્રવિપાકિ, અને જીવવિપાકિ એ પહેલા કહ્યુ છે તેમા જે કર્મપ્રકૃતિઓ પુદ્ગલના વિષયમા ફળ આપવાને સન્મુખ હોય તે પુદ્ગલવિપાકી, એટલે કે જે પ્રકૃતિઓના ફળને આત્મા પુદ્ગલદ્વારા અનુભવે, ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોમા જે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાની શકિત બતાવે તે પુદ્ગલ વિપાકિ કહેવાય છે તે છત્રીશ છે તે આ પ્રમાણે—આતપનામ, છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તૈજસ કાર્મણ વર્જીને શેષ ત્રણ શરીર, તૈજસ અને કાર્મણ નામધ્રુવોદયીના ગ્રહણવડે ગ્રહણ કરાશે માટે શરીરનુ ગ્રહણ કરવા છતા તેઓનુ વર્જન કર્યું છે તથા ત્રણ અંગોપાગ, ઉદ્યોત, નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર શુભ અશુભ તૈજસ કાર્મણ વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અને અગુરુ લઘુ એ બાર નામ ધ્રુવોદયિ, ઉપઘાત, પરાઘાત, પ્રત્યેક, અને સાધારણ એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતપોતાનો વિપાક-ફળ-શકિતનો અનુભવ ઔદારિકાદિ નામ કર્મના ઉદયથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોમા બતાવે છે કેમકે તેવા પ્રકારનો તેનો વિપાક સ્પષ્ટપણે જણાય છે, આ હેતુથી તે સઘળી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે ભાવ આશ્રયી વિચાર કરતા ઉપરોકત સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે છે ઉદય એજ ઔદયિક, તે છે સ્વભાવ જેઓનો તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે કહેવાય છે તાત્પર્ય એ કે ફળનો અનુભવ કરાવવા રૂપ સ્વભાવ જેઓનો હોય તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે કહેવાય. જો કે સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ તો કરાવેજ છે, કારણકે વિપાકનો જ્યા વિચાર કરવામા આવે ત્યા ઔદયિકભાવજ ઉપયોગી છે કેમકે ઉદય સિવાય વિપાક સંભવતોજ નથી વિપાકનો અર્થજ ફળનો અનુભવ છે તેથી અહિં આ સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે છે એવુ જે ગાથામા વિશેષણ મૂકયુ છે તે માત્ર પ્રકૃતિઓનુ જે સ્વરૂપ છે તેને કહેવા પૂરતુંજ છે વ્યવછેદક-પૃથક્ કરનાર નથી વળી આ વિશેષણ એવો નિર્ણય પણ કરતુ નથી કે આ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ

ઔદયિક ભાવેજ છે, અન્ય ભાવે નથી કારણ કે આગળ ઉપર તેમા ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ પણ કહેવાશે ૨૩

પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહી હવે ભવવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે,—

आउ भवविवागीणि ।

आयूंपि भवविपाकीनि

અર્થ—ચાર આયુ ભવિપાકિ છે

ટીકાનુ૦—ચારે ગતિના આયુ ભવવિપાકિ છે જે કમ્મ પ્રકૃતિઓ નારકાદિરૂપ પોતપોતાને યોગ્ય ભવમા ફળનો અનુભવ કરાવતિ હોય તે પ્રકૃતિઓનો ભવવિપાક કહેવાય કારણકે બે ભાગ આદિ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગે આયુ બધાવા છતા પણ જયા સુધી પૂર્વભવનો ક્ષય થવા વડે ઉત્તર ભવયોગ્ય ભવ પ્રાપ્ત થયો હોતો નથી ત્યા સુધી તે ઉદયમા આવતુ નથી, માટે તે ભવવિપાકિ છે

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે

खेत्तविवागणुपुव्वी ।

क्षेत्रविपाकीन्य आनुपूर्व्यः ।

અર્થ–ચાર આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકિ છે

કાનુ૦—નરકાનુપૂર્વી આદિ ચાર આનુપૂર્વીઓ ક્ષેત્રવિપાકિ છે એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા જવામા હેતુભૂત આકાશ માર્ગ રૂપ ક્ષેત્રમા જે કર્મ પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ કરાવતિ હોય તે ક્ષેત્રવિપાકી કહેવાય આ ચારે પ્રકૃતિઓ પૂર્વ ગતિમાથી નીકળી અન્ય ગતિમા જતા વચમાજ ઉદયમા આવે છે, શેષ કાલે બિલકુલ ઉદયમા આવતિ નથી, માટે તે ક્ષેત્રવિપાકિ છે અહિં ક્ષેત્ર એક ભવમાથી બીજા ભવમા જતા આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિરૂપજ લેવાનુ છે

હવે જીવવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

जीवविवागा उ सेसाओ ।

जीवविपाकिन्यस्तु शेषाः ॥ २४ ॥

અર્થ—શેષ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે

ટીકાનુ૦—એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી બાકી રહેલી છોતેર કર્મ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે જીવના જ્ઞાનાદિ રૂપ સ્વરૂપને ઉપઘાતાદિ કરવા રૂપ વિપાક જેઓનો હોય તે જીવવિપાકિ એટલે કે જે પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણને ઉપઘાતાદિ કરવા દ્વારા સાક્ષાત્ જીવનેજ કરા

તિ હોય, પછી શરીર હોય કે ન હોય, તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય, તે
જીવવિપાકિ કહેવાય છે જેમકે જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ આત્માના
ગુણને દબાવવારૂપ ફળનો અનુભવ શરીર હોય કે ન હોય તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર
ગમે તે હોય સઘળે સ્થળે કગવે છે તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણ
પચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર
મોહનીય સિવાયની શેષ મોહનીયની છવ્વીસ, અતરાય પચક, નરકગતિ આદિ
ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિય જાતિ આદિ પાચ જાતિ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ બાદર
પર્યાપ્ત એ ત્રસત્રિક, તેનાથી વિપરીત સ્થાવર સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્ત એ સ્થા
વરત્રિક, સુસ્વર દુસ્વર સૌભાગ્ય દુર્ભાગ્ય આદેય અનાદેય યશકીર્તિ અયશ-
કીર્તિ તીર્થંકરનામ ઉચ્છવાસનામ, નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્ર, આ સઘળી પ્રકૃ
તિઓ પોતાની શક્તિનો અનુભવ સાક્ષાત્ જીવનેજ કરાવે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવ
રણ પચક જીવના જ્ઞાનગુણને હણે છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણ નવક દર્શનગુણને,
મિથ્યાત્વમોહનીય સમ્યક્ત્વને, ચારિત્રમોહનીય ચારિત્રગુણને, દાનાતરાયાદિ પાચ
પ્રકૃતિઓ દાનાદિ લબ્ધિઓને હણે છે સાત અસાત વેદનીય સુખ દુખ ઉત્પન્ન
કરે છે, જેને લઇ આત્મા સુખી કે દુખી કહેવાયછે, અને ગતિ ચતુષ્કાદિ પ્રકૃતિઓ
જીવનો ગતિ જાતિ આદિ પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે, એટલે તે સઘળી જીવવિપાકિ
કહેવાય છે અહિં શકા થાયકે–ભવવિપાકાદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ પણ પરમાર્થથી
વિચારતા જીવવિપાકિજ છે કારણકે ચારે આયુ પોત પોતાને યોગ્ય ભવમા તે
તે ભવ ધારણ કરવારૂપ વિપાક દેખાડે છે, અને તે તે ભવમા ધારણ જીવનુજ
થાય છે, અન્ય કોઈનુ નહિ અનુપૂર્વીઓ પણ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રમા વિપાક
બતાવતિ આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીને ગમન કરવા રૂપ સ્વભાવ જીવનોજ
કરે છે, ઉદય પ્રાપ્ત આતપનામ અને સસ્થાન નામકર્માદિ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ
પણ તે તે પ્રકારની શક્તિ જીવમાજ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે વડે જીવ તેવાજ
પ્રકારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને ગ્રહણ કરાયલા પુદ્ગલોની તે તે પ્રકારની
રચના કરે છે માટે સઘળી જીવવિપાકિજ છે, તો પછી અન્ય અન્ય વિપાકી
શા માટે કહી ? એના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—એ સત્ય છે, સઘળી પ્રકૃતિઓ
જીવવિપાકિજ છે જીવવિના વિપાક—ફળનો અનુભવ હોતોજ નથી અહિં
માત્ર ભવાદિના પ્રાધાન્યની વિવક્ષાએ ભવવિપાકિ આદિ વ્યપદેશ થાય છે એટલે
કે ભવાદિ દ્વારા તે તે પ્રકૃતિઓના ફળને જીવ અનુભવે છે માટે ભવાદીની
મુખ્યતા હોવાથી તે તે પ્રકૃતિઓની તે તે પ્રકારની સજ્ઞા થાય છે, તેથી અહિં
કઈ દોષ નથી ૨૪

અહિં પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે છે એમ કહ્યુ છે તે પ્રસ-

ગને અનુસરી શેષ પ્રકૃતિઓમા પણ સભવતા ભાવો કહે છે—

मोहस्सेव उवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं ।
खयपरिणामियउदया अट्ठण्हवि होंति कम्माण ॥२५॥

मोहस्यैवोपशम. क्षयोपशमश्चतुर्णा घातिनाम् ।
क्षयपारिणामिकोदया अष्टानामपि भवन्ति कर्म्मणाम् ॥२५॥

અર્થ—ઉપશમ મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, ક્ષયોપશમ ચાર ઘાતિકર્મનો થાય છે, અને ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદયિકભાવો આઠે કર્મોમા હોય છે

ટીકાનુ૦—વિપાક અને પ્રદેશ એ બને પ્રકારે ઉદયના રોકાવા રૂપ ઉપશમ આઠ કર્મમાથી માત્ર મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, બીજા કોઇ પણ કર્મોનો થતો નથી કારણ કે જેમ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનુ સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવનું યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો તથાસ્વભાવે ઉત્પન્ન થતાજ નથી અહિં ઉપશમ શબ્દથી સર્વોપશમ વિવક્ષ્યો છે, પરંતુ દેશોપશમ વિવક્ષ્યો નથી કેમકે દેશોપશમ તો આઠે કર્મોનો થાય છે તથા ઉદયાવલિકામા પ્રવિષ્ટ કર્માશના ક્ષયવડે અને ઉદયાવલિકામા અપ્રવિષ્ટ અંશના વિપાકોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમવડે થયેલો જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મોમાજ પ્રવર્ત્તે છે, શેષ અઘાતિ કર્મોમા પ્રવર્ત્તતો નથી અને તેપણ કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળ દર્શનાવરણના રસોદયના રોકાવાના અભાવ હોવાથી તે બે પ્રકૃતિ વિના શેષ ચાર ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાજ પ્રવર્ત્તે કે ઘાતિકર્મ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને રોકે છે એટલે તેનો યથાયોગ્યરીતે સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે અઘાતિ કર્મો કોઇ આત્માના ગુણને રોકતા નથી તેથી તેનો સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થતો નથી તથા ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદયિક એ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મોમા પ્રવર્ત્તે છે તેમા ક્ષય એટલે સર્વથા નાશ થવો તે, ક્ષય એજ ક્ષાયિકભાવ કહેવાય છે મોહનીયકર્મનો સર્વથા નાશ સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, અને અઘાતિકર્મનો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે આત્યતિક ઉચ્છેદ—સર્વથા નાશ થાય છે તથા પરિણમવુ—પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા સિવાય અન્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ, અને તેજ પારિણામિક ભાવ તાત્પર્ય એ કે—જીવપ્રદેશો સાથે જોડાઇને પોતાના સ્વરૂપને છોડયા વિના પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્ર

થવુ—એકાકાર થવુ તે પારિણામિકભાવ અથવા તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને અધ્યવસાયની અપેક્ષાએ તે તે પ્રકારે સ ક્રમાદિરૂપે જે પરિણમવુ—પરિણામ થવો તે પારિણામિકભાવ કહેવાય છે અને તે આઠે કર્મોમા હોય છે કેમકે આઠે કર્મો આત્મ પ્રદેશ સાથે પાણી અને દૂધની જેમ એકાકાર થયેલા છે તથા ઉદય તો પ્રતીતજ છે કારણ કે સઘળા સસારિ જીવોને આઠે કર્મનો ઉદય દેખાય છે આ રીતે મોહનીય કર્મમા ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ પાચે ભાવો સભવે છે, જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અ તરાયકર્મમા ઔપશમિક ભાવ સિવાયના ચાર ભાવ, અને નામ ગોત્ર વેદનીય અને આયુ એ ચાર કર્મમા ક્ષાયિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો જ સભવે છે २५

હવે જે ભાવ છતા જે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—

सम्मत्ताइ उवसमे खाओवसमे गुणा चरित्ताई ।
खइए केवलमाई तव्ववएसो उ उदईए ॥२६॥

सम्यक्त्वाद्युपशमे क्षयोपशमे गुणाश्चारित्रादयः ।
क्षायिके केवलादयस्तद्व्यपदेशस्त्वौदयिके ॥२६॥

અર્થ—ઉપશમ થવાથી સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે, ક્ષયોપશમ થવાથી ચારિત્ર આદિ ગુણો, અને ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે તથા ઉદય થવાથી તે તે ઔદયિકભાવે વ્યપદેશ થાય છે

ટીકાનુ૰—મોહનીયકર્મનો જ્યારે સર્વથા ઉપશમ થાય ત્યારે ઔપશમિક ભાવનુ સમ્યક્ત્વ, અને ઔપશમિક ભાવનુ પૂર્ણ યથાખ્યાત ચારિત્ર એ બે ગુણ પ્રગટ થાય છે ચાર ઘાતિ કર્મનો જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે કેવળ જ્ઞાન ક્ષાયિકભાવે હોવાથી તે સિવાયના મતિ શ્રુત અવધિ અને મન પર્યવ એ ચાર જ્ઞાન તથા મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, કેવળદર્શન ક્ષાયિક ભાવે હોવાથી તે વિના ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન, દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાચ લબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર અને સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મસપરાયરૂપ સર્વ વિરતિ ચારિત્ર એ અઢાર ગુણો પ્રગટ થાય છે અહિં શકા થાય કે—જ્ઞાન એ આત્માનો મૂળગુણ હોવાથી ગાથામા જ્ઞાનાદિ ગુણો છોડીને 'गुणा चरित्ताइ' ચારિત્રાદિ ગુણો એમ કેમ કહ્યુ ? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—ચારિત્રગુણ જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન અને દર્શન અવશ્ય હોય જ છે એ જણાવવા ગાથામા એમ કહ્યુ છે તથા ક્ષાયિક ભાવ જ્યારે

પ્રવર્ત્તે ત્યારે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દાનાદિ પાચ લબ્ધિ, એ નવ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે તેમા જ્ઞાનાવરણીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી કેવળ દર્શન, મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને અ-તરાયકર્મનો ક્ષય થવાથી પૂર્ણ દાનાદિ પાચ લબ્ધિ પ્રગટ થાય છે તેમજ સઘળા કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તથા ઔદાયિકભાવ જ્યારે પ્રવર્ત્તે ત્યારે તે તે કર્મના ઉદયને અનુસરીને આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે જેમકે—પ્રબળ જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયે અજ્ઞાની, પ્રબળ દર્શનાવરણીયના ઉદયે અંધ બધિર-બહેરો બોબડો એમ કોઈપણ એક અગની ચેતના રહિત ઇત્યાદિ, વેદનીયના

૧ ક્ષાયિક ભાવના નવ ભેદોમાથી સિદ્ધના જીવોને ફક્ત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ભેદ હોય છે બાકીના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર અને દાનાદિ લબ્ધિઓ એ સાત ભેદ હોતા નથી દર્શન મોહનીય ત્રિક અને અનન્તાનુબન્ધી ચતુષ્કના ક્ષય રૂપ નિ-મિત્તથી પ્રાપ્ત થએલી તત્ત્વરુચિ તે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, અને તે રુચિ મતિ-જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ મતિજ્ઞાનના અપાય રૂપ છે મતિ જ્ઞાનના અપાયાંશરૂપ રુચિ કેવળજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોતી નથી, માટે તેમને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નથી પરન્તુ દર્શનમોહનીય અને અન્તાનુબન્ધી કષાયના ક્ષયથી જે આત્મિક ગુણ રૂપ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પ્રકટ થાય છે તે કેવળજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોય છે ક્ષાયિક ચારિત્ર સિદ્ધાત્માઓને હોતું નથી, કારણ કે હિંસાદિ સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરી અહિંસાદિ નિરવદ્ય યોગનુ સેવન કરવુ તેને ચારિત્ર કહે છે, અને સિદ્ધના જીવો યોગ રહિત હોવાથી તેને યોગની પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર નથી પરતુ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ સ્વરૂપમા રમણતા રૂપ જે ક્ષાયિક-ચારિત્ર તે સિદ્ધને વિષે અવશ્ય હોય છે વળી સિદ્ધોને વિષે પ્રવૃત્તિરૂપ દાનાદિક નથી, પણ લબ્ધિ રૂપે તો હોય છે કારણ કે અન્તરાય કર્મના ક્ષયથી આત્મિક ગુણ રૂપ દાનાદિક લબ્ધિઓ ક્ષાયિક ભાવે પ્રકટ થાય છે, અને તે સિદ્ધોને અવશ્ય હોય છે

પ્રશ્ન—હે ભગવન્! સિદ્ધના જીવોને અન્તરાય કર્મના ક્ષયથી દાનાદિક લબ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે, પરતુ તેઓની દાનાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, તો શુ દાનાદિક લબ્ધિઓ નિષ્ફલ છે?

ઉત્તર—બાપુ! તારી શકા ઉચિત છે સિદ્ધને વિષે દાનાદિક લબ્ધિઓ હોય છે, પરતુ તેઓની વ્યાવહારિક દાનાદિકને વિષે પ્રવૃત્તિ નથી પણ તેઓને નૈશ્ચયિક દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્યલબ્ધિ હોય છે તેઓમા પરભાવ–પૌદ્ગલિક ભાવના ત્યાગ રૂપ દાન, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ લાભ, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવવારૂપ ભોગ–ઉપભોગ અને સ્વભાવમા પ્રવૃતિ રૂપ વીર્ય હોય છે પોતાની વસ્તુને આપવી, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી, ભોગ્ય અને ઉપભોગ્ય વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો, અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો તે ક્ષાયોપશમિક અને વ્યાવહારિક દાનાદિક કહેવાય છે અને તે સિદ્ધના જીવોને હોતા નથી, પણ ક્ષાયિક અને નૈશ્ચયિક દાનાદિ સિદ્ધાત્મામા હોય છે, માટે દાનાદિ લબ્ધિઓ નિષ્ફળ નથી જુઓ પડિત ભગવાનદાસભાઇ એ લખેલ નવતત્ત્વવિવરણ પાનુ ૧૫૬

ઉદને સુખી દુખી, ક્રોધાદિના, ઉદયે ક્રોધી માની માયી લોભી ઇત્યાદિ, નામકર્મના ઉદયે મનુષ્ય દેવ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય પચેન્દ્રિય ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત ઇત્યાદિ, ઉચ્ચગોત્રના ઉદયે આ ક્ષત્રિયનો પુત્ર છે એ શેઠ નો છોકરો છે એ પ્રકારે પ્રશસગર્ભ વ્યપદેશ, અને નીચગોત્રના ઉદયે આ વેશ્યાપુત્ર છે આ ચાડાલ છે ઇત્યાદિરૂપે નિદાગર્ભ વ્યપદેશ, અને અતરાયના ઉદયે અદાતા અલાભિ અભોગિ ઇત્યાદિ અનેકરૂપે આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે એટલે કે જેવા જેવા પ્રકારના કર્મનો ઉદય હોય તેને અનુસરી આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે ૨૬

હવે પારિણામિક ભાવના સબધમા વિશેષ પ્રતિપાદન કરવામાટે કહે છે—

नाणतरायदसणवेयणियाण तु भगया दोन्नि ।

साइसपज्जवसाणोवि होइ सेसाण परिणामो ॥२७॥

ज्ञानान्तरायदर्शनवेदनीयाना तु भङ्गकौ द्वौ ।

सादिसपर्यवसानोऽपि भवति शेषाणा पारिणामिक ॥२७॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમા બે ભાગા હોય છે, અને શેષ કર્મમા સાદિ સપર્યવસાન ભગ પણ હોય છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય અતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમા પ્રવાહની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે પારિણામિક ભાવનો વિચાર કરતા બે ભાગા ઘટે છે તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનત, અને અનાદિસાત, તેમા ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાત, તે આ પ્રમાણે—જીવ અને કર્મનો પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી સબધ છે માટે આદિનો અભાવ હોવાથી અનાદિ, અને મુક્તિ ગમન સમયે કર્મના સબધનો નાશ થતો હોવાથી સાત, આ રીતે ભવ્યને અનાદિ સાત ભાગો ઘટે છે અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનત તેમા અનાદિ સબધે ભવ્ય આશ્રયી જેમ વિચાર કર્યો છે તેમ અહિ પણ સમજી લેવુ અને કોઇ કાળે કર્મના સબધનો નાશ થવાનો નહિ હોવાથી અનત એ પ્રમાણે અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનત ભાગો ઘટે છે ઉપરોક્ત ચાર કર્મમા સાદિ સાત ભગ ઘટતો નથી, કારણકે એ ચાર કર્મમાહેના કોઈ પણ કર્મની કે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તા થતી નથી તથા શેષ મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રનો પરિણામ સાદિ સાત પણ હોય છે 'અપિ' શબ્દથી અનાદિ અનત અને અનાદિ સાત એ બે ભગ પણ ઘટે છે ગાથાના પૂર્વાર્ધમા ગ્રહણ કરેલ 'તુ' શબ્દ ભિન્ન ક્રમવાળો હોવાથી ઉત્તરાર્ધમા 'સેસાણ' એ પદની પછી તેની યોજના કરવિ તે તુ શબ્દ વિશેષ અર્થનો સૂચક હોવાથી

પ્રમાણે વિશેષ અર્થ જણાવે છે-મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રકર્મની
ીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયીનેજ સાદીસાતરૂપ ત્રીજો ભગ ઘટે છે અને
ીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો પૂર્વોક્ત અનાદિઅનત અને અનાદિસાત
એ ભગજ ઘટે છે તેમા જે પ્રકૃતિઓની સત્તાજ ન હોય અને સત્તામા
થાય, અગર જે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા
તેમાજ સાદિ સાતરૂપ ત્રીજો ભગ ઘટે છે તે સિવાયની અન્ય પ્રકૃતિઓમા
ાદિઅનત અને અનાદિસાત એ બે ભગ ઘટે છે, અને તે બે ભગ પૂર્વે
વ્ય અને ભવ્ય આશ્રયી કહ્યા તે પ્રમાણે સમજવા હવે કઇ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી
દિસાત ભગ ઘટે છે તે કહે છે—ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જ્યારે થાય ત્યારે
ક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની સત્તાનો સભવ છે એ રીતે પચેન્દ્રિયપણુ
ારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વૈક્રિયષટ્કની, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તીર્થંકરનામકર્મની,
ા સયમ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આહારકદ્વિકની સત્તાનો સભવ છે, માટે તે
તિઓમા સાદિસાત એ ભગ ઘટે છે તથા અનતાનુબધિ, મનુષ્યદ્વિક, ઉચ્ચ-
ર આદિ ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉદ્વલના થયા પછી ફરી પણ બધનો સભવ
ાથી તે પ્રકૃતિઓ સત્તામા આવે છે, માટે તેમા સાદિસાત ભગ ઘટે છે
યુ કર્મની પ્રકૃતિઓમા તો તે પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે સત્તામા પ્રાપ્ત થતિ હોવાથી
દિસાત ભગ સ્પષ્ટજ છે આ પ્રમાણે ઉપર કહી તેટલી પ્રકૃતિઓમાજ સાદિ
ત ભગ ઘટે છે તથા અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધાદિ, ઔદારિકશરીરાદિ, અને નીચગોત્ર
પ્રકૃતિઓ કે જેની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામા આવતી નથી તે
તિઓ આશ્રયી ભવ્યોને અનાદિસાત અને અભવ્યને અનાદિઅનત એ બેજ
ગ ઘટે છે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો આ પ્રમાણે સમજવુ અને જ્યારે મૂળ
ર્મ આશ્રયી દરેકનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો અનાદિ અનત અને અનાદિસાત
બેજ ભગજ ઘટે છે કારણ કે મૂળકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી
ઓ સત્તામા આવતાજ નથી

પ્રશ્ન—કર્મોનો ક્ષયોપશમ તેઓનો ઉદય હોય ત્યારે થાય છે? કે ઉદય
હોય ત્યારે? ઉદય હોય ત્યારે થાય છે એમ કહેતા હો તો એ યુક્ત નથી,
કે વિરોધ આવે છે તે આ પ્રમાણે-ક્ષાયોપશમિકભાવ ઉદયાવલિકામા પ્રવિષ્ટ
શનો ક્ષય થવાથી અને ઉદય અપ્રાપ્ત અશનો વિપાકોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમ
ાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્યથા થતો નથી તેથી જો ઉદય હોય તો ક્ષયોપશમ
મ હોઈ શકે? અને જો ક્ષયોપશમ હોય તો ઉદય કેમ હોઈ શકે? હવે
ાનુદય એટલે કર્મનો ઉદય ન હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, એમ કહેતા

વરણીયનો તો ક્ષયોપશમ થતોજ નથી, કારણ કે તે ક્ષાયિકભાવની છે તથા દેશ ઘાતિની પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યારેજ તે ગુણને દબાવનારી થાય છે, પ્રદેશોદય હોય ત્યારે નહિ અને સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય પણ કંઇક અંશે વિઘાત કરનાર થાય છે ૨૭

અહિં પ્રકૃતિઓમાં ઔદયિકભાવ બે પ્રકારે થાય છે તે આ પ્રમાણે—શુદ્ધ, અને ક્ષાયોપશમિકભાવયુક્ત એના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવા માટે પહેલા સ્પર્દ્ધકની પ્રરૂપણા કરે છે—

चउतिट्ठाणरसाइं सव्वघाईणि होंति फड्डाइं ।
दुट्ठाणियाणि मीसाणि देसघाईणि सेसाणि ॥ २८ ॥

चतुस्त्रिस्थानरसानि सर्वघातीनि भवन्ति स्पर्द्धकानि ।
द्विस्थानकानि मिश्राणि देशघातीनि शेषाणि ॥२८॥

અર્થ—ચાર સ્થાનક અને ત્રણ સ્થાનક રસવાળા સઘળા સ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતિ છે, બે સ્થાનક રસવાળા મિશ્ર છે, અને શેષસ્પર્દ્ધકો દેશઘાતિ છે

ટીકાનુ૦—રસસ્પર્દ્ધકનું સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહમાં બંધન કરણના અધિકારમાં અનુભાગબંધનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે કહેશે તે સ્પર્દ્ધકો તીવ્ર મંદાદિ રસના ભેદે ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુઃસ્થાનક રસમાં એકસ્થાનકપણું, બેસ્થાનકપણું એ શું છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો મિષ્ટ રસ છે, અને અશુભપ્રકૃતિઓનો લીંબડા અને કડવા પટોળના રસની ઉપમાવાળો કડવો રસ છે આગળ ઉપર એજ હકીકત કહેશે કે—'કડવા તુરીયા અને લીંબડાની ઉપમાવાળો અશુભપ્રકૃતિઓનો તથા ખીર અને ખાંડની ઉપમાવાળો શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ છે' ખીર આદિનો સ્વાભાવિક—જેવો હોય તેવો ને તેવોજ રસ તે એકસ્થાનક—મંદ કહેવાય છે બે ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તે બેસ્થાનક-તીવ્રરસ કહેવાય છે ત્રણ ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તેને ત્રણસ્થાનક—તીવ્રતર રસ કહેવાય છે અને ચાર ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તેને ચારસ્થાનક—તીવ્રતમ રસ કહેવાય છે એકસ્થાનક રસના પણ બિંદુ ચળુ પસલી અંજલિ કરક ઘડો અને દ્રોણાદિ પ્રમાણ પાણિ નાખવાથી મંદ અતિમંદ આદિ અનેક ભેદો થાય છે એ પ્રમાણે બેસ્થાનક આદિના પણ અનેક ભેદો થાય છે આ દૃષ્ટાંતે કર્મમાં પણ ચતુઃસ્થાનકાદિ રસ અને તે દરેકના અનંતભેદો સમજી લેવા[1] તથા એકસ્થાનક

[1] અતિમંદ રસથી આરંભી ક્રમશઃ ચડતા ચડતા મના અનંત ભેદો થાય છે તેને જ્ઞાની મહારાજે ચાર ભેદમાં વહેંચી નાખ્યા છે અતિમંદથી આરંભી અમુક હદ સુધીના

રસથી બે સ્થાનક રસ અનંતગુણ છે, તેનાથી ત્રણ સ્થાનક રસ અનંતગુણ છે, અને તેનાથી ચારસ્થાનક રસ અનંતગુણ' તીવ્ર છે આગળ ઉપર કહેશે કે-' એકસ્થાનક રસથી દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંત અનંત ગુણ તીવ્ર છે ' તેમા સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના ચતુઃસ્થાનક રસ સ્પર્દ્ધકો ત્રિસ્થાનક રસસ્પર્દ્ધકો અને બેસ્થાનક રસ સ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતિજ છે, અને દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના મિશ્ર છે એટલે કે કેટલાક સર્વઘાતિ છે, કેટલાક દેશઘાતિ છે અને એકસ્થાનક રસસ્પર્દ્ધકો સઘળા દેશઘાતિજ છે એકસ્થાનક રસસ્પર્દ્ધકો દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાજ સંભવે છે, સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંભવતા નથી ૨૮

આ પ્રમાણે સ્પર્દ્ધનો વિચાર કર્યો હવે જેવી રીતે ઔદયિકભાવ શુદ્ધ હોય છે, અને જે રીતે ક્ષયોપશમભાવ યુક્ત હોય છે, તે દેખાડે છે—

निहएसु सव्वघाइरसेसु फड्डेसु देसघाईण ।
जीवस्स गुणा जायंति ओहिमणचक्खुमाईया ॥ २९ ॥

निहतेषु सर्व्वघातिरसेषु स्पर्द्धकेषु देशघातिनाम् ।
जीवस्य गुणा जायन्ते अवधिमनश्चक्षुरादयः ॥ २९ ॥

અર્થ—દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો નિહત થાય ત્યારે જીવને અવધિ અને મનપર્યવ જ્ઞાનાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે

ટીકાનુ૦—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ' કર્મપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો તથાપ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બળ વડે નિહત—દેશઘાતિરૂપે પરિણામ પામે ત્યારે અને અતિસ્નિગ્ધ રસવાળા દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો પણ અલ્પરસવાળા કરાય ત્યારે તેમાંના ઉદયાવલિકામા પ્રવિષ્ટ કેટલાક રસસ્પર્દ્ધકનો ક્ષય થયે છતે અને શેષસ્પર્દ્ધકોનો વિપાકોદયમાં રોકાવારૂપ ઉપશમ થયે છતે જીવને અવધિજ્ઞાન મનપર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શનાદિ ક્ષયોપશમભાવના ગુણો

અનંતભેદો એકસ્થાનકમા, ત્યાર પછીના ક્રમશ ચડતા ચડતા અનંતભેદો બેસ્થાનકમા, ત્યાર પછીના અનંતભેદો ત્રિસ્થાનકમા, અને ત્યાર પછીના અનંતભેદો ચતુઃસ્થાનકમા સમાવ્યા છે એટલે રસના એકસ્થાનકાદિ ચાર ભેદો કહ્યા છે પાંચ સ્થાનકાદિ ભેદ ન કરતા ચારમાંજ સમાવેશ કર્યો તેનુ કારણ કષાય ચાર છે એ છે રસબંધમાં કારણ કષાયો છે, કષાય ચાર છે એટલે રસના અનંતભેદોનો ચારમા સમાવેશ કર્યો છે

૧ કર્મવર્ગણાઓમા કષાયોદય જન્ય અધ્યવસાયવડે ઉત્પન્ન થયેલી જ્ઞાનાદિ ગુણોને આવરવાની અને સુખદુખાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિને રસ કહે છે ઓછામા ઓછા કષાયોદયથી આરભી વધારેમા વધારે કષાયોદયથી ઉત્પન્ન થયેલ રસને ચાર ભાગમા વહેચી નાખ્યો છે ૧ મંદ ૨ તીવ્ર ૩ તીવ્રતર ૪ તીવ્રતમ તેનેજ એકસ્થાનકાદિ સંજ્ઞા આપી છે તે દરેકના મંદ તીવ્ર આદિ અનંતભેદ થાય છે

ઉત્પન્ન થાય છે તાત્પર્ય એ કે—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોનો જ્યારે રસોદય હોય ત્યારે તો કેવળ ઔદયિકભાવજ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવ હોતો નથી કારણ કે સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધકો સ્વાવાર્ય ગુણને સર્વથા દબાવે છે પરંતુ જ્યારે દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકનો ઉદય હોય ત્યારે તે દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો ઉદય હોવાથી ઔદયિકભાવ, અને કેટલાક દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધક સંબંધી ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ અંશનો ક્ષય થયે છતે અને અનુદિત અંશનો ઉપશમ થયે છતે ક્ષાયોપશમિક એમ બંને ભાવ હોવાથી ક્ષાયોપશમિકાનુવિદ્ધ—ક્ષાયોપશમિકભાવ યુક્ત ઔદયિકભાવ હોય છે મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો તો હમેશાં દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોનો ઉદય હોય છે. સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોનો ઉદય હોતો નથી તેથી તે કર્મપ્રકૃતિઓનો હમેશા ઔદયિક [1]ક્ષાયોપશમિક એમ મિશ્રભાવ હોય છે, કેવળ ઔદયિકભાવ હોતો નથી ૨૯

અહિં પહેલા રસના ચતુઃસ્થાનકાદિ ભેદો કહ્યા હવે તે પ્રસંગને અનુસરી જે પ્રકૃતિઓના બંધ આશ્રયી જેટલા પ્રકારના રસસ્પર્દ્ધકો સંભવે છે, તે કહે છે—

आवरणमसव्वग्घ पुसजलणतरायपयडीओ ।
चउट्ठाण परिणयाओ दुतिचउठाणाओ सेसाओ ॥३०॥

आवरणमसर्वघ्न पुसज्वलनान्तरायप्रकृतय' ।
चतुःस्थानपरिणता द्वित्रिचतु स्थानाः शेषा' ॥३०॥

અર્થ—સર્વઘાતિ સિવાયની જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ, પુરૂષવેદ, સંજ્વલન કષાય, અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણત છે અને શેષ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ બે ત્રણ અને ચાર એમ ત્રણસ્થાન પરિણત છે

---

૧ દેશઘાતિની સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ બંધાતિ વખતે સર્વઘાતિ રસેજ બંધાય છે અને ઉદયમાં મતિશ્રુત જ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી પ્રકૃતિઓનો હમેશા દેશઘાતિરસજ હોય છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સર્વઘાતિ રસપણ ઉદયમાં હોય છે, દેશઘાતિ પણ હોય છે જ્યારે જ્યારે સર્વઘાતિ રસ ઉદયમાં હોય ત્યારે ત્યારે તે રસ સ્વાવાર્ય ગુણને સર્વથા દબાવતો હોવાથી ચતુર્દર્શન અવધિ જ્ઞાનાદિ ગુણો ખુલ્લા હોતા નથી દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકનો ઉદય હોય ત્યારેજ ગુણો ઉઘાડા થાય છે તેથી જ્યારે સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકનો ઉદય હોય ત્યારે કેવળ ઔદયિકભાવજ પ્રવર્તે છે તથા સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોને અધ્યવસાયવડે દેશઘાતિ રૂપે કરી અને તેને પણ હીન શક્તિવાળા કરે અને તેનો અનુભવ કરે ત્યારે ઔદયિક અને ક્ષયોપશમ એ બંને ભાવો પ્રવર્તે છે માટે ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમભાવ પ્રવર્તે છે એમ કહેવાય છે

ટીકાનુ૦—સર્વથા પ્રકારે જ્ઞાન અને દર્શનને દબાવનાર કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયને છોડી શેષ મતિ શ્રુતિ અવધિ અને મન પર્યવજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવરણ, પુરુષવેદ, સ જ્વલન ક્રોધાદિ ચાર, અને દાનાતરાયાદિ પાચ અ તરાય એ સત્તર પ્રકૃતિ ઓ ચતુ સ્થાન પરિણત છે એટલે કે તેઓના રસબ ધ આશ્રયી એકસ્થાન દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુ સ્થાનક એમ ચારે પ્રકાર હોય છે તેમા જ્યા સુધી જીવો શ્રેણિપર આરૂઢ થયા હોતા નથી ત્યા સુધી આ સત્તર પ્રકૃતિઓનો અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચારસ્થાનક રસ બ ધાય છે અને શ્રેણ્યારૂઢ આત્માઓ અનિવૃત્તિબાદર સ પરાય ગુણસ્થાનકના સ ખ્યાતા ભાગ ગયા પછી અત્યન્ત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના યોગે એકસ્થાનક રસ બાધે છે તેથી તે સત્તર પ્રકૃતિઓ બ ધ આશ્રયી ચતુ સ્થાન રસ પરિણત સ ભવે છે સત્તર સિવાયની શેષ શુભ અથવા અશુભ દરેક પ્રકૃતિઓ બ ધ આશ્રયી બે ત્રણ અથવા ચારસ્થાનક રસવાળી છે કોઈપણ કાળે એકસ્થાનક રસવાળી હોતિ નથી એટલે કે સત્તર સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓનો અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચારસ્થાનક રસ બ ધાય છે, કોઈપણ કાળે એકસ્થાનક રસ બ ધાતો નથી એક-સ્થાનક રસ કેમ બ ધાતો નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે—અહિ પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારની છે ૧ શુભ, ૨ અશુભ તેમા અશુભપ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસ બ ધનો સ ભવ અનિવૃત્તિબાદર સ પરાય ગુણસ્થાનકના સ ખ્યાતા ભાગ ગયા પછી છે, તે પહેલા નહિ કારણ કે પહેલા એકસ્થાનક રસબ ધ યોગ્ય અધ્યવસાયોજ હોતા નથી જે કાળે એકસ્થાનકરસબ ધ યોગ્ય અધ્યવસાયોનો સ ભવ છે તે કાળે સત્તર પ્રકૃતિઓ સિવાયની અન્ય કોઈ અશુભ પ્રકૃતિઓ તેઓના બ ધ હેતુઓનો વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી બ ધાતિજ નથી માત્ર જે કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય એ બે અશુભ પ્રકૃતિઓ બ ધાય છે, તે બ ને સર્વઘાતિ હોવાથી તેઓનો ઓછામા ઓછો બેસ્થાનક રસજ બ ધાય છે, એકસ્થાનક રસ બ ધાતો નથી કારણ કે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્યપદે પણ બેસ્થાનક રસબ ધનોજ સ ભવ છે તથા જે શુભ પ્રકૃ-તિઓ છે તેઓનો અત્યન્ત વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તમાન આત્મા ચોઠાણીઓ રસ બાધે છે પર તુ ત્રિસ્થાનક અથવા દ્વિસ્થાનક રસ બાધતો નથી અને મ દ મ દતર વિશુદ્ધિમા વર્ત્તમાન આત્મા ત્રણઠાણીયો, અથવા બેઠાણીયો રસ બ ધ કરે છે જ્યારે અત્યન્ત સ ક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે શુભ પ્રકૃતિઓ બ ધાતીજ નથી તો પછી તત્સ બ ધી રસસ્થાનની ચિંતાજ શા માટે ? કદાચ એમ કહેવામા આવે કે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મ બાધતા અતિસ ક્લિષ્ટ પરિણામી આત્માને પણ વૈક્રિય નામકર્મ, તૈજસ શરીર, પંચેન્દ્રિયજાતિ વિગેરે શુભ પ્રકૃતિઓ બ ધમા આવે છે,

માટે તેના રસસ્થાનનો જરૂર વિચાર કરવો જોઈએ તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બાંધતા અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામી આત્માને પણ તથાસ્વભાવે તે પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધજ થાય છે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીઓ રસબંધજ થતો નથી આ વસ્તુને આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવજ આગળ ઉપર કહેશે અહિં તો પ્રસંગને અનુસરીનેજ કહ્યું છે આ રીતે શેષપ્રકૃતિઓના એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ નહિ હોવાથી ઠીકજ કહ્યું છે કે સત્તર સિવાયની શેષ પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ અને ચાર એમ ત્રિસ્થાન પરિણત છે ૩૦

આ પ્રમાણે વિભાગ પૂર્વક પ્રકૃતિઓના રસસ્થાનકો કહ્યા હવે જે રસસ્થાનકો જે કષાયોથી બંધાય છે તે કહે છે—

उप्पलभूमिवालुयजलरेहासरिससपराएसु ।
चउठाणाई असुभाण सेसयाण तु वच्चासो ॥३१॥

उपलभूमिवालुकाजलरेखासदृशसंपरायैः ।
चतुःस्थानादयोऽशुभाना शेषकाणां तु व्यत्यासः ॥ ३१ ॥

અર્થ—પત્થરમાં કરેલી રેખા, ભૂમિમાં કરેલી રેખા, રેતિમાં કરેલી રેખા અને જળમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયોવડે અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચતુઃસ્થાનકાદિ રસબંધ થાય છે, અને શેષ—શુભ પ્રકૃતિઓનો વિપરિત થાય છે એમ સમજવું

ટીકાનુ૦—અશુભ પ્રકૃતિઓના ચોઠાણિયા ત્રણઠાણિયા બેઠાણિયા અને એક ઠાણિયા રસનો બંધ અનુક્રમે પત્થર ભૂમિ રેતિ અને જળમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયો વડે બંધાય છે એટલે કે—પત્થરમાં કરેલી રેખા સરખા અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વડે સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે સૂર્યના તાપ વડે સુકાયેલા તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે ત્રણઠાણીયો રસબંધ થાય છે રેતિના સમુહમાં પડેલી રેખા સરખા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે બેઠાણીયો રસબંધ થાય છે અને પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા સંજ્વલન કષાયવડે એક સ્થાનક રસબંધ થાય છે ચોથા પદમાંનો તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનોજ એક સ્થાનક રસબંધ થાય છે, સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો થતો નથી, એટલું વિશેષ સમજવું તથા શેષ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ વિપરીત જાણવો. તે આ પ્રમાણે—પત્થરમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયના ઉદય વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધ, સૂર્યના તાપથી સૂકાયેલ તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા કષાયવડે ત્રણ ઠાણીયો અને રેતીમાં કરેલી રેખા સરખા તથા પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા કષાયો વડે ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે એટલું વિશેષ છે

કે સજ્વલન કષાયો વડે તીવ્ર ચોઠાણીયો રસ બધાય છે રસબધનો આધાર કષાય પણ છે જેમ જેમ કષાયની તીવ્રતા તેમ તેમ પાપ પ્રકૃતિઓમા રસબધની તીવ્રતા અને પુન્યપ્રકૃતિઓના રસબધની મદતા તથા જેમ જેમ કષાયની મદતા તેમ તેમ પાપ પ્રકૃતિઓના રસબધમા મદતા અને પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસબધમા તીવ્રતા થાય છે ગમે તેવા સક્લિષ્ટ પરિણામ થવા છતા જીવસ્વભાવે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબધજ થાય છે, એકઠાણીયો રસ બધ થતોજ નથી આત્મા સ્વભાવે નિર્મળ છે સક્લિષ્ટ પરિણામની તેના ઉપર ગમે તેટલી અસર થાય છતા એટલી નિર્મળતા રહે છે કે જે વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓ ઓછામા ઓછા બેઠાણીયા રસેજ બધાય છે ૩૧

હવે શુભાશુભ પ્રકૃતિઓના રસના સ્વરૂપનેજ ઉપમાદ્વારા પ્રરૂપે છે—

घोसाडइ निंबुवमो असुभाण सुभाण खीरखंडुवमो ।
एगट्ठाणो उ रसो अणतगुणिया कमेणियरे ॥३२॥

घोपातकीनिम्बोपमोऽशुभाना शुभाना क्षीरखण्डोपमः ॥
एकस्थानस्तु रसोऽनन्तगुणिता क्रमेणेतरे ॥ ३२॥

અર્થ—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીયો રસ ઘોષાતકી અને લીંબડાની ઉપમાવાળો-છે અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાડની ઉપમાવાળો છે તે એક સ્થાનક રસથી ઇતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનતગુણ સમજવા

ટીકાનુ૦—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એક ઠાણીયો રસ ઘોષાતકી—કડવા તુરીયા અને લિંબડાના રસની ઉપમાવાળો અને વિપાકમા અતિ કડવો હોય છે તથા શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસના જેવો શરૂઆતનો બેઠાણીયો રસ ખીર અને ખાડના રસની ઉપમાવાળો, ચિત્તની અત્યત પ્રસન્નતાનુ કારણ અને વિપાકમા મિષ્ટ હોય છે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ હોતો નથી એ પહેલાંજ કહ્યુ છે એ હેતુથી જો કે ગાથામા શુભ અશુભ બંનેમા એક સ્થાનક રસ એ પ્રમાણે સામાન્યત કહ્યુ છે, છતા શુભ પ્રકૃતિઓમા એક સ્થાનક રસની તુલ્ય પ્રાથમિક બેઠાણીયો રસ એક સ્થાનક શબ્દથી કહેલો છે એમ સમજવુ તથા તે એક સ્થાનક રસથી ઇતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનતગુણા સમજવા તે આ પ્રમાણે—એક સ્થાનક રસથી બે સ્થાનકરસ અનતગુણ તીવ્ર સમજવો તેનાથી ત્રિસ્થાનક રસ અનતગુણ તીવ્ર સમજવો અને તેનાથી ચતુસ્થાનક રસ અનતગુણ તીવ્ર સમજવો તાત્પર્ય એ કે—એક સ્થાનક રસના પણ મદ અતિમદાદિ અનત ભેદ થાય છે એમ દ્વિસ્થાનકાદિ દરેકના પણ અનત ભેદ થાય છે એ પહેલા સવિસ્તર કહ્યુ છે તેમા અશુભ પ્રકૃતિઓનો જે સર્વજઘ

ન્ય એક સ્થાનક રસ છે તે લીંબડા અને ઘોષાતકીના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે, અને જે શુભ પ્રકૃતિઓનો સર્વજઘન્ય બેઠાણીયો રસ છે તે ખીર અને ખાંડના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓના એક સ્થાનક રસયુક્ત જે સ્પર્દ્ધકો છે અને શુભ પ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાનક રસયુક્ત જે સ્પર્દ્ધકો છે તે અનુક્રમે અનંતગુણ શક્તિવાળા છે એમ સમજવું તેનાથી પણ અશુભપ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાન ત્રિસ્થાન અને ચતુઃસ્થાનક રસવાળા સ્પર્દ્ધકો, અને શુભ પ્રકૃતિઓના ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળા સ્પર્દ્ધકો અનુક્રમે અનંતગુણા સમજવા ૩૨

આ પ્રમાણે પ્રસંગાનુપ્રસંગથી સઘળું કહ્યું હવે દ્વારગાથાના ચ શબ્દથી સૂચિત પ્રકૃતિઓની પ્રનાધ્રુવ સત્તા કહે છે—

उच्च तित्थ सम्म मीस वेउव्विछक्कमाऊणि ।
मणुदुग आहारदुग अट्ठारस अधुवसत्ताओ ॥ ३३ ॥

उच्च तीर्थ सम्यक्त्व मीश्र वैक्रियषट्कमायूंषि ।
मनुजद्विकाहारकद्विकमष्टादशाध्रुवसत्याः ॥ ३३ ॥

અર્થ—ઉચ્ચગોત્ર તીર્થંકરનામ, સમ્યક્ત્વમીશ્રમોહનીય, વૈક્રિયષટ્ક, ચાર આયુ, મનુષ્યદ્વિક, અને આહારકદ્વિક એ અઢાર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવસત્તાવાળી છે

ટીકાનુ—ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થંકરનામ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મીશ્રમોહનીય દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયષટ્ક નરકાયુ આદિ ચાર આયુ, મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુષ્યદ્વિક અને આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક, એ અઢાર પ્રકૃતિઓ કોઇ વખતે સત્તામાં હોય છે કોઈ વખતે નથી હોતિ માટે અનિયત સત્તાવળી છે તે આ પ્રમાણે—ઉચ્ચગોત્ર અને વૈક્રિયષટ્ક એ સાત પ્રકૃતિઓ જ્યાં સુધિ જીવો એ ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરેલું હોતું નથી, ત્યાં સુધિ સત્તામાં હોતી નથી ત્રસપણું પ્રાપ્ત થયા પછી બાંધે એટલે સત્તામાં હોય છે આ પ્રમાણે સઘળા જીવોને સત્તામાં નહિ હોવાથી તેઓની અધ્રુવસત્તા કહેવાય છે અથવા ત્રસ અવસ્થામાં બંધવડે સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ સ્થાવરભાવને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા અવસ્થા વિશેષને પ્રાપ્તકરી ઉવેલે છે, માટે તેઓની અધ્રુવસત્તા છે તથા સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મીશ્રમોહનીય જ્યાંસુધિ તથાભવ્યત્વિનો પરિપાક થયો હોતો નથી અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોતું નથી ત્યાં સુધિ સત્તામાં પ્રાપ્ત થતિ નથી તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થાય અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સત્તામાં આવે છે અથવા સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ મિથ્યાત્વે ગયેલો આત્મા ઉવેલે

છે, અને અભવ્યને તો સર્વથા સત્તાજ હોતિ નથી, માટે તેઓની પણ અધ્રુવ સત્તા છે તીર્થંકરનામકર્મ તથાપ્રકારની વિશિષ્ટ વિશુદ્ધિ યુક્ત સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારેજ સત્તામા પ્રાપ્ત થાય છે આહારકદ્વિકપણ તથા રૂપ સયમ છતા બધાય છે, સયમના અભાવે બધાતુ નથી વળી બધાવા છતા પણ અવિરતિરૂપ નિમિત્તથી ઉવેલાય છે મનુષ્યદ્વિકને પણ તેઉકાય અને વાઉકાયમા ગયેલો આત્મા ઉવેલે છે માટે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓની અધ્રુવ સત્તા છે તથા દેવભવમા નારકાયુની, નારકભવે દેવાયુની, આનતાદિ દેવોને તિર્યંચાયુની, તેઉકાય વાઉકાય અને સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓને મનુષ્યાયુની સત્તા હોતિ નથી માટે ચારે આયુની અધ્રુવ સત્તા છે શેષ [1]એકસો ત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓની ધ્રુવ સત્તા છે અહિ એમ શકા કરવામા આવે કે—અનતાનુબધિ કષાયની ઉદ્વલનાનો સભવ હોવાથી તેની સત્તાનો નાશ થયા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ફરી બધાય છે, અને સત્તામા આવે છે, તેથી તેની અધ્રુવસત્તાજ હોવી જોઈએ ધ્રુવસત્તા કેમ કહી? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—અભિપ્રાયનુ જ્ઞાન નહિ હોવાથી ઉપરોક્ત શકા અયોગ્ય છે કારણ કે જે કર્મપ્રકૃતિઓ કોઇ નિયત અવસ્થાને આશ્રયીનેજ બધાય છે, પરતુ સર્વકાળ બધાતિ નથી અને સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વિના તથા પ્રકારના ભવપ્રત્યયાદિ કારણ યોગે ઉદ્વલન યોગ્ય થાય છે, તેને અધ્રુવસત્તાવાળી માની છે પરતુ જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વદા સર્વ જીવને બધાય છે, અને વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ પૂર્વક ઉદ્વલન યોગ્ય થાય છે તેને અધ્રુવ સત્તાવાળી માની નથી, કેમ કે તેના ઉદ્વલનમા વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ હેતુ છે અને વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વડે તો સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થાય છે અહિ અનતાનુબધિની સત્તા સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વિના તો સર્વ જીવોને સર્વકાળ હોય છે, તેની ઉદ્વલનામા સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ હેતુ છે પરતુ સામાન્યથી ભવાદિ હેતુ નથી માટે તેની અધ્રુવ સત્તા નથી પરતુ ધ્રુવ સત્તાજ છે તથા ઉચ્ચગોત્રાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રસત્વાદિ વિશિષ્ટ અવસ્થાની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે બધાય છે, અને

---

૧ અહિ એકસો અઠ્ઠાવનના હિસાબે એકસો ત્રીસ પ્રકૃતિઓ લીધી છે જો પાચજ બધન ગ્રહણ કરે તો એકસો છવ્વીસ પ્રકૃતિઓ થાય મૂળ ટીકામા અધ્રુવ સત્તામાં અગ્યાર, અને ધ્રુવસત્તામા એકસો ચાર લીધી છે અહિં ઉદયની વિવક્ષા છે મૂળ ટીકાના સત્તાના હિસાબે ગણીએ તો અધ્રુવસત્તામા બાવીસ અને ધ્રુવસત્તામા એકસો છવ્વીસ થાય છે પૂર્વોક્ત અગ્યારમા આહારકબધન સઘાતન, અને વૈક્રિયબધન સઘાતન ચાર મેળવતા બાવીસ થાય શેષ એકસો છવ્વીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે પદર બધનના હિસાબે પૂર્વોક્ત અગ્યારમા આહારકના ચાર બધન એક સઘાતન અને વૈક્રિયના ચાર બધન અને એક સઘાતન મેળવતા અઠ્ઠાવીસ અધ્રુવસત્તામા અને શેષ એકસોત્રીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે

તથા વિધ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વિનાજ સ્થાવરાદિમા જવાવડે ઉદ્વલન યોગ્ય થાય છે, માટે તે અધ્રુવ સત્તાવાળી છે ૩૩

ઉપરોક્ત ગાથામા ઉદ્વલન યોગ્ય પ્રકૃતિઓના નામ માત્ર કહ્યા તે પ્રસગને અનુસરી કઇ પ્રકૃતિઓ શ્રેણિ પર ચડયા વિના ઉદ્વલન યોગ્ય છે, તેનુ પરિમાણ કહે છે—

पढमकसायसमेया एत्राओ आउतित्थवज्जाओ ।
सत्तरसुव्वलणाओ तिगेसु गइआणुपुव्वाऊ ॥ ३४ ॥

प्रथमकषायसमेता एता आयुस्तीर्थवर्जा ।
सप्तदशोद्वर्तिन्यस्त्रिकेषु गत्यानुपूर्व्यायूंषि ॥ ३४ ॥

અથ—આયુ અને તીર્થંકરનામ વર્જીને પ્રથમ કષાય યુક્ત એ સત્તર પ્રકૃતિઓ ઉદ્વલન યોગ્ય છે જ્યા ત્રિકનુ ગ્રહણ કરે ત્યા ગતિ આનુપૂર્વિ અને આયુ એ ત્રણ ગ્રહણ કરવા

ટીકાનુ૦—તેત્રીસમી ગાથામા જે અધ્રુવસત્તાવાળી અઢાર પ્રકૃતિઓ કહી તેમાથી ચાર આયુ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ પાચ પ્રકૃતિઓ કાઢી નાખતા અને અનતાનુબધિ કષાયની ચાર પ્રકૃતિઓ મેળવતા કુલ સત્તર પ્રકૃતિઓ શ્રેણિપર ચડયા પહેલા ઉદ્વલન યોગ્ય છે એમ સમજવુ તેમા અનતાનુબધિ અને આહારક સિવાયની બધી પ્રકૃતિની ઉદ્વલના પહેલે ગુણઠાણે થાય છે અનતાનુબધી કષાયની ઉદ્વલના ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધિમા અને આહારકની અવિરતિ પણામા થાય છે તથા શેષ [1]છત્રીસ પ્રકૃતિઓ જે ઉદ્વલન યોગ્ય છે, તે શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થય ત્યારેજ છે અન્યત્ર નહિ તેથી તે પ્રકૃતિઓને અહિં કહી નથી પરતુ આગળ પ્રદેશસક્રમના અધિકારમા કહેશે તથા જે કોઈ સ્થળે દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક એમ ત્રિકનુ ગ્રહણ કરવામા આવે ત્યા તેની ગતિ તેની આનુપૂર્વિ અને તેનુ આયુ એ પ્રમાણે ત્રણ સમજવી ૩૪

આ પ્રમાણે સપ્રતિપ્રક્ષ ધ્રુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહી હવે દ્વારગાથામા કહેલ ધ્રુવબધિ આદિ પદોના અથને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે—

नियहेउसभवेवि हु भयणिज्जो जाण होइ पयडीण ।
वधो ता अधुवाओ धुवा अभयणिज्जवधाओ ॥ ३५ ॥

૧ શ્રેણિમા ઉદ્વલન યોગ્ય છત્રીસ પ્રકૃતિઓ જે નવમે ગુણઠાણે ઉવેલાય છે તે આ છે—અનતાનુબધિ ચતુષ્ક અને સજ્વલન લોભવિના અગીઆર કષાય, નવનોકષાય, થીણદ્ધિત્રિક, સ્થાવરદ્વિક, તિર્યગદ્વિક, નરકદ્વિક, આતપદ્વિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિ, અને સાધારણ નામકર્મ

निजहेतु सभवेऽपि हु भजनीयो यासा भवति प्रकृतीनाम् ।
बन्धस्ता अध्रुवाः ध्रुवा अभजनीयबन्धाः ॥ ३५ ॥

અર્થ—પોતાના બંધહેતુનો સંભવ છતાં જે પ્રકૃતિઓનો બંધ ભજનાએ છે તે અધ્રુવબંધિ, અને જેઓનો બંધ નિશ્ચિત છે તે ધ્રુવબંધિની કહેવાય છે

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓનો બંધ પોતાના મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય બંધહેતુઓનો સંભવ છતાં પણ ભજનીય છે, એટલે કે કોઇ વખતે બંધાય અને કોઇ વખતે ન પણ બંધાય તે અધ્રુવબંધિ કહેવાય છે તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે–ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, ગતિ ચતુષ્ક, જાતિપંચક, વિહાયોગતિદ્વિક, આનુપૂર્વિ ચતુષ્ક, સંસ્થાનષટ્ક, સંઘયણુષટ્ક, ત્રસાદિવીશ–ત્રસદશક અને સ્થાવરદશક, ઉચ્છ્વાસનામ, તીર્થંકરનામ, આતપ, ઉદ્યોત, પરાઘાત, સાત અસાતવેદનીય, ચારઆયુ, ઉચ્ચનીચ ગોત્ર, હાસ્યરતિ, શોકઅરતિ, અને ત્રણ વેદ આ તહોતેર પ્રકૃતિઓ પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ મળવા છતાં પણ અવશ્ય બંધાય છે એમ નહિ હોવાથી અધ્રુવબંધિ છે એજ બતાવે છે—પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મના અવિરતિઆદિ પોતાના બંધહેતુ છતાં પણ જ્યારે પર્યાપ્તનામકર્મ યોગ્ય કર્મ બંધાય ત્યારેજ તે બંધાય છે, અપર્યાપ્તયોગ્ય કર્મ બંધાતા તે પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી આતપનામ એકેન્દ્રિયયોગ્ય પ્રકૃતિબંધ થતો હોય ત્યારેજ બંધાય છે, શેષકાળે બંધાતિ નથી તીર્થંકર અને આહારકદ્વિકના અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ અને સંયમરૂપ પોતપોતાના સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં પણ કોઇ વખતેજ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે અને ઔદારિકદ્વિકાદિ શેષ સડસઠ પ્રકૃતિઓના પોતાના સામાન્ય બંધહેતુનો સદ્ભાવ છતાં પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી નિરંતર બંધાતિ નથી, માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધિની છે અને જે પોતાના સામાન્ય બંધહેતુ છતાં અવશ્ય બંધાય છે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ [1]ધ્રુવબંધિની કહેવાય છે, અને તે પ્રકૃતિઓ પહેલા બતાવિ છે

હવે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના અર્થને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા ઉદય હેતુઓ બતાવે છે—

दव्व खेत्तं कालो भवो य भावो य हेयवो पच ।
हेउ समासेणुदओ जायइ सव्वाण पगईण ॥ ३६ ॥

૧ જે પ્રકૃતિઓના જે જે ખાસ બંધહેતુ હોય છે તે તે હેતુઓ જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો બંધ અવશ્ય થાય છે પછી ભલે અધ્રુવબંધિની હોય તેથી અહિં ધ્રુવબંધિ અધ્રુવબંધિપણામાં સામાન્ય બંધહેતુની વિવક્ષા છે એટલે પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુ છતાં જે પ્રકૃતિઓ બંધાય કે ન બંધાય તે અધ્રુવબંધિ અને અવશ્ય બંધાય તે ધ્રુવબંધિ કહેવાય છે

द्रव्य क्षेत्र कालो भवश्च भावश्च हेतव' पञ्च ।
हेतुसमासेनोदयो जायते सर्वासा प्रकृतीनाम् ॥ ३६ ॥

અર્થ—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવ એ પાચ હેતુઓ છે આ હેતુના સમુદાયવડે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે

ટીકાનુ૦—અહિં સામાન્યથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના પાચ ઉદય હેતુઓ છે તે આ પ્રમાણે—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ તેમા કર્મના પુદ્ગલો રૂપ દ્રવ્ય છે અથવા તથા પ્રકારનુ કોઈ પણ બાહ્ય કારણ કે જે ઉદય થવામા હેતુ હોય જેમ કે શ્રવણને પ્રાપ્ત થતા ગાળ વિગેરે ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલો ક્રોધના ઉદયનુ કારણ થાય છે તેમ એવાજ પ્રકારના કોઇ પુદ્ગલદ્રવ્યો હોય કે જે કર્મનો ઉદય થવામા હેતુ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય એ પ્રમાણે આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર, સમયાદિરૂપ કાળ, મનુષ્ય ભવાદિરૂપ ભવ, અને જીવના પરિણામ વિશેષરૂપ ભાવ, આ સઘળા હેતુઓ પ્રકૃતિઓના ઉદયમા કારણ છે તેમા પણ એક એક ઉદયનું કારણ નથી પરતુ પાચેનો સમુહ કારણ છે એજ કહે છે—જેનુ સ્વરૂપ ઉપર કહ્યુ તે દ્રવ્યાદિ પાચે હેતુના સમુહવડે સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે એકજ પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓના ઉદયમા કારણ રૂપ થતા નથી પરતુ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ કારણ રૂપે થાય છે કોઇક દ્રવ્યાદિ સામગ્રી કોઈ પ્રકૃતિના ઉદયમા હેતુરૂપે થાય છે, કોઇ સામગ્રી કોઇના ઉદયના હેતુરૂપે થાય છે, તેથી હેતુપણામા કોઇ દોષ નથી ૩૬

આ પ્રમાણે ઉદયહેતુઓ કહ્યા, હવે ઉદય આશ્રયી ધ્રુવાધ્રુવપણાનો વિચાર કરતા કહે છે—

अव्वोच्छिन्नो उदओ जाण पगइण ता धुवोदइया ।
वोच्छिन्नो वि हु सभवइ जाण अधुवोदया ताओ ॥३७॥

अव्यवच्छिन्न उदयो यासां प्रकृतीना ता ध्रुवोदया ।
व्यवच्छिन्नोऽपि हु सम्भवति यासामध्रुवोदयास्ता. ॥ ३७ ॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અવ્યવચ્છિન્ન હોય તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે અને વિચ્છિન્ન થવા છતા પણ જે પ્રકૃતિઓના ઉદયનો સભવ છે તે અધ્રુવોદયિ છે

૧ જેમ ભાષાદિ દ્રવ્ય ક્રોધના ઉદયમા, અયોગ્ય આહાર અસાતાના ઉદયમા હેતુ થાય છે, તેમ ક્ષેત્ર કાળાદિ પણ ઉદયમાં હેતુ થાય છે બધાતિ વખતે અમુક દ્રવ્યના યોગે અમુક ક્ષેત્રમા અમુક કાળે અમુક ભવમાં અમુક પ્રકારની અધ્યવસાયની સામગ્રીના યોગે તે તે યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તેમ નિયત થાય છે, એટલે તેવા પ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે

ટીકાનુ૦—જે કમ પ્રકૃતિઓનો પોતાના ઉદયવિચ્છેદ કાળ પર્યંત નિરતર ઉદય હોય તે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ છે અને ઉદય વિચ્છેદ કાળ સુધિમા ઉદયનો નાશ થવા છતા પણ ફરી તથાપ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તે સાતવેદનીયાદિ પચાણુ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ કહેવાય છે ૩૭

હવે સર્વઘાતિ, દેશઘાતિ, શુભ અને અશુભનુ લક્ષણુ કહે છે—

असुभसुभत्तण घाइत्तणाइं रसभेयओ मुणिज्जाहि ।
सविसयघायभेएण वावि घाइत्तण नेयं ॥ ३८ ॥

अशुभशुभत्वघातित्वानि रसभेदतो मन्वीथा• ।
स्वविषयघातनभेदेन वापि घातित्व ज्ञेयम् ॥ ३८ ॥

અર્થ—અશુભપણુ, શુભપણુ, અને ઘાતિપણું, રસના ભેદે તું જાણુ અથવા પોતાના વિષયને ઘાત કરવાના ભેદે ઘાતિપણુ જાણુવુ

ટીકાનુ૦—કર્મપ્રકૃતિઓમા અશુભપણુ, શુભપણુ, તથા સર્વ અને દેશના ભેદે ઘાતિપણુ રસના ભેદે છે, એમ તુ સમજ એટલે કે સર્વઘાતિપણું, દેશ ઘાતિપણુ, અને શુભાશુભપણુ એ અધ્યવસાયને અનુસરી કર્મપ્રકૃતિઓમા પડેલા રસને આશ્રયી છે એમ તુ સમજ તે આ પ્રકારે—જે કર્મપ્રકૃતિઓ વિપાકમા અત્યત કટુક રસવાળી હોય તે અશુભ કહેવાય, અને જે પ્રકૃતિઓ જીવને પ્રમોદ-આનદ થવામા હેતુભૂત રસવાળી હોય તે પ્રકૃતિઓ શુભ કહેવાય તથા જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધક યુક્ત હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય, અને જે કર્મપ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકયુક્ત હોય તે દેશઘાતિ કહેવાય હવે પ્રકારાતરે સર્વઘાતિપણુ અને દેશઘાતિપણુ બતાવે છે—જે કર્મ આત્માના જે ગુણને દબાવે તે તેનો વિષય કહેવાય જે કર્મપ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિરૂપ પોતાના વિષયને સર્વથા પ્રકારે ઘાત કરે તે સર્વઘાતિ, અને જે પ્રકૃતિઓ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે આ સબધમા પહેલા વિચાર કરી ગયા છે, માટે અહિ ફરી વિચાર કરતા નથી ૩૮

પૂર્વની ગાથામા રસના ભેદે સર્વ દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ કહી આ ગાથામા સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ રસનુ સ્વરૂપ કહે છે—

जो घाएइ सविसयं सयल सो होइ सव्वघाइरसो ।
सो निच्छिद्दो निद्धो तणुओ फलिहब्भहरविमलो ॥३९॥

यो घातयति स्वविषय सकल स भवति सर्वघातिरसः ।
स निश्छिद्र' स्निग्धस्तनुक स्फटिकाभ्रहर निर्मल ॥ ३९ ॥

અર્થ—જે રસ પોતાના વિષયને સપૂર્ણપણે હણે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય અને તે રસ છિદ્ર વિનાનો, સ્નિગ્ધ, તનુક, અને સ્ફટિક તથા અભ્રખના ઘરના જેવો નિર્મલ છે

ટીકાનુ૦—જે રસ પોતાના જ્ઞાનાદિ વિષયને મેઘના દૃષ્ટાતે સપૂર્ણ પણે હણે, જ્ઞાનાદિગુણના જાણવા આદિરૂપ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરવા અસમર્થ કરે એટલે કે જેને લઇ જ્ઞાનાદિગુણ જાણવા આદિરૂપ પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ ન કરી શકે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય છે હવે તે રસ કેવો છે તે કહે છે—[1]તાબાના પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાનો, ઘી આદિની જેમ સ્નિગ્ધ, દ્રાક્ષા આદિની જેમ અલ્પ પ્રદેશથી બનેલ અને સ્ફટિક તથા અભ્રખના ઘરની જેમ નિર્મળ હોય છે રસ એ ગુણ હોવાથી કેવળ રસ ન સમજવો, પરતુ રસસ્પર્દ્ધકનો સમુહ આવા સ્વરૂપવાળો છે એમ સમજવુ ૩૯

આ ગાથામા દેશઘાતિ રસનુ સ્વરૂપ કહે છે—

---

૧ અહિં રસનું સ્વરૂપ કહ્યુ છે અહિં કેવળ રસ હોતો નથી, પરતુ રસ સ્પર્ધકો હોય છે કારણ કે રસ ગુણ છે તે ગુણિ પરમાણુ વિના રહી શકે નહિ, માટે રસ કહેવાથી તેવા રસયુક્ત સ્પર્ધકો લેવા તેમા સર્વઘાતિ રસ સ્પર્ધકો તાબાના પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાના હોય છે એટલે જેમ તાબાના પાત્રમા છિદ્ર નથી હોતા અને પ્રકાશક વસ્તુની પાછળ તે મૂકયુ હોય તો તેનો પ્રકાશ બહાર આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધકોમા ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રો હોતા નથી પરતુ તેને ભેદીને ગુણનો પ્રકાશ બહાર આવે છે તથા ઘતાદિ જેમ સ્નિગ્ધ હોય છે, તેમ સર્વઘાતિ રસ પણ અત્યત ચીકાશયુક્ત હોવાથી અલ્પ પણ ઘણુ કામ કરી શકે છે તથા જેમ દ્રાક્ષા અલ્પ પ્રદેશથી બનેલી છતા તૃપ્તિરૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ છે તેમ સર્વઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના ભાગમા અલ્પદલિકો આવવા છતા તેઓ તેવા પ્રકારના તીવ્ર રસવાળા હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણને દબાવવા રૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે તથા સ્ફટિક જેવા નિર્મળ કહેવાનુ કારણ કોઇ વસ્તુની આડે સ્ફટિક રહેલુ હોય છતા તેની આરપાર જેમ તે વસ્તુનો પ્રકાશ આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકને ભેદી જડ ચૈતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેવો પ્રકાશ બહાર આવે છે દેશઘાતિ રસ તેવો હોતો નથી તેમા ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રની જરૂર હોય છે ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્ર જો ન હોય તો તે કર્મને ભેદી તેનો પ્રકાશ બહાર ન આવે, એટલા માટે અનેક પ્રકારના છિદ્રથી ભરેલો કહ્યો છે તેમજ તેને અલ્પસ્નેહવાળો કહ્યો છે કારણ કે તેમા સર્વઘાતિ રસ જેટલી શક્તિ નથી હોતિ તેથી તેના ભાગમા વધારે પુદ્ગલો આવે છે તેથી તે રસ અને પુદ્ગલો બન્ને મળી કાર્ય કરે છે તેમજ તેને અનિર્મલ કહ્યો છે કારણ કે તેને ભેદીને પ્રકાશ બહાર આવી શકતો નથી

देसविघाइत्तणओ इयरो कडकवल सुसंकासो।
विविहबहुछिद्दभरिओ अप्पसिणेहो अविमलो य॥४०॥

देशविघातित्वादितरः कटकम्बलांशुकसङ्काशः।
विविधबहुच्छिद्रभृतोऽल्पस्नेहोऽविमलश्च॥ ४०॥

અર્થ—ઈતર-દેશઘાતિરસ દેશઘાતિ હોવાથી કટ, કંબળ, અને વસ્ત્રના જેવા અનેક છિદ્રથી ભરેલો, અલ્પ સ્નેહયુક્ત અને અનિર્મળ છે

ટીકાનુ૦—ઈતર-દેશઘાતિરસ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરતો હોવાથી તે દેશઘાતિ છે અને તે ક્ષયોપશમરૂપ અનેક પ્રકારના છિદ્રથી ભરેલો છે તે આ પ્રકારે—કોઈક વાંશના પત્રની બનાવેલી સાદડીની જેમ અતિસ્થુલ સેંકડો છિદ્રયુક્ત હોય [1]છે, કોઈક કંબલની જેમ મધ્યમ સેંકડો છિદ્ર યુક્ત હોય છે, અને કોઈક તથા પ્રકારના મસૃણ—સુવાળા કોમળ વસ્ત્રની જેમ અત્યંત બારીક—સૂક્ષ્મ છિદ્ર યુક્ત હોય છે તથા અલ્પ સ્નેહાવિભાગના સમુદાયરૂપ અને નિર્મળતા રહિત હોય છે ૪૦

હવે અઘાતિ રસનુ સ્વરૂપ કહે છે—

जाण न विसओ घाइत्तणम्मि ताणपि सव्वघाइरसो।
जायइ घाइसगासेण चोरया वेहचोराण॥४१॥

यासां न विषयो घातित्वे तासामपि सर्वघातिरसः।
जायते घातिसकाशात् चौरता वेहाचौराणाम्॥ ४१॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓનો ઘાતિપણાને આશ્રયી કોઈ વિષય નથી તેઓનો પણ સર્વઘાતિકર્મપ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે જેમ ચોર નહિ છતા ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું થાય છે તેમ.

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઘાતિપણાને આશ્રયી કોઈ પણ વિષય નથી એટલે કે જે કર્મપ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ કોઈ પણ ગુણનો ઘાત કરતિ નથી તે પ્રકૃતિઓનો પણ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે જેમ ભગવાનની સાથે રહેલો નળબો પણ સ્વયં પોતામાં ચોર નહિ છતા ચોર કરે છે, તેમ અઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓ પણ સર્વઘાતિના સંસર્ગથી તેના જેવી થઈ

---

[1] અહિં મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ક્ષયોપશમને વાંશના પત્રની બનાવેલી સાદડી આદિના છિદ્રની ઉપમા આપી છે જેમ તેમાં મોટા મધ્યમ અને સૂક્ષ્મ અનેક છિદ્રો હોય છે, તેમ કોઈકમા તીવ્ર ક્ષયોપશમ, કોઈકમા મધ્યમ અને કોઈકમા અલ્પ ક્ષયોપશમરૂપ વિવર હોય છે એટલે તે ઉપમા ઘટી શકે છે

અનુભવાય છે અહિં દૃષ્ટાંત કહે છે—જેમ પોતે ચોર નહિ છતાં ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વયં અઘાતિ છતાં ઘાતિના સંબંધથી ઘાતિપણાને પ્રાપ્ત થાય છે ઘાતિકર્મના સંબંધ વિનાની અઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓ આત્માના કોઈ ગુણને હણતી નથી ૪૧

હવે સંજ્વલન અને નોકષાયના દેશઘાતિપણાનો વિચાર કરતા કહે છે—

घाइखओवसमेण सम्मचरित्ताइं जाइं जीवस्स ।
ताणं हणंति देसं संजलणा नोकसाया य ॥ ४२ ॥

घातिक्षयोपशमेन सम्यक्त्वचारित्रे ये जीवस्य ।
तयोर्घ्नन्ति देशं संज्वलना नोकषायाश्च ॥ ४२ ॥

અર્થ—સર્વઘાતિ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તેના એક દેશને સંજ્વલન અને નોકષાયો હણે છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ સર્વઘાતિ બાર કષાયના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેના એક દેશને વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થયેલા સંજ્વલન અને હાસ્યાદિ નોકષાયો હણે છે, એટલે કે તે ગુણમાં અતિચાર ઉત્પન્ન કરવા રૂપ માત્ર મલિનતા ઉત્પન્ન કરે છે સર્વથા ગુણનો નાશ કરતા નથી તેથી તે સંજ્વલન અને નોકષાયો દેશઘાતિ છે એ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન અને દાનાદિ લબ્ધિના એક દેશને હણતા હોવાથી મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પણ દેશઘાતિ છે એમ સમજવું ૪૨

હવે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે—

विणिवारिय जा गच्छइ बंधं उदयं व अन्नपगईए ।
सा हु परियत्तमाणी अणिवारेति अपरियत्ता ॥ ४३ ॥

विनिवार्य या गच्छति बन्धमुदयं मान्यप्रकृतेः ।
सा हु परावर्त्तमाना अनिवारयन्ती अपरावर्त्ता ॥ ४३ ॥

અર્થ—અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ અથવા ઉદયને નિવારી જેઓ બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે તે પરાવર્તમાન કહેવાય છે, અને જેઓ નિવારતિ નથી તે અપરાવર્ત્તમાન કહેવાય છે

૧ જેનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકતો હોય તે દેશઘાતિ અને જેનો ઉદય ક્ષયોપશમને વિરોધિ હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય છે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ગુણને સર્વથા રોકે છે અનાચાર ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ગુણના એક દેશને રોકે છે, અતિચાર માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિ અન્ય પ્રકૃતિના બધ અથવા ઉદયને નિવારીને [illegible]
બધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય તે પરાવર્ત્તમાન કહેવાય છે તેવી [illegible]
એકાણુ પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપચક, [illegible]
કષાય, ત્રણ વેદ, હાસ્યરતિ, અરતિ શોક, ચાર આયુ, ચાર ગતિ, [illegible]
ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, છ સઘયણ, છ સસ્થાન, [illegible]
પૂર્વિ, બે વિહાયોગતિ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, ત્રસ દશક, સ્થાવર [illegible]
ગોત્ર, અને નીચ ગોત્ર આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તમાન [illegible]
એમ જો પ્રશ્ન કરતા હો તો કહે છે—અહિં જો કે સોળ [illegible]
નિદ્રા એ એકવીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબધિ હોવાથી ગ્રાયેજ બધ [illegible]
સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના બધને રોકીને બધાતિ નથી તોપણ [illegible]
ઉદય થાય છે ત્યારે સ્વજાતીય અન્યપ્રકૃતિના ઉદયને નિવારી [illegible]
સિવાય થતો નથી માટે તે એકવીશે પ્રકૃતિઓ ઉદય [illegible]
તથા સ્થિર શુભ અસ્થિર અને અશુભ એ ચારે પ્રકૃતિ [illegible]
આવે છે ઉદયમા વિરોધિ નથી પરતુ સ્થિર અને [illegible]
બધને રોકીને, અસ્થિર અને અશુભ સ્થિર અને [illegible]
છે માટે તે ચારે પ્રકૃતિઓ બધ આશ્રયી પરાવર્ત્ત[illegible]
આદિ પ્રકૃતિઓ બધ અને ઉદય એ બનેમા પ[illegible]
તીય પ્રકૃતિના બધ અને ઉદય એ બંનેને રોકીને [illegible]
છે માટે બધ ઉદય બનેમા પરાવર્ત્તમાન છે

હવે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્ર[illegible]
ખ્યાન કરતા કહે છે—

दुविहा विवागओ पुण हेउविवा[illegible]
एक्केक्कावि य चउहा जओ च स[illegible]

द्विविधा विपाकत' पुनः हेतुविपाका [illegible]
एकैकाऽपि च चतुर्द्धा यतश्चशब्दो [illegible]

અર્થ—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ [illegible] પણ
અને એક એક ચાર પ્રકારે છે જો [illegible], પરતુ
પ્રકારે છે એમ દ્વાર ગાથામા કહ્યુ નથી [illegible] તેરપ્રકાર
ઉત્તરમા કહે છે કે દ્વારગાથામા અતે [illegible] કાર કરના
હોવાથી કહ્યુ છે [illegible] કોઈ શકા

ટીકાનુ૦—વિપાકને આશ્રયી [illegible] વિપાકી છે
રસવિપાકા તેમા પુદ્ગલાદિ રૂપ હે[illegible] એમ ઉત્તર
[illegible] ૪વુ ૪૬
[illegible] મ આયુ

નુભવ થતો હોય તે પ્રકૃતિઓ હેતુવિપાકા કહેવાય તથા રસને આશ્રયીને એટલે રસની મુખ્યતાએ નિર્દિશ્યમાન વિપાક જે પ્રકૃતિઓનો હોય તે પ્રકૃતિઓ રસ વિપાકા કહેવાય વળી તે એક એક ચાર ચાર પ્રકારે છે તેમા પુદ્ગલ, ક્ષેત્ર, ભવ, અને જીવરૂપ હેતુના ભેદે ચાર પ્રકારે હેતુવિપાકા છે તે આ પ્રમાણે— પુદ્ગલવિપાકા, ક્ષેત્રવિપાકા, ભવવિપાકા, અને જીવવિપાકા તે ચારેનુ સ્વરૂપ તથા પ્રકૃતિઓ પહેલા કહી ગયા છે તથા ચાર ત્રણ બે અને એકસ્થાનક રસના ભેદે ચાર પ્રકારે રસવિપાકા પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે—ચારસ્થાનક રસવાળી, ત્રણસ્થાનક રસવાળી, બેસ્થાનક રસવાળી, અને એકસ્થાનક રસવાળી એકસ્થાનકાદિ રસના ભેદનુ સ્વરૂપ તથા કઇ પ્રકૃતિઓનો કેટલો કેટલો રસ બધાય છે તે પહેલા કહેવાઇ ગયુ છે અહિ શકા કરે છે કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે એ હકીકત દ્વારગાથામા તો કહી નથી તો પછી અહિ કેમ તેનુ વર્ણન કરો છો? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—ઉપરોકત શકા અયોગ્ય છે કારણ કે નથી કહી એજ અસિદ્ધ છે એજ અસિદ્ધપણું બતાવે છે—દ્વારગાથા ચૌદમીમા પ્રકૃતિ શબ્દ પછી જે ચ શબ્દ કહ્યો છે તે વિકલ્પ અર્થવાળો છે તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે, અથવા અન્યથા-અન્ય પ્રકારે પણ છે એ અન્ય પ્રકાર કહેવાથીજ હેતુ અને રસના ભેદે બે પ્રકારે છે એમ જાણવુ ૪૪

હવે હેતુવિપાકપણાનો આશ્રયી વિચાર કરતા કહે છે

जा ज समेच्च हेउ विवागउदय उवेंति पगईओ।
ता तव्विवागसन्ना सेसभिहाणाइ सुगमाइ ॥४५॥

या य समेत्य हेतु विपाकोदयमुपयान्ति प्रकृतय ।
तास्तद्विपाकसज्ञा शेषाभिधानानि सुगमानि ॥४५॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓ જે હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સજ્ઞાવાળી થાય છે શેષ નામો તો સુગમ છે

ટીકાનુ૦—જે સસ્થાન સઘયણ નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલાદિરૂપ જે કારણને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સજ્ઞાવાળી એટલે કે પુદગલવિપાક ભવવિપાક આદિ નામવાળી થાય છે જેમ સસ્થાન નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ કહેવાય છે ચાર આનુપૂર્વિઓ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રયી ઉદયમા આવે છે, માટે તે ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવાય છે ઇત્યાદિ શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ અધ્રુવ સત્કર્મ ઉદ્વલના આદિ નામો તો સુગમ છે માટે તેનો વિશેષ વિચાર કરતા નથી તે દરેકના નામોના અર્થો પહેલા આવી ગયા છે માત્ર ઉદ્

લનાનો અર્થ આવ્યો નથી તેનુ સ્વરૂપ પ્રદેશસક્રમના અધિકારમા આવશે ૪૫

આ પ્રમાણે જ્યારે કહ્યુ ત્યારે પુદ્ગલવિપાકિપણાને આશ્રયી પગ્નુ વક્તવ્ય જણાવિ તેમા દોષ આપે છે—

अरइरईण उदओ किन्न भवे पोग्गलाणि सपप्प ।
अप्पुट्टेहिवि किन्नो एव कोहाइयाणवि ॥४६॥

अरतिरत्योरुदयः कि न भवेत पुद्गलान् सम्प्राप्य ।
अस्पृष्टैरपि किं नो एव क्रोधादीनामपि ॥४६॥

અર્થ—અરતિ અને રતિમોહનીયનો ઉદય શુ પુદ્ગલને આશ્રયીને થતો નથી? ઉત્તરમા કહે છે કે પુદ્ગલના સ્પર્શ વિના પણ શુ તે બન્નેનો ઉદય થતો નથી? ક્રોધાદિનુ પણ એ પ્રમાણે સમજવુ

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ રૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પુદ્ગલ વિપાકિ એમ ઉપરની ગાથામા કહ્યુ તે સબધમા પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન પૂછે છે કે-રતિમોહનીય અને અરતિમોહનીયનો ઉદય શુ પુદ્ગલરૂપ હેતુને આશ્રયીને થતો નથી? અર્થાત્ તે બનેનો ઉદય પણ પુ ગલોને પ્રાપ્ત કરીનેજ થાય છે તે આ પ્રમાણે—કટકાદિ ખગબ પુદ્ગલના સસર્ગથી અરતિનો વિપાકોદય થાય છે, અને પુષ્પની માળા અને ચદનાદિના સબધથી રતિમોહનીયનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી તે બનેનો ઉદય થતો હોવાથી તે બને પુદ્ગલવિપાકી કહેવી યોગ્ય છે જીવવિપાકિ કહેવી યોગ્ય નથી અને કહી છે તો જીવવિપાકિ તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—પુદ્ગલના સબધ વિના શુ રતિ અરતિ મોહનીયનો ઉદય થતો નથી? અર્થાત્ પુદ્ગલના સબધ વિના પણ થાય છે તે આ પ્રમાણે—કટકાદિના સબધ વિના પણ પ્રિય અપ્રિય વસ્તુના દર્શન, અને તેના સ્મરણાદિ વડે રતિ અરતિનો વિપાકોદય જણાય છે પુદ્ગલ વિપાકિ તો એને કહેવાયકે જેનો ઉદય પુદ્ગલના સબધ વિના થાયજ નહિ રતિ અરતિ તો એવી નથી પુદ્ગલના સસર્ગથી થાય છે તેમ તેના સસર્ગ વિના પણ થાય છે માટે પુદ્ગલની સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી તે પુદ્ગલવિપાકિ નથી, પરતુ જીવવિપાકિજ છે આ પ્રમાણે ક્રોધાદિમા સબધમા પણ પૂર્વ પક્ષનો તિરસ્કાર કરી તેનુ જીવવિપાકિપણુ સિદ્ધ કરવું તે આ પ્રમાણે—કોઇના તિરસ્કાર કરનારા શબ્દો સાભળી ક્રોધનો ઉદય થાય છે, શબ્દ એ પુદ્ગલ છે, એટલે કોઇ શકા કરે કે ક્રોધનો ઉદય પણ પુદ્ગલને આશ્રયીને થાય છે માટે તે પુદ્ગલવિપાકી છે સ્મરણાદિ વડે પુદ્ગલના સબધ વિના પણ કયા નથી થતો? એમ ઉત્તર આપી તે જીવવિપાકી છે એમ સિદ્ધ કરવુ એમ અન્યત્ર પણ સમજવુ ૪૬

હવે ભવવિપાકિ પ્રકૃતિને આશ્રયી પ્રશ્ન કરનાર પૂછે છે કે—જેમ આયુ-

કર્મનો જે ભવનુ આયુ બાધ્યુ હોય તે પોત પોતાના ભવમાજ વિપાકોદય થાય છે, અન્યત્ર થતો નથી, તેમ ગતિનામકર્મનો પણ પોત પોતાના ભવમાજ વિપાકોદય થાય છે, પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્યત્ર થતો નથી આ વસ્તુ જિન પ્રવચનના રહસ્યને સમજનારને પ્રતીતજ છે માટે ગતિ પણ આયુની જેમ ભવવિપાકિ કેમ કહેવાતી નથી ? શા માટે જીવવિપાકિ કહેવાય છે ? એમ અન્યે કહે છતે આચાર્ય મહારાજ તેનો અનુવાદ કરી ખડન કરે છે—

आउव्व भवविवागा गई न आउस्स परभवे जम्हा ।
नों सव्वहावि उदओ गईण पुण सकमेणत्थि ॥४७॥

आयुरिव भवविपाकाः गतय नायुपः परभवे यस्मात् ।
नो सर्वथाप्युदयो गतीना पुनः सक्रमेणास्ति ॥४७॥

અર્થ—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકી નથી કારણ કે આયુનો પરભવમા કોઈપણ રીતે ઉદય હોતો નથી ગતિનો તો સક્રમવડે ઉદય હોય છે

ટીકાનુ૦—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકિ નથી કારણકે આયુનો જે ભવનુ આયુ બાધ્યુ હોય તે સિવાય અન્ય કોઈપણ ભવમા વિપાકોદયવડે ઉદય થતો નથી પરતુ સક્રમવડે—સ્તિબુકસક્રમ વડે પણ ઉદય થતો નથી જે ગતિનુ આયુ બાધ્યુ હોય ત્યાજ તેનો ઉદય થાય છે તેથી સર્વથા પોતાના ભવ સાથે અવ્યભિચારી હોવાથી આયુ ભવવિપાકિ કહેવાય છે પરતુ ગતિઓનો તો પોતાના ભવવિના અન્યત્ર પણ સક્રમ-સ્તિબુકસક્રમવડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી તે ભવવિપાકિ નથી તાત્પર્ય એ કે આયુનો સ્વભવમાજ ઉદય થાય છે માટે તે ભવવિપાકિ છે, અને ગતિઓનો પોતાના ભવમા વિપાકોદયવડે અને પરભવમા સ્તિબુકસક્રમવડે એમ પોતાના અને પર બને ભવમા ઉદય થતો હોવાથી તે ભવવિપાકિ નથી ૪૭

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ આશ્રયી પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

अणुपुव्वीण उदओ कि सकमणेण नत्थि सतेवि ।
जह खेत्तहेउणो ताण न तह अन्नाण सविवागो ॥४८॥

आनुपूर्वीणामुदय• किं सक्रमणेन नास्ति सत्यपि ।
यथा क्षेत्रहेतुक तासा न तथाऽन्यासा स्वविपाक' ॥४८॥

અર્થ—શુ આનુપૂર્વિનો ઉદય સક્રમવડે થતો નથી ? સક્રમવડે ઉદય થાય છે છતા પણ જે રીતે ક્ષેત્ર હેતુક તેઓનો વિપાક છે તે રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓનો નથી માટે આનુપૂર્વિઓ ક્ષેત્રવિપાકિ છે

ટીકાનુ૦—ઉપરોક્ત ગાથામા ગતિનામકર્મને જીવવિપાકિ કહી છે એમ આનુપૂર્વિ નામકર્મ પણ કેમ જીવવિપાકિ નથી ? એ સબધમા પૂર્વપક્ષીય શકા કરે છે—જેમ ગતિનામકર્મનો પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્ય ભવમા સક્રમ વડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારી છે માટે તેઓ ભવવિપાકિ કહેવાતી નથી પરતુ જીવવિપાકિ કહેવાય છે, તેમ આનુપૂર્વિનામકર્મનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સ્તિબુકસક્રમવડે શુ ઉદય થતો નથી કે જેથી તે પ્રકૃતિઓ અવશ્ય ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવાય છે ? સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર પણ સક્રમવડે ઉદય થાય છે માટે સ્વક્ષેત્ર સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી આનુપૂર્વિઓને ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવી એ યોગ્ય નથી પરતુ જીવવિપાકિજ કહેવી જોઇએ એ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપ્રાય છે તેનો આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—આનુપૂર્વિઓનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સક્રમવડે ઉદય હોય છે છતા પણ જેવા રીતે તે પ્રકૃતિઓનો આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર નિમિત્તે રસોદય થાય છે તેમ અન્ય કોઇપણ પ્રકૃતિઓનો થતો નથી તેથી આનુપૂર્વિઓના રસોદયમા આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર અસાધારણ હેતુ છે એ જણાવવા માટે તેઓને ક્ષેત્રવિપાકી કહી છે ૪૮

હવે જીવવિપાકિ આશ્રયી પરપ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

संपप्प जीयकाले उदयं काओ न जंति पगईओ ।

एवमिणमोहहेउ आसज्ज विसेसय नत्थि ॥४९॥

सम्प्राप्य जीवकालौ उदयं का॰ न यान्ति प्रकृतय॰ ।

एवमेतदोघहेतुमाश्रित्य विशेषित नास्तिः ॥ ४९ ॥

અર્થ—જીવ અને કાળરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી કઈ પ્રકૃતિઓ ઉદયમા આવતિ નથી ? અર્થાત સઘળી આવે છે, માટે બધી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે એના ઉત્તરમા કહે છે—ઓઘ હેતુને આશ્રયી તો એમજ છે, વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી

ટીકાનુ૦—કઇ એવી પ્રકૃતિઓ છે કે જે પ્રકૃતિઓ જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમા આવતિ નથી ? અર્થાત્ સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમા આવે છે કારણ કે જીવ અને કાળ વિના ઉદયનોજ અસભવ છે માટે સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે, એવો પ્રશ્નકારનો આશય છે અહિં આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—સામાન્ય હેતુને આશ્રયી તો તે જેમ કહ્યુ તેમજ છે. એટલે કે જીવ અને કાળને આશ્રયી સઘળી પ્રકૃતિઓનો ઉદય થતો હોવાથી સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે પરતુ અસાધારણ—વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી કારણકે જીવ અથવા કાળ સઘળી પ્રકૃતિઓ

ના ઉદયપ્રત્યે સાધારણ હેતુ છે તેની અપેક્ષાએ જો વિચાર કરીએ તો સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિજ છે, એમા કોઇ સદેહ નથી પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિઓના ઉદય પ્રત્યે ક્ષેત્રાદિ પણ અસાધારણ કારણ છે માટે તેની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવિપાકિ આદિ વ્યવહાર થાય છે તેથી અહિં કંઇ દોષ નથી ૪૯

હવે રસઆશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

केवलदुगस्स सुहुमो हासाइसु कह न कुणइ अपुव्वो।
सुभगाईण मिच्छो किलिट्ठओ एगठाणिरस ॥ ५० ॥

केवलद्विकस्य सूक्ष्म हास्यादिषु कथ न करोत्यपूर्व्वः।
सुभगादीना मिथ्यादृष्टि क्लिष्ट एकस्थानिकरसम् ॥ ५० ॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્મા કેવળદ્વિકનો એકઠાણિયો રસ કેમ ન બાધે? હાસ્યાદિનો અપૂર્વકરણવાળો કેમ ન બાધે? અને કિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ સુભગાદિનો કેમ ન બાધે?

ટીકાનુ૦—જેમ શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલો આત્મા અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતા ભાગ ગયા પછી અતિ વિશુદ્ધ પરિણામના યોગે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો એક ઠાણીયો રસ બાધે છે, તેમ ક્ષપક શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલો આત્મા સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકના છેલ્લા કે ઉપાન્ત્યાદિ સમયોમા વર્તતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામને યોગે કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો એક ઠાણીયો રસ કેમ ન બાધે? કેવળ દ્વિક એ અશુભ પ્રકૃતિ છે તેના બાધનારાઓમા ક્ષપક શ્રેણિપર ચડેલ સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ અતિવિશુદ્ધ પરિણામ વાળા છે માટે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓની જેમ કેવળ દ્વિકના પણ એક સ્થાનક રસબધનો સભવ છે તો પછી કેમ ન કહ્યો? શા માટે તેનો ઓછામા ઓછો પણ બેઠાણિયો રસ બધાય છે એમ કહ્યુ? એમ પ્રશ્નકારનો આશય છે તથા હાસ્યરતિ ભય અને જુગુપ્સા એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેનો અતિવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવાળો આત્મા એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાધે? કારણ કે તેના બધમા તેજ અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળો છે તથા સુભગઆદિ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો અતિ સકિલષ્ટ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાધે? કારણકે અતિ સકિલષ્ટ પરિણામનો સભવ છતા પુન્ય પ્રકૃતિઓના પણ એક સ્થાનક રસ બધનો સભવ છે શા માટે પહેલા એમ કહ્યુ કે સત્તર પ્રકૃતિઓજ એક બે ત્રણ અને ચાર ઠાણીયા રસે બધાય છે? અને અન્ય સઘળી પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ કે ચાર ઠાણિઆ રસે બધાય છે? ૫૦

ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્નકારના આશયને ધ્યાનમા રાખી આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

जलरेहसमकसाएवि एगठाणी न केवलदुगस्स ।
जं अणुयपि हु भणिय आवरणं सव्वघाई से ॥५१॥

जलरेखासमकषायैरप्येकस्थानिको न केवलद्विकस्य ।
यतस्तस्याणुकमपि हु भणितमावरणं सर्वघाति तयोः ॥५१॥

અર્થ—જળરેખા સમાન કષાયવડે પણ કેવળદ્વિકનો એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી કારણ કે તે બન્નેનુ અલ્પ પણ આવરણ સર્વઘાતિ કહ્યુ છે

ટીકાનુ૦—જળરેખા સમાન સંજ્વલન કષાયનો ઉદય છતા પણ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય કર્મનો એક ઠાણીયો રસબંધ થતો નથી કારણ કે તે બન્નેનુ સ્વરૂપ અલ્પ પણ આવરણ તીર્થંકરો અને ગણધરોએ સર્વઘાતિ કહ્યુ છે એટલે કે તેઓનો સર્વજઘન્ય રસ પણ સર્વઘાતિ કહ્યો છે અને સર્વઘાતિ રસ જઘન્યપદે પણ બેઠાણીયોજ બંધાય છે, એકઠાણીયો બંધાતોજ નથી તે હેતુથી કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી ૫૧

હવે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઉત્તર કહે છે—

सेसासुभाण वि न ज खवगियराण न तारिसा सुद्धि ।
न सुभाणपि हु जम्हा ताणं बंधो विसुज्झंति ॥५२॥

शेषाशुभानामपि न यत् क्षपकेतराणां न तादृक् शुद्धिः ।
न शुभानामपि हु यस्मात् तासां बन्धः विशुद्धयमाने ॥५२॥

અર્થ—શેષ અશુભપ્રકૃતિઓનો પણ એક સ્થાનક રસ બંધ થતો નથી. કારણ કે ક્ષપક અને ઇતર ગુણસ્થાનક વાળાને તેવા પ્રકારની શુદ્ધિ હોતિ નથી શુભપ્રકૃતિઓનો સંકલિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી, કારણ કે તેઓનો બંધ પણ કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામ છતા થાય છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વે કહેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ સત્તર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓનો પણ એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ નથી કારણ કે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકમા અને ઇતર—પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમા તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોતિ નથી જેથી એક સ્થાનકરસનો બંધ થાય જ્યારે એક સ્થાનક રસબંધ યોગ્ય પરમ પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલ વિશુદ્ધિ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય-ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી થાય છે, ત્યારે સત્તર સિવાય કોઇ પણ અશુભપ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી તેથી સત્તર સિવાય કોઇપણ અશુભ

પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી ગાથામાં કહેલ ક્ષપક શબ્દથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક લેવાનું છે તથા શુભપ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદષ્ટિ સંક્લિષ્ટ પરિણામિ આત્મા પણ એક સ્થાનક રસ બાંધતોજ નથી કારણકે શુભપ્રકૃતિઓનો અતિસંક્લિષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિ છતાં બંધ થતો નથી, પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ છતાં બંધ થાય છે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ છતાં શુભપ્રકૃતિઓના એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશના અભાવે નહિ. તેથી શુભપ્રકૃતિઓનો પણ ઓછામાં ઓછો બેસ્થાનક રસનોજ બંધ થાય છે, એક સ્થાનક રસનો બંધ થતો નથી અહિં એમ શંકા થાય કે સાતમી નરક પ્રાયોગ્ય બાંધતા અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિને પણ વૈક્રિયદ્વિક તૈજસ આદિ શુભપ્રકૃતિઓ બંધાય છે તે સમયે તેનો એકઠાણીયો રસ કેમ ન બંધાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—નરકપ્રાયોગ્ય બાંધતા વૈક્રિય તૈજસ આદિ જે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેઓનો પણ તથાસ્વભાવે ઓછામાં ઓછો પણ બેઠાણીયો રસજ બંધાય છે એકઠાણીયો બંધાતોજ નથી એમાં કારણ જીવસ્વભાવ છે ૫૨

આ વિષયમાં પ્રાશ્નિક પ્રશ્ન કરે છે—

उक्कोसठिईअज्झवसाणेहिं एगठाणिओ होही ।
सुभियाण तन्न ज ठिइ असंखगुणिया उ अणुभागा ॥५३॥

उत्कृष्टस्थित्यध्यवसायै एकस्थानिको भविष्यति ।
शुभाना तन्न यत' स्थित्यसख्येयगुणास्तु अनुभागाः ॥ ५३ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધને યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ બંધ થશે, એમ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપ્રાય છે આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનું તેમ નથી કારણ કે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—નરકાયુ સિવાય ત્રણ આયુવિના શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્તતા થાય છે, ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ વિના થતો નથી કહ્યું છે કે—'સઘળી સ્થિતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ વડે થાય છે' તેથી જે અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થશે તેજ અધ્યવસાયો વડે તેઓનો એક સ્થાનક રસ બંધ પણ થશે તો પછી એમ કેમ કહો છો કે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી ? આ પ્રશ્ન કરનારના આશયને ધ્યાનમાં રાખી આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—તે જે કહ્યું તે બરાબર નથી કારણકે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રથમ સ્થિતિ સ્થાનકથી આરંભી સમય સમય વધતા સરવાળે અસંખ્યાત સ્થિતિ વિશેષો–સ્થિતિ સ્થા-

નકો થાય છે એક એક સ્થિતિમા અસખ્યાતા સ્પર્ધકો હોય[1] છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ જ્યારે થાય ત્યારે દરેક સ્થિતિમા-દરેક સ્થિતિસ્થાનકમા જે-અસખ્યાતા રસસ્પર્ધકના સમુહ વિશેષ હોય છે, તે સઘળા બે સ્થાનક રસનાજ ઘટે છે, એક સ્થાનક રસના નહિ તેથીજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે પણ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબધ જીવ સ્વભાવે બેઠાણીયોજ થાય છે, એક ઠાણીયો થતો નથી ૫૩

હવે સત્તા સબધે પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

दुविहमिह संतकम्म धुवाधुव सूइय च सद्देण ।
धुवसत चिय पढमा जओ न नियमा विसजोगो ॥५४॥

द्विविधमिह सत्कर्म ध्रुवाध्रुव सूचित च शब्देन ।
ध्रुवसत्त एव प्रथमा यत न नियमात् विसयोगः ॥५४॥

અર્થ—ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ બને પ્રકારની સત્તા દ્વારગાથામા ચ શબ્દ વડે સૂચવી છે, તેમા પહેલા અનતાનુબધિ કષાયોની અવશ્ય ધ્રુવસત્તાજ છે, કારણકે ગુણ પ્રાપ્તિ વિના તેની વિસયોજના થતિ નથી

ટીકાનુ૦—દ્વારગાથામા કહેલ ચ શબ્દ વડે સત્તા બે પ્રકારે સૂચવિ છે તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવસત્તા, અને અધ્રુવસત્તા તેમા જેઓને સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિ થઇ નથી તેવા સઘળા સસારીજીવોને જે પ્રકૃતિઓની નિરતર સત્તા હોય તે ધ્રુવસત્તા એ પહેલાજ કહ્યુ છે તે ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓ એકસો ચાર છે તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણ પચક, દર્શનાવરણની નવ, સાત અસાત વેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નવ નોકષાય, તિર્યગ્દ્વિક, જાતિ પચક, ઔદારિકદ્વિક, તૈજસ, કાર્મણ, સસ્થાનષટ્ક, સઘયણષટ્ક, વર્ણાદિ ચાર, વિહાયોગતિદ્વિક, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, ઉપઘાત, ત્રસદશક, સ્થાવરદશક, નીચગોત્ર અને અતરાય પચક અહિં વર્ણાદિ ચારની વિવક્ષા છે અને બધન સઘાતન વિવક્ષા નથી માટે એકસો ચાર થાય છે તથા સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર ગુણોની જેઓને પ્રાપ્તિ થઇ નથી તેવા આત્માઓને પણ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કોઇ વખતે હોય અને કોઈ વખતે ન હોય તે અધ્રુવસત્તા કહેવાય આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈ શકા કરે કે અનતાનુબધિકષાયની ઉદ્વલના થાય છે એટલે તેની સત્તાનો નાશ થાય છે વળી મિથ્યાત્વના યોગે ફરી સત્તામા આવે છે તો તેની અધ્રુવસત્તા

[1] કાઇ પણ એક સ્થિતિબધ અસખ્યાત સમય પ્રમાણ બધાય છે, તેમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ પણ અસખ્યાત સમય પ્રમાણ જ બધાય છે પ્રત્યેક સ્થિતિ સ્થાનમા અસખ્ય સ્પર્ધકો હોય છે એટલે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલા સમય પ્રમાણ બધાય છે તેનાથી સ્પર્ધક સઘાતો અસખ્યગુણ થાય છે

કેમ ન કહેવાય ? તેનુ ખડન કર્યું છે એમ સમજવુ કારણ કે અનતાનુબધિ કષાયની વિસયોજના સમ્યક્ત્વાદિગુણની પ્રાપ્તિ વિના તો થતિજ નથી, પરતુ ગુણની પ્રાપ્તિના વશથી થાય છે ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ વડે જે સત્તાનો નાશ થાય છે તે પ્રકૃતિઓની અધ્રુવસત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ નથી ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિવડે થતો સત્તાનો નાશ એ અધ્રુવ સત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ હોય તો સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ અધ્રુવ સત્તાના વ્યપદેશને યોગ્ય થાય કારણ કે ઉત્તર ગુણના યોગે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે પરતુ તેમ નથી ધ્રુવસત્તાના લક્ષણમાજ કહ્યુ છે કે ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ પહેલા જે પ્રકૃતિઓની દરેક જીવને દરેક સમયે સત્તા હોય તે ધ્રુવ સત્તા ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ પહેલા તો દરેક જીવને દરેક સમયે અનતાનુબધિ અવશ્ય સત્તામા હોય છે માટે અનતાનુબધિ કષાયની ધ્રુવ સત્તાજ છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મીશ્ર મોહનીય, તીર્થંકર નામ અને આહારકદ્વિક એ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ થયા પછીજ સત્તામા આવે છે માટે તે પ્રકૃતિઓની અધ્રુવ સત્તા પ્રતીતજ છે અને શેષ વૈક્રિયષટ્કાદિ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ થયા પહેલા પણ નિરતર સત્તામાં હોય એ કઈ નિયમ નથી માટે તેઓની પણ અધ્રુવ સત્તા છે ૫૪

અહિં જે પ્રકૃતિઓનુ સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે તેનુ પ્રતિપાદન કરનારી અન્યની બનાવેલી બે દ્વાર ગાથા છે, તે મદમતિજીવોને સુખપૂર્વક જ્ઞાન થવામા કારણ હોવાથી તે બે ગાથા પણ અહિં લખે છે—

[1]अणुदयउदओभयवघणी उ उभवघउदयवोच्छेया।
सतरउभयानिरतरवघा उदसकमुक्कोसा ॥ १ ॥
अणुदयसकमजेट्ठा उदएणुदए य वघउक्कोसा ।
उदयाणुदयवईओ तितितिचउदुहा उ सव्वाओ ॥२॥

અર્થ—અનુદયબધિ, ઉદયબધિ, અને ઉભયબધિ સમક, ક્રમપૂર્વક, અને ઉત્ક્રમથી બધોદય જેઓનો વિચ્છેદ થાય છે તે સાતર, ઉભય, અને નિરતર બધિ ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ, અનુદય સક્રમોત્કૃષ્ટ, ઉદય બધોત્કૃષ્ટ અને અનુદયબ

१ अनुदयोदयोभयबन्धिन्य उभयबन्धोदयव्युच्छेदा ।
सान्तरोभयनिरन्तरबन्धिन्य उदयसक्रमोत्कृष्टा ॥ १ ॥
अनुदयसङ्क्रमज्येष्ठा उदयानुदययोश्च बन्धोत्कृष्टा ।
उदयानुदयवत्य तिस्र तिस्र तिस्र चतस्र द्विविधाश्च सर्वा ॥ २ ॥

ઘોત્કૃષ્ટ ઉદયવતિ અને અનુદયવતિ એમ સઘળી પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ ત્રણ ચાર અને બે પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—સ્વાનુદયબધિ, સ્વોદયબધિ, અને ઉભયબધિ તેમા પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ જેઓનો બધ થતો હોય તે સ્વાનુદયબધિ પોતાનો ઉદય છતાજ જેઓનો બધ થતો હોય તે સ્વોદયબધિ, અને પોતાનો ઉદય હોય કે ન હોય છતા જે પ્રકૃતિઓ બધાતિ હોય તે ઉભયબધિ કહેવાય વળી પણ કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—સમકવ્યવચ્છિદ્યમાનબધોદયા, ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબધોદયા અને ઉત્ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબધોદયા તેમા જે કર્મપ્રકૃતિઓનો બધ અને ઉદય સાથેજ જતો હોય તેઓ સમકવ્યવચ્છિદ્યમાનબધોદયા, પહેલા બન્ધ અને પછી ઉદય એમ ક્રમપૂર્વક જેઓનો બધ ઉદય વિચ્છિન્ન થતો હોય તે ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબધોદયા, અને પહેલા ઉદય અને પછી બધ એ પ્રમાણે ઉત્ક્રમથી જેઓનો બધ ઉદય જતો હોય તે ઉત્ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબધોદયા કહેવાય આ ત્રણે પ્રકારની પ્રકૃતિઓને ગાથામા મૂકેલ ઉભ, બધ, અને ઉદય એ શબ્દ વડે ક્રમપૂર્વક ગ્રહણ કરેલ છે તથા આ રીતે પણ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—સાતરબધિ ઉભયબધિ, અને નિરન્તરબધિ એ ત્રણેનુ સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ આગળ કહેશે તથા પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ઉદયસક્રમોત્કૃષ્ટ, અનુદયસક્રમોત્કૃષ્ટ, ઉદયબધોત્કૃષ્ટ, અને અનુદયબધોત્કૃષ્ટ તથા પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ઉદયવતી, અને અનુદયવતી, ઉપરોક્ત ચાર તથા આ બે ભેદ એ દરેકનુ સ્વરૂપ સ્વયમેવ આચાર્ય મહારાજ આગળ કહેશે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ ત્રણ ચાર અને બે ભેદે છે તેઓને તે પ્રકારે ઉપર કહી ગયા છે ૧—૨

હવે આ સઘળા ભેદવાળી પ્રકૃતિઓને અનુક્રમે કહેવી જોઇએ તેમા પહેલા સ્વાનુદયબધિ આદિ ત્રણ ભેદને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

देवनिरयाउवेउव्विछक्कआहारजुयलतित्थाण ।
बधो अणुदयकाले धुवादेयाण तु उदयम्मि ॥५५॥

देवनरकायुर्वैक्रियषट्काहारयुगलतीर्थानाम् ।
बन्धोऽनुदयकाले ध्रुवोदयाना तूदये ॥५५॥

અર્થ—દેવાયુ, નારકાયુ, વૈક્રિયષટ્ક, આહારકદ્વિક, અને તીર્થંકર નામકર્મ એટલી પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળે બધાય છે, અને ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો પોતાનો ઉદય છતા બધ થાય છે

ટીકાનુ૦—દેવાયુ, નારકાયુ, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય 'અગોપાગ એ છ પ્રકૃતિરૂપ વૈક્રિયષટ્ક, આહારક શરીર આહારક અગોપાગરૂપ આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મ એ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો બધ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળેજ થાય છે તે આ પ્રમાણે—દેવત્રિકનો ઉદય દેવગતિમા, નરકત્રિકનો ઉદય નરકગતિમા, અને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય તે બને ગતિમા હોય છે દેવો અને નારકીઓ ભવ સ્વભાવેજ એ આઠ પ્રકૃતિઓ બાધતા નથી તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે હોય છે, તે વખતે તે કર્મપ્રકૃતિનો બધ થતો નથી કારણ કે અપૂર્વકરણ ગુણઠાણેજ તેનો બધવિચ્છેદ થાય છે તથા આહારક શરીર કરવામા પ્રવૃત્ત થયેલો આત્મા લબ્ધિ ફોરવવાના કાર્યમા વ્યગ્ર થયેલો હોવાથી પ્રમત્ત હોય છે તેથી અને ત્યાર પછીના કાળમા તથા પ્રકારની વિશુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી મદસયમસ્થાનમા વર્ત્તે છે માટે આહારક શરીરિ આહારકદ્વિકનો બધ કરતો નથી માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ સ્વાનુદયબધિ કહેવાય છે તથા ધ્રુવોદયિ—જ્ઞાનાવરણપચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અતરાય પચક, મિથ્યાત્વમોહનીય, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર,

૧ વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અગોપાગ પોતાનો ઉદય નહોય ત્યારે બધાય છે એમ જે કહ્યુ તે ભવપ્રત્યયિક વિવક્ષા કરીને કહ્યુ હોય એમ લાગે છે કારણ કે વૈક્રિય શરીરિ મનુષ્ય તિર્યંચ દેવ પ્રાયોગ્ય કે નરક પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાધતા વૈક્રિયદ્વિક બાધે છે

૨ આહારક શરીર અને આહારક અગોપાગ પણ પોતાનો ઉદય નહોય ત્યારે બધાય છે એમ ઉપર કહ્યુ છે પરતુ સપ્તતિકા ભાષ્યમા એકત્રિશના બધે બે ઉદય સ્થાનક લીધા છે તે આ પ્રમાણે—૨૯–૩૦ તેમા ૨૯ નો ઉદય પ્રમત્ત પણામા આહારક અથવા વૈક્રિય શરીર કરીને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનાર ઉદ્યોતના ઉદય વિનાના સયતને કહ્યો છે, અને ત્રીશનો ઉદય ઉદ્યોતના વેદક વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરિને અથવા સ્વભાવસ્થ સયતને કહ્યો છે અહિં એકત્રીશનો બધ આહારક દ્વિકસહિત છે અને તેના બધક સામાન્ય રીતે ૨૯ અને ૩૦ એ બને ઉદયવાળા આહારક અને વૈક્રિય શરીરિ લીધા છે આહારક શરીરિ માટે કઇ જુદુ કહ્યુ નથી આહારક શરીરિને આહારકનો ઉદય હોય જ એટલે અહિં આહારક શરીરિને પણ આહારકદ્વિકનો બધ લીધો છે જુઓ સપ્તતિકાભાષ્ય પાનુ ૮૭ ગાથા ૧૨૫ તથા પા ૧૦૯ ગા ૧૬૪મા અપ્રમત્ત સયતને ૨૮–૨૯–૩૦–૩૧ એ ચાર બધ સ્થાનક કહ્યા છે, અને ૨૯—૩૦ બે ઉદય સ્થાનક કહ્યા છે તેમા પહેલુ ઉદય સ્થાન વૈક્રિય અને આહારક સયતને કહ્યુ છે બીજુ વૈક્રિય આહારક સયતને અથવા સ્વભાવસ્થ સયતને કહ્યુ છે તેમા અપ્રમત્તસયતને ૨૯–૩૦ એ બને ઉદયસ્થાનકમા ૨૮ ના બધે ૮૮નુ સત્તાસ્થાન, ૨૯ના બધે ૮૯નુ, ૩૦ ના બધે ૯૨ નુ, અને ૩૧ ના બધે ત્રાણુનુ સત્તાસ્થાન કહ્યુ છે અહિં આહારકશરીરિ એકત્રીસ ન બાધે એમ કહ્યુ નથી અહિં અપ હોવાને લીધે વિવક્ષા ન કરી હોય તો સભવે છે તત્ત્વ જ્ઞાની મહારાજ જાણે

શુભ, અશુભ, અગુરૂલઘુ, અને વર્ણચતુષ્ક, એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાજ બધ થાય છે કારણકે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓનો સર્વદા ઉદય હોય છે શેષ નિદ્રાપચક, જાતિપચક, સસ્થાનક ષટ્ક, સઘયણ ષટ્ક, સોળ કષાય, નવનોકષાય, પરાઘાત, ઉપઘાત, આતપ, ઉદ્યોત, ઉચ્છ્વાસ, સાત અસાત વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર નીચગોત્ર, મનુષ્યત્રિક, તિર્યચત્રિક, ઔદારિકદ્વિક, શુભ અશુભ વિહાયો ગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક સ્થાવર સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, સુસ્વર, સુભગ, આદેય, યશકીર્ત્તિ, દુસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય, અને અપયશકીર્તિ એ બાશી પ્રકૃતિઓ સ્વોદયાનુદયબધિ છે કારણકે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ મનુષ્ય તિર્યચોને[1] ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બધાય છે માટે સ્વોદયાનુદયબધિ કહેવાય છે ૫૫

હવે જે પ્રકૃતિઓનો સાથેજ બધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે, તે પ્રકૃતિઓ કહે છે—

गयचरिमलोभधुववंधि मोहहासरइमणुयपुव्वीणं ।
सुहुमतिगआयवाण सपुरिसवेयाण वंधुदया ॥५६॥
वोच्छिज्जाति समं चिय कमसो सेसाण उक्कमेण तु ।
अट्ठण्हमजससुरतिगवेउव्वाहारजुयलाण ॥५७॥

गतचरमलोभध्रुवबन्धिमोहहास्यरतिमनुजानुपूर्वीणाम् ।
सूक्ष्मत्रिकातपाना सपुरुषवेदाना बन्धोदयौ ॥५६॥
व्यवच्छिद्येते सममेव क्रमश शेषाणामुत्क्रमेण तु ।
अष्टानामयश'सुरत्रिकवैक्रियाहारयुगलानाम् ॥५७॥

અર્થ—સજવલન લોભ વિના મોહનીયકર્મની ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓ, હાસ્ય રતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, સૂક્ષ્મત્રિક, આતપ, અને પુરૂષવેદ એટલી પ્રકૃતિઓનો બધ અને ઉદય સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે શેષ પ્રકૃતિઓનો ક્રમ પૂર્વક વિચ્છેદ થાય છે અને અયશ કીર્ત્તિ, સુરત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, અને આહારકદ્વિક, એ પ્રકૃતિઓનો ઉત્ક્રમે બધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે ૫૬–૫૭

ટીકાનુ૦સજવલન લોભ સિવાયની મોહનીયકર્મની ધ્રુવબધિની ૫દર કષાય મિથ્યાત્વ ભય અને જુગુપ્સા એ અઢાર કર્મ પ્રકૃતિઓ, હાસ્ય રતિ, મનુષ્યાનુ

[1] અહિ મનુષ્ય તિર્યચોને ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બધાય છે એમ કહેવાનુ કારણ ઉક્ત પ્રકૃતિઓમાથી લગભગ સઘળી પ્રકૃતિઓ તેઓ બાધે છે તે છે દેવ નારકીઓ પણ ઉક્ત પ્રકૃતિઓમાથી તેઓ જેનો ઉદય સભવી શકે છે, તેનો ઉદય હોય કે ન હોય છતા ઉક્ત પ્રકૃતિઓમાથી સ્વયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાધે છે

પૂર્વિ, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણરૂપ સૂક્ષ્મત્રિક, આતપનામ અને પુરૂષવેદ એ સઘળી મળી છવ્વીસ પ્રકૃતિનો બંધ અને ઉદય સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો જે ગુણસ્થાને બંધ વિચ્છેદ થાય છે તેજ ગુણસ્થાનકે ઉદય વિચ્છેદ પણ થાય છે તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મત્રિક આતપ અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે, અનંતાનુબંધિનો સાસ્વાદને, મનુજાનુપૂર્વિ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો દેશવિરતિ ગુણઠાણે, હાસ્ય રતિ ભય અને જુગુપ્સાનો અપૂર્વકરણે, સંજ્વલન ક્રોધ માન માયા અને પુરૂષવેદનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણઠાણે સાથેજ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે તેથી તે સમક વ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે તથા આ છવ્વીસ અને હવે પછી યશકીર્તિઆદિ જે આઠ કહેશે તે સિવાય શેષ છયાસી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય ક્રમ પૂર્વક એટલે કે પહેલા બંધનો, ત્યાર પછી ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે તે આપ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને ક્ષીણ કષાયના ચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે નિદ્રા અને પ્રચલાનો અપૂર્વકરણના પહેલા ભાગે બંધ વિચ્છેદ અને ક્ષીણ કષાયના દ્વિચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ, અસાત વેદનીયનો પ્રમત્તે અને સાત વેદનીયનો સયોગિના ચરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને, એ બંનેનો સયોગિ કેવળીના ચરમસમયે અથવા અયોગિ કેવળીના ચરમસમયે ઉદય વિચ્છેદ, છેલ્લા સંસ્થાનનો મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે, વચલા ચાર સંસ્થાન અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ અને દુઃસ્વરનો સાસ્વાદને, ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમસંઘયણનો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે, અસ્થિર અને અશુભનો પ્રમત્ત સંયતે, તૈજસ કાર્મણ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન વર્ણાદિ ચતુષ્ક અગુરુલઘુ ચતુષ્ક પ્રત્યેક સ્થિર શુભ સુસ્વર અને નિર્માણનો અપૂર્વ કરણના છઠ્ઠા ભાગે બંધ વિચ્છેદ થાય છે, અને છેલ્લા સંસ્થાનથી આરંભી નિર્માણ સુધિની અઠાવીસ પ્રકૃતિઓનો સયોગિ કેવળીના ચરમસમયે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તથા મનુષ્યત્રિકનો[1] અવિરતિ ગુણઠાણે પંચેન્દ્રિય જાતિ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ

૧ અહિ મનુષ્ય ત્રિકમા મનુષ્યાનુપૂર્વિ લીધી છે અને તેનો ઉદય વિચ્છેદ અયોગિના ચરમ સમયે થાય છે એમ કહ્યુ છે, એ વિચારણીય છે કારણ કે કોઈપણ આનુપૂર્વિનો ઉદય પહેલા બીજા અને ચોથા એ ત્રણ ગુણસ્થાનકેજ હોય છે અન્યત્ર હોતો નથી કદાચ પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ કહેવામા આવે તો તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે પ્રદેશોદયે તો સંઘયણ સંસ્થાન નામ-માદિ તેહેનિ પ્રકૃતિઓ પણ હોય છે એટલે બંધ અને ઉદયમા ચોથેજ જતિ હોવાથી તેને સમક વ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયામા ગ્રહણ કરવિ જોઇએ એમ લાગે છે પુ.જી જ્ઞાની મહારાજ જાણે

આદેય તીર્થંકર એટલી પ્રકૃતિઓનો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે અને યશ:કીર્તિ તથા ઉચ્ચગોત્રનો સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમસમયે બંધ વિચ્છેદ થાય છે, અને આ બારે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિના ચરમ સમયે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તથા સ્થાવરનામ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિ નામનો, તથા નરકત્રિકનો, અને છેલ્લા સંઘયણનો, તથા નપુંસકવેદનો મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે બંધવિચ્છેદ થાય છે અને ઉદયવિચ્છેદ અનુક્રમે સાસ્વાદને, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે, અપ્રમત્ત સંયતે, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે થાય છે તથા સ્ત્રી વેદનો બંધ વિચ્છેદ સાસ્વાદને અને ઉદય વિચ્છેદ નવમે ગુણઠાણે થાય છે તથા તિર્યંચાનુપૂર્વિ દુર્ભગ અને અનાદેયનો તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાયુ ઉદ્યોત અને નીચગોત્રનો તથા સ્ત્યાનર્ધિત્રિકનો તથા ચોથા પાંચમા સંઘયણનો તથા ત્રીજા ચોથા સંઘયણનો ઉપરોક્ત સઘળી પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ સાસ્વાદન ગુણઠાણે થાય છે અને ઉદય વિચ્છેદ અનુક્રમે અવિરતિ ગુણઠાણે, દેશવિરતિ ગુણઠાણે, પ્રમત્તે, અપ્રમત્તે, અને ઉપશાંત મોહગુણઠાણે થાય છે તથા અરતિશોકનો બંધવિચ્છેદ, પ્રમત્ત સંયતે અને ઉદય વિચ્છેદ અપૂર્વ કરણે થાય છે સંજ્વલન લોભનો બંધ વિચ્છેદ નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે, અને ઉદય વિચ્છેદ સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે થાય છે તે હેતુથી આ છયાસી પ્રકૃતિઓ ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે તથા યશ:કીર્તિ, સુરત્રિક વૈક્રિયદ્વિક, અને આહારકદ્વિક, એ આઠ પ્રકૃતિઓનો પહેલા ઉદય અને પછી બંધ વિચ્છેદ થતો હોવાથી ઉત્ક્રમ વ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—અયશ:કીર્તિનો પ્રમત્તે, દેવાયુષનો અપ્રમત્તે, દેવદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિકનો અપૂર્વકરણે બંધવિચ્છેદ થાય છે અને એ છએ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ ચોથે ગુણઠાણે થાય છે તથા આહારકદ્વિકનો અપૂર્વકરણે બંધ વિચ્છેદ, અને અપ્રમત્ત સંયતે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે, માટે તે આઠે ઉત્ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે ૫૯-૫૭

હવે સાતમઠિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

धुवबंधिणी तित्थगरनाम आउयचउक्क बावन्ना ।
एया निरंतराओ सगवीसुभ संतरा सेसा ॥ ५८ ॥

ध्रुवबन्धिन्य तीर्थकरनाम आयुचतुष्क द्वापञ्चाशत् ।
एता निरन्तरा' सप्तविंशतिरुभयाः सान्तरा शेषा· ॥५८॥

અર્થ— ધ્રુવબન્ધિની પ્રકૃતિઓ, તીર્થંકરનામ, આયુ ચતુષ્ક એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે, હવે કહેવાશે તે સત્તાવીશ ઉભયા અને શેષ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સોળ કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપઘાત, અને વર્ણચતુષ્ક એ સુડતાલીસ ધ્રુવ બંધિની પ્રકૃતિઓ તથા તીર્થંકર નામ અને આયુ ચતુષ્ક એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે નિરંતરાનું સ્વરૂપ સાઠમી ગાથામાં કહેશે તથા હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે તે સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સાન્તરનિરન્તરા છે, અને શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે ૫૮

હવે સાન્તરનિરન્તરા સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

चउरसउसभपरघाउसासपुसगलसायसुभखगई ।
वेउव्विउरलसुरनरतिरिगोयदुसुसरतसतिचऊ ॥५९॥

चतुरस्रर्षभपराघातोच्छ्वासपुसकलसातशुभखगतय' ।
वैक्रियौदारिकसुरनरतिर्यग्गोत्रद्विकसुस्वरत्रसत्रिकचतु ॥५९॥

અર્થ તથા ટીકાનુ૦—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પુરુષવેદ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, સાતાવેદનીય, શુભવિહાયોગતિ, વૈક્રિયદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, સુરદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ગોત્રદ્વિક— ઉચ્ચગોત્ર નીચગોત્ર, સુસ્વરત્રિક—સુસ્વર સુભગ અને આદેય, ત્રસચતુષ્ક—ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક, એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ ઉભયા—સાન્તર નિરન્તરા છે ૫૯

હવે સાન્તર નિરન્તરાદિનો અર્થ કહે છે—

समयाओ अतमुहु उक्कोसा जाण सतरा ताओ ।
वधेहियमि उभया निरतरा तम्मि उ जहन्ने ॥ ६० ॥

समयादन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टो यामा सान्तरास्ता' ।
बन्धेऽधिके उभया. निरन्तरास्तस्मिंस्तु जघन्यः ॥६०॥

અર્થ—જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત બંધ થતો હોય તે સાંતરા કહેવાય છે, તથા જે પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત અને તેથી પણ અધિક બંધ થતો હોય તે સાંતરનિરંતરા કહેવાય છે, અને જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પણ અંતર્મુહૂર્ત બન્ધ થતો હોય તે નિરન્તરા કહેવાય છે

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થતો હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત બંધ થતો હોય, તેથી વધારે કાળ ન થતો હોય તે સાન્તરા પ્રકૃતિઓ છે કેમકે અંતર્મુહૂર્તમાં પણ બંધ આશ્રયી વ્યવધાન પડે છે, અંતર્મુહૂર્તકાળ પણ નિરંતર થતો નથી તેથી તે

સાન્તરા કહેવાય છે તે પ્રકૃતિઓ, આ પ્રમાણે—અસાતવેદનીય, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, નરકદ્વિક, આહારકદ્વિક, પહેલા વિના પાંચ સંસ્થાન, પહેલા વિના પાંચ સંઘયણ, આદિની ચાર એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ, આતપ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થિર, શુભ, યશકીર્ત્તિ, અને સ્થાવરદશક આ સઘળી પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત બંધાય છે ત્યાર પછી પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુનો સદ્ભાવ છતાં પણ તથા સ્વભાવે તે પ્રકૃતિઓના બંધયોગ્ય અધ્યવસાયોનું પરાવર્ત્તન થતું હોવાથી અવશ્ય બંધાતિ નથી પરંતુ તેની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે સાન્તરા કહેવાય છે તથા જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી સમયમાત્ર બંધ થતો હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી સમયથી આરંભી નિરન્તર અંતર્મુહૂર્ત્તની ઉપર અસંખ્ય કાળ પર્યંત બંધ થતો હોય તે સાન્તરનિરન્તરા કહેવાય છે કારણકે અંતર્મુહૂર્ત્તમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડે છે, અને અસંખ્ય કાળ પર્યંત નિરન્તર પણ બંધાય છે તે પૂર્વે કહેલી સમચતુરસ્રાદિ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ છે તે પ્રકૃતિઓ જઘન્ય સમયમાત્ર બંધાય છે માટે સાંતરા છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તરાદિ દેવો અસંખ્યકાળ પર્યંત પણ નિરંતર બાંધે છે, માટે અંતર્મુહૂર્ત્તમાં બંધનું અંતર નહિ હોવાથી નિરન્તરા કહેવાય છે તથા જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત બંધ થતો હોય અંતર્મુહૂર્ત્તમાં બંધનું અંતર નજ પડતું હોય તે નિરન્તરા કહેવાય છે અને તે પહેલા કહેલી ધ્રુવબન્ધિ આદિ બાવન પ્રકૃતિઓ છે એ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત નિરન્તર બંધાય છે તાત્પર્ય એ કે જે પ્રકૃતિઓ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત નિરન્તર બંધાતિ હોય તેટલા કાળમાં અંતર નજ પડતું હોય તે નિરન્તરા, અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળમાં પણ અંતર પડતું હોય તે સાન્તરા, અને જે પ્રકૃતિઓનું અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડતું પણ હોય અને અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અને તેથી વધારે અસંખ્યકાળ પણ નિરંતર બંધાતિ હોય તે સાન્તર નિરન્તરા કહેવાય છે ૬૦

આ પ્રમાણે નિરંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહી હવે ઉદયબંધોત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા તેનું સ્વરૂપ કહે છે—

उदए व अणुदए वा बंधाओ अन्नसंकमाओ वा ।
ठितिसंत जाण भवे उक्कोस ता तयक्खाओ ॥ ६१ ॥

उदये वा अनुदये वा बन्धादन्यसंक्रमाद्वा ।
स्थितिसत्कर्म यासां भवेदुत्कृष्टं तास्तदाख्याः ॥ ६१ ॥

અર્થ—બંધવડે અથવા અન્યના સંક્રમવડે ઉદય હોય અથવા ન હોય છતાં જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તે સંજ્ઞા

વાળી સમજવિ

ટીકાનુ૦—જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય અથવા ઉદય ન હોય છતા બધવડે કે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિકોના સક્રમ વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તેને અનુરૂપ સજ્ઞાવાળી સમજવિ તે આ પ્રમાણે—જે કર્મ પ્રકૃતિઓની વિપાકોદય હોય ત્યારે બધવડે મૂળકર્મની જેટલી સ્થિતિ છે તેટલી સ્થિતિ બધાય તે ઉદય બધોત્કૃષ્ટ કહેવાય બધોત્કૃષ્ટ એટલે મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે, તેટલો સ્થિતિબધ જે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બધાતિ વખતે થતો હોય તે હવે જે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ બધ થતો હોય તે ઉદય બધોત્કૃષ્ટ જેમ કે—મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને જેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થતો હોય તે અનુદય બધોત્કૃષ્ટ જેમકે—પાચ નિદ્રા તથ પોતાના મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય તેટલો સ્થિતિબધ જે કર્મપ્રકૃતિઓનો બધતિ વખતે ન થતો હોય પરતુ સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના દલિકોના સક્રમવડે થતો હોય તે સક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય તેમા જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે જે પ્રકૃતિઓને અન્ય સ્વજાતીય દલિકોના સક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય તે ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ જેમકે—સાતવેદનીય અને ઉદય ન હોય ત્યારે સક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય તે અનુદયસક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય જેમકે—દેવગતિ નામકર્મ ૬૧

તેમા પશ્ચાનુપૂર્વિએ પણ કહી શકાય છે, એ જણાવવા પહેલા ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

मणुगइ साय सम्म थिरहासाइछवेयसुभखगई ।
रिसह चउरसगाईपणुच्च उदसकमुक्कोसा ॥ ६२ ॥

मनुष्यगति॰ सात मम्यक्त्व स्थिरहास्यादिपट्कवेदशुभखगतय॰ ।
ऋषभचतुरस्रादिपञ्चोच्च उदयमक्रमोत्कृष्टा ॥ ६२ ॥

અર્થ—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર ષટ્ક, હાસ્યાદિ ષટ્ક, ત્રણ વેદ, શુભ વિહાયોગતિ, વજ્રઋષભનારાચાદિ પાચ સઘયણ, સમચતુરસાદિ પાચ સસ્થાન, અને ઉચ્ચ ગોત્ર એ ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિરાદિ ષટ્ક—સ્થિર શુભ સૌભાગ્ય સુસ્વર આદેય અને યશ કીર્તિ, હાસ્યાદિ ષટ્ક—હાસ્યરતિ અરતિ શોક ભય અને જુગુપ્સા, વેદત્રિક—સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ અને નપુસકવેદ, શુભ વિહાયોગતિ, 'વજ્રઋષભનારાચ ઋષભનારાચ નારાચ અર્ધનારાચ અને કીલિકા એ પાચ સઘયણ, સમચતુરસ્ર ન્યગ્રોધપરિમડલ સાદિ વામન અને કુબ્જ એ 'પાચ સસ્થાન, 'અને ઉચ્ચગોત્ર એ 'ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ છે આ

પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષભૂત સ્વજાતીય નરકગતિ અ સાત વેદનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધીને તેની બધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદય પ્રાપ્ત ઉપરોક્ત મનુષ્યગતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો બધ શરૂ કરે એટલે ઉદય પ્રાપ્ત અને બધાતિ તે મનુષ્યગત્યાદિમા નરકગત્યાદિ વિપક્ષ પ્રકૃતિના દલિકોને સક્રમાવે એટલે સક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય બધાવલિકા પૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધિ તેમા કોઈપણ કરણ લાગે નહિ માટે બધાવલિકા જવી જોઈએ અને જેમા સક્રમ થવાનો છે તેનો બધ શરૂ થાય એટલેજ તેમા સક્રમ થાય કારણ બધાતિ પ્રકૃતિજ પતદ્ગ્રહ થાય છે અને પતદ્ગ્રહ સિવાય કોઈ પ્રકૃતિઓ સક્રમેજ નહિ માટે મનુષ્યગત્યાદિનો બધ થવો જોઈએ એમ કહ્યુ છે દાખલા તરીકે મનુષ્યગતિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે નરકગતિની વીશકોડાકોડાની સ્થિતિ બાધે તેની બધાવલિકા વીત્યા બાદ મનુષ્યગતિનો બધ શરૂ કરે તેમા ઉદયાવલિકા ઉપરના નરકગતિના દલિકો સક્રમાવે ત્યારે મનુષ્ય ગતિમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય એ પ્રમાણે સાતવેદનીયાદિ માટે પણ સમજવુ સક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થવાનુ કારણ શુભ પ્રકૃતિઓનો સ્થિતિબધ અલ્પ થાય છે, અશુભનો ઉત્કૃષ્ટ થાય છે એટલે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકોના સક્રમવડેજ શુભ પ્રકૃતિઓમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય, અન્યથા નહિ માટે તેઓ ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય છે

હવે અનુદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

मणुयाणुपुव्विमीसगआहारगदेवजुगलविगलाणि ।
सुहुमाइतिग तित्थ अणुदयसकमण उक्कोसा ॥ ६३ ॥

मनुजानुपूर्विमीश्रकाहारकदेवयुगलविकलानि ।
सूक्ष्मादित्रिकं तीर्थमनुदयसक्रमोत्कृष्टाः ॥ ६३ ॥

અર્થ—મનુષ્યાનુપૂર્વિ, મીશ્રમોહનીય, આહારકદ્વિક, દેવદ્વિક, વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થંકરનાકર્મ એ અનુદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—મનુષ્યાનુપૂર્વિ, મીશ્રમોહનીય, આહારકશરીર અને આહારક અગોપાગ, દેવદ્વિક—દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ એ વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થંકરનામકર્મ એ તેર પ્રકૃતિઓ અનુદયસક્રમોત્કૃષ્ટ છે કારણ કે આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ પોતાના બધવડે થતો નથી કેમકે તેઓની સ્થિતિ પોતાના મૂળ કર્મ જેટલી બધ સમયે બધાતિજ નથી, પરતુ સ્વજાતીય પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના સક્રમવડેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે ઉક્ત પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ

પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તેની બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય તે પછીના સમયે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો આરંભ કરે, બંધાતિ તે પ્રકૃતિઓમાં પૂર્વે બંધાયલી તેની પ્રતિપક્ષ નરકાનુપૂર્વિ આદિના દલિકો સંક્રમાવે એટલે સંક્રમવડે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે તે પણ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ કારણ કે જ્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધજ થતો નથી જેમ કે મનુજાનુપૂર્વિનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિકનો ઉદય વિકલેન્દ્રિય અને સૂક્ષ્માદિ જીવોમાં હોય છે, આહારકનો ઉદય આહારક શરીરિને હોય છે, મીશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે ગુણઠાણે હોય છે, અને તીર્થંકરનામનો ઉદય તેરમે ગુણઠાણે હોય છે, ત્યાં તેની વિપક્ષપ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય અધ્યવસાયોજ હોતા નથી અને દેવદ્વિકનો ઉદય દેવગતિમાં હોય છે પરંતુ ત્યાં તેનો બંધ નથી માટે તે પ્રકૃતિઓ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ છે ૬૩

હવે અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ અને ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नारयतिरिउरलदुग छेवट्ठेगिदिथावरायाव ।
निद्दा अणुदयजेट्ठा उदउक्कोसा पराणाऊ ॥ ६४ ॥

नारकतिर्यगौदारिकद्विकानि सेवार्त्तैकेन्द्रियस्थावरातपानि ।
निद्रा अनुदयज्येष्ठा उदयोत्कृष्टा परे अनायुष ॥ ६४ ॥

અર્થ—નરકદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, સેવાર્ત્ત સંઘયણ, સ્થાવર, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, આતપ, અને પાંચ નિદ્રા એ અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે, અને આયુકર્મવિના શેષ પ્રકૃતિઓ ઉદયબંધોત્કૃષ્ટ છે

ટીકાનુ૦—નરકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, છેવટ્ઠુસંઘયણ, એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ, અને પાંચ નિદ્રાએ પંદર કર્મપ્રકૃતિઓ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ છે આ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પોતાના મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલોજ થાય છે, પરન્તુ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય છે નરકદ્વિકાદિ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધાધિકારી કોણ છે તેનો વિચાર કરતાં જણાશે કે આ-પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉદય છે ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધ થઈ શકતોજ નથી તેમજ નિદ્રાનો જ્યારે ઉદય હોય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય ક્લિષ્ટ પરિણામ થતા નથી અને જ્યારે તેવા પ્રકારના ક્લિષ્ટ પરિણામ હોય છે ત્યારે નિદ્રાનો ઉદય હોતો નથી કારણ કે નિદ્રામાં કષાયાદિ વૃત્તિઓ ઉલટી શાંત થાય છે માટે તેનો ઉદય હોય ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી ચાર આયુ વિના શેષ સાઠ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ છે તે આ પ્રમાણે—પંચેન્દ્રિયજાતિ,

વૈક્રિયદ્વિક, હુંડસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, અગુરૂલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ, નિર્માણ, ઉપઘાત, વર્ણાદિચતુષ્ક, સ્થિરાદિષટ્ક, ત્રસાદિચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, નીચગોત્ર, સોળકષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, જ્ઞાનાવરણપચક, અ ત રાયપચક, અને દર્શનાવરણચતુષ્ક આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તે-ઓનો પોતાના મૂળકર્મના જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ ધ થાય છે, માટે તે પ્રકૃતિઓ ઉદય બ ધોત્કૃષ્ટ છે આયુકર્મમા તો પરસ્પર સ ક્રમ થતો નથી તેમજ બ ધાતા આયુકર્મના દલિકો પૂર્વબદ્ધ આયુના ઉપચય માટે થતા નથી પૂર્વબદ્ધઆયુ સ્વતન્ત્ર રહે છે, અને બદ્ધ આયુ પણ સ્વતન્ત્રજ રહે છે તેથી ચાર પ્રકારમાથી એક પણ પ્રકારવડે તિર્યંચ મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થતો નથી માટે અનુદય બ ધોત્કૃષ્ટાદિ ચારમાની કોઈપણ સ જ્ઞા રહિત છે જો કે [2]દેવનારકાયુ પરમાર્થથી અનુદયબ ધોત્કૃષ્ટ છે કારણ કે એનો ઉદય ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિ તિબ ધ થાય છે તો પણ પ્રયોજનના અભાવે પૂર્વાચાર્યોએ ચારમાની કોઈપણ સ જ્ઞામા વિવક્ષી નથી માટે ચારમાની એકપણ સ જ્ઞામા ગણેલ નથી ૬૪

હવે ઉદયવતી અને અનુદયવતીનું સ્વરૂપ કહે છે—

चरिमसमयमि दलिय जासि अन्नत्थ सकमे ताओ ।
अणुदयवइ इयरीओ उदयवई होंति पगईओ ॥ ६५ ॥

चरमसमये दलिक यासामन्यत्र सक्रमयेत् ताः ।
अनुदयवत्यः इतरा. उदयवत्यः भवन्ति प्रकृतयः ॥ ६५ ॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના દલિક અન્ત્ય સમયે અન્યત્ર સ ક્રમે તે પ્રકૃતિ-ઓ અનુદયવતી છે, અને ઇતર પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે

ટીકાનુ૦—જે કર્મ પ્રકૃતિઓના દલિક અન્ત્ય સમયે એટલે કે તે તે પ્રકૃ-તિઓની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ જે સમયે થાય તે સમયે અન્ય પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુક સ ક્રમવડે સ ક્રમે, અને સ ક્રમીને અન્ય પ્રકૃતિરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિ

૧ અહિં વૈક્રિયદ્વિકને ઉદયબ ધોત્કૃષ્ટમાં ગણ્યુ છે જો કે તેનો ઉદય દેવ નારકીને ભવ પ્રત્યયિક છે ત્યા તો તેનો બધ નથી પરતુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ધારી મનુષ્યતિર્યંચો ક્લિષ્ટ પરિણામને યોગે તે બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કરે છે તેથી ઉદય બધોત્કૃષ્ટમા ગણેલ છે

૨ દેવ નારકાયુને એક પણ સ જ્ઞામા નહિ ગણવાનુ કારણ એમ પણ હોય કે જ્યારે ઉદય બ ધોત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો વિચાર કરે ત્યારે ઉદય બ ધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ-ની પૂર્ણ સત્તા હોય છે, અને અનુદય બ ધોત્કૃષ્ટની એક આવલિકા ન્યૂન હોય છે હવે ઉપરોક્ત બે આયુને અનુદય બ ધોત્કૃષ્ટમા ગણે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા પણ એક આવલિકા ન્યૂન કેમ ન હોય ? એ શકા થાય એટલે એ શકાજ ઉપસ્થિત ન થાય માટે પણ કોઈ સ જ્ઞામા ન ગણી હોય કેમકે આયુની પૂર્ણ સત્તાજ હોય છે, ન્યૂન હોતી નથી

ઓ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે અને જે પ્રકૃતિઓના દલિકો પોતાની સત્તાનો જે સમયે નાશ થાય તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે ૬૫

હવે તેજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नाणतरायआउदंसणचउवेयणीयमपुमित्थी।

चरिमुदयउच्चवेयग उदयवई चरिमलोभो य ॥ ६६ ॥

ज्ञानान्तरायायुष्कदर्शनचतुर्वेदनीयापुंस्त्रियः ।

चरमोदयोच्चवेदका उदयवत्यश्चरमलोभश्च ॥ ६६ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય,આયુ, દર્શન ચતુષ્ક, વેદનીય, નપુસકવેદ, સ્રીવેદ, અયોગિના ચરમસમયે ઉદયવતી નામ કર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, ઉચ્ચ ગોત્ર, વેદકસમ્યક્ત્વ, અને સંજ્વલન લોભ એટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અન્તરાય પાચ, ચાર આયુ, દર્શનાવરણીયની ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર, સાત અસાતવેદનીય, સ્રીવેદ, નપુસકવેદ, અયોગિના ચરમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો સ્વોદય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ તે આ—મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સૌભાગ્ય આદેય યશ કીર્તિ અને તીર્થંકર, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને સંજ્વલન લોભ આ ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે, કારણ કે તેઓનો ઉદય અને સત્તાનો એક સમયેજ નાશ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પાચ, અંતરાય પાચ, અને દર્શનાવરણ ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે કે જે સમયે તેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય છે, માટે તે ઉદયવતી છે એ પ્રમાણે ચરમોદયવતી નામકર્મની મનુષ્યગતિ આદિ નવ પ્રકૃતિઓ સાત અસાત વેદનીય અને ઉચ્ચ ગોત્ર સઘળી મળી બાર પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે, સંજ્વલન લોભનો ક્ષપક શ્રેણિમા સૂક્ષ્મ સંપરાયના અન્ત્ય સમયે, સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા પોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે, સ્રીવેદ અને નપુસકવેદનો તે તે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ ગયા પછી તે તે વેદના ઉદયના અન્ત્ય સમયે, ચાર આયુનો પોત પોતાના ભવના ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવ થાય છે માટે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી કહેવાય છે જો કે સાત અસાત વેદનીય અને સ્રી નપુસકવેદમા અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે કારણ કે ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે એક જીવને સાતા અસાતા બેમાથી એક નોજ ઉદય હોય છે જેનો ઉદય હોય તે ઉદયવતી, અને જેનો ઉદય નહોય તે અનુદયવતી એ પ્રમાણે જે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભી હોય તે વેદ ઉદયવતી

સંજ્ઞક, અને બીજો અનુદયવતી સંજ્ઞક કહેવાય આ પ્રમાણે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિમા અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે છતા મુખ્ય ગુણને અવલંબીનેજ સત્પરૂષો કર્મ પ્રકૃતિઓનુ નામ આપે છે એક જીવ આશ્રયી ભલે એક પ્રકૃતિ ઉદયવતી સંજ્ઞક અને અન્ય પ્રકૃતિ અનુદયવતી સંજ્ઞક હોય પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષા એ એ ચારે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી હોય છે, એ ધ્યાનમા રાખીને પુર્વ પુરૂષોએ ઉદયવતી કહી છે અને શેષ એકસોચૌદ પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે કારણકે તે પ્રકૃતિઓના દલિકો ચરમ સમયે અન્યત્ર સંક્રમતા હોવાથી પોતાના સ્વોદયનો અભાવ છે તે આ પ્રમાણે—ચરમોદય સંજ્ઞાવાળી મનુષ્યગતિ આદિ નામ કર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, નરકદ્વિક, તિર્યગદ્વિક, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને ઉદ્યોત એ બાવીસ પ્રકૃતિઓ વર્જીને નામ કર્મની શેષ એકોતેર પ્રકૃતિઓ અને નીચગોત્ર એ બોતેર પ્રકૃતિઓના દલિકોને ઉદયપ્રાપ્ત સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ ચરમ સમયે પરપ્રકૃતિના વ્યપદેશે ભગવાન અયોગિકેવળી અનુભવે છે એ પ્રમાણે નિદ્રા અને પ્રચલાને ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકવાળો અનુભવે છે તથા મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયને સમ્યક્ક્ષય કાળે સમ્યકત્વમા સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ પરવ્યપદેશે અનુભવે છે અનંતાનુબંધિના ક્ષયકાળે તેના દલિકોને બધ્યમાન ચારિત્રમોહનીયમા ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવિ અને ઉદયાવલિકાના દલિકોને ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવી પરવ્યપદેશે અનુભવે છે તથા સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, નરકદ્વિક અને તિર્યગ્દ્વિક એ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ બધ્યમાન યશઃકીર્તિમા ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવિ ઉદયાવલિકાના દલિકોને ઉદયપ્રાપ્ત નામકર્મની પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ પરરૂપે અનુભવે છે તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિકને પણ પહેલા તો બધ્યમાન દર્શનાવરણીય ચતુષ્કમા ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવે છે, ત્યાર પછી ઉદયાવલીકાના દલિકોને સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ અન્યવ્યપદેશે અનુભવે છે એ પ્રમાણે આઠકષાય, હાસ્યષટ્ક, પુરૂષવેદ, અને સંજ્વલન ક્રોધ માન અને માયા, એ પ્રકૃતિઓને યથાયોગ્ય રીતે પુરૂષવેદાદિ ઉત્તરોત્તર પ્રકૃતિઓમા નાખે છે અને પરરૂપે અનુભવે છે માટે ઉપરોક્ત એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે ૬૯

ત્રીજુ બંધવ્ય દ્વાર સમાપ્ત

अर्हम् ।

ચોથું બંધહેતુદ્વાર

આ પ્રમાણે બંધવ્યદ્વાર કહ્યું હવે બંધહેતુરૂપ ચોથા દ્વારને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

बंधस्स मिच्छअविरइकसायजोगा य हेयवो भणिया ।
ते पंच दुवालस पन्नवीस पन्नरस भेइल्ला ॥ १ ॥

बन्धस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाश्च हेतवो भणिताः ।
ते पञ्च द्वादशपञ्चविंशतिपञ्चदशभेदवन्तः ॥ १ ॥

અર્થ—કર્મબંધના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ એ ચાર હેતુઓ કહ્યા છે અને તે અનુક્રમે પાંચ, બાર, પચીસ, અને પંદર ભેદવાળા છે

ટીકાનુ૦—કર્મ અને આત્માનો પાણી અને દૂધના જેવો કે અગ્નિ અને લોહના જેવો જે સંબંધ તે બંધ તેના સામાન્યથી તીર્થંકરો અને ગણધરોએ ચાર હેતુઓ કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ, 'जोगा' શબ્દ પછી મૂકેલ 'च' એ 'पडिणीयमन्तराइय' પ્રત્યનિકપણું અન્તરાય એ આદિ એક એક કર્મના વિશેષ હેતુનો સૂચક છે તે મિથ્યાત્વાદિ ચાર હેતુઓના અનુક્રમે પાંચ, બાર, પચીસ, અને પંદર અવાંતર ભેદો થાય છે તે આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ પાંચ ભેદે, અવિરતિ બાર ભેદે, કષાયો પચીસ ભેદે, અને યોગો પંદર ભેદે છે 'भेइल्ला' એ પદમાં इल्ल પ્રત્યય પ્રાકૃત ભાષામાં મતુ અર્થમાં થયો છે પ્રાકૃતમાં મતુ અર્થમાં आल इल्ल અને मण એ ત્રણ પ્રત્યય થાય છે સંસ્કૃતમાં વાળા અર્થમાં મતુ પ્રત્યય થાય છે જેમ કે-બુદ્ધિમત્ એટલે બુદ્ધિવાળો એ પ્રમાણે અહિં સમજવું ૧

હવે પહેલા મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદોને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

अभिग्गहियमणाभिग्गहियं च अभिनिवेसियं चेव ।
संसइयमणाभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥ २ ॥

अभिगृहीतमनभिगृहीतं चाभिनिवेशिकं चैव ।
सांशयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं पञ्चधा भवति ॥ २ ॥

અર્થ—આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાશયિક, અને અનાભોગ એમ મિથ્યાત્વ પાચ પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—તત્વભૂત જીવાદિપદાર્થોની અશ્રદ્ધા, આત્માના સ્વરૂપનુ અયથાર્થ જ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ પાચ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક આભિનિવેશિક, સાશયિક, અને અનાભોગ તેમા વશપરપરાથી પોતે જે ધર્મ માનતો આવ્યો છે તેજ ધર્મ સાચો છે બીજા સાચા નથી એ પ્રમાણે બુદ્ધ શૈવ આદિ અસત્ય ધર્મોમાથી કોઇપણ એક ધર્મને તત્વ બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવા વડે થયેલુ જે મિથ્યાત્વ તે આભિગ્રહિક આ મિથ્યાત્વના વશથી બોટિકાદિ-દિગબરાદિ અસત્ય ધર્મોમાથી કોઇપણ એક ધર્મ ગ્રહણ કરે છે, અને એનેજ સત્ય માને છે સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરી શકતો નથી તથા તેનાથી વિપરીત જે મિથ્યાત્વ તે અનાભિગ્રહિક એટલે કે યથોક્ત સ્વરૂપવાળો અભિગ્રહ-કોઈ પણ એક ધર્મનુ ગ્રહણ જેની અદર ન હોય તે આ મિથ્યાત્વના વશથી સઘળા ધર્મો સારા છે કોઇ ખરાબ નથી આ પ્રમાણે સાચા ખોટાની પરીક્ષા વિના કાચ અને મણિમા ભેદ નહિ સમજનારની જેમ કઇક[1] મધ્યસ્થવૃત્તિને ધારણ કરે છે તથા સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરે કહેલ પદાર્થોને ઉખાડી નાખવારૂપ અભિનિવેશવડે થયેલુ જે મિથ્યાત્વ તે આભિનિવેશિક આ મિથ્યાત્વના વશથી ગોષ્ઠા માહિલ આદિની જેમ સર્વજ્ઞે કહેલ પદાર્થોને ઉખાડી પોતાના માનેલા અર્થોને સ્થાપન કરે છે તથા સશયવડે થયેલુ જે મિથ્યાત્વ તે સાશયિક, જેના વશથી ભગવાન અરિહતે કહેલ જીવાદિ તત્ત્વોમા સશય થાય છે જેમ કે—હુ નથી સમજી શકતો કે ભગવાન અરિહતે કહેલ ધર્માસ્તિકાયાદિ સત્ય છે કે નહિ તથા જેની અદર વિશિષ્ટ વિચાર શક્તિના અભાવે સત્યાસત્યનો વિચારજ ન હોય તે અનાભોગ મિથ્યાત્વ અને તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને હોય છે આ પ્રમાણે પાચ મિથ્યાત્વનુ સ્વરૂપ કહ્યુ ૨

હવે અવિરતિઆદિના બાર વિગેરે ભેદો કહે છે—

छक्कायवहो मणइंदियाण अजमो असजमो भणियो ।
इइ वारसहा सुगमा कसायजोगा य पुव्वुत्ता ॥ ३ ॥

---

[1] અહિ કઇક માધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરે છે એમા કઇક મૂકવાનુ કારણ એ કે વાસ્તવિક રીતે આ માધ્યસ્થવૃત્તિજ નથી સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરી સાચાનો સ્વીકાર કરી ખોટા અન્ય ધર્મોપર દ્વેષ ન રાખવો તે વાસ્તવિક માધ્યસ્થવૃત્તિ છે અહિ તો બધા ધર્મો સરખા માન્યા એટલે ઉપરથી મધ્યસ્થતા દેખાય એટલુજ માત્ર ગોળ અને ખોળ સરખા માનવાથી કઇ મધ્યસ્થતા કહેવાતિ નથી

पट्कायवधो मनइन्द्रियाणामयमोऽसयमो भणितः ।
इति द्वादशधा सुगमाः कषाययोगास्तु पूर्वोक्ताः ॥ ३ ॥

અર્થ—છકાયનો વધ અને મન તથા ઇન્દ્રિયનો અસયમ એમ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે અને પૂર્વે કહેલા કષાય તથા યોગો સુગમ છે

ટીકાનુ૦—પૃથ્વી, અપ તેઉ, વાઉ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એ પ્રકારે છ કાયની હિંસા કરવિ, તથા પોતપોતાના વિષયમા યથેચ્છપણે પ્રવર્તતી મન અને શ્રોત આદિ પાચ ઇન્દ્રિયોને કાબુમા ન રાખવિ એ પ્રમાણે તીર્થંકરો અને ગણધરોએ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે એમ કહીને કર્ત્તા એમ જણાવે છે કે અમે અમારી બુદ્ધિથી કહી નથી તે બારે પ્રકારે અસયમ સુગમ છે, એક એક પદની વ્યાખ્યા ન કરવામા આવે તો પણ સુખપૂર્વક સમજી શકાય તેમ છે, માટે એક એક પદની વ્યાખ્યા કરી નથી કષાયના પચીસ ભેદોનું તથા યોગના પદર ભેદોનુ સવિસ્તર વર્ણન પહેલા કર્યું છે, માટે ફરી અહિ કહેતા નથી ત્યાથીજ જોઇ લેવુ ૩

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિના અવાતર ભેદો કહ્યા હવે મિથ્યાત્વાદિ મૂળ ભેદોને ગુણસ્થાનકોમા જોડવા ઇચ્છતા કહે છે—

चउपच्चइओ मिच्छे तिपच्चओ मीससासणाविरए ।
दुगपच्चओ पमत्ता उवसंता जोगपच्चइओ ॥ ४ ॥

चतुष्प्रत्ययको मिथ्यात्वे त्रिकप्रत्ययको मीश्रसासादनाविरते ।
द्विकप्रत्ययकः प्रमत्तात् उपशान्तात् योगप्रत्ययक॰ ॥ ४ ॥

અર્થ—મિથ્યાત્વે ચારે હેતુવડે, મીશ્ર સાસાદન અવિરતિમા ત્રણ હેતુ વડે, પ્રમત્ત ગુણસ્થાનથી બે હેતુ વડે અને ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકથી માત્ર યોગ નિમિત્તક બધ થાય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ રૂપ ચારે હેતુવડે કર્મનો બધ થાય છે કારણ કે મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે ચારે બધહેતુઓ છે તથા સાસાદન મીશ્ર, અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણે અવિરતિ, કષાય, અને યોગરૂપ ત્રણ હેતુવડે બધ થાય છે આ ગુણસ્થાનકોમા મિથ્યાત્વ બધહેતુ રૂપે નથી કારણ કે મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલેજ ગુણઠાણે છે તથા દેશવિરતિ ગુણઠાણે કઇંક ન્યૂન ત્રણ હેતુદ્વારા કર્મબધ થાય છે કારણ કે અહિં ત્રસની અવિરતિ હોતિ નથી જોકે સર્વથા ત્રસકાયની અવિરતિથી શ્રાવક વિરમ્યો નથી છતા હિંસા ન થાય તેમ ઉપયોગપૂર્વક પ્રવર્તતો હોવાથી છે છતા

વિવક્ષી નથી આ ગુણસ્થાનકે કંઇક ન્યૂન ત્રણ હેતુવડે કર્મબંધ થાય છે તે ગાથામા કહ્યુ નથી, છતા સામર્થ્યથીજ જણાય છે કારણ કે પૂરા ત્રણ હેતુ ન કહ્યા તેમ બે હેતુ પણ ન કહ્યા એટલે સમજાય કે ત્રણથી ન્યૂન અને બેથી વધારે બંધહેતુઓ છે તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત કષાય અને યોગ એ બે હેતુવડે કર્મબંધ થાય છે કારણ કે અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકોમા મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો અભાવ છે તથા ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનક સુધિમા કેવળ યોગનિમિત્તેજ બંધ થાય છે કેમકે ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમા કષાયો પણ હોતા નથી અયોગિ ભગવાન કોઈપણ બંધહેતુના અભાવે કોઈપણ કર્મનો બંધ કરતા નથી ૪

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમા મિથ્યાત્વાદિ મૂળ હેતુઓ કહ્યા હવે તે મૂળ હેતુઓમાના કેટલા અવાતર ભેદો સંભવે છે તે કહે છે—

पणपन्न पन्न तियछहियचत्त गुणचत्त छक्कचउसहिया ।
दुजुयाय वीस सोलस दस नव नव सत्त हेऊय ॥ ५ ॥

पञ्चपञ्चाशत् पञ्चाशत् त्रिकषट्काधिकचत्वारिंशत् एकोनचत्वारिंशत् षट्कचतुःसहिता ।
द्वियुता च विंशतिः षोडश दश नव नव सप्त हेतवश्च ॥ ५ ॥

અર્થ—પંચાવન, પચાસ, ત્રણ અને છ અધિક ચાળીસ, ઓગણચાળીસ, છ ચાર અને બે સહિત વીશ, સોળ દશ નવ નવ અને સાત એ પ્રમાણે અવાતર ભેદો અનુક્રમે તેર ગુણસ્થાનકોમા હોય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વાદિ ચાર મૂળ બંધહેતુઓના ઉત્તરભેદોનો સરવાળો કરતા કુલ સત્તાવન થાય છે તેમા મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે કાયયોગવિના પંચાવન બંધહેતુઓ હોય છે આહારકદ્વિકનો અહિં અભાવ છે કારણ કે આહારકદ્વિક આહારક લબ્ધિસંપન્ન ચૌદપૂર્વધર મુનિઓનેજ હોય છે પહેલે ગુણઠાણે તેઓનો અભાવ હોવાથી તે બે યોગો હોતા નથી તથા સાસ્વાદન ગુણઠાણે પાચે પ્રકારના મિથ્યાત્વનો અભાવ હોવાથી તેને દૂર કરતા પચાસ બંધ હેતુઓ હોય છે મિશ્રદષ્ટિ ગુણઠાણે તેતાલીસ બંધ હેતુઓ હોય છે કારણ કે 'સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કાળ કરતો નથી' એવુ શાસ્ત્રનું વચન હોવાથી મિશ્રગુણઠાણું લઇ પરલોકમા જતો નથી તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામા જેનો સંભવ છે, તે કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ ઘટતા નથી તથા અહિં અનંતાનુબંધિ કષાયનો પણ ઉદય હોતો નથી, પહેલા બે ગુણઠાણા સુધિજ તેનો ઉદય હોય છે માટે અનંતાનુબંધિ ચાર કષાય, કાર્મણ,

ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ સાત હેતુઓ પૂર્વોક્ત પચાસમાંથી દૂર કરતાં શેષ તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે છેતાલીસ હેતુઓ હોય છે. કારણ કે આ ગુણસ્થાનકે મરણનો સંભવ હોવાથી તેને સાથે લઈ પરલોકગમન પણ થાય છે. તેથી પૂર્વે દૂરકરેલાઅને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ વૈક્રિયમિશ્ર અને ઔદારિકમિશ્ર એ ત્રણ યોગોનો અહિં સંભવ હોવાથી એ ત્રણ મેળવતાં છેતાલીસ બંધહેતુઓ થાય છે. દેશવિરતિ ગુણઠાણે ઓગણચાળીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણકે અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય હોતો નથી, ત્રસકાયની અવિરતિ હોતી નથી, અને આ ગુણસ્થાનકે મરણનો અસંભવ હોવાથી વિગ્રહગતિમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગો પણ હોતા નથી. તેથી પૂર્વોક્ત છેતાલીસમાંથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય, ત્રસકાયની અવિરતિ, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ સાત હેતુઓ દૂર કરતાં ઓગણચાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં શંકા થાય કે દેશવિરતિ શ્રાવક માત્ર સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિથીજ નિવર્ત્યો છે, પરંતુ આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલી અવિરતિથી વિરમ્યો નથી. આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ તો શ્રાવકને કાયમ છે તો બંધહેતુમાંથી ત્રસની અવિરતિ કેમ દૂર કરોછો ? ઉત્તર આપતાં કહે છે કે —અહિં ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે શ્રાવક યતનાવડે પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ હોવા છતાં પણ વિવક્ષા કરી નથી. પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનકે છવ્વીસ બંધહેતુઓ હોય છે. છવ્વીસ શી રીતે હોઈ શકે ? તો કહે છે—આ ગુણસ્થાનકે અવિરતિ સર્વથા હોતિ નથી. અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્કનો પણ ઉદય હોતો નથી. તથા લબ્ધિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર મુનિઓને આહારકદ્વિકનો સંભવ છે, માટે તે બે યોગો હોય છે. તેથી અવિરતિના અગીઆર ભેદ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક એ પંદર બંધહેતુઓ પૂર્વોક્ત ઓગણચાળીસમાંથી કહાડતાં અને આહારક તથા આહારકમિશ્ર એ બે યોગ મેળવતાં છવ્વીસ બંધહેતુ થાય છે. તથા અપ્રમત્ત મુનિઓ લબ્ધિ ફોરવતા નહિં હોવાથી આહારકશરીર કે વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતા નથી. માટે તેઓને આહારકમિશ્ર કે વૈક્રિયમિશ્ર એ બે યોગ ઘટતા નથી. તેથી પૂર્વોકત છવ્વીસમાંથી વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ દૂર કરતાં ચોવીસ બંધહેતુઓ અપ્રમત્ત ગુણઠાણે હોય છે. અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે આહારક કાયયોગ અને વૈક્રિયકાયયોગ એ બે યોગ પણ હોતા નથી. માટે બાવીસજ બંધહેતુ હોય છે. હાસ્યાદિ ષટ્કનો અપૂર્વકરણેજ ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયે સોળ બંધહેતુઓજ હોય છે. અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે ત્રણ વેદ તથા સંજ્વલન ત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી સૂક્ષ્મસંપરાયે દશ બંધહે-

તુઓ ઘટે છે સંજ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયે વિચ્છેદ થાય છે માટે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે યોગરૂપ નવ બંધહેતુઓ હોય છે એજ નવ હેતુઓ ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે પણ હોય છે સત્યમનોયોગ, અસત્યઅમૃષા મનોયોગ સત્યવચનયોગ, અસત્ય અમૃષા વચનયોગ, કાર્મણકાયયોગ, ઔદારિક કાયયોગ અને ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ એ સાત બંધહેતુઓ સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે હોય છે તેમા કેવળિ સમુદ્ઘાતમા બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિશ્ર અને ત્રીજે ચોથે તથા પાચમે સમયે કાર્મણ કાયયોગ હોય છે, અને તે સિવાયના કાળમા ઔદારિકકાયયોગ હોય છે વચનયોગ ઉપદેશ આપતિ વખતે અને મનોયોગ અનુત્તર વિમાનવાસી આદિ દેવો અને અન્યક્ષેત્રમા રહેલા મુનિઓ મનથી પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે મન વડે ઉત્તર આપતા હોય છે અયોગિકેવળી ભગવાન શરીરમા રહેવા છતા પણ સર્વથા મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગનો રોધ કરેલો હોવાથી તેઓને એક પણ બંધહેતુ હોતો નથી ૫

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમા સત્તામાત્રથી સંભવતા મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓના પંચાવન આદિ અવાતર ભેદો કહ્યા હવે એક સમયે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટથી જે ગુણસ્થાનકે જેટલા હેતુઓ હોઇ શકે છે, તે કહે છે—

दश दश नव नव अड पच जइतिगे दुदुग सेसयाणेगो।
अडसत्तसत्तसत्तगछदोदोदोइगिजुया वा ॥ ६ ॥

दश दश नव नवाऽष्टौ पञ्च यतित्रिके द्विद्विक शेषकाणामेक ।
अष्टसप्त सप्तसप्तकषड्द्विद्विद्व्येकयुता वा ॥ ६ ॥

અર્થ—પહેલા ગુણસ્થાનકથી આરંભી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધિમા એક સમયે એક જીવને ઓછામા ઓછા અનુક્રમે દશ, દશ, નવ, નવ, આઠ,યતિત્રિકે પાચ પાચ, નવમે બે દશમે બે અને શેષ ગુણસ્થાનકે એક એક હેતુ હોય છે અને વધારેમા વધારે ઉપરોક્ત સંખ્યામા અનુક્રમે આઠ, સાત, સાત, સાત, છ, યતિત્રિકે બબ્બે, અને નવમે એક હેતુ મેળવતા કુલ જેટલા થાય તેટલા હોય છે

ટીકાનુ૦—ગાથામાં પૂર્વાર્દ્ધવડે મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકોમા અનુક્રમે ઓછામા ઓછા એક સમયે એક જીવને કેટલા હેતુઓ હોય તે કહ્યુ છે અને ઉત્તરાર્ધવડે ઉત્કૃષ્ટ પદની પૂર્તિ માટે મેળવવા યોગ્ય હેતુઓની સંખ્યા કહી છે તેથી તેનો સંક્ષેપે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે-મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકોમા જઘન્યથી દશ આદિ બંધ હેતુઓ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ આદિ સંખ્યા મેળવતા અઢાર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે જઘન્યપદે એક સમયે એક સાથે દશ બંધહેતુઓ, ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધહેતુઓ, અને મધ્યમ અગીઆર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે આ પ્રમાણે મધ્યમનો

વિચાર પોતાની મેળે જ કરી લેવો સાસ્વાદને જઘન્યથી દશ ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર, મિશ્રગુણસ્થાનકે જઘન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, એ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે જઘન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, દેશવિરતિ ગુણઠાણે જઘન્ય આઠ ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ યતિત્રિક—પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે જઘન્ય પાચ પાચ ઉત્કૃષ્ટ સાત સાત, અનિવૃત્તિબાદરે જઘન્ય બે ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ, સૂક્ષ્મસપરાયે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી બેજ, અને શેષ ઉપશાતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને સયોગિકેવળિ ગુણઠાણે અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એકજ બધહેતુ હોય છે સૂક્ષ્મ સપરાયાદિમા તેને યોગ્ય સેળવવાની સખ્યા નહિ હોવાથી કહી નથી, માટે ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધમા કહેલી બધહેતુની સખ્યાજ સમજવી ૬

હવે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જઘન્યપદે જે દશ બધહેતુઓ કહ્યા તે બતાવે છે

मिच्छत्त एककायादिघाय अन्नयरअक्खजुयलुदओ ।
वेयस्स कसायाण य जोगस्सण भयदुगछा वा ॥ ७ ॥

मिथ्यात्वमेककायादिघातोऽन्यतराक्षयुगलोदय. ।
वेदस्य कषायाणां च योगस्य अनन्तानुबन्धि भयजुगुप्सा वा ॥ ७ ॥

અર્થ—પાચમાથી એક મિથ્યાત્વ, એક કાયાદિનો ઘાત, અન્યતર ઇન્દ્રિયનો અસયમ બેમાથી એક યુગલ, અન્યતર વેદ, અન્યતર ક્રોધાદિ ચાર કષાય, અને દશ યોગમાથી એક યોગ એ પ્રમાણે જઘન્ય દશ બધહેતુઓ હોય છે, અને અનતાનુબધિ, ભય, અને જુગુપ્સા એ કોઇ વખતે ઉદયમા હોય છે કોઇ વખતે નથી હોતા

ટીકાનુવા૦—એક સમયે એક સાથે ઓછામા ઓછા કેટલા બધ હેતુઓ હોય તે કહે છે—મિથ્યાત્વના પાચ ભેદોમાથી કોઇ પણ એક મિથ્યાત્વ, છ કાયમાથી એક બે આદિ કાયની હિંસાના ભેદે કાયની હિંસાના છ ભેદ થાય છે તે આ પ્રમાણે—છ કાયમાથી જ્યારે બુદ્ધિ પૂર્વક એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે એક કાયઘાતક કહેવાય, જ્યારે છ કાયમ થી કોઇ પણ બે કાયની હિંસા કરે, ત્યારે બે કાયનો ઘાતક કહેવાય, જ્યારે છ કાયમાથી કોઇ પણ ત્રણ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે ત્રણ કાયનો ઘાતક કહેવાય, એ પ્રમાણે છ કાયમાથી કોઇ પણ ચાર કે પાચ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે અનુક્રમે ચાર અને પાચ કાયનો ઘાતક, અને છએ કાયની એક સાથે હિંસા કરે, ત્યારે ષટ્કાયઘાતક કહેવાય આ પ્રમાણે બુદ્ધિ પૂર્વક એકાદિ કાયની હિંસા થઇ શકે છે સજ્ઞિ કરી શકે છે માટે કાયઘાતના ભેદે છ ભેદો થાય છે વળી પ્રત્યેક કાયઘાતના આ પ્રમાણે ભેદો થાય છે, જ્યારે કોઇ પણ એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે કાયો છ હોવાથી છ ભેદ થાય, છ મા કોઈ પણ બે કાયની હિંસા કરે ત્યારે દ્વિકસયોગે પદર ભેદ થાય, એ પ્રમાણે ત્રિક સયોગે વીશ ભેદ, ચતુષ્ક સયોગે પદર, પચ સયોગે છ, અને છના

સયોગે એક ભગ થાય છે કાયની હિંસાના સ્થાને એ ભેદો ગ્રહણ કરવા તથા શ્રોત્રાદિ પાચ ઇન્દ્રિયોમાથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયનો અસયમ, હાસ્ય રતિ કે શોક અરતિ એ બેમાથી કોઇ પણ એક યુગલ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સજ્વલન એ ત્રણ કષાયમાથી કોઇ પણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાયનો ઉદય, કષાયોમાથી ક્રોધ માન માયા અને લોભ એક સાથે ઉદયમા આવતા નથી પરતુ અનુક્રમે ઉદયમા આવે છે એટલે કે જ્યારે ક્રોધ ઉદયમા આવે ત્યારે માન માયા કે લોભ કોઇ પણ ઉદયમા આવતા નથી માનનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે ક્રોધ માયા કે લોભ કોઇ પણ ઉદયમા હોતા નથી એ પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવુ પરતુ જ્યારે અપ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રોધ ઉદયમા આવે ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રોધનો પણ ઉદય થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માનનો ઉદય છતા પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માનનો પણ ઉદય થાય છે એ પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવુ અહિં એવો નીયમ છે કે ઉપર ઉપરના ક્રોધાદિનો ઉદય છતા નીચે નીચેના ક્રોધાદિનો ઉદય જરૂર થાય છે તેથી અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોમાથી ક્રોધાદિ ત્રિકનુ ગ્રહણ કર્યું છે તથા દશ યોગમાથી કોઇ પણ એક યોગ આ પ્રમાણે એક સાથે દશ બધહેતુઓ હોય છે

પ્રશ્ન—યોગો પદર છે, એ પહેલા અનેકવાર કહ્યુ છે માટે અહિં પદર યોગમાથી એક યોગ હોય એમ કહેવુ જોઇએ, તો પછી શામાટે દશમાથી એક યોગ હોય એમ કહ્યુ ?

ઉત્તર—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે આહારકદ્વિક હીન શેષ તેર યોગો સભવે છે 'આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે કાયયોગ લબ્ધિસપન્ન ચૌદપૂર્વિને આહારક શરીર કરે ત્યારે હોય છે' એવુ શાસ્ત્રવચન હોવાથી તેનો મિથ્યાદષ્ટિને અસભવ છે એ પહેલા કહ્યુ છે તેમા પણ જ્યારે અનતાનુબધિ કષાયનો ઉદય ન હોય ત્યારે દશયોગજ સભવે છે વળી અહિં એમ શકા થાય કે અનતાનુબધિના ઉદયનો અભાવ મિથ્યાદષ્ટિને કેમ સભવે ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—કોઈ એક જીવે સમ્યગ્દષ્ટિ છતા પહેલા અનતાનુબધિની વિસયોજના કરી[1] માત્ર એટલુ

---

[1] અનતાનુબધિની વિસયોજના કરી મિથ્યાત્વે આવનાર જે સમયે મિથ્યાત્વે આવે તેજ સમયે અનતાનુબધિની અતકોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ બાધે છે તેનો અબાધાકાળ અતર્મુહૂર્તનો છે એટલે તેટલો કાળ તેનો પ્રદેશ કે રસથી ઉદય થતો નથી પરતુ જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો છે અને જેનો સ્વોદય ચાલુ છે તેવા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિકના દલિકો બધાતા અનતાનુબધિમા સક્રમાવે છે સક્રમેલા તે દલિકો એક આવલિકા ગયા બાદ ઉદયમા આવે છે માટે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને પણ એક આવલિકા અનતાનુબધિનો ઉદય હોતો નથી

કરીનેજ વિરમ્યો પરતુ તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ સામગ્રીના અભાવે મિથ્યાત્વાદિના ક્ષય માટે પ્રયત્ન કર્યો નહિ, ત્યાર પછી કાળાન્તરે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે જાય છે અને ત્યા જઇને મિથ્યાત્વ રૂપહેતુવડે અનતાનુબધિ બાધે છે, અને બધાતા તે અનતાનુબધિમા પ્રતિસમય શેષ ચારિત્રમોહનીયના દલિકો સક્રમાવે છે, સક્રમાવિને અનતાનુબધિરૂપે પરિણમાવે છે તેથી જ્યા સુધિ સક્રમાવલિકા[1] પૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધિ મિથ્યાદૃષ્ટિ છતા પણ અનતાનુબધિનો ઉદય હોતો નથી. આ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ છતા અને અનતાનુબધિ બાધ્યા છતા એક આવલિકાકાળ તેનો ઉદય હોતા નથી અને તેના ઉદયનો અભાવ હોવાથી મરણ થતુ નથી કારણકે અનતાનુબધિ કષાયના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને સત્કર્મ આદિ ગ્રથોમા મરણનો નિષેધ કર્યો છે તેથી ભવાતરમા જતા જેનો સભવ છે તેવા વૈક્રિયમિશ્ર ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ યોગો પણ હોતા નથી, માટે દશ યોગમાથી કોઇપણ યોગ હોય એમ કહ્યુ છે તથા અનતાનુબધિ, ભય, અને જુગુપ્સાનો ઉદય વિકલ્પે હોય છે કોઈ વખતે હોય છે, કોઇ વખતે નથી હોતો જ્યારે તેઓનો ઉદય નથી હોતો ત્યારે જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત દશ બધ હેતુઓ હોય છે અને તેમા અનતાનુબધિ, ભય, જુગુપ્સા અને કાયનો વધ ભળે ત્યારે અગીઆરથી આરભી અઢાર હેતુઓ થાય છે ૭

આ પ્રમાણે જઘન્યપદ ભાવિ દશ બધહેતુઓ કહ્યા, તેઓના મિથ્યાત્વ અને કાયઘાતાદિને ફેરવતા ઘણા ભાગાઓ થાય છે તે ભાગાઓના જ્ઞાન માટે ઉપાય કહે છે—

इच्चेसिमेगगहणे तस्सखा भगया उ कायाण ।
जुयलस्स जुय चउरो सया ठवेज्जा कसायाण ॥ ८ ॥

इत्येषामेकग्रहणे तत्सख्या भङ्गकास्तु कायानाम् ।
युगलस्य युग चत्वार सदा स्थापयेत् कषायाणाम् ॥ ८ ॥

અર્થ—એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાગાની સખ્યા લાવવા માટે તે મિથ્યાત્વાદિના એક એક ભેદનુ ગ્રહણ કરતા તેના ભેદની સખ્યા મૂકવિ, કાયના ભાગાઓ મૂકવા યુગલના સ્થાને બે મૂકવા, અને કષાયના સ્થાને ચારની સખ્યા મૂકવિ

---

૧ જેમ બધાવલિમા સકલ કરણને અયોગ્ય છે તેમ જે સમયે દલિકો અન્ય પ્રકૃતિમા સક્રમે તે સમયથી આરભી એક આવલિકા તે દલિકોમાં પણ કોઈ કરણ લાગતું નથી માટે સક્રમાવલિકા પણ સકલ કરણને અયોગ્ય છે જે સમયે અનતાનુબધિ બાધે તેજ સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિના દલિકો સક્રમાવે છે તેથી બધ અને સક્રમનો સમય એક જ છે એટલે સક્રમાવલિકા એક આવલિકા અનતાનુબધિનો ઉદય ન હોય તેમ કહ્યુછે

ટીકાનુ૰—પૂર્વની ગાથામા કહ્યુ એ રીતે એક સમયે એક જીવને મિથ્યાત્વાદિના-મિથ્યાત્વ, કાયનો ઘાત, ઇન્દ્રિયનો અસયમ, યુગલ, વેદ, કષાય, અને યોગોના એક એક ભેદને ગ્રહણ કરતા દશ બધહેતુઓ થાય તે આ પ્રમાણે—પાંચ મિથ્યાત્વમાથી કોઇપણ એક મિથ્યાત્વ, છ કાયમાથી કોઇપણ એક કાયનો ઘાત, પાચ ઇન્દ્રિયના અસયમમાથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયનો અસયમ, બે યુગલમાથી કોઈપણ એક યુગલ, ત્રણ વેદમાથી કોઇપણ એક વેદ, ક્રોધાદિ ચાર કષાયમાથી કોઇપણ એક ક્રોધાદિ કષાય, અને દશ યોગમાથી કોઇપણ એક યોગ આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિનો એક એક ભેદ ગ્રહણ કરતા ઓછામા ઓછા દશ હેતુઓ એક સમયે એક જીવને હોય છે હવે એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાગાની સખ્યા લાવવી હોય ત્યારે મિથ્યાત્વાદિના ભેદની સખ્યા મૂકવિ કારણકે એક સાથે એક જીવને મિથ્યાત્વના સઘળા ભેદનો ઉદય હોતો નથી, કોઇને કોઈ હોય છે, તો કોઇ જીવને કોઈ હોય છે તથા ઉપયોગ પૂર્વક જે ઇન્દ્રિયની અવિરતિમા પ્રવર્ત્તે તે લેવાની હોવાથી કોઈ જીવને કોઇ ઇન્દ્રિયનો અસયમ હોય, કોઇ જીવને કોઇ હોય, એ પ્રમાણે કોઇને કોઇ કાયનો ઘાત, અને વેદ આદિ હોય, કોઇને કોઇ હોય માટે મિથ્યાત્વ આદિના સ્થાને તેના ભેદની સખ્યા મૂકવિ તે આ—પ્રમાણે મિથ્યાત્વ પાચ પ્રકારે છે માટે પહેલા તેના સ્થાને પાચનો અક મૂકવો તેની પછી પૃથ્વીકાયાદિના ઘાતને આશ્રયી એકદ્વિકાદિના સયોગથી ઉત્પન્ન થતા ભાગાની પૂર્વે કહેલી સખ્યા મૂકવિ ત્યારપછી ઇન્દ્રિયના અસયમના પાચ ભેદ છે માટે તેના સ્થાને પાચ મૂકવા અહિં એમ શકા થાય કે પાચ ઇન્દ્રિય અને મન એમ છ ઇન્દ્રિયનો અસયમ હોવાથી ઇન્દ્રિયનના સ્થાને છની સખ્યા મૂકવી જોઇયે, પાચની કેમ મૂકો છો? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે મનની અવિરતિ છે છતા વિવક્ષી નથી કારણકે પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિની અતર્ગતજ મનની અવિરતિની વિવક્ષા કરી છે પાચ ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ છતા મન દરેકમા પ્રવર્ત્તે છે માટે તેની ઉપર હાસ્યરતિ, શોક અરતિ એ યુગલના સ્થાને બે મૂકવા કારણકે એ બે યુગલનો ઉદય ક્રમ પૂર્વક હોય છે, સાથે હોતો નથી હાસ્યનો ઉદય હોય ત્યારે રતિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે શોકનો ઉદય હોય ત્યારે અરતિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે, માટે હાસ્ય અને રતિ તથા શોક અને અરતિને સાથેજ લીધા છે ત્યાર પછી ત્રણે વેદોનો ક્રમપૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા ક્રોધ માન માયા અને લોભનો ક્રમપૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી કષાયના સ્થાને ચાર મૂકવા જો કે દશ હેતુમા અપ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાન અને સજ્વલન એ ત્રણ કષાયના ભેદે ત્રણ હેતુ લીધા છે પરતુ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધનો ઉદય હોય ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ક્રોધનો ઉદય અવશ્ય હોય છે એ પ્રમાણે માનાદિનો ઉદય હોય ત્યારે ત્રણે માનાદિનો

એક સાથે ઉદય હોય છે, છતા ક્રોધ માન આદિનો ઉદય ક્રમપૂર્વક થતો હોવાથી અંકસ્થાપનામા કષાયના સ્થાને ચારજ મૂકાય છે ત્યાર પછી યોગની પ્રવૃત્તિ ક્રમ પૂર્વક હોવાથી યોગના સ્થાને દશની[1] સંખ્યામૂકવિ અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે—

યો૦ ક૦ વે૦ યુ૦ ઇં૦ કા૦ મિ૦
૧૦—૪—૩—૨—૫—૬—૫ ૮

આ પ્રમાણે અંક સ્થાપના કર્યા પછી ભંગસંખ્યાનુ જેટલુ નિશ્ચિત પ્રમાણુ આવે છે તે કહે છે—

जा बायरो ता घाओ विगप्प इइ जुगव बंधहेऊण ।

यावद्वादरस्तावद् घात' विकल्पा इति युगपद्बन्धहेतुनाम् ।

અર્થ—બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત પૂર્વોક્ત ક્રમે સ્થાપેલા અંકોનો ગુણાકાર કરવો આ પ્રકારે ગુણાકાર કરતા એક સાથે અનેક જીવ આશ્રયી થતા બંધહેતુના વિકલ્પો થાય છે

ટીકાનુ૦—અનિવૃતિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત પૂર્વોક્ત ક્રમે સ્થાપેલા અંકોનો સંભવ પ્રમાણે ગુણાકાર કરવો આપ્રમાણે ગુણાકાર કરતા એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી થતા બંધહેતુના વિકલ્પો થાય છે હવે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે થતા ભાગાની સંખ્યા કહે છે—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે એક જીવને એક સમયે કહેલા દશ બંધહેતુના અનેક જીવ આશ્રયી છત્રીસહજાર ભંગ થાય છે તે આ પ્રમાણે—અવાતર ભેદની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ પાચ પ્રકારે છે, તે પાચ ભેદો એક એક કાયનો ઘાત કરતા સંભવે છે જેમકે આભિગ્રહિક કોઇએક મિથ્યાત્વી પૃથ્વીકાયનો વધ કરે, કોઇ અપ્કાયનો વધ કરે એ પ્રમાણે કોઇ તેઉ, વાઉ, વણુ, કે ત્રસનો વધ કરે, આ પ્રમાણે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી કાયની હિંસાના ભેદે છ પ્રકારે થાય છે, એ પ્રમાણે અન્ય મિથ્યાત્વ માટે પણ સમજવુ માટે પાચ મિથ્યાત્વને છકાયની હિંસા સાથે ગુણતા ત્રીશ ભેદ થાય આસઘળા ભેદો એક એક ઇન્દ્રિયના અસંયમમા હોય છે જેમ કે પૂર્વોક્ત ત્રીશે ભેદવાળા સ્પર્શનેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય, બીજા ત્રીશ રસનેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય, એ પ્રમાણે ત્રીજા, ચોથા, અને પાચમા ત્રીસ ત્રીસ જીવો ક્રમપૂર્વક ઘ્રાણુ, ચક્ષુ, અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય માટે ત્રીસને પાચઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા એકસો પચાસ ભેદ થાય તે એકસો પચાસ ભેદ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા હોય બીજા દોઢસો શોક અરતિના ઉદયવાળા હોય માટે તેને યુગલ સાથે ગુણતા ત્રણુસો ભેદ થાય આ ત્રણુસો ભેદ પુરુષવેદવાળા હોય, એમ બીજા

[1] જો કે એક સમયે ક્રિયા ઘણી થઈ શકે છે છતા જેનો અંદર ઉપયોગ હોય તેજ યોગની વિવક્ષા કરી હોવાથી દશ યોગમાથી એક યોગ એક સમય લીધો છે

અને ત્રીજા ત્રણનો ત્રણનો જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદના ઉદયવાળા હોય માટે ત્રણનોને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતા નવનો ભેદ થાય. આ નવનો ભેદો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ ક્રોધાદિ યુક્ત હોય છે એટલે કે નવનો ભેદો અપ્રત્યાખ્યાવરણાદિ ત્રણ ક્રોધવાળા એ પ્રમાણે બીજા, ત્રીજા, અને ચોથા નવનો નવનો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માન, માયા, અને લોભવાળા હોય છે માટે નવનોને ચાર કષાયે ગુણતા છત્રીસો ભેદ થાય તે છત્રીશો ભેદો દશમાથી કોઈને કોઇ યોગ યુક્ત હોય છે, માટે છત્રીસોને દશ યોગે ગુણતા છત્રીસ હજાર ભેદ થાય. આ રીતે એક સમયે એક જીવને ઘટતા ઓછામાં ઓછા દશ બંધ હેતુના તેજ સમયે અનેક જીવ આશ્રયી મિથ્યાત્વાદિ ભેદોને ફેરવતા બંધ હેતુના છત્રીસ હજાર ભાગા થાય આ પ્રમાણે દશનો વિકલ્પ છત્રીસ હજાર પ્રકારે થયો, કેમકે દરેક વિકલ્પમાં દશની સંખ્યા કાયમ રહી છે અગીઆર આદિ બંધહેતુમાં મિથ્યાત્વાદિના ભેદોને ફેરવી ફેરવી ગુણાકાર કરવાની આજ રીત છે

હવે અગીઆર આદિ મધ્યમ બંધહેતુને પ્રતિપાદન કરવા ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ કહે છે—

अणबंधिभयदुगंछाण चारणा पुण विमज्झेसु ॥ ९ ॥

अनन्तानुबन्धिभयजुगुप्सानां चारणा पुनर्विमध्येषु ॥ ९ ॥

અર્થ—મધ્યમ અગીઆર આદિ વિકલ્પોમાં અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જુગુપ્સાની ચારણા કરવી એટલે ફેરવવા

ટીકાનુ૦—અનંતાનુબંધિકષાય, ભય, અને જુગુપ્સાને ફેરવતા અને કાયનો વધ વધારતા વચલા અગીઆર આદિ બંધહેતુઓ થાય છે તે આ પ્રમાણે— પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય[1] નાખીએ એટલે અગીઆર હેતુ થાય, તેના ભાગા પૂર્વે કહ્યા તે રીતે ૩૬૦૦૦ છત્રીસ હજાર જ થાય અથવા જુગુપ્સા નાખીએ ત્યારે પણ અગીઆર થાય, અહિં પણ ભાગા ૩૬૦૦૦ થાય અથવા અનંતાનુબંધિના કોઇપણ ક્રોધાદિ મેળવીએ ત્યારે અગીઆર થાય અનંતાનુબંધિનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે યોગ તેર હોય છે કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિનો ઉદય થયા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ

---

૧ ભય મેળવતા અથવા જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર બંધહેતુના તના ભય જુગુપ્સા બંને સાથે મેળવતા બાર હેતુના ભાગા છત્રીસ હજાર જ થશે વધશે નહિ કારણ કે ભય કે જુગુપ્સા પરસ્પર વિરોધી નથી એટલે એક એક સાથે ગુણતા છત્રીસ હજાર જ થાય યુગલની જેમ પરસ્પર વિરોધિ હોય તો એટલે કે એક જીવને ભય હોય બીજા જીવને જુગુપ્સા હોય એટલે બે એ ગુણતા ભાગા વધે પરંતુ ભય અને જુગુપ્સા બંનેનો એક સમયે એક જીવને ઉદય હોઇ શકે છે તેથી તેના ભાગા વધશે નહિ

કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર યોગે। ઘટે છે આ હકીકત પહેલા યુક્તિ પૂર્વક કહેવાઇ છે તેથી કષાય સાથે ગુણુતા જે છત્રીસને। આવ્યા છે તેને દશને બદલે તેર યોગ સાથે ગુણુતા ૪૬૮૦૦ થાય[1] તથા તે પૂર્વોક્ત જઘન્ય દશ બધહેતુમા પૃથ્વીકાયાદિ છકાયમાથી કોઇપણ બેકાયને। વધ ગણીએ ત્યારે અગી હેતુ થાય અહિં એ ધ્યાનમા રાખવુ કે દશ હેતુમા એક કાયને। વધ છે અને એક કાયને। વધ મેળવવાને। છે કુલ બેકાયને। વધ લેવાને। છે છકાયના દ્વિક સયોગે ૧૫ ભગ થાય માટે કાયઘાતસ્થાને પદર મૂકવા, તેથી મિથ્યાત્વના પાચ ભેદ સાથે બેકાયની હિંસાના દ્વિક સયોગે થતા પદર ભાગા સાથે ગુણુતા ૭૫ થાય, તેને પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણુતા ૩૭૫ થાય, તેને બે યુગલ સાથે ગુણુતા ૭૫૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે ગુણુતા ૨૨૫૦ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે ગુણુતા ૯૦૦૦ થાય તેને દશ યોગ સાથે ગુણુતા ૯૦૦૦૦ ભાગા થાય સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે અગીઆર બધ હેતુના બે લાખ અઠાસીસો ૨૦૮૮૦૦ ભગ થાય આ પ્રમાણે અગીઆર બધહેતુના ભાગા કહ્યા હવે બાર હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત જઘન્ય દશ બધહેતુમા ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા બાર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભગ થાય અનતાનુબધિ અને ભય મેળવતા પણ બાર થાય અહિં અનતાનુબધિના ઉદયે યોગે। તેર લેવાના હોવાથી પહેલાની જેમ છેતાલીસ હજાર અને આઠમો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય અથવા અનતાનુબધિ અને જુગુપ્સા મેળવતા બાર થાય તેના પણ છેતાલીસ હજાર અને આઠમો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય અથવા એક કાયના સ્થાને ત્રણ કાયને। વધ લેતા બાર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સયોગે વીશ ભાગા થાય માટે કાયઘાતના સ્થાને વીશ મૂકવા, પછી અનુક્રમે ગુણાકાર કરવો તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વના પાચ ભેદોને કાયની હિંસાના ત્રિક સયોગે થતા વીશ ભાગા સાથે ગુણુતા સો ૧૦૦ ભાગા થાય, તેને પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણુતા પાચસો ૫૦૦ થાય તેને યુગલ સાથે

---

૧ અહિં ભાગા કરવા માટે ગુણાકારની જે ક્રમ કહ્યો છે તે ક્રમે ગુણાકાર કરના ભગ સખ્યા આવે છે એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ કે જ્યારે અનતાનુબધી મેળવવામા આવે ત્યારે દશ યોગને બદલે તેર યોગે। ગુણવા અને જ્યારે કાયને। વધ મેળવવામાં આવે ત્યારે જો બે કાય ગણીએ તો દ્વિક સયોગે પદર ભગ થાય માટે કાયાના સ્થાને છને બદલે પદર મૂકવા કાય ત્રણ ગણીએ ત્યારે ત્રિક સયોગે વીશ ભગ થાય માટે વીશ મૂકવા એ પ્રમાણે ચતુષ્ક સયોગે પદર, પચ સયોગે છ અને છ સયોગે એક ભગ થાય માટે તેટના તેટના મુકવા અનતાનુબધિ તથા કાય એમ બને જ્યારે મેળવ્યા હોય ત્યારે જેટલી કાયો લીધી હોય તેના ભાગાની સખ્યા કાયના સ્થાને મુકવી અને યોગ દશને બદલે તેર મુકી ગુણાકાર કરવો આ લક્ષ્યમા રાખવુ

ગુણતા એક હજાર ૧૦૦૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતા ત્રણ હજાર ૩૦૦૦ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે બાર હજાર ૧૨૦૦૦ થાય, તેને દશ યોગ સાથે ગુણતા એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભગ થાય અથવા ભય અને બે કાયની હિંસા લેતા બાર થાય તેના પૂર્વની જેમ નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભગ થાય અથવા અનતાનુબધિ અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ બાર થાય અહિં કાયની હિંસાના સ્થાને દ્વિક સયોગે થતા ૫૬૨ ભાગા મૂકવા અને અનતાનુબધિના ઉદય હોવાથી યોગો તેર લેવા અને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે પરસ્પર ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરતા એક લાખ સત્તરહજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુ સાત પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા પાચલાખ છેતાલીસ હજાર અને છસો ૫૪૬૬૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે બાર બધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે તેર હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બધહેતુમા ભય જુગુપ્સા અને અનતાનુબધિ એ ત્રણ મેળવતા તેર બધ હેતુ થાય અનતાનુબધિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર ગણવાના હોવાથી પહેલાની જેમ છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભગ થાય અથવા દશ બધહેતુમા જે એક કાય લીધેલી છે, તેને બદલે ચાર કાય લેતા એટલે કે દશ હેતુમા એક છે, અને ત્રણ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય, છ કાયના ચતુષ્ક સયોગી ૫૬૨ ભગ થાય માટે કાયવધ સ્થાને તે ૫૬૨ ભગ મૂકવા, ત્યાર પછી પૂર્વક્રમે વ્યવસ્થાપિત અંકોનો ગુણાકાર કરતા નેવુહજાર ૯૦૦૦૦ ભગ થાય અથવા ભય અને ત્રણ કાયની હિંસા લેતા પણ તેર હેતુ થાય છકાયના ત્રિક સયોગી વીશ ભાગા થતા હોવાથી કાય વધસ્થાને વીશ મૂકવા અને ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરતા એક લાખ વીસ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભગ થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાય મેળવતા પણ એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભગ થાય અથવા અનતાનુબધિ અને ત્રણ કાયનો વધ લેતા તેર હેતુ થાય પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક લાખ છપન્નહજાર ૧૫૬૦૦૦ ભગ થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને બેકાયની હિંસા લેતા તેર હેતુ થાય તેના નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભગ થાય, અથવા ભય અનતાનુબધિ અને બે કાય લેતા પણ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભગ થાય એ પ્રમાણે અનતાનુબધિ જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભગ થાય આ પ્રમાણે તેરબધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા આઠલાખ છપ્પન હજાર અને આઠસો ૮૫૬૮૦૦ થાય આ પ્રમાણે તેર બધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે ચૌદ બંધહેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા ચૌદ બંધહેતુ થાય છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાગા થાય માટે કાયના વધસ્થાને છ મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છત્રીસહજાર ૩૬૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ લેતા પણ ચૌદ હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો પરસ્પર ગુણાકાર કરતા નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભંગ થાય અથવા અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ ચૌદ થાય અનંતાનુબંધિના ઉદયે યોગો તેર હોય છે માટે યોગના સ્થાને તેર મૂકવા કાયના ચારના સંયોગે પંદર ભાગા થાય માટે કાયની હિંસાના સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક લાખ અને સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયને ગ્રહણ કરતા ચૌદ થાય કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભંગ થાય તેથી કાયની હિંસાના સ્થાને વીશ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસા લેતા ચૌદ થાય તેના પૂર્વવત્ એક લાખ અને છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાગા થાય, એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસાના પણ એક લાખ છપ્પન્ન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને બે કાયની હિંસા લેતા ચૌદ થાય તેના પૂર્વની જેમ—પૂર્વોક્ત વિધિને અનુસારે ગુણાકાર કરતા એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે ચૌદ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા આઠ લાખ બાશી હજાર ૮૮૨૦૦૦ થાય આ રીતે ચૌદ બંધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે પંદર બંધહેતુના ભાગા કહે છે—

પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં છએ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતા પંદર બંધ હેતુ થાય છ કાયનો છના સંયોગે એકજ ભંગ થાય માટે પૂર્વોક્ત અંકોમાં કાયની હિંસાને સ્થાને એક મૂકવો ત્યાર પછી અનુક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છ હજાર ૬૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને પાંચ કાયની હિંસા લેતા પણ પંદર હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે ગુણાકાર કરતા છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયની હિંસાના પણ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાગા થાય અથવા અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયની હિંસા લેતા પણ પંદર હેતુ થાય અહિં યોગો તેર લેવાના છે અને કાયની હિંસાના પાંચ સંયોગે છ ભાગા લેવાના છે યોગ અને કાયના સ્થાને તેર અને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે

અંકોનો ગુણાકાર કરતા છેતાલીસ હજાર આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ ૫૬ર હેતુ થાય તેના ભાગા નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ થાય અથવા ભય અનતાનુબધિ અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ ૫૬ર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનતાનુબધિ અને ચાર કાયની હિંસાના પણ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અનતાનુબધિ અને ત્રણ કાયની હિંસા લેતા ૫૬ર હેતુ થાય તેના એક લાખ છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે ૫૬ર હેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા છ લાખ અને અડતાલીસનો ૬૦૪૮૦૦ થાય આ પ્રમાણે ૫૬ર બધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે સોળ બધ હેતુના ભાગા કહે છે— પૂર્વોક્ત દશ બધ હેતુમા ભય અને છ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતા સોળ બધ હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમાનુસારે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છ હજાર ૬૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ છ હજાર ૬૦૦૦ ભાગા થાય અથવા અનતાનુબધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ થાય તેના ૫–૫–૧–૨–૩–૪–૧૩ આ ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠ્ઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભાગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાગા થાય. અથવા ભય અનતાનુબધિ અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ હેતુ થાય તેના છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનતાનુબધિ અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા પણ છેતાલીસ હજાર આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અનતાનુબધિ અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે સોળ હેતુ સાત પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા બે લાખ છાસઠ હજાર અને ચારસો ૨૬૬૪૦૦ થાય. આ રીતે સોળ બધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે સત્તર બધ હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ હેતુમા ભય જુગુપ્સા અને છ કાયની હિંસા મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છ હજાર ૬૦૦૦ ભગા થાય અથવા ભય અનતાનુબધિ અને છ કાયની હિંસા મેળવતા પણ સત્તર થાય તેના પૂર્વવત્ અઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનતાનુબધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ અઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અનતાનુબધિ અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા પણ સત્તર હેતુ થાય તેના છેતાલીસ હજાર અને અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે સત્તર બધ હેતુ ચાર પ્રકારે

થાય તેના કુલ ભાગા અડસઠ હજાર અને ચારનો ૬૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે સત્તર બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે અઢાર હેતુના કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ ભય જુગુપ્સા અને અનંતાનુબંધિ મેળવતાં અઢાર થાય તેના ભાગા અઠોતેરનો ૭૮૦૦ થાય અંકોનો ગુણાકાર કરતાં લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય હકીકત પહેલાં કહી છે તે પ્રમાણે લક્ષ્ય રાખી અંકોનો ગુણાકાર કરવો આ પ્રમાણે દશ હેતુથી આરંભી અઢાર હેતુના મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે કુલ ભાગા ચોત્રીસ લાખ સત્તોતેર હજાર અને છનો ૩૪૭૭૬૦૦ થાય ૯

હવે અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને જેટલા યોગો સંભવે છે તે કહે છે—

अणणुदयरहियमिच्छे जोगा दस कुणइ जन्न सो कालं।
अणउदओ पुण तदुवलग सम्मदिट्ठिस्स मिच्छुदए ॥१०॥

अनन्तानुबन्ध्युदयरहितमिथ्यादृष्टौ योगा दश करोति यतो न स कालम्।
अनन्तानुबन्ध्यनुदय पुन तदुद्वलकसम्यग्दृष्टे' मिथ्यात्वोदये ॥ १० ॥

અર્થ—અનન્તાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને યોગો દશ હોય છે, કારણકે તે તથાસ્વભાવે કાળ કરતો નથી મિથ્યાત્વીને અનંતાનુબંધિના ઉદયનો અભાવ અનંતાનુબંધિના ઉવેલનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્યારે મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થાય ત્યારે હોય છે

ટીકાનુ૦—અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને યોગો દશજ હોય છે શા માટે દશ યોગ હોય છે? મિથ્યાદૃષ્ટિને તો પૂર્વે તેર યોગો કહ્યા છે, તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે—અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાદૃષ્ટિ તથાસ્વભાવે મરતો નથી અને મરણ પામતો નહિ હોવાથી વિગ્રહગતિમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જેનો સંભવ છે તે કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો તેને હોતા નથી માટે દશ યોગોજ હોય છે વળી કહે છે કે—મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિનો અનુદય કેમ સંભવે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અનંતાનુબંધિનો અનુદય અનંતાનુબંધિનો ઉદ્વલક—ઉખેડનાર—સત્તામાંથી નાશ કરનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિને મિથ્યાત્વમોહનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે હોય છે તાત્પર્ય એ કે—જેણે અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કરી છે એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહના ઉદયથી પડી મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જાય અને ત્યાં બીજભૂત મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વડે અનંતાનુબંધિ બાંધે ત્યારે તેનો એક આવલિકા કાળ ઉદય હોતો નથી તેટલો કાળ દશ યોગજ હોય છે ૧૦

હવે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે દશથી સત્તર સુધિના બંધહેતુઓનો વિચાર કરે છે તેમા સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ સર્વથા નહ્રવતુ નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિને જે જઘન્યથી દશ બંધહેતુ કહ્યા છે તેમાથી મિથ્યાત્વરૂપ પ્રથમ પદ કાઢી નાખવુ શેષ પૂર્વે કહ્યા તેજ જઘન્ય પદ ભાવિ નવ હેતુઓ લેવા તેમા અનંતાનુબંધિ કષાય વધારવો એટલે સાસ્વાદને ઓછામા ઓછા દશ હેતુ થાય સાસ્વાદન ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે કારણ કે તેના વિના સાસ્વાદનજ ઘટતુ નથી માટે જ્યારે અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર સંભવે છે એ પહેલાજ કહ્યુ છે તેથી યોગના સ્થાને તેરનો અંક સ્થાપવો એટલે અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી—ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાચ, કાયના વધના સ્થાને તેના સંયોગી ભાગાઓ, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને ત્રણ, યુગલના સ્થાને બે, અને યોગના સ્થાને તેર આ પ્રમાણે અંકો મૂકવા હવે અહિં જે વિશેષ છે તે કહે છે—

सासायणम्मि रुव चय वेयहयाण नियगजोगाण ।
जम्हा नपुसउदए वेउव्वियमीसगो नत्थि ॥ ११ ॥

सास्वादने रूप त्यज वेदाहतेभ्यो निजकयोगेभ्यः ।
यस्मान्नपुसकोदए वैक्रियमिश्रको नास्ति ॥ ११ ॥

અર્થ—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્તી યોગોને વેદ સાથે ગુણતા જે આવે તેમાથી એક રૂપ કાઢી નાખવુ કારણ કે નપુંસક વેદના ઉદયે વૈક્રિયમીશ્ર યોગ હોતો નથી

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જેટલા યોગો હોય તે યોગો સાથે પહેલા વેદોનો ગુણાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેમાથી એક રૂપ ઓછુ કરવુ તાત્પર્ય એ કે એક એક વેદના ઉદયે ક્રમપૂર્વક તેર યોગો પ્રાય સંભવે છે જેમ કે—પુરૂષવેદના ઉદયે ઔદારિક વૈક્રિય આદિ કાયાના યોગો તથા મનોયોગના ચાર, અને વચનયોગના ચાર ભેદો સંભવે છે તેમજ સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયે પણ સંભવે છે માટે ત્રણ વેદને તેર સાથે ગુણતા ઓગણચાળીસ થાય તેમાથી એક રૂપ દૂર કરવુ એટલે શેષ આડત્રીસ રહે હવે અહિં શંકા થાય કે પહેલા વેદ સાથે યોગોનો ગુણાકાર કરી તેમાથી એક સંખ્યા ઓછી કેમ કરી? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નપુંસકવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી કારણ કે અહિં વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ કાર્મણ સાથે વિવક્ષ્યો છે નપુંસક વેદનો ઉદય છતા વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ નરકગતિમાજ હોય છે અન્યત્ર ક્યાય હોતો નથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઇને

કોઈપણ આત્મા નરકગતિમા જતો નથી માટે વેદ સાથે યોગોનો ગુણાકાર કરી એક સખ્યા ઓછી કરવાનું કહ્યુ છે એટલાજ માટે અહિ પહેલા વેદ સાથે યોગોને ગુણી, તેમાથી એકરૂપ ઓછુ કરવુ અને ત્યાર પછી શેષ અકોનો ગુણાકાર કરવો જો એમ ન કરીએ તો જેટલા થતા હોય તેટલા નિશ્ચિત ભાગાની સખ્યાનુ જ્ઞાન સુખપૂર્વક ન થાય અહિ અકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી—પહેલા ત્રણ વેદ મૂકના, ત્યાર પછી તેર યોગો મૂકવા ત્યાર પછી છ કાય, ત્યાર પછી પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, ત્યાર પછી બે યુગલ, ત્યાર પછી ચાર કષાય મૂકવા સ્થાપના આ પ્રમાણે—૪-૨-૫-૬-૧૩-૩ આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને ગુણવા એટલે ઓગણચાળીસ ૩૯ થાય તેમાથી એક રૂપ ઓછુ કરતા આડત્રીસ ૩૮ રહે તે આડત્રીસે ભાગા છએ કાયના વધમા ઘટે છે જેમ કે—કોઈ સત્યમનોયોગી પુરૂષવેદી પૃથ્વીકાયનો વધ કરનાર હોય, કોઈ સત્યમનોયોગી પુરૂષવેદી અપ્કાયનો વધ કરનાર હોય, એ પ્રમાણે તેઉકાયાદિનો વધ કરનાર પણ હોય એ પ્રમાણે અસત્યમનોયોગાદિ દરેક યોગ અને દરેક વેદ સાથે યોગ કરવો તેથી આડત્રીસને છએ ગુણતા બસો અઠ્ઠાવીસ ૨૨૮ થાય તે બસો અઠ્ઠાવીસે એક એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય છે માટે તેને પાચે ગુણતા અગીઆરસો અને ચાળીસ ૧૧૪૦ ભાગા થાય તે અગીઆરસો ચાલીસ હાસ્યરતિના ઉદય વાળા બીજા તેટલાજ શોક અરતિના ઉદયવાળા હોય છે માટે તેને બેએ ગુણતા બાવીસસો અને એશી ૨૨૮૦ ભાગ થાય તે બાવીસસો અને એશી જીવો ક્રોધના ઉદયવાળા હોય તેટલાજ બીજા માનના ઉદયવાળા હોય, તેટલાજ માયા અને લોભના ઉદયવાળા હોય છે, માટે તેને ચારે ગુણતા એકાણુસો અને વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય, આટલા ભાગા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે દશ બધહેતુના થાય હવે પછી પણ અંકોનો ક્રમપૂર્વક ગુણાકાર ઉપર કહ્યો તે પ્રમાણે સમજવો

હવે અગીઆર બધ હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બધહેતુમા જે એક કાયનો વધ ગણેલો છે તેને બદલે બે કાયનો વધ લેતા અગીઆર હેતુ થાય છ કાયના દ્વિકસયોગી પદર ભાગા થાય તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે પદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા બાવીસ હજાર અને આઠસો ભાગા ૨૨૮૦૦ થાય અથવા તે પૂર્વોક્ત દશ હેતુમા ભય ઉમેરતા અગીઆર થાય ભય ઉમેરતા ભાગાની સખ્યા વધશે નહિ માટે પૂર્વવત્ એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર હેતુના પણ એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય સરવાળે અગીઆર બધ હેતુના એકતાલીસ હજાર અને ચાલીસ ૪૧૦૪૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે બાર હેતુના ભાગા કહે છે— પૂર્વોક્ત દશ બધ હેતુમા એક કાયના બદલે ત્રણ કાય લેતા બાર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સયોગે વીશ ભગ થાય તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે વીશ મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વવત્ અંકોને ગુણતા ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને બે કાયનો વધ લેતા પણ બાર થાય તેના બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બેકાયનો વધ લેતા પણ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભગ થાય અથવા ભય જુગુપ્સા એ બે મેળવતા પણ બાર હેતુ થાય તેના એકાણુસો અને વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા પચાશી હજાર એકસો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે તેર હેતુના ભાગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બધ હેતુમા એક કાયના સ્થાને ચાર કાયનો વધ લેતા તેર બધ હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સયોગે પદર ભાગા થાય છે તેથી કાયના સ્થાને ૫દર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બાવી હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય તેના ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયના વધના તેર હેતુના પણ ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે તેર બધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા એક લાખ અને ચોસઠસો ૧૦૬૪૦૦ થાય આ પ્રમાણે તેર બધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે ચૌદ હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બધ હેતુમા પાચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા ચૌદ હેતુ થાય છ કાયના પાચના સયોગે છ ભાગા થાય તે છ ભાગા કાયવધના સ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકાણુસો અને વીસ ૯૧૨૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય તેના પણ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય કાયવધ સ્થાને ત્રિક સયોગો થતા વીશ ભગ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા ત્રીશ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે ચૌદ બધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા પચાસી હજાર એક સો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે પંદર હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ મેળવતા પંદર હેતુ થાય છ કાયના વધનો ભાગો એક થાય તે એક ભાગો કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ પંદર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એકાણુંસો વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય. અથવા જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પંદર હેતુ થાય તેના પણ એકાણુંસો વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પંદર થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાગા થાય તે પંદર ભાગા કાયવધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા બેતાલીસ હજાર પાંચસો અને સાઠ ૪૨૫૬૦ થાય આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતા સોળ બંધહેતુ થાય તેના પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા પાંચ કાયનો વધ મેળવતા સોળ હેતુ થાય તે છ કાયના પંચ સંયોગી છ ભાગા થાય તે છ ભાગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકાણુંસો વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે સોળ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા બાર હજાર એકસો અને સાઠ ૧૨૧૬૦ થાય આ પ્રમાણે સોળ બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે સત્તર બંધ હેતુના ભાગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં ભય જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા સત્તર બંધ હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે ગુણાકાર કરતા પંદરસો અને વીશ ૧૫૨૦ ભાગા થાય સઘળા મળી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુના ભાગા ત્રણ લાખ ત્યાસી હજાર અને ચાલીસ ૩૮૩૦૪૦ થાય

આ પ્રમાણે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા હવે મિશ્ર ગુણસ્થાનકના નવથી સોળ સુધિના બંધ હેતુના ભાગા કહે છે—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જઘન્યપદે જે દશ બંધ હેતુ કહ્યા છે તેમાંથી અનંતાનુબંધિ કાઢી નાખતા શેષ નવ હેતુઓ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે ઓછામાં ઓછા હોય છે અનંતાનુબંધિનો ઉદય બેજ ગુણઠાણા સુધિ હોય છે માટે અહિં તેને કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે તથા મિશ્રદૃષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થા સંભવિ ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ યોગો પણ તેને ઘટતા નથી માટે અહિં દશ યોગોજ સંભવે છે એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવિ યોગ સ્થાને દશ, કષાય

સ્થાને ચાર વેદસ્થાને ત્રણ, યુગલ સ્થાને બે, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાચ, કાયના વધના સ્થાને છ મૂકવા ૧૦-૪-૩-૨-૫-૬ આ અકોને ક્રમશ ગુણતા મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવ બધ હેતુના બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય તેજ નવ હેતુમા બે કાયનો વધ ગણતા દશ હેતુ થાય અહિં છ કાયના દ્વિક સયોગે ૧૫ પદર ભગ થાય માટે કાયના વધના સ્થાને છને બદલે ૧૫ મૂકવા ત્યાર પછી અકોને અનુક્રમે ગુણતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય અથવા [1]ભય મેળવતા પણ દશ થાય તેના પૂર્વવત્ બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા દશ બધ હેતુના પણ બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે દશ બધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા બત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૨૪૦૦ થાય આ પ્રમાણે દશ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે અગીઆર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બધહેતુમા ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા અગીઆર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સયોગે વીશ ભાગા થાય માટે કાયના વધના સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતા અગીઆર થાય છ કાયના દ્વિકસયોગે ૧૫ ભાગા થાય તે કાયના સ્થાને મૂકવા ત્યાર પછી અકોનો ક્રમશ ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય એ રીતે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ અગીઆર હેતુના અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા અડસઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમા ચાર કાયનો વધ મેળવતા બાર હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સયોગે ૧૫ હેતુ થાય માટે કાયની હિંસાના સ્થાને પદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર

---

૧ ભય જુગુપ્સા મેળવતા ભાગા વધશે નહિ, પરતુ કાયો મેળવતા ભાગા વધશે ત્યારે બે કાય ગણવામા આવી હોય ત્યારે તેના ૧૫ પદર ભાગા થાય માટે પૂર્વોક્ત અકસ્થાપનામા કાયની હિંસાને સ્થાને ૧૫ મૂકી અકોનો ગુણાકાર કરવો એ પ્રમાણે જ્યારે ત્રણ ચાર પાચ કે છ કાયો ગણવામા આવી હોય ત્યા તેના અનુક્રમે વીશ ૧૫ ૬ અને એક ભાગા કાયની હિંસાને સ્થાને મૂકી અકોનો અનુક્રમે ગુણાકાર કરવો બીજા કોઈ અકો આ ગુણાકારે ફેરવવાના નથી

૨ અહિં ચાર કાયનો વધ મેળવતા નો તાત્પર્ય એ સમજવાનો છે કે પૂર્વોક્ત નવ આદિ હેતુમા એક ગાય તો છે અને નવી ત્રણ કાય મેળવવાની છે કુલ ચાર કાય ગણવાની છે પરતુ ચાર નવિ કાય મેળવિ કુલ પાચ ગણવાની નથી કારણ કે તેમ કરતા હેતુ વધી જાય આ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવુ

૧૮૦૦૦ ભાગા થાય. અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ બાર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સયોગે વીશ ભગ થાય માટે કાયસ્થાને વીશ મૂકી ક્રમશ અંકોને ગુણતા ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાય મેળવતા બાર હેતુના પણ ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ બાર થાય તેના પૂર્વવત્ અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા ચોરાશી હજાર ૮૪૦૦૦ થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે તેર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમા પાચ કાયનો વધ મેળવતા તેર હેતુ થાય છ કાયના પાચના સયોગે છ ભાગા થાય તે છ ભાગા કાયના વધસ્થાને મૂકી અંકોનો ક્રમપૂર્વક ગુણાકાર કરતા બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય ચારના સયોગે કાયના પદર ભાગા થાય તે પદર ભગ કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાય મેળવતા તેર હેતુના પણ અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સયોગે વીશ ભગ થાય કાય વધસ્થાને તે વીશ ભગ મૂકી ક્રમશ અંકોને ગુણતા ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે તેર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા સડસઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય આ પ્રમાણે તેર હેતુના ભાગા કહ્યા,

હવે ચૌદ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બધ હેતુમા છ કાયનો વધ મેળવતા ચૌદ હેતુ થાય છ કાયનો છના સયોગે એકજ ભગ થાય કાયના વધના સ્થાને તે એક અંક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણતા બારસો ૧૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને પાચ કાય મેળવતા પણ ચૌદ થાય કાયના પચ સયોગી છ ભાગા થાય તે છ ભાગા કાયની હિંસાને સ્થાને મૂકી ક્રમશ. અંકોનો ગુણાકાર કરતા બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાચ કાય મેળવતા ચૌદ હેતુના પણ બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ હેતુ થાય અહિ કાયના વધના સ્થાને પદરનો અંક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા તેત્રીસ હજાર અને છસો ૩૩૬૦૦ થાય આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે પદર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમા ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતા પદર હેતુ થાય છ કાયનો છ સયોગી એક ભગ થાય કાયની

હિંસાના સ્થાને તે એક ભગ મૂકી પૂર્વોક્ત અંકોનો ગુણાકાર કરતા બારસો ૧૨૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા ૫૬૨ હેતુના-પણ ૧૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા ૫૬૨ થાય છ કાયના ૫ચ સયોગી છ ભાગા થાય તે છ ભાગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકી અનુક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાગા થાય, આ પ્રમાણે ૫૬૨ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા છન્નુસો ૯૬૦૦ થાય. આ પ્રમાણે ૫૬૨ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે સોળ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બધહેતુમા ભય જુગુપ્સા અને છએ કાયનો વધ મેળવતા સોળ હેતુ થાય છ કાયનો છના સયોગે એક ભગ થાય તે એક ભગ કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકી ક્રમશ અંકોને ગુણતા બારસો ૧૨૦૦ ભાગા થાય મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવથી અગીઆર બધહેતુના કુલ ભાગા ત્રણ લાખ અને ચોવીસસો ૩૦૨૪૦૦ થાય ૧૧

આ પ્રમાણે મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકના બધહેતુ કહ્યા હવે અવિરતિ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવથી સોળ બધહેતુ હોય છે તેના ભાગા કહેવાની શરૂઆત કરતા પહેલા યોગ આશ્રયી વિશેષ છે તે કહે છે—

चत्तारि अविरए चय थीउदए विउव्विमीसकम्मइया।
इत्थिनपुसगउदए ओरालियमीसगो नत्थि ॥१२॥

चत्वारि अविरते त्यज स्त्रीउदये वैक्रियमिश्रकार्मणौ ।
स्त्रीनपुमकोदए औदारिकमिश्रको नास्ति ॥ १२ ॥

અર્થ—વેદ સાથે યોગોને ગુણી તેમાથી ચાર રૂપ કાઢી નાખવા કારણકે સ્ત્રીવેદને ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી, અને સ્ત્રીવેદ તથા નપુસકવેદના ઉદયે ઔદારિકમિશ્ર યોગ હોતો નથી

ટીકાનુ૦—વેદ સાથે પોતાના યોગોનો ગુણાકાર કરવો એ પૂર્વની ગાથા માથી લેવાનુ છે તેથી તેનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે પહેલા વેદ સાથે યોગોને ગુણી જે સખ્યા આવે તેમાથી ચાર રૂપ ઓછા કરવા ચારરૂપ શા માટે ઓછા કરવા? તેનુ કારણ કહે છે—આ ગુણ સ્થાનકે સ્ત્રીવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગો હોતા નથી કારણ કે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ કાયયોગી સ્ત્રીવેદીમા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઈ પણ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી, કેમકે ચતુર્થ ગુણસ્થાનક લઈને જનાર આત્મા પુરૂષ થાય છે, સ્ત્રી થતો નથી સપ્તતિકા ચુર્ણિમા વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગી અને કાર્મણકાયયોગી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સબધે વેદમા ભાગાનો વિચાર કરતા

મેળવતા દશ હેતુ થાય છ કાયના દ્વિક સંયોગે ૫ંદર ભાગા થાય માટે કાયસ્થાને ૫ંદર મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય મેળવતા દશ થાય તેના ભાગા પૂર્વવત્ ચોરાશીસો ૮૪૦૦ થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા પણ દશ બંધહેતુના ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે દશ બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા સાડત્રીશ હજાર અને આઠસો ૩૭૮૦૦ થાય આ રીતે દશ બંધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે અગીઆર બંધ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમા ત્રણ કાયનો વધ લેતા અગીઆર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભાગા થાય માટે કાયને સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણુતા અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ અગીઆર થાય બે કાયનો વધ ગણીએ ત્યારે કાય સ્થાને ૫ંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરવો તેના પૂર્વવત્ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા અગીઆર હેતુના પણ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ ચોરાશીનો ૮૪૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા અઠોતેર હજાર અને ચારનો ૭૮૪૦૦ થાય અગીઆર બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમા ચાર કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા બાર હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે ૫ંદર હેતુ થાય માટે કાયસ્થાને ૫ંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ બાર થાય અહિં કાય સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠાવીશ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જુગુપ્સા મેળવતા બાર હેતુના પણ અઠાવીશ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા બાર હેતુ થાય અહિં કાયસ્થાને ૫ંદર મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા પૂર્વવત્ એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા અઠાણું હજાર ૯૮૦૦૦ થાય બાર બંધ હેતુ કહ્યા

હવે તેર બંધ હેતુઓનો વિચાર કરે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમા પાંચ કાયનો વધ લેતા તેર હેતુ થાય છ કાયના પંચ સંયોગે છ ભાગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણુતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાગા થાય અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય

ત્યા કાયસ્થાને ૫દર મૂકી અ કોનો ગુણાકાર કરતા એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા તેર હેતુના પણ એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય અહિં કાયસ્થાને ત્રિક સયોગી વીશ ભાગા મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અ કોનો ગુણાકાર કરતા અઠાવીશ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે તેર બધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા અઠો તેર હજાર અને ચારનો ૭૮૪૦૦ થાય આ પ્રમાણે તેર હેતુઓ કહ્યા

હવે ચૌદ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમા છ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા ચૌદ હેતુ થાય છ કાયનો છ સયોગિ એકજ ભગ થાય કાય વધસ્થાને તે એક ભગ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાગા થાય અથવા પાચ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા ચૌદ હેતુ થાય અહિં કાય સ્થાને છ મૂકી અ કોનો ગુણાકાર કરતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાગા થાય એ પ્ર માણે જુગુપ્સા અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા ચૌદ હેતુના પણ ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય અહિં કાયસ્થાને ૫દર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અ કોનો ગુણાકાર કરતા એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે ચૌદ બધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા ઓગણચાળીશ હજાર અને બસો ૩૯૨૦૦ થાય ચૌદ હેતુ કહ્યા

હવે ૫દર હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમા ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતા ૫દર થાય અહિં કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુ ણાકાર કરતા ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાય મેળવતા ૫દર હેતુના પણ ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા પણ ૫દર હેતુ થાય અહિં કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે ૫દર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા અગીઆર હજાર અને બસો ૧૧૨૦૦ થાય ૫દર હેતુઓ કહ્યા

હવે સોળ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમા ભય જુગુપ્સા અને છ એ કાય મેળવતા સોળ હેતુ થાય અહિં છ કાયનો ષટ્ક સયોગી એક ભગ થતો હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતા ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવ બધ હેતુથી આરભી સોળ હેતુ સુધીના કુલ ભાગા ત્રણ લાખ બાવન હજાર અને આઠસો ૩૫૨૮૦૦ થાય અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે બધ હેતુઓના ભાગા કહ્યા

હવે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુ કહે છે—દેશવિરતિ ગુણઠાણે જઘન્ય આઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ બંધ હેતુ હોય છે તેમા દેશવિરતિ શ્રાવક ત્રસકાયની અવિરતિથી વિરમ્યો હોવાથી હિંસા પાચ કાયની હોય છે તેના દ્વિક સંયોગે દશ, ત્રિક સંયોગે દશ ચતુષ્ક સંયોગે પાચ, અને પંચ સંયોગે એક એ પ્રમાણે ભાગા થાય છે એટલે જેટલા કાયની હિંસા આઠ આદિ હેતુમા લીધી હોય તેના સંયોગે જેટલા ભાગા થાય તેટલા ભાગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકવા તથા આ ગુણઠાણે ઔદારિકમિશ્ર કાર્મણ અને આહારક દ્વિક એ ચાર યોગો નહિ હોવાથી શેષ અગીયાર યોગો હોય છે આ ગુણસ્થાનક પર્યાપ્તાવસ્થામા જ હોવાથી ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી અને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ પણ હોતા નથી જઘન્યપદ ભાવિ આઠ બંધ હેતુ આ પ્રમાણે હોય છે—પાચ કાયમાથી કોઈ પણ એક કાયનો વધ, પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાથી કોઇ પણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયનો અહિં અભાવ હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલનના કોઈ પણ ક્રોધાદિ બે કષાય, અને અગીઆર યોગમાથી કોઈ પણ એક યોગ એમ એકસમયે એક જીવને આઠ બંધ હેતુ હોય છે તથા પાચ કાયના એક એક સંયોગે પાચ ભાગા થાય છે માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પાચ સ્થાપવા, તેમ જ ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાચ, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને અગીઆર ૧૧-૪-૩-૨-૫-૫ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાગા ઉત્પન્ન થાય છે ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો-કોઇ પણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ વાળા કોઈ પણ કાયનો વધ કરનાર હોય છે માટે પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે પાચ કાયને ગુણતા પચીસ ૨૫ થાય, તે પચીસ હાસ્ય રતિના ઉદય વાળા અને બીજા પચીસ શોક અરતિના ઉદય વાળા હોય છે માટે પચીસને બે યુગલ સાથે ગુણતા પચાસ થાય, તે પચાસ પુરૂષ વેદના ઉદય વાળા બીજા પચાસ સ્ત્રીવેદના અને ત્રીજા પચાસ નપુંસક વેદના ઉદય વાળા હોય છે માટે પચાસને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતા એકસો પચાસ ૧૫૦ ભાગા થાય તે એકસો પચાસ ક્રોધ કષાયી બીજા તેટલા જ માન કષાયી તેટલા જ માયા અને તેટલા જ લોભ કષાયી હોય છે માટે એકસો પચાસને ચાર કષાય સાથે ગુણતા છસો ભંગ થાય, તે છસો સત્યમનોયોગી બીજા છસો અસત્યમનોયોગિ એ પ્રમાણે અગીઆર યોગો તેઓને હોવાથી છસો ને અગીઆર યોગો સાથે ગુણતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય આ રીતે આઠનો બંધહેતુ એક સમયે અનેક જીવો આશ્રયી છાસઠસો પ્રકારે થાય છે આઠ બંધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે નવ હેતુના કહે છે—તે આઠ બધ હેતુમા એકાયનો વધ ગ્રહણ કરતા નવ બધ હેતુ થાય પાચ કાયના દ્વિક સયોગે દશ ભગ થાય માટે કાય વધ સ્થાને દશ મૂકી ક્રમશ અંકોનો ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય મેળવતા પણ નવ થાય અહિં તો કાય વધસ્થાને પાચજ મૂકતા તેના ભાગા પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા નવ બધ હેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે નવ બધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા છવીસ હજાર અને ચારસો ૨૬૪૦૦ થાય નવ બધ હેતુઓ કહ્યા

હવે દશ બધ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોકત આઠ બધહેતુમા ત્રણ કાયનો વધ લેતા દશ હેતુ થાય પાચ કાયના ત્રિક સયોગે દશ ભાગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને દશનો આક મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભગ થાય અથવા બે કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ દશ થાય અહિં પણ કાયની હિંસાના સ્થાને પાચ કાયના દ્વિક સયોગિ દશ ભગ થતા હોવાથી દશ ભાગા મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવવા દશ બધ હેતુના પણ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા પણ દશ બધ હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય આ પ્રમાણે દશ બધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા છેતાલીસ હજાર અને બસો૪૬૨૦૦ થાય દશ બધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે અગીઆર બધહેતુના ભાગા કહે છે—તે પૂર્વોકત આઠ બધ હેતુમા ચાર કાયનો વધ લેતા અગીઆર થાય પાચ કાયના ચતુષ્ક સયોગિ પાચ ભાગા થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાચ મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા અગીઆર થાય અહિં કાયની હિંસાના સ્થાને દશ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર હેતુના પણ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ અગીઆર થાય, અહિં પણ કાયની હિંસાના સ્થાને દશજ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગા થાય આ રીતે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા છેતાલીસ હજાર અને બસો ૪૬૨૦૦ થાય અગીઆર બધ હેતુ કહ્યા

હવે બાર હેતુ કહે છે—તે પૂર્વોકત આઠ હેતુમા પાચ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતા બાર હેતુ થાય પાચ કાયનો પચસયોગિ એકજ ભગ થતો

હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને તે એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણતા તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ ભાગા થાય અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતા બાર થાય અહિં પાચ કાયના ચતુષ્ક સંયોગિ પાચ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાચ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા બાર હેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય અથવા ત્રણ કાયનો વધ ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા પણ બાર હેતુ થાય પાચ કાયના ત્રિક સંયોગે દશ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને દશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ભાગા થાય આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા સત્તાવીસ હજાર સાતસો અને વીશ ૨૭૭૨૦ થાય બાર બંધહેતુ કહ્યા

હવે તેર બંધહેતુ વિચારે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમા પાચકાયનો વધ અને ભય મેળવતા તેર બંધહેતુ થાય પાચકાયનો પંચસંયોગિ એક ભંગ થતો હોવાથી કાયના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત અંકોનો ક્રમશઃ ગુણાકાર કરતા ભાગા તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાચ કાયનો વધ મેળવતા તેર બંધ હેતુના પણ તેરસો વીશ ૧૩૨૦ ભાગા થાય અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા તેર હેતુ થાય અહિં કાયસ્થાને પાચ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાગા થાય, આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા બાણુસો અને ચાળીસ ૯૨૪૦ થાય તેર બંધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે ચૌદ હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધ હેતુમા પાચ કાયનો વધ ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા ચૌદ બંધહેતુ થાય અહિં પાચ કાયનો પંચ સંયોગિ એક ભંગ થતો હોવાથી કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ભાગા તેરસો વીસ ૧૩૨૦ થાય આ પ્રમાણે દેશ વિરતિ ગુણસ્થાનકે આઠથી ચૌદ સુધિના બંધહેતુના કુલ ભાગા એક લાખ ત્રેસઠ હજાર છસો અને એંશી ૧૬૩૬૮૦ થાય ૧૨

આ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુ કહ્યા હવે પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના પાચથી સાત સુધિના બંધ હેતુના ભાગા કહેતા પહેલા યોગના સંબંધમા પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જે વિશેષ છે તે કહે છે—

दोरूवाणि पमत्ते चयाहि एगं तु अप्पमत्तंमि।
जं इत्थिवेयउदए आहारगमीसगा नत्थि ॥ १३ ॥

द्वे रूपे प्रमत्ते त्यज एकं तु अप्रमत्ते ।
यस्मात् स्त्रीवेदोदये आहारकमिश्रकौ न सन्ति ॥ १३ ॥

અર્થ—વેદસાથે યોગનો ગુણાકાર કરી તેમાથી પ્રમત્ત ગુણઠાણે બે રૂપનો અને અપ્રમત્ત ગુણઠાણે એક રૂપનો ત્યાગ કરવો કારણ કે સ્રીવેદનો ઉદય છતા પ્રમત્તે આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ અને અપ્રમત્તે આહારક કાયયોગ હોતો નથી

ટીકાનુ૦—જો કે આ ગાથામા વેદસાથે યોગોને ગુણવાનું કહ્યુ નથી છતા પહેલાની ગાથામાથી તેની અનુવૃત્તિ લેવાની છે તેથી અહિં પદોનો આ પ્રમાણે સમન્વય કરવો-પ્રમત્તસયત અને અપ્રમત્ત સયત ગુણઠાણે પહેલા વેદસાથે તે તે ગુણઠાણે જેટલા યોગો હોય તેનો ગુણાકાર કરવો ગુણીને જે આવે તેમાથી પ્રમત્ત સયતે બે રૂપ ઓછા કરવા અને અપ્રમત્ત સયતે એકરૂપ ઓછુ કરવુ બે અને એક રૂપ શા માટે ઓછુ કરવુ તેનુ કારણ કહે છે—સ્રીવેદનો ઉદય છતા આહારક કાયયોગ અને આહારકમિશ્ર કાયયોગ એ બે યોગ હોતા નથી કેમકે સ્રીઓને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અસભવ છે, ચૌદપૂર્વના જ્ઞાનવિના કોઇને આહારકલબ્ધિ હોતિ નથી ચૌદ પૂર્વનુ અધ્યયન શા માટે હોતુ નથી ? તો કહે છે—સ્રીઓને દૃષ્ટિવાદના અધ્યયનનો નિષેધ કર્યો છે માટે શાસ્રમા કહ્યુ છે કે—સ્રીઓ સ્વભાવે તુચ્છ છે, અભિમાન બહુલતાવાળી છે ચપળ છે, ધીરજ વિનાની છે એટલે જીરવિ શકતિ નથી, અથવા બુદ્ધિવડે મદ છે માટે અતિશયવાળા જેની અદર અધ્યયનો રહેલા છે, તે દૃષ્ટિવાદના અધ્યયનનો સ્રીઓને નિષેધ કર્યો છે' માટે પ્રમત્ત સયતને વેદસાથે પોતાના યોગોનો ગુણાકાર કરી સ્રીવેદે આહારકયોગ અને સ્રીવેદે આહારકમિશ્રયોગ એ બે ભાગા કાઢી નાખવા તથા અપ્રમત્ત સયતને સ્રીવેદે આહારકકાયયોગ એક ભગ ઓછો કરવો વૈક્રિય અને આહારક લબ્ધિવાળા પ્રમત્ત સયત મુનિઓ લબ્ધિનો પ્રયોગ અહિં કરતા હોવાથી તેને વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે પરતુ તે લબ્ધિ પ્રમત્ત સયતે વિકુર્વિ તે તે શરીર યોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી અપ્રમત્ત સયતે જતા હોવાથી ત્યા વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગો હોતા નથી આરભકાળે અને ત્યાગકાળે મિશ્ર પણ હોય છે તે બને વખતે પ્રમત્ત ગુણઠાણુજ હોય છે માટે અપ્રમત્તે એક ભગ ઓછો કરવાનુ કહ્યુ છે

પ્રમત્ત સયતે જઘન્ય પદે પાચ બધ હેતુઓ આ પ્રમાણે હોય છે—અહિં સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિઓ હોવાથી મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ સર્વથા હોતિ નથી કષાય અને યોગ એ બે જ હેતુઓ હોય છે માટે બે યુગલમાથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાથી એક વેદ, ચાર સજ્વલન કષાયમાથી એક ક્રોધાદિ કષાય, અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગવિના શેષ તેર યોગમાથી એક યોગ એ પ્રમાણે પાચ બધહેતુઓ હોય છે માટે અહિં વેદના સ્થાનને ત્રણ યોગના સ્થાને તેર યુગલના સ્થાને બે અને કષાયના સ્થાને ચારનો અક મૂકી

ક્રમશ અંકોનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—પહેલા ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને ગુણવા, ગુણતા ઓગણચાળીસ ૩૯ થાય તેમાથી બે ૩૫ બો છા કરવા એટલે શેષ સાડત્રીશ ૩૭ રહે તેને બે યુગલ સાથે ગુણવા એટલે ચુમ્મોત્તેર ૭૪ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે ગુણવા એટલે બસો છન્નુ ૨૯૬ ભાગા થાય આ પ્રમાણે પાચ બધ હેતુના અનેક જીવો આશ્રયી બસો છન્નુ ભાગા થાય

હવે છ બધ હેતુ કહે છે—તે પાચમા ભય મેળવતા છ બધ હેતુ થાય ત્યા પણ તેજ બસો છન્નુ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા છ હેતુના પણ બનો છન્નુ ભાગા થાય. કુલ છ બધ હેતુના પાચસો બાણુ ૫૯૨ ભાગા થાય

હવે સાત બધહેતુ કહે છે—પૂર્વોક્ત પાચ હેતુમા ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા સાત હેતુ થાય તેના પણ તેજ બનો છન્નુ ૨૯૬ ભાગા થાય સઘળા મળી પ્રમત્ત સયત ગુણઠાણે અગીઆરસો અને ચોરાશી ૧૧૮૪ ભાગા થાય

અપ્રમત્ત સયત ગુણઠાણે પણ પાચથી સાત સુધિ બધ હેતુઓ હોય છે તેમા પાચ આ પ્રમાણે—ત્રણ વેદમાથી એક વેદ, કાર્મણ ઔદારિક મિશ્ર વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર સિવાય અગીઆર યોગમાથી કોઈપણ એક યોગ, બે યુગલમાથી એક યુગલ અને સજ્વલન ચાર કષાયમાથી કોઈપણ એક કષાય એમ ઓછામા ઓછા પાચ બધ હેતુઓ હોય છે અહિ વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને અગીઆર, યુગલના સ્થાને બે, અને કષાયના સ્થાને ચાર, ૪-૨-૧૧-૩ એ પ્રમાણે અંકો મૂકવા તેમા પહેલા વેદ સાથે યોગનો ગુણાકાર કરવો એટલે તેત્રીસ ૩૩ થાય તેમાથી અહિ સ્ત્રી વેદોદયે આહારક કાયયોગ નથી હોતો માટે એક ભાંગો ઓછો કરવો એટલે શેષ બત્રીસ ૩૨ રહે તે બત્રીસ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા અને બીજા બત્રીસ શોક અરતિના ઉદયવાળા હોવાથી બે યુગલ સાથે ગુણતા ચોસઠ થાય તે ચોસઠ ક્રોધ કષાયિ બીજા ચોસઠ માન કષાયિ એ પ્રમાણે ત્રીજા અને ચોથા ચોસઠ ચોસઠ માયા અને લોભ કષાયિ હોવાથી ચોસઠને ચાર કષાય સાથે ગુણતા બસો છપ્પન ૨૫૬ થાય આટલા અપ્રમત્ત સયતે પાચ બધ હેતુના ભાગા થાય તે પાચમા ભય મેળવતા છ થાય ત્યા પણ બસો છપ્પન ૨૫૬ ભાગાજ થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા પણ છ થાય તેના પણ તેટલાજ ૨૫૬ ભાગા થાય છ બધ હેતુના સઘળા મળી પાચસો બાર ૫૧૨ ભાગા થાય તથા તે પાચમા ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા સાત હેતુ થાય તેના પણ બસો છપ્પન ૨૫૬ ભાગા થાય. અપ્રમત્ત સયત ગુણઠાણે સઘળા મળી એક હજાર અને ચોવીસ ૧૦૨૪ ભાગા થાય અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના બધ હેતુ કહ્યા

હવે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના બધહેતુઓ કહે છે—અપૂર્વકરણે યોગો નવ

હોય છે કારણકે અહિ વૈક્રિય અને આહારક એ બે કાયયોગ પણ હોતા નથી અહિં જઘન્યપદે પાંચ બંધ હેતુઓ હોય છે અને તે આ—ત્રણ વેદમાંથી કોઇ પણ એક વેદ, નવ યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અને સંજ્વલન ચાર કષાયમાંથી કોઇપણ એક ક્રોધાદિ કષાય, આ પ્રમાણે પાંચ હેતુઓ હોય છે અહિ વેદસ્થાને ત્રણ, યોગસ્થાને નવ, યુગલ સ્થાને બે અને કષાય સ્થાને ચાર ૩-૯-૨-૪ એ પ્રમાણે અંકો સ્થાપવા તેમાં ત્રણ વેદ સાથે નવ યોગોને ગુણતા સત્તાવીશ ૨૭ થાય તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા ચોપન ૫૪ થાય અને ચાર કષાય સાથે ગુણતા બસોઅને સોળ ૨૧૬ થાય અપૂર્વકરણે પાંચ બંધહેતુના તેટલા ભાગા થાય તે પાંચમા ભય મેળવતા છ હેતુ થાય તેના પણ બસો સોળ હેતુ થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા છ હેતુના પણ બસો સોળ હેતુ થાય છ હેતુના કુલ ચારસો બત્રીસ ૪૩૨ ભાગા થાય તે પાંચમા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા સાત બંધ હેતુ થાય તેના પણ બસો સોળ હેતુજ થાય સઘળા મળી અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે આઠસો ચોસઠ ૮૬૪ ભાગા થાય આ રીતે અપૂર્વકરણના બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા

હવે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે બંધ હેતુના ભાગા કહે છે—અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે જઘન્યપદે બે બંધ હેતુ હોય છે અને તે આ—સંજ્વલન ચાર કષાયમાંથી કોઇ પણ એક ક્રોધાદિ કષાય, અને નવ યોગમાંથી કોઇ પણ એક યોગ ચાર કષાયનેનવ યોગ સાથે ગુણતા બે બંધ હેતુના છત્રીસ ભાગા થાય ઉત્કૃષ્ટપદે ત્રણ હેતુઓ હોય છે તેમાં બે તો પહેલા કહ્યા તે અને ત્રીજો કોઇ પણ એક વેદ આ ગુણઠાણે જ્યાં સુધિ પુરૂષવેદ અને સંજ્વલનની ચાર એમ પાંચ પ્રકૃતિનો બંધ હોય છે ત્યાં સુધિ વેદનો પણ ઉદય હોય છે માટે ત્રણ વેદમાંથી કોઇ પણ એક વેદ મેળવતા ત્રણ બંધહેતુ થાય છે તે ત્રણ હેતુના પૂર્વોક્ત છત્રીસને ત્રણે ગુણતા એકસો આઠ ૧૦૮ ભાગા થાય સઘળા મળી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે એકસો ચુમ્માલીસ ૧૪૪ ભાગા થાય

સૂક્ષ્મ સંપરાયે ગુણઠાણે સૂક્ષ્મકિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સંજ્વલન લોભરૂપ કષાય અને નવ યોગ એમ દશ બંધહેતુ હોય છે એક જીવને એક સમયે લોભ કષાય અને એક યોગ એમ બે હેતુ હોય છે, અને અનેક જીવ આશ્રીય તે એક કષાયને નવ યોગમાંથે ગુણતા નવ ભાગા થાય છે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાને માત્ર યોગજ બંધહેતુ છે, અને તે નવ છે તે નવમાથી કોઇ પણ એક એક યોગ એક કાલે બંધ હેતુ હોવાથી તેના નવ ભાગા થાય છે એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે પણ નવ ભાગા થાય છે, અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે સાત યોગ થાવાથી સાત ભાગા થાય છે ૧૩

હવે સઘળા ગુણસ્થાનકના બંધહેતુના ભાગાની સંખ્યા કહે છે—

सव्वगुणठाणगेसु विसेसहेऊण एत्तिया संखा ।
छायाललक्ख वासीइ सहस्स सय सत्त सयरी अ ॥ १४ ॥

सर्वगुणस्थानकेषु विशेषहेतूनामेतावती संख्या ।
पट्चत्वारिंशल्लक्षाः द्व्यशीतिसहस्राणि शतानि सप्त सप्तति च ॥१४॥

અર્થ—સઘળા ગુણસ્થાનકોમા એક સાથે સભવતા દશાદિરૂપ વિશેષ બધ હેતુના સઘળા ભાગાની સખ્યા આટલી થાય, અને તે આ પ્રમાણે–છેતાલીસ લાખ બાશી હજાર સાતસો અને સિત્તેર ૪૬૮૨૭૭૦ ૧૪

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમા યુગપત્ કાળભાવિ બધહેતુઓ અને તેના ભાગાની સખ્યા કહી હવે જીવસ્થાનકોમા યુગપત્કાળ ભાવિ બધ હેતુની સખ્યાનુ પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

सोलसट्ठारस हेऊ जहन्न उक्कोसया असन्नीण ।
चोद्दसट्ठारसऽपज्जस्स सन्निणो सन्निगुणगहियो ॥ १५ ॥

षोडशाष्टादश हेतू जघन्योत्कृष्टकानसंज्ञिनाम् ।
चतुर्दशाष्टादशापर्याप्तकस्य संज्ञिन• संज्ञी गुणगृहीतः ॥ १५ ॥

અર્થ— અસજ્ઞિના બારે ભેદોમા જઘન્ય સોળ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર બધ હેતુ હોય છે અપર્યાપ્ત સજ્ઞિમા જઘન્ય ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર હોય છે અને સજ્ઞિને ગુણસ્થાનકના ગ્રહણથીજ ગ્રહણ કર્યો છે

ટીકાનુ૦—સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સિવાય શેષ બારે જીવસ્થાનકોમા દરેકમા જઘન્યપદે સોળ બધ હેતુઓ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બધ હેતુઓ હોય છે આ હેતુઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયીનેજ કહ્યા છે એમ સમજવુ સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે તો બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિઓને જઘન્યપદે પદર બધ હેતુઓ હોય છે તથા સજ્ઞિપચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બધ હેતુઓ હોય છે અને જે સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્તો છે તે તો ગુણસ્થાનકના ગ્રહણવડેજ ગ્રહણ કર્યો છે કારણકે પર્યાપ્ત સજ્ઞિ પચેન્દ્રિયમાજ ચોદે ગુણસ્થાનકનો સભવ છે તેથી ચૌદ ગુણસ્થાનકના ભાગા કહેવાવડે પર્યાપ્ત સજ્ઞિ પચેન્દ્રિયમાજ કહ્યા છે એમ સમજવુ માટે તેની અદર અહિં ફરીથી ભાગા કહેવામા નહિ આવે ૧૫

હવે પર્યાપ્ત સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય વર્જીને, શેષ તેર જીવસ્થાનોમા મિથ્યાત્વાદિના અવાતર ભેદોમાથી જે જે ભેદો સભવે છે, તેને વિશેષથી નિર્ણય કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

मिच्छत्त एग चिय छक्कायवहो त्ति जोग सन्निम्मि ।
इदियसखा सुगमा असन्निविगलेसु दो जोगा ॥ १६ ॥

मिथ्यात्वमेकमेव षट्कायवध' त्रयो योगा' सज्ञिनि ।
इन्द्रियसख्या सुगमा असज्ञिविकलेषु द्वौ योगौ ॥ १६ ॥

અર્થ—પર્યાપ્ત સજ્ઞિવિના તેરે જીવ ભેદોમા મિથ્યાત્વ એક જ હોય છે, વધ છ એ કાયનો હોય છે, અપર્યાપ્ત સજ્ઞિમા યોગ ત્રણ હોય છે, ઇન્દ્રિયની સખ્યા સુગમ છે, અને અસજ્ઞિ તથા વિકલેન્દ્રિયમા યોગ બબ્બે હોય છે

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત સજ્ઞિ પચેન્દ્રિયવિના તેરે જીવભેદોમા પાચ મિથ્યાત્વમાથી એક [1]અનાભોગિક મિથ્યાત્વ જ હોય છે, બીજા કોઇ મિથ્યાત્વના ભેદો સભવતા નથી માટે અક સ્થાપનામા મિથ્યાત્વના સ્થાને એક સ્થાપવો તથા તે તેરે જીવ ભેદોમા સામાન્ય રીતે છ એ કાયોનો વધ હમેશા હોય છે પરતુ એક બે કાયાદિના ઘાતરૂપે ભાગાની પ્રરૂપણાના વિષય ભૂત હોતો નથી કારણ કે તે અસજ્ઞિ જીવો હમેશા છ એ કાયો પ્રત્યે અવિરત પરિણામ વાળા હોય છે એટલે તેઓને સમયે સમયે છ એ કાયની હિંસા હોય છે

પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણઠાણે પૂર્વે જે કાયના ભાગાની પ્રરૂપણા કરી તે શી રીતે સભવે ? કારણ કે જેમ અસજ્ઞિ તે કાયોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ હોવાથી સામાન્યત છ એ કાયનો હિંસક છે તેમ મિથ્યાદષ્ટિ પણ તે છ એ કાયોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ હોવાથી હિંસક છેજ માટે તેને શામાટે છ એ કાયના સામાન્યત હિંસક ન કહ્યા ? કોઇ વખતે એક કોઇ વખતે બે આદિ કાયના હિંસક કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી કારણ કે સજ્ઞિ જીવો મનવાળા છે, અને મનવાળા હોવાથી તેઓને કોઇ કોઇ વખતે કોઇ કોઇ કાયપ્રત્યે તીવ્ર તીવ્રતર પરિણામ થાય છે તે સજ્ઞિ જીવોને એવો વિકલ્પ થાય છે કે મારે આ એક કાયની હિંસા કરવી છે, આ બે કાયની હિંસા કરવી છે, અથવા અમુક અમુક ત્રણ કાયનો ઘાત કરવો છે આરીતે બુદ્ધિપૂર્વક અમુક અમુક કાયની હિંસામા

[1] અહિં એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા અસજ્ઞિ જીવોને અનાભોગિક મિથ્યાત્વ કહ્યુ છે મૂળ ટીકામા અનભિગૃહિત મિથ્યાત્વ કહ્યું છે મૂળટીકા ચોથા દ્વારની પાચમી ગાથાના અતમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—પર્યાપ્ત સજ્ઞિ જીવસ્થાનમા જ આ વિશેષો સભવે છે શેષ સઘળા ઓને એક અનભિગૃહિત મિથ્યાત્વ જ હોય છે તેથી જ અનભિગૃહિતનો તેમા આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે—न अभिगृहीत अनभिगृहीत यैरेकद्वित्रिचतुरिन्द्रियैर्भद्रकैश्च સોળમી ગાથામા પણ मिथ्यात्वमेकमनभिगृहीत द्वादशानामसज्ञिनाम् એ પ્રમાણે કહ્યુ છે તત્ત્વ જ્ઞાની જાણે

તેઓ પ્રવર્ત્તે છે, માટે તે અપેક્ષાએ છ કાયના એક બે આદિ સંયોગથી કરેલા ભાગાની પ્રરૂપણા ઘટે છે અસંજ્ઞિ જીવોને તો મનના અભાવે તેવા પ્રકારનો સંકલ્પ થતો નહિ હોવાથી સઘળી કાયો પ્રત્યે હમેશા એક સરખા પરિણામ વાળા જ હોય છે એ હેતુથી તેઓને હમેશા છ એ કાયના વધરૂપ એક ભંગ જ હોય છે માટે કાયના સ્થાને પણ એકનો અંક જ મૂકવો તથા અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમા કાર્મણ ઔદારીકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એમ ત્રણ યોગો હોય છે, બીજા યોગો હોતા નથી માટે અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધ હેતુના ભાગાનો વિચાર કરતા યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા તથા તેર જીવભેદોમા ઇન્દ્રિયની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ હોવાથી સુગમછે તે આ પ્રમાણે—પંચેન્દ્રિયને પાચ, ચૌરેન્દ્રિયને ચાર, તેઇન્દ્રિયને ત્રણ, બેઇન્દ્રિયને બે, અને એકેન્દ્રિય જીવોને એક માટે તે તે જીવોના બંધ હેતુના વિચાર પ્રસંગે ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને જેટલી ઇન્દ્રિયવાળા તેઓ હોય તે સંખ્યા મૂકવિ તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં બબ્બે યોગ હોય છે તેમા અપર્યાપ્તાને કાર્મણ તથા ઔદારિક મિશ્ર એ બે યોગ હોય છે, અને પર્યાપ્તાને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્યઅમૃષાવચનયોગ એ બે યોગ હોય છે માટે તેઓના બંધહેતુ ગણતા યોગના સ્થાને બબ્બે મૂકવા તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત સિવાય બાર જીવભેદોમા અનંતાનુબંધિ આદિ ચારે કષાયો હોવાથી કષાયના સ્થાને ચાર મૂકવા વેદ એક નપુંસક જ હોવાથી વેદના સ્થાને એક મૂકવો માત્ર અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના ભાગા ગણતા તેઓને દ્રવ્યથી ત્રણે વેદ હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા, અને તે સઘળાને યુગલ બંને હોવાથી યુગલના સ્થાને બે મૂકવા તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તામા તેઓની જો લબ્ધિવડે વિવક્ષા કરવામા આવે તો કષાયાદિ એકેન્દ્રિયાદિને જે પ્રમાણે કહ્યા તે પ્રમાણેજ કહેવા, અને કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિની જેમ અનંતાનુબંધિનો ઉદય નથી પણ હોતો જ્યારે ન હોય ત્યારે કષાયના સ્થાને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ કષાય મૂકવા, અને ઉદય હોય ત્યારે ચાર મૂકવા, ત્રણ વેદનો ઉદય તેઓને હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા, અને યુગલના સ્થાને બે મૂકવા ૧૬

હવે એકેન્દ્રિય જીવોમા જેટલા યોગો સંભવે છે, તે કહે છે—

एव च अपज्जाण वायरसुहुमाण पज्जयाण पुणो ।
तिण्णेक्क कायजोगा सण्णिअपज्जे गुणा तिन्नि ॥ १७ ॥

एवचापर्याप्तानां बादरसूक्ष्माणां पर्याप्तानां पुनः ।
त्रय एकः काययोगा संज्ञिन्यपर्याप्ते गुणास्त्रयः ॥ १७ ॥

અર્થ—અસંજ્ઞિની જેમ બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને બે યોગ

હોય છે પર્યાપ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અનુક્રમે ત્રણ અને એક યોગ હોય છે તથા અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિને ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે

ટીકાનુ૦—જેમ અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ અને વિકલેન્દ્રિયને બે યોગ કહ્યા છે, તેમ અપર્યાપ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને પણ કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે તથા પર્યાપ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અનુક્રમે ત્રણ અને એક યોગ હોય છે તેમા પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને ઔદારિક, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ હોય છે અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને ઔદારિકકાયયોગરૂપ એકજ યોગ હોય છે માટે તે તે જીવોની અપેક્ષાએ બંધહેતુના ભાગાનો વિચાર કરતા યોગસ્થાને ત્રણ કે એક અંક મૂકવો તથા ગુણસ્થાનકનો વિચાર કરવામા આવે તો કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાદષ્ટિ, સાસ્વાદન, અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે તથા ગાથાની શરૂઆત મા 'एत्र च' એમા એવ પછી મૂકેલ ચ શબ્દ અનુક્તનો સૂચક હોવાથી કરણ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય જીવોમા મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદન એમ બન્ને ગુણસ્થાનક હોય છે એમ સમજવુ તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોમા મિથ્યાદષ્ટિરૂપ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે જ્યારે બાદર એકેન્દ્રિયાદિ પૂર્વોક્ત જીવોમા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે ત્યા મિથ્યાત્વ નહિ હોવાથી બંધહેતુ પંદર હોય છે તે વખતે યોગો કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે હોય છે કારણ કે સંજ્ઞિ સિવાય અન્ય જીવોને સાસ્વાદનપણું અપર્યાપ્તાવસ્થામાજ હોય છે, અન્યકાળે હોતુ નથી અને અપર્યાપ્તસંજ્ઞિ સિવાય શેષ જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામા પૂર્વોક્ત બેજ યોગ હોય છે અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમા તો કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે તે પહેલા કહ્યુજ છે

પ્રશ્ન—સાસ્વાદનપણામા પણ શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા અને શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને ઔદારિકકાયયોગ સંભવે છે માટે બાદર એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ત્રણ યોગો કેમ ન કહ્યા ? બે યોગ કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે કારણકે શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાવસ્થામા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકજ હોતુ નથી, કેમકે સાસ્વાદનપણાનો કાળ માત્ર છ આવલિકા છે અને શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે થાય છે તેથી શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલાજ સાસ્વાદનપણુ ચાલ્યુ જાય છે માટે તે જીવોને સાસ્વાદનપણામા પૂર્વોક્ત બેજ યોગ હોય છે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જ્યાસુધિ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી હોતિ ત્યા સુધી કાર્મણ અને ઔદા

રિકમિશ્ર એ બેજ યોગ હોય છે અને શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિક કાયયોગ હોય છે માટે અપર્યાપ્તાવસ્થામા ત્રણ યોગો ઘટે છે ૧૭

એજ હકીકત કહે છે–

उरलेण तिन्नि छण्ह सरीरपज्जत्तयाण मिच्छाणं ।
सविउव्वेण सन्निस्स सम्ममिच्छस्स वा पच ॥ १८ ॥

औदारिकेण त्रीणि षण्णा शरीरपर्याप्तकाना मिथ्यादृष्टीनाम् ।
सवैक्रियेण सज्ञिन: सम्यगदृष्टेर्मिथ्यादृष्टेर्वा पञ्च ॥ १८ ॥

અર્થ—શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા મિથ્યાદૃષ્ટિ છ જીવભેદોને ઔદારિકકાયયોગ સાથે ત્રણ યોગ હોય છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા સજ્ઞિ જીવોને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાચ યોગ હોય છે

ટીકાનુ૦—શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અને શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા મિથ્યાદૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસજ્ઞિપચેન્દ્રિય એ છ જીવભેદોને ઔદારિક કાયયોગ સાથે ત્રણ યોગો હોય છે તેથી અપર્યાપ્ત આ છ જીવભેદોના મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયી બધહેતુના ભાગાનો વિચાર કરતા અક સ્થાપનામા યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા તથા સજ્ઞિ અપર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલા પૂર્વોક્ત વૈક્રિયમિશ્ર ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણરૂપ ત્રણ યોગો હોય છે, અને શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી દેવ અને નારકીની અપેક્ષાએ વૈક્રિય કાયયોગ અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચોની અપેક્ષાએ ઔદારિક કાયયોગનો સભવ હોવાથી કુલ પાચ યોગો સભવે છે તેથી સજ્ઞિને અપર્યાપ્તાવસ્થામા સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાને અગર મિથ્યાદૃષ્ટિપણાને આશ્રયી બધહેતુના ભાગા કહેવાના અવસરે યોગના સ્થાને પાચ મૂકવા અહિં પહેલા સજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે ચૌદ બધહેતુ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બધહેતુ કહ્યા છે તેનો હવે વિચાર કરે છે-તેમા જઘન્યપદે ચૌદ બધહેતુઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે તે આ પ્રમાણે-છ કાયનો વધ, પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાથી કોઇપણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સજ્વલન ક્રોધાદિ કષાયોમાથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય તથા યોગો અહિં પાચ સભવે છે કહ્યુ છે કે 'સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ સજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાચ યોગ હોય છે' માટે પાચ યોગમાથી કોઇપણ એક યોગ આ પ્રમાણે જઘન્યપદે ચૌદ હેતુ હોય

છે અંક સ્થાપનામાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવોને હમેશા છ કાયના વધરૂપ એકજ ભાંગો હોય છે, માટે કાયસ્થાને એક, વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને પાંચ, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, યુગલના સ્થાને બે, અને કષાયના સ્થાને ચાર ૪-૨-૫-૫-૩-૧ મૂકવા આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો પહેલા ત્રણ વેદ સાથે પાંચ યોગોનો ગુણાકાર કરવો એટલે પંદર ૧૫ થાય, તેમાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે ચાર રૂપ ઓછા કરવાનું પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે ચારરૂપ ઓછા કરવા એટલે શેષ અગીઆર ૧૧ રહે તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણાકાર કરવો એટલે પંચાવન ૫૫ થાય, તેની સાથે બે યુગલને ગુણતા એકસો દશ ૧૧૦ થાય, તેને ક્રોધાદિ ચાર કષાયો સાથે ગુણતા ચારસો અને ચાળીસ ૪૪૦ થાય તેટલા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તા સમ્યગ્દૃષ્ટિને ચૌદ બંધ હેતુના ભાંગા થાય તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય મેળવતા પંદર થાય તેના પણ ચારસો ચાળીસજ ૪૪૦ ભાંગા થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા પંદર હેતુના પણ ચારસો ચાળીસ ૪૪૦ ભાંગા થાય તથા તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ ચારસો ચાળીસજ ૪૪૦ ભાંગા થાય સઘળા મળી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને બંધહેતુના સત્તરસો અને સાઠ ભાંગા થાય તથા સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ અપર્યાપ્તા સંજ્ઞિને કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા આ ગુણઠાણાવાળાને જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુ હોય છે કારણકે અહિં અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે અંકસ્થાપનામાં શેષ અંકોની સ્થાપના પૂર્વવત્ કરવિ તે આ પ્રમાણે-૪-૨-૫-૩-૩-૧ તેમાં પહેલા ત્રણ વેદ સાથે ત્રણ યોગનો ગુણાકાર કરવો એટલે નવ ૯ થાય તેમાંથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાને એક રૂપ ઓછું કરવા પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે એકરૂપ ઓછું કરવું એટલે શેષ આઠ ૮ રહે તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા ચાળીસ થાય, તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા એંશી થાય, તેને ચાર કષાય સાથે ગુણતા ત્રણસે વીશ ૩૨૦ થાય, એટલા સાસ્વાદન ગુણઠાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના પંદર બંધહેતુના ભાંગા થાય તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ તે ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગાજ થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સોળ હેતુના પણ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય સઘળા મળી સાસ્વાદન ગુણઠાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના બંધહેતુના ભાંગા બારસો એંશી ૧૨૮૦ થાય મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય વધે છે અહિં યોગો પાંચ હોય છે કે મકે પહેલા કહ્યું છે કે સમ્યક્ત્વી અથવા મિથ્યાત્વી સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને વૈક્રિય

મૂકવા શેષ અંકસ્થાપના પૂર્વની જેમજ કરવિ માત્ર અહિ મિથ્યાત્વનો ઉદય હોવાથી અને તે પણ એક અનાભોગિક મિથ્યાત્વ હોવાથી મિથ્યાત્વના સ્થાને એક મૂકવો એટલે અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવિ ૪-૨-૫-૫-૩-૧-૧ ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે પાચયોગોને ગુણતા પંદર ૧૫ થાય તેને પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા પચોતેર ૭૫ થાય તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા એકસો પચાસ ૧૫૦ થાય અને તેને ચાર કષાય સાથે ગુણતા છસો ૬૦૦ થાય સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિને સોળ બંધ હેતુના તેટલા ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ તેટલા જ ૬૦૦ ભાગા થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ છસો ૬૦૦ ભાગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ છસો ૬૦૦ ભાગા થાય સરવાળે સંજ્ઞી અપર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિના ચોવીસસો ૨૪૦૦ ભાગા થાય અને ત્રણે ગુણસ્થાનકના સઘળા મળી ચોપનસો અને ચાલીસ ૫૪૪૦ ભાગા થાય

હવે અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધ હેતુના ભાગા કહે છે—અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યથી પંદર બંધહેતુ હોય છે તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાથી કોઇ પણ એક વેદ, અનંતાનુબંધિ આદિ કષાયોમાથી કોઇ પણ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્રકાય યોગમાથી એક યોગ આ પ્રમાણે ઓછામા ઓછા પંદર હેતુ હોય છે તેની અંક સ્થાપના ક્રમશઃ આ પ્રમાણે-છ કાયના વધના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાચ, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ અને યોગના સ્થાને બે ૧-૫-૪-૨-૩-૨ આ અંકોનો અનુક્રમે ગુણાકાર કરતા પંદર બંધ હેતુના બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાગા થાય તે પંદરમા ભય મેળવતા સોળ બંધ હેતુ થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સોળ બંધ હેતુના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર બંધ હેતુ થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય સઘળા મળી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે વર્તમાન અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધ હેતુના નવસો અને સાઠ ૯૬૦ ભાગા થાય મિથ્યાદૃષ્ટિ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય વધવાથી જઘન્ય પદે સોળ બંધ હેતુઓ હોય છે મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે અપર્યાપ્તાવસ્થામા યોગો ત્રણ હોય છે, માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધ હેતુના ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાગા થાય છે તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પણ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બંધહેતુના પણ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાગા થાય તથા

ભય જુગુપ્સા બન્ને મેળવતા અઢાર બધહેતુ થાય તેના પણુ ત્રણુસો આઠ ૩૬૦ ભાગા સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ અસજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને ચૌદસો અને ચાળીસ ૧૪૪૦ બધહેતુના ભાગા થાય બને ગુણસ્થાના મળી અસજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના બધહેતુના ભાગા ચોવીસસો ૨૪૦૦ થય પર્યાપ્ત અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બધહેતુ હોય છે તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, પાચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઇપણુ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ બે યુગલમાથી એક યુગલ, અનતાનુબધિ આદિ કષાયોમાથી કોઇપણુ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, ત્રણુ વેદમાથી એક વેદ અને ઔદારિકકાયયોગ તથા અસત્યઅમૃષાવચનયોગમાથી એક યોગ અકસ્થાપના આ પ્રમાણે—૧-૧-૫-૨-૪-૩-૨ ક્રમશ અકાનો ગુણાકાર કરતા સોળ બધહેતુના બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય તે સોળ હેતુમા ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણુ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય તથા ભય જુગુપ્સા બન્ને મેળવતા અઢાર બધહેતુ થાય તેના પણુ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાગા થાય સઘળા મળી પર્યાપ્ત અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિયના બધહેતુના ભાગા નવસો સાઠ ૯૬૦ થાય આ પ્રમાણે અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિયના બધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે ચૌરિન્દ્રિયના બધહેતુના ભાગા કહે છે—અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણુઠાણે જઘન્યપદે પદર બધહેતુઓ હોય છે તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, તથા સજ્ઞિ પચેન્દ્રિયવિનાના શેષ સઘળા સસારી જીવો પરમાર્થથી તો નપુસકવેદીજ છે, માત્ર અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જીવોમા સ્ત્રી અને પુરૂષનો આકાર હોય છે તે આકાર માત્રને આશ્રયી તેઓ સ્ત્રીવેદી અને પુરૂષવેદીમા ઘટે છે, માટે અસજ્ઞિમા ત્રણુ વેદ કહ્યા છે ચૌરિન્દ્રિયાદિ જીવોને તો સ્ત્રી અને પુરૂષનો બાહ્ય આકાર પણુ હોતો નથી માટે ચૌરિન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવોમા નપુસકવેદ એકજ સમજવો માટે વેદ એક, તથા અનતાનુબધિ ક્રોધાદિમાથી કોઇપણુ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, કાર્મણુ અને ઔદારિકમિશ્રયોગમાથી એક યોગ અકસ્થાપનામા કાયસ્થાને એક, કારણુ કે છએ કાયની હિંસાનો ષટ્સયોગિ ભાગો એકજ હોય છે તેથી ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને બે ૧-૪-૨-૧-૪-૨ મૂકવા હવે આ અકાનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિ એક એક યુગલના ઉદયવાળાને હોય છે માટે બે યુગલ સાથે ગુણવા એટલે આઠ ૮ થાય તે આઠે ક્રોધાદિ કોઇપણુ એક એકના ઉદયવાળા હોય છે માટે આઠને ચારે ગુણુતા બત્રીસ ૩૨ થાય તે બત્રીસ એક એક યોગવાળા હોય છે માટે તેને બેએ ગુણતા ચોસઠ

૬૪ થાય આટલા અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયના સાસ્વાદન ગુણઠાણે પદર બધહેતુના ભાગા થાય તે પદરમા ભય મેળવતા સોળ થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બધહેતુના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય, તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બધહેતુ થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય સઘળા મળી ચૌરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સાસ્વાદન ગુણઠાણે બધ હેતુના બસો છપ્પન્ન ૨૫૬ ભાગા થાય તથા મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત પદર હેતુમા મિથ્યાત્વમોહનીય ઉમેરવાથી સોળ બધ હેતુ થાય છે અહિં યોગો કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એમ ત્રણ હોય છે કારણ કે અહિં શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકકાયયોગ ઘટે છે એટલે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અકોનો ગુણાકાર કરતા છન્નુ ૯૬ ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ છન્નુ ૯૬ ભાગા થાય એ રીતે જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ છન્નુ ૯૬ ભાગા થાય ભય અને જુગુપ્સા બન્ને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ છન્નુ ભાગા થય, સઘળા મળી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિના ત્રણસો ૩૮૪ ભાગા થય

પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બધહેતુઓ હોય છે તે આ પ્રમાણે —એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિતિ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, અનતાનુબધિ ક્રોધાદિમાથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, નપુસકવેદ, અને ઔદારિકકાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાથી એક યોગ અકસ્થાપના આ પ્રમાણે-મિથ્યાત્વના સ્થાને એક, કાયના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને એક, અને યોગના સ્થાને બે ૧-૧-૪-૨-૪-૧-૨ ક્રમશ અકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બધ હેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય, જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ હેતુ થાય આ પ્રમાણે ચૌરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત મિથ્યાદષ્ટિના બધહેતુના બસો છપ્પન્ન ૨૫૬ ભાગા થાય ચૌરિન્દ્રિયના સઘળા મળી આઠસો અને છન્નુ ૮૯૬ ભાગા થાય આ રીતે ચૌરિન્દ્રિયના ભાગા કહ્યા

હવે તેઇન્દ્રિયના બધહેતુના ભાગા કહે છે—અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યપદે ચૌરિન્દ્રિય પ્રમાણે પદર હેતુ હોય છે માત્ર ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ

કહેવા પૂર્વની જેમ અંકોનો ગુણાકાર ૫દર બધહેતુના અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય તે ૫દરમા ભય મેળવતા સોળ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા સોળ હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય, તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય સઘળા મળી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે બધ હેતુના એકસો બાણુ ૧૯૨ ભાગા થાય પૂર્વોક્ત ૫દરમા મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મેળવવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સોળ બધહેતુ હોય છે અહિ યોગો કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય છે માટે યોગને સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બધહેતુના બહોતર ૭૨ ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ બહોતેર ૭૨ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ બહોતેર ૭૨ ભાગા થાય ભય જુગુપ્સા બને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ પૂર્વવત્ બહોતેર ૭૨ ભાગા થાય બધા મળી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય મિથ્યાદૃષ્ટિના બસો અઠ્ઠાશી ૨૮૮ ભાગા થાય બને ગુણસ્થાને અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયના બધહેતુના કુલ ભાગા ચારસો અને એંશી ૪૮૦ થાય પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયની જેમ જઘન્યપદે સોળ બધહેતુઓ હોય છે માત્ર ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી શેષ સઘળુ પૂર્વની જેમ સમજવુ અહિ ભાગા અડતાલીસ ૪૮ થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીશ ૪૮ ભાગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય આ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયના બધહેતુના સરવાળે એકસો બાણુ ૧૯૨ ભાગા થાય તેઇન્દ્રિયના બધહેતુના કુલ ભાગા છસો બહોતેર ૬૭૨ થાય તેઇન્દ્રિયના બધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે બેઇન્દ્રિયના બધહેતુના ભાગા કહે છે—અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે ચૌરિન્દ્રિયની જેમ ૫દર બધહેતુ હોય છે, માત્ર બેઇન્દ્રિયની અવિરતિમાથી કોઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા ૫દર હેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય તે ૫દરમા ભય મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સોળ હેતુના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય, તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બધહેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય સઘળા મળી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે એકસો અઠ્ઠાવીસ ૧૨૮ ભાગા થાય મિથ્યાદૃષ્ટિ અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત ૫દર હેતુમા મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી સોળ બધહેતુ થાય

માત્ર અહિં યોગ કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વની જેમ અંકોનો ગુણાકાર કરતા અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય મિથ્યાદૃષ્ટિ બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સોળ બંધહેતુના તેટલા ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાગા થાય સઘળા મળી એકસો બાણુ ૧૯૨ ભાગા થાય બંને ગુણસ્થાનકે બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને સઘળા મળી ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાગા થાય પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં ઔદારિકાયયોગ અને અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાથી એક યોગ કહેવો યોગના સ્થાને બે મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાગા થાય સઘળા મળી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના એકસો અઠ્ઠાવીશ ૧૨૮ ભાગા થાય બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના સઘળા મળી ચારસો અને અડતાલીશ ૪૪૮ ભાગા થાય બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાગા કહ્યા

હવે બાદર એકેન્દ્રિયના ભાગા કહે છે—અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યપદે પૂર્વની જેમ પંદર બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયનીજ અવિરતિ કહેવિ અંકસ્થાપનામા ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને એક, છ કાયના વધના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, અને યોગના સ્થાને બે ૧-૧-૪-૨-૧--૨ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા પંદર હેતુના સોળ ૧૬ ભાગા થાય તે પંદરમા ભય મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ સોળ ૧૬ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સોળ બંધહેતુના પણ સોળ ૧૬ ભાગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ સોળ ૧૬ ભાગા થાય આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાગા થાય તથા મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય મિથ્યાદૃષ્ટિને સોળ બંધહેતુ થાય માત્ર અહિં કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગમાથી કોઇપણ એક યોગ કહેવો યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય

તથા ભય જુગુપ્સા બને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય સઘળા મળી છન્નુ ૯૬ ભાગા થાય બને ગુણકાણે બાદર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સઘળા મળી એકસો સાઠ ૧૬૦ ભાગા થાય પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં ઔદારિક, વૈક્રિય, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગમાથી એક યોગ કહેવો કારણ કે પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયમાના કેટલાક જીવોને વૈક્રિય શરીર હોય છે માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોના ગુણાકાર કરતા સોળ હેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ભાગા થાય કુલ છન્નુ ભાગા થાય સઘળા મળી બાદર એકેન્દ્રિયના બંધહેતુના બસો અને છપ્પન ૨૫૬ ભાગા થાય બાદર એકેન્દ્રિયના ભાગા કહ્યા

હવે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના કહે છે—સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે બાદર એકેન્દ્રિયની જેમ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે અહિ ભાગા પૂર્વવત્ ચોવીસ ૨૪ થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા બને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ભાગા થાય સરવાળે છન્નુ ૯૬ ભાગા થાય તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે હમણા કહ્યા તેજ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં યોગ એક ઔદારિક કાયયોગજ હોય છે માટે યોગના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના આઠ ભાગા થાય એટલે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ સાથે ફેરવતા સોળ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય તે સોળમા ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ આઠ ૮ ભાગા થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ આઠ ૮ ભાગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ આઠ ૮ ભાગા થાય સઘળા મળી બત્રીસ ભાગા થાય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સઘળા મળી બંધહેતુના એકસો અઠાવીશ ૧૨૮ ભાગા થાય ૧૮

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમા અને જીવસ્થાનકોમા બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા હવે જે કર્મપ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરી જે બંધહેતુવાળી છે તેનુ તે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે—

सोलस मिच्छनिमित्ता वज्झहि पणतीस अविरइए य ।
सेसा उ कसाएहिवि जोगेहिपि सायवेयणीय ॥ १९ ॥

षोडश मिथ्यात्वनिमित्ता वध्यन्ते पञ्चत्रिंशदविरत्या च ।
शेषास्तु कषायैरपि योगैरपि सातवेदनीयम् ॥ १९ ॥

અર્થ—સોળ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે બંધાય છે તથા પાત્રીસ પ્રકૃતિઓ અવિરતિરૂપ હેતુવડે, શેષ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે, અને સાતવેદનીય યોગરૂપ હેતુવડે બંધાય છે

ટીકાનુ૦—કારણના સદ્ભાવ છતાં કાર્યનો સદ્ભાવ તે અન્વય, અને કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ તે વ્યતિરેક કહેવાય નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વિ, નરકાયુ, એકેન્દ્રિયજાતિ વિકલેન્દ્રિય જાતિત્રિક, મિથ્યાત્વ, નપુંસકવેદ, હુંડસંસ્થાન, સેવાર્ત સંઘયણ, આતપનામ, સ્થાવરનામ, સૂક્ષ્મનામ, સાધારણનામ, અને અપર્યાપ્તનામ એ સોળ પ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકવડે વિચારતાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તક છે કેમકે એ સોળ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ છતાં અવશ્ય બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વ રૂપ હેતુનો અભાવ છતાં બંધાતિ નથી આ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે બંધાય છે અને મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે તો ચારે બંધહેતુ હોય છે એટલે જો કે આ સોળ પ્રકૃતિઓ બંધાતા અવિરતિ આદિ હેતુઓનો પણ ઉપયોગ થાય છે, તો પણ તેઓની સાથે અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ ઘટતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ સાથેજ ઘટે છે કારણ કે મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ જ્યાં સુધિ છે ત્યાં સુધિજ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વ દૂર થતાં ચાને અવિરતિ આદિ હેતુ હોવા છતાં પણ તેઓ બંધાતિ નથી માટે વાસ્તવિકરીતે મિથ્યાત્વજ તે પ્રકૃતિઓનો બંધહેતુ છે, અવિરતિ આદિ નથી એટલે કે એ સોળ પ્રકૃતિઓના બંધમાં મિથ્યાત્વ મુખ્ય હેતુ છે અને અવિરતિ આદિ ગૌણ છે આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ હેતુઓ માટે સમજવું તથા સ્ત્યાનધિત્રિક, સ્ત્રીવેદ, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, તિર્યંચત્રિક, પહેલા અને છેલ્લા વિના ચાર સંસ્થાન, અને છેલ્લા વિના પાંચ સંઘયણ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, દુર્ભગ, અનાદેય, દુઃસ્વર, નીચ ગોત્ર, અપ્રત્યાખ્યાન ચતુષ્ક, મનુષ્યત્રિક અને ઔદારિકદ્વિક, એ પાત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓ અવિરતિ નિમિત્તે બંધાય છે એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો ખાસ હેતુ અવિરતિ છે તથા સાત વેદનીય વિનાની શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે બંધાય છે તે અડસઠ પ્રકૃતિઓનો ખાસ બંધહેતુ કષાય છે કારણકે તેઓ કષાયો સાથે અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરે છે તથા જ્યાં સુધિ યોગ છે ત્યાં સુધિ બંધાય છે, અને યોગના અભાવે બંધાતિ નથી, માટે સાત વેદનીયનો યોગ બંધહેતુ [1]છે ૧૯

[1] આ સ્થળે કર્મગ્રંથની ટીકામાં સોળનો બંધ હેતુ મિથ્યાત્વ પાત્રીસના મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ એ બે પાસાના યોગ વિના ત્રણ અને સાત વેદનીયના ચારે બંધ હેતુ લીધા છે

तित्थयराहाराण बंधे सम्मत्तसंजमा हेऊ ।
पयडीपएसबंधा जोगेहिं कसायओ इयरे ॥ २० ॥

तीर्थंकराहारकाणां बन्धे सम्यक्त्वसंयमौ हेतू ।
प्रकृतिप्रदेशबन्धौ योगैः कषायत इतरौ ॥ २० ॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધમાં સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ છે તથા પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગવડે, અને સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયવડે થાય છે

ટીકાનુ૦—તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધમાં અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ તથા સંયમ હેતુ છે એટલે કે તીર્થંકરના બંધમાં સમ્યક્ત્વ, અને આહારક દ્વિકના બંધમાં સંયમ હેતુ છે આ પ્રમાણે તે પ્રકૃતિઓના બંધમાં જ્યારે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ તરીકે કહેવામાં આવ્યા ત્યારે અન્ય કોઈ આ હકીકત યુક્તિથી વિરૂદ્ધ છે એમ કહી પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરે છે તે આ પ્રમાણે—

પ્રશ્ન—તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ હેતુ જો સમ્યક્ત્વ કહીએ તો શું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હેતુ છે? અથવા ક્ષાયિક હેતુ છે? કે ક્ષાયોપશમિક હેતુ છે? દરેક સ્થળે દોષ છે તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ બંધ હેતુ તરીકે કહેવમાં આવે તો ઉપશાંત મોહ ગુણઠાણે પણ તેનો બંધ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે ત્યાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ છે જો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે તો સિદ્ધોને પણ તેના બંધનો પ્રસંગ આવે કારણ કે તેઓને પણ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ છે જો ક્ષાયોપશમિક કહેવામાં આવે તો અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે પણ તેના બંધના વિચ્છેદનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કારણ કે તે સમયે તેને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધનો વિચ્છેદ તો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે થાય છે માટે કોઈ પણ સમ્યક્ત્વ તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપે ઘટતું નથી તથા આહારક દ્વિકનો બંધ હેતુ સંયમ કહેવામાં આવે તો ક્ષીણમોહાદિ ગુણઠાણે પણ તેના બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કારણ કે ત્યાં વિશેષતઃ અતિનિર્મળ ચારિત્રનો સદ્ભાવ છે અને ત્યં બંધ તો થતો નથી, માટે આહારકદ્વિકનો પણ સંયમ બંધહેતુ નથી

ઉત્તર—અમારા અભિપ્રાયનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપર જે શંકા ઉપસ્થિત

ગ્રી ામાં તે તે પ્રકૃતિઓનો જે ગુણઠાણા સુધિ બંધ થાય છે ત્યાં સુધિમાં અન્વય વ્યતિરેક સંબંધવડ ઘટતા બધા હેતુની વિવક્ષા કરી છે અને અહિં એક જ હેતુ વિવક્ષ્યો છે તથા ટીકામાં તીર્થંકરનામ અને આહારક દ્વિકનો કષાય બંધ હેતુ છતાં પણ સમ્યક્ત્વાદિ બીજા અંતરંગ કારણો હોવાથી ચારમાંથી કયા હેતુથી બંધાય છે તે કહ્યું નથી અહિં કષાયરૂપ હેતુની વિવક્ષા કરી છે એટને એમાં વિવક્ષા જ કારણ છે મત ભેદ જણાતો નથી

કરી તે અયોગ્ય છે કારણ કે-'तित्थयराहाराण बंधे सम्मत्तसंजमाहेऊ' એ પદવડે સાક્ષાત્ સમ્યક્ત્વ અને સંયમ જ માત્ર તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધ હેતુરૂપે કહ્યા નથી, પરંતુ [1]સહકારિ કારણ ભૂત વિશેષ હેતુરૂપે કહ્યા છે મૂળ કારણ તો આ બંનેમા કષાય વિશેષ જ છે પહેલા જ કહ્યુ છે કે—सेसाउ कसाएहिं ' શેષ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે-કષાયરૂપ બંધ હેતુવડે બંધાય છે અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધમા હેતુરૂપે થતા તે કષાય વિશેષો ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ રહિત હોતા નથી એટલે કે ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ રહિત માત્ર કષાય વિશેષો જ તીર્થંકરના બંધમા હેતુ ભૂત થતા નથી તથા તે ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત તે કષાયવિશેષો સઘળા જીવોને તે પ્રકૃતિઓના બંધમા હેતુ થતા નથી તેમ જ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ પછી પણ બંધ હેતુરૂપે થતા નથી તથા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમા જ સંભવતા કેટલાક પ્રતિનિયત[2] કષાય વિશેષો જ આહારક દ્વિકના બંધમા હેતુ છે તાત્પર્ય એ કે ચોથા થી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધિના કષાય વિશેષો ઔપશમિકાદિ કોઈ પણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત અને હમણા જ કહેશે તેવી ભાવનવાળા આત્માઓને તીર્થંકર નામકર્મના બંધમા હેતુ થાય છે અને આહારક દ્વિકના બંધમા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિશિષ્ટ કષાયો હેતુરૂપે થાય છે માટે અહિં કોઇ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી

પ્રશ્ન—ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત જે કષાય વિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમા હેતુ છે તેનુ સ્વરૂપ શુ ? એટલે કે કેવા પ્રકારના કષાય વિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમા કારણ છે ?

ઉત્તર—પરમાત્માના પરમપવિત્ર અને નિર્દોષ શાસનવડે જગતવર્ત્તિ સઘળા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના આદિ પરમ ગુણના સમૂહ યુક્ત તે કષાય વિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમા કારણ છે તે આ પ્રમાણે—ભવિષ્યમા જેઓ તીર્થંકર થવાના છે તેઓને ઔપશમિકાદિ કોઇપણ સમ્યક્ત્વ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના બળથી સંપૂર્ણ સંસારના આદિ મધ્ય અને અંતભાગમા નિર્ગુણ પણાનો-ગુણરહિત પણાનો નિર્ણય કરી એટલે કે સંપૂર્ણ સંસારમા ભલે પછી તેનો ગમે તે ભાગ હોય તેમા આત્માને ઉન્નત કરનાર કોઈ તત્વ નથી એવો નિર્ણય કરી તે મહાશય તથાભવ્યત્વના યોગે આ પ્રમાણે વિચાર કરે—અહો

---

૧ સાથે રહી જે કારણરૂપે થાય, તે સહકારિ કારણ કહેવાય વિશિષ્ટ કષાયરૂપ હેતુની સાથે રહી સમ્યક્ત્વ અને સંયમ તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધમા હેતુ થાય છે માટે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ સહકારિ કારણ કહેવાય છે

૨ અહિં પ્રતિનિયત શબ્દ મૂકી એજ જણાવે છે કે જ્ઞાનિની દૃષ્ટિમા નિશ્ચીત થયેલ અમુક જ કષાય વિશેષો અહિં બંધ હેતુરૂપે લેવાના છે સાતમાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના સઘળા નહિ

આ આશ્ચર્ય છે ! કે સકળ ગુણ સપન્ન તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલ, સ્ફુરાયમાન તેજવાળુ પ્રવચન વિદ્યમાન છતા પણ મહા મોહરૂપ અધકાર વડે અવરાઇ ગયેલો છે સાચો માર્ગ જેની અદર એવા આ ગહન સસારમા દુ ખથી ભરેલુ છે અત ઃકરણ જેઓનુ એવા મૂઢ મનવાળા આત્માઓ ભમ્યાજ કરે છે માટે હુ આ જીવોને આ સસારમાથી આ પવિત્ર પ્રવચનવડે યથા યોગ્ય રીતે પાર ઉતારૂ આ પ્રમાણે વિચાર કરે અને એ પ્રમાણે વિચારીને પરાર્થવ્યસની કરૂણાદિ ગુણ યુક્ત અને પ્રત્યેક ક્ષણે પરોપકાર કરવામાજ વધતિ જતિ છે ઇચ્છા જેની એવા તે મહાત્મા હમેશા જે જે રીતે બીજાનો ઉપકાર થાય બીજાનુ ભલુ થાય એટલે તેઓના આત્માનો ઉદ્ધાર થાય તે તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરે છે માત્ર વિચાર કરી બેસી રહેતા નથી આ પ્રમાણે પ્રાણિઓનુ કલ્યાણ કરવાદ્વારા ઉપકાર કરતા તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરીને પર પુરૂષાર્થનુ–મોક્ષનુ સાધન તિર્થંકરપણુ પ્રાપ્ત કરે છે કહ્યુ છે કે—'સમ્યકત્વના બળથી સસારની નિર્ગુણતાને સમ્યક્પ્રકારે જોઇને તથાભવ્યત્વના યોગે તે મહાશય તેની વિચિત્રતાનો વિચાર કરે ૧ વિચાર આ પ્રમાણે કરે—આ સુર્વજ્ઞ ભાષિત ધર્મનુ તેજ છતા પણ મહામોહરૂપ અધકારવડે ગહન આ સસારમા દુ ખ પામતા આત્માઓ પરિભ્રમણ કર્યાજ કરે છે ૨, માટે આ સઘળા જીવોને દુ ખથી ભરેલ આ સસારમાથી યથાયોગ્ય પણે કોઇ પણ રીતે આ પરમપવિત્ર પ્રવચનવડે પાર ઉતારૂ એવો શ્રેષ્ઠ સમ્યકત્વ યુકત તે મહાત્મા વિચાર કરે ૩ એ પ્રમાણે વિચાર કરીને કરૂણાદિ ગુણ યુકત પરોપકાર કરવામા વ્યસની અને અન્ય આત્માઓના કલ્યાણ કરવાનીજ વધતી જતિ છે ભાવના જેની એવા તે બુદ્ધિમાન્ મહાત્મા તે તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે ૪ આ પ્રમાણે પ્રાણિઓનુ કલ્યાણ કરતા સત્ય અર્થવાળુ અને પરપુરૂષાર્થનુ સાધન તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે ૫ અહિ પહેલી ગાથામા જનન એ પદ વડે સમ્યક્ત્વનુ ગ્રહણ કર્યુ છે આ પ્રમાણે સઘળા આત્માઓને સસારમાથી પાર ઉતારવાની તીવ્ર ભાવનાવડે આત્મા તીર્થંકરનામકર્મ બાધે છે તથા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરીને પોતાના સ્વજનાદિના વિષયમા યથોક્ત ચિંતા કરે એટલે માત્ર સ્વજનોનેજ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે તે ધીમાન્ આત્મા ગણધર [1]લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે અને જે આત્મા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે ભવની નિર્ગુણતાને જોઇને નિર્વેદ થવાથી માત્ર પોતાનોજ ઉદ્ધાર ઇચ્છે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે તે મુડકેવળી થાય છે કહ્યુ છે કે—'જે સ્વજનાદિ સબધેજ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે તે બુદ્ધિમાન્ આત્મા ગણધર થાય છે ૧ તથા જે સવિગ્ન સસાર પર નિર્વેદ થવાથી પોતાનોજ ઉદ્ધાર

૧ ગણધર અને આચાર્ય આદિ થવામા હેતુ ભૂત કર્મનો તીર્થંકરનામકર્મમા જ સમાવેશ થયેલો છે એમ સમજવુ

ઇચ્છે અનેતેટલા પુરતીજ પ્રવૃત્તિ કરે તે સુ ડકેવળી થાય ૨ આ પ્રમાણે ગણધરાદિ કોણ થાય તે પ્રસ ગાગત કહ્યુ તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો પ્રકૃતિબ ધ અને પ્રદેશબ ધ યોગથી થાય છે તેમા જ્ઞાનાચ્છાદકત્વાદિ જે સ્વભાવ વિશેષ તે પ્રકૃતિબ ધ છે, અને જે કર્મ પરમાણુઓનો આત્મા સાથે ક્ષીર નીરવત્ સબ ધ થાય છે તે પ્રદેશબ ધ છે તથા સ્થિતિબ ધ અને રસબ ધ કષાયવડે થાય છે તેમા કર્મોનુ આત્મા સાથે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ કાળપર્યંત રહેવુ તે સ્થિતિબ ધ છે, અને ઓછા વત્તા પ્રમાણમા જ્ઞાનાદિ ગુણને દબાવનાર તથા ઓછા વત્તા પ્રમાણમા સુખ દુ ખાદિ ઉત્પન્ન કરનાર જેનુ સ્વરૂપ પહેલા કહેવામા આવ્યુ છે એવો એકસ્થાનકાદિ જે રસ છે તે અનુભાગબ ધ છે આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણસ્થાનકોમા અને જીવભેદોમા બ ધહેતુના ભાગા કહ્યા ૧૯

બ ધાયેલા કર્મોનો યથાયોગ્યરીતે ઉદય થાય છે, અને તેઓનો ઉદય થવાથી સાધુઓને અનેક પ્રકારના પરિષહો ઉપસ્થિત થાય છે તેથી જે પરિષહોમા જે કર્મનો ઉદય નિમિત્ત છે, તેઓનુ તથા તેનો વિજય કઇ રીતે કરવો તેનુ પ્રતિપાદન કરે છે—

क्षुत्पिपासुण्हसीयाणि सेज्जा रोगो वधो मलो ।
तणफासो चरीयाय दसेक्कारस जोगिसु ॥ २१ ॥

क्षुत्पिपासोष्णशीतानि शय्या रोगो वधो मल. ।
तृणस्पर्शश्चर्या च दश एकादश योगिषु ॥ २१ ॥

અર્થ—ક્ષુધા, પિપાસા, ઉષ્ણ, શીત, શય્યા, રોગ, વધ, મળ, તૃણસ્પર્શ ચર્યા, અને દશ એ અગીઆર પરિષહો સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાને હોય છે

ટીકાનુ૦—અહિ ગાથામા પરિષહ શબ્દ લખ્યો નથી છતા તેનુ પ્રકરણ હોવાથી અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે તે શબ્દ ગાથામાના દરેક પદ સાથે જોડવો તે આ પ્રમાણે—ક્ષુત્પરિષહ, પિપાસાપરિષહ, ઉષ્ણપરિષહ, શય્યાપરિષહ, રોગપરિષહ, મળપરિષહ, તૃણસ્પર્શપરિષહ, ચર્યાપરિષહ, અને દશપરિષહ કર્મના ઉદયથી આવા આવા પરિષહો જ્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે મુનિઓએ પ્રવચનમા કહેલ વિધિ પ્રમાણે સમભાવે સહન કરી તેના પર જય મેળવવો જોઇએ તેનો વિજય આ પ્રમાણે કરવો—નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરતા, પરતુ તેવા પ્રકારનો નિર્દોષ આહાર નહિ મળવાવડે અથવા અલ્પ મળવાવડે જેમની ક્ષુધાની શાતિ થઇ નથી, અવસર વિના ગોચરી જવા પ્રત્યે જેમની ઇચ્છા વિરામ પામી છે, આવશ્યક ક્રિયામા જરા પણ સ્ખલના થાય તેને જેઓ સહન કરતા નથી, સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને ભાવનામા જેમનુ ચિત્ત મગ્ન થયેલુ છે, અને પ્રબળ ક્ષુધા જન્ય પીડા ઉત્પન્ન થવા છતા પણ અનેષણીય આહારનો જેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, એવા મુનિરાજે

જરા પણ ગ્લાનિવિના ભુખથી ઉત્પન્ન થયેલ પીડા સમભાવે સહન કરવિ તે ક્ષુત્પરિષહવિજય એ પ્રમાણે પિપાસા પરિષહના વિજય માટે પણ સમજવુ તથા અત્યંત ઉગ્ર સૂર્યના કિરણના તાપવડે સૂકાઇ જવાથી જેના પાદડા ખરી પડેલ છે અને તેથીજ જેની છાયા દૂર થઈ છે એવા વૃક્ષવાળી અટવિમા, અથવા અન્યત્ર કે જ્યા ઉગ્ર તાપ લાગે ત્યા જતા કે રહેતા, તથા અનશનાદિ તપવિશેષવડે જેઓને પેટમા અત્યંત દાહ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમજ અત્યંત ઉષ્ણ અને કઠોર વાયુના સબંધથી જેઓને તાળવુ અને ગળામા શોષ પડેલ છે, તેવા મુનિરાજે જીવોને પીડા ન થાય એ ઇચ્છાથી કાચા પાણીમા અવગાહ—ન્હાવા માટે પડવાની કે કાચા પાણીથી સ્નાન કરવાની અગર તો કાચુ પાણી પીવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતા ઉષ્ણતાજન્ય પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે ઉષ્ણપરિષહવિજય તથા ઘણી થંડી પડવા છતા પણ અકલ્પનીય વસ્ત્રનો ત્યાગ કરતા, અને પ્રવચનમા કહેલ વિધિને અનુસરી કલ્પનીય વસ્ત્રનો ઉપભોગ કરતા, તથા પક્ષિની જેમ પોતાના એક ચોક્કસ સ્થાનનો નિશ્ચય નહિ કરતા, તેથીજ વૃક્ષની નીચે, શુન્ય ગૃહમા, અથવા એવાજ કોઇ અન્ય સ્થળે રહેતા ત્યા બરફના કણવડે અત્યંત થંડા પવનનો સબંધ થવા છતા પણ તેના પ્રતિકારનુ કારણ અગ્નિ આદિને સેવવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતા, તેમજ પૂર્વે અનુભવેલા થંડીને દૂર કરવાના કારણોને યાદ પણ નહિ કરતા શીતથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે શીતપરિષહ વિજય, તથા કઠણ ધારવાળા અને નાના મોટા ઘણા કાંકરા વડે વ્યાપ્ત શીત અથવા ઉષ્ણ પૃથ્વી ઉપર અથવા કોમળ અને કઠિન આદિ ભેદવાળા ચપાટીની પાટ ઉપર નિદ્રાને અનુભવતા પ્રવચનોક્ત વિધિને અનુસરી કઠિનાદિ શય્યાથી થતિ પીડા સમભાવે સહન કરવિ તે શય્યા પરિષહ વિજય તથા કોઇપણ પ્રકારનો રોગ થાય ત્યારે નફા તોટાનો વિચાર કરી શાસ્ત્રમા કહેલ વિધિને અનુસારે ચારિત્રમા સ્ખલના ન થવા પામે તેવી રીતે પ્રતિક્રિયા—ઔષધાદિ ઉપચાર કરવા તે રોગપરિષહ વિજય, તથા તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર અથવા મુદ્દગરાદિ હથિયારના તાડનાદિવડે શરીર ચીરાતા છતા પણ ચીરનાર ઉપર અલ્પપણ મનોવિકાર નહિ કરતા એવો વિચાર કરે કે—મે પૂર્વે બાંધેલા કર્મનુ જ આ ફળ છે આ બિચારા રાંકડાઓ મને કંઇપણ કરી શકતા નથી એ તો નિમિત્તમાત્ર છે, વળી એવો પણ વિચાર કરે કે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા શરીરને આ લોકો પીડા ઉત્પન્ન કરે છે પરંતુ મારા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ અંતરંગ ગુણોને કોઇપણ પ્રકારની પીડા કરી શકતા નથી એવી [illegible] વાંસલાથી છેદનાર અને ચંદનથી પૂજા કરનાર બન્ને પર સમ

દરિ મુનિરાજે વધથી થીત પીડા સમભાવે સહન કરવી તે વધપરિષહ વિજય તથા અપકાય આદિ જીવોને પીડા ન થાય માટે મરણપર્યંત સ્નાન નહિ કરવાના વ્રતને ધારણ કરનાર, ઉગ્ર સૂર્યકિરણના તાપથી ઉત્પન્ન થયેલ પરસેવાના જળના સબંધથી પવનથી ઉડેલી પુષ્કળ ધુળ લાગવાવડે જેનુ શરીર અત્યત મલીન વયુ છે છતાપણુ જેઓના ચિત્તમા તે મેલને દૂર કરવાનો સકલ્પ પણ નથી પરતુ સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ નિર્મળ જળના પવાહવડે કર્મ-રૂપ મેલનેજ દૂર કરવા જેઓ પ્રયત્નવત છે તેવા મુનિરાજે મળથી થતિ પીડાને સમભાને સહન કરવિ તે મળપરિષહવિજય તથા ગચ્છમા વસતા અગર ગચ્છમા નહિ વસતા મુનિરાજને પોતાણુ વિનાના દર્ભાદિ ઘાસના ઉપભોગની પ્રભુએ આ આજ્ઞા આપી છે તેમા જે મુનિરાજને પોતાના ગુરૂએ દર્ભાદિ ઘાસ ઉપર શયન કરવાની અનુજ્ઞા આપી છે તેજ મુનિરાજે દર્ભાદિ ઘાસ ઉપર સથારો અને ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને સૂઈ જાય છે, અથવા જેના ઉપકરણોને ચોરો ચોરી ગયા છે અગર તો અતિજીર્ણ થવાથી ફાટી ગયા છે તેવા મુનિઓ પોતાની પાસે સથારો અને ઉત્તરપટ્ટો નહિ હોવાથી દર્ભઆદિ ઘાસ પાથરી સૂઈ જાય છે, તેવા ઘાસ પર સૂતા પૂર્વે અનુભવેલ મખમલની શય્યા આદિને યાદ પણ નહિ કરતા તે ઘાસના અગ્રભાગાદિ ભોકવા કાગ થતિ પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે તૃણ સ્પર્શપરિષહ વિજય તથા જે મહાશયોએ બધ અને મોક્ષનુ સ્વરૂપ જાણ્યુ છે, જેઓ પવનની જેમ નિસગતા ધારણ કરે છે, જેઓ દેશ અને કાળને અનુસરી સયમ વિરોધિ માર્ગમા જવાનો ત્યાગ કરનાર છે, તથા જેઓ આગમમા કહેલ માસકલ્પની મર્યાદાને અનુસરી વિહાર કરનારા છે, એવા મુનિરાજે કઠોર કાકરા અને કટકાદિવડે પાતાના પગમા અત્યત પીડા થવા છતા પણ પૂર્વે પોતે સેવેલા વાહનાદિમા જવાનુ સ્મરણ પણ નહિ કરતા ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવો તે ચર્યાપરિષહવિજય તથા દશપરિષહમા દશ શબ્દનુ ગ્રહણ શરીરને ઉપઘાત કરનાર મચ્છરા જતુઓને ગ્રહણ કરવા માટે છે જેમ કાગડાથી ઘીનુ રક્ષણ કરવુ એમ કહેવામા આવે ત્યા કાગડા શબ્દનુ ગ્રહણ ઘી ખાઇ જનાર કાગડા સિવાય અન્ય પક્ષિઓના ગ્રહણ માટે પણ કર્યુ છે તેમ અહિ પણ સમજવુ તેથી ડાશ મચ્છર માખીઓ માકડ કીડા કીડીઓ અને વીછી આદિ જતુઓ વડે પીડા પામવા છતા પણ તે સ્થાનથી અન્યત્ર નહિ જતા અને તે દશ મચ્છરાદિ જતુઓને ત્રિવિધે ત્રિવિધે પીડા નહિ કરતા તેમજ વીજણાઆદિવડે તેને દૂર પણ નહિ કરતા તે ડાશ મચ્છરાદિથી થતિ બાધાને સમભાવે સહન કરવિ તે દશપરિષહવિજય આ અગીઆરે પરિષહો સયોગિ કેવલિ ભગવાનને સભવે છે ૧૦

હવે કયા કર્મના ઉદયથી આ અગીઆર પરિષહો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—

वेयणीयभवा एए पन्नानाणा उ आइमे ।
अट्ठमंमि अलाभोत्थो छउमत्थेसु चोद्दस ॥ २२ ॥

वेयनीयभवा एते प्रज्ञाऽज्ञाने तु आदिमे ।
अष्टमे अलाभोत्थ' छद्मस्थेषु चतुर्दश ॥ २२ ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત અગીઆર પરિષહો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા છે જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય છતા પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષહ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંતરાયનો ઉદય છતા અલાભથી ઉત્પન્ન થયેલ પરિષહ થાય છે છદ્મસ્થોને એ ચૌદ પરિષહો હોય છે

ટીકાનુ૦—વીશમી ગાથામા કહેલ અગીઆર પરિષહો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે જેમકે ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય થાય ભૂખ સખ્ત લાગે તે અવસરે તે ભૂખને સહન કરવાનો અવસર આવે તેને આત્માના અણાહારિ આદિ સ્વભાવને યાદ કરી જો સમભાવે સહન કરે તો તેનો વિજય કર્યો કહેવાય, નહિ તો નહિ જો વિહ્વલતા થાય દુર્ધ્યાન થાય તો પરિષહ ઉપર વિજય મેળવ્યો ન કહેવાય એ પ્રમાણે અન્ય પરિષહો માટે પણ સમજવુ કહ્યુ છે કે-'ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્યા, વધ, મલ, શય્યા, રોગ, અને તૃણસ્પર્શ એ અગીઆર પરિષહો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સઘળા સયોગિ કેવળીઓને સંભવે છે' તથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષહ ઉત્પન્ન થવામા હેતુ છે તેમા અંગ ઉપાંગ પૂર્વ પયન્ના વિગેરે શાસ્ત્રોમા વિશારદ તેમજ વ્યાકરણ ન્યાય અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમા નિપુણ એવા મારી સન્મુખ અન્ય સઘળા સૂર્યની પાસે ખજુઆની જેમ નિસ્તેજ છે એવા પ્રકારના અભિમાનજન્ય જ્ઞાનના આનંદનો નિરાસ કરવો—ત્યાગ કરવો તે પ્રજ્ઞાપરિષહ વિજય તથા આ અજ્ઞ છે, પશુ સમાન છે, કંઈપણ સમજતો નથી એવા પ્રકારના તિરસ્કારના વચનોને સમ્યક પ્રકારે સહન કરતા, પરમ દુષ્કર તપશ્ચર્યાદિ ક્રિયામા રક્ત–સાવધાન, અને નિત્ય અપ્રમત્ત ચિત્તવાળા એવા મને હજીપણ જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થતો નથી એ પ્રકારે જે વિચાર કરવો અને જરા પણ વિહ્વળતા ઉત્પન્ન ન થવા દેવી તે અજ્ઞાન પરિષહ વિજય તથા આઠમા અંતરાયકર્મનો વિપાકોદય છતા અલાભ પરિષહ સહન કરવાનો અવસર થાય છે તેમા ભિન્ન ભિન્ન દેશમા વિહાર કરતા, સંપત્તિની અપેક્ષાએ ઘણા ઉંચા નીચ ઘરામા ભિક્ષાને નહિ પ્રાપ્ત કરીને પણ સંક્લિષ્ટ ચિત્ત વિનાના અને દાતારની પરીક્ષા કરવામા નિરુત્સુક, 'અલાભ

એ મને ઉત્કૃષ્ટ તપ છે' એવો વિચાર કરીને અપ્રાપ્તિને અધિક ગુણવાળી માનતા, અલાભ જન્ય પીડાને જે સમભાવે સહન કરવિ તે અલાભ પરિષહ વિજય, પૂર્વની ગાથામા કહેલા અગીઆર પરિષહો તથા પ્રજ્ઞા અજ્ઞાન અને અલાભ એ ત્રણ મળી કુલ ચૌદ પરિષહો છદ્મસ્થવીતરાગ ઉપશાત મોહ અને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે હોય છે સૂક્ષ્મસપાય ગુણસ્થાનકે પણ એ ચૌદ પરિષહોજ હોય છે કારણ કે તે પણ સજ્વલન લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવ કરતો હોવા થી વીતરાગ છદ્મસ્થ સરખોજ છે સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકે મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અન્ય કોઇપણ પરિષહો ન ભવતા નથી કારણકે અગીઆરમા અને બારમા ગુણઠાણાવાળાએ સપૂર્ણ મોહનો ક્રમશ ક્ષય અને ઉપશમ કર્યો છે તેથી, અને અત્યત સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય સ્વકાર્ય કરવા અસમર્થ છે માટે દશમા ગુણસ્થાનકે પણ ચૌદ પરિષહોનુ કથન વિરૂદ્ધ નથી કહ્યુ છે કે—'છદ્મસ્થ અરાગિ સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવોને સભવવડે આ ચૌદે પરિષહો જાણવા' ૨૧

હવે શેષ પરિષહો અને તે કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે તે કહે છે—

निसेज्जा जायणा कोसो अरई इत्थि नग्गया ।
सक्कारो दसण मोहा बावीसा चेव रागिसु ॥ २३ ॥

निषद्या याचना आक्रोशः अरतिः स्त्री नग्नता ।
सत्कारः दर्शन मोहात् द्वाविंशतिः चैव रागिषु ॥ २३ ॥

અર્થ—નિષદ્યા, યાચના, આક્રોશ, અરતિ, સ્ત્રી, નગ્નતા, સત્કાર, અને દર્શન એ આઠ પરિષહો મોહના ઉદયથી થાય છે રાગિ ગુણસ્થાનકોમા એ બાવીસે પરિષહો હોય છે

ટીકાનુ૦—અહિં પણ સામર્થ્ય લભ્ય પરિષહ શબ્દ દરેકની સાથે જોડવો જેમ કે—નિષદ્યાપરિષહ યાચનાપરિષહ ઇત્યાદિ તેમા 'निषीदन्ति अस्याम्' આ વ્યુત્પત્તિના બળથી સાધુઓ જેની અદર સ્થાન કરે તે નિષદ્યા એટલે ઉપાશ્રય કહેવાય છે તેમા સ્ત્રી પશુ અને નપુસક વિનાના અને જેની અદર પહેલા પોતે રહ્યા નથી એવા સ્મશાન ઉદ્યાન દાનશાળા કે પર્વતની ગુફા આદિમા વસતા અને સર્વત્ર પોતાના ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાનના પ્રકાશવડે પરીક્ષા કરેલા પ્રદેશમા અનેક પ્રકારના નિયમો અને ક્રિયા કરતા, સિંહ વાઘ આદિ હિંસક પશુઓના ભયકર અવાજને સાભળવા છતા પણ જેઓને ભય ઉત્પન્ન નથી થયો એવા મુનિરાજે આવી પડતા ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોને સહન કરવા પૂર્વક મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત ન થવુ તે નિષદ્યાપરિષહ વિજય તથા બાહ્ય અને અભ્યતર તપોનુષ્ઠાનમા પરાયણ દીન વચન અને મુખની ગ્લાનિનો-મોઢાપરના શોકનો પણ ત્યાગ કરીને આહાર

વસતિ—સ્થાન વસ્ત્ર પાત્ર અને ઔષધાદિ વસ્તુઓને પ્રવચનમા કહેલ વિધિપ્રમાણે યાચના કરતા મુનીરાજે ' સાધુને સઘળુ યાચેલુ જ હોય કે યાચ્યા વિનાનુ હોતુ જ નથી ' એ પ્રમાણે વિચાર કરી લઘુતા જન્ય અભિમાનને સહન કરવુ એટલે કે મારી લઘુતા થશે એવુ જરા પણ અભિમાન ઉત્પન્ન ન થવા દેવુ તે યાચ્ઞાપરિષહ વિજય તથા ક્રોધરૂપ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામા કુશળ, મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી મદોન્મત્ત પુરુષોએ ઉચ્ચારેલા, ઇર્ષ્યા પ્રયુક્ત, તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવા અને નિંદાત્મક વચનો સાભળવા છતા પણ તેમ જ તેનો પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ છતા પણ ક્રોધાદિ કષાયોદયરૂપ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપકર્મનો વિપાક અત્યત દુરત છે એમ ચિંતવન કરતા અલ્પમાત્ર કષાયને પણ પોતાના હૃદયમા સ્થાન ન આપવુ તે આક્રોશપરિષહ વિજય તથા સૂત્રના ઉપદેશને અનુસરી વિહાર કરતા અગર રહેતા કોઇ વખતે જો કે અરતિ ઉત્પન્ન થાય તો પણ સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને ભાવનારૂપ ધર્મમા રમણતાવડે અરતિનો ત્યાગ કરવો તે અરતિપરિષહ વિજય તથા આરામ—બગીચો ઘર કે કોઇ એના જ પ્રકારના એકાત સ્થળમા વસતા, યુવાવસ્થાનો મદ અને વિલાસ—હાવભાવવડે પ્રમત્ત થયેલી મદોન્મત્ત અને શુભ મનસંકલ્પનો નાશ કરતિ સ્ત્રીઓના વિષયમા પણ અત્યત કાબમા—વશ રાખેલ છે ઇન્દ્રિયો અને મન જેમણે એવા મુનિરાજે ' આ અશુચિથી ભરપૂર માસનો પિંડ છે ' આવા પ્રકારની શુભ ભાવનાના વશથી તે સ્ત્રીઓના વિલાસ હાસ્ય મૃદુ ભાષણ વિલાસપૂર્વક નિરીક્ષણ અને મોહ ઉત્પન્નકરે તેવા પ્રકારની ગતિરૂપ કામના બાણોને નિષ્ફળ કરના અને જરા પણ વિકાર ઉત્પન્ન ન થવા દેવો તે સ્ત્રી પરિષહ વિજય તથા નગ્નતા—નગ્નપણુ, અચેલકપણુ, તે અચેલકપણુ શાસ્ત્રના ઉપદેશ વડે અન્યપ્રકારે વસ્ત્રને ધારણ કરવારૂપે કે જીર્ણ, અલ્પમૂલ્યવાળા, ફાટી ગયેલા અને આખા શરીરને નહિ ઢાકનાવાળા વસ્ત્ર ધારણ કરવા સબધે જાણવુ, કારણકે લોકમા તેવા વસ્ત્રો પહેર્યા હોય તો પણ નગ્નપણાનો વ્યવહાર થાય છે જેમકે નદી ઉતરતો પુરુષ નીચે પહેરવાની પોતડી માથે વીંટેલી હોય છતા પણ ' નગ્ન ' એવો વ્યવહાર થાય છે તથા જેણે જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરેલુ છે એવી કોઇ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે વણકર જલદી કર, મને સાડી આપ, હુ નાગી છુ તે પ્રમાણે ફાટેલા, અલ્પમૂલ્યવાળા, શરીરના અમુક ભાગને ઢકનારા વસ્ત્રો ધારણ કરનારા મુનિઓ પણ અન્ય પ્રકારે ધારણ કરવાથી વસ્ત્રસહિત છતા પણ વાસ્તવિક રીતે અચેલક ગણાય છે " જેમ પાણીમા પ્રવેશ કરતો અને બહુ વસ્ત્રવાળો છતા મસ્તક ઉપર કેડે પહેરવાનુ વસ્ત્ર જેણે વીંટેલુ છે એવો મનુષ્ય અચેલક—વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે તેમ વસ્ત્ર ધારણ કરનાર વસ્ત્રવાળા મુનિઓ પણ થોડા, જીર્ણ કુત્સિત વસ્ત્રવડે

અચેલક કહેવાય છે જેમ કોઈ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે—હે વણકર ત્વરા કર, અને જલદી સાડી આપ હું નાગી છું” જ્યારે એમ છે તો ઉત્તમ ધૈર્ય અને સઘ યણાદિ રહિત તૃણગ્રહણ અને અગ્નિનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી સંયમનું પાલન કરવા નિમિત્તે શાસ્ત્રોક્ત વસ્ત્રને ધારણ કરનાર આ યુગના સાધુઓને પણ અચેલક પરિષહનું સહન કરવું સમ્યક્ પ્રકારે જાણવું કહ્યું છે કે—સંયમના પાલન નિમિત્તે જીર્ણાદિ વસ્ત્રોને ધારણ કરનાર અને સદા મમત્વ રહિત યતિને પરિષહને સહન કરવાનું કેમ ન હોય”?

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે તમે જે પ્રકારે કહ્યું તે પ્રકારે અચેલકપણું ઔપચારિક થયું, તેથી તેવા પ્રકારના અચેલકપણારૂપ પરિષહનું સહન કરવું તે પણ ઔપચારિક થયું, અને એમ હોય તો મોક્ષપ્રાપ્તિ રી રીતે થાય? કારણ ઉપચરિત -આરોપિત વસ્તુ વાસ્તવિક અર્થક્રિયા કરી શકે નહિ માણવકને વિશે અગ્નિનો આરોપ કરવાથી પાકક્રિયા થતી નથી તેનો ઉત્તર એ છે કે—જો એમ હોય તો નિર્દોષ આહારને પણ ખાનાર મુનીને સમ્યક્ પ્રકારે ક્ષુધાપરિષહનું સહન કરવું નહિ ઘટી શકે કારણ કે તમે કહેલા ન્યાયથી તો આહારના સર્વથા ત્યાગથીજ ક્ષુધાપરિષહ સહન કરવું ઘટી શકે અને જો એમ માનીએ તો અરિહંત ભગવાન્ પણ ક્ષુધાપરિષહને જિતનાર ન થાય કારણ કે ભગવાન્ પણ છદ્મસ્થાવસ્થામાં તમારા મતે પણ નિર્દોષ આહાર લે છે તો તે પ્રમાણે નિર્દોષ આહાર લેનાર ક્ષુધા પરિષહનો વિજેતા તમને ઇષ્ટ નથી એમ નથી તેથી એમ અનેષણીય અને અકલ્પનીય ભોજનના ત્યાગથી ક્ષુધાપરિષહનું સહન કરવું ઇષ્ટ છે તેમ મહામૂલ્ય, અનેષણીય અને અકલ્પનીય વસ્ત્રના ત્યાગથી અચેલકપરિષહનું સહન કરવું માનવું જોઈએ

જો એમ હોય તો સુંદર સ્ત્રીના ઉપભોગનો ત્યાગ કરી કાણી, ખુંધવાળી અને બેડોળ અંગવાળી સ્ત્રીનો ઉપભોગ કરતા સ્ત્રીપરિષહ સહન કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે એમ ન કહેવું, કારણકે સુત્રમાં સ્ત્રીનો ઉપભોગ સર્વથા પ્રતિષિદ્ધ છે એ પ્રમાણે કોઈ પણ સૂત્રમાં જીર્ણ અને અલ્પમૂલ્યવાળા વસ્ત્રનો પ્રતિષેધ કર્યો નથી તેથી અતિપ્રસંગ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી કહ્યું છે કે—જો વસ્ત્રના પરિભોગમાત્રથી અચેલકપરિષહનો જય ન થાય તો ભક્તાદિના ગ્રહણથી ક્ષુધાદિપરિષહનો પણ જય ન થાય અહિં સ્ત્રી પરિષહના પ્રસંગથી અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થશે એમ કહે તો સૂત્રાન્તરનો બાધ થવાથી તે પ્રસંગનુ નિવારણ થાય છે જિનવરોએ મૈથુન સિવાય કોઈની સર્વથા અનુજ્ઞા આપી નથી તેમ પ્રતિષેધ પણ કર્યો નથી કારણ કે તે (મૈથુન) રાગદ્વેષ સિવાય થતુ નથી જો એમ ન હોય તો પરિષહના સહન કરનારાએ પ્રાસુક છતા પણ અશનાદિ

કદાચિત્ પણ ખાવુ ન જોઈએ તેમ પીવુ ન જોઈએ વધારે પ્રસગથી બસ છે વિસ્તારથી તો ધર્મસગ્રહણીટીકામા અપવાદનો વિચાર કર્યો છે ત્યાથી જાણી લેવુ

તથા પદનો એક દેશ કહેવાથી આખા પદનુ ગ્રહણ થતુ હોવાથી ગાથામા સત્કાર શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે છતા 'સત્કાર પુરસ્કાર' ગ્રહણ કરવો તેમા વસ્ત્ર પાત્ર આહાર પાણી આદિ દેવા તે સત્કાર કહેવાય અને છતા ગુણની પ્રશસા કરવી અથવા પ્રણામ અભ્યુત્થાન-સામે જવુ આસન આપવુ વિગેરે પુરસ્કાર કહેવાય છે તેમા લાબા કાળથી બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરનારા, મહા તપસ્વી, સ્વ પર સિદ્ધાતના રહસ્યને જાણનાર, વારવાર પરવાદિઓને જિતનાર એવા મને કોઈપણ પ્રણામ કરતા નથી, ભક્તિ કે બહુમાન કરતા નથી, આદર પૂર્વક આસન આપતા નથી તેમજ આહાર પાણી અને વસ્ત્રપાત્રાદિ પણ કોઇ આપતા નથી એ પ્રકારના દુપ્રણિધાન—અશુભ સકલ્પનો ત્યાગ કરવો તે સત્કાર પુરસ્કાર પરિષહ જય તથા હુ સઘળા પાપસ્થાનોનો ત્યાગી, ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યાને આચરનાર અને નિસગ છુ છતા પણ ધર્મ અને અધર્મના ફલરૂપ દેવ અને નારકોને જોઇ શકતો નથી માટે ઉપવાસાદિ મહા તપસ્યા કરનારને પ્રાતિહાર્ય વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રલાપમાત્ર છે આવો મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશોદયવડે જે અશુભ અધ્યવસાય થાય છે, તે દર્શન પરિષહ કહેવાય છે તેનો જય આ રીતે કરવો—દેવો મનુષ્યોની અપેક્ષાએ પરમ સુખિ છે, વર્ત્તમાન કાળમા દુખમકાળના પ્રભાવથી તીર્થંકરાદિ મહાપુરૂષો નથી તેથી પરમસુખમા આસક્ત હોવાથી અને મનુષ્ય લોકમા કાર્યનો અભાવ હોવાથી મનુષ્યોને દ્દષ્ટિગોચર થતા નથી નારકીઓ અત્યત તીવ્ર વેદના વડે વ્યાપ્ત હોવાથી અને પૂર્વે બાધેલા આકરા કર્મના ઉદય રૂપ બધનવડે બદ્ધ થયેલા હોવાથી જવા આવવાની શક્તિ વિનાના છે માટે તેઓ પણ અહિં આવતા નથી દુખમકાળના પ્રભાવવડે ઉત્તમ સઘયણ નહિ હોવાથી તેવા પ્રકારનુ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવાની શક્તિ નથી કે તેવા પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ ભાવનો ઉલ્લાસ પણ થતો નથી કે જે વડે જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થવાથી તેના સ્થાનમા રહેલા દેવ નારકોને જોઇ શકાય પૂર્વ મહાપુરૂષોને ઉત્તમ સઘયણનાવશથી તપો વિશેષની શકિત અને ઉત્તમ ભાવના હતિ કે જેને લઇ ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનાતિશય વડે સઘળુ જોઇ શકતા હતા આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીના વચનમા જરા પણ અશ્રદ્ધા થવા ન દેતા ચિત્તને સ્થિર કરવુ તે દર્શન પરિષહવિજય કહેવાય છે આ નિષદ્યા આદિ આઠ પરિષહો મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે તે આ પ્રમાણે—ભયના ઉદયથી નિષદ્યાપરિષહ, માનના ઉદયથી યાચ્ચા પરિષહ, ક્રોધના ઉદયથી આક્રોશ પરિષહ, અરતિના ઉદયથી અરતિ-પરિષહ, પુરૂષવેદના ઉદયથી સ્રીપરિષહ, જુગુપ્સામોહનીયના ઉદયથી નાગ્ન્યપરિષહ, લોભના ઉદયથી સત્કાર પુરસ્કાર પરિષહ, અને દર્શનમોહના ઉદયથી દર્શન-

રિષહ ઉત્પન્ન થાય છે આ પહેલેથી આરંભી બાવીશે પરિષહો રાગિઓને-
હેલા ગુણસ્થાનકથી આરંભી નવમા ગુણસ્થાનક સુધિના સઘળા જીવોને હોય
એકી વખતે એક જીવને વીશ પરિષહો થાય છે કારણકે શીત અને ઉષ્ણ
થા નિષદ્યા અને ચર્યા એ પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોવાથી એક સાથે હોતા નથી આ
માપે બંધહેતુ નામનું ચોથું દ્વાર સમાપ્ત થયું

ચોથું બંધહેતુ દ્વાર સમાપ્ત

॥ अर्हम् ॥

પાચમુ બ ધવિધિ દ્વાર

આ પ્રમાણે બ ધહેતુનામનુ ચોથુ દ્વાર કહ્યુ હવે બન્ધવિધિનામના પાચમા દ્વારને કહેવાનો અવસર છે, તેમા બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા, અને સત્તાનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવશે અહિ એમ શ કા થાય કે—बन्धस्य विधि बन्धविधि બન્ધની વિધિ—સ્વરૂપ પ્રકાર તે બન્ધવિધિ એવી વ્યુત્પત્તિ હોવાથી બન્ધના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન કરવુ એજ યુક્ત છે, ઉદય ઉદીરણા અને સત્તાનુ સ્વરૂપ અહિ કહેવુ તે યુક્તિ યુક્ત નથી તો શા માટે અહિ બન્ધ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારેના સ્વરૂપને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ? તેનો ઉત્તર આપવા નીચેની ગાથા કહે છે—

वद्धस्सुदओ उदए उदीरणा तदवसेसय सत ।
तम्हा वधविहाणे भन्नते इइ भणियव्व ॥ १ ॥

बद्धस्योदय उदये उदीरणा तदवशेषक सत् ।
तस्मात् बन्धविधाने भण्यमाने इति भणितव्यम् ॥ १ ॥

અર્થ—બાધેલા કર્મનો ઉદય થાય છે, ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા થાય છે, અને શેષની સત્તા હોય છે, આ પ્રમાણે પરમ્પર સ બ ધ હોવાથી બ ધવિધિ કહે છતે ઉદયાદિનુ સ્વરૂપ પણ કહેવુ જોઇએ

ટીકાનુ૦—બાધેલા કર્મનો તેનો જેટલો જેટલો અબાધાકાળ હોય તેનો ક્ષય થયા બાદ ઉદય થાય છે ઉદય છતા [1]પ્રાય અવશ્ય ઉદીરણા હોય છે અને જે કર્મને અદ્યાપિ ઉદય ઉદરણાવડે ભોગવીને દૂર નથી કર્યું તે અવશેષ કર્મની સત્તા હોય છે આ પ્રમાણે પરમ્પર સ બ ધ હોવાથી બ ધનુ સ્વરૂપ જ્યારે કહે વામા આવે ત્યારે ઉદયાદિકનુ સ્વરૂપ પણ અવશ્ય કહેવુ જોઇએ, એટલે અનુ ક્રમે ચારેનુ સ્વરૂપ આ દ્વારમા કહેવામા આવશે ૧

તેમા પહેલા મૂળકર્મ આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમા બ ધવિધિ કહે છે—

जा अपमत्तो सत्तट्ठवधगा सुहुम छण्हमेगस्स ।
उवसतखीणजोगी सत्तण्ह नियट्टिमीसअनियट्टी ॥ २ ॥

---

૧ અહિ પ્રાય મૂકવાનુ કારણ ઉદીરણા વિના એકનો ઉ ન પણ હોય છે, એ જ ણાવવુ એ છે જેમકે —જ્ઞાનાવરણાદિ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ

यावदप्रमत्तः सप्ताष्टबन्धका' सूक्ष्मः षण्णा एकस्य ।
उपशान्तक्षीणयोगिनः सप्तानां निवृत्तिमीश्रानिवृत्तय' ॥ २ ॥

અર્થ— અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત જીવો સાત કે આઠ કર્મના બંધક છે સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્ત્તિ છ કર્મના, ઉપશાતમોહ ક્ષીણમોહ-અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકવર્તિ એક કર્મના, અને નિવૃત્તિ મીશ્ર અને અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકર્ત્તિ સાત કર્મના બંધક છે

ટીકાનુ૦— મિશ્ર ગુણસ્થાનક વર્જીને મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધિના સઘળા જીવો સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે તેમા જ્યારે આયુનો બંધ કરે ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત આઠ બાંધે છે, અને શેષકાળ સાત બાંધે છે મિશ્ર ગુણસ્થાનક માટે આગળ કહેશે માટે તેને વર્જ્યું છે તથા સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્તિ જીવો મોહનીય અને આયુવિના સમયે સમયે છ કર્મ બાંધે છે આ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ વાળા હોવાથી આયુનો બંધજ કરતા નથી, અને બાદર કષાયના ઉદયરૂપ બંધનુ કારણ નહિ હોવાથી મોહનીય કર્મનો પણ બંધ કરતા નથી તથા ઉપશાન્તમોહ ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માઓ યોગનિમિત્તક એક માત્ર સાતા વેદનીયનોજ બંધ કરે છે કષાયનો ઉદય નહિ હોવાથી શેષ કોઇપણ કર્મ બાંધતા નથી તથા મિશ્ર અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે આયુવિના પ્રતિ સમય સાત સાત કર્મ બંધાય છે આઠમે અને નવમે ગુણસ્થાનકે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી અને મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જીવ સ્વભાવે આયુનો બંધ થતો નથી[1] આ પ્રમાણે મૂળકર્મો આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમા બંધ વિધિ કહ્યો ૨

હવે ઉદય અને સત્તાવિધિ કહે છે—

जा सुहुमसपराओ उइन्न सताइ ताव सव्वाइं ।
सत्तट्ठुवसंते खीणे सत्त सेसेसु चत्तारि ॥ ३ ॥

૧ આયુનો બંધ ઘોલના પરિણામે થાય છે ઘોલના પરિણામ એટલે પરાવર્ત્તમાન પરિણામ, ચડતા ઉતરતા પરિણામ ઉત્તરોત્તર સમયે પરિણામની ધારા ચડતિ જતિ હોય પછી ભલે તે શુભ હોય કે અશુભ હોય ત્યારે આયુકર્મ બંધાતુ નથી આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોમા ક્રમશ શુદ્ધપરિણામમા ચડતો જતો હોવાથી આયુ બંધાતુ નથી ત્રીજે ગુણસ્થાનકે પણ ઘોલના પરિણામનો અસંભવ હોય એમ લાગે છે શેષ પહેલાથી છઠ્ઠા સુધિમા ઘોલના પરિણામનો સંભવ છે તેના પરિણામે ત્યા આયુનો બંધ થાય છે સાતમે ગુણસ્થાનકે જો કે આયુ બંધાય છે ખરૂ, પણ ત્યા નવિ શરૂઆત થતી નથી છઠ્ઠે આરંભેલુ સાતમે પુરૂ કરે છે એટલુજ

यावत्सूक्ष्मसंपरायं उदीर्णानि सन्ति तावत्सर्वाणि ।
सप्ताष्टौ उपशान्ते क्षीणे सप्त शेषेषु चत्वारि ॥ ३ ॥

અર્થ—સૂક્ષ્મસંપરાય પર્યંત સઘળા આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે ઉપશાંત મોહે સાતકર્મનો ઉદય અને આઠ કર્મની સત્તા હોય છે ક્ષીણમોહે સાતનો ઉદય અને સાતની સત્તા હોય છે અને શેષ ગુણસ્થાનકોમા ચાર કર્મનો ઉદય અને ચાર કર્મની સત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે કારણ કે આ સઘળા ગુણસ્થાનકોમા મોહનીયકર્મનો ઉદય અને સત્તા હોય છે તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે ઉદયમા સાત કર્મ હોય છે કારણ કે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ઉપશમ થયેલો હોવાથી તેનો ઉદય હોતો નથી અને સત્તામા આઠે કર્મ હોય છે કેમકે મોહનીયકર્મ સત્તામા તો પડયુ જ છે તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે સાત કર્મનો ઉદય અને સાત કર્મની સત્તા હોય છે કારણકે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થયેલો હોવાથી તે ઉદય કે સત્તામા હોતુ નથી તથા ઘાતિકર્મનો સર્વથા નાશ થયેલો હોવાથી સયોગિ અને અયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે અઘાતિ ચાર કર્મનોજ ઉદય અને સત્તા હોય છે આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ઉદય અને સત્તાનુ સ્વરૂપ કહ્યુ ૩

ઉદીરણાના સંબંધમા ઘણુ કહેવાનુ હોવાથી તેનો વિધિ આગળ કહેશે, તેને બાકી રાખી હવે જીવસ્થાનકોમા બંધ ઉદય અને સત્તા ઘટાવે છે—

बधंति सत्त अट्ठ व उइन्न सत्तट्ठगा उ सव्वेवि ।
सत्तट्ठछेग बधगभगा पज्जत्तसन्निम्मि ॥ ४ ॥

बध्नन्ति सप्ताष्टौ वा उदीर्णसत्ताष्टकास्तु सर्वेऽपि ।
सप्ताष्टषडेका बन्धकभङ्गा' पर्याप्तसज्ञिनि ॥ ४ ॥

અર્થ—સઘળા જીવો સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે તથા સઘળા જીવોને ઉદય અને સત્તામા આઠે કર્મો હોય છે માત્ર પર્યાપ્ત સંજ્ઞિમા ગુણસ્થાનકના ભેદે સાત આઠ છ અને એક એમ બંધના ચાર ભાગા હોય છે

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તેરે ભેદ વાળા સઘળા જીવો પ્રતિસમય સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે તેમા પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગની શરૂઆતમા આયુ બાંધે ત્યારે અંતમુહૂર્ત પર્યંત આઠ કર્મ બાંધે છે શેષ કાળ નિરંતર સાત કર્મ બાંધે છે તથા તેરે ભેદના સઘળા જીવોને ઉદય અને સત્તામા આઠે કર્મો હોય છે તથા પર્યાપ્ત

સંજ્ઞિમાં સાત આઠ છ અને એક એમ ગુણસ્થાનકના ભેદે બંધના ચાર વિકલ્પો હોય છે એટલે કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ કોઈ વખતે સાત બાંધે છે, કોઈ વખતે આઠ બાંધે છે, કોઈ વખતે છ બાંધે છે, અને કોઈ વખતે એક બાંધે છે તેમાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સંયતપર્યંત સઘળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો આયુ બંધકાળે આઠ કર્મ, અને શેષ સઘળો કાળ સાત કર્મ બાંધે છે તથા મિશ્ર અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ સઘળા જીવો આયુવિના સાત કર્મ બાંધે છે સૂક્ષ્મ સંપરાયે આયુ અને મોહનીય વિના છ કર્મ બાંધે છે અને ઉપશાંત મોહથી આરંભી સયોગિ કેવળિ સુધિના સઘળા આત્માઓ એક સાતા વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે અયોગિ કેવળિ ભગવાન બંધહેતુના અભાવે એક પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી તથા ગાથામાં सत्तट्ठगा પછી ગ્રહણ કરેલ तु શબ્દ એ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આઠ સાત અને ચાર એ ત્રણ ઉદયના વિકલ્પો તથા આઠ સાત અને ચાર એ ત્રણ સત્તાના વિકલ્પો પર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં સમજવા અને તે ગુણસ્થાનક પરત્વે ઉદય અને સત્તાના વિધિમાં ત્રીજી ગાથામાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે જાણવા ૪

હવે ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાવિધિ કહે છે—

जात्र पमत्तो अट्ठण्हुदीरगो वेयआउवज्जाण ।
सुहुमो मोहेण य जा खीणो तप्परओ नामगोयाण ॥५॥

यावत्प्रमत्त' अष्टानामुदीरक' वेदनीयायुर्वर्जाना ।
सूक्ष्म• मोहेन च यावत् क्षीण' तत्परत' नामगोत्रयोः ॥ ५ ॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી પ્રમત્ત સંયત પર્યંત સઘળા જીવો આઠ કર્મના ઉદીરક હોય છે, અપ્રમત્તથી આરંભી સૂક્ષ્મ સંપરાય સુધિના સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મના ઉદીરક હોય છે, મોહનીય વિના પાંચ કર્મના ક્ષીણમોહ પર્યંત ઉદીરક છે, અને તે પછીના સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનક વર્તિ જીવો નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મના ઉદીરક છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક પર્યંત સઘળા જીવો આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે એટલે કે તે સઘળા જીવોને સમયે સમયે આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય છે માત્ર પોત પોતાનું આયુ ભોગવાતા ભોગવાતા એક આવલિકા પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતિ નથી તે કાળે તેઓ સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે ઉદયાવલિકા ઉપરની સ્થિતિમાંથી દલિકો ખેંચી ઉદયાવલિકા સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે અહિં માત્ર એક આવલિકા જ બાકી છે ઉપરની સઘળી સ્થિતિ ભોગવાઈને દૂર થયેલી છે

એટલે ઉપરથી ખેંચવા યોગ્ય દલિકો નહિ હોવાથી તે એક આવલિકા કાળ આયુવિના સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે મિશ્રમિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા સઘળા જીવો સર્વદા આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે કારણ કે આયુની છેલ્લી એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે મિશ્રગુણસ્થાકનો જ અસંભવ છે કેમકે અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ શેષ રહે ત્યારે જ મિશ્રગુણસ્થાનક વર્ત્તિ સઘળા જીવો તથાસ્વભાવે ત્યાંથી પડી ચોથે કે પહેલે ગુણસ્થાનકે ચાલ્યા જાય છે, ત્રીજે ગુણસ્થાનકે રહેતા નથી તથા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મના ઉદીરક છે અપ્રમત્ત દશાના પરિણામવડે વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણા થતિ નથી માટે એ બે કર્મનું વર્જન કર્યું છે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરતા કરતા સત્તામાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે છેલ્લી આવલિકામાં મોહનીયવિના પાંચ કર્મની ઉદીરણા થાય છે ઉપશમશ્રેણિમાં તો મોહની સત્તા વધારે હોવાથી ચરમ સમય પર્યંત ઉદીરણા થાય છે તેથી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની ચરમ આવલિકાથી આરંભી ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત મોહનીય વેદનીય અને આયુકર્મવિના શેષ પાંચકર્મની ઉદીરણા થાય છે માત્ર ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકામાં જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયની સ્થિતિ સત્તામાં એક અવલિકા જ શેષ રહેવાથી તેની ઉદીરણા થતિ નથી, નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે કોઈ પણ કર્મની સત્તામાં જ્યારે એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતિ નથી, કારણકે ઉપરની સ્થિતિમાંથી ખેંચી શકાય તેવું દળ રહ્યું નથી તથા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકનો ચરમાવલિકાથી આરંભી સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત માત્ર નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે સૂક્ષ્મ કે બાદર કોઈ પણ પ્રકારનો યોગ નહિ હોવાથી અયોગિ કેવળિ ભગવાન કોઈ પણ કર્મની ઉદીરણા કરતા નથી ઉદીરણા યોગ હોય ત્યારેજ થાય છે અયોગિ ગુણસ્થાને યોગ નથી માટે ઉદીરણા થતિ નથી કહ્યું છે કે—'અયોગિ આત્મા કોઈપણ કર્મને ઉદીરતો નથી' ૫

અહિં શંકા કરે છે કે ઉદય હોય ત્યારેજ ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં તે તે સ્થાને કહ્યું છે તો શું જ્યાં સુધિ ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે? અથવા ઉદય હોય છતાં ઉદીરણા પ્રવર્તતી નથી એમ પણ બને છે? તેનો ઉત્તર આપતા આ ગાથા કહે છે—

जावुदओ ताव उदीरणावि वेयणीयआउवज्जाण।
अद्धावलियासेसे उदए उ उदीरणा नत्थि ॥ ६ ॥

यावदुदयः तावदुदीरणाऽपि वेदनीयायुर्वर्जानाम् ।
अध्वावलिकाशेषे उदये तु उदीरणा नास्ति ॥ ६ ॥

અર્થ—વેદનીય અને આયુકર્મવિના શેષ છ કર્મની જ્યા સુધિ ઉદય હોય છે ત્યા સુધિ ઉદીરણા પણ હોય છે તથા કોઇપણ કર્મની સત્તામા એક આવલિકા સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા હોતિ નથી કેવળ ઉદયજ હોય છે

ટીકાનુ૦—વેદનીય અને આયુવિના શેષ છ કર્મની જ્યા સુધી ઉદય હોય છે ત્યા સુધિ ઉદીરણા પ્રવર્તે છે વેદનીય અને આયુકર્મની પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદય હોય ત્યા સુધી ઉદીરણા પ્રવર્તે છે અને પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આગળ વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણા દૂર થવા છતા પણ દેશોન પૂર્વ કોટિપર્યંત કેવળ ઉદયજ પ્રવર્તે છે અહિં દેશોન પૂર્વ કોટિ કાળ સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના કાળની અપેક્ષાએ સમજવો તથા સઘળા કર્મોની અદ્ધાવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્તે છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી અદ્ધાવલિકાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—આવલિ એટલે પંક્તિ-શ્રેણિ તે શ્રેણિ પ્રાય દરેક પદાર્થની હોઇ શકે છે પરંતુ અહિં કાળનીજ પંક્તિ લેવાની હોવાથી અદ્ધા શબ્દનુ ગ્રહણ કર્યું છે અદ્ધા—કાળની આવલિકા—શ્રેણિ તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ પ્રતિનિયત સંખ્યાવાળી-આવલિકાના સમયપ્રમાણ જે સમયરચના તે અદ્ધાવલિકા કહેવાય છે તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ એક આવલિકા જેટલા કાળમા ભોગવવા યોગ્ય દલિકો સત્તામા જ્યારે શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્તે છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય, અંતરાય, મોહનીય, અને આયુકર્મની પોતપોતાની પર્યંતાવલિકામા ઉદય હોય છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી કારણ કે ત્યા તેનુ લક્ષણ ઘટતુ નથી ઉદીરણાનુ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકા જેટલા કાળમા ભોગવાય એવી જે નિષેક રચના તે ઉદયાવલિકા કહેવાય છે તે ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમા રહેલા દલિકોને કષાયયુક્ત અગર કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે ખેંચી ઉદયાવલિકામા રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે કહ્યુ છે કે—'ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાથી કષાયસહિત કે કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે દલિકોને ખેંચી ઉદયાવલિકામા પ્રવેશ કરાવવો —મેળવવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે' જ્યારે કોઇપણ કર્મની સત્તામાજ એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકા ઉપર કોઇપણ સ્થિતિસ્થાનક નથી કે જેમાથી દલિક ખેંચી તેને ઉદયાવલિકામા પ્રવેશ કરાવે—મેળવે માટે તે વખતે ઉદય હોય છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી તથા ગાથામાનો તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો અયોગિ અવસ્થામા ઉદય

હોય છે છતા યોગનો અભાવ હોવાથી ત્યા ઉદીરણા થતી નથી જો કે નામ ગોત્ર અને વેદનીય કર્મની પર્યંતાવલિકા ચૌદમે ગુણસ્થાનકે શેષ રહે છે પરંતુ ત્યા યોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણાજ થતિ નથી તેમા નામ અને ગોત્રકર્મની ઉદીરણા તેરમાના ચરમસમયપર્યંત અને વેદનીયની ઉદીરણા પ્રમત્તપર્યંત પ્રવર્ત્તે છે આયુકર્મની પર્યંતાવલિકા ઉપશમશ્રેણિમા ત્રીજુ ગુણસ્થાનક વર્જી અગીઆર ગુણસ્થાનક સુધિમા શેષ રહી શકે છે કારણ કે ત્રીજુ છોડી અગીઆર ગુણસ્થાનક સુધિમા મરણ પામી શકે છે અને ક્ષપકશ્રેણિમા ચૌદમે ગુણસ્થાનકેજ શેષ રહે છે, પરંતુ તેની ઉદીરણા છઠ્ઠા સુધિજ પ્રવર્ત્તે છે આગળ ઉપરના ગુણઠાણે અધિક આયુસત્તામા હોય તો પણ ઉદીરણા થતિ નથી કારણ પૂર્વે કહ્યુ છે આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમા ઉદીરણાનો વિધિ કહ્યો ૬

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી ઉદીરણાનો વિધિ કહેવો જોઈએ, તેમા કઈ પ્રકૃતિની કયા ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદીરણા હોય છે? તેના નિરૂપણ માટે કહે છે—

सायासायाऊण जाव पमत्तो अजोगि सेसुदओ ।
जा जोगि उईरिज्जइ सेसुदया सोदय जाव ॥ ७ ॥

सातासातायुषा यावत्प्रमत्तोऽयोगिशेषोदय. ।
यावत् सयोगी उदीर्यते शेषोदया. स्वोदय यावत् ॥ ७ ॥

અર્થ—સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાયુની ઉદીરણા પ્રમત્ત સયત પર્યંત થાય છે આ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેનો ઉદય છે તેની ઉદીરણા સયોગિગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે અને ઉદય પ્રાપ્ત શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પોતાના ઉદય પર્યંત થાય છે

ટીકાનુ૦—સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાયુની ઉદીરણા પ્રમત્ત સયત ગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે, અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે થતિ નથી કારણ કે એ ત્રણ પ્રકૃતિની ઉદીરણામા પ્રમત્તદશાના પરિણામ હેતુ છે, છઠ્ઠા સુધિજ પ્રમત્ત દશા છે માટે ત્યા સુધિજ ઉદીરણા થાય છે, આગળના ગુણસ્થાનકે અપ્રમત્ત દશા હોવાથી થતિ નથી તથા સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્ય આયુ વિના જે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકે ઉદય છે તેની ઉદીરણા સયોગિ કેવળિ-ગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે એટલે કે સાત અસાત વેદનીય અને મનુષ્ય આયુ વિના શેષ જે ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ તિર્થંકરનામકર્મ સૌભાગ્ય આદેય યશકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકે ઉદય છે, પરંતુ તેઓની ઉદીરણા સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત થાય છે અયોગિકેવળિ ભગવાન યોગના અભાવે કોઈ પણ કર્મપ્રકૃતિને ઉદીરતા નથી તથા પૂર્વોક્ત તેર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ પ્રકૃતિ

ઓની ઉદીરણા તે તે પ્રકૃતિઓનો જ્યા સુધિ ઉદય હોય ત્યા સુધિ થાય છે એટલે કે જે ગુણસ્થાનક પર્યંત તેનો ઉદય હોય ઉદીરણા પણ ત્યા સુધિ થાય છે માત્ર ચરમાવલિકામા ઉદીરણા થતિ નથી એટલે કે કોઇપણ કર્મપ્રકૃતિની ભોગવતા ભોગવતા સત્તામા એક આવલિકાજ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા થતિ નથી હવે કયા ગુણસ્થાનક પર્યંત કઇ કઇ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પ્રવર્તે છે? તે કહે છે—મિથ્યાત્વમોહનીય, આતપ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અને અપર્યાપ્તનામરૂપ પાચ પ્રકૃતિઓની મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદીરણા થાય છે કારણકે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય પહેલા ગુણસ્થાનકેજ છે અને આતપાદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોને પહેલુજ ગુણસ્થાનક હોય છે તથા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયજાતિ તથા સ્થાવર નામકર્મ એ નવપ્રકૃતિની ઉદીરણા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે કારણકે અનંતાનુબંધિનો ઉદય બીજા ગુણસ્થાનક સુધિજ છે, અને શેષ એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્માદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોમા કરણાપર્યાપ્તાવસ્થામાજ બીજુ ગુણસ્થાનક હોય છે તે સિવાય હમેશા પહેલુ ગુણસ્થાનક હોય છે એટલે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય બીજા ગુણસ્થાનકસુધિ હોવાથી તેની ઉદીરણા પણ બીજા ગુણસ્થાનક સુધિજ થાય છે મિશ્રમોહનીય કર્મનો ઉદય ત્રીજે ગુણસ્થાનકેજ હોવાથી તેની ઉદીરણા પણ ત્રીજુ ગુણસ્થાનક જ્યા સુધિ રહે ત્યા સુધિજ થાય છે તથા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, દેવાયુ, નારકાયુ, તિર્યગાનુપૂર્વિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, દુર્ભગ, અનાદેય, અને અપયશકીર્તિરૂપ સત્તર પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક સુધિ થાય છે, તે પછી થતિ નથી કારણકે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય ચોથા ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે ત્યાર પછીના ગુણસ્થાનકે તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી તથા દેવત્રિક નરકત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય દેવતા નારકીને પહેલા ચાર ગુણસ્થાનક હોવાથી ચાર ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે અહિં ભવધારણીય વૈક્રિયશરીરની વિવક્ષા હોવાથી વૈક્રિયદ્વિકે ચાર ગુણસ્થાનક કહ્યા છે અન્યથા કૃત્રિમ વૈક્રિયશરીર નામનો ઉદય તો સાત ગુણસ્થાનકસુધિ હોય છે તથા કોઇ પણ આનુપૂર્વિનામકર્મનો ઉદય વિગ્રહગતિમા હોય છે અને ત્યા પહેલુ બીજુ અને ચોથુ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકજ હોય છે બીજા કોઇ ગુણસ્થાનકો હોતા નથી માટે મનુષ્યતિર્યંચાનુપૂર્વિનો ઉદયપણ ત્રીજા વિના ચતુર્થ ગુણસ્થાનકસુધિજ હોય છે તથા દૌર્ભાગ્ય અનાદેય અને અપયશકીર્તિ નામકર્મનો ઉદય દેશવિરતિ આદિ ગુણસમ્પન્ન જીવોને ગુણનિમિત્તેજ હોતો નથી માટે સત્તરપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ ચોથા ગુણસ્થાનક સુધિજ થાય છે તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, તિર્યગ્ગતિ, તિર્યગાયુ, ઉદ્યોતનામકર્મ, અને નીચગોત્ર એ આઠ પ્રકૃતિની ઉદી-

રણા છે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક સુધિ થાય છે કારણ કે પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધિ હોય છે આગળ તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી તથા તિર્યંચોને પાંચગુણઠાણા હોવાથી તિર્યંગ્ગતિ અને તિર્યંચાયુનો ઉદય પણ પાંચ ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે ઉદ્યોતનામકર્મ તિર્યંચગતિનું સહચારિ હોવાથી તેનો ઉદય પણ પાંચમા સુધિજ હોય છે જો કે આગળ ઉપર સાધુ વૈક્રિય કે આહારક શરીર કરે ત્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે પરંતુ તે મનુષ્ય ગતિની સહચારિ નથી તેથી તથા અલ્પકાળપર્યંત તેમજ અલ્પને તેનો ઉદય હોવાથી વિવક્ષી નથી તથા નીચગોત્રનો ઉદય પણ તિર્યંચો આશ્રયીનેજ પાંચમા ગુણસ્થાનકસુધિ હોય છે માટે આ આઠે પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ પાંચમા ગુણસ્થાનકસુધિજ થાય છે તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અને આહારકદ્વિકરૂપ પાંચ પ્રકૃતિની ઉદીરણા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત હોય છે કારણ કે થીણદ્ધિ નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા એ ત્રણ નિદ્રાઓ સ્થૂલ પ્રમાદરૂપ હોવાથી અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઇ શકે નહિ માટે પ્રમત્તપર્યંત તેનો ઉદય હોય છે તથા આહારક શરીર અને તેના અંગોપાંગનો ઉદય પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારકશરીર કરનાર ચૌદ પૂર્વધરને હોય છે જો કે આહારકશરીર કરી ઉદ્યોત નામકર્મવિના ૨૯ અને ઉદ્યોતનામકર્મસહિત ૩૦ના ઉદયે વર્ત્તતા કોઈ સાધુ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય છે અને ત્યાં આહારકદ્વિકનો ઉદય ઘટી શકે છે પરંતુ તેઓ અલ્પ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી તેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય લીધો છે માટે એ પાંચે પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ પ્રમત્તસંયતસુધિજ હોય છે તથા સાત અસાત વેદનીય અને મનુષ્યાયુનો અપ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આરંભી ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત કેવળ ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી એ પહેલાજ કહ્યુ છે તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય અર્ધનારાચ કિલિકા અને છેવટ્ઠા સંઘયણની ઉદીરણા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત થાય છે આગળ ઉપર થતિ નથી કારણ કે આગળ ઉપર ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમક કે ક્ષપક જીવોજ હોય છે તેઓને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વજ હોય છે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતુ નથી સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વીનેજ ચોથાથી સાતમા સુધિમા હોય છે માટે તેની ઉદીરણા પણ ત્યાં સુધિજ કહી છે અને છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ વડે કોઈપણ શ્રેણિ પ્રારંભી શકતા નથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધિજ જઈ શકે છે તેથી તેનો ઉદય સાતમા સુધિ હોય છે એટલે ઉદીરણા પણ સાતમા સુધિજ થાય છે તથા હાસ્યષટ્કની ઉદીરણા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકસુધિ હોય છે આગળના ગુણસ્થાનકે અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ હોતી નથી તથા વેદત્રિક, સંજ્વલન ક્રોધ માન અને માયા એ

ામ થતો હોવાથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે તેની ઉદીરણા હોતિ નથી તથા
વલન લોભની સૂક્ષ્મસંપરાયપર્યંત ઉદીરણા થાય છે તેમાં ઉપશમશ્રેણિમાં
મસંપરાયના ચરમસમયપર્યંત અને ક્ષપકશ્રેણિમાં ચરમાવલિકા છોડી બાકીના
મા થાય છે તથા ઋષભનારાચ અને નારાચસંઘયણની ઉદીરણા ઉપશાંતમોહ
સ્થાનક સુધિ થાય છે કેમકે આ બે સંઘયણવાળા ઉપશમ શ્રેણિમાંઠી અહિં
જ આવી શકે છે તથા ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણ એ
નાવરણ ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણ પંચક, અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની
ણમોહપર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્તે છે માત્ર ચરમાવલિકામાં ઉદીરણા હોતી
કર્મસ્તવના પ્રણેતા તો ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયપર્યંત નિદ્રા અને પ્રચલાનો
ય માને છે કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે-'નિદ્રા અને પ્રચલાનો ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયે
યવિચ્છેદ થાય છે' તેથી તેમના મતે ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયપર્યંત નિદ્રાદ્વિકનો
ય જાણવો ઉદીરણા ચરમાવલિકા છોડીને સમજવિ અને પંચસંગ્રહકારના મતે ઉપ-
ત મોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા એ બંને હોય છે તથા
ારિક શરીર ઔદારિક અંગોપાંગ તૈજસ કાર્મણ સંસ્થાન ષટ્ક વજ્રઋષભ
રાચ સંઘયણ વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ પરાઘાત
ઘાત અગુરુલઘુ ઉચ્છ્વાસ પ્રત્યેક સ્થિર અસ્થિર શુભ અશુભ સુસ્વર દુઃસ્વર
ને નિર્માણ રૂપ ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓનો સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ
મય પર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા હોય છે અયોગિ ગુણસ્થાનકે ઉદય નહિ
ાથી ઉદીરણા પણ હોતિ નથી યોગનો રોધ કરેલો હોવાથી ઉચ્છ્વાસ નામકર્માદિ
કૃતિઓનો અને પુદ્ગલનો સંબંધ છોડયો હોવાથી શરીર નામકર્માદિ પુદ્ગલ
ાકિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ થતિ નથી તથા
મ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ આદેય યશકીર્તિ મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ તીર્થંકર
ામકર્મ અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ દશ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા તેરમા ગુણસ્થાનકના ચરમ-
મય પર્યંત થાય છે, અને ઉદય અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત
ાય છે યોગના અભાવે અહિં ઉદીરણા હોતિ નથી આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં
દીરણાનો વિધિ કહ્યો

હવે જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતા પણ ઉદીરણા ભજનાએ હોય
તે બતાવે છે—

निद्दाउदयवईणं समिच्छपुरिसाण एगचत्ताणं ।
एयाण चिय भज्जा उदीरणा उदए नन्नासि ॥ ८ ॥

निद्रोदयवतीना ममिथ्यात्वपुरुषाणामेकचत्वारिंशताम् ।
एतासामेव भजनीयोदीरणोदये नान्यासाम् ॥ ८ ॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રા, ઉદયવતી સત્તાવાળી પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વમોહનીય, અને પુરૂષવેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય જાણવી અને તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની જ્યાં સુધિ ઉદય હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદીરણા હોય છે

ટીકાનુ૦—પાંચ નિદ્રા, ત્રીજા દ્વારમાં કહેલ જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક સાત અસાત વેદનીય, સ્ત્રીવેદ નપુંસકવેદ સમ્યક્ત્વમોહનીય સંજ્વલન લોભ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ આદેય યશ:કીર્ત્તિ મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ, તીર્થંકરનામ ઉચ્ચગોત્ર ચાર આયુ એ ઉદયવતી સત્તાવાળી ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓ, તથા મિથ્યાત્વમોહનીય અને પુરૂષવેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય હોય છે એટલે કે અમુક ટાઇમ એકલો ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા નથી પણ હોતિ તે આ પ્રમાણે—[1]પાંચ નિદ્રાનો શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછીથી આરંભી જ્યાં સુધિ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધિ કેવળ ઉદયજ હોય છે, ઉદીરણા હોતિ નથી શેષ કાળ ઉદય અને ઉદીરણા બંને સાથેજ હોય છે તથા ચારે આયુની પોત પોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી તથા જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કની ક્ષય થતાં થતાં સત્તામાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે બારમા ગુણસ્થાનકની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય હોય છે, ઉદીરણા હોતિ નથી તથા ક્ષપક શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે સંજ્વલન લોભની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા હોતિ નથી કેવળ ઉદયજ હોય છે તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતાં ચરમાવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદીરણા થતિ નથી, ઉદયજ માત્ર હોય છે તથા ઉપશમસમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતાં અનિવૃત્તિકરણે પ્રથમ સ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી તથા ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશ:કીર્ત્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચે-

---

૧ કોઇપણ કર્મ પ્રકૃતિની સત્તામાં એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે ઉપરથી ખેંચવા લાયક કોઇ દલિક નહિ હોવાથી ઉદીરણા થતિ નથી જેમ કે—જ્ઞાનાવરણ પંચ તથા પાંચ નિદ્રામાં સત્તામાં તેની વધારે સ્થિતિ હોવા છતાં શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછી અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત પૂર્ણ થતાં પહેલાં વચ ગાળામાં જીવ સ્વભાવેજ ઉદીરણા થતિ નથી મૂળ ટીકામાં ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધિ નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે એમ સામાન્ય કહ્યું છે 'ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી આરંભી' એમ કહ્યું નથી એ અભિપ્રાયે વિગ્રહ ગતિથી આરંભી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધિ નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય એમ સમજાવે છે તેનો પાઠ આ પ્રમાણે 'निद्रा तृतीयपर्याप्तिं यावदुदीरणाव्ययगमेनानुभवात्यु-त्वमुदीरणा' મતાંતર હોય તેમ લાગે છે તત્વ કેવળી મહારાજ જાણે

ન્દ્રિયજાતિ તીર્થંકર, અને ઉચ્ચગોત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓની અયોગિ અવસ્થામા યોગના અભાવે ઉદીરણા થતિ નથી, ફક્ત ઉદય જ હોય છે તથા સાત અસાત વેદનીયની અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તથાવિધ અધ્યવસાયના અભાવે ઉદીરણા હોતિ નથી કેવળ ઉદય પ્રવર્ત્તે છે તથા સ્ત્રીવેદના ઉદયે ક્ષપક શ્રેણિ આરભનારને સ્ત્રીવેદની,નપુસકવેદના ઉદયે આરભનારને નપુસકવેદની અને પુરૂષવેદના ઉદયે આરભનારને પુરૂષવેદની પોતપોતાની પ્રથમસ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા થતિ નથી કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે માટે ઉપરોક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતા પણ ઉદીરણા ભજનીય સમજવિ તથા અન્ય એકાશી પ્રકૃતિઓની ઉદય છતા ઉદીરણા ભજનીય નથી એટલે કે શેષ એકાશી પ્રકૃતિઓનો જ્યા સુધિ ઉદય હોય છે ત્યા સુધિ ઉદીરણા પણ હોય છે પરતુ ઉદીરણા વિનાનો કેવળ ઉદય કોઈ કાળે પણ હોતો નથી બને સાથે જ થાય છે અને સાથે જ જાય છે આ પ્રમાણે ઉદીરણા વિસ્તાર પૂર્વક કહી ૮

હવે બધને વિસ્તાર પૂર્વક કહેવા ઇચ્છતા, પહેલા બધના પ્રકારો જણાવેછે—

होइ अणाइअणंतो अणाइसंतो य साइसंतो य ।
बंधो अभव्वभव्वोवसंतजीवेसु इइ तिविहो ॥ ९ ॥

भवति अनाद्यनन्त अनादिसान्तश्च सादिसान्तश्च।
बन्धः अभव्यभव्योपशान्तजीवेषु इति त्रिविधः ॥ ९ ॥

અર્થ —અભવ્ય, ભવ્ય અને ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકથી પડેલા જીવોમા અનુક્રમે અનાદિ અનત, અનાદિ સાત અને સાદિ સાન્ત બન્ધ હોય છે એમ બન્ધ ત્રણ પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—આપરાયિક કર્મનો બધ અભવ્ય જીવોમા અનાદિ અનત છે તેમા ભુતકાળમા સર્વદા બધ થતો હોવાથી અનાદિ, અને ભવિષ્ય કાળમા કોઇ પણ કાળે બધનો નાશ નહિ થાય, સર્વદા બધ કર્યા જ કરશે માટે અનત તથા ભવ્ય જીવોમા અનાદિસાત તેમા ભૂત કાળમા હમેશા બધ થતો હોવાથી અનાદિ અને ભવિષ્યકાળમા મોક્ષમા જતા કોઇ કાળે બધનો વિચ્છેદ થશે માટે સાન્ત તથા ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકેથી પડેલા જીવોમા સાદિસાત તેમા ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે બધનો અભાવ હોવાથી અને ત્યાથી પડે ત્યારે ફરી બધ થતો હોવાથી સાદિ એટલે કે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે સાપરાયિક કર્મનો બધ થતો નથી ત્યાથી પડી દશમા આદિ ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે બાધે માટે સાદિ, અને તેને ભવિષ્યકાળમા વધારેમા વધારે કઇક ન્યુન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત કાળે મોક્ષમા જતા બધનો નાશ થશે માટે સાત આ પ્રમાણે બધ ત્રણ પ્રકારે થાય છે ૯

હવે આજ ત્રણ પ્રકારના બંધના ઉત્તરભેદો બતાવે છે—

पयडीठिईपएसाणुभागभेया चउव्विहेक्केक्को ।
उक्कोसाणुक्कोसगजहन्नअजहन्नया तेसिं ॥ १० ॥
ते वि हु साइअणाईधुवअधुवभेयओ पुणो चउहा ।
ते दुविहा पुण नेया मूलुत्तरपइयभेएण ॥ ११ ॥

प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभागभेदात् चतुर्विध एकैकः ।
उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यता तेषाम् ॥ १० ॥
तेऽपि हु साद्यनादिध्रुवाध्रुवभेदतः पुनश्चतुर्धा ।
ते द्विविधाः पुनः ज्ञेया मूलोत्तरप्रकृतिभेदेन ॥ ११ ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત [1]અનાદિ અનંતાદિ એકેક બન્ધ પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે તથા તે પ્રકૃતિબંધાદિ દરેકના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચાર ચાર ભેદ થાય છે તથા તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક ભેદો સાદિ અનાદિ અનંત અને સાંત એમ ચાર ચાર પ્રકારે-ભેદે છે અને તે પ્રત્યેક મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદે બબ્બે ભેદે છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામાં જે અનાદિ અનંત આદિ બંધના ભેદો કહ્યા, તે દરેક પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે તે આપ્રમાણે—પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, અને પ્રદેશબંધ એટલે કે પૂર્વોક્ત બંધના ત્રણ ભેદ પ્રકૃતિબંધાદિ ચારેમાં ઘટે છે જેમ કે—પ્રકૃતિબંધ અભવ્યને અનાદિ અનંત, ભવ્યને અનાદિ સાંત અને અહિં સાંપરાયિક બંધની વિવક્ષા હોવાથી અને ઉપશાંતમોહે સાંપરાયિક બંધ થતો નહિ હોવાથી ત્યાંથી પડતાં પ્રકૃતિબંધ થાય માટે સાદિ સાંત એમ ત્રણે પ્રકાર પૂર્વે જેમ સામાન્ય બંધમાં ઘટાવ્યા છે તેમ અહિં પણ ઘટાવિ લેવના છે એમ સ્થિતિબંધાદિ માટે પણ સમજવું તથા અનાદિ અનંતાદિ ભેદોની અપેક્ષા ગણ્યા વિના પ્રકૃતિબંધાદિ દરેકના સામાન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચાર ચાર પ્રકાર છે તાત્પર્ય એ કે પ્રકૃતિબંધાદિ એક એક ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચાર ચાર ભેદે છે તેમાં વધારેમાં વધારે જે બંધ તે ઉત્કૃષ્ટ, સમયાદિ ન્યૂન થતાં થતાં જઘન્ય સુધિનો જે બંધ તે અનુત્કૃષ્ટ ઓછામાં ઓછો જે બંધ તે જઘન્ય,

[1] જેની આદિ શરૂઆત કે અંત ન હોય તે અનાદિ અનંત, જેની શરૂઆત ન હોય પરંતુ અંત હોય તે અનાદિ સાંત, જેની શરૂઆત હોય અને અંત ન હોય ને સાદિ

અને સમયાદિ વધતા વધતા ઉત્કૃષ્ટ સુધિનો જે બંધ તે અજઘન્ય સામાન્ય રીતે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદો હોય છે અહિં જઘન્ય અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ બબ્બેની જોડી મળી ચાર ભેદ કહ્યા છે તેમા જઘન્ય પ્રકૃતિબધાદિનો જઘન્યમા અને મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટનો અજઘન્યમા સમાવેશ થાય છે આ રીતે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત પ્રકૃતિબધાદિના કુલ ભેદોનો બે ભેદમા સમાવેશ કર્યો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબધાદિનો ઉત્કૃષ્ટમા, અને મધ્યમ તથા જઘન્યનો અનુત્કૃષ્ટમા સમાવેશ થાય છે આ રીતે ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્યપર્યંત પ્રકૃતિબધાદિના કુલ ભેદોનો પણ બે ભેદમા સગ્રહ કર્યો છે અહિં એમ શકા થાય કે પ્રકૃતિબધાદિના સઘળા ભેદોનો જઘન્ય અજઘન્યમા અથવા ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ કોઈપણ બેમા સગ્રહ—સમાવેશ થાય છે તો ચાર ભેદ શા માટે લીધા ? કોઈપણ બેજ લેવા જોઈતા હતા ? તેના ઉત્તરમા સમજવાનુ કે-કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર સાદિ આદિ ચાર ભાગા ઘટે છે તો કોઈ વખતે અજઘન્ય ઉપર ચાર ભાગા ઘટે છે કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ પર બે ભાગા તો કોઈ વખત અજઘન્ય ઉપર બે ભાગા ઘટે છે આ રીતે ભાગાની ઘટના ભિન્ન ભિન્ન રીતે થતિ હોવાથી ચાર ભેદ લીધા છે આની વિશેષ સ્પષ્ટતા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમા જ્યારે તે ભાગાઓ ઘટાવશે ત્યારે થશે તથા તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક ભેદો યથા સભવ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે— સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ તેમા જેની અદર શરૂઆત હોય તે સાદિ, અને શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ તથા જેનો અત હોય તે સાન્ત, અને જેનો અત ન હોય તે અનત અહિં ઉત્કૃષ્ટ આદિ સઘળા ભેદો કઈ સાદિ આદિ ચાર ભેદે ઘટતા નથી માટે અમે યથાસભવ એ પ્રમાણે કહ્યુ છે એનેજ સ્ફુટ કરે છે-જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય, તેના અનુત્કૃષ્ટ ભેદ ઉપર સાદિ આદિ ચાર ભાગા ઘટે છે કારણકે ઉપરના ગુણસ્થાનકે નહિ ગયેલા નહિ જનાર અને જઈને પતિત થયેલા જીવો હોય છે એ રીતે જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય તેના અજઘન્ય ભાગામા સાદિ આદિ ચાર ભાગા ઘટે છે તથા જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબધાદિ પહેલા ગુણસ્થાને થતા હોય તેના અનુત્કૃષ્ટ ભાગા પર સાદિ અને સાત એ બે ભાગા ઘટેછે કારણકે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે વારાફરતિ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ બનેનો સભવ છે માટે એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબધાદિ પહેલા ગુણસ્થાનકે થતા હોય તેના અજઘન્ય ભાગા પર સાદિ અને સાત એ બે ભાગા ઘટે છે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અમુક સમયજ થતા હોવાથી તેના પરતો સાદિ અને સાત એ બેજ ભાગા ઘટે છે તથા તે સાદિ આદિ ભાગા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ભેદે બબ્બે પ્રકારે જાણવા આ પ્રકૃતિબધાદિ

મધળા ભેદો યથાવસરે સૂત્રકાર પોતેજ વિન્તાગ્પૂર્વક કહેશે માટે અમે અહિં તેનો વિચાર કર્યો નથી ૧૦-૧૧

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં સંભવતા બંધના અન્ય પણ ચાર ભેદો છે, તેઓને હવે બતાવે છે—

मूओगारप्पयरग अव्वत्त अवट्ठिओ य विन्नेया।
मूलुत्तरपगईवधणासिया ते इमे सुणसु ॥ १२ ॥

भूयस्कारोऽल्पतरकोऽवक्तव्योऽवस्थितश्च विज्ञेयाः ।
मूलोत्तरप्रकृतिबन्धनाश्रिता तानिमान् शृणुत ॥ १२ ॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધાશ્રિત ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત એ ચાર ભાગા જાણવા જેઓના સ્વરૂપને હવે પછી કહેશું તેને તમે સાભળો

ટીકાનુ૦—મૂળ પ્રકૃતિબંધ અને ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ એ બંનેને આશ્રયીને રહેલા—એટલે કે એ દરેકમાં ઘટતા અન્ય પણ ચાર ભેદો છે તે આ પ્રમાણે—ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે થોડી પ્રકૃતિ બાંધી વધારે પ્રકૃતિ બંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધ થાય છે, તેનાથી એકાદિ પ્રકૃતિનો વધારે બંધ કરે, જેમ કે-સાત કર્મ બાંધી આઠનો બંધ કરે, તે બંધ ભૂયસ્કાર કહેવાય છે જ્યારે વધારે પ્રકૃતિ બાંધી પછી થોડી બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધાય છે, તેનાથી એકાદિ ન્યૂન પ્રકૃતિ બાંધે, જેમ કે—આઠ કર્મ બાંધી, સાતનો બંધ કરે, તે બંધ અલ્પતર કહેવાય છે આ બંને બંધનો એક સમયનો કાળ છે કારણ કે જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે તે બંધ ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર કહેવાય. પછીના સમયે તેનો તે બંધ રહે તો તે અવસ્થિત કહેવાય અને જો કદાચ વધે કે ઘટે તો તે બંધ અન્ય ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે જ્યારે સર્વથા અબંધક થઈને ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે અવક્તવ્ય એટલે નહિ કહેવા યોગ્ય, એવો બંધ થાય કે જે બંધ ભૂયસ્કાર અલ્પતર કે અવસ્થિત શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય ન હોય તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય અબંધક થઈને નવો બંધ શરૂ કરે તેજ બંધ ભૂયસ્કારાદિ શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય હોતો નથી માટે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે તેનો પણ એક સમયનોજ કાળ છે કારણ કે પછીના સમયે વધે ઘટે કે તેનો તેજ રહે તો તે બંધ ભૂયસ્કારાદિ સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે તથા જ્યારે જેટલી પ્રકૃતિ પૂર્વના સમયે બાંધી હતી તેટલીજ પછીના સમયોમાં બાંધે ત્યારે તે બંધ અવસ્થિત કહેવાય કારણ કે

બધસખ્યામા વૃદ્ધિ હાનિ થઇ નથી, તેટલીજ સખ્યા છે હવે મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓમા તે ભૂયસ્કારાદિ કેવી રીતે ઘટે છે, તે તમે સાભળો--તેમા પહેલા મૂળ કર્મોમા વિચારે છે—મૂળ કર્મમા ચાર બધસ્થાનક છે તે આ પ્રમાણે—એક, છ, સાત, અને આઠ તેમા જ્યારે એક સાત વેદનીયરૂપ કર્મ પ્રકૃતિ બાધે ત્યારે એક અને તે ઉપશાત મોહાદિ ગુણસ્થાનકે સમજવો જ્યારે છ કર્મપ્રકૃતિ બાધે, ત્યારે છનો બધ, અને તે સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકે સમજવો સાત કર્મ બાધતા સાતનો બધ અને તે મિશ્ર અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદરે સમજવો તથા શેષ મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરભી મિશ્ર વર્જિત અપ્રમત્ત સયત સુધિના ગુણસ્થાનકવાળાને આયુ બધકાળે આઠનો અને શેષ કાળે સર્વદા સાતનો બધ સમજવો ૧૨

ટીકામા મૂળ કર્મના જે બધસ્થાનકો કહ્યા તેજ ગાથામા કહે છે—

इगछाइ मूलियाण वधट्ठाणा हवंति चत्तारि ।

एकषडादीनि मूलाना वन्धस्थानानि भवन्ति चत्वारि ।

અર્થ—મૂળકર્મના એક અને છ આદિ ત્રણ કુલ ચાર બધ સ્થાનકો છે

ટીકાનુ૦-મૂળ કર્મના એક અને છ આદિ ત્રણ કુલ ચાર બધ સ્થાનકો છે તે આ—એક, છ, સાત અને આઠ આ ચારે બધસ્થાનકો પૂર્વની ગાથામા કહ્યા છે તેમા ભૂયસ્કાર ત્રણ છે, તે આ પ્રમાણે—ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે એક પ્રકૃતિ બાધિ, ત્યાથી પડી, સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકે છ પ્રકૃતિ બાધતા જે સમયે છનો બધ કરે, તે સમયે ભૂયસ્કાર બધ અને શેષ કાળે જયા સુધિ તેને તેજ બધ કરે ત્યા સુધિ અવસ્થિત બધ હોય છે આ પહેલો ભૂયસ્કાર બધ કહેવાય ત્યાથી પડના અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય ગુણસ્થાનકે મોહનીયકર્મ સહિત સાત કર્મ પ્રકૃતિ બાધતા પહેલે સમયે બીજો ભૂયસ્કાર બધ અને શેષકાળે જ્યા સુધી તેનો તેજ બધ કરે ત્યા સુધી અવસ્થિત બધ હોય છે આ બીજો ભૂયસ્કાર કહેવાય. સાત બાધીને પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકોમા આયુકર્મ સહિત આઠ બાધતા પહેલે સમયે ત્રીજો ભૂયસ્કાર બધ અને શેષ કાળે અવસ્થિત બધ હોય છે આ ત્રીજો ભૂયસ્કાર કહેવાય આ પ્રમાણે મૂળકર્મમા ત્રણ ભૂયસ્કાર કહ્યા અલ્પતર પણ ત્રણ હોય છે તે આ પ્રમાણે—આઠ કર્મ પ્રકૃતિ બાધીને સાત બાધતા પહેલે સમયે અલ્પતરબધ અને શેષકાળે અવસ્થિત આ પહેલો અલ્પતરબધ કહેવાય જ્યારે સાતકર્મ બાધીને સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકે છ કર્મપ્રકૃતિ બાધે ત્યારે પહેલે સમયે બીજો અલ્પતરબધ અને શેષકાળે અવસ્થિત બધ હોય છે આ બીજો અલ્પતર બધ કહેવાય. છ બાધીને ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે અથવા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે એક કર્મપ્રકૃતિ બાધતા પહેલે સમયે ત્રીજો અલ્પતરબધ

અને શેષકાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે, આ ત્રીજો અલ્પતરબંધ કહ્યો આ પ્રમાણે મૂળકર્મમા ત્રણ અલ્પતરબંધ કહ્યા અવસ્થિત બંધ ચાર હોય છે કારણ કે ચારે બંધસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત નિરતર બંધાય છે માટે તેનો કાળ આ પ્રમાણે—આઠના અવસ્થિત બંધનો કાળ આયુ અંતર્મુહૂર્તજ બંધાતુ હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત છે સાતકર્મના બંધનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજા ભાગ અધિક છ માસ ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ છે ભાવના આ પ્રમાણે—કોઇ પૂર્વકોટીના આયુવાળો બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા નારકી કે દેવતાનુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધે આઉખાનો બંધકાળ અંતર્મુહૂર્ત છે તેથી આઉખાનો બંધ કરી રહ્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજો ભાગ સાતકર્મનો બંધ કરે દેવભવ કે નારકભવમા છ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ કરે છે છ માસ શેષ ન રહે ત્યા સુધિ આયુવિના સાતકર્મજ બાંધે છે એટલે પૂર્વોક્ત બંધકાળ ઘટે છે છના બંધનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે કારણ કે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનો તેટલોજ કાળ છે અને એકના બંધનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી છે સયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ તેટલો છે માટે આ પ્રમાણે અવસ્થિત બંધ કહ્યો અન્યત્ર પણ ભૂયસ્કાર અલ્પતર અને અવસ્થિત બંધની ભાવના આ પ્રમાણેજ કરવિ હવે અવક્તવ્ય બંધ કહે છે—મૂળકર્મમા અવક્તવ્ય બંધ સંભવતો નથી કારણ કે સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક થઇને ફરીવાર કર્મ બાંધતો નથી સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક અયોગિ ગુણસ્થાનકે થાય છે ત્યાથી પડતોજ નથી એટલે અવક્તવ્યબંધ પણ ઘટતો નથી એજ હકીકત કહે—

अबंधगो न बंध इह इअव्वत्तो अओ नत्थि ॥१३॥

अबन्धको न बन्धाति इहावक्तव्योऽतो नास्ति ॥१३॥

અર્થ—સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઇને તેઓને ફરી બાંધતો નથી માટે અહિં મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓમા અવક્તવ્ય બંધ ઘટતો નથી ૧૩

હવે બંધની જેમ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તાસ્થાનોમા પણ ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

भूओगारप्पयरगअव्वत्तअवट्ठिया जहा बंधे ।
उदए उदीरणाए संते जहसंभवं नेया ॥१४॥

भूयस्कारात्पतरावक्तव्यावस्थिता यथा बन्धे ।
उदये उदीरणाया सत्ताया यथासंभवं ज्ञेया. ॥ १४ ॥

અર્થ—ઉદય ઉદીરણા અને સત્તામા ભૂયસ્કાર અલ્પતર અવસ્થિત અને અવક્તવ્ય જેમ બધમા કહ્યા છે તેમ યથાસભવ જાણવા

ટીકાનુ૦—જેમ બધમા મૂળકર્મને આશ્રયી ભૂયસ્કાર અલ્પતર અવસ્થિત અને અવક્તવ્ય કહ્યા છે તેમ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તામા પણ જેમ સભવે તેમ જાણવા અતિ સક્ષેપમા કહેલી આ હકીકતને વિશેષે વિચારે છે—મૂળ પ્રકૃતિના ત્રણ ઉદયસ્થાનકો છે તે આ પ્રમાણે—આઠ સાત અને ચાર પહેલા ગુણસ્થાનકથી દશમા ગુણસ્થાનપર્યંત આઠે કર્મનો ઉદય હોય છે મોહનીયવિના અગીઆરમે અને બારમે સાત કર્મનો, ઘાતિ કર્મવિના તેરમે અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય હોય છે અહિં ભૂયસ્કાર એક છે, તે આ પ્રમાણે—ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે સાતનો વેદક થઇ ત્યાથી પડે ત્યારે ફરી પણ આઠનો વેદક થાય છે ચારનો વેદક થઇને સાત કે આઠ કર્મનો વેદક થતો નથી કારણ કે ચારનો વેદક સયોગિ અવસ્થામા હોય છે ત્યાથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અહિં એકજ ભૂયસ્કાર ઘટે છે અલ્પતર બે છે તે આ—આઠના ઉદયસ્થાનેથી અગીઆરમા કે બારમા ગુણસ્થાનકે સાતના ઉદયસ્થાને, અને સાતના ઉદયસ્થાનેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે ચારના ઉદયસ્થાને જાય છે, માટે અલ્પતર બે ઘટે છે અવસ્થિત ત્રણ છે ત્રણે ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળ પર્યંત ઉદયમા હોય છે તેમા આઠનો ઉદય અભવ્યને અનાદિ અનત ભવ્યને અનાદિસાંત અને અગીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી પડેલાને દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પર્યંત હોય છે સાતનો ઉદય અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે, અને ચારનો ઉદય દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત હોય છે મૂળકર્મના ઉદયસ્થાનમા અવક્તવ્યોદય ઘટતો નથી કારણકે સઘળા કર્મનો અવેદક થઇને ફરી કોઇપણ કર્મને વેદતો નથી સઘળા કર્મનો અવેદક આત્મા સિદ્ધાવસ્થામા થાય છે ત્યાથી સસારમા આવવુ નથી કે ફરી કર્મનો વેદક થાય માટે અવક્તવ્યોદય નથી હવે ઉદીરણાસ્થાનકો કહે છે—ઉદીરણાના પાચ સ્થાનકો છે તે આ—આઠ, સાત, છ, પાચ, અને બે તેમા જ્યા સુધિ આયુની પર્યંતાવલિકા શેષ ન રહી હોય ત્યા સુધિ પહેલાથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકપર્યંત આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય છે અને પર્યંતાવલિકામા સાત કર્મની ઉદીરણા હોય છે અતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ રહે ત્યારેજ આત્મા ત્રીજે ગુણસ્થાનકેથી પહેલે કે ચોથે ચાલ્યો જતો હોવાથી ત્યા આઠ કર્મનીજ ઉદીરણા હોય છે સાતમાથી દશમા ગુણસ્થાનક પર્યંત વેદનીય અને આયુવિના છ કર્મની ઉદીરણા થાય છે અગીઆરમે અને બારમે ગુણસ્થાનકે મોહનીય વિના પાચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે તેરમે ગુણસ્થાનકે નામ અને ગોત્ર એ બેજ કર્મની ઉદીરણા હોય છે આ પાચ ઉદીરણાસ્થાનમા ભૂયસ્કાર ત્રણ છે તે આ પ્રમાણે—ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે પાચ કર્મનો ઉદી

રક થઇ ત્યાથી પડી સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે છ કર્મનો ઉદીરક થાય તે પહેલો ભૂયસ્કાર ત્યાથી પડતા પ્રમત્ત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકે આયુની આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સાતનો ઉદીરક થાય એ બીજો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી પરભવે આઠનો ઉદીરક થાય એ ત્રીજો ભૂયસ્કાર બેનો ઉદીરક ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે હોય છે આ બેમાથી એક પણ પડતો નથી માટે તેની અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી માટે ત્રણજ ભૂયસ્કાર ઘટે છે અલ્પતર ચાર થાય છે તે આ—આઠનો ઉદીરક સાતના, સાતનો ઉદીરક [1]છના, છનો ઉદીરક પાચના અને પાચનો ઉદીરક બેના ઉદીરણા સ્થાને જાય છે માટે અલ્પતર ચાર ઘટે છે તથા અવસ્થિત પાચે સંભવે છે તેમા તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા દેવો કે નારકીઓ પોતાના આયુની શેષ એક આવલિકા ન રહે ત્યા સુધિ આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે માટે આઠ કર્મની ઉદીરણાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ આવલિકા ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ છે આયુની જ્યારે એક આવલિકાશેષ રહે ત્યારે તે આવલિકામા સાત કર્મની ઉદીરણા હોય છે માટે સાતકર્મની ઉદીરણાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે ક્ષપક શ્રેણિમા દશમા ગુણસ્થાનકની પર્યંતાવલિકામા અને અગીઆરમા ગુણઠાણે મોહનીય વિના પાચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે માટે પાચની ઉદીરણા અંતર્મુહૂર્ત્ત માત્ર હોય છે તથા સયોગિ ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વ કોટિ કાળ હોવાથી અને ત્યા બે કર્મની ઉદીરણા થતી હોવાથી બેની ઉદીરણાનો કાળ દેશોન પૂર્વ કોટી છે, માટે અવસ્થિત પાચ ઘટે છે તથા અવક્તવ્ય અહિં પણ ઘટતો નથી કારણકે મૂળકર્મનો સર્વથા અનુદીરક થઇને ફરી ઉદીરક થતો નથી કેમકે સર્વ કર્મનો અનુદીરક ભગવાન અયોગિકેવળી હોય છે ત્યાથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવક્તવ્ય નથી તથા સત્તા સ્થાનકો ત્રણ છે તે આ પ્રમાણે—આઠ, સાત, ચાર, તેમા અગીઆરમા ગુણસ્થાનક પર્યંત આઠે કર્મની સત્તા હોય છે, મોહવિના સાતની ક્ષીણમોહે, અને છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે ચાર અઘાતિ કર્મની સત્તા હોય છે તેની અંદર એક પણ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી કારણ કે સાતની સત્તાવાળો થઇ આઠની સત્તાવાળો કે ચારની સત્તાવાળો થઇ સાતની સત્તાવાળો થતોજ નથી સાત આદિની સત્તાવાળો ક્ષીણમોહાદિ હોય છે તેનો પ્રતિપાત થતો નથી માટે અલ્પતર બે ઘટે છે કેમકે આઠના સત્તાસ્થાનેથી સાતના, અને સાતના સત્તાસ્થાનેથી ચારના સત્તાસ્થાને જાય છે માટે તથા અવસ્થિત આઠ સાત અને ચાર એ ત્રણે હોય છે તેમા આઠની સત્તાનો કાળ અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત છે સાતની સત્તા ક્ષીણમોહ

---

[1] આયુની પર્યંતાવલિકામા આયુ વિના સાતનો ઉદીરક આત્મા અપ્રમત્તે જાય તેને વેદનીય વિના ૭ કર્મની ઉદીરણા ઘટી શકે છે

ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને તેનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત હોવાથી તેની સત્તાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે તથા ચારની સત્તા છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને સયોગિ ગુણઠાણાનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી હોવાથી ચારની સત્તાનો ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી કાળ છે તથા અવક્તવ્ય અહિં પણ ઘટતો નથી કારણ કે સર્વથા સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામા આવતાજ નથી આ પ્રમાણે મૂળ કર્મના બંધ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તાસ્થાનકોમા ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓમા ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા દરેક કર્મના બંધ સ્થાનકો કહે છે—

बंधट्ठाणा ति दसट्ठ दंसणावरणमोहनामाणं ।
सेसाणेगमवट्ठियबंधो सव्वत्थठाणसमो ॥१५॥

बन्धस्थानानि त्रीणि दशाष्टौ दर्शनावरणमोहनाम्नाम् ।
शेषाणामेकमवस्थितबन्धः सर्वत्र स्थानसमः ॥ १५ ॥

અર્થ—દર્શનાવરણીય મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ દશ અને આઠ બન્ધસ્થાનકો છે અને શેષ કર્મમા એક એક બન્ધસ્થાનક હોય છે તથા અવસ્થિતબંધ સર્વત્ર બન્ધસ્થાનકાની સમાન હોય છે

ટીકાનુ૦—દર્શનાવરણ મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ દશ અને આઠ બન્ધસ્થાનકો છે તથા શેષ જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, વેદનીય, આયુ અને ગોત્ર એ દરેક કર્મનુ એકએક બંધસ્થાન હોય છે તથા જે કર્મના જેટલા બન્ધસ્થાનકો હોય તે કર્મના તેટલા અવસ્થિત બંધ હોય છે તેથીજ એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે અવસ્થિતબંધ સઘળા કર્મમા બંધસ્થાનની સમાન હોય છે આ વિષયમા વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—દર્શનાવરણીય કર્મના ત્રણ બંધ સ્થાનક છે તે આ—નવ, છ, અને ચાર તેમા સઘળી પ્રકૃતિનો સમુહ તે નવ, થીણદ્ધિત્રિક રહિત છ, અને નિદ્રા દ્વિકહીન ચાર એમ ત્રણ બંધસ્થાનક થાય છે તેમા બે ભૂયસ્કાર બે અલ્પતર અને ત્રણ અવસ્થિતબંધ ઘટે છે તે સઘળા સુગમ હોવાથી તેનુ વ્યાખ્યાન કર્યુ નથી ચાર અને છના બંધરૂપ બે અવક્તવ્ય બંધ ઘટે છે તે આગળ કહેશે તથા મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકો છે તે આ પ્રમાણે—બાવીસ, એકવીસ, સત્તર તેર, નવ, પાચ, ચાર, ત્રણ, બે, અને એક તેમા બાવીસનુ બંધસ્થાન મિથ્યાદૃષ્ટિને, એકવીસનુ સાસ્વાદને, સત્તરનુ મિશ્ર અને અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને, તેરનુ દેશવિરતને, નવનુ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણે, અને પાચથી એક સુધીના પાચે બંધસ્થાનકો અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે હોય છે અહિં ભૂયસ્કાર નવ છે અને તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા

સ જ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિના બ ધથી આરભી અનુક્રમે જાણુવા તથા ઉપરના ગુણુસ્થાનકેથી પડતા ભૂયસ્કાર થાય છે તેમ પહેલે ગુણુસ્થાનકેથી ઉ ગુણુસ્થાનકે ચડતા અલ્પ અલ્પ બ ધ કરતા અલ્પતર થાય છે પરતુ તે : થાય છે, કારણુ કે બાવીસના બ ધસ્થાનકેથી કાઈ પણુ જીવ એકવીસના સ્થાનકે જતો નથી, તેમજ એકવીશના બ ધમાથી સત્તરના બ ધે જતો કેમકે બાવીસનો બ ધ મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે, એકવીસનો બ ધ સાસ્વાદને હે અને સત્તરનો બ ધ મિશ્રે અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનકે હો મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદને જતો નથી, તેમજ સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકેથી મિ સમ્યકત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી, પરતુ સાસ્વાદનેથી અવશ્ય મિથ્યાત્વેજ જ માટે બાવીસના બ ધથી એકવીશના બ ધે અથવા એકવીશના બ ધથી સ બ ધે જતો નહિ હોવાથી અલ્પતર આઠજ થાય છે અવસ્થિતબ ધ સર્વત્ર સ્થાનની સમાનજ હોવાથી દશ છે તેમા બાવીસનુ બ ધસ્થાન અભવ્યને ર અન ત, જે ભવ્યો હજીસુધિ મિથ્યાત્વેથી આગળ વધ્યા નથી પરતુ હવે વ છે તે આશ્રયી અનાદિસાત, અને ઉપરના ગુણધાસ્નકેથી પડી મિથ્યાત્વને થયેલા જીવો આશ્રયી સાદિસાત છે અને શેષ બ ધસ્થાનકોનો કાળ તે તે સ્થાનક જે ગુણુસ્થાનકે હોય તે તે ગુણુસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલે તથા એક અને સત્તરપ્રકૃતિના બ ધરૂપ બે અવક્તવ્યબ ધ છે તે ઉપશા ગુણુથાનકેથી પડતા જે રીતે સ ભવે છે તે રીતે આગળ ઉપર વિચારશે

નામકર્મના આઠ બ ધસ્થાનકો છે તે આ—ત્રેવીસ, પચીસ, છ અઠ્ઠાવીસ, ઓગણુત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, અને એક આ બ ધસ્થાનકો જીવો આશ્રયી અનેક પ્રકારે છે એટલે તેને સ ક્ષેપમા કહેવુ બની શકે નથી એટલે સૂત્રકાર પોતેજ આગળ સપ્તતિકાસ ગ્રહમા વિસ્તારથી કહેશે ત્યાથી તેઓનુ સ્વરૂપ જાણી લેવુ આ આઠ બ ધસ્થાનકમા ભૂયસ્કાર છ ત્રેવીસના બ ધસ્થાનકેથી પચીસના, તેમ પચીસના બ ધસ્થાનેથી છવ્વીસના, એકત્રીસના બ ધસ્થાનક પર્ય ત જવાનો સ ભવ હોવાથી છ થાય છે અ સાત છે તે આ—આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ પ્રકૃતિ બાધી કાળધર્મ પામી દેવમા જઇ તીર્થંકરનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીસ બાધતા પહેલો અલ્પતર, દેવમાથી ચ્યવી મનુષ્યગતિમા : તીર્થંકરનામ સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણુત્રીસ બાધતા બીજો અલ્પતર, ક્ષપકશ્રેણિ કે ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢતા અઠ્ઠાવીસ આદિ ચાર બ ધસ્થાનેથી બાધતા ત્રીજો અલ્પતર, તથા મનુષ્ય કે તિર્ય ચગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણુ બાધી દેવ કે નરકગતિ યોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાધતા ચોથો અલ્પતર અઠ્ઠાવ બ ધેથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવ્વીસના બ ધે જતા પાચમો અલ્પતર, તથા દ

ના બ ધેથી અનુક્રમે પચીસ અને ત્રેવીસના બ ધે જતા છઠ્ઠો અને સાતમો લ્પતર આ પ્રમાણે અલ્પતર બ ધ સાત છે અવસ્થિતબ ધ બ ધસ્થાનની ટલા આઠ છે તથા અવક્તવ્યબ ધ ત્રણ છે તે આગળ ઉપર કહેશે ૧૫

હવે પૂર્વની ગાથામા કહેલ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરની સ ખ્યા આ ગાથામા તાવે છે—

भूओगारा दो नव छ यप्पतरा दु अट्ठ सत्त कमा ।
मिच्छाओ सासणत्त न एकतीसेक्कगुरु जम्हा ॥१६॥

भूयस्कारा द्वौ नव षट्चाल्पतरा द्वावष्टौ सप्त क्रमात् ।
मिथ्यात्वात् सासादनत्व न एकत्रिंशत एको गुरुर्यस्मात् ॥ १६ ॥

અર્થ—દર્શનાવરણ મોહનીય અને નામકર્મના ભૂયસ્કાર અનુક્રમે બે નવ અને છ છે અલ્પતર બે આઠ અને સાત છે મિથ્યાત્વેથી સાસાદને જતા નહિ હોવાથી મોહનીયના આઠજ અલ્પતર છે અને એકત્રીસના બ ધથી એકનો બ ધ ગુરૂ નથી માટે નામકર્મના છજ ભૂયસ્કાર થાય છે

ટીકાનુ૦—દર્શનાવરણીય મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે બે નવ અને આઠ ભૂયસ્કાર છે, તથા બે આઠ અને સાત અલ્પતર છે તાત્પર્ય એકે દર્શના-વરણીયકર્મના બે ભૂયસ્કાર, અને બે અલ્પતર છે મોહનીયકર્મના નવ ભૂયસ્કાર, અને આઠ અલ્પતર છે, તથા નામકર્મના છ ભૂયસ્કાર, અને સાત અલ્પતર છે અહિ એમ શ કા થાય કે મોહનીયકર્મના દશ બ ધસ્થાનકમા ભૂયસ્કાર જેમ નવ થાય છે તેમ અલ્પતર નવ કેમ ન થાય? તેમજ નામકર્મના આઠ બ ધ-સ્થાનકમા જેમ સાત અલ્પતર થાય છે તેમ ભૂયસ્કાર સાત કેમ ન થાય? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—કોઇપણ જીવ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણેથી સાસ્વાદને જતો નથી તેથી એકવીશના બ ધરૂપ અલ્પતર ઘટતો નથી માટે મોહનીયના અલ્પતર આઠજ થાય છે તથા નામકર્મના એકત્રીશના બ ધથી ઉતરી આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમા ભાગે જે એક પ્રકૃતિનો બ ધ થાય છે તે એકત્રીશની અપેક્ષાએ મ્હોટો નથી માટે નામકર્મના ભૂયસ્કાર છજ થાય છે વળી એમ કહેવામા આવે કે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા યશ કીર્તિરૂપ એક પ્રકૃતિ બાધી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે આત્મા એકત્રીસના બ ધે પણ જાય છે અને તે એકત્રીસનો બ ધ એક પ્રકૃતિની

૧ નામકર્મના દરેક બ ધસ્થાનકોનો કાળ પ્રાય અ તર્મુહૂર્ત્ત છે પ્રાય કહેવાનુ કારણ યુગલીયા ત્રણ પ લ્યોપમ પર્યન્ત દેવગતિયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ બાધે છે, તેમજ અનુત્તરવાસી દેવો મનુષ્યગતિયોગ્ય ઓગણત્રીશ કે ત્રીશનો બ ધ તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત કરે છે, સાતમી નરકના મિથ્યાત્વી નારકીઓ તિર્યંચગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીશ કે ઉદ્યોત સહિત ત્રીશનો તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યન્ત બધ કરે છે એ છે બાકીના બ ધસ્થાનકોનો કાળ અ તર્મુહૂર્ત છે

અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર છે માટે સાત ભૂયસ્કાર થાય છે અને તે યુક્તજ છે 'અન્ય શાસ્ત્રોમા પણ સાત ભૂયસ્કારો કહ્યા છે શતકચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે—એકના બધથી પણ એકત્રીસના બધે જાય છે માટે ભૂયસ્કાર સાત છે' તેના ઉત્તરમા કહે છે કે તે અયોગ્ય છે કારણ કે અઠ્ઠાવીશ આદિ બધની અપેક્ષાએ એકત્રીસના બધરૂપ ભૂયસ્કાર પહેલાજ ગ્રહણ કર્યો છે એકના બધથી એકત્રીસના બધે જાય કે અઠ્ઠાવીસઆદિ પ્રકૃતિના બધથી એકત્રીસના બધે જાય એ બનેમા એકત્રીસના બધરૂપ ભૂયસ્કારનુ તો એકજ સ્વરૂપ છે અવધિના ભેદે કઈ ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા થતી નથી જો અવધિના ભેદે ભિન્ન ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામા આવે તો ઉક્ત સખ્યાથી પણ ઘણા ભૂયસ્કાર થાય તે આ પ્રમાણે—કોઈ વખતે અઠ્ઠાવીસના બધથી એકત્રીસના બધે જાય, એ રીતે કોઈ વખત ઓગણત્રીસના બધથી, કોઇ વખત ત્રીસના બધથી, તેમજ કોઈ વખત એક પ્રકૃતિના બધથી એકત્રીસના બધે જાય તથા કોઈ વખત તેવીસના બધથી અઠ્ઠાવીસના બધે જાય એ રીતે કોઈ વખત પચ્ચીસઆદિના બધથી અઠ્ઠાવીસના બધે જાય આ પ્રમાણે અવધિના ભેદે ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામા આવે તો સાતથી પણ ઘણા વધારે ભૂયસ્કાર થાય એ વસ્તુ તો ઇષ્ટ નથી તેથી અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારનો ભેદ નથી, માટે છજ ભૂયસ્કાર થાય છે તથા અવસ્થિતબધ જેટલા બધસ્થાનકો છે તેટલાજ છે એ પહેલાજ કહ્યુ છે આ પ્રમાણે ભૂયસ્કારાદિની સખ્યા કહી ૧૬

હવે અવક્તવ્ય બધ કહે છે—

चउ छ विइए नाममि एग गुणतीस तीस अव्वत्ता ।
इग सत्तरस य मोहे एक्केको तइयवज्जाण ॥१७॥

चत्वार षड् द्वितीये नाम्नि एक एकोनत्रिंशत् त्रिंशदवक्तव्या ।
एकः सप्तदश च मोहे एकैकस्तृतीयवर्जानाम् ॥ १७ ॥

અર્થ—બીજા દર્શનાવરણીય કર્મમા ચાર અને છ એ બે અવક્તવ્ય બધ છે નામકર્મમા એક ઓગણત્રીસ અને ત્રીસના બધરૂપ ત્રણ અવક્તવ્ય બધ છે અને મોહનીયકર્મમા એક અને સત્તરના બધરૂપ બે અવક્તવ્ય બધ છે તથા વેદનીયકર્મ સિવાય શેષ કર્મમા એક એકજ અવક્તવ્ય બધ છે

ટીકાનુ૦—બીજા દર્શનાવરણીયકર્મમા ચાર પ્રકૃતિના બધરૂપ અને છ પ્રકૃતિના બધરૂપ બે અવક્તવ્ય બધ છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો બધ વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બધ થાય ત્યારે પહેલા સમયે અવક્તવ્યબધનો સભવ છે એ પહેલા કહ્યુ છે દર્શનાવરણીયકર્મની સઘળી

પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ ઉપશાતમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમા સંભવે છે, અન્યત્ર સંભવતો નથી ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકેથી બે પ્રકારે પ્રતિપાત થાય છે ૧ અદ્ધાક્ષયે, ૨ ભવક્ષયે તેમા અદ્ધાક્ષયે એટલે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થાય અને પડે તે અને ભવક્ષયે એટલે મરણ થાય અને પડે તે જે જીવ ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડે તે જે ક્રમે ચડયો હતો તેજ ક્રમે પડે છે એટલે કે અગીઆરમાથી દશમા નવમા આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોને સ્પર્શ કરતો કરતો પડે છે, અને જે જીવ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામે છે તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ થાય છે એટલે કે મનુષ્યાયુના ચરમસમય પર્યંત અગીઆરમુ ગુણસ્થાનક હોય છે અને દેવાયુના પહેલાજ સમયે ચોથુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે વચલા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના થતિ નથી તેમા જ્યારે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડતો દશમા ગુણસ્થાનકમા પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે દર્શનાવરણીયની ચાર પ્રકૃતિ બાધે તે ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવકતવ્ય તથા જ્યારે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકેથી ભવક્ષયે પડતા અનુત્તરદેવમા જાય ત્યારે પહેલેજ સમયે ચોથા ગુણસ્થાનકે દર્શનાવરણીયકર્મની છ પ્રકૃતિ બાધતા છના બંધરૂપ બીજો અવક્તવ્ય બંધ થાય આ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મમા બે અવકતવ્ય બંધ થાય છે

નામકર્મમા એક, ઓગણત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવકતવ્ય બંધ છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડી દશમા ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે એક યશકીર્તિ બાધતા એક પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવકતવ્ય તથા જ્યારે ભવક્ષયે પડી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યા પહેલેજ સમયે મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાધતા ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો અવકતવ્ય તથા કોઇ જીવે તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કરી ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થઇ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યા પહેલેજ સમયે તીર્થંકરનામકર્મ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ પ્રકૃતિ બાધતા ત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો અવકતવ્ય બંધ થાય છે તથા મોહનીયકર્મમા એક અને સત્તર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવકતવ્ય બંધ છે તે આ પ્રમાણે—ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકેથી તેનો કાળ પૂર્ણ કરી ક્રમશ પડતા બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિ બાધતા એકના બંધરૂપ પહેલો અવકતવ્ય અને ભવક્ષયે પડી દેવપણુ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય ત્યા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નિમિત્તક સત્તર પ્રકૃતિ બાધતા સત્તરના બંધરૂપ બીજો અવકતવ્યબંધ આ રીતે મોહનીયકર્મમા બે અવકતવ્ય બંધ થાય છે તથા ત્રીજા વેદનીયકર્મ વિના શેષ જ્ઞાનાવરણીય અતરાય આયુ અને ગોત્રરૂપ

અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર છે માટે સાત ભૂયસ્કાર થાય છે અને તે યુક્તજ છે 'અન્ય શાસ્ત્રોમા પણ સાત ભૂયસ્કારો કહ્યા છે શતકચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે—એકના બંધથી પણ એકત્રીસના બંધે જાય છે માટે ભૂયસ્કાર સાત છે' તેના ઉત્તરમા કહે છે કે તે અયોગ્ય છે કારણ કે અઠ્ઠાવીશ આદિ બંધની અપેક્ષાએ એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પહેલાજ ગ્રહણ કર્યો છે એકના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય કે અઠ્ઠાવીસઆદિ પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય એ બંનેમા એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કારનુ તો એકજ સ્વરૂપ છે અવધિના ભેદે કંઈ ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા થતી નથી જો અવધિના ભેદે ભિન્ન ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામા આવે તો ઉક્ત સંખ્યાથી પણ ઘણા ભૂયસ્કાર થાય તે આ પ્રમાણે—કોઈ વખતે અઠ્ઠાવીસના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય, એ રીતે કોઈ વખત ઓગણત્રીસના બંધથી, કોઈ વખત ત્રીસના બંધથી, તેમજ કોઈ વખત એક પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય તથા કોઈ વખત તેવીસના બંધથી અઠ્ઠાવીસના બંધે જાય એ રીતે કોઈ વખત પચ્ચીસઆદિના બંધથી અઠ્ઠાવીસના બંધે જાય આ પ્રમાણે અવધિના ભેદે ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામા આવે તો સાતથી પણ ઘણા વધારે ભૂયસ્કાર થાય એ વસ્તુ તો ઈષ્ટ નથી તેથી અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારનો ભેદ નથી, માટે છજ ભૂયસ્કાર થાય છે તથા અવસ્થિતબંધ જેટલા બંધસ્થાનકો છે તેટલાજ છે એ પહેલાજ કહ્યુ છે આ પ્રમાણે ભૂયસ્કારાદિની સંખ્યા કહી ૧૬

હવે અવક્તવ્ય બંધ કહે છે—

चउ छ विइए नामंमि एग गुणतीस तीस अव्वत्ता ।
इग सत्तरस य मोहे एक्केको तइयवज्जाण ॥१७॥

चत्वार षड् द्वितीये नाम्नि एक एकोनत्रिंशत् त्रिंशदवक्तव्या. ।
एक सप्तदश च मोहे एकैकस्तृतीयवर्जानाम् ॥ १७ ॥

અર્થ—બીજા દર્શનાવરણીય કર્મમા ચાર અને છ એ બે અવક્તવ્ય બંધ છે નામકર્મમા એક ઓગણત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવક્તવ્ય બંધ છે અને મોહનીયકર્મમા એક અને સત્તરના બંધરૂપ બે અવક્તવ્ય બંધ છે તથા વેદનીયકર્મ સિવાય શેષ કર્મમા એક એકજ અવક્તવ્ય બંધ છે

ટીકાનુ૦—બીજા દર્શનાવરણીયકર્મમા ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અને છ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવક્તવ્ય બંધ છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થાય ત્યારે પહેલા સમયે અવક્તવ્યબંધનો સંભવ છે એ પહેલા કહ્યુ છે દર્શનાવરણીયકર્મની સઘળી

પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમાં સંભવે છે, અન્યત્ર સંભવતો નથી ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી બે પ્રકારે પ્રતિપાત થાય છે ૧ અદ્ધાક્ષયે, ૨ ભવક્ષયે તેમાં અદ્ધાક્ષયે એટલે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થાય અને પડે તે અને ભવક્ષયે એટલે મરણ થાય અને પડે તે જે જીવ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડે તે જે ક્રમે ચડયો હતો તેજ ક્રમે પડે છે એટલે કે અગીઆરમાથી દશમા નવમા આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોને સ્પર્શ કરતો કરતો પડે છે, અને જે જીવ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામે છે તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ થાય છે એટલે કે મનુષ્યાયુના ચરમસમય પર્યંત અગીઆરમુ ગુણસ્થાનક હોય છે અને દેવાયુના પહેલાજ સમયે ચોથુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે વચલા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના થતિ નથી તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડતો દશમા ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે દર્શનાવરણીયની ચાર પ્રકૃતિ બાંધે તે ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવક્તવ્ય તથા જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી ભવક્ષયે પડતા અનુત્તરદેવમાં જાય ત્યારે પહેલેજ સમયે ચોથા ગુણસ્થાનકે દર્શનાવરણીયકર્મની છ પ્રકૃતિ બાંધતા છના બંધરૂપ બીજો અવક્તવ્યબંધ થાય આ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મમાં બે અવક્તવ્ય બંધ થાય છે

નામકર્મમાં એક, ઓગણત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવક્તવ્ય બંધ છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડી દશમા ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે એક યશકીર્તિ બાંધતા એક પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવક્તવ્ય તથા જ્યારે ભવક્ષયે પડી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યાં પહેલેજ સમયે મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો અવક્તવ્ય તથા કોઇ જીવે તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કરી ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થઇ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પહેલેજ સમયે તીર્થંકરનામકર્મ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતા ત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો અવક્તવ્ય બંધ થાય છે તથા મોહનીયકર્મમાં એક અને સત્તર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવક્તવ્ય બંધ છે તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી તેનો કાળ પૂર્ણ કરી ક્રમશ પડતા બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધતા એકના બંધરૂપ પહેલો અવક્તવ્ય અને ભવક્ષયે પડી દેવપણુ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય ત્યાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નિમિત્તક સત્તર પ્રકૃતિ બાંધતા સત્તરના બંધરૂપ બીજો અવક્તવ્યબંધ આ રીતે મોહનીયકર્મમાં બે અવક્તવ્ય બંધ થાય છે તથા ત્રીજા વેદનીયકર્મ વિના શેષ જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય આયુ અને ગોત્રરૂપ

ચાર કર્મમાં એક એક અવકતવ્ય બંધ છે તેમાં જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય કર્મમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી અદ્ધાક્ષયે કે ભવક્ષયે પડી પાંચ પાંચ પ્રકૃતિ બાંધતા પહેલેજ સમયે પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના બંધરૂપ એક એક અવકતવ્ય બંધ થાય છે, તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી બંને પ્રકારે પડતા ઉચ્ચગોત્ર બાંધતા પહેલેજ સમયે ઉચ્ચગોત્રના બંધરૂપ ગોત્રકર્મમાં એક અવકતવ્યબંધ થાય છે તથા આયુના બંધના આરંભમાં ચાર આયુમાંની કોઈપણ એક એક પ્રકૃતિ બાંધતા પહેલેજ સમયે તે તે એક એક આયુના બંધરૂપ અવકતવ્યબંધ થાય છે વેદનીયકર્મમાં અવકતવ્યબંધ સર્વથા ઘટતો નથી કારણકે વેદનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થતો નથી વેદનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ અયોગિ અવસ્થામાં થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે જેથી ફરીવાર બંધના આરંભનો સંભવ હોય આ પ્રમાણે સર્વથા બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી બંધનો આરંભ થતો નહિ હોવાથી વેદનીયમાં અવકતવ્યબંધ સંભવતો નથી માટે તેનું વર્જન કર્યું છે તથા દર્શનાવરણીય મોહનીય અને નામકર્મ વિના શેષ કર્મમાં એક એક બંધસ્થાનક હોવાથી ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર બંધ ઘટતા નથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે સમયે નવો બંધ થાય તે સમયે અવકતવ્ય અને શેષકાળ તેનો જયાં સુધિ બંધ રહે ત્યાં સુધિ અવસ્થિતબંધ ઘટે છે અને વેદનીય કર્મમાં તો માત્ર અવસ્થિતબંધજ ઘટે છે તેમાં જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય અને ગોત્રકર્મનો મૂળકર્મઆશ્રયી અવસ્થિત બંધ અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત છે વેદનીયકર્મનો પણ મૂળકર્મ આશ્રયી અવસ્થિતબંધ અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત છે અને આયુકર્મનો અવસ્થિત બંધ માત્ર અંતર્મુહૂર્તજ છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રત્યેક કર્મોના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા ૧૭

હવે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાંના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા તેઓના બંધસ્થાનકોનું પ્રતિપાદન કરે છે—

इगसयरेगुत्तरजा दुवीस छव्वीस तह तिपन्नाइ ।
जा चोवत्तरि वावट्ठिरहियवंधाओ गुणतीसं ॥ १८ ॥

एका सप्ततेः एकोत्तराणि यावत् द्वाविंशतिः षड्विंशति तथा त्रिपञ्चाशदादीनि ।
यावत् चतुःसप्तति द्वाषष्टिरहितबन्धस्थानानि एकोनत्रिंशत् ॥ १८ ॥

અર્થ—એક, સત્તર, તેનાથી એક એક અધિક કરતા બાવીશ સુધિના પાંચ તથા છવ્વીશ, અને ત્રેપનથી એક એક અધિક કરતા અને બાસઠમું બંધસ્થાનક

સહિત કરતા ચુમોત્તેર સુધિના એકવીશ, આ પ્રમાણે સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી ઓગણત્રીશ બન્ધસ્થાનકો થાય છે

ટીકાનુ૦—સામાન્યત સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઓગણત્રીશ બન્ધસ્થાનકો થાય છે તે આ—એક, સત્તર, સત્તરથી એક એક અધિક કરતા બાવીસ સુધિના પાચ તે આ પ્રમાણે—અઢાર, ઓગણીશ, વીશ, એકવીશ, અને બાવીશ તથા છવ્વીસ, તથા ત્રેપનથી આગળી એક એક અધિક કરતા વચમા બાસઠમા બધ સ્થાન વિનાના ચુમોત્તેર સુધિના એકવીશ બન્ધસ્થાનકો તે આ—ત્રેપન, ચોપન, પચાવન, છપ્પન, સત્તાવન, અઠ્ઠાવન, ઓગણસાઠ, સાઠ, એકસઠ, ત્રેસઠ, ચોસઠ, પાસઠ, છાસઠ, સડસઠ, અડસઠ, ઓગણોતેર સિત્તેર, એકોતેર, બહોતેર, તહોતેર, ચુમોત્તેર ૧–૧૭–૧૮–૧૯–૨૦–૨૧–૨૨–૨૬–૫૩–૫૪–૫૫–૫૬–૫૭–૫૮–૫૯–૬૦–૬૧–૬૩–૬૪–૬૫–૬૬–૬૭–૬૮–૬૯–૭૦–૭૧–૭૨–૭૩–૭૪ આ ઓગણત્રીશ બધસ્થાનકોમા ભૂયસ્કાર અઠ્ઠાવીશ થાય છે તે આ પ્રમાણે—એક પ્રકૃતિનુ બધસ્થાન ઉપશાતમોહાદિ ગુણસ્થાનકે હોય છે જ્યારે ઉપશાત મોહ ગુણસ્થાનકેથી પડી સૂક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે ત્યા જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અતરાય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર, યશકીર્તિ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ સોળ પ્રકૃતિ અધિક બાધતા સત્તર કર્મપ્રકૃતિના બધરૂપ પહેલો ભૂયસ્કાર ત્યાથી પડી અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા શરૂઆતમા સજ્વલન લોભ અધિક બાધતા અઢાર પ્રકૃતિના બધરૂપ બીજો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી માયાનો પણ બધ કરતા ઓગણીશ પ્રકૃતિના બધરૂપ ત્રીજો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી તેજ ગુણસ્થાનકે માનનો અધિક બધ કરતા વીશ પ્રકૃતિના બધરૂપ ચોથો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી ત્યાજ ક્રોધ અધિક બાધતા એકવીશ પ્રકૃતિના બધરૂપ પાચમો ભૂયસ્કાર ત્યાથી પડતા તેજ ગુણસ્થાનકે પુરૂષવેદ અધિક બાધતા બાવીશ પ્રકૃતિના બધરૂપ છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી અનુક્રમે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા ભય જુગુપ્સા હાસ્ય અને રતિ એ ચાર પ્રકૃતિ અધિક બાધતા છવ્વીસ પ્રકૃતિના બધરૂપ સાતમો ભૂયસ્કાર ત્યાથી નીચે ઉતરતા એજ ગુણસ્થાનકે નામકર્મની દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ બાધતા પરતુ પૂર્વોક્ત છવ્વીસ પ્રકૃતિમા યશકીર્તિ આવેલી હોવાથી તે એક સિવાય સત્તાવીશપ્રકૃતિ વધારતા ત્રેપન પ્રકૃતિના બધરૂપ આઠમો ભૂયસ્કાર તીર્થંકરનામ કર્મ સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ ઓગણત્રીશ બાધતા ચોપન પ્રકૃતિના બધરૂપ નવમો ભૂયસ્કાર આહારકદ્વિક સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાધતા પચાવન પ્રકૃતિના બધરૂપ દશમો ભૂયસ્કાર આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામ સહિત એકત્રીશ બાધતા છપ્પન પ્રકૃતિના બધરૂપ અગીઆરમો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી નીચે ઉતરતા એજ ગુણસ્થાનકે નામકર્મની

ત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રાદિક બાંધતા સત્તાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ બારમો ભૂયસ્કાર અને નામકર્મની એકત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રાદિક બાંધતા અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિના બંધ રૂપ તેરમો ભૂયસ્કાર ત્યાર પછી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલા દેવાયુ સાથે તે અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિ બાંધતા ઓગણસાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચૌદમો ભૂયસ્કાર આ ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય નવ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ ત્યાંથી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે આવી નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ બાંધતા અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક અધિક બાંધતા સાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પંદરમો ભૂયસ્કાર તીર્થંકર સહિત નામકર્મની ઓગણત્રીસ બાંધતા એકસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સોળમો ભૂયસ્કાર તે એકસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય તેર, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ઓગણત્રીશ ત્યાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે આવી નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ બાંધતા આયુનો બંધ નહિ કરતા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક અધિક બાંધતા ત્રેસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સત્તરમો ભૂયસ્કાર ત્રેસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય સત્તર, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ અહિં પૂર્વોક્ત એકસઠમાંથી આયુ અને તીર્થંકરનામ એ બે પ્રકૃતિ ઓછી કરી અપ્રત્યાખ્યાન ચતુષ્ક વધારતા ત્રેસઠ પ્રકૃતિ થાય છે બીજી કોઇપણ રીતે કોઇપણ પ્રકૃતિ ઓછી વત્તી થતી નહિ હોવાથી બાસઠ પ્રકૃતિનું બંધસ્થાનક સર્વથા સંભવતું નથી માટે બાસઠના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પણ સંભવતો નથી તથા તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને નામકર્મની ઓગણત્રી બાંધતા ચોસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઢારમો ભૂયસ્કાર તથા દેવગતિમાં મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ત્રીશ બાંધતા તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પાંસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ઓગણીશમો ભૂયસ્કાર તેજ જીવને આયુ અધિક બાંધતા છાસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ વીશમો ભૂયસ્કાર છાસઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય સત્તર, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીશ ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલાને નામકર્મની ત્રેવીસ બાંધતા આયુનો પણ બંધ કરતા અને મિથ્યાત્વમોહનીય અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક અને સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અધિક બાંધતા સડસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ એકવીશમો ભૂયસ્કાર તથા એજ મિથ્યાદૃષ્ટિને નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા અડસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બાવીસમો ભૂયસ્કાર તથા તેજ પચીસના બંધકને આયુ અધિક બાંધતા ઓગણોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રેવીસમો ભૂયસ્કાર તથા મિથ્યાદૃષ્ટિને નામકર્મની છવ્વીસ પ્રકૃતિ બાંધતા સીત્તેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચોવી

સમો ભૂયસ્કાર તથા નામકર્મની અઠાવીસ બાધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા એકોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પચ્ચીસમો ભૂયસ્કાર તેનેજ આયુનો બંધ કરતા બહોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ છવ્વીસમો ભૂયસ્કાર તથા નામકર્મની ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતા તહોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ સત્તાવીસમો ભૂયસ્કાર તથા તેજ મિથ્યાદૃષ્ટિને નામકર્મની તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઠ્ઠાવીસમો ભૂયસ્કાર તે ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, વેદનીય એક, મોહનીય બાવીસ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીસ વધારેમાં વધારે એક સમયે એક જીવને ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિ બંધાય છે અહિં કેટલાક ભૂયસ્કાર અન્ય અન્ય બંધસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘણીવાર થાય છે પરંતુ તેઓને એકવાર ગ્રહણ કરેલા હોવાથી અને અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારના ભેદની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી તેઓને અહિં ગણવામાં આવ્યા નથી માત્ર એક ભૂયસ્કાર અનેક પ્રકારે પણ થાય છે એટલું લક્ષ્ય રાખવું તેથી ભૂયસ્કાર તો અઠ્ઠાવીશજ થાય છે તથા જે ક્રમે પ્રકૃતિઓ વધારી ભૂયસ્કાર કહ્યા તે ક્રમે પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિઓ ઓછી કરતા અલ્પતર પણ [1]અઠ્ઠાવીશજ થાય છે અને તે પોતાની મેળેજ વિચારી લેવા

[1] ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનોમાં અઠ્ઠાવીસ અલ્પતર થાય છે તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞા–૫, દ–૯, વે–૧, મો–૨૨, આ–૧, ના–૩૦, ગો–૧ અને અં–૫ એ ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિબાંધી તેમાંથી આયુ કે ઉદ્યોત ઓછી બાધતા તહોતેર અને બંને ઓછી બાધતા બહોતેર એમ બે અલ્પતર થાય તથા નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ અને શેષ ૭ કર્મની તેતાલીસ કુલ એકોતેર બાંધતા ત્રીજો અલ્પતર, તથા એકેન્દ્રિય યોગ્ય છવ્વીસ આયુ અને શેષ ૭ કર્મની તેતાલીસ એમ સિત્તેર બાધતા ચોથો અલ્પતર આયુ રહિત ઓગણોતેર બાધતા પાંચમો અલ્પતર તથા એકેન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ અને શેષ ૭ કર્મની તેતાલીસ એમ અડસઠ બાધતા છઠ્ઠો અલ્પતર તથા આયુ સાથે સાત કર્મની ચુમ્માલીસ અને એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ એમ સડસઠ બાધતા સાતમો અલ્પતર અને આયુ વિના છાસઠ બાધતા આઠમો અલ્પતર તે છાસઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞા–૫ દ–૯, વે–૧, મો–૨૨, ના–૨૩, ગો–૧, અને અં–૫ તથા ચોથે ગુણઠાણે જ્ઞા–૫, દ–૬, વે–૧, મો–૧૭, આ–૧, ગો–૧, અં–૫, અને નામકર્મની દેવગતિ યોગ્ય તીર્થંકર નામકર્મ સહિત ૨૯ એમ પાંસઠ બાંધતા નવમો અલ્પતર તેમાંથી જિનનામ અને આયુ એ બેમાંથી એક એક ઓછી બાધતા ચોસઠ અને બંને ઓછી બાધતા ત્રેસઠના બંધરૂપ દશમો અને અગીઆરમો અલ્પતર તથા પાંચમે ગુણઠાણે જ્ઞા–૫ દ–૬ વે–૧ મો–૧૩ આ–૧ ગો–૧ અં–૫ અને નામકર્મની ૨૯ એમ એકસઠ બાધતા બારમો અલ્પતર, તથા જિનનામ અને આયુમાંથી એક એક કમ કરતા સાઠ અને બંને ઓછી કરતા ઓગણસાઠના બંધરૂપ તેરમો અને ચૌદમો અલ્પતર થાય સાતમે ગુણઠાણે જ્ઞા–૫, દ–૬ વે ૧ મો–૯ આ–૧ અં–૫ અને નામકર્મની જિનનામ અને આહારકદ્વિક સાથે ૩૧ એમ અઠ્ઠાવન બાંધતા પંદરમો અલ્પતર જિન નામના બંધ વિના

'સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાન અવસ્થિત બંધ છે' એ વચનને અનુસરી અવસ્થિત ઓગણત્રીસ છે અવકતવ્યબંધ અહિં સર્વથા ઘટતો નથી કારણ કે સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઈને ફરીવાર બંધક થતોજ નથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક અયોગિગુણસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવકતવ્ય બંધ ઘટતો નથી આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા

હવે ઉદયસ્થાનકોમાં કહેવાનો અવસર છે તેમાં પહેલા એક એક જ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં વિચારે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય વેદનીય, આયુ, ગોત્ર, અને અંતરાય એ પાંચે કર્મોમાં એક એક ઉદયસ્થાન છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની પાંચે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો પ્રતિસમય ઉદય હોવાથી એ પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના સમૂહરૂપ ઉદયસ્થાન છે વેદનીય આયુ અને ગોત્રકર્મનું તેઓની એક એક પ્રકૃતિજ ઉદય પ્રાપ્ત હોવાથી એક એક પ્રકૃતિરૂપ ઉદયસ્થાન છે કારણ કે તેઓની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પરસ્પર પરાવર્ત્તમાન હોવાથી એક સાથે બે ત્રણ ઉદયમાં આવતી નથી પરંતુ એક વખતે કોઈપણ એકનો જ ઉદય થાય છે તથા દર્શનાવરણીયના બે ઉદયસ્થાન છે તે આ—ચાર અને પાંચ તેમાં ચાર હોય તો ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળ દર્શનાવરણીય એ ચાર હોય છે અને પાંચ હોય તો પાંચ નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક નિદ્રાસહિત કરતાં પાંચનો ઉદય હોય છે ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર ધ્રુવોદયિ હોવાથી તે ચારેનો એક સાથે ઉદય હોય છે પરંતુ નિદ્રાઓ અધ્રુવોદયિ અને પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી કોઈ વખતે નિદ્રાનો ઉદય નથી પણ હોતો અને જ્યારે

સત્તાવન બાંધતા સોળમો અંતર જિનનામ બાંધતા અને આહારકદ્વિક નહિં બાંધતા છપ્પનના સવે સત્તરમો અંતર અને તે બે વિના પંચાવન બાંધતા અઢારમો અંતર તથા આઠમે ગુણઠાણે જ્ઞા—૫, નિદ્રાદ્વિક વિના દ—૪, વે—૧ મો—૯ ગો—૧, અં—૫ અને નામકર્મની જિનનામ સાથે દેવગતિયોગ્ય ૨૯ એમ ચોપન બાંધતા ઓગણીસમો અંતર જિનનામ વિના ત્રેપન બાંધતા વીશમો અંતર તથા આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમા ભાગે જ્ઞા—૫ દ—૪ વે—૧ મો—૯, ગો—૧ અં—૫ અને નામકર્મની યશ કીર્તિ એક એમ છવ્વીસ બાંધતા એકવીસમો અંતર તથા નવમે ગુણઠાણે જ્ઞા—૫ દ—૪ વે—૧ મો—૫, નામ—૧, ગો—૧, અને અં—૫ એમ બાવીસ બાંધતા બાવીસમો અંતર પુરુષવેદ વિના એકવીશ બાંધતા ત્રેવીસમો અંતર સંજ્વલન ક્રોધ વિના વીશ બાંધતા ચોવીસમો અંતર માન વિના ઓગણીશ બાંધતા પચીસમો અંતર માયા વિના અઢાર બાંધતા છવ્વીસમો અંતર અને લોભ વિના દશમે ગુણઠાણે સત્તર બાંધતા સત્તાવીસમો અંતર અને અગીઆરમે ગુણઠાણે એક સાત વેદનીય બાંધતા અઠ્ઠાવીસમો અંતર આ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીશ અંતર થાય છે

હોય ત્યારે પાચમાથી કોઇપણ એકનો ઉદય હોય છે માટે યથોક્ત બેજ ઉદય સ્થાનકો સભવે છે અહિ ચારથી પાચના ઉદયે જતા એક ભૂયસ્કાર થાય છે પાચથી ચારના ઉદયે જતા એક અલ્પતર થાય છે અવસ્થિતોદય બે છે, કેમકે બને ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત ઉદયમા વર્ત્તે છે અવક્તવ્યોદય સર્વથા ઘટતો નથી કારણ કે દર્શનાવરણીયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો ઉદયવિચ્છેદ ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે થાય છે, ત્યાથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તેની કોઇપણ પ્રકૃતિનો ઉદય થતો નથી તથા મોહનીયકર્મના નવ ઉદયસ્થાનકો છે તે આ પ્રમાણે—એક બે ચાર પાચ છ સાત આઠ નવ અને દશ ૧–૨–૪–૫–૬–૭–૮–૯–૧૦ આ સઘળા ઉદયસ્થાનકોને વિસ્તારથી સપ્તતિકા સગ્રહમા આચાર્યમહારાજ પોતેજ કહેશે માટે તેનો અહિ વિચાર કર્યો નથી એકના ઉદયસ્થાનેથી બે આદિના ઉદયસ્થાને ક્રમશ જતા આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે, તથા દશના ઉદયસ્થાનેથી નવ આદિના ઉદયસ્થાનકે ક્રમશ જતા આઠ અલ્પતર થાય છે અવસ્થિત નવે નવ છે દરેક ઉદયસ્થાનક અમુક કાળપર્યંત ઉદયમા હોઈ શકે છે તથા અવક્તવ્યોદય પાચ છે તે આ–એક, છ, સાત, આઠ, અને નવ તેમા જ્યારે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકથી અદ્ધાક્ષયે પડે ત્યારે સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા પહેલા સજ્વલન લોભ ઉદયમા આવે છે તેથી તેને પહેલે સમયે સજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃત્યાત્મક અવક્તવ્યોદય થાય છે જ્યારે ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકથી ભવક્ષયે પડે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ થાય છે તે જો ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય અને તેને ભય જુગુપ્સા ઉદયમા ન હોય તો પહેલે સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સજ્વલન ક્રોધાદિમાથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ, પુરુષવેદ અને હાસ્યરતિ [1]યુગલ એ છ પ્રકૃતિઓ ઉદયમા આવે છે આ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ બીજો અવક્તવ્યોદય થાય છે જો તે ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ ન હોય તો [2]પહેલેજ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીય વેદે છે તેથી સમ્યક્ત્વમોહનીય સહિત સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ અવક્તવ્યોદય થાય છે અથવા જો ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય અને ભય કે જુગુપ્સા એ બેમાથી કોઇપણ એકને અનુભવે

---

૧ દેવગતિમા ભવ પ્રથમ સમયથી આરભી અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અવશ્ય હાસ્ય રતિનો જ ઉદય હોય છે એટલે હાસ્ય રતિ એ બે પ્રકૃતિ જ ગ્રહણ કરી છે

૨ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકથી જેઓ ભવક્ષયે પડે છે તેઓ અનુત્તરવિમાનમા ઉત્પન્ન થાય છે અને ભવ પ્રથમ સમયે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે પૂર્વભવનુ ઉપશમ શ્રેણિનુ ઉપશમસમ્યક્ત્વ અહિ લાવતા નથી એમ એક આચાર્ય મહારાજ માને છે તેથી ઉપર લખ્યુ છે કે જો ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ નહોય તો પહેલે જ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયકર્મ વેદે છે એવો પણ એક મત છે કે ઉપશમશ્રેણિનુ ઉપશમસમ્યક્ત્વ લઈ અનુત્તરવિમાનમા ઉત્પન્ન થાય છે તેમને મતે ઉદયસ્થાનકો અને અવક્તવ્ય ઉદય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીની જેમ ઘટે છે

તો પણ સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ત્રીજો અવક્તવ્ય થાય છે તથા જ્યારે ક્ષાયો-પશમ સમ્યક્ત્વી ભય કે જુગુપ્સા એ બેમાથી કોઇપણ એકને અનુભવે ત્યારે અથવા ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભય અને જુગુપ્સા એ બન્નેને અનુભવે ત્યારે આઠ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ચોથો અવક્તવ્યોદય થાય છે તથા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી ભય અને જુગુપ્સા એ બન્નેને એક સાથે અનુભવતો હોય ત્યારે નવ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ પાચમો અવક્તવ્યોદય થાય આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મના અવક્તવ્યોદય કહ્યા

હવે નામકર્મના ઉદયસ્થાનકો કહે છે તે બાર છે, તે આ પ્રમાણે—વીશ, એકવીશ, ચોવીસ, પચીશ, છવ્વીસ, સત્તાવીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઓગણત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, નવ અને આઠ ૨૦–૨૧–૨૪–૨૫–૨૬–૨૭–૨૮–૨૯–૩૦–૩૧–૯–૮ આ દરેક ઉદય સ્થાનકોને સપ્તતિકા ગ્રંથમા આચાર્ય મહારાજ પોતેજ વિસ્તાર પૂર્વક કહેશે માટે અહિં તેઓનુ વિવરણ કર્યું નથી કદાચ અહિં કહેવામા આવે તો પુનરૂક્તિ થવાથી ગ્રથ ગૌરવરૂપ દોષનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય અહિં એકવીસના ઉદયસ્થાનકથી આરભી યથાયોગ્યરીતે સસારમા કે સમુદ્ઘાતમા ચોવીસ આદિ ઉદયસ્થાનકે જાય છે માટે આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે જો કે ઉદયસ્થાનક બાર છે છતા વીશના ઉદયસ્થાનેથી એકવીસના ઉદયસ્થાને તેમજ આઠના ઉદયસ્થાનેથી નવના ઉદયસ્થાને અને નવના ઉદયસ્થાનેથી વીશના ઉદયસ્થાને કોઇ જીવો જતા નહિ હોવાથી આઠજ ભૂયસ્કાર થાય છે વીશ અને આઠનુ ઉદયસ્થાન સામાન્ય કેવળીને હોય છે અને નવનુ ઉદયસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે સામાન્ય કેવળિના ઉદયસ્થાનેથી તીર્થંકરના ઉદયસ્થાને અથવા તીર્થંકરના ઉદયસ્થાનેથી સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાને કોઇપણ જીવો જતા નહિ હોવાથી તેના ભયસ્કાર થતા નથી

તથા અલ્પતરોદય નવ છે કઈ રીતે નવ થાય છે ?તે કહે છે—અહિં કોઈપણ આત્મા નવના ઉદયી આઠના ઉદયે, તેમજ એકવીસના ઉદયથી વીશના ઉદયે જતો નથી કારણકે નવનુ અને એકત્રીસનુ ઉદયસ્થાન તીર્થંકરને હોય છે, તેઓ કઈ સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાનકે જતા નથી, માટે એ બે અલ્પતર ઘટતા નથી તથા કોઇ પચીસના ઉદયથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી કારણકે સસારી આત્માઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામા ચોવીસના ઉદયથી પચીસના ઉદયસ્થાનમા પ્રવેશ કરે છે પરતુ પચીસના ઉદયસ્થાનથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી માટે અલ્પતરોદય નવજ થાય છે તે અલ્પતરોદયો તીર્થંકર અને સામાન્ય કેવળિઓને સમુદ્ઘાત અને અયોગિપણુ પ્રાપ્ત થતા કઇ રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરે છે—તેમા સ્વભાવસ્થ સામાન્ય કેવળિને મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદર નામ પર્યાપ્તનામ, સૌભાગ્યનામ, યશ કીર્ત્તિ, આદેય, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ,

વર્ણાદિ ચતુષ્ક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ ઉપઘાત, પ્રત્યેક, ઔદારિકદ્વિક, છ સસ્થાનમાથી કોઈપણ એક સસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અન્યતર વિહાયોગતિ, સુસ્વર દુસ્વરમાથી એક, એ ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે, અને તીર્થંકરોને તીર્થંકરનામકર્મ સાથે એકત્રીસનો ઉદય હોય છે હવે જ્યારે તેઓ સમુદ્ઘાતમા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે સમુદ્ઘાત કરતા સામાન્ય કેવળિને બીજે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્તતા પરાઘાત ઉચ્છવાસ અન્યતરવિહાયોગતિ અને સુસ્વર દુસ્વરમાથી એક એમ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા છવ્વીસનો ઉદય થાય છે અને તીર્થંકરને પરાઘાત ઉચ્છવાસ પ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને સુસ્વરનો રોધ થતા સત્તાવીસનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે ત્રીસ અને એકત્રીસના ઉદયથી છવ્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયે જતા છવ્વીસના અને સત્તાવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે તથા સમુદ્ઘાતમા પ્રવિષ્ટ અતીર્થંકર કેવળિને ત્રીજે સમયે કાર્મણકાયયોગે વર્તતા ઉદય પ્રાપ્ત સસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસઘયણ, ઔદારિકદ્વિક, ઉપઘાત, અને પ્રત્યેક એ છ પ્રકૃતિનો રોધ થતા વીશનો ઉદય થાય છે અને તીર્થંકર કેવળિને તે સમયે ઉક્ત છ પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા એકવીશનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે છવ્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયથી વીશ અને એકવીસના ઉદયે જતા વીસ અને એકવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે આ રીતે સમુદ્ઘાતમા ચાર અલ્પતર થાય છે તથા અયોગિપણાને પ્રાપ્ત કરતા તીર્થંકરકેવળિને યોગના રોધ કાળે પૂર્વોક્ત એકત્રીસ પ્રકૃતિમાથી સ્વરનો ઉદય રોકાય ત્યારે ત્રીશનો ઉદય થાય છે, અને ત્યાર પછી ઉચ્છવાસનો ઉદય રોકાય ત્યારે ઓગણત્રીસનો ઉદય થાય છે તથા સામાન્ય કેવળિને પૂર્વોક્ત ત્રીસ પ્રકૃતિમાથી સ્વરના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે ઓગણત્રીસ અને ઉચ્છવાસના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે અઠ્ઠાવીસનો ઉદય થાય છે આ રીતે તીર્થંકરને આશ્રયી ત્રીશ અને ઓગણત્રીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર અને સામાન્ય કેવળિને આશ્રયી ઓગણત્રીસ અને અઠ્ઠાવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર એમ ચાર અલ્પતર થાય છે અહિ ઓગણત્રીસનુ અલ્પતર બનેમા આવે છે પરતુ અવધિના ભેદે ભિન્ન અલ્પતરની વિવક્ષા થતિ નહિ હોવાથી તેને એક ગણી ત્રણજ અલ્પતર થાય છે તથા અઠ્ઠાવીસના ઉદયવાળા અતીર્થંકર કેવળિને અયોગિપણાની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે પરાઘાત, વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અન્યતમ ઉદયપ્રાપ્ત સસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસઘયણ, ઔદારિકદ્વિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિચતુષ્ક, અને નિર્માણ, એ વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થતા આઠનો ઉદય થાય છે, અને ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયવાળા તીર્થંકરકેવળિને ઉક્ત વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય ત્યારે નવનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીસ અને ઓગણત્રીસના ઉદયથી આઠ

અને નવના ઉદયે જતા આઠ અને નવના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે આ રીતે તીર્થંકર અતીર્થંકર કેવળિ આશ્રયી સમુદ્ઘાત અને અયોગિપણુ પ્રાપ્ત કરતા થતા નવ અલ્પતરો વિચાર્યા તથા સસારિ જીવોને એકત્રીસ આદિ ઉદયસ્થાનેથી આરભી એકવીશ સુધિના કેટલાએક અલ્પતર ઉદયસ્થાનોમા ગ્ર ક્રમણુ થાય છે, જેમકે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ૨૪ કે ૨૬ માથી કોઇપણ ઉદયસ્થાને વર્ત્તતા મરણુ પામી એકવીશના ઉદયે જાય એટલે એકવીશનુ અલ્પતર થાય, તથા ઉદ્યોત સહિત ત્રીશના ઉદયે વર્ત્તતા ઉત્તર વૈક્રિય શરીરિ દેવો વૈક્રિય શરીર વિખરાઇ જાય ત્યારે ઓગણત્રીશના ઉદયે જાય ત્યારે ઓગણત્રીશનુ અલ્પતર થાય આ પ્રમાણે સસારિ જીવોને કેટલાએક અલ્પતરોનો સભવ છે પરતુ જે સખ્યાવાળા અલ્પતરો તેઓને થાય છે તે અલ્પતરો પૂર્વોક્ત અલ્પતરોમા આવી જાય છે માત્ર એક અલ્પતર અનેક પ્રકારે થાય છે એટલુજ પરતુ અવધિના ભેદે અલ્પતરોનો ભેદ ગણાતો નહિ હોવાથી નવથી અધિક એક પણુ અલ્પતર થતો નથી 'અવસ્થિત ઉદય સર્વત્ર સ્થાન તુલ્ય છે' આવુ મૂળ ટીકાકાર—સ્વોપજ્ઞ ટીકાકારનુ વચન હોવાથી જેટલા ઉદયસ્થાનકો છે તેટલા અવસ્થિતોદયો પણુ છે અવક્તવ્યોદયનો સર્વથા અસભવ છે કારણકે નામકર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી ફરી ઉદય થતોજ નથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે ત્યાથી પ્રતિપાત થતો નથી કે ફરી ઉદયનો સભવ થાય માટે અવક્તવ્યોદય ઘટતો નથી આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમા ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા ૧૮

હવે સામાન્યત સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમા ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા ઉદયસ્થાનકો કહે છે—

एक्कार बार तिचउक्कवीस गुणतीसओ य चउतीसा ।
चउआला गुणसट्ठी उदयट्ठाणाइ छव्वीस ॥ १९ ॥

एकादश द्वादश त्रिचतुर्विंशतिरेकोनत्रिंशत॰ च चतुस्त्रिशत् ।
चतुश्चत्वारिंशत एकोनषष्टिरुदयस्थानानि षड्विंशति॰ ॥ १९ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, ત્રણુ અને ચાર અધિક વીશ, ઓગણત્રીશથી ચોત્રીસ, અને ચુમ્માલીસથી ઓગણસાઠ આ રીતે છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકો છે

ટીકાનુ૦—સામાન્યત સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના છવ્વીસ ઉદય[1]સ્થાનકો છે તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, ત્રણુ અને ચાર અધિક વીશ એટલે ત્રેવીસ અને ચોવીશ, તથા ઓગણત્રીસથી આરભી ચોત્રીશ અને ચુમ્માલીસથી આરભી

[1] ઉદયસ્થાનક એટલે એક સમયે એક જીવને જેટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયમા હોય તે

ઓગણસાઠ તે આ—ઓગણત્રીશ, ત્રીશ, એકત્રીશ, બત્રીશ, તેત્રીશ, અને ચોત્રીશ તથા ચુમ્માલીસ, પીસ્તાલીસ, છેતાલીસ, સુડતાલીસ, અડતાલીસ, ઓગણપચાસ, પચાસ, એકાવન, બાવન, ત્રેપન, ચોપન, પંચાવન, છપ્પન, સત્તાવન, અઠ્ઠાવન, અને ઓગણસાઠ ૧૧-૧૨-૨૩-૨૪-૨૯-૩૦-૩૧-૩૨-૩૩-૩૪-૪૪-૪૫-૪૬-૪૭-૪૮-૪૯-૫૦-૫૧-૫૨—૫૩-૫૪-૫૫-૫૬-૫૭-૫૮-૫૯, હવે ઉક્ત ઉદયસ્થાનકોનું વિવરણ કરે છે—મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશકીર્ત્તિનામ, અન્યતર વેદનીય, અને ઉચ્ચગોત્ર એ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો ઉદય સામાન્ય કેવળિ ભગવાનને અયોગિ અવસ્થામા હોય છે અને એજ અવસ્થામા તીર્થંકર ભગવાનને તીર્થંકર નામકર્મ સહિત બારનો ઉદય હોય છે આ અતીર્થંકર તીર્થંકર કેવળીના બને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે અગુરુલઘુ, નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ એ બાર ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિ સાથે ત્રેવીસ અને ચોવીસ થાય છે એ બને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે સમુદ્ઘાત અવસ્થામા કાર્મણ કાયયોગે વર્ત્તતા સામાન્યકેવળી અને તીર્થંકરને હોય છે આ ચાર ઉદયસ્થાનકોમા એક પણ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી કારણ કે કોઈપણ આત્મા અયોગિપણામાથી સયોગિપણામા જતો નથી તેમજ સામાન્ય કેવળિ તીર્થંકરના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતો નથી તથા તે ત્રેવીસ અને ચોવીસના ઉદયસ્થાન સાથે પ્રત્યેક ઉપઘાત ઔદારિકદ્વિક છ સંસ્થાનમાથી કોઈપણ એક સંસ્થાન અને પ્રથમ સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓ જોડતા ઓગણત્રીશ અને ત્રીશ એ બે ઉદયસ્થાન થાય છે આ બે ઉદયસ્થાનક અનુક્રમે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્ત્તતા સામાન્યકેવળી તથા તીર્થંકર ભગવાનને હોય છે અને ઔદારિકકાયયોગે વર્ત્તતા તથા સ્વભાવસ્થ તેઓને પરાઘાત વિહાયોગતિ ઉચ્છ્વાસ અને સ્વરના ઉદય સાથે અનુક્રમે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે તથા યોગનો રોધ કરતા જ્યારે સ્વરનો રોધ થાય ત્યારે સ્વરનો ઉદય બંધ પડે ત્યારે પૂર્વોક્ત તેત્રીસ અને ચોત્રીસમાથી એ એક પ્રકૃતિ ઓછી થતા બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય છે ત્યાર પછી શ્વાસોચ્છ્વાસનો રોધ થતા, શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉદય રોકાય ત્યારે એકત્રીસ અને બત્રીસનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે દશ ઉદયસ્થાનકો કેવળિ મહારાજને હોય છે એ દશ ઉદયસ્થાનોમા છ[1] ભૂયસ્કાર થાય

---

૧ અહિં ટીકામા કેવળિ મહારાજના દશ ઉદયસ્થાનમા ૨૯-૩૦-૩૧-૩૨ ૩૩ અને ૩૪ ૩૫ ૭ ભૂયસ્કાર કહ્યા છે, પરંતુ સાત થાય છે તે આ પ્રમાણે—સમુદ્ઘાત અવસ્થામા કાર્મણ કાયયોગે વર્ત્તતા સામાન્ય કેવળિ તથા તીર્થંકરને અનુક્રમે ત્રેવીસ અને ચોવીસનો ઉદય હોય છે તેમા સાતમે સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગે વર્ત્તતા તેઓને પ્રત્યેક આદિ ૭ પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે ઓગણત્રીસ અને ત્રીશનો ઉદય થાય છે તથા તેઓને આઠમે સમયે તથા ત્યાર પછીની સયોગિ અવસ્થામા ઔદારિક કાયયોગે વર્ત્તતા સ્વર વિગેરે ચાર

છે અને તે સામાન્ય કેવળિ અને તીર્થંકરને આશ્રયી ઓગણત્રીશ અને ત્રીશ આદિ જાણવા બીજા ત્રેવીસાદિ ભૂયસ્કાર સભવતા નથી તેનુ કારણ પહેલા કહ્યુ છે તથા અલ્પતરોદય નવ છે, અને તે ચોત્રીસ વિના સઘળા સમજવા તથા વિગ્રહગતિમા વર્ત્તમાન ક્ષાયિક સમ્યકત્વી અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિને ચુમ્માલીસનો ઉદય હોય છે તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અતરાય પાચ, તથા નિદ્રાનો ઉદય ન હોય ત્યારે ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળ એ દર્શનાવરણીય ચાર, અનતાનુબધિ વર્જિત અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય, ત્રણ વેદમાથી એક વેદ અને બે યુગલમાથી કોઇ પણ એક યુગલ એ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની છ, એમ ઘાતિકર્મની વીશ, તથા ચાર ગતિમાથી કોઇ પણ એક ગતિ, ચાર આનુપૂર્વિમાથી ગતિને અનુસરતિ એક આનુપૂર્વિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ દુર્ભગમાથી એક, આદેય અનાદેયમાથી એક, યશ કીર્ત્તિ અયશ કીર્ત્તિમાથી એક, નિર્માણ, અગુરુલઘુ સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ રીતે નામકર્મની એકવીશ ચાર આયુમાથી એક આયુ, બે વેદનીયમાથી એક વેદનીય, અને બે ગોત્રમાથી એક ગોત્ર એ સઘળીનો સરવાળો કરતા અઘાતિકર્મની ચોવીશ સઘળીમળી ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિઓ થાય એ છામા ઓછી એ ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહગતિમા વર્ત્તમાન ક્ષાયિક સમ્યકત્વીને હોય છે પાત્રીસ આદિ કોઈ પણ ઉદયસ્થાનકો સભવતા નહિ હોવાથી ચુમ્માલીસથી શરૂઆત કરે છે તે ચુમ્માલીસમા સમ્યકત્વમોહનીય ભય અને જુગુપ્સામાથી કોઇપણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતા પીસ્તાલીસનો ઉદય થાય

પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે ઓગણત્રીશ ત્રીશ તેત્રીશ અને ચોત્રીશના ઉદયરૂપ ચાર ભૂયસ્કારોદય થાય છે પરતુ કોઇ રીતે એકત્રીશ અને બત્રીસના ઉદયરૂપ ભૂયસ્કાર ઘટતા નથી અલ્પતરોદય તો ઘટે છે તેત્રીસ અને ચોત્રીસના ઉદયવાળા સ્વરનો રોધ કરે ત્યારે તેઓને બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય અને ઉચ્છ્વાસનો રોધ થતા એકત્રીશ અને બત્રીસનો ઉદય થાય એટલે અહિં તત્રીસ બત્રીસ અને એકત્રીસ એ ત્રણે અલ્પતરોદય થાય આ રીતે એકત્રીશ અને બત્રીસ એ અલ્પતર થાય છે પરતુ ભૂયસ્કાર થતા નથી પછી તો જ્ઞાનીમહારાજ જાણે અલ્પતરોદય નવ આ પ્રમાણે—યોગના રોધ કાળે એકત્રીસ અને બત્રીસના ઉદયે વર્તતા સામાન્ય કેવળિ અને તીર્થંકરો અયોગિપણાને પ્રાપ્ત કરે ત્યાર તેઓને અગીઆર અને બારનો ઉદય થાય છે તથા જ્યારે સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે તે બન્નેને બીજે સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગ વર્તતા સ્વર આદિ પ્રકૃતિનો ઉદય ઓછો થાય ત્યારે ત્રીશ અને ઓગણત્રીશનો ઉદય થાય અને કાર્મણ કાય યોગે વર્તતા પ્રત્યેકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કમ થાય ત્યારે ચોવીસ અને પચીસનો ઉદય થાય. અને યોગનો રોધ કરતા પૂર્વે કહ્યા તે પ્રમાણે ત્રણ અલ્પતર થાય એટને ૧૧-૧૨-૩૦-૨૮-૨૪-૨-૩૩ ૩૨ અને ૩૧ એ નવ અલ્પતરોદય થાય છે

સમ્યક્ત્વમોહનીય અને ભય, અથવા સમ્યક્ત્વમોહનીય અને જુગુપ્સા, અથવા ભય અને જુગુપ્સા એમ બબ્બે પ્રકૃતિ ઉમેરતા છેતાલીસનો ઉદય થાય તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને જુગુપ્સા એ ત્રણે ઉમેરતા સુડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય તથા ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી દેવ અથવા નારકીને પૂર્વે કહેલી ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિમાથી આનુપૂર્વિ દૂર કરતા અને વૈક્રિયશરીર વૈક્રિયઅગોપાગ પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અને સમચતુરસ્રસસ્થાન એ પાચ ઉમેરતા અડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે તે અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મોહનીયની પૂર્વે કહી તે છ, અને અતરાય પાચ, એમ ઘાતિકર્મની વીશ તથા નામકર્મની વિગ્રહગતિમા જે એકવીશ કહી છે તે વૈક્રિયદ્વિક આદિ યુક્ત કરતા અને આનુપૂર્વિ કાઢતા પચ્ચીસ, ગોત્ર એક, વેદનીયની એક, અને આયુ એક એમ અઘાતિકર્મની અઠ્ઠાવીસ આ રીતે કુલ અડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઓછામા ઓછો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી દેવ કે નારકીને હોય છે અહિં નારકીઓને હુડકસસ્થાન આદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનોજ ઉદય હોય એમ સમજવુ તથા તે અડતાલીસમા ભય જુગુપ્સા અથવા સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણમાથી કોઈપણ એક ઉમેરતા ઓગણપચાસનો ઉદય થાય, ભય સમ્યક્ત્વમોહનીય, જુગુપ્સા સમ્યક્ત્વ મોહનીય, અથવા ભય જુગુપ્સા એમ કોઇપણ બબ્બે પ્રકૃતિ ઉમેરતા પચાસનો ઉદય થાય, અને ભય જુગુપ્સા અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણે ઉમેરતા એકાવનનો ઉદય થાય તથા પૂર્વે જે ચુમ્માલીસ કહી છે તેમાથી આનુપૂર્વિ કહાડતા અને ઔદારિકદ્વિક, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, સમચતુરસ્ર સસ્થાન, અને વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓ ઉમેરતા ઓગણપચાસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી તિર્યંચ અથવા મનુષ્યોને હોય છે તેમા સમ્યક્ત્વ મોહનીય ભય અને જુગુપ્સા એ ત્રણમાથી કોઈપણ એક એક, ભય સમ્યક્ત્વ મોહનીય અથવા જુગુપ્સા સમ્યક્ત્વ મોહનીય કે ભય અને જુગુપ્સા એમ કોઇપણ બબ્બે અથવા સમ્યક્ત્વ મોહનીય ભય અને જુગુપ્સા એમ ત્રણે ઉમેરતા પચાસ એકાવન અને બાવનનો ઉદય થાય છે તથા નિદ્રાનો ઉદય

---

૧ અહિં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વીને જ હોય છે એટલે જ્યા જ્યા સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય લીધો હોય ત્યા તે ઉદયસ્થાનવાળો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી હોય છે તેમ સમજવુ તથા ભય જુગુપ્સાનો ઉદય ક્રમે હોય છે, પરતુ કોઇ વખતે બેમાથી એકનો, કોઈ વખતે બંનેનો ઉદય હોય છે, અને કોઇ વખતે બેમાથી એકનો પણ ઉદય હોતો નથી તેથી જ વારાફરતિ ઉમેરવાના કહ્યા છે દેવ નારકીઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા નિદ્રાનો ઉદય હોય તેમ લાગતુ નથી કારણ કે ચુમ્માલીસના ઉદયસ્થાનમા નિદ્રા વધારીને ઉદયસ્થાન વધાર્યું નથી ચુમ્માલીસનો ઉદય દેવ આશ્રયી લીધો છે મનુષ્ય તિર્યંચને સભવે છે કેમકે તેના ઉદયમા વધારી છે પછી જ્ઞાની મહારાજ જાણે

ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય અથવા પહેલા દેવ અને નરકને યોગ્ય જે અઠતાલીસ પ્રકૃતિઓ કહી તેમા શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકીને પરાઘાત અને અન્યતર વિહાયોગતિ ઉમેરતા પચાસનો ઉદય થાય તેમા સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, અને જુગુપ્સા એ ત્રણમાથી કોઇપણ એક ઉમેરતા એકાવન કોઇપણ બે ઉમેરતા બાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય અથવા શરીરસ્થ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યને પૂર્વે જે ઓગણપચાસ કહી છે તેમા શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી પરાઘાત અને પ્રશસ્તવિહાયોગતિ ઉમેરતા એકાવનનો ઉદય થાય ત્યાર પછી તેમા સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાથી કોઇપણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતા બાવન, કોઇપણ બે ઉમેરતા ત્રેપન, કોઇપણ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉમેરતા ચોપન, અને ચારે ઉમેરતા પચાવનનો ઉદય થાય અથવા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યચ અને મનુષ્યને અનતરોક્ત એકાવન પ્રકૃતિઓમા પ્રાણાપાન પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉદય ઉમેરતા બાવનનો ઉદય થાય તેમા સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાથી કોઇપણ એક ઉમેરતા ત્રેપન, કોઇપણ બે ઉમેરતા ચોપન, ત્રણ ઉમેરતા પચાવન, અને ચારે ઉમેરતા છપ્પનનો ઉદય થાય અથવા શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત તિર્યંચ અને મનુષ્યને જે બાવન પ્રકૃતિઓ કહી તેમા ભાષા પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી સ્વરનો ઉદય ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય તેમા સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાથી કોઇપણ એક ઉમેરતા ચોપન, કોઇપણ બે ઉમેરતા પચાવન, ત્રણ ઉમેરતા છપ્પન, અને ચારે ઉમેરતા સત્તાવનનો ઉદય થાય અને તિર્યંચ આશ્રયી ઉદ્યોતનામકર્મ ઉમેરતા અઠ્ઠાવનનો ઉદય થાય તે અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાચ, ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર અને એક નિદ્રા મળી પાચ, મોહનીયની પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય, એક યુગલ, એક વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને જુગુપ્સા મળી નવ અતરાય પાચ, ગોત્ર એક, વેદનીય એક આયુ એક અને નામકર્મની વિગ્રહગતિ માહેની આનુપૂર્વિવિના વીશ તથા ઔદારિકદ્વિક, પ્રત્યેક ઉપઘાત, એક સઘયણ, એક સસ્થાન, પરાઘાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસ, સ્વર, અને ઉદ્યોત એ એકત્રીશ કુલ અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ થાય છે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિના આ સઘળા ઉદયસ્થાનો નિદ્રા, ભય, જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત એ અધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓને ઓછી વત્તી કરતા અલ્પતર અને ભૂયસ્કાર એમ બને રૂપે સભવે છે તથા મિથ્યાદષ્ટિને[1]

---

૧ મિથ્યાદષ્ટિના ઉદયસ્થાનકોનો સામાન્ય વિચાર આ પ્રમાણે-મિથ્યાદષ્ટિને વિગ્રહગતિમા જ્ઞાનાવરણીય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર વેદનીય એક મોહનીય અનતાનુબધિ ક્રોધાદિમાથી ક્રોધાદિ ચાર યુગલ એક વેદ અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ આઠ, આયુ એક, ગોત્ર એક

અંતરાય પાંચ, એમ સાતકર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ કુલ છેતાલીસ પ્રકૃતિનો ક્રમમાં ક્રમ ઉદય હોય છે તેમાં ભય અને જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા સુડતાલીસનો અને બબ્બે મેળવતા અડતાલીસનો અને ત્રણે મેળવતા ઓગણપચાસનો ઉદય થાય છે તથા ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત સાત કર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ પ્રકૃતિમાંથી આનુપૂર્વિ કહાડતા અને પ્રત્યેક ઔદારિક શરીર ઉપઘાત અને હુંડક સંસ્થાન એ ચાર મેળવતા ચોવીસ કુલ ઓગણપચાસનો ઉદય થાય છે તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નીદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા પચાસ બબ્બે મેળવતા એકાવન અને ત્રણે મેળવતા બાવનનો ઉદય થાય છે તથા પૂર્વોક્ત ઓગણપચાસમાં શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને પરાઘાતનો ઉદય વધે એટને પચાસનો ઉદય થાય છે તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા એકાવન, બબ્બે મેળવતા બાવન, અને ત્રણે મેળવતા ત્રેપનનો ઉદય થાય છે તથા તે પચાસમાં ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉદય વધે એટને એકાવન પ્રકૃતિનો ઉદય થાય તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા બાવન, બબ્બે મેળવતા ત્રેપન, અને ત્રણે મેળવતા ચોપનનો ઉદય થાય તથા તે પૂર્વોક્ત એકાવનમાં ઉદ્યોત અથવા આતપનો ઉદય વધે એટલે બાવનનો ઉદય થાય તેમાં ભય જુગુપ્સા અથવા નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા ત્રેપન, બબ્બે મેળવતા ચોપન, અને ત્રણે મેળવતા પંચાવનનો ઉદય થાય તથા ભવસ્થ બેઇન્દ્રિયાદિને ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને ઉદય યોગ્ય ચોવીસમાં અંગોપાંગ અને સંઘયણ ઉમેરતા નામકર્મની છવીસ અને શેષ સાત કર્મની પચીસ કુલ એકાવન પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી કોઈ પણ એક એક ઉમેરતા બાવન, બબ્બે ઉમેરતા ત્રેપન, અને ત્રણે ઉમેરતા ચોપનનો ઉદય થાય છે તથા શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તેઓને પૂર્વોક્ત એકાવનમાં પરાઘાત અને વિહાયોગતિ ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા ચોપન બબ્બે ઉમેરતા પંચાવન અને ત્રણે ઉમેરતા છપ્પનનો ઉદય થાય છે તથા ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તેઓને પૂર્વોક્ત ત્રેપનના ઉદયમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉમેરતા ચોપનનો ઉદય થાય તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા પંચાવન બબ્બે ઉમેરતા છપ્પન, અને ત્રણે ઉમેરતા સત્તાવનનો ઉદય થાય છે તથા ભાષાપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને પૂર્વોક્ત ચોપનમાં સ્વરનો ઉદય વધારતા પંચાવનનો ઉદય થાય તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા છપ્પન, બબ્બે ઉમેરતા સત્તાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા અઠ્ઠાવનનો ઉદય થાય તથા પૂર્વોક્ત પંચાવન પ્રકૃતિમાં તિર્યંચો આશ્રયી ઉદ્યોતનો ઉદય વધારતા છપ્પનનો ઉદય થાય તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા સત્તાવન બબ્બે ઉમેરતા અઠ્ઠાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા ઓગણસાઠનો ઉદય થાય આ પ્રમાણે તિર્યંચોમાં એક સમયે એક જીવને વધારેમાં વધારે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તેમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય પાંચ, વેદનીય એક, મોહનીય દશ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામ કર્મની એકત્રીસ પ્રકૃતિઓ હોય છે દત્યાદિ ભિન્નભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો ગણતા એક એક ઉદયસ્થાન અનેક પ્રકારે થાય તે તથા ક્રમશ વધારતા અને ઓછી કરતા અલ્પતર થાય તે સ્વયમેવ સમજવા અહિં જે ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરો થાય તેનો પૂર્વોક્ત સંખ્યામાં કંઈ ઉપયોગ નથી કારણ કે સંખ્યા વધશે નહિ માત્ર એક ભૂયસ્કાર કે એક અલ્પતર અનેક રીતે થાય છે એટલું સમજવું અહિં ઉદયસ્થાનકોની દિશા માત્ર બતાવી છે તેથી ભિન્નભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો સ્વયમેવ સમજી લેવા

છેતાલીસથી આરંભી ઓગણસાઠ સુધિના ઉદયસ્થાનકો હોય છે તેઓને ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાં રહેલા મિથ્યાદષ્ટિ જીવો આશ્રયી જેને સપ્તતિકા સંગ્રહમાં કહેશે તેના પૂર્વાપર ભાવનો વિચાર કરી નિદ્રા ભય જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત એ પ્રકૃતિઓને ઓછી વત્તા કરી પોતાની મેળેજ સમજવા

પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિને મોહનીયકર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉદય છતા વિગ્રહગતિમા નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિના ઉદયે વર્ત્તમાન આત્માને પીસ્તાલીસ પ્રકૃતિનુ ઉદયસ્થાનક કેમ ન સંભવે ? છેતાલીસનુ કેમ કહ્યુ ? ઉત્તર—વસ્તુ સ્વરૂપનુ અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે કારણકે મિથ્યાદષ્ટિને સાતનો ઉદય અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે માત્ર એક આવલિકા પર્યાપ્તાવસ્થામા હોય છે અને નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિનો ઉદય તો વિગ્રહગતિમા હોય છે કોઇપણ મિથ્યાદષ્ટિ અનંતાનુબંધિના ઉદય વિના કાળ કરતો નથી એટલે વિગ્રહગતિમા અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો કોઇપણ જીવ હોતો નથી તેથી વિગ્રહગતિમા આઠનોજ ઉદય હોય છે, અને તેને છેતાલીસ આદિજ ઉદયસ્થાનકો હોય છે તથા તે મિથ્યાદષ્ટિને છેલ્લુ ઓગણસાઠ પ્રકૃતિનુ ઉદયસ્થાન મોહનીયની દશે પ્રકૃતિઓ ઉદયમા હોય ત્યારે હોય છે તે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન ક્રોધાદિમાથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ચાર, ત્રણ વેદમાથી એક વેદ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, ભય, જુગુપ્સા, અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ મોહનીયની દશ તિર્યંચગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ દુર્ભગમાથી એક, આદેય અનાદેયમાથી એક, યશઃકીર્ત્તિ અયશઃકીર્ત્તિમાથી એક, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ નિર્માણ, ઔદારિકદ્વિક, કોઇપણ એક સંઘયણ, કોઇપણ એક સંસ્થાન, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, પરાઘાત, કોઇપણ એક વિહાયોગતિ, બે સ્વરમાથી એક સ્વર, ઉચ્છવાસ, અને ઉદ્યોત એમ નામકર્મની એકત્રીસ, જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અંતરાય પાચ, ચક્ષુદર્શનાવરણાદિ ચાર, પાચ નિદ્રામાથી કોઈપણ એક નિદ્રા, એક વેદનીય, એક આયુ, અને એક ગોત્ર આ રીતે વધારેમા વધારે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે આ ઉદયસ્થાનકોની અંદર સાસ્વાદન મિશ્ર અને દેશવિરતિ સંબધી કેટલાક ઉદયસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન રીતે પણ સંભવે છે તેઓને વક્ષ્યમાણ સપ્તતિકા સંગ્રહનો સમ્યગ્રીતે વિચાર કરીને સ્વયમેવ કહેવા અહિંતો ઉક્ત સંખ્યાવાળા ઉદયસ્થાનકોનો સંભવમાત્ર બતાવવો એજ પ્રયોજન છે તે સિદ્ધ કર્યું અહિ અવક્તવ્યોદય ઘટતો નથી કારણ કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થયા પછી તેના ઉદયનો ફરી સંભવ નથી અવસ્થિતોદય જેટલા ઉદયસ્થાનકો હોય તેટલાજ હોય છે એવુ વચન હોવાથી છવ્વીસ છે કદાચ અહિં એમ શંકા થાય કે વિગ્રહગતિમા કે સમુદ્દઘાતમા જે ઉદયસ્થાનકો હોય છે

તેમા અવસ્થિતોદય કેમ સભવે ? કારણ કે તેનો ઘણોજ અલ્પ કાળ છે તેના સમાધાનમા એમ સમજવુ કે-તે સ્થિતિમા પણ બે ત્રણ સમય અવસ્થાન થાય છે જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરોદય થાય છે ત્યાર પછીના સમયે જો તેનો તેજ ઉદય રહે તો તે અવસ્થિતોદય કહેવાય છે સમુદ્ઘાત કે વિગ્રહગતિમાનુ ઉદયસ્થાનક જો એકજ સમય રહેતુ હોય તો ઉપરોક્ત શકા યુક્ત છે, પરતુ તે ઉદયસ્થાનક બે કે ત્રણ સમય પણ રહી શકે છે એટલે અવસ્થિતોદય છવ્વીસ સભવે છે તથા [1]ભૂયસ્કારોદય એકવીશ અને [2]અલ્પતરોદય ચોવીસ થાય છે

ઓગણીસમી ગાથામા જે ઉદયસ્થાનકો કહ્યા તેમા ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરની સખ્યા સકારણ આ ગાથામા કહે છે—

भूयप्पयरा इगिचउवीस जन्नेइ केवली छउम ।
अन्नओ य केवलित्त तित्थयरियरा व अन्नोन्न ॥ २० ॥

भूयस्कारालपतरा एकचतुर्विंशतिर्यस्मात् न एति केवली छद्म ।
अयतश्च केवलित्वं तीर्थकरेतरौ नाऽन्योन्यम् ॥ २० ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમા ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર અનુક્રમે

---

1 છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમા કેવળીના ઉદયસ્થાનો આશ્રયી છ, અવિરતિના સુડતાલીસથી અઠ્ઠાવન સુધિના પદર ઉદયસ્થાનકોમા જે ક્રમે ઉદયમા પ્રકૃતિઓ વધારી છે તે ક્રમે વધારતા ચૌદ અને છેતુ ઓગણસાઠનુ મળતાએ એકવીસ ભૂયસ્કાર થાય અને કેવળિ મહારાજના ચાર ગણીએ તો ઓગણીસ ભૂયસ્કાર થાય

2 છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમા કેવળી મહારાજના ઉદયસ્થાનો આશ્રયી નવ તથા અવિરતિના અઠ્ઠાવનથી સુડતાલીસ સુધિના પદર ઉદયસ્થાનકોના પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિ ઓછી કરતા ચૌદ અલ્પતર થાય જેમકે—અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિના ઉદયમાથી નિદ્રા ભય અને જુગુપ્સામાથી કોઈપણ એક ઓછી કરતા સત્તાવનનુ કોઈપણ બે ઓછી કરતા છપ્પનનુ અને ત્રણ ઓછી કરતા પચાવનનુ ઉદયસ્થાન થાય, એ પ્રમાણે અલ્પતર પણ સમજવુ તથા ઓગણસાઠ પ્રકૃતિના ઉદયવાળાને નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિ ઓછી થતા અઠ્ઠાવનનુ અલ્પતર થાય આ રીતે કુલ ચોવીસ અલ્પતર થાય અહિં એકજ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર અનેક રીતે થઈ શકે છે પણ અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારાદિનો ભેદ નહિ ગણાતો હોવાથી તેઓની તેટલીજ સખ્યા થાય છે તથા સુડતાલીસનો ઉદય વિગ્રહગતિમા વર્તમાન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને હોય છે અને તેમા ભય વિગેરે ઉમેરતા છેતાલીસનો ઉદય થાય છે, અને અડતાલીસનો ઉદય ભવસ્થને હોય છે એટલે અડતાલીસના ઉદયથી સુડતાલીસના ઉદયસ્થાનકે જવાય નહિ તેથી તેની અપેક્ષાએ અલ્પતર ન ઘટે તેમ લાગે છે, પરતુ છેતાલીસના ઉદયવાળા મિથ્યાત્વીને ભય જુગુપ્સા વધે એટલે અડતાલીસનો ઉદય થાય તેમાથી ભય કે જુગુપ્સા કોઈપણ એક ઘટવાથી સુડતાલીસનુ અલ્પતર થાય આ રીતે સુડતાલીસનુ અલ્પતર સભવે છે

એકવીશ અને ચોવીશ છે કારણ કે કેવળી છદ્મસ્થના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી તેમ જ અવિરતિ કેવળીપણાના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી એજ પ્રમાણે તીર્થંકર સામાન્ય કેવળીના અને સામાન્યકેવળિ તીર્થકરના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી

ટીકાનુ૦—પૂર્વોક્ત છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમા ભૂયસ્કારોદય એકવીશ છે, અને અલ્પતરોદય ચોવીસ છે બેમાના એક પણ ઉક્ત સખ્યાથી અધિક નથી કારણ કે કેવળી ભગવાન છદ્મસ્થના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેવળ જ્ઞાનિના ઉદયસ્થાનકોમા જતા નથી, તેમ જ સામાન્યકેવળી અને તીર્થંકરો એક બીજાના ઉદયસ્થાનકે જતા નથી માટે પૂર્વે જે સખ્યા કહિ તેટલા જ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરોદય છે આ કથનનો તાત્પર્ય આ છે—કેવળી ભગવાન છદ્મસ્થના ઉદયસ્થાનોમા જતા નથી જો જાય તો ચુમ્માલીસનુ ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કાર રૂપે થાય અને તેમ થવાથી તેની સખ્યા વધે પરતુ તેમ થતુ નહિ હોવાથી ભૂયસ્કારની સખ્યામા વધારો થતો નથી એ પ્રમાણે અતીર્થંકર તીર્થકરના ઉદયને અને અયોગિ કેવળિ સયોગિકેવળિના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી માટે અગીઆર બાર ત્રેવીસ ચોવીસ અને ચોત્રીસ એ પાચ ઉદયસ્થાનકો ભૂયસ્કારોદયરૂપે સભવતા નથી પરતુ શેષ એકવીશ ઉદયસ્થાનકો જ ભૂયસ્કારોદયરૂપે સભવે છે તથા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ કેવળિભગવાનના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી માટે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અલ્પતરોદય ઘટી શકતો નથી

પ્રશ્ન—ચોત્રીસનો ઉદય સ્વભાવસ્થ તીર્થંકર કેવળિને હોય છે તેથી જ્યારે તીર્થંકર થનાર આત્મા કેવળિપણાને પ્રાપ્ત કરે, અને ચુમ્માલીસ આદિ કોઇપણ ઉદયસ્થાનેથી ચોત્રીસના ઉદયે જાય ત્યારે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અલ્પતર સભવે છે તો પછી શા માટે ચોત્રીસના અલ્પતરનો નિષેધ કર્યો ?

ઉત્તર—વસ્તુસ્વરૂપનુ અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શકા અયોગ્ય છે કારણકે કેવળિપણાને સઘળા આત્માઓ ગુણસ્થાનકના ક્રમે પ્રાપ્ત કરે છે સીધા ચોથા પાચમાથી તેરમે જઇ શકતા નથી પરતુ છઠ્ઠા સાતમાથી આઠમા નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકને ક્રમશ પ્રાપ્ત કરી ત્યાથી બારમાને સ્પર્શીનેજ કેવળિપણાને પ્રાપ્ત કરે છે તેમા બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે [1]તેત્રીસ પ્રકૃતિનુ એકજ

[1] અહિં એમ કહ્યુ કે સઘળા આત્માઓ કેવળિપણાને ગુણસ્થાનકના ક્રમે પ્રાપ્ત કરે છે એટલે બારમે થઇ ને જ તેરમે જાય છે તે સિવાય જઇ શકતા નથી એ બરાબર છે પરતુ બારમે તેત્રીસનુ જ ઉદયસ્થાન હોય એમ જે કહ્યુ તે કેમ સભવે ? કારણ કે ચાર અઘાતિકર્મની જ તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ થાય તેમા જ્ઞાનાવરણીય પાચ દર્શનાવરણીય ચાર અને અતરાય પાચ એ ચૌદ મળવાથી સુડતાલીસનુ ઉદયસ્થાનક થાય, કારણ કે ઘાતિ ત્રણ કર્મનો

ઉદયસ્થાનક હોય છે અન્ય કોઇ ઉદયસ્થાન હોતુ નથી તે તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશ કીર્તિ, તૈજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, નિર્માણ ઔદારિકદ્વિક, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અન્યતરવિહાયોગતિ, પરાઘાત, સુસ્વર દુસ્વરમાથી એક, ઉચ્છવાસ, છ સસ્થાનમાથી એક સસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસઘયણ, સાત અસાતમાથી એક વેદનીય, મનુષ્યાયુ, અને ઉચ્ચ ગોત્ર હવે જ્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તીર્થકર થનારને તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય થવાથી ચોત્રીસના ઉદયસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે તેથી ચોત્રીસનુ ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કારરૂપેજ ઘટી શકે અલ્પતર રૂપે ઘટી શકે નહિ માટે ચોત્રીસના અલ્પતરનો નિષેધ કર્યો છે તથા ઓગણ-સાઠનુ ઉદયસ્થાનક પણ પોતાનાથી અન્ય કોઇ મોટુ ઉદયસ્થાનક નહિ હોવાથી અલ્પતરરૂપે થતુ નથી જો કોઇ મોટુ ઉદયસ્થાનક હોત તો તે મોટા ઉદયસ્થા-નેથી ઓગણસાઠના ઉદયસ્થાને જતા તે અલ્પતર થાત પરતુ તે તો નથી માટે ચોત્રીસ અને ઓગણસાઠ એ બે ઉદયસ્થાનકો અલ્પતરરૂપે થતા નથી તેથી ચોવીશજ અલ્પતરોદયો થાય છે આ પ્રમાણે સામાન્યત સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમા ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા

હવે જ્ઞાનાવરણીયાદિ દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્ત-રપ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનકોમા ભૂયસ્કારાદિ કહે છે—તેમા જ્ઞાનાવરણાદિની ઉત્તર-પ્રકૃતિઓના ભૂયસ્કારાદિ પોતાની મેળેજ સમજવા તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય અને અતરાય એ બે કર્મનુ પાચ પાચ પ્રકૃતિરૂપ એકજ સત્તાસ્થાનક છે આ બે કર્મની પાચ પાચજ પ્રકૃતિ હોવાથી અને તે પાચેની સત્તા ધ્રુવ હોવાથી બીજુ નાનુ મોટુ કોઇ સત્તાસ્થાન નથી માટે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરપણાનો સભવ નથી તથા એ બે કર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વ્યવચ્છેદ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્તા પણ ઘટતિ નથી માત્ર અવસ્થિત સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનત અને ભવ્યને અનાદિ સાત એ બે ભાગે સભવે છે તથા વેદનીયના બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ એમ બે સત્તાસ્થાનક છે તેમા અયોગિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્યંત બે પ્રકૃતિ-રૂપ, અને છેલ્લે સમયે એક પ્રકૃતિરૂપ, સત્તાસ્થાનક છે અહિ એક પ્રકૃતિના

ઉદય હોય છે તેથી તે સુડતાલીસના ઉદયસ્થાનેથી ઘાતીકર્મ ખપાવિ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચોત્રીસના ઉદયે જતા ચોત્રીસનુ અલ્પતર પણ સભવી શકે તો શા માટે તેનો નિષેધ કર્યો? એટલે કે આ તેરમે ગુણઠાણે તેત્રીસનુજ ઉદયસ્થાનક કેમ કહ્યુ? અને ચોત્રીસનુ અ-લ્પતર કેમ ન કહ્યુ? એ શકાને અવકાશ છે તેનુ સમાધાન બહુશ્રુત પાસેથી કરી લેવુ

સત્તાસ્થાનકથી બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતા નહિ હોવાથી ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનેથી એક પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતો હોવાથી એક અલ્પતર સંભવે છે બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એમ એક અવસ્થિત સત્કર્મ સંભવે છે એક પ્રકૃત્યાત્મક સત્તાસ્થાન માત્ર એક સમયજ રહેતુ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે ઘટતુ નથી અહિં પણ આ કર્મની સંપૂર્ણ સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેની સત્તા થતિ નહિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ સંભવતુ નથી તથા ગોત્ર અને આયુના બબે સત્તાસ્થાનકો હોય છે તે આ પ્રમાણે—બે, અને એક તેમા જ્યાંસુધિ ગોત્રકર્મની બંને પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યાં સુધિ બે પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાન, અને તેઉવાયુના ભવમાં જઇ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલી નાખે ત્યારે નીચગોત્રરૂપ એક પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાનક હોય છે અથવા અયોગિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમયે નીચગોત્રનો ક્ષય થાય ત્યારે છેલ્લે સમયે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એક પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાનક હોય છે અહિં એક નીચગોત્રની સત્તાવાળો પૃથ્વિકાયાદિમાં આવી ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક ભૂયસ્કાર થાય અલ્પતર પણ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલે ત્યારે નીચગોત્રની સત્તારૂપ અથવા નીચગોત્રનો ક્ષય કરે ત્યારે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એકજ થાય તથા અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે કારણકે ઉચ્ચ નીચ એ બંને પ્રકૃતિની અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા બાદ એકલા નીચગોત્રની સત્તા ચિરકાળ પર્યંત સંભવે છે તથા અવક્તવ્યસત્કર્મ ઉચ્ચગોત્રની સત્તા નષ્ટ થયા પછી ફરી તે સત્તામાં આવે છે તેથી તે એક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઘટે પરંતુ ગોત્રકર્મની અપેક્ષાએ ન ઘટે કારણકે ગોત્રકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતુ નથી તથા આયુની પણ જ્યાંસુધિ પરભવનુ આયુ ન બાંધે ત્યાં સુધિ ભોગવાતા એકની સત્તા હોય અને પરભવનુ આયુ બાંધે ત્યારે બેની સત્તા થાય છે અહિં ભૂયસ્કાર બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક થાય છે અને તે જે સમયે પરભવનુ આયુ બાંધે તેજ સમયે થાય છે એક પ્રકૃતિરૂપ એક અલ્પતર સત્કર્મ હોય છે અને તે અનુભૂયમાન ભવના આયુની સત્તાનો નાશ થયા પછી જે સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય તે સમયે હોય છે અવસ્થિત સત્કર્મસ્થાનો બંને હોય છે કારણ કે બંને સત્તાસ્થાનો અમુક કાળપર્યંત હોય છે અવક્તવ્યસત્કર્મ હોતુ નથી કારણકે આયુકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તે સત્તામાં આવતુજ નથી તથા દર્શનાવરણીયના ત્રણ સત્તાસ્થાનો છે તે આ પ્રમાણે—નવ, છ, અને ચાર તેમા ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગપર્યંત અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત નવની સત્તા હોય છે ક્ષપકશ્રેણિમાં અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પછીથી આરંભી ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસ

મય પર્યંત છની સત્તા હોય છે, અને છેલ્લે સમયે ચારની સત્તા હોય છે અહિં ભૂયસ્કાર એક પણ ઘટતો નથી કારણકે ક્ષપક શ્રેણિમા છ અને ચારની સત્તા થયા પછી પડતો નથી અલ્પતર બે છે ૧ છ,૨ ચાર નવથી છની, અને છથી ચારની સત્તાએ જતા હોવાથી તે બે અલ્પતર ઘટે છે અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે ૧ નવ, ૨ છ તેમા નવની સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત હોય છે અને છની સત્તા અંતર્મુહૂર્તમાત્રજ હોય છે તથા ચાર પ્રકૃતિરૂપ ત્રીજુ સત્તાસ્થાન એક સમયમાત્રજ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે હોતુ નથી તથા સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ થયા પછી, ફરી સત્તાનો સંભવ નહિ હોવાથી, અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતુ નથી મોહનીયના પંદર સત્તાસ્થાનો છે તે આ પ્રમાણે—૨૮-૨૭-૨૬-૨૪-૨૩-૨૨-૨૧-૧૩-૧૨-૧૧-૫-૪-૩-૨-૧ તેમા સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામા હોય ત્યારે અઠ્ઠાવીશ, તેમાથી સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલે ત્યારે સત્તાવીસ અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલે ત્યારે, અથવા અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને છવ્વીસ, તથા અઠ્ઠાવીશમાથી અનંતાનુબંધિ ચાર કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે ચોવીસ, મિથ્યાત્વના ક્ષયે ત્રેવીસ, મિશ્રમોહનીયના ક્ષયે બાવીસ, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય થાય ત્યારે એકવીશ, ત્યાર પછી ક્ષપકશ્રેણિમા આઠ કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે તેર, નપુંસકવેદના ક્ષયે બાર, સ્ત્રીવેદના ક્ષયે અગીઆર, છનોકષાયના ક્ષયે પાંચ, પુરૂષવેદના ક્ષયે ચાર, સંજ્વલન ક્રોધના ક્ષયે ત્રણ સંજ્વલન માનના ક્ષયે બે અને સંજ્વલન માયાનો ક્ષય થાય ત્યારે એકની સત્તા હોય છે અહિં અવસ્થિત સત્કર્મ પંદર છે કારણકે સઘળા સત્તાસ્થાનકોમા ક્રમસર કમ અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત અવસ્થાન—સ્થિરતાનો સંભવ છે અલ્પતર ચૌદ છે અને તે અઠ્ઠાવીસ છોડીને શેષ સઘળા સમજવા તથા અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાનકરૂપ ભૂયસ્કાર સત્કર્મ એકજ છે કેમકે ચોવીસના સત્તાસ્થાનેથી અથવા છવ્વીસના સત્તાસ્થાનેથી અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાને જાય છે શેષ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારરૂપે હોઈ શકતા નથી કારણ કે અનંતાનુબંધિ કષાય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને મિશ્રમોહનીય સિવાય અન્ય પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ છે તથા મોહનીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા નહિ થતિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતુ નથી તથા નામકર્મના બાર સત્તાસ્થાનો છે તે આ પ્રમાણે—૯૩-૯૨-૮૯-૮૮-૮૬-૮૦-૭૯-૭૮-૭૬-૭૫-૯-૮ તેમા સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામા હોય ત્યારે ત્રાણુ, તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા ન હોય ત્યારે બાણુ, તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા હોય અને આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ આહારકબંધન અને આહારક સંઘાતન એ ચાર પ્રકૃતિની સત્તા ન હોય ત્યારે નેવ્યાશી, અને તીર્થંકરનામકર્મની પણ સત્તા ન હોય ત્યારે અઠ્ઠાશી આ ચાર સત્તાસ્થાનકની પ્રથમ એવી સંજ્ઞા છે એટલે કે એ પ્રથમ સત્તાસ્થાન

ચતુષ્ક કહેવાય છે આ ચાર સત્તાસ્થાનકમાંથી નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે દ્વિતીય સત્તાસ્થાનનુ ચતુષ્ક થાય તે આ-એંશી ઓગણએંશી છયાશી અને પંચોતેર આ દ્વિતીયસંજ્ઞક સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે તથા પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક સંબંધી અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનમાંથી દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક ઉવેલે ત્યારે છયાશી, દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક કે જે ન ઉવેલ્યુ હોય તે સાથે વૈક્રિય ચતુષ્ક ઉવેલે ત્યારે એંશી, અને તેમાંથી મનુષ્યદ્વિક ઉવેલે ત્યારે અઠ્ઠોતેર નુ સત્તાસ્થાન થાય છે આ ત્રણ સત્તાસ્થાનોનો પ્રાચીન ગ્રંથોમા અધ્રુવ એ સંજ્ઞાથી વ્યવહાર થાય છે તથા અયોગિ અવસ્થાના ચરમ સમયે તીર્થંકર પરમાત્માને નવ પ્રકૃતિનુ અને સામાન્ય કેવળિ મહારાજને આઠ પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાન હોય છે અહિં એંશીનુ સત્તા સ્થાનક ક્ષપક શ્રેણિમા તેરનો ક્ષય કર્યા પછી થાય છે, તેમજ અઠ્ઠાશીમાંથી વૈક્રિય અષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે પરંતુ બંનેમા સંખ્યા એક સરખી હોવાથી એકજ ગણ્યુ છે માટે બારજ સત્તાસ્થાનકો છે આ બાર સત્તાસ્થાનકોમા દશ અવસ્થિત સત્કર્મ છે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકનો એક સમયનોજ કાળ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે નથી તથા દશ અલ્પતરસ્થાનો છે તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્કથી બીજા સત્તાસ્થાન ચતુષ્કે જતા ચાર અલ્પતર, બીજા ચતુષ્કથી અયોગિના ચરમસમયે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકે જતા બે અલ્પતર, પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક માહેના અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનેથી છયાસી અને અઠ્ઠોતેરના સત્તાસ્થાનકે જતા બે અલ્પતર એંશીનુ અલ્પતર નામકર્મના તેર ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે અને વૈક્રિયાષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે સંખ્યા તુલ્ય હોવાથી તેને એકજ ગણ્યુ છે કેમકે અવધિના ભેદે અલ્પતરનો ભેદ ગણાતો નથી તથા ત્રાણુ અને બાણુ સત્તાસ્થાનેથી આહારક ચતુષ્ક ઉવેલતા નેવાશી અને અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાને જતા બે અલ્પતર, સઘળા મળી દશ અલ્પતર થાય છે તથા ભૂયસ્કાર સ્થાનો છ થાય છે તે આ પ્રમાણે—અઠ્ઠોતેરના સત્તાસ્થાનેથી મનુષ્યદ્વિક બાંધી એંશીના સત્તાસ્થાને જતા પહેલો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી નરકદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક અથવા દેવદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક બાંધી છયાશીના સત્તાસ્થાને જતા બીજો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક બાંધી અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનકે જતા ત્રીજો ભૂયસ્કાર, તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નેવાશીના સત્તાસ્થાને જતા ચોથો ભૂયસ્કાર, અથવા તીર્થંકરના અબંધિના આહારક ચતુષ્ક બાંધી બાણુના સત્તાસ્થાને જતા પાંચમો ભૂયસ્કાર, અને ત્યાંથી તીર્થંકર નામ બાંધી ત્રાણુના સત્તાસ્થાને જતા છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર આ પ્રમાણે છ ભૂયસ્કાર થાય છે શેષ સત્તાસ્થાનેથી બીજા મોટા સત્તાસ્થાને જવાનો અસંભવ હોવાથી અન્ય ભૂયસ્કાર થતા નથી માટે છજ ભૂયસ્કાર થાય છે તથા નામકર્મની સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તા નષ્ટ થયા પછી ફરી

સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સ્થાન હોતુ નથી આ પ્રમાણે દરેક જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમા ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા ૨૦

હવે સામાન્યથી સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમા ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા સત્તાસ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

एक्कार बारसासी इगिचउपचाहिया य चउणउइ ।
एत्तो चउदहिय सय पणवीसओ य छायाल ॥ २१ ॥
बत्तीस नत्थि सयं एवं अउयाल संत ठाणाणि ।
जोगिअघाइचउक्के भण खिविउ घाइसंताणि ॥ २२ ॥

एकादश द्वादशाशीति' एकचतु'पञ्चाधिका च चतुर्नवतिः ।
अतः चतुर्दशाधिक शत पञ्चविशाच पञ्चत्वारिंशत् ॥ २१ ॥
द्वात्रिंश नास्ति शत एवमष्टचत्वारिंशत् सत्तास्थानानि ।
योग्यघातिचतुष्के भण क्षिप्त्वा घातिसत्तास्थानानि ॥ २२ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, એંશી, તથા એક ચાર અને પાચ અધિક એંશી, ચોરાણુ, અને ત્યારપછી એકસો ચૌદ પર્યંત સઘળા, તથા એકસો પચીસથી આરંભી એકસો છેતાલીસ સુધિના સઘળા, વચમા એકસો બત્રીસનુ સત્તાસ્થાનક નથી કુલ અડતાલીસ સત્તાસ્થાનકો છે, સયોગિકેવળિના અઘાતિકર્મના ચાર સત્તાસ્થાનોમા ઘાતિકર્મના સત્તાસ્થાનકો ઉમેરી ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનો કહેવા

ટીકાનુ૦—સામાન્યત સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના અડતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, એંશી, તથા અહિં પણ એંશીનો સંબધ હોવાથી એક ચાર અને પાચ અધિક એંશી એટલે કે એક્યાશી, ચોરાશી, અને પચાશી, તથા ચોરાણુથી આરંભી એક એક અધિક કરતા એકસો ચૌદ સુધિના સઘળા તે આ પ્રમાણે—ચોરાણુ, પચાણુ, છન્નુ, સત્તાણુ, અઠ્ઠાણુ, નવાણુ, સો, એકસો એક, એકસો બે, એકસો ત્રણ, એકસો ચાર, એકસો પાચ, એકસો છ, એકસો સાત એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો દશ, એકસો અગીઆર, એકસો બાર, એકસો તેર, અને એકસો ચૌદ તથા એકસો પચીસથી આરંભી વચમા એકસો બત્રીસ વર્જીને એકસો છેતાલીસ સુધિના સઘળા તે આ પ્રમાણે—એકસો પચીસ એકસો છવ્વીસ, એકસો સત્તાવીસ, એકસો અઠ્ઠાવીસ એકસો ઓગણત્રીશ, એકસો ત્રીશ એકસો એકત્રીશ, એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીશ, એકસો પાત્રીશ, એકસો છત્રીશ, એકસો સાડત્રીશ, એકસો આડત્રીશ એકસો ઓગણચાળીશ, એકસો ચાળીશ, એકસો એકતાળીસ, એકસો બેતાળીસ

ચતુષ્ક કહેવાય છે આ ચાર સત્તાસ્થાનકમાંથી નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે દ્વિતીય સત્તાસ્થાનનું ચતુષ્ક થાય તે આ—એંશી ઓગણાએંશી છયાશી અને પંચોતેર આ દ્વિતીયસંજ્ઞક સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે તથા પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક સંબંધી અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનમાંથી દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક ઉવેલે ત્યારે છયાશી, દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક કે જે ન ઉવેલ્યું હોય તે સાથે વૈક્રિય ચતુષ્ક ઉવેલે ત્યારે એંશી, અને તેમાંથી મનુષ્યદ્વિક ઉવેલે ત્યારે અઠ્ઠોતેરનું સત્તાસ્થાન થાય છે આ ત્રણ સત્તાસ્થાનોનો પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અધ્રુવ એ સંજ્ઞાથી વ્યવહાર થાય છે તથા અયોગિ અવસ્થાના ચરમ સમયે તીર્થંકર પરમાત્માને નવ પ્રકૃતિનું અને સામાન્ય કેવળિ મહારાજને આઠ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે અહિં એંશીનું સત્તાસ્થાનક ક્ષપક શ્રેણિમાં તેરનો ક્ષય કર્યા પછી થાય છે, તેમજ અઠ્ઠાશીમાંથી વૈક્રિય અષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે પરંતુ બંનેમાં સંખ્યા એક સરખી હોવાથી એકજ ગણ્યું છે માટે બારજ સત્તાસ્થાનકો છે આ બાર સત્તાસ્થાનકોમાં દશ અવસ્થિત સત્કર્મ છે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકનો એક સમયનોજ કાળ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે નથી તથા દશ અલ્પતરસ્થાનો છે તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્કથી બીજા સત્તાસ્થાન ચતુષ્કે જતાં ચાર અલ્પતર, બીજા ચતુષ્કથી અયોગિના ચરમસમયે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકે જતાં બે અલ્પતર, પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક માહેના અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનેથી છયાસી અને અઠ્ઠોતેરના સત્તાસ્થાનકે જતાં બે અલ્પતર એંશીનું અલ્પતર નામકર્મની તેર ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે અને વૈક્રિયાષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે સંખ્યા તુલ્ય હોવાથી તેને એકજ ગણ્યું છે કેમકે અવધિના ભેદે અલ્પતરનો ભેદ ગણાતો નથી તથા ત્રાણું અને બાણું સત્તાસ્થાનેથી આહારક ચતુષ્ક ઉવેલતાં નેવ્યાશી અને અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાને જતાં બે અલ્પતર, સઘળા મળી દશ અલ્પતર થાય છે તથા ભૂયસ્કાર સ્થાનો છ થાય છે તે આ પ્રમાણે—અઠ્ઠોતેરના સત્તાસ્થાનેથી મનુષ્યદ્વિક બાંધી એંશીના સત્તાસ્થાને જતાં પહેલો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી નરકદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક અથવા દેવદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક બાંધી છયાશીના સત્તાસ્થાને જતાં બીજો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક બાંધી અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનકે જતાં ત્રીજો ભૂયસ્કાર, તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નેવ્યાશીના સત્તાસ્થાને જતાં ચોથો ભૂયસ્કાર, અથવા તીર્થંકરના બંધવિના આહારક ચતુષ્ક બાંધી બાણુના સત્તાસ્થાને જતાં પાંચમો ભૂયસ્કાર, અને ત્યાંથી તીર્થંકર નામ બાંધી ત્રાણુના સત્તાસ્થાને જતાં છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર આ પ્રમાણે છ ભૂયસ્કાર થાય છે શેષ સત્તાસ્થાનેથી બીજા મોટા સત્તાસ્થાને જવાનો અસંભવ હોવાથી અન્ય ભૂયસ્કાર થતા નથી માટે છજ ભૂયસ્કાર થાય છે તથા નામકર્મની સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તા નષ્ટ થયા પછી ફરી

સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સ્થાન હોતુ નથી આ પ્રમાણે દર્શક જ્ઞાના વરણીયાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમા ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા ૨૦

હવે સામાન્યથી સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમા ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા સત્તાસ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

एक्कार बारसासी इगिचउपंचाहिया य चउणउइ ।
एत्तो चउदहिय सय पणवीसओ य छायाल ॥ २१ ॥
बत्तीस नत्थि सय एव अडयाल संत ठाणाणि ।
जोगिअघाइचउक्के भण खिविउ घाइसंताणि ॥ २२ ॥

एकादश द्वादशाशीतिः एकचतु'पञ्चाधिका च चतुर्नवतिः ।
अत' चतुर्दशाधिक शत पञ्चविंशाच्च षट्चत्वारिंशत् ॥ २१ ॥

द्वात्रिंश नास्ति शत एवमष्टचत्वारिंशत् सत्तास्थानानि ।
योग्यघातिचतुष्के भण क्षिप्त्वा घातिसत्तास्थानानि ॥ २२ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, એશી, તથા એક ચાર અને પાચ અધિક એશી, ચોરાણુ, અને ત્યારપછી એકસો ચૌદ પર્યંત સઘળા, તથા એકસો પચીસથી આરભી એકસો છેતાલીસ સુધિના સઘળા, વચમા એકસો બત્રીસનુ સત્તાસ્થાનક નથી કુલ અડતાલીસ સત્તાસ્થાનકો છે, સયોગિકેવળિના અઘાતિકર્મના ચાર સત્તાસ્થાનોમા ઘાતિકર્મના સત્તાસ્થાનકો ઉમેરી ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનો કહેવા

ટીકાનુ૦—સામાન્યત સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના અડતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, એશી, તથા અહિં પણ એશીનો સબધ હોવાથી એક ચાર અને પાચ અધિક એશી એટલે કે એકાશી, ચોરાશી, અને પચાશી, તથા ચોરાણુથી આરભી એક એક અધિક કરતા એકસો ચૌદ સુધિના સઘળા તે આ પ્રમાણે—ચોરાણુ, પચાણુ, છન્નુ, સત્તાણુ, અઠ્ઠાણુ, નવાણુ, સો, એકસો એક, એકસો બે, એકસો ત્રણ, એકસો ચાર, એકસો પાચ, એકસો છ, એકસો સાત એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો દશ, એકસો અગી આર, એકસો બાર, એકસો તેર, અને એકસો ચૌદ તથા એકસો પચીસથી આરભી વચમા એકસો બત્રીસ વર્જીને એકસો છેતાલીસ સુધિના સઘળા તે આ પ્રમાણે—એકસો પચીસ એકસો છવીસ, એકસો સત્તાવીશ, એકસો અઠ્ઠાવીશ, એકસો ઓગણત્રીશ, એકસો ત્રીશ એકસો એકત્રીશ, એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીશ, એકસો પાત્રીશ, એકસો છત્રીશ, એકસો સાડત્રીશ, એકસો અડત્રીશ, એકસો ઓગણચાળીશ, એકસો ચાળીશ, એકસો એકતાલીસ, એકસો બેતાલીસ

એકસો તેતાલીસ, એકસો ચુમ્માલીસ, એકસો પીસ્તાલીસ, અને એકસો છેતાલીસ સરવાળે અડતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ પ્રમાણે—૧૧-૧૨-૮૦-૮૧ ૮૪-૮૫-૯૪-૯૫-૯૬-૯૭—૯૮-૯૯—૧૦૦—૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪—૧૦૫ ૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧-૧૧૨—૧૧૩-૧૧૪-૧૨૫—૧૨૬—૧૨૭ ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૩-૧૩૪-૧૩૫-૧૩૬—૧૩૭-૧૩૮—૧૩૯—૧૪૦ ૧૪૧-૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬ આ સત્તાસ્થાનોનુ જે રીતે જ્ઞાન થાય તે રીત કહે છે—અયોગિ કેવળિની અઘાતિપ્રકૃતિ સંબંધી એંશી આદિ જે ચાર સત્તાસ્થાનો છે તેમા ઘાતિકર્મ સંબંધી સત્તાસ્થાનો અનુક્રમે ઉમેરીને અડતાલીસે સત્તાસ્થાનો શીષ્યોને કહેવા હવે એજ કથનનો વિચાર કરે છે—સામાન્ય કેવળિ મહારાજને અયોગિગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે અગીઆર પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાન હોય છે, તેજ સમયે તીર્થંકર ભગવાનને બાર પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાન હોય છે તે બાર પ્રકૃતિઓ આ છે—મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશકીર્તિ તીર્થંકર અન્યતર વેદનીય, અને ઉચ્ચગોત્ર આજ બાર પ્રકૃતિઓ તીર્થંકર નામ રહિત અગીઆર અને તે સામાન્ય કેવળિને હોય છે તથા અયોગિકેવળિ અવસ્થામા એંશી એકાશી ચોરાશી અને પંચાશી એમ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે તેમા એંશી પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—દેવદ્વિક, ઔદારિક ચતુષ્ક, વૈક્રિય ચતુષ્ક, તૈજસ કાર્મણ, તૈજસબંધન, કાર્મણબંધન, તૈજસસંઘાતન, કાર્મણસંઘાતન, સંસ્થાન ષટ્ક, સંઘયણ ષટ્ક, વર્ણાદિવીશ, અગુરુલઘુ પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, વિહાયોગતિદ્વિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ અશુભ, સુસ્વર દુઃસ્વર, દુર્ભગ અયશકીર્તિ, અનાદેય, નિર્માણ, પ્રત્યેક, અપર્યાપ્ત, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, નીચગોત્ર, અને અન્યતર વેદનીય, એ અગણોતેર તથા પૂર્વોક્ત અગીઆર સરવાળે એંશી થાય છે એજ એંશી તીર્થંકરનામ સાથે એકાશી, આહારક ચતુષ્ક સાથે ચોરાશી તથા તીર્થંકર અને આહારક ચતુષ્ક બંને સાથે પંચાશી તેમા એંશી અને ચોરાશી એ બે સત્તાસ્થાન સામાન્ય કેવળીને અને એકાશી અને પંચાશી એ બેસત્તાસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે અહિ તીર્થંકર અતીર્થંકર એ બંને એક બીજાના સત્તાસ્થાનોમા નહિ જતા હોવાથી તથા તીર્થંકરાદિનો બંધ અહિ નહિ હતો હોવાથી એક પણ ભયસ્કાર થતો નથી અને એંશી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાનેથી અગીઆરના સત્તાસ્થાને જતા તથા એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાનેથી બારના સત્તાસ્થાને જતા અગીઆર અને બારની સત્તારૂપ બે અલ્પતર થાય છે તથા પૂર્વોક્ત એંશી આદિ ચાર સત્તાસ્થાનો જ્ઞાનાવરણ પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓ સાથે ચોરાણુ પંચાણુ અઠાણુ અને નવાણુ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે નાના જીવો આશ્રયી હોય છે તથા ચોરાણુ આદિ ચાર

સત્તાસ્થાનો નિદ્રા અને પ્રચલા માથે છન્નુ સત્તાણુ સો અને એકસો એક એ પ્રમાણે ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્યંત અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઘટે છે અહિં ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડતા નહિ હોવાથી ભૂયસ્કાર એક પણ થતો નથી તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયવર્તિ ત્રાણુંના અને અઠ્ઠાણુંના સત્તાસ્થાનેથી એશી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાને જતા અને પચાણુ તથા નવાણુના સત્તાસ્થાનેથી એકાશી અને પચાશીના સત્તાસ્થાને જતા એશી ચોરાશી એકાશી અને પચાશીની સત્તારૂપ ચાર અલ્પતર એજ પ્રમાણે છન્નુ અને સોના સત્તાસ્થાનેથી ચોરાણુ અને અઠ્ઠાણુના સત્તાસ્થાને જતા તથા સત્તાણુ અને એકસો એકના સત્તાસ્થાનેથી પચાણુ અને નવાણુના સત્તાસ્થાને જતા ચોરાણુ અઠ્ઠાણુ પચાણુ અને નવ્વાણુની સત્તારૂપ ચાર અલ્પતર થાય છે તથા તે છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમા સંજ્વલન લોભનો પ્રક્ષેપ કરતા સત્તાણુ અઠ્ઠાણુ એકસો એક અને એકસો બે એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે આ ચાર સત્તાસ્થાનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે હોય છે એજ ચારમા સંજ્વલન માયા મેળવતા અઠ્ઠાણુ નવ્વાણુ એકસો બે અને એકસો ત્રણ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય આ સત્તાસ્થાનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના અંતે હોય છે તથા તેજ ગુણઠાણે સંજ્વલન માનનો પ્રક્ષેપ કરતા નવ્વાણુ સો એકસો ત્રણ અને એકસો ચાર એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા એજ ચાર સત્તાસ્થાનોમા સંજ્વલન ક્રોધનો પ્રક્ષેપ કરતા સો એકસો એક એકસો ચાર અને એકસો પાંચ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા એજ ગુણસ્થાનકે પુરૂષવેદનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો એક એકસોબે એકસો પાંચ અને એકસો છ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા એજ ગુણસ્થાનકે હાસ્યાદિ ષટ્કનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો સાત એકસો આઠ એકસો અગીઆર અને એકસો બાર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે ત્યાર પછી સ્ત્રી વેદનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો આઠ એકસો નવ એકસો બાર અને એકસો તેર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે ત્યાર પછી એજ ગુણસ્થાનકે નપુંસકવેદનો પ્રક્ષેપકરતા એકસો નવ એકસો દશ એકસોતેર અને એકસો ચૌદ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા એજ ચાર સત્તાસ્થાનોમા એજ ગુણસ્થાનકે નરકદ્વિકાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ અને થીણદ્ધિત્રિક એમ સોળ પ્રકૃતિનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો પચીસ એકસો છવ્વીસ એકસો ઓગણત્રીસ અને એકસોત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે ત્યાર પછી એજ ગુણસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો તેત્રીસ એકસો ચોત્રીસ એકસો આડત્રીશ અને એકસો આડત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે આ સઘળા સત્તાસ્થાનો નવમા ગુણઠાણે હોય છે તથા પૂર્વે જે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક સંબંધી છન્નુ સત્તાણુ સો અને એકસો

એક એ ચાર સત્તાસ્થાનકો કહ્યા છે તેમા મોહનીયની બાવીશ થીણદ્ધિત્રિક અને નામકર્મની તેર એ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો ચોત્રીશ એકસો પાત્રીસ એકસો આડત્રીસ અને એકસો ઓગણચાળીશ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે નવમા ગુણઠાણના છેલ્લા ચાર સત્તાસ્થાનોમા મોહનીય કર્મની બાર કષાય અને નવનોકષાય એ એકવીશ પ્રકૃતિ આવી જાયછે અહિં જે મોહનીયની બાવીશ પ્રકૃતિ લીધી છે તેમા સમ્યકત્વ મોહનીય વધારે લીધી છે જે ક્રમથી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે તેનાથી પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતા ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા તે ક્ષીણકષાયસબધી છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમા મિશ્રમોહનીય સહિત મોહનીયની ત્રેવીસ નામ ત્રયોદશક અને થીણદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો પાત્રીસ એકસો છત્રીસ એકસો ઓગણચાળીશ અને એકસો ચાળીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા તે છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમા મિથ્યાત્વમોહનીય સાથે મોહનીયની ચોવીસ નામ ત્રયોદશક અને થીણદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો છત્રીસ એકસો સાડત્રીશ એકસો ચાળીસ અને એકસો એકતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા તેજ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમા મોહનીયકર્મની છવ્વીસ સ્ત્યાનદ્ધિત્રિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો આડત્રીસ એકસો ઓગચાલીસ એકસો બેતાલીસ અને એકસો તેતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા તેજ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમા મોહનીયની સત્તાવીસ નામ ત્રયોદશક અને સ્ત્યાનદ્ધિંત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો ઓગણચાળીસ એકસો ચાળીસ એકસો તેતાલીસ અને એકસો ચુમ્માલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા તેજ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમા મોહનીયની અઠ્ઠાવીશ સ્ત્યાનદ્ધિંત્રિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો ચાળીસ એકસો એકતાલીસ એકસો ચુમ્માલીસ અને એકસો પીસ્તાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે આ પ્રમાણે મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપવડે થનારા એકસો ચોત્રીસ આદિ સત્તાસ્થાનોથી આરભી એકસો પીસ્તાલીસ સુધિના સત્તાસ્થાનો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરભી અપ્રમત્ત [1]ગુણ

[1] સયોગિ ગુણસ્થાનકોના સત્તાસ્થાનોમા જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી આરભી મોહનીયકર્મની ચોવીસ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપપર્યન્ત જે જે સત્તાસ્થાનો કહ્યા તે તે સત્તાસ્થાનો ઉપરથી આત્મા પડે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવાનુ નથી કારણ કે મોહનીયની ચોવીસની સત્તા થયા પછી જે જે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તેની ફરી સત્તા થતી જ નથી પરતુ ભિન્નભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ નીચે નીચેના ગુણસ્થાનક આવા પ્રકારના સત્તાસ્થાનકો હોય છે તેમ સમજવાનુ છે તેથી આ સત્તાસ્થાનોમા ભૂયસ્કાર થતા નથી તથા મોહનીયના બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી થનારા સત્તાસ્થાનોથી આરભી એકસો પીસ્તાલીસ સુધિના સત્તાસ્થાનો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરભી અપ્રમત્ત પર્યંત હોય છે એમ જે કહ્યુ ત્યા એમ શકા થાય છે કે—મોહનીયની ૭ ઈંસ ઉમેરતા

-થાનક પર્યંત હોય છે એમ સમજવુ તથા હમણા જ જે એકસો પીસ્તાલીસનુ સત્તા-સ્થાન કહ્યુ તેજ પરભવનુ આયુ બાધે ત્યારે એકસો છેતાલીસનુ સત્તાસ્થાનક થાય છે તથા જ્યારે તેઉ વાયુના ભવમા વર્ત્તમાન આત્માને નામકર્મની અઠ્ઠોતેર અને નીચગોત્ર સત્તામા હોય ત્યારે જ્ઞાનાવરણ પાચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છવ્વીસ, અતરાય પાચ, તિર્યંગાયુ, નામ અઠ્ઠોતેર અને નીચગોત્ર એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાન હોય છે તેજ પરભવ સબધિ તિર્યંચનુ આયુ બાધે ત્યારે એકસો અઠ્ઠાવીશનુ સત્તાસ્થાન થાય છે તથા વનસ્પતિકાય જીવોમા સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી જ્યારે દેવદ્વિક નરકદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય અને નામકર્મની એશી પ્રકૃતિઓ સત્તામા હોય ત્યારે નામકર્મની એશી વેદનીય બે ગોત્ર બે અનુભૂયમાન તિર્યંચનુ આયુ જ્ઞાનાવરણ પચક દર્શનાવરણ નવક મોહનીય છવ્વીસ અને અતરાય પાચ એ પ્રમાણે એકસો ત્રીશનુ સત્તાસ્થાન હોય છે અને પરભવનુ આયુ બાધે ત્યારે એકસો એકત્રીસનુ સત્તાસ્થાન થાય છે આ પ્રમાણે સત્તાસ્થાનોનો વિચાર કરતા એકસો બત્રીસનુ સત્તાસ્થાન કોઇ રીતે સભવતુ નથી માટે સૂત્રકારે તેનુ વર્જન કર્યુ છે અહિં જો કે સત્તાણુ આદિ સત્તાસ્થાનો ઉક્ત પ્રકારે અન્ય અન્ય યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરવાથી અનેક પ્રકારે બીજી બીજી રીતે થાય છે, તો પણ સખ્યાવડે તેઓ તુલ્ય હોવાથી એકજ વિવક્ષાય છે એકજ સત્તાસ્થાન બીજી બીજી રીતે થાય તેથી સત્તાસ્થાનોની સખ્યા વધતિ નથી માટે અડતાલીસજ સત્તાસ્થાનો થાય છે વધારે ઓછા થતા નથી આ સત્તાસ્થાનોમા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થયા પછી તેઓની સત્તા ફરી નહિ થતિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતુ નથી [1]અવસ્થિતસ્થાન ચુમ્માલીશ છે કારણ કે અગીઆર અને બારનુ સત્તાસ્થાન અયોગિના ચરમસમયે તથા ચોરાણુ અને પચાણુનુ સત્તાસ્થાન ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયેજ હોય છે એટલે એ ચાર સત્તાસ્થાનકો એક સમય પ્રમાણુજ હોવાથી અવસ્થિતપણે સભવતા નથી માટે ચુમ્માલીસ થાય છે તથા અલ્પતર[2] સુડતાલીશ છે અને [3]ભૂયસ્કાર સત્તર છે આ ભૂયસ્કારો તેઉવાયુમા જે એકસો સત્તાવીસનુ સત્તાસ્થાન થાય છે ત્યાથી આરભી પછીના સત્તાસ્થાનોમાજ સભવે

જે ૧૩૮-૧૩૯-૧૪૨-૧૪૩ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ ગુણસ્થાનકોમા કેમ સભવે ? કારણ કે મોહનીયનુ છવ્વીસનુ સત્તાસ્થાન આ ચાર ગુણઠાણે હોતુ જ નથી ૨૮-૨૪-૨૩-૨૨-૨ એ પાચમાંથી કોઇપણ સત્તાસ્થાન હોય છે છવ્વીસનુ સત્તાસ્થાન તો મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે હોય છે આ પ્રમાણે સત્તાવીશ ઉમેરતા જે સત્તાસ્થાનો થાય ત્યા પણ એજ શકા થાય છે જો પહેલે ગુણઠાણે એ સત્તાસ્થાનો લેવામા આવે તો તે સભવે છે તત્વ જ્ઞાની ગમ્ય

૧ અગીઆર બાર, ચોરાણું અને પંચાણું એ ચાર સત્તાસ્થાનો અવસ્થિતપણે સંભવતા નથી એમ કહ્યું છે પરંતુ ક્ષીણમોહ ગુણ સ્થાનકના ચરમ સમયે ૯૪-૯૫-૯૮-૯૯ એ ચાર સત્તાસ્થાનો છે અને તે દરેકનો સમયનો જ કાળ છે માટે ૯૮-૯૯ એ બે સત્તાસ્થાનો પણ અવસ્થિતપણે ઘટી શકતા નથી તેથી બેતાલીસ અવસ્થિત સત્કર્મ સંભવે એમ લાગે છે પછી જ્ઞાની મહારાજ જાણે

૨ સયોગિ કેવલિ ગુણસ્થાનકના સત્તાસ્થાનોમાં ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્રમશઃ પ્રક્ષેપ કરતા એકસો છેતાલીસ સુધિના જે સત્તાસ્થાનો કહ્યા તેજ ક્રમે એકસો છેતાલીસમાંથી પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિઓ ઓછી કરતા સુડતાલીસ અલ્પતરો થાય છે

૩ ભૂયસ્કાર સત્તર થાય છે તે આ પ્રમાણે—તેઉવાયુમાં મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા પછી જ્ઞા-૫, દ-૯ વે-૨ મો-૨૬, આ-૧, ગો-૧, અ-૫ અને નામ ૭૮ એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે, તેજ આયુના બંધે એકસો અઠ્ઠાવીસનુ સત્તાસ્થાન થાય એકસો સત્તાવીસની સત્તાવાળો પૃથ્વીઆદિ મનુષ્યદ્વિક બાંધે ત્યારે એકસો ઓગણત્રીસનુ, ઉચ્ચગોત્ર અથવા આયુના બંધે એકસો ત્રીસનુ, અને બંનેના બંધે એકસો એકત્રીસનુ સત્તાસ્થાન થાય તથા આયુવિના એકસો ત્રીસની સત્તાવાળો પંચેંદ્રિય વૈક્રિયષટ્ક બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીસનુ અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો સાડત્રીસનુ સત્તાસ્થાન થાય તથા એકસો છત્રીસની સત્તાવાળો દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક બાંધે ત્યારે એકસો આડત્રીસનુ અને તેનેજ આયુના બંધે એકસો ઓગણચાળીસનુ સત્તાસ્થાન થાય, તથા આયુવિના એકસો આડત્રીસની સત્તાવાળાને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સત્તામાં આવે ત્યારે એકસો ચાળીસનુ સત્તસ્થાન થાય એકસો ચાળીસની સત્તાવાળો સમ્યક્ત્વી તીર્થંકરનામ બાંધે ત્યારે એકસો એકતાલીસનુ, તીર્થંકરવિના આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો ચુમ્માલીસનુ તીર્થંકર અને આહારક ચતુષ્ક બંને બાંધે ત્યારે એકસો પીસ્તાલીસનુ અને તેને દેવાયુના બંધે એકસો છેતાલીસનુ સત્તાસ્થાન થાય આરીતે ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬- એટલા સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને જ્ઞા-૫,-દ,-૯ વે-૨, મો-૨૧, આ-૧ નામ-૮૮, ગો-૨ અને અં-૫ એમ એકસો તેત્રીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે તેને તીર્થંકરના બંધે એકસો ચોત્રીસનુ, આયુના બંધે એકસો પાત્રીસનુ તીર્થંકર અને આયુના બંધવિના આહારક ચતુષ્કના બંધે એકસો સાડત્રીસનુ, તીર્થંકરના બંધે એકસો આડત્રીસનુ, અને આયુના બંધે એકસો ઓગણચાળીસનુ સત્તાસ્થાન થાય છે પૂર્વની જેમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ થાય છે આ પ્રમાણે અહિં ૧૩૪-૧૩૫ ૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯ એ પાંચ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંના પહેલાના બેજ લેવાના છે અંત્ય ત્રણની સંખ્યાવાળા હોવાથી લેવાના નથી તથા અનંતાનુબંધિના વિસંયોજક ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વીને જ્ઞા-૫, દ-૯, વે-૨-મો-૨૪-આ-૧, ના ૮૮, ગો-૨ અને અં-૫ એમ એકસો છત્રીસ પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાન હોય છે તેને તીર્થંકરના બંધે એકસો સાડત્રીસનુ આયુના બંધે એકસો આડત્રીસનુ, એકસો છત્રીસની સત્તાવાળાને આહારક ચતુષ્કના બંધે એકસો ચાળીસનુ, તીર્થંકરના બંધે એકસો એકતાલીસનુ અને દેવાયુના બંધે એકસો બેતાલીસનુ સત્તાસ્થાન થાય છે અહિં ૧૩૭-૧૩૮-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૨

છે તે પહેલાના સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમા હોવાથી અને ત્યાથી પડવાનો અ ભાવ હોવાથી તેઓમા ભૂયસ્કારો સભવતા નથી તેમા પણ એકમો તેવીસનુ સત્તાસ્થાન ક્ષપક શ્રેણિમાજ હોય છે અને ત્યાથી પ્રતિપાત થતો નથી તેથી તે પણ ભૂયસ્કારરૂપે સભવતુ નથી માટે સત્તરજ ભૂયસ્કાર થાય છે ૨૨

આ પ્રમાણે બધ આદિના ભૂયસ્કારાદિ ભેદો કહ્યા હવે સાદિ આદિ ભેદો કહે છે તે ભેદો આ પ્રમાણે છે—સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ. જે બધાદિ આદિ-પ્રારભ-શરૂઆત યુક્ત હોય તે સાદિ. જેની આદિ ન હોય તે અનાદિ ભવિષ્યમા જે બધાદિ હમેશા રહેનાર હોય જેનો કોઇકાળે નાશ ન થાય તે ધ્રુવ-અનત અને કાળાન્તરે જેનો વિચ્છેદ થાય તે અધ્રુવ-સાન્ત આ ચાર ભેદોમા જેના સદ્ભાવમા જેનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય તે કહે છે—

साइ अधुवो नियमा जीवविसेसे अणाई अधुववधुवो ।
नियमा धुवो अणाई अधुवो अधुवो व साई वा ॥ २३ ॥

सादिरध्रुवः नियमात् जीवविशेषादनादिरध्रुवो ध्रुवः
नियमात् ध्रुवोऽनादिरध्रुवोऽध्रुवो वा सादिर्वा ॥ २३ ॥

અર્થ—જે બધાદિ સાદિ હોય છે, તે અવશ્ય અધ્રુવ હોય છે જે બધાદિ અનાદિ હોય છે, તે જીવ વિશેષે અધ્રુવ હોય છે, ધ્રુવ પણ હોય છે જે ધ્રુવ હોય છે તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે અને જે અધ્રુવ છે, તે અધ્રુવરૂપે રહે છે, અથવા સાદિ પણ થાય છે

ટીકાનુ૦—અહિં જે બધ સાદિ હોય છે તે અવશ્ય અધ્રુવ હોય છે કારણકે સાદિપણુ ત્યારેજ ઘટે જ્યારે પૂર્વના બધનો વિચ્છેદ થયા પછી નવા બધનો પ્રારભ થાય તેથી સાદિ બધના વિચ્છેદ પૂર્વકજ હોય છે માટેજ એમ કહ્યુ કે જે બધ સાદિ હોય તે અધ્રુવ—સાન્ત અવશ્ય હોય છે તથા અભવ્ય અને ભવ્યરૂપ જીવો આશ્રયી અનાદિ બધ બે પ્રકારે થાય છે તે આ પ્રમાણે-

---

એ પાચ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાથી છેલ્લોજ ભૂયસ્કાર લેવાનો છે, બીજા અસખ્યાતા હોવાથી લેવાના નથી આ પ્રમાણે વિચારતા ૧૪૩ નો ભૂયસ્કાર સભવતો નથી જો કે આહારક ચતુષ્કની ઉદ્વલનાનો પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ મોટો હોય અને મિશ્રમોહનીયની ઉદ્વલનાનો પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ નાનો હોય એટલે મિશ્રમોહનીયની ઉદ્વલના થયા પછી પણ આહારક ચતુષ્કની સત્તા રહેતિ હોય તો ના ૫ ૯ વે-૨ મો-૨૭ આ-૧ ના-૯૩ ગો-૨ અને અ ૫ એ પ્રમાણે ૧૪૩ પ્રકૃતિનુ સત્તાસ્થાન સભવી શકે પરતુ તે ભૂયસ્કારરૂપે તો સભવશે નહિ કારણકે મોહની અઠાવીશ પ્રકૃતિ સાથે એકસો ચુમાલીશ પ્રકૃતિની સત્તાવાળો મિશ્રમોહનીય ઉવેલી એકસો તેતાલીશના સત્તાસ્થાને જાય તેથી તે અલ્પતરપણે ઘટી શકે તત્વ તો જ્ઞાની મહારાજ જાણે

અધ્રુવ, ધ્રુવ તેમા અભવ્યને જે બંધ અનાદિ હોય છે તે તેને ધ્રુવ—અનંતજ હોય છે અને ભવ્યને અનાદિ બંધનો પણ ભવિષ્યમા નાશ થવાનો સંભવ હોવાથી સાન્ત થાય છે તથા જે બંધ ધ્રુવ હોય છે તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે કારણકે અનાદિ સિવાય અનંત હોઇ શકતોજ નથી કોઇ કાળે સાદિ બંધ અનંતકાળ પર્યંત રહી શકેજ નહિ. કારણકે ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઇ પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ કરી પછી ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે સાદિ કહેવાય, પહેલે ગુણઠાણેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડનાર આત્મા ભલે પહેલે ગુણઠાણે આવે, પરંતુ તે કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનથી વધારે સંસારમા રહેજ નહિ, જ્યારે ઉપરના ગુણસ્થાકે જાય ત્યારે બંધનો અંત કરેજ માટેજ જે બંધ સાદિ હોય તે અવશ્ય સાન્ત હોય એમ કહ્યુ છે તથા જે બંધનો અન્ત થાય છે તેની ફરી શરૂઆત થતિ નથી એમ પણ બને છે જેમ વેદનીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી તેનો ફરી બંધ થતો નથી અને કોઇ કર્મમા બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધની શરૂઆત થાય પણ છે જેમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી પડે ત્યારે ફરી તેના બંધની શરૂઆત થાય છે તેથીજ એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે જે બંધ અધ્રુવ હોય છે તે અધ્રુવરૂપેજ રહે છે તેમજ તે બંધની આદિ પણ થાય છે ૨૩

આ પ્રમાણે સાદિઅદિ બંધના ભેદોમા જે છતા જે અવશ્ય હોય છે અથવા જે છતા જે નથી પણ હોતા તે કહ્યુ હવે સાદિ આદિ જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચાર ભેદે છે તેમા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ કેટલાકને એકરૂપે જણાય છે તેથી તદ્ગત સાદિત્વ વિશેષને બતાવવા દ્વારા તે બંનેનો ભેદ બતાવે છે—

उक्कोसा परिवडिए साइ अणुक्कोसओ जहन्नाओ ।
अव्वधाओ वियरो तदभावे दो वि अविसेसा ॥ २४ ॥

उत्कृष्टात् परिपतिते सादिरनुत्कृष्टो जघन्यात् ।
अवन्धाद्वा इतरस्तदभावे द्वावपि अविशेषौ ॥ २४ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટબંધ સાદિ થાય, અને જઘન્ય બંધથી પડે અથવા અબંધક થઇ ફરી બાંધે ત્યારે અજઘન્ય બંધ સાદિ થાય તેના અભાવમા તે બંને સરખાજ છે

ટીકાનુ૦—અહિં જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તે સઘળો અજઘન્ય કહેવાય છે માત્ર ઓછામા ઓછો જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તેનો તેમા સમાવેશ થતો નથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી આરંભી જઘન્ય પર્યંત જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તે સઘળો અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે માત્ર વધા

તેમા વધારે જે બધ કે ઉદયાદિ હોય તેનો તેમા સમાવેશ થતો નથી જો કે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચેના તેમજ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય વચ્ચેના સ્થાનકો બન્નેમા સરખા છે પરતુ એટલા માત્રથી આ બન્નેમા વિશેષ નથી એમ નથી કારણકે તદ્ગત સાદિત્વ વિશેષનો ભેદ હોવાથી બન્નેમા વિશેષ છે તેજ વિશેષ—ભેદ બતાવે છે–ઉત્કૃષ્ટથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ સાદિ થાય છે એટલે કે જ્યારે પરિણામ વિશેષવડે ઉત્કૃષ્ટ બધ કરીને ત્યાર પછી પરિણામની મદતાવડે ઉત્કૃષ્ટ બધથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ બધની સાદિ થાય છે અને અજઘન્ય બધથી અથવા બધાદિનો વિચ્છેદ કરીને પડે ત્યારે અજઘન્ય સાદિ થાય છે તાત્પર્ય એ કે જ્યારે તથા પ્રકારના પરિણામ વિશેષવડે જઘન્ય બધ કરીને ત્યાથી પડે અથવા ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે જઇ ત્યા અબધક થઇ પરિણામના પરાવર્ત્તન વડે ત્યાથી પડે ત્યારે અજઘન્ય બધની સાદિ થાય છે આ પ્રમાણે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની સાદિ ભિન્ન ભિન્ન કારણો વડે ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એ બન્ને ભિન્ન છે, એક નથી તથા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ ભિન્ન ભિન્ન અવધિ—મર્યાદાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે માટે પણ તે બન્ને ભિન્ન છે તે આ પ્રમાણે—જઘન્યરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્યે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જાય છે અવધિના ભેદે સ્વરૂપનો ભેદ જણાય છે જેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી જેમ તે બન્ને સ્વરૂપે ભિન્ન છે તેમ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી તે બન્ને પણ સ્વરૂપે ભિન્ન છે અહિ માત્ર સાદિત્વવિશેષના સ્વીકાર વડેજ એટલે સાદિત્વરૂપ વિશેષ હોવાને લઇનેજ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટમા સ્પષ્ટ વિશેષ–ભેદ જણાય છે, માટે તેનુ ગ્રહણ કર્યું છે જ્યા સાદિત્વરૂપ વિશેષનો અભાવ છે, ત્યા તે બેની વચ્ચે કોઇ ખાસ વિશેષ જણાતો નથી કારણકે સાદિત્વરૂપ વિશેષનો અભાવ ત્યારેજ હોય કે જ્યારે મર્યાદાનો અભાવ થાય એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્યે જાય ત્યારે જઘન્યનો સાદિ થાય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટની સાદિ થાય એ મર્યાદાજ નષ્ટ થાય ત્યારે વચલા સ્થાનકો સરખા હોવાથી તે બન્નેમા કોઇ જાતનો ભેદ ઘટી શકે નહિ માટે સાદિત્વ વિશેષજ તે બન્નેના ભેદમા કારણ છે, સાદિત્વ વિશેષના અભાવે તે બન્ને સરખા છે જે કોઇ પણ સ્થળે સાદિત્વવિશેષ નહિ જણાવાથી અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ વચ્ચે ભેદ ન જણાતો હોય ત્યા પણ અજઘન્યની મર્યાદા જઘન્ય છે અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ઉત્કૃષ્ટ જે એમ પોતાના અતકરણમા વિચારી તે બન્ને વચ્ચે ભેદ છે એમ નિર્ણય કરી લેવો

આ રીતે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટનો વિશેષ કહ્યો હવે અજઘન્યાદિમા

સામાન્યથી સાદિત્વાદિ ભંગની પ્રરૂપણા કરે છે—

ते णाई ओहेण उक्कोसजहन्नगो पुणो साई ।

तौ अनादी ओघेनोत्कृष्टजघन्यकौ पुन सादी

અર્થ— ઓઘે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ અનાદિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ છે

ટીકાનુ૦—જેની અદર સાદિત્વ વિશેષ અનુપલક્ષ્યમાણુ છે—ઓળખી શકાતા નથી—સમજી શકાતા નથી એટલે કે સાદિત્વ વિશેષ વિનાના તે અજઘન્ય અથવા અનુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે શી રીતે અનાદિ છે? તો કહે છે—સામાન્યથી એટલે પ્રકૃતિ અથવા સ્થિતિ આદિ વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વત્ર અનાદિ છે પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ આદિને અપેક્ષીને તો હવે પછી કહેશે તે પ્રમાણે છે તથા નિયતકાળ ભાવિ હોવાથી એટલે કે અમુક નિર્ણીત સમયજ પ્રવર્ત્તતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સાદિ છે

આ રીતે પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ આદિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જઘન્યાદિમા સાદિત્વાદીની પ્રરૂપણા કરી હવે સામાન્યથી બધ આશ્રયી કહે છે—

अधुवाण साइ सव्वे धुवाणणाई वि संभविणो ॥२५॥

अध्रुवाणा सादय. सर्व्वे ध्रुवाणामनादी अपि संभविनौ ॥ २५ ॥

અર્થ—અધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓના સઘળા ભાગા સાદિ છે અને ધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓના સભવતા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ અનાદિ પણ હોય છે

ટીકાનુ૦—સાતવેદનીયાદિ અધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા ભાગા સાદિ છે સાદિ એ સાન્તનુ ઉપલક્ષણ-સૂચક હોવાથી સાન્ત પણ છે જે સાદિ હોય છે તે સાન્ત અવશ્ય હોય છે એ પહેલા કહ્યુ છે એટલે અહિ એકલો સાદિ ભાગો કહ્યો છે છતા સાન્ત પણ લઇ લેવો તથા વર્ણાદિ ધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓમા યથાયોગ્ય રીતે સભવતા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે અહિ પણ અનાદિ શબ્દવડે અનન્ત પણ લઈ લેવાનો છે કારણ કે જ્યારે અનાદિ હોય ત્યારે અનતપણાનો પણ સભવ છે એટલે અનાદિ અને ધ્રુવ છે, અને ગાથામા ગ્રહણ કરેલા 'અપિ' શબ્દવડે સાદિ અને અધ્રુવ પણ છે તથા ધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓના જે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ છે તે સાદિ સાન્તજ હોય છે કારણ કે એ બને કોઇ વખતેજ પ્રવર્ત્તે છે જ્યારે પ્રવર્ત્તે ત્યારે સાદિ, અને જે સાદિ હોય તે સાન્ત હોયજ એ પહેલા કહ્યુ છે માટે ધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદિ સાન્ત જાણવા ૨૫

આ પ્રમાણે સામાન્યથી પ્રકૃતિબધ આશ્રયી જઘન્ય આદિ ભાગાઓ સાદિ આદિ રૂપે પ્રરૂપ્યા. હવે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમા જ્યા જ્યા જે જે જઘ-

ન્યાદિ બંધનો સંભવ છે ત્યાં ત્યાં તે તે કહે છે—

मूलुत्तर पगईण जहन्नओ पगइबन्ध उवसंते ।
तव्भट्ठा अजहन्नो उक्कोसो सन्नि मिच्छंमि ॥२६॥

मूलोत्तरप्रकृतीना जघन्य' प्रकृतिबन्ध उपशान्ते ।
तद् भ्रष्टादजघन्य उत्कृष्ट सञ्ज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ ॥ २६ ॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિનો જઘન્ય બંધ ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થાય છે ત્યાંથી પડવાથી અજઘન્ય બંધ થાય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ બંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિમાં હોય છે

ટીકાનુ૦—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો ઓછામાં ઓછો બંધ ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થાય છે કેમ કે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે મૂળ પ્રકૃતિ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી એક સાતવેદનીયરૂપ પ્રકૃતિનોજ બંધ થાય છે, અને તે એક પ્રકૃતિનો બંધ પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી જઘન્ય કહેવાય છે અહિં સ્થિતિબંધાદિને આશ્રયી અજઘન્યાદિનો વિચાર ઇષ્ટ નથી જેથી જઘન્ય સ્થિતિ આદિનો બંધ તે જઘન્ય બંધ એમ કહેવાય અહિં તો માત્ર પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી વિચાર કરવો એજ ઇષ્ટ છે સ્થિતિબંધ આશ્રયી આગળ કહેશે તેથી જે અલ્પમાં અલ્પ પ્રકૃતિનો બંધ તે જઘન્ય બંધ કહેવાય માટેજ એક પ્રકૃતિનો બંધ જઘન્યબંધ કહેવાય છે અહિં ગાથામાં ઉપશાંત શબ્દનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે તેથી ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે પણ જઘન્ય પ્રકૃતિબંધ સમજવો માત્ર ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણેથી પ્રતિપાત થાય છે અને ક્ષીણમોહાદિ ગુણઠાણેથી થતો નથી પડે ત્યારે અજઘન્ય આદિ ભાંગાનો સંભવ થાય છે, માટે મુખ્ય વૃત્તિએ ઉપશાંતમોહનું ગ્રહણ કર્યું છે તથા તે ગુણસ્થાનકેથી પડવાથી અજઘન્ય બંધ થાય છે કારણ કે અગીઆરમેથી દશમા આદિ ગુણઠાણે આવે ત્યારે મૂળકર્મ આશ્રયી છ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સત્તર આદિ પ્રકૃતિઓના બંધનો સંભવ છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધ થાય છે કારણ કે તેને મૂળ આઠે કર્મનો અને ઉત્તર ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિઓનો બંધ થઇ શકે છે હવે તે ઉત્કૃષ્ટ બાંધી ત્યાંથી પડતા જે અલ્પ અલ્પ મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય તે બંધ અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય. એને ગાથામાં નથી કહ્યો છતાં સામર્થ્યથી જાણી શકાય છે અહિં સાદિત્વાદિ ભંગની યોજના સુગમ હોવાથી પોતાની મેળે કરવિ તે આ પ્રમાણે—મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધ કોઇ વખતે થતા હોવાથી આદિ અને સાંત ભાંગે સમજવા માત્ર અજઘન્યબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગે છે તેમાં ઉપશા-

તમોહ ગુણસ્થાનકથી પડે અને અજઘન્ય બંધ કરે ત્યારે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને હમેશા અજઘન્ય બંધ થતો હોવાથી ધ્રુવ અને ભવ્યોને અમુક કાળે વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી અધ્રુવ છે ૨૬

આ પ્રમાણે મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી જ્યાં જે જઘન્ય આદિ સંભવે છે ત્યાં તેનું પ્રતિપાદન કર્યું હવે મૂળકર્મ આશ્રયી એક એક કર્મમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

आउस्स साइअधुवो बधो तइयस्स साइ अवसेसो ।
सेसाण साइयाई भव्वाभव्वेसु अधुवधुवो ॥२७॥

आयुष सादिरध्रुव' बन्ध' तृतीयस्य साद्यवशेष ।
शेषाणा साद्यादि॰ भव्याभव्येषु अध्रुवध्रुवौ ॥ २७ ॥

અર્થ—આયુનો બંધ સાદિ અને અધ્રુવ છે ત્રીજા કર્મનો સાદિ વિના ત્રણ ભાંગે છે અને શેષ કર્મોનો સાદિ આદિ ચારે ભાંગે છે તથા ભવ્યમાં અધ્રુવ અને અભવ્યમાં ધ્રુવ બંધ હોય છે

ટીકાનુ૦—મૂળ કર્મની અંદર આયુનો બંધ તે અધ્રુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાન્ત છે તથા ત્રીજા વેદનીયકર્મનો બંધ સાદિ સિવાય અનાદિ અધ્રુવ અને ધ્રુવ એમ ત્રણ ભાંગે છે તેમાં સર્વદા તેનો બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, ભવિષ્યમાં કોઈપણ કાળે વિચ્છેદનો અસંભવ હોવાથી અભવ્યને અનંત, અને ભવ્યોને અયોગિ ગુણસ્થાનકે બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી અધ્રુવ-સાન્ત છે તથા શેષ જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ મોહનીય નામ અને ગોત્રકર્મનો બંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગે છે તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી પડે અને બંધ કરે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ બંધ છે ૨૭

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી એક એક પ્રકૃતિના બંધમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

साई अधुवो सव्वाण होइ धुवबंधियाण णाइ धुवो ।
निययअबन्धचुयाण साइ अणाई अपत्ताण ॥२८॥

सादिरध्रुव सर्व्वासा भवति ध्रुवबन्धिनीनामनादिर्ध्रुव' ।
निजकाबन्धच्युताना सादिरनादिरप्राप्तानाम् ॥ २८ ॥

અર્થ—સઘળી ધ્રુવબન્ધિ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ, સાન્ત, અનાદિ અને અનન્ત એમ ચાર ભાંગે છે પોતપોતાના અબંધસ્થાનથી પડે ત્યારે તેનો બંધ

સાદિ થાય છે તથા તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તેનો બંધ અનાદિ છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, અંતરાય પાંચ સોળ કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અગુરૂલઘુ નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપઘાત, અને વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ સુડતાલીસે ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે થાય છે તેમા સાદિ શી રીતે થાય છે તે કહે છે—જ્યાં જ્યાં જે જે પ્રકૃતિનુ અબંધસ્થાન હોય ત્યાંથી પડે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિનો બંધ સાદિ થાય છે જેમ કે—મિથ્યાત્વ સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અને અનંતાનુબંધિ એ આઠ પ્રકૃતિનુ અબંધસ્થાન મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકો છે એ પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનુ દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકો, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનુ પ્રમત્ત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકો, નિદ્રા પ્રચલા અગુરૂલઘુ નિર્માણ તૈજસ ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક કાર્મણ ભય અને જુગુપ્સા એ તેર પ્રકૃતિઓનુ અનિવૃત્તિબાદરાદિ ગુણસ્થાનકો, સંજ્વલન કષાયનુ સૂક્ષ્મ સંપરાયાદિ ગુણસ્થાનકો અને જ્ઞાનાવરણીય પાંચ અંતરાય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનુ ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકો અબંધસ્થાન છે તે તે મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ અબંધસ્થાનેથી જ્યારે પડે ત્યારે મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓનો ફરી બંધ શરૂ થાય, માટે સાદિ સાદિપણુ અધ્રુવપણા વિના હોતુ નથી, જે બંધ સાદિ થાય તેનો અંત અવશ્ય થાય છે તેથી જ્યારે મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અંત થાય માટે સાન્ત તથા તે તે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકરૂપ અબંધસ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તે પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂઆતનો અભાવ હોવાથી અનાદિ છે અભવ્યોને કોઇ પણ કાળે બંધ વિચ્છેદ ન થાય માટે અનંત, અને ભવ્યો તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યમા બન્ધનો નાશ કરશે માટે તેઓ આશ્રયી સાન્ત બન્ધ છે તથા ધ્રુવબન્ધિ સુડતાલીસ સિવાય તહોંતેર અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો બંધ તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથીજ સાદિ સાન્ત જાણવો ૨૮

આ પ્રમાણે સાદિ આદિ ભાગાની પ્રરૂપણા કરી હવે સ્વામિત્વ કહેવુ જોઇએ એટલે કયો જીવ કેટલી પ્રકૃતિના બંધનો અધિકારી છે તે કહેવુ જોઇએ તેમા જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને બંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે તે પ્રકૃતિઓના બંધના તે જીવો સ્વામિ નથી એમ કહેવાથી તે સિવાયની બીજી પ્રકૃતિઓના બંધના તેઓ સ્વામિ છે એમ અર્થાત્ સમજી શકાય, અને એવી બંધ આશ્રયી અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ ચારે ગતિમા થોડી હોય છે તેથી ગ્રંથ લાઘવ માટે જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને અયોગ્ય છે, તેઓનુ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા પહેલા તિર્યંચોને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓનુ પ્રતિપાદન કરે છે—

नरयतिग देवतिग इगिविगलाण विउव्वि नो बंधे ।
मणुयतिगुच्च च गईतसमि तिरि तित्थआहार ॥२९॥
नरकत्रिक देवत्रिकमेकविकलाना वैक्रियं न बन्धे ।
मनुजत्रिकोच्च च गतित्रसे तिरश्चा तीर्थाहारम् ॥ २९ ॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને નરકત્રિક દેવત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિક બંધમાં હોતું નથી, ગતિત્રસમાં મનુષ્યત્રિક ઉચ્ચગોત્ર અને પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોતિ નથી, તથા તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક સઘળા તિર્યંચોને બંધમાં હોતું નથી

ટીકાનુ૦—નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ અને નરકાયુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ અને દેવાયુ એ દેવત્રિક, તથા વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને બંધયોગ્ય હોતિ નથી તથા મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને મનુષ્યાયુ એ મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને ચ શબ્દ વડે પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ કુલ બાર પ્રકૃતિઓ ગતિત્રસ-તેઉકાય અને વાયુકાયના જીવોને બંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે અર્થાત્ તેઓ બાંધતા નથી તથા તીર્થંકર નામ અને આહારકશરીર, આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિકને સઘળા તિર્યંચો તથાભવસ્વભાવે બાંધતા નથી તાત્પર્ય એ કે—તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક વિના શેષ એકસોસત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો બંધના સ્વામિ છે એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયો આહારકદ્વિક, તીર્થંકરનામ, વૈક્રિદ્વિક, નરકત્રિક, અને દેવત્રિક વિના એકસો નવ પ્રકૃતિઓના બંધના સ્વામિ છે તથા તેઉકાય અને વાયુકાય તીર્થંકરનામ, આહારકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક, અને ઉચ્ચગોત્ર વિના શેષ એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓના બંધના અધિકારિ છે ૨૯

હવે દેવો અને નારકીઓને આશ્રયી બંધને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

वेउव्वाहारदुग नारयसुरसुहुम विगलजाइतिग ।
बंधहि न सुरा सायवथावरएगिंदि नेरइया ॥३०॥
वैक्रियाहारकद्विक नारकसुरसूक्ष्मविकलजातित्रिकम् ।
बध्नन्ति न सुरा. सातपस्थावरैकेन्द्रिय नैरयिका ॥ ३० ॥

અર્થ—વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, નરકત્રિક દેવત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને વિકલજાતિત્રિક એ સોળ પ્રકૃતિઓને દેવો બાંધતા નથી અને આતપ સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિ સાથે ઓગણીશ પ્રકૃતિઓને નારકીઓ બાંધતા નથી

ટીકાનુ૦—વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયદ્વિક, આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક, ત્રિક શબ્દનો દરેકની સાથે યોગ હોવાથી નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ અને નરકાયુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ અને દેવાયુ એ દેવત્રિક, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ જાતિત્રિક, સઘળી મળી સોળ પ્રકૃતિઓને તથાભવસ્વભાવે સઘળા દેવો બાંધતા નથી તેથી શેષ એકસો ચાર પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારિ સમજવા તથા આતપ સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિ સાથે પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓ કુલ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓને તથાભવસ્વભાવે કોઇપણ નારકીઓ બાંધતા નથી તેથી સામાન્યતઃ તેઓ એકસો એક પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારિ[1] છે ૩૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિબંધ કહ્યો હવે સ્થિતિબંધનું કથન શરૂ કરે છે—તેમાં અગીઆર અનુયોગદ્વાર છે તે આ પ્રમાણે—૧ સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા, ૨ નિષેક પ્રરૂપણા, ૩ અબાધા કંડક પ્રરૂપણા, ૪ એકેન્દ્રિયાદિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધના પ્રમાણ સંબંધે પ્રરૂપણા, ૫ સ્થિતિસ્થાન પ્રરૂપણા ૬ સંક્લેશ સ્થાન પ્રરૂપણા, ૭ વિશુદ્ધિસ્થાન પ્રરૂપણા, ૮ અધ્યવસાય સ્થાનના પ્રમાણવિષયક પ્રરૂપણા, ૯ સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા, ૧૦ સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા, ૧૧ અને શુભાશુભત્વ પ્રરૂપણા તેમાં પહેલા સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા કહે છે સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા એટલે મૂળ અને ઉત્તર દરેક પ્રકૃતિઓની ઓછામાં ઓછી અને વધારેમાં વધારે કેટલી સ્થિતિ બંધાય તેનો વિચાર આ દ્વારમાં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાય તે કહેશે તેમાં પહેલા મૂળ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

मोहे सत्तरी कोडाकोडीओ वीस नामगोयाण ।
तीसियराण चउण्हं तेत्तीसयराइं आउस्स ॥३१॥

मोहे सप्ततिः कोटीकोटयो विंशतिर्नामगोत्रयोः ।
त्रिंशदितरेषां चतुर्णां त्रयस्त्रिंशदतराण्यायुषः ॥ ३१ ॥

અર્થ—મોહનીયકર્મની સિત્તેર કોડાકોડી, નામ અને ગોત્રની વીશ કોડાકોડી, ઇતર જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી, અને આયુની તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે

[1] આમાં વધી ક્યા ક્યા ગુણસ્થાનકે કેટલી બંધાય છે તે અને ક્યા ક્યા દેવો કે નારકીઓ કેટલી બાંધે છે તે સઘળુ બીજા ત્રીજા કર્મગ્રંથમાંથી જાણવુ અહિં તો દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યુ છે

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અહિં સ્થિતિ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—કર્મ-વરૂપે રહેનારી, અને અનુભવ યોગ્ય અહિં સ્થિતિનુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કર્મસ્વરૂપે રહેનારી સ્થિતિને આશ્રયીનેજ કહ્યુ છે એમ સમજવુ એટલે કે જે સમયે જે કોઇ કર્મ બંધાય તે સમયથી આરંભી તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઇ હોય તેના ચરમસમય પર્યંત તે કર્મ આત્મા સાથે કોઇપણ કરણ ન લાગે તો તે રૂપે ટકી શકે છે અને અબાધાકાલહીન શેષ સ્થિતિ અનુભવ યોગ્ય છે તથા જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેનો તેટલા સો વરસનો અબાધ કાળ હોય છે આજ પ્રકરણમા આગળ ઉપર કહેશે કે ' एगइया वाहसा-सया ' જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે જેમ કે—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ બંધાતિ હોવાથી તેનો સાત હજાર વરસનો [1]અબાધાકાળ છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું બાંધેલુ મોહનીય કર્મ સાત હજાર વરસ પર્યંત પોતાના ઉદયવડે જીવને કાઇપણ બાધા ઉત્પન્ન કરતુ નથી ત્યાર પછીજ બાધા ઉત્પન્ન કરે છે કારણ કે સાત હજાર વરસના જેટલા સમયો થાય તેમા આત્મા તથાસ્વભાવે દલિકની રચના કરતો નથી ત્યાર પછીના સમયથી આરંભી સાત

૧ જે સમયે જે કર્મ બંધાય તેના ભાગમા જે દલિકો આવે તેઓ ક્રમશ ભોગવાય તેટલા માટે તેની વ્યવસ્થિત રચના થાય છે જે સમયે કર્મ બંધાયુ તે સમયથી આરંભી કેટલાક સમયોમા રચના થતિ નથી પરંતુ તેની ઉપરના સમયથા થાય છે જેટલા સમયોમા રચના થતિ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે અબાધાકાળ એટલે દલિક રચના વિનાનો કાળ બંધ સમયથી આરંભી અમુક સમયમા દલરચના નહિ થવામા કારણ જીવસ્વભાવ છે અબાધાકાળના ઉપરના સમયથા આરંભી અમુક સમયે આટલા જ દલિક ફળ આપે અમુક સમયે આટલા દલિકો ફળ આપે એ પ્રમાણે સ્થિતિના ચરમ સમયપર્યંત નિશ્ચિત રચના થાય છે જે જે સમયોમા જે જે પ્રમાણે રચના થઇ હોય તે તે સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેટલા તેટલા દલિકોના ફળને ભોગવે છે તેથી જ અબાધાકાળ ગયા પછી એક સામટા દલિકો ફળ આપતા નથી, પરંતુ ગોઠવણ અનુસાર જ ફળ આપે છે જેટલા સ્થાનોમા રચના થઇ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે તેનુ પ્રમાણ આગળ ઉપર કહેશે ફળ ભોગવવા માટે થયેલી વ્યવસ્થિત દલિક રચનાને નિષેક રચના કહે છે અબાધાકાળમા દલિક નહિ ગોઠવાયેલુ હોવાથી તેટલા કાળપર્યંત વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલા કર્મના ફળને અનુભવતો નથી, તેટલો કાળ ગયા પછી અનુભવે છે અહિં જે સ્થિતિ કહી છે તે અબાધા કાળ સહિત કર્મસ્વરૂપે રહેનારી કહી છે કારણ કે અબાધાકાળમા પણ તે કર્મનો સંબંધ તો જીવ સાથે છે જ આયુવિના સાતકર્મની સ્થિતિ સાથે અબાધાકાળ જોડીને તેઓની સ્થિતિ કહી છે કારણ તે કર્મોના અબાધાકાળનુ પ્રમાણ ચોક્કસ છે આયુના અબાધાકાળનુ પ્રમાણ ચોક્કસ નહિ હોવાથી તેની સ્થિતિ સાથે અબાધા કાળ જોડયો નથી

હજાર વરસ ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલામા રચના કરે છે તેથીજ સાતહજાર વરસ પર્યંત ફળનો અનુભવ કરતો નથી, અને સાત હજાર વરસન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પર્યંત ફળ અનુભવે છે જેટલા સ્થાનકોમા દલરચના થતિ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે અને જેટલા સ્થાનકોમા દલરચના થાય છે તેને નિષેક રચના કહે છે તથા નામ અને ગોત્રકર્મની વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અબાધાકાળહીન કર્મ દલિકનો નિષેક—રચના કાળ છે તથા ઇતર જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણીય વેદનીય અને અતરાય એ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ત્રણ હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે આયુ કર્મની પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે, અને અબાધા કાળહીન નિષેક કાળ છે

આ રીતે મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી, હવે જઘન્ય કહે છે—

मोत्तुमकसाइ तणुया ठिइ वेयणीयस्स बारस मुहुत्ता ।
अट्ठट्ठ नामगोयाण सेसयाण मुहुत्ततो ॥३२॥

मुक्त्वाऽकषायिणः तनुका स्थितिः वेदनीयस्य द्वादश मुहूर्ताः ।
अष्टाष्टौ नामगोत्रयोः शेषकाणा मुहूर्तान्तः ॥ ३२ ॥

અર્થ—અકષાયિ આત્માઓની સ્થિતિ મૂકીને વેદનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત છે, નામ અને ગોત્ર કર્મની આઠ મુહૂર્ત છે, અને શેષ કર્મોની અતર્મુહૂર્ત છે

ટીકાનુ૦—જઘન્ય સ્થિતિના પ્રસગમા વેદનીયકર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે ૧ સકષાયિ આત્માઓને દશમા ગુણસ્થાનકને અન્તે ઓછામા ઓછી જે બધાય તે ૨ અને અકષાયિ આત્માઓને અગીઆરમેથી તેરમા પર્યંત બે સમય પ્રમાણ જે જઘન્યસ્થિતિ બધાય છે તે અહિં અકષાયિ આત્માઓની સ્થિતિની વિવક્ષા

૧ અહિં એમ શકા થાય કે અગીઆરમા આદિ ગુણઠાણે વેદનીયકર્મની જ્યારે બે સમય પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ બધાય ત્યારે તેની જઘન્ય સ્થિતિબધ તરીકે વિવક્ષા કેમ ન કરી ? તેના ઉત્તરમા સમજવાનુ કે કષાયરૂપ હેતુ વિના જે સ્થિતિ બધાય છે તેમા રસ નથી હોતા, અને તેથી તેનુ કઇ ફળ અનુભવમા આવતુ નથી ઓછામા ઓછા કે વધારેમા વધારે કષાય નિમિત્તથી જે કર્મ બધાય છે તેનુ જ ફળ અનુભવમા આવે છે અગીઆરમેથી ચૌદમા પર્યંત જે સુખ દુઃખનો અનુભવ આત્મા કરે છે તે કષાય નિમિત્તે બધાયેલા વેદનીયનો જ કરે છે અગીઆરમે બધાયેલી સાતાનો જો અનુભવ કરતો હોય તો હમેશા સાતાનો જ અનુભવ થાય અસાતાનો કદાપિ નહિ કારણ કે અગીઆરમા આદિમા

નથી તેથી તે સ્થિતિને છોડીને શેષ સકષાયિ આત્માઓને વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ બંધાય છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળ હીન કર્મદળનો નિષેક કાળ છે એ પ્રમાણે નામ અને ગોત્ર કર્મની આ૦ આઠ મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ છે, અન્તર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે તથા શેષ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અંતરાય અને આયુ એ પાંચે કર્મની અન્તર્મુહૂર્ત્ત જઘન્યસ્થિતિ છે, અન્તર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ, અને અબાધ કાળ હીન ભોગ્ય કાળ છે ૩૨

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ કહી હવે દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

सुक्किलसुरभीमहुराण दस उ तह सुभ चउण्ह फासाण।
अड्ढाइज्जपवुड्ढी अंबिलहालिद्दपुव्वाण ॥ ६३ ॥

शुक्लसुरभिमधुराणां दश तु तथा शुभानां चतुर्णां स्पर्शानाम्
अर्धतृतीयप्रवृद्धा आम्लहारिद्रपूर्वाणाम् ॥ ३३ ॥

અર્થ—શુકલવર્ણ સુરભિગંધ મધુરરસ અને શુભ ચાર સ્પર્શની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તથા આમ્લરસ અને હારિદ્ર વર્ણાદિમાં અઢી અઢી કોડાકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ સહિત સ્થિતિ છે

ટીકાનુ૦—શુકલવર્ણ, સુરભિગંધ, મધુરરસ, તથા મૃદુ લઘુ સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ એ ચાર શુભ સ્પર્શ એમ સાત પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમની છે, એક હજાર વરસ અબાધાકાળ છે, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે તથા આમ્લરસ અને પીતવર્ણ આદિ રસ અને વર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુક્રમે અઢી અઢી કોડાકોડી સાગરોપમ અધિક છે તે આ પ્રમાણે—આમ્લરસ અને હારિદ્ર-પીતવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાડા બાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, સાડા બારસો વરસ અબાધા છે, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે તથા કષાયરસ અને રક્તવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ છે, પંદરસો વરસ અબાધાકાળ છે, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે કટુકરસ અને નીલવર્ણની

સાતા જ બંધાય છે અને તે જે સમયે બંધાય તેના પછીના સમયે ભોગવાય છે એટલે અગીઆરમાના બીજા સમયથી સાતાનો જ ઉદય રહેવાનો અને એમતો નથી, તે ગુણસ્થાનકોમાં અસાતાનો પણ ઉદય થાય છે વળી પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી સાતા અસાતા બેનો ઉદય સાથે પણ હોઈ શકે નહિ તેથી જ કેવળ યોગનિમિત્ત બંધાયેલ સાતાની વિવક્ષા કરી નથી કેમકે તેનો ઉદય હોય કે ન હોય તે સરખુંજ છે દશમા સુધિની બંધાયેલી સાતા અસાતાના જ ફળને ઉપરના ગુણઠાણાવાળા અનુભવે છે

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાડા સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ છે, સાડા સત્તરસો વરસ અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે તિક્તરસ કૃષ્ણવર્ણ, અને ગાથામા મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી દુરભિગંધ, ગુરૂ કર્કશ રૂક્ષ અને શીત એ સ્પર્શ એ સઘળી પ્રકૃતિઓની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે ૩૩

હવે અસાતા આદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

तीस कोडाकोडी असायआवरणअतरायाण ।
मिच्छे सयरी इत्थीमणुदुगसायाण पन्नरस ॥ ३४ ॥

त्रिंशत् कोटीकोटय: असातावरणान्तरायाणाम् ।
मिथ्यात्वस्य सप्तति स्त्रीमनुजद्विकसातानां पञ्चदश ॥ ३४ ॥

અર્થ—અસાત વેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અન્તરાયની ત્રીશ કોડાકોડી, મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી, તથા સ્ત્રીવેદ મનુષ્યદ્વિક અને સાતવેદનીયની ૧૫દર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે

ટીકાનુ૦—અસાતવેદનીય, મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણ મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ પાચ જ્ઞાનાવરણીય તથા નિદ્રા પચક ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ નવ દર્શનાવરણીય, તથા દાનાતરાય લાભાતરાય ભોગાતરાય ઉપભોગાતરાય અને વીર્યાતરાય એ પાચ અતરાય કુલ વીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, ત્રણ હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે તથા મિથ્યાત્વમોહનીયની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, સાત હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેક કાળ છે તથા સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, અને સાતવેદનીય એ ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૫દર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, ૧૫દરસો વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે ૩૪

હવે સઘયણાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

सघयणे सठाणे पढमे दस उवरिमेसु दुगवुड्ढी ।
सुहमतिवामणविगले ठारस चत्ता कसायाण ॥ ३५ ॥

सहनने सस्थाने प्रथमे दश उपरितनेषु द्विकवृद्धिः ।
सूक्ष्मत्रिकवामनविकले अष्टादश चत्वारिंशत् कषायाणाम् ॥ ३५ ॥

અર્થ—પહેલા સંઘયણ અને પહેલા સંસ્થાનની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, અને ઉપર ઉપરના એક એક સંઘયણ અને એક એક સંસ્થાનમાં બબ્બે કોડાકોડીની વૃદ્ધિ કરવાની છે તથા સૂક્ષ્મત્રિક વામનસંસ્થાન અને વિકલત્રિકની અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમની, અને કષાયોની ચાળીસ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે

ટીકાનુ૦—પહેલા વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, એક હજાર વર્ષનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે, અને ઉપરના સંઘયણ અને સંસ્થાનોમાં અનુક્રમે બબ્બે કોડાકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ કરવાની છે તે આ પ્રમાણે—બીજા ઋષભનારાચસંઘયણ અને ન્યગ્રોધપરિમંડલસંસ્થાનની બાર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બારસો વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે ત્રીજા નારાચ સંઘયણ અને સાદિ સંસ્થાનની ચૌદ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ચૌદસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન ભોગ્યકાળ છે ચોથા અર્ધનારાચ સંઘયણ અને કુબ્જ સંસ્થાનની સોળ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, સોળસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન ભોગ્યકાળ છે પાંચમા કીલિકા સંઘયણ અને વામન સંસ્થાનની અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, અઢારસો વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળ હીન નિષેકકાળ છે તથા છઠ્ઠા છેવટ્ઠું સંઘયણ અને હુંડક સંસ્થાનની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળ હીન નિષેક કાળ છે તથા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, વામન સંસ્થાન અને બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ વિકલત્રિક એમ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, અઢારસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન કર્મ દલિકોનો નિષેકકાળ છે અહિં વામનને કેટલાએક ચોથુ સંસ્થાન માને છે અને તેથી તેમના મતે તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડાકોડી સાગરોપમની થાય છે અને તેટલી તેની સ્થિતિ ઇષ્ટ નથી માટે આ સંસ્થાન પાંચમુ જ છે ચોથુ નથી એ પ્રકારના વિશેષ નિર્ણય માટે પહેલીવાર સંસ્થાનોની સ્થિતિ કહેવાના પ્રસંગે કહી ગયા છતા પણ ફરી તેનું ગ્રહણ કર્યું છે તથા અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંજ્વલન એ સોળે કષાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાલીસ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, ચાર હજાર વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે ૩૫

હવે પુરુષવેદાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

पुहासरईउच्चे सुभखगतिथिराइछक्कदेवदुगे ।
दस सेसाण वीसा एवइया बाह वाससया ॥३६॥

पुवेदहास्यरत्युच्चैर्गोत्रे शुभखगतिस्थिरादिषट्कदेवद्विके ।
दश शेषाणां विंशतिः एतावन्त्यबाधा वर्षशतानि ॥३६॥

અર્થ—પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરાદિ ષટ્ક, અને દેવદ્વિકની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની વીશ કોડાકોડી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે

ટીકાનુ૦—પુરૂષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિર શુભ સૌભાગ્ય સુસ્વર આદેય અને યશકીર્તિ એ સ્થિર ષટ્ક, અને દેવગતિ તથા દેવાનુપૂર્વિ એ દેવદ્વિક એમ તેર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, એક હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે તથા જેટલી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે સિવાયની ભય, જુગુપ્સા, શોક, અરતિ, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, નરકદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિય દ્વિક, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશકીર્ત્તિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, અશુભ-વિહાયોગતિ, નિર્માણ, એકેન્દ્રિયજાતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, તૈજસ, અને કાર્મણ એમ આડત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે હવે ઉક્ત સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે કેટલો અબાધાકાળ હોય તેના પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—જે કર્મપ્રકૃતિની જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી હોય તે પ્રકૃતિનો તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે જેમકે મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ કહી છે તેથી તેનો સાત હજાર વર્ષ પ્રમાણ અબાધાકાળ છે એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવું ૩૬

હવે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

सुरनारयाउयाण अयरा तेत्तीस तिन्नि पलियाइ ।
इयराण चउसुवि पुव्वकोडितंसो अवाहाओ ॥ ३७॥

सुरनारकायुषोरतराणि त्रयस्त्रिंशत् त्रीणि पल्यानि ।
इतरयोः चतुर्ष्वपि पूर्वकोटित्र्यंश अबाधा ॥ ३७ ॥

અર્થ—દેવ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે અને

ઈતર બે આયુની ત્રણ પલ્યોપમ છે ચારે આયુનો પૂર્વ કોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે

ટીકાનુ૦—દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે માત્ર પૂર્વકોટિનો [1] ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો તથા ઈતર-તિર્યંચ અને મનુષ્ય

---

૧ અહિં પૂર્વ કોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનુ કારણ એ કે પૂર્વકોડી વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો યથાયોગ્ય રીતે પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા દેવ નારકીનુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાધી શકે છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસાથે અબાધાકાળરૂપે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનુ કહ્યુ છે જેમ બીજા સઘળા કર્મોમાથે અબાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી છે તેમ અહિં અબાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી નથી કારણ તેનો અબાધા નિશ્ચિત નથી અસખ્યવરસના આયુવાળા મનુષ્ય તિર્યચો અને દેવો તથા નારકીઓ પોતાના આયુનો છમાસ શેષ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે છે શેષ સખ્યાતવરસના પરતુ નિરૂપક્રમી આયુવાળા પોતાના આયુના બેભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા પરભવનુ આયુ બાધે છે અને સોપક્રમી આયુવાળા કુલ આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા બાધે છે, જો તે વખતે ન બાધે તો જેટલુ આયુ બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા તે વખતે જો ન બાધે તો જેટલુ બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા બાધે છે તાત્પર્ય એ કે કુલ આયુના ત્રીજે ભાગે નવમે ભાગે સત્તાવીશમા ભાગે એમ યાવત્ છેવટ અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યાર પરભવનુ આયુ બાધે છે પરભવનુ આયુ બાધ્યા પછી પોતાનુ જેટલુ શેષ આયુ રહે તેટલો અબાધાકાળ છે તથા અબાધા જઘન્ય હોય અને આયુનો બધ પણ જઘન્ય હોય છે જેમ અતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આયુ બાધે અબાધા જઘન્ય હોય અને આયુનો બધ ઉત્કૃષ્ટ હોય જેમ અતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો તેત્રીસ સાગરોપમનુ તદુળીયામચ્છના જેમ નારકીનુ આયુ બાધે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય અને આયુનો જઘન્ય બધ હોય જેમ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો પોતાના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાધે તથા ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય અને આયુનો બધ પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય જેમ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવ કે નારકાનુ આયુ બાધે આ પ્રમાણે અબાધાના વિષયમા આયુકર્મ માટે ચઉભગી છે આ પ્રમાણે અબાધા અનિશ્ચિત હોવાથી આયુ સાથે જોડી નથી તથા અન્ય કર્મો પોતાના સ્વજાતીય કર્મોના સ્થાનકોને પોતાના બધવડે પુષ્ટ કરે છે અને જો તેનો ઉદય હોય તો તેજ જાતના બધાયેલા નવા કર્મની બધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણાવડે તેનો ઉદય પણ થાય છે આયુકર્મના એમ નથી બધાતુ આયુ ભોગવાતા આયુના એક પણ સ્થાનકને પુષ્ટ કરતુ નથી, તેમ જ મનુષ્ય આયુ ભોગવતા સ્વજાતીય મનુષ્યાયુ બાધે તો બધાયેલા તે આયુને અન્ય મનુષ્ય જન્મમા જઈને જ ભોગવે છે અહિં તેના કાઈ પણ દલિકનો ઉદય કે ઉદીરણા થતિ નથી તેથી પણ આયુ સાથે અબાધાકાળ જોડયો નથી

અતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો મનુષ્ય અનુત્તરવિમાનનુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ બાધી શકે નહિ। કારણ કે અનુત્તરવિમાનનું આયુ મુનિઓને પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણઠાણે બધાય છે તે ગુણસ્થાનક લગભગ નવ વરસની ઉમર વાળાને જ પ્રાપ્ત થાય છે

આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમ છે અહિં પણ પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો અહિં ચારે આયુમા જે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ વધારે લીધો છે તે અબાધા છે તેટલા કાળમા બધ્યમાન આયુના દલિકની નિષેક રચના કરતો નથી કારણકે એ ભોગવાતુ આયુ છે ભોગવાતા આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બધ થાય છે માટેજ પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધા ઘટે છે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા પરભવનુ આયુ બાધે તેનેજ તેટલો ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ હોય છે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ એ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા છે કારણકે પૂર્વકોટિ કરતા વધારે આયુવાળા પોતાનુ છ માસ શેષ આયુ હોય ત્યારેજ પરભવનુ આયુ બાધે છે ૩૭

હવે અહિં જે ભોગવાતા આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બધ કરે એમ જે કહ્યુ તે સબધમા અન્ય કોઇ પ્રશ્ન પૂછે છે—

वोलीणेसु दोसुं भागेसुं आउयस्स जो बंधो ।
भणिओ असभवाओ न घडइ सो गइचउकेवि ॥ ३८ ॥

व्यतिक्रान्तयोर्द्वयोर्भागयोरायुषो यो बन्धः ।
भणितोऽसभवाद् न घटते स गतिचतुष्केऽपि ॥ ३८ ॥

અર્થ—ભોગવાતા આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો જે બધ કહ્યો છે તે અસભવ હોવાથી ચારે ગતિમા ઘટી શકશે નહિ

હવે અસભવ કઇ રીતે છે? તેનોજ વિચાર કરે છે—

पलियासखेज्जसे बंधंति न साहिए नरतिरिच्छा ।
छम्मासे पुण इयरा तदाउ तसो बहु होइ ॥ ३९ ॥

पल्यासख्येयाशे बध्नन्ति न साधिके नरतिर्यञ्चः ।
षण्मासे पुन इतरे तदायुस्त्र्यशः बहु भवति ॥ ३९ ॥

અર્થ—યુગલિક મનુષ્ય તિર્યંચો જ્યા સુધિ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગથી અધિક આયુ શેષ હોય ત્યા સુધિ પરભવના આયુનો બધ કરતા નથી અને ઇતર-દેવો તથા નારકીઓ છ માસથી અધિક આયુ જ્યા સુધિ શેષ હોય ત્યા સુધિ પરભવનુ આયુ બાધતા નથી કારણ કે તેઓના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે

ટીકાનુ૦—યુગલિયા મનુષ્યો અને તિર્યંચો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક પોતાનુ આયુ જ્યા સુધિ શેષ હોય ત્યા સુધિ પરભવનુ આયુ બાંધતા નથી, પરંતુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારેજ પરભવનુ આયુ બાંધે છે અહિ જેઓ યુગલિક મનુષ્ય અને તિર્યંચોને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અબાધા માને છે તેઓના મતે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાંધે એમ કહ્યુ છે તથા ઇતર-દેવો અને નારકીઓ પોતાના આયુનો જ્યા સુધિ છ માસથી અધિક ભાગ શેષ હોય ત્યા સુધિ પરભવના આયુનો બંધ કરતા નથી, પરંતુ છ માસ આયુ શેષ રહે ત્યારેજ પરભવનુ આયુ બાંધે છે કારણ કે યુગલિક મનુષ્ય તિર્યંચો અને દેવ નારકીઓને પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે તેમા યુગલિક મનુષ્ય તિર્યંચોને ત્રીજો ભાગ પલ્યોપમ પ્રમાણ, અને દેવો તથા નારકીઓને ત્રીજો ભાગ અગીઆર સાગરોપમ પ્રમાણ શેષ હોય છે આટલો મોટો ભાગ શેષ હોય ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ ઘટી શકતો નથી પરંતુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આદિ શેષ રહે ત્યારેજ બાંધે એ ઘટી શકે છે આ પ્રમાણે જ્યારે છે ત્યારે પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવાયુનો બંધ, અને પૂર્વ કોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધા એ જે કહ્યુ છે તે સઘળુ અસંગત છે ૩૯

હવે ઉત્તર કહે છે—

पुव्वाकोडी जेसि आऊ अहिकिच्च ते इम भणियं ।
भणियंपि नियअबाह आउ बंधति अमुयत्ता ॥ ४० ॥

पूर्वकोटी येषामायुरधिकृत्य तानिद भणितम् ।
भणितमपि निजाबाधामायु र्बध्नन्ति अमुञ्चत ॥ ४० ॥

અર્થ—જેઓનુ પૂર્વકોટી વરસનુ આયુ છે તેઓને આશ્રયી બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાંધે એમ કહ્યુ છે તેમજ પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ પોતાની અબાધાને નહિ છોડતા એટલે પૂર્વ કોટીનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાંધે એ જે કહ્યુ છે તે પણ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળા જીવો આશ્રયી કહ્યુ છે

ટીકાનુ૦—જે સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોનુ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ આયુ હોય અને પરભવનુ આયુ બાંધે તેઓ આશ્રયીનેજ પોતાના આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા પરભવનુ આયુ બાંધે એમ કહ્યુ છે તાત્પર્ય એ કે પોતાના આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થાય એમ જે કહ્યુ છે તે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા

જીવો આશ્રયી કહ્યુ છે તેથી વધારે જેઓનુ આયુ હોય તેઓ આશ્રયી આ નિયમ નથી તેઓ તો છ[1] માસ શેષ આયુ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે છે તથા પૂર્વ કોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પણ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળાનેજ ઘટે છે કારણકે તેઓ પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા પરભવનુ આયુ બાધી શકે છે પરભવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ બધ અને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એ ભગ પણ પૂર્વ કોટિ વરસના આયુવાળા બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાજ આયુ બાધે અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાધે એવા જીવોનેજ ઘટે છે તથા પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા સઘળા જીવો કઇ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાજ આયુ બાધે છે એવો નિયમ નથી કેટલાક ત્રીજે ભાગે, કેટલાએક ત્રીજા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના નવમા ભાગે, કેટલાએક નવમા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના સત્તાવીસમા ભાગે, યાવત્ કેટલાએક છેવટના અતર્મુહૂર્ત્તે પણ પારભવિક આયુ બાધે છે જેટલુ પોતાનુ આયુ શેષ રહે અને પારભવિક આયુ બાધે તેટલો અબાધાકાળ છે આ અબાધા ભોગવાતા આયુ સબધી સમજવાની છે પરભવાયુ સબધી નહિ તેમજ ભોગવાતુ આયુ જે સમયે પૂર્ણ થાય તેના પછીના સમયેજ પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે, વચમા એક પણ સમયનુ અતર રહેતુ નથી જીવસ્વભાવે નિષેક રચનાજ એ રીતે થાય છે ભોગવાતા આયુના એક પણ સ્થાનકમા થતિ નથી, પરતુ પછીના સમયથી આરભીનેજ થાય છે એટલે ભોગવાતુ આયુ પૂર્ણ થાય કે પછીનાજ સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે આ રીતે બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા આયુનો બધ અને પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળા આશ્રયી કહ્યુ છે માટે ઉક્ત હકીકત સગત થાય છે ૪૦

આ પ્રમાણે પરભવનુ આયુ બાધનાર પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા સજ્ઞિ પચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોને પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા કહી હવે પરભવાયુ બધક શેષ જીવોને જેટલી અબાધા હોય તે કહે છે—

---

૧ આયુમા એવી પરિભાષા છે કે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા સખ્યાત વરસના આયુવાળા અને તેથી એક સમય પણ અધિક યાવત્ પલ્યોપમ સાગરોપમાદિના આયુવાળા અસખ્ય વરસના આયુવાળા કહેવાય છે પોતાના આયુના બેભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા આયુ બાધી શકે એ હકીકત સખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી ઘટે છે અસખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી નહિ અસખ્યાત વરસના આયુવાળા તો પોતાનુ છ માસ શેષ આયુ હોય ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે છે મતાતર યુગલિયા પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે અને નારકીઓ અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે

निरुवक्कमाण छमासा इगिविगलाण भवट्ठिईतंसो ।
पलियासंखेज्जंसं जुगधम्मीण वयंतन्ने ॥ ४१ ॥

निरुपक्रमाणां षण्मासा एकविकलानां भवस्थितित्र्यंशः ।
पल्यासंख्येयांशं युगलधर्म्मिणां वदन्त्यन्ये ॥ ४१ ॥

અર્થ-નિરૂપક્રમ આયુવાળાઓને છ માસ અબાધા છે એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ અબાધા છે તથા યુગલિયાઓને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અબાધા છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે

ટીકાનુ૦—નિરૂપક્રમ—અનપવર્ત્તનીય આયુવાળા દેવો નારકીઓ અને અ

૧ આયુકર્મના પુદ્ગલોને ક્રયાયુ અને [illegible] સ્થિતિ [illegible] કાળાયુ [illegible] છે તેમાં કાળાયુના અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એવા બે ભેદ છે—વિષ શસ્ત્રાદિ બાહ્ય નિમિત્તથી અથવા રાગાદિ આંતરનિમિત્તથી જે આયુની સ્થિતિ ઘટે તે અપવર્તનીય આયુ કહેવાય છે અને તેવા નિમિત્તથી જે આયુની સ્થિતિ ન ઘટે તે અનપવર્તનીય આયુ કહેવાય છે તેનો હેતુ આયુના બંધની શિથિલતા અથવા મજબૂતાઈ છે [illegible] સમયે આયુનો શિથિલ બંધ કર્યો હોય તો તેનું અપવર્તન થાય છે અને મજબૂત બંધ કર્યો હોય તો અપવર્તન થતું નથી તેમાં અનપવર્તનીય આયુના સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ એમ બે ભેદ છે ઉપક્રમ એટલે આયુને ઘટવાના નિમિત્તો તેનો સન્નિધિ હોય અર્થાત્ વિષ-શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો મળવા છતાં જે આયુ ન ઘટે તે સોપક્રમ અનપવર્તનીય અને જેને આયુ ઘટવાના વિષશસ્ત્રાદિ નિમિત્તો પ્રાપ્ત જ ન થાય તે નિરુપક્રમ અનપવર્તનીય આયુ કહેવાય છે અપવર્તનીય આયુ તો અવશ્ય સોપક્રમ હોય છે [illegible] જ્યારે જ્યારે અપવર્તનીય આયુ હોય છે ત્યારે તેને વિષ-શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અન્ય [illegible] પણ આ પ્રમાણે સમજવું (તથા બીજા પ્રશ્ન અને ઉત્તરમાં આપેલ દૃષ્ટાન્ત અહિં પ્રસ્તુત નથી છતાં ઉપયોગી હોવાથી લીધાં છે)

પ્ર૦—જો આયુનું અપવર્તન (સ્થિતિનું ઘટવું) થાય તો તે આયુ કર્મ ભોગવ્યા સિવાય નાશ પામે, તેથી તેમાં કૃતનાશ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તથા આયુ કર્મ બાકી હોવા છતાં મરણ પામે છે, માટે અકૃત—અનિર્મિત મરણની અભ્યાગમ—પ્રાપ્તિ થવાથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે [illegible] આયુ [illegible] પ્રાપ્તિ થાય છે માટે આયુ કર્મની નિષ્ફલતા પણ સિદ્ધ થાય છે

ઉ૦—આયુ કર્મને વિષે કૃતનાશ અકૃતાભ્યાગમ અને નિષ્ફલતા એ ત્રણ ખરી રીતે લાગતા નથી [illegible] જ્યારે આત્માને વિષ-શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમ લાગે છે ત્યારે આયુ કર્મ [illegible] એક સાથે ઉદયમાં આવે છે અને જલ્દીથી ભોગવાય છે તેથી આત્મા આયુનો [illegible] ભોગવ્યા સિવાય નાશ થતો નથી [illegible] આયુ કર્મનો ક્ષય થતાં પછી જ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે માટે અકૃત (અનિર્મિત) મરણની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ [illegible] નથી તથા આયુ [illegible] જલ્દીથી ભોગવાય છે અને [illegible] આયુ ભોગવાયા પછી જ મરણ થાય છે માટે તે નિષ્ફળ પણ નથી. જેમ [illegible] ત [illegible] [illegible]

સખ્યેય વરસના આયુવાળા તિર્યંચો તથા મનુષ્યોને છ માસ પ્રમાણ અબાધા છે કારણકે તેઓ પોતાનુ છમાસ આયુ શેષ હોય ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે છે તથા એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયોને ભવસ્થિતિનો—જેનુ જેટલુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ હોય તેનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા છે કારણકે પોત પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી પરભવનુ આયુ બાધી શકે તેથી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા [1]ઘટે છે તથા યુગલિયા—અસખ્યેય વરસના આયુવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યોને પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ પરભવાયુની અબાધા છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે તેમના મતે તેઓ પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે એમ સમજવુ ૮૧

હવે તીર્થકરનામ અને આહારકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનુ પ્રમાણ કહે છે—

अतो कोडाकोडी तित्थयराहार तीए सखाओ ।
तेत्तीसपलियसख निकाइयाणं तु उक्कोसा ॥ ४२ ॥

अन्तःकोटीकोटी तीर्थकराहारकयोः तस्याः सख्यातः ।
त्रयस्त्रिंशत् पल्यासख्य निकाचितयोस्तु उत्कृष्टा ॥ ४२ ॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અત કોડાકોડી

વાસની ગાંઠને એક તરફથી મજબૂતી હોય તો તે અનુક્રમે અને ધીરે ધીરે બળે છે, પરન્તુ તેનો સંધ તોડી નાખી છૂટી કરી નાખી હોય અને પ્રચંડ પવન વાતો હોય તો તે ચારે તરફથી સળગે છે અને જલ્દીથી બળી જાય છે તેની રીતે સધસમયે શિથિલ બાધેલુ આયુષ ઉપક્રમ લાગતા સઘુ એક સાથે ઉદયમા આવે છે અને તીવ્ર ભોગવાઇને તેનો ક્ષય થાય છે તેમા ઔપપાતિક (દેવો તથા નારક), અસખ્ય વર્ષના આયુષવાળા (મનુષ્ય અને તિર્યંચો), ચરમ શરીરી (તેજ શરીર દ્વારા મોક્ષને પ્રાપ્ત થનારા) અને ઉત્તમ પુરુષો—(તીર્થંકર, ચક્રવર્તી) ને અવશ્ય અનપવર્તનીય આયુ હોય છે બાકીના જીવોને અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એ બન્ને પ્રકારનુ આયુષ હોય છે દેવો, નારકો તથા અસખ્ય વર્ષના આયુષવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો પોતાના આયુષના છ માસ બાકી રહે ત્યારે પરભવાયુષનો બધ કરે છે બાકી ના નિરુપક્રમઆયુષવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યો પોતાના આયુષનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરભવાયુષનો બધ કરે છે અને સોપક્રમ આયુષવાળા પોતાના આયુષનો ત્રીજો નવમો સત્યાવીશમો—એમ ત્રિગુણ કરતા છેવટે અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહે ત્યારે પણ પરભવનુ આયુષ બાધે છે જુઓ પડિત ભગવાનદાસભાઇએ લખેલ નવતત્વ વિવેચન પૃ૦—૯૭

1 અહિં એટલુ સમજવાનુ કે પોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે અને પરભવનુ આયુ બાધે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ઘટે પરતુ બધા ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા હોય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનુ આયુ બાધે એ કઈ નિયમ નથી કોઈ નવમે કોઈ સત્તાવીસ ઈત્યાદિ ભાગે પણ આયુ બાધે છે તેને તેટલી અબાધા સમજવી

સાગરોપમ છે અને અંતઃકોડાકોડીના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી નિકાચિત થયેલી એ બંનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુક્રમે તેત્રીસ સાગરોપમ અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે

ટીકાનુ૦—તીર્થંકરનામકર્મ અને આહારકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળ હીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનિકાચિત તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિકની કહી છે નિકાચિત એ બંને કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે—તેમા તીર્થંકરનામકર્મની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી કંઇક ન્યૂન બે પૂર્વકોડી અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ અને આહારકદ્વિકની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે તાત્પર્ય એ કે—તીર્થંકર નામ અને આહારકદ્વિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિથી આરંભી નિકાચિત કરવાનો આરંભ કરે છે જ્યારે સંપૂર્ણપણે ગાઢ નિકાચિત થાય છે ત્યારે તીર્થંકરનામની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કંઇક ન્યૂન બે પૂર્વકોડ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જે જન્મમા તીર્થંકર થવાના છે તે ભવથી ત્રીજે ભવે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો કોઇ મનુષ્ય તીર્થંકરનામકર્મને પહેલપહેલા નિકાચિત કરે, ત્યાથી તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય, ત્યાથી ચ્યવી ચોરાશી લાખ પૂરવના આયુવાળા તીર્થંકર થાય આ પ્રમાણે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો નિકાચિત કરે ત્યાથી અનુત્તર વિમાનમા ઉત્કૃષ્ટ આઉખે ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્કૃષ્ટ આઉખે તીર્થંકર થાય તો ઉપર કહી તે પ્રમાણે નિકાચિત તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંભવે છે[1] અને આહારકદ્વિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી

૧ પૂર્વકોડી વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકરનામકર્મ ગાઢ નિકાચિત બાંધી તેત્રીસ સાગરોપમના આઉખે અનુત્તર વિમાનમા ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાથી ઉત્કૃષ્ટ ચોરાશી લાખ પૂર્વના આઉખે તીર્થંકર થાય તેઓ આશ્રયી ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિ સંભવે છે પૂર્વકોટિ વરસથી ઓછા આયુવાળા બાંધે અને ઓછા આયુવાળા વૈમાનિક દેવો કે નરકમા ઉત્પન્ન થાય અને તીર્થંકરભવમા ઓછુ આયુ હોય તો ઉપરોક્ત સ્થિતિથી ઓછી પણ ગાઢ નિકાચિત થાય છે સંખ્યાત વરસના આયુવાળો મનુષ્ય ગાઢ નિકાચિત કરી શકે છે ઓછામા ઓછા કેટલા વરસના આયુવાળો કરી શકે તે જાણવામા આવ્યુ નથી મનુષ્યમાથી ઓછામા ઓછા દશ હજાર વરસના આયુવાળી પ્રથમ નારકીમા અગર પલ્યોપમ પ્રમાણ જઘન્ય આયુવાળા સૌધર્મ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તીર્થંકરભવમા ઓછામા ઓછુ બહોંતેર વરસનુ આયુ હોય છે એટલે મનુષ્ય ભવમા જેટલુ આયુ શેષ હોય અને ગાઢ નિકાચિત કરે ત્યાથી આરંભી જ્યા ઉત્પન્ન થાય ત્યા જેટલુ આયુ હોય અને તીર્થંકરના ભવમા જેટલુ આયુ હોય તેટલી તીર્થંકર નામકર્મની સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય છે એમ સમજવુ

આગળી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય છે આ રીતે બનેની સ્થિતિ અનિકાચિત અલ્પનિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિત એમ ત્રણ પ્રકારે છે બનેની[1] અનિકાચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અત કોડાકોડી સાગરોપમ, અને અલ્પનિકચિત અત કોડાકોડીનો સખ્યાતમો ભાગ છે તથા ગાઢ નિકાચિત ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેત્રીસ સાગરોપમાદિ છે

હવે અનિકચિત અવસ્થામા તીર્થંકરનામકર્મનુ અત કોડાકોડી સાગરોપમ રૂપ સ્થિતિનુ જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કહ્યુ તે આશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

अतोकोडाकोडी ठिइए वि कह न होइ ? तित्थयरे ।
सते कित्तियकाल तिरिओ अह होइ उ विरोहो ॥ ४३ ॥

अन्तःकोटीकोटीस्थितिकेऽपि कथ न भवति ? तीर्थकरे ।
सति कियत्काल तिर्यग् अथ भवति तु विरोधः ॥ ४३ ॥

અર્થ—અત કોટાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળુ તીર્થંકરનામકર્મ સત્તામા છતા પણ એટલાએક કાળપર્યંત તિર્યંચ કેમ ન થાય? જો થાય એમ કહો તો આગમ વિરોધ આવે છે

[1] અનિકાચિત એ એવી સ્થિતિ છે કે જે ત નિ ાચિત પણા પરિણામ ન પામે તો વધે ઘટે અને ા ાચિત સત્તામાથી નીકળી પણ જાય નિકાચિત ત્રીજે ભવેજ થાય છે તે પણ અત કડા ાડીનો સખ્યાતમો ભાગજ થાય છે અને ગાઢ નિકાચિત તો જે ભવમા નિકાચિત કરે છે તે ભવનુ જેટનુ આયુ શેષ હોય ત્યાથી વૈમાનિક દેવોમા ે ત્રીજી નરક સુધિ જાય ત્યા જેટનુ આયુ હોય અને ત્યાથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય ત્યા જેટના આયુએ ઉત્પન્ન થાય તેટલી થાય છે ઉપર ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ મતાન્તુ છે કારણ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ ાટિ વરસના આયુવાળા મનુષ્યજ જિનનામ બાધે છે ત્યાથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય અને ત્યાથી ચ્યવી ચોરાશિલાખ પૂરવના આયુવાળા તીર્થંકર થાય તીર્થંકરનુ ઉત્કૃષ્ટ તેટલુજ આયુ હોય છે એટલે કઈક ન્યૂન બે પૂર્વકોટિ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ ગાઢ નિકાચિતનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ થાય છે અલ્પનિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિતમા એ તફાવત છે અલ્પનિ ાચિત કરણસાધ્ય અને ગાઢ નિકાચિત કરણ અસાધ્ય છે અલ્પનિકાચિત સ્થિતિની અપવર્તના થઈ ઓછી થાય અને ગાઢ નિકાચિત જેટલી સ્થિતિ થઈ હશે તેટલી સઘળી ભોગવાશે જો કે સ્પષ્ટ તો જે ભવમા તીર્થંકર થવાના છે તે ભવમા જેટનુ આયુ બાકી હોય અને કેવળજ્ઞાન થાય તેટલી જ અનુભવે શેષ સઘળી સ્થિતિને પ્રદેશોદયે અનુભવે છે પ્રદેશોદયે અનુભવાતિ પ્રકૃતિનુ ફળ બીજા જીવોની અપેક્ષાએ માનમહત્વ પૂજા સત્કાર વધારે હોય છે અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યાદિ ફળ તો રસોદય થાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે ગમે તેવી તીવ્ર સત્તાવાળી પ્રકૃતિ પણ જ્યા સુધિ સ્વસ્વરૂપે નથી અનુભવાતિ ત્યા સુધિ તે યથાર્થરૂપે કાર્યકરતિ નથી જ્યારે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય છે ત્યારે સપૂર્ણપણે પોતાની શક્તિનો અનુભવ કરાવે છે આહારકદ્વિકની પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ગાઢ નિકાચિત થાય છે તેની સ્થિતિ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે એ કઈ નિયમ નથી

ટીકાનુ૦—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—અંતકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ જ્યારે સત્તામાં હોય ત્યારે તેટલા કાળપર્યંત શું તે તિર્યંચ ન થાય? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે ન થાય, તો એમ પણ હોઈ શકે નહિ, કારણકે ત્રસકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ બે હજાર સાગરોપમ કહી છે, ત્યાર પછી જીવ મોક્ષે ન જાય તો અવશ્ય સ્થાવર થાય છે માટે તિર્યંચમાં ગયા વિના તેટલી સ્થિતિ પૂર્ણ થઈ શકે નહિ જો કદચ તિર્યંચમાં જાય એમ કહેવામાં આવે તો આગમ વિરોધ આવે કારણકે તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળા તિર્યંચગતિમાં ન જાય એમ આગમ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે

હવે ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે—

जमिह निकाइयतित्थ तिरियभवे त निसेहिय सत ।
इयरमि नत्थि दोसो उवट्टणवट्टणासज्झे ॥ ४४ ॥

यदिह निकाचिततीर्थं तिर्यग्भवे तत् निषिद्ध सत् ।
इतरस्मिन् नास्ति दोष उद्वर्त्तनापवर्त्तनासाध्ये ॥ ४४ ॥

અર્થ—અહિં જે નિકાચિત તીર્થંકર નામકર્મ છે, તેની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં નિષેધી છે ઇતર ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તના સાધ્ય અનિકાચિત જિનનામની સત્તા હોવામાં કોઈ દોષ નથી

ટીકાનુ૦—જિન પ્રવચનમાં જે તીર્થંકરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કર્યું છે એટલે અવશ્ય ભોગવાય એ રીતે વ્યવસ્થિત કર્યું છે તેની સ્વરૂપસત્તા તિર્યંચ ભવમાં નિષેધી છે પરંતુ જેની ઉદ્વર્ત્તના અને અપવર્ત્તના થઈ શકે તે અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં નિષેધી નથી અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં હોય તેથી કોઈપણ દોષ નથી આ હકીકત સૂત્રકારે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલી નથી વિશેષણવતિનામના ગ્રંથમાં પણ તેજ પ્રકારનું કથન છે તે ગ્રંથ આ પ્રમાણે—'तिरिएसु नत्थि तित्थयरनाम सत्तति देसिय समए। कह य तिरिओ न होही अयरोवमकोडिकोडीए ॥ १॥ तपि सुनिकाइयस्सेव तइयभवभाविणो विणिद्दिट्ठ। अणिकाइयम्मि वच्चइ सव्वगईओवि न विरोहो ॥ २॥ તે બંને ગાથાનો અર્થ ટીકાકાર પોતેજ લખે છે, તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં નથી એમ જિન પ્રવચનમાં કહ્યું છે, પરંતુ તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે તેટલી સ્થિતિમાં તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો તિર્યંચ કેમ ન થાય? તેટલી સ્થિતિમાં તિર્યંચ અવશ્ય થાયજ કારણકે તિર્યંચભવમાં ભ્રમણ કર્યા વિના તેટલી સ્થિતિની પૂર્ણતા થવિજ અશક્ય છે હવે તેનો ઉત્તર આપે છે—તીર્થંકરનામક

ર્મની સત્તા તિર્યંચમા નથી દેતિ તેમ...
થનાર [1]સુનિકાચિત જિનનામકર્મ...
કહ્યુ નથી તેથી અનિકાચિત જિનનામકર્મની...
જાય એમા કોઇપણ પ્રકારનો વિરોધ નથી.

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનુ પ્રમાણ...
કહે છે તેમા મૂળકર્મની જઘન્ય સ્થિતિનુ...
પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનુ પ્રમાણ...
વિશેષ કહે છે—

पुव्वकोडीपरओ इगिविगलो ...
अतोकोडाकोडीए आरउ ...

पूर्वकोटीपरत: एकविकलो ...
अन्त कोटीकोट्या आ...

અર્થ—પૂર્વકોડીથી અધિક ...
નથી અને અત કોડાકોડી સાગરોપમ...
સ જ્ઞિ બાધતા નથી

ટીકાનુ૦—અહિ ચોરાશી લાખને ...
છપ્પન્ન હજાર ક્રોડ થાય તેટલા વર્ષ...
કે—' એક પૂર્વનુ પ્રમાણ સિત્તેર ...
છે ' તેવા એક ક્રોડ પૂર્વથી અધિક...
બાધતા નથી એકેન્દ્રિયો અને વિકલે...
પૂર્વ વર્ષનુજ બાધે છે તથા અત...
અર્થને સૂચવતો હોવાથી આયુ વર્જિત...
રોપમથી હીન હીન બાધતો નથી, ...
રોપમ પ્રમાણ સ્થિતિજ બાધે છે. ...
ન્દ્રિયો પૂર્વકોડીથી અધિક પણ ...
અત કોડાકોડી સાગરોપમથી ન્યૂન ...

...ગો
...તરાય
...
...ર પ્રકૃતિ
...ઘન્યસ્થિતિ
...અબાધાકાળ
...ઉચ્ચગોત્રની
...અબાધાકાળહીન
...હૂર્ત અબાધાકાળ
...આહારક અ ગોપાગ
...બાળ કર્મપ્રકૃતિઓની
...તર્મુહૂર્ત અબાધાકાળ,
...મા આહારકદ્વિકની જ
...છે છતા અહિ જે
...મ સમજવુ ૪૭

...ाण ।
...॥४८॥

[1] તીર્થંકરનામકર્મની અપ્રતિક્રિ...
સત્તા ત્રીજે ભવે થાય છે ત ...
જે કે ઉપરની ગાથામા સુનિકા...
ત્રીજે ભવે થાય ત્યાથી નરક...
રહે નહિ માત્ર ઘણા ભવ...
થયેલું હોતુ નથી તેની સત્તા...

આ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ કહ્યો હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

सुरनारयाउयाण दसवाससहस्स लघु सतित्थाण ।
इयरे अतमुहुत्त अतमुहुत्त अबाहाओ ॥ ४६ ॥

सुरनारकायुषो• दशवर्षसहस्राणि लघु सतीर्थयो• ।
इतरयोरन्तर्मुहूर्त्तमन्तर्मुहूर्त्तमबाधा ४६ ॥

અર્થ—તીર્થંકર નામકર્મ સહિત દેવ અને નારકાયુની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે અને ઇતર બે આયુની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અને અંતર્મુહૂર્ત્તનો અબાધાકાળ છે

ટીકાનુ૦—દેવાયુ નરકાયુ અને તીર્થંકર નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે તથા ઇતર મનુષ્યાયુ અને તીર્યંચાયુની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે એક ક્ષુલ્લક ભવનું પ્રમાણ બસો છપ્પન્ન આવલિકા થાય છે તથા એક મુહૂર્ત્ત એટલે બે ઘડી પ્રમાણકાળમાં હૃષ્ટપુષ્ટ અને યુવાન પુરૂષના સાડત્રીસસો તહોતેર શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલા કાળમાં કંઇક અધિક સત્તર ભવ થાય છે અને એક મુહૂર્ત્તમાં પાસઠ હજાર પાંચસો અને છત્રીસ ક્ષુલ્લકભવ–નાનામાં નાના ભવો થાય છે તથા ચારે આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મની અબાધા અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે એટલે કે અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ અબાધાકાળમાં દલરચના કરતો નથી ત્યાર પછીના સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી કરે છે અહિં સૂત્રકારે તીર્થંકર નામની [1]દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ કોઇ આચાર્યના મતે કહી છે એમ ન હોય તો કર્મપ્રકૃતિ આદિ ગ્રન્થોમાં તો તીર્થંકરનામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે માત્ર ઉત્કૃષ્ટ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી સંખ્યાત ગુણહીન[2] સમજવિ કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'આહારકદ્વિક

૧ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પહેલી નરકમાં દશ હજાર વરસના આઉખે જનાર ... અપેક્ષાએ છે અહિં પણ પહેલા ... મનુષ્યના ભવનું આયુ અધિક લેવું

૨ સંખ્યાત ગુણહીન એટલે સંખ્યાતમો ભાગ સમજવો ત્યાં દ્વિગુણ ત્રિગુણ ઇત્યાદિ કહે ત્યાં સમાન ... આદિ ... તેની સાથે હીન શબ્દ જોડે ત્યારે તેટલામો ભાગ લેવો જેમ દ્વિગુણહીન એટલે બે ભાગ કરી એક ભાગ લેવો ત્રિગુણહીન એટલે ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ લેવો એમ સંખ્યાત ગુણહીન એટલે સંખ્યાતા ભાગ કરી એક ભાગ લેવો એ પ્રમાણે અસંખ્યાત ગુણ હીન એટલે અસંખ્યાતમો ભાગ અને અનંતગુણહીન એટલે અનંતમો ભાગ સમજવો

અને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, અને તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યાત ગુણહીન છે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ અંતઃકોડાકોડી પ્રમાણજ છે' શતકચૂર્ણિમાં પણ કહ્યુ છે—'આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકર નામકર્મનો જઘન્યસ્થિતિ બંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે માત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યેયગુણ હીન છે'

પુરૂષવેદાદિની જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે—

पुवेए अट्ठवासा अट्ठमुहुत्ता जसुच्चगोयाण ।
साए वारस हारगविग्घावरणाण किंचूण ॥ ४७ ॥

पुवेदेऽष्टौ वर्षाण्यष्टौ मुहूर्त्ता यशउच्चैर्गोत्रयो' ।
साते द्वादश आहारकविघ्नावरणाना किंचिदूनम् ॥ ४७ ॥

અર્થ—પુરૂષવેદની જઘન્યસ્થિતિ આઠ વરસની, યશકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ મુહૂર્ત્તની, સાતાવેદનીયની બાર મુહૂર્ત્તની, આહારકદ્વિક અંતરાય જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયની કંઇક ન્યૂન મુહૂર્ત્તની જઘન્યસ્થિતિ છે

ટીકાનુ૦—આ અષ્ટ વર્ષાદિ જઘન્ય સ્થિતિ જે જે ગુણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ત્યાં ક્ષપક શ્રેણિમાં બંધાય છે એજ જઘન્યસ્થિતિ કહે છે-પુરૂષવેદની જઘન્યસ્થિતિ આઠ વરસ પ્રમાણ છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે યશકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ મુહૂર્ત્તની જઘન્યસ્થિતિ, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે સાતાવેદનીયની બાર મુહૂર્ત્ત જઘન્યસ્થિતિ, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે તથા આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ અંતરાય પાંચ જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર કુલ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કંઇકન્યૂન મુહૂર્ત્ત એટલે અંતર્મુહૂર્ત્તની છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે કર્મપ્રકૃતિઆદિમાં આહારકદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પહેલા કહી છે છતાં અહિં જે અંતર્મુહૂર્ત્તની કહી તે અન્ય આચાર્યના મતે કહી છે એમ સમજવુ ૪૭

હવે સંજ્વલન ક્રોધાદિની જઘન્યસ્થિતિ કહે છે—

दोमास एग अद्ध अंतमुहुत्त च कोहपुव्वाण ।
सेसाणुक्कोसाओ मिच्छत्तठिईए ज लद्धं ॥ ४८ ॥

द्वौ मासौ एकोर्द्ध अन्तर्मुहूर्त्तं च क्रोधपूर्वाणाम् ।
शेषाणामुत्कृष्टात् मिथ्यात्वस्थित्या यल्लब्धम् ॥ ४८ ॥

અર્થ—સજ્વલનક્રોધાદિચારની અનુક્રમે બે માસ, એક માસ, અર્દ્ધ માસ, અને અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણુ છે શેષ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેટલી છે

ટીકાનુ૦—સજ્વલન ક્રોધમાન માયા અને લોભની અનુક્રમે બે માસ એક માસ અર્ધ માસ અને અતર્મુહૂર્ત્તની જઘન્ય સ્થિતિ છે તાત્પર્ય એ કે નવમા ગુણુસ્થાનક જ્યા તેઓનો બધવિચ્છેદ થાય છે ત્યા બધવિચ્છેદ સમયે ક્ષપક શ્રેણિમા સજ્વલન ક્રોધની બે માસ, સજ્વલન માનની એક માસ, સજ્વલન માયાની અર્દ્ધ માસ, અને સજ્વલન લોભની અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણુ જઘન્યસ્થિતિ બધાય છે દરેકમા અતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે તથા શેષ—જેટની કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તે જઘન્ય સ્થિતિ છે એજ જઘન્ય સ્થિતિ બતાવે છે—નિદ્રાપચક અને અસાતવેદનીય એ દરેક પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી પ્રમાણુ સ્થિતિ વડે ભાગાકારની રીત પ્રમાણે ભાગવિ એ રીતે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે ઉડાડી નાખવિ એટલે નીચે જેટલા મીડા ઉડાડવાના હોય તેટલાજ ઉપર ઉડાડવા તાત્પર્ય એ કે નીચે જેટલાએ ભાગવાના હોય તેટલીજ સખ્યાવડે ઉપર ભાગી છેદ ઉડાડવો અહિ એ પ્રમાણે છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણુ ભાગ આવે કારણુકે અહિ ઉપર ત્રીશ કોડાકોડી છે નીચે સિત્તેર કોડાકોડી છે તે બને સખ્યાને એક એક કોડાકોડીએ ભાગી છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણુ ભાગ આવે છે સાતીયા ત્રણુ ભાગ એટલે એક સાગરોપમના સાત ભાગ કરીએ તેવા ત્રણુ ભાગ તેટલી નિદ્રા પચક અને અસાત વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની સાતીયા સાત ભાગ એટલે પૂર્ણ એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે સજ્વલન સિવાય બાર કષાયની સાતિયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે તથા સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલજાતિત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપ પ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા નીચેના જેટલાજ મીડા ઉપર ઉડાડતા ઉપર અઢાર અને નીચે સિત્તેર રહે અહિ બે એ છેદ ઉડશે તેથી ઉપર અને નીચેની એમ બને સખ્યાને બે વડે ભાગતા ઉપર નવ અને નીચે પાત્રીસ રહે એટલે પાત્રીસીયા નવ ભાગની સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે તથા સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ પદર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા નીચેના જેટલીજ શૂન્યને ઉપરની સખ્યામાથી ઉડાડી પાચ વડે અપવર્ત્તના કરવિ એટલે ઉપરની અને નીચની બને સખ્યાને પાચવડે ભાગી

છેદ ઉડાડવો—પાચવડે ભાગી સંખ્યા નાની કરવી એટલે સાગરોપમના ચૌદિયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી સ્રીવેદ અને મનુષ્યદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ છે તથા હાસ્યગતિ, યશ કીર્ત્તિવર્જીને સ્થિરાદિ પાચ, શુભવિહાયોગતિ, સુરભિગધ, શુકલ વર્ણ, મધુરરસ, મૃદુ લઘુ સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ, આદ્યસસ્થાન, આદ્યસઘયણ, એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા ઉપરની અને નીચેની બંને સખ્યાની સર ખીજ શૂન્યને દૂર કરતા સાગરોપમનો સાતીયો એક ભાગ આવે તેટલી હાસ્યઆદિ સત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે તથા બીજા સઘયણ અને બીજા સસ્થાનની બાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા નીચેના જેટલીજ શૂન્યને ઉપરથી દૂર કરતા અને પછી ઉપરની અને નીચેની બને સખ્યાને બેવડે છેદ ઉડાડતા પાત્રીસીયા છ ભાગ રહે તેટલી બીજા સઘયણ અને બીજા સસ્થાનની જઘન્ય સ્થિતિ છે તથા ત્રીજા સઘયણ અને ત્રીજા સસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ ચૌદ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરી ઉપલી નીચલી બને સખ્યાને ચૌદે ભાગતા સાગરોપમનો પાચીયો એક ભાગ આવે તેટલી તે બનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે તથા ચોથા સઘયણ અને ચોથા સસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરી બેએ છેદ ઉડડતા સાગરોપમના પાત્રીશીયા આઠ ભાગ આવે તેટલી તે બનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે તથા પાચમા સઘયણ અને પાચમા સસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા અને બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના પાત્રીસીયા નવ ભાગ આવે તેટલી તે બનેની જઘન્યસ્થિતિ છે તથા ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અગુરુલઘુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુસ્વર, અનાદેય, અયશ કીર્ત્તિ, તિર્યગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, હારિદ્ર લોહિત નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ, દુરભિગધ, કષાય, આમ્લ, કટુક અને તિક્તરસ, ગુરૂ કર્કશ રૂક્ષ અને શીતસ્પર્શ, એકેન્દ્રિયજાતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, નિર્માણ, આતપ, ઉદ્યોત, અપ્રશન્તવિહાયોગતિ, હુંડક સસ્થાન, છેવટ્ઠુ સઘયણ, તૈજસ, કાર્મણ, નીચગોત્ર, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, નપુસકવેદ અને સ્થાવર એ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ આવે તેટલી એ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે અહિં જો કે હારિદ્ર અને રક્તવર્ણાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ સાડાબાર કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા સાગરોપમના

કંઈક અધિક પંચોતેરીસીયા છ ભાગ આદિ જઘન્ય સ્થિતિ આવે તો પણ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં વર્ણાદિ દરેક ભેદોનો સાગરોપમના સાતીયા બે બે ભાગ પ્રમાણજ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહ્યો છે માટે અહિં પણ હરિદ્રાદિ વર્ણાદિનો તેટલોજ સ્થિતિબંધ કહ્યો છે આ પ્રમાણે નિદ્રાપંચકથી આરંભીને સઘળી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ આ ગ્રંથકાર મહારાજે મતાંતરને આશ્રયીને કહેલું હોય એમ સમજાય છે કારણ કે કર્મપ્રકૃતિઆદિમાં બીજી રીતે સ્થિતિબંધના પ્રમાણનું કથન[1] છે કઇ રીતે કથન છે? તે કહે છે— કર્મપ્રકૃતિમાં નિદ્રાદિની જ

---

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર જે રીતે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ માને છે તે સ્પષ્ટ છે તેઓ કહે છે કે—જે પ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે એકેન્દ્રિય તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે તેમાં ઓછો કરેલો પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા એકેન્દ્રિયઆશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તથા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને અનુક્રમે પચીસ પચાસ સો, અને હજાર ગુણો કરતા જે આવે તે બેઇન્દ્રિયાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તેમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે બેઇન્દ્રિયાદિ આશ્રયી જઘન્ય સ્થિતિ છે

વૈક્રિયષટ્કની પોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેને હજારગુણો કરી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે તેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે અને ઓછો કરેલો ઉમેરતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે હજારગુણો કરવાનું કારણ વૈક્રિયષટ્કના બંધાધિકારી અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો છે અને તેઓ એકેન્દ્રિયોથી હજારગુણો બંધ કરે છે જો કે અસંજ્ઞિઓ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્વબંધયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે તથાપિ વૈક્રિયષટ્કમાટે દરેક સ્થળે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા જણાવ્યું છે વૈક્રિયષટ્કની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવચ્ચે પંચસંગ્રહ કે કર્મપ્રકૃતિમાં મતભેદ નથી માત્ર શતકમાં ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્ય પલ્યોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહ્યો છે

પંચસંગ્રહકાર નિદ્રા આદિ પંચાશી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ આ પ્રમાણે કહે છે—નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની પોતાની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેટલી તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે જો કે શુક્લવર્ણાદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી આદિ છે અને તેથી તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા સાતીયો એક ભાગ આદિ આવે છે છતા જઘન્ય સ્થિતિના વિચારમાં તો વર્ણાદિ વીશેની સાતીયા બેભાગ જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે દાખલા તરીકે નિદ્રાની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા અને છેદ ઉડાડતા સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જઘન્ય સ્થિતિ છે એકેન્દ્રિયો તેટલી બાંધે છે તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતીયા ત્રણ ભાગ તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે એકેન્દ્રિયો તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે તથા સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ પચાસ સો અને હજારગુણી કરતા જે આવે

તેટલી અનુક્રમે બેઇન્દ્રિયાદિ જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે અને એકેન્દ્રિયની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતિયા ત્રણ ભાગ આદિ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને પચીસ પચાસ સો અને હજાર ગુણી કરતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ નિદ્રાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે પાંચમા કર્મગ્રંથ ગા૦ ૩૬ ની ટીકામા કહ્યુ છે કે—પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેનો પાઠ આ—अयमेव जघन्यस्थितिबन्धः पल्योपमासंख्येयभागमात्राधिक उत्कृष्टो भवतीति' આ વ્યાખ્યાન પંચસંગ્રહના અભિપ્રાયે સમજવુ એ પ્રમાણે ત્યા કહ્યુ છે આ સંબંધમા ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પણ કર્મપ્રકૃતિ પાના ૭૭ મા આ પ્રમાણે લખે છે—'पञ्चसंग्रहे तु वर्गोत्कृष्टस्थितिर्विभजनीय तया नाभिमता किं तु समाणुक्कोसाओ मिच्छत्तठिइए जं लद्धं' इति प्रथम स्वस्वोत्कृष्टस्थितिर्मिथ्यात्वस्थित्या भागे हृते यल्लभ्यते तदेव जघन्यस्थितिपरिमाणमुक्तम् । तत्र निद्रापञ्चकस्यासातवेदनीयस्य च प्रत्येकमुत्कृष्टा स्थितिस्त्रिंशत् सागरोपमकोटाकोटीरिति, तस्या मिथ्यात्वोत्कृष्टस्थित्या भागे ह्रियमाणे शून्यं शून्येन पातयेदिति वचनात् लभ्यन्ते सागरोपमस्य सप्तभागाः त्रयो निद्रापञ्चकासातवेदनीययोर्जघन्या स्थिति । ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહમા વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભાગવાનુ માન્યુ નથી પરંતુ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તેજ જઘન્ય સ્થિતિનુ પ્રમાણ કહ્યુ છે તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જઘન્ય સ્થિતિ છે અહિં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનુ કહ્યુ નથી પરંતુ ઉક્ત જઘન્યમા પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધારતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ છે એમ કહ્યુ છે આગળ બેઇન્દ્રિયાદિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અવસરે તે સ્પષ્ટ થાય છે ત્યા બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવતા જણાવે છે કે—पञ्चसंग्रहे तु या जघन्यस्थितिरेकेन्द्रियाणां सा पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकीकृता पञ्चविंशत्यादिना च गुणिता द्वीन्द्रियादिनामुत्कृष्टा यथास्थितैव चैकेन्द्रियजघन्यस्थितिः पञ्चविंशत्यादिना गुणिता द्वीन्द्रियादीना जघन्युक्तमस्ति तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહમા સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ એકેન્દ્રિયની જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમા પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તે બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, અને એકેન્દ્રિયની જેટલી જઘન્ય છે તેનેજ પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય સ્થિતિ છે તત્ત્વ તો કેવળી મહારાજ જાણે જીવાભિગમ સૂત્રમા પણ ચોસઠમા પાને બીજી બાજુમા આ સંબંધે આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—पञ्चसंग्रहमतेनापीदमेव जघन्यस्थितिपरिमाणं केवलं पल्योपमासंख्येयभागहीनं (न) वक्तव्यं तन्मते समाणुक्कोसाओ मिच्छत्तठिइए जं लद्धं' इत्येतावन्मात्रस्यैव जघन्यस्थितिपरिमाणस्य करणस्य विधानात्' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહના મતે આજ જઘન્ય સ્થિતિનુ પ્રમાણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે હીન ન કહેવુ કારણ કે તેઓના મતે 'શેષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે જઘન્ય સ્થિતિ છે' જઘન્ય સ્થિતિ લાવવાનુ આજ ગણિત ત્યા વિદ્યમાન છે માટે આ પ્રમાણે વિચારતા નિદ્રાઆદિના પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તે જઘન્ય છે અને તેટલા જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે

છે તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કરતાં ઉત્કૃષ્ટ થાય છે, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ બાંધે છે એકેન્દ્રિયની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને પચીસ આદિએ ગુણતાં બેઇન્દ્રિયાદિની અનુક્રમે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે આપ્રમાણે પંચસંગ્રહકારનો અભિપ્રાય જણાય છે જીવાભિગમ સૂત્રમાં જઘન્ય સ્થિતિ આ પ્રમાણે કહી છે—નિદ્રા આદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન તેઓની જઘન્યસ્થિતિ છે અને ઓછી કરેલી ઉમેરતાં જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રેવીસમા પદમાં ૪૭૬ મા પાને પણ તેટલીજ કહી છે અહિં વર્ણાદિ દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિની તેમજ વૈક્રિયષટ્કમાની દરેક પ્રકૃતિની પણ પોતાની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને મિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગવાનું કહ્યું છે પહેલા જેમ વર્ણાદિ દરેકની સાતીયા બે ભાગ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેમ અહિં નહિ આવે પરંતુ સાતીયો એક ભાગ સવા ભાગ વિગેરે આવશે દેવગતિની પણ સાતીયા એક ભાગને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતાં જે રહે તે જઘન્યસ્થિતિ આવશે તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને પચીસ પચાસ સો અને હજાર ગુણી કરતાં જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને તેમાથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિ છે કર્મગ્રંથમાં બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી જઘન્યસ્થિતિ પલ્યોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહી છે અહિં અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કહ્યો છે આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધને અંગે ત્રણ મતો છે આ મતભેદ નિદ્રા આદિ પંચાસી પ્રકૃતિઓને અંગે કહ્યો તે બરાબર છે પરંતુ એકેન્દ્રિયો ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે તો પંચાસી સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓ માટે શું સમજવું ? એ શંકા અહિં થાય છે ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે—ચાર આયુ વૈક્રિયષટ્ક, આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામ સિવાય બાવીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતાં જે આવે તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચ્ચીસ આદિએ ગુણી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતાં જે રહે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે આ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિકારને મતે સમજવું

પંચસંગ્રહકારને મતે પ્રકૃતિઓના પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તે એકેન્દ્રિયોની જઘન્ય અને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતાં જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે એકેન્દ્રિયની જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણી જે આવે તે અનુક્રમે બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે

પ્રજ્ઞાપના અને જીવાભિગમ સૂત્રના અભિપ્રાયે બાવીસ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગી જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતાં જે રહે તેટલી એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતાં જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે

ઘન્ય સ્થિતિના પ્રમાણના પ્રતિપાદન માટે જે ગાથા કહી છે તે આ—वग्गुक्कोसठिईण मिच्छत्तुक्कोसगेण ज लद्ध । सेसाण तु जहन्नो पल्लासखेज्जगेणूगो ॥ १ ॥

એ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જે કર્મપ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેમાથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબધ છે તેમા વર્ગ એટલે સ્વજાતીય કર્મપ્રકૃતિઓનો સમુહ જેમ જ્ઞાનાવરણની પાચ પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે જ્ઞાનાવરણીયવર્ગ દર્શનાવરણીયની નવ પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે દર્શનાવરણવર્ગ વેદનીયની બે પ્રકૃતિનો સમુહ તે વેદનીયવર્ગ દર્શનમોહનીય પ્રકૃતિનો સમુદાય તે દર્શનમોહનીયવર્ગ નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિઓનો સમુદાય તે નોકષાયમોહનીયવર્ગ નામકર્મની દરેક પ્રકૃતિઓનો જે સમુદાય તે નામકર્મવર્ગ ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે ગોત્રકર્મવર્ગ અને અતરાયકર્મની પાચે પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે અતરાયવર્ગ અહિં માત્ર મોહનીયમા ત્રણ વર્ગ છે બાકી દરેક કર્મનો એક એક જ વર્ગ છે એ વર્ગોની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડીવડે ભાગતા જે આવે તેમાથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબધ સમજવો તે આ પ્રમાણે—દર્શનાવરણીયકર્મની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તે પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગેન્યૂન નિદ્રાપચક અને અસાતવેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે સજ્વલન સિવાય બાર કષાયની પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે પુરુષવેદ વર્જીત આઠનોકષાય, તથા વૈક્રિયષટ્ક આહારકદ્વિક તીર્થંકરનામ અને યશકીર્ત્તિ સિવાય નામકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓ અને નીચગોત્રની પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે જીવાભિગમાદિમા તો આ ગ્રથકાર મહારાજે જે રીતે જઘન્ય સ્થિતિનુ પ્રમાણ કહ્યુ છે, તેજ પ્રમાણ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન કહ્યુ છે ત્યા સ્ત્રીવેદની જઘન્ય સ્થિતિને આશ્રયી આ સૂત્ર

ચાર આયુ આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધના અંગે કંઈ મતભેદ નથી

વૈક્રિયષટ્કની સ્થિતિ સબધે પચસગ્રહ અને કર્મપ્રકૃતિમા કંઈ મતભેદ નથી પરતુ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા દેવદ્વિકની ૨૦૭ સ્થિતિને હજારેગુણા પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તત્ત્વ કેવલિ મહારાજ જાણે.

કહ્યું છે—'इत्थिवेदस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं बंधठिई पन्नत्ता ? गोयमा ? जहन्नेण सागरोवमस्स दिवड्ढो सत्तभागो पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणऊणो' હે પ્રભો ? સ્ત્રીવેદ મોહનીયની બંધ સ્થિતિ કેટલા કાળ પ્રમાણ કહી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાગરોપમનો સાતીયો દોઢ ભાગ કહી છે ૪૮

અહિં વૈક્રિયષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિ ઉક્ત પ્રકારે ઘટતી નથી તેથી તેની સ્થિતિને પૃથક્ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે

वेउव्विछक्कि तं सहसताडियं जं असन्निणो तेसिं ।
पलियासंखंसूणं ठिई अबाहूणियनिसेगो ॥ ४९ ॥

वैक्रियषट्के तत् सहस्रताडितं यत् असंज्ञिनस्तासाम् ।
पल्यासंख्यांशेनोना स्थितिः अबाधोना च निषेकः ॥ ४९ ॥

અર્થ—વૈક્રિયષટ્કની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેને હજાર ગુણવા જે આવે તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન વૈક્રિયષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિ છે કારણ કે તેના બંધક અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો છે અબાધા કાળ ન્યૂન નિષેક કાળ છે

ટીકાનુ૦—દેવદ્વિક વૈક્રિયદ્વિક અને નરકદ્વિક એ વૈક્રિય ષટ્કની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ આવે તેને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તે પૂર્વોક્ત વૈક્રિય ષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિ છે અહિં વૈક્રિયદ્વિક અને નરકદ્વિકની તો વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે એટલે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા સાતીયા બે ભાગ આવે, પરંતુ દેવદ્વિકની તો દશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા સાતીયો એક ભાગ આવે તેના સંબંધમાં કહે છે કે—જો કે દેવદ્વિકની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ છે તો પણ તેની જઘન્યસ્થિતિનું પરિમાણ લાવવા માટે વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિની વિવક્ષા કરી છે કારણ કે અનિષ્ટ અર્થમાં શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ હોતિ નથી એવું પૂર્વના મહાપુરૂષોનું વચન છે એટલે સાતીયા બે ભાગને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલીજ દેવદ્વિકની પણ જઘન્ય સ્થિતિ છે માટેજ અહિં વૈક્રિય આદિ છએ પ્રકૃતિ માટે વીશ કોડાકોડીને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગવાનું કહ્યું છે શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'દેવગતિ નરકગતિ વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય અંગોપાંગ દેવાનુપૂર્વિ અને નરકાનુપૂર્વિનો હજારે ગુણાયેલ સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન જઘન્યસ્થિતિબંધ છે' અહિં એમ શંકા થાય કે વૈ

ક્રિયષટ્કનુ જઘન્ય સ્થિતિબંધનુ પરિમાણ આટલુ શા માટે? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—વૈક્રિયષટ્કરૂપ છ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોજ કરે છે અને તેઓ તે પ્રકૃતિઓની તેટલી જ સ્થિતિ બાંધે છે, ન્યૂન બાંધતા નથી કોઇપણ કર્મપ્રકૃતિઓનો અમુક પ્રમાણ વાળો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ત્યારેજ ઘટી શકે કે કોઇપણ જીવ તેટલી સ્થિતિનો બંધક હોય અમુક કર્મપ્રકૃતિનો અમુક પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહે, અને તેને કોઇ બાંધનાર ન હોય તો તે સ્થિતિબંધ તરીકેજ ઘટી શકે નહિ અહિં વૈક્રિયષટ્કના સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિના બંધક તો કોઇ જીવો નથી, પરંતુ તેને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો બાંધે છે, માટે હજારે ગુણવાનુ કહ્યુ છે તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પોતપોતની અબાધાવડે ન્યૂન નિષેકના–દલરચનાના વિષયભૂત સમજવી એટલે કે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જેટલો અબાધાકાળ હોય તેટલો કાળ છોડીને શેષ સ્થિતિમા–સમયોમા કર્મદળનો નિષેક–રચના થાય છે, અબાધાના સમયોમા થતિ નથી ભગવતિ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે–'અબાધા ન્યૂન કર્મસ્થિતિ કર્મદળનો નિષેક છે' ૪૯

આ પ્રમાણે જઘન્યસ્થિતિનુ પરિમાણ કહ્યુ હવે નિષેકનો વિચાર કરે છે તેમા બે અનુયોગદ્વાર છે ૧ અનંતરોપનિધા, ૨ પરંપરોપનિધા તેમા પહેલા અનંતરોપનિધા વડે વિચાર કરે છે—

मोत्तुमबाहासमये बहुगं तयणंतरे रयइ दलियं ।
तत्तो विसेसहीणं कमसो नेयं ठिई जाव ॥५०॥

मुक्त्वाऽबाधासमयान् बहुकं तदनन्तरं रचयति दलिकम् ।
ततो विशेषहीनं क्रमशो ज्ञेयं स्थितिर्यावत् ॥५०॥

અર્થ—અબાધાના સમયોને છોડીને ત્યાર પછીના સમયે ઘણુ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ગોઠવે છે ત્યાર પછી પછીના સમયે ક્રમશ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવે છે એ પ્રમાણે બધ્યમાન સ્થિતિના ચરમસમયપર્યંત જાણવુ

ટીકાનુ૦—કોઇપણ વિવક્ષિત સમયે બંધાતિ કોઇપણ પ્રકૃતિરૂપે જેટલી કાર્મણ વર્ગણાઓ પરિણમે તે વર્ગણાઓ તે સમયે તે પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ બંધાય તેટલી સ્થિતિ પર્યંત ક્રમશ ફળ આપે તેટલા માટે વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાય છે તે નિષેક રચના કહેવાય છે માત્ર અબાધાકાળમા દલરચના થતિ નથી જો આ પ્રમાણે રચના ન થાય તો અબાધાકાળ ગયા પછી કેટલી અને કઇ વર્ગણાઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે નિશ્ચિત ન થાય અને તેથી અવ્યવસ્થા થાય.

અને અવ્યવસ્થા થવાથી બંધાયલી અમુક પ્રમાણ સ્થિતિનો કંઈજ અર્થ ન રહે અહિં બંધસમયે બંધાયલી વર્ગણાઓની નિશ્ચિતરૂપે રચના થતિ હોવાથી જરા પણ અવ્યવસ્થા થતિ નથી તે રચના કઇ રીતે થાય તે કહે છે—જ્યારે પણ કોઇ કર્મ બાંધે ત્યારે તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઈ હોય અને તે સ્થિતિના પ્રમાણમાં જેટલો અબાધાકાળ હોય તે અબાધાના સમયોને છોડીને દળ રચના કરે છે તેમાં અબાધાના સમયોથી પછીના સમયે ઘણુ દળ ગોઠવે છે, ત્યાર પછીના સમયે વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, ત્યાર પછીના સમયે તેનાથી પણ વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સમયે વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે આ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી સ્થિતિના ચરમ સમય પર્યંત કહેવુ આ પ્રમાણે રચના થતી હોવાથી અબાધાકાળ પછીના પહેલે સમયે ઘણા દલિકનુ ફળ અનુભવે છે, ત્યાર પછીના બીજે સમયે વિશેષહીન દલિકનુ ફળ અનુભવે છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના સમયે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી હીનહીન દલિકના ફળને અનુભવે છે એ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયલી સ્થિતિના ચરમ સમયપર્યંત કહેવુ જે સમયે જેટલા રસવાળી અને જેટલી વર્ગણાઓ ફળ આપવા નિયત થઇ હોય તે સમયે તેટલા રસવાળી અને તેટલી વર્ગણાઓ ફળ આપે છે, અને ફળ આપી આત્મપ્રદેશથી છુટી જાય છે આ પ્રમાણે કરણો ન પ્રવર્તે ત્યારે સમજવુ, કારણકે કરણોવડે અનેક ફેરફારો થાય છે ૫૦

હવે આયુના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

आउस्स पढमसमया परभविया जेण तस्स उ अबाहा।

आयुष प्रथमसमयात् परभविका येन तस्य तु अबाधा ।

અર્થ—આયુના પ્રથમ સમયથીજ દળરચના થાય છે, કારણકે તેની અબાધા પરભવના આયુ સંબંધી હોય છે

ટીકાનુ૦—ચાર આયુમાંથી કોઈપણ આયુ બંધાય ત્યારે પ્રથમ સમયથી આરંભી પૂર્વક્રમે દલિકની રચના કરે છે તે આ પ્રકારે—પ્રથમ સમયે ઘણુ દલિક ગોઠવે છે, બીજે સમયે વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ વિશેષહીન ગોઠવે છે એ પ્રમાણે બધ્યમાન આયુના ચરમ સમયપર્યંત કહેવુ અહિં એમ શંકા થાય કે આયુવિના દરેક કર્મમાં અબાધાના સમયોને છોડીને દળ રચના કરે એમ કહ્યુ છે તો પછી આયુકર્મમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી દલિકની રચના કરે એમ શા માટે કહ્યુ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—બંધાતા આયુની અબાધા પરભવ સંબંધી—ભોગવાતા આયુ સંબંધી છે, માટે તે અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તાના વિષયભૂત કહેવાતી નથી

જ્યારે બીજા કર્મોમા અબાધા બધાતા કર્મની [1]સત્તાના વિષયભૂત કહેવાય છે એ હેતુથી બધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી આરભીનેજ દલિકનો નિષેક વિધિ કહ્યો વળી અહિં શકા થાય કે બધ્યમાન આયુની અબાધા પરભવ સબધી કેમ કહેવાય છે? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે બધ્યમાન આયુની અબાધા ભોગવાતા આયુને આધીન છે, બધાતા આયુને આધીન નથી એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે-આયુનો એવો સ્વભાવ છે કે જ્યાસુધિ અનુભવાતા ભવનુ આયુ ઉદયમા વર્ત્તે છે ત્યા સુધિ બધાતા ભવનુ આયુ સર્વથા—પ્રદેશોદય કે રસોદયથી ઉદયમા આવતુ નથી પરતુ અનુભવાતા ભવનુ આયુ પૂર્ણ થયા પછીજ અવશ્ય ઉદયમા આવે છે તથા કોઈ વખતે અનુભવાતા ભવના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કોઈ વખતે નવમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કોઇ વખતે સત્તાવીસમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે અને કોઇ વખતે અતર્મુહૂર્ત્ત શેષ હોય ત્યારે પરભવનુ દીર્ઘ સ્થિતિવાળુ પણ આયુ બાધે છે તેથી દીર્ઘ સ્થિતિવાળા પરભવાયુની પણ ભોગવાતા આયુના શેષ ભાગને અનુસારે જેટલો શેષ ભાગ હોય તેટલી તેટલી અબાધા પ્રવર્ત્તે છે માટે તે પરભવ સબધિ કહેવાય છે, બધ્યમાન આયુ સબધિ કહેવાતિ નથી તેથીજ બધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી દળરચના થાય એમ કહ્યુ છે આ પ્રમાણે અનતરોપનિધાવડે દલરચનાનો વિચાર કર્યો

હવે પરપરોપનિધાવડે વિચાર કરે છે—

पल्लासंखियभाग गंतु अद्धद्धयं दलियं ॥ ५१ ॥

पल्यासंख्येयभाग गत्वा अर्द्धार्द्धं दलिकम् ॥ ५१ ॥

અર્થ—પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા સ્થાનકો ઓળગી ઓળગી અર્દ્ધ અર્દ્ધ દલિક થાય છે

ટીકાનુ૦—સઘળા કર્મોમા અબાધા પછીના પહેલે સમયે જે દલિકોની રચના કરી છે તેની અપેક્ષાએ બીજા આદિ સમયોમા વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવાતુ ગોઠવાતુ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો જાય ત્યારે તેના પછીના સ્થાનમા અર્દ્ધ દલિક થાય છે એટલે કે અબાધાની પછીના સમયોમા એવા ક્રમથી ઓછુ ઓછુ દલિક ગોઠવાય છે કે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ

[1] બીજા કર્મોમા અબાધા બધાતા કર્મની સત્તા કહેવાય છે અને તેથી જ અપવર્ત્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકે છે અને અબાધા ઉડાડી નાખે છે તથા સ્વજાતીય પ્રકૃતિનો જો ઉદય હોય તો બધાવલિકા ગયા બાદ ઉદીરણા વડે તેનો ઉદય પણ થાય છે આયુમા તેમ નથી આયુની અબાધા તે બધાતા આયુની સત્તા નહિ હોવાથી અપવર્ત્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકાતા નથી અને ભોગવાતા આયુના ઉદય સાથે સ્વજાતીય બધાતા આયુનો ઉદય પણ થતો નથી

સ્થિતિસ્થાનકો ઓળગી પછી જે સ્થાનક હોય તેમા પહેલા સ્થાનકની અપેક્ષાએ અર્દ્ધ દલિક હોય છે ત્યાર પછી અગાડીના સ્થાનકોમા પણ વિશેષ હીન વિશેષહીન ગોઠવાતુ ગોઠવાતુ પહેલા જે સ્થાનમા અધદલિક થયુ છે તેની અપેક્ષાએ ફરી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થનકો ઓળગી પછી જે સ્થનક આવે તેમા અર્ધદલિક થાય છે એટલે કે પહેલીવાર જે સ્થાનકમા અધ થયા છે તેનાથી પલ્યોપમના અસખ્યતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થાનકો ઓળગી પછીના સ્થાનકમા અર્ધ થાય છે એ પ્રમણે વળી પલ્યોપ મના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થાનકો ઓળગી પછીના સ્થાનકમા બીજી વાર જે સ્થનકમા અર્દ્ધ થયા છે તેની અપેક્ષાએ અર્દ્ધ થાય છે એ પ્રમણે તેટલા તેટલા સ્થાનકો ઓળગી અર્દ્ધ અર્દ્ધ હીન ત્યા સુધિ કહેવુ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે જે જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ કે જઘન્ય જેટલી સ્થિતિ બધાય તે તે સમયે તેના ભાગમા જે વર્ગણાઓ આવે તેની અબાધાકાળ છોડી ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ કે જઘન્ય સ્થિતિના ચરમ સમયપર્યત જે રીતે વ્યવસ્થિત રચના થાય છે તે કહી એ રચનામા સક્રમાદિ કરણોવડે ફેરફાર ન થાય તો રચના પ્રમાણે દલિકો ભોગવાય અને ફેરફાર થાય તો તે પ્રમાણે ભોગવાય છે પ્રતિસમય કર્મ બધાતુ હોવાથી રચના પણ પ્રતિસમય થાયછે ૫૧

હવે દળરચનામા અર્દ્ધ અર્દ્ધ હાનિના સ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

पलिओवमस्स मूला असखभागम्मि जत्तिया समया।
तावइया हाणीओ ठिइवधुक्कोसए नियमा ॥५२॥

पल्योपमस्य मूलासख्येयभागे यावन्त समया ।
तावत्यो हानय स्थितिबन्धे उत्कृष्टे नियमात् ॥ ५२ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધમા પલ્યોપમના મૂળના અસખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો છે

ટીકાનુ૦—સઘળા કેઇ પણ કર્મનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કરે ત્યારે તેમા નિષેક આશ્રયી પૂર્વોક્ત ક્રમે જે અર્દ્ધ અર્દ્ધ હાનિ થાય છે તેની સખ્યા પલ્યોપ મના પહેલા વર્ગમૂળના અસખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલી થાય છે

પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અદર નિષેક આશ્રયી પૂર્વે કહ્યા તેટલા દ્વિગુણ હાનિના સ્થાનકો સભવે, પરતુ આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અદર તેટલા સ્થાનકો કેમ સભવે ? અને લાગે છે તો સામાન્યત સરખા જ

ઉત્તર—જો કે સામાન્યત દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો સરખા લાગે છે પરતુ અહિં અસખ્યાતમો ભાગ અસખ્ય ભેદવાળો છે કારણ કે અસખ્યાતાના અ

સંખ્યાતા ભેદો થાય છે તેથી આયુના વિષયમાં પલ્યોપમના પ્રથમમૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ અતિ નાનો[1] ગ્રહણ કરવો એટલે કોઇ પણ પ્રકારના વિરોધનો અવકાશ રહેશે નહિ તથા અર્દ્ધહાનિના સ્થાનકો સઘળા મળી હવે કહેશે તે સંખ્યાની અપેક્ષાએ અલ્પ છે કારણ કે તેઓ પલ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે તેનાથી બે હાનિના એક આંતરામાં જે નિષકસ્થાનો છે એટલે કે જેટલા સ્થાનો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં અર્દ્ધ દલિકો થાય છે તે સ્થાનકો અસંખ્યાતગુણ છે કારણ કે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે આ પ્રમાણે પરંપરોનિધાવડે વિચાર કર્યો ૫૨

આ રીતે દળરચના સંબંધે વિચાર કર્યો હવે અબાધા અને કંડકની પ્રરૂપણા કરે છે—

उक्कोसठिईबंधा पल्लासंखेज्जभागमित्तेहिं ।
हसिएहिं समएहि हसइ अबाहाए इग समओ ॥५३॥

उत्कृष्टस्थितिबन्धात् पल्यासंख्येयभागमात्रैः ।
ह्रसितैः समयैर्ह्रसत्यबाधाया एकः समयः ॥ ५३ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબન્ધથી આરંભી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયો ઘટવા વડે અબાધાનો એક સમય ઘટે છે

ટીકાનુ૦—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયોના ઘટવવડે ઉત્કૃષ્ટ અબાધાનો એક સમય ઓછો થાય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એક સમય ન્યૂન થાય છે આ ક્રમે હીન હીન અબાધા ત્યાં સુધિ કહેવી કે જઘન્ય સ્થિતિની અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ જઘન્ય અબાધા થાય અહિં આ પ્રમાણે સંપ્રદાય-રીત છે—ચાર આયુને છોડીને શેષ સઘળા કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ આબાધામાં જ્યારે જીવ વર્ત્તતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ-પૂર્ણ સ્થિતિનો બંધ કરે, અથવા એક સમય હીન સ્થિતિનો બંધ કરે, અથવા બે સમય હીન સ્થિતિનો બંધ કરે, એ પ્રમાણે યાવત્ સમય સમય ન્યૂન કરતા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન સ્થિતિનો બંધ કરે, તાત્પર્ય એ કે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ત્યાં સુધિ પડે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન સુધિ બંધાય બીજી રીતે એમ પણ કહી શકાય કે પલ્યોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતા સુધિ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે હવે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એક સમય

---

1 અહિં એટલું પણ સમજવું કે જેમ સ્થિતિ નાની તેમ દ્વિગુણહાનિ થોડી વાર થાય, જેમ જેમ સ્થિતિ વધારે તેમ તેમ દ્વિગુણહાનિ વધારે વાર થાય એટલે સ્થિતિ નાની હોય ત્યારે પલ્યોપમના પ્રથમ મૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો લેવો જેમ જેમ સ્થિતિ વધારે હોય તેમ તેમ મોટો લેવો

ન્યૂન હોય ત્યારે અવશ્ય પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે[1] આજ નિયમને અવલંબિનેજ સૂત્રકારે કહ્યું કે-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાત્ર સમયો ઓછા થવાથી અબાધાનો એક સમય ઓછો થાય છે કારણકે આ પ્રમાણે કહ્યે છતે આનો અર્થ અર્થાત્ લબ્ધ થાય કે એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામા જીવ વર્ત્તતો હોય ત્યારે અવશ્ય પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે અહિથી અગાડી પણ એજ સંપ્રદાય-રીત છે—એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામા વર્ત્તતો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, અથવા સમયાધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, અથવા બે સમયાધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, યાવત્ પલ્યોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે હવે જ્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામા વર્ત્તતો હોય ત્યારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ બે કંડક ન્યૂન એટલે કે પલ્યોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે તે પણ એક સમય ન્યૂન અથવા બે સમયન્યૂન બાંધે યાવત્ ત્રીજી વાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્થિતિ થાય ત્યા સુધિની સ્થિતિ બાંધે એમ જેટલા સમય અબાધા ન્યૂન થાય તેટલા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કંડક વડે ઓછો સ્થિતિબંધ થાય છે એમ અબાધાનો સમય અને સ્થિતિબંધનો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કંડક ઓછો કરતા ત્યા સુધિ જવું કે જઘન્ય અબાધાએ વર્ત્તતો જીવ જઘન્ય સ્થિતિ બંધ કરે ૫૩

આ પ્રમાણે અબાધાના સમયની હાનિ કરવા વડે સ્થિતિના કંડકની હાનિનો વિચાર કર્યો હવે એકેન્દ્રિયાદિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા, પહેલા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનુ પ્રમાણ કહે છે—

---

૧ અનેક જીવો છે કોઇ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ બાંધે છે કોઈ સમય ન્યૂન બાંધે છે, કોઈ બે સમય ન્યૂન બાંધે યાવત્ કોઇ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બાંધે છે કોઇ તેનાથી પણ ન્યૂન બાંધે છે હવે અહિં અબાધાકાળનો નિયમ શો ? એ નિયમ માટે ઉપર કહ્યુ છે કે-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, સમય ન્યૂન કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, બે સમય ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, યાવત્ જ્યાસુધી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બંધ ન કરે ત્યાસુધી ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે તે ત્યાસુધી કે બીજી વાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ બંધમાનો ઓછો ન થાય બીજી વાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે એ પ્રમાણે પ્રત્યેક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અબાધાનો એક એક સમય ન્યૂન કરતા એક બાજુ જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને બીજી બાજુ જઘન્ય અબાધા આવે

जा एगिंदि जहन्ना पल्लासखससजुया सा उ ।
तेसिं जेट्ठासेसाण संखभागहिय जा सन्नी ॥ ५४ ॥

या एकेन्द्रियाणा जघन्या पल्यासंख्यांशसंयुता सा तु ।
तेषा ज्येष्ठा शेषाणामसंख्यभागाधिका यावदसंज्ञिनः ॥५४॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની જે જઘન્ય સ્થિતિ હોય તે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના સમયોવડે યુક્ત કરતા તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે તથા શેષ બેઇન્દ્રિયથી આરભી અસજ્ઞિ સુધિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમા પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ મેળવતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલી છે

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિય જીવો નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિતિ બાધતા હોય તેમા પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે થાય તેટલી એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે એકેન્દ્રિયજીવો કેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાધે છે એ પૂછવા હોતો કહે છે—પોતાની મૂળ પ્રકૃતિની એટલે કે પોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેમાથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ન્યુન કરતા જે રહે તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાધે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, અને અતરાયની સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ભાગતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેમાથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવો એટલે પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ત્રણ ભાગ પ્રમાણ જ્ઞાનાવરણ પચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાતવેદનીય, અને અતરાય પચકની જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાધે છે, તેનાથી ઓછી બાધતા નથી એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વની પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાય મોહનીયની પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયની તથા વૈક્રિયષટ્ક આહારકદ્વિક અને તીર્થકરનામકર્મવર્જિત નામકર્મની શેષ પ્રકૃતિઓની તથા ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મની પલ્યોપમના અસખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ બાધે છે આ પ્રમાણે ઉપર જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિકાર-આદિના મતે કહી છે સૂત્રકાર—પચસગ્રહકારના મતે તો નિદ્રાપચકાદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે પૂર્વે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેજ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી. અને જ્ઞાનાવરણાદિ (બાવીસ) પ્રકૃતિઓની અત-

મુહૂર્તાદિ જઘન્ય સ્થિતિ કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિકારાદિને સમ્મત જે પૂર્વે કહી છે તેજ જઘન્ય સ્થિતિ પંચસંગ્રહકારના મતે પણ સમજવી

કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિકારનામતે એકેન્દ્રિયોની જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેમાં પલ્યોપમને અસંખ્યાતમો ભાગ યુક્ત કરીએ ત્યારે એકેન્દ્રિયોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, અને અંતરાય પંચકનો સાગરોપમના પૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ થાય છે એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વનો પૂર્ણ એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાયમોહનીયનો સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયનો તથા વૈક્રિય ષટ્ક આહારક દ્વિક અને તીર્થંકરનામ સિવાય શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રનો સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ થાય છે આ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિને અનુસારે કહ્યો છે

સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે નિદ્રા પંચકાદિની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જોડતા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે એમ સમજવું તથા શેષ બેઇન્દ્રિયથી આરંભી અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પૂર્વે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણભાગાદિ પ્રમાણ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરી હવે જે સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવાનું કહેશે તે સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવો, ગુણતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે એટલે કે—જ્યારે બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લાવવાની—જાણવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે પૂર્વે કહેલી એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવડે અધિક કરવી અને તેને પચીસ આદિ સંખ્યાએ ગુણવી ગુણતા જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે ૫૪

ઉપરોકત અર્થને વ્યકત કરતા કહે છે—

पणवीसा पन्नासा सयदससयताडिया इगिंदि ठिई ।
विगलासन्नीण कमा जायइ जेट्ठा व इयरा वा ॥ ५५ ॥

पञ्चविंशतिपञ्चाशतशतदशशतताडिता एकेन्द्रियस्थितिः ।
विकलासञ्ज्ञिनां क्रमात् जायते ज्येष्ठा वा इतरा वा ॥ ५५ ॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિને પચીસ પચાસ સો અને દશ સોએ ગુણતા અનુક્રમે બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિયોની જે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ પચાસ સો અને હજારે ગુણતા જે આવે તેટલી અનુક્રમે બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે

તાત્પર્ય એકે—જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાગ રોપમના સાતીયા ત્રણ ભગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ[1] છે તેને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, પચાસે ગુણતા જે આવે તેટલી તેઇન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, સો એ ગુણતા જે આવે તેટલી ચૌરિન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, અને હજારે ગુણતા જે આવે તેટલી અસજ્ઞિપચેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે તથા તે પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમા પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ મેળવી તેને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય છે પચાસે ગુણતા તેઇન્દ્રિયની, સોએ ગુણતા ચૌરિન્દ્રિયની, અને હજારે ગુણતા અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે આ વિષયમા કર્મપ્રકૃતિકાર આદિ આ પ્રમાણે કહે છે—એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલો બેઇન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે એ પ્રમાણે પચાસે ગુણતા તેઇન્દ્રિયનો, સોએ ગુણતા ચૌરિન્દ્રિયનો અને હજારે ગુણતા જે આવે તેટલો અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે અને બેઇન્દ્રિયાદિનો પોતપોતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ છે તેમાથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો તેઓને જઘન્ય સ્થિતિબધ થાય છે અહિં તત્ત્વ અતિશય જ્ઞાની જાણે

આ રીતે એકેન્દ્રિયોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધના પ્રમાણનો વિચાર કર્યો હવે સ્થિતિસ્થાનના વિચાર માટે કહે છે—

---

૧ અહિં પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે હીન સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેનો આશય જણાતો નથી સૂત્રકારને મતે તો પૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ જણાય છે આજ હકીકત પચાવનમી ગાથાની ટીકામા મલયગીરીજી મહારાજે કહી છે તે પાઠ આ—सूत्रकार मतेन तु निद्रापञ्चकप्रभृतीन या पूर्वं जघन्या स्थितिरुक्ता सा तामामेकेन्द्रियप्रायोग्या जघन्या स्थितिरवसेया ज्ञानावरणपञ्चकादीना तु प्रागुक्तैव कर्मप्रकृत्यादि चूर्णिकारसम्मतेति । स एव जघन्यस्थितिबन्ध पल्योपमासख्येयभागयुक्त सन्नुत्कृष्ट स्थितिबन्ध एकेन्द्रियाणां भवति । આગળ વળી લખે છે કે—सूत्रकारमतेन तु निद्रापञ्चकादीनां प्रागुक्ता जघन्या स्थिति पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिका एकेन्द्रियाणामुत्कृष्टा स्थितिरवसेया । પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે નિદ્રાઆદિનો જઘન્ય સ્થિતિબધ થાય છે તેમા પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા કહેલ કહ્યુ નથી આ ઉપરથી અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજના કથન પરથી જણાય છે કે સૂત્રકારનો અભિપ્રાય નિદ્રા આદિ પચાસી પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિબધ છે, અને તેટલો એકેન્દ્રિય જઘન્ય બાંધે છે પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગે અધિક તેઓ ઉત્કૃષ્ટ બાંધે છે એકેન્દ્રિયને જઘન્ય સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતા બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને ગુણતા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે અડતાલીસમી ગાથાના ટીપ્પનમા પણ આ હકીકત કહી છે તત્ત્વ જ્ઞાની જાણે

ठिइठाणाइ एगिंदियाण थोवाइ होंति सव्वाण।
बेदिण असंखेज्जाणि संखगुणियाणि जह उप्पि ॥ ५६ ॥

स्थितिस्थानान्येकेन्द्रियाणां स्तोकानि भवन्ति सर्वेषाम्।
द्वीन्द्रियाणामसंख्येयानि संख्येयगुणानि यथोपरि ॥ ५६ ॥

અર્થ—સઘળા એકેન્દ્રિયોના સ્થિતિસ્થાનકો થોડા છે, તેનાથી બેઇન્દ્રિયના અસંખ્યાત ગુણા છે, અને ઉપર ઉપરના તેઇન્દ્રિયાદિના સંખ્યાતગુણા છે

ટીકાનુ૦—એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ[1] થાય તે સ્થિતિસ્થાનક કહેવાય જઘન્ય સ્થિતિથી આરભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ચરમ સમય પર્યંત સમય સમય વધારતા જેટલા સમયો થાય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો હોય છે તે આ પ્રમાણે—કોઇ જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરે તે પહેલું સ્થિતિસ્થાનક, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ તે બીજું સ્થિતિસ્થાનક, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ તે ત્રીજું સ્થિતિસ્થાનક, એમ સમય સમય વધારતા યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ તે છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક આવા પ્રકારના સ્થિતિસ્થાનકો સઘળા એકેન્દ્રિયો આશ્રયી વિચારતા થોડા છે કારણકે તેઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વચ્ચે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનુંજ અંતર છે તેઓનો જેટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક છે, તેથી તેઓના સ્થિતિસ્થાનકો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા સમયો હોય તેટલાજ છે, માટે સર્વથી થોડા છે તેનાથી બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતગુણા છે, અને ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત સુધિના સંખ્યાત સંખ્યાત ગુણા છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનકો સર્વથી અલ્પ[2] છે તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદરના

---

૧ એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે બદ્ધસ્થિતિસ્થાનક કહેવાય જેમ કોઈ જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરે તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન, કોઇ સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે બીજું સ્થિતિસ્થાન એમ બેથી ત્રણ ચાર સંખ્યાતા અસંખ્યાતા સમયાધિક સ્થિતિનો બંધ કરે યાવત્ કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે તે છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક છે આ તો બદ્ધ સ્થિતિસ્થાનકની વાત થઇ હવે સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનોનો વિચાર કરીએ એક સમયે જઘન્ય મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાઇ હોય તેના ભાગમાં આવેલ વર્ગણાઓની અબાધાકાળ છોડીને જેટલા સમયોમાં રચના થાય તે સઘળા સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો કહેવાય સત્તાગત સ્થિતિસ્થાન એટલે એક સમયે એક સાથે કાળભેદે જેટલા સમયોના બંધાયેલા અને જેટલી વર્ગણાઓના કાળને અનુભવે તે

૨ સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિનો આધાર યોગ છે જેમ જેમ યોગ વ્યાપાર વધારે હોય તેમ તેમ વધારે વધારે પ્રમાણમા વિશુદ્ધિ કે સંક્લેશ હોઈ શકે જેમ જેમ યોગ અલ્પ તેમ

સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તના સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે આ સઘળા પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ સમય પ્રમાણ છે પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અલ્પ બહુત્વ સભવે છે તથા પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનેથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસખ્યાતગુણા છે અસખ્યાતગુણા કેમ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ છે' કારણકે તેઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે અતર તેટલુજ છે અને પાછળના એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ છે પલ્યોપમનો સખ્યાતમો ભાગ અસખ્યાતમા ભાગથી અસખ્યાતગુણ મોટો હોવાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોથી અસખ્યાતગુણા ઘટે છે તેનાથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો સખ્યાતગુણા છે તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયના

તેમ તે અલ્પ અલ્પ હોય અને સ્થિતિબધનો આધાર સક્લેશ કે વિશુદ્ધિ છે જેમ જેમ સક્લેશ વધારે તેમ તેમ સ્થિતિનો બધ વધારે જેમ જેમ સક્લેશ ઓછો અને વિશુદ્ધિ વધારે તેમ તેમ સ્થિતિનો બધ અલ્પ અલ્પ થાય એકેન્દ્રિયોમા બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો યોગ સર્વથી વધારે છે તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તનો, તેનાથી બાદર અપર્યાપ્તનો, અને તેનાથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તનો ઓછો ઓછો છે સક્લેશ અને વિશુદ્ધિમા પણ આજક્રમ છે બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સક્લેશ કે વિશુદ્ધિ બીજા એકેન્દ્રિયોથી વધારે છે અને તેથીજ તેઓને સ્વયોગ્ય ઓછામા ઓછો અને વધારેમા વધારે સ્થિતિબધ થઈ શકે છે તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તને સક્લેશ પણ ઓછો અને વિશુદ્ધિ પણ ઓછી તેથી તે બાદર પર્યાપ્ત જેટલી જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધી શકતા નથી દાખલા તરીકે બાદર પર્યાપ્ત ઉત્કૃષ્ટ સો વરસ અને જઘન્ય પાચ વરસની સ્થિતિ બાધતા હોય તો સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત જઘન્ય પદર અને ઉત્કૃષ્ટ નેવુની બાધે તેથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચમા અતર ઓછુ ઓછુ રહે આ હેતુથીજ બાદર પર્યાપ્તથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તના સ્થિતિસ્થાનકો ઓછા થાય આ પ્રમાણે બાદર અપર્યાપ્તાદિ માટે પણ સમજવુ

૧ જો કે એકેન્દ્રિયના જઘન્ય સ્થિતિબધને પચીસ પચાસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલો બેઇદ્રિયાદીનો જઘન્ય, અને એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધને પચીસ પચાસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલો બેઇદ્રિયાદીનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કહ્યો છે કર્મગ્રન્થની જેમ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધને પચીસ આદિએ ગુણી તેમાથી પલ્યોપમનો સખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિબધ કહ્યો નથી છતા પણ અહિં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધની વચ્ચે પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગનુ અતર સભવતુ હોય તેમ લાગે છે તેથી ઉપર બેઇદ્રિયના પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો કહ્યા જણાય છે

સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસન્નિ પચેન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત અસન્નિ પચેન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે તેનાથી અપર્યાપ્ત સન્નિ પચેન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત સન્નિ પચેન્દ્રિયના સખ્યાતગુણા છે અહિ અસન્નિ પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત સુધિના દરેક ભેદમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે પલ્યોપમના સખ્યાતમા ભાગનુ અતર છે એટલે તેટલા સ્થિતિસ્થાનો કહ્યા છે અને પલ્યોપમનો સખ્યાતમો ભાગ ક્રમશ મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ ઘટે છે અને અપર્યાપ્તસન્નિને જઘન્ય સ્થિતિબધ અતકોડાકોડી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અતકોડાકોડી સાગરોપમ છે પરતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સખ્યાતગુણ મોટો છે એટલે સખ્યાતગુણા ઘટે છે અને પર્યાપ્ત સન્નિને મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જઘન્ય સ્થિતિબધ અતકોડાકોડી સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ દરેક પ્રકૃતિનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કહ્યો તેટલો થાય છે માટે તેને પણ સખ્યાતગુણ ઘટે છે અહિ આ અલ્પબહુત્વમા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસખ્યાતગુણ કહેવા અને શેષ સઘળા સખ્યાતગુણ કહેવા આ પ્રમાણે સ્થિતિસ્થાન સબધે વિચાર કર્યો

હવે સકલેશસ્થાન અને વિશોધિસ્થાનોનો વિચાર કરવો જોઇએ, તેમા ઉત્તરોત્તર દરેક જીવભેદમા તે બને પ્રકારના સ્થાનો અસખ્યાત અસખ્યાતગુણા છે તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તના સકલેશસ્થાનો સર્વથી અલ્પ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદરના અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્તસૂક્ષ્મના અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બાદરના અસખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના અસખ્યાતગુણા છે, એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસન્નિપચેન્દ્રિય અને સન્નિપચેન્દ્રિયના ઉત્તરોત્તર અસખ્યાત અસખ્યાતગુણા કહેવા અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવભેદમા ઉત્તરોત્તર સકલેશના સ્થાનકો અસખ્યાતગુણા છે એમ કઇ યુક્તિથી જાણી શકાય ? તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્ય સ્થિતિબધ કરતા જે સકલેશના સ્થાનકો છે તેનાથી સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબધ કરતા વિશેષાધિક સકલેશના સ્થાનો હોય છે, તેનાથી પણ બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબધ કરતા વિશેષાધિક હોય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સ્થિતિબધથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિબધમા અધિક અધિક સકલેશના સ્થાનો ત્યા સુધિ કહેવા કે તે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે એટલે કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ પર્યંત કહેવા અહિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કરતા કુલ જે સકલેશના સ્થાનકો છે તે જઘન્ય સ્થિતિબધ કરતા જે સકલેશસ્થાનકો હોય છે તેની અપેક્ષાએ અસખ્યાતગુણા છે હવે જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના પોતાના જ જઘન્ય સ્થિતિબધ યોગ્ય સકલેશ સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ યોગ્ય સકલેશસ્થાનો અસખ્યાતગુણા છે ત્યાર

તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયના સંક્લેશસ્થાનો તો બહુ જ સહેલાઈથી અસંખ્યાતગુણા ઘટી શકે છે તે આ પ્રમાણે—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત બાદરના સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણા છે એ પહેલા જ કહ્યુ છે અને સ્થિતિસ્થાનની વૃદ્ધિએ સંક્લેશસ્થાનની વૃદ્ધિ થાય એ પણ કહ્યુ છે તેથી જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મના અતિ અલ્પ સ્થિતિસ્થાનોમા પણ જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન સંબંધી સંક્લેશસ્થાનની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનના સંક્લેશસ્થાનો અસંખ્યાતગુણા થાય તો સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયથી સંખ્યાતગુણા અધિક બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોમા [1]અસંખ્યાતગુણા સંક્લેશસ્થાનો બહુ સારી રીતે થાય જ આજ યુક્તિથી ઉત્તરોત્તર પણ અસંખ્યાતગુણપણુ વિચારી લેવુ હવે જેમ સંક્લેશસ્થાનો દરેકના અસંખ્યાતગુણ કહ્યા, તેમ વિશુદ્ધિસ્થાનો પણ દરેકના અસંખ્યાગુણ કહેવા કારણ કે સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળાના જે સંક્લેશસ્થાનો તે જ વિશુદ્ધ પરિણામવાળાના વિશુદ્ધિના સ્થાનો [1]સંભવે છે આ સંબંધે વિસ્તારપૂર્વક આગળ ઉપર વિચારશે માટે પૂર્વે સંક્લેશના સ્થાનો જે ક્રમે અસંખ્યાતગુણા કહ્યા તે ક્રમે વિશુદ્ધિના સ્થાનો પણ અસંખ્યાતગુણ કહેવા અને બંનેની સંખ્યા સરખીજ કહેવી ૫૭

હવે એક એક સ્થિતિસ્થાનના બંધમા હેતુભૂત નાનાજીવોની અપેક્ષાએ કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે ? એ પ્રશ્નના નિરૂપણ માટે કહે છે—

सव्वजहन्नावि ठिई असखलोगप्पएसतुल्लेहि ।
अज्झवसाएहि भवे विसेसअहिएहि उवरुवरि ॥ ५७ ॥

---

૧ અહિં કદાચ એમ શંકા થાય કે જ્યારે સંખ્યાતગુણા સ્થિતિના સ્થાનો છે ત્યારે સંક્લેશના સ્થાનો સંખ્યાતગુણ કેમ ન થાય ? અસંખ્યાતગુણ કેમ થાય ? એના ઉત્તરમા એમ સમજવુ કે અમુક અમુક સ્થાનો ઓળંગી જે દ્વિગુણવૃદ્ધિ થાય છે તે એવી રીતે થાય છે કે અસંખ્યાતગુણાજ થાય કારણ કે પૂર્વ પૂર્વવૃદ્ધિથી ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિ બમણી થાય છે તે વૃદ્ધિ તેટલા સ્થાનોમા એટલી બધી વાર થાય છે કે ઉપરોક્ત હકીકત બરાબર સંગત થાય છે

૧ અહિં સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિ સાપેક્ષ છે જે સંક્લેશના સ્થાનો છે, તેજ વિશુદ્ધિના સંભવે છે દાખલા તરીકે દશ સ્થાન છે વિશુદ્ધિમા પહેલેથી બીજુ, બીજાથી ત્રીજુ એમ ઉત્તરોત્તર ચઢીયાતુ છે, તેમ દશમાથી નવમુ, નવમાથી આઠમુ એમ પશ્ચાનુપૂર્વિએ પડતુ પડતુ છે ચડતા વિશુદ્ધિનુ જે સ્થાન તેજ ઉતરતા અવિશુદ્ધિનુ સંભવે છે જેમ કોઈ બે જીવ ચોથે સ્થાનકે છે, તેમા એક ચોથાથી પાચમે જનાર છે, એક ચોથાથી ત્રીજે જનાર છે, જો કે અત્યારે તો બંને જીવ એક સ્થાનક પર છે, છતા ચડનારની અપેક્ષાએ શુદ્ધ અને તેજ પડનારની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ છે એમ સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિ સાપેક્ષ છે તેથીજ જેટલા સંક્લેશના તેટલાજ વિશુદ્ધિના સ્થાનો થાય છે

सर्वजघन्याऽपि स्थितिरसंख्यलोकप्रदेशतुल्यैः ।
अध्यवसायैर्भवेत् विशेषाधिकैरुपर्युपरि ॥ ५७ ॥

અર્થ—સર્વ જઘન્યસ્થિતિ પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે અને ઉપર ઉપરના સ્થાનકો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે

ટીકાનુ૦—આયુ વર્જિત સાતે કર્મની જે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિ છે, તે પણ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે એટલે કે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિબંધ થવામાં પણ અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો હેતુ છે કોઇ જીવને કોઇ અધ્યવસાયવડે, કોઈ જીવને કોઇ અધ્યવસાયવડે તે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે સ્થિતિનું સ્થાન એકજ અને તેના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય છે ત્રિકાળવર્ત્તિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે એકજ જઘન્યસ્થિતિ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાતિ કેવળજ્ઞાનિ મહારાજે જોઇ છે અહિં તીવ્ર અતિતીવ્ર મંદ અતિમંદ કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે આત્મ પરિણામ તે અધ્યવસાય કહેવાય છે, જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત કષાયના અસંખ્ય સ્થાનો છે તેથી તજ્જન્ય અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે અમુકથી અમુક હદ સુધિના કષાયોદયજન્ય અધ્યવસાયવડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક, અમુકથી અમુક હદ સુધિના કષાયોદયવડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક બંધાય છે આ પ્રમાણે એક કાર્યના અનેક કારણો છે તથા ઉપર ઉપરના સ્થિતિસ્થાનો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે એટલે કે આયુ વર્જિત સાતે કર્મની જે જઘન્ય સ્થિતિ છે તે ત્રિકાળવર્ત્તિ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે, ત્યાર પછીની બીજી સ્થિતિ વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે, ત્યાર પછીની ત્રીજી સ્થિતિ પૂર્વથી પણ વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધિના દરેક સ્થાનો પૂર્વ પૂર્વથી અધિક અધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે આયુ કર્મ માટે આ પ્રમાણે સમજવું-આયુકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ભિન્ન ભિન્ન અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે સમયાધિક બીજી સ્થિતિ પૂર્વથી અસંખ્યાતગુણા અધ્યવસાયોથી બંધાય છે તેનાથી ત્રીજી સ્થિતિ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયોથી બંધાય છે એમ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિનું સ્થાન અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે ૫૮

એનોજ કંઇક વિચાર કરે છે—

अस्संखलोगखपएसतुल्लया हीणमज्झिमुक्कोसा ।
ठिईबंधज्झवसाया तीए विसेसा असंखेज्जा ॥ ५८ ॥

असंख्य लोकखप्रदेशतुल्या हीनमध्यमोत्कृष्टाया॰ ।
स्थितेर्बन्धाध्यवसायास्तस्या विशेषा असंख्येया' ॥ ५८ ॥

અર્થ—જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધમા હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે કારણ કે તે જઘન્યાદિ સ્થિતિના અસંખ્યાતા વિશેષો છે

ટીકાનુ૦—સ્થિતિશબ્દને ષષ્ઠીના અર્થમા પ્રથમા વિભક્તિ પ્રાકૃતના નિયમને અનુસરી મૂકી છે એટલે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે કારણ કે તે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એક એક સ્થિતિસ્થાનોમા અસંખ્યાતા વિશેષો છે અને તે વિશેષો સ્થિતિબંધમા હેતુભૂત અધ્યવસાયની વિચિત્રતામા કારણ દેશ કાળ રસ વિભાજના વિચિત્રપણાવડે થાય છે એમ 'જાણવુ અથવા જઘન્ય સ્થિતિ અસંખ્ય સમય પ્રમાણ છે એ પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિ પણ અસંખ્ય સમય પ્રમાણ છે તેમા જઘન્ય સ્થિતિ સમય સમય પ્રમાણ ઓછી થવાથી પ્રતિ સમયે અન્યથા ભાવને-ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારને-ભેદને પ્રાપ્ત કરે છે એ પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ પણ સમય સમયમાત્ર ઓછી થવવડે ભિન્નતાને પ્રાપ્ત કરે છે આ પ્રમાણે તે જઘન્યાદિ સ્થિતિઓમા અસંખ્ય વિશેષો રહેલા છે, કે જે વિશેષોના કારણો પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે ૫૮

આ પ્રમાણે અધ્યવસાયસ્થાન આશ્રયી વિચાર કર્યો હવે સાદિ અનાદિનો

૧ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અનુભાગ આદિ અનેક કારણોની આત્મા પર અસર થાય છે, જેને લઈ અધ્યવસાયની ભિન્નતા થાય છે ઘણા જીવોએ એક સરખી સ્થિતિ બાધવા છતા તે સઘળા જીવો એકજ ક્ષેત્રમા એકજ કાળમા કે એકજ પ્રકારના સરખા સંયોગમા અનુભવતા નથી, પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રકાળાદિ અને ભિન્ન ભિન્ન સંયોગમા અનુભવે છે આનુ કારણ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્ર કાળ અને અનુભાગાદિ વડે થયેલી અધ્યવસાયની વિચિત્રતા છે આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રકાળ આદિ અસંખ્ય કારણો ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયો થવામા કારણ છે ક્ષેત્રાદિ અસંખ્ય હોવાથી અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે આ અસંખ્ય અધ્યવસાયો વડે એક સરખીજ સ્થિતિ બંધાયા છતા એક સરખા સંયોગોમા અનુભવાતી નથી કોઈપણ એક સ્થિતિબંધનુ એક અધ્યવસાયરૂપ એકજ કારણ હોય તો તે સ્થિતિને એક જીવ જે સામગ્રી પામી અનુભવે તેજ સામગ્રી પામી તે સ્થિતિને બાધનાર સઘળા જીવોએ અનુભવવી જોઈએ, પરંતુ તેમ થતુ નથી એક સરખી સ્થિતિ બાધનાર અનેક જીવોમાથી એક જીવ તે સ્થિતિને અમુક ક્ષેત્ર કે અમુક કાળમા અનુભવે, બીજો જીવ તેજ સ્થિતિને બીજા ક્ષેત્ર કે બીજા કાળમા અનુભવે છે આ કારણથી એકજ સ્થિતિબંધ થવામા અનેક અધ્યવસાયોરૂપ અનેક કારણો છે તે અનેક કારણોવડે સ્થિતિબંધ એક સરખોજ થાય છે માત્ર તેમા ભિન્ન ભિન્ન સંયોગોમા અનુભવવારૂપ તેમજ અનેક કારણો વડે ફેરફાર થવારૂપ વિચિત્રતા રહેલી છે

વિચાર કરે છે તે બે પ્રકારે છે ૧ મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક તેમા પહેલા મૂળ પ્રકૃતિવિષયક સાદિ અનાદિનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

सत्तण्ह अजहन्नो चउहा ठिइवधु मूलपगईण ।
सेसा उ साइअधुवा चत्तारि वि आउए एव ॥ ५९ ॥

सप्तानामजघन्यश्चतुर्द्धा स्थितिबन्धो मूलप्रकृतीनाम् ।
शेपास्तु साद्यध्रुवाश्चत्वारोप्यायुष्येवम् ॥ ५९ ॥

અર્થ—મૂળ સાત કર્મનો અજઘન્ય સ્થિતિબધ ચાર પ્રકારે છે અને શેષ બધો સાદિ સાત છે તથા આયુના ચારે બધો સાદિ સાત છે

ટીકાનુ૦—આયુવર્જિત સાતે મૂળકર્મનો અજઘન્ય સ્થિતિબધ ચાર પ્રકારે છે સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ તે આ પ્રમાણે—મોહનીયવિના છ મૂળકર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબધ ક્ષપક શ્રેણિમા સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે તે જઘન્યબધ ચરમ સમયે માત્ર એક સમય સુધિજ થતો હોવાથી સાદિ, અને બીજે સમયે તે પ્રકૃતિઓના બધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી તે જઘન્ય બધનો પણ વિચ્છેદ થશે માટે સાત આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિમા સાદિ અને સાત એ બેજ ભગ ઘટે છે આ પ્રકારના જઘન્ય સ્થિતિબધથી અન્ય સઘળો સ્થિતિબધ અજઘન્ય છે તે અજઘન્ય સ્થિતિબધ ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ કાળથી અજઘન્ય બધ થાય છે માટે અનાદિ, ભવ્યને કાળાતરે અજઘન્ય બધનો વિચ્છેદ થવાનો સભવ હોવાથી સાન્ત, અને અભવ્યને કોઇપણ કાળે વિચ્છેદ થવાનો અસભવ હોવાથી અનન્ત મોહનીયનો જઘન્ય સ્થિતિબધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે તે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાન્ત, તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અજઘન્ય સ્થિતિબધ કહેવાય છે તે ઉપશમ શ્રેણિમા સૂક્ષ્મસપરાયે થતો નથી, ત્યાથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત છે જો કે વેદનીયનો બે સમયનો અતિ જઘન્ય સ્થિતિબધ ઉપશાતમોહાદિ ગુણસ્થાનકે થાય છે પરતુ તે સામ્પરાયિક બધ નથી અહિં સામ્પરાયિક બધ આશ્રયી સાદ્યાદિ ભાગાનો વિચાર કરવાનો આરભ કરેલો છે માટે અહિં તે અસામ્પરાયિક બધનુ ગ્રહણ કર્યું નથી તથા સાતે મૂળ કર્મના અજઘન્ય વર્જીત શેષ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધ સાદિ સાત ભાગે જાણવા તેમા જઘન્ય સ્થિતિબધ આશ્રયી સાદિ અને સાત એ બે ભાગા તો પહેલા વિચારી ગયા છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ સર્વ

અક્લિષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિને કેટલો એક [1]કાલ જ હોય છે ત્યાર પછી તેનેજ અનુત્કૃષ્ટ થાય છે વળી કાલાન્તરે સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટબંધ થાય છે આ પ્રમાણે એ બંને વારાફરતિ પ્રવર્ત્તતા હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે છે તથા આયુકર્મમા જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે સ્થિતિબંધ સાદિ સાંત ભાગે જાણવા કારણ કે આયુનો બંધ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિભાગની શરૂઆતમા અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધિજ થાય છે માટે જ્યારે જઘન્યાદિ આયુ બંધની શરૂઆત થાય ત્યારે સાદિ, અને આયુનો બંધ પૂર્ણ થાય ત્યારે સાન્ત એ રીતે બેજ ભાગા ઘટે છે ૫૯

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ વિષયિક સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કર્યો હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

नाणंतरायदंसणचउक्कसंजलणठिई अजहन्ना ।
चउहा साई अधुवा सेसा इयराण सव्वाओ ॥ ६० ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कसंज्वलनाना स्थितिरजघन्या ।
चतुर्द्धा साद्यध्रुवाः शेषा इतरासा सर्वाः ॥ ६० ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અન્તરાય, દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક અને સંજ્વલનની અજઘન્ય સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે, અને શેષ ઉત્કૃષ્ટ આદિ આદિ સાંત ભાગે છે તથા ઇતર સઘળી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટાદિ સઘળી સ્થિતિઓ સાદિસાંત ભાગે છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અંતરાય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને સંજ્વલન ક્રોધમાન માયા અને લોભ એ અઢાર પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ તે આ પ્રમાણે–જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અંતરાય પાચ, અને દર્શનાવરણીય ચાર, એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે, અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે જે જે સમયે તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે તે તે સમયે થાય છે તેનો કાળ માત્ર એક સમયનોજ છે માટે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ સાદિ સાન્ત ભાગે છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો સ્થિતિબંધ અજઘન્ય કહેવાય છે તે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી, ત્યાથી પડે ત્યારે ફરી થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યુ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે તથા શેષ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાગે છે તેમા જઘન્ય સંબંધે તો પહેલા વિચારી ગયા ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ તો સંજ્ઞિ

[1] ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત થઈ શકે છે, તેનાથી વધારે સમય પર્યંત થઈ શકતો નથી

મિથ્યાદૃષ્ટિને વારાફરતિ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જ્યારે સર્વ સંકિલષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વગુણઠાણે ક્રમપૂર્વક પ્રવર્ત્તતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે તથા ઉપરોક્ત અઢાર પ્રકૃતિવિના શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાગે છે સાદિ સાંત ભાગે શીરીતે ઘટે છે તે કહે છે—નિદ્રાપંચક, મિથ્યાત્વ, અદિના બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત નિર્માણ, એ ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ત્વયોગ્ય સર્વ વિશુદ્ધ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત થાય છે ત્યાર પછી તેજ જીવને અધ્યવસાયનું પરાવર્ત્તન થવાથી જ્યારે મંદપરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે ફરી પણ કાળાંતરે કે અન્ય ભવમાં વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે આ પ્રમાણે વારાફરતિ થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને ક્રમપૂર્વક થાય છે સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ થાય માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પહેલે ગુણઠાણે થતો હોય તેના અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં તે બંને વારાફરતિ થતા હોવાથી સાદિ અને સાંત એ બેજ ભાગા ઘટે છે જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધ ઉપરના ગુણઠાણે થતો હોય તેના અજઘન્ય કે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર ચાર ભાગા ઘટે છે, કારણકે ઉપરના ગુણઠાણે નહિ ચડેલા નહિ ચડનાર અને ચડીને પડનારા જીવો હોય છે આ નિયમને અનુસરી ભાગા ઘટાવિ લેવના છે તથા શેષ અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો તેઓનો બંધજ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે જાણવા ૬૧

હવે પૂર્વોક્ત ગાથાથા કહેલ જઘન્યાદિ ભંગાનો મંદ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે વિશેષ વિચાર કરે છે—

अट्ठारसण्ह खवगो बायरएगिंदि सेसधुवियाण ।
पज्जो कुणइ जहन्नं साईअधुवो अओ एसो ॥ ६१ ॥

अष्टादशाना क्षपको बादरैकेन्द्रिय शेषध्रुवबन्धिनीनाम् ।
पर्याप्त करोति जघन्य साद्यध्रुवोऽत एष ॥ ६१ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક કરે છે, અને શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય કરે છે આ હેતુથી એ સાદિ સાંત ભાગે છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને સંજ્વલન ચતુષ્ક, એ પૂર્વોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવિચ્છેદ સમયે કરે છે તેમા સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકે અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે કરે છે કારણ કે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે, અશુભ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ વિશુદ્ધ પરિણામ હોય ત્યારે થાય છે, ક્ષપક આત્મા અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે, માટે પૂર્વોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકનેજ થાય છે અન્યત્ર થતો નથી તેનો કાળ એક સમયનો છે માટે તે સાદિ સાંત ભાંગે છે તથા શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પર્યાપ્ત પૃથ્વી કાય અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયરૂપ તદ્યોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો બાદર એકેન્દ્રિય કેટલો એક કાળ કરે છે શેષ એકેન્દ્રિયો તથાભવસ્વભાવે કરતા નથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી તેજ જીવ અજઘન્ય સ્થિતબંધ કરે છે વારાફરતિ તેઓને થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે જઘન્ય બંધના સાદિ સાંત ભાંગાનું કારણ કહ્યું

હવે અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધના ચાર પ્રકારનો, શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટાદિના સાદિ અને સાંત ભાંગાનો, તથા અધ્રુવ બંધિની પ્રકૃતિઓના ચારે પ્રકારમાં સાદિ સાંત એ બે ભાંગાનો વિચાર કરે છે—

अट्ठाराणऽजहन्नो उवसमसेढीए परिवडतस्स ।
साई सेसविगप्पा सुगमा अधुवा धुवाणपि ॥ ६३ ॥

अष्टादशानामजघन्य उपशमश्रेण्याः प्रतिपततः ।
सादि शेषविकल्पा सुगमा अध्रुवाना ध्रुवानामपि ॥ ६३ ॥

અર્થ—અઢાર પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે સાદિ તથા તેના શેષવિકલ્પો અને અધ્રુવ તથા શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પણ સઘળા વિકલ્પો સુગમ છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીયાદિ પૂર્વોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિ બંધની શરૂઆત ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે તે ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ઉપશમશ્રેણિથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓ એ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે તથા એજ અઢાર પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્યાદિ વિકલ્પો, તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના અને અઢારસિવાય શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે જેનો વિચાર પહેલા કરી આવ્યા છે ૬૩

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિની પ્રરૂપણા કરી હવે એનાજ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માટે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરે છે—

सव्वाणवि पगईण उक्कोस सन्निणो कुणंति ठिइं ।
एगिंदिया जहन्न असन्नि खवगा य काणपि ॥ ६४ ॥

सर्वासामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टां सञ्ज्ञिनः कुर्वन्ति स्थितिम्।
एकेन्द्रिया जघन्यामसञ्ज्ञिनः क्षपकाश्च कासामपि ॥ ६४ ॥

અર્થ—સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિઓ કરે છે તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે, અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો અસંજ્ઞિ તથા ક્ષપક કરે છે

ટીકાનુ૦—શુભ અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ જીવો કરે છે માત્ર તીર્થંકરનામ આહારકદ્વિક અને દેવાયુ વર્જિત એકસો સોળ પ્રકૃતિઓનો સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને તીર્થંકરનામાદિ ચાર પ્રકૃતિઓનો સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિ કરે છે આ શી રીતે સમજી શકાય કે જિનનામાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિ કરે છે? તો કહે છે—અહિં તીર્થંકરનામકર્મનો બંધહેતુ સમ્યક્ત્વ, અને આહારકદ્વિકનો વિશિષ્ટ સંયમ છે કહ્યું છે કે—'સમ્યક્ત્વ ગુણ રૂપ નિમિત્તવડે તિર્થંકરનામકર્મ અને સંયમરૂપ હેતુ વડે આહારકદ્વિક બંધાય છે' તથા દેવાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં હોય છે ત્યાં વિશિષ્ટ સંયમના વશથી ઉત્પત્તિ થાય છે, એટલે તેના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પણ સંયમ હેતુ છે માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો મૂળથીજ બંધનો અસંભવ હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ જીવો તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક જાણવા માત્ર દેવાયુ સિવાય તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમાં જે સંક્લિષ્ટ પરિણામી છે તે જીવો તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે એમ જાણવું કહ્યું છે કે—'સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશવડે બંધાય છે' હવે તે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કયો જીવ કરે તે કહે છે—પહેલા જેણે નરકનું આયુ બાંધ્યું હોય એવો કોઇ જીવ ક્ષયોપશમ[1] સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી વીશ સ્થાનકના આરાધનવડે તિર્થંકરનામ નિકાચિત કરે તે જીવ અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ રહે અને નરકમાં જવા અભિમુખ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ વમી નાખે છે જે સમયે સમ્યક્ત્વ વમી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરશે તે ચોથા ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ

૧ નરકમાં જનાર આત્મા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લઈને જતો નથી એવો કર્મગ્રંથનો અભિપ્રાય છે એટલે નરકમાં જવા અભિમુખ થાય ત્યારે તેને વમી નાખે છે, ત્યારે ચોથાથી પહેલા ગુણઠાણે જતા ચોથાના ચરમ સમયે અતિક્લિષ્ટ પરિણામે તીર્થંકર નામનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય અને તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળો કરે એમ કહ્યું છે

બંધ કરે છે તીર્થંકરનામકર્મના બાંધનારાઓમાં આવોજ જીવ સર્વ સંક્લિષ્ટ પરિણામે વર્તતો હોય છે શતક ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે--તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અવિરત વેદક સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય કે જેણે પહેલા નરકનું આયુ બાંધ્યું છે અને નરકાભિમુખ થયો છતો મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ તીર્થંકરનામકર્મના અંતિમ સ્થિતિબંધમાં વર્તતો છતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે તેના બાંધનારાઓમાં તેજ અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામી છે માટે જે જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત નરકમાં જાય છે, તે સમ્યક્ત્વને વમતો નહિ હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે માટે તેને તીર્થંકરનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી' તથા આહારકદ્વિકનો પણ પ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો અપ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તેજ સર્વ સંક્લિષ્ટ પરિણામિ છે દેવાયુનો પણ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના આદ્ય સમયે વર્તમાન અપ્રમત્ત ભાવને સન્મુખ થયેલો પ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે અહિં એકાંતે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત સંયત આયુના બંધનો આરંભજ કરતો નથી માત્ર પ્રમત્તે આરંભેલો અપ્રમત્ત પૂર્ણ કરે છે કહ્યું છે કે—'અપ્રમત્ત આત્મા આયુના બંધનો આરંભ કરતો નથી, પ્રમત્તે આરંભેલો અપ્રમત્ત બાંધે છે' દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે એક સમય પર્યંત કરે છે ત્યાર પછીના સમયે અબાધાની હાનિનો સંભવ હોવાથી ઘટતો નથી અને તે વખતે પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે હોય છે વળી આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વિશુદ્ધ પરિણામે થાય છે માટે અપ્રમત્ત ભાવને સન્મુખ થયેલો પ્રમત્ત આત્મા આયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધક કહ્યો છે તથા શેષ શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક સર્વ સંક્લિષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો છે તેમાં પણ આ વિભાગ છે—દેવાયુ વર્જિત શેષ ત્રણ આયુ, નરકદ્વિક, દેવદ્વિક, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, વૈક્રિયદ્વિક, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, અને સાધારણ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે કારણ કે દેવો અને નારકીઓને તેના બંધનો અભાવ છે તે આ પ્રમાણે—તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુ છોડીને શેષ પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવસ્વભાવેજ બાંધતા નથી તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂના યુગલિકનું આયુ બાંધતા થાય છે દેવો અને નારકીઓ તથાભવસ્વભાવે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી માટે તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધક દેવો અને નારકીઓ હોતા નથી, પરંતુ તિર્યંચો અને મનુષ્યોજ હોય છે અને તે પણ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા, પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિ અને તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા હોય તેજ હોય

છે અહિં અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને આયુનો બંધ થતો નહિ હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા ન કહેતા તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામિ કહ્યા છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ મનુષ્યોને તિર્યંચ અને મનુષ્યનુ આઉખુ જ બંધાતુ નહિ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા મિથ્યાદષ્ટિ લીધા છે તથા નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધનાર પણ તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો હોય છે અત્યંત સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળાને આયુના બંધનોજ અસંભવ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામિ લીધા છે તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ ઔદારિક શરીર ઔદારિક અંગોપાંગ ઉદ્યોત અને છેવટ્ઠ સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓની અત્યંત સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે આ છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અત્યંત તીવ્ર સંક્લેશ હોય ત્યારે થાય છે જો કે તિર્યંચો અને મનુષ્યો આ છ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે પરંતુ તેની મધ્યમ સ્થિતિ બાંધે છે કારણ કે જે સંક્લેશે દેવો અને નારકીઓ ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે તે સંક્લેશે મનુષ્ય અને તિર્યંચો નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, પરંતુ તિર્યંચ કે મનુષ્ય પ્રયોગ્ય બંધ કરતા નથી માટે તે છ પ્રકૃતિઓના દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક કહ્યા છે તથા એકેન્દ્રિયજાતિ સ્થાવર અને આતપ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા ઇશાન સુધિના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે બીજા કેમ બાંધતા નથી? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે–નારકીઓને અને સનત્કુમારાદિ દેવોને ભવસ્વભાવેજ એ પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે અને અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચ મનુષ્યોને નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને મંદ સંક્લેશે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધનો અસંભવ છે માટે તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક માત્ર ઇશાન સુધિના દેવોજ કહ્યા છે તથા જે પ્રકૃતિઓ માટે કહી ગયા તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓની ચારે ગતિના સર્વ સંક્લિષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક છે

હવે ઉત્તરાર્દ્ધવડે જઘન્ય સ્થિતિના બંધસ્વામિત્વ કહે છે–એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે માત્ર કેટલીક પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ અને ક્ષપક જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, તીર્થંકરનામ, પુરૂષવેદ, સંજ્વલન ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપંચક અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, ઉચ્ચગોત્ર, સાતાવેદનીય, અને યશકીર્ત્તિ એ તેત્રીસ પ્રકૃતિવિના શેષ સત્તાશી[1] પ્રકૃતિઓની તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા એકેન્દ્રિય—પર્યાપ્ત

---

૧ અહિં સત્યાશી પ્રકૃતિમા મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુ એ બે આયુ પણ આવી જાય છે તે બે આયુનો [illegible] આવલિકા પ્રમાણ જઘન્ય [illegible] [illegible] વર્ત્તના [illegible] એકેન્દ્રિયા [illegible]

બાદર પૃથ્વીકાય અપકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે તથા દેવત્રિક નરકત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિક એ આઠ પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે આહારકશરીર આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકરનામકર્મની ક્ષપક અપૂર્વકરણવર્ત્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે સંજ્વલન ક્રોધાદિ ચાર અને પુરૂષવેદની ક્ષપક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો, અને જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક સાતાવેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશકીર્ત્તિ એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે ૬૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરી હવે શુભાશુભપણાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

सव्वाण ठिई असुभा उक्कोसुक्कोससंकिलेसेण ।
इयरा उ विसोहिए सुरनरतिरिआउए मोत्तुं ॥ ६५ ॥

सर्वासां स्थितिरशुभा उत्कृष्टोत्कृष्टसंक्लेशेन ।
इतरा तु विशुद्धया सुरनरतिर्यगायूंषि मुक्त्वा ॥ ६५ ॥

અર્થ—દેવાયુ મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુને છોડીને શેષ સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે, કારણકે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશવડે બંધાય છે અને ઇતર જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે કારણકે વિશુદ્ધ પરિણામવડે બંધાય છે

ટીકાનુ૦—શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે અહિં પ્રશ્ન થાય કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ શા માટે અશુભ છે ? તો કહે છે—કારણ અશુદ્ધ છે માટે તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ જ્યારે થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય છે કેમકે જેમ જેમ સંકલેશની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ સ્થિતિબંધની વૃદ્ધિ થાય એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અશુભ અધ્યવસાય તે સંકલેશ કહેવાય છે આ પ્રમાણે સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ કારણ અશુદ્ધ હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધરૂપ કાર્ય પણ અશુભજ હોય છે વળી અપ્રશસ્ત કર્મમાં જેમ સંકલેશની વૃદ્ધિ થાય તેમ રસ પણ પુષ્ટ થાય છે તેથી અશુભકર્મની જેમ સ્થિતિ વધે તેમ રસ વધે છે આ હેતુથી પણ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે એ પ્રસિદ્ધ છે તથા જે પ્રશસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓ છે તેઓમાં જેમ જેમ સંકલેશ વધે છે તેમ તેમ તેની સ્થિતિની વૃદ્ધિ અને રસ ઓછો થતો જાય છે સ્વયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે તેઓની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે, તે વખતે રસનો અત્યંત અલ્પ બંધ થાય છે માટે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ જેની અંદરથી રસ કાઢી લીધો છે એવી શેલડીની જેમ

નીરસ હોવાથી અપ્રશસ્ત છે એજ સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે જે વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધાય છે, અને જે વડે જઘન્ય સ્થિતિ બધાય છે, તેનુ નિરૂપણુ કરે છે—સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સકલેશવડે થાય છે, એટલે કે જે જે સકલેશ જે જે પ્રકૃતિના બધમા હેતુ છે, તેની અદર જે ઉત્કૃષ્ટ સકલેશ છે તે સકલેશ તે તે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા હેતુ છે તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે થાય છે એટલે કે—જે વિશુદ્ધ પરિણામ જે પ્રકૃતિના બધમા હેતુ છે તેની અદર જે સર્વવિશુદ્ધ પરિણામ છે તે, તે પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે આ વિષયમા અપવાદ કહે છે—દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચના આયુને છોડીને શેષ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ સબધે ઉપરની પરિભાષા સમજવિ પરતુ ત્રણ આયુ માટે વિપર્યાસ સમજવો તે આ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત ત્રણ આયુ બાધનારા જીવોમા જે સર્વસકિલષ્ટ[1] પરિણામવાળા હોય છે તે જીવો તે ત્રણ આયુની જઘન્ય સ્થિતિ બાધે છે અને જે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળા હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે વળી જેમ જેમ તેઓની સ્થિતિ વધે છે તેમ તેમ રસની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, જેમ જેમ અલ્પ અલ્પ સ્થિતિનો બધ થાય છે તેમ તેમ રસ પણ ઓછો ઓછો બધાય છે આ પ્રમાણે ત્રણ આયુનો શેષ પ્રકૃતિઓથી વિપરીત ક્રમ છે

આ પ્રમાણે સ્થિતિબધનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હવે રસબધનુ સ્વરૂપ કહે છે તેમા ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે તે આ પ્રમાણે—સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા, સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા, અને અલ્પબહુત્વ પ્રરૂપણા સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા પણ બે પ્રકારે છે ૧ મૂળપ્રકૃતિ સબધે, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સબધે તેમા પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સબધે સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

अणुभागोणुक्कोसो नाम तइज्जाण घाइ अजहन्नो ।
गोयस्स दोवि एए चउव्विहा सेसया दुविहा ॥६६॥

अनुभागोऽनुत्कृष्टो नामतृतीययोर्घातिनामजघन्य ।
गोत्रस्य द्वे अप्येते चतुर्विधा शेषा द्विविधा' ॥ ६६ ॥

અર્થ—નામ અને વેદનીયનો અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબધ, ઘાતિકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબધ, અને ગોત્રના બને બધ ચાર ભાગે છે અને શેષ બધ બે ભાગે છે

---

૧ અહિં આયુનો બધ ઘોલના પરિણામે થતો હોવાથી આયુ બધાય છે તેટલા પુરતો સર્વસકલેશ અને તેટલા પુરતા સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામ લેવાના છે એજ તાત્પર્યનો સૂચક આ શબ્દ છે,

ટીકાનુ૦—નામકર્મ અને વેદનીયકર્મનો અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ, તથા ઘાતિ-જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ મોહનીય અને અંતરાયકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—નામ અને વેદનીયકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાયગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે, અને પછીના સમયે વિચ્છેદ થાય છે એક સમયમાત્ર થતો હોવાથી તે સાદિ સાંત ભાગે છે તે સિવાયનો સઘળો રસબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે તે ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે તથા મોહનીયનો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, તથા જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ થાય છે તે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે તેમાં મોહનીયનો અજઘન્ય રસબંધ ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણઠાણે અને જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણનો ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે તથા ગોત્રકર્મનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારનો અનુભાગબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે, તે આ પ્રમાણે—ગોત્રકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે તે સમય માત્ર થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અનુભાગબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે, તે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ ઘટે છે તથા ગોત્રકર્મનો જઘન્ય અનુભાગબંધ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીને અનિવૃત્તિકરણમાં અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા કરતા જ્યારે ક્ષય થાય ત્યારે તે પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયે નીચગોત્ર આશ્રયી થાય છે તે એક સમયમાત્રજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો ઉત્કૃષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધિનો સઘળો અનુભાગબંધ અજઘન્ય છે તે અજઘન્ય રસબંધ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય ત્યારે ઉચ્ચગોત્ર આશ્રયી પ્રવર્ત્તે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે તથા આ પૂર્વોક્ત સાતે કર્મના ઉક્તવ્યતિરિક્ત સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—વેદનીય અને નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ સાદિ સાંત ભાગે પહેલા વિચારાઈ ગયો છે

જઘન્ય અને અજઘન્ય મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને વારાફરતિ થાય છે તે આ રીતે—જ્યારે પરાવર્ત્તમાન મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને જઘન્ય અનુભાગબંધ થાય છે સંકિલષ્ટ અથવા વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય થાય છે આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત છે તથા ઘાતિકર્મનો જઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ સાંત ભાગે પહેલા વિચારી ગયા છે ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિને અનુક્રમે થાય છે જ્યારે સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે તથા ગોત્રકર્મના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બંને સાદિ સાંત ભાગે વિચારાઈ ગયા છે તથા આયુકર્મ અધ્રુવબંધિ હોવાથી તેના અજઘન્ય રસબંધાદિ ચારે વિકલ્પ અંશથી સાદિ અને સાંત ભંગ સુપ્રસિદ્ધ છે ૬૬

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ આશ્રયી સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા કરી હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

सुभधुवियाणणुक्कोसो चउहा अजहन्न असुभधुवियाण ।
साई अधुवा सेसा चत्तारिवि अधुववधीण ॥ ६७॥

शुभध्रुवबन्धिनीनामनुत्कृष्ट चतुर्द्धाऽजघन्योऽशुभध्रुवबन्धिनीनाम् ।
साद्यध्रुवा शेषाः चत्वारोऽप्यध्रुवबन्धिनीनाम् ॥ ६७ ॥

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ, અને અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે શેષ બધો સાદિ સાંત છે તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે સાદિ સાંત છે

ટીકાનુ૦—શુભ ધ્રુવબંધિની-તૈજસ, કાર્મણ, પ્રશસ્ત વર્ણગંધ રસસ્પર્શ, અગુરુલઘુ અને નિર્માણ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—એ આઠે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપકને અપૂર્વકરણે ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓનો જે સમયે બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સમયે એક સમય માત્ર થાય છે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે તે ઉપશમશ્રેણિમા બંધવિચ્છેદ થયા પછી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે તથા અશુભ ધ્રુવબંધિ-જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, ભય, જુગુપ્સા, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અને અંતરાય પંચક એ તેતાળીસ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અ

તરાય પચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગબધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે, સજ્વલન ચાર કષાયનો અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકે વર્તતા ક્ષપકને તે તે પ્રકૃતિના બધવિચ્છેદ સમયે થાય છે, નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત ભય જુગુપ્સા અને અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક એ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક શ્રેણિમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓના બધવિચ્છેદ સમયે થાય છે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો સયમને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા દેશવિરતને સ્વગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્તતા થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને સયમ એ બન્નેને એકી સાથે—એક સમયે પ્રાપ્ત કરતા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને થાય છે, કારણ કે તેના બાધનારાઓમા તેઓનેજ અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય છે સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક મિથ્યાત્વ અને અનતાનુબધિ કષાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સયમ એ બન્નેને યુગપત્—એકજ સમયે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા મિથ્યાદૃષ્ટિને ચરમસમયે જઘન્ય રસબધ થાય છે કારણ કે તે તે પ્રકૃતિ બાધનારા જીવોમા તેજ અતિ નિર્મળ પરિણામવાળા છે માટે તેઓજ જઘન્ય રસબધના સ્વામિ છે તે જઘન્ય રસબધ માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબધ અજઘન્ય છે અને તે અજઘન્ય રસબધ જ્ઞાનાવરણ પચક અતરાય પચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કનો ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી, એ પ્રમાણે સજ્વલન ચતુષ્કનો ઉપશમ શ્રેણિમા સૂક્ષ્મસપરાયે, નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક ભય અને જુગુપ્સાનો ઉપશમ શ્રેણિમા અનિવૃત્તિ બાદર સપરાયે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો પ્રમત્તસયતે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિનો દેશવિરતાદિ ગુણઠાણે અને થીણદ્ધિ ત્રિકાદિનો સાસ્વાદનાદિ ગુણઠાણે બધવિચ્છેદ થયેલો હોવાથી થતો નથી ત્યાથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે તથા શુભ અશુભ સઘળી ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓના ઉક્ત શેષ વિકલ્પો સાદિ સાત છે તે આ પ્રમાણે—તૈજસાદિ શુભ આઠ ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબધ સાદિ સાત ભાગે અનુત્કૃષ્ટના ભાગા કહેવાના પ્રસગે વિચારી ગયા છે અને જઘન્ય અજઘન્ય સજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને પર્યાયવડે—ક્રમપૂર્વક થાય છે તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સક્લેશે વર્તતા જઘન્ય અને વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા અજઘન્ય રસબધ થાય છે આ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિને ક્રમ પૂર્વક થતો હોવાથી સાદિ સાત છે તથા તેતાલીસ અશુભ ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગબધ પહેલા વિચારી ગયા છે અને ઉત્કૃષ્ટ પર્યાપ્ત સર્વ સક્લિષ્ટ સજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને એક અથવા બે સમય પર્યંત થાય છે ત્યાર પછી મદ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે માટે આ બે પણ સાદિ સાત ભાગે છે તથા અધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે વિકલ્પો તેઓ અધ્રુવ

બધિ હોવાથીજ સાદિ સાત ભાગે જાણવા ૬૬

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિ સબધે વિચાર કર્યો હવે તે પ્રરૂપણાને અતિ સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છતા સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

अशुभधुवाण जहन्न बधगचरमा कुणति सुविसुद्धा ।
समय परिवडमाणा अजहन्न साइया दोवि ॥ ६७ ॥

अशुभध्रुवाना जघन्य बन्धकचरमा कुर्वन्ति सुविशुद्धाः ।
समय प्रतिपतन्तः अजघन्य सादी द्वे अपि ॥ ६७ ॥

અર્થ—અશુભ ધ્રુવબન્ધિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબધ સુવિશુદ્ધ પરિણામ વાળા બધના ચરમ સમયે વર્ત્તતા એક સમય માત્ર કરે છે ત્યાંથી પડતા અજઘન્ય રસબધ કરે છે માટે તે બને સાદિ છે

ટીકાનુ૦—અશુભ ધ્રુવબધિની પૂર્વે કહેલી તેતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અત્યત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા બધના ચરમ સમયે વર્ત્તતા એટલે કે જે જે ગુણસ્થાનકના જે જે સમયે તેઓનો બધવિચ્છેદ થાય તે સમયે વર્ત્તતા ક્ષપક આત્માઓ એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબધ કરે છે આ વિષયમા પહેલા વિચાર કર્યો છે તથા ઉપશમશ્રેણિમા તે તે પ્રકૃતિનો બધવિચ્છેદ કરીને અગાડી ઉપશાતમોહે પણ જઇને ત્યાંથી જેઓ પડે છે તેઓ અજઘન્ય રસબધ કરે છે માટે જઘન્ય અજઘન્ય એ બંને સાદિ થાય છે માત્ર અજઘન્ય અનુભાગબધ સઘળા સસારિ જીવોને થાય છે તેથી જેઓ બધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત નથી થયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત, અને ભવ્યને સાન્ત છે, આ રીતે પહેલા ચાર પ્રકારે કહેલ છે ૬૭

આ પ્રમાણે અશુભ ધ્રુવબધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને અજઘન્ય અનુભાગબંધના સ્વામિ કહ્યા હવે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ રસબધના સ્વામિ કહે છે—

सयलसुभाणुक्कोस एवमणुक्कोसग च नायव्व ।
वन्नाई शुभअशुभा तेण तेयाल धुवअशुभा ॥६८॥

सकलशुभानामुत्कृष्टमेवमनुत्कृष्ट च ज्ञातव्यम् ।
वर्णादय शुभा अशुभास्तेन त्रयश्चत्वारिंशत् ध्रुवाशुभा ॥ ६८ ॥

અર્થ—સઘળી શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગ બધ એ પ્રમાણે જ કરે છે, એમ જાણવુ વર્ણાદિ ચાર શુભ અને અશુભ એમ બને પ્રકારે હોવાથી ધ્રુવબધિની અશુભ પ્રકૃતિઓ તેતાલીસ થાય છે

ટીકાનુ૦—સઘળી સાતવેદનીય, તિર્યગાયુ, મનુષ્યાયુ, દેવાયુ, મનુષ્યદ્વિક,

દેવદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, શરીર પંચક, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચ-સંઘયણ, અંગોપાંગ ત્રિક, પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ, અગુરુલઘુ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ત્રસદશક, નિર્માણ, તીર્થંકરનામ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ બેતાલીસ શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ પણ પૂર્વે કહ્યું એજ પ્રમાણે કરે છે એમ જાણવું એટલે કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમાં જેઓ ચરમ—અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છે તેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરે છે અને જેઓ મંદ પરિણામવાળા છે તે અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરે છે અહિં વર્ણાદિ ચારનો શુભ પ્રકૃતિના સમુદાયમાં અને અશુભ પ્રકૃતિના સમુદાયમાં એમ બંનેમાં અંતર્ભાવ થાય છે માટે અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ તેતાલીસ થાય છે અને શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ થાય છે વર્ણાદિને સામાન્ય ગણતાં ધ્રુવબંધિની સુડતાલીસ થાય છે ૬૮

આ રીતે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહ્યા હવે અનંતરોક્ત શુભ પ્રકૃતિઓની અંદર કેટલીએક પ્રકૃતિઓના વિશેષ નિર્ણય માટે કેટલીએક શુભ પ્રકૃતિઓના અને અશુભ સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

सयलासुभायवाण उज्जोयतिरिक्खमणुयआऊणं ।
सन्नी करेइ मिच्छो समय उक्कोसअणुभाग ॥ ६९ ॥

सकलाशुभातपानामुद्योततिर्यग्मनुजायुषाम् ।
सञ्ज्ञी करोति मिथ्यादृष्टि समयमुत्कृष्टानुभागम् ॥ ६९ ॥

અર્થ—સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો અને આતપ, ઉદ્યોત, તિર્યંચ અને મનુષ્યનુ આયુ એ પુન્ય પ્રકૃતિઓ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સંજ્ઞ મિથ્યાદૃષ્ટિ એક સમયમાત્ર કરે છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ સોળકષાય, નવનોકષાય, નરકત્રિક, તિર્યગ્દ્વિક, પહેલાને છોડી શેષ પાંચ સંઘયણ, પહેલાને છોડી શેષ પાંચ સંસ્થાન, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાત, સ્થાવરાદિ દશક, અપ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ સઘળી બ્યાશી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધિ અંતસંક્લિષ્ટ પરિણામ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ એક સમયમાત્ર કરે છે તેમાં પણ નરકત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, અને સાધારણ એ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય કરે છે કેમકે દેવો કે ના-

રકીઓ ભવસ્વભાવે જ આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવર એ બે પ્રકૃતિના ભુવનપતિથી આરંભી ઇશાન દેવલોકસુધિના દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે કેમકે જે અતિ કિલષ્ટ પરિણામે ભવનપત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે તિર્યંચ અને મનુષ્યો નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બાંધે છે અને જ્યારે મંદસંકલેશ હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધનો સંભવ નથી, કારણ કે તે અશુભ છે તથા નારકીઓ અને ઇશાન ઉપરના દેવતાઓ ભવસ્વભાવે એ પ્રકૃતિઓ જ બાંધતા નથી માટે તે બે પ્રકૃતિઓના ઉપરોક્ત અતિ સંકિલષ્ટ પરિણામિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના સ્વામિ છે તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને છેવટ્ઠુ સંઘયણ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિદેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃટ રસબંધના સ્વામિ છે અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ મનુષ્ય તિર્યંચોને નરકગતિ યોગ્ય બંધ થતો હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે તથા શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નપુંસકવેદ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, હુંડસંસ્થાન, અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક ઉપઘાત, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અશુભ, અસ્થિર, અનાદેય, અયશકીર્ત્તિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ છપ્પન્ન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કરે છે હાસ્ય રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંસ્થાન પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંઘયણ, એ બાર પ્રકૃતિઓનો [1]તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલષ્ટ પરિણામિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે તથા આતપ, ઉદ્યોત, તિર્યંચ અને મનુષ્યનુ આયુ એ ચાર પ્રકૃતિઓનો 'सयल सुभाणुक्कोसमेवं' સઘળી શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ વિશુદ્ધ પરિણામી જીવો કરે એવા પહેલા કહેલા વચનના સામર્થ્યથી સુવિશુદ્ધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે અહિં એમ શી રીતે સમજી શકાય કે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે? પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરતા નથી? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે--તિર્યંચાયુ આતપ અને ઉદ્યોત એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ તો સમ્યગ્દૃષ્ટિને બંધમાજ આવતિ નથી એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિમાટે તેના રસબંધનો વિચારજ શાનો હોય? અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તેનુ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધનારને થાય છે તેનાથી ન્યૂન બાંધનાર અન્ય કોઇને થતો નથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્યો તો મનુષ્યાયુનો બંધજ કરતા નથી કારણકે તેઓ તો માત્ર દેવાયુનોજ બંધ કરે છે સમ્ય

---

૧ અહિં તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લેશ કહેવાનો એ અતિક્લિષ્ટ પરિણામ તો હાસ્ય રતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય નહિ તેટલા પુરતો સંક્લેશ લેવો - ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય અને તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પણ થાય

સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો અથવા નારકીઓ મનુષ્યનું આયુ બાંધે છે પરંતુ કર્મભૂમિયોગ્ય-સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણુજ આયુ બાંધે છે, અકર્મભૂમિ યોગ્ય—અસંખ્યાત વર્ષનું બાંધતા નથી, કારણકે ભવસ્વભાવે તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી માટે મનુષ્યાયુ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોજ સ્વામિ છે, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો નથી આ વિષયમાં પણ વિશેષ વિચાર કરીએ તો આતપનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવજ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે, બીજા જીવો ન કરે કારણ કે જે વિશુદ્ધ પરિણામે દેવો આતપનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે નારકી મનુષ્ય અને તિર્યંચોને આતપના બંધનોજ અસંભવ છે કારણ કે તેઓ તેવા પરિણામે એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધજ કરતા નથી તથા ઉદ્યોત નામકર્મનો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં વર્તમાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણપૂર્વક અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિ અનુભવતા તેના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધ કરે છે કારણકે ઉદ્યોતના બંધક જીવોમાં તેજ અત્યંત શુદ્ધ પરિણામિ છે આવા વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છ નરક સુધિના નારકીઓ અને દેવો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય, અને મનુષ્ય તિર્યંચો દેવ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ જ્યાં સુધિ મિથ્યાત્વમોહના ઉદયવાળા છે ત્યાં સુધિ ભવસ્વભાવેજ તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, અને તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધતા તેની સાથે ઉદ્યોતનામકર્મ બંધાઈ શકે છે, એટલે અનિવૃત્તિ કરણના ચરમ સમયે વર્તમાન સાતમી નારકીના જીવો ઉદ્યોતનામના ઉત્કૃષ્ટ રસના બંધાધિકારી છે તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ યુગલિકનું આયુ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે [1]અગુરુલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ નિર્માણ, પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ, દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ,

---

૧ સારામાં સારા પરિણામે તીર્થંકરાદિ પ્રકૃતિઓનો આઠમે ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય અને યશ:કીર્ત્તિઆદિનો દશમે થાય એમ અહિં કહ્યું ત્યારે અહિં શંકા થાય કે આઠમા ગુણસ્થાનકથી નવમા ગુણસ્થાનકે અનંતગુણ વિશુદ્ધ પરિણામ છે, દશમાથી અગીઆરમે અત્યંત નિર્મળતા છે તો ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કેમ ન થાય? કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે ત્યાં તે બંધાતી નથી માટે ન થાય પરંતુ શા માટે ન બંધાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે દરેક પુન્ય કે પાપ પ્રકૃતિઓના બંધ સારા પરિણામની તીર્થંકર પરમાત્માના જ્ઞાનમાં મર્યાદા છે કે ઓછામાં ઓછા અમુક હદના સારા પરિણામથી આરંભી વધારેમાં વધારે અમુક હદ સુધિના સારા પરિણામ પર્યંત અમુક અમુક પુન્ય પ્રકૃતિઓ બંધાય. તેજ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા અમુક હદના સંક્લિષ્ટ પરિણામથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ અમુક હદ સુધિના સંક્લિષ્ટ પરિણામ પર્યંત અમુક પાપ પ્રકૃતિ બંધાય. આ પ્રમાણે બંધમાં પોતપોતાની જે ઓછામાં ઓછી કે વધારેમાં વધારે અનેક વિશુદ્ધિની મર્યાદા છે તે કરતા

પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ તીર્થંકર યશકીર્તિ શીવાય ત્રસાદિ નવક એ પ્રમાણે ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓનો મોહનીયકર્મને સર્વથા ખપાવવાની યોગ્યતાવાળો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક વર્તિ આત્મા જ્યાં તેનો બંધ વિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે તથા મનુષ્યદ્વિક ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમ સંઘયણ એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે તથા પ્રમત્તે દેવાયુનો બંધ શરૂ કરી અપ્રમત્તે ગયેલો આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે તથા સાત વેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક વર્તિ આત્મા અત્યંત તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે ૬૯

આ પ્રમાણે શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિઓના વિશેષરૂપે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહ્યા હવે યથાયોગ્યપણે શુભ અશુભ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

आहार अप्पमत्तो कुणइ जहन्न पमत्तयाभिमुहो ।
नरतिरिय चोद्दसण्हं देवाजोगाण साउण ॥ ७० ॥

आहारकस्याप्रमत्त करोति जघन्य प्रमत्तताभिमुख
नरतिर्यंच' चतुर्दशाना देवायोग्याना स्वायुषो ॥ ७० ॥

અર્થ—આહારકદ્વિકનો જઘન્ય રસબંધ પ્રમત્તપણાને સન્મુખ થયેલો અપ્રમત્ત કરે છે તથા દેવોને અયોગ્ય ચૌદ પ્રકૃતિઓનો અને પોતાના બે આયુનો મનુષ્ય અને તિર્યંચો જઘન્ય રસબંધ કરે છે

ટીકાનુ૦—આહારકદ્વિકનો પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને સન્મુખ થયેલો અપ્રમત્ત આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તેજ કિલષ્ટ પરિણામિ છે કેમકે પડતા કિલષ્ટ પરિણામ થાય છે અને પુન્ય પ્રકૃતિઓનો કિલષ્ટ પરિણામે જ જઘન્ય રસબંધ થાય છે તથા દેવના બંધને અયોગ્ય નરકત્રિક દેવત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અને વૈક્રિયદ્વિક એ

ઓછા હોય કે વધી જાય તો તે તે પ્રકૃતિનો બંધ ન થાય આ હેતુથીજ અમુક અમુક પ્રકૃતિ અમુક ગુણસ્થાનક સુધિ બંધાય આગળ ન બંધાય એમ કહ્યું છે જો આ પ્રમાણે મર્યાદા ન હોય અને ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનકે બંધાયાજ કરે તો તેના બંધનો અંતજ ન આવે, અને કોઇ જીવ મોક્ષમાંજ ન જાય તથીજ તીર્થંકરાદિનો આઠમે અને યશકીર્તિ આદિનો દશમે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કહ્યો અને બંધવિચ્છેદ પણ ત્યાંજ કહ્યો કારણ કે તેના બંધને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ પરિણામ ત્યાંજ છે ત્યાર પછી પછીના ગુણસ્થાનકે તેના બંધ યોગ્ય હદથી વધારે નિર્મળ પરિણામ હોવાથી ત્યાં ન બંધાય આ પ્રમાણે દરેક પ્રકૃતિઓ માટે સમજવું

ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તથા તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ અને સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે તેમાં નરકત્રિકના દશ હજાર વર્ષપ્રમાણુ નારકાયુને બાંધતા [1]તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મનુષ્ય તિર્યંચો જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને નરકપ્રાયોગ્ય બંધનો સંભવજ નથી શેષ ત્રણ આયુની પોતપોતાની જઘન્યસ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામી જઘન્ય રસબંધ કરે છે અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામે તેના બંધનો અસંભવ છે વૈક્રિયદ્વિકનો નરકગતિ યોગ્ય વીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા અતિક્લિષ્ટ પરિણામના યોગે જઘન્ય રસબંધ કરે છે દેવદ્વિકનો દશકોડાકોડી પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામે જઘન્ય રસબંધ કરે છે તેના બાંધનારાઓમાં આવા આત્માઓજ અતિક્લિષ્ટ પરિણામી છે બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ છ પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામિ આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે વધારે વિશુદ્ધિવાળાને તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે આ સોળે પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવસ્વભાવેજ બાંધતા નથી, માટે મનુષ્ય અને તિર્યંચનુ ગ્રહણ કર્યું છે જો કે મનુષ્ય અને તિર્યંચનુ આયુ દેવો અને નારકીઓ બાંધે છે, પરંતુ તેના મધ્યમાયુનો બંધ કરે છે, જઘન્યાયુનો નહિ ૭૦

ओरालियतिरियदुगे नीउज्जोयाण तमतमा छण्ह ।
मिच्छ नरयाणभिमुहो सम्मद्दिट्ठि उ तित्थस्स ॥ ७१ ॥

औदारिकतिर्यग्द्विकयोर्नीचैरुद्योतयोस्तमस्तमा षण्णाम् ।
मिथ्यात्वनरकयोरभिमुख॰ सम्यग्दृष्टिस्तु तीर्थस्य ॥ ७१ ॥

અર્થ—ઔદારિકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, નીચગોત્ર, અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ છ પ્રકૃતિઓનો સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ જઘન્ય રસબંધ કરે છે તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્મુખ થયેલો સમ્યગ્દૃષ્ટિ તીર્થંકર નામકર્મનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે

ટીકાનુ૰—'શુભ પ્રકૃતિઓની સહચારિ શુભપ્રકૃતિઓ અને અશુભની સહચારિ અશુભ પ્રકૃતિઓ હોય છે એટલે કે શુભની સાથે શુભપ્રકૃતિઓનો યોગ અને અશુભની સાથે અશુભનો યોગ થાય છે એવો ન્યાય હોવાથી ઔદારિક

---

[1] નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરનારા જો કે ક્લિષ્ટ પરિણામ હોય છે પરંતુ દશ હજાર વર્ષથી વધારે આયુના બાંધનારની અપેક્ષાએ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ આયુ બાંધનાર શુદ્ધ છે તેનાથી વધારે શુદ્ધ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય બંધજ ન થાય માટે તત્પ્રાયોગ્ય શુદ્ધ એમ કહ્યું છે

દ્વિક સાથે ઉદ્યોતનો યોગ કર્યો અને તિર્યંગદ્વિક સાથે નીચગોત્રનો યોગ કરવો તાત્પર્ય એ કે ઔદારિકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति' વ્યાખ્યાન—વિસ્તૃત ટીકા કરવા વડે વિશેષ અર્થનું જ્ઞાન થાય છે' એવુ વચન હોવાથી ગાથામાં જો કે—'तमतमा' એ પદવડે સાતમી નારકીના જીવોજ લીધા છે છતા દેવો અથવા નારકીઓ તીર્યંચ ગતિની ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનાર જીવોમા તેઓજ સર્વસંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવાળા છે આવા પ્રકારના અતિક્લિષ્ટ પરિણામી તિર્યંચ મનુષ્યોને નરકગતિ યોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે તેમા પણ ઔદારિક અંગોપાંગના ઇશાન દેવલોક પછીના દેવો જાણવા કારણ કે અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામે ઇશાન સુધીના દેવોને તો એકેન્દ્રિયયોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી તે વખતે તેઓને ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ બંધાતુ નથી તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સાતમી નરકપૃથ્વીમા વર્તમાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક અંતરકરણ કરીને પ્રથમ સ્થિતિને વિપાકોદય વડે અનુભવતા પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે મિથ્યાદૃષ્ટિ છતો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તે પ્રકૃતિઓના બંધકમા તેનીજ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ છે શતકચૂર્ણિમા કહ્યુ છે કે—'તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સમ્યક્ત્વને સન્મુખ થયેલો સાતમી નરકનો ચરમસમયવર્તી મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકી ત્રણ કરણ કરી પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા તેના ચરમસમયે જ્યાસુધી મિથ્યાત્વભાવ છે ત્યાસુધી ભવસ્વભાવે એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે માટે તેનો તેને જઘન્ય રસબંધ થાય છે તેના બંધકમા તેજ સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે આ પ્રમાણે ગાથામા ગ્રહણ કરેલી છ એ પ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્મુખ થયેલો અવિરતિ વેદકસમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે ચોથાથી પહેલે જતા ચોથાના ચરમસમયે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે તેના જઘન્ય રસબંધને યોગ્ય તે જ સવસંક્લિષ્ટ પરિણામિ છે ૭૧

सुभधुव तसाइ चउरो परघाय पणिदिसास चउगइया।
उक्कडमिच्छा ते च्चिय थीअपुमाण विसुज्झंता ॥७२॥

शुभध्रुवाना त्रसादीनां चतसृणा पराघातपञ्चेन्द्रियोच्छ्वासानां चतुर्गतिका ।
उत्कटमिथ्यादृष्टयस्ते एव स्त्र्यपुमोर्विशुध्यन्त ॥७२॥

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ,ત્રસાદિ ચાર, પરાઘાત, પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ઉચ્છ્વાસનામ એ ૧૬ ર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિના સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તથા કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતા તેજ જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે

ટીકાનુ૦—શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક અગુરુલઘુ તૈજસ કાર્મણ અને નિર્માણ એ શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ, તથા ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસાદિ ચાર, તથા પરાઘાત પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મ એ પ્રમાણે ૧૬ર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિમા વર્ત્તતા સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તે આ પ્રકારે—નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા અતિક્લિષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા પણ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ બંધાય છે વળી નરકગતિ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશ પણ છે એટલે તે સઘળી પુન્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે તથા ઇશાન દેવલોક સુધિના દેવો સિવાય ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધિના ક્લિષ્ટ પરિણામિ દેવો અથવા નારકીઓ તિર્યંચગતિ અને પંચેન્દ્રિયજાતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે ઇશાન સુધિના સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્ત્તતા દેવો તો પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામ વર્જીને શેષ તેર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે સર્વસંક્લિષ્ટ પરિણામે તેઓ એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવરનામ કર્મનો બંધ કરતા હોવાથી પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મના બંધનો અસંભવ છે તથા તેજ ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે માત્ર કંઇક અલ્પ શુદ્ધ પરિણામવાળા નપુંસકવેદનો, અને તેનાથી અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે, એમ સમજવુ તેનાથી પણ અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા તો પુરુષવેદ બાધે છે માટે એ વેદના બંધમા અલ્પ વિશુદ્ધિવાળા જીવો લીધા છે વેદ એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેના જઘન્ય રસબંધમા વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ હેતુ છે ૭૨

થિરસુભજससायाणं सपडिवक्खाण मिच्छ सम्मोवा ।
मज्झिमपरिणामो कुणइ थावरेगिंदिए मिच्छो ॥ ७३ ॥

स्थिरशुभयशःसातानां सप्रतिपक्षाणां मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिर्वा ।
मध्यमपरिणामः करोति स्थावरैकेन्द्रिययोर्मिथ्यादृष्टिः ॥ ७३ ॥

અર્થ—સપ્રતિપક્ષ સ્થિર શુભ યશ કીર્ત્તિ અને સાતવેદનીયનો મધ્યમ પરિ

દ્વિક સાથે ઉદ્યોતનો યોગ કરવો અને તિર્યગ્દ્વિક સાથે નીચગોત્રનો યોગ કરવો તાત્પર્ય એ કે ઔદારિકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો 'વ્યાખ્યાનતો વિશેષપ્રતિપત્તિ' વ્યાખ્યાન—વિસ્તૃત ટીકા કરવા વડે વિશેષ અર્થનું જ્ઞાન થાય છે' એવું વચન હોવાથી ગાથામાં જો કે-'तमतमा' એ પદવડે સાતમી નારકીના જીવોજ લીધા છે છતાં દેવો અથવા નારકીઓ તીર્યંચ ગતિની ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનાર જીવોમાં તેઓજ સર્વસંકિલષ્ટ અધ્યવસાયવાળા છે આવા પ્રકારના અતિકિલષ્ટ પરિણામી તિર્યંચ મનુષ્યોને નરકગતિ યોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે તેમાં પણ ઔદારિક અંગોપાંગના ઈશાન દેવલોક પછીના દેવો બાંધના કારણ કે અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે ઈશાન સુધીના દેવોને તો એકેન્દ્રિયયોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી તે વખતે તેઓને ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ બંધાતુ નથી. તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક અંતરકરણ કરીને પ્રથમ સ્થિતિને વિપાકોદય વડે અનુભવતા પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે મિથ્યાદૃષ્ટિ છતો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તે પ્રકૃતિઓના બંધકમાં તેનીજ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ છે શતકચૂર્ણિમાં કહ્યુ છે કે—'તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સમ્યક્ત્વને સન્મુખ થયેલો સાતમી નરકનો ચરમસમયવર્તી મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકી ત્રણ કરણ કરી પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા તેના ચરમસમયે જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વભાવ છે ત્યાંસુધી ભવસ્વભાવે એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે માટે તેનો તેને જઘન્ય રસબંધ થાય છે તેના બંધકમાં તેજ સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે આ પ્રમાણે ગાથામાં ગ્રહણ કરેલી છ એ પ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્મુખ થયેલો અવિરતિ વેદકસમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે ચોથાથી પહેલે જતા ચોથાના ચરમસમયે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે તેના જઘન્ય રસબંધને યોગ્ય તે જ સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામિ છે ૭૧

सुभधुव तसाइ चउरो परघाय पणिंदिसास चउगइया।
उक्कडमिच्छा ते चिय थीअपुमाण विसुज्झंता ॥७२॥

शुभध्रुवानां त्रसादीनां चतसृणां पराघातपञ्चेन्द्रियोच्छ्वासानां चतुर्गतिकाः ।
उत्कटमिथ्यादृष्टयस्ते एव स्त्र्यपुमोर्विशुध्यन्तः ॥७२॥

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ,ત્રસાદિ ચાર, પરાઘાત, પચેન્દ્રિયજાતિ અને ઉચ્છ્વાસનામ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિના સંકિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તથા કઇક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા તેજ જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે

ટીકાનુ૦—શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક અગુરૂલઘુ તૈજસ કાર્મણ અને નિર્માણ એ શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ, તથા ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસાદિ ચાર, તથા પરાઘાત પચેન્દ્રિયજાતિ અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મ એ પ્રમાણે પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિમા વર્તતા સંકિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે તે આ પ્રકારે—નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા અતિકિલષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા પણ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ બધાય છે વળી નરકગતિ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશ પણ છે એટલે તે સઘળી પુન્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે તથા ઇશાન દેવલોક સુધિના દેવો સિવાય ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધિના કિલષ્ટ પરિણામિ દેવો અથવા નારકીઓ તિર્યંચગતિ અને પંચેન્દ્રિયજાતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે ઇશાન સુધિના સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્તતા દેવો તો પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામ વર્જીને શેષ તેર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે કારણ કે સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામે તેઓ એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવરનામ કર્મનો બંધ કરતા હોવાથી પચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મના બંધનો અસંભવ છે તથા તેજ ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો કઇક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે માત્ર કઇક અલ્પ શુદ્ધ પરિણામવાળા નપુંસકવેદનો, અને તેનાથી અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે, એમ સમજવુ તેનાથી પણ અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા તો પુરૂષવેદ બાધે છે માટે બે વેદના બંધમા અલ્પ વિશુદ્ધિવાળા જીવો લીધા છે વેદ એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેના જઘન્ય રસબંધમા વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ હેતુ છે ૭૨

थिरसुभजससायाण सपडिवक्खाण मिच्छ सम्मोवा ।
मज्झिमपरिणामो कुणइ थावरेगिंदिए मिच्छो ॥ ७३ ॥

स्थिरशुभयश.साताना सप्रतिपक्षाना मिथ्यादृष्टि' सम्यग्दृष्टिर्वा ।
मध्यमपरिणाम करोति स्थावरैकेन्द्रिययोर्मिथ्यादृष्टिः ॥ ७३ ॥

અર્થ—સપ્રતિપક્ષ સ્થિર શુભ યશ કીર્તિ અને સાતાવેદનીયનો મધ્યમ પરિ

ણામવાળો સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબધ કરે છે તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબધ કરે છે

ટીકાનુ૦—પોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ અસ્થિર અશુભ અયશકીર્તિ અને અસાતવેદનીય સાથે સ્થિર શુભ યશકીર્તિ અને સાતવેદનીય કુલ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામે—પરાવર્ત્તમાન પરિણામે વર્ત્તતો સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબધ કરે છે જે સ્થિતિસ્થાનકથી જે સ્થિતિસ્થાનક પર્યંત ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તન પણે બધાય છે તેટલા સ્થાનકમા વર્ત્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબધ કરે છે કારણ કે સર્વવિશુદ્ધ પરિણામે કેવળ સાતવેદનીયાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો અને સર્વસક્લિષ્ટ પરિણામે કેવળ અસાતવેદનીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબધ થાય છે તે હેતુથી મધ્યમ પરિણામ યુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ સપ્રતિપક્ષ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબધનો સ્વામિ થાય છે તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિય જાતિનો નારકી વિના શેષ ત્રણ ગતિનો મિથ્યાદષ્ટિ મધ્યમ પરિણામે વર્ત્તતો આત્મા જઘન્ય રસબધનો સ્વામિ છે કેમ કે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતો આત્મા પચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મ બાધે છે અને સર્વસક્લિષ્ટ પરિણામે સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસબધ કરે છે માટે મધ્યમ પરિણામયુક્ત આત્મા ઉક્ત બને પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબધનો સ્વામિ કહ્યો છે આતપ નામકર્મનો સર્વસક્લિષ્ટ પરિણામવાળા ઇશાન સુધિના મિથ્યાદષ્ટિ દેવો જઘન્ય રસબધના સ્વામિ છે તેના બાધનારાઓમા તેઓ સર્વસક્લિષ્ટ પરિણામવાળા છે માટે આતપ નામકર્મ માટે જો કે ગાથામા નથી કહ્યુ છતા ગુરૂમહારાજના વચનથી અને ગ્રથાતરથી જણાય છે ૭૩

सुसुराइ तिन्नि दुगुणा सठिइसघयणमणुयविहजुयले ।
उच्चे चउगइ मिच्छा अरईसोगाण उ पमत्तो ॥ ७४ ॥

सुस्वरादीना त्रयाणा द्विगुणाना सस्थानसघयणमनुजविहायोगतियुगलानाम् ।
उच्चैर्गोत्रस्य चतुर्गतिको मिथ्यादृष्टिररतिशोकयोस्तु प्रमत्त ॥ ७४ ॥

અર્થ—સુસ્વરાદિ ત્રણને બમણી કરીએ એટલે સુસ્વરત્રિક અને દુસ્વરત્રિક એમ છ પ્રકૃતિઓનો, તથા સસ્થાન ષટ્ક, સઘયણ ષટ્ક, મનુષ્યદ્વિક, વિહાયોગતિદ્વિક, અને ઉચ્ચગોત્રના ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબધના સ્વામિ છે તથા અરતિ અને શોકના જઘન્યરસનો પ્રમત્ત આત્મા સ્વામિ છે

ટીકાનુ૦—બમણા સુસ્વરાદિ ત્રણ છ થાય છે એટલે કે સુસ્વર સુભગ અને આદેય, દુસ્વર દુર્ભગ અને અનાદેય એ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિઓ, તથા છ સસ્થાન, છ સઘયણ, તથા યુગલ શબ્દનો મનુષ્ય અને વિહાયોગતિ બનેની

સાથે સંબંધ હોવાથી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુષ્યયુગલ,શુભ ને અશુભ
વિહાયોગતિરૂપ વિહાયોગતિયુગલ તથા ઉચ્ચગોત્ર એમ સઘળી મળી ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓ
નો મધ્યમ પરિણામવાળો ચારે ગતિનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરેછે કારણ કે તે સ
ઘળી પ્રકૃતિઓ જ્યારે પોતપોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્ત્તન પામી પામીને-
વારાફરતિ બંધાય તે વખતે તેઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે પરાવર્ત્તનભાવ જ્યારે હોય,
ત્યારે પરિણામમા તીવ્રતા હોતિ નથી, તેથી જઘન્ય રસબંધ થઇ શકે છે માટે તેઓના
જઘન્ય રસબંધમા પરાવર્ત્તમાન પરિણામ બંધહેતુ તરીકે કહ્યા છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ
જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો પરાવર્ત્તન થવાવડે બંધ થતો નથી શામાટે થતો નથી ?
એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ અથવા નારકી મનુષ્યદ્વિક અને
વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ નામકર્મના બંધક થાય છે તથાભવસ્વભાવે તેઓ દે-
વદ્વિક બાંધતા નથી અને જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ આદિ છે તે દેવ દ્વિક બાંધે છે,
મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચ બાંધતા નથી તેમ તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી
ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ બાંધતા નથી તથા સમચતુરસ્ર
સંસ્થાન પ્રશસ્તવિહાયોગતિ સુભગ સુસ્વર આદેય અને ઉચ્ચગોત્રની પ્રતિપક્ષ
પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને બંધાતિ જ નથી માટે ઉપરોક્ત ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો
જઘન્ય રસબંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે એમ કહ્યુ છે તથા અરતિ અને શોકનો
પ્રમત્ત સંયત પ્રમત્તેથી અપ્રમત્તે જતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી જઘન્ય
રસબંધ કરે છે ગાથામા મૂકેલ તુ શબ્દ અનેક અર્થવાળો હોવાથી ગાથામા નહિ
કહેલ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો પણ આક્ષેપ કરે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞા-
નાવરણ પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો
સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન ક્ષપક આત્મા બંધવિચ્છેદ સમયે એક સ
મયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે, તેથી તે તેના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે
કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનાર જીવોમા તેને જ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે
તથા પુરૂષવેદ અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે
વર્ત્તમાન ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય
રસબંધ કરે છે તેના બંધકમા તેની જ અત્યંત વિશુદ્ધિ છે માટે તથા અપ્ર
શસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત હાસ્યરતિ ભય જુગુપ્સારૂપ અગીઆર
પ્રકૃતિઓનો ક્ષપણાને યોગ્ય અપૂર્વકરણે વર્ત્તમાન આત્મા તે તે પ્રકૃતિઓના બંધ
વ્યવચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક મિ
થ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિકષાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને
યુગપત્—એક સાથે પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના ચરમ
સમયે જઘન્ય રસબંધ કરે છે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરનાર
અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સર્વવિરતિને પ્રાપ્તકરવા ઇચ્છતો

દેશવિરતિ જઘન્ય રસબંધ કરેછે આ સઘળુ ગાથામાં નથી કહ્યુ છતાં સમજી લેવુ ૭૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ આશ્રયી વિચાર કર્યો હવે અનુભાગબંધના અધ્યવસાયો અને અનુભાગના અવિભાગ પલિ છેદોના પ્રમાણના નિરૂપણ માટે અલ્પ બહુત્વ કહે છે—

सेढिअसंखेज्जंसो जोगट्ठाणा तओ असंखेज्जा ।
पयडीभेआ तत्तो ठिइभेया होंति तत्तोवि ।। ७५ ।।
ठिइबंधज्झवसाया तत्तो अणुभागबंधठाणाणि ।
तत्तो कम्मपएसा णंतगुणा तो रसच्छेया ।। ७६ ।।

श्रेण्यसंख्ययांशो योगस्थानानि ततोऽसंख्येया ।
प्रकृतिभेदास्ततः स्थितिभेदा भवन्ति ततोऽपि ।। ७५ ।।
स्थितिबन्धाध्यवसायास्ततोऽनुभागबन्धस्थानानि ।
ततः कर्मप्रदेशा अनन्तगुणास्ततो रसच्छेदा ।। ७६ ।।

અર્થ—સૂચિ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ યોગસ્થાનકો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના ભેદો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા સ્થિતિના ભેદો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા રસબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અનંતગુણા કર્મના પ્રદેશો છે, અને તેનાથી અનંતગુણા રસાણુઓ છે

ટીકાનુ૦—સાત રાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકાકાશની એક પ્રાદેશિકી જે પંક્તિ તે શ્રેણિ-સૂચિ શ્રેણિ કહેવાય છે તે સૂચિ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા યોગસ્થાનકો છે તેનાથી પણ અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના ભેદો છે એક એક પ્રકૃતિના તીવ્ર અને મંદપણાવડે ઉત્પન્ન થયેલા જે વિશેષો છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતા ભેદો ઘટે છે તે આ પ્રમાણે—અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણના અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ[1] ભેદો છે કારણ

[1] ક્ષયોપશમવિશેષે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે જેમકે કોઈને મંદ ક્ષયોપશમ હોવાથી અલ્પ અવધિજ્ઞાન હોય, કોઈને થોડો વધુ ક્ષયોપશમ હોવાથી થોડું વધારે અવધિજ્ઞાન હોય, એમ ક્ષયોપશમ વધતા વધતા અવધિજ્ઞાન વધતું જાય છે આ પ્રમાણે અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે તેથી તેના આવરણના પણ તેટલા જ ભેદો થાય કારણ કે આવરણનો જ ક્ષયોપશમ થતો હોવાથી જેટલા ક્ષયોપશમના ભેદો તેટલા જ તેના આવરણના ભેદો છે તેથી જ અવધિજ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિઓના અસંખ્યાતા ભેદો કહ્યા છે એ પ્રમાણે અવધિદર્શનાવરણ તેમ જ મતિ શ્રુતાદિ આવરણના અને બીજી પ્રકૃતિઓના ભેદો સમજવા

કે તે ભેદોના વિષયરૂપ ક્ષેત્ર અને કાળના તારતમ્યવડે ક્ષયોપશમના તેટલા ભેદો આગમમા કહ્યા છે તથા ચાર આનુપૂર્વિ નામકર્મના બંધ અને ઉદયની વિચિત્રતાવડે લોકના અસંખ્યતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ ભેદો છે અન્યત્ર પણ કહ્યુ છે કે—'અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ ભેદો અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે તેઓના ક્ષયોપશમના પણ તેટલાજ ભેદો છે તથા ચાર આનુપૂર્વિ નામકર્મના ભેદો અસંખ્ય છે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા છે' આ પ્રમાણે શેષ પ્રકૃતિઓના પણ તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને સ્વરૂપાદિરૂપ સામગ્રીની વિચિત્રતાને આશ્રયીને આગમાનુસારે અસંખ્યાતા ભેદો સમજી લેવા માટે યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના ભેદો થાય છે કારણ કે એક એક યોગસ્થાનકે બંધ આશ્રયી પ્રકૃતિના સઘળા ભેદો ઘટે છે એટલે કે એક એક યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનેક જીવોવડે અથવા કાળ ભેદે એક જીવવડે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે કહ્યુ છે કે—'યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણી પ્રકૃતિઓ-પ્રકૃતિના ભેદો છે એક એક યોગસ્થાનકમા વર્ત્તમાન આત્મા એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બાધે છે માટે' તથા તેનાથી પણ સ્થિતિના ભેદો—સ્થિતિ વિશેષો અસંખ્યાતગુણા છે હવે સ્થિતિ વિશેષ એટલે શુ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે—જઘન્ય સ્થિતિથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંત જેટલા સમયો છે તેટલા સ્થિતિ વિશેષો છે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે સ્થિતિસ્થાનક અથવા સ્થિતિ વિશેષ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે-જઘન્ય સ્થિતિ એ પહેલુ સ્થિતિસ્થાન, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ બીજુ સ્થિતિસ્થાન, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ ત્રીજુ સ્થિતિસ્થાન, એ પ્રમાણે સમય સમય અધિક કરતા ત્યા સુધિ કહેવુ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એ છેલ્લુ સ્થિતિ સ્થાન કહેવાય આ રીતે અસંખ્યાતા સ્થિતિ વિશેષો થાય છે તે સ્થિતિ વિશેષો પ્રકૃતિના ભેદોથી અસંખ્યાતગુણા છે કારણ કે દરેક પ્રકૃતિના ભેદે અસંખ્યાતા સ્થિતિવિશેષો ઘટે છે, એટલે કે એક એક પ્રકૃતિનો ભેદ બાધતા અસંખ્ય સ્થિતિ વિશેષો બંધાય છે એકજ પ્રકૃતિના ભેદને કોઈક જીવ કોઈ સ્થિતિ વિશેષવડે બાધે છે, તેજ પ્રકૃતિના ભેદને તેજ કે અન્ય જીવ અન્ય સ્થિતિ વિશેષવડે બાધી શકે છે તેનાથી પણ સ્થિતિબંધમા હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે કારણ કે એક એક સ્થિતિસ્થાનનો બંધ થતા તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યલોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ કેવલજ્ઞાનિમહારાજે જોયા છે તેનાથી પણ રસબંધમા હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે અહિં સ્થાન શબ્દ આશ્રય

કોઈ પણ કર્મપ્રકૃતિ બાધનાર જીવો કંઈ સરખા સ્વભાવવાળા હોતા નથી એટલે સરખે સ્વભાવે કર્મપ્રકૃતિ બંધાતિ પણ નથી તેથી અસંખ્યા ભેદ થાય છે જો કે જીવો અનંત છે છતા પણ પ્રકૃતિના અસંખ્ય ભેદ જ થાય છે અનંતા થતા નથી

વાચક છે, જેમકે આ મારૂં સ્થાન છે, એટલે કે આ મારો આશ્રય છે એટલે અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—અનુભાગ બંધના આશ્રયરૂપ—હેતુરૂપ કષયોદયમિશ્ર લેશ્યાજન્ય જે જીવના પરિણામ વિશેષ કે જેઓ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય રહેનાર હોય છે તે પરિણામો સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી અસખ્યાતગુણા છે કારણ કે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત એક એક અધ્યવસાયમા તીવ્ર અને મદત્વાદિ ભેદરૂપ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાના પરિણામો કે જે અનુભાગબંધમા હેતુ છે તે અસખ્યાતાલોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ હોય છે માટે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી રસબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસખ્યાત ગુણા કહ્યા છે તેનાથી પણ કોઇ પણ વિવક્ષિત એક સમયે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મદલિકના પરમાણુઓ અનતગુણા છે કારણ કે એક એક વર્ગણામા અભવ્યથી અનતગુણા પરમાણુઓ હોય છે તથા તેનાથી એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મદલિકમા રસાવિભાગપરિચ્છેદો એટલે રસાણુઓ અનતગુણા છે કારણ કે એક એક પરમાણુમા સર્વજીવોથી અનતગુણ રસાણુઓ હોય છે આ પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ કહ્યુ ૭૫-૭૬

આ પ્રમાણે રસબંધનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હવે ક્રમ પ્રાપ્ત પ્રદેશબંધનુ સ્વરૂપ કહેવુ જોઇએ તેમા ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે તે આ—ભાગવિભાગપ્રમાણ, સાદ્યાદિપ્રરૂપણા, અને સ્વામિત્વપ્રરૂપણા તેમા ભાગવિભાગપ્રરૂપણાને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા જે આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલી કર્મવર્ગણાઓને જેવી રીતે જીવ ગ્રહણ કરે છે તે કહે છે—

एगपएसोगाढे सव्वपएसेहि कम्मणो जोगे ।
जीवो पोग्गलदव्वे गिण्हइ साई अणाई वा ॥ ७७ ॥

एकप्रदेशावगाढानि सर्वप्रदेशैः कर्मण योग्यानि ।
जीव: पुद्गलद्रव्याणि गृण्हाति सादीन्यनादीनि वा ॥ ७७ ॥

અર્થ—અભિન્ન આકાશપ્રદેશમા રહેલા કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યોને આત્મા પોતાના સર્વ પ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે તે પુદ્ગલો સાદિ અથવા અનાદિ હોય છે

ટીકાનુ૦—જગતમા પુદ્ગલ દ્રવ્યો બે પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે—કર્મરૂપે પરિણમી શકે તેવા અને કર્મરૂપે ન પરિણમી શકે તેવા તેમા છુટા પરમાણુ અને બે પ્રદેશવડે બનેલા સ્કંધોથી આરંભી મનોવર્ગણા પછીની અગ્રહણપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા સુધિના સઘળા સ્કંધો કર્મોને અયોગ્ય છે, એટલે કે આત્મા તેવા સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મરૂપે પરિણમાવી શકતો નથી ત્યાર પછીના એક એક અધિક પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોથી આરંભી તેનીજ ઉત્કૃષ્ટ

વર્ગણા સુધિના સ્કંધો યોગ્ય છે તેવા સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણમાવી શકે છે ત્યાર પછીના એક એક અધિક પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોથી આરંભી મહાસ્કંધ વર્ગણા સુધિના તમામ સ્કંધો કર્મને અયોગ્ય છે અહિં કર્મ યોગ્ય જે પુદ્‌ગલ દ્રવ્યો છે તેને કર્મપણે પરિણમાવવા માટે આત્મા ગ્રહણ કરે છે તેવા પ્રકારના તે પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? તો કહે છે કે—એક પ્રદેશાવગાઢ પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક છે જેમ આપણા બન્નેનુ એક કુટુંબ છે અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક હોવાથી જેમ તારૂં જે કુટુંબ તેજ મારૂં છે એવો અર્થ થાય છે, તેમ એક પ્રદેશાવગાઢ—એક પ્રદેશમાં અવગાહીને રહેલા એટલે કે જે આકાશ પ્રદેશમાં આત્માના પ્રદેશો અવગાહીને રહેલ છે તેજ આકાશપ્રદેશમાં જો કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગલદ્રવ્યો અવગાહીને રહેલા હોય તો તે પુદ્‌ગલ દ્રવ્યોને જીવ ગ્રહણ કરે છે, અન્યથા ગ્રહણ કરતો નથી એ એક પ્રદેશાવગાઢનો અર્થ છે તાત્પર્ય એ કે જે આકાશ પ્રદેશને આત્મા અવગાહીને રહ્યો છે તેજ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી તેને કર્મપણે પરિણમાવિ શકે છે પરંતુ જે આકાશપ્રદેશને આત્માએ અવગાહ્યા નથી તે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણાને ગ્રહણ કરવાની અને કર્મરૂપે પરિણમાવવાની શક્તિનો અસંભવ છે કર્મબંધ કરનાર દરેક આત્માઓ માટે એ સામાન્ય હકીકત છે કે કોઇપણ આત્મા પોતે જે આકાશ પ્રદેશને અવગાહી રહ્યો છે તેજ આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણા ગ્રહણ કરી તેને કર્મપણે પરિણમાવિ શકે છે અહિં કંઇક સરખાપણાને આશ્રયીને અગ્નિનો દૃષ્ટાંત પૂર્વ મહર્ષિઓ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—જેમ અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્‌ગલ દ્રવ્યોનેજ અગ્નિરૂપે પરિણમાવિ શકે છે પોતાના ક્ષેત્રમાં નહિ રહેલાને પરિણમાવિ શકતો નથી તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગલ દ્રવ્યોનેજ ગ્રહણ કરવાને અને કર્મરૂપે પરિણમાવવાને સમર્થ છે પરંતુ જે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને પોતે રહ્યો નથી તે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મ પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરી કર્મરૂપે પરિણમાવવા માટે સમર્થ નથી કારણ કે તે પોતાના વિષયની બહાર રહેલા છે કહ્યુ છે કે—'જેમ અગ્નિ તેના વિષય-ક્ષેત્રમાં રહેલ દહન યોગ્ય દ્રવ્યોને અગ્નિપણે પરિણમાવે છે તેના વિષયમાં નહિ રહેલને અગ્નિપણે પરિણમાવતો નથી તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મપુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે, અને કર્મપણે પરિણમાવે છે જે સ્વપ્રદેશાવગાઢ નથી તેને ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને કર્મપણે પરિણમાવિ શકતો નથી' આ પ્રમાણે આત્મા એક પ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે તે શી રીતે ગ્રહણ કરે છે ? તો કહે છે કે—પોતાના સઘળા આત્મપ્રદેશોવડે તેનો તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—જીવના

સઘળા પ્રદેશો સાંકળના અવયવોની જેમ પરસ્પર સંકળાયેલા છે માટે જીવનો એક પ્રદેશ જ્યારે સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે અન્ય પ્રદેશો પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવા માટે અનંતર પરંપરપણે પ્રયત્ન કરે છે માત્ર તેનો પ્રયત્ન મંદ વધારે મંદ અને તેનાથી પણ વધારે મંદ હોય છે જેમ સાંકળનો છેલ્લો અવયવ ચલાવીએ ત્યારે તેની નજીકનો અને અનુક્રમે દૂર દૂર રહેલો અવયવ એમ સઘળા અવયવો ચાલે છે માત્ર નજીકનો વધારે ચાલે છે દૂર દૂરના મંદ મંદ ચાલે છે તેમ જીવનો એક પ્રદેશ ગ્રહણ ક્રિયામાં પ્રયત્નવંત થાય ત્યારે તેની નજીકના અને ક્રમશઃ દૂર દૂર રહેલા સઘળા પ્રદેશો પ્રયત્નવંત થાય છે માત્ર નજીકના પ્રદેશમાં વધારે પ્રયત્ન હોય છે દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં અલ્પ અલ્પ પ્રયત્ન હોય છે જેમ ઘટાદિ કોઈ વસ્તુને ઉપાડવા હાથ પ્રયત્ન કરે ત્યારે ત્યાં વધારે ક્રિયા થાય અને દૂર દૂર રહેલા મણિબંધ કોણિ ખભા વિગેરેમાં અનુક્રમે અલ્પ અલ્પ ક્રિયા થાય છે એટલે ક્રિયા ઓછી વત્તી થાય છે પરંતુ પ્રયત્ન સઘળા પ્રદેશે થાય છે એ પ્રમાણે જ્યારે સઘળાએ જીવ પ્રદેશો સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે ત્યારે સઘળાએ જીવ પ્રદેશો અનંતર પરંપરપણે સંપૂર્ણ રીતે પ્રયત્ન કરે છે એટલે કે કોઈપણ એક પ્રદેશ યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને અન્ય નથી કરતા એમ નથી પરંતુ દરેક સમયે સઘળા જીવપ્રદેશો પ્રયત્ન કરે છે માટે ગાથામાં સર્વ પ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે એમ કહ્યું છે હવે જીવવડે ગ્રહણ કરાતા તે [1]કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યો જો નિયત દેશ કાળ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ગ્રહણ આશ્રયીને સાદિ છે કારણ કે તેવા સ્વરૂપવાળા તે પુદ્ગલ દ્રવ્યો તેજ વખતે ગ્રહણ કરાયેલ છે અને જો માત્ર કર્મરૂપે પરિણામ આશ્રયી પ્રવાહની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો અનાદિ છે કારણ કે અનાદિ કાળથી જીવો કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા કરે છે તાત્પર્ય એ કે કર્મ પ્રતિ સમય બંધાતુ હોવાથી તે અપેક્ષાએ સાદિ, અને પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ છે ૭૭

આ પ્રમાણે જ્યાં અવગાહીને રહેલા કર્મદ્રવ્યોને જે રીતે ગ્રહણ કરે છે તેનુ

---

1 અહિં એમ શંકા થાય કે જેમ વધારે યોગ હોય ત્યારે વધારે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે અલ્પ હોય ત્યારે અલ્પ ગ્રહણ કરે તેમ એમ કેમ ન બને કે જે જીવપ્રદેશે વધારે યોગ હોય ત્યાં વધારે કર્મનો સંબંધ થાય અલ્પ યોગ હોય ત્યાં અલ્પ કર્મનો સંબંધ થાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે જીવ એક અખંડ દ્રવ્ય છે એટલે ભલે પ્રયત્ન ઓછો વત્તો હોય છતાં કર્મનો સંબંધ ઓછો વત્તો હોતો નથી જે એક પ્રદેશનું કર્મ તે સઘળાનું અને જે સઘળાનું તે એકનું હોય છે કોઈ પ્રદેશે જે જેટલો અને જેવા પ્રકારનો અનુભવ હોય તેટલો અને તેવા પ્રકારનો સંપૂર્ણ આત્મામાં અનુભવ થાય છે આત્મપ્રદેશો ...ગે ...ગે ત્યાં પ્રદેશની માત્ર ... છે ... એટલે ઉપરોક્ત શંકાને સ્થાન નથી

પ્રતિપાદન કર્યું હવે એક અધ્યવસાયવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મ દલિકના ભાગ વિભાગની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

कमसो वुड्ढठिईण भागो दलियस्स होइ सविसेसो ।
तइयस्स सव्वजेट्ठो तस्स फुडत्त जओ णप्पे ॥ ७८ ॥

क्रमशो बृहत्स्थितीना भाग[1] दलिकस्य भवति सविशेषः ।
तृतीयस्य सर्वज्येष्ठस्तस्य स्फुटत्व यतो नाल्पे ॥ ७८ ॥

અર્થ—મોટી સ્થિતિવાળા કર્મોના દલિકનો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો હોય છે માત્ર ત્રીજા વેદનીયકર્મનો ભાગ સર્વથી વધારે છે કારણ કે અલ્પ ભાગ હોય તો તેનુ સ્ફુટપણુ ન થાય

ટીકાનુ૦—કોઈ પણ વિવક્ષિત સમયે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ દલિકનો–કર્મપરમાણુના સમુહનો ભાગ અનુક્રમે મોટોમોટો હોય છે કોનો મોટો હોય છે? મોટી સ્થિતિવાળાકર્મનો અહિં પણ 'કાકાક્ષિગોલકન્યાયે ક્રમશ એ પદનો સબધકરી આ પ્રમાણે અર્થ કરવો –અનુક્રમે મોટીમોટી સ્થિતિવાળાકર્મનો ભાગ અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ હોય છે તાત્પર્ય એ કે-જેવા ક્રમથી કર્મની સ્થિતિ વધારે છે તેવા ક્રમથી તેઓનો ભાગ પણ મોટો છે જેની સ્થિતિ નાની તેનો ભાગ નાનો અને જેની મોટી તેનો ભાગ પણ મોટો હોય છે તેમા બીજા સઘળા કર્મોથી નાની સ્થિતિ હોવાથી આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ હોય છે કારણ કે તેની ઉત્કૃષ્ટથી પણ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ છે તેનાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો વિશેષાધિક ભાગ છે કારણ કે તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે સ્વસ્થાને બન્નેનો પરસ્પર સરખો છે એટલે કે જેટલો ભાગ નામકર્મનો તેટલો જ ગોત્રનો છે શતક ચૂર્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—'આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ છે નામ અને ગોત્ર એ બન્નેનો તુલ્ય ભાગ છે, આયુના ભાગથી વિશેષાધિક છે ' તેનાથી જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાયનો ભાગ વિશેષાધિક છે તેઓની સ્થિતિ ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે માટે સરખી સ્થિતિ હોવાથી સ્વસ્થાને તે ત્રણેનો ભાગ સરખો છે કહ્યુ છે કે—'જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાય એ ત્રણેનો ભાગ સરખો છે નામ અને ગોત્રથી

---

૧ લોકમા એમ કહેવાય છે કે કાગડાને ડોળો એક હોય છે જે બાજુ તે જુએ તે આખ માથે તેનો સબધ થાય છે એટલે એક ડોળાનો બે બાજુ સબધ થાય છે એમ જ્યાં એક શબ્દનો બે બાજુ સબધ હોય ત્યા કાકાક્ષિગોલકન્યાય કહેવાય છે અહિં વધતિ સ્થિતિવાળા એ શબ્દસાથે ક્રમશ શબ્દનો સબધ છે અને વિશેષાધિક શબ્દ સાથે પણ સબધ છે એટલે એવો અર્થ થાય છે કે અનુક્રમે વધતિ સ્થિતિવાળાકર્મનો અનુક્રમે મોટો ભાગ હોય છે

વિશેષાધિક છે ' તેનાથી પણ મોહનીયનો ભાગ મોટો છે, તેની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે માટે હવે અહિં અપવાદ કહે છે—ત્રીજુ વેદનીયકર્મ જો કે જ્ઞાનાવરણીયાદિની સમાન સ્થિતિવાળુ છે છતા તેનો ભાગ સર્વથી વધારે છે–સર્વોત્કૃષ્ટ છે મોહનીયથી અલ્પ સ્થિતિવાળુ છે છતા તેનો ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ કેમ ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—ત્રીજા વેદનીયકર્મના ભાગમા જો અલ્પ દલિક આવે તો સુખ દુ ખના અનુભવને સ્પષ્ટ કરનારપણુ ન થાય એટલે કે વેદનીયકર્મદ્વારા જે સ્પષ્ટ પણે સુખ દુ ખનો અનુભવ થાય છે તે તેના ભાગમા અલ્પ દલિક આવે તો ન થાય તે જ સમજાવે છે—વેદનીયકર્મ જો ઘણા દળવાળુ હોય તોજ તે તેના ફળરૂપ સુખ અથવા દુ ખનો સ્પષ્ટપણે અનુભવ કરાવવામાટે સમર્થ થાય અલ્પ દળવાળુ હોય તો સમર્થ ન થાય આ પ્રમાણે થવામા તેનો સ્વભાવ એજ હેતુ છે સ્પષ્ટપણે સુખ દુ ખનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ થાય એ માટે તેનો સર્વથી મોટો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે મૂળપ્રકૃતિના સબધમા ભાગના વિભાગનો એટલે કોના કોના ભાગમા કેટલુ આવે તે વિચાર એક અધ્યવસાયવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મ વર્ગણાઓ આશ્રયી સમજવો અને તે એક અધ્યવસાય ચિત્રતા ગર્ભ હોય છે, જો એમ ન હોય તો કર્મમા રહેલી વિચિત્રતા સિદ્ધ ન થાય તે આ પ્રમાણે—જો અધ્યવસાય એકજ સ્વરૂપવાળો હોય તો તેનાથી ગ્રહણ કરાયલુ કર્મ પણ એક સ્વરૂપવાળુ જ હોવુ જોઇએ કેમકે કારણના ભેદવિના કાર્યનો ભેદ થતો નથી જો કારણના ભેદવિના કાર્યનો ભેદ થાય તો અમુક કાર્યનુ અમુક કારણ છે એ નિયત સબધ ન રહે અહિં જ્ઞાનાવરણીયાદિના ભેદે કર્મમા પણ અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા છે માટે તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયને પણ શુદ્ધ એક સ્વરૂપવાળો નહિ પરતુ અનેક સ્વરૂપવાળો માનવો જોઇએ તે ચિત્રતાગર્ભ એક અધ્યવસાય તેવાતેવા પ્રકારની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળાદિ સામગ્રીને અપેક્ષીને સક્લેશ અથવા વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો છતો કોઇ વખતે આઠ કર્મનો બધહેતુ થાય છે, કોઇ વખતે સાતકર્મનો બધહેતુ થાય છે, કોઇ વખતે છ કર્મનો બધહેતુ થાય છે, કોઇ વખતે એક કર્મનો બધહેતુ થાય છે કહ્યુ છે કે–

૧ જેની અદર અનેક પ્રકારના કાર્ય કરવારૂપ વિચિત્રતા રહેલી હોય તે ચિત્રતાગર્ભ કહેવાય અહિં અધ્યવસાયને ચિત્રતાગર્ભ કહ્યો છે એટલે અનેક પ્રકારનુ વિચિત્ર કાર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવો હોય છે જો એમ ન હોય તો કર્મમા ઓછીવત્તી સ્થિતિ ઓછોવત્તો રસ ક્રમમા ઓછાવત્તા દલિક દલિક એવી વિચિત્રતા ન થાય જો શુદ્ધ એક અધ્યવસાય હોય તો એક સરખુ જ કાર્ય થાય આવો ચિત્રતાગર્ભ અધ્યવસાય થવામા પણ કર્મનો ઉદય જ કારણ છે સમયે સમયે આઠ કર્મનો ઉદય હોય છે તે કઇ સરખી સ્થિતિ કે સરખા રસવાળા હોતા નથી તે દરેકની તેમજ વિવિધ દ્રવ્યક્ષેત્રાદિની અસર આત્માપર થાય છે તેને લઇ અધ્યવસાય વૈચિત્ર્ય થાય છે અને તેનાથી કર્મબધરૂપ કાર્ય પણ વિચિત્ર થાય છે

'એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલુ કર્મ દલિક આઠ આદિ કર્મના બધપણે શીરીતે પરિણમે ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે-તેનો-આત્માનો અધ્યવસાય જ તેવા પ્રકારનો હોય છે કે જે વડે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલુ કર્મ દલિક આઠ આદિ પ્રકારના બધપણે પરિણમે છે જેમ કુભાર માટીના પિંડવડે સરાવ આદિ અનેકને પરિણમાવે છે, કેમકે તેનો તેવા પ્રકારનો પરિણામ છે એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જોયેલો જે પરિણામ છે તે પરિણામવડે બધાયેલુ કર્મ દલિક પણ આઠ આદિ બધપણે પરિણામ પામે છે ' અહિં આઠ પ્રકારના કર્મ બધમા જે ભાગવિભાગનો વિધિ કહ્યો છે તેજ વિધિ સાતના બધમા અને છના બધમા અનુસરવો એટલે કે જેની સ્થિતિ વધારે તેનો ભાગ વધારે, અને જેની સ્થિતિ ઓછી તેના ભાગ ઓછો સમજવો ૭૮

એજ હકીકત સમજાવે છે—

ज समय जावइयाइ बंधए ताण एरिसविहिए।
पत्तेय पत्तेय भागे निव्वत्तए जीवो ॥ ७९ ॥

यस्मिन्समये यावन्ति बध्नाति तेषामीदृशेन विधिना।
प्रत्येक प्रत्येक भागान् निर्वर्त्तयति जीवः ॥ ७९ ॥

અર્થ—જે સમયે જેટલા કર્મ બાધે છે તે સમયે તેમાના દરેકને પૂર્વોક્ત વિધિવડે જીવ ભાગ આપે છે

ટીકાનુ૦—જે સમયે જેટલા આઠ સાત કે છ કર્મોને તે તે પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે બાધે છે તે સમયે તે બધાતા આઠ સાત કે છ કર્મોને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે ભાગ આપે છે તે આ પ્રમાણે—સર્વત્ર વેદનીયનો ભાગ મોટો છે અને શેષ કર્મોમા સ્થિતિની વૃદ્ધિને અનુસરિ વધારે વધારે હોય છે એટલે કે—જેની સ્થિતિ વધારે તેમા ભાગ વધારે અને જેની સ્થિતિ અલ્પ તેમા ભાગ અલ્પ હોય છે તેમા જ્યારે આઠ પ્રકારના કર્મબધમા હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્ત્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા દલિકને જીવો આઠ ભાગે વહેચે છે આઠ કર્મ બધાય ત્યારે ભાગ વિભાગ કેવી રીતે થાય ? તેનો વિચાર તો પહેલા કરી ગયા છે જ્યારે સાત કર્મના બધમા હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્ત્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા કર્મના સાત ભાગ કરે છે, તેમા નામ અને ગોત્રકર્મનો ભાગ સર્વથી અલ્પ અને સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે તેનાથી જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાયના ભાગ વધારે છે કારણ કે તેઓની સ્થિતિ મોટી છે અને સ્વસ્થાને પરસ્પર એક બીજાનો સરખો છે તેનાથી મોહનીયનો ભાગ વિશેષાધિક છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિથી તેની સ્થિતિ મોટી છે તેનાથી પણ વેદનીયનો ભાગ વિશેષાધિક

છે વેદનીય કર્મમા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગ હોવાનુ કારણ પૂર્વે કહ્યુ છે તથા જ્યારે છ કર્મના બધમા હેતુભૂત અવ્યવસાય હોય ત્યારે તેના વશથી આપેલા કર્મદલિકના છ ભાગ કરે છે એટલે કે તેને છ ભાગે વહેચી આપે છે-છ પણે પરિણમાવે છે તેમા પણ ભાગનો વિભાગ પૂર્વની જેમજ જાણવો જેમ કે—નામ અને ગોત્રનો ભાગ અલ્પ, માહોમાહે તુલ્ય તેનાથી જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાયનો ભાગ વધારે, ત્રણેમા માહોમાહિ સરખો અને તેનાથી વેદનીયનો ભાગ મોટો છે જ્યારે માત્ર એક વેદનીય કર્મબાવે ત્યારે યોગના વશથી આવેલુ જે કઈ પણ દલિક હોય તે સઘળુ તે બધાતિ સાતાવેદનીયરૂપે જ પરિણમે છે આ પ્રમાણે હોવાથી તાત્પર્ય આ આ યો કે જેમ જેમ થોડી પ્રકૃતિ બાધે તેમ તેમ બધાતિ પ્રકૃતિનો ભાગ મોટોમોટો હોય, અને જેમ જેમ ઘણી પ્રકૃતિ બાધે તેમ તેમ અલ્પ અલ્પ ભાગ હોય છે ૭૯

એજ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે

जहजह य अप्पपगईण बधगो तहतहत्ति उक्कोस ।
कुणइ पएसबध जहन्नय तस्स वच्चासा ॥ ८० ॥

यथा यथा चाल्पप्रकृतीना बन्धकस्तथा तथेति उत्कृष्टम् ।
करोति प्रदेशबन्ध जघन्य तस्य व्यत्यासात् ॥ ८० ॥

અર્થ—જેમ જેમ જીવ અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બધક હોય છે તેમ તેમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ કરે છે, અને તેના વિપરીતપણાથી જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે

ટીકાનુ૦—જેમ જેમ અલ્પ મૂળ કે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બધક હોય તેમ તેમ બધાતિ તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ કરે છે કારણ કે ભાગ અલ્પ છે એટલે કે—જેમ જેમ થોડી થોડી પ્રકૃતિઓ બાધે તેમ તેમ જે જે પ્રકૃતિઓ બધાતિ નથી તેનો ભાગ બધાતિ તે તે પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અલ્પ પ્રકૃતિઓ બધાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ થાય છે 'जहन्नय तस्स वच्चासा' પૂર્વે જે કહ્યુ તેનાથી વિપરીતપણે જઘન્ય પ્રદેશ બધ કરે છે એટલે કે—જેમ જેમ વધારે મૂળ કે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બધક હોય તેમ તેમ જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે કારણ કે ભાગ ઘણા છે ૮૦

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય પ્રદેશબધનો સભવ કહ્યો હવે જે પ્રકૃતિઓનો સ્વત —અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આવ્યા વિના, પરત — અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આવીને, અને ઉભયત —બને રીતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધનો સભવ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રતિપાદન કરે છે—

नाणतराइयाण परभागा आउगस्स नियगाओ ।

परमो पएसबंधो सेसाण उभयओ होइ ॥ ८१ ॥

ज्ञानान्तराययोः परभागादायुषो निजकात् ।

परम' प्रदेशबन्ध शेषाणामुभयतो भवति ॥ ८१ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણી અને અંતરાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્યકર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે, આયુકર્મનો પોતાના ભાગથીજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે, અને શેષ કર્મોનો બંને રીતે થાય છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીયની અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે એટલે કે—જ્યારે આયુ અને મોહનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થાય ત્યારે મોહનીયયોગ્ય અને આયુયોગ્ય ભાગ જુદો પડતો નથી કારણ કે તે સમયે બંધાયેલ કામણ વર્ગણાનો મોહનીય અને આયુપણે પરિણામ થતો નથી, પરંતુ જેટલા બંધાય છે તેટલા રૂપેજ પરિણામ થાય છે માટે તે બે કર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી જ્ઞાનાવરણ અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે સ્વજાતીય કોઈ ઉત્તર પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી આ બે કર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો એક સાથેજ બંધવિચ્છેદ થાય છે તથા આયુનો પોતાની સ્વજાતીય પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થયેલ ભાગના પ્રવેશવડેજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જીવ આયુ બાંધે છે ત્યારે આઠે મૂળ પ્રકૃતિનો બંધક હોય છે માટે અન્ય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ હોતો નથી, પરંતુ સ્વજાતીય પ્રકૃતિવડે લભ્ય ભાગના પ્રવેશવડેજ થાય છે કારણ કે આયુના અવાંતર ચાર ભેદ છે, એક વખતે ચારમાંથી કોઈપણ એક આયુજ બંધાય છે, વધારે બંધાતા નથી તેનું કારણ તથા પ્રકારનો જીવસ્વભાવ છે માટે શેષ ત્રણ આયુનો ભાગ બંધાતા કોઈપણ આયુને જાય છે તેથી પોતાનીજ સ્વજાતીય પ્રકૃતિવડે લભ્ય—મેળવવા યોગ્ય ભાગના પ્રવેશવડે તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંભવ છે તથા શેષ દર્શનાવરણીય વેદનીય મોહનીય નામ અને ગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી અને પોતાની સ્વજાતીય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી એમ બંને રીતે થાય છે તે આ પ્રકારે—મોહનીયકર્મના[1] કેટલી એક પ્રકૃતિઓનો

---

૧ જ્ઞાનાવરણી અને અંતરાય સિવાય દરેક કર્મમાં સ્વજાતીય નહિ બંધાતી પ્રકૃતિના ભાગના દલિકો આવવાવડે અને બીજા નહિ બંધાતા કર્મના ભાગના દલિકો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં વૃદ્ધિ થાય છે જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની પાંચ પાંચ જ પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને સાથે જ બંધમાંથી જતી હોવાથી સ્વજાતીય પ્રકૃતિના ભાગના દલિકો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં વધારો થતો નથી પરંતુ પરપ્રકૃતિના ભાગના દલિકો આવવા વડે જ વધારો

આયુબંધના વિચ્છેદકાળે તે આયુના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશ બંધ થાય છે અને કેટલી એક પ્રકૃતિઓનો સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થયા બાદ વિચ્છેદ થયેલી તે પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, નામ, અને ગોત્રના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ માટે પણ આગમને અનુસરીને સમજી લેવું ૮૧

હવે આયુના વિષયમાં પરની શંકાનું નિરાકરણ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

उक्कोसमाइयाणं आउम्मि न संभवो विसेसाणं ।
एवमिणं किंतु इमो नेओ जोगट्ठिइविसेसा ॥ ८२ ॥

उत्कृष्टादीनां आयुषि न संभवः विशेषाणाम् ।
एवमिदं किन्तु अयं ज्ञेयो योगस्थितिविशेषात् ॥ ८२ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ આદિ વિશેષોનો આયુમાં સંભવ નથી કારણ કે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાતા હોવાથી મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ સર્વદા આઠમો ભાગ સરખી રીતેજ આવે છે એવા શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—એ પ્રમાણેજ એ છે પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટ આદિ જે વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે, માટે ઉત્કૃષ્ટ આદિ વિશેષોનો સંભવ છે

ટીકાનુ૦—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે-આયુના સંબંધમાં ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્યરૂપ વિશેષોનો સંભવ નથી કારણ કે—જ્યારે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મનો બંધ થતો હોવાથી તેના બંધકાળે તેના ભાગમાં મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હમેશાં આઠમો ભાગ આવે માટે ન્યાયની રીતે હમેશાં તેના ભાગમાં સરખીજ વર્ગણાઓ પ્રાપ્ત થાય, ઓછી વત્તી નહિ તો પછી ઉત્કૃષ્ટાદિ વિશેષનો સંભવ કઇ રીતે હોઇ શકે ? આ પ્રમાણે શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે-આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાય છે, અને મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હમેશાં આયુને આઠમો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટાદિ વિશેષનો સંભવ નથી એ પ્રમાણે તે જે કહ્યું તે બરાબર છે કારણ કે માત્ર આઠમા ભાગ આશ્રયીને હમેશાં તેનું સરખાપણું અમે પણ કહ્યુંજ છે પરંતુ જે આ ઉત્કૃષ્ટાદિરૂપ વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે એમ સમજવું

થાય છે આયુકર્મ સહિત આઠે કર્મ બંધાતા હોય તે વખતે મોહનીય વેદનીય નામ ગોત્ર અને આયુમાં સ્વજાતીય નહિ બંધાતી પ્રકૃતિના ભાગના દલિકો આવવાવડે, અને આયુ ન બંધાતું હોય ત્યારે નહિ બંધાતી સ્વ તથા પર પ્રકૃતિના ભાગના દલિકો આવવા વડે પ્રદેશ બંધમાં વૃદ્ધિ થાય છે દર્શનાવરણીયમાં જ્યાં તેની નવે પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યારે સ્વજાતિનો ભાગ પ્રાપ્ત થતો નથી પરંતુ જ્યારે છ કે ચાર બંધાય છે ત્યારે જ સ્વજાતીય ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે મોહનીય માટે પણ સમજવું

તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જીવ ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તતો હોય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ—વધારેમા વધારે વર્ગણાઓનુ ગ્રહણ કરે છે મધ્યમયોગે મધ્યમ અને જઘન્યયોગે જઘન્ય એટલે ઓછામા ઓછી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આયુકર્મનો ઉત્કૃષ્ટાદિરૂપ ભાગ પણ તેને અનુસારેજ હોય છે તેમજ જ્યારે મોટી સ્થિતિવાળુ આયુકર્મ બધાય ત્યારે ભાગ મોટો હોય છે, અને જઘન્ય સ્થિતિવાળુ બધાય ત્યારે ભાગ પણ જઘન્ય હોય છે આ પ્રમાણે યોગ અને સ્થિતિના ભેદે ઉત્કૃષ્ટાદિરૂપ વિશેષ હોય છે માટે એ ચારે ભગાનો સભવ છે ૮૨

આ પ્રમાણે ભાગ વિભાગની પ્રરૂપણા કરી હવે સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા કરવી જોઇએ તે બે પ્રકારે છે ૧ મૂળ કર્મ વિષયક, ૨ અને ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક તેમા પહેલા મૂળકર્મવિષયક પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

मोहाउयवज्जाण अणुक्कोसो साइयाइओ होइ ।
साई अधुवा सेसा आउगमोहाण सव्वेवि ॥ ८३ ॥

मोहायुर्वर्ज्जानामनुत्कृष्टः साद्यादिको भवति ।
साद्यध्रुवाः शेषा आयुमोहनीययोः सर्वेऽपि ॥ ८३ ॥

અર્થ—મોહ અને આયુ વર્જિત છ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાદિ આદિ ચાર ભેદે છે, અને શેષ જઘન્યાદિ સાદિ સાત ભાગે છે તથા આયુ અને મોહનીયકર્મના ચારે ભેદો સાદિ સાત ભાગે છે

ટીકાનુ૦—મોહનીય અને આયુ કર્મ સિવાય શેષ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય નામ, ગોત્ર અને અતરાય કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—આ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ મોહનીયકર્મનો બધવિચ્છેદ થયા પછી સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન ક્ષપક અથવા ઉપશમકને એક કે બે સમયપર્યંત થાય છે માટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ તો સાદિ સાતજ હોય છે આ સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશબધ અનુત્કૃષ્ટ છે તે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ કરી ત્યાથી પડતા અથવા ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે બધવિચ્છેદ કરી ત્યાથી પડતા મદ યોગસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માને થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યુ નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા એ છ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય શેષ વિકલ્પો સાદિ સાત ભાગે છે તેમા ઉત્કૃષ્ટ તો સાદિ સાત ભાગે હમણુ જ વિચાર્યો જઘન્ય પ્રદેશબધ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન, લબ્ધિ અપર્યાપ્ત, સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળા અને સાત કર્મના બધક સૂક્ષ્મ નિગોદને એક સમયમાત્ર હોય છે બીજે સમયે

તેનેજ અજઘન્ય હોય છે વળી ફરીપણ સખ્યાતો અથવા અસખ્યાતો કાળ વીતી ગયા બાદ જઘન્ય યોગિપણું અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપણું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશબધ થઇ શકે છે ત્યાર પછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે આ પ્રમાણે અનેક વાર સસારી જીવોને જઘન્ય અને અજઘન્ય પ્રદેશબધમા પરાવર્ત્તન થતુ હોવાથી બને સાદિ સાત ભાગે છે તથા આયુ અને મોહનીય કર્મમા જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા ભેદો સાદિ સાત ભાગે છે તેમા આયુ અધ્રુવબધિ હોવાથી તેના ચારે વિકલ્પોનુ તો સાદિ સાતપણુ અત્યત સ્પષ્ટ છે અને મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્ત્તિ સપ્તવિધ બધક સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિને એક અથવા બે સમયપર્યંત હોય છે, શેષકાલ અનુત્કૃષ્ટ હોય છે, માટે એ બને સાદિ સાત ભાગે છે તથા જઘન્ય અજઘન્યમા સાદિ સાતપણાનો વિચાર જ્ઞાનાવરણીયાદિની જેમ જાણી લેવો ૮૩

શિષ્યપરના ઉપકાર માટે ઉપરોક્ત ગાથાનુ વર્ણન કરતા આચાર્ય મહારાજ કહે છે—

छव्वधकस्स उक्कस्सजोगिणो साइअधुवउक्कोसो ।
अणुक्कोस तच्चुयाओ अणाइअधुवाधुवा सुगमा ॥ ८४ ॥

षड्बन्धकस्योत्कृष्टयोगिन' साद्यध्रुव उत्कृष्ट ।
अनुत्कृष्टस्तच्च्युतादनाद्यध्रुवध्रुवा सुगमा ॥८४॥

અર્થ—છ કર્મના બધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાદિ સાત છે ત્યાથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે તથા અનાદિ અધ્રુવ અને ધ્રુવ સુગમ છે

ટીકાનુ૦—છ કર્મના બધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ સૂક્ષ્મસપરાય વર્ત્તિ ક્ષપક અથવા ઉપશમક આત્માને એક અથવા બે સમયપર્યંત મોહ અને આયુ વિના છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ થાય છે તે તેજ વખતે થતો હોવાથી સાદિ અને બીજે અથવા ત્રીજે સમયે વિચ્છેદ થતો હોવાથી સાન્ત તથા તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધથી પડવા વડે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ થાય માટે તે સાદિ, થાય અથવા ઉપશાત મોહગુણસ્થાનકે બધવિચ્છેદને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાથી પડે ત્યારે મદ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ પ્રવર્ત્તે એ રીતે પણ સાદિ થાય અને અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ તો સુગમ છે તે આ પ્રમાણે—બધવિચ્છેદ સ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ અનાદિ છે, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ હોય છે ૮૪

આ પ્રમાણે મોહ અને આયુ વિના શેષ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધનો વિચાર કર્યો હવે જઘન્ય અજઘન્યનો વિચાર કરે છે—

होइ जहन्नोऽपज्जत्तगस्स सुहुमनिगोयजीवस्स ।
तस्समउप्पन्नग सत्तबंधगस्सप्पविरियस्स ॥ ८५ ॥
एक्कं समय अजहन्नओ तओ साइ अद्धुवा दोवि ।
मोहेवि इमे एव आउम्मि य कारण सुगम ॥ ८६ ॥

भवति जघन्योऽपर्याप्तकस्य सूक्ष्मनिगोदजीवस्य ।
तत्समयोत्पन्नस्य सप्तबन्धकस्याल्पवीर्यस्य ॥८५॥
एक समयमजघन्यस्ततः साद्यध्रुवौ द्वावपि ।
मोहेऽप्येतावेवमायुषि च कारण सुगमम् ॥८६॥

અર્થ—પ્રથમ સમયોત્પન્ન જઘન્યયોગિ સાત કર્મના બંધક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવને એક સમય પર્યંત જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે, ત્યાર પછી અજઘન્ય થાય છે, માટે એ બંને સાદિ સાંત છે મોહનીયકર્મમા પણ એ બે ભાગા એમ જ કહેવા અને આયુના સંબંધમા તો કારણ સુગમ છે

ટીકાનુ૦—તત્સમયોત્પન્ન એટલે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળા સાતકર્મના બંધક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવને મોહ અને આયુવિનાશેષ છ કર્મનો [1]સામર્થ્યથી એકજ માત્રસમય જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે ત્યાર પછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે ત્યાર પછી કાળાન્તરે ફરી પણ જઘન્ય અજઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે આ પ્રમાણે વારાફરતિ થતા હોવાથી એ બંને સાદિ સાંત છે મોહનીયકર્મના જઘન્ય અજઘન્યનો પણ એજ પ્રમાણે વિચાર કરી લેવો તથા આયુના વિષયમા જઘન્યાદિ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે એતો સુગમ છે, કારણ કે તેઓ સઘળા અધ્રુવબંધિ છે ૮૫ ૮૬

હવે મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટના સાદિ સાંત ભાગાનો વિચાર કરે છે—

मोहस्स अइकिलिट्ठे उक्कोसो सत्तबधए मिच्छे ।
एक्क समय णुक्कोसओ तओ साइअधुवाओ ॥ ८७ ॥

मोहस्यातिक्लिष्टे उत्कृष्टः सप्तबन्धके मिथ्यादृष्टौ ।
एक समयमनुत्कृष्टस्ततः साद्यध्रुवौ ॥ ८७ ॥

[1] અહિં સામર્થ્યથી એક સમય એમ કહેવાનુ કારણ સઘળા અપર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા વસ્થામા પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે તેથી જઘન્ય યોગ માત્ર પહેલેજ સમયે હોય છે બીજા આદિ કોઇપણ સમયોમા હોતો નથી તેથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ પણ એક સમયજ થાય છે એ અર્થાત લેવાનુ હોવાથી એમ કહ્યુ છે

અર્થ—અતિ કિલષ્ટ પરિણામિ સાતના બંધક મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિને મોહનો એક સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે ત્યાર પછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે માટે એ બંને સાદિ સાંત છે

ટીકાનુ૦— અતિ સંકિલષ્ટ પરિણામિ, અહિં અતિ સંક્લેશનું ગ્રહણ માત્ર બળવાનપણું જણાવવામાટે છે કારણ કે બળવાનને જ અતિસંકલેશ હોય છે નહિ તો પ્રદેશબંધના વિષયમાં સંકિલષ્ટ પરિણામનું કંઈ પ્રયોજન નથી ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવાળાને પણ ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે અને તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તેથી ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ 'अइकिलिट्ठे' એ પદ વડે બળવાન આત્માનું ગ્રહણ છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્ત્તમાન આત્મા લેવાનો છે, કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તેજ કરી શકે છે તથા સાતનો બંધક, ગાથામાં મૂકેલ 'मिच्छे' એ પદ સમ્યગ્દષ્ટિનું ઉપલક્ષણ—સૂચક છે માટે મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે ત્યાર પછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે વળી કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ ત્યાર પછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે એ પ્રમાણે વારાફરતિ થતા હોવાથી એ બંને સાદિ સાંત ભાગે છે આ પ્રમાણે મોહનીયના વિષયમાં બે ભાગા વિચાર્યા ૮૭

આ પ્રમાણે મૂળ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદ્યાદિ ભંગનો વિચાર કર્યો હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

नाणतरायनिद्दाअणवज्जकसायभयदुगछाण ।
दसणचउपयलाण चउव्विगप्पो अणुक्कोसो ॥ ८८ ॥

ज्ञानान्तरायनिद्रानन्तानुबन्धिवर्जकषायभयदुगछानाम् ।
दर्शनचतुष्कप्रचलाना चतुर्विकल्पोऽनुत्कृष्ट ॥ ८८ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, નિદ્રા, અનન્તાનુબન્ધિ વર્જ બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને પ્રચલાનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, નિદ્રા, અનંતાનુબંધિ વર્જીને બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીરૂપ દર્શન ચતુષ્ક, અને પ્રચલા એ ધ્રુવબંધિ ત્રીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ અંતરાય પાંચ અને ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય રૂપ દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન ક્ષપક અથવા ઉપશમક સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક કે બે સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે, અને આયુ અને મોહનીયનો બંધ વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી તેના ભાગનો તેઓમાં પ્રવેશ થાય છે, એટલે કે

અને જુગુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગિ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે કારણકે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે તેમજ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ અબધ્યમાન સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ માત્ર બે સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જતા અનુત્કૃષ્ટ સાદિ થાય, અથવા બંધવિચ્છેદસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી અનુત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદસ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓની અપેક્ષાએ અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ થાય છે તથા સંજ્વલન ક્રોધનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્ત્તમાન સંજ્વલન ચતુષ્કનો બંધક અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે કારણકે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓના અને પુરૂષવેદના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે તથા માનાદિ ત્રણ પ્રકૃતિના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગી તેજ અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય સંજ્વલન માનનો, સંજ્વલન ક્રોધના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તથા દ્વિવિધબંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ તેજ અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંજ્વલન માયાનો સંજ્વલન માનના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગિ એક પ્રકૃતિનો બંધક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંજ્વલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે કારણકે મોહનીયનો સઘળો ભાગ બંધાતિ તે રૂપેજ પરિણમે છે માટે આ પ્રમાણે તે સંજ્વલનની ચારે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એક કે બે સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાનકથી પડતા અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડતા મંદ યોગસ્થાનવર્ત્તિ આત્માને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય માટે સાદિ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યને થાય છે ૮૮

सेसा साईअधुवा सव्वे सव्वाण सेसपगईण।

शेषा' साद्यध्रुवा सर्वे सर्वासां शेषप्रकृतीनाम्।

અર્થ—ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો તથા શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્ય અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ

ત્રણે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે તેમા ઉત્કૃષ્ટ તો સાદિ સાંત ભાગે હમણાજ વિચારી ગયા અને જઘન્ય અત્યંત અલ્પ વીર્યવાળા અપર્યાપ્ત ભવ પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન સૂક્ષ્મ નિગોદીયાને થાય છે બીજા સમયે તેનેજ અજઘન્ય થાય છે ફરી પણ સંખ્યાતો કાળ અથવા અસંખ્યાતો કાળ ગયે છતે ઉક્ત સ્વરૂપવાળી નિગોદાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જઘન્ય થાય માટે તે બંને સાદિ સાંત છે તથા શેષ સઘળી મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિકષાય, સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, અગુરૂલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણરૂપ સત્તર ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને સઘળી અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે કઇ રીતે સાદિ સાંત ભાગે છે? તો કહે છે— સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો સાતકર્મના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે આ આઠ પ્રકૃતિઓને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો બાંધતાજ નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિ ગ્રહણ કર્યા છે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનેથી મધ્યમયોગ સ્થાનકે જતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ફરીપણ કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પ્રાપ્ત થતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિને તે બંને વારાફરતિ થતા હોવાથી સાદિ સાંત છે તથા તૈજસ, કાર્મણ, અગુરૂલઘુ, ઉપઘાત વર્ણાદિ ચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નામકર્મની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિઓનો ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તે સિવાયના નામકર્મની પચ્ચીસાદિ પ્રકૃતિના બંધકને ઘણા ભાગ થતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી કેવળજ્ઞાનિ મહારાજે તેમજ દેખેલ છે ત્યાર પછી સમયાન્તરે અનુત્કૃષ્ટ થાય વળી ફરી પણ કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ થાય આ પ્રમાણે ક્રમશ થતો હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત છે અને જઘન્ય અજઘન્ય પ્રદેશબંધ ગાથાની શરૂઆતમા જેમ ત્રીશ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઘટાવ્યા તેમ અહિં પણ ઘટાવિ લેવા તથા અધ્રુવબંધિની સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે વિકલ્પો તેઓનો બંધજ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે જાણવા

આ પ્રમાણે સાદ્યાદિ ભંગની પ્રરૂપણા કરી હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો જોઇએ તે બે પ્રકારે છે—૧ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવિષયક, ૨ જઘન્ય પ્રદેશવિષયક વળી તે એક એક બબ્બે પ્રકારે છે—૧ મૂળ કર્મવિષયક, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક તેમા પહેલા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

जाण जहिं बधतो उक्कोसो ताण तत्थेव ॥ ८९ ॥

यासा यत्र बध्नान्त उत्कृष्टास्तासा तत्रैव ॥ ८९ ॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓના બધનો જ્યા અન્ત થાય ત્યા પ્રાય- તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સમજવો.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓનો જે સ્થાને બન્ધવિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો પ્રાય ત્યાજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સમજનો તાત્પર્ય એ કે—જે સ્થાને બધવિચ્છેદ થાય છે તે સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિ જાણવા અતિ સક્ષેપમા કહેલી ઉપરોક્ત હકીકતનો વિશેષત વિચાર કરે છે તેમા પણ પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—આયુકર્મના મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસયત, અને અપ્રમત્તસયત એ પાચ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્ત્તિ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિ છે કારણ કે આ સઘળા ગુણસ્થાનકવાળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક અને આયુના બધનો સભવ છે અહિ શકા થાય કે-સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધનો સ્વામિ કેમ નથી હોતો ? ઉત્તરમા કહે છે કે—તેને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકનો જીવસ્વભાવે અસભવ છે એ અસભવને વિશેષત પુષ્ટ કરે છે—જો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્ત્તિ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય તો અનતાનુબધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાસ્વાદનેજ ઘટી શકે કારણ કે મિથ્યાત્વના ભાગની પણ પ્રાપ્તિ થાય. અને જો એમ થાય તો અનતાનુબધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાદિ આદિ ચાર ભાગે ઘટી શકે તે આ પ્રમાણે-અનતાનુબધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ ઉક્ત નીતિએ સાસ્વાદને થાય, અન્યત્ર ન થાય તે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી પડી મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ થાય માટે સાદિ, જેઓએ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત આ પ્રમાણે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધે ચારે ભાગા ઘટી શકે પરતુ આ હકીકત શાસ્ત્રકારને ઇષ્ટ નથી કારણ કે અનતાનુબધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાદિ સાત ભાગે પહેલાજ કહી ગયા છે માટે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ યોગનો અસભવ હોવાથી તે આયુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધનો સ્વામિ નથી અને મિશ્રદષ્ટિ તો આયુનો બધજ કરતો નથી માટે તેનો પણ નિષેધ કર્યો છે તથા મોહનીયકર્મનો સાતના બધક મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસયત, અપ્રમત્તસયત, અપૂર્વકરણ, અને અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય એ સાત ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિ છે આ સઘળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન અને મોહનીયના બધનો સદ્ભાવ છે માટે. શિવશર્મસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—'આયુકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિ પાચ ગુણસ્થાનકવાળા અને મોહનીયકર્મના સાતગુણસ્થાનકવાળા જીવો છે' અહિ શકા કરે છે કે—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ આત્માઓ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિ કેમ હોતા નથી ?

તેના ઉત્તરમા કહે છે કે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી માટે હોતા નથી તેમા સાસ્વાદનને ઉત્કૃષ્ટ યોગ કેમ નથી હોતો તેની યુક્તિ હમણાજ કહી ગયા અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિને પૂર્વસૂરિ મહારાજના વચનથી ઉત્કૃષ્ટ યોગ નથી હોતો એમ સમજવુ તે પૂર્વસૂરિ મહારાજનુ વચન આ છે—'सासणसम्मामिच्छेसुक्कोसो जोगो न हवइत्ति' સાસ્વાદન અને મિશ્રદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી માટે ઉપરોક્ત સાતગુણસ્થાનકવાળાજ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધના સ્વામિ છે તથા જ્ઞાનાવરણુ, દર્શનાવરણુ, વેદનીય, નામ, ગોત્ર, અને અ તરાય એ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો સૂક્ષ્મસ પરાયવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે કારણુ કે નહિ બ ધાતા આયુ અને મોહનીયનો ભાગ પણુ તેને પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે મૂળ કર્મવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધના સ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—જ્ઞાનાવરણુ પ ચક, દર્શનાવરણુ ચતુષ્ક, અને અ તરાય પ ચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ સૂક્ષ્મસ પરાયવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે કારણુ કે મોહનીય અને આયુના ભાગનો પણુ તેમા પ્રવેશ થાય છે, અને દર્શનાવરણુ ચતુષ્કમા સ્વજાતીય અબધ્યમાન થીણુદ્ધિ ત્રિકના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે સ જ્વલન ક્રોધ,માન, માયા અને લોભનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન અનિવૃત્તિ બાદર સ પરાયવર્ત્તિ આત્મા અનુક્રમે ચાર ત્રણુ બે અને એક પ્રકૃતિને જ્યારે બાધતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે બ ધ આશ્રયી વિચ્છિન્ન થયેલી પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે માટે નિદ્રાદ્વિકના અવરિતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આર ભી અપૂર્વકરણુ પર્ય તવર્તિ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન સાતકર્મનો બ ધક આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે આ સઘળા ગુણુસ્થાનકોમા ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને તે પ્રકૃતિના બ ધનો સ ભવ છે, અને થીણુદ્ધિત્રિક અને આયુના ભ ગનો પ્રવેશ થાય છે ભય અને જુગુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન અપૂર્વકરણુ ગુણુસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે કારણુ કે તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધ કરતા મિથ્યાત્વ અન તાનુબ ધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમા પ્રવેશ થાય છે માટે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ કષાયનો સાતનો બ ધક ઉત્કૃષ્ટયોગે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે કેમકે આયુના ભાગનો તેમ જ મિથ્યાત્વ અને અન તાનુબ ધિના ભાગનો તેમા પ્રવેશ થાય છે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો સાતનો બ ધક ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલો દેશવિરતિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ ધનો સ્વામિ છે મિથ્યાત્વ અન તાનુબ ધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ અને આયુના ભાગનો તેમા પ્રવેશ થાય છે માટે તૈજસ, કાર્મણુ, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણુ એ નવપ્રકૃતિઓનો

સાતકર્મનો બંધક તેમાં પણ નામકર્મની એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિ બાંધતો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા એક કે બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ, અને સ્ત્યાનર્ધિત્રિકરૂપ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને નામવાર દરેક અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના લઘુ ઉપાય-સહેલી યુક્તિ બતાવવા દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ ગ્રંથકાર મહારાજ આગળ ઉપર પોતાની મેળેજ કહેશે ૮૯

હવે પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો જે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે કહ્યો છે તેના તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચાર પ્રકારના પ્રદેશબંધ સંબંધે જે સાદિ સાંત ભંગ કહ્યો છે તેનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

निययअबंधचुयाण णुक्कोसो साइणाइ तमपत्ते ।
साई अधुवोऽधुवबंधियाणधुवबंधणा चेव ॥ ९० ॥

निजकाबन्धच्युतानामनुत्कृष्ट सादिरनादिस्तमप्राप्तानाम् ।
सादिरध्रुवोऽध्रुवबन्धिनीनामध्रुवबन्धनादेव ॥ ९० ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના પોતાના અબંધસ્થાનકથી પડેલાઓને તેનો અનુત્કૃષ્ટ થાય તેથી સાદિ, અને તે સ્થાનકને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ છે તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાંત છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ષટ્ક, અંતરાય પંચક, અનંતાનુબંધિ વર્જીને બાર કષાય, ભય, અને જુગુપ્સા એ ત્રીશ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પોત પોતાના અબંધસ્થાનકથી અથવા ઉપલક્ષણદ્વારા ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાનકથી પડેલાઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે તે બંધ સાદિ થાય, અને તે અબંધસ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ, અને ધ્રુવ,અધ્રુવ, અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે બંધ તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે સમજવા ૯૦

હવે અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના એટલે કે કયો જીવ તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી શકે તેના જ્ઞાન માટે ટુંકો ઉપાય બતાવે છે—

अप्पतरपगइबंधे उक्कडजोगी उ सन्निपज्जत्तो ।
कुणइ पएसुक्कोसं

अल्पतरप्रकृतिबन्धे उत्कृष्टयोगी तु सन्निपर्याप्तः ।
करोति प्रदेशोत्कृष्टम् ।

અથ—જ્યારે અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન સંજ્ઞિ પર્યાપ્તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે

ટીકાનુ૦—જ્યારે મૂળ પ્રકૃતિઓનો અતિ અલ્પ બંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ એક અથવા બે સમય અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ બંધ કરે છે એટલે કે જ્યારે કોઇપણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે મૂળકર્મ તેમજ તેની સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ જેટલી બની શકે તેટલી ઓછી બંધાતિ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક હોય ત્યારે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિને તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તે આ પ્રમાણે—સાતવેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશકીર્ત્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના છ કર્મનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે કારણ કે આયુ અને મોહનીયના ભાગનો અને યશકીર્ત્તિમાં અબધ્યમાન સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે પુરુષવેદના અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્ત્તિ ઉત્કૃષ્ટ યોગિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે કારણ કે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે તથા દેવગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સાથે ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન અપ્રમત્તસંયત તથા અપૂર્વકરણવર્ત્તિ આહારક દ્વિકસહિત દેવગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક આત્મા આહારકદ્વિકના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે કહ્યુ છે કે—'આહારકદ્વિકના બંધમાં અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ બંને ગ્રહણ કર્યા છે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન તે બંનેને દેવગતિ યોગ્ય આહારકદ્વિક સાથે ત્રીશ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે એકત્રીશના બંધમાં થતો નથી કારણ કે ભાગો ઘણા થાય' તથા હાસ્ય, રતિ, અને શોક મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ[1] છે તથા તિર્યંગ્દ્વિક [2]અસાતવેદનીય ની

[1] અહિં એકલા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ લીધા છે પરંતુ કર્મગ્રંથની ટીકામાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અપૂર્વકરણ સુધીના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તતા સઘળા લીધા છે પરંતુ અહિં એમ લાગે છે કે મોહનીયની સત્તર અને તેર પ્રકૃતિના બંધક ચોથા પાંચમાવાળા ન લેવા જોઇએ, પરંતુ નવ પ્રકૃતિના બંધક છઠ્ઠા સાતમા અને આઠમા ગુણસ્થાનવાળા લેવા જોઇએ કારણ કે તેઓને અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ છે અને અબધ્યમાન મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ભાગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તેઓજ કરી શકે એમ લાગે છે તત્ત્વ કેવલિગમ્ય

[2] તિર્યગ્દ્વિકાદિ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ બાંધતા નથી માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કે તે બરાબર છે પરંતુ અસાતવેદનીયને તો સમ્યક્ત્વી પણ બાંધે છે માટે તે પણ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ હોવો જોઇએ કર્મગ્રંથની ટીકામાં લીધો છે

ચગોત્ર, સ્ત્રીવેદ, અને નપુંસકવેદનો સાત કર્મનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા હુંડસ્થાન, સ્થાવર, અયશ કીર્તિ, ઔદારિક, પ્રત્યેક, સાધારણ, સૂક્ષ્મ, બાદર, એકેન્દ્રિયજાતિ, અને અપર્યાપ્તનામકર્મ એ સઘળી પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિયજાતિ, છેવટ્ઠું સંઘયણ, ઔદારિક અંગોપાંગ, મનુષ્યદ્વિક, અને ત્રસનામકર્મનો અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ અને પર્યાપ્તનામકર્મનો એકેન્દ્રિય યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે મિથ્યાદષ્ટિ સ્વામિ છે આતપ અને ઉદ્યોતનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવ્વિસનો બંધક સ્વામિ છે સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, [1]દુર્ભગ, અનાદેય, અશુભ, અને અસ્થિર એ પંદર પ્રકૃતિઓનો દેવગતિપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા નરકદ્વિક અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને દુ:સ્વરનામકર્મનો નરકગતિપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે મધ્યમ ચાર સંઘયણ અને મધ્યમ ચાર સંસ્થાનનો તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક અને [2]વજ્રઋષભનારાચસંઘયણનો મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો અપ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા શેષ ત્રણ આયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે આ પ્રમાણે મૂળ કર્મવિષયક અને ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહ્યું

હવે જઘન્ય પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહેવું જોઇએ તેમાં પહેલા મૂળ કર્મ વિષયક કહે છે—આયુવિના સાતે મૂળ પ્રકૃતિઓને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન સર્વથી અલ્પવીર્યવાળો લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે ઉત્પત્તિના બીજા સમયે વર્તતો તે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ શામાટે જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ નથી હોતો ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-બીજે

૧ દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ બાંધતા દુર્ભગ અને અનાદેયનો બંધ થતો નથી છતાં અહિં લીધો છે તેનો આશય સમજાતો નથી બાકી એ બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ બાંધતા સંભવે છે ત્રેવીસનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ તેનો અધિકારી છે અસ્થિર અને અશુભના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો પણ એજ અધિકારી સંભવે છે

૨ પ્રથમ સંઘયણના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંબંધિમાં તિર્યચગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીસનો બંધક પણ કર્મગ્રંથની ટીકામાં લીધો છે

સમયે પહેલા સમયથી અસખ્યગુણુ વધતા ચોગસ્થાનકે જાય છે કારણકે સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામા પ્રતિસમય પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસખ્ય અસખ્યગુણુ વધતા ચોગસ્થાનકે જાય છે, માટે બીજે સમયે જઘન્ય પ્રદેશબધ હોતો નથી શતકચૂર્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—'સઘળા અ પર્યાપ્તા જીવો સમયે સમયે અસખ્યગુણુ ચોગવડે વધે છે માટે બીજા આદિ સમયોમા જઘન્ય પ્રદેશબધ ઘટી શકતો નથી' આયુનો પણુ તેજ લબ્ધિ અ પર્યાપ્તો અન્ય સૂક્ષ્મનિગોદની અપેક્ષાએ સર્વમન્દ ચોગસ્થાનવર્ત્તિ સૂક્ષ્મ નિગો દનો આત્મા પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલે સમયે વર્ત્તતો જઘન્ય પ્રદેશ-બધ કરે છે પરતુ ત્યાર પછીના સમયે કરતો નથી કારણુ કે અપર્યાપ્તો હોવાથી તેની પછીના સમયે અસખ્યગુણુ વધતા ચોગસ્થાનકે જાય છે માટે ત્યા જઘન્ય પ્રદેશબધ ઘટતો નથી, તેથી પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલા સમયે જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે એમ કહ્યુ છે શિવશર્મસૂરી મહારાજ કહે છે કે—'ઉત્પત્તિના પહેલે સમયે જઘન્ય ચોગે વર્ત્તમાન અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ સાતે કર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે, અને આયુનો બધ કરતો તેજ સૂક્ષ્મનિગોદીઓ આયુનો જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે' આ પ્રમાણે મૂળ કર્મવિષયક જઘન્ય પ્રદેશબધનુ સ્વામિત્વ કહ્યુ

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સબધે જઘન્ય પ્રદેશબધનુ સ્વામિત્વ કહે છે—

जहन्नय तस्स वच्चासे ॥९१॥

जघन्य तस्य व्यत्यासे ॥ ९१ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિત્વના વિષયમા જે રીતે કહ્યુ તેનાથી વિપર્યાસ કરતા જઘન્ય પ્રદેશબધ થાય છે

ટીકાનુ૦—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિત્વ સબધે જે હકીકત કહી છે તેનો વિપર્યાસ કરવાથી જઘન્ય પ્રદેશબધનો સ્વામિ થાયછે તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ તે આત્મા કરે છે કે જે મનોલબ્ધિ સપન્ન, ઉત્કૃષ્ટ ચોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો, અને મૂળ તેમજ ઉત્તર પ્રકૃતિઓની અલ્પ સખ્યાનો બાધનાર હોય શા માટે એ પ્રમાણે છે? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—જે આત્મા મનોલબ્ધિ સપન્ન છે તેની ચેષ્ટા-ક્રિયા શેષ જીવની અપેક્ષાએ અતિશય બળવાળી હોય છે કારણુ કે વિચાર પૂર્વક ક્રિયા કરનાર આત્માની ચેષ્ટા તીવ્ર હોય છે પ્રબળ ચેષ્ટા યુક્ત તે આત્મા ઘણા પુદ્ગલોને ગ્રહણુ કરે છે માટે મનોલબ્ધિ સપન્ન એ વિશેષણુ ગ્રહણુ કર્યુ છે મનોલબ્ધિ યુક્ત હોવા છતા પણુ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે મદ મદ ચોગસ્થાનકવાળો પણ હોય છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવા માટે ઉત્કૃષ્ટ ચોગિ એ વિશેષણ લીધુ છે તથા સજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને પણુ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે ઉત્કૃષ્ટ ચોગ હોય છે, તે ઉત્કૃષ્ટયોગનુ અહિં પ્રયોજન નથી, કારણુ કે તે

ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ થતો નથી, માટે તેને દૂર કરવા સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો એ વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે આ ત્રણે વિશેષણયુક્ત હોવા છતા પણ જો ઘણી મૂળ કે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બધક હોય તો પણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ ન થાય, કારણ કે દલિકો ઘણા ભાગમા વહેચાઇ જાય, તે હેતુથી મૂળ અને ઉત્તર અલ્પતર પ્રકૃતિઓનો બધક હોવો જોઇએ એમ કહ્યુ છે આ ચાર વિશેષણ યુકત આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ કરે છે માટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિત્વના વિષયમા સર્વત્ર આ નિર્દોષ સામાન્ય લક્ષણ છે તેમા જે કઇ વિશેષ છે તે પૂર્વે બતાવેલ છે ઉપરાકત લક્ષણનો વિપર્યાસ એજ પ્રાય જઘન્ય પ્રદેશબધના સ્વામિત્વના વિષયમા લક્ષણ સમજવુ તે આ પ્રમાણે—મનોલબ્ધિ હીન, જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન, લબ્ધિ અપર્યાપ્તો, મૂળ અને ઉત્તર ઘણી પ્રકૃતિઓનો બાધનાર આત્મા જઘન્ય પ્રદેશબધનો સ્વામિ છે કહ્યુ છે કે—'સજ્ઞી ઉત્કૃષ્ટ યોગિ પર્યાપ્તો અલ્પતર પ્રકૃતિનો બધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ કરે છે, તેથી વિપરીત જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે' આ તો બહુ સક્ષેપમા કહ્યુ તેનેજ મદ મતિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે વિસ્તારથી વર્ણવે છે—નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વિ, નરકાયુ, અને દેવાયુરૂપ ચાર પ્રકૃતિઓના સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન અસજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જઘન્ય પ્રદેશબધનો સ્વામિ છે અહિં અસજ્ઞિ પર્યાપ્તાના જઘન્યયોગથી સજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસખ્યાતગુણો હોય છે કહ્યુ છે કે—'અસજ્ઞિ પર્યાપ્તાના જઘન્ય યોગથી સજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસખ્યાતગુણો હોય છે' માટે સજ્ઞિને જઘન્ય પ્રદેશબધ ઘટતો નથી તેથી અસજ્ઞિ ગ્રહણ કર્યો છે અને અપર્યાપ્ત અસજ્ઞિને વિવક્ષિત ચાર પ્રકૃતિઓનો બધ થતો નથી માટે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો એમ [1]કહ્યુ છે તથા આહારકદ્વિકનો મૂળ આઠે કર્મનો અને દેવગતિ પ્રાયોગ્ય એકત્રીશ પ્રકૃતિનો બધક જઘન્ય યોગે વર્ત્તમાન અપ્રમત્ત સયત જઘન્ય પ્રદેશબધના સ્વામિ છે તથા દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, અને તીર્થકર નામકર્મ એ પાચ પ્રકૃતિઓના ભવ પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન જઘન્ય યોગિ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય જઘન્ય પ્રદેશબધનો સ્વામિ છે તેમા તીર્થંકર નામકર્મનો બધક દેવ અથવા નારકી અનુક્રમે દેવભવમાથી અથવા નરક ભવમાથી ચ્યવીને મનુષ્ય ભવમા ઉત્પન્ન થતો ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન મનુષ્ય દેવગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકર નામકર્મ સહિત ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાધતો જઘન્ય યોગિ વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકનો જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે અહિ એમ શકા થાય કે ઉકત ચાર પ્રકૃતિઓનો અસજ્ઞિમા શા માટે

---

[1] જઘન્ય પ્રદેશબધ થવામા ચાર વિશેષણ મૂક્યા છે પરતુ વધારેમા વધારે જેટલા ઘટે તેટલા ઘટાવવાના છે જ્યા ચાર ઘટે ત્યા ચાર, ચારે ન જ ઘટતા હોય તો જેટલા વધારેમાં વધાર ઘટી શકે તેટલા ઘટાવવાના છે

જઘન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય ? કારણ કે સંજ્ઞિથી અસંજ્ઞિમાં યોગ અલ્પ છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં અસંજ્ઞિ બે પ્રકારનો છે તે આ પ્રમાણે— ૧ પર્યાપ્તો ૨ અપર્યાપ્તો તેમાં અપર્યાપ્તાને તો દેવગતિ પ્રાયોગ્ય કે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધજ થતો નથી પર્યાપ્તાનેજ થાય છે અને પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિને અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિના યોગસ્થાનકથી અસંખ્યાતગુણ યોગ હોય છે શતકચૂર્ણિકાર કહે છે કે—'સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના યોગથી અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો યોગ અસંખ્યાતગુણો હોય છે' માટે અસંજ્ઞિમાં જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટી શકતો નથી તેથી ભવના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય એ ચાર પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે આ કહેવાવડે કોઈ એમ કહે છે કે હીનબળવાળા અસંજ્ઞિમાં વૈક્રિય ષટ્કનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે તેનું ખંડન કર્યું છે એમ સમજવું અને તીર્થંકરનામકર્મનો તીર્થંકરનામકર્મનો બાંધનાર મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉપન્ન થાય ત્યાં ભવ પ્રથમ સમયે જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્ત્તતો તીર્થંકર નામકર્મ સાથે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધનાર દેવ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે પૂર્વાચાર્યોએ તેમજ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી અન્યત્ર તેનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થતો નથી શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'તીર્થંકરનામકર્મનો બંધક મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રથમ સમયે મનુષ્યગતિ યોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા સર્વ જઘન્ય યોગે વર્ત્તતા તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય 'અન્યત્ર ન થાય' તથા મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુ વર્જિત શેષ એકસોનવ પ્રકૃતિઓનો સર્વથી જઘન્ય યોગે વર્ત્તમાન લબ્ધિ અપર્યાપ્ત ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્તિ સૂક્ષ્મ નિગોદિયો જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તેમાં પણ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મનો નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક સ્વામિ છે એકેન્દ્રિય, આતપ, અને સ્થાવર નામકર્મનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવ્વીસનો બંધક સ્વામિ છે, મનુષ્યદ્વિકનો ઓગણત્રીશનો બંધક સ્વામિ છે, શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો ત્રીશનો બંધક ઉક્ત વિશેષણવાળો સૂક્ષ્મ નિગોદિયો જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુનો તેજ સૂક્ષ્મ નિગોદીયો પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્ત્તતો જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના બીજા આદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશબંધ નહિ થવામાં કારણ પૂર્વે કહ્યું છે તેજ સમજવું ૯૧

હવે મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક એ આઠ પ્રકૃતિઓના

---

૧ અહિં અન્યત્ર ન થાય એમ કહ્યું છે માટે તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નરકમાં જનારને તીર્થંકરનામકર્મ સાથે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા તીર્થંકર નામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય એમ સમજવું હેતુ એ જણાય છે કે દેવથી નરકમાં ભવપ્રથમ સમયે પણ યોગ વધારે હોવો જોઈએ

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ અને તૈજસાદિ નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામિ જો કે સામાન્યથી પૂર્વે કહ્યા છે છતાં મંદ બુદ્ધિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ રીતે બોધ થાય માટે વિશેષત કહે છે—

सत्तविहबन्धमिच्छे परमो अणमिच्छथीणगिद्धीण ।
उक्कोससंकिलिट्ठे जंहन्नओ नामधुवियाण ॥ ९२ ॥

सप्तविधबन्धके मिथ्यादृशौ परमोऽनमिथ्यात्वस्त्यानर्द्धीनाम् ।
उत्कृष्टसङ्क्लिष्टे जघन्यो नामध्रुवबन्धिनीनाम् ॥ ९२ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સંકિલષ્ટ પરિણામિ સાત કર્મના બંધક મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, મિથ્યાત્વ, અને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તથા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદને નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે

ટીકાનુ૦—સાત કર્મનો બંધક, ઉત્કૃષ્ટ સંકિલષ્ટ પરિણામિ,અહિં સંકલેશનુ ગ્રહણ અતિશય બળનુ ગ્રહણ કરવા માટે કર્યુ છે એટલે તાત્પર્યાર્થ એ કે—સર્વોત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાનુબંધિ મિથ્યાત્વ અને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે એટલે કે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો સર્વોત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન સાતકર્મનો બંધક સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પૂર્વોક્ત અનંતાનુબંધિ આદિ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તથા તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અને નિર્માણ એ નામ ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓનો સાતનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્તો સર્વ જઘન્ય યોગસ્થાને વર્તમાન નામકર્મની તિર્યંચગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો સૂક્ષ્મ નિગોદિઓ[1] જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે આ પ્રમાણે નેવ્યાશીમી ગાથામાં કહેવા માટે બાકી રાખેલા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સ્વામિ કહ્યા ૯૨

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરી છેવટે તે કરીને પ્રદેશબંધનુ સ્વરૂપ પૂર્ણ કર્યુ હવે કઈ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી અથવા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ પર્યંત નિરંતર બંધાય ? તેનુ નિરૂપણ કરવામાટે કહે છે—

समयादसंखकालं तिरिदुगनीयाणि जाव बज्झंति ।
वेउव्वियदेवदुगं पल्लतिगं आउ अंतमुहू ॥ ९३ ॥

---

૧ અહિં ગાથામાં નામની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિનો બંધક સૂક્ષ્મનિગોદ છે એમ કહ્યુ નથી છતા—व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः नहि सन्देहादलक्षणता—એ ન્યાયે લેવાનો છે ન્યાયનો અર્થ આ— વ્યાખ્યાનથી વિશેષ અર્થનો નિર્ણય થાય છે સંદેહથી—સંશયથી લક્ષણ અલક્ષણ થતુ નથી તાત્પર્ય એ કે—સૂત્રના અર્થમાં સંશય થવાથી તેના વિશેષાર્થનો નિર્ણય વ્યાખ્યાનથી થાય છે પરંતુ જે લક્ષણ પ્રતિપાદક સૂત્ર છે તે અલક્ષણ થતુ નથી

समयादसंख्यकाल तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्रे यावत् बध्येते ।
वैक्रियदेवद्विकं पल्यत्रिकमायुरन्तर्मुहूर्त्तम् ॥ ९३ ॥

અર્થ—તિર્યગ્દ્વિક, અને નીચગોત્ર જઘન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસખ્ય કાળ પર્યંત વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિક ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત, અને આયુ અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત નિરતર બધાય છે

ટીકાનુ૦—તિર્યંચગતિ, તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્ર એ જઘન્યથી એક સમય પર્યંત બધાય છે કારણકે બીજે સમયે તથા પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓના બધનો સભવ છે ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશની જેટલી સખ્યા થાય તેટલા સમય પર્યંત નિરતર બધાય છે કારણ કે તેઉકાય અને વાયુકાયમા ગયેલા આત્માને એજ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બધાય છે, તથા-ભવસ્વભાવે તેની વિરોધિની મનુષ્યગતિ આદિ બધાતિ નથી તે બનેની સ્વકાયસ્થિતિ તેટલી જ છે તેથી ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો નિરતર બધકાળ કહ્યો છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—'હે ભગવન્ ? તેઉકાયિક જીવ તેઉકાય પણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાતો કાળ એટલે કાળ આશ્રયી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવ-સર્પિણી પર્યંત હોય અને ક્ષેત્ર આશ્રયી અસખ્યાતા લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ થાય તેટલા સમયપ્રમાણ હોય એ પ્રમાણે વાયુકાય માટે પણ સમજવુ ' તથા વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિક જઘન્ય એક સમય બધાય કારણ કે તે પગવર્ત્તમાન પ્રકૃતિઓ છે, બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બધાઈ શકે છે ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત બધાય છે કારણકે અસખ્ય વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યો જન્મથી આરભી મરણપર્યંત એજ પ્રકૃતિઓ બાધે છે તે યુગલિકો ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળાજ હોય છે માટે તેનો ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો નિરતર બધકાળ કહ્યો છે તથા ચારે આયુ ઉત્કૃષ્ટથી નિરતર અતર્મુહૂર્ત્ત સુધિજ બધાય છે અધિકકાળ બધાતુ નથી તેમા કારણ તથાપ્રકારનો જીવસ્વભાવજ છે, ૯૩

देसूणपुव्वकोडी साय तह असखपोग्गला उरल ।
परघाउस्सासतसचउपणिदि पणासिय अयरसय ॥ ९४ ॥

देशोना पूर्वकोटीं सात तथाऽसंख्यपुद्गलानुरलम् ।
पराघातोच्छ्वासत्रसचतुष्कपञ्चेन्द्रियाणि पञ्चाशीतमतरशतम् ॥ ९४ ॥

અર્થ—સાતવેદનીય ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત, આદારિકશરીર નામ કર્મ અસખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પર્યંત, અને પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ ત્રસચતુષ્ક

અને પંચેન્દ્રિયજાતિ નામકર્મ એકસો પંચાશી સાગરોપમ પર્યંત નિરંતર બંધાય છે

ટીકાનુ૦—સાતવેદનીયકર્મ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે કારણકે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી બીજે સમયે તથા પ્રકારના અધ્યવસાયરૂપ સામગ્રીના વશથી તેની વિરોધિ પ્રકૃતિનો બંધ થઇ શકે છે, તેથી સાતવેદનીયનો જઘન્ય એક સમયમાત્ર બંધકાળ ઘટે છે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી એક સમયમાત્ર બંધકાળ હોવામાં આગળ પણ આજ કારણ સમજવું ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત નિરંતર બંધાય છે કારણકે ઉત્કૃષ્ટથી સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકનો એટલો કાળ છે, અને ત્યાં એકલી [1]સાતાનોજ બંધ થાય છે, અસાતાનો થતો નથી તથા ઔદારિકશરીર નામકર્મ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા પુદ્ગલ[2] પરાવર્ત્તન પર્યંત બંધાય છે કારણકે સ્થાવરમાં ગયેલા જીવો ઔદારિકશરીર નામકર્મજ બાંધે છે, વૈક્રિય બાંધતા નથી કેમકે તેઓને ભવસ્વભાવેજ તે શરીર નામકર્મના બંધયોગ્ય અધ્યવસાયનો અસંભવ છે સ્થાવરમાં ગયેલા વ્યવહાર રાશિના આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલોજ કાળ ત્યાં રહે છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ? એકેન્દ્રિયનો એકેન્દ્રિયપણે કાળ આશ્રયી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ આશ્રયી હોય છે અને ક્ષેત્રથી અનંતા લોક, અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ હોય છે તે પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ લેવા' તથા પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસચતુષ્ક, અને પંચેન્દ્રિયજાતિ એ સાત પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમયમાત્ર બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો પંચાશી

---

૧ તેરમા ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટીકાળ હોવાથી સાતાનો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ તેટલો ઘટે છે અન્યત્ર તો અંતર અંતર્મુહૂર્ત્તે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી પલટાયા કરે છે આ પ્રમાણે દરેક પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ માટે સમજવું જ્યાં જ્યાં જે જે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિઓનો નિરંતર ત્રણ પલ્યોપમાદિ બંધકાળ કહ્યો હોય ત્યાં ત્યાં તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ગુણ પ્રત્યયે કે ભવ પ્રત્યયે બંધાતી નથી માટે કહ્યો છે જ્યાં જ્યાં વિરોધી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યાં ત્યાં તો અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ સમજવો જઘન્ય સર્વત્ર સમય સમજવો

૨ અહિં નિગોદ જીવો ત્રણ પ્રકારના છે—૧ કેટલાક એવા જીવો છે કે નિગોદમાંથી નીકળ્યા નથી અને નીકળશે પણ નહિ ૨ કેટલાક એવા જીવો છે જેઓ હજી હવે નીકળશે અને ૩ કેટલાક એવા જીવો છે કે નિગોદમાંથી નીકળી ફરી નિગોદમાં ગયા છે અહિં ઔદારિક શરીર નામકર્મનો નિરંતર બંધકાળ જે કહ્યો છે તે ત્રીજા પ્રકારના જીવ આશ્રયી સમજવાનો છે પહેલા બે પ્રકાર આશ્રયી તો અનુક્રમે અનાદિ અનંત અને અનાદી સાંતકાળ સમજવો સૂક્ષ્મનિગોદ ભાવને જેઓએ કોઇ દિવસ છોડયો નથી તે અવ્યવહાર રાશિના જીવો કહેવાય છે શેષ સઘળા વ્યવહારરાશિના કહેવાય છે

સાગરોપમ પર્યંત નિરંતર બંધાય છે શી રીતે એકસો પંચાશી સાગરોપમ નિરંતર બંધાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમાં રહેલી નારકીઓનું ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ સાગરોપમ આયુ છે તેટલો કાળ ત્યાં ભવસ્વભાવે ઉક્ત પ્રકૃતિઓજ બંધાય છે, તેની વિરોધિનિ પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી તે નારકી પોતાના ભવના અંતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તે લઇને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી હવે તે મનુષ્ય અનુત્તર સંયમનું પાલન કરી એકત્રીશ સાગરોપમના આઉખે ગ્રૈવેયકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય તે દેવ તથા પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે જન્મ થયા પછી તરત મિથ્યાત્વભાવને પ્રાપ્ત કરે ચ્યવનકાળે ફરી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યમાં આવી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી બાવીસ બાવીસ સાગરોપમના આઉખે ત્રણવાર અચ્યુત દેવલોકમાં જવાવડે છાસઠ સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ તેટલો કાળ નિરંતર ટકી શકે છે ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકે આવી ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામી બે વાર તેત્રીશ સાગરોપમના આઉખે વિજયાદિ વિમાનમાં જવાવડે છાસઠ સાગરોપમ પૂર્ણ કરે આ સ્થાનકોમાં આટલા કાળ પર્યંત ભવપ્રત્યયે અથવા ગુણપ્રત્યયે ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી માટે વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો નિરંતર એકસો પંચાસી સાગરોપમનો બંધકાળ[1] ઘટે છે ૯૪

चउरसउच्चसुभखगइपुरिससुस्सरतिगाण छावट्ठि ।
विउणा मणुदुगउरलगरिसहतित्थाण तेत्तीसा ॥ ९५ ॥

चतुरस्रोच्चैर्गोत्रशुभखगतिपुरुषवेदसुस्वरत्रिकाना षट्षष्टिः ।
द्विगुणा मनुजद्विकौदारिकाङ्गवर्षभतीर्थाना त्रयस्त्रिंशत् ॥ ९५ ॥

અર્થ—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભ વિહાયોગતિ, પુરૂષવેદ, અને સુસ્વરત્રિકનો દ્વિગુણ છાસઠ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે તથા મનુજદ્વિક, ઔદારિક અંગોપાંગ, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ અને તીર્થંકરનામકર્મનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે

ટીકાનુ૦—સમચતુરસ્રસંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, પુરૂષવેદ, સુસ્વર સુભગ અને આદેય એ સુસ્વરત્રિકનો નિરંતર બંધકાળ પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી જઘન્યથી એક સમયનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દ્વિગુણ છાસઠ સાગરોપમ એ

[1] અહિં પરિભ્રમણનો જે ક્રમ કહેવામાં આવ્યો છે તે ક્રમે પરિભ્રમણ કરે તો તેટલો નિરંતર બંધકાળ ઘટે જ્ઞાનિદષ્ટ એજ ક્રમ છે ત્યાર પછી મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાં વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો અવશ્ય બંધ થાય.

ટલે એકસો બત્રીસ સાગરોપમનો છે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને અથવા મિશ્રદષ્ટિ જીવોને તો અવશ્ય બંધાય છે, કારણ કે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે બંધ વિચ્છેદ થાય છે એટલે ઉત્કૃષ્ટથી જેટલો કાળ આત્મા સમ્યકત્વાદિ ગુણસ્થાનકે રહી શકે તેટલો કાળ નિરંતર ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બંધાયા કરે છે અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમનો સમ્યકત્વનો કાળ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઘટે છે તે આ પ્રમાણે—કોઈએક મનુષ્યે ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી બાવીસ સાગરોપમને આઉખે અચ્યુત દેવલોકમાં જાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી અચ્યુત દેવલોકમાં જાય, વળી ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ અચ્યુત દેવલોકમાં જાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વનો વચમાં થતા મનુષ્યના ભવ અધિક છાસઠ સાગરોપમનો કાળ હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્ત મીશ્ર ગુણસ્થાનકે જઈ ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ મુનિપણું પાળી તેત્રીશ સાગરોપમને આઉખે વિજયાદિ ચારમાંથી કોઈ મહા વિમાને ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ અનુત્તર મુનિપણું પાળી ફરી વિજયાદિ વિમાને ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય હવે જો તે ભવમાં મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય આ પ્રમાણે વચમાં થતા મનુષ્યના ભવોથી અધિક અને અંતર્મુહૂર્ત્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યકત્વાદિ ગુણઠાણે રહી શકે છે અને ત્યાં ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બાંધ્યા કરે છે ત્યાર પછી મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઈ ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે તથા મનુષ્યદ્વિક ઔદારિક અંગોપાંગ અને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણનો જઘન્યથી [1]સમય અને તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી એ પાંચે પ્રકૃતિઓનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે તે આ પ્રકારે—અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા તીર્થંકર નામકર્મ વર્જીને શેષ પ્રકૃતિઓ તો નિયમ પૂર્વક બાંધે છે, અને પછીના જન્મમાં તીર્થંકર થનાર કોઈ આત્મા તીર્થંકરનામકર્મનો પણ બંધ કરે છે માટે એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો બંધકાળ ઘટે છે માત્ર તીર્થંકરનામકર્મનો દેશોન બે પૂર્વ[2] કોટિવડે અધિક સમજવો ૯૫

---

૧ અહિં જે જઘન્યથી સમયનો બંધકાળ કહ્યો છે તે જ્યાંસુધી વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાતિ હોય ત્યાંસુધી સમજવો અને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ વિરોધિની પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થયા પછી એકી જ્યાંસુધિ બંધાય ત્યાંસુધીનો સમજવો તીર્થંકરનામકર્મ ઉત્કૃષ્ટભાવે જઘન્યથી પણ આયુની જેમ અંતમુહૂર્ત્ત જ બંધાય છે

૨ દેશોન બે પૂર્વકોટિ અધિક કહેવાનું કારણ તીર્થંકરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કરે છે તે છે તે આ પ્રમાણે—ત્રધારેમાં વધારે પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા કોઈ મનુષ્યે

सेसाणंतमुहुत्त समया तित्थाउगाण अंतमुहू ।
बन्धो जहन्नओवि हु भगतिग निच्चबंधीण ॥ ९६ ॥

शेषाणामन्तर्मुहूर्त्तं समयात् तीर्थायुषोरन्तर्मुहूर्त्तम् ।
बन्धो जघन्यतोऽपि हु भंगत्रिकं नित्यबन्धिनीनाम् ॥ ९६ ॥

અર્થ—શેષ અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત બંધ હોય છે તીર્થંકરનામ અને આયુનો અંતર્મુહૂર્ત્ત બંધ હોય છે, અને નિત્યબંધિ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ત્રણ ભાગા છે

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી પહેલા નિરંતર બંધકાળ કહ્યો તે સિવાય પ્રથમ વર્જ સંસ્થાન પંચક, પ્રથમ વર્જ સંઘયણ પંચક, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિ,સ્થાવર દશક, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક,નરકદ્વિક, આહારકદ્વિક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્ત્રીવેદ નપુંસકવેદ, સ્થિર, શુભ, યશ કીર્ત્તિ, અશાતવેદનીય અને અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત બંધાય છે ત્યાર પછી બન્ધ આશ્રયી અવશ્ય પરાવર્ત્તન પામે છે કારણ કે તે સઘળી અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે તથા તીર્થંકર નામકર્મ અને આયુકર્મનો જીવ સ્વભાવે જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત નિરંતર બંધ થાય છે ઉત્કૃષ્ટથી બંધકાળનું પ્રમાણ પહેલા કહ્યું છે તથા નિત્યબંધિ—ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના બંધકાળ આશ્રયી ત્રણ ભાગા

વીશ સ્થાનકનું આરાધન કરી તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચિત કર્યું પોતાનું જેટલું આયુ શેષ હતું અને નિકાચિત કર્યું તેટલો કાળ, ત્યાંથી અનુત્તરવિમાનમા તેત્રીસ સાગરોપમને આઉખે દેવ થાય તેટલો કાળ, ત્યાંથી ચ્યવી ઉત્કૃષ્ટ ચોરાસી લાખ પૂર્વના આઉખે મનુષ્ય થાય ત્યાં જ્યાંસુધિ આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગથી અગાડી ન જાય તેટલો કાળ નિરંતર બંધાયા જ કરે છે કેમકે તીર્થંકરનામકર્મ નિકાચિત થયા પછી પોતાની બંધયોગ્ય ભૂમિકામાં પ્રતિ સમય બંધાયા જ કરે એવો નિયમ છે તેથી કેટલાએક વર્ષ ન્યૂન બે પૂર્વકોડી અધિક કાળ કહ્યો છે

૧ આ પ્રકૃતિઓમાંથી હાસ્યરતિ અરતિશોક આહારકદ્વિક સ્થિર શુભ યશ કીર્ત્તિ અને અશાતવેદનીય સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓ પહેલા બે ગુણઠાણા સુધિજ બંધાય છે સાં તે પ્રકૃતિઓની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાતિ હોવાથી અને તે પરાવર્ત્તમાન હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્તથી વધારે કાળ બંધાઈ શકતિ નથી તથા આહારકદ્વિક સિવાયની હાસ્યરતિ આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધિ પોતાની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તમાનપણે બંધાયા કરે છે અને સાતમા આઠમા ગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત્તથી અધિક કાળ નથી માટે આહારકદ્વિકનો અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ છે તથા જઘન્ય એક સમય જે બંધકાળ કહ્યો છે તે આઠમા ગુણઠાણે જઇ એક સમય બાંધી મરણ પ્રાપ્ત કરનારની અપેક્ષાએ ઘટે છે

જાણવા તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાંત તેમાં અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત બંધકાળ છે કારણ કે તેઓને અનાદિકાળથી બંધાયા કરે છે માટે અનાદિ અને ભવિષ્યકાળમાં કોઇ કાળે બંધનો વિચ્છેદ નહિ કરે માટે અનંત તથા જે ભવ્યો હજી સુધિ મિથ્યાત્વથી આગળ વધ્યા નથી પણ હવે પછી વધશે અને ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ કરશે તેવા ભવ્ય જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત છે અને ઉપશમશ્રેણિથી પડેલા જીવો આશ્રયી સાદિ સાંત છે આ પ્રમાણે બંધવિધિ કહ્યો

બંધવિધિ સમાપ્ત

ઉદયવિધિ

હવે ઉદયવિધિ—ઉદયનુ સ્વરૂપ કહે છે—

होइ अणाइअणतो अणाइसंतो धुवोदयाणुदओ ।
साइसपज्जवसाणो अधुवाण तहय मिच्छस्स ॥ ९७ ॥

भवत्यनाद्यनन्तोऽनादिसान्तो ध्रुवोदयानामुदय. ।
सादिसपर्यवसानोऽध्रुवाणा तथा च मिथ्यात्वस्य ॥ ९७ ॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાન્ત એમ બે પ્રકારે છે અને અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય સાદિ સાન્ત છે

ટીકાનુ૦—અહિં પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે–ધ્રુવોદયી અને અધ્રુવોદયી તેમા કર્મપ્રકૃતિના કર્ત્તા ઉદયાધિકારમા એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ માને છે અહિંથી આરભી આઠ કરણના સ્વરૂપની સમાપ્તિ પર્યંત કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયે જ કહેવામા આવશે તેમના અભિપ્રાયે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ અડતાલીસ થાય છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અતરાય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મિથ્યાત્વમોહનીય, વર્ણાદિ વીશ, તૈજસકાર્મણ સપ્તક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલઘુ, અને નિર્માણ આ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાન્ત એમ બે પ્રકારે છે તેમા અભવ્ય આશ્રયીને તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનત છે કારણ કે તેઓને અનાદિ કાળથી ઉદય છે અને કોઇ દિવસ ઉદય વિચ્છેદનો સભવ નથી તથા ભવ્યો આશ્રયી અનાદિ સાન્ત છે, કારણ કે મોક્ષમા જતા તેઓને અવશ્ય ઉદય વિચ્છેદનો સભવ છે તથા અધ્રુવોદયિ શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાન્ત છે કારણ કે તેઓ સઘળી અધ્રુવોદયિ હોવાથી પરાવર્ત્તન પામી પામીને ઉદય થાય છે કેવળ અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાન્ત છે એમ નથી પરતુ મિથ્યાત્વનો ઉદય પણ સાદિ સાન્ત છે તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો આશ્રયી મિથ્યાત્વના ઉદયની સાદિ, અને ફરી જ્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદય વિચ્છેદ થતો હોવાથી અધ્રુવ આ પ્રમાણે ગ્રથ

---

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર બધન ૫દર માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે આઠે કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સખ્યા ૧૫૮ થાય છે પચસગ્રહકાર પાચ બધન માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે ૧૪૮ થાય છે અહિં કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયથી કહ્યુ છે તથા ઉદયમા જો કે ૧૨૨ પ્રકૃતિઓ કહી છે કારણ કે તેમા વર્ણાદિના ઉત્તર ભેદો વિવક્ષ્યા નથી અહિં ઉત્તર ભેદોની પણ વિવક્ષા કરી છે માટે એકસો અઠ્ઠાવન કહી છે અહિં વિવક્ષા ભેદ છે મતાન્તર નથી

કારે મિથ્યાત્વનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે જણાવેલો છે ૧ અનાદિ અનન્ત, ૨ અનાદિ સાત, અને આદિ સાત તેમાના પહેલા બે ભગ તો મિથ્યાત્વ ધ્રુવોદયિ હોવાથી અને ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓમા બે ભગ કહ્યા હોવાથી મિથ્યાત્વમા પણ એજ પ્રમાણે સમજી લેવા, અને ત્રીજો ભગ ' तहय मिच्छम्म ' એ પદવડે સાક્ષાત્ બતાવ્યો છે ૯૭

હવે ઉદયના પ્રકૃત્યુદય સ્થિત્યુદય આદિ ભેદો કહે છે—

पयडीठिइमाईया भेया पुव्वुत्तया इह नेया ।
उद्दीरणउदयाण जन्नाणत्त तय वोच्छ ॥ ९८ ॥

प्रकृतिस्थित्यादयो भेदा पूर्वोक्ता इह ज्ञेया' ।
उदीरणोदययो यन्नानात्व तद् वक्ष्ये ॥ ९८ ॥

અર્થ—પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિ જે ભેદો પૂર્વે કહ્યા છે તે અહિં પણ જાણવા માત્ર ઉદય ઉદીરણાના વિષયમા જે ભેદ છે તે હું કહીશ.

ટીકાનુ૦—જે પ્રમાણે પહેલા બધવિધિમા પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિ ભેદો કહ્યા છે, જેમ કે-પ્રકૃતિબધ, સ્થિતિબધ, રસબધ, અને પ્રદેશબધ તે સઘળા અહિં ઉદયાધિકારમા પણ જાણવા જેમ કે- પ્રકૃત્યુદય, સ્થિત્યુદય, અનુભાગોદય અને પ્રદેશોદય તેમા આચાર્ય મહારાજ પોતેજ ઉદીરણાનુ સ્વરૂપ ઉદીરણાકરણમા વિસ્તાર પૂર્વક કહેશે અહિં એ શકા થાય કે ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસગે ઉદીરણાનુ સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે એ શા માટે કહ્યુ ? તેના ઉત્તરમા સમજવાનુ કે ઉદય અને ઉદીરણા સહભાવિ હોવાથી એ બનેના સ્વામિત્વ સબધે પ્રાય કઇ ભેદ નથી કેમકે જે પ્રકૃતિનો જ્યા સુધિ ઉદય હોય છે તેની ત્યા સુધિ ઉદીરણા હોય છે, એ પ્રમાણે જેની જ્યા સુધિ ઉદીરણા હોય છે તેનો ત્યા સુધિ ઉદય પણ હોય છે આ પ્રમાણે હોવાથી જે પ્રકારે પ્રકૃતિ આદિ ભેદો ઉદીરણાના અધિકારમા કહેવાશે તેમજ જે કઇપણ સ્વમિત્વ પ્રરૂપણાદિ કહેવાશે તે સઘળુ પૂર્ણ રીતે અહિંપણ જાણી લેવુ માત્ર ઉદય અને ઉદીરણાના પ્રકૃતિ આદિ ભેદના વિષયમા જે ભિન્નતા છે તે અહિં હુ કહીશ શેષ સઘળુ ઉદીરણાની જેમ સમજી લેવુ ૯૮

હવે ઉદય અને ઉદીરણામા પ્રકૃતિભેદના વિષયમા ભિન્નતા જણાવવા ઇચ્છતા કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા સિવાય પણ કેટલોક કાળ ઉદય હોય છે તે જણાવનારી બે ગાથા કહે છે—

चरिमोदयमुच्चाण अजोगिकाल उदीरणाविरहे ।
देसूणपुव्वकोडी मणुयाउगवेयणीयाण ॥ ९९ ॥

तइयच्चियपज्जत्ती जा ता निद्दाण होइ पंचण्ह ।
उदओ आवलिअंते तेवीसाए उ सेसाणं ॥ १०० ॥

चरमोदयोच्चैगोत्राणामयोगिकालमुदीरणाविरहे ।
देशोना पूर्वकोटीं मनुजायुर्वेदनीयानाम् ॥ ९९ ॥
तृतीया चैव पर्याप्ति यावत्तावत् निद्राणा भवति पञ्चानाम् ।
उदय आवलिकान्ते त्रयोविंशतीना तु शेषाणाम् ॥ १०० ॥

અર્થ—અયોગિના ચરમ સમયે ઉદયવતી નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ અને ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિગુણસ્થાનકના કાળપર્યંત, મનુષ્યાયુ અને સાત અસાત વેદનીયનો દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત, પાંચ નિદ્રાનો ત્રીજી પર્યાપ્તિ પર્યંત, અને શેષ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આવલિકા કાળ પર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે

ટીકાનુ૦—અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જે નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ ઉદયમા વર્તે છે તે પ્રકૃતિઓનો, તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે–મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગનામ, આદેયનામ, યશ કીર્તિનામ, અને તીર્થંકર ભગવાનને તીર્થંકરનામ એ નવ પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે તે ગુણસ્થાનકના કાળપર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદયજ પ્રવર્તે છે તથા મનુષ્યાયુ સાતવેદનીય અને અસાતવેદનીય એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પછીના શેષ ગુણસ્થાનકમા વર્તમાન આત્માઓને દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે આ દેશોન પૂર્વકોટીકાળ અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનક આશ્રયી સમજવો કારણકે શેષ સઘળા ગુણસ્થાનકોનો તો અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ કાળ છે સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાયુ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી પછીના ગુણસ્થાનકોમા શા માટે ઉદીરણા થતિ નથી ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે—ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા જીવસ્વભાવે સ ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયના યોગે થાય છે અને અપ્રમત્ત સયતાદિ ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ તો વિશુદ્ધ અતિવિશુદ્ધ અધ્યવસાયે વર્તતા હોય છે, માટે તેઓને તે ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાનો અભાવ છે તથા આત્મા જે સમયે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો [1]થાય છે તે પછીના સમયથી આરભી ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ જે સમયે

૧ આ સ્થળે સ્વોપજ્ઞ ટીકાકાર મહારાજ આહાર પર્યાપ્તિથી આરભી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધિ પાચે નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી અને ત્યાર પછી ઉદય ઉદીરણા સાથે હોય છે એમ કહે છે તેનો પાઠ આ પ્રમાણે— यावदाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तयस्तावन्निद्राणामुदय एतदूर्ध्वं उदीरणा सहचरोभवत्युदय'

પૂર્ણ થાય ત્યા સુધિ—તેટલા કાળપર્યંત પાચે નિદ્રાઓની તથાસ્વભાવે ઉદીરણા થતિ નથી માત્ર ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે તથા શેષ જ્ઞાનાવરણ પચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અતરાય પચક, સજ્વલન લોભ, ત્રણ વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય, નારકાયુ તિર્યંગાયુ, અને દેવાયુ એ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓની છેલ્લી આવલિકા ॥ કેવળ ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પચક દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક અને અતરાય પચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકની પર્યંત આવલિકામા કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે ઉદીરણા થતિ નથી કારણકે તે વખતે તે સઘળી પ્રકૃતિઓના છેલ્લી એક ઉદયાવલિકાજ શેષ રહી છે, ઉદયાવલિકા ઉપર કઈપણ દલિક રહ્યુ નથી અને ઉદયાવલિકામા તો કોઈ કરણ પ્રવર્ત્તતુજ નથી એ પ્રમાણે ક્ષપકશ્રેણિમા સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકની પર્યંત આવલિકામા સજ્વલન લોભનો કેવળ ઉદય હોય છે મિથ્યાત્વ સ્ત્રી વેદ પુરૂષવે અને નપુસકવેદ એ પ્રકૃતિઓનો અતરકરણ કર્યા પછી પ્રથમ સ્થિતિની જ્યારે એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરતા કરતા જ્યારે છેલ્લી એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પણ કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે ઉદીરણા થતી નથી તથા નારકાયુ તિર્યગાયુ અને દેવાયુ એ ત્રણ આયુનો પોત પોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકામા કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે, ઉદીરણા થતી નથી કારણકે ઉદયાવલિકાની અતર્ગત સઘળા કર્મો ઉદીરણાને અયોગ્ય છે અહિ મનુષ્યાયુનો ઉદીરણા વિના પણ કેવળ ઉદયકાળ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ પહેલા કહ્યો છે માટે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકવાળાઓને મનુષ્યાયુનો તેની છેલ્લી આવલિકામા ઉદીરણાના અભાવે જે આવલિકામાત્ર ઉદયકાળ છે તે જુદો કહ્યો નથી પરતુ તેની અતર્ગત તેને પણ સમજી લેવાનો છે કારણકે પૂર્વકોટિનુ જ્યારે કથન કરે ત્યારે આવલિકા માત્ર કાળ તો તેના એક અતિ નાના ભાગરૂપ છે તેથી પૃથક્ ન કહ્યુ હોય છતા સામર્થ્યથીજ સમજી લેવાનુ હોય છે આ પ્રમાણે ઉક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓનો જ્યા સુધિ ઉદય હોય છે ત્યા સુધિ ઉદીરણા હોય છે અને જ્યા સુધિ ઉદીરણા હોય છે ત્યા સુધિ ઉદય હોય છે બને સાથેજ શરૂ થાય છે સાથેજ નાશ પામે છે ૯૯—૧૦૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃત્યુદયમા ઉદીરણાથી જે વિશેષ છે તે બતાવ્યો હવે સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ તે મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક, અને ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક એમ બે પ્રકારે છે તે બને વિષયક પ્રરૂપણા કરવા ઈચ્છતા કહે છે—

मोहे चउहा तिविहोवसेस सत्तण्ह मूलपगइण ।
मिच्छत्तुदओ चउहा अधुवधुवाण दुविहतिविहा ॥१०१॥

मोहे चतुर्द्धा त्रिविधोऽवशेषाणा मष्टाना मूलप्रकृतीनाम् ।
मिथ्यात्वोदयश्चतुर्द्धाऽध्रुवध्रुवाणा द्विविधत्रिविधौ ॥ १०१ ॥

અર્થ—મોહનીયકર્મનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે, અને અવશેષ સાત મૂળ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે છે તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે અને અધ્રુવોદયિ તથા શેષ ધ્રુવોદયીનો ઉદય અનુક્રમે બે અને ત્રણ પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મનો ઉદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે મોહનીયનો ઉદય હોતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, અગીઆરમુ ગુણસ્થાનક જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને મોક્ષે જતા ઉદય વિચ્છેદ થશે માટે અધ્રુવ હોય છે તથા અવશેષ સાત મૂળકર્મનો ઉદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત ઉદય હોય છે, તથા વેદનીય નામ ગોત્ર અને આયુકર્મનો અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત ઉદય હોય છે તે તે ગુણસ્થાનકે તે તે કર્મોનો ઉદયનો ક્ષય થયા પછી ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરીવાર તેઓના ઉદયની શરૂઆત થતી નથી માટે એ સાતે કર્મનો ઉદય અનાદિ છે, તથા ભવ્યને જ્યારે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય અને ઉપરોક્ત ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તેઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય માટે સાત, અને અભવ્યને કોઈ કાળે પૂર્વોક્ત કર્મનો ઉદયવિચ્છેદ નહિ થાય માટે અનંત આ પ્રમાણે મૂળકર્મવિષયક સાદિ વિગેરે ભાગની પ્રરૂપણા કરી હવે ઉત્તર પ્રકૃતિની અંદર સાદિ વિગેરે ભાગાની પ્રરૂપણા કરે છે-મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વથી પડેલાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે અદ્યાપિ જેઓએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્ય ને અનંત અને ભવ્યને સાંત મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય હોય છે તથા સઘળી અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે ઉદય હોય છે કારણકે તે સઘળી પ્રકૃતિઓનો ઉદય સ્થાયી નથી અધ્રુવ છે તથા પૂર્વે જેનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તે મિથ્યાત્વમોહનીય વિના શેષ સુડતાલીસ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવોદયિ ઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે અને નામકર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો સયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓના ઉદયની સાદિ નથી તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે સઘળા

મસારી જીવોને પૂર્વોક્ત ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ હોય છે, ધ્રુવ અને અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે ૧૦૧

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ ઉદયના સબધમા ઉદીરણાથી જે વિશેષ હકીકત હતી તે કહી, શેષ ઉદીરણા પ્રમાણે સમજવુ હવે સ્થિતિ ઉદય એટલે વધારેમા વધારે અને ઓછામા ઓછી કેટલી સ્થિતિનો ઉદય હોય તે કહે છે—

उदओ ठिइखएण सपत्तीए सभावतो पढमो ।
सति तम्मि भवे बीओ पओगओ दीरणा उदओ ॥१०२॥

उदयः स्थितिक्षयेण सम्प्राप्त्या स्वभावत प्रथम ।
सति तस्मिन् भवेत् द्वितीय प्रयोगत उदीरणोदय ॥१०२॥

અર્થ—અબાધાકાળરૂપ સ્થિતિના ક્ષય વડે અને સપ્રાપ્તિ–પ્રયોગવડે એમ બે પ્રકારે ઉદય થાય છે તેમા સ્વભાવથી જે ઉદય થાય તે પહેલો ઉદયોદયરૂપ ભેદ છે અને તે ઉદય છતા પ્રયોગવડે જે ઉદય થાય તે બીજો ઉદીરણોદયરૂપ ભેદ છે

ટીકાનુ૦—અહિં ઉદય બે પ્રકારે થાય છે તે આ પ્રમાણે—સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી, અને પ્રયોગવડે તેમા અહિં સ્થિતિ અબાધાકાળરૂપ છે તે અબાધાકાળ રૂપ સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ ભાવ અને ભવરૂપ ઉદયના હેતુઓ પ્રાપ્ત થયે છતે પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક રીતે જે ઉદય થાય તે સ્થિતિના ક્ષયવડે થયેલો ઉદય કહેવાય છે તેનુ બીજુ નામ અસપ્રાપ્ત્યુદય અથવા ઉદયોદય છે તે ઉદય જ્યારે પ્રવર્તતો હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયોગવડે ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનેમા રહેલા દલિકોને ખેચી ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે જે અનુભવે તે બીજો પ્રયોગથી થયેલો ઉદય કહેવાય છે તેનુ બીજુ નામ સપ્રાપ્ત્યુદય અથવા ઉદીરણોદય છે તાત્પર્ય એ કે અબાધાકાળના ક્ષય થવાવડે સ્વભાવિક રીતે થયેલો ઉદય, અને તે ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયત્નવડે થયેલો ઉદય એમ ઉદય બે પ્રકારે થાય છે અહિં સ્થિતિ ઉદયનુ સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસગે ઉપર જે ઉદયના બે પ્રકાર બતાવ્યા તેનુ કારણ એ કે જેટલા સ્થાનકોને ઉદીરણાથી અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે એ બતાવવુ છે તે સ્થિતિનો ઉદય

---

૧ અહિં એમ શકા થાય કે અબાધાકાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે સર્વ પણ કર્મ ઉદયમા આવે જ કારણ કે અબાધાકાળમા વિવક્ષિત પ્રકૃતિના દલિકો ગોઠવાયા નથી એટલે અબાધાકાળમા તો ઉદય નજ થાય પરતુ તે ઉપરના સ્થાનકોમા દલિકો ગોઠવાયેલા હોવાથી તે સ્થાનોમા જ્યારે જીવ જાય ત્યારે તે દલિકોનો ઉદય જરૂર થાય તો પછી ઉપર જે હેતુઓ બતાવ્યા તેની જરૂર શુ? તેના ઉત્તરમા સમજવુ કે—અબાધાકાળ ઉપરના સ્થાનકોમા જ્યારે જીવ જાય ત્યારે ઉપરના કારણોના અભાવે પ્રદેશોદય થાય, પરતુ રસોદય તો ઉપરના કારણો મળે જ થાય ઉપરોક્ત કારણો રસોદયના છે એમ સમજવુ

સામાન્ય રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે અહિં સ્થિતિનો ઉદય એટલે તે તે સ્થાનકોમા રહેલા દલિકોનો ઉદય એ અર્થ છે એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ કે જે જે સ્થાનકોમા ભોગવવા માટે દલિકની રચના થઇ છે તેમાનુ કોઇપણ સ્થાનક ઉદીરણાવડે તદન ખાલી કરતો નથી પરંતુ તે તે સ્થાનકોમાના દલિકોને યોગના પ્રમાણમા ખેચીને ઉદયાવલિકાના સ્થાનકોમા રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરે છે તેમા વધારેમા વધારે જેટલા સ્થાનકોમાના દલિકને અનુભવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે અને ઓછામા ઓછા જેટલા સ્થાનકોમાના દલિકને અનુભવે તે જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે ઉદીરણા કરણવડે જેટલા સ્થાનકોમાના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે તે નીચેની ગાથામા સમજાશે ૧૦૨

ઉદીરણાકરણવડે વધારેમા વધારે જેટલા સ્થાનકોમાના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદયવડે એક વધારે સ્થાનકના દલિક અનુભવે છે તે કહે છે—

उद्दीरणजोग्गाण अब्भहियाठिइए उदयजोग्गाओ ।

उदीरणायोग्याभ्योऽभ्यधिकाः स्थित्या उदययोग्याः

અર્થ—ઉદીરણાયોગ્ય સ્થિતિથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિ એક સ્થિતિસ્થાનકવડે અધિક છે

ટીકાનુ૦—ઉદીરણાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાયોગ્ય જે સ્થિતિઓ છે, તેનાથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિઓ ઉત્કૃષ્ટ એક સ્થિતિવડે અધિક છે એટલે કે ઉદીરણાવડે વધારેમા વધારે જેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાના દલિકોને અનુભવે તેનાથી ઉદયવડે એક સ્થિતિસ્થાનકના અધિક દલિકો અનુભવે છે તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે અબાધાકાળમા પણ પૂર્વે બંધાયેલુ કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે દલિક છે કેમકે અબાધાકાળ તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી કર્મપ્રકૃતિનો હોય છે સંપૂર્ણ કર્મલતાનો હોતો નથી દાખલા તરીકે-જે સમયે મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળુ બંધાય ત્યારે તે સમયથી આરંભી તેનો ત્રણ હજારવરસનો અબાધાકાળ હોય છે પરંતુ સંપૂર્ણ મતિજ્ઞાનાવરણીયનો હોતો નથી કેમકે પૂર્વે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીય કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો છે તેની દલિકરચના તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયના અબાધાકાળમા પણ હોય છે તેથી જ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે બંધાવલિકા પૂર્ણ થાય બાદ તેની પછીના સ્થિતિસ્થાનકને વિપાકોદયવડે અનુભવ કરતો આત્મા તે સમયથી આરંભી ઉદયાવલિકા ઉપરના સઘળા સ્થિતિસ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે, અને ઉદીરીને અનુભવે છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય

તેની પછીના સ્થાનકને રસોદયે અનુભવતો. ઉદયવલિકા ઉપરના [1]બંધાવલિકા [2]ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના જેટલા સમયો થાય તે તમામ સ્થિતિસ્થાનકમાં રહેલા દલિકને યોગના પ્રમાણમાં ખેંચી તેને ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે મેળવી અનુભવે છે આ પ્રમાણે હોવાથી ઉદયાવલિકા હીન શેષ સઘળી સ્થિતિની ઉદય અને ઉદીરણા તુલ્ય છે કેમકે જેટલા સ્થિતિસ્થાનોમાંથી દલિકો ખેંચ્યા તે દરેકનો અનુભવ તો થવાનો જ છે તેથી તે સ્થાનકોની અપેક્ષાએ ઉદય ઉદીરણા તુલ્ય છે માત્ર ઉદયમાં એકસ્થાનક વધારે છે કેમકે જે સ્થિતિસ્થાનને અનુભવતો ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે, તે સ્થાનક ઉદયાવલિકા અંતર્ગત હોવાથી તેની ઉદીરણા થતિ નથી તેમાં તો માત્ર ઉદય જ પ્રવર્ત્તે છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની ઉદીરણાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય વેદ્યમાન સમયમાત્ર સ્થિતિવડે અધિક છે એક સમય જ અધિક કહેવાનું કારણ આત્મા પ્રતિસમય ઉદયાવલિકામાંના એક એક સ્થાનકને જ અનુભવે તે છે કોઇ કાળે આખી ઉદયાવલિકાના સ્થાનોને એક સાથે અનુભવતો નથી બંધાવલિકા ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય ઉદયોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો સમજવો શેષ પ્રકૃતિઓનો તો સત્તાગત સ્થિતિને અનુસરીને સમજવો. તેમાં પણ ઉક્ત ન્યાયે ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિસ્થાનકવડે વધારે સમજવો

હવે જઘન્ય સ્થિતિના ઉદય સંબંધે વિશેષ કહે છે—

हस्सुदओ एगठिईण निद्दुणा एगियालाए ॥१०३॥

ह्स्वोदय• एकस्थितीना निद्रोनानामेकचत्वारिंशत ॥ १०३ ॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રાહીન એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી એક સ્થિતિનો જે ઉદય તે જઘન્ય ઉદય સમજવો

ટીકાનુ૦—પહેલા જે પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણાના કાળથી ઉદયનો કાળ વધારે કહ્યો છે તે એકતાલીસ પ્રકૃતિઓમાંથી પાંચ નિદ્રા બાદ કરતા શેષ મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત સુભગ, આદેય, યશ કીર્ત્તિ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર આયુચતુષ્ક, સાત અસાતવેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અંતરાય પાંચ, સંજ્વલનલોભ, ત્રણ વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને મિથ્યાત્વમોહનીય, એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની છેલ્લી સમયમાત્ર સ્થિતિ રહે ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો

---

૧ બંધાવલિકા એટલે જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી આવલિકા જેટલો જે કાળ તે

૨ ઉદયાવલિકા એટલે ઉદય સમયથી આરંભી એક આવલિકા પ્રમાણ કાળમાં ભોગવાય એવી જે દલરચના તે જે સમયે કર્મબંધાય તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા પર્યંત તે બંધાયેલ કર્મમાં કાંઈ કરણ પ્રવર્ત્તતું નથી તેમજ ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકામાંના ભોગવવા યોગ્ય કર્મદળોમાં પણ કંઇ કરણ લાગતું નથી

એટલે કે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જેનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો તથા આયુચતુષ્ક જ્ઞાનાવરણપંચક અંતરાયપંચક દર્શનાવરણચતુષ્ક સંજ્વલન લોભ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ બધી પ્રકૃતિઓની સ્થિતિનો ક્ષય થતા થતા સત્તામા છેલ્લુ એક સ્થિતિસ્થાનક જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તેને વેદતા તેઓનો જઘન્યસ્થિતિનો ઉદય સમજવો. અને ત્રણ વેદ તથા મિથ્યાત્વમોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા જ્યારે છેલ્લો એક સમય શેષ રહે ત્યારે તેને ભોગવતા તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો જો કે નિદ્રા પંચકનો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધિ વચગાળામા કેવળ ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી એટલે તેટલા કાળના છેલ્લે સમયે તે એક સ્થાનકને અનુભવતા જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય કેમ ન કહ્યો ? એ શંકા અહિં થઈ શકે છે, પરંતુ તે શંકા અસ્થાને છે કારણ કે અહિં જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય તેને કહેવામા આવ્યો છે કે કોઇપણ એવા એક સ્થાનકનો અનુભવ કરે કે જેને વેદતા તેની અંદર તે સમયે બીજા કોઇપણ સ્થાનકના દલિક મળી શકતા ન હોય જેમ કે બારમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના છેલ્લા સ્થાનકને જ્યારે વેદે છે ત્યારે તે સમયે તેની અંદર અન્ય કોઈસ્થાનકનું દલિક મળતુ નથી અહિં પાંચ નિદ્રામા[1] તે જો કે શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી કેવળ ઉદય હોય છે છતા સત્તામા ઘણી સ્થિતિ હોવાથી અપવર્ત્તનાવડે ઉપરના સ્થાનકના દલિકો મળી શકે છે અને તેનો પણ ઉદય થાય છે શુદ્ધ એક સ્થિતિનો ઉદય હોતો નથી માટે તેનુ વર્જન કર્યું છે શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદય અને ઉદીરણા સાથેજ શરૂ થાય છે, અને સાથેજ બંધ થાય છે તેથી તે પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિત્યુદીરણા તેજ જઘન્ય સ્થિત્યુદય સમજવો, માત્ર ઉદય પ્રાપ્ત એક સ્થાનક વધારે લેવુ તેમજ સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા આદિ જે અહિં નથી કહેવામા આવ્યુ તે સઘળુ સ્થિતિ ઉદીરણામા જેમ કહ્યુ છે તેમ અહિં પણ સમજવુ ૧૦૩

આ રીતે સ્થિતિ ઉદયનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હવે અનુભાગોદયનુ સ્વરૂપ કહે છે—

अणुभागुदओवि उदीरणाएँ तुल्लो जहन्नय नवर ।
आवलिगते सम्मत्तवेयखीणतलोभाण ॥ १०४ ॥

अनुभागोदयोऽप्युदीरणायास्तुल्य जघन्य नवरम् ।
आवलिकान्ते सम्यक्त्ववेदक्षीणान्तलोभानाम् ॥ १०४ ॥

---

[1] નિદ્રાનો ઉદય જેઓ બારમા ગુણસ્થાનક સુધિ માને છે, તેમના મતે બારમાના દ્વિચરમ સમયે નિદ્રા અને પ્રચલાના છેલ્લા સ્થાનકને અનુભવતા તેનો જઘન્ય સ્થિત્યુદય સંભવે છે

અર્થ—અનુભાગનો ઉદય પણ તેની ઉદીરણાની તુલ્ય સમજવો માત્ર સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભના જઘન્ય રસનો ઉદય તે તે પ્રકૃતિની છેલ્લી આવલિકાના ચરમ સમયે જાણવો

ટીકાનુ૦—અનુભાગના ઉદયનું સ્વરૂપ અનુભાગની ઉદીરણાની જેમ સમજવુ એટલે કે જે રીતે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસની ઉદીરણા ઉદીરણાકરણમા વિસ્તાર પૂર્વક કહેશે તે રીતે અહિં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસનો ઉદય પણ કહેવો શુ ઉદીરણાકરણમા કહ્યુ છે તે પ્રમાણે સઘળુ અહિ કહેવુ કે તેમા કઇ વિશેષ છે? તો કહે છે કે આટલો વિશેષ છે તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય તે જ્ઞાનાવરણીય પાચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને અંતરાય પાચ એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ અને સંજવલન લોભ તેટલી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસનો ઉદય પોતપોતાની છેલ્લી આવલિકાના ચરમ સમયે સમજવો તાત્પર્ય એ કે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ટય, ત્રણવેદ, સંજવલનલોભ, અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના અંતકાળે ઉદીરણા નષ્ટ થયા બાદ સત્તામા જ્યારે એક આવલિકામાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય રસનો ઉદય સમજવો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય અને જઘન્ય રસનો ઉદય બંને સાથે જ થાય છે ૧૦૪

આ રીતે ઉદીરણાની ભલામણ કરીને અનુભાગોદય કહ્યો હવે પ્રદેશોદય કહેવો જોઇએ તેમા આ બે અર્થાધિકાર છે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા, અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા તેમા સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે મૂળ પ્રકૃતિ સંબધી, અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબધી તેમા પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સંબધી સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરવા આ ગાથા કહે છે—

अजहन्नोऽणुक्कोसो चउह तिहा छण्ह चउव्विहो मोहे ।
आउस्स साइअधुवा सेसविगप्पा य सव्वेसि ॥१०५॥

अजघन्योऽनुत्कृष्टश्चतुर्द्धा त्रिधा षण्णा चतुर्विधो मोह ।
आयुष' साद्यध्रुवा शेषविकल्पौ च सर्व्वेषाम् ॥ १०५ ॥

અર્થ—આયુ અને મોહનીય વિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે, અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે મોહનીય કર્મના તે બંને ચાર પ્રકારે છે તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો અને સઘળા કર્મના શેષ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે

ટીકાનુ—મોહનીય અને આયુકર્મવિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—કોઈ એક ક્ષપિત[1] કર્માંશ આત્મા દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયો[2] ત્યા સક્લિષ્ટ પરિણામ વાળો થઈને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ઘણા પ્રદેશની ઉદ્વર્ત્તના કરે ઉદ્વર્ત્તના કરે એટલે નીચેના સ્થાનકોમા રહેલા દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોમા ગોઠવે ત્યાર પછી બધને અતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યા પહેલે સમયે પૂર્વોક્ત છ કર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય તે જઘન્ય પ્રદેશોદય પહેલા સમયે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ અને સાત છે તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે તે અજઘન્ય પ્રદેશોદય બીજા સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા તેજ છ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રકારે—આ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેનુ સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેવાશે તે ગુણિતકર્માંશ[3] આત્માને પોતપોતાના ઉદયને અતે ગુણશ્રેણિના [4]શિરભાગમા

---

૧ ક્ષપિત કર્માંશ એટલે ઓછામા ઓછા કર્માંશની સત્તાવાળો આત્મા તે ભવ્યજ હોય છે તેનો ઉપાય સક્રમણ કરણમા કહેશે

૨ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા સીધો એકેન્દ્રિયમા ન જાય, પરંતુ દેવલોકમા જાય માટે દેવલોકમા જવાનુ કહ્યુ જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમા હોય છે, કારણ કે યોગ અત્યંત અલ્પ હોવાથી વધારે ઉદીરણા કરી શકતો નથી બેઇન્દ્રિયાદિમા યોગ વધારે હોવાથી ઉદીરણા વધારે થાય એટલે વધારે પ્રમાણમા ભોગવાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે દેવલોકમાથી એકેન્દ્રિયમા જવાનુ કહ્યુ નીચેના સ્થાનકોના દલિકો ઉપરના સ્થાનકમા જ્યારે ગોઠવાય ત્યારે નીચેના સ્થાનકોમા દલિકો ઓછા રહે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે માટે ઉદ્વર્ત્તના કરવાનુ જણાવ્યુ જે કર્મ દલિકો બધાય અને ઉદ્વર્ત્તિત થાય તેની જો આવલિકા પૂર્ણ થાય તો તે ઉદીરણા યોગ્ય થાય અને જો ઉદીરણા થાય તો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે તે થતા પહેલા અને અલ્પ યોગ પ્રથમ સમયે હોય માટે પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યુ છે

૩ ગુણિતકર્માંશ એટલે વધારેમા વધારે કર્માંશની સત્તાવાળો આત્મા

૪ ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ તેને કહે છે કે જે સ્થાનકોમા અદર વધારેમા વધારે દલિકો ગોઠવાયા હોય સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત કરતા અતર્મુહૂર્ત્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોમા પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમા અસખ્ય અસખ્ય ગુણાકારે દલરચના થાય છે આ ક્રમે અતર્મુહૂર્ત્તના છેલ્લા સમયમા સર્વથી વધારે દલિક ગોઠવાય છે તેને ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ કહેવામા આવે છે બારમા ગુણસ્થાનકના સખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણી અને અતરાયની સ્થિતિને સર્વાપવર્તનાવડે અપવર્ત્તી બારમા ગુણસ્થાનકની જેટલી સ્થિતિ શેષ રહી છે તેના જેટલી કરે છે અને ઉપરના દલિક ઉતારી તે અતર્મુહૂર્ત્તમા ગુણશ્રેણિના ક્રમે ગોઠવે છે તે અતર્મુહૂર્ત્તનો છેલ્લો સમય એ ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ છે, તેજ બારમા ગુણસ્થાનકનો ચરમ સમય છે, ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે એ

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કરે છે—

अजहन्नोणुक्कोसो धुवोदयाण चउह तिहा चउहा ।
मिच्छत्ते सेसासि दुविहा सव्वे य सेसाण ॥ १०६ ॥

अजघन्योऽनुत्कृष्टः ध्रुवोदयानां चतुर्द्धा त्रिधा चतुर्द्धा ।
मिथ्यात्वस्य शेषौ आसां द्विविधा सर्वे च शेषाणाम् ॥ १०६ ॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે, અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે મિથ્યાત્વના તે બંને વિકલ્પો ચાર ભાગે છે તથા આ-સઘળી પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો, અને શેષ પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એ બે ભાગે છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ રહિત શેષ તૈજસ કાર્મણ સપ્તક,વર્ણાદિ વીશ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલઘુ, નિર્માણ જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એ સુડતાલીસ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે તે આ પ્રકારે-ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ દેવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની ઉદ્વર્ત્તના કરે, અને બંધને અંતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો દેવતાઓને બંધાવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય [1]સમજવો તે જઘન્ય પ્રદેશોદય માત્ર એક સમય થતો હોવાથી તે સાદિ સાંત ભાગે છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય હોય છે તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે ક્ષપિત કર્માંશ થઈ દેવગતિમાંથી જેઓ એકેન્દ્રિયમાં નથી ગયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત, અને ભવ્ય સાંત અજઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે તથા પૂર્વે કહી તેજ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રકારે-ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયને

---

1 આ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં હોવાનું કારણ મૂળકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જાણી લેવું અવધિદ્વિકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય દેવગતિમાં હોવાનું કારણ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતા તેઓ ઘણા પ્રદેશોને દૂર કરે છે અને સત્તામાં ઓછા રહે એ છે બંધાવલિકાનો ચરમ સમય એટલા માટે ગ્રહણ કર્યો છે કે બંધા-એલાનો ઉદય ન થાય બંધાવલિકાનો પહેલો સમય એટલા માટે ન લીધો કે તેટલો કાળ ઉદય [illegible] વધારે પ્રદેશો [illegible]

વર્ત્તતા હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય માત્ર એક સમયજ હોય છે માટે સાદિ સાંત છે તે સિવાય અન્ય સઘળો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે અને તે સર્વદા પ્રવર્ત્તતો હોવાથી અનાદિ છે કારણ કે જ્યાં સુધિ આત્માએ જે ગુણસ્થાનકના જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કર્યું નથી ત્યાં સુધિ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તથા અભવ્યને અનંત, અને ભવ્યને સાંત છે તથા મોહનીયકર્મનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારનો પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રકારે—ક્ષપિત કર્માંશ આત્માને અંતરકરણ જ્યારે કરે ત્યારે અંતરકરણને અન્તે આવલિકા માત્ર કાળમાં જે ગોપુચ્છાકારે દલરચના થાય છે તે આવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે તે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે ગુણિત કર્માંશ આત્માને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે માત્ર છેલ્લે સમયેજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી, તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા આયુના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે ભેદો સાદિ અને સાંત ભાંગે છે કારણ કે એ ચારે ભેદો યથાયોગ્ય રીતે નિયતકાળ પર્યંત પ્રવર્ત્તે છે તથા પૂર્વોક્ત છ અને મોહનીય એ સઘળા કર્મોના ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યરૂપ શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે કેમ કે અમુક નિયત સમયપર્યંતજ તે પ્રવર્ત્તે છે તેનો વિચાર અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્ય કહેવાના પ્રસંગે કર્યો છે આ રીતે મૂળ કર્મ સબંધે સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો ૧૦૫

રીતે નામ ગોત્ર અને વેદનીયકર્મની તે માના ચરમ સમયે ચૌદમા ગુણ થાનના કાળ પ્રમાણ ગુણશ્રેણિ કરે છે એટલે ચૌદમા ગુણસ્થાનકનો છેલ્લો સમય એ ત્રણ કર્મની ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ છે એટલે તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે

૧ ઉપ સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર સમય અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ જે રચના થાય છે તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય ... અને ઉ... ... ધારે ... પછી પછીના સમય અ... જે નિષેકરચના થાય તે ગોપુચ્છાકાર ... રચના કહેવાય છે

૨ અંત ... સમધિક આવલિકામાત્ર ... ક્યારે ... સ્થિતિ ... નિષે... અંતર ... છે ... આવલિકામાં તે ... ગોપુચ્છાકારે ... છે ... સમધિકકાળ પૂર્ણ થાય ... આવલિકામાં પ્રવે... ઉદય થાય ... આવલિકાના ... સમયે ... પ્રદેશો ... હોવાથી જઘન્ય ... થાય છે

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કરે છે—

अजहन्नोणुक्कोसो धुवोदयाण चउह तिहा चउहा ।
मिच्छत्ते सेसासिं दुविहा सव्वे य सेसाण ॥ १०६ ॥

अजघन्योऽनुत्कृष्टः ध्रुवोदयाना चतुर्द्धा त्रिधा चतुर्द्धा ।
मिथ्यात्वस्य शेषौ आसां द्विविधा' सर्वे च शेषाणाम् ॥ १०६ ॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે, અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે મિથ્યાત્વના તે બંને વિકલ્પો ચાર ભાગે છે તથા આ સઘળી પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો, અને શેષ પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એ બે ભાગે છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ રહિત શેષ તૈજસ કાર્મણ સપ્તક,વર્ણાદિ વીશ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરૂલઘુ, નિર્માણ જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એ સુડતાલીસ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે તે આ પ્રકારે-ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ દેવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની ઉદ્વર્ત્તના કરે, અને ભવને અંતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો દેવતાઓને બંધાવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય [1]સમજવો તે જઘન્ય પ્રદેશોદય માત્ર એક સમય થતો હોવાથી તે સાદિ સાંત ભાગે છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય હોય છે તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે ક્ષપિત કર્માંશ થઇ દેવગતિમાંથી જેઓ એકેન્દ્રિયમાં નથી ગયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત, અને ભવ્ય સાંત અજઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે તથા પૂર્વે કહી તેજ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રકારે-ગુણશ્રેણિના શિર વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયને

૧ આ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં હોવાનું કારણ મૂળકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જાણી લેવું અવધિદ્વિકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય દેવગતિમાં હોવાનું કારણ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતા તેઓ ઘણા પ્રદેશોને દૂર કરે છે અને સત્તામાં ઓછા રહે એ છે બંધાવલિકાનો ચરમ સમય એટલા માટે ગ્રહણ કર્યો છે કે બંધાએલાનો ઉદય ન થાય બંધાવલિકાગત પછીનો સમય એટલા માટે ન લીધો કે તેના માત્ર ઉદય ઉદ ભાગી વધારે પ્રદેશ ... કરી શકે

અંતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે તે સર્વદા થતો હોવાથી અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા મિથ્યાત્વનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા જેણે અંતરકરણ કર્યું છે, એવો ક્ષપિત કર્માંશ કોઈ આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય તેને અંતરકરણનો કંઈક અધિક આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે છેલ્લી આવલિકામાં જે ગોપુચ્છાકાર દળરચના થાય છે, તેના છેલ્લા સમયે વર્તતા જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે તે એક સમય માત્ર થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે તે તેનાથી બીજે સમયે પ્રવર્તતો હોવાથી સાદિ અથવા વેદક સમ્યક્ત્વથી પડતા પણ અજઘન્ય પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનંત અને ભવ્યને સાંત હોય છે તથા દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્તમાન કોઈ ગુણિતકર્માંશ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે એટલે તેને નિમિત્ત ગુણશ્રેણિ કરે અને તે કરીને ત્યાં સુધિ જાય, યાવત્ બંને ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ પ્રાપ્ત થાય તેવખતે ત્યાંથી પડી કોઈ મિથ્યાત્વે જાય તેને તે બંને ગુણશ્રેણિના[1] શિરોભાગનો અનુભવ કરતા મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, અથવા વેદક સમ્યક્ત્વથી પડતા પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના અને મિથ્યાત્વમોહનીયના શેષ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ સાદિ સાંત ભાંગે છે તે બંનેનો વિચાર અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્યનો વિચાર કરવાના પ્રસંગે કર્યો છે તથા બાકીની અધ્રુવોદયિ એકસો દશ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ છે ૧૦૧

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરી હવે સ્વામિત્વનો વિચાર

---

૧ જે સમયે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાંથી અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત આત્મા પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળો રહે છે એટલે અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત ચડતી ચડતી ગુણશ્રેણિ કરે છે હવે તે દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્તતો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે અને તન્નિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને પણ અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત અવશ્ય વર્ધમાન પરિણામવાળો રહે છે અને ચડતી ચડતી ગુણશ્રેણિ કરે છે તે બંને ગુણશ્રેણિના શિરોભાગને જે સમયે પ્રદેશોદય હોય તે પહેલાં પડીને મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તે શિરોભાગનો અનુભવ કરતાં મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

કરવો જોઇએ તે બે પ્રકારે છે—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ, અને જઘન્ય પ્રદે શોદય સ્વામિત્વ તેમા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયનો સ્વામિ કોણ છે? તેને પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રથવતિ સઘળી ગુણશ્રેણિઓ બતાવે છે—

समत्तदेससपुन्नविरइउप्पत्तिअणविसजोगे ।
दसणखवगे मोहस्स समणे उवसतखवगे अ ॥१०७॥
खीणाइतिगे असंखगुणिय गुणसेढिदलिय जहक्कमसो ।
सम्मत्ताईणेक्कारसण्ह कालोउ सखसे ॥ १०८ ॥

सम्यक्त्वदशसम्पूर्णविरत्युत्पत्त्यणविसयोजनेषु ।
दर्शनक्षपके मोहस्य शमने उपशान्ते क्षपके च ॥ १०७ ॥
क्षीणादित्रिके असख्यातगुणित गुणश्रेणिदलिक यथाक्रमशः ।
सम्यक्त्वादीनामेकादशाना कालस्तु सख्येयाशः ॥ १०८ ॥

અર્થ—સમ્યકત્વ, દેશવિરતિ, અને સર્વવિરતિ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે, અનતાનુબધિની વિસયોજના કરતા, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય કરતા, ચારિત્ર મોહ નીયને ઉપશમાવતા, ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનકે, ચારિત્રમોહનો ક્ષય કરતા, અને ક્ષીણમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે એમ અગિઆર ગુણશ્રેણિ થાય છે તથા તે સ મ્યકત્વાદિ અગીઆર ગુણશ્રેણિઓમા દળરચના અનુક્રમે અસખ્ય અસખ્ય ગુણ થાય છે અને કાળ અનુક્રમે સખ્યાતમો સખ્યાતમો ભાગ છે

ટીકાનુ૦—ઉદય સમયથી આરભી પછી પછીના સમયમા અસખ્ય અસ-ખ્ય ગુણાકારે જે દળરચના થાય તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે તેવી ગુણશ્રેણિઓ અગીઆર છે તે આ પ્રમાણે—

૧ સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ત્રણ કરણ થાય છે તેમા અપૂર્વકરણે તથા અનિવૃત્તિકરણે ગુણશ્રેણિ થાય છે, અને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા અ-તમુહૂર્તપર્યંત અવશ્ય ચડતા પરિણામવાળો રહે છે, ત્યારે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે સમ્યકત્વ નિમિત્તે થતી પહેલી ગુણશ્રેણિ

૨-૩ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉત્પન્ન થયા પછી પણ આત્મા અતર્મુ-હૂર્ત પર્યંત અવશ્ય ચડતા પરિણામવાળો રહે છે અને ત્યારે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિ જો કે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી જ્યસુધિ તે ગુણ રહે ત્યા સુધિ ગુણશ્રેણિ થાય છે પરતુ તે પરિણામાનુસાર થાય છે અને શરૂઆતના અતર્મુહૂર્તમા અવશ્ય પ્રવર્દ્ધમાન ગુણશ્રેણિ થાય છે સર્વવિરતિ નિમિત્તક

ગુણશ્રેણિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત બને ગુણસ્થાનકે થાય છે

૪ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનતાનુબધિની વિસયોજના કરતા અપૂર્વ અ નિવૃત્તિકરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે ચોથી [1]ગુણશ્રેણિ

૫ તથા સાતમે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ દર્શનમોહનીયનો ક્ષય કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે પાચમી ગુણશ્રેણિ

૬ ચારિત્ર મોહનીયને ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે છઠ્ઠી ગુણશ્રેણિ (આ વિષયમા પાચમા કર્મગ્રથની ગાથા ૮૨ની ટીકામા કહ્યુ છે કે—મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરનાર ઉપશમ શ્રેણિપર ચડેલો અનિવૃત્તિ બાદર સપરાય અને સૂક્ષ્મ સપરાયવર્ત્તિ આત્મા કહેવાય છે તેને મોહ ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે છઠ્ઠી ગુણશ્રેણિ)

૭ તથા ઉપશાતમોહગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે સાતમી ગુણશ્રેણિ

૮ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે આઠમી ગુણશ્રેણિ (અહિં પણ તેજ ૮૨મી ગાથાની ટીકામા લખ્યુ છે કે—મોહનીયનો ક્ષય કરનાર ક્ષપક શ્રેણિપર ચડેલો અનિવૃત્તિબાદર સપરાય અને સૂક્ષ્મસપરાયવર્ત્તિ આત્મા કહેવાય છે ત્યા ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે આઠમી ગુણશ્રેણિ)

૯ તથા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે નવમી ગુણશ્રેણિ

૧૦ સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકે થતિ જે ગુણશ્રેણિ તે દશમી ગુણશ્રેણિ

૧૧ તથા અયોગિકેવળિ સબધે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે અગીઆરમી ગુણશ્રેણિ [2]

આ સમ્યક્ત્વાદિ સબધિ અગીઆર ગુણશ્રેણિઓમા જે દળરચના થાય છે તે અનુક્રમે અસખ્યાત અસખ્યાત ગુણ થાય છે તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ગુણશ્રેણિ થાય અને તેમા જે દળરચના થાય તે પરિણામની

---

૧ અનતાનુબધિની વિસયોજના જો કે ચોથાથી સાતમા પર્યંત થાય છે, પરતુ સાતમા ગુણસ્થાનકવાળો આત્મા અનતગુણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોવાથી અને સર્વવિરતિનિમિત્ત થતી ગુણશ્રેણિથી અસખ્યાતગુણ નિર્જરા અનતાનુબધિની વિસયોજના કરનાર કરે છે એમ કહ્યુ હોવાથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનતાનુબધિની વિસયોજના કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અહિં ગ્રહણ કરવિ એ પ્રમાણે દર્શનમોહનીયની ક્ષપણાદિ નિમિત્તે સાતમે ગુણસ્થાનકે થતી ગુણશ્રેણિજ ગ્રહણ કરવિ

૨ સયોગિના અંતે જે અયોગિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે અયોગિની ગુણશ્રેણિ લેવાની છે કારણ કે અયોગિ ગુણસ્થાનકે યોગના અભાવે ઉપરના સ્થાનકોમાથી દળ ઉતારવા, અને નીચેના સ્થાનકોમા ગોઠવવા એ કાઇપણ પ્રકારની ક્રિયા થતી નથી પરતુ સયોગિને અતે જે પ્રમાણે ગોઠવી રાખ્યા છે તેને તેજ પ્રમાણે એક પણ દળ ઉચુ નીચુ કર્યા વિના ભોગવે છે

મદતા હોવાથી અલ્પ પ્રમાણમા થાય છે તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિમા અસખ્યાતગુણ દળરચના થાય છે કારણ કે ત્યા પરિણામ અનતગુણ વિશુદ્ધ છે તેનાથી પણ સર્વવિરતિનિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિમા અસખ્યાતગુણ દળરચના થાય છે એ પ્રમાણે પછી પછીની ગુણશ્રેણિમા ઉત્તરોત્તર અનતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી અસખ્યાત અસખ્યાતગુણ દળરચના અયોગિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિ પર્યંત કહેવી તથા એ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણશ્રેણિઓનો કાળ અનુક્રમે સખ્યેય ગુણહીન સખ્યેય ગુણહીન કહેવો તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા થતિ ગુણશ્રેણિનો કાળ[૧] સૌથી વધારે છે તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિનો કાળ સખ્યાતમો ભાગ છે તેનાથી પણ સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે એ પ્રમાણે ત્યા સુધિ કહેવુ યાવત્ સયોગિની ગુણશ્રેણિના કાળથી અયોગિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સખ્યાત ગુણહીન છે તાત્પર્ય એ કે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિ દીર્ઘ અતર્મુહૂર્ત પર્યંત ભોગવાય તેવી અને અલ્પ દળરચના—પ્રદેશ પ્રમાણ જેની અદર રહ્યુ છે તેવી કરે છે તેનાથી સખ્યાત ગુણહીન અતર્મુહૂર્તમા ભોગવાય તેવી અને અસખ્યતગુણ અધિક દળરચના વાળી દેશવિરતિ નિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે છે એ પ્રમાણે સખ્યાતગુણહીન સખ્યાતગુણહીન અતર્મુહૂર્તમા વેદવા યોગ્ય અને અસખ્યાતગુણ અસખ્યાતગુણ વધારે દલિક રચના વાળી ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિ કરે છે અહિં કોઈ શકા કરે કે અનુક્રમે અસખ્યાતગુણ અસખ્યાત ગુણ દલિક કેમ ઘટે? સરખુ કે ન્યૂન કેમ નહિ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતો આત્મા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે તેને પરિણામની મદતા હોવાથી અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે દળરચના થાય, તેમા દલિક અલ્પ પ્રમાણમા હોય છે અને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા બાદ જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે પૂર્વોક્ત[૨]ગુણશ્રેણિની

---

૧ ઉપરના સ્થાનકોમાથી અપવર્તના કરણવડે દલિકો ઉતારી ઉદયસમયથી આરભી જેટલા અતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થાનકોમા પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર અસખ્યાતગુણ ગોઠવાય છે તે અતર્મુહૂર્ત કાળ અહિં લેવાનો છે એટલે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જેવડા અતર્મુહૂર્તમા દળરચના થાય છે તેનાથી સખ્યાતમા ભાગના અતર્મુહૂર્તમા દેશવિરતિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિમા દળરચના થાય છે જો કે ઉત્તરોત્તર અસખ્યાતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી દલિકો અસખ્યાત ગુણા વધારે ઉતારે છે અને ગોઠવે છે એટલે તાત્પર્ય એ આવ્યો કે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જે ગુણશ્રેણિ થઈ તે મોટા અતર્મુહૂર્તમા થઇ અને દલિકો ઓછા ગોઠવાયા અને દેશવિરતિ નિમિત્તે જે ગુણશ્રેણિ થઈ તે સખ્યાત ગુણહીન અતર્મુહૂર્તમા થઇ અને દલિકો અસખ્યાતગુણ ગોઠવાયા આ પ્રમાણે થવાથી સમ્યક્ત્વની ગુણશ્રેણિદ્વારા જેટલા કાળમા જેટના દલિકો દૂર થાય તેનાથી સખ્યાતમા ભાગના કાળમા અસખ્યાતગુણ વધારે દલિકો દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમા દૂર થાય આ પ્રમાણે પછી પછીની ગુણશ્રેણિ માટે સમજવુ

૨ આ ગુણશ્રેણિઓ અહિં બતાવવાનુ કારણ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ

અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ દળ વાળી હોય છે કારણ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા અને થયા બાદ થતિ ગુણશ્રેણિમા દલિકની રચનાનુ તારતમ્ય હોય છે તેનાથી પણ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચના વાળી હોય છે કારણ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ દેશવિરતિ આત્મા અત્યંત વધારે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે તેનાથી પણ સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી છે કારણ કે દેશવિરતિથી સર્વવિરતિ આત્મા અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે તેનાથી પણ અનંતાનુબંધિની વિસયોજના કરતા થતિ ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી છે કારણ કે પૂર્વથી અત્યંત વિશુદ્ધિવાળો આત્મા છે આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર વધતિ વધતિ વિશુદ્ધિ હોવાથી આગળ આગળની ગુણશ્રેણિમા અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચના થાય છે, પરંતુ સમાન કે ન્યૂન થતિનથી અને તેથીજ ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિમા વર્તમાન જીવો અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ અધિક કર્મની નિર્જરા કરનારા હોય છે ૧૦૮

હવે કઇ ગુણશ્રેણિઓ કઇ ગતિમા હોઇ શકે છે તેના નિરૂપણમાટે આ ગાથા કહે છે—

झत्ति गुणाओ पडिए मिच्छत्तगयमि आइमा तिन्नि।
लभति न सेसाओ ज झीणासु असुभमरण ॥ १०९ ॥

झटिति गुणात् पतिते मिथ्यात्व गते आद्यास्तिस्र ।
लभ्यन्ते न शेषा यत् क्षीणास्वशुभमरणम् ॥ १०९ ॥

અર્થ—આત્મા શીઘ્ર ગુણથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને તરતમા જ મરણ પામે તો આદિની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ નારકાદિ ભવોમા સભવે છે, શેષ સભવતિ નથી કારણ કે તેનો ક્ષય થયે છતેજ અશુભ મરણ થાય છે

ટીકાનુ૦—કોઇ આત્મા શીઘ્ર સમ્યક્ત્વાદિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિ કર્યા પછી તરતમા જ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાથી પણ તરતમા જ અપ્રશસ્ત મરણવડે મરણ પામી નારકાદિ ભવમા જાય ત્યા અ૫ કાળ પર્યંત ઉદયને આશ્રયી શરૂઆતની સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ

પ્રદેશોદય હોઇ શકે છે એ જણાવવુ છે અમુક ગતિમા અમુક ગુણશ્રેણિ નઇ જાય છે એ બતાવવાનુ કારણ પણ તે ગતિમા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સભવે છે એ ।

૧ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી [illegible] કેવી બાકી હાન અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે તેનો પણ અમુક ભાગશેષ હોય અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે ત્યાંત તમાજ પડી મિથ્યાત્વે જાય ત્યાથી પણ તરતમાજ મરણપામી નરકાદિ ભવમા જાય ત્યા એ ત્રણેની નિમિત્ત થયેલી [illegible] ના ૯૮ । ગણેના ન્યાયથી ઉદય આવતી એ ત્રણે ગુણશ્રેણિઓના [illegible] સભવે છે

નિમિત્તે થયેલી ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ સભવે છે એટલે કે એ ત્રણ ગુણનિમિત્તે થયેલી દળરચનાનો નારકાદિ ભવોમા સભવ છે અને એ દળરચનાનો સભવ હોવાથી તેનો ઉદય પણ સભવે છે, બાકીની ગુણશ્રેણિઓ સભવતિ નથી કારણ કે નારકાદિ ભવ અપ્રશસ્ત મરણવડે મરણ પ્રાપ્ત કરતા થાય છે ઉક્ત ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ જ્યા સુધિ હોય ત્યા સુધિ અપ્રશસ્ત મરણ થતુ નથી, પરતુ તે ગુણશ્રેણિઓ દૂર થયા પછીજ થાય છે માટે શરૂઆતની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓજ નારકાદિ ભવો મા સભવે છે, શેષ સભવતિ [1]નથી ૧૦૯

આ પ્રમાણે ગુણશ્રેણિઓ કહી હવે કોણ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે અને કોણ જઘન્ય કરે છે ? તેનો વિચાર કરે છે—

उक्कोस पएसुदयं गुणसेढीसीसगे गुणियकम्मो ।

सव्वासु कुणइ ओहेण खवियकम्मो पुण जहन्नं ॥११०॥

उत्कृष्टप्रदेशोदय गुणश्रेणिशिरसि गुणितकर्म्मांशः ।

सर्वासां करोत्योघेन क्षपितकर्म्मांशः पुनः जघन्यम् ॥११०॥

અર્થ—સામાન્ય રીતે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિને શીરે વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે, અને ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે

ટીકાનુ૦—ષષ્ઠી અને સપ્તમી વિભક્તિનો અર્થ પ્રત્યે અભેદ હોવાથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા ઓઘે—સામાન્યત-ઘણે ભાગે ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય કરે છે એટલે કે ઘણે ભાગે ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્ત્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને પ્રાય સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને થાય છે ગુણિતકર્માંશ અને ક્ષપિતકર્માંશ કોને કહેવા ? તેનુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે ૧૧૦

હવે સઘળી પ્રકૃતિઓના ભિન્ન ભિન્ન ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

सम्मत्तवेयसजलणयाण खीणत दुजिणअंताण ।

लहु खवणाए अंते अवहिस्स अणोहिणुक्कोसो ॥१११॥

---

[1] ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડી પહેલે આવી અપ્રશસ્ત મરણવડે મરણ પામી અન્યના માં ભવોમા ગુણશ્રેણિ નહિ જાય તા શરૂઆતની ત્રણજ લઇ જાય છે પરતુ ઉપરના ગુણસ્થાનકેજ મરણ પામી અનુત્તર વિમાનાદિ દેવલોકાદિમા જાય તો અન્ય પણ ગુણશ્રેણિ લઇ જાય છે જેમકે ઉપશમશ્રેણિમા મરણ પામી તેને નિમિત્તે થયેલી ગુણશ્રેણિ લઇ અનુત્તર વિમાનમા જાય છે

सम्यक्त्ववेदसंज्वलनानां क्षीणान्तानां द्विजिनान्तानाम् ।
लघुक्षपणयाऽन्ते अवधेरनवधिकस्योत्कृष्टः ॥ १११ ॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, અને સંજ્વલન કષાયનો,તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો, તથા બે જિનેશ્વરને—સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિને જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો, લઘુક્ષપણાવડે ક્ષય કરતાં તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયના અંતસમયે ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે માત્ર અવધિદ્વિકનો જેને અવધિજ્ઞાન નથી થયું તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે

ટીકાનુ૦—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, અને સંજ્વલન ચતુષ્ક, એ આઠ પ્રકૃતિઓને લઘુક્ષપણુ વડે ખપાવવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ઉદયના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અહિં ક્ષપણા બે પ્રકારે છે-૧ લઘુક્ષપણા, અને ૨ ચિરક્ષપણા તેમાં સાત માસ અધિક આઠ વરસની ઉમરનો કોઇ ભવ્યાત્મા સંયમનો સ્વીકાર કરે તે સ્વીકાર્યાબાદ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળેજ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે લઘુક્ષપણા કહેવાય છે અને જે ઘણા લાંબા કાળે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને સંયમપ્રાપ્ત કર્યા પછી ઘણો કાળ ગયા બાદ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે ચિરક્ષપણા કહેવાય છે દીર્ઘકાળે જે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર પછી દીર્ઘકાળે જે ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને ઉદય ઉદીરણાદિવડે ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય છે થોડાજ બાકી રહે છે તેથી ચિરક્ષપણાવડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટી શકતો નથી માટેજ લઘુક્ષપણાવડે ખપાવવાને ઉદ્યમવંત થયેલાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે જે આત્મા ઓછામાં ઓછા જેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળેજ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને ઉદય ઉદીરણાદિવડે ઘણાં કર્મ પુદ્ગલો ઓછાં કરવાનો સમય મળી શકયો હોતો નથી તેથી સત્તામાં વધારે કર્મપુદ્ગલો હોય છે એટલે તેના ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે પ્રકૃતિના ઉદયના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે ઉપરોક્ત હકીકતને અનુસરી જે પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે કહે છે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કરૂપ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો લઘુક્ષપણાવડે ખપાવવા ઉદ્યમવંત થયેલા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ક્ષપક આત્માને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેને અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ઉત્પન્ન થયું નથી તેને હોય છે કારણ કે અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતા ઘણું કર્મપુદ

ગલોનો તથાસ્વભાવે ક્ષય થાય છે, તેથી અવધિજ્ઞાનિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોતો નથી, માટેજ અવધિલબ્ધિ રહિત આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે તથા બે છીન એ પદવડે સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ એ બે લેવાના છે તેમા સયોગિ કેવળિને જે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે ઔદારિક સપ્તક, તૈજસકાર્મણસપ્તક, સસ્થાન ષટ્ક, પ્રથમ સઘયણ, વર્ણાદિ વીશ, પરાઘાત, ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અને નિર્માણરૂપ બાવન પ્રકૃતિઓનો ગુણિતકર્માંશ સયોગિકેવળિ ભગવાનને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તથા સુસ્વર દુસ્વરનો સ્વરના નિરોધકાળે, અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉચ્છ્વાસના નિરોધ કાળે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે સ્વર અને ઉચ્છ્વાસનો રોધ કરતા જે સમયે છેલ્લો ઉદય હોય, તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સભવે છે તથા અયોગિકેવળિને જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તે અન્યતર વેદનીય મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશકીર્ત્તિ, તીર્થંકર, અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ બાર પ્રકૃતિ ઓનો ગુણિતકર્માંશ અયોગિકેવળિને ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે ૧૧૧

पढमगुणसेढिसीसे निद्दापयलाण कुणइ उवसंतो ।
देवत्त झत्ति गओ वेउव्वियसुरदुग स एव ॥ ११२ ॥

प्रथमगुणश्रेणिशिरसि निद्राप्रचलयोः करोत्युपशान्तः ।
देवत्व झटिति गतः वैक्रियसुरद्विकस्य स एव ॥ ११२ ॥

અર્થ—પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ઉપશાતકષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે તથા દેવપણાને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થયેલો તેજ આત્મા વૈક્રિય સપ્તક અને સુરદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે

ટીકાનુ૦—પોતાની [1]પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતો ગુણિતકર્માંશ ઉપશાત

---

૧ ગુણશ્રેણિ એટલે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમા અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણાકારે જે દળરચના થાય છે તે તે રચના અતર્મુહૂર્ત્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોમા થાય છે પહેલે સમયે જે દલિકો ઉપરના સ્થાનમાથી ઉતારે તેમાના ઉદય સમયમા થોડા પછીના સ્થાનકમા અસંખ્યાતગુણા, તેનાથી પછીના સ્થાનકમા અસખ્યાતગુણા, યાવત્ અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ગુણશ્રેણિના છેલ્લા સમયમા અસખ્યાતગુણા ગોઠવે છે બીજે સમયે ઉપરના સ્થાનમાથી પૂર્વ સમયથી અસખ્યાતગુણા દલિક ઉતારે છે તેને પણ ઉદય સમયથી આરભી અસખ્યાત અસંખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવે છે એમ ઉત્તરોત્તર સમયે અસખ્યાત અસખ્યાત ગુણાકારે ઉતારે છે અને ઉદય સમયથી આરભી ઉત્તરોત્તર સ્થાનમા અસખ્યાત અસખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવે છે અહિં એટલુ સમજવાનુ કે નીચે નીચેના સ્થાનો ભોગવાઇને દૂર થાય એટલે શેષ શેષ સ્થાનમા રચના થાય પરતુ ઉપર સ્થાનો વધતા નથી દાખલા તરીકે પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકોની ઉદય સમયથી

કષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે તથા તેજ ગુણિત કર્માંશ ઉપશાંત કષાય આત્મા જે સમયે પોતાની પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરને પ્રાપ્ત કરશે તેની પહેલાના સમયે કાળધર્મ પામી દેવપણાને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા વૈક્રિયસપ્તક અને દેવદ્વિક એ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે ૧૧૨

तिरिएगंतुदयाण मिच्छत्तणमीसथीणगिद्धीण ।

આરંભી પાંચ હજાર સ્થાનકોમાં ગુણશ્રેણિ દ્વારા રચના થઇ તો બીજે સમયે ઓગણપચાસમો ન્યૂન સ્થાનકમાં રચના થાય એ પ્રમાણે એક એક ન્યૂન ન્યૂન સ્થાનકમાં રચના થાય લગભગ ઘણી ગુણશ્રેણિઓમાં દલિક ગોઠવવાનો આ ક્રમ છે આની અંદર અંતર્મુહૂર્તનો છેલ્લો સમય અહિં અસત્કલ્પનાએ પાંચ હજારમો સમય એ ગુણશ્રેણિનું શીર કહેવાય છે કારણ કે તે સ્થાનકમાં બીજા કોઈપણ સ્થાનકોથી વધારેમાં વધારે દલિક ગોઠવાયા છે આ સ્થાનકને જ્યારે અનુભવતા હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે અહિં અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે સ્થિર પરિણામ હોય છે એટલે કે અગીઆરમાના પહેલે સમયે જેવા પરિણામ તેવાજ બીજા સમયે યાવત્ તેનાજ છેલ્લા સમય હોય છે તેથી ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પહેલા સમયે જેટલા દલિક ઉતારે તેટલા જ બીજા સમય ઉતારે યાવત્ તેટલા જ છેલ્લા સમયે ઉતારે છે અગીઆરમાના પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સમયોમાં—સ્થાનકોમાં ઉદય સમયથી આરંભી અસંખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવે છે, બીજે સમયે જે ઉતારે છે તેને પણ તેજ ક્રમે ગોઠવે છે માત્ર અહિં સરખા જ દલિક ઉતારતો હોવાથી રચના સરખા જ પ્રમાણમાં થાય છે તેમ જ અહિં એક એક સમય દૂર થાય તેમ ઉપર ઉપર એક એક સમય વધે છે એટલું વિશેષ છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે અગીઆરમાના પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો તેના પહેલા સમયથી આરંભી સો સ્થાનકોમાં ગોઠવાયા તેમ બીજે સમયે ઉતારેલા દલિક પણ સોમાંજ ગોઠવાય ત્રીજે સમયે ઉતારેલા દલિક પણ સોમાંજ ગોઠવાય તથા પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિક ઉદય સમયમાં તેના પછીના સમયમાં તેના પછીના સમયમાં જેટલા જેટલા ગોઠવાયા હોય એજ પ્રમાણે બીજે સમયે ઉતારેલા દલિક પણ ગોઠવાય છે જેમકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકોમાંથી ઉદય સમયે સો દલિક બીજા સમયે પાંચસો ત્રીજા સમયે પંદરસો ગોઠવાયા હોય તો બીજા સમયે ઉતારેલા દલિકોમાંથી પણ ઉદય સમયે સો દલિક પછીના સમયે પાંચસો પછીના સમયે પંદરસો ગોઠવાય છે અહિં પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તમાન આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે એમ કહ્યું છે તેમાં પ્રથમ ગુણશ્રેણિનું શિર એટલે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દલિકો ઉતારી જેટલા સ્થાનકોમાં ગોઠવે તેમાંનો જે છેલ્લો સમય તે તે સ્થાનકમાં અન્યની અપેક્ષાએ ઘણી રચના થયેલી હોય છે દાખલા તરીકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો સો સમયમાં ગોઠવાયા માટે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકનો સોમો સમય એ પ્રથમ એટલે પહેલા સમયે કરાયેલી ગુણશ્રેણિનું શીર કહેવાય છે તે સમયે આત્મા પહોંચે એટલે નિદ્રાદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને નવાણુમા સમયે કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં જાય તે અનુત્તરદેવને દેવાયુના પહેલા જ સમયે વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

अपज्जत्तस्स य जोगे दुतिगुणसेढीण सीसाण ॥११३॥

तिर्यगेकान्तोदयाना मिथ्यात्वानमीश्रस्त्यानर्द्धीनाम् ।
अपर्याप्तस्य च योगे द्वितीयतृतीयगुणश्रेणिशिरसोः ॥ ११३ ॥

અર્થ—તિર્યંચ ગતિમાં જ એકાંતે જેઓનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો, તથા મિથ્યાત્વ, મીશ્ર, અનંતાનુબંધિ અને થીણદ્ધિત્રિકનો, તથા અપર્યાપ્તનામકર્મનો, બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિનો જ્યાં યોગ થાય ત્યાં વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કેવળ તિર્યંચોમાં જ હોય છે તે એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણ નામકર્મ તથા મિથ્યાત્વમોહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, મીશ્રમોહનીય, થીણદ્ધિત્રિક, અને અપર્યાપ્તનામકર્મ, સઘળી મળી સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિના શિરનો યોગ જે સમયમાં થતો હોય તે સમયમાં વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને થાય છે માત્ર તે સમયે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય હોવો જોઇએ તેનો તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે છે—કોઇ એક આત્માએ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી, ત્યાર પછી સંયમ પ્રાપ્ત કરી સંયમ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી ત્યાર પછી તે આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ ગુણેથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો અને ત્યાંથી અપ્રશસ્તમરણવડે મરણપામી તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થયો તે ગુણિતકર્માંશ તિર્યંચને જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી બન્ને ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો [1]યોગ થાય—એકત્ર મળે તે સમયે તિર્યંચગતિમાં જ

[1] દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિનો શિરભાગ કયો લેવો? તેમજ તે બન્નેના યોગનો કયો સમય લેવો તે સંબંધમાં મને આ પ્રમાણે લાગે છે જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તે સમયથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અવશ્ય પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામવાળો આત્મા રહેતો હોવાથી ગુણશ્રેણિ પણ તેટલીજ કરે છે તેમાં દેશવિરતિના પહેલા સમયે જે દલિકો ઉતાર્યાં અને જેટલા સમયમાં તે દલિકોને ગોઠવ્યા તેમાંનો જે છેલ્લો સમય તેનેજ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિર તરીકે લેવો અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર જે સમયે પ્રાપ્ત કરે તે સમયે જેટલા સમયમાં રચના કરે તેના છેલ્લા સમયને સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિના શીર તરીકે લેવો હવે તે બન્નેના શિરભાગ એવી રીતે મળી જાય—દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ છતાં સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે પરંતુ તે તેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે કે સર્વવિરતિના પહેલા સમયે જેટલા સ્થાનકોમાં ગોરચના થાય છે તેટલાજ સમયો ગયા હોય દાખલા તરીકે દેશવિરતિના પહેલા સમયે પંદરસોમા સમયમાં ગુણશ્રેણિ થાય છે અને સર્વવિરતિના પહેલા સમયે પાંચસો સમયમાં થાય છે તો પંદરસો સમયમાંના પહેલા હજાર સમય દેશવિરતિ ગુણઠાણે ગાળી સર્વવિરતિ ગુણઠાણે જાય આ પ્રમાણે થવાથી દેશવિરતિ ગુણઠાણે પહેલે સમયે જે પંદરસો સમયોમાં રચના થઇ તેમાંનો પંદરસોમો સમય અને સર્વવિરતિ ગુણઠાણે પહેલે સમયે જે પાંચસો સમયમાં રચના થઈ

એકાન્તે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તે પૂર્વોક્ત સાતપ્રકૃતિઓનો અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો યથાયોગ્યરીતે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય છતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તથા મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના સબંધમા મરણ પ્રાપ્ત કરીને [2]પણ જ્યારે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો યોગ થાય તે કાળે ગુણિતકર્માંશ કોઇ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્તકરે ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તથા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતો કોઇ મિશ્ર ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે તો મિશ્રમોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તથા મિથ્યાત્વે જાય કે ન જાય છતા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે કારણ કે થીણદ્ધિત્રિકનો પ્રમત્ત સંયત પર્યંત ઉદય હોય છે તેથી જ બંને ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતો પ્રમત્ત હોય અને તેને થીણદ્ધિત્રિકમાની કોઇ પણ નિદ્રાનો ઉદય થાય તો તેને પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે કદાચ પડીને મિથ્યાત્વે જાય તો ત્યા પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે માત્ર ગુણશ્રેણિના શિરભાગને જે સમયે પ્રાપ્ત થાય તે સમયે તેનો ઉદય હોવો જોઇએ ૧૧૩

से काले अतरकरण होही अमरोय अतमुहु परओ ।
उक्कोसपएसुदओ हासाइसु मज्झिमडणह ॥ ११४ ॥

तस्य काले अन्तरकरण भविष्यत्यमरश्चान्तर्मुहूर्तात्परतः ।
उत्कृष्टप्रदेशोदय हास्यादीना मध्यमानामष्टानाम् ॥ ११४ ॥

અર્થ—જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય તેને અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ હાસ્યાદિ છનો અને વચલા આઠ કષાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—કોઇ આત્માએ ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી, તેને અનિવૃત્તિકરણમા જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય તે દેવને ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા હાસ્યરતિ

તેમાંનો પાચમોમો સમય એ બંને એકજ આવી શકે દેશવિરતિ ગુણઠાણે જેટના સમયમા રચના થાય છે તેના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયમા સર્વવિરતિ ગુણઠાણે રચના થાય છે એટલે બંનેના શિરભાગનો યોગ થવામા કોઇ વિરોધ આવતો નથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ગુણઠાણે પહેલા સમયે જેટના સમયમા રચના થાય છે તેના છેલ્લાસમયને ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ કહેવા માટે કંઇ પણ છુ કે તે ગુણઠાણે નીચે નીચેના સમયો ભોગવાઇ દૂર થાય તેમ તેમ ઉપર ઉપર સમય વધે છે અને રચનાના સમયની સંખ્યા કાયમ રહે છે

૨ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય મરણ પામીને મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર અથવા મરણ પામ્યા સિવાય મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર એ બંનેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે એમ જણાવવા અહિં ટીકામા અપિ શબ્દ મૂક્યો હોય તેમ લાગે છે

અરતિ શોક ભય જુગપ્સા એ હાસ્ય પટ્કનો તથા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ મધ્યમ કષાયાષ્ટકનો કુલ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉદયે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ગુણશ્રેણિનુ શિર પ્રાપ્ત થાય છે માટે દેવમા ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યુ છે ૧૧૪

हस्सट्ठिई बंधित्ता अद्धाजोगाइठिइनिसेगाणं ।
उक्कोसपए पढमोदयम्मि सुरनारगाऊणं ॥ ११५ ॥

हस्वस्थितिं बद्ध्वा अद्धायोगादिस्थितिनिषेकाणाम् ।
उत्कृष्टपदे प्रथमोदये सुरनारकायुषो. ॥ ११५ ॥

અર્થ—અદ્ધા, યોગ, અને પહેલી સ્થિતિમા દલિકનો નિષેક એ ત્રણેનુ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદ હોય, અને જઘન્ય સ્થિતિનો બધ કરી મરણ પ્રાપ્ત કરી દેવ કે નારકી થાય, ત્યારે તેને પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમા વર્ત્તતા દેવ અને નારકાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય

ટીકાનુ૦—અદ્ધા-આયુનો બધકાળ યોગ-મન વચન અને કાયાદ્વારા પ્રવર્ત્તતુ આત્મવીર્ય અને પ્રથમ સ્થિતિ નિષેક એટલે બધાતા આયુના પહેલા સ્થા

૧ અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ પ્રાપ્ત થવાનુ કારણ અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણના કાળથી વધારે કાળમા ગુણશ્રેણિ થાય એ છે અને અંતરકરણ શરૂ થતા પહેલા મરણ થાય એમ કહેવાનું કારણ નીચે કહ્યુ છે એટલે અહિં જે સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનુ કહ્યુ ત્યારથી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદજ ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ પ્રાપ્ત થાય ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ કયુ કહેવાય? તે પહેલા કહેવાયુ છે અહિં એ શંકા થાય કે અંતરકરણ ક્રિયા જે સમયે શરૂ થાય તે પહેલાના સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનુ કેમ કહ્યુ? ત્યાર પછી કેમ ન કહ્યુ? તેના ઉત્તરમા મને એમ લાગે છે કે જેટલા સ્થાનોનુ અંતરકરણ અહિં થવાનુ છે તેની અંદરજ ગુણશ્રેણિ જેટલા સ્થાનકોમા થાય છે તે દરેક સ્થાનકો આવી જતા હોવા જોઇએ અને જો એમ હોય તો તેનો શિરભાગ પણ અંતરકરણના દલિકો માંથી દૂર થાય એટલે અંતરકરણ કર્યા પછી મરણ પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ આંતરૂ પાડવાની ક્રિયા શરૂ હોય અને મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય કારણ કે આંતરૂ પાડના નાની મોટી સ્થિતિ વચ્ચે જેટલા સ્થાનકોનુ આંતરૂ પાડવાનુ છે તે દરેક સ્થાનકમાથી દલિકો ઉપાડે છે માટે દલિક ઓછા થાય અને તેથી ગુણશ્રેણિના શિરભાગને પ્રાપ્ત કરવા છતા પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય તો કહેવો છે માટે અંતરકરણ કર્યા પહેલા મરણ પામે એમ કહ્યુ ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ જો અંતરકરણના દલિકો માંથી દૂર ન થતો હોય તો અંતરકરણ કરતા કે અંતરકરણ કર્યા પછી મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે જો એમ હોય તો અંતરકરણ કરતા પહેલા મરણ પ્રાપ્ત કરે એમ કહેવાનુ પ્રયોજન રહે નહિ તેથી ઉપરની કલ્પના મેં કરી છે

નકમા થતિ દળ રચના, એ ત્રણ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદે હોય એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તતો વધારેમા વધારે જેટલો કાળ આયુનો બંધ કરી શકે તેટલો કાળ આયુની જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરીને તેમજ આયુના પ્રથમ સ્થાનકમા ઉત્કૃષ્ટ દલિકનો નિક્ષેપ કરીને મરણ પામી દેવ કે નારકી થાય તે દેવને દેવાયુનો અને નારકીને નારકાયુનો આયુની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય કારણ કે દીર્ઘ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરાયા છે, અને પ્રથમ સ્થિતિમા ઘણા ગોઠવાયા છે, માટે પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટી શકે છે ૧૧૫

अद्धो जोगुक्कोस बंधित्ता भोगभूमिगेसु लहुं ।
सव्वप्पजीविय वज्जइत्तु ओवट्टिया दोण्हं ॥ ११६ ॥

अद्धायोगोत्कृष्टेन बद्ध्वा भोगभूमिगेषु लघु ।
सर्वाल्पजीवित वर्जयित्वा अपवर्त्य द्वयोः ॥ ११६ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે ભોગભૂમિ સંબંધી આયુ બાંધીને મરણ પામી યુગલિયામા ઉત્પન્ન થાય, ત્યા અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આયુ છોડી શેષ આયુની શીઘ્ર અપવર્ત્તના કરે, કરીને અપવર્ત્તના થયા બાદ પ્રથમ સમયે તિર્યંચ અને મનુષ્યને ક્રમશ તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—વધારેમા વધારે જેટલો કાળ આયુ બાંધી શકે તેટલા કાળવડે અને વધારેમા વધારે જેટલા યોગ વડે આયુ બાંધી શકે તેટલા યોગ વડે ભોગભૂમિના તિર્યંચ અને મનુષ્ય સંબંધી કોઇ આત્માએ તિર્યંચનુ અને કોઇ આત્માએ મનુષ્યનુ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધીને મરણ પામે, મરણ પામીને એક ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળા તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય, અને બીજો ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળા મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યા ઉત્પન્ન થઇને શીઘ્ર સર્વાલ્પજીવિત—ઓછામા ઓછુ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આયુ વર્જીને શેષ પોતપોતાના સઘળા આયુની [1]અપવર્ત્તના કરણવડે અપવર્ત્તના કરીને અપવર્ત્તના

[1] અપર્યાપ્તાવસ્થામા યુગલિયાને આયુની અપવર્ત્તના થઇ શકે છે, પર્યાપ્તો થયા પછી થતિ નથી તેમા પણ ઓછામા ઓછુ અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ રાખી બાકીના આયુનીજ અપવર્ત્તના થાય છે એટલેજ અંતર્મુહૂર્ત્ત વર્જી શેષ આયુની અપવર્ત્તના કરવાનુ કહ્યુ છે આ બે આયુનો આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઇ શકે છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળવડે ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધ્યુ છે અને અપવર્ત્તના થતા અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુવર્જ ઉપરના સઘળા આયુના દલિકો અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળમા ગોઠવાયા તેમા પણ પહેલા સ્થાનકમા વધારે ગોઠવાય એટલે અપવર્ત્તના થયા પછી પહેલા સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઇ શકે છે

થયા પછીના પ્રથમ સમયે વર્ત્તતા તિર્યંચ અને મનુષ્યને અનુક્રમે તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે ૧૧૬

नारयतिरिदुगदुभगाइनीयमणुयाणुपुव्विगाणं तु ।
दंसणमोहखवगो तइयगसेढी उ पडिभग्गो ॥ ११७ ॥

नारकतिर्यग्द्विकदुर्भगादिनीचैर्गोत्रमनुजानुपूर्व्विकाणा तु ।
दर्शनमोहक्षपकः तृतीयश्रेण्यास्तु प्रतिभग्नः ॥ ११७ ॥

અર્થ—તૃતીય ગુણશ્રેણિથી પતિત દર્શનમોહના ક્ષપકને નારકદ્વિક, તીર્યંચદ્વિક, દુર્ભગ, અનાદેય અને અપયશકીર્ત્તિ, નીચગોત્ર, અને મનુષ્યાનુપૂર્વિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિને ખપાવવા માટે પ્રયત્નવત અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા સમ્યકત્વ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર પછી તેજ આત્મા દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર પછી તેજ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે આ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સબધી ગુણશ્રેણિ સમ્યકત્વ નિમિત્તે જે કરણો કરે છે તેમા જ કરે એટલે કે ચોથે ગુણઠાણે ક્ષાયિક સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ માટે થયેલા અપૂર્વ અનિવૃતિ કરણમા વર્ત્તતો દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તત્સબધી ગુણશ્રેણિ કરે ત્યાર પછી કરણની સમાપ્તિ થયા બાદ જેણે દર્શનમોહનીય ત્રિકનો ક્ષય કર્યો છે અને જેણે ત્રીજી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરી ત્યાથી પડી અવિરતિપણુ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે અવિરત આત્માને સમ્યકત્વ નિમિત્ત થયેલી દેશવિરતિ નિમિત્તે થયેલી અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી ત્રણે ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ જે સ્થાનકમા એકત્ર થતો હોય તે સ્થાનકમા વર્ત્તતા તેજ ભવમા દુર્ભગ અનાદેય અપયશકીર્ત્તિ અને નીચગોત્રમાથી જેનો જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે સર્વવિરતિથી અવિરતિમા આવવા છતા તેને નિમિત્તે થયેલી દળરચના રહી જાય છે એટલે કોઇ વિરોધ આવતો નથી હવે જો તે આત્માએ નારકીનુ આયુ બાધ્યુ હોય અને તે ગુણશ્રેણિનુ શીર્ષ પ્રાપ્ત થવા પહેલા મરીને નારકી થાય તો ગુણશ્રેણિના શિરભાગમા વર્ત્તતા પૂર્વોક્ત દુર્ભગાદિ ચાર અને નરકદ્વિક એમ છ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે કદાચ અસખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચનુ આયુ બાધ્યુ હોય અને મરણ પામી તિર્યંચ થાય તો તેને તિર્યંચદ્વિક સાથે પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય અને યુગલિયા મનુષ્ય સબધી આયુ બાધ્યુ હોય અને મનુષ્ય થાય તો [1]મનુષ્યાનુપૂર્વિ સાથે

૧ ભવિષ્યનુ કોઇ આયુ ન બાધ્યુ હોય અગર ત્રણ નરકનુ વૈમાનિક દેવનુ કે અસખ્યાતવર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય તિર્યંચનુ આયુ બાધ્યુ હોય તેજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન

પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય ૧૧૭

सघयणपचगस्स उ विइयादितिगुणसेढिसीसम्मि ।
आहारुज्जोयाण अपमत्तो आइगुणसीसे ॥ ११८ ॥

सहननपञ्चकस्य द्वितीयादित्रिगुणश्रेणिशिरसि ।
आहारकोद्योतयोरप्रमत्त' आदिगुणशिरसि ॥ ११८ ॥

અર્થ—પ્રથમવર્જ પાચ સઘયણનો દ્વિતીય આદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તથા આહારકસપ્તક અને ઉદ્યોત નામકમનો પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતા અપ્રમત્તને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—પ્રથમ સિવાય પાચ સઘયણ નામકર્મનો દ્વિતીયાદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—કોઇ એક મનુષ્ય દેશ-વિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્ત ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર પછી તેજ આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, અને ત્યાર પછી વળી તેજ આત્મા તથા પ્રકારની વિશુદ્ધિના યોગે અનતાનુબ-ધિની વિસયોજના કરવા માટે પ્રયત્નવત થઇ તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે આ પ્રમાણે બીજી ત્રીજી અને ચોથી એમ ત્રણ ગુણશ્રેણિ થાય તે ત્રણે નિમિત્તે ત્રણે ગુણશ્રેણિઓ કરીને તે ત્રણેના શિરભાગનો જે સ્થાનકમા યોગ થાય તે સ્થાનકમા વર્ત્તમાન તે મનુષ્યને પ્રથમ સઘયણ સિવાય પાચ સઘયણમાથી જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે આહારક શરીરમા વર્ત્તમાન અપ્રમત્ત સયતને અપ્રમત્તના પહેલા સમયે જેટલા સ્થાનકોમા ગુણશ્રેણિ—દળ-રચના થાય છે, તેમાના છેલ્લા સમયે આહારકસપ્તક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો અનુભવ કરતા તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે ૧૧૮

गुणसेढीए भग्गो पत्तो वेइदिपुढविकायत्त ।
आयावस्स उ तव्वेइ पढमसमयमि वट्टतो ॥११९॥

गुणश्रेण्या भग्न प्राप्तो द्वीन्द्रियपृथ्वीकायत्वम् ।
जातपस्य तु तद्वेदी प्रथमसमये वर्त्तमान ॥ ११९ ॥

કરે છે માટે 'યુગનિયા' એ વિશેષણ જોડ્યુ છે તિર્ય ચને ભવાશ્રિત નીચગોત્રનોજ ઉદય હોય છે મનુષ્યને ચોથે ગુણઠાણે તેનો ઉદય હોઈ શકે છે પાચમે અને તેથી આગાડી તો મનુષ્યને ગુણપ્રત્યયે ઉચ્ચગોત્રનોજ ઉદય હોય છે પહેલા નીચનો ઉદય હોય તો પણ તે પલટાઇ જાય છે આથી પહેલે ચોથે આવે તો મરણ હોય તે ગોત્રનો પણ ઉદય થઇ શકે છે માટે તેનો ચોથે ગુણઠાણે મનુષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી વૈમાનિકમા જતો હોવાથી અને ત્યા દુર્ભગાદિનો ઉદય નહિ હોવાથી દેવગતિમા તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહ્યો નથી

અર્થ—સમ્યકત્વ નિમિત્તે થયેલી ગુણશ્રેણિથી પડેલા કોઇ આત્માએ બેઇન્દ્રિયપણુ પ્રાપ્ત કરી પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કર્યું ત્યા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી પહેલે સમયે વર્ત્તતા આતપના ઉદયવાળા તે પૃથ્વીકાયને તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય

ટીકાનુ૦—ગુણિતકર્માંશ કોઇ પચેન્દ્રિય આત્માએ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું અને સમ્યકત્વ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરી ત્યાર પછી ત્યાથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો મિથ્યાત્વે જઇને મરણ પામી બેઇન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થયો ત્યા બેઇન્દ્રિયને જેટલી સ્થિતિની સત્તા હોઇ શકે તે સિવાયની શેષ સઘળી સ્થિતિની અપવર્ત્તના કરે અપવર્ત્તના કર્યા બાદ ત્યાથી મરણ પામી ખરબાદર પૃથ્વીકાયપણુ પ્રાપ્ત કરે ત્યા જેમ બને તેમ જલદીથી શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય તે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછીના પહેલા સમયે આતપ નામકર્મને વેદતા તે આતપ નામ કર્મનો તે પૃથ્વીકાય આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે આતપનો ઉદય ખરબાદર પૃથ્વીકાયને હોય છે માટે એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થવાનુ જણાવ્યુ છે પચેન્દ્રિય માથી સીધા એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થવાનુ ન કહેતા અથવા પચેન્દ્રિયમાથી તેઇન્દ્રિયાદિમા ઉત્પન્ન થઇ એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થવાનુ ન કહેતા બેઇન્દ્રિયમા જઇ પૃથ્વીકાયમા ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવાનુ કારણ બેઇન્દ્રિયમાથી એકેન્દ્રિયમા ગયેલો આત્મા તેની સ્થિતિને ઘટાડી સ્વયોગ્ય કરી શકે છે, પરતુ પચેન્દ્રિયમાથી એકેન્દ્રિય થયેલો અથવા પચેન્દ્રિયમાથી તેઇન્દ્રિયાદિમા જઇ એકેન્દ્રિય થયેલો આત્મા એકદમ તેની સ્થિતિને સ્વયોગ્ય કરી શકતો નથી માત્ર બેઇન્દ્રિયની સ્થિતિનેજ શીઘ્રતાથી સ્વયોગ્ય કરી શકે છે અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના અધિકારમા શીઘ્રતાથી કરનાર આત્મા લેવાનો છે માટે પચેન્દ્રિયમાથી બેઇન્દ્રિયમા જઇ એકદમ સ્થિતિની અપવર્ત્તના કરી એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય અને ત્યા પણ શીઘ્ર શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય એમ કહ્યુ છે આતપનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછીજ થાય છે માટે તે પૂર્ણ કર્યા પછીના પહેલા સમયે તેને વેદતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય એમ કહ્યુ છે ૧૧૯

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહ્યા હવે જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહે છે—

देवो जहन्नयाऊ दीहुव्वट्टित्तु मिच्छअतम्मि ।
चउनाणदसणतिगे एगिंदिगए जहन्नुदय ॥ १२० ॥

देवो जघन्यायुर्दीर्घामुद्वर्त्त्य मिथ्यात्व अन्ते ।
चतुर्ज्ञानदर्शनत्रिकयोरेकेन्द्रिय गते जघन्योदयः ॥ १२० ॥

અર્થ—કોઈ જઘન્ય આયુવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અતર્મુહૂર્ત્ત પછી સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન કરી અતે મિથ્યાત્વે જાય, ત્યા દીર્ઘ સ્થિતિ બાધીને, અને

સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્ત્તના કરીને એકેન્દ્રિયમા જાય, તે એકેન્દ્રિયને ચાર જ્ઞાના વરણ અને ત્રણ દર્શનાવરણનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે

ટીકાનુ૦—અહિં જઘન્ય પ્રદેશોદયના અધિકારમા સર્વત્ર ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા ગ્રહણ કરવાનો છે, એ હકીકત પહેલા કહી છે દશહજાર વરસના આયુવાળો ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અ તર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તથા તે સમ્યક્ત્વનુ અ તર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન દશહજાર વરસ પર્ય ત પાલન કરીને છેલ્લા અ તર્મુહૂર્ત્તમા મિથ્યાત્વે જાય તે મિથ્યાત્વી દેવ અતિ સ ક્લિષ્ટ પરિણા મવાળો થઇને પ્રસ્તુત મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ પ્રકૃતિઓની અ તર્મુહૂર્ત્ત પર્ય ત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે, અને તે કાળે ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે એટલે સત્તાગત દલિકોની સ્થિતિ વધારે—નીચેના સ્થાનકો ના દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોના દલિકો સાથે ભોગવાય તેવા કરે ત્યાર પછી સ ક્લિષ્ટ પરિણામ છતાજ કાળ કરીને તે દેવ એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિય ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે મતિજ્ઞ નાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ મન પર્યવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણનો તથા ચક્ષુદર્શનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને કેવળદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવ રણનો કુલ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે પહેલે સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કેમ થાય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે—પ્રાય સઘળા દલિકની ઉ દ્વર્ત્તના કરેલી હોવાથી પહેલે સમયે અલ્પ પ્રમાણમા દલિક હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ સ ક્લેશયુક્ત આત્માને પ્રદેશની ઉદીરણા અલ્પ થાય છે કેમકે તેને અનુભાગની ઉદીરણા વધારે થાય છે એવો સામાન્ય નિયમ છે કે-જ્યારે અનુભાગની વધારે પ્રમાણમા ઉદીરણા થાય ત્યારે પ્રદેશોની અલ્પપ્રમાણમા ઉદીરણા થાય, અને જ્યારે પ્રદેશોની વધારે પ્રમ ણમા ઉદીરણા થાય ત્યારે અનુભાગની અલ્પપ્રમાણમા ઉદીરણા થાય છે અહિં અતિ સ ક્લિષ્ટ પરિણામી એકેન્દ્રિયને વધારે પ્રમાણમા અનુભા ગની ઉદીરણા થતી હોવાથી પ્રદેશોની ઉદીરણા અલ્પ પ્રમાણમા થાય છે તેથી ઉદી રણાથી પણ વધારે દલિકો ઉદયમા પ્રાપ્ત થાત નથી માટે મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા અતિસ ક્લિષ્ટ પરિણામિ એકેન્દ્રિયને [1]પહેલે સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યુ છે

कुव्वइ ओहिदुगस्स उ देवत्त सजमाउ सपत्तो ।
मिच्छुक्कोसुक्कट्टिय आवलिगते पएसुदय ॥ १२१ ॥

करोत्यवधिद्विकस्य तु देवत्व सजमात् सम्प्राप्त ।
मिथ्यात्वमुत्कृष्टामुद्वर्त्यावलिकान्ते प्रदेशोदयम् ॥ १२१ ॥

---

૧ અહિં પહેલાજ સમય જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહવાનુ કારણ એમ પણ જણાય છે કે-બીજા આદિ સમયોમા યોગ વધારે હોવાથી પહેલા સમયથી કઈક વધારે પ્રદેશોને ઉદીરી ભોગવે તેથી જઘન્ય પ્રદેશો ય ન થાય માટે પહેલો સમય ગ્રહણ કર્યો છે

અર્થ—સંયમના વશથી અવધિજ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્નકરી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયેલો કોઈ આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને ઘણા પ્રદેશોની ઉદ્વર્ત્તના કરે તે દેવ આવલિકાના અંતસમયે અવધિદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે

ટીકાનુ૦—ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તે સંયમના પ્રભાવવડે અવધિજ્ઞાન અવધિદર્શન ઉત્પન્ન કરી તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શનથી પડયા સિવાય દેવમાં જાય ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાર પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે તે દેવ બંધાવલિકાના અંત સમયે અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો જઘન્ય પ્રદેશોદય[1] કરે છે ૧૨૧

वेयणिय उच्चसोयतराय अरईण होइ ओहिसमो ।
निद्दादुगस्स उदए उक्कोसठिईउ पडियस्स ॥१२२॥

---

૧ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતો આત્મા ઘણા દલિકોને સત્તામાંથી દૂર કરે છે એટલે સત્તામાં અલ્પ રહે છે માટે અવધિજ્ઞાનિને જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે, અવધિજ્ઞાન રહિત આત્માને થતો નથી તેથી અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા અહિં લીધો છે તથા ચારિત્રના પ્રભાવથી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત ઉપરના ગુણઠાણે ટકી રહે છે ત્યાર પછી મિથ્યાત્વે જાય છે માટે અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જવાનું જણાવ્યું છે મિથ્યાત્વે ગયા બાદ સંક્લેશના વશથી દીર્ઘ સ્થિતિ બાંધે અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્ત્તના કરે તેમાં બંધ કરવાનું એટલા માટે લખ્યું છે કે બંધ હોય ત્યારેજ ઉદ્વર્ત્તના થાય છે ઉદ્વર્ત્તના કરવાનું કારણ નીચેના સ્થાનકોમાં દલિકો અલ્પ રહે તે છે બંધાવલિકાના અંત સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાનું કારણ બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણાવડે બંધાયેલા ઘણા પ્રદેશોનો ઉદય થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે બંધાવલીકાનો અંતસમય જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે લીધો છે વળી અહિં એમ પણ શંકા થાય કે દેવપણામાં અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી મિથ્યાત્વે જઇ દીર્ઘસ્થિતિ બાંધે અને ઉદ્વર્ત્તના કરે એમ કહ્યું પરંતુ વરસ બે વરસ કે તેનાથી વધારે કાળ ગયા પછી બાંધે એમ કેમ ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે લાંબો કાળ ગયા પછી ક્ષપિતકર્માંશપણું ટકી શકે નહિ, કારણ કે બંધ તો શરૂ છે વળી બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણાદિવડે વધારે પ્રમાણમાં ઉદય થાય અને તેથી પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ વળી અહિં એમ પણ શંકા થાય કે શરૂઆતના અંતર્મુહૂર્ત્તમાં શું બંધ નથી થતો ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે તે અનિવાર્ય છે કારણ કે સંયમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત તો ઉપરના ગુણઠાણે ટકી રહે ત્યાર પછી મિથ્યાત્વે જાય એટલેજ અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી વિગેરે હકીકત સંગત થાય છે વળી શંકા થાય કે મિથ્યાત્વે જવાનો હેતુ શો ? તેના ઉત્તરમાં જાણવું જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અને વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્વર્ત્તના પહેલેજ ગુણઠાણે થાય છે

वेदनीयोच्चैर्शोकान्तरायारतीना भवत्यवधिसमः ।
निद्राद्विकस्योदये उत्कृष्टस्थित्या पतितस्य ॥१२२॥

અર્થ— વેદનીયદ્વિક, ઉચ્ચગોત્ર, શોક, અંતરાયપંચક, અને અરતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનની જેમ થાય છે તથા નિદ્રાદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી નિવૃત્ત થયેલાને તેનો ઉદય છતા જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—સાત, અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, શોકમોહનીય, અંતરાયપંચક, અને અરતિમોહનીય એ દશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ થાય છે એટલે કે અવધિજ્ઞાનાવરણનો જ્યા અને જે રીતે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે ત્યા અને તે રીતે એ દશ પ્રકૃતિઓનો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય[1] છે તથા નિદ્રા અને પ્રચલાનો પણ તે પ્રમાણેજ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા-પડેલા અને નિદ્રા અને પ્રચલાના ઉદયે વર્ત્તતાને કહેવો ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા એમ કહેવાનુ કારણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અતિશય સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળાને થાય છે અને અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામ છતા નિદ્રાદ્વિકના ઉદયનો સંભવ નથી અહિં જઘન્ય પ્રદેશોદયનો તો વિચારજ ચાલે છે માટે એમ કહ્યુ છે

मइसरिस वरिसवर तिरियगई थावर च नीय च ।
इंदियपज्जत्तीए पढमे समयंमि गिद्धितिगे ॥१२३॥

मतिसदृश नर्पवर तिर्यग्गतिं स्थावर च नीचैर्गोत्र च ।
इन्द्रियपर्याप्त्या॰ प्रथमे समये स्त्यानर्द्धित्रिकम् ॥१२३॥

અર્થ—જઘન્ય પ્રદેશોદયના વિષયમા વર્ષવર-નપુંસકવેદ, તિર્યંચગતિ, સ્થાવર અને નિચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની જેમ તું સમજ અને થીણદ્ધિત્રિકને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે જાણ

ટીકાનુ૦—જઘન્ય પ્રદેશોદયના સંબંધમા નપુંસકવેદ, તિર્યંચગતિ, સ્થાવર નામકર્મ, અને નીચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની સમાન તું સમજ એટલે કે મતિ જ્ઞાનાવરણનો જે રીતે એકેન્દ્રિયમા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે, તે રીતે એ ચાર

---

[1] ભાવના આ પ્રમાણે—કોઇ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તેના વશથી દેવમા જાય, ત્યા અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે તથા આટના કાળમા ઉદય ઉદીરણાવડે ઘણા નિકા ઓછા કરે મિથ્યાત્વે જઇ સંક્લેશના વશથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે એટલે નીચેના સ્થાનકોમા અલ્પ પ્રમાણમા દલિકો રહે તે દેવને એ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધાવલિકાના અંતસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે નિદ્રાદ્વિકનો પણ આવા સ્વરૂપવાળા દેવનેજ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી નિવૃત્ત થાય અને પછી તરત તેનો ઉદય થાય તેને કહેવો

પ્રકૃતિઓનો પણ તે એકેન્દ્રિયને જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવુ તથા નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા, અને થીણદ્ધિ એ ત્રણ નિદ્રાનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પણ મતિજ્ઞાનાવરણની જેમજ સમજવો માત્ર ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે તેનો ઉદય છતા કહેવો ત્યાર પછીના સમયથી એ ત્રણ નિદ્રાની ઉદીરણાનો[1] સંભવ હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સભવી શકે નહિ દેવલોકમા થીણદ્ધિત્રિકના ઉદયનો અભાવ હોવાથી એકેન્દ્રિયમા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે ૧૨૩

अपुमित्थिसोगपढमिल्लअरइरहियाण मोहपगईण ।
अतरकरणाउ गए सुरेसु उदयावलीअते ॥१२४॥

अपुस्त्रीशोकप्रथमारतिरहिताना मोहप्रकृतीनाम् ।
अन्तरकरणात् गते सुरेषूदयावलिकान्ते ॥१२४॥

અર્થ—નપુસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, પ્રથમ કષાય, અરતિમોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ રહિત શેષ મોહનીયની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અતરકરણ કરી દેવલોકમા ગયેલાને ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે થાય છે

ટીકાનુ૦—નપુસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, અનતાનુબધિ ચતુષ્ક, અને અરતિમોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ સિવાય દર્શનમોહનીયની ત્રણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ બાર કષાય, પુરૂષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ભય, અને જુગુપ્સા એ મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓનો અતરકરણથી—અતરકરણ કરી દેવલોકમા જ્યારે જાય ત્યારે ત્યા ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે તત્પર્ય આ પ્રમાણે—કોઇ ક્ષપિતકર્મા શ ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતા અતરકરણના સમધિક અવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિમાથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયાદિના દલિકો ખેચીને અતરકરણની છેલ્લી આવલિકામા ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે તે આ પ્રમાણે—પહેલા સમયમા ઘણુ દલિક ગોઠવે, બીજા સમયમા વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમા વિશેષહીન, એમ યાવત્ ચરમ સમયમા વિશેષહીન ગોઠવે છે હવે સમધિક કાળ પૂર્ણ થાય અને જો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો, મિશ્રમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો, અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે તથા દર્શનત્રિક સિવાય

૧ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી જ્યા સુધિ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધિ નિદ્રાની ઉદીરણાજ હોતિ નથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે ઉદીરણા હોય છે પરતુ પછીના સમયના અપેક્ષાએ મદ હોય છે કારણ કે યોગ અલ્પ છે પછી પછીના સમયે યોગની વૃદ્ધિ થતી હોવાથી ક્રમશ વધારે વધારે પ્રમાણમા ઉદીરણા થાય છે અને તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સભવે નહિ માટે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય એમ કહ્યુ છે

શેષ સત્તર પ્રકૃતિઓનુ ઉપશમશ્રેણિમા અંતરકરણ કરી શ્રેણિમાજ કાળધર્મ પામી દેવલોકમા જાય ત્યા પહેલેજ સમયે બીજી સ્થિતિમાથી દલિકો ખેંચી ઉદય સમયથી આરભી ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે તે આ પ્રમાણે—ઉદય સમયમા ઘણું ગોઠવે, બીજા સમયમા વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમા વિશેષહીન, એ પ્રમાણે વિશેષહીન વિશેષહીન આવલિકાના ચરમસમય પર્યંત ગોઠવે તે આવલિકાના ચરમસમયે વર્તતા પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે ૧૨૪

હવે દેવલોકમા નપુંસકવેદાદિ આઠ પ્રકૃતિઓના નિષેધનુ, અને સત્તર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોવાનુ કારણ કહે છે—

उवसंतो कालगओ सव्वट्ठे जाइ भगवइ सिद्धं ।

तत्थ न एयाणुदओ असुभुदए होइ मिच्छस्स ॥१२५॥

उपशान्त कालगत. सर्वार्थं याति भगवत्या सिद्धम् ।

तत्र नैतासामुदय अशुभस्य उदये भवति मिथ्यात्वस्य ॥१२५॥

અર્થ—કાળધર્મ પામેલો ઉપશાંત કષાય આત્મા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમા જાય એમ ભગવતિસૂત્રમા કહ્યુ છે ત્યા નપુંસક વેદાદિ આઠનો ઉદય હોતો નથી તથા અશુભ મરણવડે મરનાર કે નહિ મરનારને મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—જેણે મોહનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકવર્તી આત્મા અથવા ઉપશમ ક્રિયા કરનાર ઉપશમશ્રેણિમા વર્તતો કોઇ આત્મા કાળધર્મ પામે તો સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમા ઉત્પન્ન થાય એમ ભગવતીસૂત્રમા સ્પષ્ટપણે કહ્યુ છે, એમા કોઇ વિસંવાદ નથી તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમા નપુંસકવેદ, સ્રીવેદ, અરતિ શોક મોહનીય, અને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી માટે ત્યા તેના જઘન્ય પ્રદેશોદયનો નિષેધ કર્યો છે અને દર્શનત્રિક સિવાયની શેષ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવાથી ત્યા તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે તથા મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અશુભ મરણવડે મરણ પ્રાપ્ત કરે અથવા મરણ પ્રાપ્ત ન કરે તો પણ પૂર્વની ગાથામા કહ્યુ તે પ્રમાણે ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો પણ મરણ પામે કે ન પામે પરંતુ ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે વર્તતા જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે ૧૨૫

---

૧ અહિં એટલુ સમજવાનુ કે અંતરકરણનો સમયાધિક આવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે ત્રણે પુંજના દલિકોને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામા ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે, તેમા મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય અને મરણ પામે તો ભવાંતરમા અને ન મરણ પામે તો તેજ ભવમા આવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે પરંતુ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય

उवसामइत्तु चउहा अन्तमुहु वधिऊण वहुकाल ।
पालिय सम्म पढमाण आवलीअत मिच्छगए ॥१२६॥

उपशमय्य चतुर्द्धाऽन्तर्मुहूर्त्तं बद्ध्वा बहुकालम् ।
पालयित्वा सम्यक्त्व प्रथमानामावलिकान्ते मिथ्यात्व गतः ॥१२६॥

અર્થ—ચાર વાર મોહનો ઉપશમ કરીને અને ત્યાર બાદ મિથ્યાત્વે જઈ અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અનતાનુબધિ બાધીને ત્યાર પછી બહુ કાળ પર્યંત સમ્યક્ત્વનુ પાલન કરી મિથ્યાત્વે જાય ત્યા અનતાનુબધિ બાધે તેનો બધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—કોઈ આત્મા ચારવાર મોહનીયને ઉપશમાવી પછીથી અતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે ત્યા મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અતર્મુહૂર્ત્તપયત અનતાનુબધિ કષાય બાધે ત્યાર પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તે સમ્યક્ત્વનુ એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત પાલન કરીને અને તે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવવડે અનતાનુબધિ કષાયના ઘણા પુદ્ગલો પ્રદેશસક્રમવડે ખપાવી ફરી મિથ્યાત્વે જાય ત્યા મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અનતાનુબધિ બાધે તે બધાવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વે બધાયેલા અનતાનુબધિ કષાયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે બધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછીના સમયે પહેલા સમયના બધાયેલા દલિકોનો પણ ઉદીરણાવડે ઉદય થાય છે માટે જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટતો નથી તેથી બધાવલિકાનો ચરમસમય ગ્રહણ કર્યો છે તથા સસારમા એક જીવને ચાર વારજ મોહનીય કર્મનો સર્વોપશમ થાય છે, વધારેવાર થતો નથી માટે ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરે એમ કહ્યુ છે અહિ એમ શકા થાય કે મોહનીયના ઉપશમનુજ અહિ શુ પ્રયોજન છે ? તો કહે છે કે—મોહને ઉપશમાવતો આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાયોના ઘણા દલિકને અન્ય પ્રકૃતિઓમા ગુણસક્રમવડે સક્રમાવે છે તેથી ક્ષીણપ્રાય થયેલા તેઓના દલિક ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિ મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત જે અનતાનુબધિ બાધે છે તેમા ઘણાજ થોડા સક્રમે માટે ચાર વાર મોહના ઉપશમનુ ગ્રહણ કર્યું છે અતર્મુહૂર્ત્ત પયત બાધી એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વના કાળમા તેના ઘણા દલિકો દૂર કરે છે તેથી મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ બધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય સભવે છે ૧૨૬

થવાથી મિશ્રગુણઠાણે આવેલો આત્મા જ્યાસુધી તે ગુણઠાણે હોય ત્યાસુધી મરતો નથી માટે તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જે ગતિમા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને મિશ્રે આવે ત્યાજ થાય સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો તે ગતિમા અગર દેવલોકમા પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે છે

इत्थीए सजमभवे सव्वनिरुद्धमि गतु मिच्छ तो ।
देवी लहु जिट्ठठिई उव्वट्टिय आवलीअते ॥१२७॥

स्त्रिय सयमभवे सर्वनिरुद्धे गत्वा मिथ्यात्व तत ।
देवी लघु ज्येष्ठस्थितिमुद्वर्त्य आवलिकान्ते ॥१२७॥

અર્થ—કોઇ સ્ત્રી સયમના ભવમા અતર્મુહૂર્ત્ત આયુ શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જાય, ત્યા કાળધર્મ પામી દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય તે દેવીના ભવમા શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્ત્તના કરે તેને બ ધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય

ટીકાનુ૦—સયમવડે ઓળખાતો જે ભવ તે સયમભવ એટલે કે જે ભવમા પોતે ચારિત્રનુ પાલન કર્યું છે તે ભવ અતર્મુહૂર્ત્ત શેષ રહે ત્યારે કોઇ સ્ત્રી મિથ્યાત્વે જાય, ત્યા કાળધર્મ પામી પછીના ભવમા દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, તે દેવીપણામા જેમ બને તેમ શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે અને સત્તામા રહેલા ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ ધ અને ઘણા દલિકની ઉદ્વર્ત્તના થઇ તે સમયથી આર ભી બ ધાવલિકના ચરમ સમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે તાત્પર્ય એ કે—ક્ષપિતકર્માશ કોઇ સ્ત્રી દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત સયમનુ પાલન કરી અતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જઇ પછીના ભવમા દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યા શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે પર્યાપ્તાવસ્થામા ઉત્કૃષ્ટ સ ક્લેશે વર્ત્તતી તે સ્ત્રી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે, અને પૂર્વબદ્ધની ઉદ્વર્ત્તના કરે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ ધથી આર ભી આવલિકાના ચરમ સમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય [1]થાય ૧૨૭

---

૧ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત ચારિત્રમા સ્ત્રીવે૦ બાધે નહિ માત્ર પુરુષવેદજ બાધે અને તેમા સ્ત્રીવેદ સ ક્રમાવે એટલે બાધેલુ દલ ઓછુ થાય એટલે દેશોન પૂર્વકોટી સયમનુ પાલન કરવાનુ કહ્યુ ઉપરના ગુણસ્થાનકે મરણ પામે તો પછીના ભવમા પુરુષ થાય, સ્ત્રી ન થાય માટે છેલ્લા અતર્મુહૂર્ત્તમા મિથ્યાત્વે જવા સૂચવ્યુ અપર્યાપ્તાવસ્થામા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બધ થતો નથી તેથી અને વધારે કાળ ન ગુમાવે માટે જલ્દી પર્યાપ્તાવસ્થા થાય એમ કહ્યુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બધ એટલા માટે કહ્યો કે તે વખતે ઉદ્વર્ત્તના વધારે પ્રમાણમા થાય વધારે પ્રમાણમા ઉદ્વર્ત્તના થવાથી નીચેના સ્થાનકોમા દલિકો બહુજ અલ્પ પ્રમાણમા રહે એટલે બ ધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય આવલિકાનો ચરમસમય એટલા માટે લીધો કે તેટલો કાળ ઉદ્વર્ત્તનાવડે ખપાવે એટલે [illegible] થાય બ ધાવલિકા

अप्पद्धाजोगसमज्जियाण आऊण जिट्ठठिइअंते ।
उवरि थोवनिसेगे चिर तिव्वासायवेईण ॥ १२८ ॥

अल्पाद्धायोगसमर्जितानामायुषा ज्येष्ठस्थित्यन्ते ।
उपरि स्तोकनिषेके चिर तीव्रासातवेदिनाम् ॥ १२८ ॥

અર્થ—અલ્પકાળ અને યોગવડે બાંધેલા ચારે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અંતે કે જે સ્થાનમાં અલ્પ નિષેક થયેલો છે તે સર્વોપરિતન સ્થાનમાં વર્તતા તીવ્ર અસાતવેદનીયવડે અભિભૂત આત્માને ચારે આયુનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—કમમાં કમ જેટલા કાળવડે અને કમમાં કમ જેટલા યોગવડે આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થઈ શકે તેટલા કાળ અને યોગવડે બંધાયેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા ચારે આયુના જે સ્થાનકમાં ઓછામાં ઓછો નિષેક-દળરચના થઈ છે તે ચરમ સ્થિતિસ્થાનકમાં વર્તતા તીવ્ર અસાતવેદનીયના ઉદયવડે વિહ્વળ થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જે જે આયુનો ઉદય હોય તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે અલ્પકાળવડે બહુવાર આયુ બાંધી શકે નહિ અને અલ્પ યોગવડે ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરી શકે નહિ માટે અલ્પકાળ અને અલ્પ યોગનું ગ્રહણ કર્યું છે તથા તીવ્ર અસાતવેદનીયવડે વિહ્વળ થયેલા આત્માઓને આયુના ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય છે, તેથી તીવ્ર અસાતને વેદનાર આત્માનું ગ્રહણ કર્યું છે છેલ્લા સ્થાનકમાં નિષેક રચના ઘણીજ અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે તેમજ ઉદય ઉદીરણાદિવડે પણ ઘણા દલિકો દૂર થયેલા હોય એટલે ચરમસ્થાનકમાં ઘણાજ અલ્પ દલિકો રહે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે ચરમ સ્થાન લીધું છે ૧૨૮

संजोयणा विजोजिय जहन्नदेवत्तमंतिममुहुत्ते ।
बंधिय उक्कोसठिइं गंतूणेगिंदियासन्नी ॥ १२९ ॥
सव्वलहुं नरय गए नरयगई तम्मि सव्वपज्जत्ते ।
अणुपुव्वि सगइतुल्ला ता पुण नेया भवाइम्मि ॥१३०॥

संयोजनान् विसंयोज्य जघन्यदेवत्वान्तिममुहूर्त्ते ।
बद्ध्वोत्कृष्टस्थितिं गत्वा एकेन्द्रियासंज्ञिषु ॥ १२९ ॥
सर्वलघु नरकं गते नरकगतेः तस्मिन् सर्वपर्याप्ते ।
आनुपूर्व्यः स्वगतितुल्या ताः पुनः ज्ञेया भवादौ ॥ १३० ॥

અર્થ—અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી જઘન્ય દેવપણું પ્રાપ્ત કરે, તેના છેલ્લા મુહૂર્ત્તમાં એકેન્દ્રિય યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને એકેન્દ્રિયમાં અને ત્યાંથી

અસંજ્ઞિમાં જાય, ત્યાં જઈને ત્યાંથી શીઘ્ર નરકમાં જાય, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે તથા ચારે આનુપૂર્વિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની ગતિની જેમજ થાય છે માત્ર પોતપોતાના ભવના પહેલે સમયે સમજવો

ટીકાનુ૦—કોઈ આત્મા અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને, અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને એમ કહેવાનું કારણ તેની વિસંયોજના કરતાં શેષ સઘળાં કર્મોના પણ ઘણાં પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય એ છે ત્યાર પછી જઘન્ય આયુવાળું દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યાં છેલ્લા મુહૂર્ત્તમાં મિથ્યાત્વે જઈ એકેન્દ્રિય યોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને સંક્લિષ્ટ પરિણામ છતાં જ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત રહીને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય દેવ સીધો અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ અસંજ્ઞિમાં ઉત્પન્ન થાય એમ જણાવ્યું છે તે અસંજ્ઞિના ભવમાંથી અન્ય સઘળા અસંજ્ઞિ જીવોથી શીઘ્ર મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં શીઘ્ર સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે પર્યાપ્ત જીવને ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય થાય છે વિપાકોદય પ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓ સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યત્ર સંક્રમતી નથી માટે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમતા નથી તેથી ઉદય પ્રાપ્ત નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટી શકે છે [1]તથા ચારે આનુપૂર્વિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની

૧ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરનાર આત્મા અન્ય પ્રકૃતિઓની જેમ નરકગતિના પણ ઘણા પુદ્ગલો દૂર કરે છે માટે અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના લીધી છે જઘન્ય આયુવાળું દેવપણું પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ એમ જણાય છે કે જઘન્ય આયુવાળો દેવ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળા એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતો હોવો જોઈએ દીર્ઘ આયુવાળું એકેન્દ્રિયપણું નહિ લેવાનું કારણ અન્ય બંધયોગ્ય નામકર્મની પ્રકૃતિઓ પણ બાંધતાં પુષ્ટ ન કરે તે છે અન્ય પ્રકૃતિઓને જો પુષ્ટ કરે તો અસંજ્ઞિમાં નરકગતિ બાંધતાં તે પ્રકૃતિઓના નિમ સંક્રમે અને નરકગતિ પુષ્ટ થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય અને દેવ ઓછામાં ઓછા પર્યાપ્ત અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળા એકેન્દ્રિયમાંજ ઉત્પન્ન થાય માટે તેટલી સ્થિતિ તો ગ્રહણ કર્યા વિના છૂટકોજ નથી એકેન્દ્રિયમાંથી અસંજ્ઞિમાં જઈ ત્યાં ઘણી વાર નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ ન કરે માટે જલદી મરી નરકમાં જાય એમ કહ્યું છે નરકમાં પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય ઉદય ન કહ્યો કારણ કે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય નહિ હોવાથી સ્તિબુકસંક્રમ વધારે થાય તેથી પર્યાપ્તાવસ્થા લીધી છે વળી નરકગતિમાં નરકગતિનો બંધ થતો નથી પરંતુ ઉદય ઉદીરણાવડે ઓછા કરે છે માટે પણ પર્યાપ્તાવસ્થા લીધી છે સંજ્ઞિની અસંજ્ઞિને યોગ અલ્પ હોય તેથી ઓછાં દલિકો ગ્રહણ કરે માટે અસંજ્ઞિ લીધો છે

અહિં એમ શંકા થાય ના કીને પોતાના આયુના ચરમસમયે નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કેમ ન કહ્યું? ચરમસમયે થાય એમ કહેવું જોઈએ કારણ કે ઉદય ઉદી

ગતિની જેમ સમજવો એટલે કે જેવી રીતે ગતિના જઘન્ય પ્રદેશોદયની ભાવના-વિચાર કરી છે તેમ ચારે આનુપૂર્વિની ભાવના પણ કરી લેવી માત્ર ભવના પ્રથમ સમયે તેઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો કારણકે વિગ્રહગતિમાજ તેનો ઉદય હોય છે અને તે પણ ત્રણ સમય સુધિજ હોય છે તેમા પણ ત્રીજે સમયે જેની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે તેવી અન્ય લતા પણ ઉદયમા આવે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી માટે ભવ પ્રથમ સમયનુ ગ્રહણ કર્યુ છે ૧૨૯-૧૩૦

देवगई ओहिसमा नवर उज्जोयवेयगो जाहे ।
चिरसजमिणो अन्ते आहारे तस्स उदयम्मि ॥ १३१ ॥

देवगतिरवधिसमा नवरमुद्योतवेदको यदा ।
चिरसयमिनोऽन्ते आहारस्य तस्योदये ॥ १३१ ॥

અર્થ—દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ સમજવો માત્ર જ્યારે ઉદ્યોતનો વેદક હોય ત્યારે જાણવો તથા ચિરકાળ પર્યંત સયમનુ પાલન કરનાર ચૌદ પૂર્વિને અતે આહારકનો ઉદય છતા તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે

ટીકાનુ૦—દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જે પ્રમાણે કહ્યો છે તે પ્રમાણે સમજવો એટલુ વિશેષ છે કે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય હોય ત્યારે જાણવો ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય તેનુ કારણ શુ ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—જ્યા સુધી ઉદ્યોતનો ઉદય થતો નથી ત્યા સુધિ સ્તિબુકસક્રમવડે દેવગતિમા ઉદ્યોતનુ દલિક સક્રમે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સભવતો નથી જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે ત્યારે તેનો સ્તિબુકસક્રમ થતો નથી માટે ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ કહ્યુ છે ઉદ્યોતનો ઉદય પર્યાપ્તાને થાય છે અપર્યાપ્તાને થતો નથી માટે પર્યાપ્તાવસ્થામા દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવુ તથા દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત જેણે ચારિત્રનુ પાલન કર્યુ છે તેવા ચૌદ પૂર્વિને અન્તિમ કાળે—છેવટે આહારકશરીરિ થઇને આહારક સસક અને ઉદ્યોતના વિપાકોદયે વર્તતા આહારક સસકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે દીર્ઘકાળ પર્યંત ચારિત્રનુ પાલન

ણાકે ઘણા દલિકો ભોગવાઈ જવાથી ઓછા થાય, વળી બધાતિ મનુષ્ય તિર્યંચગતિમા સક્રમી જવાથી પણ ઓછા થાય વળી ઉપર ઉપરના સ્થાનકમા નિષેકરચના પણ ક્રમ ક્રમે છે તેથી પોતાના આયુના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કેમ ન લીધો તે બહુશ્રુત પાસેથી જાણી લેવુ

કરતા ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય છે માટે ચિરકાળ સચમિને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે ઉદ્યોતના ઉદયનુ ગ્રહણ કરવામા કારણ ઉપર કહ્યુ તેજ અહિ સમજવુ ૧૩૧

सेसाण चक्खुसम तमिव अन्नमि वा भवे अ चिरा ।
तज्जोगा बहुयाओ ता ताओ वेयमाणस्स ॥ १३२ ॥

शेपाणा चक्षु'सम तस्मिन्वाऽन्यस्मिन्वा भवेदचिरात् ।
तद्योग्या बह्वीस्तास्ता वेदयमानस्य ॥ १३२ ॥

અર્થ—ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયના ભવમા કહેવો અથવા તે ભવમા જેનો ઉદય નથી તેનો તે એકેન્દ્રિયના ભવમાથી એકદમ નીકળી, તે તે પ્રકૃતિના ઉદય યોગ્ય અન્ય ભવમા તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવા

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યા તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા સુધિ ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ કહેવો એમ હોવાથી જે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમા ઉદય વર્તે છે, તે પ્રકૃતિઓનો તેજ ભવમા દીર્ઘકાળ પર્યત વેદતા ક્ષપિતકર્માશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો તથા મનુષ્યગતિ, બેઇન્દ્રિયાદિ જાતિ ચતુષ્ક, પહેલા પાચ સસ્થાન, ઔદારિક અગોપાગ, વૈક્રિય અગોપાગ, છ સઘયણ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ, સુભગ, સુસ્વર, દુસ્વર, અને આદેયરૂપ જે પચીસ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમા ઉદયનો સભવ નથી તે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાથી એકદમ નીકળી તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદય યોગ્ય ભવોમા ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષપિતકર્માશ આત્માને તે તે ભવયોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો તે તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિઓનો ઉદય પર્યાપ્તાને હોય છે અપર્યાપ્તાને હોતો નથી માટે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે એમ સમજવુ પર્યાપ્તા જીવને ઘણી પ્રકૃતિઓ ઉદયમા આવે છે, અને ઉદય પ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓનો સ્તિબુકસક્રમ થતો નથી માટે વિવક્ષીત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટે છે જો કે પર્યાપ્તાને થાય એમ ગાથામા કહ્યુ નથી છતા ઉપરોક્ત કારણથી સામર્થ્યથી વિવર્યું-કહ્યુ છે તથા તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માશ તીર્થંકર પરમાત્માને ઉદયના પ્રથમ સમયે સમજવો કારણકે ત્યાર પછીના સમયોમા ગુણશ્રેણિદ્વારા ગોઠવાયલા ઘણા દલિકનો અનુભવ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી ૧૩૨

આ પ્રમાણે પ્રદેશોદય કહ્યો, અને તે કહીને ઉદયાધિકાર પૂર્ણ કર્યો હવે સત્તાના સ્વરૂપને કહેવાનો અવસર છે તે સત્તા ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિસત્કર્મ, સ્થિતિસત્કર્મ, અનુભાગસત્કર્મ, અને પ્રદેશસત્કર્મ પ્રકૃતિ સત્તાના

વિષયમા બે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા, અને સ્વામિત્વ. તેમા સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે મૂળકર્મવિષયક, ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક તેમા મૂળપ્રકૃતિ સંબધે સાદિ વિગેરેનુ નિરૂપણ કરે છે—મૂળ કર્મ પ્રકૃતિઓની સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તેમા હમેશા સદ્ભાવ હોવાથી મૂળકર્મની સત્તા અનાદિ છે અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો, હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

पढमकसाया चउहा तिहा धुव साइअद्धुव सत ।

प्रथम कषाया॰ चतुर्द्धा त्रिधा ध्रुव साद्यध्रुव सत्कर्म ।

અર્થ—પહેલા કષાયો ચાર પ્રકારે છે શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે અને અધ્રુવ સત્કર્મ સાદિ અને સાંત છે

ટીકાનુ૦—પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયો સત્તાની અપેક્ષાએ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઇ આત્માએ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી, ત્યાર બાદ જ્યારે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઇ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે બાંધે ત્યારે તેની સત્તાની શરૂઆત થાય માટે સાદિ, અનંતાનુબંધિની વિસંયોજનાજ જેઓએ કરી નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનંત, અને ભવ્યાત્મા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરી અનંતાનુબંધિની સત્તાનો નાશ કરશે માટે સાંત તથા અનંતાનુબંધિ સિવાય શેષ એકસો છવ્વીસ કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવસત્તા આશ્રયી અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તેમા આ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવ સત્તાવાળી હોવાથી અનાદિ કાળથી સત્તામા હોય છે માટે અનાદિ, અભવ્યને કોઇ કાળે તે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ નહિ થાય માટે અનંત, અને ભવ્ય મોક્ષે જતા તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો નાશ કરશે માટે સાંત તથા શેષ અધ્રુવસત્કર્મપ્રકૃતિઓ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે તે સાદિ સાંત પણ તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સમજવુ તે અધ્રુવ સત્કર્મપ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, મીશ્રમોહનીયે, મનુષ્યદ્વિક, દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, વૈક્રિય સપ્તક, આહારક સપ્તક, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર, અને ચાર આયુ, કુલ અઠ્ઠાવીશ છે

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો હવે કઇ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો કોણ સ્વામિ છે? તે કહેવુ જોઇએ તે બે પ્રકારે છે-એક એક પ્રકૃતિ સંબધે, અને પ્રકૃતિના સમૂહ સંબધે એટલે કે એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો

दुचरिमखीणभवन्ता निद्दादुगचोद्दसाऊणि ॥ १३३ ॥

द्विचरमक्षीणभवान्तानि निद्राद्विकचतुर्दशायूंषि ॥ १३३ ॥

અર્થ—ક્ષીણમોહના દ્વિચરમ સમય પર્યંત, ચરમ સમય પર્યંત અને ભવના અંતપર્યંત જેની સત્તા છે એવી અનુક્રમે નિદ્રાદ્વિક જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ અને ચાર આયુ છે

ટીકાનુ૦—અહિં 'દુચરિમ' આદિ પદનો સંબંધ અનુક્રમે કરવો તે આ પ્રમાણે—ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ—ઉપાન્ત્ય સમય પર્યંત નિદ્રાદ્વિક સત્તામા હોય છે, ત્યાર પછી તેની સત્તા હોતિ નથી તેથી મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના સઘળા જીવો નિદ્રાદ્વિકની સત્તાન સ્વામિ સમજવા આ પ્રમાણે જે ગુણસ્થાનક સુધિ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કહેવામા આવે તેઓની સત્તાના સ્વામિ મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી તે ગુણસ્થાનક સુધિના સઘળા જીવો સમજવા એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે, આગાડી હોતિ નથી તથા ચારે આયુની પોત પોતાના ભવના અંત સમય પર્યંત સત્તા હોય છે, આગળ હોતિ નથી ૧૩૩

तिसु मिच्छत्त नियमा अट्ठसु ठाणेसु होइ भइयव्व ।
सासायणमि नियमा सम्म भज्ज दससु सत ॥ १३४ ॥

त्रिपु मिथ्यात्व नियमादष्टसु स्थानेषु भवति भाज्यम् ।
सास्वादने नियमात् सम्यक्त्व भाज्य दशसु सत् ॥ १३४ ॥

અર્થ—પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનકોમા મિથ્યાત્વ અવશ્ય સત્તામા હોય છે, ત્યાર પછીના આઠ ગુણઠાણે ભજનાએ છે સાસ્વાદને સમ્યક્ત્વ મોહનીય અવશ્ય સત્તામા હોય છે, દશ ગુણઠાણે ભજનાએ હોય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદન અને મીશ્ર એ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમા મિથ્યાત્વમોહનીયની સત્તા અવશ્ય હોય છે અને ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનક પર્યંત ભજનાએ હોય છે, એટલે કે સત્તામા હોય છે, અને નથી પણ હોતિ તે આ પ્રમાણે—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકમા ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ઉપાર્જન કરતા જેઓએ મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો હોય છે તેઓને સત્તામા હોતિ નથી અને ઉપશમાવેલી હોય તો એટલે કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વીને સત્તામા હોય છે ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમા મિથ્યાત્વની સત્તાનો અવશ્ય અભાવ છે તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વમોહનીય અવશ્ય સત્તામા હોય છે કારણકે સાસ્વાદને મોહનીયની અઠ્ઠાવીસે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે અને મિથ્યા

દષ્ટિથી આરંભી બીજા ગુણસ્થાનક વિના ઉપશાતમોહ સુધિના દશ ગુણસ્થાનકોમા ભજનાએ હોય છે એટલે કે કોઇ વખતે સત્તામા હોય છે કોઇ વખતે નથી હોતિ તે આ પ્રમાણે-મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે અભવ્યને અને અદ્યાપિ પર્યંત સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેવા ભવ્યને પણ સમ્યક્ત્વમોહનીય સત્તામા હોતિજ નથી અને ઉપશમ સમ્યકત્વથી પડીને આવેલા ભવ્યને જ્યા સુધિ ઉવેલે નહિ ત્યા સુધિજ સત્તામા હોય છે તથા ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડીને મિશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને મિશ્રગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અવશ્ય સત્તા હોય છે અને પહેલે ગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલી મીશ્રપણુ પ્રાપ્ત કરે તેને સત્તામા નથી હોતિ ચોથાથી અગીઆરમા સુધિમા ક્ષાયિક સમ્યકત્વીને સત્તામા હોતિ નથી, ઉપશમ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વીને હોય છે, માટે દશ ગુણસ્થાનકોમા સમ્યકત્વમોહનીયની સત્તા ભજનાએ કહી છે બારમા આદિ ગુણસ્થાનકોમા તો હોતિજ નથી ૧૩૪

सासणमीसे मीस सन्तं नियमेण नवसु मइयव्वं ।
सासायणंत नियमा पचसु भज्जा अओ पढमा ॥१३५॥

सास्वादनमीश्रयोर्मिश्र सत् नियमेन नवसु भक्तव्यम् ।
सामादनान्ता नियमात् पञ्चसु भाज्या अत' प्रथमा । ॥ १३५ ॥

અર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણઠાણે મીશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામા હોય છે, નવ ગુણસ્થાનકમા ભજનાએ હોય છે તથા સાસ્વાદન પર્યંત પહેલા અનતાનુબધિ કષાય અવશ્ય સત્તામા હોય છે, અને ત્યાર પછીના પાચ ગુણસ્થાનકે ભજનાએ હોય છે

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બે ગુણસ્થાનકમા મિશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામા હોય છે કારણ કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા મોહનીયની અઠ્ઠાવીસે પ્રકૃતિની સત્તાવાળો હોય છે, અને મિશ્રમોહનીયની સત્તા વિના મિશ્રગુણસ્થાનક ઘટી શકતુ નથી, માટે સાસાદન અને મિશ્રગુણઠાણે અવશ્ય મિશ્રમોહનીય સત્તામા હોય છે તથા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરભી ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત ભજનાએ હોય છે એટલે કે કદાચિત હોય કદાચિત ન હોય તે આ પ્રમાણે-ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને મીશ્રમોહનીયની સત્તા હોતિ નથી, ઉપશમ ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વીને હોય છે પહેલે ગુણઠાણે અભવ્યને અને જેઓએ હજુ સુધિ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને મીશ્રમોહનીયની સત્તા હોતિ નથી અને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વે જાય તેઓ તે જ્યા સુધિ ઉવેલ નહિ ત્યા સુધિ સત્તામા હોય છે એટલે નવ ગુણઠાણે ભજનાએ મીશ્ર મોહનીયની સત્તા કહી છે તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પર્યંત અનતાનુબધિ કષાયો અવશ્ય સત્તામા હોય છે કારણકે મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો અનતાનુબધિને

અવશ્ય બાંધે છે માટે તે બે ગુણસ્થાનકમાં તો તેની અવશ્ય સત્તા હોય છે ત્યાર પછીના મિશ્રગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધિના પાંચ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે તેમાં ચોથાથી સાતમા સુધિમાં વિસંયોજેલા હોય તો સત્તા હોતિ નથી અન્યથા હોય છે અને અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી ત્રીજે આવે તેને ત્રીજે ગુણઠાણે સત્તામાં ન હોય અન્યથા હોય છે માટે અનંતાનુબંધિની સત્તા મીશ્રાદિ પાંચ ગુણઠાણે ભજનાએ કહી છે ઉપરના ગુણઠાણે પહેલા કષાયો સત્તામાં હોતાજ નથી કારણ કે આ આચાર્ય મહારાજ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીનેજ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ માને છે ૧૩૫

मज्झिल्लट्ठकसाया तो जा अणियट्टिखवगसंखेया ।
भागा ता संखेया ठिइखंडा जाव गिद्धितिगं ॥१३६॥

मध्यमाष्टकषायास्तावत् यावदनिवृत्तिक्षपकस्य सङ्ख्येया ।
भागास्तत सङ्ख्येयानि स्थितिखण्डानि तावत् स्त्यानर्द्धित्रिकम् ॥१३६॥

અર્થ—મધ્યમ આઠ કષાયો ક્ષપકને અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડ પર્યંત થીણદ્ધિત્રિક સત્તામાં હોય છે

ટીકાનુ૦—વચલા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછી હોતા નથી. કારણ કે તેઓનો ક્ષય થાય છે ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયીને તો ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે તથા ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે જે સ્થાને આઠ કષાયનો ક્ષય થયો તે સ્થાનકથી સંખ્યાત સ્થિતિખંડો-સ્થિતિઘાત પર્યંત એટલે કે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના જે સમયે આઠ કષાયોનો ક્ષય થયો તે સમયથી આરંભી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો જેટલા સમયમાં થાય તેટલા સમયપર્યંત નિદ્રા નિદ્રા પ્રચલા પ્રચલા અને થીણદ્ધિ એ થીણદ્ધિત્રિક અને સ્થાવરાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછી હોતિ નથી કારણ કે તેટલા કાળમાં તેઓનો ક્ષય થાય છે નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ હવે પછી કહેશે અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે ૧૩૬

હવે એજ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહે છે—

थावरतिरिगइदोदो आयावेगिंदिविगलसाहारं ।
नरयदुगुज्जोयाणि य दसाइमेगंततिरिजोग्गा ॥ १३७ ॥

स्थावरतिर्यग्गतिद्विकमातपैकेन्द्रियविकलसाधारणम् ।
नरकद्विकोद्योते च दश आदिमा एकान्ततिर्यग्योग्याः ॥१२७॥

અર્થ— સ્થાવર અને સૂક્ષ્મનામરૂપ સ્થાવરદ્વિક, તિર્યંચગતિ અને તિર્યંચાનુપૂર્વિરૂપ તિર્યંચદ્વિક, આતપનામ, એકેન્દ્રિય જાતિનામ, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિરૂપ વિકલત્રિક, સાધારણનામ, નરકગતિ અને નરકાનુપૂર્વિરૂપ નરકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામ એ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે તેમાથી શરૂઆતની દશ પ્રકૃતિઓ એકાન્ત તિર્યંચ યોગ્ય છે એટલે કે તે દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય માત્ર તિર્યંચગતિમાજ હોય છે તેથી જે કોઇપણ સ્થળે તિર્યંગ્ એકાન્ત યોગ્ય પ્રકૃતિનુ ગ્રહણ કર્યું હોય, ત્યા આ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવિ

एव नपुस इत्थी सतं छक्क च वायर पुरिसुदए ।
समऊणाओ दोन्निउ आवलियाओ तओ पुरिस ॥१३८॥

एवं नपुंसकः स्त्री सत् षट्क च बादरे पुरुषोदये ।
समयोने द्वे आवलिके ततः पुरुष' ॥ १३८ ॥

અર્થ—પુરૂષવેદના ઉદયે શ્રેણિ આરભનાર બાદરસંપરાય ગુણઠાણે એ પ્રમાણે અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્રીવેદ, અને હાસ્ય ષટ્કનો ક્ષય કરે છે અને ત્યાર પછી સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે પુરૂષવેદનો ક્ષય કરે છે

ટીકાનુ૦—એ પ્રકારે એટલે આઠ કષાયનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત ઓળગી ગયા બાદ જેમ સોળ પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યો તેમ સોળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત વ્યતીત થયા બાદ નપુંસકવેદ નાશ પામે છે, જ્યા સુધિ તેનો નાશ ન થાય, ત્યા સુધિ તે સત્તામા હોય છે નપુંસકવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળગી ગયા બાદ સ્રીવેદનો નાશ થાય છે તે પણ જ્યા સુધિ નાશ ન પામે ત્યા સુધિ સત્તામા હોય છે સ્રીવેદે કે પુરૂષવેદે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થનાર આશ્રયી આ ક્રમ સમજવો નપુંસકવેદે ક્ષપકશ્રેણિપર ચડનારને સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ બને વેદનો એક સાથે ક્ષય થાય છે જ્યા સુધિ તેનો ક્ષય ન થાય ત્યા સુધિ તે બને વેદ સત્તામા હોય છે ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી તો ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત તે બને વેદની સત્તા હોય છે સ્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળગી ગયા બાદ હાસ્યાદિ ષટ્કનો ક્ષય થાય છે અને હાસ્યાદિ ષટકનો ક્ષય થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે પુરૂષવેદની સત્તાનો નાશ થાય છે આ હકીકત પુરૂષવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી પ્રતિપાદન કરેલી છે ૧૩૮

હવે સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી વિધિ કહે છે—

इत्थीउदए नपुंसं इत्थीवेयं च सत्तगं च कमा ।
अपुमोदयंमि जुगवं नपुंसइत्थी पुणो सत्त ॥ १३९ ॥

स्त्र्युदये नपुंसकं स्त्रीवेदश्च सप्तकं च क्रमात् ।
नपुंसकवेदे युगपत् नपुंसकस्त्रियौ पुनः सप्तकम् ॥ १३९ ॥

અર્થ—સ્રીવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિપર આરૂઢ થનાર પહેલા નપુંસકવેદનો ક્ષય કરે છે, ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત ઓળંગી ગયા બાદ સ્રીવેદનો ક્ષય કરે છે, અને ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત કાળ ગયા બાદ હાસ્યાદિ ષટ્ક અને પુરૂષવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ આરંભનાર સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે, અને ત્યાર પછી પુરૂષવેદ અને હાસ્યાદિ ષટ્ક એ સાત પ્રકૃતિઓનો સમકાળે ક્ષય કરે છે જ્યાં સુધિ તે તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી ત્યાં સુધિ તેની સત્તા હોય છે, ત્યાર બાદ હોતિ નથી ઉપશમ શ્રેણિ આશ્રયી અગીઆરમા ગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તા હોય છે ૧૩૯

ત્યાર પછી શું કરે ? તે કહે છે—

संखेज्जा ठिइखंडा पुणोत्रि कोहाइ लोभं सुहुमंते ।
आसज्ज खवगसेढी सव्वा इयराइ जा संतो ॥ १४० ॥

सङ्ख्येयानि स्थितिखण्डानि पुनरपि क्रोधादि लोभं सूक्ष्मान्ते ।
आश्रित्य क्षपकश्रेणिं सर्वा इतराया यावत् शान्तम् ॥ १४० ॥

અર્થ—સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગી ગયા બાદ અનુક્રમે ક્રોધાદિનો ક્ષય થાય છે, અને લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયપણામાં ક્ષય થાય છે ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી આ હકીકત કહી છે ઉપશમશ્રેણિમાં તો સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે,

ટીકાનુ૦—પુરૂષવેદનો ક્ષય થાય પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગીને સંજ્વલન ક્રોધને નાશ થાય છે, ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો વ્યતીત થયા બાદ સંજ્વલન માનનો ક્ષય થાય છે, અને ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ગયા બાદ સંજ્વલન માયાનો ક્ષય થાય છે સંજ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ક્ષય થાય છે આ મધ્યમ કષાયાષ્ટક આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય ક્ષપક આશ્રયી કહ્યો છે જ્યાં સુધિ ક્ષય થઇ ન હોય ત્યાં સુધિ સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછી હોતિ નથી અને ઇતર ઉપશમશ્રેણિમાં

તો ઉપશાતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામા હોય છે એમ સમજવુ ૧૪૦

હવે આહારક સપ્તક અને તીર્થંકર નામકર્મની સત્તાનો સ ભવ ગુણસ્થાનકોમા કહે છે—

सव्वाणवि आहार सासणमीसेयराण पुण तित्थ ।
उभये सति न मिच्छे तित्थगरे अतरमुहुत्त ॥ १४१ ॥

सर्व्वेषामपि आहार सास्वादनमिश्रेतरेषा पुन' तीर्थम् ।
उभयोः सतोर्न मिथ्यादृष्टिस्तीर्थंकरेऽन्तर्मुहूर्त्तम् ॥ १४१ ॥

અર્થ—સઘળા ગુણસ્થાનકવાળા જીવોને આહારક સપ્તકની વિકલ્પે સત્તા હોય છે સાસ્વાદન અને મિશ્ર સિવાય અન્ય ગુણસ્થાનકે તીર્થંકરનામની સત્તા ભજનાએ હોય છે બ નેની સત્તા હોય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતો નથી તીર્થંકરની સત્તા છતા અ તર્મુહૂર્ત્ત પર્ય તજ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરભી અયોગિ કેવળિ સુધિના સઘળા જીવોને આહારક સપ્તકની સત્તા ભજનાએ હોય છે એટલે કે કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત નથી પણ હોતિ સાતમે અને આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમા આહારકનામકર્મ બાધિને ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડે, અગર તો પછી નીચેના ગુણસ્થાનકમા જાય તો સઘળા ગુણસ્થાનકોમા સત્તા સ ભવે, ન બાધનારને ન સ ભવે તથા સાસ્વાદન અને મિશ્ર ગુણસ્થાનક સિવાયના સઘળા જીવોને તીર્થંકર નામકર્મની સત્તા ભજનાએ હોય છે તીર્થંકરનામકર્મનો બ ધ કર્યો હોય તો હોય, નહિ તો ન હોય પર તુ સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિને તો અવશ્ય હોતિ નથી કારણકે જીવસ્વભાવેજ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો આત્મા બીજે અને ત્રીજે એ બે ગુણસ્થાનકે જતો નથી તથા આહારકનામકર્મ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ બ નેની યુગપત્ એક જીવને જો સત્તા હોય તો તે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતોજ નથી—એટલે કે બ નેની સત્તાવાળો આત્મા મિથ્યાત્વે જતોજ નથી તથા કેવળ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા મિથ્યાદૃષ્ટિને અ તર્મુહૂર્ત પર્ય તજ હોય છે, વધારે કાળ હોતિ નથી એનો સસતિકા સ ગ્રહમા વિસ્તાર પૂર્વક વિચાર કરશે, એટલે અહિં કર્યો નથી

अन्नयरवेयणीय उच्च नामस्स चरमउदयाओ ।
मणुयाउ अजोगता सेसा उ दुचरिमसमयता ॥१४२॥

अन्यतरवेदनीयमुच्चैर्गोत्र नाम्नश्चरमोदया' ।
मनुजायुरयोग्यन्ताः शेषाम्तु द्विचरमसमयान्ता' ॥ १४२ ॥

અર્થ—અન્યતર વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, નામકર્મની ચરમોદયવતી પ્રકૃતિઓ અને મનુષ્યાયુ અયોગિના ચરમ સમય પર્યંત સત્તામાં હોય છે અને શેષ પ્રકૃતિઓ દ્વિચરમ સમય પર્યંત સત્તામાં હોય છે

ટીકાનુ૦—સાતા અગર અસાતા બેમાંથી એક વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, તથા અયોગીના ચરમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ, તે આ પ્રમાણે—મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ ત્રસનામ બાદરનામ પર્યાપ્તનામ સુભગનામ આદેયનામ યશઃકીર્તિનામ અને તીર્થંકરનામ તથા મનુષ્યાયુ એ બાર પ્રકૃતિઓ અયોગિના ચરમ સમય પર્યંત સત્તામાં હોય છે અને બાકીની અન્યતર વેદનીય, દેવદ્વિક, ઔદારિકસપ્તક, વૈક્રિયસપ્તક, આહારકસપ્તક, તૈજસ કાર્મણ સપ્તક, પ્રત્યેક, સંસ્થાન ષટ્ક, સંઘયણ ષટ્ક, વર્ણાદિ વીશ, વિહાયોગતિ દ્વિક, અગુરુલઘુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, દુર્ભગ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશકીર્તિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, નિર્માણ, અપર્યાપ્ત અને નીચગોત્રરૂપ ત્યાસી પ્રકૃતિઓ અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયપર્યંત સત્તામાં હોય છે દ્વિચરમ સમયે એ ત્યાસી પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે એટલે ચરમસમયે તેઓની સ્વરૂપસત્તા હોતી નથી ૧૪૨

આ પ્રમાણે એકેક પ્રકૃતિની સત્તાના સ્વામિ કહ્યા હવે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સ્થાનગત એટલે અનેક પ્રકૃતિઓના સમુહની સત્તાના સ્વામિ કહેવા જોઈએ પ્રકૃતિ સત્કર્મસ્થાનો આગળ 'दो सन्त ट्ठाणाई' ઇત્યાદિ ગ્રન્થ વડે સપ્તતિકા સંગ્રહમાં કહેવામાં આવશે અહિં ગ્રન્થ ગૌરવના ભયથી કહેવાશે નહિં માટે તેનો ત્યાંથીજ વિચાર કરી અહિં સ્વામિત્વ કહેવું આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સંબંધી કહ્યું હવે સ્થિતિ સત્કર્મસત્તાના સંબંધમાં કહે છે તેમાં બે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂપણ અને સ્વામિત્વ સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂપણ પણ બે પ્રકારે છે-૧ મૂળકર્મ સંબંધી, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધી તેમાં પહેલા મૂળકર્મસંબંધી સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂપણ કરવા આ ગાથા કહે છે—

मूलट्ठिई अजहन्ना, तिहा ।

मूलाना स्थितिरजघन्या, त्रिधा ।

અર્થ—મૂળકર્મની અજઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા પોતપોતાના ક્ષયને અંતે જ્યારે એક સમય માત્ર શેષ રહે ત્યારે હોય છે તે જઘન્ય સત્તા એક સમય માત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાય અન્ય સઘળી સ્થિતિની સત્તા અજઘન્ય છે તે અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તાનો

સર્વદા સદ્ભાવ હોવાથી અનાદિ છે અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા સાદિ સાંત છે કારણકે તે બન્ને પ્રકારની સત્તા ક્રમશ અનેક વાર થાય છે

આ રીતે મૂળકર્મ સબધે સાદિ વિગેરે ભગની પ્રરૂપણા કરી હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સબધે પ્રરૂપણ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

चउद्धा उ पढमयाण भवे ।
धुवसतीणपि तिहा सेसविगप्पाऽधुवा दुविहा ॥ १४३ ॥

चतुर्द्धा तु प्रथमाना भवेत् ।
ध्रुवसत्ताकानामपि त्रिधा शेषविकल्पा अध्रुवा द्विविधाः ॥१४३॥

અર્થ—પહેલા અનતાનુબધિની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ચાર પ્રકારે છે અને શેષ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની પણ અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ત્રણ પ્રકારે છે તથા ઉક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો, અને અધ્રુવ સત્તા પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—પહેલા અનતાનુબધિ કષાયની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રકારે—ઉક્ત કષાયની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા પોતાના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે—જે સમયે તેની સત્તાનો નાશ થાય છે તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય સ્થિતિરૂપ, અન્યથા બે સમય સ્થિતિરૂપ છે તે એક અથવા બે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે તે અજઘન્ય સત્તા અનતાનુબધિની ઉદ્વલના કર્યા પછી જ્યારે તેનો ફરી બધ થાય ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારાઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે તથા અનતાનુબધિ સિવાય પૂર્વે કહેલી એકસો છવીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિ સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—તે પૂર્વોક્ત એકસો છવીસે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા તે તે પ્રકૃતિઓના ક્ષયને અતસમયે એટલે કે જે સમયે તે તે પ્રકૃતિઓનો સત્તામાથી નાશ થાય ત્યારે હોય છે તેમા ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની માત્ર એક સમય સ્થિતિરૂપ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપને આશ્રયી સમય સ્થિતિરૂપ અન્યથા બે સમય સ્થિતિરૂપ જે સત્તા તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે તે સમય અથવા બે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયની અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે તે અનાદિ છે કારણકે જ્યા સુધિ જઘન્ય સત્તા ન થાય ત્યા સુધિ તેનો સદ્ભાવ છે ધ્રુવ અભવ્યને, અને અધ્રુવ ભવ્યને

હોય છે માત્ર અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના થયા બાદ તેનો ફરી બંધ થતો હોવાથી સત્તામાં આવે છે માટે તેની અજઘન્ય સત્તાપર ચાર ભાંગા ઘટે છે તે સિવાયની ધ્રુવસત્તાવાળી કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિ સત્તામાંથી દૂર થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતીજ નથી માટે તેઓની અજઘન્ય સત્તામાં સાદિ સિવાયના ભાંગાઓજ ઘટી શકે છે તથા અનંતાનુબંધિ કષાય અને શેષ સઘળી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે તેમાં જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના વિષયમાં સાદિ સાંત ભંગનો તો પહેલા વિચાર ગયા અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારની સ્થિસત્તા ક્રમશઃ અનેકવાર થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત છે તથા દેવદ્વિક નરકદ્વિક ઉચ્ચગોત્ર સમ્યક્ત્વમોહનીય મિશ્રમોહનીય વૈક્રિયસપ્તક આહારકસપ્તક મનુષ્યદ્વિક એ ઉદ્વલન યોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓ તથા ચાર આયુ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીસે અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ સાંત ભાંગે છે કારણકે તે સઘળી પ્રકૃતિઓની સત્તાજ અધ્રુવ છે જેની સત્તા સર્વદા હોય કે જે સર્વદા રહેવાની હોય તેના પરજ અનાદિ અને અનંત ભંગ ઘટી શકે પરંતુ જેની સત્તાનેજ નિયમ ન હોય તેના પર સાદિ અને સાંત સિવાય અન્ય ભાંગાઓ ઘટી શકે નહિ ૧૪૩

આ પ્રમાણે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિષયમાં સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો હવે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે એટલે કે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનો સ્વામિ કોણ ? તે સંબંધે વિચાર કરવો જોઈએ તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે વિચાર કરતા કહે છે—

बधुदउक्कोसाण उक्कोस ठिईउ सतमुक्कोस ।
त पुण समयेणूण अणुदयउक्कोसवधीण ॥ १४४ ॥

बन्धोदयोत्कृष्टानामुत्कृष्टा स्थितिस्तु सदुत्कृष्टम् ।
तत्पुन समयेनोनमनुदयात्कृष्टबन्धिनीनाम् ॥ १४४ ॥

અર્થ—ઉદય છતા બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેજ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે અને ઉદયના અભાવે બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે

ટીકાનુ૦—ઉદય હોય ત્યારે જે કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય તે બંધોદયોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણ

૧ આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે એમ

પચક,ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળ દર્શનાવરણરૂપ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય, સોળ કષાય, પચેન્દ્રિયજાતિ તૈજસ સપ્તક, હુંડસ્થાન, વર્ણાદિ વીશ, અગુરુલઘુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ઉદ્યોત, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુસ્વર, અનાદેય, અપયશકીર્ત્તિ, નિર્માણ, નીચગોત્ર, અતરાયપચક, અને તિર્યચ મનુષ્ય આશ્રયી વૈક્રિયસપ્તક એ છયાસી બધોદયોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા છે એટલે કે તે પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે તેજ પૂર્ણ સ્થિતિબધ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે કદાચ અહિં એ શકા થાય કે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ સિત્તેર કોડાકોડી વિગેરે થાય ત્યારે તેનો અબાધાકાળ સાત હજાર વર્ષ વિગેરે હોય છે અને અબાધાકાળમા તો દલિકો હોતા નથી તેથી પૂર્ણ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ તેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા શી રીતે કહી શકાય? તેના ઉત્તરમા સમજવાનું કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ જ્યારે થાય ત્યારે પૂર્વે બધાયેલુ દલિક કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે તો સત્તામા હોય છે વળી તેની પહેલી સ્થિતિ ઉદયવતી હોવાથી સ્તિબુકસક્રમવડે અન્ય પ્રકૃતિમા સક્રમતી નથી એટલે જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય તેટલીજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહી શકાય તેમા કોઈ વિરોધ નથી તથા જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય તે અનુદયબધોત્કૃષ્ટ કહેવાય તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—નિદ્રાપચક, નરકદ્વિક, તિર્યગદ્વિક, ઔદારિક સપ્તક, એકેન્દ્રિય જાતિ, સેવાર્ત્ત સઘયણ, આતપ, અને સ્થાવરનામકર્મ આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય ત્યારે બધાય છે અહિં કોઈ કહે કે એ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે બધવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેમ થઇ શકે? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે થાય છે તેવા ક્લિષ્ટ પરિણામ હોય ત્યારે પાચમાની કોઈપણ નિદ્રાનો ઉદયજ હોતો નથી તથા નરકદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ તિર્યચો કે મનુષ્યો કરે છે તેઓને કઇ નરકદ્વિકનો ઉદય હોતો નથી અને શેષ તેર કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ યથાયોગ્ય રીતે દેવો કે નારકીઓ કરે છે, તેઓને તેરમાની એક પણ પ્રકૃતિનો ઉદય હોતો નથી માટે તે વીશ પ્રકૃતિઓ અનુદયબધોત્કૃષ્ટ કહેવાય

સમજવાનુ નથી પરતુ ઉદય હોય ત્યારે પણ થાય છે એમ સમજવાનુ છે કારણ કે તેમાની કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બધ થઇ શકે છે જેમકે—ક્રોધના ઉદયવાળો માનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કરી શકે છે તેમજ પ્રશસ્તવિહાયોગતિના ઉદયવાળો અપ્રશસ્તવિહાયોગતિનો, કોઇ અન્ય સસ્થાનના ઉદયવાળો હુડક સસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કરે છે અનુદયબધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે

છે આ અનુદયબધોત્કૃષ્ટ વીશ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ તે એક સમય ન્યૂન તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય ત્યારે જો કે અબાધાકાળમા પૂર્વનુ બધાયલુ દલિક કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો છે તે સત્તામા છે તો પણ જે સમયે તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે તે ઉદય પ્રાપ્ત પ્રથમ સ્થિતિને ઉદયવતી સ્વજાતીય પ્રકૃતિમા સ્તિબુકસક્રમવડે સક્રમાવે છે માટે સમય માત્ર તે પ્રથમ સ્થિતિવડે ન્યૂન જે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે તાત્પર્ય એ કે ઉદય છતા બધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ તેજ પૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે, અને અનુદય બધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે ઉદયવતી અને અનુદયવતીની સત્તામા એક સમયનો ફરક છે કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિનુ ઉદય પ્રાપ્ત દલિક સ્તિબુકસક્રમવડે અન્યત્ર સક્રમતુ નથી, અને અનુદયવતીનુ સક્રમે છે ૧૪૪

उदसकमउक्कोसाण आगमो सालिगो भवे जेट्ठो ।
सत अणुदयसकमउक्कोसाण तु समऊणो ॥ १४५ ॥

उदयसक्रमोत्कृष्टानामागम सावलिक भवेज्ज्येष्ठम् ।
सदनुदयसक्रमोत्कृष्टाना तु समयोनम् ॥ १४५ ॥

અર્થ—ઉદયસક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેમા જેટલો આગમ થાય, તેને આવલિકા સહિત કરીએ તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે, અને અનુદયસક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેનાથી એક સમય ન્યૂન છે

ટીકાનુ૦—જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે સક્રમદ્વારા જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—મનુજગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશ કીર્તિ, નવ નોકષાય, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, પ્રથમ સઘયણપચક, પ્રથમ સસ્થાનપચક, અને ઉચ્ચગોત્ર ઉપરોક્ત એ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેમા સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિની સ્થિતિના સક્રમવડે બે આવલિકા ન્યૂન સ્થિતિનો જે આગમ—સક્રમ થાય તેમા ઉદયાવલિકા મેળવતા જેટલી સ્થિતિ થાય, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે તાત્પર્ય એ કે—સાતાવેદનીયને વેદતા કોઈ આત્માએ અસાતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધી અને ત્યાર પછી સાતાવેદનીય બધવાને આરભ કર્યો તે વેદાતી અને બધાતી સાતવેદનીયમા તેની ઉદયાવલિકા ઉપર જેની બધાવલિકા વ્યતીત થઈ છે તેવી અસાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપરની કુલ બે આવલિકાન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સઘળી સ્થિતિ સક્રમાવે છે તેથી સાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સક્રમવડે જે બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિ

તિનો આગમ થયો તે આગમ ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જેટલો થાય તેટલી સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ [1]સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય સિવાય શેષ અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની બે આવલિકા ન્યૂન સ્વસ્વજાતીય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંક્રમવડે જે આગમ થાય તે ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જેટલો થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવિ અને સમ્યક્ત્વમોહનીયની અંતર્મૂહૂર્ત્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે આગમ થાય તે ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જે થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવિ કારણ આ પ્રમાણે– મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે અંતર્મૂહૂર્ત્ત રહીનેજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપરની અંતર્મૂહૂર્ત્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સમ્યક્ત્વમોહનીયમા ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે તેથી અંતર્મૂહૂર્ત્તન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે આગમ થાય તેમા ઉદયાવલિકા મેળવતા જે પ્રમાણ થાય તેટલી સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા[2] કહેવાય છે તથા જ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમવડે જે પ્રકૃતિની

---

1 બંધાવલિકા અને ઉદયાવલિકામા કોઈ કરણ લાગતુ નથી માટે બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદયાવલિકા ઉપરની બે આવલિકાન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ બંધાતી સાતવેદનીયમા સંક્રમાવે છે સંક્રમાવે છે એટલે બે આવલિકા ન્યૂન જેટલા સ્થિતિસ્થાનકો છે, તેમાના દલિકોને સાતવેદનીયરૂપે કરે છે અહિં એટલુ સમજવુ કે અસાતવેદનીય સાતારૂપે થાય એટલે અસાતવેદનીયની સત્તાજ નષ્ટ થાય એમ નહિ પરંતુ બે આવલિકા ન્યૂન અસાતવેદનીયના દરેક સ્થાનકમાના દલિકોને યોગના પ્રમાણમા સાતારૂપે કરે વળી જે સ્થાનકમા દલિકો રહ્યા છે તેજ સ્થાનકમા દલિકો રહે નિષેક રચનામા ફેરફાર ન થાય, માત્ર સ્વરૂપનોજ ફેરફાર થાય એટલે કે અસાતાના બંધાતા જે પ્રમાણે નિષેક રચના થઈ છે તે કાયમ રહી માત્ર સ્વરૂપનો ફેરફાર થયો અસાતારૂપે ફળ આપનાર હતા તે સાતારૂપે થયા એટલે ઉદયાવલિકા ઉપરનુ અસાતાનુ જે દલિક સાતામા સંક્રમાવે તે સાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે એમ કહ્યુ છે આ પ્રમાણે હોવાથી જે સમય અસાતાની બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતી સાતવેદનીયમા સંક્રમી તે સમયે સાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ થઇ તેમા તે ઉદયાવલિકા મેળવતા કુલ એક આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સાતવેદનીયની થઇ આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવુ

2 ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી અવશ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહે છે ત્યાર પછીજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તથા કરણ કર્યા સિવાય કોઇ આત્મા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા લઈ ઉપરના ગુણઠાણે જાય છે એટલે મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ચોથે જાય એટલે અંતર્મુહૂર્ત્તન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા ચોથે ગુણઠાણે હોય ઉદયાવલિકા ઉપરની તે સ્થિતિને સમ્યક્ત્વમોહનીયમા સંક્રમાવે એટલે અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉદયાવલિકા સિવાયની મિથ્યાત્વ મોહનીયની સઘળી સ્થિતિ સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે થાય તેમા સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉદયાવલિકા મેળવતા અંતર્મુહૂર્ત્ત

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય તે અનુદયસક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વિ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વમોહનીય, આહારક સમક, મનુજાનુપૂર્વિ, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત અને તીર્થ કરનામ આ અનુદયસક્રમોત્કૃષ્ટ અઢાર પ્રકૃતિઓનો બે આવલીકા ન્યૂન સ્વજાતીય પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સક્રમ થાય તેમા સમય ન્યૂન ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જે સ્થિતિ થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય તે આ પ્રમાણે—કોઇ એક મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સકલેશના વશથી નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધીને પરિણામનુ પરાવર્ત્તન થવાથી દેવગતિ બાધવાનો આરભ કરે ત્યાર પછી બધાતિ તે દેવગતિમા જેની બધાવલિકા વીતી ગઇ છે તે નરકગતિની ઉદયાવલિકા ઉપરની બે આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિને તેની ઉદયાવલિકા ઉપર સક્રમાવે, જે સમયે દેવગતિમા નરકગતિની સ્થિતિ સક્રમાવે તે સમયમાન પ્રથમ સ્થિતિ વેદાતિ મનુજગતિમા સ્તિબુકસક્રમવડે સક્રમે છે, કારણ કે દેવગતિનો રસોદય નથી માટે તે સમય પ્રમાણ સ્થિતિવડે ન્યૂન આવલિકાથી અધિક બે આવલિકા ન્યૂન જે નરકગતિની સ્થિતિનો આગમ થયો તે દેવગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા[1] સમજવિ આ પ્રમાણે દેવાનુપૂર્વિ આદિ સોળ પ્રકૃતિના સબધમા પણ સમજવુ માત્ર મિશ્રમોહનીયની અતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સક્રમ થાય તે સમયન્યૂન આવલિકા વડે અધિક કરતા જે પ્રમાણ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા સમજવિ તેનો વિચાર પૂર્વોક્ત સમ્યક્ત્વ મોહનીયને અનુસરીને કરી લેવો જે આત્મા જે

ન્યૂન સિત્તેરકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમ્યક્ત્વમોહનીયની થાય

૧ આ અનુદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય છે ત્યારે તેમાના કેટલીક તો બધાતિજ નથી અને કેટલીક બધાય છે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધાતિ હોતિ નથી, તેમજ તેમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સક્રમ થતો હોતો નથી તથા જે સમયે બધાતિ દેવગતિમા બધાવલિકા ઉદયાવલિકાહીન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિનો સક્રમ થાય તે સમયનુ દેવગતિનુ દલિ ઉદય પ્રાપ્ત મનુજગતિમા દેવગતિનો રસોદય નહિ હોવાથી સ્તિબુકસંક્રમવડે સક્રમી જાય છે માટે સમય ન્યૂન ઉદયાવલિકા મેળવવાનુ જણાવ્યુ છે આવલિકા મેળવવાનુ કારણ ઉદયાવલિકા ઉપર દલિક સક્રમે છે ઉદયાવલિકામા સક્રમતુ નથી માટે સ્વજાતીય પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ સક્રમે તેમા ઉદયાવલિકા જોડવામા આવે છે સ્વજાતીય પ્રકૃતિનુ બે આવલિકા ન્યૂન [illegible] સક્રમે છે કારણ કે બધાવલિકા વીતા વિના કરણ યોગ્ય થતુ નથી અને ઉદયાવલિકા ઉપરનુ જ સક્રમે છે માટે ઉદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહેવાય અને અનુદય સક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓના સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે

પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને જે આત્મા જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંક્રમાવે તે આત્મા તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તાનો સ્વામિ સમજવો ૧૪૫

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા, હવે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

उदयवईणेगठिई अणुदयवइयाणु दुसमया एगा ।
होइ जहन्न सत्त दसण्ह पुण संकमो चरिमो ॥ १४६॥

उदयवतीनामेकस्थितिरनुदयवतीना द्विसमया एका ।
भवति जघन्या सत्ता दशाना पुनः संक्रमश्चरमः ॥ १४६ ॥

અર્થ—ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે, તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની બે સમય અથવા એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્ય સત્તા છે તથા દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ તે જઘન્ય સત્તા છે

ટીકાનુ૦—જે સમયે સત્તાનો નાશ થાય તે સમયે જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય તે ઉદયવતી કહેવાય, ઇતર અનુદયવતી કહેવાય ઉદયવતી જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સંજ્વલનલોભ, ચાર આયુ, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, સાત અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશકીર્ત્તિ, અને તીર્થંકર નામકર્મરૂપ ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે જે એક સમયમાત્ર સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય તથા જે દશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા હવે પછી કહેશે તે દશ સિવાય અનુદયવતી એકસો ચાર પ્રકૃતિઓની જે સમયે તેઓનો નાશ થાય તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર જે સ્થિતિ અન્યથા— સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્ય સત્તા કહેવાય કારણ કે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનુ દલિક ચરમ સમયે સ્તિબુકસંક્રમવડે સ્વજાતીય ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમા સંક્રમી જાય છે અને તે રૂપે અનુભવે છે માટે ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વસ્વરૂપે સત્તામા હોતુ નથી, પરંતુ પરરૂપે હોય છે માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર અને સ્વ પર બન્નેની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિને જઘન્ય સત્તા કહી છે તથા હાસ્યાદિ દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ થાય છે તે તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે, કારણકે તે દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અનેઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ અન્ય પ્રકૃતિમા સંક્રમવાવડે ક્ષય થાય છે, માટે જેટલી સ્થિતિનો ચરમસંક્રમ થાય તેટલી સ્થિતિ તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય

હવે તેજ દશ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

हासाइ पुरिस कोहाइ तिन्नि सजलण जेण बधुदए ।
वोच्छिन्ने सकामइ तेण इह सकमो चरिमो ॥१४७॥

हास्यादय. पुरुप क्रोधादय. त्रयः सज्वलना येन बन्धोदये ।
व्यवच्छिन्ने सङ्क्रामन्ति तेन इह सङ्क्रमश्चरमः ॥१४७॥

અર્થ—હાસ્યાદિ છ, પુરુષવેદ, અને સંજ્વલન ક્રોધાદિ ત્રણ એમ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ સંક્રમ થાય છે માટે તેઓનો જે ચરમ સંક્રમ તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે

ટીકાનુ૦—અર્થ સુગમ છે એટલે કે ઉપરોક્ત દશ પ્રકૃતિઓનો ચરમ સંક્રમ તેઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા પછી થાય છે માટે તેઓનો જેટલો ચરમ સંક્રમ થાય, તેટલી જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય આ પ્રમાણે જઘન્યસત્તા કેટલી હોય તે કહ્યું હવે સામાન્યત સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહે છે—અનન્તાનુબંધિ ચતુષ્ક અને દર્શનત્રિકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સંયત સુધિનો આત્મા સ્વામિ છે નારક તિર્યંચ અને દેવાયુની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના પોતપોતાના ભવના ચરમ સમયે વર્ત્તતા નારકી તિર્યંચ અને દેવો સ્વામિ છે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાય, થીણદ્ધિત્રિક, નામકર્મની નવમે ગુણસ્થાનકે ક્ષય થતી તેર પ્રકૃતિ, નવ નોકષાય, અને સંજ્વલન ત્રિક એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા સ્વામિ છે સંજ્વલન લોભની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા સ્વામિ છે જ્ઞાનાવરણ પંચક દર્શનાવરણ ષટ્ક અને અંતરાય પંચકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા સ્વમિ છે અને બાકીની પંચાણુ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે ૧૪૭

આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા હવે સ્થિતિના ભેદોને વિચાર કરવા આ ગાથા કહે છે—

जावेगिंदि जहन्ना नियगुरुकोसा हि ताव ठिइठाणा ।
नेरतरेण हेट्ठा खवणाइसु सतराइपि ॥१४८॥

यावदेकेन्द्रियजघन्या निजकोत्कृष्टात् हि तावत्स्थितिस्थानानि ।
नैरन्तर्येणाधस्तात् क्षपणादिषु सान्तराण्यपि ॥१४८॥

અર્થ—પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય

સ્થિતિ સુધિના સ્થાનકો નાના જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર હોય છે અને તેની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો ક્ષપકાદિને સાન્તર પણ હોય છે

ટીકાનુ૦—સઘળા કર્મોના પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી ત્યાં સુધિ નીચે ઉતરવું યાવત્ એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે તેટલી સ્થિતિમાં જેટલા સમયો હોય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ સત્તામાં નિરંતરપણે ઘટે છે એટલે કે તેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાનું કોઈ સ્થિતિસ્થાનક કોઈ જીવને પણ સત્તામાં હોય છે તેથી ઉપર કહ્યા તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી સત્તામાં હોય છે સ્થિતિસ્થાનક એટલે એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે કોઈ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે પહેલું સ્થાનક, એ પ્રમાણે કોઈ જીવને સમયોન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે બીજું સ્થાનક, કોઈ જીવને બે સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય એ ત્રીજું સ્થાનક, એ પ્રમાણે સમય સમય ન્યૂન કરતા ત્યાં સુધિ જવું યાવત્ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે આ બધા સ્થિતિસ્થાનકો પંચેન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધિના જીવોમાં યથાયોગ્ય રીતે નિરંતરપણે સત્તામાં હોય છે એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો ક્ષપકને અને ગાથામાં મૂકેલ આદિ શબ્દવડે ઉદ્વલના કરનારને સાંતર હોય છે, ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ અપિ શબ્દથી નિરંતર પણ હોય છે, એટલે કે સાંતર નિરંતર હોય છે કેટલાક સ્થાનકો નિરંતર હોય છે, ત્યાર પછી અંતર પડી જતું હોવાથી સાંતર સ્થાનકો હોય છે તે આ પ્રમાણે—એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્યસ્થિતિના ઉપરના ભાગથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે જે સમયે ક્ષય કરવાનો આરંભ કર્યો તે સમયથી આરંભી સમયે સમયે નીચેના સ્થાનકોમાંની ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અનુભવવાવડે અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય સમય પ્રમાણ સ્થિતિ સ્તિબુકસંક્રમવડે ક્ષય થાય છે આ પ્રમાણે એક એક સ્થિતિસ્થાનક સત્તામાંથી ઓછું થતું હોવાથી પ્રતિસમય ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ વિશેષો સત્તામાં ઘટે છે જેમ કે—તે એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્યસ્થિતિ નીચેનો પહેલો ઉદય સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે સમયહીન થાય, બીજો સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે બે સમય હીન થાય, ત્રીજો સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે ત્રણ સમયહીન થાય, આ પ્રમાણે સમય સમય હીન થતા અંતર્મુહૂર્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકો નિરંતર હોય છે કારણ કે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો ઘાત કરતા અંતર્મુહૂર્તકાળ જાય છે અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડનો ઘાત થાય છે એટલે એટલી સ્થિતિનો સમકાળે ક્ષય થતો હોવાથી અંતર્મુહૂર્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોની પછીના સ્થાનકો નિરંતર હોતા

નથી કેમ કે એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમય સમય ન્યૂન થતા અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન સુધિના સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં નિરંતર હોઇ શકે, ત્યાર પછી તો એક સાથે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો ક્ષય થયો એટલે અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સંભવે ત્યાર પછી ફરી બીજા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે અંતર્મુહૂર્તકાળે તેનો નાશ કરે એટલે જે સમયથી બીજા ખંડનો ક્ષય કરવાનો આરંભ કર્યો તે સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્તના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો નીચેની સમય સમય પ્રમાણ સ્થિતિના ક્ષયની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિરંતર હોય છે ત્યાર પછી બીજા સ્થિતિખંડનો નાશ થયો એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ એક સાથે ઓછી થઇ તેથી અંતર્મુહૂર્ત પછીના પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધિના સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર હોતા નથી પરંતુ તેટલા સ્થાનકનું અંતર પડે છે આ પ્રમાણે જ્યાં સુધિ એક સ્થિતિખંડનો ઘાત ન થાય, ત્યાં સુધિના અંતર્મુહૂર્તના સમયપ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર સંભવે, અને ત્યાર પછી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો એક સાથે ક્ષય થતો હોવાથી તેટલા સ્થાનકોનું એક સાથે અંતર પડે આ પ્રમાણે છેલ્લી ઉદયાવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધિ કહેવું તે ઉદયાવલિકા રહી તેને જો તે ઉદયવતી પ્રકૃતિની હોય તો સમયે સમયે અનુભવવાવડે અને અનુદયવતી હોય તો પ્રતિસમય સ્તિબુકસંક્રમવડે ક્ષય થાય છે યાવત્ તેનું છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક આવે. આ આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર હોય છે ૧૪૮

આ પ્રમાણે સત્તામાં સ્થિતિસ્થાનના ભેદનું ઉપદર્શન કર્યું હવે અનુભાગની સત્તાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

संकमतुल्लं अनुभागसंतयं नवरि देसघाईण ।
हासाईरहियाणं जहन्नयं एगठाणं तु ॥ १४९ ॥

संक्रमतुल्यमनुभागसत्कर्म नवरं देशघातिनीनां ।
हास्यादिरहितानां जघन्यमेकस्थानकं तु ॥१४९॥

અર્થ—અનુભાગના સંક્રમ તુલ્ય અનુભાગની સત્તા સમજવી માત્ર હાસ્યાદિ રહિત દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગ એક સ્થાનક સમજવો

ટીકાનુ૦—આગળ ઉપર સંક્રમકરણમાં જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે તે અનુભાગના સંક્રમની જેમ અનુભાગની સત્તા સમજવી એટલે કે અનુભાગ સંક્રમની અંદર જેવી રીતે એક સ્થાનકાદિ સ્થાનો, ઘાતિ અઘાતિપણું, સાદિ વિગેરે

ગાથાઓ, અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ કહેવાશે તે રીતે અહિં પણ અનુભાગની સત્તાના વિષયમાં સ્થાન ઘાતિ અઘાતિપણું વિગેરે કહેવું માત્ર આટલો વિશેષ છે—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિ વર્જિત બાકીની મતિ શ્રુત અવધિ જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિદર્શનાવરણ, સંજ્વલન ચતુષ્ક ત્રણ વેદ, અને અંતરાય પંચક એ અઢાર દેશઘાતિની પ્રકૃતિઓની જઘન્યસત્તા સ્થાન આશ્રયી એક સ્થાનક અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ સમજવિ એટલે કે એ અઢાર પ્રકૃતિઓની દેશઘાતિ અને એક સ્થાનક રસની જઘન્ય સત્તા હોય છે બાકીનું બધું અનુભાગ સંક્રમની જેમ સમજવું ૧૪૯

હવે મનઃપર્યવજ્ઞાનમાટે વિશેષ કહે છે—

मणनाणे दुट्ठाण देसघाई य सामिणो खवगा ।
अतिमसमये सम्मत्तवेयखीणतलोभाण ॥ १५० ॥

मनोज्ञाने द्विस्थान देशघाति च स्वामिन. क्षपका ।
अन्तिमसमये सम्यक्त्ववेदक्षीणान्तलोभानाम् ॥१५०॥

અર્થ—મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક, અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ સમજવું તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહગુણસ્થાને નષ્ટ થનારી પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભ, એ પ્રકૃતિઓનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ પોતપોતાના અંતિમ સમયે સમજવું તેના સ્વામિ ક્ષપક જાણવા

ટીકાનુ૦—મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક રસની, અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ રસની જઘન્ય સત્તા સમજવિ. તથા જેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ છે તેઓજ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગની સત્તાના સ્વામિ સમજવા અને જેઓ જઘન્ય અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ છે, તેમાંનો કેટલીએક પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામિ પણ તેજ જાણવા કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ છે તે કહે છે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જેનો ક્ષય થાય તે જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, અને દર્શનાવરણ ષટ્ક, એ સોળ પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભ, એ સઘળી મળી એકવીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ તે તે પ્રકૃતિઓના ક્ષય સમયે વર્ત્તતા ક્ષપક જીવો સમજવા એટલે કે જે સમયે તે પ્રકૃતિનો સત્તામાંથી નાશ થાય છે તે સમયે તેની જઘન્ય અનુભાગસત્તા સમજવિ ૧૫૦

ઉપર કહ્યું તેજ સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

मइसुयचक्खुअचक्खु सुयसम्मत्तस्स जेट्ठलद्धिस्स ।

અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા તેમા સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા મૂળ પ્રકૃતિઓ સબધે, અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ સબધે એમ બે પ્રકારે છે તેમા પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સબધે સાદિ વિગેરે ભગની પ્રરૂપણા કરે છે—

सत्तण्ह अजहन्न तिविह सेसा दुहा पएसमि ।
मूलपगईसु आउस्स साइ अधुवा य सव्वेवि ॥१५३॥

सप्तानामजघन्य त्रिविध शेषा द्विविधा प्रदेशे ।
मूलप्रकृतीनामायुष सायध्रुवाश सर्वेऽपि ॥१५३॥

અર્થ—સાત મૂળ પ્રકૃતિઓના પ્રદેશના વિષયમા અજઘન્ય પ્રદેશ સત્કમ ત્રણ પ્રકારે છે, અને શેષ વિકલ્પો બે પ્રકારે છે તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાત એમ બે પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—આયુ વર્જિત સાત મૂળ કર્મની પ્રદેશ સબધી અજઘન્ય સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—આયુ વર્જિત સાત કર્મની પોતપોતાના ક્ષયસમયે ચરમ સ્થિતિમા વર્ત્તતા ક્ષપિત કર્માશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે સત્તા માત્ર એક સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાત છે તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે તે અજઘન્ય સત્તા સવદા હોવાથી અનાદિ છે અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે તથા શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ અને સાત એમ બે પ્રકારે છે તેમા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા જેનુ સ્વરૂપ અગાઠી કહેવાશે તે ગુણિકર્માશ સાતમી નરકપૃથ્વીમા વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે અને શેષકાળ તેને પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે માટે તે બને સાદિ સાત ભાગે છે જઘન્યભગ તો અજઘન્યનો વિચાર કરતા વિચાર્યો છે તથા આયુના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે વિકલ્પો ચારે આયુની અધ્રુવસત્તા હોવાથી સાદિ અને સાત એ બે ભાગે છે ૧૫૩

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભગની પ્રરૂપણા કરે છે—

सुभधुववधितसाई पणिदिचउरसरिसभसायाण ।
सजलणुस्साससुभखगइपुपराघायणुक्कोसं ॥१५४॥
चउहा धुवसतीण अणजससजलणलोभवज्जाण ।
तिविहमजहन्न चउहा इमाण छण्ह दुहाणुत्त ॥१५५॥

शुभध्रुवबन्धित्रसादिपञ्चेन्द्रियचतुरस्रऋषभसातानाम् ।

सञ्ज्वलनोच्छ्वासमशुभखगतिपुपराघातानामनुत्कृष्टम् ॥१५४॥
चतुर्द्धा ध्रुवसत्ताकाना अनयशःसञ्ज्वलनलोभवर्ज्जानाम् ।
त्रिविधमजघन्य चतुर्द्धा आमा पणा द्विधाऽनुक्तम् ॥१५५॥

અર્થ—ધ્રુવબધિની શુભ પ્રકૃતિઓ, ત્રસાદિ દશક, પચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્ર સ્થાન, વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ, સાતવેદનીય, સજ્વલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ, અને પરાઘાતની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે તથા અનતાનુબધિ યશકીર્ત્તિ અને સજ્વલન લોભ વર્જિત ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ત્રણ પ્રકારે છે અનતાનુબધિ આદિ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે તથા જે જે પ્રકૃતિઓમા જે જે વિકલ્પો નથી કહ્યા તે સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે

ટીકાનુ૦—ધ્રુવબધિની શુભ પ્રકૃતિઓ—નિર્માણ અગુરુલઘુ શુભવર્ણાદિ અગીઆર તૈજસકાર્મણ સપ્તક એ પ્રમાણે વીશ, તથા ત્રસાદિ દશ, પચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્ર સસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ, સાતવેદનીય, સજ્વલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ, અને પરાઘાત, સઘળી મળી બેતાલીસ પ્રકૃતિઓની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ, એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ વર્જિત શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્ષપકશ્રેણિમા પોતપોતાના બધના અતસમયે વર્ત્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને હોય છે તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાત ભાગે છે તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુત્કૃષ્ટ છે તે અનુત્કૃષ્ટ સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે વજ્રઋષભનારાચ સઘયણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાતમી નરકપૃથ્વીમા વર્ત્તમાન મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જવા ઇચ્છતા—જવાની તૈયારી કરતા ગુણિતકર્માંશ સમ્યગ્દષ્ટિ નારકીને હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ સત્તા સાદિ સાત ભાગે છે તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુત્કૃષ્ટ છે તે અનુત્કૃષ્ટ સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે તથા અનતાનુબધિ ચતુષ્ક, સજ્વલન લોભ, અને યશકીર્ત્તિ, એ છ પ્રકૃતિઓ સિવાય એકસો ચોવીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—એ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને હોય છે તે એક સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ સાત છે તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે અને તે અનાદિ છે કારણ કે તેનો સર્વદા સદ્ભાવ છે અભવ્યને અનત, અને

ભવ્યને સાત છે તથા પહેલા કાઢી નાખેલી અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક યશકીર્તિ અને સંજ્વલન લોભ એ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કરતા ક્ષપિત કર્માંશ કોઇ આત્માને સત્તામા તેની જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તેનો કાળ માત્ર એક સમય હોવાથી તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ સાત ભાગે છે તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય હોય છે તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કર્યા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે જ્યારે ફરી બાંધે ત્યારે થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે અદ્યાપિ પર્યંત અનંતાનુબંધિની જેઓએ ઉદ્વલના કરી નથી તેઓને અજઘન્ય સત્તા અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે તથા સંજ્વલન લોભ અને યશકીર્તિની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ખપાવવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને ક્ષપકશ્રેણિના યથાપ્રવૃત્તિકરણના—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે હોય છે તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાત ભાગે છે તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે ગુણસંક્રમવડે અશુભ અન્ય પ્રકૃતિઓનુ ઘણુ દલિક પ્રાપ્ત થતુ હોવાથી તે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ છે તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના જે વિકલ્પો કહેવામા આવ્યા નથી તે સાદિ અને સાત એમ બે પ્રકારે છે તેમા શુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓ અને ત્રસાદિ દશ વિગેરે બેતાલીસ પ્રકૃતિઓના નહિ કહેલા જઘન્ય, અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ અને સાત એમ બે પ્રકારે છે તેમા ઉત્કૃષ્ટમા સાદિ સાત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે અને જઘન્ય અજઘન્ય એ બે વિકલ્પમા સાદિ સાત ભંગનો જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ કોણુ છે ? તે જોઇ પોતાની મેળે વિચાર કરી લેવો તથા ધ્રુવસત્તા એકસો ચોવીસ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ સાત એમ બે ભાગે છે તેમા જઘન્યમા સાદિ સાત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે અને પૂર્વોક્ત બેતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ ગુણિત કર્માંશ મિથ્યાદૃષ્ટિમા હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાત ભાગે છે એજ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ, સંજ્વલન લોભ, અને યશકીર્તિના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પો પણ જાણી લેવા જઘન્યનો તો પહેલા વિચાર કરીજ ગયા છે તથા શેષ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એ ચારે વિકલ્પો તેઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાત એમ બે ભાગે છે ૧૫૪-૧૫૫

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો

જોઇએ તે બે પ્રકારે છે-ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ, અને જઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ. તેમા પહેલા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનો સ્વામિ કોણ છે તે કહે છે—

सपुन्नगुणियकम्मो पएसउक्कस्ससतसामीओ ।
तस्सेव सत्तमीनिग्गयस्स काण विसेसोवि ॥१५६॥

सम्पूर्णगुणितकर्म्मा उत्कृष्टप्रदेशसत्स्वामी ।
तस्यैव सप्तमीनिर्गतस्य कासा विशेषोऽपि ॥१५६॥

અર્થ—સપૂર્ણ ગુણિતકર્માંશ આત્મા પ્રાય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તથા સાતમી નરકપૃથ્વીમાથી નીકળેલા તેનેજ કેટલીક પ્રકૃતિઓના સબધમા વિશેષ પણ છે

ટીકાનુ૦—સાતમી નરકપૃથ્વીનો પોતાના આયુના ચરમ સમયે વર્ત્તમાન સપૂર્ણ ગુણિતકર્માંશ નારકી પ્રાય સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ સમજવો માત્ર સાતમી નરકપૃથ્વીમાથી નીકળેલા તેજ ગુણિતકર્માંશ આત્માને કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સબધમા વિશેષ પણ છે હવે પછી જે વિશેષ છે તે હું કહીશ ૧૫૬

જે વિશેષ છે તે કહેવાની હવે શરૂઆત કરતા કહે છે—

मिच्छमीसेहि कमसो सपक्खित्तेहिं मीससम्मेसु ।
वरिसवरस्सउ ईसाणगस्स चरिमम्मि समयम्मि ॥१५७॥

मिथ्यात्वमिश्राभ्या क्रमशः सप्रक्षिप्ताभ्या मिश्रसम्यक्त्वयोः ।
वर्षवरस्य तु ईशानगस्य चरमे समये ॥१५७॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ અને મીશ્રમોહનીયને નાખવાવડે અનુક્રમે મીશ્ર અને સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે તથા ઇશાન દેવલોકમા ગયેલાને ચરમ સમયે નપુસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે

ટીકાનુ૦—જેનુ સ્વરૂપ પહેલા કહેવાયુ છે તે ગુણિતકર્માંશ કોઇ આત્મા સાતમી નરક પૃથ્વીમાથી નીકળી તિર્યચમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા અતર્મુહૂર્ત્તમાત્ર રહી સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તકરી દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિ ખપાવવાનો પ્રયત્ન કરે સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તે આત્મા અનિવૃત્તિકરણના જે સમયે મિથ્યાત્વમોહનીયને મિશ્રમોહનીયમા સર્વસક્રમવડે સક્રમાવે તે સમયે મિશ્રમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે તથા તે મિશ્રમોહનીયને જે સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયમા સર્વસક્રમવડે

સંક્રમાવે તે સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા હોય છે (સાતમી નરકનો નારકી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયા સિવાય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તિર્યંચમાં જઈ સંખ્યાતા વરસના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવા કહ્યું છે) તથા તેજ ગુણિતકર્માંશ કોઈ નારકી તિર્યંચ થઈને ઈશાન દેવલોકમાં દેવ થાય, ત્યાં અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને વારંવાર નપુંસકવેદ બાંધ્યા કરે, તે નપુંસકવેદની પોતાના ભવના અંત સમયે વર્ત્તતા તે ઈશાન દેવલોકના દેવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે ઈશાન દેવલોકનું ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ હોય છે વળી તેઓ અતિક્લિષ્ટ પરિણામે એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મ બાંધે છે અને તે બાંધતા નપુંસકવેદ બાંધે છે માટે તે દેવ તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો અધિકારિ થાય છે ૧૫૭

ईसाणे पूरित्ता नपुंसगं तो असंखवासीसु ।
पल्लासंखियभागेण पूरए इत्थीवेयस्स ॥१५८॥

ईशाने पूरयित्वा नपुंसकं ततोऽसंख्यवर्षायुष्केषु ।
पल्यासंख्येयभागेन पूरीते स्त्रीवेदस्य ॥ १५८ ॥

અર્થ—કોઈ આત્મા ઈશાન દેવલોકમાં નપુંસકવેદને પૂરીને ત્યાંથી સંખ્યાતવર્ષના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે બંધ અને નપુંસકવેદના સંક્રમવડે સ્ત્રીવેદ પૂરાય ત્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તે યુગલિયાને થાય છે

ટીકાનુ૦—ગુણિતકર્માંશ કોઈ સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી ત્યાંથી નીકળી તિર્યંચ થઈ ઈશાન દેવલોકમાં દેવ થાય ત્યાં અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામે વારંવાર નપુંસકવેદ બાંધી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંચય કરી સંખ્યાતવરસના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી અસંખ્યાતવરસના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે વારંવાર બંધથી અને નપુંસકવેદના દલિકના સંક્રમથી સ્ત્રીવેદને પુષ્ટ કરે જ્યારે તે સ્ત્રીવેદ સંપૂર્ણપણે પુષ્ટ થાય ત્યારે તેની તે યુગલિયાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે (અહિં યુગલિક સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાને અધિકારિ કહ્યો છે યુગલિયા દેવ યોગ્ય કર્મજ બાંધે છે, તે બાંધતા અતિક્લિષ્ટ પરિણામે સ્ત્રીવેદ બાંધે નપુંસકવેદ નહિ કારણ કે દેવગતિમાં નપુંસકવેદનો ઉદય હોતો નથી વળી તેઓનું આયુ પણ મોટું એટલે વધારે કાળ બાંધી શકે માટે તે તેનો અધિકારિ છે વળી જે ક્લિષ્ટ પરિણામે યુગલિયા સ્ત્રીવેદ બાંધે તેના પરિણામે ઈશાન દેવ નપુંસકવેદ બાંધે માટે પણ યુગલિક લીધો હોય તેમ જણાય છે) ૧૫૮

जो सव्वसकमेण इत्थी पुरिसम्मि छुहइ सो सामी ।
पुरिसस्स कम्म संजलणयाण सो चेव सछोभे ॥१५९॥

य. सर्वसंक्रमेण स्त्रियं पुरुषे क्षुभति स स्वामी ।
पुरुपस्य क्रमात् सज्वलनाना स चेव सछोभे ॥ १५९ ॥

અર્થ—જે આત્મા સર્વ સંક્રમવડે સ્ત્રીવેદના દલિકને પુરૂષવેદમા સંક્રમાવે તે પુરૂષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તથા તે જ આત્મા અનુક્રમે પુરૂષ વેદાદિના દલિકને જ્યારે સંજ્વલન ક્રોધાદિમા સર્વસંક્રમવડે સંક્રમાવે ત્યારે સંજ્વલન ક્રોધાદિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે

ટીકાનુ૦—જે ગુણિતકર્માંશ ક્ષપક સ્ત્રીવેદને સર્વસંક્રમવડે પુરૂષવેદમા સંક્રમાવે તે પુરૂષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે ત્યાર પછી તેજ આત્મા અનુક્રમે પુરૂષવેદાદિને સંજ્વલન ક્રોધાદિમા સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે તાત્પર્ય એ કે—જે આત્મા પુરૂષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તેજ આત્મા પુરૂષવેદને સર્વસંક્રમવડે જ્યારે સંજ્વલન ક્રોધમા સંક્રમાવે ત્યારે સંજ્વલન ક્રોધની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે તેજ આત્મા જ્યારે સંજ્વલન ક્રોધને સર્વ સંક્રમવડે સંજ્વલન માનમા સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલન માનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે જ્યારે સંજ્વલન માનને સર્વસંક્રમવડે સંજ્વલન માયામા સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલનમાયાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તાનો સ્વામિ થાય છે જ્યારે સંજ્વલન માયાને સર્વસંક્રમવડે સંજ્વલન લોભમા સંક્રમાવે ત્યારે તેજ આત્મા સંજ્વલન લોભની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે ૧૫૯

चउरुवसामिय मोह जसुच्चसायाण सुहम खवगंते ।
ज असुभपगइदलियस्स सकमो होइ एयासु ॥१६०॥

चतुरुपशमय्य मोह यशउच्चसाताना सूक्ष्मस्य क्षपकान्ते ।
यदशुभप्रकृतिदलिकस्य सक्रमो भवति एतासु ॥१६०॥

અર્થ—ચારવાર મોહને ઉપશમાવીને ખપાવવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે યશ કીર્ત્તિ ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે કારણ કે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકનો એ પ્રકૃતિઓમા સંક્રમ થાય છે

ટીકાનુ૦—ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને શીઘ્રપણે કર્મનો ક્ષય કરવા માટે કોઈ ગુણિતકર્માંશ આત્મા પ્રયત્ન કરે, તે ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનકના

ચરમ સમયે યશકીર્ત્તિ ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે કારણ કે એ પ્રકૃતિઓમા ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયેલો આત્મા ગુણસક્રમવડે અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો સક્રમાવે છે માટે સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે એ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સભવે છે ૧૬૦

अद्धाजोगुक्कोसेहि देवनिरयाउगाण परमाए ।
परम पएससत जा पढमो उदयसमओ सो ॥१६१॥

अद्धायोगोत्कृष्टदेवनारकायुषो परमायाम् ।
परम प्रदेशसत् यावत् प्रथम उदयसमयस्तयो ॥१६१॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને કાળવડે જ્યારે દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધાય ત્યારે તે બને આયુના ઉદયના પ્રથમ સમય પર્યંત તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—કોઇ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ બધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે, તે બધયા બાદ તે બને આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા ત્યા સુધિ સભવે કે તે બનેના ઉદયનો પહેલો સમય પ્રાપ્ત થાય એટલે કે બધ સમયથી આરભી ઉદયના પ્રથમ સમયપર્યંત ઉક્ત પ્રકારે બધાયેલા દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે ઉદય થયા પછી ભોગવાઇને દૂર થતા જાય છે માટે ઉદયના પ્રથમ સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ સત્તા કહી છે ૧૬૧

सेसाउगाणि नियगेसु चेव आगतु पुव्वकोडीए ।
सायबहुलस्स अचिरा बन्धन्ते जाव नो वट्टे ॥१६२॥

शेषायुषी निजकेषु एवागत्य पूर्वकोटिके ।
सातबहुलस्याचिरात् बन्धान्ते यावन्नापवर्त्तयति ॥१६२॥

અર્થ—શેષ બે આયુને પૂર્વકોટિ પ્રમાણ બાધી ત્યારપછી પોતપોતાના ભવમા આવીને સાતબહુલ છતો અનુભવે જ્યા સુધિ તેની અપવર્ત્તના ન કરે ત્યા સુધિ તે બે આયુના બધને અતે તે સાતબહુલ આત્માને તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામા દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કયારે હોય તે કહ્યુ આ ગાથામા તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કયારે હોય તે કહે છે—કોઇ આત્મા તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુ એ બે આયુને ઉત્કૃષ્ટ બધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ બાધે, બાધીને પોતપોતાને યોગ્ય ભવોમા એટલે કે મનુષ્યાયુ બાધનાર મનુષ્યમા અને તિર્યંચાયુ બાધનાર તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા ઉત્પન્ન થઇને બહુજ સુખ પૂર્વક તે બને પોત

પોતાના આયુને યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે, સુખી આત્માને આયુકર્મના ઘણા પુદ્ ગલોનો ક્ષય થતો નથી માટે સાતબહુલનુ ગ્રહણ કર્યુ છે મનુષ્ય તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થયા બાદ માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ રહીને મરણ સન્મુખ થયો છતો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે પરભવનું સ્વજાતીય એટલે કે મનુષ્ય મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચ તિર્યંચાયુ બાંધે, તે આયુના બંધના અંત સમયે ભોગવાતા આયુની અપવર્ત્તના થતા પહેલા સુખ પૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા મનુષ્યને મનુષ્યાયુની અને તિર્યંચને તિર્યંચાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે તાત્પર્ય એ કે કોઈ આત્મા પૂર્વકોટિ પ્રમાણ મનુષ્ય કે તિર્યંચનુ આયુ બાંધી અનુક્રમે મનુષ્ય અને તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય, ત્યા પોતાના આયુને માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત સુખ પૂર્વક અનુભવી મરણ સન્મુખ થાય મરણ સન્મુખ થનારો તે આત્મા ભોગવાતા આયુની અપવર્ત્તના કરેજ તે અપવર્ત્તના કરતા પહેલા ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે પરભવનુ સ્વજાતીય આયુ બાંધે સુખપૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા આવા આત્માને ઉક્ત બે આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે કારણ કે તેને તે વખતે પોતાનુ ભોગવાતુ આયુ કંઇક ન્યૂન દળવાળુ છે કારણ કે માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ ભોગવ્યુ છે અને સમાનજાતીય પરભવનુ પૂર્ણ દળવાળુ છે માટે મનુષ્યને મનુષ્યાયુની અને તિર્યંચને તિર્યંચાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે એમ કહેવાનુ કારણ તેના પછીના સમયે ભોગવાતા આયુની અપવર્ત્તના થાય છે અને અપવર્ત્તના થાય એટલે શીઘ્રપણે આયુના દલિક ભોગવાઇ જાય તેથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે નહિ ૧૬૨

पूरित्तु पुव्वकोडीपुहुत्त नारयदुगस्स बंधते ।
एव पलियतिगते सुरदुगवेउव्वियदुगाणं ॥१६३॥

पूरयित्वा पूर्वकोटिपृथक्त्व नरकद्विकस्य बन्धान्ते ।
एव पल्यत्रिकान्ते सुरद्विकवैक्रियद्विकयोः ॥१६३॥

અર્થ—પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પર્યંત બંધવડે પૂરીને નરકાભિમુખ આત્માને બંધના અંતે નરકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે એ પ્રમાણે ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત બાંધીને અંતે સુરદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ—સાતપૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવડે નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિરૂપ નરકદ્વિકને વારંવાર બંધવડે પુષ્ટ કરીને નરકમા જવાને સન્મુખ થયેલો આત્મા બંધના અંત સમયે તે નરકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તાનો સ્વામિ છે આજ પ્રમાણે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પર્યંત સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળામા અને ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત ભોગભૂમિ—યુગલિયામા વિશુદ્ધ અ

ધ્યવસાયવડે વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકને બંધવડે પુષ્ટ કરીને દેવગતિમાં જવા સન્મુખ થયેલો આત્મા વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકના બંધના અંતસમયે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે (સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય કે તિર્યંચના ઉપરા ઉપરી સાત ભવ થઈ શકે છે અને તેમાં કિલષ્ટ પરિણામે ઘણીવાર નરકદ્વિક બાંધી શકે છે એટલે તેવા જીવો તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી છે વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકના બંધનો યુગલિયાના ભવનો વધારે ટાઇમ મળે છે કેમકે આઠમો ભવ યુગલિકનોજ થાય છે અને તેઓ દેવયોગ્ય કર્મજ બાંધે છે એટલે ચાર પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી તેઓ લીધા છે ૧૬૩

तमतमगो अइखिप्प सम्मत्त लभिय तमि वहुगद्ध ।
मणुयदुगस्सुक्कोस सवज्जरिसभस्स वधते ॥१६४॥

तमस्तमगोऽतिक्षिप्र सम्यक्त्व लब्ध्वा तस्मिन् प्रभूताद्धाम् ।
मनुजद्विकस्योत्कृष्ट सवज्रर्षभस्य बन्धान्ते ॥१६४॥

અર્થ—તમસ્તમપ્રભા નારકીનો કોઈ આત્મા અતિશીઘ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને અને તેની અંદર દીર્ઘકાળ રહીને મનુજદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચસંઘયણનો બંધ કરે, તે નારકીનો આત્મા ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓની તેઓના બન્ધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે

ટીકાનુ૦—તમસ્તમપ્રભા નામની સાતમી નરકનો કોઈ નારકી અતિશીઘ્ર—ત્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ-પર્યાપ્તો થાય કે તરતજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને તે સમ્યક્ત્વમાં દીર્ઘકાળ—અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત રહે એટલે કે તેટલો કાળ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરે, અને તેટલો કાળ મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચસંઘયણને બંધવડે પુષ્ટ કરે હવે તે સાતમી નરકનો જીવ જે પછીના સમયે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરશે બંધકાળના અંતભૂત તે સમયે એટલે કે ચોથા ગુણઠાણાના ચરમ સમયે તે નારકીને મનુજદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ [1]પ્રદેશસત્તા હોય છે ૧૬૪

૧ સાતમી નારકીમાં જનાર જીવો સમ્યક્ત્વ વમીને જાય છે અને નવું સમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ ઉત્પન્ન થાય છે માટે જન્મ પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાનું કહ્યું અંતર્મુહૂર્તન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમપર્યંત તેઓને સમ્યક્ત્વ ટકી શકે છે અને તેમાં નિ તર ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિનો બંધ તેઓ કરે છે માટે તે જીવ ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી લીધા છે કદાચ અહિં શંકા થાય કે અનુત્તર દેવો પૂર્ણ તેત્રીસ સાગરોપમપર્યંત ઉક્ત પ્રકૃતિઓ નિરંતર બાંધે છે તો તેઓને તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી કેમ ન લીધા ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે અનુત્તરદેવો કરતાં નારકીનો યોગ ઘણો વધારે છે એટલે તેઓ ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરી ઉક્ત પ્રકૃતિઓને પુષ્ટ કરી શકે છે માટે તે લીધા છે

वेछावट्ठिचियाण मोहस्सुवसामगस्स चउखुत्तो ।
सम्मधुवबारसण्ह खवगंमि सवधअंतम्मि ॥१६५॥
द्वेषट्षष्टी चिताना मोहस्योपशमके चतुष्कृत्वः ।
सम्यक्त्वध्रुवद्वादशाना क्षपके स्वबन्धान्ते ॥१६५॥

અર્થ—બે છાસઠ સાગરોપમ પર્યંત પુષ્ટ કરેલી ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિ ક્ષય કરનારને સમ્યક્ત્વ છતા ધ્રુવબધિ બાર પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના બધના અત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—મિશ્રગુણસ્થાનકનો અતર્મુહૂર્ત્તકાળ અધિક બે છાસઠ—એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત બધવડે અને અન્ય પ્રકૃતિઓના સક્રમવડે પુષ્ટ કરેલી સમ્યક્ત્વ છતા જેઓનો અવશ્ય બધ થાય છે તે-પચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્ર-સસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સુસ્વર, સુભગ અને આદેયરૂપ બાર પ્રકૃતિઓની ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિ ત્યાર પછી મોહનીયનો ક્ષય કરવામાટે ઉદ્યમવત થયેલા આત્માને પોતપોતાના બધના અતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે મોહનીયને ઉપશમાવતો આત્મા અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકોને ગુણસક્રમવડે પૂર્વોક્ત બાર પ્રકૃતિઓમા સક્રમાવે છે એટલે ચાર વાર ઉપશમાવિ ત્યાર પછી ક્ષયકરનાર આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તાનો સ્વામિ લીધો છે ૧૬૫

सुभथिरसुभधुवियाण एवं चिय होइ सतमुक्कोस ।
तित्थयराहाराण नियनियगुक्कोसवधंते ॥ १६६ ॥
शुभस्थिरशुभध्रुवाणा एवमेव भवति सदुत्कृष्टम् ।
तीर्थंकराहारकयोर्निजनिजोत्कृष्टबन्धान्ते ॥ १६६ ॥

અર્થ—શુભ સ્થિર અને શુભ ધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓની પણ એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે તથા તીર્થંકર અને આહારકનામકર્મની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બધકાળના અતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—શુભનામ, સ્થિરનામ, અને ધ્રુવબધિની શુભ વીશ પ્રકૃતિઓ-તૈજસકાર્મણસપ્તક, શુભવર્ણાદિ અગીઆર, અગુરુલઘુ, અને નિર્માણ કુલ બાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારેજ એટલે કે જે રીતે પચેન્દ્રિય જાતિ આદિ બાર પ્રકૃતિઓની સત્તા કહી તેજ પ્રમાણે સમજવી માત્ર ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કર્યા બાદ અતિશીઘ્ર મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ઉદ્યમવત થયેલાને હોય એટલુ વિશેષ કહેવુ તથા તીર્થંકરનામ અને આહારક

સપ્તકની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે એટલે કે ગુણિતકર્માંશ કોઇ આત્મા જ્યારે દેશોન બે પૂર્વકોડિ વર્ષ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમપર્યંત તીર્થંકરનામકર્મને બંધવડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તીર્થ કરનામકર્મના બંધના અંતસમયે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય[1] છે અને જેણે આહારક સપ્તકને પણ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત વારંવાર બંધવડે પુષ્ટ કરેલુ હોય તેને તે આહારક સપ્તકની તેના બંધ વ્યવચ્છેદસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે ૧૬૬

तुल्ला नपुंसगेण एगिंदियथावरायवुज्जोया ।
सुहुमतिग विगलावि य तिरिमणुय चिरच्चिया नवरि ॥

तुल्या नपुंसकेन एकेन्द्रियस्थावरातपोद्योतानि ।
सूक्ष्मत्रिक विकला अपि च तिर्यग्मनुजैः चिर चिता नवरम् ॥१६७॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ, અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની તુલ્ય સમજવી તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યોએ દીર્ઘકાળવડે સંચિત કરેલી સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તિર્યંચ અને મનુષ્યોને સમજવી

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિયજાતિ સ્થાવરનામ આતપનામ અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુસકવેદની સમાન સમજવી એટલે કે જે રીતે ઇશાન દેવલોકને પોતાના ચરમસમયે નપુસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી છે, તે રીતે ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ ઇશાન દેવલોકને પોતાના ભવના ચરમ સમયે સમજવી કારણ કે નપુસકવેદનો બંધ ક્લિષ્ટ પરિણામે થાયછે અને તેવા ક્લિષ્ટ પરિણામ જ્યારે થાય, ત્યારે તે દેવોને એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધ કરતા ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો પણ બંધ થાય છે તથા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામ એ સૂક્ષ્મ ત્રિક, તથા બેઇન્દ્રિયજાતિ, તેઇન્દ્રિયજાતિ અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ એ વિકલત્રિક,

---

૧ તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ થયા પછી સમયે સમયે તેનો બંધ થયા જ કરે છે તીર્થંકર નામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે પૂર્વકોટિ વર્ષનો કોઈ આત્મા પોતાનું ઓછામાં ઓછું જેટલુ આયુ ગયા બાદ નિકાચિત કરી શકે ત્યારે કરી તેત્રીસ સાગરોપમના આઉખે અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી ચ્યવી ચોરાસી લાખ પૂરવના આઉખે તીર્થંકર થાય તીર્થંકરનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચોરાશી લાખ પૂર્વનું જ હોય છે તે ભવમાં જ્યાં સુધી આઠમુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેનો બંધ થયા કરે છે એટલે ઉપર તેટલો કાળ જણાવ્યો છે એ પ્રમાણે આહારક દ્વિકનો બંધ થયા પછી પણ પોતાની બંધયોગ્ય ભૂમિકામાં તે બંધાયા કરે છે પરંતુ તેનો બંધ સાતમે ગુણઠાણે થાય અને તે ગુણસ્થાનક મનુષ્યગતિમાં જ હોય એટલે તેના માટે દેશોનપૂર્વકોટિમાંથી જેટલો વધારેમાં વધારે કાળ હોઈ શકે તેટલો લીધો છે

એ છ પ્રકૃતિઓને તિર્યંચો અને મનુષ્યો જ્યારે પૃથકત્વ પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત વારવાર બંધવડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધના અંતસમયે તે તિર્યંચો અને મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે કેમકે સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ તિર્યંચ અને મનુષ્યોનેજ હોય છે એટલે તેઓનેજ વારવાર બંધવડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશનો સંચય થઈ શકે છે ૧૬૭

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહ્યા હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

ओहेण खवियकम्मे पएससत जहन्नयं होइ ।
नियसकमस्स विरमे तस्सेव विसेसिय मुणसु ॥१६८॥

ओघेन क्षपितकर्मणि प्रदेशसत जघन्य भवति ।
निजसंकमस्य विरमे तस्यैव विशेषित मुणसु ॥ १६८ ॥

અર્થ—ઘણે ભાગે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને પોતપોતાના સંક્રમને અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે પરંતુ તે ક્ષપિતકર્માંશને વિશેષ યુક્ત સમજવી એટલે કે તેના સંબંધમાં કેટલોએક વિશેષ છે કે જે નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે વિશેષ યુક્ત જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સમજવી

હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તેનો વિચાર કરે છે—

उव्वलमाणीणेगट्ठिई उव्वलए जया दुसामइगा ।
थोवद्धमजियाण चिरकाल पालिया अंते ॥ १६९ ॥

उद्वलनानामेकस्थितिरुद्वलनाया यदा द्विसामयिकी ।
स्तोकाद्धार्मर्जिताना चिरकाल परिपाल्यान्ते ॥ १६९ ॥

અર્થ—અલ્પકાળપર્યંત બંધવડે પુષ્ટ થયેલી ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની જ્યારે ઉદ્વલના થાય ત્યારે બે સમયપ્રમાણ જે એક સ્થિતિ તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા છે એટલું વિશેષ છે કે ચિરકાળ પર્યંત સમ્યક્ત્વનું પાલન કર્યા બાદ છેવટે હોય છે

ટીકાનુ૦—અલ્પકાળ પર્યંત બંધવડે ઉપચિત-સંચિત કરેલી જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્વલના થાય છે તે-આહારકસપ્તક, વૈક્રિયસપ્તક, દેવદ્વિક, મનુજદ્વિક, નરકદ્વિક, સમ્યક્ત્વમોહનીય મીશ્રમોહનીય, ઉચ્ચગોત્ર, અને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક રૂપ સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓની જ્યારે પોતપોતાની ઉદ્વલના થાય ત્યારે સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ બે સમય સ્થિતિ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે સામાન્ય સ્વરૂપે કહેલી આ હકીકતને વિશેષથી કહે છે—અલ્પકાળ પર્યંત બંધવડે પુષ્ટ કરેલા અનંતા-

નુબંધિ ચતુષ્કની ચિરકાળ પર્યંત સમ્યકત્વનું પાલન કરી ઉદ્વલના કરતા અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ આત્માએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છતા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્વલના [1]કરી સત્તામાથી નિર્મૂળ કરી નાખ્યા, ત્યાર પછી સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વગુણઠાણે જઈ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે અંતર્મુહૂર્તકાળ પર્યંત અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક બાંધી ફરી ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે તે સમ્યકત્વનુ બે વાર છાસઠ એટલે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત પાલન કરીને છેવટે તે ખપાવવા માટે પ્રયત્નવંત થાય તે અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કને ખપાવતા ખપાવતા જ્યારે સઘળા ખંડોનો ક્ષય થાય અને ઉદયાવલિકાને સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને સામાન્યત કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે [2]સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તથા કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત સમ્યકત્વનુ પાલન કરી પડી, મિથ્યાત્વગુણસ્થાને જાય ત્યા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે થતી મંદ ઉદ્વલનાવડે સમ્યકત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયને ઉવેલવાનો આરંભ કરે, ઉવેલતો તે આત્મા તે બંનેના દલિકને મિથ્યાત્વમોહનીયમા સંક્રમાવે આ પ્રમાણે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ઉદયાવલિકાની ઉપરના છેલ્લા ખંડના સઘળા દલિકને છેલ્લે સમયે સર્વસંક્રમવડે સંક્રમાવી નાખે ઉદયાવલિકાના દલિકને સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવે એ રીતે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અને સામાન્યત કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે બંનેની [3]જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તથા નરકદ્વિક દેવદ્વિક

૧ અહિં પૂર્વના અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્વલના કરવાનુ કહ્યું કારણ કે ઘણા કાળના બંધાયેલા હોવાથી તેઓની વધારે પ્રદેશોની સત્તા હોય અહિં જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહેવાની છે તેથીજ મિથ્યાત્વગુણઠાણે જઈ ત્યા માત્ર અંતર્મુહૂર્તપર્યંત બાંધી સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવાનુ કહ્યુ અને તેને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પાલન કરવાનુ કહ્યુ તેટલા કાળમા સંક્રમકરણ અને સ્તિબુકસંક્રમવડે ઘણી સત્તા ઓછી કરે છેવટે ઉદ્વલના કરતા અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકે છે

૨ અહિં જે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી તે ઉદયાવલિકાનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ રહેલો જે છેલ્લો સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યરૂપે થઈ જાય તે સમય ગણતા કહી છે કારણ કે સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમેલી સ્થિતિ સંક્રમણકરણવડે સંક્રમેલી સ્થિતિની જેમ સર્વથા પરરૂપપણાને પ્રાપ્ત કરતી નથી કેમકે સ્વરૂપે પણ રહે છે એટલે તે સમય પણ સંક્રમ્યમાણ પ્રકૃતિનો ગણવામા આવે છે, એટલેજ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી છે

૩ એ બંનેની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા આ પ્રમાણેજ ઘટે છે કારણ કે આ બંનેની અનંતાનુબંધિની જેમ સર્વથા ક્ષય થયા પછી ફરી સત્તા થતી નથી જો કે ક્ષાયિક ઉપાર્જન કરતા પણ તે બંનેનો ક્ષય થાય છે, પણ ત્યા અંતર્મુહૂર્તમાંજ ક્ષય થાય છે વળી ગુણશ્રેણિ

અને વૈક્રિયસપ્તક૩૫ અગીઆર પ્રકૃતિઓને કોઇ એકેન્દ્રિય જીવે ક્ષપિતકર્માંશ છતા ઉવેલી, ત્યાર પછી સંજ્ઞિ તિર્યંચમા આવી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળપર્યંત બાંધે બાંધી સાતમી નારકીના અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમા તેત્રીસ સાગરોપમને આઉખે ઉત્પન્ન થાય ત્યા વિપાકોદયદ્વારા અને સંક્રમવડે યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે ત્યાર પછી તે નરકમાથી નીકળી સંજ્ઞિ તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના અભાવે પ્રસ્તુત અગીઆર પ્રકૃતિઓનો બંધ કર્યા વિના એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિય જીવે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે પ્રતિ ઉદ્વલનાવડે ઉવેલવાનો આરંભ કરે ઉવેલતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે અગીઆર પ્રકૃતિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તથા ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ સૂક્ષ્મત્રસ—તેઉકાય અને વાયુકાયના જીવે મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્રની ઉદ્વલના કરી ત્યાથી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિમા ઉત્પન્ન થઇ ત્યા અંતર્મુહૂર્તકાળપર્યંત ફરી એ ત્રણે પ્રકૃતિઓને બાંધી તેઉકાય વાયુકાયમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા ચિરોદ્વલનાવડે ઉવેલવાનો આરંભ કર્યો ઉવેલતા ઉવેલતા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે એ ત્રણ પ્રકૃતિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા નીચેની ગાથામા કહેશે ૧૬૯

હવે લોભ વિગેરે પ્રકૃતિઓની અને આહારક સપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહે છે—

अतिमलोभजसाणं असेढिगाहापवत्तअंतमि ।
मिच्छत्तगए आहारगस्स सेसाणि नियगंते ॥ १७० ॥

अन्तिमलोभयशसोः अश्रेणिगयथाप्रवृत्तकरणान्ते ।
मिथ्यात्वं गते आहारकस्य शेषाणां निजकान्ते ॥ १७० ॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ કર્યા સિવાય ક્ષપક શ્રેણિ કરતા યથાપ્રવૃત્તકરણના અંતસમયે સંજ્વલન લોભ અને યશ કીર્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે આહારક સપ્તકની મિથ્યાત્વે ગયેલાને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે

ટીકાનુ૦—જે ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા પહેલા ઉપશમશ્રેણિકર્યા સિવાય ક્ષપક શ્રેણિપર આરૂઢ થાય, તે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણ—અપ્રમત્ત ગુણ-

---

યની હોવાથી સમયમાત્ર સ્થિતિ [illegible] જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોઇ શકતી નથી માટે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે આ રીતે ઉદ્વલના થતા જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સંભવે છે

સ્થાનકના ચરમ સમયે સંજ્વલન લોભ અને યશકીર્ત્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે જો મોહનો સર્વથા ઉપશમ કરે તો ગુણસંક્રમવડે બધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉકત પ્રકૃતિમા સંક્રમ થતો હોવાથી તેઓનુ સત્તામા ઘણું દલિક પ્રાપ્ત થાય અને તેમ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકે નહિ જઘન્ય પ્રદેશ સત્તાના વિષયમા તેનુ કઇ પ્રયોજન નથી માટે ઉપશમશ્રેણિ કર્યા સિવાય ક્ષપક શ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ કહ્યુ છે તેમા અપ્રમત્તગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે કારણ કે અપૂર્વકરણથી ગુણસંક્રમ શરૂ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતિ નથી તથા મિથ્યાત્વે ગયેલા આત્માને આહારક સપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે એટલે કે-કોઇ અપ્રમત્ત આત્મા અલ્પ કાળપર્યંત આહારકસપ્તક બાધી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે તેની ઉદ્વલના કરે ઉદ્વલના કરતા ચરમ સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય માત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તથા શેષ પ્રકૃતિઓની ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે

આ પ્રમાણે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનુ સ્વામિત્વ કહ્યુ હવે પ્રદેશસત્તાના સ્થાનની પ્રરૂપણામાટે સ્પર્દ્ધકની પ્રરૂપણા કરે છે—

चरमावलिप्पविट्ठा गुणसेढी जासि अत्थि न य उदओ ।
आवलिगासमयसमा तासि खलु फड्डगाइ तु ॥१७१॥

चरमावलिप्रविष्टा गुणश्रेणिर्यासामस्ति न चोदय ।
आवलिकासमयसमानि तासा खलु स्पर्द्धकानि तु ॥ १७१ ॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ છેલ્લી આવલિકામા પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે પ્રકૃતિઓના આવલિકના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે

ટીકાનુ૦—ક્ષયકાળે જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ ચરમાવલિનામા પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, મિથ્યાત્વમોહનીય, પહેલા અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાય, નરકદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ સિવાય શેષ જાતિચતુષ્ક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણરૂપ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકામા જેટલા સમયો હોય, તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે એટલે કે આવલિકાના સમય પ્રમાણ

---

૧ પહેલા વિવક્ષિત સમયે કોઇપણ એક જીવાશ્રિત જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા કહી હવે પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનનુ નિરૂપણ કરવા સ્પર્દ્ધક કહે છે તેમા જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી એક એક પરમાણુવડે વધતા વધતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશ સંબંધી જે સત્તાસ્થાનકો થાય તે સઘળા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો કહેવાય અને એક સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી

કુલ સ્પર્દ્ધકો થાય છે ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—અભવ્યયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશસત્તા-
વાળો કોઇ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થયો,ત્યાં અનેકવાર સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ
પ્રાપ્ત કરીને તેમજ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને ફરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય,

---

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જેટલા સ્થાનો થાય તેઓનો જે પિંડ તે સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે ઉદ-
યવતી પ્રકૃતિઓના સત્તામાં રહેલી આવલીકા શેષ રહે તેના સમય પ્રમાણ, અને અનુદયવતી
પ્રકૃતિઓના એક સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ, અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ
અને સ્થિતિઘાત બંધ થયા પછી જેટલા સમયો રહે તેટલા સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય
છે માત્ર તે દરેકમાં એક વધારે હોય છે તથા ઉદયવતી અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં એક
સ્પર્દ્ધકનો તફાવત છે ઉદયવતીમાં અનુદયવતીથી એક સ્પર્દ્ધક વધારે હોય છે ગુણશ્રેણિ
અને સ્થિતિઘાત બંધ થયા પછી જેટલા સમયો શેષ રહે તેમાં પ્રદેશની હાનિ વૃદ્ધિ થતિ
નથી જે પ્રમાણે ગોઠવાયેલા હોય છે તે પ્રમાણે પ્રાય ભોગવવાના હોય છે એટલે તેના નિયત
પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે દાખલા તરીકે ઉદયાવલિકાનો છેલ્લો સમય શેષ રહે ત્યારે જે
જીવને ઓછામાં ઓછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સ્થાન, જે જીવને એક પરમાણુ વધારે
સત્તામાં હોય તે બીજું સત્કર્મસ્થાન, જેને બે વધારે હોય તે ત્રીજું સ્થાન, એમ એક એક
પરમાણુ વધારતા જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન એ બધાનો
સમુદાય તે ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયાશ્રિત સ્પર્દ્ધક કહેવાય એ પ્રમાણે ઉદયાવલિકાના બે
સમય શેષ હોય ત્યારે જે જીવને ઓછામાં ઓછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન
એક પરમાણુ વધારે હોય તે બીજું, એમ એક એક વધારતા જેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય
તે છેલ્લું સત્કર્મસ્થાન તેનો જે સમુદાય તે ઉદયાવલિકાના છેલ્લા બે સમયાશ્રિત બીજું સ્પ-
ર્દ્ધક કહેવાય એ પ્રમાણે ત્રણ સમયાશ્રિત ત્રીજું, ચાર સમયાશ્રિત ચોથું યાવત્ ઉદયાવલિ-
કાના સમય પ્રમાણ સમયાશ્રિત છેલ્લું સ્પર્દ્ધક કહેવાય અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ઉદયવતીથી
એક સ્પર્દ્ધક ઓછું હોય છે કારણ કે તેનો છેલ્લો સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યત્ર સંક્રમી
જાય છે એટલે કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની જ્યારે એક આવલીકા બરાબર શેષ રહે ત્યારે
અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે છે એટલે જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના
સ્પર્દ્ધકોથી અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન સ્પર્દ્ધકો થાય છે આ પ્રમાણે જેઓની ચર-
માવલિકા શેષ રહે ત્યારે અપવર્તનાના બલ દ્વારા તેઓના ચરમાવલિકા આશ્રિત સ્પર્દ્ધકો સમજવા
તથા જેઓની ઉદયાવલિકાથી વધારે સ્થિતિ શેષ હોય અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બંધ
થાય તેઓના જેટલા સમયો શેષ રહે તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે માત્ર અનુદયવતીના એક
ઓછું હોય છે તથા જેટલા નિયત સ્પર્દ્ધકો થયા ત્યાર પછીના સમસ્થિતિઘાતથી આગળની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંતનું એક જ સ્પર્દ્ધક થાય છે કારણ કે તેમાં અને ગુણશ્રેણિ
આદિથી અનેક પ્રકારના ફેરફારો થાય છે એટલે તેનું એક જ સ્પર્દ્ધક વિવક્ષ્યું છે એ પ્રમાણે
અન્યત્ર પણ સમજવું

અહિં જેઓની ગુણશ્રેણિ ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશેલી છે તેનો અર્થ એ સમજવો કે જેઓના
ગુણશ્રેણિના [illegible] ઉદયાવલિકામાં [illegible] છે, ત્યારે નથી દલિક
સત્તામાં [illegible] એક આવલિકા [illegible] છે આ પ્રમાણે અન્યત્ર
પણ સમજવું

ત્યા માત્ર પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલો કાળ રહીને મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થાય, મનુષ્યપણામા શીઘ્રપણે મોહનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવત થાય, ત્યા ઉક્ત પ્રકૃતિઓને યથાયોગ્ય રીતે ક્ષય કરતા કરતા દરેકના છેલ્લા ખડનો પણ ક્ષય થાય માત્ર, ઉદયાવલિકા શેષ રહે તે ચરમ આવલિકાનો પણ સ્તિબુક્સ ક્રમવડે ક્ષય થતા થતા જ્યારે તેઓની સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ [1]સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઓછામા ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય, એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા બીજુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય એટલે કે જે જીવને એક અધિક પરમાણુની સત્તા હોય તેનુ બીજુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, એ પ્રમાણે બે પ રમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા ત્રીજુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, ત્રણ પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા ચોથુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, એ પ્રમાણે એક એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા કરતા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યા સુધિ કહેવા યાવત્ તેજ ચરમ સ્થિતિ વિશેષમા ગુણિતકર્માશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય હવે પછી એક પણ અધિક પરમાણુવાળુ અન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન ન થાય આ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે આ પહેલુ સ્પર્દ્ધક છે-ની સમય પ્રમાણ સ્થિતિને આશ્રયી કહ્યુ એ રીતે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિનુ બીજુ સ્પર્દ્ધક કહેવુ, ત્રણ સમય પ્રમાણ સ્થિતિનુ ત્રીજુ સ્પર્દ્ધક કહેવુ, એ પ્રમાણે ત્યા સુધિ કહેવુ યાવત્ સમય ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય આ પ્રમાણે પ્રદેશોદયાવલિકાના સ્પર્દ્ધકો થયા તથા છેલ્લા સ્થિતિઘાતનો પર પ્રકૃતિમા જે છેલ્લો પ્રક્ષેપ થાય ત્યાંથી આરભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા વધતા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યા સુધિ કહેવા યાવત્ પોતપોતાનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય આટલા પ્રમાણવાળુ અનન્ત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ આ પણ સપૂર્ણ સ્થિતિસબધી યથાસભવ એક સ્પર્દ્ધક જ વિવક્ષાય છે એટલે કે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના છેલ્લા પ્રક્ષેપથી આરભી અનુક્રમે વધતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાપર્યંત જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમુહને એકજ સ્પર્દ્ધક વિવક્ષ્યુ છે પૂર્વોક્ત સ્પર્દ્ધકોમા તે એક સ્પર્દ્ધક મેળવતા થીણદ્ધિત્રિક આદિ

૧ અહિં ટીકામા દ્વિસમયમાત્રાવસ્થાના સ્થિતિ એ પ્રમાણે લખ્યુ છે આનો અર્થ બે સમય માન જેનુ અવસ્થાન—સ્થિતિ છે એ થાય છે તેનો તાત્પર્ય એ છે કે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમયસ્થિતિ કારણ કે ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે અનુદયાવલિકાની ચરમ સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તાએ હોતિ નથી, પરરૂપે હોય છે અને ઉપાન્ત્ય સમયે સ્વરૂપ સત્તાએ હોય છે એટને ઉપાન્ત્ય સમય સ્વરૂપ સત્તાનો અને ચરમસમય, પરરૂપ સત્તાનો એમ બે સમય લઈ બે સમય માન જેનુ અવસ્થાન જે એમ જણાવ્યુ છે કેમકે સ્પર્દ્ધકો તો સ્વરૂપ સત્તાએ રહેલી સ્થિતિનાજ થાય છે

અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના કુલ આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે ૧૭૧

પૂર્વની ગાથામા કહ્યુ તેજ સ્પર્દ્ધકનુ લક્ષણ બતાવે છે—

सव्वजहन्नपएसे पएसवुड्ढीए णंतया भेया ।
ठिइठाणे ठिइठाणे विन्नेया खवियकम्माओ ॥१७२॥

सर्वजघन्यप्रदेशे प्रदेशवृद्ध्याऽनन्ता भेदाः ।
स्थितिस्थाने स्थितिस्थाने विज्ञेयाः क्षपितकर्मणः ॥ १७२ ॥

અર્થ—પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનકમા ક્ષપિતકર્માંશ આશ્રયી જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે, તેમા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિવડે અનંતા ભેદો થાય છે એમ સમજવુ

ટીકાનુ૦—એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમા, બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમા, ત્રણ સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમા, એમ યાવત સમય સમય વધારતા સમયન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તેમા એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે તે આ પ્રમાણે—એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળુ બીજુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે અધિક પરમાણુવાળુ ત્રીજુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એમ એક એક પરમાણુ અધિક કરતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન છે આ પ્રમાણે એક સ્થિતિસ્થાનમા અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તેના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહે છે એજ રીતે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સર્વ જઘન્ય જે પ્રદેશ સત્તા હોય તે પહેલુ સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળુ બીજુ, એમ ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન છે એ અનન્ત સત્કર્મસ્થાનના સમુહનુ બે સમયસ્થિતિનુ બીજુ સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે એ પ્રમાણે ત્રણ સમયસ્થિતિનુ ત્રીજુ, ચાર સમય સ્થિતિનુ ચોથુ, એમ જેટલા એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનો હોય તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે ૧૭૨

એજ હકીકત કહે છે—

एगट्ठिइय एगाए फड्डग दोसु होइ दोट्ठिइगं ।
तिगमाईसुवि एव नेय जावंति जासिं तु ॥१७३॥

एकस्थितिकमेकस्या स्पर्द्धकं द्वयोर्भवति द्विस्थितिकम् ।
त्र्यादिष्वप्येवं ज्ञेयं यावन्ति यासां तु ॥

અર્થ—એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે એક સ્થિતિ સબંધી સ્પર્દ્ધક થાય છે, બે સમય શેષ સ્થિતિ રહે ત્યારે બે સમયનુ સ્પર્દ્ધક થાય છે, એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર આદિ સમયો રહે ત્યારે ત્રણ ચાર આદિ સમયનુ સ્પર્દ્ધક થાય છે એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જેટલા સ્પર્દ્ધકો સભવે છે તેટલા ત્રણ આદિ સ્થિતિના સ્પર્દ્ધકો થાય છે

ટીકાનુ૦—ક્ષય થતા થતા જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સ્થિતિમા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વે કહ્યા તે રીતે જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનો થાય છે તેના સમુહરૂપ તે એક સ્થિતિનુ સ્પર્દ્ધક થાય છે જ્યારે બે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે બે સમય સ્થિતિમા જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે અનન્ત સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમુહરૂપ બે સ્થિતિનુ બીજુ સ્પર્દ્ધક થાય છે એ પ્રમાણે ત્રણ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સમય સ્થિતિમા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનો થાય તેના સમુહરૂપ ત્રણ સમય સ્થિતિનુ ત્રીજુ સ્પર્દ્ધક થાય છે એ પ્રમાણે ચાર આદિ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સ્પર્દ્ધકો કહેવા એમ જે પ્રકૃતિઓના જેટલા સ્પર્દ્ધકો સભવે તેના ત્રણ આદિ સ્થિતિ સબધી ઉક્ત પ્રકારે તેટલા સ્પર્દ્ધકો કહેવા ૧૭૩

આ પ્રમાણે સ્પર્દ્ધકનુ લક્ષણ કહ્યુ હવે જે પહેલા કહ્યુ છે કે આવલિકાના સમય સમાન તે પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો હોય છે, તો તે કઇ કઇ પ્રકૃતિઓના હોય છે તેઓના નામના કથન પૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક કહે છે—

आवलिमेत्तुक्कोस फड्डुग मोहस्स सव्वघाईण ।
तेरसनामातिनिद्दाण जाव नो आवली गलइ ॥१७४॥

आवलिकामात्रमुत्कृष्ट स्पर्द्धक मोहस्य सर्वघातिनीनाम्।
नामत्रयोदशत्रिनिद्राणा यावन्न आवलिर्गलति ॥ १७४ ॥

અર્થ—મોહનીયની સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ, અને ત્રણ નિદ્રાની ચરમાવલિકાનો જ્યા સુધી અ યત્ર પ્રક્ષેપ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યા સુધિ તેઓનુ સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક ઘટે છે

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મની-મિથ્યાત્વ મોહનીય, અને પહેલા બાર કષાય, એમ સર્વઘાતિની તેર પ્રકૃતિઓ, તથા નરકદ્વિક, તિર્યંગ્દ્વિક, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એમ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ, તથા થીણદ્ધિ નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા એમ થીણદ્ધિત્રિક સવળીમળી ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓની સત્તામા રહેલી છે-ની

આવલિકાનો અન્ય પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યા સુધિ તેનુ સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ[1] ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક ઘટે છે તે આવલિકામાનો સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જવાથી દૂર થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન આવલિકાપ્રમાણ સ્પર્દ્ધક થાય છે એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે દૂર થાય, તેમ તેમ સમય સમય ન્યૂન આવલિકાપ્રમાણ મધ્યમ સ્પર્દ્ધકો થાય છે એમ યાવત્ સ્વરૂપ સત્તાએ એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સમય પ્રમાણ સર્વ જઘન્ય સ્પર્દ્ધક થાય છે આ પ્રમાણે અનુદયવતી ઉપરોક્ત મિથ્યાત્વાદિ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓના ચરમાવલિકાના સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો અને શેષ આખી સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક મળી સઘળે આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે જેમ મોહનીયની સર્વઘાતિ તેર પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર, અને ક્ષીણદ્ધિત્રિક, એમ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે, તેમ ક્ષીણમોહગુણસ્થાને જેઓનો ક્ષય થાય છે, તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના સખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે અને નિદ્રા અને પ્રચલાના એક ન્યૂન સ્પર્દ્ધકો થાય છે કારણકે નિદ્રા અનુદયવતી પ્રકૃતિ છે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તાએ જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે, તેની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂન સ્થિતિ શેષ રહે છે તેથીજ ઉદયવતીની અપેક્ષાએ એક સ્પર્દ્ધક ઓછુ થાય છે ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાને જેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે, તેના તે ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના કાળ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કેમ અને શી રીતે થાય છે તે કહે છે—ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન કોઇ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના સખ્યાતા ભાગ જાય અને અતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ સખ્યાતમો એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય પાચ દર્શનાવરણીય ચાર અને અતરાય પાચ, એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓની તે વખતે સત્તામા જેટલી સ્થિતિ હોય[2] તેને સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્તીને–

---

1 ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ક્ષય થતા થતા જ્યારે સત્તામા માત્ર એક આવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિ રહે છે, ત્યારે અનુદયવતી—પ્રદેશોદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે છે તેથીજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના જેના સમય અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોતિ નથી તે હેતુથીજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ઉદયાવલિકા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાએ સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે, અને તેમાંનો એક પણ સમય અન્યત્ર સંક્રમવડે ક્ષય ન થાય, ત્યા સુધિ સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનુ થાય છે અને શેષ આખી સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે એટલેજ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સરવાળે આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે

2 ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે એના

ઘટાડીને હવે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ શેષ છે તેટલી કરે છે અને નિદ્રા અને પ્રચલાની એક સમયહીન કરે છે કારણકે તે બન્ને પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી હોવાથી ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે તેઓનુ દળ સત્તામા હોતુ નથી, પરન્તુ પરરૂપે હોય છે માટે તે બન્નેની સ્થિતિસત્તા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય ન્યૂન કરે છે જ્યારે સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્તી ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રાખે ત્યાર પછી તે પ્રકૃતિઓમા સ્થિતિઘાત રસઘાત અને ગુણશ્રેણિ પ્રવર્ત્તતા નથી કોઈ પણ પ્રકૃતિઓમા જ્યા સુધિ સ્થિતિઘાત અને ગુણશ્રેણિ પ્રવર્ત્તતા હોય છે ત્યા સુધિ તે પ્રકૃતિઓની આખી સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બધ થયા પછી જેટલી સ્થિતિ સત્તામા શેષ રહે તે સઘળી સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક, એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનુ એક સ્પર્દ્ધક, વળી એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનુ એક સ્પર્દ્ધક, એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય ઓછો થતો જાય તેમ તેમ જેટલી જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે તેનુ તેનુ એક એક સ્પર્દ્ધક થાય છે, યાવત ચરમ સમય શેષ રહે ત્યારે તેનુ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે આ પ્રમાણે સ્પર્દ્ધક ઉત્પન્ન થવાની વ્યવસ્થા છે અહિ જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના કાળનો સખ્યાતમો ભાગ શેષ રહ્યો, અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બધ થઈ તેથી તેના તે સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો અને શેષ કે જ્યા સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્ત્તે છે તે સપૂર્ણ સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક કુલ એક અધિક સખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે અને નિદ્રાદિકમા એક ઓછુ થાય છે એટલુ યાદ રાખવુ કે ઉદયવતીની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનુ સ્પર્દ્ધક એક ઓછુ જ થાય છે આ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કેમ થયા તે કહ્યુ હવે સ્પર્દ્ધક શી રીતે થાય છે તે કહે છે—ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે સત્તાગત સ્થિતિ ઘટાડીને જે સખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ રાખી તે પણ યથાસભવ ઉદય ઉદીરણા વડે ક્રમશ ક્ષય થતા થતા ત્યા સુધિ કહેવુ યાવત્ એક સ્થિતિ શેષ રહે જ્યારે તે એક સ્થિતિ શેષ રહી ત્યારે તેમા ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્માને ઓછામા ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે ચરમ સમયાશ્રિત પહેલુ પ્રદેશસત્કર્મ સ્થાન કહેવાય, તેમા એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા બીજુ, એટલે કે તે છેલ્લા

વિશિષ્ટ પરિણામ થાય છે કે જેવડે એકદમ સ્થિતિ ઘટાડી તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલા કાળમા ભોગવાય તેટલી સ્થિતિ શેષ રાખે છે જે વિશિષ્ટ પરિણામવડે એ ક્રિયા થાય છે તેનુ નામ સર્વાપવર્ત્તના કહેવાય છે સર્વાપવર્ત્તના થયા પછી સ્થિતિઘાત રસઘાત કે ગુણશ્રેણિ થતા નથી

સ્થાનકમા વર્ત્તમાન એક અધિક પરમાણુની સત્તાવાળા ક્ષપિતકર્માંશ જીવ આશ્રયી બીજુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન બે અધિક પરમાણુની સત્તાવાળા જીવ આશ્રયી ત્રીજુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે એક એક પરમાણુ વધતા વધતા નિરતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યા સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે ચરમ સ્થિતિમા વર્ત્તતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનુ છેલ્લુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય આ અનત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનેના પિંડરૂપ ચરમ સ્થિતિસ્થાન આશ્રયી સ્પર્દ્ધક થયુ બે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉક્ત પ્રકારે બીજુ સ્પદ્ધક થાય ત્રણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજુ સ્પર્દ્ધક થાય એ પ્રમાણે સર્વાપવર્ત્તનાવડે ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના કાળની સમાન કરયેલ સત્તાગત સ્થિતિના જેટલા સ્થિતિ વિશેષો—સમયો હોય, તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે તથા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા વધતા ત્યા સુધિ કહેવુ યાવત્ પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય, આ પણ સપૂર્ણ સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે આ એક સ્પર્દ્ધક અધિક થતુ હોવાથી જ્ઞાનાવરણ પચક દિ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સ્પદ્ધકવડે અધિક ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે તથા નિદ્રા અને પ્રચલાની ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સ્વરૂપ સત્તા નહિ હોવાથી દ્વિચરમ સ્થિતિ આશ્રયી સ્પર્દ્ધક થાય છે માટે તે ચરમ સ્થિતિ સબધી સ્પર્દ્ધકવડે હીન તે બનેના સ્પર્દ્ધકો થાય છે એટલે તે બનેના કુલ સ્પર્દ્ધકો ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણજ થાય છે ૧૭૪

ટીકામા જે જ્ઞાનાવરણાદિના સ્પર્દ્ધકોની સખ્યા કહી તેજ ગાથામા કહે છે—

खीणद्धासखस खीणताण तु फड्डगुक्कोस ।
उदयवईणेगहिय निद्दाण एगहीण त ॥१७५॥

क्षीणाद्धासख्येयाश क्षीणान्ताना तु स्पर्द्धकोत्कर्षः ।
उदयवतीनामेकाधिक निद्राणामेकहीन' म ॥ १७५ ॥

અર્થ—ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક અધિક ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે, અને નિદ્રાના એક હીન સ્પર્દ્ધકો થાય છે

ટીકાનુ૦—ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણ પચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અતરાય પચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો સર્વ-કુલ સ્પદ્ધકોની સખ્યા ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ હોય છે માત્ર એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક છે કયુ એક સ્પદ્ધક વધારે હોય

છે તે કહે છે—ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે પહેલા એક સ્પર્દ્ધક કહ્યું છે તે એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે તથા નિદ્રા અને પ્રચલાની ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સ્વરૂપ સત્તા નહિ હોવાથી તે ચરમસમય સંબંધી એક સ્પર્દ્ધકહીન તે બંનેના સ્પર્દ્ધકો થાય છે એટલે કે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચૌદ પ્રકૃતિના જેટલા સ્પર્દ્ધકો કહ્યા તેનાથી એક હીન નિદ્રાદ્વિકના સ્પર્દ્ધકો થાય છે ૧૭૫

હવે અયોગિ ગુણઠાણે જેનો અંત થાય છે તેના સ્પર્દ્ધકો કહે છે—

अज्जोगिसंतिगाण उदयवईण तु तस्स कालेण ।
एगाहिगेण तुल्ल इयराण एगहीण तं ॥१७६॥

अयोगिसत्ताकानामुदयवतीना तु तस्य कालेन ।
एकाधिकेन तुल्य इतरामामेकहीन म ॥ १७६ ॥

અર્થ—અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય સ્પર્દ્ધકો થાય છે, અને ઇતર અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન થાય છે

ટીકાનુ૦—અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે–મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, સુભગ, આદેય, પર્યાપ્ત, બાદર, તીર્થંકર, યશ-કીર્તિ, સાત અસાત એમાંથી અન્યતર વેદનીય, અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ બાર ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનો સ્પર્દ્ધકોત્કર્ષ—કુલ સ્પર્દ્ધકોની સંખ્યા અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય છે માત્ર એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક છે એટલે કે અયોગિ કેવલિ ગુણસ્થાનકના કાળના જેટલા સમયો છે તેનાથી એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક સ્પર્દ્ધકો થાય છે ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—ક્ષપિતકર્મ્માંશ કોઈ આત્માને અયોગિ કેવળિના ચરમસમયે જે સર્વજઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક પરમાણુ મેળવતા બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુ મેળવતા ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્ત્તતા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુ મેળવતા નિરંતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી જાણવા કે તેજ સમયે વર્ત્તતા ગુણિતકર્મ્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય આ પ્રમાણે ચરમ સ્થિતિ આશ્રયી એક સ્પર્દ્ધક થાય એજ પ્રમાણે બે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે બે સ્થિતિનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય ત્રણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્દ્ધક થાય એમ નિરંતર અયોગિના પહેલા સમયપર્યંત સમજવું તથા અયોગિકેવળિના ચરમસમયે થતા

ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા નિરંતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા થાય આ સંપૂર્ણ સ્થિતિ સંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે માટે તે એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક અયોગિના સમયપ્રમાણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે ઇતર અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયવતિ પ્રકૃતિઓથી એક ન્યૂન સ્પર્દ્ધક થાય છે કારણકે અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોતિ નથી તેથી તે ચરમ સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્દ્ધકવડે હીન છે એટલે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના કુલ સ્પર્દ્ધકો અયોગિકેવળિના સમયપ્રમાણ થાય છે એક પણ વધારે નહિ

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેઓનો અંત થાય છે તે તથા અયોગિગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના યથોક્ત પ્રમાણ યુક્ત જે સ્પર્દ્ધકો એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક કહ્યા છે, તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયવતીથી એક ન્યૂન કહ્યા છે, તેનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

ठिइखडाणइखुड्डं खीणसजोगीण होइ ज चरिमं ।
त उदयवईणहियं अन्नगए तूणमियराण ॥१७७॥

स्थितिखण्डानामतिक्षुल्लं क्षीणसयोगिनो भवति यच्चरमम् ।
तदुदयवतीनामधिकमन्यगत तूनमितरासाम् ॥ १७७ ॥

અર્થ—ક્ષીણમોહ અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે થતા સ્થિતિઘાતોમના ચરમ સ્થિતિઘાતને જે અતિક્ષુલ્લક-અતિશય ન્હાનો ચરમ પ્રક્ષેપ ત્યાંથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું સ્પર્દ્ધક થાય છે, તે સ્પર્દ્ધક ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અધિક હોય છે તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ચરમસમયે જે દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે તે ચરમ સમયાશ્રિત એક સ્પર્દ્ધકવડે ન્યૂન હોય છે

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચકાદિ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકે, અને અયોગિકેવળિને જે પ્રકૃતિઓની સત્તા છે તે પ્રકૃતિઓનો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે સ્થિતિઘાતાદિ કરતા કરતા, છેલ્લા સ્થિતિખંડને ઉકેરતા તે ખંડના દલિકનો અન્ય પ્રકૃતિમાં જે પ્રક્ષેપ થાય છે તેની અંદર તે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના ચરમસમયે અતિશય ન્હાનો જે ચરમ પ્રક્ષેપ થાય છે, ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમુદાયરૂપ સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે એક સ્પર્દ્ધક થાય છે, તે એક-

સ્પર્દ્ધક ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે જેઓનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓમાં, તથા અયોગિ કેવળિને જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં વધારે હોય છે તથા ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી આરંભી સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે સ્પર્દ્ધક ઉદયવતીમાં થાય છે તે અનુદયવતીમાં પણ થાય છે, છતાં ઉદયવતીથી અનુદયવતીમાં એક ઓછું થાય છે કારણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું ચરમસમયે સ્વસ્વરૂપે દલિક અનુભવાય છે, તેથી તેનું ચરમસમયાશ્રિત સ્પર્દ્ધક થાય છે પરંતુ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જતું હોવાથી ચરમ સમયે તેઓના દલિકો સ્વસ્વરૂપે અનુભવાતા નથી માટે ચરમ સમયાશ્રિત એક સ્પર્દ્ધક તેઓનું થતું નથી તેથી તે એક સ્પર્દ્ધકહીન અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે એમ સમજવું ૧૭૭

એજ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે—

ज समय उदयवई खिज्जइ दुचरिमयन्तु ठिइठाण ।
अणुदयवइए तम्मि चरिम चरिमम्मि ज कमइ ॥१७८॥

यस्मिन्समय उदयवत्या क्षीयते द्विचरम तु स्थितिस्थानम् ।
अनुदयवत्या तस्मिन् चरम चरमे यत् क्रामति ॥१७८॥

અર્થ—જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થાનનો ક્ષય થાય છે કારણ કે ચરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જાય છે

ટીકાનુ૦—અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકોથી એક ઓછા હોય છે તેનું કારણ કહે છે—જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ-ઉપાન્ત્ય-છેલ્લાની પહેલાના સ્થિતિસ્થાનનો સ્વસ્વરૂપે અનુભવતા ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે શા માટે એ પ્રમાણે થાય છે? એમ જો પ્રશ્ન થાય તો તેનો ઉત્તર કહે છે-કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે તેથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ સમયેજ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે તે હેતુથી ચરમ સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વરૂપસત્તાએ હોતું નથી માટે તે ચરમસમયસંબંધી એક સ્પર્દ્ધકવડે ન્યૂન તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે ૧૭૮

૧ જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે એમ ઉપર કહ્યું છે કારણ

સંજ્વલન લોભ અને યશકીર્તિનું બીજી રીતે પણ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે, તે આ ગાથામાં બતાવે છે—

जावइयाउ ठिईओ जसतललोभाणहापवत्तंते ।
त इगिफड्डु सते जहन्नय अकयसेढिस्स ॥ १७९ ॥

यावत्यस्तु स्थितयः यशोऽन्तलोभयोर्यथाप्रवृत्तान्ते ।
तदेकं स्पर्द्धकं सत्ताया जघन्यमकृतश्रेणिकस्य ॥१७०॥

અર્થ—જેણે શ્રેણિ નથી કરી એવા આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમ સમયે યશકીર્તિ અને સંજ્વલન લોભની જેટલી સ્થિતિઓ સત્તામાં હોય છે તેનું એક જઘન્ય સ્પર્દ્ધક થાય છે

ટીકાનુ—કોઈ એક અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં વારંવાર મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કર્યા સિવાયની બાકીની ક્ષપિત કર્માંશની—કર્મપુદ્ગલોની સત્તા ઓછી કરવા માટે વતી ક્રિયાવડે ઘણા કર્મપુદ્ગલોને ખપાવીને, અને દીર્ઘકાળ પર્યંત સંયમનું પાલન કરીને મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ક્ષપકશ્રેણિપર આરૂઢ થાય, તે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના—અપ્રમત્તગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જેટલી સ્થિતિઓ સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં હોય અને તે સઘળા સ્થાનકમાં જે ઓછામાં ઓછા પ્રદેશો

ચરમ સમયવર્તિ ઇતિ ઉદયવતી પ્રકૃતિના ચરમ સમયમાં સ્થિતિ [illegible] ... [illegible] એ ... —ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્થિતિસ્થાન થી અનુદયવતી પ્રકૃતિમાનું સ્થિતિસ્થાન એક ઓછું હોય છે ... સ્થિતિ ... સમાન સમયનું ... સમાન સમયમાં ... નથી એ ... સ્થાન નું અંતર ... અયોગિ ગુણસ્થાનનો ... ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ... અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ... સત્તામાં ... અયોગી ગુણસ્થાનના ... સમય ઉદયવતી પ્રકૃતિમાંમાં અયોગિ ગુણસ્થાનના ચરમ સમયવર્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું ... અયોગિના બીજા સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ... ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયવર્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું ... એ સમયના અંતરે ... અયોગિ ગુણસ્થાનના ... ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ ... અયોગિના ... સમયવર્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓન ... અયોગિના ... ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અયોગિના ... સમયવર્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓન ... અયોગિના દ્વિચરમ સમય પર્યંત અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની ... સત્તા ... હાનિ નથી તેથી તેઓના દ્વિચરમ ... અયોગિના ... ઉદયવતીથી અનુ... [illegible]

ની સત્તા હોય તેના સમુહનુ પહેલુ જઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, ત્યાર પછી
ત્યાથી આરભી ભિન્ન ભિન્ન જીવેની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા
એજ યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે નિરંતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યા સુધિ કહેવા
યાવત્ ગુણિતકર્માશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય એ સઘળા
પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમુહરૂપ એક સ્પર્દ્ધક સંજ્વલન લોભ[1] અને યશ કીર્તિ
એ બે પ્રકૃતિમા ઉપશમશ્રેણિ નહિ કરનારને થાય છે પહેલા યશ કીર્તિના
અયોગિ ગુણઠાણાના એક અધિક સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કહ્યા છે, તેમા આ રીતે
એક સ્પર્દ્ધક અધિક થાય છે અહિં ત્રસના ભવોમા શ્રેણિ કર્યા સિવાય એમ
કહ્યુ છે કારણકે ઉપશમ શ્રેણિ કરે તો અન્ય પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો ગુણસં
ક્રમવડે ઉકત બે પ્રકૃતિઓમા સક્રમે અને તેથી જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મ ન ઘટે
માટે શ્રેણિ નહિ કરનારને થાય એમ કહ્યુ છે ૧૭૯

ઉદ્વલન યોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પદ્ધકો કહે છે—

अणुदयतुल्ल उव्वलणिगाण जाणिज्ज दीहउव्वलणे ।

अनुदयतुल्य उद्वलनाना जानीहि दीर्घोद्वलने ।

૧ સજ્વલન લોભનુ એક સ્પર્દ્ધક કહ્યુ છે પરતુ સયમ બા મા ગુણ થાનકના સખ્યાતા
ભાગ જાય ત્યાર સર્વાપવર્તનાવડે અપવર્તીને સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ નાનાતર
[illegible] તેથી તેઓના એક અધિક સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધ[illegible] થાય
[illegible] તેમ દશમા ગુણસ્થાનકના સખ્યાતા ભાગ જાય ત્યારે એક ભાગ રહે ત્યાર લાભની
સ્થતિને સર્વાપવર્તનાવડે અપવર્તી તેને [illegible] ગુણસ્થાન ના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ [illegible]
છે ત્યારે તેમા સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્તતા નથી તેથી નાનાતરણાની જેમ લોભના એક અધિક
[illegible]મા ગુણસ્થાનના સખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધ[illegible] ઉપરાન્ત એક સ્પદ્ધકની અધિ-
[illegible] જોઇએ એમ [illegible] ૧ ૯મીના અતરપ[illegible] સજ્વલન લોભ અને યશ કીર્તિનુ અ
[illegible] બીજી રીતે પણ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે એમ કહ્યુ છે તે ઉપ[illegible] છે જે
આગળ પાછળ [illegible] નથી

૫ પવે ના [illegible] સ્પર્દ્ધક કહ્યા છ પરતુ તે ઉપરાત બધ ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી જે
બે સમય ન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ સધાયનુ [illegible] છે તેના બે સમયન્યૂન બે આવલિકા
પ્રમાણ સ્પર્દ્ધક સજ્વલન ક્રોધની જેમ થાય છે [illegible] તેટલા અધિક [illegible] છે આ
[illegible] કર્મપ્રકૃતિના અને આજની [illegible] ગાથામા કહી છે હાસ્યાદિકનુ એકજ સ્પર્દ્ધક કહ્યુ છે
[illegible] એમ જણાય છે તેઓની પ્રથમ દ્વિતીય સ્થિતિ સાથેજ જતિ હોવી જોઇએ
આ રીતે જેમ હાસ્યાદિકનુ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે તેમ [illegible] શ્રેણિ આરભના ને
[illegible] નપુસકવેદનુ પણ એક એ સ્પર્દ્ધ થતુ હોવુ જોઇએ અને સ્ત્રી [illegible] નપુસકવેદના
[illegible] શ્રેણિ આરભના [illegible] નપુસકવેદની જેમ પુરુષવેદનુ પણ એક સ્પર્દ્ધ થતુ હોવુ જોઇએ
અન્ય વેદના [illegible] શ્રેણિ આરભના [illegible] અન્ય વેદનુ [illegible] સ્પર્દ્ધક થતુ હોવુ [illegible] એ પછી
[illegible] શ્રુત જાણે

અર્થ—ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો તેઓની ચિરોદ્વલના કરતા અનુદય વતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય જાણ

ટીકાનુ૦—ઉદ્વલનયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓની પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે ઉદ્વલના કરતા તેઓના સ્પર્દ્ધકો અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય તુ જાણ અર્થાત્ કે જેમ પહેલા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કહ્યા છે તેમ ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના પણ સમજવા તેમા સમ્યક્ત્વમોહનીયના સ્પર્દ્ધકો આશ્રયી ભાવના કરે છે—અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા સમ્યક્ત્વ તથા દેશવિરતિ ચારિત્રને અને ઘણીવાર પ્રાપ્ત કરીને તેમજ ચારવાર મોહનીયનો સર્વોપશમ કરીને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત સમ્યક્ત્વનુ પાલન કરીને મિથ્યાત્વે જાય ત્યા ચિરોદ્વલનાવડે—પલ્યોપમના અસખ્યતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે સમ્યક્ત્વ મોહનીયને ઉવેલતા જ્યારે છેલ્લો સ્થિતિખડ સક્રમી જાય અને એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તેને પણ સ્તિબુકસક્રમવડે મિથ્યાત્વમોહનીયમા સક્રમાવતા બે સમયમાત્ર જેની અવસ્થિતિ છે એવી એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઓછામા ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયનું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે ત્યાથી આરભી અનેક જીવેની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનનો ત્યા સુધિ કહેવા યાવત્ તેજ ચરમ સ્થિતિસ્થાનમા ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય એ અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોનુ પહેલુ એક સ્પર્દ્ધક થાય સ્વરૂપસત્તાએ બે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે પૂર્વોક્ત ક્રમે બીજુ સ્પર્દ્ધક થાય એ પ્રમાણે ત્યા સુધિ કહેવુ યાવત્ સમયોન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય તથા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરભથી પૂર્વે કહ્યુ તે રીતે એક સ્પર્દ્ધક થાય આ રીતે સમ્યક્ત્વમોહનીયના આવલિકાના સમયપ્રમાણ કુલ સ્પર્દ્ધકો થાય છે એ પ્રમાણે મિશ્રમોહનીયના પણ સ્પર્દ્ધકો કહેવા અને એજ રીતે શેષ વૈક્રિયાદિ અગીઆર, આહારક સપ્તક, ઉચ્ચગોત્ર અને મનુષ્યદ્વિકરૂપ ઉદ્વલનયોગ્ય એકવીશ પ્રકૃતિઓના પણ સ્પર્દ્ધકો સમજવા માત્ર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ મૂળથીજ ન કહેવો એટલે કે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત જે સમ્યક્ત્વનુ પાલન કરવાનુ કહ્યુ છે તે ન કહેવુ આ સ્થળે કર્મપ્રકૃતિમા સત્તાધિકાર ગા ૪૭ મા ઉદ્વલન પ્રકૃતિઓનુ જે એક સ્પર્દ્ધક કહ્યુ છે તે ઉપલક્ષક સમજવુ, પરતુ શેષ સ્પર્દ્ધકનો નિષેધ કરનારૂ છે, એમ ન સમજવુ એટલે અહિ કહેલા સ્પર્દ્ધકો સાથે વિરોધ આવશે નહિ

હવે હાસ્ય ષટ્કનુ સ્પર્દ્ધક કહે છે—

हासाईण एग सछोभे फड्डुगं चरमे ॥ १८० ॥

हास्यादीनामेकं संछोभे स्पर्द्धकं चरमे ॥१८०॥

અર્થ—હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓના ચરમપ્રક્ષેપથી આરંભી એક સ્પર્દ્ધક થાય છે.

ટીકાનુ૦—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ચરમ સંક્રમણ થાય, ત્યારે ત્યાંથી આરંભી એક સ્પર્દ્ધક થાય છે તે આ પ્રમાણે-અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને અને ચારવાર મોહનીયને ઉપશમાવીને તથા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદને વારંવાર બંધવડે તથા હાસ્યાદિ દલિકના સંક્રમવડે સારી રીતે પુષ્ટ કરીને મનુષ્ય થાય મનુષ્યમાં દીર્ઘકાળ સંયમનું પાલન કરીને તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવંત થાય, ક્ષપકશ્રેણિમાં ક્ષય કરતા કરતા ચરમસમયે જે છેલ્લો પ્રક્ષેપ થાય તે કાળે તે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓની જે ઓછામાં ઓછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સર્વજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન. ત્યાર પછી ત્યાંથી આરંભી નાનાજીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ વડે નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્માંશ જીવને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય તે અનંતા સત્કર્મસ્થાનોના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે, હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓમાં દરેકનું આ રીતે એક એક સ્પર્દ્ધક થાય છે ૧૮૦

હવે સંજ્વલન ત્રિકના સ્પર્દ્ધકનું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે—

बंधावलियाईयं आवलिकालेण बीयठिइहितो ।
लयठाणं लयठाणं नासेई संकमेण तु ॥ १८१ ॥
संजलणतिगे दुसमयहीणा दो आवलीण उक्कोसं ।
फड्डु बिईयठिइए पढमाए अणुदयावलिया ॥ १८२ ॥
आवलियदुसमऊणा मेत्तं फड्डं तु पढमठिइविरमे ।

बन्धावलिकातीतं आवलिकाकालेन द्वितीयस्थितिभ्यः ।
लतास्थानं लतास्थानं नाशयति संक्रमेण तु ॥१८१॥
संज्वलनत्रिकस्य द्विसमयहीना द्व्यावलिकोत्कृष्टम् ।
स्पर्द्धकं द्वितीयस्थितौ प्रथमायामनुदयावलिका ॥१८२॥
आवलिका द्विसमयोना मात्रं स्पर्द्धकं तु प्रथमस्थितिविरमे ।

અર્થ—જે જે લતાની બંધાવલિકા વ્યતીત થઈ છે, તે તે સંજ્વલન ત્રિકની લતાને બીજી સ્થિતિમાંથી અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવવાવડે નાશ કરે છે તથા જ્યાં સુધિ પ્રથમ સ્થિતિમાં અનુદયાવલિકા શેષ છે ત્યાં સુધિ બીજી સ્થિતિમાં બે

સમય ન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક થાય છે અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિનો વિરામ-નાશ થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધક થાય છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક બે સમયન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ થાય છે

ટીકાનુ૦—સંજ્વલન ક્રોધ માન, અને માયાની પ્રથમ સ્થિતિની જ્યા સુધિ એક આવલિકા શેષ ન રહી હોય, ત્યા સુધિ તેઓમા સ્થિતિઘાત રસઘાત બંધ ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્તે છે અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિ એક આવલિકા પ્રમાણ બાકી રહે, ત્યારે તે સ્થિઘાતાદિનો વિચ્છેદ થાય છે ત્યાર પછીના સમયે એટલે કે અબંધના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિના સમયન્યૂન એક આવલિકાના દલિક અને બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલા દલિક માત્ર સત્તામા હોય છે, બીજા સઘળા દલિકોનો ક્ષય થયેલો હોય છે તેમા પ્રથમ સ્થિતિની સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ દલિકના સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર થિણદ્ધિત્રિકાદિનો જેમ પહેલા કરી ગયા છે તેમ અહિ પણ કરી લેવો પરંતુ બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલુ જે સત્તામા છે તેની સ્પર્દ્ધક ભાવના બીજી રીતે કરાય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્પર્દ્ધકો ઘટી શકતા [1]નથી

પ્રશ્ન—અહિ એ કઇ રીતે જાણી શકાય કે, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, બંધ, ઉદય, અને ઉદીરણાનો જે સમયે વિચ્છેદ થાય છે, ત્યાર પછીના સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલુ બાકી રહે છે, વધારે સમયનુ બંધાયલુ બાકી રહેતુ નથી ?

ઉત્તર—અહિ કોઇ પણ વિવક્ષિત એક સમયે બંધાયલા કર્મદલિકની જે નિષેકરચના તે લતાસ્થાન કહેવાય છે હવે તે દરેક લતાસ્થાનની એટલે કે સમયે સમયે બંધાયલા તે કર્મદલિકની જ્યારે બંધાવલિકા વ્યતીત-દૂર થાય ત્યારે તેને બીજી સ્થિતિમાંથી આવલિકા માત્ર કાળે સંક્રમાવવાવડે-અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરવા વડે નાશ કરે છે તાત્પર્ય એ કે જે સમયે કર્મ બંધાય, તે સમયથી એક આવલિકા ગયા બાદ તેને એક આવલિકાકાળે અન્ય પ્રકૃતિમા સંક્રમાવિ દૂર કરે છે કોઈ પણ એક સમયના બંધાયલા દલિકને દૂર કરતા એક આવલિકા કાળ જાય છે એટલે જે સમયે કર્મ બંધાયુ તે કર્મ તે સમયથી બીજી આવલિકાના ચરમ સમયે દૂર થાય છે અને તેથી કોઇ પણ સમયે બંધાયેલી કર્મની સત્તા બે આવલિકા રહે છે તેજ હકીકતને

---

૧ અહિ પૂર્વે જેમ ઉદયવતીના ઉત્પાદનિકાના સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રમાણે બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલા દલિકોના સ્પર્દ્ધકો ઘટી શકશે નહિ કારણ કે જેવા જેવા યોગસ્થાનવડે જેટલા જેટલા પ્રમાણમા દલિકો બંધાયા છે, તે બંધાયલા દલિકોના સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર કરવાનો છે અને તેથીજ એક એક સમય અનંત સંક્રમસ્થાનો ઘટશે નહિ પરંતુ જે જે સમયે બંધાય છે, તે તે સમયે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જેટલા યોગસ્થાનકનો સંભવ હોય, તેટલાજ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ઘટી શકે